

+

110XXV. 43.)

AKADÉMIAI

félv. m.

É R T E S Í T Ő

A MAGYAR TUD. AKAD. MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

FŐTITKÁR.

ÖTÖDIK KÖTET.

1894. ÉVFOLYAM.

49—60 FÜZET.

BUDA-PEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1894.

50024

TÁRGYMUTATÓ.

ACSÁDY IGNÁCZ „Jobbágyadózás Miksa király korában 145. 164.

„Régi magyar birtokviszonyok 1495—1595.“ 510, 554.

Ács Károly hagyománya 556.

„Adóeszmény tudományos és gyakorlati szempontból“ Székf. HEGEDT'S SÁNDOR-tól. 77, 106.

Adományok : Vaszary Kolos bibornok-érek adománya 433.

„Arany László adománya az Akad.

tisztviselők nyugdíjalapjára 501.

„Köni: Gyula adománya az Akad. tisztviselők nyugdíjalapjára 677.

Akadémia belső tagjai 1894. I.

halottjai 1893—94. 254.

„1893-ki számadásai s 1894. költés-eg-írányzatról föttikári jelentés 108, 117.

„munkásságáról 1893. jelentés a május 6-ki közlítésen“ SZILY KÁLMÁN-tól. 247, 318.

„kiadásában vagy támogatásával megjelenő folyóiratok s könyvkiadó vállalatok 374.

Alapítványok : Jókai Mór alapítványa 108, 166.

„Pollák Henrik pályadíj-alapítvány 242, 561.

„Rudics-alapítvány 434, 560.

„Kovács Ferencz alapítványa 561, 625.

„Forster Gyula „Scitovszky J. prima“-alapítvány 677, 731.

„Tomory Anasztáz alapítványa 731.

Alapítványok s hagyományok. (1893-ban befolyt) 114.

ÁLDÁSY ANTAL „Az ónodi országgyűlés“ cz. pályaművével Vitéz-jutalmat nyer 288.

Andrássy-szoborbizottság köszönetlevele 108.

Gr. ANDRÁSSY TIVADAR igazgató taggá választása 292.

ANTOLIK KÁROLY kézírata a prioritás megőrzése végett 167.

ARANY JÁNOS „Hátrahagyott versei“ az 1887—1893. évköri Nagyjutalmat kapja 281.

ARANY LÁSZLÓ adománya az Akad. tisztviselők nyugdíjalapjára 501.

Archaeologiai Értesítő 1893. V. füz. ismertetése 38. 1894. I. füz. 148, II. f. 414, III. f. 490, IV. f. 665.

Arczképek : Haynald Lajos arczképe 166.

„Lónyay Menyhért gr. arczképeért az orsz. képtár igazgatója felajánlja Révay M. és Bacssányi J. arczképeit 166.

„Bessenyei György arczképe u. o.

„Szvorényi J., Budenz J., Jósika Miklós, Szabó J., Szabó K. és Salamon F. elhunyt tagok arczképeiről 434.

„Az arzén-kénvegyületeinek ismeretéhez adalék“ SCHULLER ALAJOS-tól. 598.

Athenaeum 1893. II. évf. IV. sz. ismertetése 39. 1894. I. sz. 230, II. sz. 415, III. sz. 601.

Back Ármin ajándéka a könyvtár számára 682.

BADICS FERENCZ I. taggá választása 292.

Balajthi Dénes hagyománya 561.

Balaton bizottság anyagi támogatásaért a M. Földrajzi Társaság köszönete 676.

„A Balaton mikrofaunájához újabb adatok“ DADAY JENŐ-től. 488.

BALLAGI GÉZA „Beszéd a nagykaposi Erdélyi-fülepélyen“ 566.

Bánffy-jutalomra beérkezett pályaművek 677.

Bánffy-pályázat bírálói 682.

- BÁNÓCZI JÓZSEF: Jelentés az 1893. évi Teleki-pályázatról 183, 242.
- BARNA IGNÁCZ ellúnytaról jelentés 730.
- BARÓTI LAJOS kérelme rajzok utánnyomathatásáért 731.
- BARSI JÓZSEF hagyatékai ügye 166.
- BARTAL ANTAL „Dictionarium Latinitatis Hungarorum“ 503, 557.
- BAYER JÓZSEF az 1893. Bézsán-pályázaton jutalmat nyer 287.
- BECK MIKSA-jutalomra beérkezett pályamű 679.
- BÉCSI udv. kamarai levéltár Magyarországra vonatkozó iratai iránt a Tört. biz. javaslata 242.
- BECSE BALINT számadása 165.
- BÉKEFI REMIG felolvasási engedélye 682.
- „Hunyadi Mátyás király, mint a ciszterciek reformátora“ 712, 729.
- BEÜTHY ZSOLT „Képösszetétel és hangváltozás“ 241.
- „A szépróza elbeszélés a magyar irodalomban“ II. kötetével Marczibányi mellékjutalmat nyer 281.
- „Jelentés az 1891—92. évi Péczelefele regény-pályázatról“ 660, 681.
- BERNÁT ISTVÁN segédtagul választása a Nemz. gazd. bizottságba 57.
- Bessenyei György arcképe 166.
- „szobor javára gyűjtött adományért Szabolcs-megye köszönő levele 433.
- Bézsán-jutalomról 1893. jelentés 286.
- Birtokviszonyok (Régi, magyar) 1495—1595. ACSÁDY IGNÁCZ-tól 510, 554.
- Biztosító Társaság jutalmáról jelentés 288.
- „jutalmára beérkezett pályaművek 678.
- BLAYDES FRIDRIK k. taggá választása 292.
- BOROVSKY SAMU Csanádvármegye monographiájának megírásával megbizatik 560.
- Börtönügyi nemzetközi congressuson képviseltetés 168.
- Bródy-jutalom véleményező bizottságába kiküldött tagok 108.
- „bírálóbizottságának kiegészítése 168.
- Bródy-jutalomról jelentés 282.
- „CONCHA Győző jelentése 410, 435.
- Brüsseli chemiai congressusra képviselő kiküldése 561.
- Budapesti Szemle 1893. decz. füz. ismertetése 42.
- „1894. jan—nov. füz. ism. 96, 150, 233, 418, 491, 537, 540, 605, 606, 667, 724.
- Bulyovszky-jutalomra beérkezett pályaművek 678.
- CONCHA Győző „Jelentés a Bródy-jutalomról“ 410, 435.
- A Corpus Jurisnak milleniumi magyar fordítására szakértők ajánlását kéri a Franklin Társulat 682.
- Csanádmegye monographiája tárgyában előterjesztés 168.
- „monographiájának megírására BOROVSKY SAMU-t ajánlja a Tört. bizottság 560.
- Császka György ajándéka a Képes-terem számára 166.
- CSENGERI JÁNOS „Homeros poetikája“ 71, 105.
- Csereviszonyra ajánlkozni: a Texas Academy of Science és a Geogr. Club of Philadelphia stb. 434, 679.
- DADAY JENŐ „A kagylósrákok harántcsíkos izomrostjainak finomabb szerkezete“ 93.
- „a) „Adatok Egyiptom édesvízi mikrofaunájának ismertetéséhez“. — b) „Adatok a Balaton mikrofaunájához“ 167.
- „„Ujabb adatok a Balaton mikrofaunájához“ 488.
- „„Anuraeidae rotatoria-család reviziója“ 556.
- Darvai Móricz engedélyt kér Pauler Gyula „A magyar nemzet története“ stb. cz. munkájának német nyelvre fordítására 677.
- DESEŐ LEÓ magyar-orosz szótára tervezetéről az I. oszt. jelentése 560.
- „Dictionarium Latinitatis Hungarorum“ BARTAL ANTAL-tól 503.
- DONOGÁNY ZAKARIÁS és TIBALD MIKLÓS „Az alkohol befolyása a szervezet fejérje forgalmára“ 230.
- Dóra-jutalomra beérkezett pályaművek 678.
- Dunabid-tervek kiállítása a díszteremben 166.
- Egyetemi hallgató (budapesti) részére kitzűzött nyelvészeti jutalom szabályzata 168.
- Egyetemi hallgatók részére kitzűzött jutalmakról főtitkári jelentés 291, 437.
- „Elektromos üzem alkalmazása távolsági forgalmú vasútnak“ Székfogl. ZERNOWSKY KÁROLY-tól 167.
- „Elnöki megnyitó beszéd a május 6-ki közülésen“ SZÁSZ KÁROLY-tól 311.
- E. M. K. E. meghívója nagy közgyűlésre 555.
- „Az Energia-tan alapjairól“ Székf. HELLEK ÁGOST-tól. 593.

- ENTZ GÉZA „A Quarnero két végletéről” 556.
- B. EÖTVÖS LORÁND „Elnöki beszéd, Kossuth Lajos elhunytja s temetése alkalmából, az Akadémia részvétné-
nek kifejezése iránt” 243.
- „válasza az Akadémia üdvözlétére, miniszterre kineveztetése alkal-
mából 559.
- „Erdély és az észak-keleti háború” SZILÁGYI SÁNDOR-tól 520.
- ERDÉLYI JÁNOS emléktünnepéről jelentés 676.
- „Erdélyi János Emléklapja” LÉVAY JÓZSEF-től 563.
- „Erdélyi J. emléktünnepén tartott be-
széd BALLAGI GÉZA-tól 566.
- „Erdélyi Országgyűlési Emlékek” SZILÁGYI SÁNDOR-tól 583.
- Értekezések és Emlékbeszédek tiszte-
letdíja tárgyában a III. oszt. ind. 108.
- Értekezések tiszteletdíjának emelése
ügyében vegyes bizottság kiküldése 560.
- Értekezések tiszteletdíjának szabályo-
zása 731.
- „Értelmiségünk és a magyarság”. Székf.
JEKELFALUSSY JÓZSEF-től 280, 480.
- Ethnographia V. évf. 1. füz. ismerte-
tése 151, 2. füz. 420, 3. f. 542, 4. f.
607.
- Farkas-Raskó-pályázatról (1893) jelen-
tés GYULAI PÁLTÓL 201, 242.
- „jutalomra beérkezett pályamű-
vek 678.
- „pályázat bírálói 682.
- Fáy-jutalom pályakérdésének szövege-
zésére kiküldött tagok a P. H. E.
Takarékpénztár részéről 57.
- FAYER LÁSZLÓ 1. taggá választása 292.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ „Oklevelek II.
István király korából”. Székf. 280
467.
- FIÓK KÁROLY felolvasási engedélye
242.
- „Müller Miksa és a Rigvéda” 431.
456.
- „Firmicus Maternus astrologiájához
szövegkritikai adalékok” Székfogl.
NEMETHY GÉZA-tól 706, 728.
- Folyóiratok szemléje 38, 96, 148, 230,
414, 490, 537, 601, 665, 724.
- FORSTER GYULA „Scitovszky János pri-
más” nevére tett alapítványa 677.
Forster János nevére 731.
- FÖLDES BÉLA „Adalékok a magyar hit-
bizomány kérdéséhez”. Székf. 280,
402.
- Földrajzi Társulat jelentése orsz. con-
gressus tartása iránt 434.
- Földrajzi congressuson az Akadémia
képviseltetése 561.
- Főtthkari hivatal személyzete 165.
- FRAKNÓI VILMOS „Haynald Lajos em-
lékezete” 5.
- „Mátyás király levelei” 515.
- „az Ipolyi-jutalomra kitűzött pá-
lyamű megírásával megbízatik
289.
- „levele a római magyar történeti
intézet házában följánlott ala-
pítványi helyről 676.
- FRÖHLICH RÓBERT „Magyarország ókori
földrajza” 56, 65.
- „elhunytáról jelentés 555.
- „Fröhlich Róbert emlékezete” HAMPEL
JÓZSEF-től 439.
- GABELENTZ GYÖRGY k. t. elhunytáról
jelentés 107.
- „Gazdasági haladásunk és a proleta-
riátus” RÁTH ZOLTÁN-tól 241.
- Genfi orientalista congressusra képvi-
selőket ajánl az I. oszt. 434.
- Geographiai (nemzetközi) congressusra
képviselők kiküldése 730.
- GOLDZIEHER IGNÁCZ jelentése a genfi
nemzetközi orientalista-congressus-
ról 680, 683.
- Gorove-pályázatról 1893. jelentés 286.
- Grünwald Béla 1. tagról emlékbészé-
det tart LANG LAJOS 681.
- „Gurdézi szövege a magyarokról” gr.
KUUN GÉZA-tól 223, 241.
- GYÖRGY ENDRE „Emlékbeszéd br.
Kemény Gábor 1. tagról” 107.
- GYÖRNY ISTVÁN „A methylen-dinitro-
diamin és vegyülete” 681.
- „Győry Vilmos emlékezete” Szász
KÁROLY-tól 119, 168.
- GYULAI PÁL: Jelentés a Farkas-Raskó-
pályázatról 201.
- Hadtörténelmi Közlemények 1893.
decz. füzet ismertetése 44. 1894.
1. füzet 422, 2. f. 609, 3. f. 610,
4. f. 726.
- „példányaira előfizetés a honvéd.
miniszt. részéről 108.
- Hagyományok: Balajthy Dénes hagyomá-
nya 561.
- „Somssich József gr. hagyománya
561.
- „Krausz Mayer és Nagy Leander
hagyománya 731.
- „Sréter Klára, Barsi József, Opitzky
János, Szalay A., Horváth K.,
Sztáray A. gróf s Rudics J. báró
hagyatéki ügyeiről 166.
- HALÁSZ SÁNDOR segédtagul választása
a Nemzetgazd. bizottságba 57.

- HALLER BÉLA „Adatok a központi idegrendszer szövettani ismeretéhez“ 681.
- HAMPEL JÓZSEF „Fröhlich Róbert emlékezete 439, 557.
 „A régibb középkor emlékei Magyarországon“ 535.
 „Hangvillák némely alkalmazásairól“ SCHULLER ALAJOS-tól 599.
- HANKÓ VILMOS „Adatok a fény kémiai hatásához“ 167.
 I. taggá választása 292.
- „Haynald Lajos emlékezete“ FRANKÓI VILMOS-tól 5.
 „arczképe 166.
- HEGEDŰS ISTVÁN felolvasási engedélye 108.
 „Lucretius Carus“ 142, 164.
- HEGEDŰS SÁNDOR „Az adóeszmény tudományos s gyakorlati szempontból“. Székf. 77, 106.
 „indítványa a koronajáradékok s értékpapírok vételárnk szerinti bejegyzése iránt 108, 1-5.
- HEGYFÖKY KÁROSI „A levegő alsó és felső áramlatainak viszonya“ 279.
- HELLER ÁGOST „Az energia-tan alapjairól“ Székf. 280, 593.
 „főkönyvtárunkká ajánlása 682.
- HELMHOLTZ HERMANN k. tag elhunytáról jelentés 675.
- Hídtervek felállítására a díszterem átengedéseért miniszteri köszönd-lével 555.
- Hirsch Gusztáv prioritásának biztosítása végett benyújtott levele 677.
- „Hitbizomány (A magyar) kérdéséhez adalékok“. Székf. FÖLDES BÉLA-tól 280, 402.
- Holzer-ösztöndíj nyertese 730.
- Honfoglalást illető keleti kútfőkről jelentés III. gr. KUUN GÉZÁ-tól 169.
- „Homeros poetikája“ CSÉNGERI JÁNOS-tól 71, 105.
- Hornyik-emléktábla leleplezéséről jelentés VECSEY TAMÁS-tól 730.
- HORVÁT ÁRPÁD elhunytáról jelentés 681.
- HORVÁTH K. és Sztáray Antal gróf hagyatéki ügye 166.
- HORVÁTH GÉZA r. taggá választása 292.
 „A gabonaneműeken elősködő gyökértetvek“ Székf. 557.
- HÖGYES ENDRE „A budapesti Pastenrintézet harmadik évi statisztikájáról“ 89.
- „Hunyadi Mátyás király, mint a cziszterciek reformátora“ BÉKEFI REMIG-től 712, 729.
- Hüppe S. „A lengyel alkotmány története“ cz. munkájából mutatóvány 633.
- ILOSVAY LAJOS „Adalék a levegő össze-tételéhez“ 280.
- ILOSVAY LAJOS „Lavoisier emléke, 375, 553.
 „Az ozon és ammonia egymásra hatásakor keletkező termékekről“ 729.
- Indítványok: Értekezések és emlékbeszédek tiszteletdíja tárgyában a III. oszt. 108.
- „Hegedűs Sándor indítványa a koronajáradékok s értékpapírok bejegyzésének módja iránt 108, 165.
- „Kossuth Lajos elhunyt s temetése alkalmából elnöki indítvány 243.
- „Königsbergi magyar nyelvemlék megszerzése iránt Szily Kálmán ind. 431, 434.
- „Szvorényi József, Budenz József, Jósika Miklós, Szabó József, Szabó Károly és Salamon Ferenc elhunyt tagok arczképének fel-függesztése iránt 434.
- INKEY BÉLA választása a math. és természettud. bizottságba 682.
- Ipolyi-jutalomról (1894—96. évkör) jelentés 289.
- Iroda (főtitkári) személyzete 165.
- Irodalomtörténeti Közlemények 1893. IV. füzet ismertetése 45, 1894. I. füzet ism. 153, II. füzet 423, III. füzet 611.
- Írói tiszteletdíjak újabb szabályozása 731.
- „II. István oklevelei“. Székf. FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ-tól 280, 467.
- JAKAB ÖDÖN a gróf Nádasdy-pályázaton jutalmat nyer 284.
- Jegyzőkönyvek 1893. decz. ülésekről 56—58. 1894. jan.—nov. 105, 164, 241, 278, 431, 499, 553, 675, 728.
- Jegyzőkönyvi mellékletek 58—63, 109, 244, 622, 781.
- JEKELFALUSSY JÓZSEF „Értelmiségünk és a magyarság“ Székf. 280, 480.
- JEKELFALUSSY JÓZSEF és VARGHA GYULA „Közgazdasági és statisztikai évkönyv 1892—93.“ a Biztosító-Társaság pályázatán jutalmat nyer 288.
- „Jobbágy-adózás Miksa király korában“ ACSÁDY IGNÁC-tól 145, 164.
- JÓKAI MÓR alapítvány-levele 108, 166.
- „jubileum-ünnepén SZÁSZ KÁROLY üdvözlő beszéde 63.
- „Sárga rózsza“ című regénye az 1891—92. Péczely-féle regény-pályázaton jutalmat nyer 664.
- JÓZSEF FÖHERCZEG Ö Fensége jubileumára üdvözlét 57.
- „Ö Fenségének levele az Akadémia üdvözlétére 107.

JÓZSEF FÖHERCZEG Ő Fenségeinek állítólagos lemondása tárgyában elnöki nyilatkozat 432.

B. Józseika Miklós emlék-ülésére a Kisfaludy-Társaság meghívója 433.

Jutalomtértelek az I., II., III. osztályból 293—304.

„Gróf Széchenyi István születésének százados évfordulója alkalmából : 93.

„Semsey Andor adományából 306.

„A Kágylós rákok izomrostjai“ DADAY JENŐ-től 93.

KANITZ ÁGOST „Emlékbeszéd Pančić József k. tagról“ 57.

KARABÁCEK JÓZSEF k. taggá választása 292.

„Köszönő levele megválasztásáért 676.

Karátsonyi-pályázatról (1892/93.) jelentés, VADNAY KÁROLY-tól 193, 242.

Kazinczy F. levelezése V. kötetéről jelentés ZICHY ANTAL-tól 728.

„Ünnep (széphalmi) határ-napja 555.

„B. Kemény Gábor I. tagról emlékbeszédet tart György ENDRE 107.

„Képösszetétel és hangváltozás“ BEÜTHY ZOLT-tól 241.

Képtár (orsz.) részéről csereajánlatok 166.

Kiadványok (akadémiai) jegyzékének előterjesztése 58, 109, 169, 243, 434, 556, 561, 679, 682, 731.

„(III. oszt.) tárgyában javaslat s az ügyrend illető §§-nak módosítása 730, 732.

Kiadványokat általán fejében kapó hazai intézetek 1893. 270.

„hivatalból kapó hazai s külföldi intézetek 273.

KISS KÁROLY „A Schuller-féle légszivattyú hatásfoka“ 167, 486.

KLEIN GYULA „A keresztes virág alkataráról“ 106.

KLERIČ LJUBOMIR k. taggá választása 292.

KLUG NÁNDOR „Vizsgálatok a pepszimelésztés köréből.“ Székf. 280, 680. r. taggá választása 292.

KOCH ANTAL r. taggá választása 292.

„A Fruskagora hegység geológiája“ Székf. 729.

KOHN DAVID segédtagul választása a Nemz. gazd. bizottságba 57.

Kőczán Ferencz elhunytáról jelentés 675.

„Kombinált műveltető s mozzanatos képzők“ SZILÁSI MÓRICZ-tól 74, 105.

KORDA DEZSŐ „Zártmagú transzformatorok stb.“ cz. dolgozata 557.

KOSSUTÁNYI TAMÁS I. taggá választása 292.

KOVÁCS FERENCZ pályadíj-alapja, illetőleg alapítványa 561.

„alapító levele 6:5.

Költségvetés 1894-re (I. oszt. és bizottságai) 58, 116.

„(II. oszt. és bizottságai) 59.

„(III. oszt. és bizottságai) 62.

Költségvetési előirányzat (1894.) jóváhagyása a pénzügyi biz. előterjesztése szerint 166, 168.

KÖNIG GYULA r. t. osztálytitkárrá választása 292, 438.

„adomány a az akadémiai tisztviselők nyugdíjalapjának gyarapítására 677.

Königsbergi régi magyar nyelvemlék megszerzése 431, 434.

„A Königsbergi Töredékről“ SZILY KÁLMÁN-tól 399.

„A königsbergi töredék“ ujabbán felfedezett részét bemutatja NAGY GYULA 728.

Könyvkiadások 1893. jegyzéke 267.

Könyv- és kéziratár részére beérkezett nevezetesebb ajándékok 58, 109, 168, 243, 434, 556, 561, 679, 731.

Könyvtár állása 1893. 277.

Könyvtári bizottság előterjesztése a főkönyvtárnoki állás betöltése iránt 682.

Körlevél az Almanach számára szükségelt és az önéletrírási adatok beküldése iránt 562.

Köszönő levelek tagválasztásokért 555, 560.

Köteles példányok ügyében felirat a vallás s közokt. minisztériumhoz 57.

Közegészségügyi és demographiai congressusra meghívó 555.

„congressusra képviselőkkül kiküldött tagok a II. osztály részéről 560.

„a III. osztály ajánlata a kiküldetés tárgyában 561.

Középiskolai Műszótár ügyében miniszeri leirat s az I. osztály javaslata 433.

„Középkor emlékei Magyarországon“ HAMPEL JÓZSEF-től 535.

Közigazdasági s közigazgatási Szemle 1893. nov.—decz fiz. ismertetése 48, 51. — 1894. jan.—nov. fiz. ism. 97, 155, 235, 423, 492, 514, 518, 612, 669, 727.

Közülés programja 435.

Krausz Mayer hagyománya 731.

KRENNER JÓZSEF „A Schuller-féle arsenulfid morphologiai és optikai viszonyairól“ 536.

KRÖMPACHER ÖBÖN „A sejtmag-oszlás sokszorosága és mechanikája“ 56.

KURIÁNDER IGNÁC jelentése föhl-mágnességi fölvételeiről 731.

- Gr. KUUN GÉZA „Jelentés a magyar honfoglalást illető arab és egyéb keleti kútfőkről III.“ 169.
 „Gurdézi szövege a magyarokról“ 223 241.
- LANDAUER ÁRMIN „Adatok a víz szerepéhez a szervezetben“ 106.
 „A víz befolyása a szervezet anyagforgalmára“ 280.
- LÁNG LAJOS „Emlékbeszéd Grünwald Béla l. tagról“ 681.
- „Latin-magyar szójegyzék“ SZAMOTA ISTVÁN-tól 105.
 „Lavoisier emléke“ LOSVAY LAJOS-tól 375, 553.
- LÉNGYEL BÉLA „Egy új szénsulfid“ 37.
 „r. taggá választása“ 292.
 „A Tricarbonsulfid szerkezetéről“ Székf. 557.
- „A lengyel alkotmánytörténete“ Hüppe S.-tól, ford. SZATHMÁRY GYÖRGY 633.
- „Leo Sapiens taktikus munkájának kéziratáról jelentés“ VÁRI REZSŐ-től 577.
- LÉVAY JÓZSEF „Erdélyi János emléklapja“ 563.
- LIEBERMANN LEÓ és BITTÓ BÉLA „Adatok az élesztő-sejt kémiaiához“ 167.
- LEPKOVSKY JÓZSEF k. t. elhunytáról jelentés 242.
- „Lucretius Carus“ HEGEDŰS ISTVÁN-tól 142, 164.
- Lukács Krisztina-jutalmakra beérkezett pályaművek 679.
 „pályázat (1893.) bírálóinak jelentése“ 730.
- „A Magyar fémnevek őstörténeti valóságai“ MUNKÁCSI BERNÁT-tól 129, 164.
- „A magyar nemzet keletkezése“ VÁMBÉRY ÁRMIN-tól 323.
- „Magyarország állambiztartásának története. 1867—1893.“ MATLEKOVITS SÁNDOR-tól 646, 680.
- „Magyarország ókori földrajza“ FRÖHLICH RÓBERT-től 56, 65.
- „Magyar tengerjog“. Székf. Nagy Ferencz-től 204.
- MAR CZALI HENRIK „Egyetemes és nemzeti történelem“. Székf. 80, 106.
- MARGÓ TIVADAR „A ceratodus boncz és szövettani szerkezete“ 278.
 „Emlékbeszéd Sir Richard Owen k. tagról“ 432.
- MATLEKOVITS SÁNDOR „Magyarország állambiztartásának története. 1867—1893“ 646, 680.
- „Mátyás király levelei“ FRANKÓI VILMOS-tól 515.
- MÉHELY LAJOS a) „Lacerta praticola Eversm., a magyar fauna új gyíkja“ b) „A magyarországi farkos kételtűek álcái“ 681.
 „A vipera rákosiensis“ 56.
 „Mezőgazdaság (A magyar) története“ megírása végett tartott miniszt. értekezleten az Akadémiát képviselt tagok 108.
- MIKLÓS ÖDÖN felolvasási engedélye 731.
- Millenniumi kiadvány költségeiről 108.
- MUNKÁCSI BERNÁT „A magyar fémnevek őstörténeti vallomásai“ 129, 164.
- MÜLLER MIKSA k. t. levele s küldeménye 70-ik évfordulója alkalmából 108.
- „Müller Miksa és a Rigvéda“ FIÓK KÁROLY-tól 431, 456.
- MYKOVSKY VIKTOR jelentése a Sáros-megyében fölfedezett középkori régiségekről 677.
 „Faépítészünk műemlékeiről“ 729.
- Nádasdy-jutalomról 1893. jelentés 284.
- NAGY BÉLA „Az idegsejtek elváltozásáról veszteség folytán“ 278.
- NAGY FERENCZ „Magyar tengerjog“. Székf. 204.
- NAGY GYULA „A köungsbergi töredék“ 728.
- Nagygyűlés I. Ülések.
- Nagy Imre-ről emlékbeszéd tartása iránti intézkedésre a II. oszt. fölhívatik 555.
- Nagy Leander hagyománya 731.
- Nagyjutalom s Marczibányi-jutalomról az I. oszt. jelentése 281, 435.
- NÉMETHY GÉZA „Szövegkritikai adalékok Firmicus Maternus astrologiájához.“ Székf. 706, 728.
- Nekrológok a M. T. Akadémia elhunyt tagjairól: XIX. Tomori Anasztáz l. t. 718.
- Nemzetgazdasági bizottság segédtagokat ajánl 57.
- Nyelvőr 1893. XII. füz. ismertetése 55.
 1894. jan.—nov. füz. ismertetése 100, 163, 240, 427, 428, 551, 552, 615, 672.
- Nyelvtudományi bizottság új tagjai választásának megerősítése 168.
- Nyelvtudományi Közlemények 1893. decz. füz. ismertetése 160.
 1894. I. füz. 162, II. füz. 496, III. füz. 616.
- „(Klevelek II. István király korából“. Székf. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ-tól 467.
- „Az oláhok története“ RÉNYI LÁSZLÓ-tól (Előszó Hunfalvy Pál munkájához) 627.

- ÖNÖDI ADOLF „A gége beidegzésének boncz-, élet- és kórtanához“ 280.
 „Az agyvelő hangképző közép-pontja“ 557.
 „engedélyt kér munkája német fordítására 731.
 Opitzky-hagyaték ügye 500.
 Orientalista congressus meghívója 168.
 „Orientalisták tizedik nemzetközi congressusáról“ jelentés GOLDZIEHER IG-NÁCZ-tól 680, 683
 ORMÓS ZSIGMOND elhunytáról jelentés 730.
 Ornithologiai központ segélyezése tárgyában bizottsági jelentés 555.
 „támogatásért a vallás- és közokt. miniszter köszönete 676.
 Országgyűlés (1843–4) kerületi naplói ZICHY ANTAL-tól 228, 241.
 „Országgyűlési Emlékek“ tárgyában a Tört. bizottság javaslata 242.
 M. Orvosok s természetvizsgálók vándorgyűlésére meghívó 555.
 Orvosok s természetvizsgálók (Német) vándorgyűlésére meghívó 555.
 Osztályi kiadványok tárgyában a III. oszt. javaslata 730, 732.
 Osztálytitkári állásra a III. oszt. kijelölése 438.
 Osztályútlesek I. Ülések.
 Owen Richard k. tagról emlékbeszédet tart MARGÓ TIVADAR 432.
 Pályaművek (beérkezett) 1894. szept. 30. határidővel 677.
 Pályázatok (meddő) 1894. 679.
 Pályázati határidőről 109.
 „szabályok 305, 310.
 Pályázat-hirdetése I. Jutalomtételek.
 Pályázatok (eldöntött) 1893. 265.
 Pályázatok eldöntéséről jelentés 281—291.
 Pályázatok (le nem járt) újra hirdetése 435.
 „lejáró pályázatok 1894. 562, 734.
 Pályázatokról az I. oszt. jelentése s javaslatai 435.
 „a II. oszt. jelentése s javaslatai 436.
 „a III. oszt. jelentése s javaslatai 437.
 Páncú József k. tagról emlékbeszéd KANITZ AGOST-tól 57.
 „Pasteur-intézet (A budapesti) harmadik évi statisztikájáról“ HÖGYES ENDRÉ-től 89.
 PASZLAVSZKY JÓZSEF „Magyarország emlős állatai“ cz. munka megírásával megbíztatik (Lukács Krisztina-féle 1894. pályázat) 682.
 PAULER GYULA „A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt“ cz. művével Szilágyi-jutalmat nyer 288.
 Péczely-féle regénypályázatról 1891/92. jelentés BEÖTHY ZSOLT-tól 680, 681.
 Pénztár állása 1893. 278.
 PETÉNYI SALAMON J. kéziratáról biz. jelentés 622
 PETZ VILMOS „Az analogia az új görög szavak képződésében“ 30.
 Philologiai Közlöny 1893. (XVII. évf.) X. füz. ismertetése 101, 1894. (XVIII. évf.) I. füz. 103, II. füz. 429, III. füz. 497, IV. füz. 619, V. füz. 620, VI—VII. füz. 672, VIII. füz. 674.
 PLÓSZ SÁNDOR r. taggá választása 292.
 Pollák Henrik-alapítvány ügyrendi szövegének előterjesztése 561.
 Pollák Henrik nevére pályadíj-alapítvány 242.
 PÓLYA JAKAB „A társadalmi kérdés“. Székf. 657, 680.
 „I. taggá választása 292.
 POSCH JENŐ felolvasási engedélye 731.
 PRINGSHEIM NATANAEL k. tag elhunytáról jelentés 675.
 PULSZKY FERENCZ publicistai működésért Bródy-jutalmat nyer 282.
 „üdvözlése 80-ik évfordulója alkalmából 675.
 RAČKI FERENCZ elhunytáról jelentés 163.
 RADOS GUSZTÁV I. taggá választása 292.
 „A szakaszos orthogonális helyettesítések elméletéről“ Székf. 729.
 RÁTH ZOLTÁN „Gazdasági haladásunk és a proletariátus“ 241.
 „I. taggá választása 292.
 REICHARD Zs. „Az erkölcsi érzék“ 680.
 RÉTHY LÁSZLÓ „Első Hunfalvy Pálnak „Az Oláhok története“ cz. munkájához“ 627.
 RÉTHY MÓR „Folyadék-sugarakról“ 56.
 „A végszerű egyenlőség föltételének bizonyításához“ 557.
 „A legkisebb actio elvéről“ 729.
 Révay Miklós és Bacssanyi J. arczképe 166.
 ROSCHER VILMOS k. t. elhunytáról fötitkári jelentés 559.
 „k. tagról emlékbeszéd tartására a II. oszt. Kantz Gyulát kéri föl u. o.
 ROSZNER ALADÁR „A vékony bélbolyhok szerkezetéről“ 56.
 Rózsay-jutalom kihirdetése 108, 109.
 „alapítványból kitiizendő jutalomtételeiről 290.
 „díjról (1890.) jelentés 289.
 (1892-iki díjról jelentés 290.
 Rűck Szilárd-jutalomról jelentés 289.
 Rudics József b. hagyatékának végleges lebonyolításáról ügyészi jelentés 166.

- Rudics József b. alapítványa befizetéséről stb. ügyészi jelentés 434.
 „ alapítvány ügyrendi szövegezésére kiküldött bizottság tagjai 560, 682.
- Salamon Ferencz r. tagról emlékbeszédet tart SZILÁGYI SÁNDOR 730.
 Sámuel-díjról jelentés 284.
 „Schägli magyar szójegyzék“ SZAMOTA ISTVÁN-tól 508.
- SCHULEK VILMOS a) „Az erythrophia élettani meghatározása“, b) „Hálygoperálás csonkított lebenynyel“ 680.
 SCHULLER ALAJOS „Az arzennek egy új kénvegyülete“ 35.
 „ „Adalék az arzen kénvegyületeinek ismeretéhez“ 557, 598.
 „ „A hangvillák némely alkalmazásáról“ 557, 599.
- „Schuller-féle légszivattyú hatásfoka“ KISS KÁROLY-tól 486.
- SCHWICKER ALFRED „A kalium hypojodit átalakulásának sebessége“ 557.
- Segélyezett munkák és folyóiratok 1893. 270.
- Semsey-pályázat jutalomtétellei 306.
 „ pályázat szabályai 310.
- SEMMELWEIS IGNÁC emlékünnepeinek megtartása a díszteremben 560.
 emlékünnepeiről jelentés 676.
- SIMONYI ZSIGMOND „Esemény az urálaltáji nyelvészet terén“ 138, 164.
 „ „Szókombinálás és szóképzés“ Székf. 431, 451.
 „ választása az Irodalomtörténeti bizottságba 560.
 „ és BALASSA JÓZSEF az 1893-ki Lukács Krisztina-pályázaton jutalmat nyernek 730.
- SOMLÓ SÁNDOR az 1893-iki Teleki pályázaton jutalmat nyer 242.
- SOMSSICH JÓZSEF gróf hagyománya 561.
- SPENCER WELLS (Sir Thomas) k. taggá választása 292.
- Sréter Klára hagyatéki ügye 166.
- STEIN LAJOS „A szellem-történet alaptörvénye“ 241, 463.
- SZABÓ JÓZSEF „A piroxen-andesitek geológiai típusainak megállapítása“ 56.
 „ elhunytáról jelentés s a III-ik osztály s az összes Akadémia részvételének kifejezése 279.
 „ elhunytáról s a gyászseset alkalmából történt intézkedésekről főtárgyi jelentés 432.
 „ Zujovics János részvétirata 432.
- SZABÓ JÓZSEF halálával megüresült helyek betöltése 434.
 Özv. SZABÓ JÓZSEFNÉ köszönő levele 555.
- Szalay Alajos hagyatéki ügye 166.
- SZAMOTA ISTVÁN „Két Zsigmondkori latin-magyar szójegyzék“ 106.
 „ „A Schlägli magyar szójegyzék“ 508.
- SZÁSZ KÁROLY „Győry Vilmos emlékezete“ 119, 168.
 „ „Elnöki megnyitó beszéd“ 311.
 „ üdvözlő beszéde Jókai Mór jubil. ünnepén 63.
 „ üdvözlő beszéde b. Eötvös LORÁND elnöknek vallás-és közoktatástügyi miniszterrel kinevezetése alkalmából 558.
- SZATHMÁRY GYÖRGY „A lengyel alkotmány története“ (Hüppe S. művéből mutatvány.) 633.
- SZÉCHENYI ANTAL gróf lemondó levele akadémiai tagságáról 432.
- „Széchenyi István gr. ifjúkori levelei“ ZICHY ANTAL-tól 643.
- „Széchenyi és a nemzetiségi kérdés“ ZSILINSZKY MIHÁLY-tól 335.
- „Széchenyi és a magyar magánjog“ VÉCSEY TAMÁS-tól 681.
- Széchenyi-ünnep határnapja s tárgya 107, 631.
- SZÉKELY ÁGOSTON a Rózsay-alapítvány jutalomtételének megírására megbízást nyer 291.
- „A Szellem-történet alaptörvénye“ STEIN LAJOS-tól 463.
- Szerb Akadémia képviselői a december 18-ki (1893) összes ülésen 57.
- SZIKORA JÁNOS hagyománya 556.
- Szilágyi-jutalom véleményező bizottságába kiküldött tagok. 108.
 „ jutalomról jelentés 287.
- SZILÁGYI SÁNDOR „Erdély és az északkeleti háború“ 520.
 „ „Erdélyi Országgyűlési Emlékek“ 583.
 „ „Emlékbeszéd Salamon Ferencz r. tagról 73).
- SZILASI MÓRICZ „Kombinált műveltető s mozzanatos képzők“ 74, 105.
- SZILY KÁLMÁN „Jelentés az Akadémia 1893. évi munkásságáról“ 318.
 „ „A Königsbergi Türedékről“ 399.
 „ indítványa a Königsbergi türedék megszerzése iránt 431.
- SZINNYEI JÓZSEF „Szófejtések“ 557.
 „ „Szófejtések“ SZINNYEI JÓZSEF-től 557.
 „ „Szókombinálás és szóképzés“ Székf. SIMONYI ZSIGMOND-tól 431, 451.
- SZOMBATHI IGNÁC „A verebélyi régészeti leletekről“ 57.
- SZÖGVÉNY-MARICH LÁSZLÓ elhunytáról elnöki jelentés 165.
- Szucsics Leona örökösei gyámi képviselőének kérvénye 166.

Tagok (belső) 1894. jan. I. 1.
 Tagajánlás iránt körlevél 108, 118.
 Tagajánlások az Osztályok részéről 434, 438.
 Tagsági kijelölések az Osztályok részéről 244.
 Tagválasztásokról 1894-ben jelentés 292.
 Tagválasztásokért köszönő levelek 555, 560.
 TANGL FERENCZ „A béliuterek leköltésének hatása stb.” 106.
 TANGL FERENCZ és HARLEY VAUGHAN „Vizsgálatok a máj csukorképző képességéről” 278.
 „A társadalmi kérdés” PÓLYA JAKAB-tól. Székf. 657.
 Tasner Antal örökösével a Széchenyi irod. hagyaték ügyének rendezése 166.
 TÉGLÁS GÁBOR „Ujabb adalékok az al-dunai zuhatagok száklafelirataihoz” 21, 56.
 TELEKI GYULA gr. levele a főkönyvtárnok kinevezése tárgyában 730.
 Teleki jutalomra (1894. szept. 30.) beérkezett pályaművek 677.
 Teleki-pályázatról (1893) jelentés BÁNÓCZI JÓZSEF-től 183.
 „pályázaton SOMLO SÁNDOR „Fra Girolamo cz. pályaműve jutalmat nyer 242.
 Teleki-pályázat (1894.) bírálói a Nemzeti színház s Akadémia részéről 682.
 Gr. TELEKI SAMU tiszteleti taggá választása 292.
 TÉLEY IVÁN „Új görög munkák ismeretése” 32.
 TELLYESNICZKI KÁLMÁN „A hercecsövek tartalmának szövezi szerkezete” 728.
 Tengerjog (Magyar) NAGY FERENCZ-től 164.
 THAN KÁROLY elnöki megnyitója. 553.
 THANOFFER LAJOS „A szövettan és szövettani technika 106.
 A THEWREK-féle Festus ismertetése. 567.
 Tiszteletdíjak tárgyában kiküldött bizottság tagjai 632.
 „a bizottság jelentése 730, 731.
 TOMORY ANASZTÁZ I. t. elhunytáról jelentés 681.
 „nekrológia 718.
 „alapítványa 731.
 Tóth Kálmán szobrának leleplezési ünnepére meghívó 555.
 TÓTH LŐRINCZ „Emlékbeszéd Vajkay Károly I. tagról” 559.
 TÖRÖK ACZÉL „Adatok az emberszabású lények koponya-átalakulásához” 34.
 TÖRÖK JÓZSEF elhunytáról jelentés 242.
 Török, perzsa s arab könyv- s kéziratgyűjteményt ajándékoz a könyvtár számára Back Ármín 682.
 „Történelem (Egyetemes és nemzeti).” Székf. MARCZALI HENRIK-től 80, 106.

„Urálaltáji nyelvészet” SIMONYI ZSIGMOND-tól 138, 164.

Ügyész 1893. számadása 165.
 Ügyészi jelentés hagyatéki s egyéb ügyekről 166.
 Ügyvédi kamara (budapesti) jelentése s kérelme a millenniumi kiállítás alkalmából 560.
 Ügyrend némely szakaszainak módosítása a III. Osztály részéről 732.
 Ülések (akadémiai) I. II. III. Oszt. 56, 105, 164, 167, 241, 278, 431, 553, 556, 679, 728.
 „Összes: 1893. decz. 18. 57. — 1894. jan. 29. 107; febr. 29. 167; márcz. 19. 242; (rendk.) márcz. 28. 243; ápr. 30. 431; máj. 28. 554; jun. 25. 558; okt. 8. 675. okt. 29. 681; nov. 26. 729.
 „Igazgatósági: I. febr. 165; II. máj. 499.
 „LIV. Nagygyűlés: 435, 499, 501.
 Ülésekről 1893-ban jelentés:
 „I. II. III. osztály 247.
 „Összes 252.
 „Igazgatósági 255.
 „Bizottsági (állandó) 256.
 Üléssor 1894-ben. 64. 1895-re 731.

VADNAY KÁROLY: Jelentés az 1892/93 Karátsonyi-pályázatról 193, 242.
 Vagyon-mérleg 1893. decz. 31. 110—116, 165.
 Vajkay Károly I. tagról emlékbeszédet tart TÓTH LŐRINCZ. 559.
 VÁLYI GYULA geometriai dolgozata 56.
 „Többszörös involúciók” 680.
 VÁMBÉRY ÁRMÍN „A magyar nemzet keletkezése” 323.
 „igazgató taggá választása 292, 501.
 VÁRI REZSŐ „Jelentés Leo Sapiens taktikus munkájának kéziratáról” 577.
 VAS FRIGYES „A járulékos és bolygó ideg viszonya a szívmozgáshoz” 557.
 VASZÁRY KOLOZS hercegegrímás igazgató taggá választása 165.
 „köszönő s adomány-levele igazgató taggá választása alkalmából 433.
 B. VAY MIKLÓS elhunytáról elnöki jelentés 551.
 B. Vay Ödön köszönő levele 555.
 VÉCSEY TAMÁS „Emlékbeszéd Wenzel Gusztáv I. tagról” 555.
 „Széchenyi és a magyar magánjog” 681.
 „jelentése a Hornyik-emlék-ünnep-ről 730.
 Vergilius-emlékmű bizottságának aláírási íve 57.

Vitéz-jutalomról jelentés 288.
 Vizneker Antal segédtagul választása a
 Nemz. gazd. bizottságba 57.
 VOLF GYÖRGY r. taggá választása 292.
 Vukovics Lajosné szül. Milassin Róza
 kérvénye a Szucsics-féle gyógyítási s
 temetési költségek ügyében 166.

WARTHA VINCZE bevélasztása a Könyv-
 kiadó bizottságba 682.
 Wenzel Gusztáv r. tagról emlékbeszédet
 mond VECSEY TAMÁS. 555.

ZICHY ANTAL „Az 1843/4-iki országgyű-
 lés kerületi naplója“ 228, 241.
 „Gr. Széchenyi István ifjúkori leve-
 lei“ 643, 680.
 „jelentése Kazinczy F. levelezése
 V. kötetéről 728.
 ZIPERNOWSKY KÁROLY „Elektromos
 üzem alkalmazása távolsági forgalmú
 vasútnaknál“. Székf. 167.
 ZOLNAI GYULA Sámuel-díjat nyer 284.
 ZUJOVIČ JÁNOS k. taggá választása 292.
 „részvétirata Szabó József elhunytá
 alkalmából 432.
 ZSILINSZKY MIHÁLY „Széchenyi és a
 nemzetiségi kérdés I—VIII.“ 335.

Sajtóhibák kijavítása.

- V. köt. 32. old. 11-ik sor alulról: könyveit helyett olv. könnyeit.
 > 33. old. 13-ik sor alulról: szerezenek helyett olv. szervezenek.
 > 33. old. 17-ik sor alulról: Maorophrydis helyett olv. Mavrophrydis.
 > 33. old. 20-ik sor alulról: 'Ημέρα helyett olv. 'Ημέρα.
 > 33. old. 22-ik sor alulról: Kerameos helyett olv. Keramevs.
 > 34. old. 6-ik sor felülről: leányokat helyett olv. leányvár.
 > 63. old. 7-ik sor alulról: 1873 helyett olv. 1860.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

V. KÖTET.

1894. Január 15.

1. FÜZET.

A M. Tudományos Akadémia belső tagjai
1894. január 1-én.

Igazgató-tanács:

B. Vay Miklós.	Szlávy József.
Gr. Apponyi György.	Kautz Gyula rt.
Gr. Szécsen Antal.	Gr. Apponyi Sándor.
Pulszky Ferencz tt.	Szabó József rt.
Than Károly rt.	Semsey Andor.
József főherczeg.	Gr. Csáky Albin.
Tisza Kálmán.	B. Radvánszky Béla tt.
Gr. Károlyi Sándor.	Jókai Mór tt.
Gr. Széchenyi Béla tt.	Fraknói Vilmos rt.
Gyulai Pál rt.	Hollán Ernő, tt.
Zichy Antal tt.	23. Beőthy Zsolt rt.
12. Gr. Dessewffy Aurél.	

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Zichy Antal ig. és tt.

Osztálytitkár: Gyulai Pál ig. és rt.

Tiszteleti tagok:

Zichy Antal ig. t.	Gr. Kuun Géza.
Joannovics György.	József főherczeg ig. t.
3. Jókai Mór ig. t.	6. Vámbéry Ármin.

A) Nyelvtudományi alosztály.

Rendes tagok:

- Szarvas Gábor.
Ponori Thewrewk Emil.
Goldziher Ignác.
Heinrich Gusztáv.
5. Simonyi Zsigmond.

B) Széptudományi alosztály.

Rendes tagok:

- Gyulai Pál ig. t.
Szász Károly, másodelnök.
Szilády Áron.
Imre Sándor.
Lévay József.
6. Beőthy Zsolt ig. t.

Levelező tagok :

Szilágyi István.
 Télfy Iván.
 Barna Ferdinánd.
 Bartal Antal.
 Barna Ignác.
 Volf György.
 Bánóczi József.
 Szinnyei József.
 Pecz Vilmos.
 Halász Ignác.
 Lehr Albert.
 Munkácsi Bernát.
 Asbóth Oszkár.
 Csengeri János.
 Némethy Géza.
 16. Kúnos Ignác.

Levelező tagok :

Barabás Miklós.
 B. Podmaniczky Frigyes.
 Ormós Zsigmond.
 Vadnai Károly.
 Arany László.
 Keleti Gusztáv.
 Bartalus István.
 Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Szigeti József.
 Szász Béla.
 Baksay Sándor.
 Pálffy Albert.
 Berczik Árpád.
 Mikszáth Kálmán.
 Pasteiner Gyula.
 17. Rákosi Jenő.

II.

A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok osztálya.

Osztályelnök : Pulszky Ferencz, ig. és tt.

Osztálytitkár : Pauer Imre. rt.

Tiszteleti tagok :

Pulszky Ferencz, ig. t.	Tisza Kálmán, ig. t.
Horváth Boldizsár.	B. Nyári Jenő.
Gr. Szécsen Antal, ig. t.	Kállay Béni.
Brassai Sámuel.	9. Knauz Nándor.
5. B. Radvánszky Béla, ig. t.	

A) Bölcs. és társad. alosztály.

B) Történettudományi alosztály.

Rendes tagok :

Tóth Lőrincz.
 Kautz Gyula, ig. t.
 Hajnik Imre.
 Schvarcz Gyula.
 Vécsey Tamás.
 Pauer Imre.
 Hoffmann Pál.

Rendes tagok :

Szilágyi Sándor.
 Fraknói Vilmos, ig. t.
 Nagy Iván.
 Pauer Gyula.
 Thaly Kálmán.
 Torma Károly.
 Nagy Imre.

Wlassics Gyula.
Láng Lajos.
Hegedűs Sándor.
11. Jekelfalussy József.

Jakab Elek.
Károlyi Árpád.
Hampel József.
Pór Antal.
12. Fejérpataky László.

Levelező tagok :

Karvasy Ágost.
Falk Miksa.
Domanovszki Endre.
Matlekovits Sándor.
György Endre.
Kőrösi József.
Kozma Ferencz.
Plósz Sándor.
Kováts Gyula.
Concha Győző.
Pulszky Ágoston.
Medveczky Frigyes.
• Ballagi Géza.
• Réthy László.
Óvári Kelemen.
Alexander Bernát.
Vargha Gyula.
Kolosvári Sándor.
Asbóth János.
Földes Béla.
Farkas Lajos.
22. Nagy Ferencz.

Levelező tagok :

Mátyás Flórián.
Finály Henrik Lajos.
Kerékgyártó Árpád.
Balássy Ferencz.
Ortvay Tivadar.
Zsilinszky Mihály.
Myskovszky Viktor.
Majláth Béla.
Czobor Béla.
Dankó József.
Szentkláray Jenő.
Csontos János.
Thallóczy Lajos.
Pulszky Károly.
Kőváry László.
Ballagi Aladár.
Bunyitay Vincze.
Horvát Árpád.
Csaplár Benedek.
Téglás Gábor.
Acsády Ignác.
Szádeczky Lajos.
Csánki Dezső.
Fröhlich Róbert
Nagy Gyula
Óvári Lipót.
Márki Sándor.
Bubics Zsigmond.
29. Marczali Henrik.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.

Osztályelnök : Than Károly, ig. és rt.

Osztálytitkár : Szabó József, ig. és rt.

Tiszteleti tagok :

Hollán Ernő, ig. t.
Jedlik Ányos István.
Gr. Széchenyi Béla, ig. t.
4. Semsey Andor, ig. t.
Konkoly-Thege Miklós.
B. Podmaniczky Géza.
7. Margó Tivadar.

A) Math. és phys.
alosztály.

Rendes tagok:

- Török József.
Kruspér István.
Than Károly ig. t.
Szily Kálmán, főtitkár.
B. Eötvös Lóránd, elnök.
König Gyula.
Wartha Vincze.
Fröhlich Izidor.
Schuller Alajos.
10. Heller Ágost.

Levelező tagok:

- Tomori Anasztáz.
Kondor Gusztáv.
Martin Lajos.
Hollósy Jusztinián.
Corzan-Avendano Gábor.
B. Mednyánszky Dénes.
Lengyel Béla.
Kerpely Antal.
Réthy Mór.
Schulhof Lipót.
Péchy Antal.
Balló Mátyás.
Plósz Pál.
Kápolnai Pauer István.
Kherndl Antal.
Rónai Horváth Jenő.
Schenek István.
Gothard Jenő.
Lipthay Sándor.
Vályi Gyula.
Fabinyi Rező.
Ilosvay Lajos.
23. Zipernovszky Károly.

B) Természettudományi
alosztály.

Rendes tagok:

- Szabó József ig. t.
Hazslinszky Frigyes.
Frivaldszky János.
Jurányi Lajos.
Fodor József.
Mihalkovics Géza.
Krenner József.
Hőgyes Endre.
Entz Géza.
10. Thanhoffner Lajos.

Levelező tagok:

- Galgóczy Károly.
Xantus János.
Chyzer Kornél.
Duka Tivadar.
Poór Imre.
Batizfalvy Sámuel.
Koch Antal.
Böckh János.
Horváth Géza.
Bedő Albert.
Kanitz Ágost.
Klein Gyula.
Korányi Frigyes.
Mocsáry Sándor.
Inkey Béla.
Daday Jenő.
Bielz Albert.
Lóczy Lajos.
Paszlavszky József.
Schulek Vilmos.
Klug Nándor.
Brusina Spiridion.
Laufenauer Károly.
Schmidt Sándor.
Genersich Antal.
26. Török Aurél.

Haynald Lajos emlékezete.

(1816—1891.)

(Előadta *Fraknoi Vilmos* ig. és rt. az október 30-i összes ülésen.)

Tisztelt Akadémia!

A természettudományi és matematikai osztály tagjai bíboros társuk, Haynald Lajos igazgató és tiszteleti tag (1891. július 4-én bekövetkezett) elhúnyta után, emlékezete megünnepléséről gondoskodván, a szónok kijelölésében figyelmöket nem azokra irányították, kiket ő hozzá a közös tudományos munkásság kapcsai csatoltak.

Megtisztelő bizalmuk felém, a történetíró felé fordult; kétségkívül azért, mert kegyeletök és hódolatuk érzéseitől késztetve, a dicsőültnem nem egyedül a növénytudomány világhírű művelőjét, hanem egyúttal a nemzeti közélet kimagasló alakját kívánták ünnepelni.

A hozzám intézett fölhívás elől nem volt szabad kitérnem. Sorsom kedvezése az ő személyéhez és (engedjék meg kérkedhetnem) az ő szívéhez közel hozott. Jóakarátának és bizalmának emlékezetét hálásan őrzöm. És azért fájdalmasabban érezvén, mint mások, hogy benne mennyit veszítettünk, úgy vélekedhettem, hogy talán melegebben mint mások, méltathatom azt, a mit benne bírtunk.

Azonban másrésről épen azért a föladat nagysága és nehézsége világosan állott előttem.

A megbízás azt az utasítást látszott magában foglalni, hogy az emlékbeszéd Haynald egész egyéniségét, pályájának teljes képét, tevékenységének minden oldalát állítsa elő.

Már pedig az ő egyénisége, pályája és tevékenysége kivételes sokoldalúságot tüntet föl.

Korán, alig harminczötéves korban, főpapi székre emelttven, négy évtizeden keresztül egyházmegyei kormányzatában, az egész magyarországi egyház ügyeinek intézésében, a világegyház körében fölmerülő nagy kérdések megoldásában mély nyomokat hagyó munkásságot fejtett ki. Attól fogva, hogy 1860-ban az alkotmányos élet sorompói hazánkban újra megnyíltak, élte alkotmányáig a vezérlő egyéniségek első sorában állott. Sokféle kulturai és humanitarius érdekeknek szolgált. Figyelmét és idejét mindig megosztotta a közélet és a tudomány között. Minderre pedig képes volt, a nélkül, hogy annak a vonzóerőnek hatása alól, a mit a társasági élet gyakorolt rá, kivonta volna magát; sőt megjelené-

sének, temperamentumának és szellemének varázsa csaknem elhitethette volna, hogy ezen a téren tölti be valódi hivatását.

Rendkívüli tehetségekkel korlátokat alig tűrő tettvágy egyeült. Minden fölhívásban, mely hozzá intéztetett, a kötelesség parancsoló szavát vélte hallani. Ennek hódolt, nem a hiúság sugallatainak, mint az irigység el akarta hitetni.

De tisztelői sem hallgatták el azt az aggodalmukat, hogy erejének elforgácsolásával hatását csökkenti. Csak most alkotásain, erőfeszítésein és küzdelmein végig tekintve, találhatnak megnyugvást abban a tudatban, hogy ő szellemének (bocsánat a köznapi kifejezésért) aprópénzét pazar bőkezűséggel szórván, gyümölcsözően elhelyezett tőkéit is halmozta föl; hogy nem hirtelen föl- és letűnő meteor gyanánt futott végig láthatárunkon, hanem útját tartós fény és állandó meleg kisugározása jelöli.

És visszaidézvén emlékezetembe azt a szemrehányást is, a mivel illetük, hogy lázas tevékenysége közepett a magas állása iránt tartozó tekinteteket nem egyszer feledi; most úgy tűnik föl előttem alakja, mintha benne méltósága régi hagyományainak napjaink igényeivel való összeolvadási folyamata ment volna végbe; mintha benne az egykor minden téren uralkodó magyar hierarchia örökösének, a minden téren szolgálni kívánó magyar hierarchiának első hírnöke jelent volna meg.

Az ő széles kiterjedésű és sokfelé szerteágazó tevékenységét egy rövid előadás keretébe összefoglalni hiú törekvésnek bizonyulna.

E mellett közéletének legjelentékenyebb mozzanatai szoros kapcsolatban állanak ma is, sőt ma még inkább mint bármikor, égetőeknek nevezhető egyházi és politikai kérdésekkel, melyeknek tárgyalásától tartózkodnom kell. Tartózkodnom nemcsak azért, mert az Akadémia szabályai parancsolják, hanem azért is. mert nagy érdekek követelik, hogy e helynek — a nemzeti cultura legmagasabb eszményei megvalósítására hivatott intézetünknek — neutralitása fölött annál féltékenyebb gondossággal őrködjünk, minél hevesebben foly körülé az ellentétes irányok tusája.

És azért ellent fogok állani annak a kísértésnek, a minek tisztelője és a történetíró egyaránt ki van téve, szemben az ő egyházi és politikai pályájával, mely válságokban és meglepő fordulatokban annyira gazdag.

Csak utalni akarok arra, hogy míg 1849-ben a függetlenségi nyilatkozat kihirdetésének megtagadásával a hazaárulás vádját vonta magára és érseki irodaigazgatói állásától elmozdított; 1861 óta a jogfolytonosság elvének védelmében vívott bátor harczeit a nemzet legnépszerűbb, legünnepeltebb férfiainak sorában foglalt helyet.

Míg 1863-ban a birodalmi kormány arra kényszerítette, hogy az erdélyi püspökségről mondjon le; 1867-ben az alkotmá-

nyos kormány kérésekkel ostromolta, hogy az ország második egyházi méltóságát, melyre megkérdése nélkül nevezték ki, ne utasítsa vissza.¹

¹ Erre nézve legyen szabad e helyen Akadémiánk nagynevé elnökének, h. Eötvös József miniszternek Haynaldhoz írt érdekes levelét közölnöm:

Nagyméltóságú Érsek! E pillanatban jó kezembe ő felségének legmagasabb határozata, melyben Excellentiátat a megürült érseki székre kinevezni méltóztatott. A fejedelemnek ezen határozata örömmel fogja eltölteni minden hazafi szívét, de ezt kettősen érzik azok, kik, mint én, Excellentiátat közelebb ismervén, nagy tulajdonairól méltányosan ítélnének. Engedje meg, hogy midőn ezen érzelmemet kifejezem, egyszersmind okaimat adjam elő, melyekért Excellentiátat arról, hogy ő felségének az érseki szék betöltését javasolni fogom, előlegesen nem értesítettem.

Első okom az vala, mert bár többek által értesültem, hogy Excellentiád római lakhelyét elhagyni nem szándékozik, egy perczig sem kétkedtem, hogy azon férfiú, ki hazájához és királyához lelkesedéssel ragaszkodik, a hazától s királytól nem fogja megvonni szolgálatait oly pillanatban, midőn arra mindkettőnek legtöbb szüksége van. S ez volt a Herczeg-Primás határozott véleménye is, mivel ez ügyben többször szólottam.

Ismerem Excellentiádnak gondolkodási módját, s tudom, hogy határozataiban a vallás érdekei minden egyebeket háttérbe szorítanak; de miután kétségbe nem vonható, hogy egyházunk érdekeit semmi sem biztosítja inkább, mint ha az egyház kormányzata e hazában olyanok kezébe tétetik le, kik arra személyes tulajdonaik és a nemzet bizodalma által képesek; éppen az biztosított, hogy Excellentiád a nagy hivatást, mely a fejedelem kinevezése által reá vár, nem fogja visszautasítani, bármilyen nagyok azok a nehézségek, melyekkel e fontos állás napjainkban jár, s bárminők a személyes tekintetek, melyek az elfogadást Excellentiádra nézve kellemetlenné tehetnék. Én — mint azt előterjesztésemben kimondám — abban, hogy a fejedelem az egyház második méltóságára azt nevezi ki, kit arra a közvélemény kijelölt, azon szerencsés egyetértésnek egy új jelét látom, mely a jelen pillanatban a király s a nemzet közt létezik, s Excellentiád, midőn sokkal kedvezőbb egyházi s tudományos tevékenységét egy nagy egyházmegye terhes kormányzatával cseréli fel, azon öntudattal jeheti azt, hogy saját vágyait a nemzet s a király együttes kívánatainak áldozta föl.

Második okom, melyért szándékomat Excellentiáddal nem közöltem, az vala, mert minden ügyek között, melyek az egyházat és hazánkat érdeklik, éppen a kalocsai érsekségnek betöltése az, melyre nézve Excellentiádtól nem szorúltam jó tanácsra, s nem várhattam ilyet, mert meg voltam győződve, hogy e helyre kitünőbb egyént senki sem ismer, mint az, kit én ajánlottam, s mert tudtam, hogy Excellentiád éppen azt nem fogja ajánlani.

Most, midőn ő felsége elhatározása, mely a kinevezést magában foglalja, kezemben van, azon kéressel tudósítom Excellentiátat, hogy engem elfogadásáról mentül előbb értesíteni kegyes legyen, hogy annak kihirdetése által az egész nemzetet megörvendezessük. S most fogadja legőszintébb tisztelettemmel azon szívből fakadó kívánatot, hogy a mindenható Isten Excellentiátat az egyház- és hazának javára sok évekg tartsa ép egészségben, s tartsa meg nekem azt, a mit mindennél többre becsülök, szíves hajlamát.

Pesten, ápril 5-én 1867.

alázatos szolgálja
B. Eötvös József.

Mig 1871-ben a vatikáni zsinaton elfoglalt ellenzéki állásával IX. Pius pápa neheztelését vonván magára, ismét a magánéletbe való visszavonulás gondolatával foglalkozott, és az érsekségről lemondó iratát már elkészítette;² 1879-ben XIII. Leo pápától az egyház biboros tanácsába emeltetett.

Sorsának ezen ingadozásai lelkének egyensúlyát soha sem zavarták meg. A meggyőződés nemes szilárdsága és az önfegyelmzés hatalma mind a szélsőségektől, mind pedig a megtorlás vágyának kielégítésétől mindig visszatartották; megóvták attól, hogy a külső viszonyok változásai szellemének mélyéig hassanak.

Az üldözés, a mit 1849-ben szenvedett, hazaszeretének melegét nem csökkentette.

A száműzetés, a mi 1863-ban osztályrészévé lett, a korona iránti hűségét nem ingatta meg.

Az a kínos helyzet, a mibe a vatikáni zsinaton jutott, egyházához való benső ragaszkodására a legkisebb befolyással sem volt.

Mindazáltal ezeknek — mint jelezem — futólagos megemléltetésére kell szorítkoznom. Mert nem az ő politikai és egyházi közéletének fényes régióiban, hol őt tündöklenni láttuk és hol őt majdan a történetírás fel fogja keresni, hanem a tudomány és a nemzeti közművelődés munkásának nem kevésbé jelentékeny, bár szerényebb hatáskörében illik emlékezetét ünnepelnem.

Ezt az álláspontot ő maga jelöli ki nekem példájával.

Mikor a Szent-István-Társulat egyik közülésén gróf Károlyi István fölött emlékbeszédet tartott, ezt azzal a kijelentéssel nyitotta meg, hogy «önmegtagadással fog magának korlátokat szabni», mert nem tekinti feladatának, hogy ama kiváló főurat «valamennyi jelességeiben, érdemeiben, erényeiben tüzetesen ecsetelje».

«Mi — úgymond — tisztán azon vonatkozásaiban akarjuk a fájdalmas megemlékezés . . . hódolatkoszorúját sírjára letenni, a melyben ő legközelebb társulatunkhoz állott, de a melyben gyönyörűen tükröződik vissza . . . a nagy eszméknek tettekben való cultusa, a kiható nagy elhatározások és áldozatok férfának egész szellemi valója. Tisztán mint társulatunk egyik fénykoszorúzott tagjának emlékezetét üljük ma meg!»³

Kövessük példáját, s mi is «tisztán mint Akadémiánk egyik

² Haynald hátrahagyott iratai között megvan 1871. november 1-én a pápához és a királyhoz intézett lemondó leveleinek fogalmazata, a következő hátrattal: «Non expeditae eo quod viri gravissimi eas non probaverint».

³ A beszéd megjelent a Társulat Évkönyvében és külön is, e címmel: «Elnöki s emlékbeszéd gróf Károlyi István fölött, a Szent-István-Társulat 1882. márczius 28-iki nagygyűlésén tartotta Dr. Haynald Lajos.» Budapest. 1882.

fénykoszorúzott tagjának emlékezetét üljük ma meg». A mit tartózkodás nélkül tehetünk, mert az ő vonatkozásaiban is, a melyekben Akadémiánkhoz, az Akadémiától képviselt tudományos és kulturai érdekekhez állott, «gyönyörűen tükröződik vissza a nagy eszméknek tettekben való cultusa, a kiható nagy elhatározások és áldozatok férfianak egész szellemi valója!

*

Még élénken áll ő mindnyájunk emlékezetében, a mint ép oly előkelő mint rokonszenves egyénisége köztünk megjelent és velünk együtt működött. Sohasem emlékeztetett minket arra, hogy az egyház fejedelme, az ország magas dignitáriusa van körünkben. Társunk akart ő lenni, a szó szoros értelmében, föllépésének lekötő igényszerűségével, modorának derült kedélyességével, és egyszersmind munkájának komolyságával.

Az Akadémia épületében hordozó oszlopnak tekintette magát, nem decoratív részletnek.

Az 1868-ik évi nagygyűlésen az igazgatótanács tagjává és a természettudományi s matematikai osztályba tiszteleti taggá választatván meg, ambícióját nem elégitette ki az, hogy «a tudomány-pártoló hazafiak» közé soroztassék, kiknek megnyerésével — mint alapszabályainkban olvassuk — «az Akadémia díszé és java öregbédését várja». Ezért nem arra akart szorítkozni, hogy megválasztatásáért halálját jelentékeny alapítvánnyal örököltette meg; mint a tudomány munkása lépett az Akadémia csarnokaiba.

Erre korábbi tudományos foglalkozásai képessé tették őt.

A tudományos hajlamok családi örökségképen szállottak rá. Atyjának egyik testvére, *Haynald Antal* a görög és római classikus írók életrajzát tartalmazó munkának szerzője volt.⁴ Atyja, Haynald István, homályban futotta meg egész pályáját — mint nevelő a Forgách grófok házában; de a magasabb műveltség és a tudományos képzettség sokféle bizonyítékait hagyta maga után. A természettudományok felé fordulván előszeretete, a század elején nálunk ritka pontossággal vezetett meteorológiai feljegyzések, figyelemreméltó gazdasági és pomológiai munkálatok maradtak iratai között. Jelentékeny herbariumot is gyűjtött, melyet mostoha körülmények között értékesíteni kényszerült. Ezt sok évtized múltával a fiú, már mint bíboros főpap, a véletlen sajátságos kedvezéséből, főúri nász-ünnepen, az Andrássy grófok betléri kastélyában fölsimervén, olyan diadalérzettel hozta érseki lakába, a milyennel régi nemzetség sarja a fegyvert üdvözlőné, a mivel nevének dicsőségét az ősök kiküzdötték.

⁴ Anton Hainald: Kurze Biografien aller bekannter griechischen und lateinischen Schriftsteller. » Bécs. 1800.

Haynald valóban büszke volt arra, ünnepélyes nyilatkozatokban nem egyszer kérkedett is vele, hogy tudóst bírt apául. Ellenben mikor társunk, Thaly Kálmántól értesült, hogy egyik öse *Haynald Zsigmond* II. Rákóczi Ferencz zászlaja alatt mint kapitány szolgált és Simontornya vitéz védelmében fogságba jutván, Heister parancsára, (1703.) lefejeztetett: a közleményért meleg hangon mondott köszönetet, de egyúttal szerényen hangsúlyozta, hogy ő — úgymond — «boldogult apjától úgy vala nevelve, hogy igyekezzen önmaga szorgalma és becsületessége által megteremteni értékét, s nem a multból, ősei emlékezetéből kölcsönözni azt át a jelenbe». ⁵

Kora gyermek éveiben vezetettet be atyjától a növények szedésének, szárításának és meghatározásának gyakorlatába: úgy hogy herbariuma alapját tíz esztendő korában vetette meg.

Hogy a növénygyűjtő dilettánsból azután tudományos botanikus képződött, arra döntő befolyása volt hírneves hazánkfiának, *Endlicher István Lászlónak*, a bécsi udvari könyvtár őrének, ki több tudományszakban tűnt ki, és a növénytanban — «*Genera plantarum*» című, közel félszázadon keresztül általánosan használt művével új irány úttörőjévé lett.

Haynald Bécsben, a felsőbb papi nevelő intézetben a hittudományi szigorlatokra készülvén, arra is időt talált, hogy behatóan tanulmányozza az említett munkát, mely őt — mint maga írja — «az akkorig körülbelül tizennégyéves botanikus dilettantismusában kizárólag ismert és követett Linné-féle rendszertől eltérő természetes rendszerbe oktatólag bevezette».

Ugyanekkor lépett összeköttetésbe dr. *Fenzl Edével*, az udvari természetstudományi múzeum növénytani segédőrével, kiben — mint maga hálásan hirdeti — «ifjúkori tanulmányainak a botanika virágos mezején egyik vezetőjét, buzdítóját, az előhaladott tudomány vívmányaival való megismerkedésben mesterét, s haláláig őszinte barátját tisztelte». ⁶

És ettől fogva, változatos egész pályáján, mint fővárosi segédlelkész, esztergomi papnöveldei tanár, érseki irodaigazgató, erdélyi püspök, majd római száműzetéseinek éveiben, és a hazába visszatérte után mint kalocsai érsek, a növények gyűjtésével, tudományos meghatározásával és szakszerű osztályozásával foglalkozni soha sem szűnt meg.

Hivatalos főpásztori körútjaiban, mikor fontos feladatok az örök városba vezették, vagy egészsége helyreállítása végett külföldi fürdőket keresett föl, minden alkalmat megragadott, hogy

⁵ Thaly Kálmánnak 1880. július 7-én Haynaldhoz intézett levele és 1880. július 18-án kelt válasza.

⁶ A Fenzl Ede fölött tartott akadémiai emlékbeszédben.

gyűjteményét és ismereteit gyarapítsa. Ünnepek zajában és súlyos gondok óráiban egyaránt, szeme és szelleme a növényvilág érdekességeinek fölismerésére és méltatására mindig nyitva állott; a fogékonyság ezen foglalkozás örömeinek átérzésére sohasem csökken benne.

A saját tapasztalásából hirdethette, hogy ez a foglalkozás «mikor hivatásszerű nehéz munkában az erő lankad, vagy a kedély egét gond borítja, mikor a lélek nyugalmát szerencsétlenség zavarja, — felvidít; ígéző tárgyai szemléletében üdülést nyújt, gondjainkat feledteti; az élet tavaszának és nyarának örömeit szaporítja, őszhajak jelzette alkonyán is a kedély frissességét, derűségét megőrzi, hogy legbájosabb alkotásaiban a Teremtőt örvendve csodáljuk és dicsőítsük».⁷

De nem tisztán nemes kedvtelésből fáradozott gyűjteményének gazdagításában. Magasabb cél is lebegett szemei előtt.

Tapasztalván, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum osztályai között a növénytani a legszegényebb, s az intézetnek mintegy mostoha gyermeke: azt a gondolatot karolta föl, hogy saját gyűjteményével a hiányt pótolni fogja.

És ettől fogva herbáriumának gyarapítását nagy mérvekben folytatta. Hirneves gyűjtők és utazók hátrahagyott gyűjteményeinek egész sorozatát vásárolta meg: figyelmét az összes világrészek flórájára terjesztvén ki.

A tőle megszerzett gyűjtemények között a legjelentékenyebbek: *Heuffel* krassómegyei főorvosé, ki főképen Magyarország dél-keleti vidékének növényeit gyűjtötte; *Kotschyé*, ki századunk harminczas éveiben, tudományos intézetek és magánosok megbízásából, Európa, Ázsia és Afrika különböző részeit, ritka növények gyűjtése céljából, ismételten beutazta, és számos új faj felfedezésével dicsekedhetett; *Sodiro* jezsuitáé, ki Ecuador flóráját ritka teljességben állította össze; *Schott* schönbrunni igazgatóé, kinek Braziliában és Afrika déli részeiben, önfeláldozó munkássággal létesített herbariumát Miksa császár szerezte meg birodalma számára, de a queretaroí katastropha után a mexikói köztársaság kormánya kiszolgáltatta.⁸

Ily módon nemcsak a növények nagy készlete került Haynald birtokába. *Kotschy* herbariumához sok kéziratj tartozott, melyeket

⁷ A Parlature Fülöp fölött tartott akadémiai emlékbeszédben.

⁸ Haynald ezen szerzeményeit behatóan ismerteti egy külön nyomtatvány: *Collectiones plantarum ex quibus herbarium Dr. Ludovici Haynald Cardinalis Archiepiscopi Colocensis coaluit. Claudiopoli, 1881.* Mindezen gyűjteményeket, mind Haynald egész tudományos munkásságát behatóan ismerteti dr. *Kanitz Agost* ily című közleményében: «Haynald Lajos mint botanikus», mely a «Vázlatok Haynald Lajos bibornok-érsek életéből» című (Pozsony-Budapest. 1889.) 141—157. lapjain jelent meg.

Schweinfurth a híres afrikai utazó érdemeseknek talált arra, hogy «*Reliquiae Kotschyanae*» cím alatt, Haynaldnak ajánlva, közrebocsássa (1868). *Schott* herbariumával pedig gazdag és választékos szakkönyvtárát is megszerezte Haynald, ki azt a régi és új szakirodalom termékeivel, főképen a drága, illusztrált kiadványok megszerzésével kiegészíteni és lehetőleg teljessé tenni iparkodott.

Szintúgy költséget és fáradságot nem kímélt, hogy a herbarium gazdagságával a berendezés tudományos czélszerűsége és külső díszje összhangzásban álljon. Mindkét tekintetben a tudomány szak legilletékesebb képviselői elismerésök nyilatkozataival nem fukarkodtak.

*

Évtizedek múltak el a gyűjtés munkájában a szaktudomány fejlődésének figyelemmel kísérésében és coriphaeusaival való szoros összeköttetésben, a nélkül, hogy Haynald a tőle felhalmozott tudományos kincsek értékesítésére gondolt volna.

Ezt nem egyedül mozgalmas nyilvános élete magyarázza meg. Abban nagy része volt annak a körülménynek, hogy érdeklődése a növényvilág egész területére egyenlően terjedt ki. Gyűjteménye fejlődésére ez előnyös befolyást gyakorolt; de az írói munkálkodás elébe nehezen elhárítható akadályokat gördített.

Erős külső impulsusra volt szükség, mely a tollat kezeibe adja. Ezt Akadémiánk adta meg néki tiszteleti taggá megválasztásával, mely az ő felfogása szerint, a tudomány gyarapításában való tevékeny közreműködést köteleességévé tette.⁹

Ezt a felfogást és abból folyó elhatározását világosan jelzi már az Akadémia elnökéhez intézett az a levele, melyben megválasztásáért köszönetét nyilvánítja.

«Természettani s különösen növénytani foglalkozásaim — úgy mond — melyeket a poraiban is áldott gondos apa ébresztése és oktatása már kora gyermekségemben kedveltetett meg velem . . . eddig mindig csak a legkellemesebb, legvonzóbb színben tűntek föl előttem. Szellemi élvezetet és felfrissülést kerestem bennök s hálásan bevallom, találtam is . . . Most az akadémiai választás . . . már köteletség-igénylő alakban tűnteti föl előttem a scientia amabilist. . . De miután egyik törvénye életünknek az, hogy az élvezet mellé álljon a köteletség . . . elfogadom a megválasztásomban foglalt intést. . . A tudomány szentélyébe, hol eddig csak örömeket és üdülést kerestem, beviszem a komoly munkát.»

Nem akarta tehát igénybe venni a kiváltságot, mely szabályainkban a tiszteleti tagokat a székfoglaló értekezés megtartásának köteleességétől fölmenti. És a mukához rögtön hozzáfogott, hogy ezen köteletségnek mielőbb megfelelhessen.

⁹ Az 1868. május 3-án B. Eötvös József akadémiai elnökhöz intézett levél az Akadémia levéltárában.

A tárgy, a mit feldolgozás végett választott, hozzá minden tekintetben méltó volt: t. i. a szentírás szövegében előforduló növények tudományos ismertetése.¹⁰

Ezen célra a saját herbáriuma, különösen a Kotschy-gyűjtemény dús anyagot szolgáltatott. De ezt nem találta elegendőnek. A világ legjelesebb szakférfiainak közreműködését kérte ki. Levelezésében a munka folyamát nyomról nyomra kísérhetjük. A bécsi *Fenzl*, a berlini *Ascherson*, a dorpai *Bunge*, a rigai *Buhse*, a florencai *Parlatore* és az Afrikában utazó *Schweinfurth* kétségesen szállítottak neki anyagot, és szolgáltak neki útbaigazítással. Ugyanekkor, megrendelésére, *Seboth* egy jónevű növényfestő a táblákon, melyek a munka szövegének illusztrálására voltak hivatva, serényen dolgozott.

Sajnálatos, hogy a következő esztendőben, melyek Haynald pályájának legmozgalmasabb időszakát képezik, különösen a kath. autonomiai congressustól és a vatikáni zsinattól teremtett elfoglaltsága közepett, a nagy mérvekben tervezett munka elkészítése lehetetlenné vált.

Egyetlen fejezete készült csak el, az, mely a szentírásban említett mézgák és gyanták (a tömjény, mirrha, balzsam, tragant, mastix stb.) termő növényeit ismerteti.

Ezt a természettudományi osztálynak 1869. ápril 12-iki ülésében olvasta föl: és az Akadémia felszólításának engedvén, néhány nappal utóbb az ünnepélyes ülésen «népszerű kivonatban» adta elő.

A tőle használt «népszerű» kifejezés nem egészen szabatos; mert a dolgozat vonzó formát öltve magára, tudományos természetét nem vetkőzte le: ellenkezőleg, a jegyzetek tanúsága szerint, a szakirodalmat egész teljességében értékesítette. Különös gonddal használta föl a Nilus felkutatására indult angol utazók műveit, melyek a tudományt ezen irányban is jelentékeny eredményekkel gazdagították.

Tárgyát közérdekűvé főleg azzal tette, hogy magas állaspontra tudta helyezni. Nemcsak a szent könyvek értelmezésének szempontjából való fontosságára utalt, különösen cultur-történeti vonatkozásaira fektetett súlyt: kiemelvén, hogy a szentírásban előforduló mézgákat és gyantákat — az ő szavai szerint — «a legrégebb időktől napjainkig majd áldozat-oltárain mutatta be az emberiség, majd létét tette velők kellemessé a finom érzékiség: majd azoknak gyógyverejében keresnek enyhülést a földkerekségnek szenvedői.»

¹⁰ «A szentírási mézgák és gyanták termő növényei. Népszerű előadás, tartotta a M. Tud. Akadémia ünnepélyes közülésén dr. Haynald Lajos.» Megjelent a Gyógyszerészeti Hetilap XIX. évfolyamának 65—96. lapjain és különnyomatban is.

Csak ez a közlési előadás jelent meg nyomtatásban.¹¹ A székfoglaló értekezés, becses tábláival, napvilágot nem látott. A számára Évkönyveinkben fentartott hely hézagot képez, melynek az ő irodalmi hagyatékából kitöltésére az ifjabb botanikus nemzedék volna hivatva, a melynek halájára ő nem egy tekintetben szerzett jogczímet.

Akadémiai székének elfoglalása után még csak egy ízben (1879 márczius 17-ikén) jelent meg osztálya előtt tudományos közleménnyel, az *Acanthus mollis* egy óriási példányát mutatván be.¹²

Mindazáltal folytonosan élénk érdeklődéssel vett részt mind az osztály, mind pedig az egész Akadémia tárgyalásaiban, ügyeinek intézésében. És 1874-ben társaitól a természettudományi és matematikai állandó bizottság elnökévé megválasztatván, az ezen állásából ráharamló kötelességeket is buzgón igyekezett teljesíteni.

Az Akadémiához való ragaszkodásának és szaktudománya iránti szeretetének értékes bizonyítékait bírjuk emlékbeszédeiben is, melyeknek elvállalására az Akadémia fölhívása mindig készen találta őt, bár előhaladott kora és nagy elfoglaltsága új terhek elhárítására feljogosították volna. Három hirneves külföldi botanikus: *Parlatore Fülöp*, *Fenzl Ede* és *Boissier Edmund* emlékezetét ünnepelte körünkben. Mind tiszteletreméltó egyéniségeket, mind jelentékeny munkásságukat ismertetvén, az alkalmat felhasználta, hogy a szaktudomány több vitás kérdésében a saját felfogását és nézeteit fejtesse.

Miként az elhunyt jelesek emlékezete irányában kegyeletének nyilatkozataival nem fukarkodott; szaktársait, kik hozzá fordultak, mind a collegiális támogatás, mind a maecenási pártfogás kedvezéseiben bőkezűen részesítette.

Több növényteni vállalatban (ilyenek: *Kerner Flora exsiccata Austro-Hungariae* című nagy műve, Kanitz Növényteni Lapjai) mint munkatárs működött közre.¹³

Anyagi áldozatokkal több növényteni munka megjelenését és számos ifjú botanikus igyekezeteit előmozdította. Az Erdélyi

¹¹ Az előadás megjelent az Akadémia Értesítőjében.

¹² Az 1879. június 16-án, 1884. október 27. és 1888. november 25-én tartott emlékbeszédek megjelentek a jelzett években, az Akadémiai Emlékbeszédek során.

¹³ A Magyar Növényteni Lapokban az emlékbeszédeken kívül megjelent egy ily című közleménye: «*Ceratophyllum Pentacanthum*», (1881. V. 109—115.) A Gyógyszerészeti Hetilapban jelent meg a szentírási mézgákról és gyantákról írt értekezése. E mellett a florenczi «*Nuovo Giornale Botanico*» 1878-iki évfolyamában jelent meg ily című dolgozata: «*Castanea Vesca*. I. Solum in quo in Hungaria crescit. II. Incolatus eius in Hungaria». Megjelent különnyomatban is. Kalocsán, 1881.

Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum növénytani osztályának javára tetemes alapítványokat tett.¹⁴

A tőle fölfedezett új, ritka növényfajokat és a birtokába jutott idegen gyűjtemények érdekességeit hazai és külföldi szakférfiaknak mindig tiszteletreméltó liberalitással rendelkezésükre bocsátotta.

És most már, rendelkezésének végrehajtása után, az ő herbáriumának s könyvtárának átvételével, a Magyar Nemzeti Múzeum füvészeti osztálya is arra a magas színvonalra emelkedett, a melyet az utolsó negyedszázad folyamán, a többi osztályok, az ország és egyes tudománypártolók egyesült áldozatkészségéből értek el.

*

Mig Haynald, gyermekéveitől késő aggkoráig, soha sem csökkenő szeretettel művelte a növénytudományt; szellemének veleszületett tág látókörénél fogva, és a magas állásából származó köteleességek tudatában, érdeklődését szintúgy mint áldozatkészségét más tudományzajokra is kiterjesztette.

A természettudós nem zárkózott el soha a történeti tanulmányok jelentőségének méltatása elől, és mind egyházi, mind politikai pályájának nevezetes pillanataiban gyakran hirdette, hogy a történelem a vitae magistra és a veritatis dux tisztének betöltésére hivatottságát nem veszítette el; s hogy az jelöli meg az alapot, melyre alkotásait az emberiség biztosan helyezheti.

Mikor 1860-ban, az októberi diploma kibocsátása után, a politikai közélet tere a hazában újból megnyílt, Haynald azt a helyet, mely Erdély püspökét a történeti hagyományok alapján megillette, elfoglalni nem késett. Hogy azt kellően betölthesse, Erdélynek, különösen pedig az Erdély és Magyarország közötti kapcsolatnak történetét alapos tanulmány tárgyává tette. A magyar főrendiház 1861. június 17-iki ülésében tartott híres beszéde azt a nagy hatást, a mit országszerte előidézett, nem egyedül formai szépségeinek, hanem főleg a történeti momentumok szerencsés érvényesítésének köszönhetette.

Ezen beszédével, miután az egyházi szószéken már egy évtized folyamán fényes sikereket aratott volt, most a politikai ékesszólás mestereinek sorába küzdötte föl magát. Ezt a helyet később is megtartotta. És a világegyház nagy gyülekezetéből, a vatikáni zsinatról is szónoki babérokkal övezve tért haza.

Ideges, impressionabilis szervezeténél fogva, nem a classica i rhetorika egyszerű, nyugodt remekeit vette mintául. Rendszerint

¹⁴ 1870-ben 12.000 forintnyi alapítványa tette lehetővé, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum növénygyűjteménye önálló osztállyá szerveztessék.

nem is előre kidolgozott, gondosan kicsiszolt beszédekkel lépett a szószerűkre. Szónoklatában nagy része volt a pillanat és a környezet befolyásának, melynek biztosan átengedhette magát; mert ismereteinek és gondolatainak bősége, dialektikájának és önuralmának fegyvermezetsége sohasem hagyta cserbe

A szónoki hatás összes eszközeivel rendelkezett, az ünnepélyes pathosától a játszi humorig. Majd a tömören sorakozó érvek phalanxával, majd a könnyedén csatározó szellemesség fegyvereivel szállott sikra.

Néha túlerjengő fejtegetései és hosszúlélékzetű körmondattai fárasztók lehettek; de felfogásának emelkedettsége a figyelmet mindig lekötötte, előadásának varázsa a hallgatókat magával ragadta.

Ezt a hatást a beszédein pazarul elhintett szónoki virágok nem csökkentették; mert azok nem a gondolatok hiányának, nem a logikai láncolat hézagainak elfödésére voltak célzatosan alkalmazva; hanem élénk phantasiájának talajából a mező virágai gyanánt mesterkéetlenül sarjaztak.

Hasonlóképen, mintegy elementáris erővel fakadtak nyájas lelkületének forrásaiból, mikor alkalom nyílt, az elismerésnek és dicsőítésnek nem egyszer túlságba menő nyilatkozatai. De a kifogásokat, a mikre ezekkel a parlamenti élet ünnepein okot adott, bizonyára ellensúlyozza az a tény, hogy a parlamenti élet leghevesebb csatáiban is a retorika éles fegyvereinek használatában a megengedett határokig sem ment el.

Beszédei híven visszatükrözik az ő lényét: az erő és önmérséklet, a határozottság és gyengédség, a komolyság és derű harmoniáját.

Nemcsak 1861-ik évi közjogi beszéde, hanem egyéb felszólalásai is a főrendi házban, a vatikáni zsinaton és a kath. autonómiai congressuson, a történeti előzmények tanulmányozásának előnyeivel dicsekedtek. Hogy erre mily nagy súlyt fektetett, azzal is kitüntette, hogy a középiskolai törvényjavaslat tárgyalásakor kimerítő okmánytárt bocsátatott közre, mely álláspontjának megvilágítása és szilárdítása végett, a katolikus középiskolák alapításának és kifejlődésének történeti emlékeit tartalmazza.¹⁵

Érseki megyéje multjának földerítésére is gondot fordított. Tanúskodnak erről azok a becses dolgozatok, a mik az egyházmegyei névtár élén évenként megjelentek; úgyszintén az a megbízás, a mit a kalocsai és bácsi középkori székesegyházak alapfalai felásására és az ásatások eredményeinek tudományos feldolgozására ellúnyt érdemdús társunknak Henszlimann Imrének adott.

¹⁵ Litterae authenticae exhibentes origines scholarum Hungariae. Kalocsa. 1882—1885. Három kötet.

Mikor XIII. Leo pápa nagylelkűsége a vatikáni levéltárt (1880.) a történetbúvárok előtt megnyitotta, annak a mozgalomnak, mely Magyarországon a hazai történelem római emlékeinek kinyomozása és közzététele érdekében megindult, Haynald állott élére. Ő volt az első, ki ezen célra tetemes összeget ajánlott, hozzájárulásra az ország főpapjait és egyházi testületeit ő szólitotta föl.

Az indokok között, a mik vezérelték, nem utolsó volt az az óhajta, hogy az európai kulturai törekvésekkel hazánk szoros kapcsolatba hozassék. Ez a szempont állott előtte akkor is, mikor 1874-ben a florenczi nemzetközi kertészeti congressuson megjelent: 1875-ben a brüsseli nemzetközi közegészségügyi congressus előmunkálataiban részt vett; 1876-ban a Budapesten tartott nemzetközi statisztikai congressuson az elnöki tisztet elvállalta; mikor Lipót belga király felhívására, az Afrika tudományos felkutatása céljából alakított társulatnak Magyarországon fiókját szervezni tetemes áldozattal megkísérlé.

De nemcsak ezen működésével, hanem a saját egyéniségének hatásával is a művelt külföld előtt fényt árasztott hazánkra. Mindenütt, a hol megjelent, és a hová összeköttetések szálai elértek, rokonszenvet és becsülést kellett maga iránt és nemzete iránt is, melyet méltó módon képviselt.

Sokoldalúságánál fogva, az egyházi, politikai és tudományos élet birodalmainak határain túl, még a művészet világában is otthonos és ünnepelt volt.

Mert a művészet forrásaiból fakadó nemes élvezetek iránt sem nélkülözte a fogékonyt. Különösen a classikai zenét valóságos cultus tárgyává avatta föl. És azért a hazai zeneművészet emelésére célzó törekvéseket, az annak szolgáló intézeteket és egyesületeket folytonosan erkölcsi és anyagi támogatásában részesítette. Alapítványainak hosszú sorozatában egy zenei ösztöndíjjal is találkozunk. Az alapító-oklevélben az adományozási jogot Liszt Ferenczre ruházván, ezzel annak a benső baráti viszonynak, a melyben hírneves művész hazánkfiához állott, emléket kívánt emelni.

Annak a tiszteletnek pedig, a mit Haynald nagy festőművészünk, Munkácsy Mihály iránt tanúsított, emlékét Akadémiánk fogja őrizni, az ő nemes arczvonásait megőrkítő festményben, mely — hála utódja lekötelező készségének — arcképcsarnokunk egyik legértékesebb díszé lesz.

És a hazai képzőművészet történetének lapjaira is följegyezte nevét, jutalomdíj-alapítványával, mely az egyházi festészet színvonalának emelésére van hivatva szolgálni.

*

Míg ekként a művészeteknek, a szellemi világ ezen diszkertjeinek gondozását feladatai körébe vonta: a nemzeti cultura szántóföldjének, a tanügynek művelésében egyháza és saját hivatala egyik leglényegesebb kötelességét látta.

Jól ismerte ő az intézmények történetében nyilvánuló törvényt, hogy emelkedéseket csak azon tényezőktől várhatják, melyeknek megalapításukat köszönhetik. És a magyarországi egyház történetéből megtanulta, hogy hatalmának gyarapítása, vagy mikor azt elvesztette, restauratioja körül legnagyobb eredményt Oláh Miklós és Pázmány Péter, Széchenyi György és Esterházy Károly mutathattak föl; azok, kik az oktatás és nevelés telepeivel az országot benépesítették.

A mult tanulságainál nem kevésbé érthetően szólottak a modern társadalom változott viszonyainak követelése. A szellemekre gyakorolt hatásnak, a vallás-erkölcsi missio betöltésének azon eszközeiért, a mik a letűnt kor kiváltságaival elvesztek, az iskolában kellett a kárpótlást keresni.

Haynald a tanári pályára képezte ki magát, és azon több évig működött. Bizonyára legelső volt ő a hazában, ki (1846.) hivatalos megbízást nyert, hogy Európa nyugati és éjszaki országaiban az egyházi nevelés és oktatás rendszerét tanulmányozza. És hogy a hazai állapotokban nyilvánuló szükségletek fölismerésére a gyakorlati helyes érzék megvolt benne, arról ugyanakkor megjelent egyik hirlapi cikke tanúságot tesz.

Mihelyt tehát az erdélyi püspöki szék elfoglalásával önálló hatáskör nyílt meg előtte, a tanügy egész területén a papnevelő-intézettől a falusi iskoláig a reorganisatio munkáját serényen megindította. Figyelmét nem kerülte el a nőnevelés elhanyagolt ügye sem, melynek vallás-erkölcsi és kulturai nagy horderejét kellően méltányolni tudta.

Bár az anyagi eszközök szűken voltak részére kimérve, a szervező elme és lelkesítő szív hatását az áldozatkészség erőfeszítései fokozták.

A gyulafehérvári gyermek-seminariumot és a tanító-képezdét kibővítette; több gymnasiumnak a magasabb osztályokkal kiegészítését lehetségessé tette; székhelyén szerzetesnők vezetésére bizott leánynevelő-intézetet alapított, több más ilyen intézet javára alapítványokat tett; számos elemi iskolát létesített; és a legelsőkhöz tartozott, kik egyházmegyéjökben tanító-nyugdíjalapot alkotott.

Jelentékenyebb eszközök állottak rendelkezésére, de egyúttal nehezebb feladatok megoldása várákozott rá, mikor a kalocsai érseki székre emeltetett. Épen azon időre esik a közoktatásunk történetében új korszakot megnyitó népisiskolai törvény (az 1868. XXXVIII. törvénycikk) megalkotása.

Haynald az ezen törvényben biztosított jogok megoltalma-

zása és az abban szabályozott kötelességek teljesítése körül egyenlő buzgóságot fejtett ki. A népiskolák kath. jellemének megóvása érdekében erőteljesebb actiót, mint a kalocsai egyházmegyében, sehol sem vittek keresztül. Azonban másfelől a törvény didaktikai és paedagogiai igényeinek kielégítése sehol sem eszközöltetett olyan lelkiismeretességgel és sikerrel, mint az ő vezérlete alatt.

E tekintetben a legilletékesebb és legtárgyilagosabb bírálatra hivatkozom, arra, a mely a közoktatási kormány vezetőjétől ered. És ezt annál szívesebben teszem, mert Akadémiánk feledhetetlen emlékű elnökét, Trefort Ágostont szólaltathatom meg, kívül Haynald (az elvi álláspontok eltérése eseteiben meggyőződésének erőteljes érvényesítése mellett) nemzeti közművelődésünk javára, másfél évtizeden keresztül karöltve munkálkodhatott.

Az érsek egyik jelentését a minister alkalmul használta föl arra, hogy a kalocsai egyházmegyében a tanügy és közművelődés terén kifejtett tevékenység eredményei fölött szemlét tartson. Kiemelte, hogy rendszeresen járt el a népoktatás hiányainak minden egyes községben földerítésére és orvoslására; s hogy alig volt község, a hol a népiskola emelésére valami nem történt, gyarapodás felmutatható nem lett volna. Számos helyen egészen új iskolai épületek emeltettek; másutt az elégtelenek és hiányosak javítottak és bővítettek; az osztályok és tanítói állomások szaporítottak; majdnem mindenütt a taneszközök és felszerelések gyarapítottak; a szülők a gyermekek iskoláztatására hathatósan buzdítottak. A mellett, hogy a törvényben kiszabott összes tantárgyak tanítására gond fordított, az ismétlő oktatás, a gazdasági és kertészeti gyakorlatok is meghonosítottak. Hogy a tanítókban az önképzésre való törekvés fölbresztessék és helyes irányban vezettessék, a tanító-testületek megalakítottak, a melyeknek körében hivatott vezetők a tantárgyak bővebb ismeretébe, különösen a módszeres tanításba avatták be a tanítókat. Ezek anyagi helyzetének javítása érdekében is sok történt, úgy hogy alig volt tanítói állomás, melynek javadalma a meghatározott fizetési minimumot el nem érte, míg a legtöbb azt tetemesen meghaladta. Az érsek bőkezűségének hozzájárulásával a tanítók biztosítva voltak, hogy tehetetlenségre jutás esetén maguk, haláluk után özvegyeik és árváik megfelelő nyugdíjban részesülnek.

A ministeri irat megemlékezik a kalocsai tanítóképezde újjászervezéséről és egy tanítónőképző-intézet felállításáról, a mely utóbbi az érsek «nagylelkűségéből a növendékek legnagyobb részét a benlakás és ingyentartás jótéteményeiben részesíthette.»

«Ehhez — így folytatja a minister — méltóan csatlakoznak . . . tiszteletet és hálát érdemlő magasztos áldozatai, melyeket a növevelés- és a segélyre szorult emberiség oltárára tett le. Beszélnek nemes tetteiről a kalocsai, óbecsei, tapolyai s . . . bácsi

nevelőintézetek, melyekben nagyszámú növendék találja föl testi és szellemi, erkölcsi és vallási táplálékát, Hirdetik jótékonyágát a mindkét nemű szegény és árva gyermekek, a szerencsétlen tébolyodottak és betegek számára emelt nagy áldozatokkal fontartott jótékony intézetei.»¹⁶

És ezen magasztaló nyilatkozat Haynald érseki kormányzatának csak első harmadrészére tekintett vissza!

A rákövetkező években buzgósa nem csökkent, áldozatkészsége fokozódott, az elvetett mag termése gazdagabb lett.

A népiskolai oktatás körében elért eredmények jellemzésére csak azt a két tényt említem meg, hogy egyházmegyéjében a tanítói állomások száma százhuszonhét, az iskolát-látogató gyermekeké tizenegyezerrel szaporodott. Leánynevelő-intézet tíz, árva-ház négy jött létre, melyeket részint ő maga alapított, részint alapítvánnyal gyarapított. Az elődjétől létesített kalocsai főgymnasium és convictus épületeit másfél százezer forintnyi költséggel kibővítette, hogy így az intézetet a folytonosan szaporodó növendékek befogadására képessé tegye. És az intézetet magasabb tudományos élet színhelyévé is kívánván tenni, csillagászati és földdeleljességi observatoriummal látta el, melyet hatvanezer forintot meghaladó költséggel a legczélszerűbben szerelt föl, úgy hogy az időnként megjelenő kiadványaival, főképen heliographikus munkálataival a tudományos világban tisztelt állást foglalhatott el.

Összegeket említettem; mert hisz a számok miként a légkör melegének, úgy a lélek nemes aspiratiói hőfokának jelezői is lehetnek. És azért nem mellőzöm hallgatással azt sem, hogy a nemzeti cultura különböző céljaira szentelt alapítványai és adományai másfél millió forintnyi összeget tesznek ki. Ezenfelül, a tőle létesített hatszázezer forintnyi Haynald-alap jövedelmét egyházmegyéje lelkipásztorkodási és népnevelési szükségletei között rendelte megosztatni.

Ezzel is azt hirdette, hogy a vallás és a cultura érdekeinek, a templomnak és az iskolának testvéri frigye volt legfőbb eszménye.

Ezen eszmény cultusának szentelt élete eredményeit mitután vázlatosan összeállítottam, engedjék meg, hogy újból Trefort Ágoston szavait idézve, ő vele helyeztessem Haynald sírjára a nemzeti művelődés nevében az elismerés koszorúját, melynél ékeesebbet élők ékesszólása nem fűzhetne.

«Szorosan felekezeti keretben — úgymond — de egyszerűsmind általános emberiségi és közművelődési érdekekben működő nagyszerű intézkedései, gondoskodásai és áldozatai fennen hirde-

¹⁶ Az 1876. január 7-én kelt ministeri irat egész terjedelmében közzé van téve: «Vázlatok Haynald Lajos életéből». 106—109. l.

tik az intézkedő, gondozó és áldozó fenkölt lelkületét. Midőn én mindezekért méltó elismeréssel és méltánylásommal adózom, nem tartózkodom annak kifejezésétől, hogy . . . bölcs és sikeres intézkedéseit, nemes áldozatait, az egész haza és a magyar nemzet tisztelete környezi; hogy nevét az élő nemzedék tisztelettel és hálával fogja az utókornak átadni » ¹

Újabb adalékok az aldunai zuhatagok szikla-felirataihoz.

(Kivonat *Téglás Gábor* l. t. december 4-én előadott értekezéséből.)

Az 1878. évi július hó 13-án kelt berlini szerződés LVII. cikkéből kifolyólag, a magyar kormányra háruló aldunai szabályozási munkálatok alig vevék kezdetüket az 1888. évi XXV. t. cz. határozmányaihoz képest, s már megkétszereződött nemcsak a tájképi szépségek után kapkodó turistáknál, de a komolyabb tudományos körökben is az Al-Duna vonzó ereje. Az ott feltáruló természeti szépségek: a Vaskapu, Kazán-szoros s a felső zuhatagsorozat történeti vonatkozásai valóban legkülönfélébb bűvárlati czélpontokat kínálnak. Csoda-e tehát, ha ez a mindjobban terjedő lelkesedés és kutatási láz engem sem hagyott illetetlenül, ki daciai tanulmányom révén annyiféle alakban találkozzom az Al-Dunának a délkeleti felföld multjánál, régészeti emlékeinél észrevehető befolyásával és vonatkozásaival.

De engem az általános, s különösen Trajanus hadjáratainak odaeső kiindulásánál fogva különösen is igazolható tudományos érdeklődésen felül az Al-Duna mentén mutatkozó szikla-bemetszések, kivájások is felettébb érdekelték, a mennyiben azok az erdélyi Érczhegységnek általam annyi helyen feltalált hegyátvágásaihoz, tárna- és aknamenetéhez technikai tekintetben igen hálás analógiául kínálkoznak, sőt némileg támpontokat képezhetnek az eléállítási idő kiszámításában is.

Sőt ezeken felül hathatós indító ok gyanánt szerepelt leutazásomnál abbeli észleletem is, hogy a Marsigli Lajos ² tábornok s Budavár ostrománál szerepelt tüzérségi és hadmérnöki főnöknek a Duna régészeti, physika-geographiai, sőt természetrajzi leírását tárgyaló és pazar illustrációival is feltűnő nagy művének

¹ Az imént idézett iratban.

² Marsigli Danubius Pannonico-Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis. historicis, physicis perillustratus. Hagae Comitum et Amstelodami 1726.

II. köt. 53. rajztáblája alsó felén «Tres lapides petrae montis incisi» czím alatt egy olyan szikla rajzát láthatjuk, melyet három felirattal tüntettek ki a rómaiak. E hármass felirat helyi meghatározását azonban oly bizonytalanul adja (paululum supra Tachtalia) Marsigli, hogy annak holléte felől azóta határozottan megbizonyosodnunk még nem sikerült.

Ide járult még az a körülmény is, hogy az Al-Duna két-féle *Tiberius* tábláját, Arneth Józsefnek ¹ még 1862 októberében a bécsi tud. Akadémia elé terjesztett, de pusztán a dunagőzhajózási társulat közvetítésével gyűjtött följegyzésekre támaszkodó, s épen azért topographiai tekintetben felettébb ingadozó, sőt ellentmondó jelentése daczára, szintén akkora kétkedéssel fogadta a tudományos világ, hogy ez irányban a felülbírálat és közelebb helymeghatározás szintén kívánatosnak látszott.

Mindez magában hatalmas ösztönzőül szolgált reám nézve, hogy én se hagyjam kihasználatlanul a *Vaskapu*-tól felfelé *Kozlá*-ig több mint 75 kilométer hosszúságban nagy erőlyvel folyamatba vett szabályozási munkálatok kedvező alkalmát és disciplinám javára értékesíteni siessek én is azt az egyhamar ott nem ismétlődő nagy szellemi tökét, mely a munkálatokról alkalmazott tisztikar magas intelligentiájában, ritka helyismereteiben és tapasztalataiban épen a régészetre nézve megbecsülhetetlen eredményekkel kecsegtetett.

Ilyen hangulatban és reménykedéssel kopogtattam be 1893. július végén az aldunai szabályozás vezetésére szervezett orsovai művezetőség főnökénél: Wallandt Ernő minist. tanácsosnál, a ki terveim kivitelében a legnagyobb előzékenységgel segítségemre járult s Neudeck Gyula nyug. csász és kir. főhadnagyot s a művezetőség alkalmazottját rendelé kíséromül. És tartozom azzal a kijelentéssel, hogy a hol csak megfordultam a Vaskaputól fel *Izlás*-on, *Greiben*-en át *Kozlá*-ig a mérnök urak mindenütt a legnagyobb készséggel karolták fel törekvéseimet, s különösen Kherndl György, a kozlai művezetőség főnöke és Gruber József, a vaskapui munkálatok vas-erélyű osztályvezetője a legteljesebb mértékben hálakötelezettjükké tettek. Mellettük Raksányi Gyula művezetőségi mérnök úr fáradozott legtöbbet az anyag és adatkészlet összehordásában.

A Kazán-szoros hirneves Széchenyi útján fel Kozlára, az Al-Duna zuhatagainak veszélyesebb sorozatának kezdetéhez kocsiztam. Az Al-Duna ugyanis Báziástól idáig átlag keleti irányban haladva épen derékszög alatt metszi azt a nagyon is bonyolult geologiai szerkezetű hegységet, mely az erdélyi felföldről a Balkán

¹ Arneth, Archaeologische Analekten. Sitzungsberichte der philosoph.-hist. Classe der Kais. Academie. Wien. 1862. Octob. Denkschriften. 358—59. l.

felé természetes kapcsolatot képezve, hatalmas gát gyanánt annak idején az Alföld víztömegének útját szegte. Kozlán alúl a Duna DDK irányt véve hegyes szög alatt szeli az útjában eső hegyredőket s egyúttal itt, a balparton messzire villogó *Treskovác*z hegy felől benyúló porphyrtufából, illetőleg diasz-verrucanopadokból keletkezett *Izlás* és *Tachtalia* zuhatagjaival a vízi közlekedést ősidőktől fogva megnehezíti. Jucztól ÉÉK-nek fordulva egy hatalmas gyűrődés hossz tengelyét követi Dunánk s azon túl az említett hegyvonulat harántolásával szabadul ki a romániai lapályra, miután a Vaskapu ismeretes zuhatagain átjutott.

E nagy V-hez hasonlítható görbületre esnek az Al-Duna hírneves zuhatagai, s itt jött legelőször és leghevesebben összeütközésbe a terjeszkedő római birodalom is a szabadságszerető dákokkal. Itt kelle tehát azon nagyszabású védőműveknek is létesülni, melyeknek megörökösítésére már a Kazán-szoros Traján-táblája szerint is indítva érezheték magukat a rómaiak.

És valóban a Kozla munkatelep átellenébe eső *«Gospodin vir»* (Boldogasszony forgója) nevű félelmes örvény felett komorodó hasonnevű szirt alatt és felül parti erődökkel fedezé a Duna-szakaszt, hogy egyúttal elriaszssa a túlsó (dák) part támadásait. Magán a Gospodin-szirten, az alatta eső halásztanyától kutatva, csakhamar sikerült egy teljesen olvasható és még Marsigli által *Tiberius*-ének ismert tábla mellett egy kevésbé olvasható, de azért *Vespasianus* nevének megörökítőjeül azonnal meghatározott második táblát felismerni. Az általam kibetűzött sorokat Neudeck Gyula úrnak is lediktálva, ő, úgy látszik, a sziklatábla olvasását utánam is folytatta, s így alakulhatott ki a Mérnök-egyesület 1893. nov. 24-én bemutatott felirat. Az általa emlegetett Titus-féle felirat itt nem létezik. A *«Tres lapides petrae montis incisi»* sziklának eredetijét tehát a Tachtalia-zuhatagtól és sziklától 10 kilométerrel föntebb eső Gospodin-szirtben constatálhatám. Az a kérdés várt most eldöntésre: hol és minő állapotban találjuk a *harmadik* feliratot?

Annak hollétét a Gospodin-örvény előtt háborgó *Dojke*-zuhatagnál átesőnakázva, madártávlatból nem vala bajos megállapítani; de egyúttal azt is be kelle látnom, hogy e veszélyes helyen az *örvény felett 7 meter függőleges magasságban eső felirat megközelítése és lemásolása rendkívül sok nehézséggel és költséggel fog járni, sőt a hajózási vonal zavarását is felidézhető munkálatok: csakis miniseri engedélylyel és támogatással lesznek végrehajthatók.*

A lehető legnagyobb sietséggel benyújtám tehát mindezekre vonatkozó tiszteletteljes kérésemet Lukács Béla kereskedelemügyi miniserhez, a ki a magában oly jelentéktelennek látszó feladat tudományos fontosságát felismerve, az engedély mellett a szük-

séges állványszerkezet és munkások költségeit is a Vaskapuszabályozás terhére még augusztusban engedélyezni kegyeskedett. A Wallandt Ernő minist. tanácsos és Hoszpoczky Alajos műszaki tanácsos urak által időközben elkészített terv szerint azután a képviselőtemben, halaszthatatlan elfoglaltságom miatt, költségemre leutaztatott Szente Gábor főreáliskolai tanár egy gőzhajóról ügyesen lebocsátott és 16 matróz segítségével az örvény fölé ott sziklárdan kikötött kőszállító dereglyére az állványt felüttetve, *végre 1893. október 23-án a Gospodin-szirt harmadik tábláját is elérte, sőt gipsz-másolatban tanulmányozhatás céljából* Dévára szállította. A Déván elkészített pozitív másolat 11 sornyi felírást ábrázol, s azt először mi olvastuk le. A sziklalap lepattogzotttsága miatt a felirat utolsó két sora lényegesen megsérült. Eredetileg a szikla falát lesimitva, előre kiszabott területre akarták rávésni a szöveget. A lapidarius avatatlansága hozta magával, hogy a szöveg nem fért ki a megszabott területre s az utolsó két sor azon túl esett. A szöveg szerint Domitianus császár Kr. u. 92 – 93-ban a Duna által megrongált parti utat kijavíttatá egész *Taliatis*-ig (Taliata ma Milovánovacz).

Ezzel Marsigli hármas feliratának rejtélye meg vala oldva; de egyúttal az is bebizonyosodott, hogy Marsigli a középre eső Tiberius-táblán kívül, sem az attól általam balra talált *Vespasianus*-táblát, sem a jobbfelé épen az örvény fölé helyezett harmadik és *Domitianus*-tól *eredő* táblát leolvasni nem tudta; de mind a kettő keretét észrevéven, fölfedezési buzgalmában költött és az *eredetiekkel miben sem egyező szövegekkel segítette ki magát*. Ép úgy *képzelteti termék* s valószínűleg *utólag emlékezezből került a szikla látképe* is, mely egyszerre és egy vonalban mutatja be az egyidejűleg sehonnan át nem tekinthető *táblasorozat*ot.

Még távolabb jár a valóságtól Grisellini,¹ Marsigli nagyhangu kritikusa és rectificatora, a ki bár 1775 júniusában gr. Potting csász. és kir. kormánytanácsos kíséretében Belgrádtól Orsováig csónakázott, rajzából és közléséből ítélve, *jobbna látna a Gospodin szirt veszélyeitől meghátrálni és az átcsónakázás alatt nyert impressio segítségével Marsigli rajzából* alakítá, eredeti felvétel gyanánt, a munkájához csatolt rézmetszetet. (A munka függelékében levő IV. kép.) Csakhogy ez az eredetiség hajhászata Marsigli rajzának vonatkozásait teljesen megsemmisíté s a hol egy rövidke szakaszt leszámítva, a valóságban alig lehet néhány lépésnyire előkúszni: oda ő egész társaság befogadására alkalmas sziklapárkányt varázsolt. A szövegértelmezésnél pedig azt az eredeti módszert eszelte ki, hogy ámbátor a rajzon mindhárom

¹ Geschichte des temeswarer Banats. Wien, 1780. I. köt. 287. lap.

feliratot ép úgy láttatja, mint Marsigli, mégis csupán két tábláról ad leírás közben számot. És e két tábla is áldozata lett újítási buzgalmának, a mit legjobban igazol a két szerző közlésének szembeállítás.

Marsigli munkája II. köt. 127. lap.
Num. III és V.

Griselini ugyanaz 287 lap.
XXV.

TI CAESARE AV
AVGVSTO IMPERATO
PONT · MAX · TR · POT XXX
LEGIII SCXTETVMACEE

TIB. CAESARI. AVG. DIVI
AVGVSTI. F. IMPERATORI
PON. MAX. TR. POT. XXX
LEG. IIII. SCYTI. ET. V. MACED

A II. tábla Marsiglinél 128. lap.
Num. IV és V.

II. tábla Griselininél 287. lap.
XXIV.

O : VIE CAESARI
PONTIF MA : : :
O ESIC : : I
V MAG
FCM ROPP

T. AVGVSTO. CAESARI
PONTIF. MA . . .
MILITES MOESIAE
F. C. M. P.

Ime tehát egyik sem adja vissza az eredetit; de mig Marsigli az első táblánál közelebb jár az eredetihez, addig Griselininek ez még kevésbé sikerül, mert a Tiberius-táblát így találjuk.

TI. CAESARE · AVG. F
AVGVSTO · IMPERATOR
PONT · MAX · TR · POT XXXV
LEGIII SCYT · LEGVMACED.

Marsigli és Griselini második táblája tulajdonképen a III-ik Domitianus-táblát ábrázolná; de azzal egyetlen sorában sem talál, sőt az eredetileg *11 sornyi sziklafelirat sorbeosztását sem vala képes Marsigli kivenni s találomra ötsorosnak jelzi*, a mit Griselini jónak látott négyre leszállítani. Ez az egy körülmény már magában kézzelfoghatólag elárulja, hogy egyikük sem olvasta a két feliratot. S az általunk kiderített III-ik, vagyis Domitianus-táblához valóban nem is juthattak akkor el, mert a mint röviden szerencsém vala jelezni, Sente Gábor tanártársam, a nagy elővigyázat és külön állványszerkezet daczára, mondhatnám hősies önfeláldozással szerezhette meg e rendkívül hozzáférhetetlen felirat biztos ismerhetését.

A harmadik, de saját beosztásom szerint inkább második és *Vespasianustól* eredő sziklatáblát még kevésbé ismerte fel

Marsigli, s éppen azért csak úgy találomra jelzi néhány összefüggéstelen betűvázsal. Az általam *10 sorosnak* talált táblát Marsigli négy sorral vázolta, s miután ebből kiolvasni voltaképen mit sem lehet, a Marsiglit utánzó Grisellini egyszerűen átsiklott felette. Csupán érdekesség kedvéért kívánom fölemlíteni még, hogy Vásárhelyi Pál, az Al-Duna lángeszű mérnöke, 1834. decemberében gr. Széchenyi Istvánhoz intézett jelentésében szintén a Gospodinhoz illő, de sehol nem létező s alkalmasint valami tudóskodó alvidéki író közvetítésével kapott egy feliratot.

Az akkori idők közhiedelme mindent Trajanustól származtatott (Marsigli előzetes, találó észrevételei daczára). Vásárhelyi is Trajanus tábláját látta Tiberius emléktáblájában.

Trajano Caesare Auspicio
Augusto Imperatore
Pontifice Maximo trib. p. o. XXXVI.
Legio III Scyth et Vo Macedonica.

Láthatólag a két első sort költötte az illető.

Ilyen módon tisztába hozva a hármas feliratú szikla holletét, a feliratok szövegével együtt még csupán a második Tiberius-táblát kell érintenem. *Marsigli* és *Grisellini* ezt nem vevék észre, s legelőször *Arneht* adott hírt a felől fennhivatolt 1862-iki jelentésében. Ő azonban Cassian, dunagőzhajósági társulati üzletvezető közlésén nem tudván eligazodni, az egymástól jó tova eső *Kozlát* és *Beljetint* egynek vette, miáltal az író szerint egymással összevágó feliratok egyikének hitelét annyira lerontotta, hogy a Corpus Inscriptionum Latinorum III. kötetében csakis a jegyzetek közt türték meg.

Pedig az érdekes, de műszaki körökben még mindig utólagos másolatnak tartott második Tiberius-tábla az *Izlas*-zuhatag irányában a *Boljetinszka reka* betorkolása közelében csakugyan ott látható. Betűi sokkal egyszerűbbek és némileg kisebbek, mint a Gospodin-szírt Tiberius-táblájáé. Kidolgozása is egyszerűbb. Szövege következő:

TI CAESARE AVG F
AVGVSTO · IMPERATORE
PONT · MAX · TR · POT · XXXV
LEG III SCYT · LEG V MACED.

A római kormány, úgy látszik, kiváló súlyt fektetett erre a sziklaútra, mely itt a zuhatagok mentén a szerbiai oldalon fölfelé vezet, s melynek hogy legfontosabb szakasza éppen ez, azt nyilvánvalóvá teszi az a körülmény, hogy itt a Boljetinvölgyből a Dunához hajló ívben is jónak látták egy szikla-

felíratot elhelyezni, mely ép úgy, mint a Gospodin hármaskelirátának középsője, azt hirdeti, hogy Krisztus után 33—34 ben, Tiberius császár uralkodása alatt a legió IV. Scythica és legio V. Macedonica Moesia hadi berendezésével a dunaparti sziklába utat vágat, a mint erről útítársam, Neudeck Gyula főhadnagy is, a Mérnök-egyesület 1893. évi november 24-iki ülésén értekezett.

A két egymással szövegben egyező felírat tehát a rómaiaknak nemcsak térfoglalásáról ad biztos tájékoztatást, hanem a Duna eme szakaszának katonai és közlekedési biztosítását is bevégezett tény gyanánt állítja elénk. Ezt az utat méltán nevezzük Tiberius útjának, s ennek szerkezetéből azt is megállapíthatjuk, hogy a hajóvontatásra szintén számítottak vele. A Gospodin-szirtnél fenmaradt részletekből kiderül, hogy a sziklába alig 1·9—2 m.-rel tudtak tűz-etetéssel véső munkájukkal behatolni. Közönlként keresztgerendákat fektettek le, melyeknek a víz fölé érő végeit bedeszkázva, a hajóvontatók galleriájául használhatták.

A dolog természete szerint az a kérdés merül itt mindenkéltől fel: honnan és meddig szolgálhatott ez a gondos és fáradtságos sziklaút, melynek keletkezéséről épen itt, az al-dunai zuhatagok közt, ily félreismerhetetlen útmutatással rendelkezünk?

Ha a Duna mentét követjük, Golubinján keresztül csakhamar eljutunk a *Kazán*-szoros felső kapuszárnául szolgáló *Kalnik*-sziklához, s azzal együtt ahhoz a sziklába vágó útrészlethez érkezőnk, melyet az Ó-Gradinával, illetőleg a Kostenicza patakával szemben olvasható sziklafelírat minden kétséget kizáró bizonyossággal Trajanus munkájaként hirdet, egyúttal Kr. u. 100-ra, vagyis a Boljetin—Kozla-útjánál 70 évvel későbbi időre jelölve meg a kivitel idejét.

A két úttest tehát, eltekintve a szerkezet- és méretbeli különbségtől, már a megadott chronologiai adatról fogva sem forrasztható együvé, s ezeket külön időknek más-más célra szánt alkotásaiul kell tekintenünk.

Ha ugyanis az Al-Duna térképére tekintünk s annak le a Timokig, sőt Oltig tartó pályafutását, sajátos kanyargásait jól szemügyre vesszük, lehetetlen észre nem vennünk azt az óriási vargabetűt, melyet Jucztól fel Ó-Gradina-Orsováig és onnan a Vaskapun ki Turnuseverinen át le Brza-Palánkáig a Duna folyása leír, s melyet a katonai célok szolgálatára s főleg a csapatok gyors mozgósítására és elosztására szánt hadi út első kitűzésénél a kezdeményezők annyival kikerülendőbbnek ítéltettek, mivel a Jucz és Orsova közt kimagasló szirtes parti alakzat megostromlása a Duna felől amúgy is lehetetlenség-számba megy, s az Orsován, illetőleg Tekia és Szibb szerbiai falukon alul eső partvidék legalább egyelőre nem játszott akkora szerepet Moesia hadi életében, hogy azt Kladova felől, vagyis ahlról kellően meg

ne védhették volna. Moesia első berendezésekor tehát a mai Milanovaczból a akkori Taliatától délre irányíták a hadi utat s a *Miroč* fensíkján *Gerulatis*, *Una* állomásokkal *Egetá*-hoz, vagyis a Timok torkolatához, a mai Brzo-Palánkánál leérkezve, úgy verették le az Olt beszakadásával majdnem átellenben eső *Ratiaris*-ig.

A Viminaciumból (Kostolacz) Ramán (Lederata), Gredistyén (Punicum), Golubácson (Vicus Cuppae), Bruicán (Ad Novas) át Milanovaczig a Dunát követő hadi utat tekintélyes centrumok és ezek közé egymástól alig 3—4 kilométernyi távolságra beékelt őrházak segélyével mindjárt Tiberius őrvidekké alakíttatá át. Az általam bemutatott Domitianus-tábla egyik eredményeül jelölhetem meg azt, hogy ez útvonalnak idáig biztosan nem ismert *Scrofulae*, Ad Scrofulas állomásáról sikerült ezzel bebizonyítani, miszerint a *Gospodin*-szirttől és örvénytől le *Izlás*-ig eső zuhatagsorozat gyűjtőnévéül szolgált ez az elnevezés, s ezt a 7 kilométernyi útszakaszt a leggondosabban megerősítették, mivel ettől függött nemcsak a parti őrhelyek kapcsolata és a vízi közlekedés nyugalma, de Moesia belvidékeinek biztonsága is. Ha egy vakmerő guerilla-csapat a Gospodin-szirt útszakaszt hatalmába kerithette, vagy a sziklabordák közé illesztett hidakat szétrombolta: az egész dunaparti helyőrség hadirendje, összeköttetése megghiúsult. De ezzel Moesia legféltettebb természeti kincsei: a timokvidéki (Slatina, Rgotina) és majdanpekvidéki (Rudna Glava) réz- és vashányászat és azokból a mai Čupreja helyén működött *Horreum Margi* fegyvergyár is önként bezárult s az egész Balkánvidék fegyverkészletének pótlása lehetetlenítve lett volna.

Ily szempontból érthetjük meg a germániai és pannoniai népek leigázásában magát kitüntető Tiberius idevonatkozó katonai intézkedéseinek valódi célját, s tárulhat fel annak jelentősége is, miért siettek a dunaparti sziklaút befejezése feletti örömeiket két ponton is feliratilag megörökíteni.

S kik ellen irányult a dunai határvédelem, ha nem a dákok ellen, a kiket már Julius Caesar ártalmatlanná akart tenni, miután Burivista királyuk elég vakmerő vala Noricumig éreztetni harczedzett hegyi népeinek fegyversújtásait. Augustus császárnak is véres tusája vala a dákokkal s Aelius Catus 50 ezer dákot hurczolt át a Dunán, hogy Moesiában szétszórja őket. Tiberius egész hadi rendje, várépítési tervezete a dákok visszaszárasztását célozta. A két legiónyi helyőrség egyelőre csakis az Olt tájékaig terjesztheték ki szolgálatait, minthogy a Daciából kivezető völgyeken a folyók mentén (Zsil, Olt) ott fenyegeté legtöbbször veszedelem a birodalom dunai határait s csak jóval később vetették meg állandóan a rómaiak lábukat a Duna deltáinál.

A birodalom súlypontja ezzel az Al-Dunához helyezkedett, miután Germániában sikerült a véres kísérletek tanulságain

okulva az élelyomulás határait megállapítaniok. A rómaiak első térfoglalása meglehetősen hatást gyakorolhatott a dákokra is, a kiknél hiányzott a Burivistáéhoz hasonló szervező talentum és vaserély, de a kik, úgylátszik, csak alkalmas pillanatra vártak kitöréseikkel. A mint ugyanis az örmény felföld leigázása az illyricumi hadsereg egy részét szintén igénybe vette, s a dákok és szövetségeseik a csapat-áthelyezésekből a birodalom gyengülését magyarázhatták ki: már ismét ott termettek az Al-Dunánál s ugyancsak nagy erővel kezdték feszegetni a dunai végvidék sarkait. Szerencsére Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, Nero helytartója, hamar a veszedelem színhelyén termett s a dákokat tönkrevérve, 100 ezret királyostól, családostól Moesiába hurczolva, különféle helyeken letelepedésre kényszerített. Ép úgy meg tudta előzni a Duna Tisza közéről feltámadt szármátok támadását, sőt a mai moldovai földhátrol elérontott roxolánokat s a Don, Dneper vidéki bastarnokat is a római zászló előtti hódolásra kényszerítette.

Ez a roppantul kiterjedt támadó arczvonala s az egymással élet-halálra kész szövetséget tartó dunavidéki barbarság szenvedélyes gyűlölködése egymagában jellemző például szolgálhat a moesiai határőrség szálnalmas helyzetére nézve. S a helytartók politikája úgylátszik a szomszédsági viszonyt még jobban elmérgesítette, mert a már említett vérfürdők daczára sem lehetett oly kétségbeejtő vállalkozás, a melynél a dákok ne szerepeljenek.

A Nero halálával beállott óriási zürzavar, a helyőrségnek két ízben történt elvonulása a dákok elkeseredett hangulatát annyira élesztette, hogy újra egész erővel fogtak boszújuk kielégítéséhez. A majdnem őrizetlenül maradt tartományt előzőnölve, onnan csak nagy küzdelmek árán, miközben Gaius Fonteius Agrippa helytartó is elvérzett, szoríthatták ki őket. És Vespasianus a legtermészetesebb segítséget, a helyőrség szaporítását mégsem adhatá meg; de hogy a Gospodin-szirt körül fontos intézkedéseket tett: azt az ott levő, bár teljesen nem olvasható táblájával igazolhatjuk. A dalmatiai nélkülözhető helyőrséget előre tolva, az ázsiai harczterre kikölcsonzótt legio V. Macedonicát Kr. u. 69-ben visszahelyezve, szükség esetében négy legióval rendelkezhetett Moesia legatusa. De ez a maga idejében elégséges intézkedés sem hozhatá helyre az előző évek rázkódásainak és mulasztásainak balkövetkezményeit, s Domitianus alatt egész váratlanul lángba borult a birodalom dunai határszéle. Időközben ismét egy harczedett vezér jutott Decebal személyében a dákok trónjára s ez nemcsak saját alattvalóiban szítá végletekig a gyűlölködés tüzét, hanem mozgékony ügynökeivel a suebusokig, sőt keleten a parthusokig összeköttetéseket teremtett.

Oly váratlanul történt a támadás, hogy Moesia helytartója, Oppius Sabinus is a csatatéren maradt. Maga Domitianus is a veszély színhelyére sietett s hirtelen összeszedett hadseregét Cornelius Fuscus, a gárda parancsnokával a dákok földjére indítá. Decebal ügyes taktikai mozdulataival az egész hadsereget vezérestől törbe csalta s Julianust kelle utánuk indítani, a ki már Sarmizegethusa bevételére indult, a mikor a Pannonia felől is szorongatott Domitianus visszahívátá, s hogy minden erejét az Italiához közelebb eső pannoniai harczterre vetesse: Deceballal évi ajándékok igérete mellett békét kötött.

A rómaiak önértétét végig lealázó békekötést nem expialhaták Domitianus további intézkedései. Hasztalan helyezteti 92—93-ban jókarba a dunai végvárakat, utakat, mint a Gospodin-szirtről fentemlített táblával bebizonyítottam: ő maga is palota-forradalom áldozata lett 96-ban. A felháborult közvélemény nyomása sietteti azután az elbizakodottságában határt nem ismerő Decebal katasztrófáját is. Az elaggott Nerva által adoptált Trajanus egész missióját a dákok megsemmisítésében keresi s a császárrá kiáltatás első hírére ide az Al-Dunához siet, hogy hadi-tervével készen tarthassa meg installatióját.

Ime, ezek az érdekes reflexiók fűződnek az aldunai szikla-feliratokhoz, s ez a pár újabb adat időszámításunk első századának történeti hézagait nagy szerencsével tölti ki. Épen azért siettem Szenté Gábor szép rajzaival s legújabb fölfedezéseim eredményével az Akadémiai előtt beszámolni.

Az analogia az újjörög szavak képződésében.

(Kivonat *Pecz Vilmos*. It. 1893. november 20-án tartott felolvasásából.)

Felolvasó a Hunfalvy-Albumban tárgyalta azokat az ógörög hang- és alakbeli jelenségeket, melyek felfogása szerint az analogiai momentumban lelik magyarázatukat. A midőn most az analogiának az újjörög szavak képződésében való szerepéről készül szólni, ki akarja mutatni, mennyire szükséges és tanulságos az egynek vett, mert szükségképen egynek veendő ó-, közép- és újjörög nyelv együttes tanulmányozása, egyéb tekinteten kívül, különösen az általános nyelvészet szempontjából.

Az új grammatikusok két fő elvének, a hang és az analogia törvényének helyessége a nyelvészek által már el van ugyan ismerve, de nem oly általánosan, hogy újabb bizonyítékok fölőselegeseznek volnának mondhatók. Felolvasó ezuttal az analogiának,

azaz a rokon alakok nyelvalkotó hatásának törvényét akarja az újjörög népnyelvből vett példákkal megvilágítani, a mire ez a nyelv számtalan s nem egyszer meglepőbbnél meglepőbb példákat nyújt, és azt bizonyítja, hogy minél hosszabb életű valamely nyelv, annál nagyobb mértékben lép benne előlérbe az analogia. Az ógörög nyelv analogikus képződései csekély számúak a mai görög népnyelv hasonló jelenségeihez képest, melyek a görög nyelv három évezredes életének folyamában gyakran háromszoros, négyszeres analogikus átalakuláson mentek keresztül. A legbonyolultabb alakulásokat mutatja a név- és igeragozás, a legsokszorosabbakat a névmások. Azt a kérdést például, hogy miként lett az ógörög σέ-ből az újabb görögben εσεν, semmiképen se tudnók megfejteti, ha nem nyujtaná az analogia a legegyszerűbb és legbiztosabb magyarázatot, a mint azt felolvasó a mai görög népnyelv grammatikai anyagában következetesen alkalmazza, tekintetbe vévén egyszersmind azt a csekély számú analogikus jelenséget is, mely az irodalmi nyelvben mutatkozik.

Felolvasó fejtegetései világosan mutatják, mennyire kúszálttá, grammatikailag nehezen meghatározhatóvá lett az analogia működése folytán a népnyelv, mert alig találkozik egy-egy nyelvtani kategória, mely többféle formával ne birna. Fejtegetései nem terjednek ki az összes analogikus jelenségekre, hanem csak a főbb tények kiemelésére szorítkoznak, mindazonáltal belőlük általánosabb voltak daczára is levonható két tanulság. Az egyik az, hogy az újjörög nyelv az általános nyelvészet szempontjából is igen számos és érdekes problémák megfejtésére ad alkalmat. A másik az, hogy az újjörög népnyelvet az analogia sokszoros és bonyolult működése — a mint ez a görög nyelvnek formákban való gazdagsága folytán eme formáknak három évezreden át érvényesülő mindennemű kölcsönhatásában mutatkozik — annyira megtarkította, hogy nem tekinthető alkalmasnak arra, hogy már a legközelebbi jövőben, úgy a mint van szabályozatlanul, irodalmi nyelvvé legyen; hogy tehát az újjörög irodalmi nyelv kérdése Koraes működése által — ki a korában dívó irodalmi nyelvet a népies elemek fölvételével képessé tette az életre — megoldottnak tekinthető; és hogy a καθαρὸς ὁ λόγος-nak jövőben való formája sem lehet más, mint az, a melyet Chatzidakis kiemel, t. i. a népies elemeknek az írott nyelvbe való terjedelmesebb beolvadása folytán keletkező félben levő πολιτικὴ καθαρὸς ὁ λόγος.

Újgörög munkák ismertetése.

(Kivonat *Télfy Iván* lt. november 20-án tartott előadásából.)

Előadó több újgörög munkát ismertetett. És pedig:

1. Therianos Dénesét a régi stoikus bölcsészetről, melynek alapítója Zeno, a ki Athénben 312. kezdé hirdetni s 48 évig tanította. Therianos felsorolja nemcsak a régi görög írókat, hanem a jelenkori angol, francia, német tudósokat is, a kik a stoikus bölcsészetről értekeztek. Némelyek azt vitatják, hogy Zeno semitai származású, mivel szülőföldén, Citium városában, Cyprus szigetén, phoeniciaiak is laktak, s néhány kortársa őt phoeniciainak csúfolta. De ez nagyon gyanús érvelés. Azt is mondják, hogy Nápolyban Zeno szobrának semitai arczvonásai vannak. Ennek ellenében mások arra hivatkoznak, hogy a Vatikánban Zeno szobrán tiszta görög arczvonások láthatók. Végre Therianos közli Zeno követőinek is, Kleanthesnek és Chrysippnek, életrajzát és tanait.

2. Biásis, a híres Ugo Foscolo zantei házára illesztett emléktábla leleplezési ünnepélyét írja le. Ezt a városi tanács rendezte 1892. évi május 24-én. A polgármester rövid beszédet intézett az összegyűlt néphez. «Ugo Foscolo (mondá) ebben a házban született. Ez szegényes ugyan, de a szegénység meg nem akadályozza a nagy férfiak születését. Bethlehem jászola sokkal szegényesebb volt, melyben az emberi nem Megváltója született. Ugo Foscolo ebben a házban tölté gyermekkorának éveit; azután Olaszországba ment, hol mint író, mint katona, mint tanár, mint szónok a szabadságért küzdött. De hazájáról, Zantéről, soha sem feledkezett meg. Neki szentelte dalait, gondolatait s könyveit. E házban alapítottunk könyvtárt, mely a Foscolo nevét viseli.»

Ugo Foscolo classikai műveltségét tanúsítja az, hogy Sapphó ódáit, Anakreon dalait, Theokrit idylljeit olaszra fordította.

1816-ban Angliába menekülván, olaszra fordította az Ilias két énekét s angol nyelven írt értekezéseket az aeoli digam-máról, Dantéről és Bocaccióról, görögül pedig írta a *Parga énekét*. Munkáit Angliában annyira becsülték, hogy a kiadók minden nyomdai *lapért* két font sterlinget fizettek neki. Meghalt 1827-ben. Az olaszok legnagyobb költők közé számítják őt, különösen a *Sírok* című költeménye és *Ortis Jakab* nevű regénye miatt.

3. *Synodinos költeményei* 1893-ban jelentek meg 511 oldalon Athénben. Legmegkapóbb az a két költeménye, melynek czíme *Macedonia*. «Kik vagytok ti (mondja), a kik Macedóniára leselkedtek? A világ ítélőszéke várja jogczimemetek. Románok, szerbek, bolgárok! Kik vagytok ti? És ti dicsekedtek, mint Nagy-Sándorunk országának örökösei! Oláh földnek csúfoljátok Macedóniát! S ti szerbek is, orosz láncz által alkottatva, követelitek Justinian örökségét? Átkozott a nép, mely téged, Oroszország, szeretni fog, a despotismus Oroszországát. Melyik görög fogja valaha elfelejteni, hogy a muszka az ő ellensége? Arulók, azt kiáltjátok, hogy a szlávoknak legyünk forró barátjai, hogy Hellas nyissa ki csókra ajkait s rokonszenvesen szorítson kezét a bolgárokkal, a mely kézen még most is ártatlan vérünk párolog.

A hellenismus soha sem fog hallgatni a káromkodó Novikoff csevegésére. Bátorodjál, óh örökké hellén Macedonia! Hiszen vak dühében elpusztult a pharaók sarjadéka is. Ha a bűn útja a mennyországba vezet — ha Aristotelesünk bolgáruul beszélt — ha Thrasybal hazája Szibéria, ha Ignatieffben Plátó ere van; ha az ököl összezúzza az Istent, akkor szűnik meg Macedonia görög lenni.

4. *Papadópulos* székfoglaló beszéde. A sz.-pétervári egyetemen 1893. évi január 20-án kezdte meg *görög nyelven* tanári előadásait Papadópulos Kerameos, a közép- és újkori görögnyelvből és irodalomból. Megnyitó beszédében, melyet a *Néa* Ἡμέρα közlött, kimutatta azt a segédeszközt, melyet a közép- és újkori görögnyelv s irodalom a görög classikai tanulmányoknak nyújt. Azután elősorolta Korais, Oekonomos Konstantin, Papadimitriakópulos, Maorophrydis, Livadas Theagénis, Hatzidákis, Kumanádis, Mustoxydis, Zampélios, Sáthas, Lambros, Skarlátos, Politis érdemeit, a kik nemzetök közép- és újkori nyelvében s irodalmában búvárkodának. Kíváncos, hogy a mi egyetemeinken is szerezenek a közép- és újkori görögnyelv s irodalom számára tanszékeket.

5. *Typaldos Kozakis* védelmezi a byzanti művészetet ócsárlói ellen.

6. *Nestoridis*-tól megjelent 6000 kiadatlan közmondás, s ez a gyűjteménye 1892-ben pályanyertes lett.

7. *Byzantios* Anastáz munkái megjelentek 1893-ban, melyek többnyire politikai czikkekből állnak.

8. *Tzuntas* munkája Mycaenéről. Megjelent 1893-ban. Ő maga vett részt 1886. óta a mycaeni ásatásokban s több sírhelyet fedezett föl.

9. *Papadimitrios* szövegkritikája az Aristotelesnek tulajdonított s Kenyon által kiadott munkához: *Az athéniek államszervezete*.

10. *Metaxas Epaminondastól* a Metaxas-család története jelent meg Athénben 1893-ban, mely tulajdonképpen a görög nemzet története is a velenceiek, törökök, francziák, angolok alatt.

11. *Papastavros Amáliától* Tempe leírása és a Szép-leányokat, melynek birtokosnéja, hogy a török fogságot elkerülje, a tengerbe ugrott.

12. *Iliakipulos* Heléna koráról.

13. Könyvészet.

Adatok az emberszabású lények koponya-átalakulásához.

(Kivonat *Török Aurél* lt. október 16-án benyújtott értekezéséből).

Az emberszabású lények (anthropoidák) koponya-átalakulásának vizsgálatára mindeddig nem volt szabatos bűvárlati eljárás. A fiatal állatok testnövéssel járó átalakulásokat eddigelé azért nem lehetett szigorúbb összehasonlítások tárgyává tenni, mert a bűvárok nem állandó és nem változatlan síkokban nézték a fejlődő koponya-alakot. Szerző az első, ki a különböző életkorban levő emberszabású lényeknek koponya-alakját (mind a hat oldal felől) állandó síkok szerint hasonlította össze, a mely összehasonlításból kiderül: 1. hogy az emberszabású lények koponya-alakja annál jobban eltér az emberi típustól, mentől inkább öregszik az állat, 2. hogy a magzat, sőt még a csecsemőkorbeli gorilla koponya-alakja is egészen az összehézésig hasonlít az emberi típusra, és hogy csakis az arc résznek tüzetes vizsgálatából ismerhetni fel e lények állati típusát, 3. hogy a kor előrehaladtával az agyrész (koponya-tok, agyvelő-koponya) mindinkább meglapul és hátfelé szorul, ellenben az arc rész mindinkább meghosszabbodik és előre nyomul, míg végre az emberi typushoz való hasonlatosság teljesen eltűnik és csak a vadállatiasság bélyege marad fent, 4. hogy ez átalakulást a rágókészülék (a fogazat, állcsontok s a rágóizmok) kifejlődése indítja meg, e készülék már a magzat testében sokkal hatalmasabb levén mint az embernél, 5. hogy úgy az agyrésznek, mind pedig az arc résznek átalakulására a fogak és izmok növése gyakorolja a döntő befolyást, s e mellett az agyvelő növése nemcsak megakad, de egyes részei (p. homlok-része) meg is kisebbednek. Ennek következtében 6. a koponya-alak két fő sectora, ú. m. az agyvelő-tok és arc-sectora kölcsönösen változik, a mennyiben az előbbi mindinkább kisebb, az utóbbi mindinkább nagyobb szögnyílásúvá lesz, 7. az utóbbinak

két alsectora (s. facialis et s. pharyngealis) közül különösen a garat sectora az, mely leggyorsabban nagyobbodik, minek következtében a koponya alapja olyannyira meghosszabbodik, a mint ez az emberi typusnál soha sem áll be. A hét pontban felsorolt elváltozásokat az állandó sikok szerint beállított különböző életkorú fiatal gorillák koponyái egészen határozottan feltűntetik, a mint ezt az eddigi bűvárlati eljárások mellett vagy csak nagyjából, vagy pedig egyáltalán nem lehetett nyomról-nyomra kimutatni.

Az arzénnek egy új kénvegyülete.

(Kivonat *Schuller Alajos* rt. november 13-án tett előterjesztéséből).

Az üres térben végzett arzén-párolgatások közben egy alkalmmal könnyen illó, sárga verődék mutatkozott. Kitűnt, hogy a verődék kénvegyület, de illékonyásra tetemesen felülmúlja az arzénnek eddig ismeretes sárga kénvegyületeit. Ez a tapasztalat szolgált kiinduló pontjául azon vizsgálataimnak, melyek az arzénnek egy új kénvegyületére vezettek.

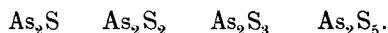
Előállítására reálgárt összeolvasztok fölös mennyiségű arzénporral, s a terméket szétaprítva, üres térben párolgatásnak vetem alá, vagy szénkéneg segítségével tisztítom. A reálgár helyett használható az arzénnek más kénvegyülete, sőt tiszta kén is.

Az üres térben a tisztítást ugyanazon módon eszközöltem, melyet a «Párolgatások légüres térben»¹ című közleményemben leírtam. Ugyanis az anyagot vízszintes üvegcsőbe tévén, ez utóbbit vasesőbe helyezem, melynek az anyaghoz legközelebb eső részét hevitem. Ily módon a különböző illékonyágú testek különválva rakódnak le, a legillékonyabb a leghidegebb helyen, tehát legtávolabb a melegített helytől, s a kevésbé illékonyak fokozatosan közelebb. Az így nyert termékek a következők: Egy igen illékony sárga test, mely mindig csak kis mennyiségben jelentkezik, s eddig még nincs megvizsgálva; utána következik az arzénessav, ha ugyan jelen van, továbbá az itt tárgyalt sárga kristályos test s közvetlen utána, részben hozzákeverve a reálgár, igen szép sötét vörös kristályok alakjában. A maradék poralakú arzén, mely csak magasabb hőfoknál kezdene párologni. A csövet szétvágva a termékeket elkülöníthetjük; azonban a sárga testnek túlnyomó része reálgár-tartalmú, a mitől ismételt párolgatások útján is csak nehezen válik el. Valamivel könnyebben tisztítható a sárga test szénkéneggel. A tisztátalan anyagot vízszintes, mindkét

¹ Math. és term. tud. értesítő. I., 1882.

végén beforrasztott csőbe teszszük, mely közepén fölfelé irányuló vékonyabb csővel van ellátva. A vízszintes csövet szénkéneggel megtöltvén, a függélyes ágat bedugaszoljuk vagy beforrasztjuk, s a csövet az anyag oldalán óvatosan melegítjük, mialatt az ellenkező oldalon vizsugárral hidegen tartjuk. Huzamosabb idő múlva a hűtött helyen lerakódik a sárga test, meglehetősen nagy kristályok alakjában; egyúttal mutatkoznak apró reálgár-kristályok is, mely anyag e szerint kis mértékben szintén oldható a szénkénegben. A csőnek szétvágása után a kétféle anyagot legnagyobb részben már mechanikailag szétválaszthatjuk, a mi újabb kristályosítás útján még tökéletesebben elérhető.

Az új anyag összetételét Leipniker Ernő assistens úr határozta meg, s a jól összevágó elemzések szerint összetétele As_2S formulának felel meg. E szerint ezen anyag a szokásos elnevezések értelmében arzénmonosulfidnak nevezhető, s vele az arzénnek eddig kétségtelenül ismeretes kénvegyületei a következő sorozatot alkotják:

Az arzénmonosulfid kristályait (rhombos rendszer) Krenner r. tag úr volt szíves megvizsgálni; a behatóbb optikai vizsgálat még folyamatban van.

Említést érdemel az a sajátosságos körülmény, hogy az arzénnek kénvegyületei As_2S , As_2S_2 és As_2S_3 annál illékonyabbak és egyúttal annál oldhatóbbak a szénkénegben, mentől több arzént, illetőleg mentől kevesebb ként tartalmaznak. Egyik sem nagyon oldható, de leginkább oldódik a monosulfid, mely 20° -nál kétszázszoros szénkéneg-tömeget kíván, tetemesen kisebb mértékben oldható a reálgár, míg az auripigment közönséges hőfokon, úgylátszik, nem oldható észrevehető mértékben. Magasabb hőfokon az első kettő jobban oldható, a mi lehetővé teszi az előbb említett kristályosítást, s meg lehet, hogy elég magas hőfokon a reálgár is oldhatóvá válik.

Az arzénmonosulfid oldata szénkénegben sárgaszínű; az oldat üres térben változatlanul megmarad, ellenben a levegőn világossárga pelyhes test válik ki belőle. Ez oxygéntartalmú, tehát arzénoxysulfid; ennek alkata azonban még nincs megállapítva.

Egy új szénsulfid.

(Kivonat *Lengyel Béla* 1. t. novemben 13-án benyújtott értekezéséből.)

A szén- és kénből álló vegyületek között legjobban ismert a széndisulfid (az a folyadék, a melyet közönségesen szénkének neveznek és phylloxera-irtásra használnak). Kivüle meg van még említve az irodalomban más három vegyület; ezek azonban aligha egyszerű testek. A szén és kén chemiai jellemét tekintve, alig kételkedhetünk benne, hogy ez a két elem több vegyületet is alkothat egymással. Eleve fel lehetett tenni, hogy a széndisulfid, endothermikus vegyület levén, magas hőmérsékleten nem bomlik fel alkatrészeire, ha gondoskodunk róla, hogy gőzének részletei a hőforrásból elég gyorsan eltávolíttassanak. Ez úgy valószínű meg, hogy a széncsúcsok közti elektromos ívet áramló széndisulfid-gőzben állítjuk elő. Ilyen kísérleti feltételek mellett a széndisulfidból egy új vegyület keletkezik, a tricarbonsulfid, mely három atóm szénből és két atóm kénből áll; képlete tehát C_3S_2 .

E vegyület vörös színű folyadék, a mely vízzel nem keveredik, hanem alámerül benne. A folyadéknak erős, átható szaga van.

Gőzének rendkívül csekély mennyisége is igen heves náthát és fájdalmas könyezést okoz, a mi azonban hosszabb idő múlva nyom nélkül elmúlik.

A tricarbonsulfid melegítésre megszilárdul; fekete, üvegkeménységű tömeggé válik, mely a közönséges oldószerekben oldhatatlan. Minthogy e fekete módosulatban a szén és kén ugyanolyan súlyviszony szerint van jelen, mint a vörös folyadékban: valószínű, hogy a fekete, szilárd test a vörös folyadéknak polymer módosulata.

A tricarbonsulfid, tömény-salétromsavval lecseppentve, robbanásszerűen gyúl meg; tömény-kénsavval heves sistergés áll elő s az egész tömeg megszilárdul és megfeketedik. Kálilúg-oldata sötétbarna színű, s az oldatból savakkal fekete csapadék képződik.

A tricarbonsulfid brómmal könnyen egyesül; chloroformmal készült oldatában a beléje csepegtetett brómtól azonnal sárga csapadék támad, melynek chemiai alkata $C_3S_2Br_6$. Hasonló körülmények között chlórral is egyesül, de jóddal nem.

Az új vegyület még nincs minden oldalról megvizsgálva. Ez irányban most folynak a munkálatok s ha kellően előre haladtak, akkor lehet majd az új vegyület chemiai szerkezetét megállapítani.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ mult évi utolsó (5-ik) száma december 15-ikén jelent meg s tartalmazza H a m p e l Józsefnek «Skythiai emlékek Magyarországon» című tanulmányát. Hazánkban ugyanis néha oly régiségekre akadnak, melyekhez Oroszország közép és déli tájain, az úgynevezett skythiai emlékek körében találjuk meg az analogiákat. E szerint ezek idegenszerű jelenségek, melyekre nézve, úgy véli Hampel, egyéb feladatunk nem igen lehet, mint hogy lehető teljességgel egybegyűjtsük, hogy az oroszországi archaeologusok bővebb összehasonlítások alapján, melyekre gazdagabb emléksorozataik őket képesítik, nagyobb világosságot derítsenek reájok. Értekező aztán sorra veszi a pilini, beregmezei és aldobolyi kardokat, a pókafalvi és fejrődi tükroket, valamint a pilini és debreczeni tükörnyél-töredékeket, továbbá a czakói és kaposvölgyi üstöket, végre a somhidi és gerneszegi csörgetöket, mindegyiket a hozzá hasonló oroszországi analogiával szembe állítván. — Té g l á s Gábor a «A római bányászok temetkezési módja Daciában» című cikkében, kiemelve Lukács Béla jelenlegi kereskedelmi miniszter 1878. és 1879. évi ásatásainak jelentőségét, konstatálja, hogy a római bányaművesek az elégetett hamvakat nem helyezték urnákba, s egyedül a tetemnek a sírban való elégetését gyakorolták. Leírja aztán a sírok terjedelmét s elősorolja a rendesen előfordúló szokott sirleleteket. — G r ó h István «A nyírbátori ev. ref. templom» részletes leírását adja. E templomot szerinte 1488 után nem építették, mert benne Báthory Istvánnak ily évszámmal ellátott renaissance-stílusú czímere van befalazva; de hogy e műalkotás a XV. század közepe előtt már meg lett volna, annak ellene mond stíljé, mert teljesen a csúcsíves izlés hanyatlásának bélyegét viseli magán. — M y s k o v s z k y Viktor «Árvamegye műemlékeit» ismerteti. Leírja a turdossini, a chizsnei, az oravkai, a zabrezi róm. kath., továbbá az isztehnei és lestini evang. fatemplomokat, azután a felső- és alsókubini róm. kath. kötemplomokat, végzetül pedig röviden érinti Árva várát. — P ó r Antal és P u l s z k y Károly levelet intéznek a szerkesztőhöz, melyben photographiai fölvétel után a krumai Mária-kép műbecsére nézve nyilatkoznak s azt csekély értékűnek mondják. — N a g y Géza «XII. századbéli magyar gyűrűt» mutat be. A rajta levő Janus névből azt következteti, hogy ez a Beszenszögön (Jász-Nagykún-Szolnokm.) előkerült emlék a II. Béla korában élt ily nevű nádoré lehetett. — M i h a l i k József második közleményében apró adalékokat szolgáltat hazai ötvösségünk történetéhez. — B á r c z a y Oszkár befejezi «Családi czímerek hazai emlékeken» című dolgozatát, mely a Sieb-

macher-féle czfmergyűjtemény műtörténeti adatait csoportosítja. — A *Levelezés* rovatban Lehoczký Tivadar ungmegyei régiségekről, dr. Jósá András a vissi aranyleletről (Szabolcsm.), Milleker Bódog a török-kanizsai leletekről, Kárpáti Kelemen sabariai régiségekről és Téglás István alemneci falkronikáról közölnek rövidebb-hosszabb tudósítást. — Ezután jelentéseket találunk az orsz. régészeti és embertani társulat üléséről és a nemzeti múzeum régiségtárának gyarapodásáról. — A *Különfélék* tartalma: Külföldi hírek magyarországi régiségekről. Tiberius útja az Aldunán. Művészettörténeti congressus Budapesten. Az ezredéves kiállítás, Hajdú-szoboszlói kincs (árpádkori gyűrűk és karpereczek), Árpádkori éremlelet (Kókáról) és Értekezlet a hazai múzeumok dolgában. — E füzethez, melyet mint rendesen számos ábra világosit. vannak mellékelve az egész évfolyam tartalomjegyzékei, az ábrák magyarázatai és a betűrendes tárgymutató.

2. AZ «ATHENAEUM» második évfolyamának negyedik (decz. 15-iki) számában a közlemények sorát Beljak B. Pál tanulmánya: «Emlékezés és Öntudat» nyitja meg. A tények egész sora bizonyítja, hogy az emlékezés az akarati figyelem hatalmában áll, habár nyers anyagát — a felidézett képek sorozatait — az organikus emlékezés megtartási erejének és működésének köszöni. A legelemiebb és legösztönszerűbb. majdnem öntudatlan érzeti és emotionalis képek egybe tartoznak, egy általános képalakzatot képeznek. ebben összefolynak. Ez az egyednek egy mozzanati differentiatiója; ezen mozzanatban van az egyediség tartalma, ez az *énje*. Mentől tartalmasabb ezen én, mentől általánosabb azon uralkodó képalak, annál önállóbb az ember egyedisége. Az ilyen vezérképek által vezetett egyéniséget más szóval személyiségnek is nevezzük. S a különbség könnyen felfogható, ha a műveltség és civilisatio legalacsonyabb fokán álló, és magas fokban művelt emberek között teszünk összehasonlítást. A gyermek első éveiben nem tesz említést énjéről. Ugyanezt észlelhetni a vadembereknél is. a kik szintén harmadik személyben vagy collective szeretnek magukról beszélni. Az érzést csak a figyelem teszi tudatossá; és bátran állíthatjuk, hogy a figyelem mindig egy képet sodor maga előtt, a melynek nyomában más képek hosszú csapatja keletkezik. Ez a felszíne a tudatosság összegének, támpontja, tartalma, kerete az egyed öntudatának, mely mintegy a megszerzett képek egész készletére ránehezdedni látszik. Az öntudat terjedelmi foglatatát a felidézés gyorsasága, a figyelem rugékonysága biztosítja, miből világos hogy az emlékezés az öntudatnak előfeltétele. A felidézés, a reproductio, mindig az öntudat javára dolgozik. Az öntudat csupán az emlékezés funkciójának bizonyos mozzanata. S az emlékezés nem egyéb, mint organikus, sok tekintetben vegetativ funkciótól függő életfolyamat egy neme. Ez az a tér. a hol egyedül kereshetni az animális és a psychikus jelenségek közti összefüggést, a mely itt kézzelfoghatólag ki is mutatható. — Schneller István befejezi «Aeschylus vallás-

erkölcsi világnézete Orestidja alapján» című terjedelmes dolgozatát. Az isteni hatalmak csoportosításában Aeschylus szerint háromféle ilyen emberfölötti hatalmat kell venni: 1. égi; 2. a földön, a házakban ténykedő; és 3. a föld alatt honoló hatalmakat. A földön, nevezetesen a házakban ténykedő emberfölötti hatalmakra nézve Aeschylus kellő tájékozást nem nyújt. Annyi tény, hogy a házi fetiseknek már nyomuk sincsen, s a naturalistikus-samanistikus hatalmak, a mint csak az önkívületi, álomszerű állapotban ténykednek, biteiket teljesen elvesztették. A hősök cultusával sem találkozunk. Az ősök cultusa pedig eredeti jellegét teljesen elvesztette. S ha mégis volt házi cultus, voltak házi Istenek: ezeket Aeschylus, mint a házi kincsekkel telt belső lakások kegyesen gondozóit jellemzi, de néven nem szólítja. A föld-alatti Istenek laka a *Hádes*. Ezenkívül létezik még a *Tartaros*, a Titánok tartózkodó helye, kik azelőtt oly hatalmasak voltak, de vad harci dühökben Zeus által elejtetve, soha többé föl nem kelnek. Csak az Erinyeket s azok nőtestvéreit, a Moirákat, valamint a közös anyát, a földet nem érte hasonló sors. Ezek befolyásosak maradtak s részben cultusok is van. A Hádes uralkodója Pluto; alattvalói az elköltözöttek lelkei. Közös sorsuk, hogy vigaszt, örömet nem ismernek. Vallási viszonyba azonban az egyes ember az új világrend szerint Plutóval nem lép — Pluto megszűnt Istennek lenni. Ellenben az Erinysek és Moirák még a Titánok csoportjához, az ő Istenhez tartoznak. A Moirák vagyis a Moira a görög költőudatban lényegileg személytelen, elvont hatalmat képviselt. Cultusa sohasem volt, de mindenki meghajolt e hatalmak előtt. Hesiodus a mythologiai folyamatba e hatalmakat is belevonja, de majd a sötét éjszaka leányainak nevezi el, majd Zeus és Themis leányaivá teszi, ezzel is jelezvén azt, hogy egyáltalán nem valók a fejlődés folyamatába. A Moirák sötét, végzet-szerű hatalmak, a levés folyamata *mellett*, tehát azon kívül állanak. Örök hatalmak, s mint ilyenek a tér korlátai közé sem eshetnek. Már concretebb a viszony az Erinysek és a Hádes lakói és sorsa közt. Cassandra egyenesen a Hádesből jövő kutyáknak nevezi őket, s ők maguk is egyik főfeladatuknak tartják, hogy az anyagiilkost a Hádesbe vezessék és kínozzák. Ők Pluto jogainak védői, emberek és az új Istenek előtt s az új Istenekkel szemben az ő éjszakának immár *agg* leányai, kiket az emberek és a világosság Istenei egyaránt gyűlölnék. — Az ember fölötti hatalmak harmadik csoportjához az úgynevezett *olympusi* Istenek tartoznak, a kik közül azonban vallási és etikai jelentőséggel csakis Zeus, Athéne és Apollon bír. Apollon és Athéne Zeus gyermekei, s mint ilyenek Zeussal szemben alárendelt-ségi viszonyban állanak. Tulajdonképen tehát csak egy égi hatalom van: Zeus. Nincs is hatalom, mely közvetlenül vagy közvetve Zeustól ne származnék. Zeus a teremtő; Zeus a megtartó. Az ő akarata alapján van minden e világon, a földi lét tehát a Moira hatalmának is alávetve. Áll tehát az, hogy az ember földi életét a Moira és Zeus intézi;

de teljes mértékben áll az is, hogy a lét végalapja, ép úgy mint vég-célja: Zeus. Ő az abszolút személyiség. Az ember külső sorsa, javai és bajai fölött nem Zeus határoz. Ezek felett az Erinysek határoznak. Néma vész éri azt, a ki e természeti erők ellen zúgódik; a ki ellenben működésökben megnyugszik. és egyenes úton haladva jó-lelkületét a jóra irányítja, az Athene közvetítésével, magától Zeustól nyeri boldogságának ígérését. Az ember belső sorsa felett erkölcsi személyi értéke dönt, s ezen erkölcsi személyi érték. Zeus segedelmével, Zeus törvénye alapján még a külső sors fölött is uralkodik. Vége a természeti erők rettentő voltának. Szépen beleilleszkednek a jónak szerves egészébe. Valamint az Erinysek hatalma, úgy a bűn és baj sem önczél, hanem Zeus és a jó céljait szolgálják. — P a l á g y i M e n y h é r t : *«Psychologiai Tanulmányok»* című dolgozatának második és befejező részében az emlékezet jelenségeit törekszik «a reális és ideális áramok» kifejezésének alkalmazásával értelmezni; és arra az eredményre jut, hogy minden emlékezet többé-kevésbé elvont jellegű. mert hiszen az emlékképben mindig eltekintünk a multnak bizonyos körülményeitől. Ámde nem kevésbé világos az is, hogy minden emlékezet többé-kevésbé alkotó jellegű is. mert hiszen midőn a multnak benyomását a jelenben átérezzük: ama benyomások ép ezen, a jelen körülmények közé való átplántálás által egészen új kapcsolatokba lépnek; már pedig ép az új kapcsolatok teszik, hogy az emlékezet alkotó jelleget nyer. Ha pedig valamely intelligentia jellegét akarjuk megismerni, akkor egyrészt azt kell tudni, hogy minő reális áramokon vagy érzéki benyomásokon nyugszik. másrészt azonban azt is vizsgálat alá kell venni, hogy minő ideális áramokat fejleszt ki magában, minő elvonásokra és összetételekre képes. Az ideális áramok mind magasabb és magasabb rendűekké válhatnak az által, hogy az emlékezet újra és újra felidézi őket — miáltal a tudományban mind magasabb és magasabb abstrakciókhoz, a művészetben mind ideálisabb és ideálisabb conceptiókhoz jutunk. — B u d a y J ó z s e f : *«Vázlatok a pozitivizmus történelméből»* című ismertető dolgozatának befejező közleményében azon különféle iskolák fölött tart szemlét, melyek a Comte adta irányt követik. de a mesternek egyetlen tanát sem fogadják el a nélkül, hogy jelentékenyen ne módosítanak — befejezésül pedig magáról az ismertetett munkáról tesz néhány megjegyzést. szívesen elismervén a mű világosságát és a szerző óriási szorgalmát, és rendkívül tanulságosnak jellemezvén a munkát, a melynek ítéleteit és idézeteit azonban nem szabad feltétlen bizalommal elfogadni. — V á r n a i S á n d o r a *«Referendum és Veto»* intézményét ismerteti és méltatja. A népuralom eszményének megvalósítására, bizonyos föltételek mellett rendkívül alkalmas eszköznek kínálkozik a *referendum* intézménye, azaz a kamarától megszavazott fontosabb törvényeknek az összes választói testület útján történő ratifikálása. A társadalomnak egy hathatós védelmi fegyveréről van itt szó a maga visszahívhatatlan

mandatáriusaival szemben, melyet egyenesen a parlamentarismusak veszélyei hívtak életbe. Első nyomait a XVI. században találjuk Graubündenben és Wallisban, s a referendum e legidősebb alakja három századon át tartotta fön magát 1798-ig. a mikor eltörölték, de 1815-ben a restauratio idejében Graubündenben újra behozták. Értelme az volt, hogy mivel az egyes kantonok követneinek csak utasításaiak szerint volt szabad szavazniok, olyan esetekben. melyekben bizonyos kérdéssel szemben nem voltak utasítással ellátva: e tárgyat *ad referendum* vették, azaz először kormányaiknak jelentést tettek és új utasításokat kértek. Ma egészen más értelemben használják a referendum kifejezést. t. i. egyjelentésűnek a népszavazattal vagy a nép közvetlen törvényalkotásával. Így is vannak fény- és árnyoldalai. A higadtabbak véleménye az, hogy a referendumnak legfeljebb az alkotmány vagyis az alaptörvények elfogadására vagy elvetésére volna szabad csak szorítkoznia, de okvetetlenül kell hogy megelőzze az egyes választókerületekben a követek szóbeli jelentése és nyilatkozata választóihoz. Ennek az az előnye volna, hogy a javaslatok kétszer volnának kifejthetők és megbeszélhetők. De éppen ezért megvannak a természetes határai is ez intézménynek: csupán kis államokra illik — a hol a gyülekezet számosabb, ott nem válik be. — Haftl Dezső: Meynert munkáját ismerteti «*A psychikus egyensúly mesterséges zavarairól*». Az «Irodalom» rovatban —n—d. a «Revue philosophique» cikkeit mutatja be; —r— az «Annales de l'école libre des sciences politiques» tartalmát ismerteti; —n—d. az «Archives de l'anthropologie criminelle, de criminologie et de psychologie normale et pathologique egy hosszabb tanulmányáról: «De la peine et de la fonction du droit pénal, au point de vue sociologique» számol be. — N. a lillei új államtudományi kar programját, s a belgiumi állami egyetemek új vizsgálati rendszerét írja le. Dr. Hornyánszky Gyula pedig «Levél a franczia felsőbb közoktatásról» czímen a faculté des lettres konferenciáinak megnyitó ünnepélyén tartott beszédekert ismerteti.

3. A BUDAPESTI SZEMLE deczemberi füzetének tartalma. Vámbéry Ármín *Szabadságtörekvések a moszlim Ázsiában* című tanulmányt ad. A XIX. század szelleme, mely a nyugati félgömbön oly rendkívüli változásokat hozott létre, föltartóztatlanul nyomúl Európa határain keresztül Ázsiába, s a hagyományokon, erkölcsökön és szokásokon átrohogva, azon állapotokat akarja elővarázsolni, melyeket nálunk Európában az előítéletekkel és emberi gyöngeségekkel való hosszú küzdelem idézett elő. Az a hatalmas léghuzam, melyet a krími háború előidézett, a mindinkább tért hódító gyors közlekedés és az írott szó merész szárnyalása, megtörte az ázsiaiak megrögzött conservatismusát. Lassanként behatoltak a nyugati világosság sugarai, s némi kis pirkadatot már Abdul Aziz szultán uralkodása óta lehet észrevenni. A szabad eszméket s az alkotmányosság segédeszközeit az ottoman államban joggal a szétválás és romlás eszközeinek nézik.

Azon fordulatot, melyet Törökország jelenlegi uralkodója létrehozott, nem szabad föltétlenül elítélni. Abdul Hamid szultán minden lehető megtesz az általános műveltség, a kereskedelem és ipar előmozdítására. mert csak ezek emelése által lehet a szabadelvű intézményeket biztos alapon létesíteni, s egy évtized alatt több történt, mint az egész század lefolyása alatt. Egészen másként alakulnak a dolgok Perzsiában. Itt a nemzet sokkal egyöntetűbb néprajzi elemet alkot; másrészt Iránban kezdettől fogva élénkebb és termékenyebb volt a nemzeti eszme, mint az iszlám többi követőinél. Az iráni szellemileg fölvilágosodottabb, művészetkedvelőbb, kereskedelemre és iparra hivatottabb, s politikai üzelmeknek könnyebben megnyerhető, mint a török és arab. Ha Perzsia, miként Törökország, Egyiptom és az iszlám más partvidékei, az európai befolyásnak már oly régóta és oly szakadatlanul hozzáférhető lett volna, az újabb világrend képviselőivel való érintkezés mindenestre nagyobb nyomokat hagyott volna maga után, s ez különösen a politikai téren lett volna leginkább észlelhető. A király csak többszöri európai utazásai után tett némi engedményeket, az udvaránál megbizott angol követ befolyására; de ez nem idézett elő lényeges változást; sőt még most is sínyli a teljes törvénynélküliség kárait minden pálya. Perzsiától keletre és éjszakkeltre az ázsiai kényuraság és zsarnokság szurokfeke tévétése uralkodik még mindig. Az afghánok és keleti turkesztánok még sokkal keményebb iga alatt nyögnek, s egyedül csak Indiában él az iszlámnak 50 milliónál több híve oly magasabb rendű szabad-intézmények élvezetében, melyenek után a keresztyén nyugaton is egynél több nép még eddig hiába eseng. A szerzőtől vázolt szabadsági mozgalmak áttekintéséből kitűnik, hogy Indiát nem számítva, a szabadelvűség tulajdonképen csak ott léphet föl szerény módon, a hova a nyugattal való hosszab és erősebb forgalomnál fogva művelődésünk sugarai behatolhatnak. — Leroy-Beaulieu-nek a *zsidók és az antisemita áramlat* című munkájából az utolsó közlemény van. Ebben szerző a zsidók particularismusáról és kosmopolitismusáról szól. Keresi az okát annak, hogy miért képeznek annyi országban külön népet a nemzetben és mintegy nemzetközi szövetkezettel, szétszórva a többi népek között, a mely megakadályozza az egyes nemzetekbe való beolvadásukat? Ennek okai nem élettaniak, sem néprajziak, hanem történetiek. A zsidó sokáig nem gyökerezhetett meg sehol. Nem egy országban a törvények és a szokások még most is elszigeteltségre kárhoztatják őket. Pedig akár a viseletöket, akár a nyelvöket, akár a neveiket nézzük, vagy bármit, a mi az embert különleg megkülönbözteti, mindenütt csak arról győződünk meg, hogy a zsidók hajlandók hozzánk hasonlókká lenni. De azért szerző nem tartja helyes dolognak még sem, hogy az újonnan érkezöket, akár zsidók, akár keresztyények, a régi honosokkal egyenlőknek tekintsük — a régi francziákat az új francziákkal. Nem kívánja, hogy akadályokat gördítsenek az idegenek meghonosodása elé. Csak az ellen emeli fel

szavát, hogy az idegeneknek nálunk jobban kedvében járjon az állam, mint a benszülötteknek. — V o l f G y ö r g y az Akadémiában 1892-ben olvasott tanulmányát *a magyar helyesírás alapjái*-ról közli. R i e d l F r i g y e s befejezi *a magyar irodalom főirányai*-ról írt tanulmányát. Különösen szól a XVI. századbeli viszonyokról. E kor magyar művelődése a reformatio és a mohácsi vész hatása alatt állt. Míg a reformatio hatása főleg abban nyilvánult, hogy emelte a vallásos szellemet és elmélyíté a lelkiismeretet; addig a mohácsi rész a hazafiságot ébresztette föl. A XVII. és XVIII. századot szerző röviden jellemzi. A XVII. század elején az ellenreformatio az uralkodó irány; a második felében a barokk ízlés lép föl. A XVIII. század a fölvilágosodás százada. — B e r n á t I s t v á n *Wekerle és a szövetkezetek* címmel szól a magyar szövetkezeti mozgalomról, azon tanácskozás kapcsán, melyet mult év tavaszán a pénzügy-miniszteriumban tartottak. Ismerteti a megalakult szövetkezeteket, majd a szövetkezeti törvény reformja érdekében tett mozgalomra tér át. — A szépirodalmi részben van F r a n c e A n a t o l e-nak *Judaea helytartója* című karácsonyi elbeszélése. — S z á s z K á r o l y *A gondolat* című eredeti költeményét adja, K ö r ö s i A l b i n B l a s c o Eusebiusnak *Magánydalok* versgyűjteményéből fordított le hármat. — F e n y v e s s y J ó z s e f *Magyarország egészségügyét 1892-ben* ismerteti azon jelentés alapján, melyet a belügyminiszter adott ki. Egy névtelen író *a szabadelvű demokratia* címmel tanulmányt írt Vacherot «La démocratie libérale» munkájáról. Kiemeli szellemes modorát és a világosságot, melylyel a szerző a kérdéseket tárgyalja. Ha egyes tételei s következtetései nem is fogadhatók el, a mű elég anyagot nyújt a gondolkozásra. Az *Értesítő*-ben Bodnár Zs.: Szellemi haladásunk törvénye (Concha Győzőtől), Petelei J.: Jetti, Monumenti antichi (Zigány Árpádtól), Vautier: La Hongrie économique, Dupriez: Les ministères dans les principaux pays d'Europe et d'Amérique című munkák vannak ismertetve; s egy szerkesztőhöz intézett nyílt levél után jön a könyvészet. Függelékül van adva a Budapesti Szemle 33—76. kötetének tartalommutatója.

4. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK mult évi decemberi (5-ik) füzeté R ó n a i H o r v á t h J e n ő «Bocskay István háborúja Rudolf ellen 1604—1606.» című dolgozatának első részét közli. Ebben ismeretes adatok alapján a fölkelés kezdetét és a felsőmagyarországi hadjáratot írja le Érsekújvár megvételeig. — D r. I l l é s s y J á n o s «Adatok a szolnoki vár építéséhez és első ostromához» című dolgozata az országos levéltárnak e kérdésre vonatkozó documentumait állítja össze. — B á r c z a y O s z k á r befejezi «Két hadi esemény a XIII. évszázadból» című értekezését. Ebben az 1278-iki morvavölgyi csata részleteivel foglalkozik. — D r. K o m á r o m y A n d r á s «A bányavidéki véghelyek 1610-ben» című tanulmánya Komárom, Érsekújvár, Füleke, Damásd, Drégely-Palánk, Léva, Szécsény stb., összesen 15 vár őrségét és fentartásának költségeit ismerteti egykorú összeírás alapján.

— Dr. Szendrei János «Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban» című jelentésének itt közlött befejező részében a Bécs-városi történelmi múzeum ide vonatkozó darabjait ismerteti. — Az Akadémia hadtudományi bizottságának üléséről szóló tudósítás után a következő *Hadtörténeli apróságokat* találjuk: «Mátyás főherczeg levelei a mainzi választófejedelemhez az 1605-ik évi magyarországi hadi eseményekről» Gömör y Gusztávtól; «Bujdosó kuruczok paprikás levele a kőszegi bíróhoz» Thaly Kálmántól; «Két levél gr. Forgács Ádámtól 1663-ból» — y s - től; «II. Frigyes porosz király egy tervezete a törökkel Magyarország ellen való közös működés iránt» Gubics A.-tól; «Nagy emberek verbuválása hazánkban» Hugyecz Antaltól; «Hadi élelmezés az 1664-ik évi hadjáratban» Geöcze Istvántól. — A hadtörténeli irodalom rovatban a következő könyvek vannak ismertetve: Pauler Gyula: «A magyar nemzet története az Árpádok alatt»; Szécsi Mór: «Az osztrák-olasz háború 1866-ban»; Borovszky S a m u: «A honfoglalás története». — Irodalmi szemle, repertorium. és Homonnai Drugeth Bálintnak 1605. évi instructiója zárják be a füzetet, melyhez címkéül Bocskay István fejedelem arczképe van mellékelve.

5. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 4-ik füzeté berekeszti a folyóirat 1893-ik évi folyamát. Ebben Kanyaró Ferencz tanulmánya, melylyel a füzet kezdődik «A Zrinyiász keltével és költőjével» foglalkozik. Eddig az Obsidio Szigetiana keletkezteknek kérdésével nem igen foglalkoztak irodalomtörténet-íróink; az értekező minden történelmi adatot egybevetve, arra az eredményre jut, hogy Zrinyi sem előbb, sem később nem írhatta híres eposzát, mint az 1647—48 telén. Azután sorra veszi az eposz személyi vonatkozású részeit s megállapítja azt is, kit tarthatunk a költő Violájának. Ebben első nejét, Draskovich Mária Eusebia grófnőt keresi, kinek 1651-ben történt halálát oly igaz fájdalommal kesergi el Zrinyi. A második közlemény Széchy Károlytól való; címe: «Adalékok az újabb magyar irodalomhoz». Két része oszlik; az egyik Ányos hatásához szolgáltat adatokat, a másik P. Horváth Endrének a cistercita-rendhez való viszonyát ismerteti. Ányosról, ki kortársai szemében csoda-jelenség volt, azt tartja, hogy nyelvében és előadásában volt valami ódon és cziczomátlan; szerencsésen indúlt, de a hol föllépett, ott megállt s az új időnek új izlése elfordult tőle. Pázmándi Horváth Endre, mint ismeretes, eredetileg cistercitának készült Heinrichauban, Felső-Sziléziában; de vagy honvágya, vagy erős nemzeti érzülete miatt, melylyel az idegen szerzetesek meggyőződése összeütközött, elhagyta Henrik-völgyet, a hogy magyarosan nevezi és a győri papnevelő házba állott. De mint plébános is meleg tisztelettel csüngött ez érdemes és hazafias renden. Volt idő, mikor visszavágyott kebelébe s életének ezt a korszakát világítja meg a Széchy Károly közleménye. Horváth Istvántól is véleményt kér e tárgyban s ez 1813. október 8-án kelt levelében válaszolt neki.

«Neked nagy rész jutott édes Andorom! — így ír Horvát István — a bõltéségbõl. azért nem féltlek látni a' zárt falak, a' szerzetes regulák, az együgyû barátok. és az engedelmeskedõk között; sõt képzelem magamnak, mi hasznot tehetnél a nevendék ifúság, az együgyû barátok és nemzeti literatúránkra nézve. Ha illy díszes és valóban fontos okok bírnak a' változtatásra melyet tenni szándékozol. menj. siess. repülj a bakonyi magányba, 's vidd mind véghez azt. a mit a közép kor tudatlansága kikoholt. hogy igazán élhessél a' közjónak, a nemzeti Literatúrának és az emberiségnek. A Barátok között is nagyobb fogsz te lenni, mint a tudatlan Mágnás, vagy az országokat sanyargató üres fejû, de Rendpántlikákkal felékesített első Status et Conferentiarum minister. Azonban meg állj még egy keveset. Nagy dolog, a mi még elakaszthatja gondolkodásom szerint feltételeidet. Te Gazda is vagy, nem tsak Plebánus, pedig a Gazdának sok különös kötelességei vagynak. Mindeneknek szemeik Te benned biznak hazádban, és Te adsz nékik eledelt. és betöltöd õket jóvoltoddal. Tápláltad eddig az édes atyádöt; gondját viselted mostoha anyádnak, a' Te régi hív Gazdasszonyodnak; neveltet, ruháztat és tanítottad kedves kis ötsédet!! — Nem leszen e ezeknek elmeneteleddel hátra maradások? leszen e Gyámolítójuk? Megrepedne szívem. ha ezeknek szemeiken a nyomorúság könnyeit hullani szemlélném. Ez az a' mi főakadálynak látszik előtted. Ha e részről nintsen tartalékod, ha ezek szorgalmad nélkül sem szenvednek fogyatkozást, mihelyest kész vagy szabadságodat más nemû szabadsággal (mert nem lekötött előtted a szerzetes is) és életmódjával a' fellebb mondottaknak megfontoltatások után is eltserélni, nem tartóztathatlak többé semmit is. Én a fehér ruhában. vagyis inkább tarkában minden okos emberrel úgy foglak szeretni, tisztelni, mint a feketében.» A levél döntött. Horvát Endre habozó és vergõdõ vivódása megszűnt. Elérzékenykedéssel és hálával telt el barátja iránt; jövendõjét egészen az õ kezeibe tette le és a cisterciaságról lemondott. — Révész Kálmán bemutat «Egy régi verset a táncz ellen». Ennek czíme (Görcsös bot stb.) azonnal emlékeztet Pósházi János pataki tanár 1668-ban megjelent vitázó művének címére s értekező azt hiszi, hogy az ismeretlen szerző a maga versét ennek mintájára készítette. — Mokos Gyula Ujabb adalékokat ad Kocsi Cs. Bálint életéhez. — Sz y Kazinczy-leveleket közöl 1826. és 1828-ból. — Nagy Iván folytatja Barcsay Ábrahám feleségéhez intézett leveleinek közlését. — Dr. Borovszky Samu Tompa Mihály-nak 1859-ből való s akadémia fõtitkári irattárában õrzött két levelét teszi közzé, melyek a költõ jutalmat nyert Kazinczy-ódájára vonatkoznak. — A Könyvismertetések rovatában egy névtelen czikkirõ «A mai magyar irodalom a németek előtt» címû közleményében erõsen támadja Silberstein Adolfot, ki felszínes és elfogult világításban ismerteti irodalmunkat Meyer Konversations-Lexikonának 19-ik kötetében. Silberstein irodalomtörténeti vázlatában 1867-ig tekint vissza s a lyrai költészet ismertetésében Vajda Jánost méltatja legelõbb

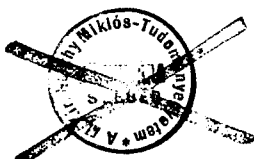
négy sorban, de pessimista bölcselelő verseiről elég elismeréssel; aztán Arany epigonaiként Szász Károlyt, Gyulai Pált, Lévay Józsefet foglalja össze öt sorral, holott működésük java része kétségtelenül az utolsó századnegyedbe esik; majd Endrődi Sándort említi meg öt sorban, úgy jellemezvén őt, mint lágy természetűt, ki a változatos lét minden hangulatát összhangzatosan bírja kifejezni. Mindez csak bevezetés, csak alap arra nézve, hogy az Arany epigonaival és Endrődi lágy természetével szemben annál hatalmasabban emelkedhessék ki «erős ellentétül» Kiss József, «a ballada-költő nagy alakja, ki a magyar és zsidó népeletből való, leginkább sötét tárgyait megragadólag és élettelenül kezeli. Jehovája, mely egy régi, szigorúan hívő bibliai alakot fest, kinek minden gyermeke elszakad tőle és távol találja meg boldogulását vagy elpusztul, míg az öreg egyedül és fájdalom-dúltan emeli fel kezét a seregek régi urához, valódi lyrai-epikai gyöngy. Kiss ezen és más költeményei révén Magyarországon oly népszerű, mint más költő alig. Regéje a varrógépről és legtöbb balladája németre is le van fordítva». Senkinek semmi köze ahhoz — úgymond a bíráló — ha Silberstein a Jehova nevére fölmelegszik és érte rajong; de ahhoz igenis a magyar irodalom minden igaz órének köze van, hogy ne emelje Kiss Józsefet minden egyéb élő költőnk fölébe. Palágyi Lajost is, ki eddig csak egy csomó kiforratlan és éretlen pessimista és socialista bölcseledést adott, hét sorban ismerteti, tehát bővebben, mint akár Vajda Jánost, akár Szász Károlyt, Gyulai Pált és Lévay Józsefet együtt. Ellenben teljesen megfelelkezett Arany Lászlóról, Dalmady Győzőről, Váradi Antalról, Szász Béláról, Fejes Istvánról, Komócsy Józsefről, Vargha Gyuláról, Kozma Andorról s még egy csomó költőről, kik annyit legalább érnek, mint Palágyi Lajos. A regény és elbeszélés ismertetésében Jókai Mórt állítja első helyre; aztán következik Mikszáth Kálmán tíz sorban, Beniczky-Bajza Lenke huszonkét sorban. A gyarló vázlat felsorol még több kisebbrendű elbeszélőt, de itt is hiányzanak oly nevek, mint a Vadnai Károlyé, Baksay Sándoré, Petelei Istváné, Győry Vilmosé, Berczik Árpádé, Murai Károlyé stb. stb. A dráma ismertetéséből is egészen elmarad a népszínmű: Tóth Ede, Csepreghy Ferencz. Még hiányosabb és megbízhatatlanabb a tudományos irodalom bemutatása; szerinte a magyar irodalomtörténetet és esztétikát Beöthy Zsolt és Bodnár Zsigmond képviseli; az anyaggyűjtők sorában első a nagy Schwicker, a második a kis Toldy Ferencz, azután jönnek Fischer Sándor, Sturm Albert, Neményi Ambrus. A kritikában Keszler József, a francia iskola tanyítványa. A történetirodalmat Thaly Kálmánon és Fraknoi Vilmoson kívül csak Marczali Henrik és Acsády Ignác képviseli; Szilágyi Sándor, Pauler Gyula, Károlyi Árpád, Ballagi Aladár s még egy csomó jeles historikus teljesen figyelmen kívül maradt. A végeredmény az, hogy a ki mai magyar irodalmat híven és tárgyiasan akarja megismerni, az hiában fordul a Silberstein cikkéhez. — Egy másik könyvismertető cikk Dózsa Józsefnek Czakó Zsigmondról írt életrajzával foglalkozik. A füzetet, melyhez az egész

évfolyam tartalomjegyzéke és betűrendes tárgymutatója van mellékelve, Hellebrant Árpád repertoriuma zárja be.

6. A KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE november havi füzetében első helyen Kohn Dávid «Az olasz valuta története» című dolgozatának ötödik és befejező közleményét találjuk. Az olasz valutatörténet utolsó phasisa a teljes homlás vigasztalan képét tárja fel. És bár formálisan a kényszerfolyam még elrendelve nincs, tényleg és pedig súlyos arányokban megvannak mindazon symptomák, a melyek közvetlenül a kényszerfolyam elrendelése előtt és közvetlenül az után szoktak mutatkozni. A hasonlatosság, mely a kényszerfolyamot megelőző régebbi időszak s az 1891., 1892. és 1893. évek jelenségei között mutatkozik, valóban meglepő; ugyanazon okok és hatások találhatók fel itt és amott. Csupán egy szomorú okkal gazdagabb a jelen időszak: a hünnel, a corruptióval. A számszerű tények vizsgálatában mindenekelőtt a kincstár és a bankoknak aranyfelszívó törekvéseit találjuk az ércpénz-forgalom kiszáradásának egyik okául. A legfőbb ok azonban az arany és ezüst folyton tartó kiáramlása a külföldre. A vámstatisztika adatai szerint is 14 milliót tett ez években az ország végleges vesztesége; azonban csupán a kereskedelmi mérleg állandóan passiv voltára kell tekintenünk, hogy meggyőződünk, mikép e veszteség hasonlíthatatlanul nagyobbra teendő. 1891-ben 249·8, 1892-ben 212·4, 1893. első 132·3, 1885. óta pedig összesen 3279·3 millió volt a beviteli többlet. Ennyit kellett tehát Olaszországnak külkereskedelme következtében a külföldön fizetnie s fizette ezt arannyal, ezüsttel, állami papirok kivitelével s egyéb hiteleknek a külföldön való felvételével. Természetes, hogy ily viszonyok között be kellett következnie s illetve nőni kellett az ágióknak. Kapcsolatban az ország pénzügyi bajaival, pedig egyre emelkednek az államadósságok és emelkednek a kamatterhek s nevezetesen a külföldnek fizetett járadékok (1885-ről 1892/93-ra 65 millió liráról 155 millióra). Mind e tényezők hatása alatt Olaszország arany- és ezüstpénzének apadnia kellett és hogy mily arányokban, az a körülmény mutatja leginkább, hogy az aprópénz hiánya valósággal országos veszedelem jellegét öltötte magára. A szükség kényszerítő nyomása alatt újra megindul a törvénytelen aprópénz-gyártás és a kormány, melynek kezeit a latin pénzszövetség tartja kötve, szemet kénytelen hűnyini. A váltópénz kérdésében tehát Olaszország eljutott már teljesen a kényszerfolyam állapotjáiig. De eljutott odáig egy más téren: a járadék-beváltásnál üzött üzérkedés ellen való védekezésében is, 1893. október 1-jével újra életbe léptetvén az affidavit intézményét. Ez intézkedés, melyet a magánvállalatok hasonló intézkedése követett, mélyen érinteti Olaszország hitelét és ezzel gazdasági életét. Ám az olasz kormány 50 milliónyi megtakarítást vár az affidavittól s erre az 50 millióra az olasz budgetnek vajmi nagy szüksége van. A kényszerfolyam harmadik tipikus intézkedése: a vámoknak aranyban való

beszedése ez idő szerint még nem következett be, de már az is erősen foglalkoztatja a közvéleményt és a kormányt. A nagy közeledés tehát, melyet a vámoknak arannyal való fizetése jelentett volna a kényszerfolyam felé, még nem történt meg. ha ugyan a már megtörtént intézkedések és az olasz agio mai magassága mellett még lehet mondani, hogy az olasz valutában nincs benne a kényszerfolyam. Ez évben már eddig is oly nagy változáson ment keresztül az agio, a milyent a kényszerfolyam alatt is csak egy esztendő mutatott fel és a tizenhét kényszerfolyamos év között csupán háromban haladta meg az agio maximuma az idei maximumot s a kényszerfolyam átlagos agiója alacsonyabb volt, mint a mostani. A kormány, a bankok, az ország egész közgazdasága tehetetlenek a valuta romlásának rohamos folyamatával szemben. okai mélyen fekszenek benne az ország politikai, pénzügyi és általános gazdasági viszonyaiban. A politikai okok között legelső sorban a francziák ellenséges magatartása áll. Ez ellenségeskedés okozta az olasz-franczia vámháborút, ez okozta, hogy az olasz járadék nem tud classirozásra találni. A politikai okok között szerepelnek továbbá az ország nagy katonai kiadásai, az afrikai gyarmatvállalat, a közigazgatás drágasága, mindezek felett azonban az olasz parlament coteria-rendszere. A politikai viszonyok visszahatottak természetesen az állam pénzügyeire, a melyek viszont a gazdasági életet és annak egyik hatalmas tényezőjét: a valutát tették kórosakká. Hogy a politikai coteria-rendszer mily kárhozatos szerepet játszott az ország bankrendszerének s ezzel valutaviszonyainak és gazdasági életének megmételvezésében, eléggé mutatják a legutóbbi bankbotrányok. Kérdés, eléggé gyökeres javítást eszközöl-e a bankrendszeren az 1893. augusztus 10-én életbelépett banktörvény. még inkább kérdéses, vajjon lesz-e, lehet-e intézkedéseinek valami sikere az olasz valutaviszonyok javításában. Aligha, hiszen valójában már a kényszerfolyam uralkodik Olaszországban és csupán azt tarthatni bizonytalannak, vajjon meddig tudja elkerülni Olaszország a kényszerfolyam hivatalos proklamálását. —

S z e p e s i B é l a «Állami és magán tűzbiztosítás» című értekezésének második közleményét vesszük. A dolgozat tulajdonképi feladatát tekintve, legközevelebbi érdekel — mint jelezve volt — az állami intézetek bírnak, melyek inkább szolgálhatnak mintául egy hazánkban esetleg szervezendő állami intézetnek, sem mint a hatósági intézetek, ezeknél tehát már az egyes intézetek ismertetése kívánatos. A mai Németország egyes részeiben létesült állami intézetek legfőbbjeiként tekinthetők a bajor, a szász, a württembergi, a hesseni és a badeni állami biztosítók. Ez intézetek közt az a nagy elvi különbség áll fenn, hogy míg az utóbbi négy a biztosításból határozottan ki nem zárt épületekre nézve a belépési kényszert gyakorolja, addig a bajor csakis a kizárólagos jogon alapszik és nála csupán bizonyos épületeket kell okvetlenül biztosítani. A felsorolt intézetek mind csakis épületeket biztosítanak, az ingók biztosítása általában ki van zárva. Kivételt csupán

egyes intézeteknél — így a szásznál — a ház tartozékainak tekinthető ingóságok tesznek. Általában kizárva a biztosításból a felrobbanás vagy öngyulladás veszélyének kitett, nemkülönben a csekély értékű és az ideiglenes czélokra szolgáló épületek. Változatosak az intézkedések a belépési kötelezettségre feltételeken vagy egyáltalán nem kötelezett épületek tekintetében. A württembergi intézet megy e részben a legmesszebb és a különösen tűzveszélyes épületeket — köztök csaknem az összes gyárakat fölmenti a belépési kötelezettség alól. Az intézetek az épületek teljes értékét, tehát az egész épületeket biztosítják, kivételek csupán az alépítmények tekintetében vannak. A tűz okaira való tekintettel a bajor törvény megy legmesszebb, mely a hadi események, valamint a robbanások okozta károk eseteiben is nyújt kárértéstart. A kárértéstarti összeget elvileg csupán — a kár minősége szerint — részben vagy egészben való újraépítési czélokra lehet fordítani, és kárértéstart kiszolgáltatásának — ily czéloktól függetlenül — csak a legkritikább esetekben van helye. Az általános elvhez alkalmazkodnak természetesen a kárértéstarti összeg kiszolgáltatásának módozatai, és nevezetesen a kárértéstarti részletek az újraépítés phasisai szerint adatnak ki. A díj- és járulérendszerrel illetőleg lényeges különbség van egyfelől a szász, másfelől a többi intézetek között: míg ez utóbbiak alig ismernek kockázati osztályozást s általában a lehető legegyszerűbbek, addig a szász intézeté igen bonyolult, a mennyiben kifejlett kockázati osztályozást alkalmaz és hibájául csupán azt lehet tekinteni, hogy csakis az épületeknek, mint ilyeneknek, tűzveszélyességére van tekintettel és figyelmen kívül hagyja a helyi viszonyokat, nevezetesen az oltás és mentés lehetőségét. Ez osztályozási rendszer főbb elvei abban állanak, hogy az osztályok és a tőlük függő járulékmegállapításánál tekintetbe veendő: 1. az épület megrongálhatásának foka, 2. a saját és az idegen (megtámadási) tűzkár-veszélyességnek foka, melynek az épület kitéve van. építési módja, tetőzetének minősége, tüzelő berendezése és a villámcsapás elleni védekezése szerint és 3. az épületnek a körülötte levő épületek közt való fekvése és innen eredhető kárveszélye. A díj- vagy járulérendszer különfelesége szerint különbségek vannak az intézetek közt a belépési és a változási bejelentések tekintetében, még inkább vannak azonban köztük ily különbségek a szerint, a mint a kényszer vagy a kizárólagosságot gyakorolják; mindegyiknél azonban lényeges szerepet játszik a becsü, melynek feladata megállapítani az épületnek a becslés idejében való tényleges értékét, tekintettel az épület helyreállítására. A biztosító intézetek üzlet-rendszerében a végső részlet a kárnak és a kárértéstartnak megállapítása. E kettő lényegesen különböző művelet, és elválasztásuk ott válik szükségessé, a hol az épület értéke és biztosított összege nem azonos, mint pl. a württembergi és a bajor intézetnél. Minden intézetnél külön kármegállapítási eljárásnak van helye. Az intézetek e tekintetben egyező elveket követnek. Tulajdonképi megállapítása a kárnak és kárértéstartnak a biztosítási

kamarától elrendelt tűzkárfelvételi tárgyaláson történik. Az egyes államok a biztosító intézetekért nem szavatolnak, az államtól azok legfőljebb, miní a szász, előlegeket igényelhetnek. Az intézeteket a kártérítési összegeken kívül még igazgatási és kármegállapítási költségek terbelik. Az igazgatási költségek közt fordulnak elő a díjbehajtási illetékek, a helyi oltási intézményeknek adott segélyek, a külön jutalmak és az építkezési segélyek. Svájcban a kantoni tűzbiztosító intézetek képviselik az állami biztosítást. Jelenleg 17 kantonban van ily állami biztosító, 8-ban ellenben nem. De a Glarusban 1861-ben pusztított tűzvész szemlátomást beigazolta a kantoni intézetek tehetetlenségét, nagyobb arányú tűzveszszel szemben. Az alkudozások azonban, melyekbe a viszonyok javítása végett a kantoni intézetek egymás között bocsátkoztak, eredményre nem vezettek. Nevezetesen megghiúsult a terv az épületek biztosítását az egész Svájcban egységgé tenni, valamint megghiúsult a kölcsönös viszontbiztosítás terve is. Ezzel szemben azonban belreformokra határozták el magukat az egyes intézeteknél; szaporították a biztosításból tűzveszélyességöknél fogva kizárt épületek számát, elrendelték a tartaléktőkék gyűjtését, valamint a viszontbiztosítást is, melyet azonban csupán magánintézeteknél eszközölhettek. E vonások jellemzik maig az állami biztosítást Svájcban. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. Mandello Károly számol be október hó jelentékenyebb gazdasági eseményeiről. — Az «Irodalmi Szemlében» dr. Ráth Zoltán bírálja Földes Béla dr.-nak «A társadalmi gazdaságtan elemei» című munkáját. A «Statistikai Értesítőben» dr. Thirring Gusztáv «A természetes népmozgalom és a vándorlások szerepe népességünk szaporodásában» című dolgozatában a népszámlálások eredményeinek a népesedési mozgalom adataival való egybevetése alapján világítja meg azt a tényt, hogy hazánk népességének gyarapodása majdnem kizárólag természetes úton a születések többlete által történik, míg ellenben a vándormozgalom az ország össznépességét tekintve csupán negatív szerepet játszik, vagyis csupán mint az ország határain túl irányuló kivándorlás jut érvényre. A cikk egyúttal a városi és a vidéki népesség szoros megkülönböztetésével domborítja ki a két elem lényegében eltérő népesedési jelenségeit, kimutatván, hogy e természetes szaporodás tekintetében mily jelentéktelen szerepet játszik a városi népesség a megyeivel szemben, míg ellenben a vándormozgalom mérlegében a megyei népesség nagyfokú csökkenésével szemben a városi népesség jelentékeny bevándorlási többlete áll. — A füzetet négy oldalra terjedő könyvszemle zárja be.

Ugyane folyóirat december havi füzetének élén Szepesi Béla «Állami és magántűzbiztosítás» című dolgozatának harmadik és befejező közleményében első sorban azokat a módozatokat fejti ki, melyek szerint az állami biztosítást hazánkban megvalósítani lehetne. Az állami biztosításnak egyik főelőnye, de egyszersmind hátránya a biztosítási és ezzel karöltve járó elfogadási kényszer. Ez alapelvek

fontos következményei vannak az állami biztosításnak egész szervezetére vonatkozólag. Nem felelhet meg az állami intézet pusztá kizárólagossági joggal, mint a mely nem idézi elő a főcélzt, a biztosítás általános elterjedését, de sőt akadályozza azt. De nem felelhet meg az állami intézet, mint pusztá versenyintézet sem, valamint kizártnak kell tekinteni, hogy a biztosítás gyakorlása hatósági (városi és megyei) intézetekre bizassék. A biztosítást csakis az állam maga gyakorolhatja vagy mint vállalkozó, vagy pedig mint igazgató. Minden tekintet ez utóbbi alak mellett szól, midőn is az állam csakis mint a biztosítási ügy kezelője és előmozdítója működik. Az állami biztosító-intézetet tehát csakis mint államilag kezelt kölcsönös biztosító-intézetet lehetnesszervezni, midőn is az érdekelték élveznék az intézet előnyeit és hátrányait, a nélkül. azonban, hogy az intézet igazgatására bárminemű befolyást gyakorolhatnának; mint állami intézet pedig élvezné az állami kezeléssel kapcsolatos előnyöket (adóilleték- stb. mentesség, a közigazgatási tisztviselők igénybe vehetése). A külső szervezet tekintetében legfőbb követelmény, hogy az ország egyes vidékein korlátolt ügykörrel igazgatóságok szerveztessenek és hogy legalább is minden megyében állandó fizetések közege, becsülő-biztosza legyen. Nem szorítkozhatnak az intézet csupán a tulajdonképeni tűzkárok megtérítésére. hanem a robbanási károkat is meg kellene térítenie; ellenben a forradalmi tények-, hadi eseményekből folyó tűzkárok megtérítése nem lehetne az állami biztosítónak sem a feladata. Minden kétségen felül áll, hogy az állami biztosító-intézetnek az összes épületeket kell biztosítania, minden tekintet nélkül értékükre, és a célra, a mely végett emeltettek, illetőleg tényleg használatnak. Csupán az ideiglenes célra rendelt épületek záratnának ki a biztosításból. Az állami intézet az épületeket teljes értékben tartoznék biztosítani, nem csupán, mint ma általában történik, eléghető részeit. Kártérítési alapul csakis az épületnek tényleges értéke szolgálhatna, vagyis kártérítésül nem volna szabad sem többet, sem kevesebbet fizetni, mint a mennyi elegendő az épületnek abba az állapotba való helyreállítására, a melyben az a tűz napján létezett. Ennek az elvnek kifejezésre kell jutnia az állami intézetnél nem melőzhető előleges becsúnél is. De az előleges becsú nem szolgálhat egyszersmind kártérítési alapul, hanem csakis azt a legmagasabb összeget jelentheti, a melynek erejéig az intézet kárpótlást ad. Föltétlenül szükséges volna, hogy az állami intézet a kárt készpénzben azonnal kifizesse, hogy a károsult azonnal hozzáfoghasson az építkezéshez és ne legyen kitéve a hitelbe szerződés hátrányainak. Különösen fontos a díjmegállapítás. A szabott díjak rendszere látszik a legmegfelelőbbnek, tekintettel különösen az eddigi gyakorlatra. De szükséges volna, hogy a díjak akként állapíttassanak meg, hogy ne csak a károkat és költségeket fedezzék, hanem tartalékalap képzésére fölösleget is szolgáltatssanak. Föltétlenül szükséges még az is, hogy az egyes díjtételek arányban álljanak az elvállalt koczkázatokkal, vagyis, hogy a díjak akként

állapíttassanak meg, hogy minden egyes tárgyra nézve tekintettel legyenek az összes, a tűz- és kárveszélyre befolyást gyakorló viszonyokra. Az igazságos díjszabásnak egyénítenie kell. De természetszerűleg nem lehet elégséges csupán az épületet és viszonyait venni tekintetbe, hanem szükségképp figyelemmel kell lenni a helység viszonyaira is. Általában a lakházakra és gazdasági épületekre nézve az illető vidék viszonyainak megfelelő községi díjszabás, ellenben a gyárakra általánosabb gyári díjszabás látszik alkalmazandónak. A díjszabásnak kezdetben alkalmazkodnia kellene a magánintézeteknek érvényben levő díjszabásaihoz, melyeket azután a szerzett tapasztalatokhoz képest öt vagy tíz évenként kellene módosítani. Külön megvitatandó kérdés azonban, vajjon az intézet kiterjeszse-e működését az ingók biztosítására. Az ingó-biztosításnál a kényszert kizártnak lehet és kell tekinteni; szóba tehát csupán az önkéntes biztosítás kerülhet, a mely alakban való gyakorlását mind Bajorországban, mind több svájci kantonban követelték. Az eszme ez alkalomból tüzetesen meg is vitatott: a felszínre került érvek teljesen elégségesek annak bizonyítására, hogy az ingó-biztosítás állami kezelése föltöbb alkalmatlan. Főbb vonásaiban ez volna egy állami biztosító-intézetnek lehető szervezete, lehető szemmeltartásával a méltányossági követelményeknek, hogy a terheket lehetőleg az érdekeltek viseljék. Amde eldöntetlenül maradt maga a főkérdés: okvetlenül szükséges-e, hogy az állam magára vállalja, mint állami feladatot, a biztosítási ügyet? Az állami biztosító-intézet felállításával elérhető nagy érdekek: a biztosítás általánossá tételevel szemben állanak a kizárási jog hiányából folyó hátrányok, másrészt pedig az a körülmény, hogy az államnak módjában áll a tűzbiztosítás általánosítására befolylni, a nélkül, hogy állami intézetet állítana fel. Méltán állítható tehát, hogy az állam, melynek annyi magasabb feladata van, ne terhelje magát a biztosításügy gyakorlásával is, melyet a társadalmi tevékenység is megfelelően elvégezhet, de igenis mozdítsa elő az ügyet minden kezében levő eszközzel: czélszerű és szigorú törvényekkel és intézkedésekkel. — Hegedűs Lóránt «Az adó alapelve» cím alatt fejtegeti a főkérdést, melyet egyenes adóink tervezett reformja felszínre hoz: «minő irányban kell a jelenlegi állapotot megváltoztatni s a tervezett reformot végrehajtani? A tudományos irodalom vizsgálata meggyőző ugyanis a felől, hogy az uralkodó felfogás napjainkig az, mely szerint az adó lényege egyetlen abszolút becsű alapelvben fejezhető ki, melyből minden gyakorlati fejlemény kimagyarázható, illetve levonható. Ily alapelven építik fel napjainkig a tudomány gondolkozási adóelméleteiket. Az eszmeáramlat egész iskolákat hozott létre, melyek közül jelenleg is kiváló jelentőséggel bírnak a viszontszolgáltatás elmélete, melyet a nem német tudósok legnagyobb része vall, valamint az áldozat és ezzel kapcsolatosan a szolgáltatási képesség szerinti elmélet. Az elméleti vizsgálódásnak tehát szükségképp ez elméletek vizsgálatából

kell kiindulnia. kutatva az adóeszményt, mely szóbanforgó nagy műveletünknek irányadó lehet. A dolgozat ezután tüzetesen taglalva ez adóelméleteket. arra az eredményre jut, hogy azok mindannyian relatív alapon nyugszanak, nevezetesen az államról, a társadalmi igazságságról, a jelenlegi gazdasági rendszerekről stb. való teljesen viszonylagos felfogásokon. Nincs tehát bennök semmi abszolút, nem is állapítják meg az adó mindig érvényes természetét. Arra a beismerésre kell jutnunk, hogy az adónak nincs abszolút alapelve és az adóelméletek valójában csupán társadalmi törekvéseket képviselnek. Innen az a gyakori jelenség, hogy ugyanabból az alapelvből más-más írók, a szerint, a milyen társadalmi törekvések hívei, más-más következtetésekre jutnak. Még jellemzőbb azonban az, midőn egy és ugyanazon író, a társadalmi törekvések változó világnézlete szerint, egyes műveiben ugyanabból az alapelvből lényegesen eltérő következtetésekre jut, mint pl. Stein Lőrincz. Viszont oly írók, kik ugyanazon társadalmi törekvés alapján állanak, még akkor is egybevágó következtetésekre jutnak, ha más-más adóelmélet híveinek vallják is magukat. És jellemző végül, hogy az időbelileg egymásután következő adóelméletek alapelvei mind több és több eltérő következtetést engednek meg, mintegy önkéntelenül is arra czélózva, hogy oly fogalmat állítsanak fejtegetéseik élére, a melybe mentől több törekvés nézetköre fér bele. E tények alapján állítható, hogy az adó egész mivolta csupán a társadalom hullámzásától függ, és ezért csupán az a tudomány mérheti az adót, a mely a társadalmi törekvéseket vizsgálja. Ezzel az adók tudománya be van illesztve a szerves felfogással dolgozó sociologia keretébe. Az tehát a helyes adórendszer, mely az illető, specialis társadalom hullámzásának leginkább megfelel. És ezért a magyar adók reformjának csakis a magyar társadalom ismeretén kell alapulnia. Az első feladat tehát megvizsgálni a magyar egyenes adók történetét és jelen társadalmi állását és e vizsgálat eredményei fogják megjelölni a reformműveletnek követendő irányt és elveket. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. Mandello Károly november hó nevezetesebb gazdasági eseményei fölött tart szemlét. — Az «Irodalmi Szemlében» —a—a. ismerteti «A földművelésügyi m. kir. miniszternek 1892. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentését», elismeréssel adózván a nagyszabású munkásságnak, melyről a jelentés a tárcza szakszerű feladatkörének minden ágazatára vonatkozólag tanúságot tesz. Különös figyelmet szentel ismertető a telepítés kérdésének, egész fontosságában méltatván a feladatot, mely e részben az államférfiúi becsvágy előtt áll. — Dr. Ráth Zoltán Havas Miksának «A jelzalogos kölcsönök. Tájékoztató a magyar gazdaközönség számára» című munkájáról ad tájékoztatást. — A «Külföldi folyóiratok szemléjében» dr. Fenyvessy József a «The Nineteenth Century» és az «Economist» egy-egy cikkét mutatja be, melyek az angol köszénbányászat jelen helyzetére érdekes világot vetnek. — A «Statistikai Értesítőben» Ullmann Jenő «Az oláh nemzetiségi pénztételek» cím alatt vilá-

gítja meg számszerű adatokkal ez intézetek felburjánzásának komoly politikai jelentőséggel bíró tényét. A fordulat e téren a nyolczvanas évek közepén következett be, úgy hogy míg 1883-ban 3 intézet állt fenn 360 ezer forint alaptőkével, 1892 végén már 24 van 1.298.000 forint tőkével. Természetszerűleg hasonló arányokban növekedett az intézetek üzletköre is: a passiv-üzlet: a betétek állománya 1886-ról 1892-re 2.42 millióról 8.55 millió fortra; a activ-üzlet két főága közül a váltótárca 1.84-ről 7.34 millióra, a jelzáloghitel pedig 1.24 millióról 3.4 millió fortra növekedett. Különválasztva a legtekintélyesebb intézetet, az Albinát a többiekől, általában e kis intézetek gyorsabb gyarapodása tűnik ki. — A 113 oldalra terjedő füzetet «Könyvszemle» és «Tárgymutató» zárják be.

7. A MAGYAR NYELVŐR XII. füzetében Szarvas Gábor az idegen szók használata és írásáról értekezik. Kifejti, hogy a nyelv igazában megélhetne idegen szók nélkül, a maga emberségéből is, s az idegen szók átvételének oka a kényelemszeretet, az új fogalommal minden további gondolkodás nélkül megtartjuk a nevét is, holott könnyen pótolhatnók eredetivel is. De ha már átvettük, írjuk úgy, ahogy hangzik a szó, mert az írás célja voltakép a hangok leképezése. — Prikkel L. Marián a „monda” szó történetét tárgyalja. Bizonyítja, hogy a szót nem Toldy foglalta le a német „sage” egyértékeseül, hanem Kármán J. alkotta és használta ez értelemben először. Így került Sándor J. szókönyvébe. Toldy érdeme azonban, hogy a „monda” és „rege” közt megvonta a választó barázdát irodalmunkban s a használatukban való visszásságnak véget vetett. — Szinyei József a magyar nyelvbe átvett oláh szavakból fejteti a *gilyáta*, *girtyán*, *gitlic*, *gologány*, *golonc*, *gugó*, *guja*, *guluga*, *gusa*, *guzsba*, *gyefil*, *gyisztót*, *halk* jobbára csak a székely népi nyelvben élő szavakat. — Szarvas Gábor folytatja. Keressétek az igazságot! című polemikus értekezését. E részben felsorolja azokat a szó-párokat, a melyek közül az egyik idegen, a másik eredeti, mint: *bokor-pár*, *fék-zabola*, *fene-bestye*, *kő-szikla*, *zúz-maráz* stb. — Kolumbán Samu összefoglalja a lozsádi járás összes jellemző sajátosságait, s megállapítja helyét a székely nyelvjárások között. — Az „Irodalom” rovatban Veres Ignác bírálja Kozáry I. „Rendszeres magyar nyelvtanát”. A könyvet elavultnak, hibás módszerűnek s iskolai használatra alkalmatlannak mondja. Tóth Béla folytatja Wagner Ferencz Phraseológiájának ismertetését. — Az apróbb közlemények sorában: Kardos Albert tősgyökeres magyar szólásnak vallja a „beáll a Duna” kifejezést; Zsolnay Gyula a *sik* szó főnévi használatához közöl nyelvtörténeti adatokat; Mikó Pál néhány palócz tájszó igazi értelmét állapítja meg; Szarvas Gábor a *képez*, *képes* hibás és németes használatát ostromozza a Budapesti Szemléből eredett példakon. — A szerkesztő válaszol a hozzá intézett nyelvészeti vitás kérdésekre. Népi nyelvhasználatok. A füzethez van csatolva a Nyelvőr ez évi kötetének rendszeres Tartalommutatója.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály kilenczedik ülése.

1893. december 4-én.

SZILÁGYI SÁNDOR r. tag elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Fejérfataky László, Hampel József, Pauler Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Fröhlich Róbert, Nagy Gyula, Téglás Gábor, Vargha Gyula l. tt. — Más osztályokból: Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre, oszt. titkár.

245. TÉGLÁS GÁBOR l. t. felolvassa: «Újabb adatok az aldunai zuhatagoknál előforduló feliratokhoz, s e szikla-feliratok jelentősége Dácia történelmében» című dolgozatát.

246. FRÖHLICH RÓBERT l. t. bemutatja «Magyarország ókori földrajza» című tanulmányát.

247. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéretnek Vécsey Tamás r. és Fröhlich Róbert l. tag urak.

HARMINCZHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1893. december 11-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Entz Géza. br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor. Heller Ágost. Krenner József, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt. — Daday Jenő, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Mocsáry Sándor. Réthy Mór, Schenek István, Zipernovszky Károly l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: Szabó József, oszt. titkár.

248. RÉTHY MÓR l. t.: «Folyadék-sugarakról».

249. SZABÓ JÓZSEF r. t.: «A piroxen-andesitok geológiai típusainak megállapítása».

250. ROSZNER ALADÁR részéről: «Vizsgálatok a vékony bélholyok szerkezetéről», bemutatja THANOFFER LAJOS r. t.

251. MÉHELY LAJOS tanár részéről: «A Vipera rákosiensis», beterjeszti ENTZ GÉZA r. t.

252. KROMPACHER ÖDÖN részéről: «A sejtmag-oszlás sokszorosága és mechanikája», előterjeszti THANOFFER LAJOS r. t.

253. VÁLYI GYULA l. t. beküldi az Értesítő számára egy geometriai dolgozatát.

254. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri Thanoffer Lajos r. és Réthy Mór l. tag urakat.

HARMINCZHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Tizedik ö s s z e s ülés.

1893. december 18-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Szász Károly m. elnök. — Joannovics György, Pulszky Ferencz, Zichy Antal t. tt. — Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, Krenner József, Pauer Imre, Schuller Alajos, Szabó József, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Vécsey Tamás, Wartha Vincez r. tt. — Acsády Ignác, Batizfalvy Samu, Czobor Béla, Fröhlich Róbert, György Endre, Horváth Géza, Illosvay Lajos, Kúnos Ignác, Nagy Gyula, Réthy Mór, Schenek István, Zsilinszky Mihály l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

255. Elnök úr jelenti, hogy a mai ülésen Pančić József k. tagról tartatván emlékezéséd, meghívót küldött a belgrádi kir. Szerb tudományos Akadémiának, melynek néhai társunk több éven át elnöke volt, s hogy a Szerb Akadémia képviseletében Klerić Ljubomir osztálytitkár és Žujović János r. tag urak meg is jelentik, s a mai ülésünkön részt is vesznek. Kiemelvén elnök úr a tudományos testületek és tagjaik közti személyes érintkezés nagy fontosságát, a megjelent szerb tudósokat a M. tud. Akadémia körében melegen üdvözli. — Az összes ülés élénk éljenzések közt csatlakozik elnök úr kijelentéseihez.

256. Kanitz Ágost l. t. emlékezésédét Pančić József k. tagról Entz Géza r. tag olvassa fel. — Az Emlékezésédek során adatik ki.

257. Főtitkár jelenti, hogy József főherczeg (I) Fensége honvéd főparancsnoki jubileuma alkalmából a M. tud. Akadémia elnöksége is csatlakozott, az összes Akadémia nevében előterjesztett felirathban, a törvényhozás és a törvényhatóságok őszinte szerencsekívánataihoz. — Közhelyesséssel tudomásul vétetik.

258. Olvastatik a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr két rendbeli leirata. Az egyikben az „Ornithologiai Központ”-nak szervezéséről értesíti az Akadémiát, a másikban pedig fölkeri, hogy ez intézet költségeihez 10 éven át, évenkénti 500 frttal járulna hozzá. — Kiadatik véleményadás végett a III. osztály útján a Matematikai és Természettudományi Bizottságnak.

259. Főtitkár jelenti, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úrhoz az elnök úr föliratot intézett, melyben azt a kérelmet terjesztette elő, hogy a magyarországi könyvnyomdák köteles példányairól készülő törvényjavaslatba, a Nemzeti Múzeum mellett, az 1840. évi 6. Törv.-cz. 11. §-a értelmében, a M. tud. Akadémia is vételessék föl. — Helyesséssel tudomásul vétetik.

260. A Mantuában felállítandó Vergilius-emlékmű végrehajtó bizottsága aláírási ívet küld. — Kiadatik a classica-philologia bizottságnak.

261. A II. osztály a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Fáy-jutalmából kitüzendő pályakérdés szövegezésére a bizottságba Láng Lajos és Jekelfalussy József r. tagokat küldötte ki. — Tudomásul vétetik.

262. A II. osztály, a Nemzetgazdasági bizottság indítványára. Vizneker Antal, Bernát István, Halász Sándor és Kohn Dávid közgazdasági írókat ugyanezen bizottság segédtagjailul ajánlja. — Nevezettek megválasztatnak.

263. Dr. Szombathy Ignác figyelmezteti az Akadémiát a vasútépítés közben Verebelyen kiásott régészeti leletekre. — Kiadatik az Archaeologiai bizottságnak.

264. A könyv- és kézirtár számára beküldött ajándékok közül főtitkár megemlíti: 1. Vízrajzi Évkönyvek V. és Magyarország folyóinak vízállása VI. kötetét (A Földművelésügyi Minisztériumtól); 2. Szerbia Geológiája I. és a Szerb földtani Évkönyvek IV. és V. kötetének első füzetét szerb nyelven (Žujović János úrtól); 3. Néhai Kolossváry Sándor ig. és t. tag «Miscellanea» című colligatumát (Kolossváry Miklós úrtól); 4. Három török kéziratot a múlt század végéről és a jelen elejéről (Bun Sámuel úrtól). — Köszönettel vétetnek.

265. Főtitkár előterjeszti az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul van.

266. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Beöthy Zsolt és Entz Géza r. tagokat kéri fel.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I.

Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1894-re.

(Rendelkezésre áll az idei javadalomból 15,000 frt, a tavali maradékból 114 frt 52 kr., összesen 15.114 frt 52 kr.)

Az osztály munkálataira:

1. Nyelv- és széptud. értekezésekre.	800 frt — kr.	
2. A class. reálencyklopaedia segélye	500 » — »	
3. Simonyi Zs. Határozók III. köt.	350 » — »	
4. A magyar Néprajzi Társaság segélye	300 » — »	
		1.950 frt — kr.

Nyelvtudományi Bizottság:

1. A Nyelvtudományi Közleményekre	1,230 frt — kr.	
2. Munkácsi. Vogul gyűjtemény III.	1,107 » 18 »	
3. Munkácsi. Volják szótár 4. füzet.	500 » — »	
4. Halász. (Lapp-gyűjtemény VI. köt.	362 » 82 »	
5. A népszerű nyelvmemlékgyűjteményhez járulék	300 » — »	
6. A Tájszótár négy füzetéhez járulék	200 » — »	
7. A «Nyelvőr» segélye	1,500 » — »	
8. Előadói tiszteletdíj	400 » — »	
		5,600 » — »

Az Irodalomtört. Bizottság:

1. Az Irodalomtört. Közleményekre	2,208 frt — kr.	
2. Szabó Károly Bibliographia III	500 » — »	
3. A Régi M. Költők Tára VI. VII.	480 » — »	
4. Péchy Simon Psalteriuma befejezésére, a Sermones Dominicales és Vass Bertalan Horvát István életrajza című munkájára	500 » — »	
5. Az előadó tiszteletdíja	400 » — »	
		4,088 » — »

Class-philologia Bizottság:

1. Herodotus II. és III. bilinguis kiadásának törlesztésére	896 frt 72 kr.
2. A Demosthenes-kötet költségeire	603 » 80 »
3. Az Egyetemes Philol. Közlöny segélye	1.000 » — »
4. A Festus-codexnek Nápolyban készült lefényképezése	197 » — »
5. A magyarországi latinság szótárának előmunkálataira	300 » — »
6. Bírálóakra	79 » — »
7. Az előadó tiszteletdíja	400 » — »
	<hr/>
	3476 frt 52 kr.
	15.114 frt 52 kr.

A 4. *ponthoz*. Az osztály ez új tételét az a körülmény igazolja, hogy a Néprajzi társaság dicséretes munkássága, mely anyagi szűkséggel és a kezdet nehézségeivel küzd, támogatásra szorúl.

A II. osztály és bizottságai költségvetése
1894-re.

(Rendelkezésre áll az idei javadalomból 29.000 frt. Az orsz. Régészeti és Embertani Társulat előfizetéséből az Arch. Ért.-re 675 frt, a tavali maradékból 12.983 frt 56 kr. a Történelmi Bizottságnak a millenniumi kiadványra előlegezett költségeiből 348 frt 48 kr. összesen: 43.007 frt 04 kr.).

Az osztály munkálataira:

1. Értekezésekre, emlékbeszédekre	2,700 frt — kr.
2. Az «Athenaeum» kiadására	2,500 » — »
3. A «Hunyadiak kora» folytatására	1,000 » — »
4. A «Philos. Irók tára» segélyezésére	400 » — »
5. Hampel József: «A népvándorlási kor emlékei Magyarhonban» című munkájának kiadására	900 » — »
6. Az «Irod. Tört. Bizottságának: Szabó Károly «Régi Magyar Könyvtára» III-ik kötetének segélyezésére	500 » — »
7. A «Corpus Nummorum» megkezdésére	500 » — »
8. A «Magyar Paedagogia segélye»	300 » — »
9. Múlt évi munkálatokra	151 » 23 »
	<hr/>
	8.951 frt 23 kr.

A Történelmi Bizottság:

10. Szilágyi S. Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVII. kötet	1.300 frt — kr.
11. Anjoukori Okmánytár VII. kötet előkészítése	200 » — »
12. Hunyadiak kora (A földrajzi rész II. kötete) Utazási átalány 200 frt. Nyomda 1500 frt	1,700 » — »

13. Thaly K. A gr. Bercsényi család tört. IV. köt. megkezdése.....	500	frt	—	kr.
14. Kolosvári-Óvári. Corpus Statutorum. IV. köt. megkezdése.....	500	»	—	»
15. Óvári Lipót. A tört. bizottság másolatgyűjteményének ismertetése II. füz.....	500	»	—	»
16. Fraknói V. A magyar király kegyúri joga I. köt.	1,400	»	—	»
17. Thallóczy L. A Blagaj család oklevéltára	1,000	»	—	»
18. Dr. Király János. Pozsony város joga a középkorban	1,100	»	—	»
19. Thallóczy L. Oklevéltár Bosznia és Herzegovina történetéhez I. köt. megkezdése.....	800	»	—	»
20. Thaly K. Kőszeghy Pál történelmi énekének kiadására 400 frt. — (A Flór-féle jutalomból).....				
21. A Tört. Tár 1894 évi folyamának kiadása	1,000	»	—	»
22. A Tört. Életrajzok 1894. évi segélye	500	»	—	»
23. Másolásokra	350	»	—	»
24. Előadó tiszteletdíja	400	»	—	»
25. Bizottsági apróbb kiadásokra ..	98	»	48	»
26. Tavaliról maradt munkálatokra ..	3,905	»	89	»
				15,254 frt 37 kr

Az Archaeologiai Bizottság:

27. Az Arch. Értesítő	3,700	frt	—	kr.
28. Az Arch. Közlemények XVII. kötetének egy füzetére ..	510	»	—	»
29. Előadói s szerkesztői tiszteletdíj ..	600	»	—	»
30. A képes dűczok kezelőjének	120	»	—	»
31. Tavali munkálatokra és előre nem látható kiadásokra ..	300	»	—	»
32. A zárai szt. Simeone koporsójának közzétételére	2,500	»	—	»
33. A magyarországi műemlékek kiadására	7,200	»	—	»
				14,930 » — »

A Nemzetgazdasági Bizottság:

34. A «Nemzetgazdasági Szemle» és a «Megyei monographiák» segélye ..	2,440	frt	—	kr.
35. A «Közigazdasági és statisztikai Évkönyv» segélye ..	700	»	—	»
36. A «Nemzetgazdasági Írók Tára» segélye	400	»	—	»
37. Régi magyar nemzetgazdasági írók műveinek magyar nyelven való kiadására	600	»	—	»
38. Előadó tiszteletdíja	400	»	—	»
39. Apró kiadások	60	»	—	»
40. Mult évről fennmaradt munkálatokra	400	»	—	»
				5,000 » — »
				44,135 frt 60 kr

Az 5. ponthoz. Hazánk népvándorlaskori emlékei az általános szakirodalomban igen jelentős szerepre vannak hivatva, és fontosságukat itt járt külföldi tudósok is kénytelenek voltak elismerni. Ezen emlékek összegyűjtése és tudományos feldolgozása tehát elsőrendű érdekeink közé tartozik.

A 6. ponthoz. E tételt az Irodalomtörténeti Bizottság kérelmére vette föl az osztály, hogy a nagyfontosságú mű megjelenését a maga részéről is előmozdítsa.

A 10. ponthoz. Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVII. kötete mintegy 30 nyomt. ívnyi terjedelemben az 1679—1682. évek országgyűlési irományait fogja magába foglalni.

A 11. ponthoz. Az Anjoukori Okmánytár VII. kötete, mely 1362. évtől kezdve fog tartalmilag nagyérdekű okleveleket közölni, az év folyamán előreláthatólag nem fog sajtó alól kikerülni, ezért csak a kötet előkészítésére volt némi költség felveendő.

A 12. ponthoz. Az osztály határozata értelmében a mű nyomdai költségeit és a kutatásokra szükséges átalányt a Tört. Bizottság fedezi. A sajtó alatt lévő kötet, mely a déli és dunántúli megyék földrajzat adja, mintegy 50 nyomt. ívnyi lesz.

A 13. ponthoz. A gr. Bercsényi család történetének IV. kötete a nagy szerepet vitt család történetét az 1711. évig fogja felölelni. Előreláthatólag az 1894. év folyamán még nem jelenik meg.

A 14. ponthoz. A Corpus Statutorum IV. kötete az ország nyugati és éjszaki törvényhatóságainak régi jogszabályait fogja közölni. A kötet megjelent az 1894. év első felére várható.

A 15. ponthoz. A bizottság nagybecsű másolatgyűjteményének ismertetéséről kiadandó II-ik füzet az 1526—1599. évek érdekesebb másolatait fogja tartalmilag ismertetni.

A 16. ponthoz. Fraknoi Vilmos művének I. kötete a királyi kegyúri jog fejlődésének történetét világítja meg az 1000—1526. időszakban, ismeretlen, jobbára római és olaszországi kiadatlan levéltári anyag alapján.

A 17. ponthoz. A Blagaj családnak a közlő által fölfedezett levéltára összefüggő tartalmával 1217. évtől kezdve ország déli részének, a régi Horvátországnak történetére élénk világot vet.

A 18. ponthoz. A városi jog középkori állapotára nézve számos új adat Pozsony városa levéltárából állott a szerző rendelkezésére, mely jogtörténetünk e terét új világításba helyezi.

A 19. ponthoz. Az évek hosszú során át gyűjtött történelmi adatoknak bősége miatt a három kötetre tervezett forrásmű Bosznia és Hercegovina, Sz.-István koronája e két tartományának történetét világítja meg. A kiadvány a cs. és kir. közös pénzügyminiszterium hozzájárulásával jelenik meg.

A 20. ponthoz. A kiadvány Kőszegi Pálnak Bercsényi Miklós Csáky Krisztinával kötött házasságára írt költeményét tartalmazza. A historiai vonatkozásokban gazdag költemény egy kézirati példánya a varsói gr. Krassinski-könyvtárban maradt fenn; a kiadás e kéziratból történik. Közzétételére a bizottság a Flór-alapítvány 1894. évi kamatját fordítja.

A 32. és 33. ponthoz. — A magyarországi műemlékek kiadására (1891—93) szánt és eddig felgyűlt 7200 frtról a bizottság nem rendelkezik függetlenül s így ennek épségben tartásába (a kassai dóm monographiájának közzététele céljából) kénytelen belenyugodni. Az országos műemléki bizottság ez évi 2500 frtnyi javadalmát, e bizottság beleegyezésével, nagyobbára a zárai S. Simeone-féle domborműves díszkoporsó megfelelő közzétételére kívánja fölhasználni.

A 37. ponthoz. — A régi m. közgazdasági írók magyar nyelven leendő kiadása nem egyszerű kegyeleti tény, hanem hazánk gazdaság- és művelődés történetének fölépítéséhez a legbecsesebb anyag összehordása akar lenni.

A III. osztály és bizottságai költségvetése 1894-re.

(Rendelkezésre áll az idei javadalomból 16.000 frt, a tavali maradékból, 416 frt 91 kr. összesen 16,416 frt 91 kr.)

Az osztály munkálataira:

1. «Math. és Term. Értesítő»-re ...	2,000 frt — kr.
2. Értekezésekre	2,200 » — »
3. Emlékbeszédekre s apró kiadásokra	300 » — »
4. Heller: «A physika története» ..	300 » — »
5. Chyzer: Arachneae Hungariae II.	2,000 » — »
6. Bolyai: Tentamene kiadására...	400 » — »
7. Math. s Physikai társulat segélye	500 » — »
8. Erdélyi Term. tud. Egylet segélye	200 » — »
9. Orvosi Archivum segélye.....	600 » — »
10. Tavalról maradt munkálatokra..	403 » 14 »
	<hr/> 8,903 » 14 »

Math. és Term. tud. Bizottság:

11. Tudományos munkálatok segélyezése	3,000 frt — kr.
12. Nyomdai költségekre	1,400 » — »
13. Előadó tiszteletdíja	400 » — »
14. Tavalról fizetetlen maradt díjakra	200 » — »
	<hr/> 5,000 » — »

Hadtudományi Bizottság:

15. Hadtörténelmi Közlemények segélyére és hadtörténelmi munkák kiadására	2,113 frt 77 kr.
16. Előadó tiszteletdíja	400 » — »
	<hr/> 2,513 » 77 »
	<hr/> 16,416 frt 91 kr.

A 9. ponthoz. — E tétel új. A «Magyar Orvosi Archivum» magára vállalja azt a kötelezettséget, hogy az orvosi értekezéseket, melyek az Akadémiához, főleg fiatalabb szerzőktől, jelentékeny számban nyújtatnak be, átveszi kiadás végett. Az osztály az egynemű dolgozatoknak egy helyen való kiadását czélszerűnek tartja s e tekintetből a tételt elfogadta.

II.

Jókai Mór ig. és tt. jubileum-ünnepén az Akadémia és Kisfaludy-társaság nevében Szász Károly, az Akadémia másod-elnöke a következő beszédet mondotta:

Ünnepelt férfiú! Szeretett barátunk!

A Magyar Tudományos Akadémia nevében és megbízásából üdvözlünk fényes irodalmi pályád 50 éves jubileumán. Akadémiánk, mely a nemzeti elnyomatás szomorú tíz éve után 1858-ban visszanyerve tagválasztási jogát, első választásával sietett téged tagjai sorába fűzni és egyre növekedő írói munkásságod méltánylásául egymásután emelt, levelező, rendes, tiszteletbeli tagjai sorába s legutóbb igazgatótanácsába, és e négyszeres választással fejezte ki tiszteletét a nemzet kitűnő írója, költője, a nemzeti érzés egyik legkiválóbb ébresztője és kifejezője iránt, ma is részt követel magának, nem ugyan írói arany-ünnepedből, mert az egészen a tiéd minden koszorúval együtt, hanem ünnepeltetésed öröméből, mely a Kárpátoktól Adriáig zeng, s melyben az egész nemzet örege, ifja, férfiai és hölgyei, a királyi vártól le a kunyhóig, mind részt vesznek és téged lelkesedésük lángjával magasztalnak.

És míg ünnepeltetésed zaja túlzengi a bérczeket és egész világra szól, míg itthon a honleányok hímes réthez hasonló tarka szőnyeget teritenek lábaid elé és fejedre rózsákból, gyöngyvirághól és nefelegtshől fonnak hervadhatlan koszorút: engedd, hogy Akadémiánk is nyújthasson neked egy babérkoszorút, melynek minden levelére egy-egy munkád van felírva. Bizony gazdag és tömött lesz az és még egy sereg levél üresen lesz hagyva a következők számára. És most engedd, hogy társaim-társaidal együtt a Kisfaludy-társaság nevében is üdvözölhesünk. Ez is úgy, mint az Akadémia, nehéz idők jármából szabadulva, 1873-ban első választásával sietett téged, szépirodalmunk egyik elsőrangú és legnépszerűbb munkását s már akkor is fényes nevedet magáévá tenni és dicsőségedben, mint magáéban, örvendezni. Mindkét intézet nevében köszönet a fényért, melyet rájok, egész irodalmunkra, nemzetünkre itthon és a művelt külföld előtt is árasztasz. Él sokáig az Akadémia, a Kisfaludy-társaság, hazánk, nemzetünk öröme és dicsőségére. Él sokáig!

IV.

A M. T. Akadémia üléssora 1894-ben.

- Január 8. I. (Nyelv- és széptudományi) osztály.
 » 15. II. (Philos., társad.- és történettud.) osztály.
 » 22. III. (Math. és természettud.) osztály.
 » 29. *Összes ülés.* Az 1894. évi akadémiai költségvetés.
- Február 5. I. osztály.
 » 12. II. osztály.
 » 19. III. osztály.
 » 26. *Összes ülés.*
 » 28. A tagajánlások benyújtásának határideje.
- Márcz. 5. I. osztály.
 » 12. II. osztály.
 » 19. *Összes ülés.* Jelentés a gróf Teleki-, gr. Karátsonyi- és Farkas-Raskó-pályázatokról.
- Április 2. III. osztály.
 » 9. I. osztály.
 » 16. II. osztály.
 » 23. III. osztály.
 » 30. *Összes ülés.*
- Május 7. I. osztály.
 » 21. II. osztály.
 » 28. III. osztály és *összes ülés.*
- Junius 4. I. osztály.
 » 11. II. osztály.
 » 18. III. osztály.
 » 25. *Összes ülés.*

Szünet.

- Okt. 8. *Összes ülés* és I. osztály.
 » 15. II. osztály.
 » 22. III. osztály.
 » 29. *Összes ülés.*
- Nov. 5. I. osztály
 » 12. II. osztály.
 » 19. III. osztály.
 » 26. *Összes ülés.*
- Decz. 3. I. osztály.
 » 10. II. osztály.
 » 17. *Összes ülés* és III. osztály.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában

SZERKESZTI

SZILY KÁLMAN.

V. KÖTET.

1894. Február 15.

2. FÜZET.

Magyarország ókori földrajza.

(Kivonat *Fröhlich Róbert* lt. decz. 3-án tartott előadásából.)

A görögöket az Al-Duna vidékén űzött kereskedés hozta összeköttetésbe Magyarországgal. Már a Kr. előtti 7-ik században alapította Miletos a Feketetenger nyugoti partján többek között Istros vagy Istropolis városát a Duna torkolatától délre, későbbben a torkolattal szemben levő Leuke (most Kigyók) szigetét foglalta el, a Tyras (Dnyeszter) limanja mellett Ophiussa (v. Tyras) városát, Istrosához délre pedig Tomoi-t építette. Görög eredetű város továbbá Axiopolis, mely azon a ponton épült, hol a Duna, keleti irányát elhagyva, észak felé kanyarodik, a mostani Rassova helyén. E városok által közvetített érintkezés daczára még az anyavárosban, Miletosban is, aránylag igen keveset tudtak az Istros vidékéről. Hekataios, a miletosi származású író, ki egy földrajzi munkát írt (520—500 Kr. e.), megemlíti ugyan a paionokat, mely névvel a görögök a pannonokat is jelölték, de biztos, hogy nem hazánk lakóit értette ezen elnevezés alatt, hanem azon néptörzset, mely Makedonia északi részében lakott; említi a krobyzokat és trizokat, kik a Duna jobbparti vidékén voltak megtelepedve, megnevezi Orgalema városát, melyről azonban nem tudjuk, vajjon a folyónak jobb vagy bal partján állott-e?

Hekataioson kívül a görög költőknél találunk az Istrosra vonatkozó adatokat. Hesiodos szerint az Istros a Nilussal, Alpheiossal stb. gyermeke volt Tethysnek és Okeanosnak, a mi arra mutat, hogy már a Kr. előtti nyolczadik században ismerték a görögök hazánk nagy folyóját, talán azon földrajzi tudósítások alapján, melyeknek középpontja a Delphi-beli jóshely volt. Pindaros is tud e folyóról s elmondja, hogy Herakles az olajfát az Istros árnyékos forrásaitól hozta, kilátásba helyezvén az itt lakó hyperboreusoknak, hogy az olajfaágak jutalmul fognak szolgálni

az olimposi versenyben győztes görögöknek. Hasonló felfogással találkozunk Aischylosnál is, hogy t. i. az Istros a Rhipaia hegységen a hyperboreusoknál fakad; e hegységet pedig az ókori írók messze északra lévőnek képzeltek, későbbben, midőn a Hercynia erdővel (Schwarzwald és az ezzel összefüggő keletre terjedő hegységek) megismerkedtek, azonosították a Kaukazussal vagy az alpesekkel. Ugyanezen eredetet tulajdonítja az Istrosnak a harmadik századbéli Apollonios, ki «Argonautica»-jában szintén megemlíti, hogy az Istros forrásai északon vannak a Rhipaia hegyekben s hogy a folyón nagy teherszállító hajók járhatnak. Sőt régebbi írók nyomán fejtegeti, hogy a folyó a Kauliakon nevű szikla mellett, mely nem igen távol esik az Anguron hegységhez, két felé válik, az egyik ága a Feketetengerbe ömlik, a másik az Adriába s hogy ama sziklával határos a Laurion síkság, melyen a sindok laknak. A folyó ezen bifurcatióját úgy látszik, már a hatodik századbéli Hipponax költő is ismerte ezen név alatt, hogy «sindosi hasadás», és ezen téves nézet fenmaradt akkor is, a mikor már pontosan ismerték a Duna vidékét. A tévedés onnan eredhetett, hogy a görögöknek általában nem volt tiszta fogalmuk folyórendszeréről, mivel Görögországban a folyók egy része föld alatt teszi meg útját s mivel a Szávát lassú folyásánál fogva nem tekintették mellékfolyónak, hanem ágnek, mely a közlekedést az Adria felé közvetítette, a miből azt magyarázták, hogy ez az ág az Adriába ömlik; s ezt annál is inkább képzelhették, mert az istriai félszigetnek neve a folyó nevével összefüggőnek látszott. Az Anguron hegység megfelel a Vaskapu körül lévő hegységnek, a Kauliakon szikla azon domb, melyen Belgrád épült, a Laurion síkság az alsó Tisza mindkét partján elterülő síkság.

Pontosabban ismeri az Istrost Herodotos; szerinte a folyó a kelták földjén Pyrene városánál fakad, a heraklesi oszlopokon (gibraltari szoroson) túl, nyugot felé. Innen folyik Európa közepén keresztül a Pontus Euxeinosba, a hol a miletosiaknak Istria nevű gyarmata van. Ólágú torkolata délnek fordulva, szemben van a Nilus torkolatával, sok a mellékfolyója, ezek között a Maris, mely az agathyrsok földjén folyik végig, azután a Haimos hegységről jön az Atlas, Auras és Tibisis; az Angros az illyrek földjét szeli és a triballok földjén folyván végig, egyesül a Brongossal, ez pedig az Istrosba ömlik. A nevezett folyók közül a Maris a Maros nevének felel meg, tényleg a Tisza alsó folyása; a Tibisis, habár Herodotos szerint jobbparti mellékfolyó, nem lehet más, mint a Temes; az Auras talán a Zsil; az Atlas pedig az Olt. A Maris körül lakó agathyrsokat közönségesen az erdélyi hegységben keresik, annál is inkább, mivel e nép Herodotos szerint aranyban bővelkedik, ezen arany pedig csak az

erdélyi érczhegységből származhatott. Miután azonban a későbbi írók az agathyrsokat vagy észak vagy kelet felé helyezik el Erdélyhez, a vándorlás pedig ezen irányban teljesen lehetetlen, Herodotos csak tévedésből állította, hogy az a néptörzs a Maros vagy Tisza körül lakott. Ép úgy áll a dolog a sigynnekre nézve is, kikről az író azt állítja, hogy följebb, tehát a Duna és Tisza között, az Istros bal partján laktak, ott, hol Apollonios szerint a sindok; a sigynnek földje, egy későbbi író szerint, messzire volt az Istros partjához, a Kaszitó partján; meszeszerű továbbá az is, a mit Herodotosnak a sigynnek földjéről meséltek, hogy a tömérdek méh miatt nem lehet itt járni. E méhek talán a híres golumbácsi legyek ősei.

Herodotos már ismeri a gétákat, de nem az Istros bal partján, hanem a Balkán hegység északi lejtőjén, a hol Thukydides felfogása szerint is laktak, holott mint tudva van, a későbbi századokban a nagy folyó balparti vidékén voltak megtelepedve. Nagy Sándor makedon király idejében a királyt kísérő történetírók arról értesítenek, hogy az a Dunához érve a triballokat verte meg és üldözte. s miután a folyó egyik szigetére menekültek, e sziget elfoglalását is megkísérelte, de hiába, mert annak meredek partja és a folyó rohamos folyása nem engedte a hajók kikötését. A király mindazonáltal hirtelen átkelt a folyó balpartjára és itt a gétákat megverte s városukat felégetve, nagy zsákmánnyal tért vissza a jobb partra. Azon sziget pedig, melyre a triballok menekültek, nem lehet a Peuke szigete, mely körül a Duna torkolati ágai voltak, mert e körül a víznek nincsen erős folyása és a szigetnek nincsen meredek partja, hanem e szigetet feljebb a folyó azon részében kell keresni, hol még erősebb a víz sodra, a Vaskapun felül, s miután N. Sándor e sziget körül ment át a géták földjén, a géták szintén a Vaskapu felett, tehát Magyarország területén laktak a negyedik század első felében, ott, a hol Herodotos szerint az agathyrsokat vagy sigynneket kellene keresni. Vándorlást nem lehet feltételezni a gétáknál, mert észak felé nem szoktak a balkán néptörzsek törekedni, hanem inkább megfordítva, a Duna balpartján lakó törzsek a jobbparti vidék felé vonzódtak. Ebből az tűnik ki, hogy a géták már régebben is a balparti vidéken voltak megtelepedve, s ezt az a körülmény is bizonyítja, hogy az a néptörzs gabonatermeléssel foglalkozott N. Sándor idejében, ilyen foglalkozás pedig csak állandó lakhelyű népnél tételvezhető fel. A géták voltak a délvidéki magyar rónáknak legrégibb művelői.

Ugyanezen hadjárat alkalmából megjelent a makedon király előtt egy kelta nép küldöttsége az Adria partvidékéről, melylyel az barátságot és szövetséget kötött. A kelta néptörzs a magyar-

horvát tenger melléken lakott és későbbben az iapodok neve alatt tűnt fel a történelemben. E nép tehát már a negyedik század első felében hazánk délnyugoti vidékén lakott, a hol Augustus korában is találjuk őket és e szerint a kelta népvándorlás hullámai ez időben már érintették Dél-Magyarország nyugoti részét. A követség megjelenése N. Sándor táborában szintén a mellett szól, hogy a király nem a Duna torkolata körül tartózkodott, a midőn a gétákat megtámadta, mert oda a kelta küldöttség a hadjárat rövideje miatt nem érhetett volna, hanem jóval közelebb az Adriához, úgy hogy a hadjáratnak híre elterjedhetett az Adria partjáig és a kelta követségnek is elég ideje volt az utat innen a király táboráig megtenni. — Az Adria ezen vidékét különben ismeri Skylax is és «Periplus» című művében röviden le is írja, de nem nevezi Japydiának, hanem még Liburniához számítja, a mi jele annak, hogy a kelta vándorlást megelőző forrásokat használt.

A N. Sándort követő századokban egész Octavianus (a későbbi Augustus) koráig alig van a régi íróknál Magyarországra vonatkozó adat, de annál bővebben szól ennek egyes területeiről Strabo, azon hadjáratok kapcsán, melyeket a rómaiak hazánkban és a vele határos vidékeken folytattak. A Duna forrásai a geographus szerint közel vannak a Rajna forrásaihoz és a hercyniai erdőhöz, 1000 stadium távolságban a triesti öbölhöz; forrásától nem messze délnek kanyarodik, azután keletnek és a torkolata közelében északnak; hét ágban ömlik a Pontusba, a legnagyobb a *Szent ág*, melyen keresztül 120 stadiumnyi hajózás van a Peuke szigetéig, a melynek alsó végén Dárius király áthidalta a folyót. A Duna szerinte Istrosnak nevezetik a kataraktáig, azon felül pedig Danubiusnak. A mellékfolyókról szólva, elmondja, hogy Nauportus (Ober-Laybach) körül van a Korkoras (Gurk), ez ömlik a Saosba (Száva), ez a Draosba, a Draos pedig a Noarosba (Mura) Segestikénél (Sizsek); a Noaros a Kolapis-(Kulpa)-sal egyesülvén, ömlik a skordiskok területén a Danubiusba. Más helyen azonban úgy adja elő a dolgot, hogy Pamportus (= Nauportus) mellett egy hajózható folyó folyik, mely a Saosba ömlik, ez meg Segestikénél a Kolapissal egyesül. Ez a leírás már inkább felel meg a valóságnak. Szintén a skordiskok földje táján a Margos vagy Bargos szakad a Danubiusba, lejjebb a Parisos, mely a boiókat és tauriskokat különíti el a dákoktól, a géták földjén pedig a Marisos folyik, melyen a rómaiak a háborúhoz szükséges dolgokat szállították. — Az Istros körül ismeri Strabo észak felé a hercyniai erdőt, melyhez kelet felé a Gabreta hegység csatlakozik, mindkettő a suevek lakhelye; a folyótól délre vannak az Alpesek, az Oera és az Albion hegység (Kis és Nagy Kapella) és a pannonok felföldje (a boszniai hegyek). A suevek-

kel határosak a géták, ezekkel pedig a dákok; másrészt pedig a dákokkal a boiok és tauriskok. Az Istrostól délre laktak a pannonok és ezeknek keleti szomszédjai a skordiskok. Ezen adatok részben tévedésen alapulnak; a Parisos, mely csak a Tiszának felelhet meg, nem lehetett soha határfolyó a dákok és boiok között; ez csak a Duna lehetett. A Marisos ugyan a Maros neve, de tényleg a Tisza. A pannonok, mint ezt más helyen kimutattam, a mai Boszniában és a Hercegovinában laktak, a seges-tanok, kik szintén ezekhez számíttatnak, Horvátországban Sziszek körül; Szlavóniában a skordiskok; észak-nyugoti Magyarországon laktak Strabo leírása szerint a suevek, ezekkel határosak a délkeleti irányban egészen a Dunáig terjedő géták, ezek alatt pedig a Duna és Tisza között és ezen túl is a dákok, kik előbb a géták közös neve alatt ismeretesek voltak, de már Augustus korában mint külön fontos törzs szerepeltek.

Strabót kiegészíti Plinius, ki a Dunáról már annyit tud, hogy forrásai az Abnoba hegységben (Schwarzwald) közel Rauracum városához (Basel Augst falu) vannak; sok mérföldnyi utat tesz az Alpeseken túl és sok néptörzs területén folyik keresztül, míg Illyricumba érve, Hister nevet vesz fel. Vagy hatvan méllékfolyója van, s ezeknek fele hajózható; a Pontusba hat ágon keresztül ömlik. A folyó mellett laknak a skythák törzsei, ezek között vannak a géták, kiket a rómaiak dákoknak neveznek; följebb pedig Carnuntumig (Petronell) s az erre lévő germán határig a mezőket és síkságot az iazygok foglalják el, a hegységet pedig és erdőséget a dákok, kiket amazok elűztek. A Marustól (Morva), mely őket a suevektől elválasztja, ellenkező irányban (azaz kelet és észak-kelet felé) laknak a bastarnok Megemlíti továbbá a Peiso (Fertő) tavat és a körüle elterülő boiok pusztaságát, melyben Scarbantia és Sabaria épült. Ezen vidékhez csatlakozik Pannonia, melyet a Danubius határol; fontosabb helyiség ebben Emona és Siscia. A Draust és Saust is megemlíti, az első hevesebb, a másik csendesebb folyású: felsorolja azon törzseket, melyek a két folyó partvidékén meg vannak telepedve, valamint a többi pannoniai törzset is, megemlíti a Bacuntius folyót (Bosut), Taurunum városát (Zimony), mely mellett a Saus a Danubiusba ömlik. Különösen ki kell emelni Plinius adatai között azt, mely az iazygokra vonatkozik; mert ő az első, a ki e néptörzsnek pontosan kijelöli a lakhelyét, habár a történetírók már előzőleg is megemlítik, s nála találjuk a Tisza nevét is ezen alakban, hogy: Pathissus. Észak-nyugoti Magyarországra vonatkozó azon állítása, hogy a hegyes vidéken a Morváig a dákok lakják, azonban téves, mert e vidéken mint már Strabóból kitént, a suevek tanyáztak s ugyanezt bizonyítja Tacitus Germániájában, melyből azt tudjuk meg, hogy a quádokon kívül a german (suev) eredetű

marsignok és búrok, továbbá a cotinok és az ózok is laktak a Kárpátok déli lejtőin; a cotinoknak vasbányáik vannak, az ózok pedig ugyanazon nyelvet beszélik, mint a pannoniai araviskok.

A földrajz terén Plinius utóda Claudius Ptolemaeos, ki nem annyira geographus, mint térképész volt. Már Vipsanius Agrippa, Augustus kortársa, készített egy nagy térképet, a melyen a földnek ismert részei ábrázolva voltak; ezt használta már Strabo. Plinius és mások, különösen Marinus Tyrius, s ennek műve nyomán készült Ptolemaeos Geographiája is. A régebbi térképeken az egyes helyek közötti távolság vagy stadiumokban vagy római mérőföldekben volt kitéve; Ptolemaeos e helyett a szélességi és hosszúsági fokokat alkalmazta és ezen adatait a legújabb időkig komolyan vették és megkísérlették azokat a valósággal összeegyeztetni, a mi azért sem sikerülhetett, mivel Ptolemaeosnak csak igen kevés szélességi méret állt rendelkezésére, s még sokkal kevesebb hosszúsága, és hozzá még az a kevés adat is, a mint könnyen el lehet gondolni, többnyire hibás. Ilyen fix pontok, melyek Magyarország földrajzánál tekintetbe jöhetnek, a következők: 1. Pettau, melynél a nyugoti hosszúságban $3^{\circ} 50'$, a szélességben $0^{\circ} 55'$, 2. Sopron, melynél a ny. h.-ban $3^{\circ} 8'$, a sz.-ben $0^{\circ} 42'$, 3. Laybach, melynél a ny. hosszúságban $4^{\circ} 20'$, a sz.-en $0^{\circ} 43'$, 4. Eszék, melynél a ny. h.-ban $7^{\circ} 7'$, a sz.-ben $0^{\circ} 12'$, 5. Mitrovicza, melynél a ny. h.-ban $7^{\circ} 34'$, a sz.-ben $0^{\circ} 2'$, 6. Felvincz, melynél a ny. h.-ban $7^{\circ} 46'$, a sz.-ben $0^{\circ} 47'$, 7. Várhely, melynél a ny. h.-ban $7^{\circ} 20'$, a sz.-ban $0^{\circ} 15'$ a hiba. Látni való, hogy csak Mitroviczánál csekély a szélességi fokban az eltérés a valóságtól, a mi abból magyarázható, hogy e helyen nem csak a nyári napfordulóra eső nap hossza után állapította meg a geographus a hely szélességi fokát, mint rendszeren szokta tenni, hanem a sarkmagasság szerint is. Ezen hibás alapra van ama térképek szerkezete fektetve, melyek Magyarországra vonatkoznak, Germania, a két Pannonia, az iazygok földje, Dacia és Liburnia térképe, s ehhez hozzájárul még azon nagy tévedés, mely szerint Ptolemaeos a fokoknak egymástól való távolságát 500 stadiumra becsülte, holott 600-at kellett volna számítani. Adatainak tehát nem lehet akként hasznát venni, hogy azoknak a valósághoz való viszonyát megállapítsuk, hanem csak akként, hogy rekonstruáljuk azoknak alapján a ptolemaeusi térképet és ezen vizsgáljuk az egyes pontoknak egymáshoz való távolságát, méretül vévén azt, hogy egy szélességi fok 500 stadium. A megszerkesztett térképből kitűnik, hogy Ptolemaeos a Danubius folyása iránt sokkal jobban volt tájékozva, mint elődei, hogy a Drávát Daros név alatt ismerte és ennek egyik mellékfolyóját Savarias név alatt, a Savust Saosnak nevezi, a Tiszát Tibisosnak; megemlíti a Kárpátokat Sarmatiai hegység neve alatt és Karpates el-

nevezés alatt, számos helységet sorol fel nem csak Pannóniában és Daciában, hanem az iazygok földjén is, valamint a panoniai és daciai népeket lakhelyük szerint. A hibák, melyek ezen adatokban kimutathatók, csökkentik ugyan ezeknek értékét, de azért Ptolemaeus térképe az első kísérlet Magyarország ókori földrajzában, melynek fontosságát a későbbi időből való Itinerarium Antonini és Tabula Peutingeriana csak bizonyos irányban mulja fölül.

Homeros poétikája.

(Kivonat Csengeri János lt. január 8-án tartott székfoglalójából.)

Először hálás köszönetet mond az Akadémiának lev. taggá választásáért, melyet egyrészt jóakarató igyekezete iránt támadt lekötelező bizalomnak tekint, másrészt a classica-philologia ma is elismert becsének tulajdonít. Örvendetes jelenségnek mondja, hogy a classica-philologia sem tudományos életünknek, sem az Akadémiának nem mostoha gyermeke többé. Semmi sem kívánatosabb e tekintetben — úgymond —, minthogy egyrészt maga a classica-philologia saját irodalmunk igaz érdekeit tartsa szem előtt s irodalmunkkal eleven érintkezésbe lépjen, másfelől irodalmunk is figyelemmel forduljon a régiség tanulságai felé. Eddig is hatással volt irodalmunkra a görög és latin irodalom, de a hatás inkább csak egyeseken mutatkozott, s a mennyiben általánosabb volt, egyúttal egyoldalú is, mert inkább csak a *latin* irodalommal foglalkoztunk. Homeros-fordításaink pedig nem tehettek nálunk oly hatást, mint a francziáknál a Mme Dacier, — az angoloknál a Pope, — a németeknél a Voss-féle fordítás, nemcsak a talaj elő nem készített volta miatt, hanem azért sem, mert a hexameter nem válhatott a homerosi költészetnek méltó tolmácsává, mivelhogy eredeti alkotásokban nem *naïv* tartalommal párosult, hanem pathetikus vagy rhetorikus előadással. Arany János példája azonban ékesszóló bizonyítéka a görög irodalom eleven erejének és termő képességének. Egész költészete homerosi szellemmel teljes, nem hiába írja egyszer Szilágyi Istvánnak: «Homert tanulom, Iliast eszem. Csak, csak classica literatura!» A geniális önállóság mellett is könnyű felismerni Etelében és Budában Achillest és Agamemnont; Detrében Nestor, Kanyaróban Thersitest, Benczében az isteni Eumaiost. De Homer és Arany költészetének összehasonlításával máskor szándékozik foglalkozni, jelen célja kimutatni, mennyiben vonhat le a mai poezis és

poetika még ma is érvényes szabályokat a homerosi költeményekből? mi tekintetben érdemes modern költőnek is Homeroshoz járni iskolába.

Értekező rendületlen híve a homerosi egységnek s rámutat, hogy most már Németországban is többen bizonyítják a homerosi eposok egységét, egy költőtől származásukat. Így, habár sok interpolatiót supponálva Ed. *Kammer*, de különösen *Herman Grimm*.

Homeros költői előadás módját *Lessing* világította meg először: az eposok szerkezetének szerves egységét már *Aristoteles*nek sok megjegyzése bizonyítja. *Lessing* kimutatta, hogy Homerosnál a leírás is elbeszéléssé válik, de nem mutatta ki ennek az okát, mely abban áll, hogy a költőt nem az álló, hanem a *mozgó külvilág* érdekelte, nem *állapotok*, hanem *cselekvések* ragadták meg a figyelmét. Nem *leírni* akart tehát, s nem művészi tudatosságból változtatta a leírást elbeszéléssé, hanem azt mondta el, a mi iránt érdeklődött s a mivel hallgatói érdeklődését is fölkelthette. A homerosi leírásoknak sokszor az a jelentőségük is megvan, hogy elhallgatott, nem rajzolt belső küzdelmeket sejtetnek a hallgatóval. A költő t. i. általában nem rajzol lelki állapotokat, nem elemez belső küzdelmeket, csak hatásukban érezteti őket. Mindamellett sok leírás van Homerosnál, mely időt ad a hallgatónak, hogy a szóban levő személy lelki állapotát végig gondolja. Ilyen az, mikor Chryses «hallgaton megy a zúgó tenger partján»: mikor Achilles vagy Odysseus a végtelen tengersikra bámulnak. A költő sokszor elmondja, mi módon öltözött valaki, de evvel nem öltözetét akarja leírni, hanem olyasmit mond el, a mi a situációnál fogva magának az epos cselekményének érdekes mozzanata. Ilyen érdekes és fontos mozzanat Agamemnon öltözködése az Ilias II. és XI. énekében: mindkét helyen azt érezteti a költő, hogy a vezér nagy dolgokra készül. Ép ily szempontból fontos Patroklos fegyverkezése a XVI. énekben, Achillesé a XIX-ben. Hogy azonban Homeros a valóságos *leírástól* sem idegenkedik, annak bizonyága az, hogy *Thersites* rúttságát részletesen rajzolja. S itt *Lessing* sajátosságosan okoskodik: abban talál *mentséget* a költő eljárására, hogy a leírás — az alkatrészek egymás *után* való felsorolása — gyöngíti a rúttnak hatását. Persze, mert *Lessing* a rúttságot alig tartja művészi tárgyalásra méltónak. Homerosnak azonban rajzolni kellett *Thersites* rúttságát, mert különben nem adhatott volna róla fogalmat s *Thersites* rajzával éppen annak az ügynek neveltségessé és népszerűtlenné válását akarja érthetővé tenni hallgatói előtt, a melynek képviselőjéül a testileg-lelkileg hitvány *Thersites* tolta föl magát. De meg aztán tájékot is rajzol a költő, így leírja Kalypso szigetét. Alkinoos palotáját: persze mindegyik azon meg-

elevenítés által nyer jelentőséget, hogy amott Hermes, emitt Odysseus a kép szemlélője. A festő is szeret olykor közönséget festeni képéhez.

Az epikus stílus jellemző sajátosságai Homerosnál szintén a természetes költői őserőből származnak. Homeros korában egységes a világnézet s ennek következménye a költő tárgyilagossága; ebből következik a nyugalmas részletezés, teljesség, folyamatosság, szóval az úgynevezett epikus nyugalom. A költő teljes képet akar rajzolni a letűnt dicső korról (világkép). Ezért kell újabbkori eposoknak is arra törekedniök, hogy legalább egy nagyobb kör, fontosabb életközösség felől kimerítő képet rajzoljanak.

A homerosi inventióról alig mondhatunk valami biztosat, mert nem ismerjük az előtte virágzott költészetet s az előtte kifejtett mondát. Csak egy dologról szólhatunk biztosan, a *jellemzésről*. Ez utólérhetetlen a homerosi eposokban. Kétféle módon jellemzi személyeit 1. saját szavaikkal és tetteikkel, 2. másokra tett hatásukkal. S nincs jellemzésében sem hiány, sem következetlenség. Nincs két hőse, a ki egyformán beszélne: mind-egyik beszédnek külön lelke van. Bizonyosság különösen az Ilias I. és IX éneke. Mindkettő valóságos dráma. Maga az egész Ilias is kész tragédia. Nem áll tehát, hogy az eposi hősnek czélt kell érnie. Viszont a drámai hősnek sem kell okvetetlenül buknia. Továbbá az istenvilág sajátos felfogása és szerepeltetése is Homeros inventiója.

Homeros csodás művészete költeményei compositiójából és dispositiójából tűnik ki leginkább. A legváltakozatosabb események halmaza mellett zavartalan egység. Az Iliasban Trója ostroma csak háttér, a tulajdonképeni cselekmény Achilles haragja s e harag következményei; mégis gondoskodik a költő arról, hogy a háttért is teljes egészében megfesse. E teljességnek főszekőze a korábbi fontos eseményeknek alkalmas helyeken közbeszövése (retrográd elbeszélés). A költő azon van, hogy az események láncszemeit egybefűzze s hogy személyeit lassanként teljes mi-voltukban szemünk elé állítsa. Alkalmas helyeken mintegy önkénytelenül elszórt adatokból alakul meg előttünk az egész ember. S ezt a módot ma is a költői előadás törvényének tekinthetjük, mert a valóság utánzása alapul, s érdeklődésünket folyvást éberen tartja. Homeros t. i. *fokozatosan* emeli előttünk személyét s fokozatosan hívja fel érdeklődésünket. Fontos tulajdonsága továbbá, hogy nevezetesebb személyeinek szereplését elő szereti készíteni s jó eleve hangulatot és érdeklődést kelt irántuk. Így az Odysseának első négy éneke csak előkészítője Odysseus fölléptének. Így az Iliasban távollétében vet világot hőisére a költő. Nem is szükséges a költemény egységéhez, hogy a hős folyvást szemünk előtt legyen. Jó, ha rövidebb-hosszabb időn eltűnik

szemünk elől, hogy annál inkább vágyódjunk utána. Ép ily gondosan előkészíti Homeros az eseményeket is, úgy hogy nála semmi meglepetés nincs, nála semmi sem érthetetlen. Modern költőnek is törekednie kell arra, hogy a fejlemények alapjait előre lerakja.

Az események összhangja mellett szereti Homeros a hasonló és ellentétes dolgokat egymás mellé állítani, egyiket a másikkal megvilágítani. Aztán változatosságra, sokszínűsége törekszik; a kevésbé fontos, érdektelen részleteket elhagyja s a cselekvénynek egy más ágára tér át Így az Ilias I. énekében a földi és az olympusi viszály közé szövi a nyugalmas chrysei expeditiót, egyrészt a változatosság kedvéért, másrészt, hogy a szóban levő 12 napi hézagot kitöltse. Ez eljárással többször találkozunk: ilyen közbeszövés a 3-ik énekben a teichoskopia, a 6-ikban Glaukos és Diomedes találkozása. Ezért nincs igazsága azoknak, kik a chrysei expeditiót idegen betoldásnak tartják. Épen ez által válik az I. ének a legremekebb expositióvá. Nincs a világon epikus költemény, melynek ily egyszerű expositiója volna. Egyszerre az események középebe sodródunk s hatalmas jelenetek állanak előttünk csodás világításban.

Plasticitás, érzéki szemléletesség dolgában a világirodalom egy költője sem múlta felül Homeroszt. A homerosi eposok örök időre megszabták a harmonikus költészet irányát és eszközeit. A művelt világ költészetének ős forrása ő, kihez mindenkinek el kell zárándokolnia, a ki a természetes szükségyszerűség szempontjából akarja megfigyelni a költészet alkotásait.

Kombinált műveltető s mozzanatos képzők.

(Kivonat Szilasi Móricz január 8-án benyújtott értekezéséből.)

A magyar nyelvben vannak *egyszerű* s *összetett* igeképzők. Egyszerű műveltető képző a *-t*, *-at*; a kettő összetételéből származik *-tat*. Ezen összetett képző eredetileg csak úgy származhatott, hogy az *-at* olyan igékhez járult, melyek már egyszer el voltak látva a *-t* műveltető képzővel. Ilyen *bomlik*; *bon-t*: *bon-t-at*. Utóbb azonban másféle igékhez is hozzájárult a *-tat* mint egységes képző, azaz nem látszott többé összetételnek, pl. *kever-tet*. Ilyen a *-gat*, mely gyakorító *g+* műveltető *at*, pl. *forog: forogat*; de egységesen is szerepel pl. *hall-gat*. Hasonlóképp *-ant* nyilván mozzanatos *-n* + műveltető *-t* pl. *pattan: pattan-t*, de utóbb szintén önállóan s egységesen szerepel pl. *szottyant*:

Ny. I. 429. *füllent, risszant: hortyant*, (hortyog) stb. A képzésnek ezen módját nevezzük *kombináló* képzésnek (vö. *Simonyi MNyelv* II. 106.)

Sorra véve az említett képzőket először a *-t*, *-at*, *-tat* kerülnek tárgyalás alá. Minthogy a *-tat* tisztán magyar képző, egyedül a magyar nyelv történetéből kell s lehet megfejtetni, 1. viszonyát a *-t*, *-at* képzőkhöz, 2. jelentését, 3. keletkezését s elterjedése módját.

A nyelvtörténeti vizsgálódás alapján kitűnik, hogy a *-t* s az *-at* eredetre nézve ugyanazon képzők, eredetileg mind a kettő csupán *egytagú* igékhez járul azzal a különbséggel, hogy a melyekhez a *-t* járult, azok mind *egy* mássalhangzón végződő tövek, míg amazok, a melyekhez az *-at* függesztetett, mind két mássalhangzón végződők, vagy még most is, vagy biztosan kimutatható, hogy egykor két mássalhangzón végződtek. Pl. *gyűjt*, *bon-t*, *hű(v)t* \angle *tiprat*, *varrat*, *festet*, *hírdet* stb. Tehát kezdetben a *-t* \angle *-at* változásának csak hangtani oka van. Azon igékhez, melyek a tövégbeli magánhangzó előtt *j*, *l*, *n*, *r*, *sz*, *z* mássalhangzót tüntettek fel, a *-t* képző hozzásimult, azaz a tövégbeli magánhangzó a *-t* előtt kiesett (vö. *halál-t*, *szín-t*, *sár-t*, *vész-t* stb. a névragozásban). míg a többieknél megmaradt, úgy hogy ez utóbbiak az alapigével szemben *-at* képzőseknek látszanak és éreztetnek.

Történt továbbá, hogy az egyik csoport, az a melyhez a *-t* járult vala, csupa *átnemható* ige volt: — ezekből tehát a *-t áthatókat* képezett pl. *bon-t*.

Viszont a másik csoport csupa *átható* ige volt; — s ezekből az *-at műveltető* igéket képezett pl. *festet*.

Ennek folytán műveltető képző egyedül az *-at* volt.

Most már amaz első csoportbeli *-t* végű átható igék is ezen *-at* képzővel váltak műveltetőkké: *bon-t-at*. De miután idővel mind a *-t*, mind az *-at* elavultak, a mint be van bizonyítva, s az *altat*, *áztat* félékről levált egységes műveltető képzőnek a *-tat*. Ugyanilyen *-tat* képzőt következtet a nyelvrész az ered: (ereszt) *eresztet* sorozatból, s leginkább a régi *tanojtat*, *tanít-tat* formájú igékből. Míg végre a *-tat* lett az egyetlen műveltető képző, miután kiszorította, illetőleg elnyomta a régebbieket. A hosszú harc s küzdelemnek még számos nyoma akad az ilyen kettős alakokban, minő *győzet* \angle *győztet*; *folyat* \angle *folytat*; *fűjat* \angle *fűjtat* stb.

Kiegészíti s bizonyítja is az eddigi tárgyalást a *-gat* képző története. A *-g* képző *átnemható gyakorító* igéket képez; ezekből *átható* a műveltető képző hozzájárulása által válik. Tehát *mozog*, *forog* \angle *mozgat*, *forgat*. Hogy ez az *-at* s nem a *-t* képző, annak világosan hangtani oka van, a mint látható. Az

ilyen asszociált sorból aztán *fordul, fordít, forog, forgat*, önálló képzőknek beváltak *-dul, -dít, -g, -gat*; nevezetesen a *g* mint *átnemható gyakorító* képző mellett a *gat* mint *átható gyakorító*. S így járult aztán mindenféle igéhez, olyanokhoz is, a melyeknek nincs megfelelő *-g* képzős formájuk pl. *adogat, csalogat* stb.

Ugyancsak így van *átnemható mozzanatos -an, -en, s átható -ant, -ent* képzőnk. Ez utóbbi változata az *-int*, mely először az *-it* végű igékből származott a mozzanatos *-n* közbeszúrásával pl. *fordint, emelint* stb. Bizonyosság erre nézve pl. *szűr: szüret; szürent* (Irod. 838.); *ill-ik: illet: illent* (Érdy C. 568.), *segént* (Érdy C. 594. b.) stb. Az *-int* képző utóbb más igében is tért hódított pl. *zuhint, suhint*. Még érdekesebb *tapint*, mely a régi nyelvben csak *tapat, tapaszt*. De összezarodtak az *int* \angle *it* képzők is egymással, a miből számos *-it* végű mozzanatos ige is származott. Legtanulságosabb példa erre nézve *hárít*, mely eredetileg *hárant* (Érdy C. 542. b.) a *háramlik* mellett. Sőt *hárul* is támadt mellette. Ilyen *lapít*, a régi nyelvben *lappant; hörpint, hörpít* \angle *hörpent; szűrít* \angle *szürent*.

Mindazok, a kik ezen képzőket eddig tárgyalták, Budenz nyomán azt fejtegették, hogy a *-tat*, valamint *-gat* második alkotó része, t. i. *-at*, továbbá hogy az *-it* (az ilyenekben mint *szűrít, keserít, sivit*, szóval valahányszor átható igéhez járul) *mozzanatos* képzők. A vázolt fejtegetések szerint ez tévedés, s az értekezés további folyamán még számos idevágó példa kerül beható jelentéstani fejtegetés alá, melynek során kiderül, hogy sok olyan ige, melyet mozzanatosnak tartottak, voltaképp műveltető.

Ezzel föltéve, hogy helyes s igaznak bizonyulnak ezen eredmények, erősen megrendül egyáltalán a mozzanatos *-t* képző létezése. Végleges ítéletet azonban erről csak a hátralévő adatok további vizsgálata s a rokon nyelvek összehasonlítása után lehet mondani.

Az adóeszmény tudományos és gyakorlati szempontból.

(Kivonat *Hegedűs Sándor* rt. január 15-én tartott székfoglalójából.)

E székfoglaló az értekezés két részletének felolvasása volt. Az első részben az általános nézőpontokat adja elő. A másodikban a gyakorlati törvényhozási irányzatokat és nehézségeket. Megkivánja a tudománytól, mely a gyakorlati élet szolgálatában áll, mint a pénzügyi tudomány, hogy jól válassza meg a czélt és irányt, melyre törekszik. Mert a dolgok logikája okvetlenül érezteti hatását és önerejénél fogva érvényesülni fog, bármennyire iparkodjék az utólagos bölcsesség azt megakadályozni vagy korlátok közé szorítani. Igaz, hogy a pénzügynek alapját, korlátait és kereteit is a gyakorlati élet adja meg, sőt ennek fejlődésével változik az összes társadalmi tudományokban az alap és keret egyaránt, a nélkül, hogy a czélok és elvek, eszmények és törekvések önálló fejtegetésétől és megállapításától azért a tudomány e terén is meg lenne fosztva.

Továbbá maga az állami alkotmány szervezete nemcsak nemzetközi visszahatásában, de belső keretében is érezteti az adórendszerre, ennek meg tudományos felfogásában és kidolgozásában is hatását. Méginkább áll ez azonban az állam nemzetgazdasági és társadalmi fejlettsége tekintetében. De mindennek tekintetébe vétele és feldolgozása mellett is, a tudomány az adóügyben is önállóan halad, és maguk az államjogi theoriák is közvetlenül éreztetik hatásukat az adótheoriákban. A szerződéses államtheoria a viszonzatszolgáltatás vagy biztosítás tanát idézi elő adóügyben. Ha pedig csak az igazságos és arányos megadóztatást követjük, csak a meddő jogi szempontnak hódolunk, hogy e téren se essék senkin se igazságtalanság; ez a jogállam felfogásából ered, azért hogy a jogállam rendeltetésének e téren is megfelelni képes legyen. Ha visszatekintünk az állam eredetének abszolút felfogásához, (és nemcsak a Stahltheoria, hanem Montesquieu, Fichte, Schelling, Hegel stb., sőt a Rotteck Welker-féle felfogás is ide tartozik) azt önlényű, természeti szükségnek tűntetjük fel, mely önmagáért és önmagában él, akkor az adórendszer sem hódol más tekintetnek, mint az abszolút szükségnek és az állam saját érdekének. E felfogás, hogy ne mondjuk, rendszer, hatása alatt állanak az egész régi nemzetgazdasági irodalomban

a fiziokraták és Smith, Say, Rau, Leroy-Beaulieu. Nagyon meglátszik ennek hatása a régi adótörvényhozásokon és azoknak hozzáknak átnyúló maradványain. Ha pedig az állam legújabb társadalmi felfogásából indulunk ki, melynek nemcsak a jogbiztonság és külső elleni biztosítás, hanem a kulturális fejlesztés és társadalmi általánosítása, arányosítása is feladatát képezi, mint a demokratikus társadalom közegének; akkor az adórendszernek is úgy kell berendezve lennie, hogy a vagyon és kereseti aránytalanságot elő ne idézze, a fejlődést és az állam termékeny kulturális működését előmozdítsa, a vagyoni és kereseti viszonyokat hátrányosan ne befolyásolja, a társadalmi egyenlőséget biztosítsa.

Ez a helyes, ez az új irány. De azért Wagner és Menger messzire mennek, midőn adó útján vagyoni kiegyenlítést is akarnak elérni. Szerző azt nem osztja, hanem helyesli és követeli azt, hogy az adórendszer megállapításánál, beosztásánál a nemzetgazdasági hatás és fejlődés, sőt a társadalmi eredmény is tekintetbe véssék. Mert azok a sokat vitatott kérdések, melyek az adót hol ellenszolgáltatásnak, hol áldozatnak, hol biztosítási díjnak, hol az állam természeti és elvnelküli követelményének, hol — kivetésére nézve arányosnak vagy progressivnak, az egyenes és közvetett adók összehatásának minden vizsgálata nélkül akarták feltüntetni, illetőleg követelményképen felállítani, bár fontos és érdekes theoretikus kérdések, de csak másodsorban következnek és nagyon veszítik jelentőségüket, ha úgy a kiindulópont, mint a rendszer megválasztásánál, adóügyben nem a módozatra, hanem nemzetgazdasági és társadalmi tekintetben, a hatásra fektetjük a fősúlyt, ezt fogadjuk el kiinduló pontul s irányadóul és a pénzügyi eredményre való törekvésben sem tévesztjük szem elől azokat; ekkor az adó minősítése és jellemzése könnyebb, ekkor az egy vagy több egyenes adó az arányosság vagy progressio közötti választás, a nemzetgazdasági fejlődéstől és az adók hatásától fog függni, melyben meg van adva a közös kiinduló pont és alap.

De hogy az állam terheit és arányait minden egyes polgár háztartásában meglehessen állapítani, szükséges a közvetett és fogyasztási adóknak ezekre eső mértékét is ismerni. Erre most kezdenek figyelmet fordítani. Sőt az egyenes adóknál a progressio szükségét is többen azzal indokolják, hogy a fogyasztási adók az alsóbb néposztályokra aránytalanul nagyobb súlylyal nehezednek. A közvetett adók terhe egyfelől a fogyasztás és forgalom mértékétől és megterhelhetésétől függ, de függ ez másfelől az illető nép kereseti viszonyaitól is. Mert hogy a legalsóbb néposztályt vegyük, az olasz 1—1½ lirát, az amerikai 2 dollárt szerez egy nap alatt napszámban; ez a különböző kereset ugyan-

azon fogyasztás (tegyük fel) egyenlő tétele mellett is, nagyon különböző mértékben fogja a terhet érezni. És nincs az országok adóterhe, sőt fogyasztási viszonyai közt sem akkora különbség, a mekkora van kereseti viszonyai közt. De nemcsak két ilyen ellentét van, hanem a vidék és város minden országban, az egyes kereseti források és munkáviszonyok és életmódok is minden helyen nagyon különbözők. És minden közteher és közszolgáltatás együttesen tekintetbe veendő.

E nagyon messzemenő követelmények előadásával be akarta bizonyítani a felolvasó azt is, hogy ha általánosságban és nagy arányokban e követelményeknek eleget lehet is tenni, de nem tagadhatni, hogy alaposan és részletes számítás alapján, ezen szempontok érvényesítésével, adópolitikát vagy helyesebben mondva: adótörvényeket és intézkedéseket, most még nem lehet megszabni; mert a tekintetbe veendő tényezők hatásának bonyolult, egyéni- leg és időszerűleg mindig változó mértékénél és eredményénél a gyakorlati lehetőségekre figyelemmel kell lenni. De ha a feladat ezen részéhez fordulunk, akkor már leszállunk az eszmény légköréből, bár jó és szükséges azt világosan megállapítani, hogy a bírálat és irány végcélja tisztán álljon előttünk.

Azonban a gyakorlati téren is, nemcsak a törvényhozás, hanem a tudomány is kénytelen elfogadni a hozadéki és kereseti adók egész sorát, mert a kereseti források különbözősége ezt most még megköveteli és magának a tiszta jövedelemnek megállapítása sok nehézséggel jár és az adók eredményére az államnak szüksége van. Azonban a subjectiv mozzanatok tekintetbe vétele és a tiszta jövedelem, mint az adóképesség valódi alapja felé törekvés e téren is mindenütt utat tör. Iparkodnak az oszttrák, porosz reformokban a kereseti adóban is több latitudé-öt engedni az adóalap és adó közt az egyéni viszonyok számára, mint a mennyit csakis magának a tiszta jövedelemnek nyomozása nyujthatna. Éppen így van a dolog a hozadéki adóknál úgymint a földadónál, a kataster nagy átlagaiban és a házosztályadónál. A házbéradó már kezdi levetközni nyers hozadéki jellegét, a mennyiben a fentartási költséget és a betáblázott adósságot mindig pontosabban számba veszi és így e jövedelmi ágban a tiszta jövedelem külön megállapítását tűzi ki célul; de még mindig, mint a többi hozadéki és a kereseti adóknál, az elkülönített tárgynak, és nem az egyén egységes gazdaságának kombinált és arányos megadóztatása céljából. És ebben van a régi és új rendszer között a lényeges különbség.

Szerző azután kimutatja e téren az egyes törvényhozásokból, mint iparkodnak a létminimum adómentessége, a degressio, családi viszonyok, az osztályozás szabatosítása, sokszorosítása, az adósságok, gyermekek számbavétele és esetleg a fokozatok útján

az egyéni adóképeség valódi mértékének megfelelőbbé tenni még a mostani adórendszert is.

Áttér továbbá azon nehézségekre, melyek az adósságok levonásával és a tiszta jövedelem megállapításával még szűk korlátok közt mozgó és csak a hozadéki és kereseti adók ezen rendszerét betetéző mostani jövedelmi adók megállapításával járnak. Hivatkozik e tekintetben porosz és szász tapasztalatokra, továbbá olasz, osztrák és magyar statisztikai adatokra, hogy t. i. a bevallás és becslés még a legújabb, szabatosabb külföldi törvényhozásokban is mennyi nehézséggel jár. De azért kiemeli, hogy ez az út, melyen haladni kell, mert a cél: az egyén egységes adóerejét lehetőleg megállapítani és az állam számára igénybe venni. Forrásai a tételes törvényhozások, Neumann, Fürth, Stourm, Schmidt, Heckel, Wagner művei, a Finanz-Archiv több kötete; az Archive für sociale Gesetzgebung IV. kötete; a porosz és osztrák parlamenti akták és törvényjavaslatok indokolásai; Wekerle: Emlékirata az egyenes adók tárgyában; a pénzügyminiszterium: Egyenes adóstatistikája; Kohn Gusztáv és Kauffmann statisztikai művei.

Egyetemes és Nemzeti történelem.

(*Marczali Henrik* lt. január 15-én tartott székfoglalója.)

Midőn bátor vagyok a T. Akadémia körében székemet elfoglalni, illőnek tartom azon kérdés felvetését és taglalását, mely eddigi, szerény tevékenységeimre nézve a leglényegesebb és melyet ezelőtt tizenöt évvel is megpenditettem, midőn először volt szerencsém, mint vendég, e helyről szólhatnom. Számat kívánnék vetni azzal, mikép érintkezik az egyes nemzet története az összeségével és mi következései vannak az érintkezésnek úgy az egész emberiség történetének, mint az egyes nemzeteket érdeklő eseményeknek feldolgozására.

Tartózkodással, kétséggel bocsátom e fontos kérdésre vonatkozó észrevételeimet a T. Akadémia ítélőszéke elé. A dolog természeténél fogva, alig állott rendelkezésemre előmunkálat és úgy az elvek megállapításában, mint követkevéseik levonásában, nem igen támaszkodhattam másra, mint a tulajdon, nagyon is concret munkásságom nyújtotta abstractiókra.

I.

Régi időtől fogva meg van az a tudat, hogy az emberiség történelme egységes és általános. Még képben is fel szokták ezt tüntetni. Ki nem látta a múlt században nagyon divó tabellákat, melyeken az egyes országok története, folyamnak jelképezve,

több-kevesebb kanyargás után, beléömlik a világ-tengerbe, a «mare historiarum»-ba.

Az universalis történetet azonban nem igen bírták még a múlt században elképzelni másnak, mint az egyes nemzetek történetei összeségének. Ilyen volt példának okáért az angol Guthrie-és Gray-féle egyetemes történelem, melynek kötetei, hallei német kiadásban, nálunk is nagyon el voltak terjedve.

Pedig az egyes nemzeti történetek összeadása még nem világhistória. Mert hiányzik az összeadásból az, a mi a nemzetek történetében közös vonás, a mi az egyes nemzetek kölcsönös hatását egymásra feltünteti, hiányzik épen az, a mi a vezető eszmék és szervező intézmények közösségének és sajátos fejlődésének kimutatása által a szétszórt anyagot szervessé, összefüggővé, igazi históriává teszi.

Kimondtuk a fôelvet: mihelyt elismerjük, hogy van egyetemes történelem, tárgyunk nem lehet más, mint a nagy eszméknek és a megvalósításukra felállított intézményeknek, kor és nép szerint váltakozó sajátágaiknak, keletkezésök, előrehaladásuk és hanyatlásuk tüneteinek s okainak tanulmányozása.

Az uralkodó eszmék történetének megírásában látta Humboldt Vilmos a történetíró igazi feladatát. De ha azon munkákat tekintjük, melyek egy nagy idea köré építik fel a történelmet, mindenütt a következetességnek és az egységes tárgyalásnak épen nem kicsinylendő előnyei mellett, bizonyos egyoldalúságot találunk; a tények kevésbe vevését, vagy épen teljes mellőzését, a sokféle szövevényű életnek nagyon is merész egyszerűsítését. Ilyennek tűnik fel az egységes történeti felfogás első nagyszerű alkotása: Szent Ágoston könyve Isten birodalmáról, ilyennek Bossuet-Discours sur l'histoire universelle-je, nem is említve az e században oly divatos történeti philosophiákat és philosophiai történeteket.

Nem oly fenséges, de tartalmasabb és tanulságosabb az intézmények előadásában keresni a történelmi tudomány velejét. Csakugyan, ha a nagy egyházi, állami, katonai és gazdasági institutiók fejlődését a történeti élet kezdetei óta átkutatjuk, kétségtelenül leglényegesebb részeit bírjuk a históriai tudásnak. Más előnye e módszernek az, hogy valóban tudományos, sokkal biztosabb alapon áll, mint az egyes személyek vagy események részletes ismerete, végre az is, hogy egész természeténél fogva egyenleti az utat az összehasonlító történelem felé. De azért ez az irány is egyoldalú. A történelem úgy szólván statisztikává csenevész és a sok különféle érdeknek egybejátszása bonyodalma és küzdelme, azaz a valódi történelem helyett csak egyes, igaz hogy fontos mozzanatoknak nyerjük többé-kevésbbé pontos és pragmatikus rajzát.

Vissza kell-e hát térnünk gyermekkori ideálunkhoz, mely egyes kiváló emberek életrajzában szemlélte a történetet?

Igaz, hogy az élet a részletekben, az egyes eseményben, az emberben és tetteiben nyilvánul. Anyaga nincs is más a történetnek és ez anyag elmaradását vagy megcsönkítését nem pótolhatja semmi. Hanem a legszebb biographia, a legszellemesebb anekdota, a legcsengőbb beszéd üresek maradnak, ha nem bírjuk őket valami magasabb célponthoz fűzni. «A legnagyobb ember-élet», így szól korunk egyik legkiválóbb történetírója, «sem több, mint az általános élet szövedékének egy mozzanata».

Minden erkölcsi, tudományos, művészeti és politikai elv és igazság, kezdetben egy embernek és körének köszöni létét és érvényre jutását. Az úgynevezett herosok cultusa tehát történeti szempontból épen nem jogosulatlan. Elvont eszmékhez, sivár kategoriákhoz kötni kizárólag a történet fogalmát, ellenkeznek nem csak az emberi méltósággal, hanem a tudomány szabadságával is. De épen a szabadság védelmében el kell ítélni az anarchiát: a mi esetünkben a történeti egység és összefüggés elborítását és elnyomását a sok kisszerű, csak személyes, vagy helyi érdekű, aprólékos adathalmaz által. A mi nem tartozik az egyetemes történelem körébe, az nem is lehet historikum.

Kritériumra van tehát szükségünk. Az egyes individuumnak, vagy bármi csekély helységnek vagy eseménynek története még sem állhat egy sorban azon nagy általános tények történetével, melyektől millió meg millió ember sorsa függött hosszú időn át.

Ily központra van szükségünk, hogy hozzá fűzhessük a történeti élet egyes jelenségeit, az egyházat, a kormányt s alkotmányt, a művészetet és irodalmat, a gazdaságot, végre magát az egyes szereplő egyént. Ha e központot felismertük, mindnyájan egymás mellett léphetnek fel, mert cselekvőket *egy* szempont szerint irányíthatjuk és így megismerhetjük mindegyiknek aránylagos szerepét s fontosságát az egyes korszak és nemzet történetében. E központ nem más, mint a politikai történet.

Bár az emberiség művelt részei a történeti élet kezdetei óta egy nagy egységet alkotnak, és nincs több mint egy világ-történet, a történeti fejlődés kiválóan a *nemzetek* műve. Életők azon részét, mely lefolyt, mielőtt beléptek a közösségbe, helyesen nevezik tehát történet előtti epochájaknak. Tudatos akarat nélkül nincs történet; a nagy tömegek akaratát csak a bizonyos célok után induló szilárd szervezet irányozza; ez a szoros szervezet pedig csak a nemzetet, az államot egyesíti, az egész emberiséget nem. A legtöbb szellemi és anyagi munkát, a civilisatio kezdetei óta, az állam vette igénybe; a legtöbb eredmény, első sorban a nemzetek nevelése, neki köszönhető. Minden a mi az állam területén fennáll; az egyház ép úgy mint a művészet, a kereskedés csak úgy, mint az irodalom, meghatározott viszonyba kell hogy lépjen az állami szervezettel: igyekszik azt saját szempontjai szerint

módosítani, de támogatása nélkül nem lehet el. Az ókor mindenható köztársaságaiban ép oly természetes az állami rendnek központúl vétele, mint az újkor nagy nemzeti államaiban, miket a monarchia az aristokráciával és rendekkel egyetértésben, vagy velök megküzdve, tervezett és fejlesztett. És ha a középkor a maga világalomra törő hierarchiájával, a maga minden nemzeti határt átlépő lovagságával és polgárságával látszólag más képet nyújt is, ez igen tanulságos eltérés, de mégsem lényeges. A nemzeti ellentéteket sem az egyház, sem a rendi felosztás közössége nem simították el. A nagy közös intézmények, a melyek oly mélyen gyökereztek a történetben és az emberi társadalomban, igen nagy részét elhódítják ugyan a még fejletlen állami szervezetnek, de nem hogy megsemmisítsék hanem, hogy tulajdon céljaikra használják fel. Hisz mai nap is látjuk a modern nagy általános mozgalmaknak, az egyházinak, csak úgy mint a socialisnak, mindenekelőtt pedig az internationalis forgalomnak átalakító hatását. A középkori nemzetek nemcsak anyagát szolgáltatták a modern nemzeteknek, hanem szellemi őseik is, a mennyiben intézményeik, történeti életök, szellemi és anyagi fejlődésük — nem is szólva a nyelvi örökségről — mai napig is érezhető befolyást gyakorol reánk. Igaz, hogy akkor nemzethez nem kötött eszmék bírák egyideig az uralmat, de a mint szolgálatukban, példának okáért a keresztes hadjáratokban, a nemzetek inkább érintkeznek egymással, azonnal előtör, elementáris erővel, a nemzeti különbség és a tisztán politikai érdek.

Azt hiszem, kimutattuk a nemzeteknek, mint államban szervezett tevékenységi köröknek, önálló jelentőségét az egyetemes történeten belül. Elég, ha e kettő közötti viszony és kölcsönhatásra kissé tüzetesebben utalunk tulajdon nemzetünk történetében.

Bárminő fontosságot tulajdonítsunk is nevelési, vagy politikai szempontból hazánk történetének, bizonyos, hogy az, tudományos szempontból nem több, mint a világtörténetnek egyik része. Csak úgy szoktathatjuk a világirodalmat a mi speciális kutatásaink eredményének felhasználására, ha mi is számba vesszük az universalis historia módszerének és tanulmányának eddigi gyümölcseit. A magyar nemzet individualitásán kívül a közös európai állami és egyházi institutióknak és a velök összenőtt műveltségnek átplántálása, hazánk történetének legfőbb eleme. Mióta Árpád e földet elfoglalta és Szent-István keresztény országgá tette, nincs külön, elszigetelt magyar történet, hanem nemzetünk, léteért küzdve, tökéletesedésére törve, azon ideálok után tanult haladni, melyeket Palaestina, Hellas és Róma szelleme alkotott meg, azon eszközökkel, melyeket nyugoti szomszédjainál látott alkalmazva. Ismerhetjük-e Szent-István művét, ha nem tanulmányoztuk a clunyi egyházi reformmozgalmat, vagy Nagy Károly állami beren-

dezését? Megértjük-e Nagy Lajos személyiségét és szerepét, ha nem tartjuk szem előtt a francia lovagság, a normann közigazgatás és törvénykezés fejlődését? És minél tovább megyünk, annál szorosabb a kapcsolat. A renaissance és a reformatio, a Habsburgok trónra jutása, a török uralma és kiűzése, a nemesség és a korona küzdelme, végre a modern eszmék diadala az 1848-iki és az ezt megelőző törvényhozásban — történetünk összes epochái — mind-megannyi lépését jelölik az európai általános mozgalmak érvényre jutásának. E fővonásokkal csak jelezni akarjuk, hogy történetünk két alkotó eleme közt az egyik, az idegen, ép oly szabatosan kimutatható lényében és hatásában, mint a másik, a hazai, a nemzeti.

Mi is az a nemzeti szellem? Sokat hányatott jelszó-e csupán, vagy igazi kincs, becsesebb a bölcsök kövénel, mert megtalálásával és megismerésével egyszerre beláthatunk a nemzet múltjába, jelenébe és jövőjébe?

A nemzeti sajátságok megítélésében két egymással szembenálló iránynyal van dolgunk.

Az egyik szerint a nemzeti genius faji, származási sajátság. A korok és viszonyok különbözősége hat reá, más-más nyilatkozásokra bírja, de lényegében meg nem változtatja.

A másik irány nem ismer külön, állandó faji sajátságokat, hanem csak különböző kultur-fokozatokat. Az egyik fejlődési korszak az egyik, a másik ismét a másik nemzetre, vagy annak bizonyos részére tett a körülményeknél fogva nagyobb hatást. De ez a hatás nem oly állandó, hogy a viszonyok változása még lényegében is át ne alakítsa.

Szembetűnő a két tábor megegyezése azon két sereggel, melyre az egész szerves világ eredetének, a fajok keletkezésének és átalakulásának kérdése osztotta a tudományos világot.

Külön faji jellegben, a mennyiben ez az illető fajból származók erkölcsi és politikai elveire és tetteire bármi befolyással volna, nem hiszünk és nem hihetünk. Nem hihetünk addig, míg a tudomány nem nyújt valami megbízható adatot, a melyből a fajnak, a származásnak illetén befolyása kiderülne. Különben is tiszta faj, történeti népnél alig fordul már elő.

De azért van más is. a mi az egyénnek, a nemzetnek cselekvését irányozza, mint a pillanat szüksége, a körülmények kényszere.

Mint a származás kiválóan a testi, úgy viszi át a nevelés a szellemi és erkölcsi tulajdonokat nemzedékről nemzedékre. Minél hosszabb tartamú ez a nevelés — a legszélesebb értelemben használjuk e kifejezést — vagyis minél állandóbbak azok a viszonyok, melyek között a nemzet él, annál erősebben kifejlődnek azok a tulajdonságok, melyekre a nemzet legnagyobb súlyt helyez,

vagy melyeket a létért való küzdelem leginkább megkövetel. Ily értelemben véve bajos eltagadni a nemzet külön jellemét, csak-hogy az nemcsak a származásnak, hanem a közös lakóhely, a nyelv, az életmód és foglalkozás, az egyházi és politikai iskolázottságnak, egyszóval a *történetnek* eredménye.

Felfogásunk szerint tehát meg van nyitva az út a néplélek rejtekeihez a beható és részletes történeti vizsgálódás által. Ha a származást vennők kalandul, sokkal könnyebbé válnék feladatunk, a mennyiben erkölcsi és szellemi kérdésekben is koponya vagy izomalakulat döntene.

A bizonyos viszonyok alatt megállapodott, a küzdelmekből győzelmesen kikerült népszellem, mint egység és egyéniség száll szembe az ujonnan felmerülő erkölcsi és politikai tényekkel. Mibenlétét, úgy látszik, inkább fedi föl akkor, midőn a támadás talpra állítja, mint a midőn egyforma viszonyok közt folyik le léte. Minden újabb hatás új vonást csatol a régiekhez és idővel az átvett is integrans része lesz a nemzeti szellemnek. Bátran mondhatjuk, hogy azoknak a nemzeteknek a lelke a leggazdagabb és legerősebb, melyek a legtöbb ilyen rázkódást állották ki diadalmasan.

Nézzük ez alapelv alkalmazását hazai történetünkre.

II.

A mint az európai egyházi és állami forma a népre talál, mely az imént lépett a történelmi szereplők közé, midőn vezére és hadi szerencséje a törzs-szerkezetből kiemelve, egy önálló nemzettel egyesítik, nemcsak módosítja a régi szokásokat és intézményeket, hanem maga is módosul általok. Akárhány megegyezést mutatható is ki a frank Capitulariák és Szent-Istvánnak és utódainak törvényhozása közt, bizonyos hogy azért a magyar megye kezdetől fogva más volt, mint a német Gau és a frank comitatus, nem szenved kétséget, hogy az egész hadi szervezet, a királyi hatalom gyakorlása, az örökösödés, más marad, mint a minőt a nyugoti országoktól akkor át lehetett venni. Az egyház bizonyára ugyanazon alapokon nyugodott itt is, mint p. a római birodalomban vagy Franciaországban, még idegen volt a legtöbb pap, de azért tudományunk minden művelője tudja, mennyi munkába került még századokon át VII. Gergely reformjainak, az egész világot átalakító újításainak teljes meggyökerezése. Épen úgy vagyunk a hűbériséggel is, vagy a reformatióval. Az Anjouk királysága lényegesen különbözik bármelyik más feudális uralomtól. A hitújítás korában képviselve van itt minden secta, de azután nem találunk sem puritánusokat, sem independenseket, sem pietistákat, legfőlebb a könyvekben, hanem nyelvök, vagy földrajzi helyzetök

szerint az országot egymásközt megosztó nagy felekezetekeket. Röviden: a mióta a magyarság belépett az európai élet közösségébe, a nyugoti műveltség körébe, az elnevezések ugyanazok, mint egyebütt, de az alattok tényleg mutatkozó tények és állapotok más viszonyok fennmaradását és visszahatását bizonyítják. E visszahatás és a réginek küzdelme az újjal, az ez által létrejövő új gondolkodás és annak nyilatkozása a tényekben az, mi minden egyes szakban mint nemzeti genius tűnik elénk. Kimutatása s azon eltérések feltüntetése, melyet fejlődésünkben, más népekéhez képest, előidézett, nemzeti történetünknek tán legtanulságosabb része. E tanulmány az, a mi által megközelítjük az európai befolyás alatt átalakuló, de viszont a reá ható eszméket és intézményeket a saját képéhez hasonló nemzeti közérzületnek megismerését.

Igen bőven ki lehetne fejteni a sokféle érintkezést hazánk története és az Európán uralkodó eszmék közt. De e kevés is megmutatja, mily óriási és valóban termékeny terület vár itt még művelőre. Átjö hozzánk, úgy szólván, minden mozgalom, de míg némelyik, mely Európát átalakította, nálunk csak rövid s kisszerű életre van kárhoztatva, mások meg, melyek künn nem igen állhattak ellen a rombolásnak, itt, kedvezőbb feltételek alatt, hosszú időn át terjednek s virágoznak. Ki merné a magyar polgárságot, jelentőségre nézve, az olaszhoz, vagy francziához hasonlítani, pedig történetileg szólva, bizonyára egy törzsnek ágai? Másrészt, ki nem látja aránylag mennyivel nagyobb nálunk a szerepe a rendígyűléseknek, mint bármely más európai országban, Anglia kivételével? Miért maradt meg nálunk, annyi metamorphosis után, napjainkig a megyerendszer, mely ősi hazájában, a frank birodalomban, oly hamar elkorhadt? Miért vert nálunk aránylag oly mély gyökeret a reformáció legradikálisabb hajtása: az unitarismus? Ez csak a szellemi talaj sajátságán, az egyik külföldi productum iránt való közönyében, a másakra nézve kedvező éghajlati s vegyi viszonyain alapulhat. Ha tehát e kérdésekre, mikhez ezernyi mást hozzáadhatunk, megfelelőtünk, igen lényeges pontokban megismertük e szellemi talajnak, azaz magának a nemzeti szellemnek sajátságait, hajlandóságait, egész munkásságát.

De a világtörténeti szempontok bevitele a hazai történetbe, nem kizárólag ez utóbbira nézve gyümölcsöző. Az egyetemes történetre nézve is nagy haszonnal jár hazai történetünk ilyen feldolgozása. Nemcsak azért, mert nemzeti történetünk a folytonos barátságos vagy ellenséges érintkezés miatt, igen sok pontban felvilágosíthatja szomszédaink történetének még homályban maradt részleteit. Ez csak másodrendű haszon. Az igazi, a világtörténeti eszmék és intézmények haladásának és működésének jobb és pontosabb megismerésében áll, mihez a honi viszonyok

szolgáltatnak nem egy lényeges adatot. Már kiemeltük, hogy az itteni talaj kiválóan kedvezett az egyik vagy másik politikai, egyházi vagy katonai alakulásnak. úgy hogy annak növekedése, bomlása, egész működése itt jobban észlelhető, mint saját szülőföldjén. Bizonyos p. o. hogy a nemesi szabadság és önkormányzás keresztülvitelében hazánk classicus földnek tekinthető. Az a körülmény, hogy nemzetünk aránylag később fejlődött, tanulság szempontjából szintén inkább előnyös. Franciaországban és Angliában a XIII. és XIV. század látja azon alkotmányos küzdelmeket, melyeknek hazánk csak a Habsburg ház uralma alatt vált színhelyévé. Természetes, hogy így sokkal részletesebb anyaggal rendelkezünk, és a szereplők megértését nagyon megkönnyíti, hogy azok sokban annyira közel állanak hozzánk. Hol lehetne még oly alaposan tanulmányozni a különböző kulturai és gazdasági fokoknak, a különböző egyházaknak, a különböző nemzetiségeknek egymás mellett való megmaradását mint nálunk? Hazánk sok tekintetben egy történeti Pompeji, mely rég elmúlt korok eszméit és intézményeit mentette meg az enyészettől. Egy szóval, mint minden más nemzet, a magyar is, nemcsak vérontásával érdemelte meg a történelem műsájának figyelmét és érdeklődését, hanem szellemének sajátos vonásai által is.

Végelemzésben tehát a nemzeti történelem az egyetemessel egy és tőle semmikép el nem választható. Az egyetemes történelem adja a keretet, szolgáltatja a mintát, melybe a nemzet, vérevel és verejtékével, beszövi az élettelses színeket.

Egy tekintetben azonban mindig első rangú fontosságú marad, nemcsak nálunk, hanem a világ minden nemzeténél, a hazai történelem művelése. Nem képzelhetünk el komoly történelmi tanulmányt másként, mint ha a legjobban ismert, legközelebbi körből indul ki. Bizonyos, nagyon is igazolt gyanúval van jogunk nézni az olyan egyetemes történeti munkát, melynek írója, nemzeti kérdésekkel való tüzetes foglalkozás által, már előbb be nem mutatta avatottságát és lelkiismeretességét.

Fejtegetésünknek tehát kettős az eredménye.

Az egyik az, hogy a nemzet csak a világtörténeti momentumok egybevetése, összehasonlítása által, jut énjének, sajátosságának igazi tudatára.

A másik az, hogy a midőn a hazai történetet műveljük tudományos módszerrel, az egyetemes történelemnek terjesztjük ki irodalmát. Megállapítva és köztudatba vite a magyar nemzet egyéniségét, a tudomány terén hajtjuk végre, a mit Széchenyi végcéljául tűzött ki politikai fáradozásának: «az emberiségnek egy nemzetet megtartani: ez és nem kevesebb forog kérdésben és rajtunk áll ennek szerencsés eszközlése.»

Sokszor kiemelték nemzetünk egyik jellemvonása gyanánt,

hogy hol az elérhetetlent hajhászsa duzzadó ereje érzetében, hol pedig teljes kislelkűség szállja meg, mely a lehetőnek elérésétől is visszatartja. Nem abból fakad-e ez a vonás, hogy sem a multban, sem a jelenben nem vet eléggé számot ereje, munkássága igaz mértékével? Ezt a mértéket pedig valóban csak a komoly tudományos kutatás állapíthatja meg, a mely különválasztja azt, mit a közösségnek köszönünk, attól, mi a nemzet saját erkölcsi, szellemi és anyagi erőfeszítésének gyümölcse.

Távol marad tőlünk a gondolat, hogy a tudományt a napi politika szolgájává aljasítsuk. De ha a történelem társadalmi tudomány — pedig mi annak tartjuk — nem lehet magasztosabb feladata, mint meghatározni egy nép gondolkodását és érzését, megállapítani virágzásának és hanyatlásának feltételeit.

Nem vonjuk kétségbe, hogy a költő látnoki szeme, a bölcsész lángesze, az államférfiú ihletett intuitiója rövidebb gondolkodási folyamat után is sokat fel fog fedni abból a szellemi kincsből, melynek feltalálására és kiemelésére mi életünk munkáját szenteljük. Hanem a költő, a bölcsész, az államférfiú mindig csak egyes vonásokra fog találni: az *egész* néplelek meghatározására a történetíró összefoglaló munkássága szükséges.

Még egy ellenvetésre lehetünk elkészülve, ha nem is a T. Akadémia körében. Nem sérti-e a nemzeti élet ily pontos elemzése, bonczolása a hazafias érzést? Nem fosztja-e meg a nemzetet történetének, ideáljainak élvezetétől?

Oly idealban, mely erkölcsi igazságban nem gyökerez, komoly ember tartósan nem lühet. Az olyan historikust, ki hazaszeretetből mondana, vagy írna tudva valótlan, nem hasonlíthatjuk másához, mint ahhoz az orvoshoz, ki tudva, nem megfigyelése, hanem óhajta szerint jegyeznél fel az érverést és a lélekzés tüneteit — csak azért, mert a tulajdon anyja állapotát kell megítélnie.

Különben is, ez az elemzés és bonczolás csak eszköz. A cél nem lehet más, mint a multnak lehető hű elénk állítása, restructiója. E célból nem csupán a szorosan vett történelmi forrásokat és emlékeket aknázza ki a kutató. Bár mélyen rejtőző, de annál értékesebb kincseket talál a nyelvnek, a népköltészetnek, a gazdasági életnek, a szokásnak s hagyománynak néhol vulkánikus erők által széthányt, de leggyakrabban csendesen egymás fölé rakódott rétegeiben. És ha a multat megelevenítette, nemcsak a nemzeti élet és fejlődés egyes fokozatait világosította meg, hanem a világtörténeti anyagot is lényegesen gazdagította. Az egyes korszakok általános képéhez hozzá bírta adni azokat a színeket, melyek egy külön nemzeti elemnek bizonyítják létezését, és abban az általános eszmék fényének sajátos visszatükröződését.

Egymás után láttak és látnak napvilágot az oklevelek, a diplomáciai levelezések és más publicatiók. E kiadványok érdemből, melyből éppen az Akadémiát illeti meg az oroszlánrész, mit sem akarunk levonni. De igen gyakran felhangzik a panaszos óhaj: miért nincs kellően feldolgozva a rendkívül becses anyag?

Mi a feldolgozás? a történeti anyagnak először kritikai megrostálása, megbízhatósága és hitelessége szerint, azután kijelölése annak a helynek, mely az egyes adatot a kor, a nemzet és így az egyetemes történelem keretében megilleti.

Szerény véleményem szerint ez lebegett az Akadémia főnkelt lelkű alapítói előtt, midőn a tudós társaság egyik céljául kitézték: «az egyetemes és a különös, főkép a hazai történelemnek magyar nyelven való művelését.»

A budapesti Pasteur-intézet harmadik évi statisztikájáról.

(Kivonat *Högyes Endre* rt. november 13-án tett jelentéséből.)

I. Az intézetet, működésének harmadik évében (1892. április 15-étől 1893. április 14-dikéig), 647 veszett és veszettségre gyanús ebmarta egyén kereste fel, hogy magát a veszettség kitörése ellen beoltassa. A 647 közül 12 esetben nem sikerült a veszettség kitörésének megelőzése, hat esetben azért, mert az illetők elkésve érkeztek a beoltásokra. 641 esetből 6 halálozás történt, a halálozás aránya 0.93% . Az I. évben oltott 689 egyén közül elhalt 8, tehát a halálozás aránya volt 1.16% , a II. évben oltott 535 egyén közül, elhalt 3, tehát a halálozás aránya volt 0.56% , a III. évben oltott 641 egyén közül elhalt 6, a halálozás aránya volt 0.93% ; a három év alatt összesen orvosolt 1865 egyén közül elhalt 17; a három évi halálozás-arányátlag a tehát 0.91% . A veszett és veszettségre gyanús kutyamarta egyének rendes halálozás aránya az eddigi statistika szerint egyre-másra $15-20\%$ -ra vehető: *a három első év tapasztalata tehát azt mutatja, hogy a veszettség elleni védőoltások segélyével az átlagos halálozást le lehet szállítani 1% alá.*

II. A marás-esetek nem egyenlően súlyosak, ennél fogva a gyógyulás eshetősége sem egyenlő. Legsúlyosabbak az arc- és fejmarások, kevésbé súlyosak a kéz- és legkevésbé a láb- és törzsebek; a rendes halálozási százalék a fej- és arcsebeknél a régi statistika szerint $80-90\%$ (ez arány bizonyára kissé

túlzott), a kéz- és lábsebeknél átlag 37°/_o. A három első év statisztikája Hőgyes tanár intézetében ezekre a következők:

	<i>Orvosoltak száma</i>	<i>Halottak száma</i>	<i>Halálozás</i>
Marás a fején és az arczon	180	5	2.77 ^o / _o
Marás a kézen	735	11	1.49 ^o / _o
Marás a lábon és törzsön	950	1	0.10 ^o / _o
Összeg:	1865	17	0.91 ^o / _o

A fej- és arczmarás-esetek halálozás arányának ily tetemes leszállása mutatja legszembeötlőbben a védőoltások hatásosságát.

III. A harmadik évben beoltott 647 egyén közül 95 egyén volt idegen és 552 magyarországi. Az idegenek közül legtöbb volt Horvát-Szlavonországból (37), melynek bánja felkérte az intézetet arra, hogy a horvát-szlavonországi veszett kutya-marottakat orvosolja. Hasonlóra kérte fel a consulates útján az intézetet Szerbia is, honnan 20 egyén jött fel a beoltásokra: 14 eset volt Galicziából, 31 eset az összes osztrák tartományokból, 7 Boszniából. Különösen megnövekedett az idegenforgalom az utolsó évben, örvendetes jeléül annak, hogy úgy a veszettség elleni védőoltások hasznosságának, valamint a budapesti Pasteur-intézetnek jó hírneve az országon kívül is növekedőben van és hogy így ez intézet nemcsak humanistikus, hanem culturalis missiót is teljesít.

Az 552 magyarországi eset az ország 49 megyéjének 264 községe között oszlik meg. Legtöbb egyént szolgáltatott a harmadik év folyamán Pest-Pilis-Soltmegye (94), utánna jött mindjárt Bács-Bodrog (44), továbbá Csanádmegye (33); 14 megyéből pedig egyáltalán nem jött senki az oltások használatára.

A három év folyamán tisztán Magyarországból 1751 egyén kereste fel az intézetet. Ezek megyék szerinti eloszlás mértékétől vehető a veszettség elterjedésének is. Hőgyes tanár az elterjedést térképileg mutatta be. Az 1890. április 15-dikétől 1893. április 14-dikéig terjedő 3 év alatt legelterjedtebb volt a veszettség a következő megyékben: Arad, Bács-Bodrog, Csanád, Esztergom, Fejér, Háromszék, Heves, Hont, Hunyad, Jász-Nagy-Kún-Szolnok, Mármaros, Nógrád, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún, Szabolcs, Ung, Zólyom megyékben, melyek 100,000 lakosra 16—33 egyént küldöttek fel a védőoltásokra a Pasteur-intézetbe a három év alatt. Kevésbé voltak veszettséggel fertőzve a következő megyék: Alsó-Fehér, Abauj-Torna, Baranya, Békés, Bihar, Csongrád, Győr, Hajdú, Komárom, Moson, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Pozsony, Sopron, Somogy, Sáros, Tolna, Torontál, Temes, Ugocsa, Udvarhely, Zala, Zemplén, Vas. E megyék a három év folyamán 100,000 lakosra 6—14 egyént küldöttek fel a védőoltásokra. Csekély mértékben voltak

fertőzve: Brassó, Besztercze-Naszód, Csik, Krassó-Szörény, Szatmár, Szeben, Szepes, Szilágy, Szolnok-Doboka, Trencsén, Veszprémmegyék, melyek 4—5 egyént küldtek védoltásokra 100.000 lélekre számítva. Alig vagy nem voltak fertőzve a következők: Árva, Borsod, Bereg, Fogaras, Gömör, Kolozs, Kis-Küküllő, Liptó, Nyitra, Túróc, Torda-Aranyos, melyekből 0—3 egyén jött fel az oltásokra. A három év alatt senkise jött védőoltásra a következő megyékből: Árva, Túróc.

IV. A veszett ebmarásoknak a harmadik év folyamán is, úgy mint a két első évben, a szegény földmivesek és iparosok 5—15 év között levő fiúgyermekei voltak leginkább kitéve: úgy hogy ez Magyarországon ez idő szerint állandó statisztikai ténynek vehető. Ezek szolgálatják jó nagy részét a beoltottaknak.

A harmadik évben is úgy, mint az előbbi két évben, legtöbb marás veszett kutyától származott: 378 esetben veszett eb, 24 esetben veszett macska, 1 esetben veszett ökror volt a maró állat; egy esetben pedig veszettségben szenvedő ember okozta környezetéből 8 egyénnek az infectióját. A veszett ebmarások néha igen tömegesek voltak: 2 esetben pl. egy-egy kutya 12—12 egyént mart össze.

V. A harmadik év folyamán is a védőoltást az előbbi évek módja szerint végezték. Az intézetnek szegény betegei az üllői-úti közkórházban voltak elhelyezve, a honnan bejártak a központi orvoskari telepen levő Pasteur-intézetbe. A szegény beteg-forgalomról és az ápolás idejéről a három év folyamán számot ad a következő statistika: az üllői-úti közkórházban e három év alatt 1350 beteg volt elhelyezve 379 kísérvével. Az oltó napok száma 19,280-at tett: a kísérvékével együtt pedig az összes ápoló napok száma a három év alatt 24,391 volt.

Az intézetben a főoltások a délelőtti órákban folynak: súlyos esetekben azonban a délutániakban is. Az oltások száma a harmadik évben 13,013 volt.

VI. A három első év adatait összeállítva, azt találjuk, hogy a veszett állatmarások száma legtöbb július hónapban és legkevesebb novemberben. Novembertől a következő májusig lassan, kis ingadozással folyton növekszik a szám, június hóban hirtelen felszökken, legnagyobb magaslátát éri el júliusban, honnan augusztus és szeptemberben a májusi magaslátig száll alá. Érdekes az, hogy ekkor a továbbcsökkenés abban marad, sőt október hóban növekvés mutatkozik és csak azután süllyed a szám rohamosan a novemberi minimumig.

A június, július, augusztusi maximum oka kétségtelenül az, hogy e hónapokban ember, kutya legtöbbet jár szabadon és leginkább van kitéve a fertőzés veszélyének. Az októberi szaporodása

az eseteknek valószínűen az őszi földmíves- és szántómunkák beállításával van kapcsolatban.

VII. Hányon tört ki a veszettség azon veszett ebmarottak közül, a kik védőoltást kaptak és hányon azok közül, a kik nem kaptak? A harmadik évre vonatkozólag még direct statisztikai adatok nincsenek. A védőoltásra meg nem jelentek számát még hivatalos utánjárás után ezentúl lehet csak megállapítani. Egy azonban eddig is biztos: az t. i., hogy azok közül, a kik védőoltást kaptak (641 egyén), meghalt összesen 6 egyén, a kik nem kaptak, azok közül eddigelé tudomása van az intézetnek 11 egyén haláláról, melyhez jön az a 6 egyén, a ki későn kapta a védőoltást, úgy hogy a nem vagy későn oltottak közül 17-en haltak el veszettségben. Az I. évben az összes veszett kutymarottak közül 24 % maradt odahaza és 76 % jött el. Ez arány a legnagyobb valószínűséggel a II. és III. évben sem változott; így felvehető, hogy a III. évben körülbelül 182 egyén volt olyan, ki nem vette igénybe a védőoltásokat, 541 beoltott közül tehát meghalt 6, 181 be nem oltott közül 17.

Az első évben pontosabban kiszámított alapon a beoltottak halálozásaránya 1.19%-nak, a be nem oltottaké körülbelül 26.8%-nak tűnt ki. Mind a három évre kiszámítva a fennebbi felvétel alapján ez arányt, az tűnik ki, hogy Magyarország területéről oltásra megjelent 1751 egyén közül csak 17 egyén halt el olyan, a ki idejekorán és kellő oltásban részesült, tehát 0.98%; az ugyanazon idő alatt oltást nem, vagy későn kapott 443 egyén közül 86 kapta meg a veszettséget, tehát 19.41%.

VIII. Magyarország területéről az 1890. április 15-dikétől 1893. április 14-dikéig terjedő három év alatt az intézet eddigi tudomása szerint összesen 103 egyén halt el veszettségben. Ezek közül csak 17 volt olyan, a ki szabályszerű oltást kapott, míg 86 olyan, a ki későn (22.3 %-a az összes eseteknek) vagy egyáltalán nem (61.2 % az összes eseteknek) jött el az oltásokra. Nagyon valószínű, hogy még sok halálesetről nincs tudomása az intézetnek: így ez utóbbi százalék-arány még nagyobb lesz. *Ez egy újabb direct bizonyítéka az antirabikus oltások elvitázhatalan hasznosságának.*

A kagylósrákok haránt-csikos izomrostjainak finomabb szerkezete.

(Kivonat *Daday Jenő* lt. novemb. 13-án előterjesztett értekezéséből.)

A kagylósrákok az izeltlábuak állatkörének *Entomostraca* csoportjába tartozó állatkák, melyeknek hazai vizeinkben is számos faja él. Szerző azon alkalomból, hogy ezen állatcsoport hazai fajainak monographikus feldolgozásához kezdett, részletes tanulmány tárgyává tette egyebek mellett az izomrendszert s az izomrostok finomabb szerkezetét is, a mely utóbbi felől az a vélemény volt általános a tudományban, hogy semmiben sem különbözik a többi állatok haránt-csikos izomrostjaitól. E szerint tehát azt tartották, hogy a kagylósrákok harántcsikos izomrostjai, pénzoszlopra emlékeztetőleg, egymásután váltakozva következő egyszerű fénytörésű — isotrop — és kettős fénytörésű — anisotrop — korongokból állanak, a melyek különböző reagensek, ezek között pl. a borszesz hatására igen vékony, hosszirányú rostokra esnek szét.

Szerző vizsgálatai folyamában e felfogástól teljesen elütő végeredményekre jutott s nevezetesen konstatálja azt, hogy a kagylósrákok izomrostjainak harántcsikoltsága nem a pénzoszlopra emlékeztetőleg egymásután sorakozott egyszerű — isotrop — és kettős fénytörésű — anisotrop — korongoktól, hanem a két optikai tulajdonságot magában egyesítő, spirálisan felcsavart, egy vagy több, az utóbbi esetben egymást keresztező, páros számú zsinagtól származik, a melyet *izomrost-zsinagnak* vagy egyszerűen *izomzsinagnak* — sarconema — nevez. Ezzel kapcsolatosan konstatálja azt is, hogy az említett korongoknak különféle reagensek hatása okozta széteséséből magyarázott primitív fibrillák nem műtermékek, hanem az izomrostoknak természetes alkotórészei s ezeknek kisebb-nagyobb csoportjait ugyancsak izomzsinag burkolhatja.

A kagylósrákok harántcsikos izomrostjainak finomabb szerkezetére vonatkozó vizsgálatok különben rövid foglalathban a következő végeredményeket adták.

1. Az izomrosthüvely — sarcolemma — még a legfinomabb rostokon is kétrétegű.

2. A nagyobb átmérőjű izomrostok sarcolemmájának két rétege között igen finoman szemcsézett protoplasmatisus állomány terül el.

3. A kisebb átmérőjű izomrostok sarcolemmájának két rétege igen közel fekszik s közte látható protoplasmátikus-állomány vagy nincs is, vagy pedig csak igen csekély van.

4. Az izommagvak a sarcolemma két rétege között foglalnak helyet, de csak oly sarcolemmában vannak meg, melynek két rétege között protoplasmátikus-állomány van.

5. Az izommagvak tojásformák, szürkés protoplasmátikus-zsineg közvetítésével, hossz tengelyük két csúcsán olvasószerűleg egymással összefüggenek.

6. Az izommagvak belsejében magtestecske és magvacskatest, kéregállományában pedig három különböző irányban futó és egymást keresztező spirális-szalagrendszer van.

7. Az izomállomány nem korongos szerkezetű, hanem spirálisan felcsavart zsineg, az *izomzsineg* — sarconema — s egyértékű a *Merkel*-féle izomelemmel.

8. Az izomrostokon, nagyságuk szerint, egy vagy több, az utóbbi esetben mindig páros számú s az utóbbi esetben ellentétesen futó és egymást keresztező izomzsineg csavarodik fel.

9. Az izomzsineg az összehúzódott izomrostokon mindig hengeres, és csavarmenetei vízszintes irányúak: a megernyedteken ellenben többé-kevésbé lapított szalag, és csavarmenetei mindig lejtősek.

10. Az izomzsineget egy külső vékony hártya burkolja, az *izomzsineg-hüvelly*, mely azonos a *Krause*-féle haránthártyával.

11. Az izomzsineg egy külső *világos állományból* — hyalolemma —, egy középső *szürke állományból*, — glaucollemma — és egy *központi kötegből* — endonema — áll.

12. A *világos állomány* — hyalolemma — hengeres cső, és falazata megfelel a régi felfogás szerinti isotrop korongnak.

13. A *szürke állomány* — glaucollemma — hengeres cső, és falazata megfelel az *Engelmann*-féle harántkorongnak.

14. A *központi köteg* — endonema — hengeres zsineg, és állománya megfelel a *Hensen*-féle közép korongnak.

15. A világos és szürkés állománynak kéregrétegében két ellenkező irányban futó és egymást keresztező szalagrendszer van, melyeknek optikai képe azonos egyfelől az *Engelmann*-féle mellékkorongokkal (világos állomány), másfelől a húshasábokkal (szürke állomány).

16. A központi köteg egy világos, egy szürke állományú hengeres csőből és egy központi fonálból, a *tengelyfonálból* — axonema — áll.

17. A központi köteg világos és szürke állománya min-

den tekintetben azonos a sarconema világos és szürke állományával.

18. A *központi fonál* — axonema — finom rostok pama-tától olvasószerűen összefűzött magvakat tartalmazó vékony zsineg-

19. Az izomzsineg világos állománya igen rugalmas és összhúzókéony, többi alkotórészei pedig kevésbé rugalmasak és összhúzókéonyak s az izomzsineg működése alatt legjobban össze-
húzódik és kiterjeszkedik a világos állomány.

20. Az izomzsineg kipattanása és összeperdülése alkotó állományainak összhúzódásától és megernyedésétől ered.

21. Az izomzsineg összeperdülése activ működés, kipat-tanása ellenben passiv folyamat

22. Az izomzsineg minden esetben nagyszámú elsőd-, másod-, harmad- stb. rendű harántcsikos rostocskákat burkol körül, a melyek megfelelnek a primitiv fibrilláknak.

23. Az izomzsinegtől körülzárt harántcsikos rostocskák nem műtermékek s ugyanazt a szerkezetet mutatják, a mit a vastagabbak.

24. Az izomrostok megernyedése és összhúzódása egy-szerű mechanikai folyamat, a melyet az izomzsineg kipattanása vagy összeperdülése okoz.

25. A megnyúlt vagy megernyedett izomrostok megvékonyodása nem egyéb mint az izomzsineg kipattanásával vagy megernyedé-sével kapcsolatos összeesésnek szükségszerű és természetes fo-lyamata.

26. A megrövidült vagy összhúzódott izomrostok meg-vastagodása nem egyéb, mint az izomzsineg összeperdülésének vagy összhúzódásának szükségszerű és természetes követke-zménye.

27. Az izomrostok tulajdonképeni működése a megrövi-dülésben nyilvánul, míg a megernyedés csak nyugalmi állapot.

28. A harántcsikos izomrostok finomabb szerkezetének helyes megértése céljából a *Vorticellinák* kocányának és kocányizmának szerkezetéből, valamint működéséből kell kiindul-nunk s aztán úgy haladunk a magasabb és legmagasabb fejlett-ségű állatokig.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE januári füzetének tartalma. Gyulai Pál Lukács Móricz-ról írt tanulmányát közli, melyet a Kisfaludy-Társaság december havi ülésén olvasott fel. Alig van irodalmunkban valaki, a kire annyira reá illjek az az elnevezés, a melyet az angol literary gentleman feljéz ki, mint Lukács Móriczra. Nagy műveltségű férfiú volt s nem hiányzott írói tehetsége sem. De se anyagi körülményei, se írói hecsvágya nem ösztönözték arra, hogy a tudomány valamely szakának művelésére szánja el magát, vagy egész erejét megfeszítve, az írói pályán küzdjön babérokért. Nem könnyen lelkesült, munkáival mindig elégedetlen volt, s az írói pályára inkább barátai ragadták, mint saját erőlye. Sok nyelvet megtanult, sok mindent olvasott, de nem valamely kitűzőtt célra, hanem inkább csak önművelésére. Érdeklődött a magyar politikai élet minden mozzanata iránt, de tevékenyebb részt nem igen vett benne. Visszariasztotta a tömeg zaja, de még inkább szemlélődő és kétkedő természete. Egy pár megye táblabírájává fogadta ugyan, de országos képviselőjévé soha sem választotta. Ő maga megelégedett, ha irataival küzdhetett a szabad-elvű eszmék mellett s a külföldi lapokban védhette hazája ügyét. — Előbb szépirodalommal foglalkozott, majd tudományos tanulmányokat írt s végre politikai czikkeket. De munkássága gyakran évekig megszakadt, részint társadalmi elfoglaltsága, részint családi csapások miatt. Szívesen látott vendége volt úgy a főuri, mint polgári szalonoknak. Szellemes társalgása magához vonzott mindenkit. Széleskörű levelezéseket folytatott nőkkel, férfakkal, különösen barátaival, a kik a magyar irodalom és közélet legkitűnőbb képviselői közé tartoztak. A családi csapások mélyen hatottak kedélyére és súlyukat önfeláldozással viselte. Anyja évekig betegeskedett s ő ágyánál tölté éjét-napját. Később nejét hosszras betegségében szintén évekig ápolta s midőn meghaltak, útazásban keresett szórakozást. Ilyenkor tolla pihent s csak barátai unszolására vagy erkölcsi kényszer hatása alatt vette föl újra. De magán az irodalom ügyén mindig részvéttel csüingött s végrendeletében vagyona jó részét tudományos, irodalmi és jótékony célokra hagyta. — Zichy Antal *Visszapillantás az 1832–36-diki országgyűlésre* czímmel első közleményét adja azon ismertetésnek, melyben e hosszú országgyűlés működéséről szól. — Haraszi Gyula *Duse Eleonorá-ról* írt tanulmányt. Játékának fő varázsereje a természetesség. Az eszközök között első helyen áll a játék őszintesége, igazsága, ha ugyan szabad játék szót használni azon művésznőnél, ki tulajdonkép nem is játszik, hanem végig éli az ábrázolt alak életét. Hogy őszinte s igaz lehessen

Duse, olyan szabadságra érzi magát följogosítva, minek jogosságához bizonyára sok szó fér. Ő ugyanis rendkívül tág tért juttat a maga saját költő-tehetségének egy-egy szerep lélektani fölfogásában, akár az egésznek, akár csak a részleteknek oly módosításával, a mi több mint a minden nagy művésztől várható egyéni fölfogás az ábrázolásban, — határozott újjáalkotásnak illik be. Játékának igazsága meglátszik hangján is. De míg hangja erő s mélység tekintetében kívánni valót hagy fenn, addig arcjátékát már csak csodálni lehet. Joggal állítják ez arczóról, hogy a legkifejezőbb s legváltozékonyabb, milyennel a természet nőt valaha felruházott. Némelyek úgy vélik, hogy e művésznő a nagy tragikai stílhez nem rendelkezik a megfelelő külső eszközökkel; így különösen híjával van azon plastikaiságnak, mely a nyugalomban is kifejező tud lenni. — Wertheimer Ede *Rainer főherczeg magyarországi utazása 1810-ben* címmel közöl részleteket a főherczeg kiadatlan naplójából; érdekesek a naplónak azon részei, melyek Pestre vonatkoznak, és a főváros akkori kinézését jellemzik. — A szépirodalmi részben van Vadnai Károlynak *A ruzsinkai póstásnő* című elbeszélése. — Léva József *A nagymama emléke* költeményét adja. — Béry Gyula *Mickiewicz Ádám krími sonettjeiből* fordított le ötöt. — Than Károly *A kémiai affinitásról* címmel megismerteti a Piñerua spanyol chemikustól kiadott gyűjteményét azon nyilatkozatoknak, a melyeket az affinitás kérdésére vonatkozólag hírneves chemikusok hozzája küldöttek. — Az *Értesítő*-ben Katona Mór a magyar családi hitbizomány (Joób Lajostól), Simon E. L'Allemagne et le Russie au XIX. siècle. Ferenczy F. A tündöklő csúcs című munkák vannak ismertetve. Gyulai Pál. *A Magyar Nyelvőrnek* címmel felel Szarvas Gábornak a Nyelvőr decz. számában megjelent cikkére, melyben ez a *képez* szó hibás használatáról szól. A füzet végén a könyvészet van.

2. A KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE 1894. évi január havi füzetében, melylyel a folyóirat XVIII. évfolyama indul meg, első helyen dr. Jekelfalussy József értekezik *«Az államtudományok oktatása és állami életünk igényei»* cím alatt. Minden jel arra mutat, hogy súlyos feladat vár a modern államokra a küszöbön álló XX. században a szociális béke megóvása körül: békés kiegyenlítése annak a gazdasági osztályharcznak, melynek jelei mind sürűbben és élesebben tűnedeznek fel. Bátran állíthatni, hogy e feladat megoldásától, mely a gazdasági jogrendnek az ethikai eszményekkel összhangzó alakban való fölépítését jelenti, a XX. század államainak nemcsak nyugalma, hanem egyenesen léte függ. Áll ez hazánkra nézve is, azzal a különbséggel, hogy a nyugat e nagy társadalmi problémáin kívül még, modern állami életünk teljes kiépítése és mindenek felett az egységes magyar nemzet megteremtése hasonlíthatlanul több feladatot szab elénk. De épp ezért aligha van állam, a melynek nagyobb érdeke fűződne ahhoz, hogy az állami élet vezetésére hívatott elemek

a képzettségnek lehető legmagasabb fokán álljanak, mint a magyar államnak, vagyis — mert hiszen közéletünk irányadó elemei főiskoláink ifjúságából kerülnek ki, — hogy ez ifjúság kiképzése az ú. n. államtudományokban a lehető legteljesebb legyen. Oly kíváncsi, melyet a felsőoktatásunk rendszerében célzott reform egész jelentőségében felszínre hoz. A kérdés mindenekelőtt az, mit nyújtanak legfelsőbb tanintézetünk azokból az ismeretekből, melyek az állam szempontjából a legfontosabbak? A tüzetesebb vizsgálat meggyőző, hogy az államtudományok oktatása aránytalanul csekély szerepet játszik felső oktatásunk rendszerében. Így a budapesti egyetemen, hol ifjúságunk zöme nyeri kiképzését, s hol a jog- és államtudományi kar hallgatósága az 2400 főn túl emelkedett, e nagy tömeg államtudományi nevelésére 3 $\frac{1}{2}$ tanszék van rendszeresítve, míg a jogtudományokat 16 $\frac{1}{2}$ tanszék szolgálja. A kolozsvári egyetemen s egyéb főiskolákon az arány valamivel jobb ugyan, de mint az példákkal beigazolható, akárhány esetben méltán támasztható aggály az illető tanár szakképzettsége iránt. Második kérdés: minő államtudományi képzettség tanúsítása képesíti a jogvégzett ifjakat a hivatalnoki pályára? Elég itt arra utalni, hogy a hivatalnoki pályára menők azon része, mely magasabb képzettséggel, t. i. doktori oklevéllel bír, az esetek túlnyomó többségében más államtudományi képzettséget nem igazol, mint azt, hogy a nemzetgazdaságtanból és pénzügytanból, tehát két tárgyból — másodéves jogász korában — 15 perczig felelt az alapvizsgán s azután a politikából szigorlatozott. Így volt ez eddigelé s méltán volt várható, hogy a reform e téren gyökeres javulást fog hozni. Nem kell messze menni annak beigazolásáért, hogy a törvényjavaslat e várakozásoknak nem felel meg, de sőt súlyosbítja az anomáliát, midőn a jövő államvizsgáin, melyek minden közigazgatási és jogi pályára képesítő legmagasabb elméleti képzettséget lesznek hivatva bizonyítani, a tulajdonképi ú. n. államtudományoknak helyet nem ad. Oly visszasság, mely nem csupán a közigazgatási pályák, hanem a jogi pályák szempontjából is, mivel sem látszik indokolhatónak. A jogi képzettség nem lehet teljes a gazdasági és társadalmi élet ismerete nélkül, nem különösen hazánkban, hol a jogilag képzett elem viszi az irányadó szerepet egész közéletünkben. De éppen mivel a reform e téren javulást nem hoz, teljes nyomatékka kell utalni az államtudományokban való kiképzés aránylagosabb felkarolásának szükségességére, mint felső oktatásunk helyes szervezésének elsőrendű követelményére. — Dr. Pólya J a k a b «Az egyenes adók reformja» cím alatt bírálat alá veszi az e reformművelre vonatkozólag a miniszterelnök által emlékiratban közzétett terveket. Értekező mindenekelőtt konstatálja, hogy valódi reformról, az egyenes adóknak gyökeres és a modern elveknek megfelelő átalakításáról e javaslatokban szó sincs. Figyelmen kívül hagyva a vadászati és fegyveradót, a hadmentességi díjat, a nyereményadót és végre a szállítási adót, mely adók szorosan véve nem is egyenes adók és a

melyeknek módosítása nem is tervezetik, az összes mai egyenes adók minden hibáikkal fentartatnak és az ezekre nézve ajánlott módosítások és változtatások nem érintik lényegüket. Reformnak tulajdonképen csakis azt lehet tekinteni, hogy az általános jövedelmi pótdadó helyébe valóságos jövedelmi, jobban mondva személyes adó tervezetik. De ez az adó sincs akkép tervezve, legalább kifejezetten nem, hogy egykoron a többi egyenes adók helyébe lépjen, és abban a mértékben, a mint az új adó meghonosul és átmegy az életbe, a hozadéki adók apasztatni és esetleg teljesen megszüntettetni fognak. Tüzetesen foglalkozik ezután értekező a reform pénzügyi oldalával. Az emlékirat szerint a minisiterelnök csakis a költségvetésileg előirányzott 97·5 m. frtnyi hozadékot, továbbá természetes növekedés czímén évi 200.000 frtnyi szaporulatot akar biztosítani, az ezentúl elérendő többlet további adókönnyítésekre fogna fordíttatni. Ámde a minisiterelnök abban a véleményben van, hogy a reform után az egyenes adókból folyó jövedelem végeredményben mintegy 8 millió frttal fog csökkenni. Nevezetesen a földadónál 3·57, a III. osztályú keresetadónál 0·90 és a jövedelmi adónál a mai jövedelmi pótdadóval szemben 10·33, vagyis összesen 14·80 millió frtnyi hiány lesz; ellenben több lesz a bevétel 1·6 millió frttal a II. osztályú keresetadónál, valamint 4·4 millió frttal újonnan megadóztatás alá kerülő jövedelmek után, melyek összege 200 millió frtra tehető. E számokkal szemben értekező sorra szedve az egyes adókat, kimutatni törekszik, hogy az emlékirat számításai tévesek s valójában nem hogy hiány, hanem a biztosítandó 97·5 millió forint bevételt s illetve 200 ezer frtnyi szaporulatot jóval meghaladó jövedelem várható. De midőn így meggyőződünk arról, hogy a pénzügyi kormányzat a reformművelettel szemben mérsékelt követelést támaszt, annál inkább lehetne várnunk, hogy a reformgyökeresebb legyen. Mert így, a mint az tervezve van, semmikép sem jelenti az adóterheknek elviselhetőbbé tételét s egyenletesebb elosztását. Csupán látszólag könnyíttetnek az adóterhek, tényleg azonban emeltetnek. Világosan kimutatható ez a magánhivatalnokokra nézve a III. és IV. osztályú kereseti adóknál, valamint a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyesületek tekintetében. Hasonlóan áll a dolog a kisbirtokosokra (5—20 holdas kisgazdákra) nézve, a kik közül igen kevés fog a minimum czímén a jövedelmi adó alól mentes maradni, s így adója nem hogy csökkenni, de emelkedni fog; valamint végül kimutatható, hogy számos egyén, egyszerű munkás és üzletsegéd, ki eddig nem tartozott az általános jövedelmi pótdadó alá, ezután jövedelmi adót fog fizetni. Mindezzel szemben a kilátásba helyezett adókedvezmények nem tekinthetők méltányos kiegyenlítésnek, minők főképen a III. osztályú adónál az adólab tervezett leszállítása; és pedig azért nem, mivel az nem oly fokú, hogy a jövedelemnek tervezett szigorúbb megállapításával szemben bármilyen adókönnyítést jelentene. — vagy a létminimum behozatala, mindaddig, míg a jövedelem megállapítása külső ismertető

jeleken alapszik, nagyrészt illusoriusnak tekintendő. — Zsilinszky Mihály «Adatok a községek rendezéséhez, kiváló tekintettel az államkincstári telepekre» című dolgozatának első közleményét vesszük. A dolgozat kivonatát befejezésekor fogjuk adni. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. Mandello Károly tart szemlét 1893. december hó nevezetesebb gazdasági eseményei felett. — Az «Irodalmi Szemlében» dr. Fenyvessy Ferencz ismerteti a «Kereskedelemügyi m. kir. ministernek 1892. évi működésről a törvényhozás elé terjesztett jelentését», kidomborítva a tárcza minden ágazatában tapasztalható folytatólágos haladás képét; *x. y.* pedig Guillaume Vautier-nek «La Hongrie économique» című munkáját mutatja be, mint oly művet, mely alapos tájékoztatást nyújt hazai viszonyaink felől. — A «Statisztikai Értesítőben» dr. Vargha Gyula első sorban azokat az okokat fejti ki, melyek e rovat átalakítását tették szükségessé. A rovat ezentúl nem egész statisztikai értekezéseket, hanem rövidebb közleményeket fog tartalmazni az állami, társadalmi és gazdasági élet minden teréről, abból a célból, hogy minél teljesebb tárházát képezze a statisztikai adat-feldolgozás sokoldalú eredményeinek. A közlésekben követendő új rendszer bevezetése kép ezután I. Népeség főcím alatt: Magyarország 1892. évi népmozgalma. Idegen honosok Franciaországban., Poroszország népessége anyanyelv szerint. II. Östermelés főcím alatt: az 1892. évi bajor állatszámolás. III. Ipar főcím alatt végül Magyarország és Ausztria czukortermelése 1891-ben című közleményeket adja. — A 84 oldalra terjedő füzet a «Könyvszemlével» zárul.

3. A MAGYAR NYELVŐR I. füzetében Munkácsi Bernát az *eper* és *szeder* szó eredetét fejti föl. Az *eper* szót Simonyi a német *erdbeere* képmásának tartotta, s noha Arany János nyomós okokkal igyekezett e nézet tarthatatlanságát megingatni, a Simonyi származtatása helyes gyanánt volt elfogadva mind maig. Pedig a rokon nyelvek igazolják az Arany föltevésének helyességét, mert az *eper*, *eperj* (vö. Eperjes, szederj) szónak szorosan egyező másait találjuk a magyarhoz legközelebb álló vogul nyelvben. A vogul *äprijeŋ* äperjéŋ, alsólozv. *äprä*, *äpreŋ*: földi eper. A *szédérj* szintén eredeti magyar szó: zürj. *setör*. permi *sötör*, votj. *sutár*, cser. *šopter*, *šaptar*: johannisbeere. — Albert János kimutatja, hogy a *furkó*, s a „furkós bot” nem ugor földön termett, a hogy Budenz magyarázta, hanem olasz kölcsönszó és a nyelvtörténeti adatok szerint „szeges, hagyító hadi fegyver”: viriculum MAL. volt. Eredetije a latin *furcá*-ból származott olasz *forcone*: „dreizack”, a mely a velencei dialektusban *forcón*-nak hangzik s — „lándsza, melynek végére három ágú vas van erősítve”. — Szabó Ernő a házi állatok szereplését a magyar szó-lásokban kezdi tárgyalni. — Szinnyei József a magyar nyelvbe átvett oláh szavakból fejtegeti a *harág*, *haricska*, *hircág*, *hergely*, *híriba*, *híríbe*, *hirip* *hóda* szavakat, s érdekes a török nyelvből való

megfejtése a *hodály*, *juhodáj* szavaknak. — Szarvas Gábor a „furfangos ortológus” cikkében Volf Györggyel csúfolódik, a ki szerinte a neológia látszata alatt egészen ortológus elveket hirdetett a Budapesti Szemlében a magyar helyesírásról szólóban. — Mikó Pál azt szedi sorra, miféle megszólítási formákkal élnek a palócok tréfából és komolyan egymásközt. — Az apróbb közlemények sorában: Nagyszigethy Kálmán újabb nyelvtörténeti adatokkal bizonyítja a *fakó* szó „*kutya*” jelentését, ugyancsak ő tudatja, hogy a *monda* = *sage* szót nem Kármán használta így először, hanem Dugonics; — Albert János néhány palóc tájszó igaz értelméről ad felvilágosítást; — Simonyi Zsigmond pedig a Pázmányféle *fardagály* = turnúr szóról kisüti, hogy az népetimológiai alakja a *verdügály* szónak, a mi viszont francia régi neve a turnúrnek: *vertugadin*, *vertugade*. eredetileg a spanyol *vertugado*: zöld vessző (= lat. *viridis*). — A Szerkesztő válaszol a közönség köréből hozzáintéztet vitás nyelvészeti kérdésekre. Népnyelvhyagományok.

4. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A XVII. évfolyam X. füzetében Récsey Viktor egy Szent László leányáról szóló görög költeményt ismertet, mely egy XIV. századi pergament-codexben maradt fenn és június, július és augusztus hónapok emlékezetes napjainak eseményeit tartalmazza. A királyleány, melyről e költemény szól, Piroska vagy Irene, a ki Komnenos János byzanci császár (1118—43) neje és a III. István királyunk történetéből emlékezetes Mánuel herczeg anyja volt. Ez a görög császárné építtette a Mindenható tiszteletére azt a gyönyörű templomot és kolostort, mely a középkori Byzancznak legszebb ékessége volt és jelenleg mecset. E bazilika előtt áll most egy sarkophag, melynek nincsen ugyan felírata, de a négy oldalán szépen megfaragott keresztek mutatják, hogy keresztyén emlék. A hagyomány e sarkophagot, mely jelenleg víztartóul szolgál, mondja Irene síremlékének. A közlött görög költemény leírja az Irene építtette pompás bazilikát, magasztalja a nagylelkű császárnét és a művész építőmestert, fellengző stílusban hirdeti a fényes templom pompáját és a hozzá épített monostor nagyszerűségét stb. Végre biblia-szerű nyelvezettel imádságba merül, melyben áldást esd a császárra és császárnéra. — Kálmár Elek befejezi a Petőfi János Vitézének népies elemeiről írt cikkét. János vitéz mindenkép tiszta mesének bizonyul, oly műnek, melylyel Petőfi a magyar népmesét a maga mivoltában akarja bemutatni és az irodalomba bevezetni. — Leher Vilmos befejezi a „Maître Pathelin és XVI. századi német alakjai” cz. értekezését, ezúttal Wagner Gergely komédiáját (1547) és az úgynevezett luzerni újví játékok (1560) tárgyalva. Vizsgálatainak eredménye, hogy a megcsalt csalóról szóló história már az ókorban is megvolt, de csak újabb időben, a Pathelinről szóló francia bohózatban jelenik meg, mint kerek drámai cselekvény. Ebből vette Reuchlin „Henno” cz. vígjátékának alapját, de a tárgy fővonásait kivéve, egészen

önállóan alakította át a cselekvényt. E darabból írta Hans Sachs a maga vígjátékát, melynek segítségével Wagner nem sok önállósággal szerkesztette meg a magáét. E két utóbbi darabhoz pontosan meg nem határozható viszonyban áll a luzerni játék, mely sokkal szabadabb és önállóbb alkotás. — *Varjas István* befejezi kritikai adalékait a Statius Thebaisához irt scholionokhoz, számos helyet magyarázva vagy javítva. — *Takáts István* az idegen szók hangrendjét fejtegeti. Csapodi és Szarvas a Nyelvőrben azt állították, hogy az esetben, ha a zárt *e* hangot használó vidék a nyílt *e* helyett zárt *e* hangot ejt az illető szókban, akkor az irodalom használjon mélyhangú képzőket és ragokat. tehát: Józsefnek, kortesre, korheltől stb., ellenben: Ágneshez, ámenra, susztértől stb., mert ez utóbbi szókban az *öz* vidék zárt hangot ejt. E szabályt nem tartja Takáts elfogadhatónak; szerinte az olyan vegyes hangú idegen szók, melyeknek utolsó tagjában rövid *e* van, akárhogy ejti az illető vidék *e* hangot, magas hangú képzőket és ragokat kapnak. tehát: Ágnesnek, mágnesség stb. — *Heinrich Gusztáv* a Juhász Máté miszteriumát (1761) ismerteti, mely eddig még föl nem derített rokonságot mutat a csik-somlyói miszteriumokkal, de a magyar dráma történeti fejlődésének szempontjából is figyelmet érdemel. — A hazai irodalom rovatában *Vári Rezső* nagy dícsérettel ismerteti a Festus codex facsimile-kiadását, melyet a M. T. Akadémia kiadott s melyről azt állítja, hogy a magyar philologia történetében epochális jelentőségű. — *Balassa József* igen kedvező ítéletet mond Theiss Gyula francia elemi nyelvtanáról, mely a direkt módszert alkalmazza. Kitűnőek e könyvnek olvasmányai, ezeknek feldolgozása pedig minden tekintetben sikerült. — *Fröhlich Róbert* behatóan ismerteti Keil A. L. nagy művét: Róma törvényhozása a népgyűlések korában, melyet némely hiányai mellett is figyelemre méltó munkának mond. — *Végre Pozder Károly* terjedelmesen szól Ribbeck római irodalomtörténetének III. kötetéről, mely munkának átültetésével a M. T. Akadémia igen nagy szolgálatot tett nemcsak a művelt közönségnek, hanem a class. philologia munkásainak is. — A philologiai program-értekezések sorából kedvezőtlen ítéletet mond *Góbi Imre Maczki Valérnak* „A regény dialektikája” cz. értekezéséről. Sem tartalmilag, sem stílus tekintetében nem sikerült dolgozat. — *Kuzsinszky Bálint* két értekezést ismertet: Cserni Bélaét: Látogatás Apulumban, és Téglás Gáborét: A római hányászok temetkezési módja. Az első nem egyéb, mint a római magánrégiségek compendiuma, de túlságos sok anyagánál fogva felületes és nem is ment a hibáktól; az utóbbi száraz kivonat szerzőnek egy régebbi dolgozatából, mely 1890-ben az Arch. Közleményekben jelent meg. — *Szigetvári Lván* behatóan bírálja Koltai Virgil dolgozatát: Petőfi és Arany, mely szerinte, csekélyebb tévedéseket nem tekintve, gondosan állítja össze azokat a vonásokat, melyekben a két jeles költő egyezik és különbözik. Valamivel nagyobb

önállóság nem ártott volna, de a dolgozat így is figyelmet érdemel. — Rupp Kornél nagyon kedvezőtlen ítéletet mond Frank Zoltán ily című dolgozatáról: Nehány szó Szentjóni Szabó László és költészetéről, mely sem tartalom, sem kiadás tekintetében nem üti meg a mértéket. — Demek Győző kedvezően ismerteti Werner Adolfnak gróf Gvadányi Józsefről írt értekezését, mely kellő tájékozottsággal érdekes rajzát adja a jellemzett költőnek. Különösen sikerült a dolgozat IV. része, melyben szerző a Gvadányi jelleméről, költészetének sajátosságairól, a közviszonyokról már egyszer elmondottakat igen szépen összefoglalja. — Végül ismerteti Váczy János Kazinczy Ferencnek egy eddigelé kevésbé ismert fordítását (A természet ekonomiaja), melyet Benő János figyelemre méltó megjegyzések kíséretében hő szemelvényekben mutatott be. A fordítás mind maig kéziratban van. Eredetiye 1782-ben jelent meg Berlinben és Kazinczy fogsága előtt és alatt készítette e fordítást, midőn az 1790-iki nemzeti felbuzdulás után reményt veszve vonúlt vissza a magánéletbe. Kár, hogy Benő nem ismeri a dolgozat eredetijét, melyről pedig tudjuk, hogy Hollmann írta. és így nem is veti össze a fordítást véle, a mi pedig igen tanulságos és Kazinczy munkájának helyes megítélésére szükséges lett volna. — Vegyes közlemények, címlap, tartalomjegyzék és névmutató zárják be a füzetet s egyúttal a folyóirat XVII. kötetét.

Ugyane folyóirat XVIII. évfolyama első füzetében Némethy Géza adalékot közöl Lygdamus római elegia-költő méltatásához. Lygdamus költeményei a Tibullus neve alatt járó elegia-gyűjtemény harmadik könyvében találhatók, melynek összes darabjaiban a költő Nealva nevű kedvesével foglalkozik. Ez elegiák azt a hatást teszik ránk, hogy alapjokul való esemény szolgál, melyet azonban a költő szándékosan nem körvonaloz határozottan. Lygdamus személyéről nem maradt ránk tudósítás; a költő neve valószínűen álnév, valamint a kedvesé is. Álnév alatt pedig valószínűen dalának szokatlan tárgya miatt írt, mivel feleségét vagy aráját énekelte meg. Ez elegiákat utánozta Ovidius, ki más költeményeivel Lygdamus mestere volt. Lygdamus tárgyának új és eredeti voltával egyedül áll az összes erotikus elegiaírók közt; volt költői ereje és inventiója is; de fiatal kora miatt nem bír az alakkal és néha elhagyja a költői lendület is. Szépen induló tehetség, mely azonban előttünk ismeretlen okokból (talán korán halt meg) félben maradt. — A második czikkben kimutatja Bognár Teofil a XVI. századi «Argirus» forrását, melyet a Leombruno-mesében talált meg. E mese menete a következő: Leombruno egy tündérleány birtokába jut, a ki neki először sas alakjában jelenik meg. A leány erősen megtiltja neki, hogy viszonyukat valakinek elmondja. De az ifjú megszegi e tilalmat, sőt az emberek előtt megjelenésre kényszeríti a tündért, mire ez őt elhagyja. Leombruno most a leány keresésére indul és végül sok kaland után meg is leli s egyesül vele. E történet a XV. század óta van nyomtatásokban.

úgy hogy időrendi nehézségek sem állnak elő. Az olasz és a magyar elbeszélések lényege, menete s főbb részletei, sőt több helyütt még a kifejezések és fordulatok is megegyeznek. Egészen véve a szerző teljesen indokolva és bebizonyítva találja Heinrich Gusztáv fejtegetéseit (Budapesti Szemle, 1889.), a ki az «Argirus» jellegét, eredetét, tárgyi helyét találóan megállapította, a nélkül, hogy magát a forrást ismerte volna. — **P e t z V i l m o s** az analógiát fejtegeti az újjörög szavak képződésében. Kimutatja, hogy a görög népnyelv mily kúszáltta, grammatikailag nehezen meghatározhatóvá lett az analogia terjedelmes működése folytán. hiszen alig akadunk egy-egy nyelvtani kategóriára, mely többféle formával ne bírna. — **S e b e s t y é n G y u l a** az ismeretlen Homérfordítót mutatja be, kinek műve, a legelső teljes magyar Homér. ép az értekező szivességéből, jutott a Philologiai Társaság birtokába. A fordító **Simony Imre**, ki a magyar Odysseát az 1839-iki, az Iliast pedig az 1841-iki egyházkerületi gyűlésben nyújtotta be kiadás végett. De tudjuk, nem ért célzt, és **Szabó István**, ki később fogott a munkához, megelőzte, úgy hogy **Simonyi úttörő** műve kézirat maradt. — **K é g l S á n d o r** a hindusztáni drámát jellemzi, és bővebben ismerteti Amánát egyik színművét. A hindu színművek három csoportba oszthatók: vallásos színjátékok, melyeket az egyes istenek ünnepére adnak elő; mythologiai drámák, melyeknek tárgyai a nagy époszokból és a hősmondából származnak; modernebb tárgyú darabok, melyek a mohamedán hagyomány vagy kor részleteit dolgozzák fel. Ezekhez járul újabban, angol befolyás alatt, a társadalmi dráma, mely azonban eddigelé még kevés tért hódított. Amánát színműve az első csoporthoz tartozik. — A hazai irodalom rovatában **H e g e d ú s I s t v á n** nagy elismeréssel ismerteti **Csengeri János** Aeschylus-fordítását, bár több helyütt nem helyeselheti, hogy a fordító nem ragaszkodott jobban az eredetihez. Hasonlóképen igen kedvező ítéletet mond **V á r i R e z s ő** **Némethy Géza** Tacitus-kiadásáról, és **V o z á r y G y u l a** Szántó Kálmán stilisztikájáról, melyet igen jó tankönyvnek tekint. — A külföldi irodalom rovatában **H o r n y á n s z k y G y u l a** ismerteti **Gomperz Tivadar**nak Griechische Denker cz. művét, **P e t z V i l m o s** **Ziemer Hermann**nak latin nyelvtanát, melyet kiválóan jeles műnek mond. és **K e m é n y F e r e n c z** két érdekes francia könyvet: **Loubens Didier** munkáját a francia közmondások eredetéről és **Alexandre Roger** művét a közkeletű mondások forrásáról és értelméről. — A programértekezések rovatában **M ü l l e r** amsterdami tanár igen kedvezően ítél **Kállai Gusztávnak** a Platói iratok valódiságáról szép görög nyelven írt tanulmányáról. — **B a l a s s a J ó z s e f** ismerteti **Kálmán Miksa** értekezését az idegen nyelvek tanításának reformjáról, mely helyes elveken nyugszik. — **P r u z s i n s z k y J á n o s** nem osztozhatik **Roseth Arnold**nak a latin nyelvtani műszókról kifejtett azon javaslatában, hogy a latin terminusok elejtendők vagy korlátozandók volnának. — **Z l i n s z k y A l a d á r** bemutatja **Novák Bélának** «Kalászkok a történelem és hazafias

költészet mezején» cz. dolgozatát, mely ellen úgy a darabok megvalósítása, mint a magyarázatok iránya és kelleme tekintetében sok kifogása van. Ellenben igen jó dolgozotnak mondja Jakoblovits Lajos Soós Józsefnek Istvánffy Miklós latinságáról irt értekezését, melynél csak az lehet kétséges, vajon iskolai értesítőbe való-e, — és helyes irányúnak mutatja be Kulcsár Endre Wigand Jánosnak a költői igazságszolgáltatásról írott párbeszédét. — Végül Rupp Kornél ismerteti Ényi László cikkét: Egy-két irálytani óra Toldi nyomán, és Kiss Gábor értekezését a murányi Venusről. — Vegyesek és Könyvészet zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály első ülése.

1894. január 8-án.

Jelen voltak az illető osztályból: Joannovits György t. t. — Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv. Simonyi Zsigmond, Szász Károly r. tt. — Asbóth Oszkár, Halász Ignác, Szigeti József, Vadnay Károly l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Fröhlich Róbert, Marczali Henrik, Óváry Lipót l. tt. — Gyulai Pál osztálytitkár.

1. CSENGERI JÁNOS l. t. «Homeros poétikája» czímű értekezésével foglalja el székét.

Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

2. SIMONYI ZSIGMOND r. t. bemutatja Szamota Istvánnak, mint vendégnek, «Két Zsigmondkori latin-magyar szójegyzék» czímű értekezését.

Kiadása határoztatik, a bemutató bírálata alapján.

3. HALÁSZ IGNÁCZ l. t. bemutatja Szilasi Móricznak, mint vendégnek, «A műveltető képzés» czímű értekezését.

Bírálatra adatik.

4. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére JOANNOVICS GYÖRGY t. és HALÁSZ IGNÁCZ l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II-dik osztály első ülése.

1894. január 15-én.

PULSZKY FERENCZ t. tag és osztályelnök elnöklése alatt jelen voltak az illető osztályból: Fejérfataky László, Hampel József, Hegedűs Sándor, Jekelfalussy József, Láng Lajos, Pauler Gyula, Szilágyi Sándor, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Concha Győző, Földes Béla, Fröhlich Róbert, György Endre, Marczali Henrik, Nagy Ferencz, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Szentkláray Jenő, Zsilinszky Mihály, Vargha Gyula l. tt. — Más osztályokból: Br. Eötvös Loránd, akad. elnök, Jókai Mór, Gróf Kuún Géza, Zichy Antal t. tt. — Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, König Gyula, Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Csengeri János, Vadnay Károly l. t. — Pauer Imre osztálytitkár.

5. HEGEDŰS SÁNDOR r. t. «Az adóeszmény tudományos és gyakorlati szempontból» című értekezésével székletet foglal.

6. MARCZALI HENRIK l. t. felolvassa: «Egyetemes és nemzeti történetem» című székfoglaló értekezését.

7. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök HEGEDŰS SÁNDOR r. és MARCZALI HENRIK l. tagokat kéri föl.

HARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1894. január 22.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklése alatt jelen voltak az illető osztályból: Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Hőgyes Endre, König Gyula, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos, Wartha Vincze r. tt. — Batizfalvy Samu, Daday Jenő, Klein Gyula, Lengyel Béla, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor, Török Aurél, Zipernovszky Károly l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t., Vécsey Tamás r. t. — Jegyző: Szabó József osztálytitkár.

8. THANOFFER LAJOS r. t.: «A szövettan és szövettani technika» című munkájának ismertetése, II.

9. KLEIN GYULA l. t.: «A keresztes virág alkatáról, bonczani alapon».

10. TANGL FERENCZ állatgyógy. akad. tanár részéről: «A bél-uterek lekötésének hatása a szervezet gázcseréjére és a bélcsatornáknak és függelékes mirigyeinek lélekzése»; valamint

11. LANDAUER ÁRMÁN egyet. élettani int. tanársegéd részéről: «Adatok a víz szerepéhez a szervezetben». I. közl. bemutatja Hőgyes E. r. t.

12. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére THANOFFER LAJOS r. és KLEIN GYULA l. tag urakat kéri föl.

NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első ö s s z e s ü l é s.

1894. január 29-én.

Br. EÖTVÖS LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly m. elnök, gr. Kuún Géza, br. Nyáry Jenő. Pulszky Ferencz, Zichy Antal t. tt. — Beöthy Zsolt. Fejérfataky László. Fröhlich Izidor. Goldziber Ignác. Gyulai Pál. Hampel József. Hegedűs Sándor, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Jekelfalussy József. König Gyula. Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula. Simonyi Zsigmond, Szabó József. Szilágyi Sándor, Than Károly, Tóth Lőrincz. Vécsey Tamás r. tt. — Czobor Béla, Fröhlich Róbert. György Endre. Marczali Henrik. Munkácsi Bernát. Nagy Ferencz, Nagy Gyula. Némethy Géza, Óváry Lipót, Réthy Mór. Schenek István, ifj. Szinnyei József. Télfy Iván. Vadnay Károly. Vargha Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

13. GYÖRGY ENDRE lt. emlékbeszédet tart b. Kemény Gábor l. tagról. — Az Emlékbeszédek során kiadatik.

14. Az Elnök úr indokolt előterjesztésben indítványozza, hogy az idei *Széchenyi ünnep.* eltérve az 1893. október 2-án hozott határozattól, február helyett, az ügyrendbeli megállapodás szerint, az Akadémia megalapítása napját — november 3-át — követő vasárnap meg. — Helyesléssel elfogadtatik.

15. A főtitkár bejelenti *Gabelentz György* külső tagnak, a nagyérdemű nyelvtudósnak december 11-én bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia fájdalommal veszi tudomásul a gyászjelentést s fölhívja az I. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

16. Olvastatik *József főherceg* Ő Fenségeinek következő levele:

A Magyar Tudományos Akadémia a magy. kir. honvédség negyedszázados fennállásának évfordulója alkalmából mély, hazafias érzelmektől áthatott üdvözléssel lepett meg, mely keblemben őszinte visszhangra talált.

Fogadja ezért a Magy. Tud. Akadémia legbensőbb, forró hálámat és legyen meggyőződve, hogy szíves figyelve hazám és annak minden egyes része iránt táplált, szívem mélyében gyökerező ragaszkodásomat — ha lehet — még öregbíteni fogja.

Ha a magy. kir. honvédségnek 25 év alatt tanúsított haladása Ő Császári és Apostoli Felsége, koronás Királyunk legfelsőbb melegegedését és hazánk bizalmát kiérdemelte, úgy köszönje ezt az ország saját fiainak, mert e haladás csakis tisztikarunk véghetetlen kötelességérzetének és buzgóságának, valamint a legénység kiváló jóakaratainak tulajdonítandó, kiket mindnyájukat az ő magyar szellem és apák legszebb erényei, tántoríthatlan hűség Királyunkhoz és lángoló hazaszeretet vezettek.

Ily viszonyok között Isten szent áldása sem maradhatott el intézményünkötől és kísérni is fogja örökké!

Fogadja a Magy. Tud. Akadémia hálám ismétlése mellett benső ragaszkodásom kifejezését, melylyel maradok Alcsúth. 1894. január hó 10-én. *József fh. s. k.*

17. Olvastatik *Jókai Mór* ig. és tt. tagnak jan. 19-én az Akadémia elnökéhez intézett következő levele:

«Kedves kötelességemnek tartottam ötvenéves írói pályám évfordulójának alkalmából a Magyar Tudományos Akadémiának, melynek szerencsém van Tagja lehetni, alaptőkéje gyarapítására az idemellékelt alapítványlevél szerint 2000 koronát felajánlani. — Kérem Méltóságodat kegyeskedjék azt elfogadni és az összes ülésnek tudomására hozni».

Élénk örömmel tudomásul vétetik, s az alapítványlevél áttétetik az Akadémia pénztárához.

18. *Müller Miksa* k. tag, születése 70-ik évfordulója alkalmából, köszönetének kifejezése mellett, megküldi az Akadémiának eddigi munkái és dolgozatai teljes címjegyzékét. — Köszönettel vétetik.

19. A Földművelésügyi minister úr fölkérte az Akadémiát, hogy a *magyar mezőgazdaság történetének megírása* végett január hó 3-án tartott értekezleten magát képviseltesse. A főtitkár jelenti, hogy az Elnök úr Pauler Gyula, Hegedűs Sándor r. és Acsády Ignác, Marczali Henrik l. tagokat kérte föl az Akadémia képviselőit, kik a nevezett értekezletben részt is vettek. — Helyesléssel tudomásul vétetik.

20. A Honvédelmi Ministerium értesíti az Akadémiát, hogy a *Hadtörténelmi Közlemények* 100 példányára 1894-ben is előfizet. — Öröndetes tudomásul vétetik.

21. Az *Andrássy-szobor-bizottság* elnöke köszönetét fejezi ki, hogy az Akadémia a szobor-tervek kiállítására dísztermét és oszlopcsarnokát átengedte. — Tudomásul van.

22. A főtitkár, előterjesztvén a M. Tud. Akadémia számadását 1893-ról és költség-előirányzatát 1894-re, ezekről egy összefoglaló jelentést olvas föl. — A jelentés tudomásul vétetik s Hegedűs Sándor rt. indítványára határoztatik, hogy az 1893-ban vásárolt korona-járadékok, valamint az ezután vásárolandó értékpapírok a vagyon-mérlegbe ne a névleges érték szerint, hanem vétel-árakon jegyeztesse be. — Az Igazgató-Tanács elé fog terjesztetni.

A *millenniumi kiadvány* költségeit illetőleg az Akadémia ki jelenti, hogy az e célra megszavazott 8.000 frt, időhöz nem kötve, akkor és oly részletekben utalványoztassék, a jelenlegi budget kerekeitül is lépve, a mikor annak szüksége mutatkozni fog. — A költség-előirányzat egyébként egyhangúlag elfogadtatik.

23. A főtitkár felolvassa az 1894. évi *tag-ajánlás* tárgyában a tagokhoz intézendő körlevelet. — Tudomásul vétetik.

24. A *Bródy-jutalom* az 1894-iki nagygyűlésen kiadandó lévén, a véleményező bizottságba a II. osztály Tisza Kálmán tt. elnökleite alatt Concha Győző l. tagot, az I. osztály Zichy Antal t. és Gyulai Pál r. tagot küldötte ki. A II. osztály még egy tagot fog választani a bizottságba. — Tudomásul van.

25. Az I. osztály engedélyt kér, hogy *Hegedűs István, mint vendég*, Lucretius című értekezését személyesen olvashassa fel. — Az engedély megadatik.

26. A *Szilágyi István-féle jutalom* az 1894-iki nagygyűlésen kiadandó lévén, a II. osztály a véleményező bizottságot Szilágyi Sándor, Fejérfarkas László r. és Acsády Ignác l. tagokból alakította meg.

27. A III. osztály kéri a *Rózsay-jutalom* szokott módon leendő kihirdetését. — Elfogadtatik.

28. Olvastatik a III. osztály indítványa az *Értekezések és Em-*

lékbeszédtek tiszteletdíja tárgyában. — Közzétetik, véleményadás végett, az I. és II. osztálylyal.

29. «Egy pályázó» a *Semsey-pályázat* határidejének meghosszabbítását kéri. — Kihirdetett és folyamatban levő pályázatokon semmiféle utólagos változtatás nem tétethetvén, a kérelem nem teljesíthető.

30. A főtítkár bejelenti a *könyvtár* részére érkezett ajándékokat, ú. m. Thanoffer Lajos r. tagtól; A szövetek és szervek szerkezete; Jekelfalussy József r. és Vargha Gyula l. tagtól; Közgazdasági és Statisztika: Évkönyv 6/7. évfolyama; Alvinczy Sándortól: a) A francia nők, b) A francia társadalom: Horváth Dömétől: a) Vegyes művek I., b) «Testvérek» második kiadása; Keller J. B.: Felső Austria rózsaviránya; Lybecker és Meyer kopenhágai kiadóktól: a) Csiky Gergely «Alfonz úr», b) Mikszáth Kálmán «Tót atyafiak» című munkáinak dán fordítása; Ratzenhoffer Gusztávtól: Zweck und Wesen der Politik I—III. köt.; Szántó Mihálytól: Nemzetközi magánjog. — Köszönettel vétetnek.

31. Előterjeszti az utolsó ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét.

32. Elnök úr a jegyzőkönyv bitelesítésére GYÖRGY ENDRE l. és HEGEDŰS SÁNDOR r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Pályázat hirdetés.

Az Akadémia III. osztálya a Rózsay-alapítványból nyílt pályázatot hirdet oly ajánlatok tételére, melyek az orvosi tudományok valamely fontosabb kérdésének megoldását célzó észleletek tervezetét tartalmazzák, egyszersmind annak is kijelölésével, hogy a pályázó kitűzött feladatát mily segédeszközökkel, mily nyilvános vagy magánlaboratóriumban vagy intézetben szándékozik megfejteni. Az 1894. ápr. 1-ig az Akadémia főtítkáranál benyújtott tervezetek megbirálása után a legjobb és legfontosabb kérdésre vonatkozó terv benyújtója, ha annak kivitelére kellő kilátás mutatkozik, a végrehajtással megbízatik s a megbízás az 1894-ik évi nagygyűlésen kihirdetetik.

A megbízott észleleteinek és kísérleteinek eredményét, összeállítva és írásban kidolgozva, 1896. február végeig, az Akadémia főtítkári hivatalában benyújtja. A jutalmazás az 1896-ik évi nagygyűlésen hirdetik ki.

Csak saját észleleteken és kísérleteken alapuló, oly önálló becsű dolgozatok tarthatnak számot a jutalomra, melyek a tudományt ténylegesen új ismeretekkel gazdagítják. — A jutalom 500 ft.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, tartozik azonban annak tartalmát a III. osztály Értesítőjében, kimerítő kivonatban, közzétenni.

A M. Tud. Akadémia vagyón-

Folyósz.	A c t i v u m	Osztr. értékben			
		ftt	kr	ftt	kr.
1	Értékpapírok :				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 273.100 frt 5 $\frac{1}{2}$ %-os, 172.500 frt 4 $\frac{1}{2}$ %-os, 241.500 frt 4 $\frac{1}{2}$ %-os al pari és kamatok 1893. december 31-ig	692	2926 47		
	b) 110.000 frt 4 $\frac{1}{2}$ %-os magyar aranyjáradék al pari és kamatok 1893. december 31-ig	112	731 87		
	c) 797.600 korona 4 $\frac{1}{2}$ %-os magyar korona- járadék al pari és kamatok 1893. decz. 31-ig	400	129 33		
	d) Sorsjegyek értéke	500	—		
	e) 3.250 frt italmérési jog kártalanítási kötvény al pari és kamatok 1893. decz. 31-ig	3,323	12		
	f) Kisbirt. orsz. földhit. intézeti alapítványi okmány	5,000	—	121	4610 79
2	Az Akadémia épületei, könyvtára, könyv- készlete és egyéb felszereléseinek értéke			1000000	—
3	Kivülfekvő alapítványok :				
	a) 6 $\frac{1}{2}$ %-os alapítványok	85,101	—		
	b) 5 $\frac{1}{2}$ %-os alapítványok	51,340	—		
	c) 4 $\frac{1}{2}$ %-os alapítványok	84	—		
	d) kamat nélküli alapítványok : ftt 26,972.33				
	aa) Kazinczy alapítvány, széphalmi és felsőregmeczi ingatlanai	25,000	—		
	bb) Román Ferencz alapít- ványa, munkácsi és bereg- megyei ingatlanai	515.57			
	cc) pacséri birtok	28,799.45			
		81,287 35		217	812 35
4	Hátrálékos kamatok a fentebbi alapítványok után			917	74
5	Követelések a) Magyar földhitelintézet	14,004 96			
	b) többi követelések	68,240 96		82,245	92
6	Előre kifizetett, 1894. évre eső illetmények			1,832	98
7	Kүнlevő előlegek			956	65
8	Házbér-hátrálék			482	88
				2518859	31

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
1	a) Rendes tagok fizetése	1,240	—		
	b) Főbb tisztviselők fizetése	9,100	04		
	c) Többi tisztviselők fizetése	12,191	58		
	d) Szolgák fizetése és ruházata	4,898	09		
	e) Nyugdíjak	1,491	—		
	f) Segélyezés, nyugdíj-járulék és jutalmak .	1,088	02	30,008	91
2	Almanach és Értesítő kiadása			4,879	08
3	Az I. osztály és bizottságai részére :				
	a) Osztályi kiadások	1,930	03		
	b) Nyelvtudományi bizottság	6,057	40		
	c) Irodalomtörténeti bizottság	4,317	—		
	d) Philologiai bizottság	4,395	82		
	Valóságos kiadás 1893. évben	16,700	25		
	Ebből lejár az 1892. évről fenmaradt . . .	1,814	77		
		14,885	48		
	Előirányzott összeg 1893. évre	15,000	—	15,000	—
	Marad az I. osztálynak 1894. évre	114	52		
4	A II. osztály részére :				
	a) Osztályi kiadások	9,250	77		
	b) Történelmi bizottság	9,493	46		
	c) Archaeologiai bizottság	4,444	09		
	d) Nemzetgazdasági bizottság	4,000	—		
	Valóságos kiadás 1893. évben	27,188	32		
	Ebből lejár az 1892. évről fenmaradt 10 438.18				
	Történelmi bizottság részére befolyt összeg 263. —	10,701	18		
		16,487	14		
	Előirányzott összeg 1893. évre	29,000	—	29,000	—
	Marad a II. osztálynak 1894. évre	12,512	86		
5	A III. osztály részére :				
	a) Osztályi kiadásokra	7,781	46		
	b) Természettudományi bizottság	6,215	31		
	c) Hadtudományi bizottság	3,146	23		
	Valóságos kiadás 1893. évben	17,143	—		
	Ebből lejár az 1892. évről fenmaradt 563.66				
	Földdelejtességi fővételekre befolyt 1000 —	1,563	66		
		15,579	34		
	Előirányzott összeg 1893. évre	16,000	—	16,000	—
	Marad a III. osztálynak 1894. évre	420	66		
6	Könyvkiadó bizottság, az akad., természettud. és orvosi könyvkiadó-vállalatok segélye .	4,000	—	4,000	—
	A könyvkiadó vállalatra befolyt a folyó évben	9,204	51		
		13,204	51		
	Könyvkiadó bizottság ez évi kiadása . . .	14,823	24		
	1893. évben több kiadás	1,618	73		

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
	11,679 frt 2 kr. könyvek eladásából ez évben leírásra használtatott	3,679	02		
	Összes leírás ez évben	2 060	29		
	A múlt évről fennmaradt tartozás	4,372	89		
	Tehát törlesztetlenül fennáll 1894. évre . .	2,312	60		
7	Gróf Széchenyi I. munkái kiadására			1,367	98
7a	Kazinczy levelezése kiadására			1,639	11
7b	Szinnyei Magyar írók életrajzára			1,000	—
7c	A millenniumi kiadvány előkészítésére . .			500	—
8	Jutalmakra			4,450	72
9	Budapesti Szemle segélyezésére			4,000	—
10	Előfizetés az Ungarische Revue-re			1,500	—
11	Előfizetés a Naturwiss. Berichte-re			1,500	—
12	A könyv- és kéziratárakra			6,437	51
13	Az Akadémia épületeire			10,949	95
14	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra . . .			5,409	37
15	Adó			12,989	99
16	Kamatok, alapítványok és alapok után . .			1,619	52
17	Előre nem látott kiadások			3,500	—
18	Visszatérítés az alaptőkének és pedig leírás az akadémiái nagyterem kifestésére képezett alaphól			1,760	—
				157,512	14
19	Alapítványok és ezek kamatai leírása . . .			14,856	45
				172,368	59
20	Tiszta eredmény, mely az akadémiái vagyont szaporítja			52,949	19
				225,317	78

A M. Tud. Akadémia részére 1893-ban befolyt hagyományok és alapítványok.

Folyósz.		Osztr. ért.-ben	
		frt	kr.
	a. Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:		
1	Néhai Sinkay János	200	—
2	» Ipolyi Arnold 452 25		
	» » » » » 303 55	755	80
3	» Wahrmann Mór	10,000	—
4	» Farkas Mihályné	1,000	—
5	» Szalay Alajos	1,000	—
		12,955	80

nyeremény számlája 1893. december 31.

Folyósz.	Bevétel	Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
	Áthozat . . .			225317	78
				225317	78

Budapest, 1893. december 31-én.

Magyar földhitelintézet

mint a Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Lukács.

Trebitsch.

Bevételek állása 1893. december 31-én.

	Mérleg száma	Bevételezések 189 évben		Költségvetés 1893. évre	
		frt	kr.	frt	kr.
Alapítványi kamatok	1. a)	8,736	42	8,500	—
Követelések	1. b)	2,550	90	2,500	—
Értékpapírok	2	84,532	21	54,000	—
Ingatlanokból	6	4,034	90	1,500	—
Házbér	3	39,349	05	39,000	—
Könyvek eladásából	4	8,000	—	8,000	—
Országos dotatio	5. a—f)	40,000	—	40,000	—
Az 1893. évre készített előirányzatnak főösszege				153,500	—
Bevételezések 1893. évben		187,203	48		
(illetőleg, miután az értékpapírok pari-val vannak a mérlegben felvéve, körülbelül 29,000 forint ezen árfolyam-külömbözetre esik és a bevétel tulajdonképen 29,000 frttal kevesebb, tehát csak 158,203 forint 48 kr. volt és a több bevétel az előiránnyattal szemben tényleg 4,703 frt 48 kr. és nem 33,703 frt 48 kr.)					
1893. évben több vétetett be szemben az előirányzott összeggel				33,703	48
		187,203	48	187,203	48
Bevételek, mint fent.		187,203	48		
1893. évre előirányzott összeg, mint fent				153,500	—
Hagyományok	7	12,955	80		
Magyar kereskedelmi csarnok (Széchenyi-alapítvány)	8	158	50		
Kazinczy-alap	9	25,000	—		
Összes bevétel 1893. december 31-én, illetőleg a veszteség- és nyeremény-számla főösszege		225,317	78		
Több vétetett be				71,817	78
A veszteség- és nyeremény-számla főösszege		225,317	78	225,317	78

Előirányzat 1894-re.

Bevétel:

	1893-ban:	1894-re:
I. <i>a)</i> Alapítványok kamatai.....	8.500...	7.800 frt
<i>b)</i> Új alapítványok kamatai.....	—	6.000 >
II. Követelések.....	2.500...	2.500 >
III. Értékpapírok kamataiból.....	54.000...	55.000 >
IV. Ingatlanokból.....	1.500...	3.500 >
V. Házbér.....	39.000...	39.000 >
VI. Könyvek eladásából.....	8.000...	10.000 >
VII. Országos dotatio:		
<i>a)</i> Történelmi és irodalomtörténeti czélokra.....	15.000...	15.000 >
<i>b)</i> Műemlékek közzétételére.....	5.000...	5.000 >
<i>c)</i> Természettud. kutatásokra.....	5.000...	5.000 >
<i>d)</i> Classica-philologiai czélokra.....	1.500...	1.500 >
<i>e)</i> Könyvtára.....	5.000...	5.000 >
<i>f)</i> Az Akad. szabad rendelkezésére.....	8.500...	8.500 >
	<hr/> 153.500...	<hr/> 163.800 >

Kiadás:

I. Személyes járandóságok.....	29.040...	30.600 frt
II. Általános kiadások:		
Értesítő.....		
Almanach.....	5.000...	5.000 >
Akad. kiadványok jegyzéke.....		
Helyesírási szabályok.....		
III. I. Osztály és bizottságai.....	15.000...	15.000 >
IV. II. „ „ „.....	29.000...	29.000 >
V. III. „ „ „.....	16.000...	16.000 >
VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére:		
<i>a)</i> Az Akadémia vállalata részére.....	1.000...	— >
<i>b)</i> A Természettudományi társulat részére.....	2.000...	2.000 >
<i>c)</i> Az orvosi vállalat részére.....	1.000 ..	1.000 >
VII. Gr. Széchenyi István munkáinak kiadására.....	1.500...	1.500 >
VIIa. Kazinczy levelezése kiadására*.....	1.600...	— >
VIIb. Szinnyei: Magyar írók életrajzára.....	1.000...	1.600 >
VIIc. A millenniumi kiadvány előkészítése.....	500...	1.500 >
VIII. Jutalmakra.....	4.500...	9.000 >
IX. Budapesti Szemle segélye.....	4.000...	4.000 >
X. Előfizetés az Ungar. Revue példányaira.....	1.500...	1.500 >
XI. Előfizetés a Naturwissenschaftl. Bericht-re.....	1.500...	1.500 >
XII. Könyvtára:	6.200...	6.000 >
XIII. Akadémia épületeire:		
<i>a)</i> Rendes kiadásokra.....	9.000...	7.400 >
<i>b)</i> Rendkív. „.....		2.600 >
XIV. Vegyes kiadásokra:	4.500...	5.000 >
XV. Adó.....	12.000...	13.000 >
XVI. Kamat az Akadémia kezelt alapok után.....	2.000...	1.500 >
XVII. Visszatérítés az alaptőkének.....	1.760...	3.600 >
XVIII. Előre nem látott kiadásokra.....	3.000...	3.000 >
	<hr/> 152.600...	<hr/> 161.300 frt.
Az alaptőkéhez csatolandó.....		2.500 >
		<hr/> 163.800 frt.

*Az alap készpénzből: 1800 frt.

3. Főtitkári jelentés az 1893. évi számadásokról.

A M. Tud. Akadémia 1893. december 31-én lezárt vagyonszerűlege, első megtekintésre, igen kedvező eredményt mutat. E szerint t. i. az 1893. évi tiszta vagyonszaporodás: 52,949 frt 19 kr., vagyis hogy ennyivel több volna a bevétel, mint a kiadás.

Ha azonban a bevételeket és kiadásokat tüzetesebben elemezzük, csakhamar kitűnik, hogy a bevételek legnagyobb része csakis *könyvviteli bevétel*.

A bevételi többlet ugyanis 71.817 frt 78 kr. Ebből azonban 29.000 frt onnan származik, hogy az 1893-ban vásárolt korona-járadékok nem a vételáron, hanem szokás szerint névleges értékben vannak fölvéve az activumba. Ez a 29 ezer frt tehát nem tényleges bevétel. Van továbbá más 25 ezer frt, a mi szintén nem az. A széphalmi ingatlanok becsértéke ugyanis a lefolyt évben be lőn iktatva az activumba, az alap külön kezelése továbbra is főtartatván. Ez is tehát csak könyvviteli bevétel. Úgy hogy eme két tétel (54.000 frt) levonása után tényleges bevételi többletül csak 17.817 frt 78 kr. maradna. Mint-hogy azonban eladott könyvekből 3.679 frt 2 krral több folyt be, mint a mennyi előre volt irányozva, s ez az összeg a könyvkiadó-vállalat régi deficitjének törlesztésére könyveltetett el, a valódi bevételi többlet: 21.496 frt 80 kr.

Ennek ellenében a kiadási többlet (az előirányzott kiadáshoz képest) 18.868 frt 59 krt tesz, úgy hogy a tényleges vagyonszaporodás csakis 2.628 frt 21 kr.

Mindamellett a jelenlegi mérleg jóval kedvezőbb, mint a tavali volt. A tavaliba még föl volt véve három olyan alapítvány (összesen 14.856 frt 45 kr. értékben), a melyekről már évek óta tudva volt, hogy sohasem lesznek behajthatók. Ezek az idén leirattak a vagyontól, s így a jelenlegi mérleg ennyivel jobb, mint a tavali volt.

Az Akadémia jelenlegi vagyona a mérlegben 2.282,479 frt 40 krra van fölvéve, a miből egy millió az Akadémia épületeiben, könyvtárában stb. fekszik, a többi pedig értékpapirokban, kötelezvényekben és ingatlanokban van elhelyezve.

A most említett leíráson kívül még más tekintetben is javult az Akadémia vagyoni helyzete.

1891 végén az Akadémia tartozása, a mit saját alaptőkéjéből kölcsön vett (illeték-egyenérték, a díszterem falfestményei, palota és bérház javítása. Könyvkiadó-Vállalat régi deficitje címén) már közel 27 ezer frtra rúgott. E tartozásból 1892-ben és 1893-ban mintegy 20.000 forint törlesztetett, úgy hogy már csak 7.608 frt 42 krnyi tartozás áll fenn belőle. Hozzájárult azonban a Széchenyi-tábla költségei címén 2090 frt 94 kr, s e szerint az alaptőkéből vett kölcsön 1893 végén 9699 frt 36 krt tesz, a mi (ha ismét valami közbe nem jön) két év alatt remélhetőleg törlesztve lesz.

Jelentékenyen hozzájárult e helyzet javításához az eladott könyvekből befolyó jövedelemnek folytonos emelkedése, valamint a Könyvkiadó-vállalatnak az utóbbi években elért anyagi sikere. 1889 végén e vállalat deficitje már 15.778 frt 88 krra növekedett fel; ez ma 2412 frt 60 kr, úgy hogy négy év alatt több mint 13 ezer forint törlesztetett a régi tartozásból.

Az idei bevételi többlet legnagyobb része új alapítványokból származott. Nevezetesen néhai Wahrmann Mór 10.000, Farkas Mihályné 1000, Szalay Alajos 1000 és Sinkay János 200 frral gyarapították az alaptőkét. A Semsey-alapítvány ez idén is 20.000, az Ipolyi-alapítvány pedig, utólagos befizetésekből, 755 frt 80 krral növekedett. Régi alapít-

ványokból, a melyek eddig a haszonélvezőknek kamatoztak, ez évben befolytak vagy legközelebb be fognak folyni: a Flór-alapítvány (20,000 frt), Kralovánszky-alapítvány (szintén 20.000 frt). a B. Rudics-alapítvány (több mint 50.000 frt).

Kiadási többlet a Személyes járandóságoknál, a Könyvtárnál, az Akadémia épületeinél, a Vegyes kiadásoknál és az Adó rovatánál fordult elő. Erre való tekintetből szükséges volt az 1894-re szóló költségvetésben ezeket a kiadási tételeket megfelelő mértékben följebb emelni. Szükséges volt különösen az irodai személyzet fizetését a jelen viszonyoknak megfelelőleg rendezni, a miként a könyvtári személyzet illetményei a mult évben rendezettek.

Az Igazgató-Tanács, a tavalyi budget-tárgyaláskor, meg is bízta az Elnökséget, hogy erre nézve a legközelebbi budget-tárgyalásig tervet készítsen, s azt annak idején terjeszsze eléje. A tervezet elkészült s az Igazgató-Tanács legközelebbi ülésén elő fog terjesztetni,

A M. Tud. Akadémia rendes kiadásai közt, mint ismeretes, jelentékeny tétel a hazai tudományos társulatok, folyóiratok és irodalmi vállalatok segélye. E célra az Akadémia 1893-ban is 25.240 frtot adott ki.

Az írói tiszteletdíjak, nyomdai költségek és az eladott könyvek-ből befolyó összeg számviszonya ez idén is tökéletesen ugyanaz, mint tavál volt: 38.000 frt, 35.000 frt és 21.000 frt.

A kulcs, a mely szerint Akadémiánkban az írói tiszteletdíjak számíttatnak, ma is ugyanaz, mint 1875-ben, tehát 19 évvel ezelőtt volt: nyomtatott ivenként 30 frt. Kétségtelen, hogy a mint az Akadémia pénzügyviszonyai engedik, a tiszteletdíjak emeléséről gondoskodni kell. A III. osztály ez idén már tett is lépést a maga körében, a mint ezt, az osztály-elnökök és titkárok bizottságának határozatából, szerencsém lesz, a költségvetés letárgyalása után, még ez ülésen előterjeszteni.

Körlevél

a Magyar Tud. Akadémia t. tagjaihoz.

Hivatkozva az Akadémia Ügyrendjének 12. §-ára, emlékeztetem a M. Tud. Akadémia tagjait, hogy az 1894-ik évi választásra a tagajánlások 1894. február 28-ig küldendők be a főtitkári hivatalhoz.

Tájékoztatlak megjegyzem, hogy az Alapszabályok 22. §-a és az Ügyrend 2. §-a értelmében

az I. oszt. A) nyelvtudományi alosztályában: 1 rendes és 2 lev. tag

B) széptudományi alosztályában: 1 lev. tag

a II. oszt. A) bölcs. és társad. alosztályában: 1 rendes és 8 lev. tag,

B) történettud. alosztályában: 1 lev. tag,

a III. osztályban 2 tiszteleti tag,

a III. oszt. A) math. és phys. alosztályában: 2 rendes és 7 lev. tag,

B) természetrajzi alosztályában: 2 rendes és 4 lev. tag

választható legföljebb.

Budapest, 1894. január 31.

Tisztelettel
Súly Kálmán,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában

V. KÖTET.

1894. Márczius 15.

3. FÜZET.

Győry Vilmos emlékezete.

(Előadta Szász Károly rt. a február 26-i összes ülésen.)

(1838—1885.)

Kilencz esztendeje lesz néhány hét múlva, hogy sírba tet-
tük Győry Vilmost. Akadémiánk első osztálya, melynek tagja
volt, — kétségkívül mert irodalmi munkásságunk több pontban
érintkezett s társadalmi állásunk és hivatalunk is, mint a két
testvér-evangelikus egyház lekipásztorait közel hozott egymáshoz,
a mellett személyes rokonszenv és barátság is fűzött össze,
annyira, hogy pályánk, mint testvér csillagoké, vagy éppen, mint
az egy középpont körül s ugyanazon sugárral bíró körben forgó
két asteroidé oly közel jártak egymáshoz, — engem tisztelt meg
az általam szíves készséggel elvállalt megbízással, hogy elhunyt
társunk emlékét körünkben felújítsam. Hogy ily későn, majdnem
kilencz év múltán felelek meg e megbízásnak: míg egyfelől egy
soká lefizetetlen adósságként terheli lelkiismeretemet, másfelől
bizonyossága annak, hogy Győry Vilmos azok közé tartozik, kik-
nek emlékét nem törülheti el egy rövid évtized s míg egyénisége,
még testi alakja is elevenen él barátai s mindazok emlékében,
kik őt személyesen ismerték, irodalmi működése és hatása ennél
sokkal hosszabb időre is fenmarad.

Valóban annyira él ő emlékezetemben, hogy most, midőn
vele foglalkozom, egész valóságában látván őt szemeim előtt: kis,
de erővel teljes, arányos testalkatában, kerek, szabályos idomú
fejével, négyyszögesen határolt — paposan borotvált — arcával,
melyet csak sűrű göndör haj koszorúz, villogó apró szemeivel,
melyekből tűz és jószág csillámlik s szabályos ajkaival, melyeken
szeretet és jóindulatú mosoly játszadoz, arcza komoly kifejezését
enyhítve, formás kövér kezeivel s egész megjelenésének rokon-
szenvet keltő és lekötelező bájában; oly elevenen, hogy önkény-

telenül szeretnék oda szólni hozzá: „Isten hozott, Vilmos, be rég nem láttalak!”

Így akarom őt látni mindig, a míg csak emlékszem; de nem akarnám látni, a mint utoljára láttam, hátra dőlve bőr karosszékében, mert a puha kezek által vetett puha ágyon már nem fekhett, kiaszott testével, lesóványodott arczával, szemeiben a csillogó fény kialuva, szép formás ajkain a megnyerő vidám mosoly elhervadva. Arczán ugyan, akkor is, a testi fájdalmak s az elválás szomorú sejtelmének kinjait leküzdő megnyugvás a kikerülhetetlenben s a lelki béke szelíd kifejezése ül; de arcza láztól fel-felgyülő pirjában már csak a halálra virrasztó mécs rémes lobogása ég . . .

E két kép ellentétes különbségének végleit alig két esztendő köze választja el, eleinte lassú átmenettel, majd rohamos átváltozással, az élet egésségesen kifejlett, de még viruló korában a 45 és 47 életév között s a kik őt ez időben gyakran láttuk, talán azért nem tudjuk e kettőt egymástól elválasztani s az elsőt nem tudunk oly nyugodt örömmel s jóleséssel megpihenni, hogy abból a második egyszerre föl ne riasztana.

S mi idézte elő e gyors változást; mi döntötte a még fiatal s életerős férfit oly kora sirba? — Egy ritka erény, mely szellemi valójának legfényesebb oldala, a páratlan, mondhatni határtalan, a magával soha meg nem elégedő *kötelesség-érzet* s egy nem ritka, de kimélet által enyhíthető s meghosszabbítható, nála azonban éppen amaz erény által táplált és gyógyíthatatlanná tett szervi baj, testi alkatának egyetlen sebhető oldala: szervi szivbaja. A jó sziv emberét rossz szive ölte meg.

Ez utóbbit éppen csak meg kellett jelölnöm, az előbbivel azonban, a *kötelesség-érzettel*, mely jellemének uralkodó vonása s egész életének irányzója vala, foglalkoznom kell. S engedje meg a tek. Akadémia, hogy először az emberben rajzoljam azt s írói pályája emlékét — mely e helyre tulajdonkép kizárólag tartoznék, ebben a keretben újítsam meg s mutassam fel.

Kötelesség-érzet! e szót nem abban a kimért, rideg értelemben veszem, hogy valaki, magán- és nyilvános életében, minden irányban, szigorúan és pontosan teljesíti kiszabott kötelességeit, bár ezzel is olyan sok van mondván, a mennyit csak igen kevés emberről lehet elmondani; mert ezt legfőlebb csak kötelességismeretnek s kötelesség-teljesítésnek kellene mondani. Én a kötelesség-érzetet abban a magasztos, eszményi értelemben veszem, mely a kötelesség szeretetét s örömmel, mondhatnám szenvedéllyel teljesítését is magában foglalja s mely ellúnyt társunkban csaknem példátlan mértékben megvolt s jellemének fővonása, létének alapját, úgyszólván lényegét alkotta.

Hivatalt viselt — és pedig oly hivatalt, saját szive

választása szerint a lelkészi hivatalt — melyet szeretni kell, szívvél lélekkel, vagy futni tőle; mert félig, kedv nélkül teljesíteni nem lehet s csak formailag, úgy ahogy betölteni annyi mint éppen nem teljesíteni. Igehirdető, lelkek pásztora, szomorkodók vigasztalója, kételkedők világosítója, csüggedezők erősítője, szegények és nyomorútlak segítője senki sem lehet az ész világossága s a szív teljessége nélkül. Ő pedig mindez volt lelkészi szolgálataiban, Orosházán 14 s Pesten 8 éven át. Hogy szerette Isten igéjét, Krisztus evangéliomát, melyet soha sem hirdetett belső megindulás, teljes hit s buzgó lelkesedés nélkül! Hogy szerette gyülekezeteit, melyekben szolgált, azok minden tagját, öregét és apraját: mint volt nyájas, édes, vigasztaló, intő, feddő szava mindenikhez a mint kellett; mint szerette különösen a kicsinyeket, a gyengéket, a testi vagy lelki szegényeket Krisztus példája szerint, a kinek szolgálni kívánt, mikor ezeknek szolgált; s kötelességei teljesítésében mily hű, mily fáradhatatlan, mily önzetlen és önfeláldozó volt, elmondhatva Pál apostollal: *Én semmivel sem gondolok, az én életem sem drága nekem, csak elérgezhessem a szolgálatot, melyet vettem az Úrtól.*

Családot alkotott, — mikor pesti segédlelkészi állásából, Székács oldala mellől, Orosházára hivatott, e tiszta magyar evangélikus egyház egyik lelkészeül s ott fészkel rakhatott magának, először főnöke kedves, szívből, lélekben gazdag leányát vitte oda, 1863-ban, hozzá méltó párjául. Gyermekük született s az elsőnek kora halála után meg két fiú s három leány, ötven nevedtek a boldog galamb-fészekben, hol szeretet és munka között, nem gond és fáradtság nélkül teltek az évek; de a munka, mely szülte, el is felejtette a fáradtságot s a szeretet, mely minél több tárgya volt, annál melegebben lobogott, enyhítette a gondokat. Egészség, munkakedv s kölcsönösen viszonzott szeretet könnyűvé tette az élet terhét, édessé a kötelességet s boldoggá az egyszerű falusi életet. S mikor Székács, a kitűnő pap, szónok, jeles költő és műfordító, akadémiánknak is nagyérdemű tagja halálával széke a pesti magyar evang. egyházban megüresedett, a gyülekezet őt, elődének vejét s legméltóbb örökösét, egyhangúlag hívta meg helyére 1876-ban. Nehéz volt orosházi forrón szeretett s szerető gyülekezetétől, családi boldogsága első fészke-től megválnia — de a már ekkor is neves író-t vonzotta a főváros, az irodalmi közép-pont, s egy szent kötelesség, két özvegy könnyező szeme, hívó sóhaja hívta őt ide. Mert nem csak Székácsné maradt özvegyen, saját édes anyja is özvegy volt már; amazt vigasztalni — ennek nyugalmas özvegyiséget biztosítani magánál! — volt az a kétszeres szeretetbeli kötelesség. Mert Győry már szülő-házából hozta a családi meleg szeretet s fiúi kötelesség érzelmeit. Atyjától, ki Győrött felső leányiskolai tanító volt, egyenes

jellemet s pontos kötelességteljesítést, édes anyjától melegen szerető szívet, s mint Goethe „die Lust zu fabuliren“ — kedvet mesemondásra örökölt. — A kedves jó öreg asszony fia házában, menyegondjai alatt, unokáiban gyönyörködve, végezte életét, könnyektől s áldástól kísérve. Vilmos már beteg volt, bár maga sem, mások sem hitték, hogy még lappangó baja egy rövid év múlva őt is sírba viszi s a jó Isten megkímélte az anyát, egyetlen fia koporsójának látásától; de jellemző mindkettőjükre, főleg a fiú ragaszkodó szeretetére: hogy utolsó verse — talán a legszebbik, mindenestre a legszívrehatóbb, — a sírba költözött anyához szól. Nem állhatok ellene, hogy e rövid verset (nem nevezem költeménynek, olyan igaz) előadásomba ne szőjjem.

Anyám, anyám, beteg vagyok.
Testem, lelkem, mindenem!
A hogy' egykor. hű kezeddel,
Vess te ágyat énnekem!

— Fiam, fiam, hova gondolsz?
Sírban fekszem, nem lehet!
— Anyám, anyám éppen azért,
Éppen ott kérek helyet.

E megható kis vers legyen a palló, mely átvezet Győry irodalmi pályájához, akadémiai emlékbeszédem tulajdonképeni tárgyára.

Mint magaválasztotta papi hivatalát, magaválasztotta s önalkotta családi életét, úgy szerette s oly lelkesedéssel folytatta irodalmi munkásságát is, melyet a múza jelölt ki neki. Minden szerelme közt ez volt a legtartósabb, mert legkorábban kezdődött s mint a más kettő ez is a sírig tartott. Ő mindenikhez hű volt mindhalálig s bár ennek nem esküdött hűséget az oltárnál, mint a más kettőnek, hűségét úgy megtartotta ennek is, mint azoknak. Mert nem az eskü köti meg az embereket (oh mert annyi a hamis és megszegett eskü a világon!) hanem a szeretet bensősége s a kötelességérzet valósága. S ez, ha valakiben, Győry Vilmosban megvolt.

Ez az első szerelme, melyhez mindvégig hű maradt, már az iskolában kezdődött. A rózsapiros arcú, villogó s mégis szelíd kékszemű gyermeket már ott megszerette a múza — melyet hiába rágalmaznak ledérnek, mert míg maga válogatós, a viszonozott szerelmet sohasem hagyja cserbe — s megesókolta nyílt, derült homlokát és e csókkal örökre el is jegyezte.

Szegény szülői, súlyos anyagi viszonyok közt, egyetlen fiok taníttatását sem győzvén, kereskedő-segédnek akarták adni, mikor hat osztályt végzett a pesti evang. gymnasiumban. Mivel pedig nagyon szerette a könyveket, jobban mint a czukrot s a csinos-

portékát, megadták volna neki azt a kedvezést, hogy könyvkereskedésbe adják s az engedelmes fiú ebbe bele is nyugodott, gondolva, hogy a sok könyv közt majd tanulhat is. De lelkes tanára, Argay János, látva a fiú szép tehetségeit s ritka szorgalmát, rábeszélte szülőit, hogy ne szakítsák félbe tanuló pályáját. S a mindig nemeslelkű, felvilágosodott s felekezetiileg is elfogulatlan, szabadszellemeű piarista atyák felvették a szegény lutheránus fiút intézetökbe, hol a gymnasium két felső osztályát vezérletök alatt végezte. Jó kezekbe került itt. A derék Horváth Cyrill, később egyetemi tanár s akadémianknak is rendes, majd tiszteleti tagja, volt az ifjúság lelkesítője, oktatója magyar nemzeti szellemben s az irodalom szeretetében. Az ifjúsági önképző körben, az ő vezetése s buzdítása mellett nőttek az irodalmi s tudományos pályára többen, kik azóta ma is tudományos és szépirodalomunk munkásai, elismert jelesei — s köztök Győry Vilmos is. Itt próbálgatta szárnyait először a benne szunnyadó génusz: itt röppent ki költői alkotásainak nem egy pelyhes magzata. Az önképző köri folyóiratnak csak magok az írók voltak olvasói. De Győry csakhamar fölléphetett a széles körű nyilvánosság előtt is. Első novellája *A khán kegyencze*, a Jókai Délibábjában, kinek fényes, virágos stíljét s képzelete szabad röptét utánozta, már 1854-ben jelent meg s feltűnést keltett és nem közönséges reményt a kezdő fiatal író iránt. S míg neve, csinos költemények, beszélyek s irodalmi cikkek alatt, több folyóiratban ébren tartotta a figyelmet iránta, négy év múlva *Balassa János* pályanyertes történeti elbeszéléssel (1858) az ifjúsági irodalmat valóban becses művel ajándékozhatta meg. E közben nevelősködött a művelt és hazafias Desselwffy Ottó házában, majd a theologiai tanfolyamot végezte Pesten — az akkor még közös protestáns theologián — azután külföldi utat tett, mint Konkoly-Thege Miklós s Tihanyi Ferencz mentora, a berlini egyetemen egy évet töltve s körutat téve Németországon és Párisba is ellátogatva, hogy tanulással s világlátással szélesítse eszmé- és látkörét, de mindenütt társalkodva a műzsával s irodalmi és költői eszményeivel s példányaival; elsajátítva, akkor s később az európai nyugot összes irodalmi nyelveit, a németet, francziát, angolt, olaszt, spanyolt, svédet, megannyi kulcsot szerezve ez irodalmak dús gazdag kincstáraihoz.

Ilyen előkészüléssel, sőt már készlettel lépett ki a kezdő írók sorából a valódi írók közé, értve ez alatt, a ki nemcsak szeszélyből vagy ötletesen, hanem tanulmánynyal s folytonos tanulással, nem csak fellobbanó s ismét elalvó kedvvel, hanem komoly föltétellel s kitartással, tehetsége öntudatával s mérlegelésével, körülhatárolva magának az általa elfoglalandó tért, lesz és marad író s az elfoglalt tért hivatászerűen s nem felelősség nélküli s a kritika ellen védett műkedvelő gyanánt műveli.

Győry Vilmos ilyen volt. Ő s az az új nemzedék melyhez tartozott, akkor lépett föl az irodalom terére, mikor költészetünkben a Petőfi-utánzók s azok, kiknek irányát s modorát Erdélyi János kelmeiségnek nevezte, mert az affektált népieséget csak üres külsőségek czafrangjaiban keresték, már szerencsésen lejártak magokat s költőink jobbjai Arany János, fiatal elbeszélőink Jókai körül csoportosulva, a nemzeti népies iskola hiveinek vallották magokat; őszinteség, természetesség, de szép izlés is volt a költészet irányja s a külső és belső forma egyesítésére való törekvés, annak jelszava. Nemes erkölcsi tartalom s fenékölt érzelmek, műgonddal együtt, a jó és igaz a szép alakjában: minden művészetnek e törvénye irányozta s kötelezte költőink s elbeszélőink ama fiatal csoportját is, melyben Győry tehetségre nem utolsó, szorgalomra talán első volt. Azzal a mély és komoly szeretettel, mely őt minden választásában elhatározta s választottai iránt egész valójában eltöltötte: fordult ő irodalmi pályája feladatai felé is. Lelkészi hivatása, melyet bensőleg szeretett s családjá, melynek szívében szívével élt: vallásos és családi színezetet adtak költészetének s minden írásának. De inkább zománczot adtak annak, mint mélyét hatották át. Mint a patak, mely verőfénytől elárasztott lapályon futva át, a felleges nap arany sugárait vagy a hold szelíd fényét tükrözi vissza s csöndes, hűs berekben a reá hajló lombok árnyát rezgeti s ringatja hullámain, költészetét is így aranyozza meg az Isten- és emberszeretet, a vallásos érzés e két alakja s a családi boldogság zajt és hivalkodást kerülő megelégedése. A patak azért e fénylő zománcz s e rezgő árny alatt is tiszta marad s homokos vagy kavicsos fenekű medrében egyformán suhan alá: így az ő lelkében is a kedély nyugalma s a léleknek a szenvedélyektől fel nem kavart egyenletessége honolt. Költői természet, de nem a nagy költők, Dante, Shakspeare, Byron, Petőfi természete, kik sziklákat szaggatnak, gördítenek, Istennel és világgal harcolnak, mint a titánok, megváltoztatva a föld ábrázatát s földdel egyenlővé téve a régi alkotásokat, újakat emelnek, örök emlékül magoknak s eszméiknek. Ezek az irodalomban is nagy ujitók s teremtő lángelmék s ha épen drámákat nem irtak is, drámai vagy épen tragikai hősök, jellemek, alakok.

Győry Vilmos nem számítható ezek közé, sőt a legtávolabb állott ezektől. A meggyőződés igazsága, az akarat komolysága s a kedély bensősége voltak az ő sajátságai s tehetsége korlátait felismerve, azokat áttörni meg sem kísérlette. Ő szerette hivatását, boldog volt családjában s a munkát, csak nemes legyen, híven és szeretettel gyakorolta. Vallásos költeményeit, imáit, intelmeit igaz hit és keresztyén szeretet, szerelmi s családi költeményeit egyszerű bensőség s igaz érzés lengette át. Szerette a

magyar népet melegen, az ifjúságot s a gyermekkort szíve egyszerű naivságával s ez, vallásos, családi és népies költeményei, elbeszélései, rajzai mindenikéből, azzal az igazsággal s őszinteséggel sugárzik ki, mely egész egyéniségét oly megnyerővé s szeretetre méltóvá tette.

Mind ezekben a bensőség mellett az a tisztaság, szabatoság és választékosság uralkodott, mely személyét is annyira megkülönböztette s egész egyéniségét oly elfogadhatóvá s kedvessé tette. Irodalmi műveiben is ezek voltak az uralkodó vonások. S magának a legőszintébb bírálója s teletségének legigazabb mérlegetője lévén, miután ezt a lyrai, elbeszélő s drámai költészet minden nemében és fájában megpróbálta, annál állapodott meg s arra fordította legnagyobb szorgalmát és gondját, a melyekben a legtöbb sikert érte el s érte is el valóban.

Szellemének, az irodalmi ismeretben nagykörű terjedelme, fogékonysága a különböző érzelmek és hangulatok iránt s finom izlése és ritka forma-érzéke; magánál nagyobb szellemek tolmácsává lenni ösztönözte. Így lett — a Longfellow által oly nemes gyöngédséggel méltányolt «kisebb énekesek» sorából kiválva — műfordítóvá.

E téren először, a Kisfaludy-Társaság egy pályázatán, mely nagyobb műfordítást kívánt, lépett föl Tegnér svéd költő s vaxiöi püspök *Fritjof-mondájának* fordításával. A messizi észak egészséges és bájos költészetét ő vezette be először irodalmunkba, sőt ismertette meg először, mert míg a nagy nyugati irodalmak nyelveit azelőtt is olvasták műveltebbjeink, a svédet alig valaki nálunk. Győry választása Tegnér költeményében nem csak oly műre esett, mely bármely irodalomnak díszére szolgálhat, de szerencsés volt azért is, mert új, addig ismeretlen ágat oltott költészetünkbe s így valódi hódítást tett távoli, nekünk még felfedezetlen partokon. De szerencsés választásánál még többet ért, a mint feladatát megoldotta. A lyrai-epikus hangot szerencsésen eltalálta; a minden szakaszban változó épen nem könnyű formákat annyi izléssel, mint virtuozitással kezelte s oly könnyűséggel egyszersmind, mintha eredetét adna. Bírálói tartózkodás nélküli dicsérettel szóltak fordításáról s olvasók és kritika nem kevesebb elragadtatással adtak igazat bírálóinak. A Kisfaludy-Társaság legközelebbi évi közgyűlésén sietett őt tagjául választani (1868). Győry egyszerre, akkor már lendületet nyert műfordításunknak magasb színvonalán tisztes helyet foglalt el. S ezt utóbbi műfordításaival is meg tudta tartani. Maga is érezte, hogy itt találta meg valódi hivatása terét s attól kezdve ahhoz hű is maradt. Először annak az irodalomnak sietett háláját lefizetni, melyet ő hódított meg nekünk először, mely neki s általa nekünk annyi gyönyört szerzett. Mert Győryben meg volt az a nemes

vonás, hogy a miben örömet talált, azt másokkal is kívánta megosztani s viszont örömét találta a mások örömében. Így a Fritjof-mondát, melyet jeles német fordításokban ismert meg s figyelme ez és egyéb német fordítások által a svéd költői irodalomra fordult, azt eredeti forrásából akarta élvezni s megtanult érte svédül. S mivel nem lehet kívánni, hogy svédül mindenki megtanuljon a Fritjof-mondáért, holott Homérért görögül, Dante-ért olaszul, Shaksperért angolul s Moliérért francziául sem tanul meg mindenki, miután ő megtette, Tegnér Fritjofja után, már egy év múlva. székfoglalójában (a Kisfaludy-Társaságnál) három svéd költővel, Franzénnel, ismét Tegnérrel és Runeberggel foglalkozik behatólag; előrebecsátva a svéd költészet történetének vázlatát, egymás után mind a háromról tájékozó s összehasonlító jellemzést ad s tőlök több költeményt, jól választott s jellemző műveiket, sikerült fordításokban mutat be. Később bizonyoságul, hogy nem feledkezett meg e jó ismerőseiről, Runebergtől még két nagyobb költői beszélt, *Nadasdát* s a *Karácsonestét* Tegnértől, a legnagyobb svéd költőtől az *Urvacsorai növénydékeket*. ez ép oly vallásos, mint költői idyllt, mely szerzőjének — a ki evangélikus püspök — s fordítójának, mint lelkesznek, költői lelke mellett vallásos bensőséget is szépen jellemzi.

A messzi észak határáról, Európa délnyugoti finis terrae-jére, az Iber-félszigetre szárnyal a költő vágya s a mily buzgón foglalkozott a svéd költészettel, ép oly kitarással mivel most a spanyolt s hozza virágait és babérait e dús narancsligetnek, melyet előtte alig ismertünk jobban, mint amazit. Nálunk, legalább irodalmi köreinkben, az egy Lukács Móriczon kívül talán senki sem ismerte a spanyol irodalmat közvetlen forrásból. A mit Cervantesnek Lukács Móricz által fordított *Bőkezű szeretőjén* kívül magyarul birtunk, az mind másodkézből való fordítás volt. Pedig a Calderon, Cervantes, Lopez de Vega, Moreto s a Cid-románczok lágy és dallamos nyelvét megismerni, egykor oly gazdag s ma is egy Echegarayval dicsekvő irodalmát a mi irodalmunkba is ültetni, érdemes és jutalmazó fáradság. És Györy a kötelesség embere mindenben, ismerte a kötelességekről szóló fejezet ama parancsát: «ha többféle kötelesség áll előtted s mindeniket nem teljesítheted magad: teljesítsd azt, a melyet rajtad kívül más nem végez el, hogy az se maradjon teljesítetlen». Így vettük az ő gyors, de semmit el nem hamarkodó kezéből Calderon halhatatlan szépségű műveit, *Az Élet álom* s *Az állhatatos fejedelmet* és az erősen drámai *Zalameai bírót*: Moreto-tól a bájos *Közhírt közönynyelvt* e Molière-éivel versenyző felső vigjátékot (a két utóbbit színpadunk rég birta már, de másodkézből vett gyöngé fordításokban) s Alarcon-tól *Az igazság is gyamut*, mely azonban kéziratban maradt s tudtommal szin-

padra sem került nálunk. Majd a *spanyol és a portugál népköltészetből*, a *Don Rodrigo király románczaiból* s a *Granadai románczokról* adott, részint ismertetéseket, de mindig mutatványok műfordításaival kísérve. És végre a spanyol irodalom leghalhatatlanabb termékét, a Cervantes remekét, az elmés lovag *Don Quijote*-t, négy kötetben, a maga teljességében. Többen mondták s nincs minden igazság nélkül, hogy e remekműnek ma s kivált idegen irodalomban, elég volna fele, az első kötet s a többi háromból még egy annyi szemelvény vagy kivonat, a mint ma az Ariosto mester Órjöngő Lorántjával teszünk. De Győry nem szerette a fél munkát, legkevesebb a kötelelességteljesítésben. Ifjúság számára ugyan kidolgozta azt rövidebben is, de a remekből, mely végre is egész, egészebb s összefüggőbb, mint a Lodovico mester regényes eposza, valamit kihagyni nem egyezett lelkiismeretével. Végre is a Divina Commediából is ki lehetne hagyni egyet-mást: a Shakspere s Molière remekei sem mind egyforma remek. A szinpad előadásban Shaksperet is megrövidítik, de lángelmék alkotásaihoz, egy késő század ízlése szerint s avatatlan kézzel nyúlni, merénylet a lángész, a kor szelleme s az irodalom és irodalomtörténet ellen vagy legalább is nem tanácsos.

Részt vett — hogy is maradhatott volna el? — Shakespeare s Molière-fordításainkban is; amabban a *Minden jó, ha jó a vége* vígjátékkal, a *Sonettek* jobb részével s mind a többi *Vegyes költeményekkel*; emebben az *Éliszi hercegnő* bájos idylli táncz-játékkal s az összes vegyes költeményekkel. Ime itt is azt vette részül, a mi másnak nem kellett; az osztózásnál megelégedett azzal, a mi másoktól fenmaradt, de azt is oly lelkesen s lelkiismeretesen teljesítette, mintha maga választotta volna a neki legtetszőbbet.

Soha ő nem félt a munka nehezétől, nem a legkellemesebbet, hanem a szükségést választotta magának. Így osztályozta a kötelelességeket. De hiszen neki minden munka s minden kötelelenség kedves volt és sohasem fordult unottan vagy kedvetlenül egyhez sem. Egész lélekkel s jó kedvvel fogott hozzá s teljesítése közben nem fáradt bele, sőt kedve fokozódott iránta. Azért minden a mit végzett, a szerető gond nyomát viselte magán. Még a miben legkevesebb sikert ért el, a szinpad számára is szeretettel, ambícióval s lelkesedéssel dolgozott. A gyermek-irodalmat a gyermekek s ifjúság iránti szeretettel művelte. Hisz magának is voltak kedves és forrón szeretett gyermekei, s maga is ifjú volt mindvégig, kisebb elbeszélő költeményei közt a hasonlíthatatlanul legszebb a *Második anya*, ez a sirból visszajáró édes anya dán balladájára emlékeztető, de egészen új motivumu, erőteljes alkotás is a nő és anya szenvedélyét, mely túléli a

halált — s legszebb balladája a *Juli vasárnapja*, a gyermeki s anyai szeretetet festik megkapó tragikus vonásokban. Általában a családi érzelmek ereje és melegsége lüktetett minden ereben s a gyermekekkel gyermek, az ifjúsággal szemben ifjú volt. Fogékonysága minden kör és minden kör iránt, annak szelleme, igényei s természete iránt oly eleven volt, hogy egészen bele tudta magát találni abba, s ez a kulcsa mindennek előtti kedves-ségének. Lelkülete s hivatása komolyságát csak a nyájas derűlt-ségig fokozta le, soha sem csapva túl a maga elé mért határokon. Azért barátai egyaránt szerették is, tisztelték is s bár ellenállhatatlanul vonzódtak hozzá, bizonyos határon túl imponált nekik komolysága. Eredeti munkáiban s fordításaiban egy sikamlós helyet vagy kétértelmű, frivol szót nem lehetett találni, mint társalgásában s beszélgetésében sem soha, pedig a kimért pedansságtól ép oly távol maradt, mint a pajkosságtól vagy épen illetlenségtől; ezt biztos és finom ízlése sem engedte volna.

Papi functiói között, a betegek látogatásán, a szenvedők vigasztalásán s az árvaházi szolgálatokon kívül legkedvesebb volt előtte a serdülő ifjak s gyermekek tanítása; vallásos költeményei közt a legkedvesebbek azok az emléklapok, melyeket a konfirmándóknak írt; a gyermekek nyelvén tudott szólni, de egy tapasztalt bölcs rideg szárazsága nélkül, igaz szeretettel. Hasonló szeretettel dolgozott a Károli Gáspár Uj-testamentom fordításának a nyelv mai állapotához képest újra dolgozásán, melyből a négy evangélium jutott neki. S arról, mint csüngött lelkészi hivatalán, személyes bizonysgot is tehetek. Midőn 1885. januárban, mikor utolsó betegsége már, ágyba döntötte, meglátogatam, szemeiben könyekkel mondá nekem; «Oh mint irigyeltelek az elmúlt (karácsonyi s ó- és újévi) ünnepeken! Te az Úr oltára körül szolgálhattál, gyülekezetteddel együtt imádkozhattál, az Urvacsorában velők részesülhettél s szíved sziveikkel össze-forrt az Isten igéjében — egészséges, testben, lélekben ép erős vagy — én pedig, vánkossomra borulva, siratom nyomorúságomat, tehetetlenségemet!» Nem szenvedése fájt neki, hanem az, hogy legdrágább kötelességét nem teljesítheti. «Életem leg-szomorúbb napjai — mondá — ezek voltak s ha ez a vigasztaló angyal nem lett volna mellettem . . .» s könyein át is mosolyogva vonta magához felesége kezét, «kétségsbe kellett volna esnem!» Szeretet és kötelesség: ez a két érzés uralkodott felette e nehéz órákban is s edzette meg őt az utolsó harcra.

S mikor a szenvedések pohara megtelik a kicsorvulásig, főlebb mint ember elbirhatná, mikor — a kik legjobban szeretnek, kénytelenek halálunkat vagyis szabadulásunkat kívánni — s a jóltevő halál a földön mindennek véget vet: akkor kezdődik az ember földi halhatatlansága. Mint a test leomlik s a

lélek tisztán száll el porhüvelyéből, úgy életünk munkája is megtisztul fogatkozásaitól s csak eszményi képe marad meg az emlékezetben.

Győry Vilmos földi élete munkájának nem sok salakot kellett levetnie magáról, hogy eszményi tisztaságában lebbenjen fel előttünk. Mert ő már itt is ez eszményi légkörben élt s szeleme szárnyait a föld porától tisztán tudta tartani. Emlékét minél közelebből ismertük, annál tisztábban őrizhetjük meg magunknak. S a kik csak nyilvános pályáját, irodalmi s hivatali munkásságát ismerték, azok is egy nemes lélek, tiszta szív s feddhetetlen jellem képét ismerték fel rajta. Családjában s barátai körében soha sem lesz pótolva helye, egyháza, netalán jelesebbek mellett sem fogja őt elfeledni; irodalmi művei pedig, a nyelv és irodalom haladása által sem lesznek egészen háttérbe szorítva, mint a nemes eszmék s nemes ízlés oltárára igaz hit s fáradhatatlan buzgóság által letett áldozatok, melyeknek viszonylagos becse változhatik, de valódi értéke s eszményi tartalma soha !

A magyar fémnevek őstörténeti vallomásai.

(Kivonat *Munkácsi Bernát* lt. 1894. febr. 5-én bemutatott értekezéséből).

Alig van esemény az emberiség művelődésének történetében, mely nagyobb hatással lett volna a társadalmi és magánélet összes viszonyainak átalakulására s ennél fogva méltóbban érdemelné meg a korszakalkotó elnevezést, mint a *fémek* s alkalmazhatóságuk fölismerése.

Nem csoda, ha a hajdankor írói s a különböző népeknél fönmaradt ősköltészeti hagyományok a legnagyobb elragadtatással nyilatkoznak e nekik aránylag még újkeletű fölfedezésekről. A finnek nemzeti szelleme egész nép-eposzt teremtett a fémipar dicsőítésére; mert mi más főrészeiben a Kalevala, mint az „örökölő művész“, a «tudós kovács Ilmarinen» hőskölteménye. A magyar pogánykorból nem maradtak fön számunkra ilyen költészeti maradványok; mindamellett nem kevéssé hívja föl érdeklődésünket a kérdés, hogy mikor történhetett eleink megismerkedése a fémekkel; önálló természetes fejleménye-e az őskori műveltségüknek, avagy idegen kulturáramlatok folyománya. Fontosságot nyer e kérdés különösen az által, hogy megoldása egyszersmind azon történeti időpont szorosabb megállapítását foglalja magában, melyben a magyar nép történeti szerepe, illetőleg az emberiség mozgalmában való élénkebb befolyása kezdődik. Bizonyos dolog

ugyanis, hogy egy kőkorszakbeli eszközökkel felszerelt nép sem önvédelmében, sem támadásaiban nem állhatja meg helyét az ő és középkornak akárcsak kis fokban műveltebb s a legelemibb fémeszközökkel élő népével szemben is, hogy tehát a magyaroknak különálló nemzeti egységgé való alakulása és előnyomulása az őshazából csak a fémekkel való megismerkedés kora után következhetett be.

Mint műveltségtörténetünk kezdeteinek több egyéb részére, így jelen kérdésünk tárgyára nézve is az összehasonlító nyelvészet és a rokon népek folklóre-tanulmánya az egyedüli eszközök, melyektől világosságot remélhetünk.

Ez utóbbiak arra vallanak, hogy a bányászat és érczekezelés tudománya ismeretlen volt a régi ugoroknál, valamint ismeretlen mai utódaiknál. Hogy a mesterségek ez ágában a régi magyarok sem lehettek jártasak, bizonyítja a *kovács* szónak szláv eredete, továbbá hogy szerszámai közül az *üllő* (e h. ü. vas), *fúvó*, *harapófogó* jelzős kifejezések, a vihnye, *rinnye*, „schmiede“ pedig szintén szláv. végül a *kohó* (régi nyelvben: *koh*) és *pöröly* német eredetűek. Hasonló körülményeket tapasztalunk a rokon nyelvek megfelelő kifejezéseinél is.

Hogy minő ága az érczekezelésnek jöhetett legelőbb is gyakorlatba eleinknél, arra nézve talán némi útmutatást adhat az eredeti *ötrös* szó, a régi nyelv *öten*i (= *önteni*) igéjének származéka, melyből t. i. azt a következtetést vonhatjuk, hogy nem a kovácsolás, hanem az *érczöntés* ügyessége terjedhetett el korábban közöttük. Egyezik e fölfogással az a tény, hogy két fémnek magyar neve szintén éppen az «öntés» alapfogalmát tükrözi. Ezek jelesen az *ón* és *ólom*. Amannak rokon nyelvi másai a cseremis *volne*, *vuľna* „ón“ továbbá az éjsz. vog. *āln*, tavidai *qlèn* „ezüst“ a jelentések olynemű váltakozásával, minőt a zürjén *eziš*, votják *azveš* „ezüst“ s a hangalakban csekélylyé eltérő zürj. *ozliš*, votj. *uzveš* „ón, ólom“, éjsz. vog. *ātwēs* „ón“ szavak közt is tapasztalunk. Az *ólom*-nak pontos megfelelője a tavidai vogul *wölēm* „ólom“, melynek valamint az előbb idézett szóknak képzését s föltehető alapszavát illetőleg útmutatást nyújthat az éjsz. osztják *lołpi* «ólom», mely az éjszaki osztják *loł-* (vog. *tal-*) „olvadni“ igének igenévi képzése, tehát való jelentése tulajdonképpen: „olvadó (ércz)“.

Mindenesetre igen régi eleme nyelvünknek a *vas* szó is, melynek szoros másai: fin *vaski*, észt *vašk* liv *vašk*, lapp *vešk*, *viešk* „réz“, továbbá jurák-szamojéd *vese*, *jése*, tavgi-sz. *basa*, jenisszei-sz. *bese*, kamasszini-sz. *bazu* „vas“. Alig jöhet kétségbe, hogy ugyane szók családjába tartozik a vogul-osztják *voχ* szó is, mely leginkább „rez“-et, de a déli osztják *vūχ* alakban «vas»-at s jelzőkkel kapcsolatban „ezüst“-öt is jelent, pl. vog. *šopér-voχ*,

kami-voχ annyi mint: *šopér-āln* „finomabb ezüst“, *kami āln* „silányabb ezüst“. Ez az ingadozás a jelentésben arra látszik vallani, hogy az ugor nyelvekben a *vas—voχ* szó volt a „metallum“ eredeti általános neve, mely természetesen legalkalmasabban a réznek, mint legrégebbi használatú fémnek állapodhatott meg sajátos műszavául. Ugy lehet sejtenünk, hogy ez a „metallum“ jelentésű szó indo-iráni műveltségi hatás alatt jutott a nyelvközösség valamely régebbi korában az ugarságba; hasonlóké t. i. hangalakban hozzá a szanszkrit *āyas* „réz“, később „vas“ zend *ayañh* „réz“ a latin *aes*, gót *aiz*, ófelném. *ēr* stb. keleti megfelelői.

S e fölvételre utal bennünket azon körülmény is, hogy a rokon nyelvek fémnevei közt egyéb esetekben is tapasztaljuk az indo-iráni, illetőleg kaukázusi eredetet.

Egészen kétségtelen az *arany* iráni eredete, mely a vele szorosan egyező zürjén *zarni*, votják *zarñi* | éjsz. vogul *sorñi*, *šārñi*, lozvai *sarēñ*, kondai *surēñ* | éjsz. osztják *sarni*, irtisi *sorña*, szurguti *sarña* | cseremiszi *šörtñö*, *šörtñü*, mordvin *širnü* „arany“ jelentésű alakokkal a zend *zaranya* „arany“ hangképét mutatja.

Kisebb körben van elterjedve az *ezüst* szó, melynek megfelelői a rokon nyelvekben: votják *azves* „ezüst“, *uzves* „ön, ólom“ | zürjén *ezlš* „ezüst“, *ozlš* „ön, ólom“ || éjsz. vog. *ūtweš* „ön“ | pelimi *oatwēš* „ön“, alsókondai *oatkwēš* „ön, ólom“ | tavidai *ātikhuš* „ön“. Pontosan egyezik ez alakokkal az összet *arvis*, *ävzist*, *ävzeste* „ezüst“.

Ezek után aligha tévedünk, ha a magyar *rész* szónak, melyet eddig többen (Ahlquist, Vámbéry) a török *jez*, *žez* „réz“ szóval hasonlítottak össze, szintén az indo-iráni területen kereszük forrását, hol tényleg elő is fordulnak a következő egybevehető alakok: balucsi *röd*, pehlevi *röd*, ujjersza *röi* „réz“, melyeknek további rokonsága: ószláv *ruda* „érez“, latin *rudus*, *raudus* id., ónord. *raudhi* „ferrum ochraceum“ s ebből finn *rauta*, svédlap *route* „vas“ stb. A perzsa-magyar alakok hangviszonylására nézve tekintetbe veendő, hogy *z* felel meg a magy. *nemez* szóban is a perzsa *nemed* (éjsz. vog. *ñamēt*) „nemez“ szó végén mutatkozó *d*-nek.

A magyar és keleti-ugor nyelvek fémneveinek eddig tapasztalt indo-iráni eredete megmutatja számunkra az utat, melyen e fogalomcsoport néhány hátralevő homályos szavának megvilágítását kereshetjük.

Őstörténetünkre nézve különösen becses adatot foglal magában a vogul énekek *kami āln*, *šopér āln* fémnevezete, melynek megértését Patkanov S., szentpétervári fiatal tudósnak a tobolszki kormányzóság déli részében tett néprajzi nyomozásai teszik szá-

munkra lehetségessé. Ő a régi Szibír város nevének eredetét kutatva, utal a tatárok és déli osztjákoknak azon mondai hagyományára, mely szerint a vidékükön található földhalmok és régiségi tárgyak egy *sibír*, mások kiejtése szerint *sírír*, vagy *sibír* nevű néptől származnának (*sírír-kala* „földvár“, *sírír-tuba* „kurgán“), kik jóval régebben a tatárok bejövetele előtt e területet lakták s a *katan*, vagy *kitan* nevű néptől lettek szorítottak ki. Ez az utóbbi név megvan a mai vogul és osztják *χατανί* szóban, melylyel e népek ma a tatárokat jelölik, mely azonban eredetileg úgy látszik, valamely mongolfajta népre vonatkozhatott. A hagyományok *sibír* népneve ma mint élő szó csak az oroszokra alkalmazott tavdai vogul *šapér* névben maradt fenn; kétségtelenül azonos azonban vele az éjszaki énekek *šapér*, *šopér* szava is, mely azonkívül, hogy az „ezüst“nek jelzője előfordul még a Földanyának „*šopér* úrnő, *kami* úrnő (*šopér-nāj*, *kami-nāj*)“ nevében, mintegy jelezve, hogy ő az egész világ, az összes ismert vidékek és népek úrnője. Jó okkal lihetjük, hogy ez a vogul *šapér*, *šopér*, tatár-osztják *sibír*, *sírír* népnévzet azonos a *savír*-ral, melyet Jornandes *savir* a görög történetírók Σαβίροι. Stephanus Byzantinus pedig a vogul *šapér* *šopér* alakkal teljesen egyező Σάπειρος írassal a IV. és V. századokban egy hűn törzs nevéül emlegetnek s melyről József kazár khagánnak Chászdái-ibn Sapruthoz 960 körül irt levelében is szó van *savir*, más kézirat szerint *savar* alakkal a bolgárok szomszédságában. Sőt kiindulva abból, hogy ily módon a szóban forgó nép területe egy részről a bolgárok, tehát a Volga és Káma, másrészt Szibír tartomány, azaz, a Tobol és Irtyis folyók közelébe esik, vagyis oda, hol az összes adatok útmutatása szerint a mongolok betöréseig fönnállott Nagy-Magyarország területe lehetett; számba véve továbbá, hogy Constantinus Porphyrogenitus előadása szerint a magyarok egy része a besenyőkkel való szerencsétlen ütközet után „kelet felé fordulva“ Perzsia tájékára illetőleg a tőle éjszakra eső területre költözött s ott „régí“ Σαβαρτοίανταλοι nevét tartotta meg: igen lehetségesnek kell gondolnunk, hogy a vogul énekek *šapér* *šlu* kifejezésében, valamint a tatár-osztják hagyományok *sibír*, *sírír* népnévében éppen egy magyar-fajta törzsnek maradt fönn légyen emléke.

Mindenesetre az teljes világossággal következik az idézett kifejezésekből, hogy a fémek ismerete dél, illetőleg délkelet (Irán és Altaj) felől jutott az ugor népekhez. Vizsgálatainknak ez eredményét határozottsággal igazolják területük régészeti leletei is, melyek általában keleti, többnyire perzsa, esetleg bizanci jellegűek s mint a velük talált szasszanida korbelt pénzek mutatják részben még a Kr. utáni V. század elejéről valók. Kétségtelen, hogy e tárgyak kereskedelmi úton kerültek az éjszak népeihez,

mely kereskedelem érdekeit a becses vadbőrök, mamutsont s a föld egyéb termékei képezhették. Ezekért a déli vállalkozó szellemű árosok fémkészítményeket, szerszámokat, ékszereket s mindennemű disztárgyakat nyújthattak, mely utóbbiak közül különösen főlhivják figyelmünket azon ezüst- és ólomtálacsákák, melyeknek igen régi korból fönmaradt másait még őrizgetik a vogulok és osztjákok bálványaiknak szentelt áldozati tárgyaik közt. A vallásos cultus e tárgyainak iráni eredete egyszersmind ujjmutatást foglal magában arra nézve, hogy mely nyomokon kereshetjük az ugor népek — immár elég bő népköltési gyűjteményekben is tanulmányozható — ősi hit-életének alapjait, melyeknek földerítése bizonyára a régi magyarok vallásának alaposabb megértését is elő fogja segíteni.

A magyar és vele rokon nyelvek fémneveinek műveltség- és őstörténeti tanulságait a következő pontokban foglalhatjuk össze:

1. A fémek és kezelésük ismerete nem természetesen fejlődött, nem eredeti elem a magyar és vele rokon népek műveltségében.

2. Mindamellett igen régi, még a területi és nyelvi közösség őskorában megismerkedtek iráni, illetőleg éjszak kaukázusi kulturbefolyás révén, a rézzel s később a legnyugatibb finn-lapp-ág elszakadása után a többi fémekkel is. Az arany, ezüst, ón, ólom és vas ismerete az ugor népek nyugoti ágához (a finnhez és lapphoz) germán, a keletihez iráni műveltségi hatás révén jutott.

3. Jó okkal vélhetjük, hogy a fémek ismerete nem egyszersmind kezelésük tudományával, pl. a kohászattal, vagy kovácsmesterséggel kapcsolatban, hanem kereskedelmi úton szerszámok és disztárgyak alakjában terjedt el. Ezt bizonyítja nemcsak az a körülmény, hogy a „kovács“ s vele kapcsolatos műszavak mind idegen eredetűek, vagy nem igazi nevező szók; hanem hogy a „vas“-ra éppen egy „kés, kard“-féle szó jutott használatba az ugor nyelvek keleti ágában, továbbá hogy a fémzserszámok és a kereskedelem műszavai közül több van iráni eredetű, pl. magyar *kard*: perzsa *kārd* | v. ő. magy. *tőr* „gladius“ és „subula“ (*török*), votj. *tir* „fejsze“, zürj. *čer* id.: zend *dāuru*, szkr. *dāru* „speer, lanze“ | v. ő. magy. *fejsze*, tadv. vog. *poišt*, *pāšt* id.: szanszkritt *paraṇu*, osszét *farath* „fejsze“ görög *πέλεκος*.

A kereskedelem iráni műkifejezéseire példák: magy. *vásár*: perzsa *bāzār* „vásár“ | *kincs*, *kéncs*: per. *genē* „kincs“; „kincstár“ | *száz*, vog. *sāt*, finn *sata* stb. közugor szó: perzsa *sad* | *ezer*, vog. *šotēr* stb.: szanszkritt *sahasra*, zend *hazaŋra*, perzsa *hazār* id. | *öszvér*, a régi nyelvben *eszér* s a schlagli

szójegyzék szerint *ezper*: V. ő. zend *aspa*, ujperzsa *asp*, *āsp*, „ló”; szanszkritt *aṣva* „ló” és utórészi nézve perzsa *χar* „számár”, amint tényleg az öszvér neve: *χārgāfs* — *χārīg* „számár” + *āfsā* „kanczaló” | votj. *zareč*, vogul-osztják *sārēs* „tenger”: zend *zarayañh* (régibb: *zarayas*); perzsa *daraja*, ujperzsa *derjā* id. stb.

4. Az a körülmény, hogy az *arany* (zürj. votj. *zarñi*), *ezer* (vog. *šotēr*, zürjén *šurs*, votják *šurēs*, *šurs*), s a votják *zareč* „tenger” szavak határozottan a zend (*zaranya*, *hazañra*, *zarayañh*) s nem a későbbi perzsa (*zar*, *hazār*, *darja*) alakok visszatükrözése, bennünket azon időpont megállapításához segítenek, midőn a szóban forgó kulturáramlat a magyarokat s velük együtt a rokon népeket érintette. A zend nyelvet már a Kr. előtti VI. században kiszorította volt az ékiratokban fönmaradt s egész Dárius koráig visszatérjedő óperzsa nyelv: de föltéve, hogy mint népnyelv Irán keleti részén folytatta is életét, ez aligha terjedhetett tovább a Kr. előtti III. századnál, a midőn már az óperzsa nyelv is átváltozik s a szasszanidák idejében, tehát a Kr. utáni III.—VII. századokban virágzott pehlevi nyelv alakját ölti. Annvit tehát teljes biztossággal állíthatunk, hogy az idézett szavak átvétele s ennél fogva a fémek ismeretének és az iráni kereskedelem kulturhatásának kora az ugor népeknél semmiesetre sem későbbi a Kr. előtti III. századnál: de tekintve, hogy a vog. *šotēr* „ezer” és társai szókezdő mássalhangzójukkal az ismeretes zend *hazañra* alaknál is régibb, egyedül az eredetibb szanszkritt *sahasra* alakból magyarázható hangállapotot tartottak fön s hogy hasonlóképen a votják *zareč* „tenger” és társai szóvégzetükben tüntetnek föl a zend *zarayañh* hangalakhoz képest régibb állapotot: azt is joggal állíthatjuk, hogy az iráni kulturhatás kezdetei egész a Kr. előtti VI.—VII. századig terjednek régiségükben.

5. Ezen chronologiai eredmény nagy jelentőségű a magyar összehasonlító nyelvészetre és őstörténetére nézve; mert azt mutatja, hogy a perzsa műveltségi elemek átvételének korában a magyar és hozzá legközelebb álló rokon népek (főkép a vogulok és osztjakok, zürjének és votjakok) szoros egységet alkottak, tehát elszakadásuk a Kr. előtti VI.—III. századokban még nem történt meg. Az iráni kulturhatás kezdetei érintették a finneket és lappokat is (v. ő. finn *raski* „réz”, *vasara* „kalapács”; l. fönt), de nem tapasztaljuk azt a későbbi fémek (arany, ezüst, vas, ón, ólom) ismereténél, mely ezeknél teljes határozottsággal germán eredetű. A legnyugatibb finn-lapp ág elszakadása tehát az ugor népek őshazájából, illetőleg közösségéből nem történhetett később, mint legfőljebb a Kr. előtti III. században; ellenben valószínű, hogy néhány századdal előbb ment végbe.

6. Összevetve ezen tanulással azt a tényt, hogy a magyar

nyelvben található török elemek, néhány véletlen s többnyire külön jellegűnek kimutatható eseten kívül, nem fordulnak elő egyszerre mind a vogul-osztják, illetőleg zürjén-votják nyelvekben; világosan következik, hogy azok a magyar-török elemek csak a magyar nyelv külön életében váltak ennek alkotó részeivé, vagyis hogy a magyar-török érintkezés az iráni műveltség- és nyelvhatásnál sokkal későbbi korú, ellentétben az eddig uralkodott véleménynyel, mely szerint a magyar nyelv perzsa elemei a törökség révén kerültek légyen a magyarba.

7. Hogy minő későbbi korban történhetett a mindenesetre századokig tartott török-magyar érintkezés, arra nézve fontos adatot foglal magában a magyar *hír* (régí nyelvben: *hér*) szó, mely t. i. az arabs *ḫaber* „hír“ szó csuvas *ḫēbar* másának hang-alkatát tükrözi. Nem lehet kétség, hogy a legrégebb nyelvemlékekben is kimutatható magy. *hér*, *hír* szó még a honfoglalás előtti vándorlási korszakban juthatott nyelvünkbe, még pedig az ismeretes török-magyar érintkezés révén. Ámde az arabok előnyomulásait a Fekete- és Kaspi-tenger éjszaki vidékein lakó török népekhez akár kereskedelmi, akár vallásterjesztő érdekekből nem lehet régebb időkre tennünk az izlám hódításainál, tehát legfőljebb a VIII. század kezdetére: bizvást mondhatjuk ennél fogva, hogy az a sokat emlegetett török kulturhatás, mely a magyar nép ethnikai alakulására, vándorlásai alatt, oly kiváló befolyással volt, még ezen korszakban, vagyis a VIII. században nem volt befejezve, hanem minden valószínűség szerint belenyúlik azon időbe, melyben a magyarok a történet látó határán megjelennek.

8. Az eddigiekben nyert chronologiai adatok, egybevetve a régi történetírók följegyzéseivel s egyes nyelvészeti tények tanulságaival, bennünket az iránság és törökség körén belül azon néptörzsek szorosabb meghatározásához vezetnek, melyek a magyar és vele rokon népek kulturális fejlődésének alapjait nyújtották az ókorban. Hogy az iráni népek közül különösen melyik volt az, mely a Kr. előtti századokban az ugarságra nagyobb műveltségi hatást gyakorolhatott, arra nézve becses útmutatást tartalmaz számunkra a magy. *ezüst*, votják *aźves* szó és rokonsága, melynek egyedül az összetételben találkozunk szorosan egyező párja, még pedig e nyelvre nézve különösen jellemzetes (*aźveste*, *avzis*) hangalakulattal. Az összetételeket — vagy saját nyelvük szerint *oz-okat* — már Klaproth a régi alánok és sauromaták utódjainak tartja, Tomaschek pedig egy igen magvas értekezésében (Ausland, 1883.) meggyőzően mutatta ki, hogy a görög íróknál található alán szavak leginkább az ozból fejthetők meg. Ugyancsak ő utalt arra, hogy a görög írók tudósításai szerint a skolotok, valamint a helyükbe nyomult szármataik és alánok karavánjai

igen régi időktől, a Kr. előtti VI. századtól kezdve látogatják vala a Közép-Ural táján lakó *Іорха*: — szerinte ugorok — földjét, úgyiszintén hogy ennél fogva ezeknek szókincsében jelentékeny számban találkoznak iráni elemek s többször határozott osszét jeleggel. Ezt igazoló példák: magy. *üreg*: osszét *awg* „üveg“, iráni *apaka* „wässerig; durchsichtig“ (ebből: zend *áp*, óperzsa *api*, szanszkritt *ap* „viz“) | magy. *méreg*: osszét *mārg*, iráni *mahyka* „halál“. | Zürjén *öksi* „úr“, votják *äksaj*, *uski* „fejedelem“: szkolot *ksai* „fejedelem“ e nevekben: *Κολα-ξάις*, *Αινο-ξάις* *Αρνο-ξάις* a *khši*- „uralkodni“ többől. Budenz az idézett zürjén-votják szókkal a magy. *asszony*-t egyeztetette, utalva ennek inkább „ürnő“-felé hajló jelentésére s nagy meglepetésünkre tényleg megvan az osszétban ugyancsak az említett *khši*- „uralkodni“ tö származékakép: *akhsin*, *ärsin* „fejedelemasszony“ a Halotti Beszéd *achzin* alakjának pontos mása | magy. *gazdag*, *kazdag* (mordvin *kožü* „gazdag“): osszét *ghazdug*, *khäzdug* id., pehlevi *khvastak* „gazdagság“ | magy. *gazda*: perzsa *grhasthu* „hausherr, familienoberhaupt“ | magyar *tölgy*: osszét *tuldze* id. Mind e felsorolt körülmények, valamint a föltehető területi közelség arra mutatnak, hogy az iráni népek közül az osszétok elődei, s főkép az alánok nemzetsége volt az, mely az ősi állapotokból kibontakozó ugor népekhez először juttatta a fejlettebb kultúra áldásait.

A mi a magyar nép külön életében mutatkozó s már ennél fogva is későbbi korra teendő török kulturhatást illeti, erre nézve a nyelvészeti tények vallomása határozottan kétféle népet tüntet föl vezérszerepben. Az egyiknek nyelve a mai csuvasnak, ha talán éppen nem is egyenes elődje, de bizonyosan ehhez igen közel álló lehetett; legfeljebb csak tájbeszédí fokon különbözhetett tőle. Ennek jellemző hangajáságai közül e helyen főlemlítésre különösen fontos, a szóvégi köztörök *k*, *g* elenyészte, illetőleg kettős-, vagy hosszú magánhangzóban való fölolvadása, pl. *borsó* (köztörök *burčak*, csak a csuvasban: *porča*), *ünő* (köztörök *inäk*, csak a csuvasban *énä*), a melyeknek csoportjához tartoznak még *betü*, *bölcső*, *gyapjú*, *gyűrű*, *gyűszű*, *saru*, *söprű*, *tanú*, *ocsú*, *turó* | *káva*, *bóda*, *hanga-fü*. Az ezen hangajásággal jellemzett nyelvvel szemben másnemű törökség nyomainak képviselői: az *árok*, *bicsak*, *homok*, *hurok*, *tulok*, *tázok*, *pocsék*, továbbá a *horog*, *szűnyog*, *bélyeg*, *sereg* és *sőreg* szavak, melyek a köztörök *arlk*, *blčak*, *tuğdak*, *čerig* stb köztörök alakoknak megtartották végső torok-mássalhangzóját, nem enyészttették el, úgymint a föntebbi példákban tapasztaltuk.

Az a kérdés immár, hogy az ősmagyarokkal kapcsolatban emlegetett török népek közül, melyik kettő lehetett az, melyekből e szavak származtak. A fogalomcsoportok, melyekre vonat-

koznak, azt mutatják, hogy baromtenyésztő, sőt már bizonyos elemi fokban földművelő népek lehettek; a *hír* szó pedig azt bizonyítja, hogy az arabokkal élénk érintkezéseik lehettek a VIII. században, minélfogva az is föltehető, hogy náluk az izlám tért kezdett nyerni. Ilyen nép volt ez időkben tudvalevőleg a Volga középvídekén a bolgár, mely a 922. évben hivatalosan is fölvette az izlámot s mint arabs írók erősítik, nyelvére nézve közel állott a kazarakhoz, vagyis török nép volt. Tényleg mondja is Ibn-Rószteh: a besenyők és Eszekel-bolgárok földje közt fekszik a „magyarok első vidéke“, mi a többi körülményekkel egybevetve már eleve is valószínűvé teszi, hogy a volgai bolgárok lehettek az a nép, mely valamint a többi szomszédos ugor népekre, úgy a magyarokra is nagy művelő hatással lehetett a népvándorlás korszakában. Azonban kétségtelen igazsággá emelik ezt a föltevést az e nyelvből fönmaradt gyér emlékek, melyek világosan igazolják, hogy a volgai bolgárok nyelve egyező a mai csuvasokéval. Ilyen nyelvemlékek a Bolgár város romjai közt talált sírkövek feliratai, melyek egyikén a kazáni orientalisták olvasása szerint a 700 így van kifejezve: *šiatī žūr*, mai csuvasban: *šiččē-žūr* (míg köztörök: *jedi-jüz*); továbbá a dunai bolgároknál talált s a pogánykori fejedelmeket (765-ig) felsoroló jegyzék-töredék, melyben a fejedelmek életkorát a görög fölírótól s másolótól nyilván már nem értett s ennélfogva a mi kún miatyánkunk módjára eltorzított alakban fönmaradt óbolgár számnevek jelzik, amely számnevek leginkább a csuvas számnevekhez hasonlíthatók, mint: óbolgár *šegor*: v. ő. csuv. *saγēr* „nyolcz“ (tör. *sekiz*), óbolg. *tvir*: v. ő. csuv. *toγor* „kilencz“ (tör. *tokuz*), óbolg. *več*: v. ő. csuv. *viššē* „három“ (török *üç*) |, óbolg. *tut*: v. ő. csuv. *tēwattē* „négy“ (török *dört*) | óbolg. *somor*: v. ő. csuv. *širēm* „húsz“ (tör. *yigirmi*) stb. — A magyarok másik szomszédjaként Ibn-Rósztehnál a besenyők vannak említve, mit Constantinus Porphyrogenitus tanúsága is megerősít, ki szerint: a „patzinakiták elejétől fogva az Atil (Volga), valamint a Jeik (Ural) folyók mellett laktak volt, határosaik levén a mazarok (*μαζαροι*) és úzok (magyarok és kúnok)“. Tudjuk jól, hogy a besenyők, mint kiválóan ügyes lovas nép mesterei lehettek a magyaroknak a hadviselés taktikájában, minélfogva bár a történetben már mint ellenségek szerepelnek, föltehetjük, hogy előbb barátságos érintkezésben, sőt szövetségi vagy talán hódoltsági viszonyban állhattak egymáshoz. Érdekesen egybehangzó jelenség e föltevéssel, hogy a *besenyő* népnévzet a szláv *pečeneg*, görög *πατζινάκ*, arabs *beženek* hangzású népnévzet a magyarban *besenyő* alakú, vagyis végzetében ugyanazt a változást tünteti, melyet a mai csuvasban és a magyar nyelv őtörök elemeiben tapasztalunk ellentétben a köztörökkel, (l. föntebb). Ez arra vall, hogy a magyarok a *besenyő*

népnevet a bolgárok révén ismerték meg, olyformán mint Pannoniában a *német*-ekét a szlávtság révén, vagyis hogy a magyarok a velük bizonyára vegyesen lakott bolgárokkal együtt érintkezésben állottak a besenyőkkel, kik maguk hihetőleg a többi forrásokban található *pečenek*, *beženek* alakokkal nevezhették magukat. Ez az alak a főt említett végmássalhangzójukat nem enyésztető szókéval, analog, minélfogva joggal vélhetjük, hogy amaz eddigelé „ócsuvas“ és más neveken szereplő rejtélyes török nép, melyről a magyar nyelvudomány és ethnologia immár három évtizede szól, mint a magyar nép művelődésére és nyelvére nagy hatással volt kultúráról, nem voltak mások, mint első sorban a bolgárok s kívülük valószínűleg még a besenyők. Már ez alkalommal rá kell irányítanom a figyelmet, hogy az újabb történetírók egyező véleménye szerint a bolgárok egy hún-fajta törzset alkottak s hogy az Ibn-Rósztehn *eskel*, *csekel* (más kéziratok szerint: *eskel*) bolgár-törzsnének neve, mely a magyarok közvetlen szomszédjaként van jelezve, mint Chvolson már régóta rá utalt, a magy. *székely* szóhoz hasonlítható, különösen tekintetbe véve a magy. *napu* (finn *anoppi*), magy. *mese* (vog. *āmés*), magy. *mer*, *merit*- (vog. *āmért*) stb. analógiákon kívül azt, hogy az arabok írók a szabirok nevét is *isbir*-nek írják. Mind e tények t. i. meglepően egybehangzanak úgy a székelyek hún eredetének, mint a hunok és magyarok történeti kapcsolatának hagyományaival.

Ily módon szolgálnak egy részről az *arany*, *ezüst* s más fémnevek, másrészt a *hír* szó, mintegy chronológiai jelző-oszlopokul s ezenkívül egész sereg nyelv-, továbbá művelődés és őstörténeti adat foglalatjául a magyar nép fejlődésének azon rendkívül homályos, másfél évezredes korszakában, mely a reá vonatkozó első történeti följegyzések idejét megelőzi.

Esemény az urálaltaji nyelvészet terén.

(Főolvasta febr. 5-én *Simonyi Zsigmond* r. t.)

Nemrég két kis füzetet kaptam két külföldi nyelvudóstól, Akadémiánk külső tagjaitól, azzal a fölszólítással, terjeszszem az Akadémia elé.

Az egyiket *Teza* Emil páduai egyetemi tanár küldte, s ehhez nyelvészet-történeti érdek fűződik. Címe: *Del Nomenclator Finnicus, mandato da Martino Fogel in Italia* — a Nomenclator Finnicusról (finn szójegyzékről), melyet Fogel Márton küldött Olaszországba, Flórenczbe, III. Cosimónak, a tudománykedvelő Medicinek, 1669-ben. Fogel hamburgi orvos volt, ha nem is első észlelője, de első rendszeres fejtegetője a finn-magyar nyelv-

rokonságnak, mint Setälä Emil, a jeles finn nyelvész, kimutatta. Most Teza fölmutatta a florenczi nemzeti könyvtárban Fogel kézírati munkáját s igen érdekes mutatványokat közöl, köztük sok helyes szóegyeztetést és nyelvtani megfigyelést.

A másik füzet *Thomsen* Vilmos kopenhágai professzortól érkezett. Címe:

Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Iénisséi.
Notice préliminaire. Extrait du Bulletin de l'Académie royale des sciences et des lettres de Danemark 1893. — Kopenhága 1894.

Valóságos eseménynek kell mondanunk azt a fölfödözést, melynek hírét e füzetben vesszük. Csak nemrég adta ki a helsingforsi finn-ugor társaság és a szent-pétervári Akadémia azokat a rejtélyes feliratokat, melyeket részint az Orkhon, részint a Jeniszej folyó mellett fedeztek fel. Már 170 év óta tudják, hogy Szibéria déli részén a Jeniszej felső folyásánál vannak különös betűkkel írt feliratok, melyeket sehol egyebütt nem találtak, olyan nyelven, melynek kulcsát idáig nem sikerült megtalálni. Mégis csak néhány éve, hogy a feliratokat pontosan ismerjük, mióta ugyanis a helsingforsi és a szentpétervári tudományos társaságok gondoskodtak hű lemásolásukról és kiadásukról.

Thomsen a jelzett füzetben a feliratok közül csak kettővel foglalkozik. Mind a kettő négyoldalu oszlop, melynek egyik oldalán khinai felirat olvasható. Emezt már magyarázták Gabelentz és pontosabban Schlegel és e magyarázatoknak eredménye kétségtelen, hogy tudniillik *Kiueh ti(k)k'in*, vagyis *Kiueh* fejedelem (törökül *tigin*), *Kuttho-luk kho han*, vagyis *Kutlug khán* (*kutlug* törökül annyi, mint szerencsés) fiának emlékére állították. A feliratnak egészen pontos kelete van, mely megfelel a mi időszámításunk szerint a 733. év január 28-ikának. *Kiueh* fejedelmet a khinai források is ismerik és szerintük a *Tu-kinc*, vagyis török nép fejedelmi házához tartozott. Ez a nép igen hatalmas volt azon a vidéken a VI. század közepétől egész 745-ig, ekkor pedig egy rokon néptörzs tette tönkre hatalmukat: az ujugrok. *Kiueh* 731-ben halt meg.

A másik emlék körülbelül egyvidejű az elsővel; felirata is nagyrészt egyezik amazzal. Ezt a másodikat *Kiueh* fejedelem öccse emlékére állították, a ki 734-ben halt meg.

Történeti szempontból tehát elég határozottan meg van állapítva ez emlékek jelentősége, de hasztalan volt eddig minden kísérlet ama rejtélyes feliratok megfejtésére, melyek az oszlopoknak háromnegyed részét töltik be.

Thomsennek sikerült teljesen megfejteni a különös írást, olyan éles elmével s olyanforma módszerrel, a hogy Grotefend és követői fejtették meg az ékiratokat. Rövid közleményben el

is mondja, milyen úton haladt és milyen eredményhez jutott. A jegyek száma 38 és ez már eleve valószínűvé teszi, hogy nem közönséges betűírás van előttünk, melyben minden egyes hangnak egy-egy külön jegye van, hanem szótag-írás, vagy legalább olyan, mely különböző helyzetekben egyazon hangot is többféleképpen jelöli. Thomsen először is azt kereste, vajjon vannak-e a magánhangzónak külön jelek, és melyek azok. Ezt elég könnyű volt megállapítani, mert valahányszor az *x y x* csoport fordult elő, vagyis valahányszor egyazon jegy volt írva egy másik jegynek előtte is, utána is: valószínű volt, hogy ha az *x* mássalhangzó, akkor az *y* magánhangzó, és megfordítva. Így módon rájött, hogy három közönséges jegy magánhangzót jelöl.

Ezt megerősítette az a meglepő észlelet, hogy ama három jegy egyazon szóban majd ki van írva, majd pedig el van hagyva. Ennek természetes magyarázata az, hogy a magánhangzók az illető írásban el is maradhattak, akkor tudniillik, mikor könnyű volt őket kipótolni. Minthogy eleve fel lehetett tenni, hogy a felirat török nyelvű, Thomsen azt is vizsgálta, vajjon az egyes magánhangzók micsoda más betűk, vagyis micsoda mássalhangzók szomszédságában kerülnek elő. Azt is megfigyelte, hogy a magánhangzók nem fordulnak elő mind együtt, vegyesen, ugyanazon szókbán, hogy tehát csakugyan olyan nyelv lappang e feliratokban, melynek szavai a magánhangzó-illeszkedés törvényének vannak alávetve. Azonkívül a különböző betűk összehasonlítása és a helyzetek megfigyelése, melyekben előfordulnak, arra is rávezetett, hogy mely jegyek fejeznek ki egymással rokon hangokat, hogy melyek fejeznek ki zárhangokat, orrhangokat stb. Néhány jegyről azt is megállapíthatta, hogy nem egyes hangokat, hanem mássalhangzó-csoportokat jelölnek.

Hogy azonban ezen az uton tovább haladhasson, szükséges volt legalább néhány szónak a jelentését meghatározni és mindenekelőtt meg kellett keresni azokat a tulajdonneveket, melyek a khinai szövegben is szerepelnek. Ezeket sokáig hasztalan kereste, mert mint utólag kiderült, a neveknek nagy része nincsen is meg ama feliratokban, mégis volt két szó, melyre mindig jobban ráirányult figyelme. Az egyik igen gyakran fordult elő, még pedig olyan helyzetekben, melyekről igen valószínű volt, hogy a khánnak címét fejezik ki; ez a szó olyan betűn végződött, a mit eleve *i*-nek vélt a megfejtő. Mindez arra a következtetésre vezette, hogy az a szó nem egyéb mint *tüñri* (*tengri*), mely mind a mongolban, mind a törökben közönséges, és eget, istent jelent. A másik szóról hosszas habozás után azt kellett tartania, hogy ez az egyetlen szó, a melyben a fejedelem neve rejtőzhetik. Ez a név khinai feliratokban, mint már említve volt, *K'ueh-ti(h)-k'in*, és eddig azt hitték, hogy ennek török formája *Kök-tigin* vagyis

kék fejedelem (*kök* = kék). Azonban a szónak harmadik betűje nem egyezett az elsővel és utóbb kiderült, hogy csakugyan nem *k* hangot jelent, hanem *l*-et. A név tehát így olvasandó *Kül* vagy *Köl-tigin*, és a khinaiak az *l*-et elhagyták, mivel náluk szótag végén nem fordul elő.

Minthogy e két szóban megvan a *t*, *ü* és *k* betű, könnyű volt megfejteni a *türk* szót, mi a feliratokban igen gyakran előfordul (= török, a khinai feliratokban *Tu-kiue*). Ez kétségtelenné tette, hogy a feliratok nyelve török, a mit már eleve lehetett várni, a történeti adatok s a szók és nevek alapján, melyek a khinai feliratokban fordulnak elő.

Az így megtalált hangértékekkel helyettesítve az illető betűket, mind több meg több szót lehetett megfejteni és ezek segítségével mind más meg más betűk értékeit meg lehetett állapítani, míg végre az egész ábécze meg volt fejtve. Ma már Thomsen az ő előleges jelentésében teljes határozottsággal kimondja, hogy a betűk értékét és a feliratok legnagyobb részének hangzását és tartalmát megállapította, s közli is az összes betűket hangértékükkel együtt. A megfejtett szövegből, minthogy még sok apróság nem egészen világos, csak egynehány kifejezést közölt a szerző.

A mi a feliratoknak nyelvét illeti, minden ízében török, kiejtése teljesen illeszkedő, igen közel rokona az ujgurnak, de nem egészen azonos vele. Az ábécze eredetét Thomsen még nem tárgyalja s a betűket hangértékükkel együtt közölve, egyelőre csak arra a hasonlatosságra figyelmeztet, mely a jegyek és a pehlvi ábécze jegyei közt mutatkozik.

A megfejtés mindenesetre igen jelentékeny esemény a mi nyelvészetünk terén, s ámbár nem remélhetjük, hogy az orkhoni feliratok a magyar őstörténetről is adnak némi fölvilágosítást, fontosakká teszi őket már az a körülmény, hogy bennük bírjuk az urálaltaji nyelvcsaládnak legrégibb nyelvemlékét. Török tudós honfitársainknak — ha már az első megfejtés dicsőségétől elestek — nem képzeltetek vonzóbb föladatot, mint ha a közzétett ábécze segítségével most már ők is rajta lesznek, hogy a föliratok tartalma mentől előbb teljesen meg legyen állapítva. (A feliratok kiadásai megvannak nálunk a akadémiai könyvtárban s a muzeumi régiségtár kézikönyvtárában).

U. i. Épen e jelentés felolvasása napján érkezett meg Radloff pétervári tudós füzete, melyben máris közölve van Thomsen ábéczéje alapján az egyik nagy fölirat: *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. I. Das Denkmal zu Ehren des Prinzen Kül Tegin*. (4r. 35 l.) Radloff eredeti jegyeiben és átiratban is közli a föliratot, azonfölül a fordítást is mellékeli, s igéri, hogy utólag szójegyzéket és nyelvtani jegyzeteket fog hozzácsatolni.

Lucretius Carus.

(Kivonat *Hegedüs István* február 5-én előterjesztett értekezéséből.)

Értekező Mommsen azon állításával szemben, mely az ő római történetének kiválóan érdekes és eredeti felfogásra valló irodalmi áttekintésében található, hogy «soha költő hálátlanabb tárgyra nem tékozolta költői tehetségét», rámutat azokra a sokoldalú hatásokra, melyek a klasszikus költészetet bölcsészeti szellemben hangolták és rámutat a nyugati népek nagy irodalmaira, melyeknek legkiválóbb képviselői a bölcselmi kérdéseket bevonták a költői ihlet és alkotások körébe. A magyar költészetet a bölcselmi felfogás kevésbé érinté, de azért oly kiváló alkotások, milyen Csokonay: *A lélek halhatatlanságáról* cz. költeménye, Vörösmarty *Csongor és Tündéjébe* beszótt mélységes gondolatok és maga az alapeszme, valamint *Gondolatok a könyvtárban*, *Vén cigány* és több más költeménye, Arany János: *Békecongressusa*, *Dante*-ja, Tompa M. bölcselmi odái, allegorikus elbeszélései, Vajda Péter művei, de főként Madách *Ember tragédiája* fényes bizonyosságot tesznek a magyar szellem bölcselmi képességéről és felfogásának mélységéről.

A latin költészetben pedig a bölcselmi kérdések állandó tárgyat alkottak. Hivatkozott főként Vergilius Georg. II, 490:

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas
Atque metus omnes et inexorabile fatum
Subiecit pedibus

és e passusban egyenes vonatkozást lát Lucretius. *De rerum natura* több passusára, a többek közt I, 62—71. és 78. 79. Az utóbbit majdnem szó szerint veszi át Vergilius:

quare religio pedibus subiecta vicissim
opteritur, nos exaequat victoria coelo.

És e ponton mutatja ki Lucretius tárgyának valódi költői-ségét, mely Lucretius világnézetének merészségében található. Ugyanis Lucretius Epikurosban azt a Vergiliustól «boldog»-nak jelzett férfiút látta, ki a religio lánczait széttörte, az istenek iránti kegyeletes imádat mellett, azoknak a világközőkbe való áthelyezése után, a természet tüneményeinek tisztán érzéki úton megkísérlett megmagyarázása útján, fölszabadítá az embereket attól a gondtól, mely csakugyan a Horatius gondjaként

sedet post equitem atra.

E gond: a jövő élet reménye és félelme miatti izgalom. Lucretius Epikuros rettenthetetlen bátorságával semmisíti meg (legalább hite szerint) e remény és félelem utolsó csiráját is. Kimutatja e remény és félelem gyötrelmeit és a lelki nyugalom érdekében azokat tagadóba veszi. És azután materialistikus felfogása mellett: a lelki életnek a testi szervezettel együtt történő fölbomlását hirdeti és úgy tünteti föl, hogy ez nem hogy keserűségre, de sőt inkább a valódi boldogságra vezet.

És a vigasztalan tant, melyet Plutarchos egy kiválóan szép értekezésében bizonyít rá Epikurosra, Lucretius két nevezetes eszme lelkes hirdetésével ellensúlyozza: egyik a *szabadság*, másik a *haladás* eszméje.

Értekező Epikuros mindazon helyeit egybeállítja, melyek az *atómtanra* vonatkoznak és főként Cicerónak (De fato cz. művében) bírálati észrevételei alapján kimutatja, hogy míg Demokritosnak, az atómtant voltaképi föllállítójának felfogása szerint «minden szükségkép jön létre», addig Epikuros az atómok, e kozmikus tényezők életében bizonyos spontán működést is vesz föl, melyet Lucretius még élesebben kiemel és ezzel az általa alkotott műszóval jelöl: *clinamen*. A dolognak lényege az, hogy az atómok a saját *súlyuk*, az egymással való találkozás következtében létrejött *lökődés* (összeütközésükön) kívül, bármily csekély mértékben, *elhajolnak*. Plutarchos szórul- szóra így nyilatkozik: «az *atómnak* el kell hajolnia, hogy a *végzet* mellőztessék és a mi *belső szabadságunk* el ne vesszen» (De sollert. animi 7.) E passus megtalálható Lucretiusnál száz évvel korábban:

unde est haec... *fatis avolsa* potestas,
per quam progredimur quo ducit quemque *voluntas*»
(d. r. n. II. 257—258.)

És szembeállítá értekező Cicero *de fato* cz. értekezésének illető helyeiben foglalt kicsinyléssel, melylyel ez ἔλαχιστος (piczi mértékű) elhajlásról beszél, *Guyounak* kitűnő észrevételét, melyszerint: «A tér *végtelen*, az atómok száma *végtelen*, az idő *végtelenségben* táruul fel előttük (t. i. az epikureisták előtt), e *három* végtelenség mellett mi lehetetlen?»

De ha a dialektika elveibe is ütköznék az *inductiv* és *deductiv* bizonyító eljárás ez összeegyeztetése: a hatalmas távlat, melyet e *három* végtelenség tár föl: megczáfolja Mommsen kijelentését, hogy a *de rerum natura* tárgya nem lehet költői.

Kiválóan érdekes adatokat foglal magában Lucretius műve az *inductiv* módszer alkalmazására nézve; melylyel a természeti tűneményeket kimagyarázni igyekszik. A d. r. n. 4. és 6. könyve tele naiv magyarázatokkal. Az effélék: hogy a holdnak csak *fele* fényes és azért fogy; hogy a napfogvatkozást az magyarázza

meg, hogy a nap kimerül és elveszti olykor erejét, mikor *hideg* légáramlatok tolnak elébe, hogy a nap lángját irigy helyeken eloltják, majd újra meggyújtják, hogy a nap *kicsiny* test, de kútfeje a világ hő forrásának; hogy a *földrengést* a föld üregeibe tolt levegőáram okozza; hogy a *meleg* források magyarázata a környéken létező számos *hő-mag*, melyet az éjjeli *hűs* időben összetömörödő felszíne a földnek a forrásokba nyom; hogy a mágnes vonzó erejének oka abban rejlik, miszerint a mágnes anyagából tömérdek űs-mag áramlik ki, ez kiszorítja a levegőt a *vas* és *mágnes* között, a vas részei utána áramlanak a megürült helyre, így vonzatnak és így vonzza a vasat a mágnes; hogy pedig más anyagot miért nem vonz, annak oka, hogy vagy súlyosabbak a testek, semhogy mozduljanak vagy *könnyebbek* és *lazábbak*, semhogy át ne engednék a mágneskő kiáramlott anyagát: az effélék, mondom, nemcsak naivságok, de az *inductiv* módszer tapogatózásaiként is vehetők. És épp itt van az ellenmondás Lucretiusnál: a költőnek becsületére váló ellenmondás, mely a *természet* fizikai magyarázatát is költőivé tette. Ugyanis, míg kivált a magnetikus tűnemények magyarázatánál teljesen az inductiv módszer körében marad: addig a világ kozmikus tényezőinél az atómok életműködésének felfogásába beviszi a metaphysikus álláspontot, mert hisz az a *szabadakarat*, az a «voluntas», melylyel az atómok mozognak: nem a sympathia és antipathia, nem a *φιλότης* és *μισος* kozmikus elveinek felel-e meg?

Úgy de ebből következik a több világ hívése. Értekező idézi Metrodorus megragadó gondolatát, hogy a kik csak *egy világ* létezésében hisznek, azok oly fogalmat alkotnak a világról, mint ha valaki elképzelne egy nagy mezőt, mely csak azért volna, hogy egy kalászt teremjen.

De nemcsak a világ végtelensége ihleté Lucretiust megragadó gondolatokra, de az emberi nem fejlődésében vetett hit. *Guyon* a d. r. V. könyvét párhuzamba meri állítani Condorcetnak: «l'esquisse du progrès de l'esprit humain»-jével.

Lucretius az «aurea prima sata est aetas»-féle ábránddal szemben az emberiség lassankénti fejlődését, állati mivoltából emberi lényvé alakulását az önvédelem eszközeinek, háznak, ruhának, fegyvereknek fölhalmozását, sőt magának a nyelvnek *physis* útján történt fokenkénti létrejöttét hirdeti.

Kivált a *barátság*-ban talál Epikuros és hű tanítványa hatalmas kapcsolatot az emberek közt.

Es épp itt az ellenmondás. Míg a stoikusok a közélet küzdelmeire utalták és azokra fegyverezték föl hiveiket, Epikuros az *otium*-ot, a baráti kör édes óráit keresi. És mégis az emberiség haladását hirdeti. Ez ellentétes hangulatot még inten-

sivebben érezte Lucretius, ki a római polgárháborúk szörnyű benyomásait élte át. Megátkozza az aranyat, a fényűzést a nagyravágyást mint akár Sallustius a maga praefatióiban. A szánalmat, a gyengék védelmét tartja az emberiség legnemesebb hivatásának. Ez a haladás eszméjét föltétlenül hiszi és hirdeti.

Reméli, hogy a barátság szövetségre, a szövetség békés haladásra fog vezetni.

Nem kell a logikai ellenmondásokat keresni: a költői fel fogás tagadhatatlan. Épen nem lehet csodálkozni, hogy két végtelenség: a világ végtelensége és az emberi nem fejlődésének határtalan távlata hangolhatták a költőt a költői ihletésre. És ez ihlet át is lengi a *de rerum natura* minden sorát.

A jobbágys-adózás Miksa király korában.

(Kivonat *Acsády Ignác* l. t. február 12-én tartott értekezéséből.)

A pénzügyi, főleg az adótörténet aktáiban vannak a legpontosabban följegyezve azon nagy változások, melyek a magyar állam területében a török uralom idején, a hódítás és hódoltatás ez örökös korszakában végbementek. A mely vidék vagy község valami pénzügyi kapocszal nem volt a királyi koronához csatolva, annak politikai és közjogi köteléke is ketté volt szelve, s hogy mely vármegyék és mely időben veszítették el e kapcsolatot, mikor váltak ki a szent korona közösségéből, azt a legnagyobb szabotossággal az adózás története mutatja ki. A sok becses tanúság közül, melyet nemzetünk politikai történetének felderítéséhez nyújtani képes, ez kétségkívül a legfontosabbak egyike. Miksa király még az úgynevezett alsó-magyarországi (dunáninnen és túli) részekben 21, a régi Szlavóniában 3, Gyula környékén 6, Felső-Magyarországban 17 vármegyét s a Kulpántúli részeket, az akkori Horvátországot örökölte atyjától. Ezek a vármegyék sem mind tartoztak trónra léptekor egész kiterjedésükben uralma alá. Némelyiknek már akkor csak foszlányait kapta s különösen a 6 gyulai megye közül több már 1564-ben is laza kapcsolatban állt a koronával. Ugyanez mondható a Dunán túl Somogyról, Tolnárról, Baranyáról, Felső-Magyarországban pedig az Eger által védett Pest, Külső-Szolnok, Csanád, Csongrád vármegyéről. Itt már ekkor föltötte bizonytalan volt a király uralma. Mindazonáltal Miksa trónraléptekor akár egész területével, akár annak csupán kisebb-nagyobb részével még 44 vármegye adózott a magyar királynak. Halála évében ez a szám nagyon lepadt. 1566-ban végleg, az egész török uralom idejére, eltűnt

belőle Tolna és Baranya, Somogy legalább ideiglenesen, a gyulai megyék közül Zaránd, Arad, Csanád és Békés, ámbar ez utóbbi 1574/6-ban újra fölmerül, de aligha egynél több faluval, mert csupán 7 portát irhattak benne össze. 1571 óta hiányzik az adózó vármegyék közül Közép-Szolnok, mely a békekötés értelmében Erdélynek jutott. Így a királynak 1564-ben adózó vármegyék közül 12 év multán már végleg eltűnt 6, más kettő pedig inkább elméleti kapcsolatban állt a magyar korona területével.

De az adótörténet nemcsak azt tárja fel, melyik vármegye mikor szakadt el a királyi területtől? Még tovább megy s megmondja, mely területeken és időnként minő mértékben volt kénytelen a király jogait egy idegen hatalommal megosztani? Mert azon területek, melyeket a szomszédos török s az 1570-ben kötött békéig Erdély ellen hatékonyan oltalmazni nem bírt, kénytelenségből magok vásároltak meg bizonyos kíméletet és védelmet az ellenségtől.

Rendes adót fizettek neki, behódoltak s a király, katonai erejének gyöngesége folytán, túrni kényszerült a kettős adózást, mely tényleg kettős uralom volt, sőt gyakran egyszerű átmeneti állapotnak mutatkozik a királyi uralom teljes megszűnésére. Általában el lehet mondani, hogy a behódolás 1564-től 1576-ig tetemesen előrehaladt, nemcsak azért, hogy új vármegyék hódoltak be, hanem még inkább azért, hogy 1576-ban majdnem minden vármegyében több község volt behódolva, mint 1564-ben. Az a magyar terület, melyet fiára Miksa hagyott, jóval kisebb volt, mint minőt ő örökölt s e kis terület jóval nagyobb részén volt kénytelen a kétféle uralmat, a törökkel való közös birtoklást megtűrni, mint atyja és közvetlen előde.

De nemcsak a földről, a területről, hanem az élő emberek-ről, a társadalmi szervezetről, az adózókról is sok oldalú tájékoztatást kínál az adótörténet. A szabad kir. városokon kívül Miksa alatt a kiváltságos osztályok egyetlenegyszer sem áldoztak adóval a haza oltárán, bármi gyakran sürgette is a király. Az egész állami adóteher akkor az alkotmány bástyáin kívül álló, minden politikai jogtól megfosztott, földes úri hatalom alá vetett néptömegekre esett. Sőt ezeknek is csak egy részére, arra, mely földes urától nyert telken gazdálkodott. Egy ilyen egész jobbágYTELEK, ha megművelője némi ingó vagyon birtokában is volt, számíttatott egy portának s ez a porta volt az adókötelezettség alapja. A kinek tehát telke nem volt, az nem is jutott bele az adókötelezettség keretébe. Már pedig ez időben nagy rétegek nem foglalkoztak földműveléssel, hanem más módon, baromtenyésztés, kereskedés, kézimunka, napszám útján könnyebben megéltek, néha módosabbak is voltak a földműves jobbágYNÁL. A király

ismételve sürgette, hogy az adókötelezettség rájuk is kiterjesszessék. Minthogy a mentes osztályok nagyrészt oláhok, ruthének és szerbek voltak, a király még nemzetiségi érvekkel is igyekezett a rendekre hatni s őket oly adóreformnak megnyerni, mely az adómentességeket lehetőleg megszünteti s új néprétegek bevonásával szaporítja a kincstár adójövedelmét, mely a roppant szükségletekkel úgy sem állt arányban. De a rendek következetesen visszautasították a király minden újítását. Csaknem évenként szavaztak meg neki adót a jobbágyság rovására. De egészen a régi módon s a király gyakori reformtervei mellőzésével.

Olyan adó, melyet a jobbágyság a portaszám szerint fizetett, ez időben nálunk négy volt: a rovás (dica) s a vele teljesen azonos, de csak kivételesen előforduló koronázási ajándék (donativum), a kamara haszna és a közmunka, melyet pénzen is meg lehetett, bizonyos esetekben meg kellett váltani. Az értekezés mind a négy adónemmel, megszavazásának, kivetésének, behajtásának, elszámolásának módjával és évi pénzügyi eredményével igen behatóan foglalkozik. Erre nézve levéltáraink kimeríthetetlen kincsei végtelen sok, eddig föl nem használt kútfőt kínálnak. E források száraz adataiból rég porladozó emberöltők szólanak a jelenkorhoz; életök, munkájok, anyagi és szellemi tevékenységek egy eddig egészen homályba borult mozzanata lép itt elénk. Megismerjük belőlök egyrészt azon állami és társadalmi szervezet legtitkosabb szálait, melyben a magyar állam egyik legválságosabb korszakában az élet nehéz harcát vívta, másrészt pedig azt, minő eszközökkel, minő mértékben segítették elő e harcot nemzetünknek számra legnagyobb rétegei, a munkás osztályok, melyekről a történetírás eddig alig vett tudomást. Úgyszólván megfigyelt rólók s ez érthető is, mert bármi nagy és fontos munkát végeztek a magyar nemzet és állam javára, szerepök első sorban az eddig oly kevésbé felkutatott pénzügyi s általában gazdasági történetben lép igazán előtérbe.

Folyóiratok szemléje.

1. Az «ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ» február 15-iki (ez évi első) számában a közlemények sorát Milleker Bódog «A vattinai őstelep» című jelentése nyitja meg. Vattina a verseczi Nagy-rétnek nevezett mocsár északi szélén elterülő szerb falu s a környékén előforduló leletek a bronzkorból származnak; ezt bizonyítják az agyagművesség fejlettsége, a temetkezési mód és a fém tárgyak. A keramikai emlékek közül a nagy urnák idoma olyan, minőt a duna-almási, soroksári és egyéb bronzkori urnatemetőkből ismerünk, azokkal a jellemző bütykökkel, fülekkel és bekarcsolt kör-, szög- és pontdiszítésekkel, melyek a bronzkorszak edényeinek sajátos vonásai. Említésre méltó, hogy a Verseczen talált kőkori őstelep kézi-malom példányai anyagra és alakra nézve tökéletesen megegyeznek a vattinai kézi-malommal, ami azt igazolja, hogy a kézi-malomnak ez a fajtája mind a két korszakban használatban volt. Milleker részletesen leírja a leletek színhelyét és elősorolja egyenként az előkerült tárgyakat. — Wosinszky Mór «Az 1892. évi gerjéní ásatásokat» ismerteti. A tolnamegyei Gerjén község határában fekvő Várad nevű majorban, a mondott évben, harmadízben kezdte meg az ásatást s ez alkalommal nagyobb munkaerővel. Az egész terramare-dombot népvándorláskori temető borítja s úgy az ásatásokkal kettős eredményt ért el, t. i. talált terramare-leleteket és népvándorláskori emlékeket. Az előbbieket nagy számmal fordulnak elő kő-, agancs-, csont- és agyagtárgyak; de ezek kevésbé jelentékenyek, mint a népvándorláskori temetkezés emlékei. E terramare-dombot ugyanis később a népvándorlás korában temetőnek használták. Szabályos, soros temetkezést követtek az egész dombon. A csontvázak nyújtott helyzetben hanyatt fekszenek, testhez szorított kezekkel. Az összeszorított lábak kelet felé nyúlnak, a fej pedig nyugati irányban van s rendszeren fölfelé tekint, csak kivételes esetben fordul jobbra vagy balra. Összesen 65 sírgödörrel ásatott fel Wosinszky s tartalmukról pontos lajstromot tesz közzé. — Mihálik József «A tornyos-németi bronzleletet» írja le. Tornyos-Németi község Abaújmegyében fekszik s a falu mellett lévő halmos felszín talajában bronzkincsre bukkantak, mely egy korong nélkül készített, kétfülű agyagedénybe volt elhelyezve. A bronzlelet nagyjából karikákból, tekercsekből és lemezekből áll. — Wimmer L. F. A. «A bezenyei runás fibulák» feliratait fejtegeti. Két runás fibula került elő a mosonységi Bezenyén; az egyik «Godahild» és «wunna» szók vannak; ennek értelme: «Godahild, részesülj az Úr kegyében». A másikon «Arsipoda» és «segun» szavak

olvashatók; e szók jelentése: «Arsipoda, az ég áldása legyen veled». A fibulák kora a 700—720 évek közé esik. Ebben az időben a keresztyénség legkeletibb előőrse Salzburg volt. a hol 696—700. között Szent-Rupertus nemcsak szerzetes-klastromot, hanem apácza-kolostort is alapított. Innen küldték ki kelet felé a hittérítőket. Salzburgból és talán éppen az onnani apácza-klastromból küldte két jámbor apácza, Arsipoda és Godahild, a keleten. *Avarországban* lakó keresztyén nővérek az üdvkívánó fibulákat. Meglepő, hogy a fibulákon szereplő nevek is Salzburgra utalnak. A szent Péterről címzett klastrom híres «Verbrüderungsbuch»-jában nemcsak *Arsi*-kezdett tulajdonnéven találjuk az egyedüli példát, de van az ott felsorolt női nevek közt egy *-pota* végzetű is és a Godahild név többször fordul elő benne. — **Hampel József** «Keresztyén emlékek a régibb középkorból» terjedelmes értekezésében sorra veszi és fejtegeti Magyarország idevágó emlékeit. Midenek előtt az érmeikkel foglalkozik; a sisciai éremverő-műhelyben már 314-ben. Nagy Constantinus korában készülnek érmek a Krisztus-monogrammal. Részletesen tárgyalja a nagyszentmihályi edények keresztyén motívumait, a dunántúli sírmezők emlékeit, az ikvatoroki kelyhet, a dombóvári övcsatot stb. Azután a szobrászati és építészeti emlékekre térve át, sorra veszi a sziszeki emlékeket, a mucsai párkánytöredéket, a zalavári kőtáblákat s végre a nemz. múzeumban levő domborműves kőszarkophagokat. A díszítő motívumokból, Cattaneo véleményével szemben, azt következteti, hogy a longobard stílus leggyakoribb motívumait nem bizantiak találták fel, hanem részben eldurvult római idomokból, részben a germán barbároknál a népvándorlási korban dívó jellemző szalagdíszű mustráknak a kőépítészetbe való átmeneteléből származott. — **Kárász Leó** «A nemz. múzeum elefántcsont-nyergeit» mutatja be. Elefántcsontból faragott nyergek a középkori lovagok felszerelésének legpompásabb darabjai közé tartoztak. Maguk idejében fölötté nagy becsben tartották őket, bizonyára akkor is ritkaság számba mentek, még kisebb számmal akadunk rájuk a mai fegyvertárakban. Az idők viszontagságát mindössze csak huszonegy példány élte túl s ezek közül is hármat a nemz. múzeum őriz. Az egyik valószínűleg olasz eredetű és mivel keletkezése a XV. század második felébe esik, közel-eső föltevés, hogy Mátyás királylal hozzák kapcsolatba. Ez a bukaresti székesegyház kincstárából jutott a múzeumba. A második nyereg a gr. Batthyány család adománya s a sárkányölő szent György alakja ékesíti. Végre a harmadik nyereg származása ismeretlen s rajta német feliratok vannak. A herczeg Batthyány család körmendi kastélyában is van egy ilyen nyereg, mely a XV. század első feléből való. — **Réthy László** «A margitszigeti Árpád-kori éremleletet» írja le. Az éremfajok, melyek e leletben előkerültek, ábrázolásuk és veretésük jellege szerint, V. István, Kún László és III. Endre korába tartoznak. a nélkül, hogy az uralkodó király korát pontosan megállapítani lehetne.

Ezenkívül vannak benne szlapon denárok és obolusok is. A lelet darabjainak száma: 235 magyar, 37 szlapon és 31 külföldi érem, összesen 303 db. — A *Levelezések* rovatában Szele Zsigmond a dunaföldvári urnatemetőről értesít; Récsey Viktor a tokodi római castrumról és esztergom- s hontmegyei újabb régészeti leletekről ad hírt; dr. Hoillós László tolnamegyei régiségeket mutat be; dr. Ziehen Gyula párhuzamot von a trieri és a budapesti antik gyűjtemények közt; Bella Lajos scarabantiái emlékekről tudósít; Mihalik József a kassai sírletről ad értesítést. — Az *Irodalom* rovatban a következő munkák vannak ismertetve: Kanitz F., *Römische Studien in Serbien*; dr. Wekerle László. Árpád sírja meghatározásának sommája; Szalay Imre, A XIV. és XV. századbeli ötvösség két remeke; Török Aurél, *Der palaeolithische Fund aus Miskolcz*; Szendrei János megjegyzéseket tesz Bárczay Oszkár «Családi címerek hazai emlékeken» című cikkére. — A *Múzeumok és Társulatok* rovatában hivatalos értesítés van az orsz. embertani és régészeti társulat decemberi és januári üléseiről; a magyar nemz. múzeum régiségtárának és éremtárának gyarapodásáról; továbbá a vidéki múzeumok ügyéről, a fejérmegyei és székesfehérvár városi történelmi és régészeti egyesület évkönyvéről, a bács-bodrogi megyei társulat évkönyvének IX. évfolyamáról. — A *Különfélék* tartalma a következő: Nekrológok Göndöcs Benedekről, Ingvald Undsetről, gr. Zichy Edmundról és dr. Pados Jánosról. Továbbá: az ezredéves kiállítás munkálatairól; verebelyi leletek, versecz-vidéki arany ékszerek. Santo Guccio úti levele, pannonia, fibula, románkori bronztalak, hont- és békésmegyei régiségek.

2. A «BUDAPESTI SZEMLE» februári füzetének tartalma: Kúnos Ignác a M. T. Akadémia múlt évi nov. 20-iki ülésén tartott *A kisdzsiai vasutak mentén* című felolvasását közli. Képét kívánja adni a nikomédiai Izmidtől egész Angoráig terjedő anatóliai területnek, melyet két ízben tett nyelvi és néprajzi tanulmányai tárgyává. — Wertheimer Ede a befejező közleményt adja *Rainer főherczeg magyarországi utazásáról. 1810-ben* szóló napló-kivonatnak. E részben ismertetve van Cegléd, Szolnok, a Kúnág. Hosszasabban írja le Debrecznt, melyet Magyarország legnagyobb és legnépesebb városának nevez. Szembetűnő volt az a puritán szigorúság, mely az akkori idők reformátusait jellemzé. «Minden feszes és olyan, mintha csavarok által mozgattatnék. Mulatság, táncz sehol sincs, senki sem megy társaságokba, minden család elszigetelten és magának él; 11 óra az általános étkezés ideje és 8 órakor már senkit sem láthatni az utcákon. Ki-ki csak a maga háztájával bibelődik. Nem hiszem, hogy egész Európában léteznék még egy oly szomorú város, mint Debreczen.» Ám, ha nem is rokonszenvezett a főherczeg a Debreczenben uralkodó puritán hanggal, mégis megörvendeztették őt a jóllétnek jelei, melyekkel mindenfelé találkozott. A város legnagyobb

nevezetességként Rainer a reformátusok collegiumát említi, mely úgynevezett «collegium illustre» volt, hol az orvosi tudomány kivételével mindent tanítottak. Innen Szatmárba, majd Máramarosba ment. Itt a sótermelés és szállítás módját tette tanulmányozás tárgyává; különösen azért, mert a fölmerült bajok a só hiányát idézték elő annyira, hogy ez az országgyűléseken többszörös panaszokra adott okot. Máramarosból átment Bukovinába, honnan visszatérve folytatta utazását Ugocsába, Beregbe. Tokajba, Miskolcra. Sárospatakra, Hevesbe, majd a Jászságba, s két havi utazás után Budapestre tért vissza. Meglátogatta a dunántúli megyék néhány városát is. — Egy névtelen író *Napoleon szerelmei* címmel Massonnak, a bonapartisták egyik legeőkelőbb emberének nem régen megjelent «Napoleon et les femmes» című munkájáról írt ismertetést. Szól Tascher Josephine-és Walewská-hoz való viszonyáról. — Zichy Antal *Visszapillantás az 1832—36-diki országgyűlésre* című tanulmányát befejezi, különösen kiemelve Deák Ferencznek működését, ki már akkor is a joghoz való szoros ragaszkodást s a gyáva jogföladástól való óvakodást vette alapul. — A szépirodalmi részben van Ugo Fleres a *Nagyasszony* című elbeszélése, egy névtelen író fordításában, Vértessy Arnoldnak *Margitka az intézetben* rajza; Szász Károly a *Borszéki képek*-ből közöl két költeményt; Simay Gergely Sáházizján örmény költő *Az elnémult lant* versét fordította le. — Pasterner Gyula a *képzőművészeti társulat téli tárlatát* bírálja. Elismeri, hogy művészetünk, főként festésünk, az utóbbi évek alatt kedvező átalakuláson ment keresztül: festőink tudása gyarapodott, feladataikkal kezdenek tisztába jönni. E tárlat egyenletesebb, arányosabb a régebbieknél, de egyszersmind közönséges is. Egyensúlyát és azzal kapcsolatos egyhangúságát nem zavarták föltűnést hajhászó művek, a miből folyólag sokkal kevesebb a hajótöröttek száma. Nem volt semmi érdekfeszítő, a kíváncsiságot izgató jelenség. De a külföldiek közt sem voltak olyanok. Cikkében az általános észrevételeket az egyes művek jellemzésével kíséri. — Volf György *orthologia és phonetikus írás* címmel nyílt levelet intéz Szarvas Gáborhoz, ki a Magyar Nyelvőr januáriusi füzetében szerzőnek a «magyar helyesírás alapja» című értekezést csípősen bírálta. — Az *Értesítőben* Szabó József Előadások a geologia köréből, Szilágyi Sándor I. Rákóczy György, Császár Imre A művészetről című munkák vannak ismeretve. A füzet végén új magyar könyvek jegyzéke van.

3. Az «ETHNOGRAPHIA», mint a Magyarországi Néprajzi Társaság s a M. Nemzeti Múzeum Értesítője most megindult ötödik évfolyamában a M. T. Akadémiától támogatott folyóiratok sorába lép. Kiállításában s különösen munkaprogrammjában ezúttal némi változás állott be, a mennyiben a folyóiratnak jelen viszonyok közt lehetséges keretéhez alkalmazkodva, szorosabbra vonja közleményeinek tanulmánykörét. Kihagyja t. i. a Magyarországbán lakó kevésbé jelentős (pl.

czigány, örmény, bolgár, olasz stb.) nemzetiségek néprajzát; ellenben első sorban s legnagyobb mértékben a *magyar nép* tudományának ügyét kívánja szolgálni s e mellett másod sorban a nagyobb nemzetiségeket (pl. a szláv-, román- és szászét) karolja fel. Ezen megszabott körön belül állandó rovatai lesznek módszeres *értekezések*, *irodalmi ismertetések*, *anyagközlemények* s ebben különösen a *néphit*, *nép-szokások*, *tárgyi néprajz* és *anthropologia* számára. Különös gondot kíván fordítani a *magyar őstörténet* tanulmányára, melynek érdekében rendszeresen ismertetni szándékozik a *magyarral rokon*, vagy *vele egykor történeti érintkezésben állott népekre* vonatkozó irodalmat is. Az első füzet bevezető értekezése Munkácsi Bernát szerkesztőtől származik s *«A magyar fémnevek őstörténeti vallomásait»* tárgyalja; részletes kivonatát l. föntebb. — A második cikkben Nagy Géza *«Monda és hagyomány»* címen a magyar történeti kritikának azon nem éppen kritikai eljárását bírálja, melylyel fölismerve a mondai hagyománynak kevés történeti megbízhatóságát, annak minden történelmi tartalmát tagadja. A mondák nem csupán az irodalomtörténet és folklóre körébe tartoznak, hanem a historikusra nézve sem egészen értéktelenek s kritikai elemzéssel kifejtethető belőlük az a történeti mag, a mit magukban foglalnak. Világos példákkal igazolja, hogy a hunn-magyar történet eszméje nem merőben idegen frók hatásának eredménye, hanem valóságos néphagyomány, mely sok pontban lényegesen eltér a külföldi források adataitól s alapul szolgál a krónikásaink elbeszéléseinek. Döntő bizonyosságai a hunn-magyar történeti kapcsolatnak a nyelvünkben található ócsuvas-elemek, melyek mint újabban kiderült, a volgai bolgár nyelv emlékeivel egyazon hangtani sajátságokat tüntetnek föl; pedig, hogy a bolgárok hunn-féle nép voltak, aligha szenved kétséget. Az ilyen hagyományok nagyon szívosak szoktak lenni. Értéktelen mondai dolognak állítják, hogy az Árpádkori magyarság még tudott arról, hogy voltak benne hunn-eredetűek. Pedig szemünk előtt van az a kétségtelen tény, hogy a kúnok és jászok több mint hatszáz év óta köztünk élnek, nyelvükben, szokásaikban, érzelmeikben teljesen magyarok: mind a mellett a jászt és a kúnt senki sem fogja azonosítani a magyarral; senki sem fogja kétségbe vonni, hogy ezek valaha a hatalmas kún nemzethez tartoztak. — A *néphit* rovatban Hermann Antal a *körömről való néphitről* szóló tavalyi közleményéhez csatol újabb hazai és külföldi adatokat, Klein József pedig a zsidó *habdáláh* szertartásnál szokásos körömnézésre vonatkozólag közöl helyreigazító magyarázatot. Egy harmadik cikk e rovatban Márton Józsefé: *Növénynévek a nép nyelvében*, érdekes adalékok a nyugati határszél magyarságának folklorjához. — A *nép-szokások* rovatban Istvánffy Gyula eleven képét szemlélteti a *mátraalji palócz lakodalom*-nak. — Az *irodalom* rovatnak kiváló cikke Katona Lajosnak a *magyar népmese irodalmát* tárgyzó munkája, melynek első része

a magyar népmese gyűjteményekről szól s ezeknek részletes repertoriumát nyújtja. Tüzetesen van ismertetve dr. Jankó János *Népies építkezés a Biharhegységben* című értekezése, melylyel a szerző azon tanulmányútjának eredményeiről számol be, melyet a Néprajzi társaság fölterjesztésére s a m. kir. Kereskedelemügyi ministerium megbízásából a lefolyt év őszén oly célból tett, hogy, az ezredéves országos kiállítás háziipari és ethnographiai csoportjában létesítendő falu számára az ország egyes vidékeiről háztípusokat gyűjtsön egybe. Wlisslocki Henrik dr. Herrmann Antalnak *«A hegyek kultusza Erdély népeinél»* és Achelisnek *«Die Entwicklung der Ehe»* című művét ismerteti. — Az *Apróságok* rovatban Munkácsi Bernát adalékokat közöl az *iráni műveltség hatás magyar nyelvahagyományaihoz*, melyek közé tartozik egy csoport kutyaféle állat neve ú. m. magy. *ravasz* «róka» = összet. *ruvas* pehlevi *rūpās* id. | *róka* kicsinyítő képzős alapszava = perzsa *rōboh* id. | *kutya* s rokon nyelvi másainak megfelelői: összet. *khuž*, kurd *kūčik* kutya, avar *khuca* stb. | *kurasz* és a régi nyelv *kamasz* szava = cserkesz *χabzu*, kabardini *χabze* | *agár* mása az összet. *igār*, *yegar* «jagdhund» Baromféle állatok nevei: az *öszvér*, mely a régi *eszvér* s a schlagli szójegyzék *ezper* adata nyomán népetymologia alkotásnak bizonyúl s alaprészeiben = perzsa *āsp*, *asp* (zend *aspa*, szkr. *aṣva*) «ló» + perzsa *χār* «számár», tehát igaz jelentése szerint: «ló-számár». Ugyanígy kifejezés az «öszvér»-re az összet. *χārgāfs*, melynek alkotó elemei: *χārdāg* «számár» és *āfsā* (= perzsa *aspa*) «kanczaló» | *űsző* eddigelé eredetinek hitt szó (r. ö. finn *vasa* «renthierkalb» stb.); azonban megvannak az iráni nyelvekben is: összet. *vāss* «kalb», szkr. *vatsa* id. | *tehen* = zend *daēnu* «weibchen (von tieren)», *gāo daēnu* «Kuh» (*gāo* «rind, kuh, stier»). A *csorda* (= szkr. *çardka*, újperzsa *sardoh*, ném. *heerde* stb.). továbbá a magy. *kús. tej*, *juh. őz* szók is iráni eredetűeknek látszanak, a mely nyelvterületen a *holló. varjú* és *keszeg* állatneveknek is akadnak másaik. Fontos a magyar műveltségtörténetre nézve a következő kulturszók iráni eredete is: *mű. mű* = zend *maya* «kunst, geschicklichkeit» a *mā* «denken, sinnen» ige származéka | *szekér* = zend *čaxra* per. *čakhr*, szkr. *čakra* «kerék» | *híd* = összet. *χīd*, *χēd*, zend *haētu*, szkr. *sētu* «brücke, furt» | *vár* = zend *vara*, pehlevi *var* «umhegung. garten»; *várda. várad* = zend *varatha* «wehr. schutzwehr. burg» | *tőr* = zenda *dauru*, perzsa *dār* «speer, lanze». Hírek a néprajz köréből zárják be a füzetet.

4. Az *«IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK»* ez évi első füzetében Acsády Ignác «Verancsics Antal és Szerémi György» életpályájával, irataival és jellemzésével foglalkozik. Verancsics, ki nagy állami és egyházi méltóságokat viselt (Magyarország primása és helytartója volt), nem válhatott történetíróvá, jöllebet egész élete az erre való készülődésben telt el; ebben megakadályozták az események. De mint történeti kútfők gyűjtője nagy érdemeket szerzett. Szívesen

fordult kortársai közül mindenkihez, a ki valamely fontosabb politikai vagy katonai eseményben részt vett, vagy a ki az állami és társadalmi szervezet valamely mozzanatáról felvilágosítást bírt adni. Ezekkel elmondatta azt, a mit éppen tudtak, leíratta úgy, a mint leírni tudták, s ez okozza, hogy hagyatékában magyar, olasz, latin dolgozatok vegyest találkoznak, s hogy a dolgozatok stílje és értéke nagyon eltérő. Mert emberei megválasztásában nem volt fölötte válogatós, hisz olyan ember, a ki történeti dolgokról tudott és akart neki írni, nem valami fölös számmal kínálkozott akkor nálunk. Munkatársai a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből kerültek ki; egyszerű katonatisztek, papok, félművelt, inkább tudákos, mint tudós emberek mellett, kik felszólítására, sőt valószínűleg költségén dolgoztak, olt voltak a kor egyes kiváló szereplői is, kiktől közvetlenül kért adatokat. Munkatársai közé tartozott Szerémi György is, II. Lajos udvari káplánja. Ennek műve Magyarország romlásáról, mint népies történeti korrajz páratlan becsű. De mint történeti kútfő jelentéktelen s csak a legnagyobb óvatossággal használható. Szerémi minden inkább mint megbízható s forrásairól sem mondhatni egyebet. E szempontból igazi szerencse, hogy háromszáz esztendőn át ismeretlenségben lappangott s nem használta senki. Csak azon néhány évtized alatt is, a mióta ismerik, már is igen sok zavart és tévedést okozott s azért nem lehet eléggé nyomatékosan hangoztatni, hogy Szerémi nem történeti kútfő, s hogy semmit sem szabad belőle igaznak venni, a minek igazsága, hitele más egykorú forrásban megerősítést nem nyer. Nem úgy rajzolja az embereket, a minők valóban voltak, nem úgy írja le az eseményeket, a mint tényleg végbe mentek, hanem azon benyomás szerint, melyet reá vagy a nemzet alsóbb rétegeire tettek. Sokszor azt bihetnök, hogy egy középkori baráttal van dolgunk olyan klastromból, melybe a kor műveltsége nem igen hatolt. Tudatlanságból származik könnyenhívósága, mert a kettő egy testvér s együtt szüli azt a szenvedélyességet, azt a vad fanatizmust, mely néha a beszámíthatatlanságig fokozódik, a tárgyilagosságot azonban mindenkor kizárja. A népies elbeszélő irodalomnak, bizonyos tekintetben a ponyva irodalmának egy a maga nemében ritka becsű termékével van itt dolgunk, melyből a történetíró is sokféle okulást meríthet, melynek adatait azonban vakon követnie nem szabad, ha lelkiismeretesen keresi az igazságot s a történetírást a rég porladó emberöltők rágalmazójává sülyeszteni nem akarja. — *H o r v á t h C y r i l l* «Codex-tanulmányaiban» a Bod- és Lobkovitz-codexszel és a tizenegyezer szűz legendájával foglalkozik. A két codex készíttetéséhez szolgáltat adatokat. — *D r. D e m e k G y ő z ő* «Adalék a Mondolatpör keletkezésének történetéhez» című dolgozatában Kisfaludy Sándor és Kazinczy Ferencz egymáshoz való viszonyát tárgyalja Tanulmányában arra az eredményre jut, hogy Kisfaludy Kazinczy ellen bosszút nem forralt, annál kevésbbé töltött rajta, bár azt kétség-

tellenek találja, hogy neheztelt Kazinczyra, ki is fakadt ellene kíméletlenül, férfiatlan eljárásáért vele és még korábban Verseghyvel szemben. s nem csekélyebb mértékben erőszakos, idegen-szerű újításaiért; azt is megengedi, hogy ellenszenvesek, gyűlöletesek voltak előtte a recenziók. — C z é k u s L á s z l ó Jászay Pál naplóját közli. Ezt Jászay mint 19 éves ifjú kezdette meg 1828-ban. A napló kezdetén mindjárt rövid vonásokban írja a sárospataki juristák víg életét, az országos hírvű tudós Kövy idejében. Egymásután bemutatja naplójában jó barátait és festi ifjúkori lángoló szerelmét. Azután leírja patvarista életét Mikóházán, a jeles Comáromy István, abaújszemeyi vicispán oldala mellett, kinek úri lakában többször megfordult Kazinczy Ferencz is. Érdekesen írja le a jászói prépost installációját és «a zemplénvármegyei installációt» is, a hol először találkozik Szemere Miklóssal. S midőn Comáromyt Abaújszemeyre követték el a pozsonyi országgyűlésre, magával viszi Jászayt is, ki naplójában sok érdekes dolgokat mond el a diétáról. A nagy kolera idején 1831-ben Bónis szabolcsi alispán oldala mellett dolgozik; leírja a kolerás híreket, a lakosság félelmét és a megyei életet. Majd gr. Teleki József házába kerül, a hol többször érintkezik a M. Tud. Akadémia tagjaival, Döbrenteyvel, Helmecczyvel stb. Részletesen leírja gr. Teleki házi és családi viszonyait Pesten, Szirákon és Bécsben, s az asztalnál hallott híreket és eseményeket; gr. Teleki «Laczi»-val való intim baráti viszonyát; s 1839-iki naplójában az udvari kancelláriánál Bécsben töltött érdekes élményeit. Kár, hogy naplóját nem folytatta tovább s hogy az 1832—1839. egészen megszakad. — H o r v á t h Á r p á d «Közlemények irománytárczámból» című visszaemlékezéseiben érdekes dolgokat mond el gyermek- és ifjúkorából. Közli azokat a leveleket, melyeket hozzá nyolcz-kilencz éves korában Guzmics Izidor és Kazinczy Ferencz intéztek. Azután egyetemi tanársága történetéhez közöl adatokat. — A «Könyvismeretések» rovatában a Zrinyi-könyvtár és a magyar irodalomtörténeti értekezések az 1892—93-iki középiskolai értesítőben vannak ismeretve. Végül H e l l e b r a n t Á r p á d közöl irodalomtörténeti repertoriumot.

5. A «KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE» folyó évi február havi füzetében Miklós Ödön «A gabona-elevátorokról» cím alatt a modern forgalmi intézmények e különleges alakjáról folytatott tanulmányának első részletét bocsátja közre, melyben az intézmény történeti fejlődését vázolja. Az általános szempont, mely eredetileg a nagyobb szabású gabona-raktárak létesítésére vezetett s létesítésüknél sokáig irányadó maradt, főképp abban állt, hogy gazdag termésű évek terményfölségéből készletek gyűjtessenek rosszabb termésű években beállható inség megakadályozására. Szerepük tehát határozottan gazdaságpolitikai volt: a népesség legelemibb szükségleteinek biztosítása, mi a mult forgalmi viszonyai mellett csupán ily módon, központi élél-

mezési raktárak létesítése útján volt lehetséges. Bizonyos befolyás nélkül, természetesen, nem lehettek magukra a kereskedelmi viszonyokra sem. a mennyiben a jó és rossz termésévek szerint bekövetkezhető és nagy szélsőségekig terjedhető gabonaár-hullámzásoknak mintegy szabályozói voltak, de e szerepük csak másodlagos volt. Szolgáltatuk természetét tekintve nyilvánvaló, hogy e raktárak csakis közkezelés alatt állhattak. a mint tényleg a multban, kivétel nélkül, az államhatalom folyt be és pedig közvetlenül, a létesítésükbe. Az intézményt ez alakjában különösen Oroszország, Poroszország. valamint Ausztria uralkodói karolták fel. Oroszországban, hol az intézmény alapjait már Nagy Péter orosz czár vetette meg, a nagy raktárak jótékony hatása kisebb falusi takarékmagtárak alakítására vezetett; az intézmény ez ága azonban gyakorlatilag nem vált be. Poroszországban Nagy Frigyes király fordított különös gondot a gabona-raktári intézmény előmozdítására. A porosz raktárak sikeres működése indította II. József császárt ilyenmű raktárak létesítésére és ezzel kapcsolatosan a vetőmag-szükséglet biztosítására szolgáló speciális magtárak szervezésére. Intézkedései útján honosodtak meg hazánkban is a községi, illetőleg megyei vagy néhol felekezeti (egyházi) takarékmagtárak. A közvélemény hazánkban különben általában legfőképp a községi magtárakat pártolta. Az első kísérlet, mely Európában főleg kereskedelmi szempontból szükséges gabona-raktárak létesítésére irányult. Franciaországban történt. A kezdemény azonban, valószínűleg mivel túlságos tér engedtetett a hatósági beavatkozásnak, komolyabb eredménnyel nem járt. Sikeresebb volt a mozgalom Angliában, hol a kikötő-városokban nagyobb gyűjtő-raktárak létesítettek. a kikötők ily esetben «dock»-oknak neveztettek el. Az angol üzleti érzék csakhamar megteremtette az árúelőlegezési üzletet, melyből mihamar a mai napig is érvényben levő és fejlődő «Warrant»-üzlet fejlődött ki. Később Franciaországban és Belgiumban karolták fel. a raktárakkal kapcsolatban, az árúelőlegezési üzletet, kezdetben azonban csupán külföldi árúkra nézve. Az 1848-iki kereskedelmi válság következtében égető szüksége mutatkozott Franciaországban annak, hogy a Warrant-üzletek a belföldi árúkra is kiterjesztessenek. A kérdés kapcsán az egész közraktári intézmény rendszeres szervezésének szüksége merült fel, a mi az első eredménytelen rendszabályok után, külön műszaki és kereskedelmi tanulmányok alapján az 1858-iki törvény megalkotására vezetett, mely a mai virágzó francia közraktári intézmény alapjait vetette meg. Élénk mozgalmat találunk Belgiumban is a közraktárak létesítése körül. Már 1846-ban alkottatott törvény a szabad raktárak érdekében, mely főleg a többirányú megkülönböztetések szempontjából jelentőséges. Svájcban is látunk törekvéseket a közraktári intézmény felkarolására, s különösen érdekes az a mozzanat, hogy Európában itt találjuk az első példát arra, hogy vasúttársulatok, mint elsőragú közlekedési vállalatok, ilyen intézmény megalkotásában résztvettek. Nem hallgatható, el hogy újabban Olasz-

ország is jelentékeny tevékenységet fejt ki az intézmény meghonosítása körül. A legmagasabb fejlettségre a közraktári intézmény azonban az Egyesült-Államokban jutott, leginkább a vasutak útján és szervezetében, és pedig különösen a «gabona-elevátorok» alakjában, mely mint egy önálló, eddig nem létezett forgalmi közvetítő intézmény, egy új tényezővel gyarapította a közgazdaságot. — Dr. Jekelfalussy József Az új agrar-statisztikáról» értekezik. A részben immár letárgyalt, részben készenálló törvényjavaslatok, valamint a kilátásba helyezett intézkedések valóban nagyszabású tevékenységről tesznek tanúságot földművelésügyünk országos érdekeinek törvényes rendezése, közhatalmi gondozása körül. Ez organikus tevékenység számára a szilárd alapot, kimerítő tájékoztatást nyújtani van hivatva a célhævett agrar statisztikai felvétel, mely ímnár gondos előkészítés után a foganatosítás stadiumában van. A tervezet szerint oly nagyszabású munkálatot czéloznak, mely sok tekintetben még az 1890-iki nagy népszámlálást is meghaladná. A felvétel tulajdonképen két külön részből állna s két külön felvételi íven történnék. Az egyik kérdőív a község általános gazdasági viszonyainak megismertetésére szolgálna és kutatná: a területnek művelési ágak szerinti megoszlását, a közös erdő-, legelő- és egyéb közbirtok-állományt, a fontosabb mezőgazdasági termékeknél a holdankénti átlagos vetőmagszükségletet és átlagos szem- és szalmatermést, a mezőgazdaságilag használt föld örökárát, a bérletárat és a szokásos bérletidőt, a munkásszükséglet nagyságát, a községben használt tenyész-apaállatok számát és faját, a gyümölcsstenyésztes állását és annak megjelölését, dívik-e a községben közös kötött vetésforgó és megtörtént-e és mily módon a községben a tagosítás? Hozzávéve, hogy e kérdések mellett a községek mezőgazdasági népének és gazdasági viszonyainak általános jellemzésére is bőven maradna hely a kérdőíven, a beszerezhető adatok alapján a hazai gazdasági viszonyokat megvilágító igen becses leíró munka készülhetne. A kérdőívek másik osztályát — és a tervezett felvétel súlypontja ezeken nyugszik — az egyes gazdaságokról kiállítandó kérdőívek teszik. Nem birtokstatisztikát czéloz ez adatgyűjtés, hanem gazdasági üzemstatisztikát. Nálunk ez irányban eddigelé még kísérlet sem történt, pedig a mezőgazdasági termelés voltaképeni alapegysége nem a tulajdon szerinti birtok, hanem az egységes gazdaságot képező birtoktest vagy birtoktestek complexuma. A tervezet tehát minden egyes különálló gazdaságról külön kérdőívet kíván kiállítatni az egyes gazdasághoz tartozó részek határozott megjelölésével akként, hogy a központban az egy szerves egészet képező s csak területileg szétszórt gazdaságokat együtt lehessen feldolgozni. A kérdőív a gazdaság tulajdonosának neve után a község határában házilag kezelt gazdaság területének kimutatása számára tartalmaz rovatokat. A részletezés itt is művelési ágak szerint történik, de egyúttal kimutatja, hogy a gazdaság területéből mennyi a tulajdonbirtok, a haszonbéres birtok, a feles vagy harmados, végre a haszonélvezet címén kezelt birtok. A gazda-

ságoknak ez a tagozata képezi a központi feldolgozásnál az adatok csoportosításának első alapját, ez osztályozáson belül a további csoportosítás a gazdaság területnagysága szerint történnek. A kettős kombinatio keretében értékesítettnek azután a gazdag anyag, melyet a további kérdőpontok — a gazdaságban foglalkozó egyének számáról, a mezőgazdaságban űzött iparról, a vermelt vagy erjesztett takarmányról és előállított műtrágyáról, a használt gépek- és eszközökről, a bevetett területnek terméknemek szerinti megoszlásáról, mindennekeftél pedig az állat-állományról — szolgáltatnának. — Zsilinszky Mihály befejezi «Adatok a községek rendezéséhez, kiváló tekintettel az államkincstári telepekre» című értekezését. Habár még korántsem tekinthető eldöntöttnek a nagy elvi harc közizgazgatásunk reformját illetőleg, a két nagy ellentétes irány: a központi államigazgatás és megyei autonómia, a kinevezési és választási rendszer hívei között két tétel tisztázottnak tekinthető, az, hogy a reform feltétlenül szükséges és hogy az a községek rendezésénél kezdendő meg. És valóban, közizgazgatásunk reformjának helyességét a községek rendezésének czélszerűsége fogja eldönteni. A mai helyzet legnagyobb visszasságát a súlyos aránytalanság képezi, mely községeink között a községi élet létfeltételei tekintetében fennáll. A lélekszámról és adószolgáltatásra vonatkozó adatokkal számszerűen kimutatható, hogy ezerekre tehető azon községek száma, melyeket a községi élet követelményeire képtelenek. Ezek tehát vagy más közel fekvő községbe kebelezendők volnának, vagy ha földrajzi fekvésük engedi, egymásközt egy községgé egyesítendők. A hatalmas alföldi nagyközségeket viszont, a melyeket az alföld virágzó gazdasági élete táplál, lehetőleg városokká kell alakítani. Általában a rendezésnek első sorban a viszonyok különbözőségét kell alapul venni. A mai helyzet anomáliáit szomorúan tetézik azonban a viszonyok, a melyek a felvidéki községek egy sajátos osztályánál, a telepes községeknél léteznek. Ilyenek nagyobb számmal — Máramarosmegyén kívül — különösen Zólyom megyében találhatók. Nem egyebek ezek, mint munkástelepek, melyeket az államkincstár hajdan a virágzó bányászatához és kohászatához szükséges tüzelőanyag biztosítása céljából létesített. A munkások sorsa azonban az eredetileg nyert kedvezmények mellett és részben ellenére ki volt szolgáltatva az üzemi esélyeknek és a kezelő tisztviselők egyéni természetének, és a bányászat, kohászat és erdészet jövedelmezősége és az illető kincstári tisztek humanitarius lelkülete szerint javult vagy rosszabbodott. A vármegyei közizgazgatás, úgyszólván, teljesen megfeledezett róluk, és a nagy, országos átalakulások is nyomtalanul haladtak el mellettök. Az úrbéri viszonyok országosan rendeztettek 1848-ban, az alföldi telepesek ügyét a kor követelményeihez képest rendezte az 1873: XXII. t.-cz., csupán e telepek népéről feledezett meg mindeddig a törvényhozás. Pedig e népnek sorsa sok tekintetben rosszabb az 1848 előtti jobbágyok állapotánál. Egy sajnálatos esemény.

egy kisebbszerű zendülés irányította végre a közfigyelmet e községek viszonyaira. Ez eseményből kifolyólag a vármegye kezébe vette az ügyet 1886-ban, sürgetve annak rendezését. A belügyministerium meggyőződve a létező állapot tarthatatlanságáról, célba is vette az országban lévő munkástelepek viszonyainak rendezését. A megyében bizottságot is alakított, melynek feladatává tétetett egy megfelelő törvényjavaslat előkészítéséhez szükséges anyagot összegyűjteni és ennek alapján a rendezés tervét elkészíteni. A bizottság megfelelt feladatának, de a nagy szorgalommal készült törvényjavaslat a törvényhozás asztalára már nem került. A dolgozat célja ma, midőn a községi élet újabb rendezése előtt állunk, a közfigyelmet az e községekben uralkodó viszonyokra irányítani és — egy újabb törvényjavaslat alakjában — megjelölni a megfelelő megoldás módját. — Dr. Rodiczky Jenő *«A mezőgazdaságtan oktatása a jog- és államtudományi kar keretében»* cím alatt fejtegeti szükségességét annak, hogy a mezőgazdaságtan helyet nyerjen egyetemi oktatásunk rendszerében. Az a felfogás, melyet ma szélteben hangoztatnak, hogy a mezőgazdaságtan tulajdonképpen alkalmazott természettudomány s a mely a mezőgazdaságtan oktatásának az általános közgazdasági oktatástól való különválasztására vezetett, végzetesen egyoldalú. A mezőgazdaság, mint gazdasági vállalat, első sorban az általános közgazdasági törvények uralma alatt áll, az üzemtan és a rokon tanok — becsléstan, könyvvitel — tehát az általános közgazdasági kiképzés rendszerébe való. Még inkább utalnak arra, hogy a mezőgazdaságtan oktatására az egyetemen hely adandó, a mezőgazdasági politika feladatai, hogy t. i. gazdasági életünk e hatalmas ágát illetőleg is alapos képzettséget nyerhessen az az elem, mely közéletünkben az irányadó szerepet viszi, s a melyet egyetemeink jog- és államtudományi karai nevelnek. — A *«Közgazdasági havi krónikában»* dr. Mandello Károly sorolja fel január hó nevezetesebb közgazdasági eseményeit. — Az *«Irodalmi Szemlében»* dr. Fenyvessy József tüzetesen ismerteti az osztrák pénzügyministeriumnak *«Statistische Tabellen zur Währungsfrage»* című kiadványát, kiemelve a valutaviszonyok tekintetéből különösen érdeket keltő részleteket. — A *«Külföldi folyóiratok szemléjében»* dr. Mandello Gyula a *Bulletin de l'Office du Travail* cím alatt a francia munkáshivatal által kiadandó rendszeres havi közlönyt üdvözlí, mint a munkástatisztika forrásainak szaporodását. — A *«Statistikai Értesítőben»* I. Östermelés főcím alatt Hajdu László Magyarország 1892-ik évi szőlőterületéről és szüretjéről, a svájci állatbiztosításról és a berni ingatlan birtok megterhelhetetéséről ír. II. Kereskedelem és forgalom rovatában dr. Fenyvessy József a német vámterület 1892. évi külkereskedelmét ismerteti. III. Közlekedés főcímében végül Kálmán Gusztáv Magyarország vasutainak 1892-ik évi viszonyait részletezi. A 89 lapra terjedő füzet végén a *Könyvszemlé*t találjuk.

6. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK deczemberi füzetében Munkácsi Bernát ismerteti a Kondai vogul nyelvjárást saját följegyzései és a Popov-féle evangéliom-fordítások alapján; az utóbbiakat már Wiedemann, Ahlquist és Hunfalvy Pál is kiadták, de az ő pontatlan átírásukat Munkácsi tűzetesen helyreigazítja. — Utána Petz Gedeon folytatja és be is fejezi az indogermán hangtan mai állásáról szóló tanulmányát, melynek fejezetei az «Ablaut és a hangzósorok», «Az explosiv hangok» és végül «A spiransok. Összefoglalás». Már a régi ind grammatikusok jól ismerték a tőhangzó változásait, és e változások fokaira két terminus technikusuk is volt, a *guna* és a *vriddhi*. Az ind grammatikusok e fölfogásán alapúl a régebbi indg. összehasonlító nyelvtudomány fölfogása is; így Bopp összehasonlító nyelvtanának első kiadásában (1833), de már a második kiadásban ellentétbe helyezkedik első fölfogásával, és az *ar* alakot a *tő* teljes, az *r* alakot rövidült formájának tartja. Ugyanígy Benfey is. Schleicher behozta a speculatiót a hangváltozások magyarázatába, amennyiben ő az *a-t*, mely a tőhangzó elé került, valamely idői viszony jelzésére szolgáló elemnek vette föl. E nézetet azonban csakhamar oly tudósok támadták meg, minők Benfey, Müller Frigyes, Meyer Leó és Leskien Ágost, mind egyhangúlag tagadván a második fokozás ősnyelvi voltát. Csakhamar azonban a *guna*-elméletet is megtámadták. E változás ugyanis szoros összefüggésben van a hangsúlylyal, amennyiben a hangsúly az *ar*, *al* csoportokban megtartja az *a-t*. E fölfogás ma is uralkodó; első szószólója Geiger Lázár, majd Paul, főképen azonban Brugmann. És ma általánosan elfogadott nézet, hogy nem a rövid, hanem a teljes alakok az eredetiek s belőlök rövidültek meg a hangsúlytalan *r* és *l* alakok. A fölfogás változtatával a névnek is meg kelle változnia, s így ma *fokozás* (*steigerung*) helyett a *vokal-abstufung* nevet használják, vagy a Grimm alkotta *ablaut* elnevezést. Ennek az ablautnak pedig az a sajátsága, hogy néki mindig csak bizonyos hangzók felelnek meg, és így hangsorok keletkeznek, melyek állandók s elemeik egymással föl nem cserélhetők. Hat vocalis sor van, két fokkal (*hochstufe*, *starke stammform* és *tiefstufe*, *schwache stammform*). — A második fejezetben az explosivákról van szó. Schleicher az indg. nyelvben a torok-, fog- és ajkahangokat, vagy más osztályozás szerint tenuis, media és media aspirata hangokat vette föl. Ez utóbbiakat illetőleg volt némi vita, hogy ejthették ki őket, de ma körülbelül általánosan valódi *aspiratáknak* tartják őket. A gutturális hangsort illetőleg még kétségek uralkodnak. A harmadik fejezet tárgya a spiransok: *j* és *v*, melyeket ma mássalhangzói funkcióban levő hangzóknak (*i* és *u*) tartunk és az *s*. A hol azonban a consonantikus és sonantikus használat nem váltakozik *j* és *v*-nél, ott eredeti mássalhangzókat kell föltennünk. A harmadik spirans, az *s* nem változott. Végén Petz összefoglalja értekezésének eredményeit, és különös súlyt tulajdonít a hangváltozásokban a *hangsúly*nak és a hangok egymáshoz való viszonyá-

nak. — Pap Ferencz az *atag*. *eteg* képzőről értekezik, melyet összetett képzőnek vall, és pedig úgy, hogy *t* vagy *d* képzős igéhez a névszó-képző *-ek* járult. E régi alak hosszas viszontagságokon ment keresztül alak és jelentés tekintetéből egykép, míg mai formájához és értelméhez jutott. — Kúnos Ignác *a török nők nyelvét és költészetét* mutatja be. A török nőknek külön nyelvi életük és költészetük van; e jelenséget elzárkózott életük, sajátos társadalmi helyzetük eléggé megmagyarázza. Nyelvükben sok az ósdi, a népies zamatosság, üdeség és tisztaság. Az idegen szókat saját nyelvök szellemében alakították át. Maga a költészet is sajátos női vonásokat mutat; érdekesek e tekintetben a négy soros kis jóvendőmondó versikék, melyekből Kúnos néhány igen csinos mutatványt közöl. — Munkácsi Bernát *altaji elemek a szláv nyelvben* címmel Ásbóth Oszkarral polemizál, a ki kétségbe vonta az ugor, jelesen a magyar nyelv némely hatását a délszlávra. Munkácsi fejtegetései szerint a *bika*, *harcsa*, *vidra*, *viza*. *lapu* indogermán elnevezései részben altaji eredetűek. — Halász Ignác folytatja az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdésének tárgyalását, a *p* és *b* hangok történetéről szólva. Az «Ismeretések és bírálatok» rovatában Balassa József szól Passy-nak a hangváltozások elméletét tárgyaló könyvéről. A könyv két részből áll, az első a nyelv phonetikai elemzése, a második a hangváltozásokról szól. Ez utóbbiak magyarázatára fölhasználja az eddig ismert tényezőket mind. Fontos és még nem eléggé ismert tény az, a mit Passy a hangváltozások magyarázatára említ egyes hangok fejlődésénél, t. i. az *ethnologiai* hatás, mely okozza, hogy pl. a latin *ci*-ből olasz *csi*, francia *szi*, spanyol *di* lett. — Szinyei József *Steilä*-nek «Az ugor idő- és módalakok» című, már 1886-ban megjelent értekezését ismerteti. — Simonyi Zsigmond Hahn Adolfnak Petőfi kiadását méltatja nagy elismeréssel. — Kalmár Elek Bellaágh Aladár irodalom-történeti kiadásait bírálja, hiányait különösen Faludinál tűntetve föl, de érdemeit is elismerve. — A kisebb cikkek közül Szilasi Móri cz «Evez» cikkét említjük, továbbá Simonyi szövegtését, melylyel bebizonyítja, hogy *ezer* = *mille* = *mér* (föld) = *kiló*. A *kilo-gramm*, ezer gramm, *kilo*-ja = *χίλια*; a *mér-föld* előrése délszláv közvetítéssel az olasz *miglia*-ból, vagyis a latin *milia*-ból jutott hozzánk. De *milia* és *χίλια* egyeredetűek. «*Milia* gleichbedeutend mit skt. *sa-hasram*, aus * *sm*- (h) *ilia*, ein-tausend, cf. *sim-plex*» (The American Journal of Philology XIII. 250. sz., idézve Berl. Philol. Wochenschrift 1893. 1. sz.). A * *sm* szótagból skt. *sa* lett. *χίλια*-nak pedig aeol. *χέλλια* volt az alakja, a mi a régi *χέλια*-ból könnyen érthető. Az indo-iráni *sahasra* átkerült az ugarságba, itt * *sászra*, * *zavez*-féle alakot öltött s ebből lett a magyar *ezer*. Így hát *ezer* = *mille* = *mér*(föld) = *kiló*. — Kalmár közli Gabelentz nézetét az iskolai nyelvtanításról, ki mindenféle fordításnak ellenzője, idegen nyelvből honira és fordítva egykép. — Finn nyelvemlékek kiadásáról értesít bennünket a szerkesztő (Setälä és Wiklund szerkesztésében), továbbá

a francia akadémia helyesírásának reformjáról ugyanő, míg Zolnai Gyula Balassa Józsefnek a *Mátyusföld nyelvjárását* illető bírálatára tesz két ellenbíráló megjegyzést. — A kisebb közlések rovatában Simonyi a schlagli szójegyzék fontosságát méltatja, melyet Szamota István másolt le az Akadémia részére. — Petz Gedeon Schuchardt-nak a nyelvek küzdelmeiről való fölfogását ismerteti, azt a meglepő tételt állítván föl, hogy erősen kevert nyelvek különösen életrevalók. — Végül Balassa József *Tévesztett szóegyeztetés* címen szól, Gabelentz elnevezésével élve, arról a jelenségről, mikor pl. a kötőszóhoz járul az ige ragja; p. o. *obst du hergelegt*. Ilyen a magyarban pl. *meg akarlak verni, elmentelek keresni*.

Ugyane folyóirat ez évi első füzeté élén a szerkesztő ismerteti egy «Eseményt az urálallaji nyelvészet terén»: hogy t. i. miként fejtette meg Thomsen Vilmos az Orkhonban és Jeniszejben talált ó-török fölíratokat. (l. föntebb.) — A következő cikk Munkácsi Bernáté, ki a pelimi vogul nyelvjárást ösmerteti a vogul nyelvjárások szóragozásának ciklusában. — Prikkel L. Marián «Ősvallásunk egy-két nyelvi emléke» címen egyelőre a *nap* szót fejtegeti, polemizálva Munkácsi Bernáttal, ki a *nap* nevét ősvallásunk egyik legbecesebb ereklvéjének tartja, s úgy vélekedik, hogy *naj-pi* = asszonyi volna a *nap* szó eredete. Prikkel ezzel szemben kimutatja: *Kaltés* szó nem jelent napistennőt, hanem «a felső ég» egyik változásának, még pedig legtöbbszór a reggeli- s esthajnali pírban úszó égnek megszemélyesített alakja. Épp oly kevésbé jelenti a hűmemű alak, a *Sarú-utér*, magát a napot, hanem csak a napvilágtól tündöklő eget. Egyszersmind figyelmeztet Munkácsinak egy másik tévedésére is, ki a vog. *náj* = nő szót kereste a napban, holott egy másik vogul *naj* szó tüzet, fényt jelent, s ez sokkal közelebb áll a naphoz, mint a nő. A nap eredeti jelentése tehát nem nő. *asszony. úrnő*, hanem *fény, tűz, ragyogás*. — Szilasi Móricz *Pötlék az Erza mordvin szótárhoz* címen közöl Paasonen H. «Proben der mordwinischen Volkslitteratur» című műve után pótlásokat Budenz mordvin szótárához. — Schmidt Győző ismerteti a *Pozsonyi codex nyelvi sajátosságait* hangtani és alaktani szempontból. — *Lapu és vidra* címen Asbóth Oszkár felel Munkácsi Bernátnak, ki a *lapu* szóról úgy vélekedik, hogy magyar eredetű és az egész szlávság a magyarból vette által. Ásbóth behizonyítja néprajzi, történeti és nyelvészeti adatokkal, hogy e szó eredetileg szláv és a szlávsgból került csak át a magyar nyelvbe. Hasonlókép kimutatja a *vidra* szónak is szláv eredetét, bizonyítván első sorban a szláv nyelv hangváltozásainak törvényeivel. Végül rámutat egyes tévedésekre a szlávsgban föllelhető magyar nyelvmélekek kutatása dolgában. — Szilasi Móricz Gabelentz Györgynek, akadémiánk nemrég elhunyt kultágának érdemeit méltatja, különösen az általános érdekű kérdésekkel való foglalkozását és philosophiai irányát emeli ki. — Az ismertetések és bírálatok rovatában találjuk Brugmannnak kemény

kritikáját Müller Miksa «Nyelvtudomány» cz. művéről, melyben a tudós az ő ismert álláspontjáról ítéli el Müller tévedéseit, hiányosságait, rég elavult nézeteit, egyszersmind elismervén stílusának érdekes, lebilincselő szépségét. — Katona Lajos Schuchardt Hugónak «Welt-sprache und Weltsprachen» című nagyérdekű füzetéről szól, mely a többi közt az orthologia kérdésével is foglalkozik. — Setälä Emil a finn nyelvtani irodalom áttekintését nyújtja és Elliotnak angolul írt nyelvtanát méltatja. — Balassa József a francia nyelvjárás-társaság kiadványát ismerteti, melyet előkelő romanisták szerkesztenek, ugyanő mutatja be Victor Vilmosnak «Phonetische Studien» című folyóiratát. — Zolnai Gyula ismét Schuchardt Hugónak egy füzetéről szól, mely a többszörösen kérdő és vonatkozó mondatokat tárgyalja. — A folyóirat közli továbbá kivonatban Meyer Gusztávnak egy erősen elítélő kritikáját Prellwitz Walther görög szófejtéssel foglalkozó könyvéről, melyben az eredetiség hiányát és a téves nézeteket egyésszre találja a nagy tudással. Végül egy orosz néprajzi folyóirat két évfolyamát mutatja be, különösen az altaji érdekű közleményeket. — Az 1893. évről szóló Könyvészet első fele, mely a magyar, többi uráلتaji, szláv, germán, román nyelveket öleli föl, — továbbá Sebestyén Károlynak («Helyesírás és túlterhelés»), Balassa Józsefnek (népnyelvi adatok gyűjtése), Kalmár Eleknek, Melich Jánosnak kisebb közlései rekesztik be a füzetet.

7. A MAGYAR NYELVŐR II. füzetében Szilasi Móric a 'szikkad' szó családfáját állítja egybe. E tőről valók a *szikár*, *sovány*, *sivány*, *sivatag*, *szívós*, *szivolt* a gyökérszótól többé-kevésbé eltérő jelentéssel fejlődött szavak. — Barbarics Róbert egy mondatlani kérdéshez szól hozzá, s az efféle stereotip kifejezéseket magyarázza meg, pl. 'E bolondul összetakolt agyag veleje, melyet embernek hívnak', a melyet az értelem módosulása nélkül átalakíthatunk e szerkezetté: 'Az ember, e bolondul összetakolt agyag veleje'. Az első jelző-mondatos, a másik értelmező-jelzős szerkezet. — Szabó Ernő a házi állatok közül a kutya szereplését tárgyalja a magyar szólásokban. Sajátságos, hogy a legtöbb szólásban a kutya rossz tulajdonságairól van véve a hasonlat. A kire haragszunk, a kit megvetünk azt kutyának mondjuk: *te kutya, kutya aluszékony szolgája, ki kutya a templomból!* stb., vége hossza nincs az effajta szólásoknak. — Szinyei József a magyar nyelvbe átvett oláh szavak közül a *hóra*, *hurdukál*, *huruba*, *imolya* jobbára székely tájnyelvi szavak etymológiáját fejt ki. — Mikó Pál folytatólagosan közli a palócz vidéken divatos szólítási formákat. — Szarvas Gábor 'A Budapesti Szemle és a Nyelvőr' címen polemizál Gyulai Pállal, a ki (bizonyos esetekben) védelmébe fogta a Nyelvőrben megrótt hibás, németes használatát a *képez* igének s a *képes* melléknévnek. — Az apróbb közlemények sorában Prikel L. Marian arról értesít, hogy a kiveszettnek hitt *kisál*, *kisálkodik*: 'bosszant, ingerel' szavak Győr és Komárom megyében

szerte járatosak; — Gaál Zoerárd szerint a *pruszlik* nem *ködmön*, hanem *lajbli*; Szarvas Gábor végszót mond a *beáll a Duna* szóláshoz, a fölhardott adatok alapján kifogástalan magyarságúnak ismeri el. — A Szerkesztő válaszol a közönség köréből hozzáfűzött vitás nyelvészeti kérdésekre (*tárogató* nem a *tárogat* ige származéka, hanem a trombita hangját utánzó *tara tara* tovább képzése; *kész van* eh. *készen van* germanizmus). — Népnyelvhagyományok.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály második ülése.

1894. február 5-én.

ZICHY ANTAL t. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Gróf Kuun Géza tt. — Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szász Károly r. tt. — Asbóth Oszkár, Csengeri János, Munkácsi Bernát, Némethi Géza, Vadnai Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Br. Nyáry Jenő t. t. — Fejérpataky László, Pauler Gyula, Szabó József, Szilágyi Sándor, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Czobor Béla, Fröhlich Róbert l. tt. — Gyulai Pál osztálytitkár.

33. SIMONYI ZSIGMOND r. t.: «Esemény az altáji nyelvészet terén» című közleményét olvassa fel.

Az Értesítőbe adatik.

34. MUNKÁCSI BERNÁT l. t.: «A magyar fémnevek őstörténeti tanúságairól» értekezik.

35. HEGEDŰS ISTVÁN mint vendég «Lucretius Carus» című értekezését olvassa föl.

36. A jegyzőkönyv hitelesítésére Goldziher Ignác r. és Vadnai Károly l. tt. kéretnek föl.

HATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II-dik osztály második ülése.

1894. február 12-én.

PULSZKY FERENCZ tt., oszt. elnök elnöklete alatt jelen voltak a *második osztályból*: Br. Nyáry Jenő tt. — Fejérpataky László. Hajnik Imre, Hegedűs Sándor, Láng Lajos, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Concha Győző, Czobor Béla, Csaplár Benedek, Fröhlich Róbert, Marczali Henrik, Myskovszky Viktor, Nagy Ferencz, Nagy Gyula, Öváry Lipót, Zsilinszky Mihály l. tt. — *Más osztályokból*: Gr. Kuun Géza t. t. — Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Schenek István l. t. — Pauer Imre osztálytitkár.

37. NAGY FERENCZ l. t. felolvassa: «Magyar tengerjog» című szétfoglaló értekezését.

38. ACSÁDY IGNÁC l. t.: «Jobbágy-adózás Miksa király korában» című pénzügyi tanulmányát mutatja be.

39. A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéretnek Nagy Ferencz és Acsády Ignác l. tagok.

Az Igazgató-Tanács első ülése.

1894. február 18-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnökle alatt jelen voltak: Szász Károly másodelnök, gr. Csáky Albin, gr. Dessewffy Aurél, Gyulai Pál, Hollán Ernő, Jókai Mór, Szabó József, Szilágy József, Than Károly, Zichy Antal. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Elnök úr megnyitván az ülést, bejelenti, hogy gr. Apponyi Sándor, Beöthy Zolt és Kautz Gyula igazgató-tagok elmaradásukat a mai ülésről kiementették. — Tudomásul van.

2. Ugyanő kegyeletes szavakkal emlékezik meg **Szögyény-Marich László** igazgató-tag elhunytáról s indítványozza, hogy e vesztesség feletti fájdalomnak az Igazgató-Tanács a mai ülés jegyzőkönyvében kifejezést adjon. — Helyesléssel elfogadtatik.

3. Elnök úr fölkéri az Igazgató-Tanácsot az üresedésben levő hely betöltésére. A titkos szavazatok beadattak s 12 szavazat közül 11-gyel (egy szavazólap üresen maradván) **Vaszary Kolos**, Magyarország hercegprímása választatott meg.

4. A főtitkár bemutatja az Akadémiának a M. Földhitelintézetől 1893. december 31-én lezárt **vagyonmérlegét, vesztesség- és nyereség-számláját, értékpapírok kimutatását, hagyományok és új alapítványok kimutatását, bevételezések állását, költség-számla állását, követelések részletezését, a költség-számlán előforduló vegyes költségek elemzését.** — A számadások megvizsgálására gr. Széchenyi Béla elnökle alatt Szabó József és Than Károly igazgató tagok kéretnek föl.

5. Ugyanő előterjeszti **Hegedüs Sándor** r. tagnak az Akadémia januári összes ülésén tett **indítványát**, mely szerint jövőre a vásárolt értékpapírok tényleges vételárakon, nem pedig, mint eddig, névleges értékük szerint, vétessenek föl a vagyon-mérlegbe. — Az Igazgató-Tanács nem látja szükségesnek az eddigi szokás megváltoztatását, s elegendőnek tartja, ha a vételár és a névleges értékbeli különbözet a számadásokban világosan elő van tüntetve, s ez értelemben határoz.

6. Az Akadémia **ügyészenek** 1893-ra vonatkozó **számadása**, Zichy Antal ig. tagtól előzetesen átvizsgáltván, jóváhagyatik.

7. Becske Bálint úrnak, ki az Akadémia megbízásából **Szép-halom** felügyeletét szíves volt magára vállalni, 1893-iki számadása szintén Zichy Antal ig. tag előzetes átvizsgálása után, az Akadémia köszönetének kifejezése mellett, jóvá hagyatik, a fölnemtvény megadatik, és a jövőre vonatkozó javaslatok közül a mauzoleum melletti gazdasági épületek tetőzetének kijavítására, valamint a kerthez kapu csináltatására a költség megszavaztatik, a mauzoleumba állítandó könyvszekrény rajza és költségvetése az illető asztalostól még bekérendő és előterjesztendő lévén. Becske úr egyszersmind fölkéri, hogy a mauzoleumot és a kertet illetőleg, a szükséges javításokról és netáni újításokról több évre kiterjedő tervet szíveskednék készíteni, hogy a szükségletek egymásutánja és évekre való felosztása iránt az Igazgató-Tanács határozhasson.

8. Az Igazgató-Tanács 1893. február 26-án (Akad. Ért. IV. 168. l.) hozott határozatának megfelelően, az elnökség a **főtitkári iroda** személyzetének fizetés-emelésére vonatkozólag tervezetet készített, s azt előzetesen a pénzügyi bizottság elé terjesztette. E szerint:

Takács István főtitkári segéd és iroda-igazgató, hosszú időn át szerzett kiváló érdemei elismerésül, évi 1600 frttal.

Berecz Károly javítnok, irodalmi érdemeire való tekintetből, évi 900 frttal nyugalmaztatnak;

A javítnoki teendők a főtítkári segéd és iroda-igazgató teendőivel egyesítetvén, ennek, valamint az irattárnoknak és gondnoknak fizetése 1894-től kezdve, évi 1500 forintban és szintén 1894-től számítandó 100—100 frtos öt-öt évi pótlékban, lakáspénzök évi 300 forintban, az irodatiszt fizetése 1200 forintban és lakáspénze 300 forintban állapítatik meg.

E javaslat, a pénzügyi bizottság is hozzájárulván ajánlatával, elfogadtatik és életbeléptetésével az elnökség megbíztatik.

9. Az 1893. évre szóló bevételi és kiadási **előirányzat**, a pénzügyi bizottság előterjesztése szerint, helyben hagyatik.

10. A Kereskedelemügyi Miniszter úr fölkéri az Akadémiát, hogy a Budapesten létesítendő új **Dunahidtervek** kiállítására a dísztermet sziveskednék átengedni. — A díszterem és a mellette levő elnöki szoba a mondott czélra márczius hó végeig átengedtetik.

11. Olvasztatik Császka György kalocsai érsek levele, melyben az Akadémiát értesíti, hogy **Haynald Lajos bibornok-érseknek Munkácsy Mihálytól festett arczképét**, a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr beleegyezésével, a képes-teremnek ajándékozza. — A nagybecsű ajándékért mind a kalocsai érsek úr, mind a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr ő nagyméltóságaiknak az Igazgató-Tanács a mai ülés jegyzőkönyvében mely köszönetét fejezi ki.

12. Az Országos Képtár igazgatója gr. Lónyay Menyhértnek Temple Jánostól festett és a M. Tud. Akadémia tulajdonában levő arczképeért följánlja **Révay Miklós és Bacsányi János** egykorú arczképeinek másolatát, valamint **Bessenyei Györgynek** az Akadémia könyvtár-termében levő egykorú arczképeért ennek hű és művészi kivitelű másolatát. — Az ajánlat elfogadtatik.

13. Olvasztatik **Jókai Mór** ig. és tt. levele, melylyel bejelenti, hogy ötvenéves írói jubileuma alkalmából az Akadémia alaptőkéje részére 2.000 korona alapítványt ajánl föl. — Örömmel és köszönettel tudomásul vétetik.

14. Az **akadémiai ügyész** bejelenti azon hagyatéki és egyéb ügyeket, melyek a múlt évi általános ügyészi jelentés benyújtása óta kezelés alá vétettek és pedig:

a) a Tasner Antal örököseivel bold. Széchenyi István gróf szellemi hagyatékára vonatkozó végleges rendezést;

b) Sréter Klára hagyatéka ügyét, melynél 500 frt

c) Barsi József » » » 500 »

d) Szalay Alajos » » » 1000 » hagyományynal,

e) végre Horváth Károly és Sztáray Antal gróf hagyatéka ügyét, melyeknél a M. T. Akadémia csakis feltételes vagyoni igényekkel van érdekelve.

Szalay Alajos 1000 frt hagyománya időközben befolyt, a többi érintett hagyatékoknál az eljárás még folyamatban van.

Ezzel kapcsolatban bejelenti az ügyész néh. Rudits József báró hagyatékának végleges lebonyolítását, számszerű adatokkal ismertetvén azon összegeket, melyek előreláthatólag a legközelebbi jövőben a M. T. Akadémia javára esedékesek lesznek. — Az ügyész jelentése tudomásul vétetik azzal, hogy a báró Rudits József-féle hagyaték felosztásáról és a belőle befolyó összegekről annak idején részletes jelentést tegyen.

15. Az ügyész bemutatja néhai Szucsics Leona kiskorú örökösei gyámi képviseletének kérvényét, melyben a nevezettnek eladott pacséri belsőség hátralékos 1600 frt vételár-hátráléka után a kamatokat 6% helyett 5%-ra leszállíttatni kéri. — A kérelem teljesítetvén, a kamatok f. é. január 1-től kezdődőleg 5%-ra leszállíttatnak.

16. Tárgyaltatott özv. Vukovics Lajosné szül. Milassin Ilona mint néhai Szucsics Lajosné szül. Milassin Róza örökösének kérvénye,

melyben az 1890. évi okt. 19-én tartott tanácsülésben 44. sz. a. gyógyítási és temetési költségekre megállapított 2000 frtnak kifizetését kéri. — Jóllehet a M. T. Akadémia néhai Szucsics Lajosné Milassin Róza mint a Szucsics-féle pacséri javak haszonélvezője helyett, többrendbeli fizetéseket teljesített, úgy hogy különféle címeken 1460 frt viszonzkövetelés lenne a nevezett özvegy, illetőleg örököse ellen támasztható, mely esetben csakis 540 frt lenne tényleg kifizethető, — az Igazgató-Tanács mégis kegyelethől bold. Szucsics Lajos emléke iránt és tekintettel a hagyatéki javak eddigi előnyös értékesítésére az 540 frt helyett 1000 o. é. frtot utalványoz ki özv. Vukovics Lajosné szül. Milassin Ilona, mint néhai Szucsics Lajosné kizárólagos örököse kezeihez.

17. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére DESSEWFFY AURÉL és ZICHY ANTAL ig. tagokat kéri föl.

HETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1894. február 19-én

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő tt. — Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Hőgyes Endre, Jurányi Lajos, König Gyula, Krenner József, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Than-hoffer Lajos, Wartha Vincze r. tt. — Batizfalvy Samu, Lengyel Béla, Galgóczy Károly Ilosvay Lajos, Inkey Béla, Kherndl Antal, Vécsey Tamás r. t., Berczik Árpád l. t. — Jegyző: Szabó József osztálytitkár.

ZIPERNOWSKY KÁROLY l. t. székfoglalója: «Elektromos üzem alkalmazása távolsági forgalmú vasutaknál».

DADAY JENŐ l. t.: a) «Adatok Egyiptom édesvízi mikrofaunájának ismertetéséhez.» — b) «Adatok a Balaton mikrofaunájához.»

KIS KÁROLY részéről: «A Schuller-féle higanyos légszivattyú működési képességének meghatározása», valamint

LIEBERMANN LEÓ és BITTÓ BÉLA részéről: «Adalék az élesztő-sejt chemiájához», beterjeszti Than Károly r. t.

HANKÓ VILMOS reáliskolai tanár részéről: «Adatok a fény chemiai hatásához», beterjeszti Lengyel Béla l. t.

SZILY KÁLMÁN r. t. jelenti, hogy Antolik Károly pozsonyi főreáliskolai igazgató, «Hlibás diatonikus hanglejtő kijavítása» című dolgozatát az irattárba beküldötte, a prioritás megőrzése végett.

A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök felkéri Zipernowsky Károly és Daday Jenő urakat.

NYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Második összes ülés.

1894. február 26-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Szász Károly m. elnök. — Hollán Ernő, Joannovics György, Konkoly T. Miklós, Gr. Kuun Géza, Pulszky Ferencz t. tt. — Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szabó József, Szilágyi Sándor, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás,

Wlassics Gyula r. tt. — Arany László, Bereczik Arpád, Csánki Dezső, Czobor Béla, Fröhlich Róbert, Marczali Henrik, Nagy Gyula, Némethy Géza, Réthy Mór, Szinyei József, Telfy Iván, Zsilinszky Mihály, l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár

40. Szász Károly rt. emlékbeszédet tart **Győry Vilmos** l. tagról. — Az Akadémiai Értesítőben adatik ki.

41. A zágrábi délszláv akadémia volt elnökének és osztályelnökének dr. **Rački Ferencz**nek halálát jelenti. — Az Akadémia részvéte átiratban fog tolmácsoltatni

42. A **nemzetközi orientalista congressus** előkészítő bizottsága meghívót küld a szeptember elején Genfben tartandó üléseire. — Kiadatik az l. osztálynak.

43. A **Csanádmegyei Történelmi s Régészeti Társulat** a megye monographiája tárgyában a következő előterjesztést teszi:

1. A M. Tud. Akadémiának, teljesen szabad kéz adatik a megírandó monographiát illetőleg: akár pályázatot hirdetni vagy ajánlatételre hívni a szakférfiakat, akár egyenesen megbízni valakit a mű megírásával. A mű megbírálását az Akadémia eszközölje.

2. Csanádmegye történelme terjedjen a mostani Csanádmegye megalakulásáig, vagyis körülbelől 1715-ig. Terjedelme mintegy 60 nyomtatott ív.

3. A szerzőt Csanádmegye közönsége részéről műveért 6000 frt illeti; köteles azonban művét legalább 300 példányban kinyomtatni és ebből 150 példányt a vármegye közönségének beküldeni. Egyébként a mű tulajdonjoga a szerzőé.

4. Tekintettel Makó városának e célból föltételhez kötött 1000 frtos adományára, szerző köteles a reformatióval s Makó városa közművelődési viszonyaival külön fejezetben foglalkozni.

5. A tiszteletdíj fejében följánlott 6000 frtból 3000 frt azonnal deponáltatik a M. Tud. Akadémia pénztáránál; egyezer frt a folyó év végével; az ötödik ezer 1895-ben, a hatodik 1896-ban, a mű megjelenésekor.

A feltételeket az Akadémia elvben elfogadja, s a részletes intézkedések megtétele végett átteszi az ügyet a II. osztály útján a Történelmi bizottsághoz.

44. A **budapesti tud. egyetem bölcsészeti kara**, köszönetének kifejezése mellett, közli a magyar nyelvészeti szakban legkitűnőbb egyetemi hallgató részére az Akadémiától kitűzött jutalom szabályzatát. — Tudomásul vétetik.

45. Az l. osztály kéri, hogy **Bánóczi József** l. tagnak, továbbá **Pecz Gedeon**, **Szilasi Mór** és **Zolnai Gyula** uraknak a Nyelvtudományi bizottságba való beválasztása erősíttessék meg. — Helybenhagyatik.

46. A II. osztály a m. kir. Igazságügyi Miniszteriumnak rövid úton hozzá áttett leiratára jelenti, hogy az **V. nemzetközi börtönügyi congressuson** Wlassics Gyula és Jekelfalussy József r. tagok részt fognak venni. — Nevezett rendes tagok az Akadémia képviselőire fölkértek s erről az Igazságügyi Miniszteriumnak jelentés teendő.

47. **Bródy-jutalom** bíráló bizottságát Hegedűs Sándor r. t. beválasztásával a II. osztály kiegészítette. — Tudomásul szolgál.

48. Főtítkár jelenti, hogy az **1894-re szóló költségvetés** a pénzügyi bizottság és az Akadémia egyező előterjesztésére, végleg helybenhagyta.

49. A **könyvtár** részére beérkezett ajándékok közül kiemeli a következőket: 1. A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium részéről: A m. kir. pénzügyőrség 1892. évi statisztikáját; 2. Kovács Ferencz volt országgyűlési képviselő részéről az 1813/4. országgyűlési alsó tábla kerületi ülésének naplójából a II. és III. kötetet; 3. Marc Michali úrtól:

Alphonse De Candolle et son oeuvre scientifique; Ernest André úrtól: *Species des hymenoptères* 44-ik füzetét; Antonio de Gordon úrtól: *La Iglesia y la cremación* című munkákat. — Köszönettel vétetnek.

50. Előterjeszti az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul van

51. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Szász Károly r. és Telfy Iván l. tagokat kéri föl.

Jelentés a magyar honfoglalást illető arab és egyéb keleti kútfőkről.

(Gr. Kuun Géza t. tagtól).

III.

Az első jelentésemben¹ említett *Ibrahīm ibn Jakub* arab nyelven irt tudósításáról De Goeje külön értekezést irt ily cím alatt »Een belangrijk Arabisch Bericht over de Slavische Volken omstreeks 65 n. Ch.» *Ibrahīm ibn Jakub*, mint a hogy De Goejenél olvassuk, spanyolországi zsidó kereskedő volt, és noha ilyen minőségben utazott Németországban s nem mint a kordovai udvar küldöttségének vezetője vagy tagja, mindazonáltal bizonyos ügyek elintézésére diplomatiái megbízatása is volt. Ibrahīm említett tudósítását tíz évvel előzte meg *Khasdai ben Jiczkhak ibn-Šaprut*-nak a kazar királyhoz intézett levele, melyet Kordovából Magyarországon át küldött Oroszországba, onnét Bolgárországba s onnét végre Kazarországba. *Khasdai* III. Abdarrahmān udvarában 940 óta kiváló helyet foglal el.² Ibrahīm-nak Merseburgban I. Ottó császár udvaránál jó alkalmá volt sok mindenről értesülni, mi azon időben a spanyol és német összeköttetésekre nézve fontossággal bírt s innen kiindulva utazta meg a német birodalom több tartományát. Ibrahīm tudósítását *Abū Obeid el-Bekrī* (meghalt 1094-ben Kr. u.) spanyol-arab történetíró és geographus valószínűleg a kordovai államlevéltárban látta s ott használta fel *Kitāb el-memālik vel-mesālik* című munkájához, a melynek első részét egy konstantinápolyi könyvtárban Schefer K. fedezte fel, s a melyet azelőtt csak is Gayangos hiányos kéziratából ismertek. *El-Bekrī* id. munkájának mind azon fejezeteit, melyek a szláv népekre s a veleek szomszédos és gyakori érintkezésben állott más fajú népekre vonatkoznak s még több más részét kiadták következő cím alatt «ИЗВѢСТІЯ А.І-БЕКРИ И ДРУГИХЪ АВТОРОВЪ О РУСИ И СЛАВЯНАХЪ» Kunik és báró Rosen (Pétervárt, 1878). De Goeje fennemlített értekezése megjelent az ámszterdami tud. Akadémia értesítőjében. *Ibrahīm* tudósítása ill. helyén megjegyzi, hogy a Magyarországból (*bilād el-Atrak*) Prágába érkező zsidók, mohammedánusok és turkok ott byzánti

¹ Az »Akadémiai Értesítő» 39-dik füzetében (1893. márczius).

² L. a *Kusari* cz. munkának ifj. Buxtorf János által eszközölt kiadását (Basel, 1660).

ezüstpénzen és különböző árúk becserélésével rabszolgákat, selymet és szőrméket vásároltak. E szövegben a mohammedánusok alatt az üzérkedéseikről híressé lett bolgár eredetű magyar ismaeliták értendők, kiknek *ysmaelita* neve még a besztercei szöszedetben is előfordul *bezermen orzaga*-nak magyarázva. A turkok alatt valószínűleg a magyarokhoz csatlakozott baškirokat kell érteni, kik *Edrisi* szerint már ősi hazájokban folytattak némi kereskedést, l. földrajza VI. klimája (*iklim*) hetedik részét, hol a *basgirt* földről van szó.¹

*

A középkori népek közt az arabok utaztak legtöbbet s tették a legnagyobb utakat. Régi kőborló életmódjukhoz való ragaszkodásuk az iszlám elterjedése után sem szűnt meg, csakhogy a megtelepültek utazásai az új vallásnak és művelődésnek megfelelőleg a törzsek azelőtti s későbbi vándorlásaitól merőben különböző szempontok alá esnek. Az iszlám épülete a prophéta szavai szerint őt alappilléren nyugszik, ezek ötödike: a Mekkába való zarándoklás, a mely vallási kényszerítés a mohammedán népeknél, az utazásnak nagy lendületet adott. De a moslimok nemcsak Mekkába mentek, hanem az iszlám egész területén minden oly helyet felkerestek, hol szentjeik, vértanúik, remetéik egykoron éltek, a hit dolgaiban működtek és sírjaik találtak. hiszen tudjuk, hogy buzgó törökök s más népfajú mohammedánok mai nap is elzarándokolnak Budára *Gül Baba* «a rózsza atya» sírjához. *Gasni* városában Kabulistánban annyi ilyen szent sír volt, hogy ezt a várost a mohammedánok második Medína-joknak nevezték. És a tudni vágyók felkeresték mind azon városokat, melyekben tudós iskolák virágoztak, vagy egyes nagyhirű tudósok éltek, hogy azok tanításaiban részesedjenek. A hagyomány szerint a prophéta egyszer azt mondta volna: «keressétek a tudományt, legyen az Khinában (*Šin*).» Felezzsámú mohammedán kereskedő kereskedelmi érdekből tett nagy utakat, mások a hódító hadjáratok alkalmával jutottak el messze országokba, megint mások tudvágyból, vagy hőkezű fejedelmek tudvágyát kielégítendők vállalkoztak terhes és sok veszéllyel járó utazásokra. Az iszlám hittérítői is távoli utakat tettek a pogány népek kitérítésére. A hatalmas khalifák és vezérek stratégiai és politikai érdekből utazókat s gyakran kémekeket is küldöttek az ellenséges területre, vagy oly országokba, melyek iránt egy vagy más okból

¹ Az «Akadémiai Értesítő» 39-dik füzetében (1890. márczius) megjelent két jelentésben néhány nyomdhiba s átírási következtelenség fordul elő, melyeket itt a következőkben kijavítok: 1. a 174-dik lapon alulról a 3-dik sorban *şuvâr*. — ugyanazon sorban s a következő elején *sifât el-umam* a helyes átírás. 2. a 177-dik lapon alulról a 14-dik sorban *kadzaba* (*kađaba*) olvasandó *katsaba* helyett, s a következő sorban *'hadîthün* (*'hadîðün*) h., 3. a 178-dik lapon a 16-dik sorban alulról *Is'hak* olvasandó *Is'hâg* h., 4. a 180-dik lap első sorában az első szóban *g* nyomdabiba *q* (*k*) h., 5. ugyanazon a lapon a 9-dik sorban alulról *Abû* olvasandó *Ibn* helyett.

érdekkel viseltettek. A khalifák követségei melyek különböző ügyek elintézésére, vagy csupán udvariasságból küldettek különböző országok fejedelmeihez, szintén nagy mértékben járultak hozzá a föld- és néprajzi ismeretek gyarapításához; egy ilyen követségnek volt tagja *Ibn-Foslan*, a ki a kazarookról, bolgárokról és haškirokról becses adatokat jegyzett fel, melyek *Jakut* geographiai szótára illető helyein olvashatók. Az arab geographiai tudomány az ind- és görög mennyiségtani, csillagászati és földrajzi munkák fordításai által is nagyban gyarapított. *El-Kindi*, a híres csillagász és geographus, perzsául, indul és görögül tudott, Ptolemaeus geographiáját az eredeti szövegből fordította arabra; az irodalomtörténészek 200 művét idézik. Ptolemaeus «almageste» című művét s geographiáját még a sassanidák uralkodása alatt az V-dik évszáz közepe körül fordították perzsára s a VIII. évszáz derekán héberre és syrre s az előbbi syrből arabra. A földrajzot az arabok *gugrafia*-nak nevezik, mely látnivalólag a görög γεωγραφία-ból romlott; egy másik elnevezés az «utak és tartományok», — egy harmadik a «váltott lovak» — s egy negyedik a «hosszúság és szélesség tudománya». A földrajz és mennyiségtan meggyökereztetésére az arabok közt nagy befolyással volt egy *Siddhanta* című szanszkrit munka arab fordítása *Sindhind* név alatt, melyben a csillagok mozgása sinusegyenletek által számíttatik ki. Az *El-Manşúr* idejében fellendült arab tudomány *El-Mamún* uralkodása alatt (813-tól 833-ig Kr. u.) kivánt virágzásra jutott. Ez a nagy s a tudományokért annyira érdeklődő khalifa birodalma keresztény mestorianusait s zsidóit különös pártfogásban részesítette, a kikről tudta, hogy a hellén tudomány kincseinek birtokában vannak. Tetemes költségen egy gazdag könyvtárt szerzett össze s azt a tudósak rendelkezésére bocsátotta s néhány hellén író arabra fordíttatott, így Euklideszt, Archimedeszt, Aristotelest. Ptolemaeus *almageste*-jéről sem feledkezett el, melynek uralkodása idejéig az arab irodalom csupán csak vázaltszerű ismeretével bírt, valamint geographiájáról sem. *Maşudi* (meghalt 956 v. 957-ben Kr. u.) *Kitáb Murúj* stb. műve VII-dik fejezetében a *Sindhind* s *Almageste* cz. munkát együtt említi s utóbbiról többször emlékezik. Azon okokról, melyek az arabokat utazásokra indították s alkalmat nyújtottak az itinerariumok s geographiai munkák megírására Reinaud¹ s Frähn² kimerítőleg értekeztek. Az első a távol keletre. Indiára s Khinára kiterjedő itinerariumszerű geographiai munka az arab irodalom terén egy *Suleiman* nevű kereskedő úti jegyzeteiből készült, ki a perzsa öböl valamelyik partvárosában lakott. E munka címe *Akhbár es-Sin vel-Hind* volt s Kr. u. 851-ben íratott, tehát 18 évvel *El-Mamún* halála után.

¹ «Géographie d'Aboulféda traduite de l'arabe en Français et accompagnée de notes et d'éclaircissements stb.» I. k. «Introduction générale à la géographie des Orientaux» (Paris, MDCCCLVIII.

² «Ibn-Foszan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit stb.» (Pétervár, 1823.)

A IX-dik évszáz közepe táján *Váthik-billah* khalifa egy *Sallám* nevű tolmácsot (*el-tarjemán*) a Jaxartes torkolatához s a Kaspi tenger és a Felső-Volga partvidékeire küldött, hogy ezen az arabok előtt kevéssé ismert s nagyrészt ismeretlen földrészekről magának tudósítást szereztesse. A mi a khalifát leginkább érdekelt, az azon a bibliában és korábban említett *Góg* és *Magóg*¹ nép volt. a kikről az arabok azt hitték, hogy az északi tartományból való kirohanásaik megakadályozására s ellenök védelmül egy *Dzú-l Karnain* nevű hős (a mely név alatt a keletiek leginkább Nagy Sándort értették)² az ezen tartomány déli határán huzódó hegység szorosait erős fallal zárta be, l. *Al-Korán* XVIII. 82 és XXI. 95. Perzsia hatalmas királya *Khosrau Anúšarwán* 532 és 540 közt Derhendnél és másutt birodalma védelmére a kazarak ellen a kaukási hegység szorosait befalaztatta s ezt a falat tartották többen a korábban említett *Dzú-l Karnain* által építtetnek s ezek nézete szerint régen a skythák és szarmaták, majd a hunok és kazarak lehettek azon északi népek, kikre a *Gog* és *Magog* név alkalmaztatott. De Goeje egyik nagybecsű értekezésében, melynek címe: *De Muur van Gog en Magog*, kimutatta, hogy a Pseudo-Kallisthenesnél és a korábban előforduló fal alatt a nagy khinai falat kell érteni, melynek jászpisz-kapuját a khinaiak *yü-mönn*-nek nevezték (*yü* = jászpisz). Ez a fal, mely a Gobi pusztától délre keletnyugoti irányban huzódott, K. e. 220 és 212 közt épült a mongolok betörései ellen. *Sallám* útja ezen falakig terjedt. A khalifa ötven erőteljes ifjú embert rendelt *Sallám* mellé kíséretül, a kik, ha veszélyben forog, segítségére lennének. Samarrából indult ki, hova *Mu'tasem* (megh. 841-ben vagy 842-ben Kr. u.) magának egy fényes palotát építtet.³ s a hol ő és utódja *Váthik-billah* s még más abbassida házbeli fejedelmek tartottak udvart, s innen Árménian, Tiflisen, a serírek és alánok fejedelmei tartományain át a kazar birodalomba jutott, honnan a baškirok lakta pusztákon át a Kaspi tenger északkeleti partján kelet felé tartott. míg hosszú utazás után az *Ongi* vagy *Ongi(k)* nevű khakan területére s onnan az említett falhoz ért. *Ongi*, khinaiul *O-nie*, a *hui-hu* törökök fejedelme volt, uralkodott 846-tól 848-ig Kr. u. *Sallám*, úgy látszik, valamely törökül irt könyvből értesült a fal megrongálása felől, legalább így olvassuk *Ibn-Rostehn*-nál s miután erről a khalifának szólt, az őt rögtön útnak indította, hogy a hely színén a török nyelven irt könyv igazságáról meggyőződjen. *Sallám* nagy útvjáról visszatérvén, a khalifát megnyugtatta az iránt, hogy a fal épségben van s nincs mit tartania *Gog* és *Magog* népeinek berohanásaitól. *Sallám*, mint *Edrisi* meg-

¹ Magogot Thuróczi is említi krónikája 1. és 4-dik fejezetében.

² L. *Surürü* magyarázatait *Sa'dü* Gulistánjához

³ *Tabarhán* tartomány ezen helyén régtől fogva egész *Mu'tasem* idejéig egy keresztény klostrom létezett, l. *Maşudü* id. m. CXV. f.

jegyzi, újtjáról naplót vitt. s e feljegyzéseket *Ibn el-Wardi* könyvnek (*kitáb*) mondja. *Gaihâni* elveszett nagy munkájában s *Ibn-Khordádâhbeh* (meghalt 912-ben Kr. u.) e naplóból egyet-mást közöltek, s ezek szemelvényeiből *Ibn-Rostek. Edrisi. Jakut, Ibn el-Wardi* vették át közleményeiket. Érdekesnek tartom, hogy *Ibn-Khordádâhbeh* tudósításában, melyet *Sallâm* élő szóval mondott elbeszéléséből vett, úgy a hogy azt *Ibn-Rostek*nál olvassuk, török könyvekről van szó, mert *Ibn-Khordádâhbeh Kitáb el-mesâlik vel memâlik* cz. könyvében (kiadta De Goeje 1889-ben) ilyenekre nem tételik hivatkozás. Ha ezekből valamelyik előkerülne, az nemcsak Közép- és Kelet-Ázsiáról való ismereteinket gyarapitná. hanem abban egyszersmind a török nyelvnek és irodalomnak legrégibb emlékét birnok. *Sallâm* útja 846-ban v. 847-ben történt Kr. u., az *Ibn-Foslané* Bulgáriában 921-ben, előbbi tehát 74 vagy 75 évvel előzte meg utóbbit. *Sallâm*, a ki *Ibn-Khordádâhbeh* szerint harmincz nyelvet beszélt, a khalifától ajánlólevéllel volt ellátva Armenia királyához, ez Serir fejedelmének, ez megint az alánok királyának, utóbbi *Filân sâh*-nak, s *Filân sâh* a kazarak *Tarkhân* nevű királyának ajánlották.¹ *Ibn-Khordádâhbeh* *Filân sâh*-ot mint egy külön ország fejedelmét említi, pedig *Maşudî*ből tudjuk, hogy Serir ország (*Daghestân*) királya nevezeték *filân sâh*-nak, ugyanaz, kit a sassanidák birodalmának bukása óta *Sâhib es-serir*-nek mondtak, a mi a trón birtokosát jelenti.² *Tarkhân* is aligha neve *Tarkhu* volt, valószínűleg a *tarkhan* hivatalnévről így nevezve. *Ibn-Khordádâhbeh* szerint Samarkand királyát *tarkhân*-nak hitták s folytatólag megjegyzi, hogy az alsóbb rangú török hercegek egyik elnevezése *tarkhân* volt.³ Ugyanaz a *Vâthik-billah*, ki *Sallâm*ot az északi tartományok kikutatására küldötte, a tudományos vizsgálatoknak, nagy barátja volt s a tudományt az igazhívó eltévedt bárányához hasonlította s mondani szokta: vegyétek vissza a bárányt még akkor is, ha az a hitetlenek közt tévelyeg.⁴

Ibn-Foslan tudósításából bolgár városokról nem értesülünk, ebből azonban nem következik. hogy az ő idejében a Volga-menti Bulgáriában város ne létezett volna. *Ibn-Haukal*, a ki *Ibn-Foslan* kortársa volt, nyilván mondja, hogy a kazarak nyáron a szabadban, könnyen szétszedhető s hordozható *jurt*-okban tanyáztak s csakis télviz idején költözködhetek faházaikba.⁵ Így élt a többi török nép is s legnagyobbrészt így élnek maig. A török várost jelentő *balik* szó mongol eredetű, a *şehir* vagy *şehr* szó arab s a *köy* falut jelentő

¹ L. a De Goeje kiadás 163-dik lapján.

² L. *Maşudî* «Kitáb el-murûğ stb.» cz. m. XVII-dik fejezetét, személynév; a kazarak egyik fővárosának *Semender*-nek egy másik

³ L. De Goeje kiadása 40—41 ll.

⁴ L. *Maşudî* «Kitáb Murûğ stb.» cz. k. CXVI-dik f.-ben.

⁵ L. De Goeje kiadása 285-dik lapján.

szó szintén nem török —, hanem perzsa eredetű.¹ A törökök nyári lakásaikat *jajlak*-nak vagy *jázlik*-nak s téli lakóhelyeiket *kászla*-nak nevezték. Kézai Simon Attiláról e jellemző szavakat írja: «Ciuitatum castrorum et urbium dominus fieri cupiebat, et super illas dominari. Habitare uero in ipsa contempnebat».² Árpád a Csepel-szigetet valószínűleg azért választotta udvartartása helyéül, mert legelőit kitűnőeknek találta, a mint ezt Béla névtelen jegyzője *Gesta*-inak XLIV-dik fejezetében olvassuk: «et omnes equos suos longitudine dierum fatigatos ibi introductos pascere precepit».³ A *domi ducales*-ek, melyekről a névtelen jegyző szól, valószínűleg a bolgár faházakhoz hasonló épületek lehettek. Ilyen házai voltak Attilának is birodalma székhelyén, hol azt a követséget fogadta, melynek Priscus Rheter is egyik tagja volt, a ki ezekről következőleg ír: — — — — — ἐν μεγίστῃ περιγινόμεθα κόμῃ, ἐν ᾗ τὰ τοῦ Ἀττίλα οἰκίματα περιφανέστερα τῶν ἀπανταχοῦ εἶναι ἐλέγετο, ξίλοις τε καὶ σάνισιν εὐξέστοις ἡρμοσμένα καὶ περιβόλῃ ξυλίνῃ κυκλοῦμενα κ. τ. λ.⁴ A magyar legrégebb helységek szintén sátrakból állottak, mint a hogy az ily helynevekből, mint *Saturalia*, *Sátoralja-Ujhely*, *Saturhyg*, *Sátoros* következtethető; ezek a mozgó szállások a helyhez kötött telepedés első pályafokát mutatják s már velök egyidejűleg az előkelőknek faházai lehettek. *Haji Khalfa* a magyarokról nyilván mondja, hogy a Don-mellék-tartományban mozgó *aul*-okban laktak. Majd a sátor helyét a faház foglalja el, de nem folytatólag ház ház mellett, mint a középkori olasz és germán városokban látjuk, hanem sikátoroktól elválasztva; így látjuk azt a régi rajzokban s néhány magyar eredetű városaink jelenlegi alakjában is, p. o. a hol az nekem először tűnt fel: Kézdi-Vásárhelyt. *Ibn-Foslan* nemcsak a bolgárokról, hanem a kazarokról, baškirokról, oroszokról külön fejezetekben sok érdekest jegyzett fel, melyeket *Jakut* (meghalt 1229-ben Kr. u.) tartott fenn számunkra.⁵

Ibn-Khordádbeh, X. évszázbeli arab író, a zsidó kereskedőkről megemlíti, hogy ezek folytonos utazásban vannak szárazföldön és tengeren s igen jól ismerik a legtávolabbi országok utait nyugatról keletre, keletről nyugatra, a miért a perzsák őket *râh-dân*-oknak «az utak tudóinak» nevezik, a mely kifejezés *rah-dânije* alakban más arab íróknál is előfordul; azt is mondja rólok, hogy sok nyelvet tudnak, ú. m. a perzsa-, görög-, arab-, frank-, spanyol és szláv nyelvet. Eljutnak egész Khináig s keleten rabszolgakereskedést folytatnak.⁶

¹ L. Vámbéry A. «Die primitive Cultur des Turko-tatarischen Volkes» cz. műve (Lipscse, 1879.) 76. 77. lapjain.

² «Gesta Hungarorum» II. f. Mátyás F. kiadásában.

³ M. Florian kiadása szerint.

⁴ L. a bonni kiadás 187. lapján.

⁵ Frähn K. M. ezen egyes fejezeteket fordítás és bő magyarázat kíséretében külön akad. értekezésekbe foglalta.

⁶ L. a De Goeje által kiadott «Bibliotheca Geographorum Arabicorum» VI. kötetét, a 153-dik lapon.

Ibn-Khordádhibek a zsidó kereskedők és más utazók egyik szárazföldi itinerariumát nyugatról keletre így írja le: «Néha Róma mögül a szlávok földjén át érnek *Khamlig*-ba, a kazarak fővárosába, onnan a *Gorgân* tengeren át folytatják útjokat. majd ismét szárazföldön utaznak tovább, míg *Balkhba* érkeznek, a honnan Transoxaniába hatolnak, s útjokat a *toghozghozok* (*tagazgaz*, helyesebben *tughzghuz*) földjén át folytatva végre Khinába érnek.»¹

Az északi tartományokat a VII-dik éghajlat (*iklim*, gr. κλίμα) alá szokták foglalni. *Ibn-Khordádhibek* az általa ismert földterületet négy részre (*Kasni*) osztja s ezek negyedikét Skythiának nevezi, a melyet Armenia, Khorászán, a turkok országa s Kazaria alkotnak.² A szlávok tartományát Európába helyezi, mely nála az első világrész. *Istakhrî* (951 körül utazott Kr. u.) s *Ibn-²Haukal*, előbbi kortársa, ki annak művéből sokat vett át saját földrajzába. szintén megfordultak a Volga-menti Bulgáriában s Kazariában *Istakhrî* nagyfentosságú *Kitâb mesâlik el-memâlik* cz. könyvében a kazarokról,³ a sarírokról,⁴ a burtasokról,⁵ az oroszokról, az alánokról, a besenyőkről, bolgárokról⁶ felelősszerűen adatot közöl. Ezen népek nyelvéről így ír *Istakhrî*: «a bolgárok nyelve a kazarokéhoz hasonló, de a burtászoknak más nyelvök van s az orosz nyelv ép úgy különbözik a kazartól, mint a burtásztól». ⁷ Ugyanezt mondja *Ibn-⁵Haukal* is *Kitâb elmesâlik vel-memâlik* című könyvében. ⁸ *Istakhrî* s *Ibn-⁵Haukal* abban is megegyeznek egymás közt, hogy a kazar nyelv mind kettőjük szerint különbözik a töröktől, perzsától s a világ minden nyelvétől⁹, s azt is megjegyzi *Istakhrî* hogy külső kinézésükre sem hasonlítanak a kazarak a törökökhez. *Ibn-⁵Haukal* ugyanezt egy kicsit másképp mondja s egy jelzővel, a mely *Istakhrî*-nél nem jön elő, megfejtí a nyelvészeti adat tulajdonképeni vonatkozását. *Ibn-⁵Haukal* ugyanis így ír: «az elegyítetlen kazarak nyelve különbözik a töröktől, perzsától s a világ minden nyelvétől»,¹⁰ s alább azt mondja, hogy «a kazar nem hasonlít a törökhöz, a kazar fekete hajú». ¹¹ *Ibn-⁵Haukal* a kazarokról s a Volga-parti többi népről szóló adatainak legnagyobb részét *Istakhrî* geographiai művéből vette, ez pedig *Ibn-Foslan* úti naplóját használta fel, a melyben, mint a hogy *Jakut* geogr. szótárában olvashatjuk, az idézett helyek előfordulnak, még pedig úgy, a hogy azokat *Istakhrî*

¹ L. az id. kötet 155-dik lapján.

² Ugyanott.

³ L. a De Goeje kiadás (Leyda, 1870) 220—225. ll.

⁴ Ugyanott a 223-dik lapon.

⁵ Ugyanott a 225-dik lapon.

⁶ Ugyanott a 225., 226-dik lapon.

⁷ Ugyanott.

⁸ L. a De Goeje kiadás (Leyda, 1873) 285-dik lapján.

⁹ L. a De Goeje kiadás 222-dik lapján.

¹⁰ A De Goeje kiadás 281-dik lapján.

¹¹ Ugyanott, a 283-dik lapon.

közi.¹ Az *Ibn-^cHaukal*-nál előforduló jelző *el-khullas* «elegytetlen», «tiszt», nem minden kazarra vonatkozik, hanem a kazar politikai nemzet egyik nemzetiségére, egyik ethnosára, mert hiszen *Ibn-Foslan* s utána *Istakhrî* s *Ibn-^cHaukal* mind hárman a kazar nép két különböző fajáról tudnak, ú. m. a fekete és fehér kazarookról s ennél fogva a kazarok másik nyelve, vagy is a kazar politikai nemzetet alkotó másik ethnosnak nyelve lehetett a török s minden jel oda mutat, hogy csakugyan a Volga-török nyelvek egyike volt.² A hunok uralkodó törzseinek nyelve szintén a Volga-melléki török nyelvek osztályához tartozott s a régi bolgárral azonos volt, mert a mit *Ennodius* († 516-ban Kr. u.) mond a bolgárokról, az csakis a hunokra vonatkozhatik.³ s *Athalarich* király levelében, melyet a római senatushoz intézett, a hún és bolgár név ugyanazon egy mondatban mint azon egyet jelentő név fordul elő.⁴ Jordanes és Prokop ugyanegy dologról szólva utóbbi hunokat említ, hol előbbi bolgárokról szól «de regnorum successione» cz. műve végén s ugyanazon törzsek, melyeket Prokop és mások hunoknak mondanak, így a *kuturgur* törzs, tudvalevőleg bolgár törzsek voltak. A *sabírok*, mint a hogy Prokopnál olvassuk, hunfajú nép volt: Σάβιροι ἔθνος μὲν ἐστὶν Ὀβννικό⁵ *Masudi* «Tenbih» cz. könyvében mondatik, hogy a törökök a kazarokat *sabir*-oknak nevezik.⁶ s a fehér kazarookról (Ἀκατίροι) Priscus nyilván mondja, hogy ez hunfajú nép volna: οἱ τὴν ἑρῶδον οὐχ ὀφιστάμενοι μετανίσταντο ὥσπερ καὶ οἱ Σαράγουροι ἐλαθόντες κατὰ ζήτησιν γῆς πρὸς τοὺς Ἀκατίροις (alább Ἀκαττίροις) Ὀβννοὶς ἐγένοντο κ. τ. λ.⁷ Az *eseghel* nép, mint *Ibn-Rosteh* és *Gurdezi* tudósításaiból tudjuk a bolgár törzsek egyike.⁸ A kúnok és hunok ethnikus összetartozása nyilván áll előttünk s azt, hogy a besenyő és kún nyelv közt több különbség nem fordult elő, mint a mi egyazon nyelv dialektusai közt szokott előfordulni. Anna Comnena rólok szóló tanuságában világosan mondatik, a mely szerint a kúnok és besenyők ὁμόγλωττοι-k valának. *Edrisi* geographiájának a hetedik éaljról szóló részében írja, hogy a besenyők nyelve ép úgy különbözik

¹ L. *Ibn-Foslan* «De Chasaris etc.» kiadta Frähn a «Mémoires de l' Académie Imp. des Sciences de St. Petersburg» VIII. kötetében (Pétervárt, 1842).

² L. a «Kúnok nyelvéről és nemzetiségéről» irt értekezésemet (Budapest, 1885), a 6-dik lapon.

³ L. Sirmondus kiadásában. (Párizs).

⁴ L. Cassiodorus († 575-ben.) «Ep. Var.» 8., 10. Erre az adatra Zeuss «Die Deutschen stb.» cz. művében méltán fektetett nagy súlyt, l. a 710-dik lapon.

⁵ «De bello Gothico» 4., 11.

⁶ L. a De Goeje által kiadott «Geogr. Arabici» legközelebb megjelenő VIII. k. 83-dik lapján.

⁷ A bonni kiadás 158-dik lapján.

⁸ L. *Ibn-Rosteh* Kitāb el-A'lāk stb.» cz. munkáját a Goeje kiadásában, a 141-dik lapon.

az oroszról, mint a baškirtól.¹ Ez állítás első része merő igaz, de második részéhez alapos kétség férhet. Ezen Volga-melléki népekkel a magyarok ősei baškíriai tartózkodások óta egész Lebediáig igen gyakran érintkeztek s ha nem az eredeti összetartozásnak, úgy legalább azon gyakori érintkezésnek tulajdonítható az a feltűnő hasonlatosság, mely e régi Volga-melléki nyelveknek ez idő szerint egyedül élő leánya a csuvas nyelv s a magyar közt létezik. Már itt e helyen megjegyzem, hogy *Ibn-³Haukal* id. munkája két helyén említi *Geihâni*-t, úgy mint mindjárt elején, hol munkája s *Geihani* és *Ibn-Khordâdhbeh* könyvei közt némi párvonalt húzott s egy másik helyen, a hol azt mondja, hogy *Geihâni*, *Ibn-Khordâdhbeh* s *Kodâma* könyve mindég kezénél van s hogy ezeket soha sem hagyja el; elég különös, hogy e helyen *Istakhrir*ről egy szóval sem emlékezik. Az említett írókon kívül *Maşudi* (meghalt Aegyptomban 956-ban vagy 957-ben Kr. u.) említendő meg, ki, úgy látszik, a Volga-menti országokat s Kaukázus tartományát, vagy legalább a Kazar birodalom nagy részét szintén megutazta s ezekről *Kitâb-murûğ* stb. című munkájában sok érdekest közölt. *Maşudi* a magyarokat összetéveszti a baškírokkal s azokat is *beğgard*-oknak nevezi, valamint ezt *Ibn-Zâid el-Belkhi* s utóbb *Kazwini* is tette. A két népnek illetén összetévesztése annál könnyebben történhetett, hogy a magyarok Jugrából kivonulván, hosszabb időn át lakták a baškírok földjét s hogy többen a mohammedán baškírok közül a magyarokhoz csatlakozván, hazánkban megtelepedtek s innen többen közülök a bolgár eredetű ismaelitákkal együtt az egyházi törvényeket megtanulni Aleppóba mentek, hol *Jakut* 1220-ban Kr. u. közülök egy-néhánynyal találkozott, s velek folytatott érdekes beszélgetését feljegyezte. Nemcsak arabok, de nyugati írók is összezavarták a magyarokat a baškírokkal, így Ascellin. *Rubruquis Vilmos*² és mások; *Rubruquis* a többi közt ezeket írja: *Pascatir, quae est maior Hungaria* s valamivel alább: *Idioma Pascatir et Hungarorum idem est.*³ A dolgok ilyen állapotában, ha valamely arab írónál baškír népről van szó, fel kell vetnünk a kérdést, hogy ezen név alatt tulajdonképen kikről történik említés, az Ural-melléki baškírokról-é, vagy őseinkről a Duna mentén, vagy talán a magyar ismaelitákról, kiket szintén baškíroknak neveztek s ezeknél sem közönbös tudni, hogy vajjon az illetők Volga-bolgár származásúak-é, vagy valóságos baškírok. *Maşudi* «*Kitâb murûğ* stb.» cz. műve XVII-dik fejezetének két helyén szól a magyarokról, az első helyen őket *beğgard*-oknak, a másik helyen turkoknak nevezi. A kaukassusi tartományokról szólva négy török fajú népet számlál fel, ú. m. a kún, magyar, besenyő és *nökerdeli* népet, melyek mindegyi-

¹ L. a VIII. fejezetet.

² *De Rubroc* vagy *Ruybrock*.

³ L. cod. dipl. Hung. IV., II., a 268–788. lapokon (az 1254-dik évhez.)

kének több napi járó földre terjedő országa van s melyek külön fejedelmek uralma alatt állnak. a kiket királyoknak (*mulūk*) mond. E törzsek egyikéről megjegyzi, hogy uralmok egész a Fekete-tengerig terjed s innen gyakran intéznek berohanásokat a byzánti birodalomba. sőt egész Spanyolországig is elkalandoznak. Itt másokról nem lehet szó. mint a magyarokról s *Maşudi*, midőn a spanyolországi kalandról szól. anachronismust követ el, a mennyiben a még Lebediában tartózkodó magyarokkal egy jóval később. ú. m. 941-ben történt hadjáratot végeztet. azt t. i. melyet Hugó ellen Felső-Olaszországban folytattak. a kinek hive által Spanyolország széleihez kalauzoltatták magokat, Kordova táján összeütközőndők 'Abd er-Rahmán-nal. az Ommajida házból származott nagynevű khalifával, de a tikkasztó nagy meleg miatt visszatértek. ¹ *Maşudi* id. tudósításában mondva van. hogy ezen négy török törzs egyazon eredetre vezetendő vissza s hogy ezek részint vándor-életet folytatnak, részint megtelepedettek, mindegyiköknek külön királya s több napi járóföldnyi országa van, hatalmasok és hadviselők mind a négyen, az alán és kazar királyai békében élnek s országaik a kazar birodalommal határosok. királyaik vándor-életet folytatnak, s közülök a besenyők a leghadakozóbbak. *Maşudi* az id. szöveg folytatásában egy újabb anachronismust követ el, a mennyiben ezen egymással bizonyos alkalomból szövetséget kötött, rendszerént azonban örökös ellenségeskedésben állott népeknek egyik berohanását a byzánti birodalomba *Walendar* város ² megostromlására összetéveszti a magyaroknak új hazájokból 934-ben történt azon berohanásával Bulgárián át a byz. császárság területére, melyről Georgius Monachus-, Leo Grammaticus- és Cedrenusnál van szó; a két utóbbi előbbi tudósítását használta fel. Ez a walendári csata leírása különösen azért nagyfontosságú, mert a török népek hadviselését igen részletesen és érdekesen jellemzi. ³ A *nökerdeh* név alatt itt az oroszokat kell értenünk, a kiknek első fejedelmök *Rurik* (a Warág dynastiából) székhelyét a Ladoga-tó mellől 862-ben *Nowgorodra* tette át, *nökerdeh* ugyanis a *Nowgorod* név rontott alakja s az oroszokat néhány arab és perzsa író török eredetűeknek tartotta. így egy perzsa nyelven írt geographiában. melynek kézirati példánya a pétervári akadémia könyv- és kéziratárában őriztetik, egy arab geogr. szótárban, *Bakumi*-nál. *Kütib Celebi* (*Hâgi Khalfa*, konstantinápolyi török, meghalt 1658-ban, Kr. u.) «*Ğihannuma*» cz. könyvében. a ki azonban jól tudja, hogy az oroszok török eredete tévedésből lett. *Maşudi* id. szövegében a magyarok királyáról van szó és a többi keleti író is, a ki

¹ L. Luitprandus (Liudprand) cremonai püspök «Antapodosis» cz. művét.

² *Preslav* Bruun szerint.

³ L. Maçoudi. Les Prairies d'or. Texte et Traduction par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteille (Párizs, MDCCCLXIII) II, k. 58—64. ll.

a magyarokról emlékezik, mint *Ibn-Rosteh*, *Et-Bekri*, *Gurdezi*, a Lebediában tanyázott magyarok kormányzatát egyeduralminak tudják s a király mellett egy *gilah* nevű alkirályról vagy kormányzóról tudnak, kinek parancsait mindenki magára nézt kötelezőnek tartja s ki egyedül határoz támadás és védelem felett. Ugyanez az intézmény volt meg a kazaroknál is, mint a hogy ezt *Ibn-Rosteh* s mások irataiból tudjuk. A kazaroknál nem a *khakan*, hanem az *isa* gyakorolta a hatalmat, s a magyaroknál is nem a *kende*, hanem a *gilah* kormányozott. A másodkirály intézménye, úgy látszik, perzsa eredetű, csak hogy a kazarovok kiszélesítették jogkörét s azt állékonyabbá tették. A bizánci írók közül néhányan, így *Niketas Eugenianos*, *Anna Comnena* a perzsa nagyvezért ἀρχιστρατήης vagy ἀρχιστρατηγός-nak nevezik; ezen két elnevezés jogkörét egyesítette magában a kazar *isa*, s ennek főfő hivatalát nevezték a mohammedan hitfelekezet népei *vizârat*-nak. A magyarok a másodkirály intézményét a kazaroaktól vették, a kikkel tudvalevőleg hosszú időn át érintkeztek, előbbieknél azonban ez oly mereven nem fejlődött ki, mint utóbbiaknál, a kiknél az *isa* néha még a *khakan* által szentesített szerződést sem tartotta tiszteletben. Azonban a magyaroknál is, mint a többi török népénél, eredetileg az egyes törzsek köz- és magánügyei felett, a törzsfőnökök intézkedtek s bizonyára a kazar eredetű egyeduralom idejében is a törzsfőnökök még mindig nagy hatalommal bírtak s ép ez a körülmény vetett véget magában Lebediában az egyeduralomnak, melynek újból való megerősítésére törekedett a kazar *khakan*, ki bizonyára nem jó szemmel nézte, hogy a kazar kormányforma a magyaroknál érvényét veszítse. Midőn a régi törzsrendszer a magyarok közt, úgy a bogy annakelőtte volt, ujólag életbe lépett, volt egy a többinél hatalmasabb törzsfejedelmök, a ki háború esetében a sereg fővezényletének élén állott, ezt *Biborban* született *Constantinus* császár *πρωτος βόεβοδος*-nak nevezi. Mit akart elérni vele a kazar király, mikor őt magához hívatta? A kazar *khakan* (χαγάνος) arra akarta reávenni, hogy magát a magyar törzsek által fejedelemnek, *άρχων*-nak, illetőleg μέγας *άρχων*-nak, választassa meg, a mire *Lebedias*, a *πρωτος βόεβοδος*, reá vehető nem volt.¹ Ezután történt *Árpád* vezérre való megválasztatása a többi törzsfőnök hozzájárulásával. *Mažudi* id. szövegét *Ibn el-Wardí* (meghalt Aleppóban 1348 vagy 1349-ben Kr. u.) a nevéket még jobban elrontva *chronicon*-jába kiírta. — *Abú 'Ubejd el Bekri* (szül. Andalusiában, meghalt 1094-ben) «Kitáb el-memálik vel-mesálik» cz. munkájában a szlávokról s különböző törökfajú népekről tesz említést, így a kazarookról, besenyőokról, serírekről. Ugyanő a magyarokról is szól. — *Šems ed-din Abu-'Abd-Allah Mohammed el-Dimiški* (meghalt 1327-ben Kr. u.) *Kosmographiájában* (kiadta *Mehren* Pétervárt 1866-ban) szintén emlékezik a magyarokról. — *Abu-Hamíd Anda-*

¹ «De adm. imp.», a 38-ik fejezetben.

Iusî a XII. évszázadban élt s utazta meg a Volga-melléki Bulgáriát; erről szóló tudósításait *Kazvinî* (meghalt 1283-ban Kr. u.) '*Aqâ'ib el-mekhlûkât* cz. műve két könyvében használta fel s innen van, hogy ezen munkájának egyik oxfordi kézirata *Abu-Hamid*-nak tulajdonítottatott. *Abu-Hamid* id. munkájának több példánya van meg a párizsi nemzeti könyvtárban. *Abu-Hamid Mohammed Andalusî* (szül. Granadában 1080-ban Kr. u., meghalt Damaskusban 1170-ben kilenczven éves korában) 1136-ban Kr. u. a Volga-melléki Bolgárországban tartózkodván, azon élénk kereskedelemnek szemtanúja volt, melyet a bolgárok *Kharizm* (*Chorasmia*) lakóival folytattak; különösen élénk volt az állati ásatagokkal, jelesen a mammutfogakkal folytatott kereskedés, melyekből Kharizmiban a többi közt fésűk készítették.¹ — A XIV. évszázad egyik legnagyobb utazója *Ibn-Batuta Maghrebi* (szül. Tangerben a XIV. évszázad elején) szintén megfordult *Bulgharban*; Khináról szólva úgy nyilatkozik, mintha Pekingben is járt volna, pedig ezt a várost nem látta. Munkája eredetileg még terjedelmesebb volt s azt a hagyomány szerint nem sajátkezűleg írta, hanem toll alá mondotta. — *Abulfedâ* (szül. 1273-ban Damaskusban) a földkép északi részéről geographiája VII. égalja alatt szól.² *Edrisî*, XII. évszázbeli arab geographus, földrajza VII. égalja alatt teszen említést az oroszokról, bolgárokról, baškirokról, kúnokról, besenyőkről. Az V. égalj alatt a kazar birodalomról, mint egy már többé nem létezőről emlékezik. Cumania leírását *Edrisî* egy *Tarmî* nevű tó keleti oldalán kezdi, az említett tó déli partvidékében ered a *Denâbris* (= Deneper) folyó rétek és erdők közepében. E tó partján a kúnoknak két városok van, u. m. *Sinoboli* és *Munîškah*. Benső Cumaniában, melyet *Edrisî* *El-Kumânîja ed-dâkhile*-nek nevez, szintén két várost számít fel, u. m. *Troja* (*Troitzk*)-t, és *Aklîbah*-t, a mely mind a kettő virágzó-nak mondatik. *Troiatól Aklîbâig* nyolcz napi járásföld van. Cumania északi részében egy *Ghanûn* nevű tó találtatik (*Buhairat Ghanûn*), melynek vize az év legnagyobb részében be van fagyva. Nyolcz folyó ömlik ebbe a tóba, ezek egyike a *Serwa*. Bolgárországban egy hegyen épült erős városnak a neve *Tabûn* (az egyik kéziratban *Hamûnî*), melyet termékeny mezők vesznek körül; ezentúl van egy *Kokâja* nevű hegy, melyen túl a nagy hideg miatt semminemű teremtettnél meg nem élhet. Kelet felé *Edrisî* a baškirok tartományát, egy rossz szagú földrészt, s a besenyők lakta földet említi. Ugyanezen rossz szagú földrésztől *Sallâm* tolmács is emlékezik *Ibn-Khordâdbeh* «Kitâb el Mesâlik stb.» című művében s ezt a földet feketének

¹ Ez az adat a német *Kamm* «fésű» szó etymológiájára kívánt világot vet, a mely a görög γόμφος «zápfog» szóval látszik egyezni, l. Kluge F. «Etymol. Wörterbuch der deutschen Sprache» a k betű alatt.

² L. Wüstenfeld «Abulfedae tabulae quaedam geographicae» cz. editióját (Göttinga, 1835.) az V-ik lapon.

mondja.¹ A baškírok lakta tartomány bűzös levegője talán magának a népnek nagymérvű tisztálanságából eredt. a miről Vámbéry is értesít.² — *Zakaríja ben Muhammed el-Kazwíní* (Perzsiában született, meghalt 1283-ban Kr. u.), mint a hogy II-ik jelentésemben említettem. Kosmographiájában több turk törzsről szól, így a többi közt az *Atıl* (= Volga) melléki hurtásokról (= *mordvin*), a kiket moszlimoknak mond s nyelvökről megjegyzi, hogy az a világ minden nyelvétől különbözik; télen faházakban laknak, a nyarat sátor alatt töltik. A hurtas ködmön rókabőrből készül. Továbbá a *bağnak*okról (= besenyők) szól, kikről azt mondja, hogy a szlávokhoz közel laknak, hosszú szakált és hajuszt növesztenek; ez egy hatalmas és független nép. A *tagazgazokat* (helyesebben *tughzguz*) kiválóan lökedvelőknek mondja. a kik lovaikat nagy gonddal ápolják. Ünnepek a szivárvány feltünésekor van. Királyuk palotájának fedélzetén sátor van kifeszítve. a mely messzire ellátszik. A *karlık*okról megjegyzi, hogy tartományok huszonöt napi járóföldre terjed; a nők nálók szépek. de gonoszok is. Templomaik falain régi királyaik képei függnek; van nálók egy oly zöld kő. melyet imádnak, s a minek marhával áldoznak. A kazarokról is sok érdekest közöl *Kazwíní*. így a többi közt, hogy egyedül királyuknak. a kit *beleh*-nek czímeznek, van téglából épült palotája; városaikban vásárterek s fürdők vannak. Mikor a király kilovagol vagy lóháton vezeti seregét, közte s kísérei vagy serege közt mértföldnyi távolság hagyatik s ha valaki megpillantja, földre borúl előtte, s úgy marad, míg a király el nem távozott. A *kimák*okról (= kúnok)ról azt mondja, hogy királyok nincsen, sem templomok; a ki nyolczvan éven túl van, ha nincs ragadós betegsége, általok isten gyanánt imádatlik; az írás elterjedt nálók (valószínűleg az uigur írás). Háromféle *başghirt* népről tud *Kazwíní*, az egyik a tulajdonképeni baškírok, a kik Konstantinápoly és *Bulgar* város közt laknak s a mit ezekről közöl, azt *Ibn-Fostan* úti naplójából jegyzi ki.³ A másik başkirfaj Magyarországon lakik s ezek moszlimok *Abu 'Hanifa* tétele szerint. A harmadik başkirfaj alatt *Kazwíní* a magyarokat érti. s azt írja, hogy királyukat számos sereg környezi, s hogy minden telek hűbérként volt bírva az előkelők által. E baškírok sátorok alatt laknak, váraik nincsenek. — *Abulghazi Bahadur* khân, khivai fejedelem (meghalt 1644-ben). a török népek genealogiájáról írt művében a *rûs* és *ulus* nép után említi a *magar*-t (= magyar). — A *Derbendnâme*-ben Daghestân tartományban két *magyar* nevű város említettik, u. m. *Kiçi-Magâr* és *Ulu-Magâr*.⁴ *Kâtib Çelebi 'Haji Khalfa* (török tudós, meghalt 1658-ban Kr. u.) *Ğihân-numa* cz. könyvében a magyarokat *meğerke*

¹ L. a De Goeje kiadás 163-ik l.

² «Das Turkenvolk» (Lipscse, 1885.), az 500-dik lapon.

³ Ezeknél megvan a gólyaimádás.

⁴ L. *Kazem-Beg* kiadását (Pétervárt, 1851), a 6-dik lapon.

név alatt említi, mi a felhangú *magyar* alak kicsinyítője, l. ö. h. v. Biborban született Constantinusnál a Μεγάλη alakot. Ezekről azt írja 'Hági Khalfa, hogy két folyam közt tanyáznak, ú. m. az *Itül* (Volga) és a *Tun* (Don) közt s hogy mozgó falvakban (*aul*, a mi tulajdonképen sátozt jelent, magyarul *ól* változott értelemmel) laknak; az oroszok és saklab-ok velek örökös ellenségeskedésben állnak, de majdnem mindég a magyarok győznek, foglyaikat a *rûmok* birodalmába viszik s ott adják el; országok hosszában és szélességében száz parasangára terjed. 'Hági Khalfa ezen adatai jól egyeznek *El-Bekri* (szül. Andalusíában, meghalt 1094-ben Kr. u.), *Gurdezi* (Kr. u. 1050 körül írta munkáját s *Ibn-Rosteh* (munkáját a X. évszáz legelején írta) tudósításával, melyek mind egy eredetre vezetendők vissza s ez az eredet igen valószínűleg *Geihûni* elveszett nagy földrajzi műve, mint a hogy ezt legközelebbi s befejező jelentésemben kifejtteni szándékozom.

A magyarok az arab, perzsa, török íróknál következő nevek alatt fordulnak elő: 1. *mağhar* 2, *mağâr* 3. *meğerke* 4. *bağghird* (= baškir) 5, *hunkar* Jakutnál 6. *turk* 7. *Unkar* v. *Ungar*. Némely író két vagy három név alatt is említi őket. így *Maşudi* id. helyén *bağghird*-oknak vagy *beğghard*-oknak és *turkoknak* is nevezi. *Dimiški* (meghalt 1327-ben Kr. u.) a magyarokat kosmographiájában 1. *mâğâr* 2, *hunkar* 3. *bağghird* v. *beğghard* név alatt említi. *Abul-Hasan Nûr-eddîn Ali* (*Ibn Sâ'id*, meghalt Tunishban 1274-ben Kr. u.) a magyarokat a *hungar*-októl megkülönbözteti; *Ibn Sa'id* két földrajzi munkát írt, melyeknek egyikében Ptolemaeus geographiáját dolgozta fel. Ezt a munkát *Abulfedâ* gyakran használja.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

V. KÖTET.

1894. Április 15.

4. FÜZET.

Jelentés az 1893. évi Teleki-pályázatról.

(Felolvasta *Bánóczy József* lt. a márczius 19-iki ülésen.)

Az 1893-iki Teleki-díjra szomorújátékok pályáztak. Pályabírák voltak az Akadémia részéről *Zichy Antal* tt. tag, *Rákosi Jenő* és *Bánóczy József* I. tagok, a nemzeti színház részéről *Szacsray Imre* és *Ujházi Ede* urak.

A beérkezett 25 színműből négyet kizár a szabályzat azon pontja, miszerint «a jutalomért pályázó szomorújátékok mindenestre versekben legyenek írva». E prózában írottak azonban egyébként is fölötté gyengék. A XXII. sz. *Az apa*, tehetetlenség vergődése; a XIX. sz. *Vértanúság*, naiv történet, hihetőleg németből átdolgozva; a XV. sz. *Ilona*, csak egy költőietlen nyelv szintelen kezelésében mutat jártasságot; végre a IX. sz. *Kunyi*, melyben legnevezetesebb szerzőnek azon föltevése, hogy a magyarul beszélő török és a magyarul beszélő francia a színpadon csak úgy érthetik meg egymást, ha a szintén magyarul beszélő tolmács útján értekeznek s így az olvasó egy egész jelenet tartalmát kétszer hallja meg egymásután, állítólag háromféle nyelven. Azt hiszem, nem végeztem fölös dolgot, midőn lendületnek induló bohózatunk javára ez ötletet, esetleges fölhasználásra külön kijegyeztem.

A megmaradt 21 színműből ötről kénytelen vagyok kijelenteni, hogy a legenyhébb bírálati mértékkel megállapított színvonalon is alul maradnak. Ezek a III. sz. *Ahasvér*, mely Madáchtól vett példát — nem ihletet is; költői és philosophiai tartalom híján, üres szóáradatba fullasztja hősét és a pokol és mennyország minden képzelt szellemét. A XII. sz. *Vak szerelem* gyerekes lelemény és kivitel. Az V. sz. *A szerelem áldozata* falusi rémdráma, melynek kissé nyers, de folyamatos rimelése szinte idegessé teszi az olvasót, annyira képtelen a tartalma. A XVII. sz. *A martalóczok* sivár phantasia szüleménye. A XVI. sz.

Zách Feliczán egyike azon évről-évre megújuló meddő kísérleteknek, melyek mind egyformán a mellett tanúskodnak, hogy irodalmunkban még mindig Arany János balladája e tragikus tárgy legjobb drámai feldolgozása.

A XXIV. sz. azoknak sorát nyitja meg, melyekben a bírálathat, fölmenő rendben, egyre több méltánylani valót talál — igaz, a *Zoltánban* nem drámai tehetséget, de mégis bizonyos költői készséget lyrai hangú elbeszélésre. A II. sz. *Az áruló* még küzdök a tárggyal és a nyelvvel, de nincs fejlődésre képes erő híján. A IV. sz. *Haza* az a tárgy, melyet százszor feldolgoztak, az a lelemény, melyet százszor kieszeltek, az a nyelv, melyet már mindenki ír, s szinte bosszantó, hogy épen e miatt elég kerek a tárgy, eléggé bonyolódik és oldódik a lelemény, eléggé gördül a nyelv. Egy okos hiba, egy temperamentumos balfogás sokkalta többet érne. A XXIII. sz. *A pogányság bukása* Szentjóni technikájával és folyékony tartalmatlansággal adja elő Kopány szomorú történetét. Modern sentimentalismus és őskori durvaság közepett sok a henye személy s az érthetetlen cselekedet, a rémesnek látszani akaró színvadi harag és a görögtűz. A X. sz. *Und* a honfoglalás idejéből veszi rosszul motivált és gyöngén fölépített tárgyat; szereplői hősöknek tartják magukat, pedig csak nagyszavú léhák; minden hideg és csinált e darabban, még a tragikum is. A VII. sz. *Bánfi Dénesben* az ügyes és elég szellemes dialogus nem leplezheti a drámai élet és cselekvény hiányát; noha sem a férfiakat, sem a nőket nem értjük, a részletek nem szűkölködnek jellemző erő nélkül. A XXV. sz. *Zrinyi Péter bán* egy trilogia második része. Hőse passiv s mások sem igen cselekesznek a darabban; csupa Haupt- és Staatsaction, vitatkozás és fejtegetés. Az egyik bíráló nagy elismeréssel szólt a szerző történeti érzékéről és hangjáról. A XXI. sz. *Az elhagyott* egy modern regény tartalmát Salamon király nevéhez fűzi. Sok történik és gyorsan, de semmi sem érdekel; nemcsak mert nyelve költőietlen és szereplőinek magas állását tekintve, többnyire pórias, de személyei sehol sem dokumentálják cselekvésükkal a mivoltukhoz való hűséget. A XIII. sz. *Alfio* gyakorlott tollra vall. Jellemzésben gyenge s tárgyat is jobbadán fölös dolgokkal, inkább csak külsőleg bonyolítja; sok benne a rajongás és az ingadozás s több az ügyesség, mint az igazság.

A VI. sz. *A sötét napok* Martinuzzit választotta hősül. A darab elég jól indul s nincs drámai szabás híján, de a szerző csakhamar hanyatlak s utolsó két felvonása az első háromnak már alig több igen gyenge toldalékuknál. Midőn e színművel két évvel ezelőtt először a Karátsonyi-pályázatnál találkoztam, szerzője sok reménynyel biztatott. Sajnálattal jelentem, hogy a mostani

kidolgozás amazzal szemben határozott visszaesés. A cselekvény vezetése kevésbé biztos, az egyének jellemzése kevésbé következetes, a szerkezet gyöngébb, a megokolás hiányosabb. Martinuzzi csak beszél és parancsol, Izabella csak habozik s panaszkodik, Castaldo csak átkozódik és árulkodik: egyiknek sincs vére, sem logikája. Martinuzzi is most a nagy helyzetekben találja meg legkevésbé az alkalmas szót, s a szereplők nem állnak a gyakran hatásos drámai helyzetek magaslatán. Általában úgy látom, hogy szerzőnek csak gyakorlottsága fejlődött, nem tehetsége is.

A XIV. sz. *Sejanus* a «Kegyencz» hatása alatt áll; egyebekben is a romantika szertárával dolgozik s mi sem alkalmasabb annak feltüntetésére, mennyire elavult az magában, mint ha ma írt darabban lép változott izlésünk elé. Sejanus a trónra tör s megöli a császárfiát, Drusust, mert szereti nejét Livilla, hogy férjét megboszúlja, odaadja magát a bitorlónak. De ez áldozat a darabban céltalan, mert nem ez buktatja meg Sejanust. Drusus szellemének szereplését is csak a romantika magyarázhatja, de a darab tartalma nem mentheti. Livilla bűneinek ríktól túlzása. Sejanus fölös vallomása, midőn bukása már amúgy is kellően elő van készítve s számos egyéb hatásvadászó részlet a Victor Hugo rég letűnt iskolájára vall.

A XVIII. sz. *A trónért* drámai tehetség művének látszik. Róma sülyedésének nagy témáját bizonyos zord erővel indítja. Alakjai épen nem rokonszenvesek: Agrippina, ki maga mondja fiának, hogy érette és miatta volt gyilkos és hazug és parázna; Nero a hiú és gyáva, ki beleegyezik, hogy anyját szeme láttára leszúrják; Poppea, a kedvese, kinek el sem hiszszük, hogy Nerót szereti, hanem szereti a trónt és a hatalmat s ki Agrippinánál nem jobb, csak fiatalabb; az egyetlen Burrus imponál neki a maga stoikus erkölcsi fölfogásával. Különben e nő szenvedélyében, szilajságában, bár ezek nincsenek erőltettség nélkül, drámai élet lüktet. De a darab a II. felvonáson túl teljesen letörik. A merészen indult cselekvény vezetéséhez hiányzik szerzőnél a bátorság: az erő.

Az I. sz. *Két királyné*, most, tudtommal, harmadszor jelent meg a Teleki-pályázaton. 1889-ben *Csiky Gergely* néhai tagtársunk azt mondta róla: «szabályos versekben van írva, de tele van képtelenségekkel; a két asszony veszekedése a világrendítő harczok közepett, valóságos kofázkodás benyomását teszi». És egy évvel később *Berczik Árpád* előadó a fölemlítésre méltók közt utolsó helyre teszi e művet, «melynek legnagyobb szerencsétlensége a tárgyválasztás; a Semiramis-féle mesevilág csak igen erőteljes, költői kidolgozásban kelthetne érdeklődést». A darab ma sem jobb. Folyékony nyelv, gyakorlott verselés, a cselekvény gyors menete és ügyes felépítése tagadhatatlan érényei;

ám e nyelvben nincs drámai erő, a verselésben semmi báj, az egészben hiányzik a conceptio és a költői tehetség. Alakjai életelenek, meséje érdektelen. Csupa külsőség lélek nélkül. Hogy újabb pályázaton nem fog-e megint feltűnni, ki mondhatná meg? Általában, a mennyiben a mostani bíráló bizottság tudja, nem kevesebb mint hét színmű próbált ezúttal ismételve szerencsét s a némileg jobb, de nem jó *Pogányság bukásán* kívül a többi, a mennyire én ismerem, mind hanyatlott. De hogy egyáltalán újra megjelentek, bizonyára nem az az oka, hogy maguknál jobbra nem számítanak, hanem a szerzők bizodalma az Akadémia pártatlan ítéletében, melytől irányt és eligazodást remélnek.

Bosnyák Anna a VIII. sz., Tomaskus özvegyét választja hőseül. A terjengősen, de erővel megirt expositio a darab tárgyául azt tűzi ki: Anna a meggyilkolt király rendelkezése, a mostani király hatalma és a saját fiának ellenkezése daczára hogyan szerezne meg ennek a trónt? A második felvonás gyors és határozott emelkedéssel indul a cél felé; a férjgyilkos Anna kíméletlen erővel készül a király életére is törni, de midőn a harmadik felvonásban tette kerülne a sor, a szerző más irányba indítja a cselekvényt, mely ettől fogva elaprózódik s az érdeklődést ezentúl már inkább csak a történelmi hang és a költői dictio tartja ébren. Főhibája, hogy a hősnő hatalomvágya tengeye a darabnak s mégis anyaszeretete van annak feltűntetve: ez meghasonlást visz be jellemébe s hovatovább megbontja a színmű drámai egységét is. Önámítással hal, a mint csalódásban élt és cselekedett. Mind azáltal szerző határozott tehetség jelét adá s nincs kizárva, hogy a motiválás biztosságába is beletanul. Most csak nagyjában tud egyéníteni, jellemezni gyöngén, következetesnek lenni sehogy. A dictióban s a személyekben is sok a fölös, de a mozgásban van élet és a szóban szenvedély.

A XI. sz. *Robusti*. Gradenigo doge száműzi Robustit, mert ez a nemesi kiváltságok ellenében a népszabadságért küzd. Robusti éjjel visszalopódzik a városba, hogy menyasszonyát lássa, de az erkély alatt elfogja a doge nevelt fia Carlo, ki maga is szereti Violantét. Gradenigo megbocsát a száműzöttnek, kit azonban Velence összeütközése Ferrarával, a pápa beavatkozása és a nép forrongása újra állásfoglalásra bír a doge ellen s elhatározza, hogy a nemességet eltörli s még az éjjel megrohanja Gradenigót és hiveit. De neje, Violante, mindent elárul Carlónak, kinek életét félti. A doge azonban maga jelenik meg Robusti házában: Itt a keblem, döfd át — hitszegő! Robusti nem bántja: nemes háza az, nem orgyilkos tanyája. A nyílt harcz immár elkerülhetetlen: Robusti elfoglalja a várost s párviadalban leszúrja Gradenigót, ki azzal a sóhajjal hal meg, hogy Velence eskü-

szegők és gyilkosok hazája. A győztes nép most öl és fosztogat s a nobilik gyermekeit konzolja föl. «Ezek hát a szabadság bajnoki?» kiált fel Robusti s fegyverrel fordul a tömeg ellen, mely azonban őt, mert «vérszomjasabb mint volt a zsarnok» cserben hagyja s Carlóhoz pártol. Robusti későn látja be, hogy «nem kényúr átka Velenczének, de az, hogy zsarnok lékezheti csak» s fölkiált: «Utálom már Velence szabadságát, hisz gyűjtogatók serge vivta ki.» Carlo győztesen előnyomul, Violante öngyilkossággal vész el, Robusti a nép ellen küzdve elesik. S mint Shaksperenél, itt is egyik ellenfele bucsúztatja el a bukott hőst s én legalább feltűnőnek tartom, hogy szerzőnk Robusti tragikumát a méltatás azon két sorában látja, melyeket nyilván ezért idéz jelégül is: «A népszabadság, melynek hőse volt, mint a feldühödt vadállat letiporta» — holott a dráma vége, a két utolsó sor fejezi ki a tragikumot:

Utját nem ismeré, csupán a czélt,
És elbukott, a mire odaért!

E hideg ügyességgel megírt drámát egyik bíráló társunk így jellemzi: Brillians routine, formai tehetség, de a valódi talentum teljes hija. Egy másik ellenben, tekintettel szerzőnek egyénítő és jellemző erejére, a szerkezet világosságára, több költői helyére s mert továbbá dictiója folyamatos és verselése kifogástalan, ennek akarta a díjat kiadatni.

Még csak egy dráma van hátra, az utolsó, a legjobb — *Fra Girolamo, tragédia öt felvonásban.*

Egy éjjeli kalandon rajtkapják Firenze pár előkelő ifját és egy domokosrendi szerzetest; a becsületében sértett apa az utóbbinak büntetését a rend priorjára bizza, Girolamóra, kiért a nép rajong s ki maga abban a hitben él, hogy isteni küldetést teljesít, midőn a város erkölcstelen polgársága és zsarnoka ellen szónokol. Ez utóbbi, Lorenzo Medici, személyesen is fölkeresi, barátságát ajánlja, majd hatalmával fenyegeti, de Girolamo hajthatatlan marad: megjósolja, hogy családja földönfutó lesz s romba dől minden, a mit épített. A herczeg fia és barátai hasztalan törnek a vakmerő szerzetes életére, megvédi őt a beszédei által fanatizált nép szenvedélyes ragaszkodása, melyben a férfiakkal a nők is osztoznak: egy koldusasszony leánya, Andrea és a herczegasszony Sforzi Ghiatta.

Ime az expositio. Majd csupa korrajz, melyben azonban élesen domborodnak ki az ellentétek a nép és a felsőbbség, Girolamo szabadságszeretete és az előkelő körök erkölcsi romlottsága és önzése közt. A rajongó és energikus padre alakja kimagaslik a többi közül, uralkodik valamennyin. Az emberek ugyan roppant

bőbeszédűek egytől egyig, de szépen beszélnek, ügyesen és tartalmasan és a verselés tökéletes technikájával.

Második felvonás. Girolamo jóslatai beteljesedtek: Lorenzo és a pápa meghaltak s francia hadak támadják az államot. Piero, Media fia s utóda feladta a határvárakat s a barát a francia táborban van közbenjáróként. A visszatérő elé járul az ujjongó nép, járul Ghitta is, ki megrezzelve ismeri meg benne Savonarolát, kora ifjúsága szerelmesét, ki hiába kérte kezét a kérlelhetetlen apától. Girolamo is ráismer, de nem hajt marasztaló szavára, mire a megvetett nő boszút esküszik:

Lerántom hát magamhoz őt a föld
Sarába, hadd fürödjék vétkeimben,
S a kárhozatba hulljon én velem —
Ah győzni fogsz olthatlan szerelem!

Piero visszatér; a lealázott haza nem is érdekli, a francia fejedelmi trónt ígért neki s ő elégedetten keresi föl szeretőjét, Ghittát s a signoria szétkergetésére ad parancsot. Girolamo ekkor fölláztatja a népet a zsarnok ellen s a Pierót védő s őt gúnyoló Ghittát lesújtja szenvedélyes átkával:

Im a tehetlen féreg égre lázad,
A szent keresztre vétek hull s gyalázat!
De jaj neked, eltorzul csalfa képed,
Fejedre száll zord átok, szörny ítélet!
Sujtó kezével verjen Istenem,
Légy számkivetve földön és egen!
Kerüljön ember, űzzön az útlat,
Villám köszöntsön, kergessen vadállat.
Légy átkozott, bolyongó, hontalan,
Földönfutó (*félre*) s mint én . . . (*fenn*) holdogtalan!

Piero menekszik a nép dühe elől, Girolamo pedig a város kapui előtt álló francziák ellen vezeti a népet.

A harmadik felvonásban megtudjuk, hogy Fra Mariano, ferenczrendi szerzetes, Girolamo régi ellenfele, meg van bízva a pápától a barát felett való titkos felügyelettel, mert a szentatya fülét «a folytonos «próféta» név ingerli szerfölött». A mindenható Girolamo ez alatt újjászervezi a független Firenzét egyszerű czellájából. Itt keresi föl Ghitta kérelmével: vegye le róla átkát, mert mint belpoklost kerüli most mindenki. Midőn Girolamo nem hisz megbánása őszinteségében, az asszony előtte sanyargatja testét, majd ifjúságuk közös emlékeit idézi föl, melyek végre a barátot is magukkal ragadják s az igaz költészettel megírt szép jelenet Ghitta teljes győzelmével végződik: keblére öleli Girolamót, ki ájultan rogy össze.

A hercegné látogatását nemcsak szerelme parancsolta, ha-

nem a pártédek is. A Mediciek összeesküvést szőnek s még az éjjel hatalmukba akarják a várost keríteni. Ghitta be is jelenti a pártnak, hogy a barátot azon ürügy alatt, hogy palotájában egy haldokló tőle kér oldozást, oda fogja csalni, de nem lesz szabad bántaniok: «Őt magamnak szántam, véle én nekem van számadásom, meghal a ki bántja». S midőn látja, hogy Girolamo csakugyan eljön, eszébe villan, hogy a barát élete alig van már most csakis az ő kezében.

Mily rémes eszme! . . . Mindegy! . . . vagy enyém
Vagy senkié . . . s ha nem enyém, úgy elvész.

A világosan haladó motiválásban ime a lényeges hiba. Mert e szerint Ghitta előbbi szerelmi jelenete nem önczél volt, hanem fogás; nem a szerelem, hanem a csábítás eszköze, mely csak a politikának akar szolgálni. Már pedig Ghitta szerelmét igaznak, tisztának kell tudnunk, nem élvezetsóvárgásnak, nem vére lobogásának. Így lesz csak igazán tragikus Girolamo bukása e gyilkos szerelemnél fogva — csak így; amúgy ügyetlenségének, rövid eszének az áldozata: miért nem látott át a veszedelmes asszony cselén? — valamint föllobbanó érzékiségének az áldozata: miért nem tudott magán uralkodni? És Ghitta halála a darab végén se érthető máskülönben.

A hiba szervesen függ össze az egész fejleménnyel, de csak annál sürgősebb a javítás. Ha Ghittát merész látogatására csupán szerelme birta; ha csak azért szötte cselét, hogy szerelmesétől egy pásztorórát kilopjon s váratlanul tudja meg, hogy benső barátai nála gyülekeznek ez éjjel, s tán az aggodalom Girolamo életéért árulhatná el a szerető nővel kedvese közledését: akkor, úgy látom, eltűnnek a nehézségek. Egyébként bízom szerzőnkben, hogy még alkalmasabb módot fog erre találni. Csak így lehet majd Ghitta erkölcselenségén is enyhíteni a végből, hogy előttünk sympathiákban, becslésben nyerjen, mire utóvégre a legszebb asszony is rászorult, ha szerettetni akar. Ghitta most jóformán a felső körök köztalánya; pedig elég, ha csak annyira áll kora és vére hatása alatt, hogy a baráttal szemben merészen tudjon föllépni. A hogy szerzőnk bemutatja, szinte félünk, hogy a végén mégis árulója lesz a padrenak, szerelmének és a tragikumnak.

Fra Girolamo tehát éjjel belép Ghitta szobájába; a nő azzal áztatja, hogy mérget ivott s meg kell halnia. Amaz feddi, korholja, vigasztalja, majd ellenállhatatlanul, mint izzó láva tör ki belőle vallomásának szenvedélyes árja: szereti, szereti kinnal, fájdalommal.

Keresve fényes eszményképeket,
 Feláldozék egy ifjú életet.
 Kerültem embert, megvetém az álmot,
 Hogy meghódítsak egy más, szebb világot,
 S harczolva folyton, égiekre várván,
 Földön maradtam, elfeledtem árván.
 De bár utánuk könnyem egyre hullt,
 Csak az levék, mi voltam, nyomorult!
 De végre annyi, annyi harcz után
 Most látom át, ember vagyok csupán,
 Ember, kinek szívében végtelen
 Csodát mivel egy édes érzelem,
 Hogy feldobogva büszkén mondja: él,
 Szerelme minden, henne hitt, remél,
 S ez a csodás, ez a vigasztaló.
 Magasztos, édes, minden a mi jó,
 Most hogy szelíden im reám ragyog —
 Először érzem, hogy boldog vagyok.

És Ghitta lábaihoz omlik. Egy szolga beszél: az urak le fogják szűrni a padret, mihelyt az ajtón kilép. Girolamo indulni akar, de Ghitta: «Veled megyek, megvédlek karjaimmal, keblem vetem pajzsul közéd s közéjük. Nem, nem bocsátlak egyedül». Az összeesküvést jelző harangszó megkondul s a barát megtudja Ghittától, mi van készülöben. «Mindenható . . . S Firenze?» Ghitta átöleli: «Hagyd Firenzéd. Ne láss, ne hallj mást, mint ajkam s szemem. Tiéd vagyok, egészen a tiéd. . .» A szegény vergődő a szeretett nőbe kapaszkodik s úgy kiáltja: «Megyek, megyek!» Majd fuldokolva: Pokolba rántasz! De Ghitta:

Karjaimba!
 Ott elfelejtéd városod, barátid,
 Ellent, hitet, megváltót, szenteket,
 A nagy világot.

Fra Girolamo.

Mindent!

Ghitta.

Oh egy szót . . .
 Mondd hát még egyszer . . . Mondd: szeretsz?

Fra Girolamo.

Imádlak!

(El Ghitta hálószobájába).

A padreért rajongó szolga pedig leugrik az erkélyről s hírül adja a népnek profétája veszedelmét. A hívek megszállják a palotát, behatolnak, keresik és eléjük lép barát és ellenség ámulatára Ghitta és Girolamo, kinek magyarázatára: azért van itt, hogy az összeesküvést megelőzze, egyik ellenfele azzal válaszol: «Vádollak

Isten és a nép előtt, hogy szeretője vagy e hölgynek; kéjvágy hozott e helyre s nem Firenze jóléte». Girolamo a vádlót leszúrja dühében. Az e fölött való általános megdöbbenés közepett fölolvassa Mariano a pápa rendeletét, mely őt és követőit átokkal sújtja. Mire Girolamo:

Megvetem dühét.
Átkát kaczagva sújtom vissza rá!
Nem ismerek magam felett urat.
A messiás az én uram, királyom —

s eltépi a pápai pergament. A tömeg erre magánkívül. Mariano máglyapróbát ajánl, mit Girolamo nagy vonakodás után a nép sürgető ösztönzésére elfogad.

Ezzel végződik a harmadik felvonás. Említsük föl, hogy a 312 lap szövegből az elsőre esik 118 oldal, a másodikra 100, a harmadikra 67. Tehát összesen csak 25 lap van hátra és még két felvonás. Ez bizonyára kész kritika a darab szerkezete, oekonomiája ellen.

A negyedik felvonásban Girolamo érzi, hogy megismervén a földi szerelmet, megszegte az égnek esküdjött hűségét. Egy szerzetes társa tűzbe akar érte menni, de Marianónak sok kifogása után végre Andrea lép érette máglyára és elhamvad. Ekkor a nép ellene fordul: nem próféta többé! Girolamo hiába vár csodát és segélyt az égtől — csak egy szerzetes társa közbelépte menti meg a nép dűhe elől.

Utolsó felvonás. A tanács halálra ítéli Girolamót, ki a templomban talált menedéket, melyet a nép ostromolni kezd; hívei, társai egyenként távoznak mellőle. Csak Ghitta keresi föl, kit a csöcselék agyonlő. Az asszony e sóhajjal: «Szeretlek!» a padre ölében hal meg. Girolamót elfogják. A nép rajongása közt olvassák fel neki a halálos ítéletet s elvezetik. Áldóan emeli kezét a láng-tengerben, úgy hal meg.

Íme a Fra Girolamo tartalma.

A színmű legkiválóbb előnye szép drámai nyelve, költői dictiója. Ez erényéből foly legnagyobb fogyatkozása is: szerző meg részegül a szótól, nem tud uralkodni tollán. Ugyanígy jár egy másik képességével is: jól tudja bemutatni a tömeget, széttartja, összegomolyítja, vezeti — de ezzel is visszaél s mint a szóáradatban némelykor a gondolat, úgy vész el sokszor az emberáradatban az egyes, az egyén; szóval, elvész gyakran épen az, a mi drámailag becses és fontos.

Van szerzőnknek históriai érzéke s drámája nincs históriai hang nélkül. A Fra Girolamóból nagyjában a XVI. század szól hozzánk a mi nyelvünkön, a mi módunkon. Szerző közel jár a történeti tények valóságához is. A mit hozzátesz, elhagy, átalakít,

nem forgatja ki jelleméből sem a kort, sem hősét. Motiváló érzéke is általában biztos s nem egy helyütt találkozunk a jellemzés és megfigyelés finomságával. Ghitta III. felvonásbeli szerelmi jelenete nemcsak költőien van megírva, hanem lélektanilag is igen jól föl-építve. Kitűnő vonás az is, hogy miután Girolamo szerelmének áldozatul esett, elhagyja eddigi türelmessége, elnézése; egyszerre szenvedélyesebb lesz, mint bárki más és azonnal öl. A negyedik felvonásban a padre megvallja az önfeláldozásra kész ifjú szerzetesnek, hogy bűnös s ez el nem hiszi. Ám azt sem hallgathatjuk el, hogy a hősnek magatartása nincs minden pose nélkül s hogy minél többet prédikál, minél hosszabban szaval, annál jobban hívja ki gyanakvó figyelmünket. De hisz a darabot a hogy van, úgy sem lehet színpadra vinni. Igen energikus dramaturg kell ide, ki körülbelül azon előírás szerint fog eljárni, melyet Kazinczy ajánl Himfynek: Tűzbe felét! újra felét!

Várja-e aztán legalább a Fra Girolamót az olympusi kar? Ki merné azt előre megmondani? Mert itt nem költőről és olvasóról van szó, kik közvetlenül érintkeznek, hanem drámairóról és nézőről, sok, sok nézőről, kiknek érintkezését egymással egy harmadik: a színpad közvetíti. Ez ismeretlennek értékét előre pontosan meghatározni senkinek még nem sikerült. Miért sikerülne hát épen az akadémiai bírálónak? s mi jögon várnók épen tőle, a mit senki mástól nem várunk? Bizonyos, hogy a Fra Girolamo szerzője nemcsak drámairói, hanem igazi költői tehetség, ki e művével az Akadémia kitüntetésére rászolgált. A bíráló bizottság azért általam tisztelettel kéri a tekintetes Akadémiát, hogy többséggel — négyen egy ellen — hozott határozatához hozzájárulni és a jutalmat a XX. sz. «Ave Maria» jeligével ellátott pályaműnek, melynek czíme *Fra Girolamo*, kiadni méltóztassék.

Jelentés az 1892/93. évi Karátsonyi-pályázatról.

(Felolvasta *Vadnai Károly* lt. a márczius 19-ki ülésén.)

A gróf Karátsonyi Guidótól alapított színirodalmi pályázat *tág kört* nyit a versenyzőknek. mennyiben nem követel csupán valódi tragédiát vagy magasb fajta vígjátékot, hanem beéri a komoly drámai művek közt polgári színművel és erkölcsrajzzal, a vígjátékok közt pedig bohózzattal és komikai életképpel is. Minden alsóbb fajt tekintetbe vesz s ehhez képest nem köti ki föltétlenül vagy előnyül a verses formát sem; de másfelől a megjutalmazást *önálló sikerhez* köti. Koszorúja éppen azért értékes s annak elnyerése éppen azért serkenethetné élénken a hivatott tehetségek becsúvágyát, mert a jutalmat nem kellvén okvetlenül kiadni a viszonylag legjobb vagy legkevesébbé gyöngye versenyműnek, ezzel kizárja a pusztá szerencse véletlenét, nem eshetvén itt meg az a kétes értékű, vagy teljesen értéknélküli eredmény, mi a Teleki-féle pályázaton nem egyszer fordul elő, hogy — mint a mesében — egyszemű ember is trónra kerül, ha történetesen csupa vakok közé jut.

A ki megnyeri a gróf Karátsonyi-féle jutalmat: önrzettel mondhatja el, hogy megérdemelte azt, mert — a pályázat követelése szerint — «drámai, színi és nyelvi tekintetben kitűntetésre méltó» termékkel pályázott.

Az a bíráló bizottság, melynek nevében és megbízásából van szerencsém most jelentést tenni s melynek elnöke Jókai Mór tiszteleti tag, többi tagjai pedig Heinrich Gusztáv rendes, Csengeri János, Szigeti József levelező tagok és e jelentés előadója voltak, már eleve megállapodott abban, hogy a pályázat koszorúját nem tűzi olyan magasra, hová csak mesterművek írójának keze érhet föl, hanem kellő tekintettel lesz színirodalmunk és létező tehetségeink ez idő szerinti színvonalára, mert szigorú követeléssel maga tenné meddővé a serkentés e forrását, melynek pedig rendeltetése a termékenyítő hatás. De egyszersmind — úgy a szépirodalmi munka komolysága, mint ez akadémiai fensőbb jutalom tekintélyének szempontjából — ki kellett mondania azt is, hogy a díjat csak olyan műnek ítélni oda, mely tartalom és forma, jellemzés és párbeszéd tekintetében számot tesz a mai dráma-irodalomban s legalább is egy időre az eredeti műsornak valódi

gyarapítására szolgálhat. Szóval az ítélés munkájában sem túlszigornak, sem könnyenvevésnek nem hódol.

Bírálatra a bizottság összesen *kilencz művet* vett át, melyek közül versben csak egy, míg a többi mind prózában van írva. Teljességgel nem tekinté ezt a bizottság hátránynak, meg lévén győződve, hogy a vers csak olyan költői röptű írónak való, kinek nyelve attól szárnyat és zenét kap; míg a kinek tollát a vers csak nyűgözi és szószaporítóvá teszi, helyesen cselekszik, ha kerüli, mert annak párbeszédein a vers alkalmatlan bilincs, mely gátolja az elelvenséget, a szabad mozgást, a kifejezések, tömörségét és éleit. E pályázon nem a próza-forma a baj, hanem az, hogy a legtöbb mű nyelve laposan és pongyolán prózai.

Általános jellemzésül említhető meg az a körülmény, hogy ez úttal túlnyomó mértékben nyilvánult a bohózatíráshoz való kedv, a mi magában mint törekvés örvendetes, mivel a hazai dráma műsorában igen kevés még a jó bohózat. Csakhogy e pályázon is a kedv inkább csak az íráshoz, mint az írásban mutatkozott s nem egy pályázó azon téves felfogásban látszik leledzeni, hogy mivel a bohózat megtűri a túlzást, ha jókedv, pajzanság, vig ötletek, meglepő fordulatok kísérésében jelentkezik sőt bizonyos mértékig megengedi a torzítást is, e réven szabad szakítani a logikával, benső összefüggéssel. lélektannal és életigazsággal is, sőt hogy a játszóság sajátos, mulattató leleményeit lehet pótolni a fejletlen vagy enervált képzelem oly erőlködéseivel, melyet vidámság helyett visszatetszést szűlnék.

Minden pályázon jelennek meg oly minden írói képesség, izlés és önbírálati érzék nélküli próbálkozók, kik az ily versenyt irodalmi sorsjátéknak képzelik, hol nyerhet bárki is, ha mer részt venni benne, még ha csak gyarló s bírálaton alóli kísérletekkel vehet is részt. De nem a pályafutás e sántái kedvetleníthetik a bírálót, ki az ilyenekre legfőlebb felebaráti részvéttel gondolhat, látva a vergődést, a röpülni akarást szárny nélkül. Végre is az ilyenek nem termettek arra, hogy az irodalom terén valaha számot tegyenek — s ezzel a bíráló hamar tisztába jön. Kedvetlenítőbb az a látvány, midőn a mű egyes részleteiben, jeleneteiben képességet tanusító írók egészben elnagyolják dolgukat s teljességgel nem nyújtanak olyan művet, a minő telhetnék tőlük, ha egész lelküket rá tennék a munkára, megérlelnék és kikerekítnék tervüket s elejétől végig kellő műgondot fordítanak a kidolgozásra. E helyett azonban épen oly hevenyészve irnak, mintha csak néhány percznyi hatásra szánt hirlapi tárczarajzról vagy karcolatról volna szó, nem pedig oly magasb formáról, mely tragédiában és bohózatban egyaránt megköveteli a cselekvény, bonyolítás, megoldás, jellemzés és beszélgetés egyenletes értékét.

Áttérve az egyes pályaművekre, legutolsó csoportba kell helyezni azt a három férczelményt, melyek — értelmi és műveltségi fogyatkozásaik miatt — bírálaton alól állanak s ekkép tüzetesen nem is tárgyalhatók. Ilyen „*A kunsági bicskás*“, (VI. sz. jellegestelen mű). mely voltaképp népszinműi kísérlet, korcsmai dulakodásokkal, paraszt tereferével, czigányzenével, nótázással, kártyavetéssel, legények házasodhatnámjával, teljes összevisszaságban, henyé személyekkel, henyé szóbeszéddel, minden belső összefüggés és életvalódiság nélkül. Nincs a Kunságon falu, hol olyan Trencsénből leszakadt, magyarul sem tudó, imposztor drótos tót öregbiróskodhatnék, mint ez a Hiblihubli. De olyan magyar leány sincs, ki ennyire a legények közti verekedés kimenetele szerint forgatná a szívét. Nem csak a sok izetlenség, hanem maga az anyag is a szerző teljes izléstelenségét és tájékozatlanságát bizonyítja.

Hasonló pályázati merénylet a „*Mégis apáca lesz*“ (VII. sz.) mely egy földesgazda leányát és fiát hurczolja át minden igaz ok nélkül sok mindenféle falusi és fővárosi kellemetlenségen, visszautasító helyzetek és kapkodások közt, míg végre a leányt papnagybátyja apáczának szánja, de a miből nem lesz semmi, mert előáll egy legény (még pedig a pap boszúságára: kálvinista) ki a leányt feleségül veszi, a mit megtehetett volna mindjárt a darab elején és akkor megcsúsz az a szerencse, hogy ez a sok értéktelen összevisszaság a pályázatról elmarad.

„*A mátkapárok*“ (II. sz.) a pályázat egyetlenegy vigjátéka, mely versekben, még pedig rímeselekben van írva. Személyei voltaképp nincsenek is egyébbért, mint hogy végtelenül, összevissza, hol felcsigázva, hol alant járva, de mindig gyarlón verseljenek. Különben mindent ok nélkül, sőt a természetes, józan ok ellenére cselekszenek. Két testvér pöröl egy nagy vagyonért; szeretik egymást, be is látják, hogy nincs miért pörölniök, mert az egyiknek két fia úgy is nőül veszi a másiknak két leányát, de azért csak pörölnek. Minden igaz ok nélkül történik az is, hogy a fiatal jegyeseket az apák egymástól három évre elválasztják. Ez idő múltán a két fiatal úrfi egy kis bajússzal és szakállal érkezik vissza s ennél fogva sem a leányok, sem pedig a leányok apja nem ismernek rájuk, mígnem erdészi és gazdatiszti minőségükben e leányok újra beléjök szeretnek. Csupa oknélküliség, csupa képtelenség az egész. És ezt a szerző «szalonvigjáték»-nak véli, mivel a színhely egy bihari kastély s mivel néha egymásik személy oly keresetten versel, hogy a kedélyt is «kedélyzet»-nek mondja. Az egész kéziratban legtöbbször ér (sőt az egyedüli, a mi valamit ér), a jelige: «Szerelmi házasság mennyország, érdekházasság purgatórium, kényszerházasság pokol». A műben

azonban csak az elsőről van szó, melynek akadálya nem egyéb, mint hajánál fogva előrántott mesterkélés.

„A hozományvadász“ (III. sz.) ezeknél nem sokkal áll főlebb. Főszemélye félkegyelmű uracs, ki nőül szeretné venni egy kastély arany-madarát, a kit még nem ismer. Ennélfogva elbolondítják. De azért nem marad egészen hoppon, mert végül neki is jut egy gazdag vén kisasszony. Ebben a műben boldog boldogtalan egyaránt boldogul, de a párok közt előforduló bonyodalmak érdektelenek, velőtlen bábok üres játéka, minden életigazság és sajátosb lelemény nélkül. Három felvonásra csupán erőltetés nyújthatta. Sokkal több benne az izetlenség, mint az elmésség, melynek egyes felcsillanó szikráit azonnal kioltja a szereplők szeleskedése. A szerző sejtette, hogy effélék mégis csak bajosan eshetnének meg egy komoly, özvegy úri nő kastélyában, a min úgy próbált segíteni, hogy ez az úri nő csak a harmadik felvonásban jelen meg. Addig a maga otthonában nem látható, bár otthon van.

Mind e gyarló versenyművek jeleneteiben kapunk bohózati elemeket, de melyek nélkülözik a valóban mulattató bohóságot s ennek csak visszáját: az izetlenséget mutatják. Van bohózati elem a „Gyermekjáték“-ban is (VIII. sz.), de durva és elkoptatott formában, minő a mamák kirívó férjvadászata és egy koros úrnak szobaleány után való futkosása. A főszemély egy vasútépítő mérnök, ki a Balaton partján találkozik azzal a gazdag és szép özvegygel, kit mint leányt tizenkilencz évvel azelőtt nagyon szeretett. A tizenkilencz év azonban nem sokat változtatott e férfi fiatalágán, mert komoly foglalkozása daczára most is nagy távolságból épen úgy látszóvezi a bájos asszonyt, mint valami szerelmes diák. A valószínűség az, hogy nőül is veszi, de egy csomó tarka és lényegtelen jelenés után a leányát veszi el s az érzelmes mama teljességgel nem aggódik kedves leányának e különös frigyén, noha bizonyára a legközönyösebb néző is nagyban aggódnék. Anya helyett a leány — vajjon mi idézte elő e váratlan hölgycserét. Nem egyéb, mint gyermekjáték. Valaha a mama elképzelhetetlen szerelmes leveleket rakott az ifjú kalapjába: rózsaszirmokra szurkált betűkben. S a mérnök most is talál ilyeneket kalapjában s azt hiszi, hogy a mama folytatja a gyermekjátékot. Még tudja azonban, hogy a leánya, ki ezt elbeszélni hallá anyjától, folytatja, mivel beléje szeretett. Nőül veszi tehát a leányt. Bajos dolog ilyen szerelni átszökkenést, valószínű szívbeli salto mortalét elhinni, még kevésbbé lehetne vidám rokonszenvvel nézni. Az erőltetett fordulat, általában a fejlődés galvanizálása s a vőre szemérmetlenül vadászó mamák s a feleségük szavára mindent elkövető, de azokat hátuk mögött ócsárló papucshősférjek ríktó chablonjai középett egy lendülettel írt jelenet

válík ki, melyben a mérnök és a hozzá nagyon fiatal leány emelkedő lévvel festik maguk elé jövődöbeli házasság frigiditását. E részlet bizonyítja, hogy ez egészében gyöngé mű mégis csak írótól eredt, de olyantól, ki vagy járattlan a színírási terén, vagy kimerült vagy pedig ezáltal teljességgel nem szedte össze erejét.

„A könnyelműek“ (I. sz.) egészen bohózat, de csak a megoldás küszöbéig, a hol már afféle melodramatikus elemekhez és stílusfordulathoz fordul, hogy a véletlenek, furfangok és tévedések zavarát valahogyan megoldhassa. Bonyodalma, melyek nincsenek tehetség nélkül írva, vaskos erőltetés durvítja. Egy fiatal nőt éppen a férj legjobb barátja szökteti el; az alatt a férje is hőbortosan kalandra vadász, egy Amerikából érkezett nagybácsi, ki a fiatal párt látogatni jó, útközben maga is vén pillangó módjára esik az önző csábítás hálójába, belebolondulva egy sikkasztóval megszökött kalandornőbe. Mindezek — vasuti baleset következtében — egy kisvárosi vendéglőben egy hajlék alá kerülnek. hogy aztán köztük egymást érje a tévedés, zavar, kellemetlen helyzet, melyeknek összehajszolása után a szerző csak úgy bír magán segíteni, hogy a befejezés s egy kicsit a morál érdekében, egyszerre nagyot csavarint a személyein s a könnyed szép asszonyból szorultságból lúszó követelő szigorú hölgy, a barátja nejét megszöktető világfiból erkölcsprédikáló ember, a kalandozó férjből szerető hitves, a szanta erkölcsű csábító kalandornőből halni kész bűnbánó Magdolna, a vénségére megbomlott amerikai nagybácsiból pedig okos belátású férfi lesz. Még pedig mind egyszerre, a lélektan rovására, csupán a szerző kedvéért, kinek kétségtelenül vannak ötletei, de ki ezáltal sokkal több színdarabot fogott a kezébe, mint a mennyiből sikerült mesét tudott volna szólni. A bonyodalom egészen a fejére nőtt és alakjaival együtt maga is zavarba esett.

A „Divat és Sport“ (IV. sz.) szerzőjében van elmésség, de olyan fajta, melylyel inkább rövid karczolatokat, mint színművet lehet sikeresen írni. Tud egy-egy jellemző, eleven vonást adni személyeinek, de egész alak komikai jellemzésére nincs mélyebb felfogása és nyugalma. Idegesen hajlandó a torzításra, a mivel alakjait kellemetlenné teszi. Szeret durva eszközökkel dolgozni, a mit úgy látszik: modern realizmusnak tart. Az első felvonás biztatólag indul, melynek szelebardias tarkasága közepett úgy véljük, hogy egy kisváros felkapott sport-mániáját fogja nevetségessé tenni, mert ott egy a fővárosból érkezett deli bicziklistát ünnepelek, a mi elég hálás bohózatú anyagnak kínálkozik, mert nálunk sokszor és sok helyen ütnék hiábavalóságokkal hühöt. De a szerző letér e biztató nyomról s egy fővárosi kalandor pár: a bicziklező lovag és a varrónőből szerkesztőnévé

lett iparlovagnő csúf törekvéseit, ámitásait feszegeti nagyon is ríktó modorban. Senki sem fog e groteszk jelenetekben a mi kisvárosi életünkre ismerni, mert ha van is abban elég nevetséges elem, de nincs ennnyire badar, félkegyelmű világ. Olyan bicziklező, hóbotos törvénytörő elnököt, olyan higvelejtű főispánt, olyan hiszékenyül pénzdobáló, velőtlen mamát, olyan nőtlen urakat látogató jónevelésű kisasszonyokat stb., minőket e darabban látunk, nem találhatunk sehol. De még iparlovagok is a valóságban sokkal óvatosabbak szoktak lenni s nem irnak magukat tönkretevtő levelet s nem dobják el azt gondatlanul csupán a szerző kedvéért, hogy legyen mivel leálarcozni őket és szerencsésen befejeznie a színművet. Az egész személyzet sivár és nem mulattató kompánia. De van a műnek egy pár napsugaras jelenete: a jó öreg nagymama, a csunyaúl gyanúba vett kedves ártatlan unoka és a nemes gondolkodású orvos közt, ki a leány kezét — melyre hozománya reményében a bicziklező iparlovag vágyott — végre is elnyeri. E jelenetekben a szerető szívek melege és fénye sugárzik s mivel más lapokon meg elmés ötlet, gyors fordulat és beszéltetési könnyedség sem hiányzanak, e színmű szerzőjétől — ha, a mi valószínű, még fiatal — lehet remélni, hogy külön művel fog megjelenni a versenyeken, mihelyt felfogása megéri, izlése kitisztul s az erkölcsök komikai rajzát nem csupa torzításban és visszatetsző szertelenségben fogja keresni.

A „*Tíz év múltán*“ (IX. sz.) sajátlag épen úgy szerelmi hölgycsere története, mint a «Gyermekjáték» meséjének lényege. Csakhogy ez a vigjáték megírva jobban van, bár ebben is inkább csak a tárczastil elevevése, sem mint a komikum velősebb, nyomatékosabb ereje nyilvánul. Továbbá a tárgy, a személyek, sőt a dialógfűzés módja is csupa chablon. Apró ötlet elég fordul elő benne, de nagyobb, sajátosabb lelemény nincs. Hőse Szentkúty Ákos, ki tíz évi utazgatás után tér egy vidéki kisvárosba, hogy ősi jószágán elvonultan gazdálkodjék és vadászgasson. Egyszer a szomszéd birtokos tilosába téved, hol az erdőőr elveszi fegyverét. E fegyvert visszakérni jelen meg a Zámori kastélyában, hol csak a birtokos nejét találja, a ki ugyanaz a bájos Matild, kivel tíz évvel ezelőtt szerették egymást, de aztán el kellett szakadniok. A nőben fölébrednek a leánykori kedves emlékek, míg Ákos csak udvarias közönnnyel társalog mindaddig, míg egyszer odakünn felhangzik az ő kedves dala, melyet egykor Matildtől oly sokszor hallott: a májusi dal. Matild húga, a nevelőből haza került vidám Katicza dalolja, ki kezében erdőn szedett gyöngyvirággal lép be. Ez az Ákos kedves virága. Dal és virág egyszerre fölélesztik régi emlékeit s Matild újra érdekelni kezdi. E közben érkezik egy barátja, a jó indulatú, de rossz

nyelvű Csetényi a híradással, hogy hölgyek indultak hajtóvadászatra Ákos ellen, kit szeretnének megfogni férjnek. Csakugyan jön Bogárdiné, ki egyre-másra idézget, de mindig hibásan s három leányát kirívólag kellett. Jön két fiatal özvegy is: Bélyiné és Gáldiné, ikrek, kik maguknak szeretnék az érdekes, gazdag s még elég fiatal férfit. De a hogy ezek az inkább közönséges, mint mulatságos asszonyok ki-kitárják kártyáikat: úgy még nem igen birt parthiet nyerni senki, mert a játék ugyancsak visszaszítótól fog. A nők, látva, hogy Ákos nem törődik velök s folyvást csak a ház úrnőjéhez huzódik, csakhamar megharagszanak s azontúl már nem is férjre, hanem botrányra vadásznak. Bogárdiné rá parancsol pipogya férjére, hogy Zámoriban keltse föl a féltékenység szörnnyetegét, de a ki bizván nevében, Bogárdit szoritja a falhoz. A bizalomra van is ok, mert Matild nem hallgatja meg Ákos vallomásait s mikor a házuknál folyó estélyen feje megfájul s a kertbe indul, megtiltja neki, hogy kövesse. De mégis követi s lent egy sötét szobában szerelmet vall az ott talált hölgynek, kiről azt hiszi, hogy Matild, mígnem kiderül, hogy Katicza, a ki nagyon boldog, mert ő kezdet óta megszerette Ákost. És ez is azonnal megszereti őt, hallva tőle a májusi dalt. Jó szerencse az, mert a férj már csakugyan féltékenysége vált az eltűnés miatt s párbajt akart vívni; a három asszony is kárörvendez, hogy mindjárt légyotton kapják Matildot és Ákost, de hát felsülnek, hallva, hogy Ákos eljegyezte Katiczát, a kit bizony minden jó lélek féltethet e különös frigyűl, mert egyszer a májusi dal is elvesztheti varázsát. Átalában furesca drámai eszköz e dal mániája. Sok embernek van bizonyára kedves nótája, kedves virága, melyben mindig szívesen gyönyörködik. De ez csupán az ízlés gyönyöre. Olyan ember nincs, kinek szívére egy dal vagy virág úgy ide-oda forgatná, mint szél az ércvitorlát. Naiv állapot ilyet hinni, még naivabb törekvés: szinpadról hirdetni. A «Szentiván-éji álom» virágjának szembe facsart nedve idézett ugyan elő rögtöni szerelmi változásokat, de e bájos, költői bohózat ezzel csupán a szem gyökeretlen szerelmét kívánta költőileg kicsúfolni. A sziv igaz szerelmét, azt a mély és komoly érzést, mely komoly frigykötésre vezet, nem ily vézna forrásból kell motiválni. A mű gyöngéje az életigazság hiánya. Érzelmes része szintelen, gyökeretlen, bohózatos alakjai visszatetszők, az asszonyok pletykája pedig henye, mert nem abból, hanem az utolsó felvonás jeleneteiből, csak a vége felé támad bonyodalom. A jelenetezés és a párbeszédek fűzése azonban gyakorlott tollra mutatnak.

De e tekintetben is több az elevenség a „*Fenyvesek alatt*” című fürdői vigjátékban (V. sz.). Bohózáti anyagból készült, vidám, tarka jelenetekkel, de laza cselekvénnyel és gyöngő, mes-

terkelt motívumokkal. A történet benne nem egy erős ágban foly, hanem vékony ereken aprózódik szerteszét. Főszemélye és központja sincs s különféle alakjait csupán félreértések erőltetn szálai kötik össze. Még leginkább a központban mozog Szaday László, ki a megelőző évben gazdag örökséghez jutván, hogy a tátrai fürdőben, a fenyvesek alatt, kikerülhesse a «typikus mamák» hajrávadászatát, nős embernek adja ki magát. De ezzel megjárja, mert nem csupán a javított turista-topánok meggazdagodott gyárosának: Trollnak remélkedő nejét, Eudoxiát idegeníti el magától, hanem azt a kedves báró-kisasszonyt, Mec-serszki Olgát is, kivel szegény hivatalnok korában az Ampezzo-völgyben megszerették egymást. E leány most már nem hisz neki, mert meghallotta, hogy nős. Szaporítja a bajt egy Szlácsról oda menekült szép özvegy: Monoryné is, ki az őt szerelmével üldöző Tarnovich tartalékos huszárkapitány elől fut s fölkeri Szadayt, a kit jól ismer, hogy védje meg tőle. Ez lovagiasságból ki is adja magát a férjének, de midőn Olga e miatt elfordul tőle, lelken-dezve keres az özvegy számára más álférjet. Talál is a tréfára mindig hajlandó Kövér bankigazgató személyében, de a ki szintén hamar pórul jár, mert utána jött neje hűtlen kalandvadásznak tartja s válni akar tőle. Troll gyáros leánya Vilma, szintén meg-hasonlik kérőjével: Vadász ügyvéddel — szintén félreértésből. A gyáros ugyanis leányát nem akarja az ügyvédhez adni nőül, mivel ennek még nincs praxisa s hogy szerezzon, azt tanácsolja neki: legyen specialista, adja magát bűnügyi védelemre vagy válópörökre, különben nem boldogul a mai világban. Az ügyvéd tehát mindjárt a fürdőn elkezdí hóbortosan hajhászni a válópöröket s midőn kilátása nyílik egyre: egész áradozó hódolattal beszél Monorynéval, mit Vilma meghall, félreért s haragosan duzzog. E félreértésekhez kisebbek is járulnak, mignem egy szintén félreértésből eredt párbajhirre a hölgyek nagy nyugtalanságba esnek s Olga bárónő elárulva szerelmét, a félreértés eloszlása után kezét nyújtja, szívével együtt, Szadaynak, a ki őt igazán szereti; Monoryné is leteszi az ellenkezés fegyverét, meggyőződve, hogy a kapitány nem csupán azért üldözi szerelmével, mivel gazdag nagybátyja kitagadás terhe alatt záros határidőt tűzött ki megnösisülésére, hanem mert valóban beléje szeretett; a bankigazgató és neje szintén békét kötnek, sőt a Troll-család körében is helyre áll az egyetértés, pedig papa és mama már-már válni akartak s Vilma leányuk utójára is az ügyvédé lesz.

A mint látszik, az anyag, sőt a személyzet is jól van választva mulattató bohózatra; de nagy baj, hogy a mellékes majd annyi tért vesz igénybe, mint a lényeges s e miatt a cselekvény elforgácsolódik a kapkodásban; a bonyodalom pedig olcsó és mesterkelt eszközökkel mozog, halmozva olyan félreértése-

ket, melyek egy kis természetes felvilágosításra azonnal eloszlanának, de akkor aztán nem lehetne további szövvény. Személyei vagy nagyon is hőbortosak, vagy minden hőbortra könnyen ráállnak, még pedig sokszor a természetesség rovására. S nem is foly a tarka mese annyira gyorsan és oly meglepően elmés fordulatokkal, hogy fokozódó mulatság kárpótolna a mesterkelt eszközök és erőltetett szövés használatáért. Ekkép e mű is csak tehetséget, de nem igazi sikert jelent.

Ennélfogva a bíráló-bizottság nem találván a versenyművek közt olyat, mely «drámai, színi és nyelvi tekintetben becses és így kitüntetésre méltó» volna, egyértelmű megállapodással azt javasolja, hogy az Akadémia ne adja ki a pályadíjat s kéri az összes üléstől e javaslat megerősítését.

Jelentés az 1893. évi Farkas-Raskó-pályázatról.

(Felolvasta *Gyulai Pál* rt. a márczius 19-iki ülésen.)

A Farkas-Raskó-pályázatról van szerencsém jelentést tenni a bíráló bizottság nevében, melynek tagjai kivülem P. Thewrewk Emil r. és Baksay Sándor l. tagok voltak.

Harminczhárom pályaművet vettünk át a titkári hivataltól, a melyek — egy pár elbeszélő és satirai költemény kivitelével — mind lyrai művek. A Farkas-Raskó-pályázat hazafias költeményt kíván ugyan s így látszóan szűk körre szorítja a pályázókat, de a műfaj tekintetében elég tág és változatos, a mennyiben a szorosan lyrai műfajokon kívül tért enged a balladának, költői beszélykének, satirának és tankölteménynek is, ha a tárgy hazafias küzdelem bonyodalmaiból van véve vagy a közélet ferdeségeiről elmélkedik. Mi az oka mégis annak, hogy pályázók leginkább lyrai művekkel versenyeznek? Alkalmasint költészetünk egyoldalúsága, mely a lyrai műfajt míveli nagy előszeretettel s a szokás megrögzöttsége, mely kedveli a járt utat s visszariad a többé-kevésbé járatlantól. De ha már a dalt, elégiát és ódát annyira szeretjük, törekednünk kellene a dal kellemére, az elégia méla önmagába sülyedésére, az óda fönségére. A törekvés ugyan még nem siker, de soha sincs siker törekvés nélkül. E helyett e pályázat költői az elnyújtott dalt akarják ódává emelni, s úgy azt hiszik, az elégiához elég az eszmétlen búsongás. Bizonyára iskolás merevség volna kitiltani a lyrai költészet köréből mindazt, a mi nem tiszta dal, elégia vagy óda. Van elég kitűnő költemény, mely több a dalnál és kevesebb az ódánál vagy pedig elégiának

indul s ódává emelkedik, egy szóval vannak lyrai válfajok, melyek éppen nem kárhoztatandók, de a vegyületben lenni kell valaminek abból, a miből vegyült s az átmenetnek lélektaninak s a tárgyhoz illőnek kell lenni. S erre nem elég a köznapi retorika, mely kétes becsű hírlapi czikkek hulladékaiból táplálkozik, úgyannya, hogy olykor Aranynyal kell felkiáltanunk:

Most helyzetünk valóban istenáldás:
Ének se' kell, csupán hangos kiáltás.

Még arra sem fölösleges figyelmeztetni a Farkas-Raskó-pályázat költőit, hogy ballada, költői beszélyke versenyezhetnek ugyan a díjért, de csak úgy, ha hazafias küzdelem bonyodalmaiból van véve tárgyuk, puszta szerelmi történetek nem tekinthetők a pályázat körébe eső műveknek. A jelen pályázaton is két oly költői beszélyke versenyzett, melyek semmi kapcsolatban nincsenek a hazafias küzdelemmel. A satírákat illetőleg szintén figyelembe veendő, hogy inkább a köz-, mint a magánélet ferdeségei lehetnek e pályázat tárgyai, mert az alapító levél határozottan hazafias költeményt kíván.

Ez általános megjegyzések után, melyek a pályázat legnagyobb részére illenek, áttérhetünk azokra a költeményekre, melyek egy vagy más tekintetben figyelmet s így némi részletesebb bírálatot érdemelnek.

Ilyen mindjárt a XXVIII. számú, *A magyar nyelv* című, melyet némi lendület s elég jó verselés emelnek ki társai közül. Tárgya a magyar nyelv dicsőítése, természetesen nem philologiai, hanem erkölcsi szempontból. A költő a nemzet lelki sajátságait látja visszatükrözni nyelvében, de a miket főlemlít, azok minden oly nemzet nyelvében megvannak, a mely kitünő költőket és prózaírókat mutathat föl. Aztán a költőt igen is messze ragadja heve, a midőn így zeng nyelvünkről:

Oly diadalmas hódító
Mindig azért maradtál,
Mert hősöktől nyertél erőt
Honalapító hadverők
Hős kebléből fakadtál.

A II. számú: *Hazaszeretet* a kivándorlás ellen van intézve. A költő egy szép nyári napon a mezőn sétál s egy öreg földművessel találkozik, a ki elpanaszolja neki, hogy fia kivándorolt Amerikába, hol jól megy dolga, hívja őt is, de ő nem megy, mert magyar a szíve, magyar a lelke s ott kíván meghalni, hol ősei nyugsznak. A mű verselése jó, nem hiányzanak benne sikerült sorok is, de mint egész nem tud elég költői színvonalra emelkedni, van benne mesterkélttség is: az öreg földművelő pathosa inkább a költőé, mint a fölvelt személyé.

A IX. számú: *Itthon* inkább idyll, mint óda, szülőföldjét,

az ormánysági rónát dicsőíti a költő, melegséggel ugyan, de meglehetősen conventionalis módon.

A XIII. számú: *Hazafias dal*, satirai mű, a melyben a költő haragszik a sok rossz hazafias ódára s ellentétben Tompával, a ki a forradalom után azt tanácsolta a költőknek: «fiaim csak énekeljetek» így kiált fel: «fiaim ne énekeljetek!» Van benne egy pár jó ötlet, de sikerült és nonsikerült ötletek összefűzése még nem satira. E mellett nyelve és verselése éppen nem kitűnő, sőt rimelése itt-ott botrányos.

Legtöbb figyelmet érdemelnek a XI. és XXII. számúak. Az elsőnek czíme: *A mi királynénkhöz*; a mennyire a homályos előadásból kivehetni, alapeszméje és tartalma a következő: «Új hazát találtál ott, hol a görögök édes nyelve zeng s hol egy új világ tárul elődbe, melynek emberei megannyi félistenek. Te belémerülsz e világ (a görögök multja) szemléletébe, téged már sem az udvar, sem a tömeg lármája nem érdekel, te csak az eszményi embert szemléled, a mint azt a költő félistennek megalkotta. De bár távol élsz is tőlünk, mi veled vagyunk, mert a mi igazi otthonunk is ott van, a hol a tied: az eszmény magasságában. Mert noha mi is veszítettünk, mint te, de az eszmény nekünk is örök kincsünk marad. Most is szennyben gázolunk, pártérdekek szennyében, bűnünket magunk utáljuk legjobban, de akár hányfelé szakadozunk is: egy dologban a (nemzeti) nagyság és boldogság felől való álmában egyesül minden párt és veled van nagyasszonyunk.»

A felfogás a műben egy kissé erőltetett, de az alapeszme minden esetre eszme, ódai eszme. Azonban a kidolgozás homálya, hézagossága, a kifejezéseknek nem elég szabatossága és erőtlensége nem felel meg az eszme merészségének és megbénítja a szárnyalást.

A másik mű czíme: *Kivándorló hajók*. Ez elég világos, jó nyelvű és verselésű is, de nem elég tartalmas. Lendületesen kezdődik, a mint a költő a kivándorlókat vivő hajók után sóhajt, de azután inkább az értelemhez szól, mint a szívhez vagy képzelethez, kérve és rábeszélni akarva a kivándorlókat, hogy maradjanak itthon. A befejezés sem tud fölemelkedni s a kezdő sorokat kénytelen ismételni némi változattal.

Egyik bíráló elismerte ugyan, hogy a pályázat jobb műveiben is hiányzik több vagy kevesebb az önálló becsből, mindamellett a pályázat meddőségének elkerülése végett hajlandó volt a IX., XXII. és XXVIII. számúak valamelyikének kiadni a jutalmat. A bírálók többsége azonban, abból indulva ki, hogy az akadémia koszorújának becse kelleténél alább ne szálljon, a fentebb elősorolt okoknál fogva, a jutalom ki nem adását javasolja az akadémiaának.

Magyar tengerjog.

(Kivonat *Dr. Nagy Ferencz* l. t. február 12-én tartott székfoglalójából.)

A «magyar tengerjog» oly tárgy, mely az Akadémiának gazdag és változatos munkálatai között még nem fordul elő. Természetes következménye ez annak, hogy eddigelé a magyar jogtudomány általában nem ismert magyar tengerjogot, mint a nemzeti jog oly sarját, melylyel tudományosan foglalkozni lehetne és kellene; sőt bizonyára sok ember ajkán lesz a kérdés, vajjon magyar tengerjog valóban létezik-e? A midőn tehát értekező ezen a téren néminemű úttörői szerepre vállalkozott, a mire a képesítést különösen a magyar kormány megbízásából a tengerjog terén teljesített codificatorius működése által szerezte, mindenekelőtt azt kellett kimutatnia, hogy valamint nem pusztá képzelet, hogy van magyar tengerpart és magyar tengeri hajózás: azonképen a magyar tengerjog is valóság, nem csupán fictio.

Igaz azonban, hogy a magyar tengerjog hosszú ideig s nagyrészt még mai napság is csak annyiban magyar, a mennyiben a magyar tengeri kereskedelemre alkalmaztatik. De hogy olyan értelemben is magyar volna, hogy a magyar törvényhozás terméke lenne: arról csak a legújabb időben lehet beszélni; oly magyar tengerjogra pedig, a mely a tulajdonképeni magyar nemzet sajátos gondolkodásának bélyegét viselné magán, annak folytán, hogy a magyar tengerparti lakosság olasz és horvát, gondolni sem szabad.

Századokon keresztül egyáltalában nem találunk a jelenlegi magyar tenger melléken oly jogforrást, mely valamennyire hazai talajon fakadt, vagy bár csak az osztrák kormánytól származott volna. Csak a dalmát városokban készültek némely helyhatósági szabályok már a XIV. század kezdete óta. Így nevezetesen *Zárában*, *Spalatóban*, *Raguzában*, *Cattaróban*, valamint *Lesina*, *Curzola* és *Melida* szigetein. De ezek sem voltak eredetiek, hanem velencei minták szerint alkottattak, a mint hogy Dalmácia mívelődése és közigazgatása általában a velenceiek befolyása alatt fejlődött, még azon részeiben is, melyek közvetlenül Velence uralma alatt nem állottak. Ha ennél fogva a magyar tengerparton valamely jogvita eldöntése vált szükségessé, a mi annak csekély kereskedelmi forgalma mellett bizonyára ritka eset volt: nem maradt más hátra, mint vagy a hatalmas szomszéd: *Velence*

jogát, vagy pedig azokat a jogszabályokat alkalmazni, melyek a Földközi-tengeren általában követték. Így nevezetesen azt a híres joggyűjteményt, mely a *Consulado del mare* elnevezés alatt valószínűleg a XIV. század második felében (1370 körül) *Barcellona*-ban szerkesztetett s csakhamar az egész Földközi-tengeren uralkodóvá vált, sőt az Atlanti- és Északi-tenger partjain is figyelembe vétetett.

Az első lépések arra, hogy a magyar és egyúttal osztrák tengeri kereskedelem viszonyai államhatalmilag rendeztessenek: *III. Károly* király alatt tétettek. Különösen megemlítendő az 1717. évi június 2-án kelt nyiltparancs, mely az Adriai-tengeren a forgalom szabadságát mondja ki s a tengeri kereskedelemmel foglalkozó alattvalóknak hathatós támogatást, rendezett és gyors igazságszolgáltatást ígért.

Még nagyobb fontossággal bírt a Törökországgal 1718-ban kötött s a szabad hajózást és a kalózok elleni védelmet biztosító *passarovitz*-i béke folytán 1719. évi márczius 18-án kibocsátott nyiltparancs, mely a kereskedelem szabadságát és előmozdítását még jobban részletezi, *Fiume* és *Trieszt* városát szabad kikötőnek nyilvánítja, s mindkét helyen kincstári raktárak és előlegező bank felállítását ígéri, a kereskedők részére külön váltóbiróság és gyors eljárás behozatalát rendeli, a hajótörési jogot eltörli, vagyis a hajótörésből származó dolgok elsajátítását megtiltja stb. Az idézett és más rendeletek azonban, melyeket különben sem foganatosítottak minden részükben, teljesen háttérbe szorították *Mária Terézia* királynő gondoskodása által, a ki alatt a tengerészeti ügyek ellátása először nyert rendszeres alakot és valódi állami jelleget, s a ki számos egyéb intézkedés mellett megalkotta azt a mondhatni epochális jelentőségű tengerész-rendtartást, mely *Editto politico di navigazione mercantile* cím alatt 1774-ik évi április hó 25-én kibocsátva, csekély módosításokkal tengerjogunknak még ma is érvényben álló alapja. E rendelet egész kis törvénykönyv, mely hét fejezetben és mindegyikben külön számított, összesen 189 szakaszban a tengerészeti hatóságokat és a tengerésszemélyzet jogait és kötelességeit oly részletességgel és korához képest oly kitűnően szabályozza, hogy több tekintetben még az oly híres 1681. évi francia *Ordonnance de la marine*-nal is vetekedik.

Bármily jeles alkotás volt is azonban az *Editto politico* az akkori viszonyok között: a gyorsan fejlődő tengeri forgalom igényei azt idővel mégis meghaladták. E mellett távol állt attól, hogy az összes tengerjogi viszonyokat szabályozza, sőt ezeknek igen nagy része általa nem is érintetett. Ez áll különösen a *magánjogi* viszonyokról, melyek közül az *Editto politico* voltaképen csak a hajószemélyzet szolgálati viszonyait szabályozta; míg ellen-

ben a tengeri magánjog alkatrészeit képező egyéb viszonyokról: a hajótulajdoni és zálogjogi viszonyokról, az árú- és személy-fuvarozásról, a hajókölcsönről, a hajókárról, a hajó-összeütközésről, a tengeri biztosításról stb. semmi vagy csak egészen mellékes intézkedéseket tartalmaz. Természetes dolog ennél fogva, hogy az *Editto politico* már kezdettől fogva lényeges kiegészítésre szorult, a melyre részben a már említett *Consulado del mare*, részben az egyetemes jellegű európai tengerjog alkatrészét képező újabb jogforrások, köztük a szintén már idézett 1681. évi francia *Ordonnance de la marine* két hírneves commentárjával *Valin*-tól és *Émérigon*-tól, részben pedig szokások szolgáltak. Később e kiegészítő jogforrások, sőt maga az *Editto politico* helyébe egy más nevezetes, az előbbieknél még egyetemesebb jelentőségre emelkedett jogforrás lépett: az 1807-ben alkotott francia *Code de commerce*, illetve ennek II. könyve, a mely épen a tengeri kereskedelmet szabályozza. I. Napoleon e törvénykönyvet olasz szövegben: *«Codice di commercio di terra e di mare pel regno d'Italia»* czim alatt már 1808. évi július 17-én hozta be az általa 1805-ben alakított olasz királyságban, melyhez nemcsak Velencze, hanem Déltyrol, Dalmácia és Isztria is tartozott. Később pedig az 1811. évi április 15-én kelt rendelettel kiterjeszté az általa 1809-ben alapított *illyriai* királyságra, melyhez a mostani egész osztrák és magyar tengerpartot csatolta. A francia uralom nemsokára véget ért ugyan, mindazonáltal a francia törvény, hatályban létének rövid ideje alatt is, annyira meggyökerezett, hogy az mai napig is érvényben maradt. Az 1819. évi november 2-án kelt udvari rendelet kifejezetten megerősíté annak érvényét Dalmáciára nézve. Hasonlóképen elismerte azt az 1819. évi január 20-án kelt udvari tanácsi leirat a horvát tengerpartra nézve azáltal, hogy a *zenggi* kereskedelmi és váltótörvénszéket az addig fennálló törvények szerinti eljárásra utasította. Ezzel szemben ugyan a magyar és osztrák tengerpart legfontosabb részében, t. i. a *fiumei* és *trieszti* kerületben a francia foglalás előtti törvények, az 1814. évi szeptember 20-án és 1816. évi május 4-én kelt udvari rendeletekkel, egyszerűen visszaállítottak. De ennek daczára a *Code de commerce* tengerjogi része, mint kisegítő jogforrás, itt sem lépett hatályon kívül, hanem az *Editto politico* mellett épp úgy alkalmaztatott tovább, mint az említett többi részekben. Hogy minő jogalapon? Eleinte minden jogalap nélkül, pusztán azon okból, mert már alkalmazták és szükség volt rá, s észszerűtlen visszaesés lett volna, ha az *Editto politico* kiegészítésére ismét a régibb, már feledékenységbé ment jogforrásokat használták volna. Idővel pedig a *Code de commerce* alkalmazása annyira szokássá vált, hogy azt valósággal szokás-jogilag recipiálnak lehetett tekinteni. Tényleg ezen jogalap az,

a melyre annak érvényben léte, a magyar és osztrák tengerpart utóbb említett részében, úgy a tengerészeti hatóságok, mint a bíróságok részéről alapítatik, s melynek alapján, mint kölelező jogforrás a trieszti és fiumei tengerészeti hatóságok által olasz és német nyelven négy kötetben kiadott hivatalos tengerjogi gyűjteménybe: *Raccolta delle leggi ed ordinanze concernenti il servizio marittimo e portuale. Trieste 1883—1886.* is felvéttetett.

A tengeri ügyekben ítélő bíróságok tehát, nevezetesen a fiumei törvényszék és felebbvitel folytán a budapesti kir. ítélőtábla és a m. kir. curia, még mai napság is egészen idegen, *francia jog* alapján ítélnék. A magyar törvényhozás általában csak az 1839/40. évi országgyűlésen foglalkozott először tengerjoggal, de ekkor is csak annyiban, a mennyiben az 1840. évi XV. t.-cz. (a régi váltótörvény) II. r. 26. §-a kimondja, hogy a fiumei váltótörvényszék illetőségéhez «a tengeri hajózásból eredő perek» is tartoznak, s hogy «ezeknél ama közönséges szabálytól, hogy a felpereseknek az alperes törvényhatóságát kell követni, azon kivétel uralkodik, hogy az alperes, ha állása vagy vagy lakhelye tekintetéből a fiumei váltótörvényszékhez nem tartoznék is, ítéletét ennél kapja meg». Hogy azonban a fiumei váltótörvényszék s hasonlóképen az 1844. évi VI. t.-cz. 10. §-a által a magyar tenger melléki kormányt kebelében szervezett váltófeltörvényszék minő anyagi jog szerint ítél a tengeri ügyekben? arról semmi intézkedés nem történt.

Az alkotmány visszaállítása óta a tengerjog is már sürűbben fordul elő úgy a törvénytárban, mint a Rendeletek Tárában. Első sorban szükségessé vált az *Ausztriához* való viszonyt a tengeri ügyekre nézve szabályozni, a mi az 1867. évi XVI. t.-czikkbe foglalt vám- és kereskedelmi szövetségben történt. Ennek VI. cikke kimondja többi közt, hogy «mindazon ügyeket illetőleg, melyek a tengeri hajózásra és egészségügyre vonatkoznak, *egyforma törvényes rendszabályok* fognak a két fél között egyetértőleg megállapíttatni, addig pedig a jelenlegi szabályok maradnak érvényben»; s hogy mind a két államterület tengerpartjain és mindkét fél kereskedelmi tengerészeténél *egyforma tengeri magánjog* fog alkalmaztatni». Hasonlag kimondja az 1878-ban megújított s az ez évi XX. törvényczikkben foglalt vám- és kereskedelmi szövetség VI. cikke, hogy «a kikötőügyi és a tengeri egészségügyi közigazgatás a tengeri hajózás üzésére és a tengeri egészségügyre vonatkozólag, mindkét állam területén a két fél kormányai által *egyenlő szabályok szerint* és általában *lehetőleg összhangzatosan* fog intéztetni»; továbbá, hogy «mindkét fél tengerpartjain és kereskedelmi tengerészeténél *egyforma tengeri magánjog* fog alkalmaztatni és *annak korszerű átalakítása minél előbb fog*

eszközöltetni», mely utóbbi kijelentéseket az 1887. évi XXIV. t.-cikkbe foglalt, jelenleg fennálló vám- és kereskedelmi szövetség érintetlenül hagyott.

Kitetszik ebből, hogy a tengerjog nem képez ugyan tulajdonképeni közös ügyet Ausztriával, oly értelemben, mint a hadügy és haditengerészet, vagy a külügy; de azért mégis közös annyiban, a mennyiben csak közös egyetértéssel és összhangzatosan állapítható meg. Ennek folytán önálló nemzeti fejlődés a tengerjog terén ki van zárva; sőt eddigelé Magyarország még a *paritás* elvének megfelelő módon sem tudott érvényesülni, hanem teljesen Ausztria uszályhordozója volt; nemcsak ennek nagyobb tengeri helyzete következte, hanem főleg azért, mert Ausztria hosszas tapasztalatokkal bíró tisztviselőkkel rendelkezett, holott Magyarországnak a tengerészeti ügyekhez értő egyéneket még nevelnie kell. Hátránya a közösségnek továbbá az, a mi minden közösségnek következménye: hogy a megfelelő szabályok alkotása és különösen a tengerjognak már oly régen kilátásba vett reformja fölötté lassan halad előre, s ki tudja, még meddig fog ellúzódni?

Eddigelé a vám- és kereskedelmi szövetség első megkötése óta, tehát több mint 25 év alatt, a kereskedelmi törvényben foglalt néhány nem specifikus tengerjogi, hanem csak a tengerjogi ügyletekre vonatkozó kijelentéseken kívül, még csak *három* kisebb törvény megalkotása sikerült: az 1871. évi XVI. t.-cz. a tengeri hajók közbözéséről; az 1879. évi XVI. t.-cz. a tengeri hajók lajstromozásáról és az 1883. évi XXXII. t.-cz. a kikötői ügyekről. Azonkívül létrejött néhány fontosabb *rendelet*, melyek túlnyomóan *közigazgatási* természetűek. A mi ellenben a tulajdonképeni tengerjogot, különösen a tengeri *magánjogot* illeti: ennek alkotmányos úton való újjászabályozása még mindig várat magára, daczára, hogy a kölcsönös tárgyalások már 1870 óta folynak. Az *Editto politico* helyébe teendő új *tengerészrendtartás*, a mely egyúttal a speciális tengeri *büntetőjogot* is magában foglalja, egyszer már eljutott odáig, hogy a képviselőház elé terjesztett, a mi 1887-ben történt. Azonban e javaslat, mely nagyrészen nem más, mint az 1872. évi német *Seemannsordnung* fordítása, még bizottságilag sem lett teljesen letárgyalva, nem hogy törvényerőre emelkedett volna; a minek okai egyrészt szerfölött hiányos és hibás szövegezése, másrészt pedig közjogi akadályok voltak. Kifogás tétetett ugyanis Horvát-Szlavonország részéről a *büntetőjogi* intézkedések miatt, melyekre vonatkozólag azt vitatták, hogy miután az igazságszolgáltatás és különösen a a büntetőjog is az 1868. évi XXX. t.-cz. értelmében *autonom* horvát ügyet képez, a közös magyar országgyűlés a tengerészetre vonatkozólag sem hozhat oly törvényt, mely ezen autonómiába ütközik. Azonban a horvátoknak ebben nem volt igazuk, mert

az idézett törvénycikk 48. §-a a *«tengerészeti jog kiszolgáltatását»* kifejezetten kiveszi; azt pedig nem lehet mondani, hogy a tengerészeti jog éppen csak a tengeri *magánjogot* jelenti, a mikor mindenütt a világon különleges tengeri büntetőjogi szabályok is vannak. Hasonlóképen nem tesz különbséget tengeri magán- és büntetőjog között a fiumei törvénykezés ideiglenes szabályozása tárgyában 1871. évi szeptember 14-én kelt s még ma is érvényes rendelet, midőn a 3. §-ban kimondja, hogy *«a fiumei kir. törvényszék hatósága alá tartoznak: Fiume sz. kir. város és kerület, Buccari kerület és Fiumemegye tengerpartja tengerjogi ügyekben»*. A magyar kormány nem is mulasztotta el ezt erélyesen érvényesíteni, de az erre vonatkozó tárgyalások mégis hat évig húzódtak, míg végre az 1893. év folyamán sikerült a horvát bánt arra bírni, hogy kifogását visszavonja s a magyar álláspont jogosságát ismerje el. Időközben Ausztriában is változott némileg a helyzet a birodalmi tanácsban történt módosítások folytán, úgy hogy újabb érdemleges tárgyalásokra volt szükség, melyekből a javaslat lényegesen megváltozva került ki. Remélhetőleg ez az új javaslat nemsokára a törvényhozás elé fog terjesztetni, s miután a főakadály szerencsésen el hárított, talán rövid idő alatt törvény is lesz belőle.

A tengeri *magánjoggal*, sajnos, még nem jutottunk ennyire! Az igaz, hogy ez a reform nagyobb, fontosabb és nehezebb része, mely éppen azért sokkal több tanulmányt és körültekintést igényel, feltéve, hogy azt saját erőnkkel s nem egyszerű *receptióval* akarjuk keresztülvinni. A osztrák kormány ugyan erre nézve is kezdettől fogva azt az álláspontot foglalta el, hogy nekünk önálló alkotásra nincs szükségünk. Tökéletesen eleget teszünk szerinte a reformkövetelménynek, ha a *német kereskedelmi törvényt*, illetve ennek a tengerjogot tartalmazó V. könyvét némi csekély módosításokkal recipiáljuk, a mint ezt Ausztria már 1862-ben szándékolta, a mikor a német kereskedelmi törvény szárazföldi részét elfogadta. Át is küldött a magyar kormányhoz a német kereskedelmi törvény receptióját magában foglaló javaslatot, először már 1870-ben, később ismételve s némi változtatásokkal 1874-ben és 1887-ben. De habár a magyar kormány eleinte hajlandó volt is ennek elfogadására, sőt a magyar kereskedelmi miniszter 1873-ban kijelentette, hogy a német törvényt egészen változatlanul óhajtaná életbeléptetni, a mit még az osztrákok is sokallottak: mindinkább megérlelődött az a felfogás, hogy a német kereskedelmi törvény receptiója nem lehetséges. Bármily jeles törvény legyen is a német, bármily nagy haladást jelentett is a megelőző törvényhozási alkotásokkal szemben: annyi bizonyos, hogy az a maga egészében teljesen idegen előttünk, holott a francia jog a mi létező jogunk, a melylyel a tenger melléki lakosság annyira összeforrott, hogy

figyelman kívül hagyása vagy egyszerű léletétele határozott törvényhozási hiba volna. A törvényhozás egyik alapelve, hogy a meglévő alapon építsen tovább. A létezőt eldobni, *tabula rasát* csinálni s egészen újat alkotni legfeljebb akkor indokolt, ha a régi jogállapot az új viszonyokkal teljesen ellentétben áll. De ez az eset a nálunk alkalmazásban lévő francia tengerjognál nem forog fenn. A tengerészeti viszonyok az utolsó évtizedek alatt sokat változtak ugyan, a mit a törvényhozásnak mindenesetre tekintetbe kell vennie. De alapjokban véve ma is olyanok, mint a század elején, s ha a *Code de commerce* az új viszonyoknak teljesen nem is felel meg többé, sőt voltaképen már eredetileg sem volt kielégítő s önálló törvényhozási alkotás, hanem leginkább csak az 1681. évi *Ordonnance* utánzata: azt mégsem lehet mondani, hogy e törvénykönyvet még a reform alapjául sem lehet már venni. Valamennyi nemzet, mely a francia jog területéhez tartozik s később a tengeri jogot újból szabályozta, megczáfolja e föltevést. Sőt maga a német kereskedelmi törvény is czáfolatot tartalmaz erre nézve, midőn köztudomású dolog, hogy maga is ugyancsak a francia jogból indult ki.

De ha a francia jog nem is volna nálunk tényleg alkalmazásban: még akkor sem volna helyes, ha mi a német tengerjogot a maga egészében egyszerűen recipiálnók. Bizonyos mindenekelőtt az, hogy *jogegységi érdekek* e receptio mellett nem harczolnak. *Politikai* szempontból ily érdek lehetett a hatvanas évek elején, mikor Ausztria külpolitikájának súlypontja Németországban volt. De e részben a viszonyok gyökeresen megváltoztak. Magyarországra nézve pedig a német joggal való közösség politikai érdek soha sem volt. De nincs jogegységi érdek *gazdasági, forgalmi* tekintetben sem. Köztudomású dolog, hogy a mi *tengeri* forgalmunk Németországgal vajmi csekély, s hogy ellenkezőleg leginkább a francia-olasz tengerjog területeivel állunk összeköttetésben. E részben egészen más a helyzet, mint a szárazföldi kereskedelem tekintetében, a mely tudvalevőleg épen Németországgal, mint a legnagyobb határállammal, a legsűrűbb. Ugyanazért a mily indokolt volt Ausztriában a német K. T. négy első könyvét behozni, s hogy még Magyarország sem vonta ki magát a gazdaságilag követelt jogegység lehető megközelítése alól Németországgal, midőn a kereskedelmi és a váltótörvényt alkotta meg: éppannyira indokolatlan volna ezt a jogegységet a tengeri viszonyokban is keresztülvinni; eltávolítván bennünket jogilag épen azoktól, a kikre gazdaságilag leginkább vagyunk utalva.

De a német tengerjog receptiója annak *belső mivoltában* sem talál elegendő igazolást. Nem kell ám hinni, hogy a német tengerjog minden kritikán felüli alkotás! Vannak neki is hiányai és fogyatkozásai; egészben véve pedig annyira theoretikus,

terjengős és nehézkes, hogy tanulmányozása és alkalmazása a tengerjoggal úgyis csak kivételesen foglalkozó magyar bírák részéről szinte leküzdhetetlen feladat lenne. E tekintetben a német ker. törv. tengerjogi része messze elmarad annak szárazföldi részétől, úgyszintén a német váltórendszabálytól, a melyeknek rövidsége, szabatossága és áttekinthetősége ritkítja párját. Ezt nemcsak Németországon kívül állítják, hanem maguk a németek is elismerik, valamint tény az, hogy a német K. Törv. számos intézkedése a gyakorlati alkalmazásban egyenesen helytelennek bizonyult, miért is a német tengerjog *revisiója* már huzamos idő óta állandó napirenden van.

Lehetetlennek tűnik fel végül a német tengerjog receptiója, ha figyelemre méltatjuk azon nagy változásokat, melyeket a tengerjogi törvényhozás más államokban épen a német keresk. törvénykönyv megalkotása óta szenvedett. Azon több mint 30 évi időközben, mióta a német tengerjog érvénybe lépett, a többi állam nem szorítkozott csupán arra, hogy a német törvény haladottabb intézkedéseit megismerje és magáévá tegye, hanem a német törvényt sok tekintetben meg is haladta. A mennyit tehát más nemzetek nyertek a németektől, ugyanannyit nyerhetnek most a németek ismét ő tőlük. A mi pedig magunkat illet: mi valóban a legnagyobb szegénységi bizonyítványt állítanak ki magunknak, ha a német törvény receptiójához most is ragaszkodva, a tengerjog terén előfordult újabb jelenségek előtt szemet hunynánk s azokat hasznunkra nem fordítanók.

Bármily kényelmes dolog volna is a német keresk. törvény receptiója: ésszerűleg nem tehetünk mást, mint a mit a körültekintő törvényhozónak mindig kell tennie, ha oly törvény megalkotására határozza el magát, a melynek nemzetközi jellege van, t. i. *mindent felhasználni, a mit a hazai jogforrások mellett a mértékadó külföldi törvényhozások, elmélet és gyakorlat nyújtanak*. A tengeri magánjog újjászabályozásánál, tehát sem egyoldalú német, sem egyoldalú francia vagy olasz nyomokon nem szabad haladnunk, hanem önállóan kell felépítenünk a törvényt valamennyinek segítségével, s nem szabad ignorálnunk a tőlünk távolabb álló nemzetek munkáját sem, ha és mennyiben abból valami jót meríthetünk. Az eredetiségtől még ezen eljárás mellett is messze maradunk; de hisz erre nekünk, mint másodrangú tengeri hatalomnak úgy sem lehet gondolni. A fő az, hogy egyoldalú utánpótlás ne legyünk akkor, a mikor sem politikai, sem gazdasági okok az egyszerű utánpótlást nem követelik; az illető törvény viszonya eddigi jogunkhoz s más törvényhozásokhoz pedig az egyoldalú utánpótlást ésszerűen meg nem engedti.

A magyar kormány a tengerjognak a most jelzett irányban

leendő reformjának követelményétől most már teljesen át van hatva; sőt nem érte be azzal, hogy az osztrák receptionalis törekvéseket elutasítsa, hanem gyorsítani és könnyíteni óhajtván a már sürgőssé vált munka létrejöttét, a positiv cselekvés terére lépett. Az előadottak értelmében készített javaslat ez idő szerint már kész, s ha egy kiküldött szűkebb bizottság vizsgálatán is keresztül ment, német nyelvre fog fordíttatni s az osztrák kormánynak átküldetni. Feltehető, hogy bár az osztrákok részéről nem fog hiányozni a féltékenységi érzetből fakadó lehangoltság a miatt, hogy mi magyarok ezen a téren is önállóan és kezdeményezőleg merünk föllépni: csakhamar mégis reá fognak állni a magyar kormány által kijelölt alapra. Kilátásunk van tehát reá, hogy a *«magyar tengerjog»* nemsokára teljes betetőzést fog nyerni.

Legyen szabad reményleni, hogy ezzel kapcsolatban annak *tudományos művelése* is lendületet fog venni. Hogy a tengerjog erre nagy mértékben érdemes, a művelt jogászközönség előtt, a mely már a római jogból a mai hajókölcson gyökerét képező *foedus nauticum*-ot, a tengeri épügy mint a szárazföldi fuvarozók felelősségének alapját képezett *receptum nautarum*-ot és *actio exercitoria*-t és a hajókárjognak ma is értékes forrását: a *lex Rhodia de jactu*-t ismeri; a mely tudja azt, hogy pl. a szárazföldi biztosítás a tengeri biztosításból fejlődött ki; a mely hallott arról, hogy a nagyobb tengeri nemzetek: első sorban az angolok és francziák, minő nagy kiterjedésű tengerjogi irodalommal bírnak, fölösleges bizonyítani.

Elektromos üzem alkalmazása távolsági forgalmú vasutakon.

(Kivonat *Zipernowsky Károly* lt. febr. 19-én tartott székfoglalójából.)

Az 1892. évi frankfurti elektrotechnikai kiállításkor tartott congressus egyik főülésén egy elektromos vasút tervét voltam szerencsés bemutatni, a melylyel a közlekedés a ma használatos menetgyorsaságnak majdnem háromszorosával történhetnék.

Az a vonal, a melyet az érintett terv kidolgozásában szem előtt tartottam, a budapest-bécsi vonal volt, vagyis Budapest és Bécs között lett volna e tervem alapján egy közvetlen elektromos vasúti összeköttetés létesítendő.

E vasút számára egy külön nyom kijelölése vált szükségessé, a mennyiben a nyomjelzés kérdésének megvitatásakor kitűnt, hogy sem a Duna jobb, sem balpartján már meglevő sín-

összeköttetés az új vasút céljára nem lenne alkalmas, a mennyiben a sebességnek egészen 250 km.-nyire való fokozása mellett, a mai gyenge fölépítmény az alkalmazandó járóművek súlyának és összes méreteinek egyáltalában meg nem felelne.

Nem akarok az akkori tervemmel kapcsolatos összes szerkezetek beható ismertetésével foglalkozni, mivel ezek az elektrotechnikai folyóiratokban kimerítően ismertetve voltak és mivel részletes ismertetésük tulajdonképeni tárgyamnak szánt időből sokat elvonna és azért röviden csak annyit akarok belőle megemlíteni, a mennyi a továbbiak megértésére okvetlenül szükséges.

Mindenek előtt hangsúlyoznom kell, hogy az ily nagy sebességgel való közlekedés csakis országos fővárosok, fontos kereskedelmi középpontok közt kívánatos s hogy a megoldani megkísérelt feladat célja az lenne, két ily középpontot, melyek politikai, üzleti vagy más okoknál fogva egymással szoros kapcsolatban vannak, térbelileg is egymáshoz közel hozni. Az ilyen városok közti távolságot tulajdonképen nem is annyira azon kilométerek száma határozza meg, mely őket elválasztja, hanem inkább azon idő, mely alatt egyikéből a másikába el lehet jutni. Ha ez időt a minimumra sikerül leszállítani; ez által ugyanoly arányban a távolságot is kisebbitettük. Az elektrotechnika és a vasútépítészet ez idő szerint már oly magas fejlettségnek örvend, hogy — mint említettem — nézetem szerint, és — legalább a mennyire ezt a folyóiratok útján kifejezték — az azóta e tárgyban véleményyt mondott technikusok nagy részének nézete szerint is, 200—250 km. sebességű vasúti üzemet csakugyan lehetséges volna létesíteni.

Ha így sikerülni fog a két főváros közti közlekedési időt aránylag igen csekélyre leszállítani, e két város közötti forgalmat tulajdonképen olyannak kell tekintenünk, mintha az csak *egy* város belforgalma lenne, a melynek közlekedésére legjobban a tramwayszerű közlekedés felel meg. Ennélfogva a mondott esetben is rövid időközökben közlekedő egyes, habár nehezebb kocsik alkalmazását vettem szemügyre.

Ily nagy sebességet gőzlokomotivokkal elérni nem lehet, a mennyiben a lokomotivok súlyát óriási mértékben nagyobbitani kellene. Nemkülönben a mai lokomotivok szerkezeténél fogva elkerülhetetlenül ide-oda imbolygó tömegek veszélyes befolyása oly mértéket öltene, hogy az okvetlenül szükséges biztonság egyáltalában nem volna elérhető.

Hogy azonban a terv keresztülvihető legyen, szükségesnek mutatkozott egy egészen új vasúti vonal kijelölése, a melyen csupán 2—3000 méter sugarú kanyarulatok lennének alkalmazva és a melyen csak igen csekély emelkedések lennének.

A fölépítmény 60—70 kg.-os sinekből volna előállítandó.

s az eddigitől eltérő módon sokkal szilárdabban szerkesztve, míg a pályatestnek idegenek számára teljesen hozzáférhetetlennek kellene lennie, minél fogva e vonal építése és üzemben tartása sokkal költségesebb is lenne.

Ebből önként következik, hogy az ily vonal építése aránytalanul nagyobb pénzbeli befektetést kíván és hogy annak jövődelmezősége sokkal inkább kérdéses, *mint technikai kivételnek lehetősége*, s hogy így alig találkoznék ma kormány vagy tőkepénzes, a ki ily vállalatba nagyobb összegeket hajlandó volna befektetni.

Az elektromos üzem azonban annyi előnnyel jár, hogy annak mielőbbi bevezetése a távol forgalmú, *ma gőzüzemre berendezett vasutakra nézve is kívánatos lenne*. Hiszen ugyanazok az előnyök, a melyek az elektromos városi vasutat annyiival kedveltebbé teszik a közönség előtt, mint a ló- vagy gőzvasutat, a távolforgalmú vasutakon még fokozottabb mértékben érvényesülnének, ha ezeken szintén elektromos hajtó erő alkalmaztatnék. Erre nézve pedig legelső sorban azt kell megállapítanom, hogy a fővasutaknál, a most meglevő pályaszerkezet megtartása mellett is, már a most alkalmazottnál jóval nagyobb sebesség érthetnék el, de másodrendű vasutaknál is, különösen a személyforgalmat illetőleg oly sebesség volna alkalmazható, mint a melylyel ma az *elsőrendű vasutak gyorsvonatai közlekednek*. Természetes, hogy e berendezés esetén azonkívül még a jelzéseket is megfelelően kellene szervezni, harangművek, sorompók stb. létesítése és a kellő vonalőrök alkalmazása mellett.

A közel multban egy ilyen másodrendű vasút igazgatósága a *Ganz és Társa* czéghez fordult, hogy a vonalán alkalmazandó elektromos üzem kérdését tanulmányozva, ez irányban neki javaslatokat tegyen. Alkalmam nyilván e kérdéssel behatóan foglalkoznom, ebbeli kutatásaim eredményét szerencsém van ezennel a tekintetes Akadémia elé terjeszteni.

Az imént megjelölt feladat megoldására két mód kínálkozik. Ezek egyike ugyanaz a mód, mely az elektromos vasutak legnagyobb részénél alkalmazva van s mely abból áll, hogy egy központi telephben elektromos áram fejlesztetik, mely földfeletti vagy földalatti drótok segélyével jut a vasút mentén haladó vezetékekbe, a honnan egy a mozgatandó kocsiból kinyúló szerkezet által a kocsi belsejébe, illetve a kerekek közvetlen szomszédságában elhelyezett elektromotorba vitetik át. Mielőtt az áram ezen elektromotorba jönne, különféle szabályzó készülékeken megy keresztül, melyek a kocsivezető által kezeltetnek és a kocsinak kisebb-nagyobb sebességet adnak vagy pedig a menet irányát változtatják. Az ily külső áram-hozzávezetéssel felszerelt kocsi tehát nemcsak a pályán levő sinekhez van kötve, hanem még

azonkívül azon áramvezetékhez is, melyből a hajtására szükséges elektromos energiát kapja. Azt a vezetékét, a melyből a kocsi az áramot közvetlenül kapja, *munkavezetéknek* nevezzük, megkülönböztetésül az ú. n. tápvezetéktől, vagyis azon vezetéktől, mely e munkavezetékét helyenként az áramfejlesztő központban levő gépekkel összeköti. Az áram feszültsége a munka- és tápvezetékben rendesen nem igen különbözik, azonban az itt tárgyalandó esetben a két vezetékben egymástól lényegesen eltérő feszültségű áram kering.

A kocsi a mozgásra szükséges energiát kívülről kapván, azon nagy előnyben részesül, hogy önsúlya lehetőleg csekély lehet, a mennyiben a kocsitest, a motorok, néhány szabályzó készülék és az utasok súlya teszik az összes szállítandó súlyt. Az ilyen rendszer alkalmazása mellett tehát a gyorsítandó tömeg nem nagy, minélfogva az utasokat, aránylag csekély energia felhasználása mellett, nagy sebességgel lehet továbbítani, noha az egész pálya mentén vezetékre lévén szükség, a berendezés kissé költségessé válik.

Még költségesebb pedig az elektromos vezeték akkor, ha azt nem mint földfeletti légvezetékét, hanem mint pl. a budapesti városi vasútnál, a föld alatt külön csatornában kell létesíteni.

Természetes, hogy nagyobb távolságra berendezett forgalonnál ily földalatti vezetékek használatáról szó sem lehet.

Költségek tekintetében az első pillanatra előnyösebbnek látszik egy második módszer alkalmazása, melynél a külső vezetékek elmaradhatnak és a kocsi a mozgására szükséges energiát magában rejti, a mint ez pl. a gőzüzemű vasutaknál történik. Ez a berendezés úgy történik, hogy az elektromórral felszerelt kocsiiban magában vagy pedig egy mellékkocsiban elektromos áramot szolgáltató gyűjtőket, *akkumulátorokat* helyezünk el, melyekből az áramot ép oly módon vezetjük a motorhoz, mint pl. a lokomotivnál a gőzt a kazánból a lokomotiv alján elhelyezett gőzgéphez.

Vizsgáljuk már most meg e kétféle elektromos üzemmel összefüggő vontatási viszonyokat, és pedig induljunk ki egy elektromos üzemű városi vasút viszonyaiból, hol az utcázakon elhelyezett síneken egyes könnyű kocsik haladnak és pedig mérsékelt sebességgel és a melyekben az utasok rendesen csak rövid ideig időznek, és hasonlítsuk már most össze az előbb említett két módszert: t. i. a *külső áramvezeték* és az *akkumulátorok* módszerét.

Az első esetben kocsink súlya $3\frac{1}{2}$ tonna, a rajta elhelyezett elektromórral együtt. A haszonsúly — t. i. az utasok maximális súlya — $3 t.$, úgy hogy összesen $6\frac{1}{2} t.$ súly gyorsítandó a síneken és pedig, tegyük fel, 20 km. maximális sebességgel.

Ha ugyanezt a kocsit már most akkumulátorokkal akarjuk üzemben tartani, még pedig akkép, hogy olyan kapacitású akkumulátorok alkalmaztassanak, melyek az üzemet, mondjuk, 5 órán át legyenek képesek fentartani, e célra legalább $2\frac{1}{2}$ t. súlyú akkumulátorokra van szükség. Ámde eme nagyobb terhelésnek megfelelően a kocsi szerkezetét erősíteni és motorját is nagyobbítani kell, és pedig ilyen arányban:

$$\frac{3\frac{1}{2} + 3 + 2\frac{1}{2}}{3\frac{1}{2} + 3} = 1.38$$

Azonban az ezen arányban nagyobbított motor táplálására az akkumulátorokban felhalmozott energia már nem lesz elég-séges a kocsinak öt órán át való hajtására, hanem csak kisebb időn át lesz képes azt üzemben tartani. Tekintetbe kell vennünk, hogy a kocsi önsúlyát is, a nagyobb terhelésnek megfelelően, az alkalmazandó erősebb szerkezet miatt nagyobbítani kell s e nagyobbítást kerek számban 1 tonnára becsülhetjük. Az akkumulátoroknak tehát ez esetben csak

$$\frac{3\frac{1}{2} + 3}{3\frac{1}{2} + 3 + 2\frac{1}{2} + 1} = \frac{65}{100}$$

azaz hatvanöt századrésze marad meg eredeti képességükből s ennél fogva az előbb felvett öt óra helyett csak $3\frac{1}{4}$ órán át lesznek képesek a kocsit árammal ellátni.

Eddigi számításaimban mindig csak tramwaykocsit tételeztem fel, melynél a városi üzem viszonyaihoz képest az utasok a kocsiban aránylag csak rövid ideig tartózkodnak, a miért is eme kocsiknál nem annyira az utasok kényelme, mint inkább abszolút megférhetőségük jön tekintetbe, a mint ezt mindannyian tapasztalásból tudjuk.

Tényleg a három tonna terhelés — egy utasra 70 kg. átlagos súlyt számítva — 42 utasnak felel meg, melyeknek, ha nem városi tramwayforgalomról van szó, hanem egy hosszabb ideig tartó utazásról, okvetlenül nagyobb kényelmet kell nyújtani, mint a minőt azoknak az eredetileg felvett $3\frac{1}{2}$ tonnás kocsiban nyújtani képesek vagyunk. Ennek következtében, ha hosszabb tartózkodásról, illetve vasuti utazásról lenne szó, sokkal tágasabb és nehezebb kocsit kellene számításunk alapjául venni, mely ennél fogva újra nagyobb hajtó erőt és súlyosabb akkumulátorokat követelne.

Hagyjuk azonban egyelőre e körülményt tekinteten kívül és emlékezzünk meg arról, hogy zsúfolásig telt kocsink csupán 20 km. maximális sebességgel mozog és számítsuk ki, mily arányban nő a sebességgel a *hajtóerő*-szükséglet.

A vontató ellenállás nagyságára nézve a következő képlet áll : *)

$$W = \left(2.5 + \frac{v^2}{1000} + \frac{1}{n} \right) g$$

Példánkban v a vonat sebessége óránként km.-ekben $= 20$

összes súlya tonnákban = 6.5

Tegyük fel, hogy $1/n$: a pályatest emelkedése = 0
mely számokat a fenti képletbe helyettesítve, lesz:

$$W = \left(2.5 + \frac{400}{1000} \right) 6.5 = 188 \text{ r. 19.}$$

De ha a kocsit azzal a sebességgel kívánjuk közlekedtetni, melyet a mai gyorsvonatok érnek, azaz 80 km.-rel, ez esetben a képlet szerint

$$W = \left(2.5 + \frac{6400}{1000} \right) 6.5 = 57.8 \approx 58.$$

vagyis e sebesség elérésére körülbelül háromszor oly nagy vontató erőre van szükségünk; azaz ha a közúti kocsik 20 km. maximális sebesség mellett átlag 10 lóerőt**) kíván meg, úgy 80 km. sebesség elérésére — felejtünk el egy pillanatra, hogy ez tramway-üzemnél lehetetlen — 3×10 azaz 30 lóerőre volna átlagosan szükségünk.

Hagyjuk el most azonban a tramwaykocsit, a melyben sem hosszabb időn át nem lehet 42 utast elhelyezni, sem 80 km. sebességgel közlekedni és tétélezzünk fel oly rendes szerkezetű kocsit, mely 42 utas számára a szükséges kényelmet megadja és a 80 km. vagy még nagyobb sebességnek megfelelően van építve. Az ilyen kocsinak körülbelöl 25 t. az önsúlya és mivel egy $6\frac{1}{2}$ tonnás tramwaykocsinak 20 km. sebességgel való mozgatásához átlag 10 lóerőre van szükség, a 25 tonnás kocsi alkalmazása esetén az előbbi képlet szerint

80 km. sebesség mellett körülbelől 120 lóerőre van szükség

100	»	»	»	»	170	»	»	»
120	»	»	»	»	230	»	»	»

Ez utóbbi sebesség az, a melylyel a mai elsőrangú pályák fölépítményének felhasználása mellett, a kocsit járatni lehetne, természetesen külső áram hozzávezetésével.

E számok, melyeket így a hajtó erő nagyságára nézve

*) A magyar kir. államvasuti lokomotivok vonó erejének és megterhelésének összeállítása. 1892.

**) *Söpkéz*, Magyar Mérnök- és Építész-egylet Közlönye 1893. VIII. füz. 286. old.

kapunk, jóval nagyobbak, mint azok, melyeket a fentemlített Clarke-féle képlet közvetlen alkalmazásával kaptunk volna.

Ugyanis a fentebbi képletbe a különféle sebességeknek megfelelő értékeket helyettesítve, megkapjuk a vonat ellenállását kilogrammokban. Ez szorozva a méterekben kifejezett sebességgel, adja a felhasználandó munkát kilogramm-méterekben s ezt végre osztva 75-el kapjuk az alkalmazandó elektromotorok munkabírását L -t lóerőkben.

Azaz :

$v = 80$	kilométernek megfelelően	65	lóerőt
$v = 100$	"	115.4	"
és $v = 120$	"	185	"

vagyis jóval kisebb számokat, mint az imént.

A különbség oka a sokkal kisebb ellenállás, melyre a vonat a Vignol-síneken talál, a közuti vasúti síneken fellépő ellentállással szemben.

E számok a teljesen sík pályán való munkaszükségletet adják, ha azonban felteszszük, hogy 10 % emelkedés van a pályán, lesz pl. 100 kilométernek megfelelően a munkaszükséglet :

$$L = 116.3 \text{ lóerő,}$$

a miből látszik, hogy ily nagy sebességeknél a pálya emelkedésének befolyása igen csekély.

Nagyobb sebességeknél a különbség a két számadat közt kisebb, s feltehető, hogy a Clarke-féle képletből nyert számok inkább fogják a tényleges munkaszükségletet megadni, miért is jövőben azokat fogjuk használni.

Ha e kocsin akkumulátor-üzemet akarnánk alkalmazni, akkor az erősebb szerkezet következtében a kocsi önsúlyát, a nagyfokú terhelés miatt, körülbelül 10 tonnával kellene nagyobbítanunk, azaz a kocsi súlya körülbelül 35 tonna lenne, minthogy a 180 lóerőnek megfelelő akkumulátor, mely 3 órai üzemre adja az áramot, 32 tonna súlyú fogna lenni.

Látjuk ebből, hogy mennél nagyobb a sebesség, a melylyel közlekedni akarunk, annál kevésbé alkalmasak az akkumulátorok ily üzemhez, mert az úgynevezett holt súly aránytalanul növekszik. Ha tehát kitűnő hatásfokú és tartósságú akkumulátorokat tételezünk is fel, azoknak még ez idő szerinti nagy súlya problémánknak ezen az úton való megoldását lehetetlenné teszi. Valószínű, hogy a sebességi határ, melynél tramwayszerű üzemben akkumulátorokat lehet alkalmazni, igen alant fekszik és alig haladja meg a 12 km-t óránként. Nagyobb sebesség elérésére azonban aránylag nagy súlyuknál fogva nem alkalmasak.

Térjünk át már most a második módszerre, melynél az áram külső vezetékek által vezetetik a kocsi. Az itt használ-

ható kocsi, szerkezetére nézve, hasonlít az úgynevezett háló- vagy étkező kocsikhoz, melyeknél a tulajdonképeni kocsi két forgókereten nyugszik.

E kocsi szerkesztésében főleg két követelmény irányadó: a fölépítmény lehető kimélése és nagy sebesség alkalmazásának lehetősége, teljes járatbiztonság mellett. Mindkét feltételnek megfelelhetünk, ha a kocsinak a kellő szerkesztés által nyugodt, ingástól mentes járást biztosítunk. Ez a nyugodt mozgás elérhető a kocsi súlyvonalának lehetőleg alacsony elhelyezése és a forgókereteknek a kocsi legvégén való alkalmazása által. Ha e két alapelvet elfogadjuk, azonfelül még azt az előnyt is elérjük, hogy a kocsi lehetőleg csekély erő kifejtést kíván, mivel imbolygása az alacsony súlypont következtében csökken. Az erőszükséglet ezenkívül még azáltal is kisebbedik, hogy a levegő ellenállása alacsonyabb kocsiknál csekélyebb, a mennyiben e kocsinak a levegőt hasító keresztmetszete a sínek felett sokkal kisebb, mint a ma használatban lévő vasúti kocsiké.

Ilyen kocsi mindazon kényelemmel lenne berendezve, mint a minő a jelenlegi gyorsvonatok kocsijain található: toilette, elektromos világítás, fűtés stb.

A kocsiban a következő szakaszok lennének:

1. két gépszakasz a kocsi két végén;
2. egy podgyász és könnyű terhek elhelyezésére szolgáló szakasz;
3. egy postaszakasz és
4. a tulajdonképeni utas-szakaszok.

A teherszállítás ilyenmő járóműveknél már előre is ki levén zárva, csupán az útpodgyász szállítása jönne tekintetbe. Szükségesnek véltem ezenkívül a postaszállításról is megfelelőleg gondoskodni, mivel ezek a kocsik, nagyobb sebességüknél fogva, czélszerűen használhatók fel gyorsabb postaforgalom létesítésére.

Az imént érintett általános elvekből kiindulva, jött létre a most bemutatott gyorskocsi, mely az elektromos mőorkocsinak — a mint az meglevő pályákon használható lenne — mintegy típusát képviseli. A gőzvasútaknál jelenleg használatban levő hosszabb, 4 tengelyő személykocsiknál a kocsi ráz két vagy több vízszintes tartón nyugszik olyformán, hogy a padló a kocsi mentén mindenütt egy niveauban fekszik. E berendezés mellett azonban nagyobb átmérőő kerekek nem igen alkalmazhatók, mivel ez által a kocsi súlypontja nagyon magasra emelkednék.

A most bemutatott szerkezetben a főtartók úgy vannak alkalmazva, hogy a forgó keretek közt legörbülnek, és így a tulajdonképeni kocsi padló a sinfejek felett csak csekély magasságban van s a kocsi súlypontja jóval lejjebb esik, mint a most divó kocsik bármelyikénél. E berendezés mellett pedig, a legnagyobb

sebesség alkalmazásakor is, a pályából való kisiklás veszélye aránytalanul kisebb, mint a közönséges szerkezetű vasúti kocsi bármelyikénél.

A két forgókeret a kocsiszekrény két vége alá van helyezve; a kocsiszekrény tartói pedig, miután azok 22'8 m. hosszúak, kombinált szerkezetű hengervasakból alkottattak.

A kerekek 1 méter átmérőjűek és 80 km. sebesség mellett 425 fordulatot tesznek percenként; 100 km. sebességnél 533 és 120 km-nél 640 fordulatot, mely számok a motorok és tengelyek közötti áttételre igen alkalmasak. Az elektromotorok a tengelyekre egyszerű áttétel által működnek.

A koci homlokfalai ferde síkok, melyek a két oldalsík-kal görbe felületek által függnek össze.

E koci jellemző sajátosságai tehát: a kocsiszekrény mély fekvése, a koci mély súlypontja, jó hosszvezeték a forgókereknek a koci végei alá helyezése által, és a kisiklás elleni biztonság.

Áttérve a koci belső berendezésére, benne			
két I. osztályú szakaszt	8	ülőhelylyel,	
két II. »	8	»	
egy II. »	6	»	

összesen tehát 38 ülőhelyt találunk.

Mint hogy a 120 kmnyi sebesség elérésére körülbelül 185 lóerő szükséges, azt két motorra oszthatjuk szét s így a négy tengelyből csak kettőre jutna közvetlenül hajtóerő. Hogy azonban a koci összes adhaesió-súlya ki legyen használva, külső kapcsolórudak alkalmazása által az összes tengelyek hajtása lehetséges lenne.

Tekintettel azonban arra, hogy mind a négy tengelyt is hajthatjuk, ha a motorkocsiban négy motort helyezünk el, melyek mindegyike, rendes körülmények közt, 80 – 90 lóerő munkabírású, ez esetben a kocsihoz még egy hasonló nagyságú kocsit lehet kapcsolni, úgy hogy egy-egy vonat két kocsiból állna. A második kocsi a gépszakaszok podgyász helyiségül használtatnának, minek következtében a kocsi több utast lehet elhelyezni, és pedig a koci mindegyik oldalán 12 üléssel több léven berendezhető, a második kocsi összesen 60 utas férne el.

A mi az áramhozzávezetést illeti, az következő módon történik. A pályatest mentén erős oszlopok vannak felállítva, melyeken porcellán-szigetelőkön úgy a táp- mint a munkavezeték van kifeszítve. A munkavezetektől a koci tetején levő karok, vagy más, e célra alkalmas szerkezet szedik el az áramot, és elvezetik a koci alvázán elhelyezett elektromotorokhoz. Magától értetődik, hogy az áram szintén szabályzó készülékeken halad

keresztül, mert hiszen erre itt még sokkal fokozottabb mértékben van szükség, mint a közönséges tramwaykocsinál.

Az elektromos áram segítségével történik a kocsik világitása is, míg a fékezés számára sűrített levegővel működő fékek vannak kilátásba véve. Az erre szolgáló sűrítők a gépszakaszban vannak elhelyezve. E sűrítőket szintén elektromotorok működtetnék.

Miután így előadtam, mikép tartanám a ma meglevő I. vagy II.-rendű pályákon az elektromos üzemű gyors-személyforgalmat létesíthetőnek, mintegy példaként áttérek ugyanarra a tervre, a melyet annak idején a nagy sebességű vasutak tervezésénél vettem alapul, t. i. annak megvizsgálására, miként lehetne Budapest és Bécs közt ily üzemeltetést létesíteni.

Mivel ez idő szerint három majdnem teljesen kiépült vágány van Budapest és Bécs között, feltehetnők, hogy némi átalakításokkal e vágányok egyikét, még pedig egyik Dunabalszparti vágányt a napnak bizonyos óráin át a többi üzemtől el lehetne különíteni, és azt a szükséges elektromos légvezeték létesítése mellett e gyorsvonatok közlekedésére felhasználni. Ha e vonatok sebessége óránként 120 km., akkor a budapest-bécsi 278 kmnyi utat, útközben csak egy állomást tartva, körülbelül $2\frac{3}{4}$ óra alatt tennők meg, úgy hogy egy ilyen 1—2 kocsiból álló vonatot, a vonal közepén egy kitérőt feltételezve, minden oldalról $1\frac{1}{2}$ óránként lehetne elindítani.

Három kitérő alkalmazásával azonban a vonatok száma természetesen megkétszereződhetik, mely forgalom egy vágánynál és a jelzett sebességnél véleményem szerint éppen megfelelne a szükségletnek, a mennyiben minden $\frac{3}{4}$ órában egy-egy vonat követné egymást és 3 óránként a két irányban 800 utas szállíthatnók.

Feltéve, hogy e vonatok az illető vágányt reggel 7 órától esti 10 óráig vehetnék igénybe, ezen 15 óra alatt a két irányban 4000 utas közlekedhetnék, úgy hogy a fennmaradó 9 éjjeli órán át személyszállító vonatok hálókocsival, postavonatok és esetleg gyors-tehervonatok is közlekedhetnének ezen a vágányon.

Ez esetben állandóan négy motorkocsi lévén úton, melyek mindegyike körülbelül 230 lóerőt igényel, az összes megkívántató energia körülbelül 1000 lóerő lesz. Az ehhez szükséges áram előállítására két áramfejlesztő állomásra lenne szükség, melyek mindegyike 600 lóerőt állítana elő. A tápláló áram ezen állomásokból 10,000 Volt feszültséggel indulna ki. A két állomás Bécstől és Budapesttől mintegy 70 km. távolságban, tehát Pozsony és Esztergom-Nána táján épülne, míg az általuk előállított áram mintegy 50 alállomásban átalakíthatnók körülbelül

500 Volt feszültségű munkaárammá, mely, mint ilyen, a munkavezetékbe s ebből a mótorkocsiba jutna.

A vonatok forgalmi és menetrendi tekintetben ugyanazon kezelésben részesülnének, mint a jelenleg közlekedő személyszállító vonatok. A legnagyobb nehézséget a pálya felszínén áthaladó utak biztosítása okozná, a mennyiben egy-egy vonat a kitérők közötti középponton minden $22\frac{1}{2}$ perczben haladna át, mely rövid idő, tekintettel arra, hogy a sorompót a vonat áthaladása előtt már jóval előbb el kell zárni, az e helyeken való áthaladás idejét körülbelül csak egy negyedórára szabná meg.

Napközben érkező más gyorsvonatok átmeneti (közvetlen) kocsijainak továbbszállítása szintén ily mótorkocsi által volna eszközölhető; ez azonban szükségessé tenné, hogy e kocsi ugyanazon fékező és jelző készülékekkel legyen ellátva, mint a mótorkocsi. Igen valószínű azonban, hogy 120 km. sebességgel csakis forgó alvázak kocsik közlekedhetnek.

Noha előbbi fejtegetéseimben több kocsinak egymásután való kapcsolása lehetőségére utaltam, nézetem szerint a gyorsaság növekedésével az egymáshoz kapcsolt kocsik számának csökkennie kell, úgy hogy, ha 120 km. sebességnél még 2 kocsi-ból álló vonatok közlekedhetnek, 200 km-nél már csak egyes kocsiból álló vonatok indíthatók.

Az imént előadottakból — habár sok helyütt inkább csak általános elveket jeleztem — kitűnik, hogy az elektromos üzem alkalmazásával meglevő gőzüzemű pályán nagyobb sebesség érhető el, s hogy ezen üzem keresztülvitele technikai nehézségekbe nem ütközik, mert hiszen tudjuk, hogy Amerikában 120 km. maximális sebességgel lokomotivos vasutak is közlekednek, természetesen megfelelő alépítményen és mivel azon tényezők, melyek a gőzüzemű vasutaknál a sebességnek bizonyos határon túl való fokozását pályáinkon meg nem engedik, az elektromos üzemnél nagyrészt elesnek; és így már a közel jövőnek van fentartva a meglevő távolsági vagy országos forgalmú vasutak vonalain az elektromos üzem alkalmazásának megvalósítása. Csupán azt kívánnám elérve látni, hogy a tőlem példaként választott két végpont: Budapest és Bécs legyen az erre vonatkozó törekvések kezdőpontja!

Gurdêzî szövege a magyarokról.

(Kivonat gr. Kuun Géza t. t. márczius 5-én tartott felolvasásából.)

Ibn-Rosztah s *Al-Bekrî* arab írók illető munkáik azon fejezeteiben, melyekben a turk- és szlávajú népekről értekeznek, feltűnő módon s elég gyakran szószerint egyeznek meg *Gurdêzî* perzsa íróval munkája hasontartalmú fejezeteiben. Sem *Al-Bekrî*, sem *Gurdêzî* nem meríthettek az időkorra nézt őket megelőző *Ibn-Rosztah*ból, mert mindkettő tudósításában olyan is van, a mi utóbbinál nem fordul, a mit tehát tőle nem vehettek. Ezen kívül *Al-Bekrî* abban is különbözik *Ibn-Rosztah*tól, hogy míg utóbbi szerint a magyarok tűzimádók voltak, a mint *Gurdêzî* is mondja, előbbi szerint bálványokat imádtak. *Ibn-Rosztah*, mint II. jelentésemben megjegyeztem, perzsa családból származott X-dik századbéli arab író, született Ispahánban, nem tudni melyik esztendőben, valamint halála évét sem tudjuk. *Kitáb al-a'lák an-nafisza* című könyvét 913 vagy 914 előtt írta Kr. u. *Abû 'Ubejd al-Bekrî* arab geogr. és történész Spanyolországban született a *saltiszi* terület valamelyik községében, hol atya kormányzó volt. Atyja halála után *Almeria* kikötő-városba ment s idő múlva a vezíri állást elnyerte. Meghalt 1094-ben Kr. u. Azon munkája, melyben a magyarokról is emlékezik, *Kitáb al-mamâlik v' al-maszâlik* címet visel. Az említett írók harmadika, *Gurdêzî*, nemzetiségére nézve perzsa, született *Gurdêz*ban, mely város *Ghazni*-től ötven mérföldre esett keletre. *Gurdêzî* munkáját perzsa nyelven 1051-ben v. 1052-ben írta Kr. u., tehát körülbelül 138 évvel később, mint *Ibn-Rosztah*. Ez a három író abban is megegyezik egymással, hogy mind a három a magyarokat *madsgariek*nek nevezi. *Ibn-Rosztah*nak «A nemes drágaságok könyve» cz. munkájának egyedüli kézirati példánya Londonban a «British Museum»-ban, *Al-Bekrî* «Az országok és utak könyve» című munkájának Kunik és Rosen báró által kiadott kézirata Konstantinápolyban az Osman-mecset könyvtárában, s *Gurdêzî* művének egyedüli eddig feltalált kézirati példánya Oxfordban a «Bodleian library» *Ouseley*ről elnevezett gyűjteményében őriztetik. Ez a három író munkája nagy részét egy és ugyanazon kútforrásból merítette, jelesen a turk- és szláv népekről való tudósításaikat; s ez a forrásmunka nem más, mint *Dsaihâni* számadáa vezírnek *Al-maszâlik v' al-mamâlik* című nagy munkája, mely, fájdalom,

elveszett, de a melynek egyes részeit *Edrizi* geographiájában feldolgozta s abba némely részét szósz szerint átvette. Al-Bekri munkájának azt a czímet adta, melyet *Dsaihâni* nagy munkája viselt s míg a más két író ennek a munkának az illető fejezetekben teljesebb szövegét adja, addig Al-Bekri annak csupán kivonatát nyújtja. *Abû 'Abdallah Dsaihâni* a szamánida emír I. *Iszma'il* (uralkodott 892-től 907-ig) vezírje volt s ezen minőségében szolgálta az utána következett II. *Naszrt* is (uralkodott 914-től 943-ig) s kiskorúsága éveit alatt gyámja s mintegy uralkodótársa volt; neve, *Mu'hammed*, ezen időből a kiskorú emír részpénzein olvasható. *Dsaihâni*, mint a hogy azt *Al-Mokaddaszi* «Kitáb á'hszan al-takászim stb.» czímű munkájában róla megjegyzi, a bölcsészetben és csillagászatban nagy jártassággal bírt. Az utazókat tett útjaikról kikérdezte s illetéknépen feles számú becses adatot szerzett magának, melyeket nemcsak gyakorlati céljai előmozdítására használt fel, hanem irodalmilag is feldolgozott említett nagy munkájában. Al-Mokaddaszi e munka hibájául azt hozza fel, hogy a tartományok kellő felosztását nem közli, a katonaság nagyobb állomásait számba nem veszi, a városok leírását sem nyújtja, s a mit a tartományokról ír, tulajdonképen mást nem foglal magában, mint a mi az utak ismeretére tartozik, azok keleti, nyugati, északi, déli irányai szerint, oly magyarázat kíséretében, melyben a lapályokról, hegyekről, völgyekről, halmokról, erdőkről s folyókról szól, a mi a munkát szerfelett hosszadalmassá teszi. Ezenközben teljesen elhanyagolja a jelentékeny városok leírását stb. Így jellemzi *Dsaihâni* nagy művét Al-Mokaddaszi. Azon három keleti író, a kik, mint fennebb láttuk, *Dsaihâni*-ból merítettek, szintén bővelkednek az itinerariumokban, s a városok leírásában fukarok. Már ez a jellemzés is egy fontos adat arra, hogy forrásmunkájok *Dsaihâni* nagy műve volt, melyet, midőn többen részleg saját munkájokba átvettek, így a többi közt *Edrizi*, éppen terjedelmessége miatt többé le nem másoltak s kevés számú példányai megsemmisültek. De erről Gurdêzi kézirati művének 495-ik lapján közvetlen s minden kétséget kizáró bizonyítékunk van, hol szerző névszerint megnevezi azon forrásokat, melyekből tudósításait merítette s négy ilyen forrásra mutat rá, melyek közül az első *Dsaihâni* «Maszálík va mamálík» czímű könyve. Ezen bizonyíték érvénye ép úgy illeti Gurdêzit, mint Ibn-Roszteht, s az eredeti szöveg epitomatorát, Al-Bekrit. S hogy a két előbbeni magyarokról szóló fejezetei mennyire egyeznek, habár Gurdêzi a magyarokról bővebben is ír, mint Ibn-Roszteh, világosan ki fog tűnni az arab és perzsa szöveg fordításának itt következő egymás mellé való állításából; megjegyezvén, hogy a dőlt betűvel szedett mondatok a másik párhuzamosan mellé állított szövegben nem foglaltatnak:

Ibn-Rosztah.

A besenyők és eszegek bolgárok földje közt fekszik a magyarok első határa. A magyarok turk fajbeliek. Fejedelmök 20,000 lovassal indul ki hadjáratra. *Kende*-nek hivatik és ez a név királyoknak czíme, mert annak a férfinak, ki lettök (tényleg) uralkodik, neve *dsila*. Minden magyar a *dsila* szavára hallgat s a *támudást és védelmet s más ügyeket érdeklő parancsainak engedelmeskedik. Sátraik vannak s oda mennek, hol a legeltetésre (több) fű kínálkozik. Tartományuk kiterjedt s egyik határukat a Fekete-tenger alkotja s ebben két folyam szakad, az egyik nagyobb a *Dsaihán*-nál *) s ezen folyamok közt laknak. Télvíz idején, a ki ezen folyók közelében lakik, a hozzá közelebb esőhöz húzódik s a telet partjain tölti el halászva; az ott tartózkodás tél idején nekik alkalmasabb. A magyarok tartománya fában és vizekben bővelkedő, talaja nedves. Sok szántóföldjük van. A velők szomszédos szláv fajú népek lett uralkodnak s őket nehéz adókkal terhelik. Ezeket, ha egyszer hatalmukba kerítették, rabszolgáiknak tekintik. A magyarok tűzimádók. A szlávokat meg-meg támadják s *foglyaikkal* a tengerparton a *rámi* birodalom egyik kikötő helyére*

*) Ez alatt *Ibn-Rosztah* talán a Dnepert érti.

Gurdézi.

A *bolgárok* és eszegek tartománya közt, a kik *szintén* bolgárok, van a magyarok határa. A magyar törökfajú nép. Fejedelmük 20,000 lovassal (állnak ki). Fejedelmöket *Kende*-nek nevezik és ez nagyobb királyok neve (czíme). A ki az ügyeket intézi, azt *dsila*-nak nevezik. A magyarok azt teszik, a mit a *dsila* parancsol. *A magyaroknak lapályaik vannak*, széna termő s *termékeny helyekben* bővelkedők. *Tartományuk kiterjedése hosszában és szélességében száz parasangát teszi.* Ez a tartomány a Fekete-tengerrel határos, *a honnan a Dsaihán-folyó* ezen tengerbe folyik, *) és ők *e folyam* ármentében laknak. Tél idején, ki *a Dsaihántól* távolabb lakik, *közelébe* húzódik és az egész telet ott tölti, halászattal foglalkozva s *élelmöket ilyenképen szerzik meg. És ez a folyam az, mely tőlök balkézre esik, a szlávok közelében van egy nép, mely a görögök közül való és keresztény*, ezeket *mendereknek* nevezik. **) Ezek *a magyaroknál számosabbak ugyan, de gyengébbek. A mi ezt a két folyót ***)* illeti, az

*) *Dsaihán* alatt Gurdézi a Don folyót érti.

**) Al-Bekrinél *anti. Nender h. benedi* ill. *venedi olvasandó.*

**) Ebben a szövegben *dsaihán* nem mint tulajdonnév, hanem mint *n. appellativum* használatik. Feltűnő az *in* «ez» mutató-

mennek. mely Karkh-nak *) mondatik. Mondják, hogy a Kazarok a megelőző időben félelemből a magyarok s más velök szomszédos népek be-rohanásaitól magokat körül sánczolták. A midőn a magyarok rabszolgáikkal Karkh elé érkeznek, a rámiak él-jökbe jönnek s vásárt csinál-nak velők. A magyarok rab-szolgáikat nekik által adják s cserében byzánti (rumi) aranyszöveteket, színes gyapjú szőnyegeteket és más rámi árúkat kapnak.

egyiket Itilnek, a másikat Du-bának nevezik. A mikor a magyarok a folyam partján tartózkodnak, szemtől-szem-ben látják a nendezeket (igy). A nendezek (lakta földnél) lejjebb a folyam partján egy magas hegy emelkedik s víz ered ezen hegy oldalán és ezen hegy mögött egy keresz-tény nép lakik, melyet mor-dat(?)-nak neveznek s ezek és a nendezek (igy) közt tíz napi járó föld terjed. Ez egy nagy-számú nép s ruházatjok az arabokéhoz hasonlít, úgy a turbánszerű főveg, mint az ing és a mellvértre nézt. Ke-reskedéssel és földműveléssel foglalkoznak, szőlők is van-nak. Földjökön víz folyik s csatornáik nincsenek. Mond-ják, hogy számok a rámoké-nál nagyobb. Külön nemzeti-ségük. Leginkább az ara-bokkal kereskednek. Aza folyó, a mely a magyaroktól jobbra esik, a szláv területtel hatá-ros s onnan a kazarok tar-tományába folyik s az ezen két folyamnál nagyobb. *) A magyarok tartománya fás s tavakban bővelkedő. Földjök vízenyős. A szlávok felett fenn-hatóságot gyakorolnak, reájok szünetlenül terményadókat ró-nak ki s őket rabszolgáiknak tartják. A magyarok tűzimádók. A ghuzokat, szlávokat és oro-

*) Véleményem szerint a mai Kercs vagy *Vospor*, melyet régen *Pantikapaion* vagy *Bosporos*-nak neveztek.

névmás a két folyamra való vo-natkozással, melyeknek egyike (*Itil*) talán a Dnepert, másika talán a Dunát jelenti.

*) G., mint fentebb is láttuk, három folyóról tesz említést.

szokat meg-megrohanják s azoktól rabszolgákat hoznak, kiket aztán a rümi birodalom területére hurczolnak és ott eladják. *A magyarok bátrak, jó kinézésűek és tekintélyesek. Ruházatjuk színes selyem szövetből készült, fegyverzetök ezüsttel bevont -- -- -- *)* Gyakran rontanak a szlávokra. *A magyaroktól a szlávokig tíz napi járóföld van. Szláv földön van egy város, melyet Dánitet-nek neveznek. A magyaroknak egy oly házassági szokások van, mely szerint, midőn házasodnak, nászajándékot hoznak. A nő minősége s marháiban álló vagyonja szerint, a nászajándék majd több, majd kevesebb lehet. Az ajándékot elhozván, letelepednek. A leány atyja a vőlegény atyját házába vezeti, s a mije van menyetbőrékben, nyestprémekben, evetbőrökben, czobolyprémekben, rókabőrben, kamuka-selyemszövetben (neki) megmutatja, körülbelül tíz prémes ruhát, a melyeket egy szőnyegben göngyöl (?) s a vőlegény atyjának lovára köti, s őt emígyen házába kíséri. Ezután minden a nászajándékhoz tartozó tárgyat számba kell venni, a mely ajándék marhából, pénzből és butorokból áll. Mind (ezt) neki küldi (a vőlegény). Ezek befejeztével a leányt a házba hozzák.*

*) Egy rövid mondatot kihagytam, mert értelmezni nem tudom.

Az itt közölt szöveg az eredeti kézirat 483-ik lapján kezdődik s a 486-ik lap elején végződik. Ezek után *Gurdézi* a szlávokra tér át, de ezekről szoltában újból alkalmat talál a magyarokról is beszélni, a mint következik:

«Szokásban van náluk (t. i. a szlávoknál) várakat építeni. Vitézeik azért építenek várakat, mert a magyarok folytonosan rájuk támadnak s őket nyugtalanítják».

Ibn-Rosztah is a magyarok után szól a szlávokról, de a magyarokat munkája ezen fejezetében nem említi többé. — *Al-Mokaddaszí* id. művében megjegyzi, hogy *Dsaihání* se tett másképen mint a többi író s ő is mások munkáiból egész fejezeteket írt ki, jelesen *Ibn-Khordádhbeh*-t használta fel. *) Ez a megjegyzés nem illeti *Dsaihání* művének a türk és szláv fajú népekről szóló fejezetét. *Ibn-Khordádhbeh* IX. évszázbeli arab író volt, s nem X. évszázbeli, mint a hogy III-ik jelentésében hibásan nyomtatva áll, (L. az «Akadémiai Értesítő» f. évi márcziusi füzeté 174-ik lapján).

Az 1843/4-iki országgyűlés kerületi üléseinek naplója.

(Kivonat *Zichy Antal* t. t. márczius 5-én tett előterjesztéséből.)

Zichy Antal t. t. emlékezetbe hozza néhány évvel ezelőtt tett indítványát, melyet annak idején *Tisza Kálmán* kormányelnök is melegen felkarolt, a régibb (48 előtti) országgyűlések kerületi ülései jegyzőkönyveinek és irományainak megmentése s egybegyűjtése iránt. Örömmel mutatja be Hódmezővásárhely volt országgyűlési képviselőjének, *Kovács Ferencz*nek nagy munkáját, a ki nem kevesebb, mint hat vastag kötetben gyűjtötte egybe az 1843/44-iki országgyűlés tárgyalásait s munkálatait. A nagy fáradtsággal, szakértelemmel s nem kevesebb anyagi áldozattal s valóban ritka ügyszeretettel készült hézagpótló műnek csak első kötete, melyet értekező ismertet, 43 ívre terjed s tájékoztató bevezetés után az akkori Rendei táblájának 1843. május 17-től július 12-ig tartott 34 kerületi és 21 országos ülést foglalja magában, a hozzátartozó hivatalos okiratokkal, gondosan kidolgozott tárgymutatóval, a követek teljes névjegyzékével, sőt még a tanácskozási teremnek térrajzával is. A nagy várakozást, melyet azon országgyűléshez kötöttek, már kezdetben is lehangolta két körülmény. Egyik: a *Széchenyi* és *Kossuth* közötti viszály, mely a mérséklő és rohanó, de egyaránt szabadelvű és hazafias ellen-

*) L. a *De Goeje* kiadás 241-ik lapján.

zékét két táborra látszott osztani; másik Deák távolléte, ki a Zalamegyében történt kortesbotrányok miatt nem vállalt követséget. E nagy hézagot érezték minden párt jobbjai; mindjárt az első napokban mind aggályaiknak, mind a távollevő iránti nagy tiszteletöknek, egymással vetélkedve, adtak kifejezést. Az országgyűlés nem oly könnyen, nem is oly hamar tudott csak megalakulása első nehézségein is átesni, mint a tettek emberei, a haladás őszinte barátai óhajtották. Sok idő telt belé, míg csak az «adresses-vita» napirendre kerülhetett. Új dolog volt ez akkor. Csongrád-megye követe, Klauzál Gábor volt hivatalba a parlamenti szokás e meghonosítását, a trónbeszédre adandó s a kormány egész politikáját bírálat alá vonó válaszfelirat alakjában megkezdeni. Ezt csak május 31-én, egy igazán parlamentárisnak nevezhető s rendkívüli hatást tett hosszas beszéd kíséretében teheté. Megelőzték s követték azt számos beható és ingerült vitatkozások a legkülönbözőbb tárgyakról, melyek p. o. az ország területi épségére, a szólásszabadságra, a vallásra, régibb és újabb sérelmekre stb. vonatkozó, sürgősebbnek s égetőbbnek találtattak, s a tervezett válaszfelirat szövegének is utólagos módosításait tették szükségessé. Különösen kettő: a *horvát ügy* és a *vallásügy* keltette a legnagyobb ingerültséget s tárgyalatott a kedélyek legnagyobb felháborodásával. Ma már másképp ítéltünk mindezekről; s jöni fog egy kor, midőn a mi mostani küzdelmeinket fogják egészen más színben látni az emberek. A horvát követek, kiknek megválasztatása ellen Turopolya magyar érzelmű grófja állandóan tiltakozott, súlyt fektettek reá, hogy országos ülésekben mindig latinul szólaljanak fel. Leírhatatlan vihart támasztott e fellépések. Szegény Szerencsy personalisnak, mint az alsóház elnökének meggyűlt a baja. Hol jobbra, hol balra fordulva, alig tud szóhoz jutni közvetítő szerepében, sűrűn törülgeti homlokáról a verítéket, nem parancsolhat Neptunként a haboknak, hanem inkább kérésre fordítja a dolgot, itt régtől kiérdemelt népszerűségét, ott elismert tekintélyét s általában soha kétségbe nem vont jóakarátát vetve a mérlegbe. Klauzál erőltette ki, tán a tiszteletére rendezett fáklyászene utóhatása alatt, a szólásszabadság «szent» nevében a horvát beszédek végig hallgatását. Jövőre, Torontálmegye indítványára, tiltakoztak ellene a Rendek. Ezt a végzést azonban az elnök, mint jogtalan és meggyőződésével ellenkezőt, kénytelenségből mondta csak ki. A talentumok még fényesebb mérkőzésére adott alkalmat az úgynevezett *vallásügy*. A kath. papság, Rómából is nyert utasítás folytán, állást foglalt a vegyes házasságok ellen, melyektől, ha a gyermekeknek katolikus hitben neveltetéséről kötelezvényt (reversalist) nem kapott, megtagadta áldását. Ügyde ebből nagy gravament csinált az ellenzék, s valóságos vallásháborítást, közbéke megzavarását látott benne, melyre úgy, mint

a templomok erőszakos elfoglalására stb., az egy régi törvény-cikkben megszabott 600 pfrt bírságot vélte annyiszor-mennyiszor alkalmazhatónak. Azon kevesek között, kik e kérdésben nem deliráltak, b. Eötvös Józsefet kell kiemelnünk. De legnagyobb feltűnést a győri káptalan követe, Wurda kanonok keltette. Beszéde, melyben korát megelőzve, az állami és egyházi hatalomnak teljes különválasztását hirdette, az ismertetett kötetben megolvasható. Ma tán azon csodálkozhatunk, hogy akkor olyan nagyon csodálkoztak, mondhatjuk megbotránkoztak rajta. Revocálnia kellett; de ez a revocatio nagyon is emlékeztet az *Eppur si muove* híres jeligéjére.

A munkának, mely bizonynyal fel fogja kelteni a II-ik osztály figyelmét, immár 2-ik kötete is megjelent. Erről tán máskor.

Folyóiratok szemléje.

I. Az «ATHENAEUM» harmadik évfolyamának ez évi első (márciusi) számában, a közlemények sorát Schvarcz Gyula «Az alkotmánypolitika köréből» című tanulmánya nyitja meg. Az első közlemény két kérdéssel foglalkozik: I. Parlamentarismus és német alkotmányosság. II. A népképviselői állás méltósága különböző monarchiákban. Az első azon jellemvonásokat tünteti fel, melyeket a németiség mutat az államéleiben, s legutóbbi két évszázad történelmében, szemben azon politikai szabadsággal, melyet Anglia már 1708-ban élvez, s a melyet neki az 1688-iki forradalom lezajlása után a «Declaration of Rights» és a «Bill of Rights» alapján Orániai Vilmos államférfiúi bölcsesége biztosított. A másik azon irányeszméket fejtegeti, melyeket az érvényben levő magyar államjog nyújthat a népképviselési alapon nyugvó parlamentarismus teljes érvényesülhetésére olyan esetekben, midőn még a legmodernebb nivelláló felfogás, vagy a leganyagiasabb közömbösség sem kerülheti ki a rangfok problémáját, pl. udvarképesség, udvari meghívások, udvari ünnepélyek, sőt az állami ünnepélyek, kihallgatások stb. alkalmából? — Beöthy Zsolt: «képősszetétel és hangulatváltozás» cz. tanulmánya egy fejezet az aesthetikából. A kérdés, a melylyel foglalkozik, az: hogy az érzethangulatok, melyek az elemi benyomásokkal járnak, milyen viszonyban vannak azokkal az érzelmekkel, melyek az érzetekből alakult képeket kísérik, vagy más szóval: a melyeket ezek a képek keltenek? Milyen viszonyban van az egyszerű képek keltette érzelem a belőlük összetettkéhez, ezeké meg tovább ahhoz, mely az összetetteknek még gazdagabb csoportosításából támad? Bizonyos egyszerű eseteket tekintve, a felelet is egészen egyszerűnek és könnyűnek látszik: rokon hatások erősítik egymást, ha nem is az összegelés mértékéig, az ellentétesek pedig gyöngítik vagy megsemmisítik. De ha tovább vizsgálódunk, lehetetlen ebben az egy-

szerű s csak igen kevés esetre alkalmazható formulában megnyugodunk. Az egyes benyomások keltette érzelmek a különféle vonatkozások által, melyekbe a képek egymással kerülhetnek, a legkülönbébb módosulásokon, változásokon mennek át. S ha ezt a fejlődést figyelemmel kísérjük, azt vesszük észre, hogy az érzelem, a maga sajátosságában, már a bizonyos jelentésű képhez van csatolva. Keletkezésére és fejlődésére nemcsak az érzetek és hangulatok hatnak, hanem az a jelentés van, még pedig kiváló befolyással, melylyel a kép bír, vagy a melyet neki tulajdonítunk. E jelentésnek új összetételek által való módosulásával új vegyületekben, új módosulásokban mutatkozik az érzelem is. S ha nem sok is az, a mit általánosságban mondhatunk e tekintetben; de talán mégis alkalmas arra, hogy aesthetikai életünknek bizonyos mozzanatait tudatosabbakká tegye: *Az egyes elemeknek és képeknek megfelelő hangulatok, érzelmek egymás által módosulnak, vagy merőben újja változnak amaz új jelentőséghez, s az ezt kifejező új alakhoz képest, melybe az egyes elemek és képek összefoglaltatnak s a melyet új viszonyukban nyernek.* — A harmadik cikk *«Az idő elmélete»*, mutatvány Posch Jenő hasoncímű, kéziratban kész munkájából, s azt a kérdést elemezi: hogy micsoda folyamat az, melyet az egész világ az események közös mérővesszőjének, szabályozójának tart? Talán valami finom anyag, valami fluidum, mely a természettudósok aetherén kívül a világot még bejárja? S ha igen, miért állítjuk, hogy az idő vég nélkül osztható, holott az anyagot, még az aetherét is, a homokból szerkesztettnek képzeljük? Továbbá, honnan veszi ez a finom «időanyag» azt az erőt, azt a sebességet, hogy mindenekezt magával ragadjon? Hogyan tulajdoníthatunk annak magának is sebességet, a mit minden mozgás sebességének definitiójánál alapul kell vennünk? Mi viszonyban van a jelen, múlt és jövő az egész időfolyamhoz? Másrészt meg nem ellenmondás-e, egyrészt azt mondanunk, hogy az események mulnak el, másfelől meg azt állítanunk, hogy a jelen az, a mi múlttá válik? Végre, mi okból, mi czélból koholta volna ki az emberi ész e fogalmat, melynek hasznát átlátni nem könnyű, de akadémikus voltát — a mikor kifogyunk belőle — annál könnyebb? A bölcselkedő okoskodásnak, mely hivatva van rá, hogy az emberi elme kétségeit eloszlassa, nagy oka van arra, hogy e tárgygyal behatóbban foglalkozzék. De a kérdések útvesztőjén csak úgy lehet sikerrel átgázolni, ha a legegyszerűbb kérdések megoldásán kezdjük, azokén, a melyekhez más, egyszerűbb feladatnak a megfejtése nem szükséges, de maguk egyebek megoldására módot nyújtanak; ezek a kérdések: a múlás ténye, a múlás megítélése, a jövő esemény megítélése stb. Szerző jelen közleményében a két elsővel foglalkozik. Lyka Károly tanulmánya: *«A modern praerafaelista művészet»*, a múltörténelem e kiváló jelenségeivel foglalkozik. Azok, kik századunk kulturájának, szellemének megállapításával foglalkoznak, nem fogják tekinteten kívül hagyhatni a művészetnek azon ideges hullámlását,

melyet a rögtönzés és az ebből folyó rövid élet jellemez: és figyelemmel kísérve ezeket a végleteket, melyek közt a legutóbbi idők művészeti irányai mozognak, s a melyek új irányok teremtésére hatnak közre: nem csodálkozhatnak az előző művészeti iskolák tekintetbevételé után a praerafaelismus létrejöttén. Századunk végén az irodalom és művészet hangulata: *az elégedetlenség a már meglevővel*, legyen az még oly új, modern is. Tehetséges festők, írók, szobrászok hirdetik ezt, külön nevet is adtak e hangulatnak: *décadence*. A kik ily hangulatban álltak a renaissance nagy alkotásai elé, azok okvetetlenül átértézték azt a nagy fölénnyt, melylyel a renaissance művészete az ő művészetök felett bír. De erejük fogytának tudatában Michel Angelo művei éppen nem hatottak rájuk biztatólag, de még Rafael, Tizian virágkorának egész nagy művészei sem. Annál nagyobb rokonszenv vonhatta őket ezen nagy, erőtől duzzadó mesterek elődeihöz az ú. n. praerafaelitákhoz. Vajjon miért? Minden valószínűség szerint azon általános kimerültség következtében, mely a képzőművészetek egész vonalán kétségenkívül beköszöntött. Azok, kik a raffineria művészetét megunták és a hajszában kimerültek, visszavágytak egy oly művészet felé, mely minden tekintetben az öntudatlanság, a naivság helyegét viseli magán. Másrészt az erős egyéniségek önálló művészete, eredeti kifejezési formája, individualitása egészen elnyomta a gyöngébb egyéniségek hatályát, s a középtehetségek óriása táborra arra volt kényszerítve, hogy ezzel szemben az egyéniség ismertető jellemvonásától, az önálló eredeti gondolkozási módtól megtagadja a jelentőséget, és a stilszerűséget hirdesse, mint a művészet egyedül üdvözítő megjelenési formáját. Egy ízben már végbement ez a processus, de balul ütött ki épp úgy, mint most. Szaggatott, darabos, zavart a modern ember világnézete; a stíl, mely mindent ugyanazon színes üveg át mutat, lehetetlen nonszens volt. Ezért sikertelen fog maradni az a nagy actió, melyet a praerafaelita művészet jelszó alatt megindítottak; s e törekvéseknek jelentőségük csak annyiban van, hogy a modern kor kulturájának érdekes dokumentumai. — A következő czikk, Hegedűs István tanulmánya: *«Lucretius Carus»* (Bő kivonatát lásd az Akad. Ért. ez évi márcz. számában.) — Várnai Sándor: *«Függő kérdések az állam és egyház újabb viszonyában»* cím alatt e két nagy szervezet viszonyának különféle alakulásait a társadalom erkölcsi és anyagi feltételeiből magyarázza. Valahányszor e két történelmi szervezet egyikének alapjai változtak vagy módosultak, kölcsönviszonyuk is átalakuláson ment át; s a régi formák újaknak engedtek helyet. Nagy Károly birodalma akkor omlott össze, mikor V. Károly lemondása után I. Ferdinánd fejére tette a császári koronát, a szentszék megkérdezése nélkül. Az állam és egyház viszonyának további fejlődése csak két arányt vehetett: vagy az egyház teljes alárendeltségének arányát az állam alá vagy pedig mindkettőnek teljes különválasztását. A nantesi edictum az állam eszméjének teljes diadalát jelentette az

egyház felett, kiegészítve a gallicanismus programjával, mely még a közhatalmat kiragadta az egyház kezéből, a pápai rendeleteket is a királyi placet jóváhagyása alá helyezte. A hitújítás azonban nem azért szabadtotta fel a fejedelmeket a pápai supremacia alól, hogy az egyházat az államtól elválaszssa, hanem hogy magukat a fejedelmeket is protestáns pápákká tegye. Mígnem bebizonyult, hogy az állam és egyház szövetsége minden formájában veszélyes utópia. Még ott is, a hol az államegyház eszméje a nemzeti egyház történelmi organismusában öltött szerencsésebb alakot, magában hordta a kulturharcz csiráit, mint azt a legújabban nálunk is minden irányban megindult valláspolitikai mozgalmak mutatják. A mélyreható fordulat, a melyen az egyház és állam közötti viszony alakulása az utóbbi években keresztül ment, tulajdonképpen nálunk is abban áll, hogy a felekezet papjaitól elvon minden beavatkozást az állam tisztán polgári ügyeibe. Az 1790/91-iki törvényhozás megfelelt a felébredt nemzeti szellem szabadsága aspirációinak, szemben a rideg febronianismus egyoldalú túlkapásaival, de nem felelt meg azoknak a követelményeknek, melyek a modern jogállamhoz való átmenetben a judicatura szempontjából kerültek a nemzeti megszilárdulás nagy munkája elé. Ez az oka, hogy ma már egészen más értelemben találja az egyház maga előtt az államhatalmat, mint a josephinismus fénykorában. Egészen más szempontok azok, melyeket a jogegység érdekében az állam latba vet, s ez ellentétek többé nem a békés compromissum jelszávaiban lelik fel természetes megoldásokat, hanem az állam és egyház teljes elkülönítésében egymástól. Vajjon azonban hajlandó-e az állam az ebből folyó következményeket egész terjedelmökben levonni? Erre a kérdésre a legújabban benyújtott egyházpolitikai törvényjavaslatok nem nyújtanak teljes biztosítékot. — Dr. Buda y József *«Mosso az elfáradásról»* című cikke, Mosso a turini egyetem tanárának rendkívül érdekes és tanulságos könyvét ismerteti az *elfáradásról*. — Az *«Irodalom»* rovatban: k. f. ifj. Mitrovich Gyula *«A valóságosságáról»* írt dolgozatát méltatja. — r-ó. a *«Mind»*-et ismerteti. — n-r. az *«Archives d'anthropologie criminelle stb.»* s a *«Revue philosophique»* cikkeit mutatja be.

2. A BUDAPESTI SZEMLE márcziusi füzetének tartalma: Egy névtelen író *I. Napoleon hagyatékáról* értekezik egy Bécsben nemrég megjelent mű nyomán. Cikkében főkép végrendeletéről szól, melyet Sz. Ilona szigetén 1821. ápril 15-én írt meg, s melyet Napoleon hívei sokáig titokban tartottak. Köztudomásúvá csak a 70-es években lőn midőn levelezéseinek utolsó kötetei napvilágot láttak. — Kúnos Ignác *A kisázsiai vasutak mentén* című akadémiai felolvasásának befejező közleményét adja, melyben az Angorától Kütájkán át Brüsszáig tett utazását írja le. Egy névtelen író *a phonetismus kérdéséhez* szól, különös tekintettel a francia nyelvre. Ez idő szerint sehol sincs a helyesírási vita úgy napirenden, mint Franciaországban, a mióta az akadémiai szótár új kiadásának terve alkalmából a francia közoktatás-

ügy feje, Gréard, mint az akadémiától megbízott előadó. közzétette reformjavaslatait, melyeket a mi nyelvészeink is ismerlettek, s melyek minden mértékletességök mellett is szenvedélyes polémiát kellettek hazájokban. Különben is tudjuk, hogy a phonetismusnak, mely ezelőtt húsz évvel egy amerikai philologus-gyűlésből kiindulva, vert föl újabb hullámokat, a calaisi csatornán túl székel ugyan pápája, az angol Sweet személyében; a Szajna mentén, Neuillyben lakik legtevékenyebb s legzajongóbb apostola, Passy Pál, ki jórészt külföldi, főleg német elvtársai segítségével annyira élére állította s végsőig fejlesztette a phonetismus kérdését, mint sehol Nyugateurópában. Czikkíró ezután ismerteti Lacaze-Duthiers, Gréard, Bréal nézeteit. Végül szerző azt mondja, hogy kiszámíthatatlan lehetne az a kár, mit a phonetikai helyesírás okozna, mint újabb meg újabb szabadosságok végtelen láncolatának okozója s a teljes összebomlás felé vivője a nyelvnek! Ám használgják a tudósok a phonetikai helyesírást egy-egy szűk körre terjedő, kevesek által beszélt patois jelzésére, de egy egész ország irodalmi nyelvénél az egyedek, vidékek s korok szerint változó kiejtést választani az orthographia alapjául a szilárd etymologia helyébe, ezt valóban csak chimáerának nevezhetni Gréard-ral. — Csengery János *Homeros poetikája* című székfoglalóját közli, melyet a M. T. Akadémia ez évi január 8-án tartott ülésén olvasott fel. Kivonatát lásd az Értesítő V. 71. lapján. — V a d n a y K á r o l y a Kisfaludy-társaság ez idei közgyűlésének egyik tárgyát. *Csiky Gergely emlékezetét* adja. — A szépirodalmi rész következőkből áll: Herczeg Ferencről a *Két ember* című elbeszélés, Vargha Gyulától a *Dunaparton* cz. költemény, Kozma Andor *Csinált világ* cz. szatirája. — Gyula Pál a Kisfaludy-társaság ez évi közülésén tartott megnyitó beszédét. «A történelmi elem a költészetben» közli. Vizsgálván szépirodalmunkat, azt veszi észre, hogy nagy ellentét van a régibb és újabb költői művek közt. T. i. a történelmi elem költői feldolgozása iránt való érzék, a mely mindenha egyik főforrása volt a nemzeti öntudatnak és érzésnek, költőkben és olvasókban egyaránt csökkenni látszik. Inkább csak a jelennel foglalkozunk, de a mult időkről alig emlékezünk meg, mintha a nemzeti dicsőség és gyász napjai többé nem érdekelnének bennünket. Mind e jelenségek okai könnyen észrevehetők, sőt szembe-szókkók. Mihelyt a nemzetiség eszméje fejlődésnek indult, mihelyt a nemzeti szellem ébredezni kezdett aléltágaiból, örömet fordultunk a multhoz, vigaszt keresni s erőt meríteni. A történelmi jog és történelmi emlék szoros kapcsolatban van egymással, sőt a midőn részint belső szükségből, részint az európai eszmék hatása alatt reformálni akartuk intézményeinket, állami önállóságunk fölélesztésének törekvése folyvást a történelmi jogra és emlékre hivatkozott s a mult fényében látta a jövőt. Ide járult még a külföldi irodalmak hatása. E század első évtizedeiben a német, majd a francia romantika élte virágkorát. Mind a kettő a multhól táplálkozott, mondai és történelmi elemet dol-

gozott föl s költőink rokonszenvvel üdvözölték. Mindkettő hatását megérezhetni dráma- és regényíróinkon. bátorítást, hangulatot, irányt vettek tőlük, mindazt saját nemzeti törekvéseikbe olvasztva. S ha vizsgáljuk az okokat, hogy a jelenben miért csökkent a történelmi elem költői földolgozása iránt az érzék, szintén nem tagadhatni, hogy azok egy része a külföldi irodalmak hatásában keresendő. Az angol, francia és német dráma- és regényirodalomban is szűkebb körre szorult a történelmi elem, bár távolról sem oly szűkre, mint nálunk, s a mi fő, nincsenek oly nagy képviselői, a kik mélyebb hatást tehetnek, mint tett például e század elején Scott Walter. S nemcsak a külföldi példák hatása vonja költőinket a jelenhez, hanem saját viszonyaink is. Szerzőnek nem czélja azt tanácsolni költőinknek, hogy forduljanak el a jelentől s merüljenek a múltba. A mire czéloz, az sem több, sem kevesebb, mint az, hogy őrizzük meg költészetünk Janus-arczát, jusson néha eszünkbe, a mire a legrégebb költői maradványunk tanít: «Emlékezzünk régiekről». — *Lyka Károly a sicíliai agrar-forradalomról* írt tanulmányt. Szerző kutatja az okokat, melyek a véres forradalmat okozták, milyen helyzetben éltek a szigetlakók, mi volt a bajuk, milyenek szenvedéseik. Szerző arra a meggyőződésre jut, hogy a sicíliai lázadás éle korántsem az olasz egység, az olasz alkotmány, az olasz uralkodóház ellen lett volna fordítva. Tisztán agrar-forradalom volt, mely okait a mezőgazdasággal és kéntermeléssel foglalkozó szegény nép sanyarú állapotában s e sanyarú állapotok hirtelen történt rosszabbra fordulásában találja. — Az *Értesítőben* Plutarchos párbuzamos életrajzai, ford. Kacs Kovics Kálmán, Adácsi aquarellek, Wertheimer E.: Die drei esten Frauen des Kaisers Franz című munkák vannak ismertetve.

3. A «KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE» márcziusi havi füzetében Miklós Ödön folytatja tanulmányát «A gabona-elevé-
torokról», az alapkövetelményeket fejtegetve, melyeket a modern közgazdaság a rendszeres gabonaraktár-intézménnyel szemben támaszt. Mint gyakorlati intézménynek, melynek mindennek előtt a tényleg létező viszonyok és szükségletek talaján kell állania, kell, hogy minden egyes esetben a sajátos közgazdasági kívánalmak, a különleges termelési, forgalmi és kereskedelmi viszonyok szerint szerveztessék, természetesen az általános közgazdasági szempontok keretén belül. Az intézmény felvirágzásának egyik legfontosabb feltétele tehát a megfelelő és pedig lehetőleg szabatos törvényhozási szabályozás, mint az különben a történeti fejlődésmenet ismertetéséből kitűnt. E helyütt ki kell emelni, hogy hazánkban is a kereskedelmi törvényünkben a közraktári ügyre vonatkozó intézkedések az ismert legjobb európai törvényekből vettek. A gyakorlati irányelvek tekintetében kettős megkülönböztetést kell tenni, egyfelől a gabonát kivivő, másfelől a gabonát bevívó országok viszonyai között. Az előbbi kategóriába tartozó országokban a gabonaraktárak feladata mindenekelőtt a mezőgazdaságnak a gabonaterm-

kek közvetlen értékesítésére nyitni lehetőséget. Ez esetekben az illető ország sajátos jellegű termelési területei szerint egyes olyan forgalmi gócpontokon kell rendszeres gabonaraktárakat létesíteni, a melyek az illető vidék gabonafeslegének első természetes gyűjtő helyeiként jelentkeznek. Az így szétágazólag működő raktár-intézmény van hivatva áthidalni a kivivő országok gabonatermelése s a külföldi gabonafogyasztása közötti űrt. Az intézmények jótékony hatása a mezőgazdaságra legfőképp abban nyilvánul, hogy a fogyasztó világpiacok körülményei a helyi termelésnek a lehető legközvetlenebbül válhatnak javára, kiküszöbölésével a közvetítés körében gyakran oly felháborító mértékben folyó üzérkedésnek. Lényeges előnyt élvez továbbá a mezőgazdaság az által, hogy a gabonaraktár-intézmény útján a terményfelesleg, annak tényleges eladása előtt, forgalmi értékke, sőt alkalmas módon, bitelforrásá válik, a közraktárak által a kezelés alá vett árukról kiállított árú-zálogjegyek, az ugynevezett «warrant»-ok és az ezekre alapított előlegüzlet útján. De nagy előnyük e mellett maga az olcsóbb és jobb raktárkezelés és az a körülmény, hogy az intézmény elterjedésével arányban, mindinkább csökken a gazdaságba fektetendő épülettőke, szemben a telek- és forgó üzleti tőkével. Nem csekélyebb jelentőséggel bírnak a közraktári intézményből a kereskedelemre háramló előnyök, melyek legfőbbje ugyancsak abban áll, hogy a beraktározott árúk forgalmi értékke változtatnak át s ez által különben meddően heverő értékek a gazdasági forgalomba belevonatnak. De nagy szerepe van az intézménynek a forgalmi élet szempontjából is, és pedig első sorban feladata e téren a forgalmi s nevezetesen a szállítási és kezelési mellékköltségek csökkentése, a mi természetesen csakis a gabonaraktárak megfelelő műszaki szerkezete által érhető el. — Ráth Zoltán-tól «Gazdasági haladásunk és a munkásosztály» című tanulmányának első közleményét vesszük. Gazdasági életünk egyetemes áthasonulásával ma már a gazdasági élet ugyanazon feladatai állanak előttünk is, mint a nyugaton, nevezetesen a termelés problémáinak hanyatló jelentősége ellenében a javak megosztásának s ezzel kapcsolatban a társadalmi osztályok gazdasága, és helyzetének kérdései. Ma már tehát a társadalmi kérdés valójában ugyanazzal a természettel és jelentőséggel bír nálunk is, mint amott. A tényleges viszonyok pontos megismerésére azonban, sajnos, jóformán semmi megfelelő anyaggal sem rendelkezünk, és csupán szórványos adatokból kísérhetjük meg feleletet adni társadalmi osztályaink fejlődésének kérdéseire, nevezetesen arra, mely a socialpolitikai problémái szempontjából a leglényegesebb, hogy miképp fejlődik társadalmunkban az az osztály, mely tisztán anyagi munkára van utalva, emelkedik vagy fogy-e annak számaránya az összes népességben s azután az adott termelési viszonyok mellett emelkedik vagy fogy-e a kereslet ez osztály munkája után? Hazánkban, hol a népesség $\frac{3}{4}$ -ed része még ma is a földművelésből él, természetesen első sorban a

mezőgazdasági népesség viszonyai jönnek tekintetbe, nevezetesen a földbirtok megoszlása egyfelől, s a birtokos és birtoktalan mezőgazdasági népesség egymás közötti viszonya másfelől, külön figyelembevételével annak az átmeneti rétegnek, mely csekély birtok mellett főleg napszám után él. A mi a rendelkezésre álló adatokból kiténik, az határozottan a nagybirtok magas, sőt fokozódó arányára vall, A nagybirtok körében kétségbevonhatatlan jelenség továbbá a hitbizományok jelentékeny térfoglalása. A középbirtok helyzetét illetőleg azonban nyílt kérdésnek kell tekinteni, hogy az fogyott-e vagy gyarapodott? Természetesen másként áll a dolog nemzeti szempontból, és a panaszokat, melyek a régi középbirtokos osztály pusztulásáról hangzanak, valóban jogosultaknak kell elismerni. A kisbirtok tekintetében arra a kérdésre, nőtt-e vagy fogyott-e az ezen birtok-kategória területe, határozott válasz nem adható. Azon kérdés tekintetében azonban, hogy a birtok-kategorián belül hogyan fejlődtek a viszonyok, minden valószínűség a birtok-egyenlőtlenség növekedése mellett szól, vagyis a mellett, hogy ugyanaz maradt, sőt talán nőtt is a nagyobb birtokosok száma és igen megnőtt a legkisebb birtokosoké. És mindennek felett azt kell hinni, hogy gyarapodott a földtulajdonosok azon rétege, mely birtoka mellett napszám keresetre van utalva, valamint gyarapodott a birtoktalan mezőgazdasági munkások száma. Mindebből következik, hogy a munka-kinálat előreláthatólag növekvőben van: arra azonban, hogy mikép alakult a kereslet a munka után a termelés módjaiban és eszközeiben, a kezelési és művelési rendszerekben való változások folytán s mindezek alapján mikép alakult tényleg ez osztály gazdasági helyzete, sajnos, kielégítőleg meg nem határozható. — Dr. K m e t y K á r o l y «A Conseil de préfecture, mint közigazgatási bíróság» című dolgozatát az intézmény történeti fejlődésének és jelenlegi szervezetének ismertetésével kezdi meg, utalva időszerezésére annak, hogy ma, midőn hazánkban immár a közigazgatási bíráskodás gyakorlati megvalósítása felett foly a vita, a francia hasonnemű intézmény példájából folyó tanulságok kifejtessenek. A közigazgatási jogszolgáltatás, a «Contentieux» és «Juridiction administrative» eszméje és gyakorlata és az oly jogesetek elintézésére hivatott külön hatósági szervek eredete messze, egészen a XIII. századig nyúlik vissza. Míg azonban a polgári és büntető igazságszolgáltatásban a királyi hatalom közvetlen királyi hatóság nélkül érvényesül, addig a közigazgatási vitás jogkérekben a királyi hatalom személyes hatóság alakjában, vagyis teljes mértékben alárendelt hatóságok útján gyakoroltatott. A nagy forradalom kíméletlenül törölte el a királyság intézményeit, de az új organisatióban is megmaradt a régi álláspont a bírói és végrehajtó hatalmak terjedelme és hatásai iránt. A pouvoir judiciaire továbbra is csak a polgári és büntető igazságszolgáltatást öleli fel, a közigazg. bíráskodás ellenben az adminisztrációnak lényeges része marad. A szervezet tekintetében is az eleinte elhalmozott decen-

tralisáció ellenében csakhamar visszatértek a régi centralisációhoz. E szervezés alapján született meg a közigazgatási bíráskodásnak egy a «Conseil d'État», mint közigazgatási főtörvényszék alá rendelt alsó-fokú testületi szerv a «Conseil de préfecture», taxative meghatározott hatáskörrel, melyet a fejlődő jogélet azonban mindinkább kibővített. Többszöri sikertelen reformkísérlet után végre a hatvanas években sikerült a szervezet hiányosságát új törvénnyel jelentékenyen megjavítani, míg az eljárás codexe csak 1889-ben alkottatott meg. A jelen szervezet leglényegesebb vonásai a préfet jelentékeny szerepe, ugyanis döntő szavazattal elnöke a tanácsnak, továbbá hogy a tanácsosok — a megyék egyrészében három, a többiben négy, a Szajnamegyében kilencz — rendes kinevezett államtisztviselők, kiknek azonban a nálunk jogvégeztséggel és egy államvizsga letételének megfelelő jogi qualificatióval, joglicentiatusi fokkal kell bírniok, és a helyettesítési rendszer szabadelvűségével. Az akadályozott tagok ugyanis a conseil généralban helyettesíttetnek cooptatio útján s így megtörténhetik, hogy az önkormányzati elem jut túlsúlyba és gyakorolja tényleg a közigazgatási bíráskodási hatalmat. Tekintve e szervezetet, felmerül a kérdés, mennyiben felelhet meg e testület az ő birói joghatóságának, nevezetesen biztosítva van-e így a birói funkciónak három szervezeti főkölléke: a szakképzettség, állandóság és függetlenség. A szakképzettség minimális fokát általában biztosítottnak tekinthetjük, de nincs meg a szakképzettségnél talán sokkal lényegesebb függetlenségnek és állandóságnak minimuma sem, s nevezetesen méltán kifogásolható a préfetnek befolyása. A francia intézmény szervezetének gyengéi tehát nagyon is szembeötlők s ha mégis a gyakorlatban annyira kielégítő a bíráskodás, az a — birói jellegű — eljárásnak tulajdonítandó, és valóban a francia alsó fokú közigazgatási bíráskodás súlypontja és gyakorlati érdeke ezen nyugszik. — Mariska Vilmos sajtó alatt levő «Az államgazdaságtan kézikönyve» című művének a «Személyes jövedelmi adóról» szóló részletét. A mai adórendszerekben általában szükséges egy olyan adónem, mely nem csupán végső hatásában veszi célba a személyes jövedelem megrovását, hanem mely az adó kivonás alapjául is az adózó megbecsült tényleges jövedelmét veszi, s ez a személyes jövedelmi adó. Ez adónak két faja van: az általános és különös. Az előbbi egy-egy adózónak összes személyes jövedelmét tekintet nélkül forrásaira ugyanazzal az adótétellel terheli. Szerepelhet ez általános jövedelmi adó, mint egyetlen adónem, vagy pedig a hozadéki adók mellett állhat fenn, mint kiegyenlítő jövedelmi adó. Különös a jövedelmi adó pedig akkor, a midőn csupán bizonyos jövedelmi ágakat ér. Az általános jövedelmi adó elvi helyességének és tökéletességének általános elismerése mellett, erős kifogások emeltetnek gyakorlati kivihetősége ellen. Joggal állítható azonban, hogy megfelelő intézkedések mellett éppen az összes jövedelemre kiterjedő bevallások könnyebben ellenőrizhetők, mint a melyek csupán egyes különálló hozadéki adók alapjára vonatkoznak.

Az általános jövedelmi adónak a hozadéki adókkal szemben az a legnagyobb előnye, hogy jóval rugalmasabb és mozgékonyabb. Ez a tulajdonsága két nagy haszonnal jár. Először azzal, hogy eredménye a nemzeti jövedelem emelkedésével kapcsolatban az adótétel súlyosbítása nélkül szaporodik és másodszor azzal, hogy hozadéka rendkívüli viszonyok között az adókulcs megfelelő emelésével s az adózók sokkal nagyobb kimelésével fokozható, mintha a hozadéki adók emeltetnének. Nyilvánvaló, hogy az általános jövedelmi adónak, mint kiegyenlítő adónak mérsékeltnak kell lennie, és pedig mennél mérsékeltebb, kivitele annál tökéletesebb; a súlyos adótételek mindenek fölött fejlődési képességét rontanak meg. A kiegyenlítő jövedelmi adó igazságossága és czélszerűsége kivitelének módjától függ. A követendő irányelvek sorában nevezetesen szükségesnek látszik, hogy egyfelől a kisebb jövedelmek kivételsséne, másfelől hogy az adószolgáltatási képességet lényegesen csökkentő személyes viszonyok tekintetbe vétessenek. Az arányos teherviselés érdekében kell, hogy ez adó mérsékelt haladvány szerint emelkedő tételekkel hozassék be, kivitele pedig úgy intézendő, hogy a jövedelem valamennyi nemét érje. Minden kivétel lényegesen megnehezítené a tényleges adófizetési képesség mérlegelését. A jövedelem kinyomozására az adózók vallomása a legtermészetesebb eszköz, az adózókat tehát részletes, a jövedelmi forrásokat tüzetesen felsoroló bevallásra kell kötelezni. Természetesen ezzel kapcsolatban gondoskodni kell arról, hogy a bevallások őszintesége biztosíttassék. Szükséges továbbá, hogy az adókievető bizottság eljárása a legszabatosabban s az egész országra egységes elvek szerint szabályoztassék, nevezetesen törvénybe felsorolandó a jövedelem minden, a jövedelmi adó alapjába befoglalandó része, valamint törvényileg határozandó meg a jövedelembecslési művelet. A jövedelmi adó tarifájára nézve kétféle rendszer között választhat a törvényhozó. Vagy az adóköteles jövedelem minden száz forintját veheti figyelembe, vagy pedig jövedelmi osztályokat állíthat fel s az egy-egy osztályon belül előforduló valamennyi jövedelemre nézve egységes adótételt állapíthat meg. Az előbbi módszer mindenestre jobban felel meg, a jövedelmi adó eszményének. — *«A közigazgatási biróságokról szóló törvényjavaslat a képviselőházi bizottság előtt»* cím alatt a bizottsági tárgyalás folyamán elmondott beszédek közöltetnek, utalva azoknak úgy a tudomány, mint a gyakorlati élet szempontjából való nagy becsére, mely kívánatossá teszi, hogy mennél tágabb körben szolgálhassanak tanulságokkal. — A *«Közigazgatási havi krónikában»* dr. Mandello Károly említi fel február hó jelentékenyebb gazdasági eseményeit. — Az *«Irodalmi Szemlében»* első helyen az idegen nyelvű régi magyar közigazgatási művek lefordítása és kiadása tárgyában kiküldött bizottság *jelentését* találjuk. A bizottság azt javasolja, hogy a régi magyar nemzetgazdák tára egyelőre két kötetre terveztessek; az első kötetben a múlt század második felében megjelent többnyire rövidvidebb dolgozatok, a másodikban a két legjelesebb író, Skerletz és

Berzeviczy dolgozatai közöltessenek. — Z. — ír Sismondi Jánosnak A nemzetgazdaságtan újabb elmélete című munkájáról, mely legújabban jelent meg, a «Nemzetgazdasági Írók Tárában». A művet Enyedy Lukács és Pólya Jakab fordították. — a—a. Tormay Bélának «Elmélkedés a mezőgazdasági egyensúlyról» című dolgozatát bírálja; dr. F e n y v e s s y J ó z s e f végül l'Office du Travail-nak a Seine departement-ra vonatkozólag a munkahérek állásáról és a munkaidő tartamáról szóló kiadványát ismerteti. — A «Statistikai Értesítőben» dr. K o v á c s A l a d á r Anglia és Wales 1891-iki népszámlálásáról, H a j d ú L á s z l ó tól Magyarország 1893. évi aratásáról és a bajor községek pénzügyi viszonyairól 1890-ben, dr. F e n y v e s s y J ó z s e f Magyarország bánya- és kohóiparának 1892-iki állapotáról írnak. — A 155 oldalra terjedő füzetet «Könyvszemle» zárja be.

4. A MAGYAR NYELVŐR III. füzetében S z a b ó E r n ő folytatja «A házi állatok a magyar szólásokban» című értekezését. A legtöbb szólásban a *kutya* a *rossz* helyett áll. Alig van olyan rossz tulajdonság az emberben, alig tehet valaki olyan rosszat, hogy a kutyához ne hasonlíttanak érte; s ha valakinek rosszul foly a dolga, azt is kutyával hasonlítják össze. Kevesebb a kutya jó tulajdonságairól vett szólások: «hű mint a kutya» «a kutya is megugatja» sat. — P a p F e r e n c z a Kemény Zsigmond nyelvét. kifejezés-módját ismerteti vázlatosan. Sok van benne a nyelvújítás korcsaiból, sok a németes szóösszetétel, de erős, jellemző, a gondolatot utolsó árnyalatáig kifejezni törekvő minden ízében. — S z i n n y e i J ó z s e f folytatja a magyar nyelvbe átvett oláh szavak tárgyalását; ezek: *iszkumpia, izgína, kacsula, kalabálé, kalakán, kalugyer, kámota, kapica, kecel, kilinta, kirlán*. — M e l i c h J á n o s az *áspa* szót olasz jövevényszónak mondja, s hangtanilag igyekszik megmagyarázni a szónak sok eltérő alakját. — B a r t h a J ó z s e f a «hangrövidítő tövekről» értekezik, s abban állapodik meg, hogy ez újabb fejlemény, igen sok mai rövid hangú szó régente hosszan hangzott. — S z a r v a s G á b o r gúnyolja és megrója a művelt társadalmi osztályhoz tartozók azt a rossz szokását, hogy beszédöket s írásukat lépten-nyomon latin szavakkal tarkítják legtöbbször az érthetőség rovására. Okát ebben is német forrásban keresi, s nagy része azoknak, a kik a latin szavakkal annyira szeretnek pompázni, nem is a latinból, hanem a német hírlapokból böngészgetik ebbeli ismereteiket. Az apróbb közlemények sorában B a l a s s a J ó z s e f azt mondja és okolja meg, hogy a magyar *hodály* (*hodáj*) szó nem a törökből került a magyarba, a hogy Szinnyi állította, hanem az oláhból. — B á n ó c z i J ó z s e f felsorolja azokat a magyar szavakat, a melyek a német nyelvbe kerültek, s ezek: *bekes, honvéd, gulyás, paprika, pörkölt, pégyár (betyár), s tesiktessék* (Grác környékén); — a *kész van* szólásról többen nyilatkoznak, s ezek alapján S z a r v a s G á b o r megállapítja, hogy a szólás idegen (német és oláh) hatás eredménye. Népnyelvhagyományok. Tájszók.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

KILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS

Az I-ső osztály harmadik ülése.

1894. márczius 5-én.

ZICHY ANTAL, majd gr. KUÚN GÉZA t. tt. elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Goldziher Ignác, Szász Károly, P. Thewrewk Emil r. tt. — Asbóth Oszkár, Berczik Árpád, Szigeti József, Szinnyei József, Telfy Iván l. tt. — *Más osztályokból*: br. Eötvös Loránd, akadémiai elnök. — Fejérfalussy László, Hajnik Imre, Pauer Imre, Schvarcz Gyula, Szabó József, Szilágyi Sándor, Szily Kálmán r. tt. — Czobor Béla, Marczali Henrik, Nagy Gyula, Övály Lipót l. tt. — Gyulai Pál, osztálytitkár.

52. Gr. KUÚN GÉZA t. t. «Gurdézi szövege a magyarokról» című értekezését olvassa föl. — Bírálatra adatik.

53. ZICHY ANTAL t. t. Kovács Ferencznek az 1843/44-iki országgyűlés kerületi üléseiről kiadott munkáját ismerteti. — Bírálatra adatik.

54. SZINNYEI JÓZSEF l. t. fölolvassa Beöthy Zsoltnak «Képösszetétel és hangulatváltozás» című értekezését. — Bírálatra adatik.

55. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. KUÚN GÉZA t. és SZINNYEI JÓZSEF l. tagokat kéri fel.

TIZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik ülése.

1894. márczius 12-én.

PULSZKY FERENCZ t. t. osztályelnök elnöklete alatt, jelen voltak az *illető osztályból*: Hampel József, Jekelfalussy József, Láng Lajos, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Acsády Ignác, Alexander Bernát, Czobor Béla, Csaplár Benedek, Csánky Dezső, Fröhlich Róbert, Nagy Ferencz, Nagy Gyula, Vargha Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: gr. Kuún Géza, Zichy Antal t. tt. — Gyulai Pál, Heller Ágost, Szabó József, Szász Károly, Szily Kálmán r. tt. — Pauer Imre osztálytitkár.

56. VARGHA GYULA l. t. bemutatja Ráth Zoltán vendég «Gazdasági haladásunk és a proletariátus» című tanulmányát.

57. ALEXANDER BERNÁT l. t. felolvassa Stein Lajos vendég értekezését: «A szellemtörténet alaptörvénye».

58. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VARGHA GYULA és ALEXANDER BERNÁT l. tagokat kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Harmadik ö s s z e s ü l é s.

1894. márczius 19-én.

B. EÖTVÖS LORÁND, akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Szász Károly másodelnök. B. Nyáry Jenő, Zichy Antal tiszti., Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hegedűs Sándor, Heller Ágost, Pauer Imre, Szabó József, Szilágyi Sándor. Than Károly rend., Bánóczi József, Berczik Árpád, Czobor Béla, Csánki Dezső, Csengeri János, Dománovszky Endre, Fröhlich Róbert, Ilosvay Lajos, Marczali Henrik, Márki Sándor, Nagy Gyula, Némethy Géza, Réthy László, Réthy Mór, Téglás Gábor, Telfy Iván, Vadnay Károly, Zipernowsky Károly, Zsilinszky Mihály lev. tagok. — Jegyző Szily Kálmán főtítkár.

59. BÁNÓCZI JÓZSEF l. t., mint a **gr. Teleki drámai pályázat** bíráló bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1893. évi pályázatról, mely szerint a «Fra Girolamo» című, «Ave Maria» jellegű öt felvonásos szomorújátéknak javasolja a jutalom kiadását. — Az Akadémia a javaslatot elfogadja. A felbontott jeligés levélből Somló Sándor neve tűnt elő, kinek is a jutalom ki adatik.

60. VADNAY KÁROLY l. t., mint a **gr. Karátsonyi Guidó vígjátéki pályázat** bíráló bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1892/3. évi pályázatról, mely szerint a jutalom ki nem adását javasolja. — A javaslat elfogadtatik.

61. GYULAI PÁL r. t., mint a **Farkas-Raskó költeményi pályázat** bíráló bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1893. évi pályázatról, mely szerint a jutalom ki nem adását javasolja. — A javaslat elfogadtatik.

62. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jeligés leveleinek *előgetésére* CZOBOR BÉLA és ILOSVAY LAJOS l. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán bejelentették, hogy megbízatásukban eljárak.

63. Főtítkár bejelenti **Török Józsefnek**, a debreczeni főiskola tanárának s a III. osztály legrégibb rendes tagjának, a hazai természettudományi irodalom jubiláris munkásának márczius 14-én, továbbá **Ljepkovszky József** külső tagnak, a krakkói egyetemen az archaeologia tanárának s ez évi rectorának február 27-én bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia fájdalommal veszi tudomásul a gyászjelentéseket, s föl-hívja a III., illetőleg II. osztályt, hogy emlékezésért tartása iránt határozzon.

64. Az I. osztály **Fiók Károly** úr részére engedélyt kér, hogy «Müller Miksa és a Rigvéda» című értekezését mint vendég személyesen olvashassa föl. — Az engedély megadatik.

65. A II. osztály, a Történelmi bizottság javaslatára, kéri az Akadémiát, hogy a Bécsben őrzött, ú. n. **udvari kamarai levéltár** Magyarországra vonatkozó iratainak kiválasztása és ezeknek a magyar országos levéltárba leendő bekebelezése iránt a kellő helyen a szükséges lépéseket tenni meg. — Elfogadtatik.

66. A III. osztály, a Történelmi bizottság javaslatára, kéri az Akadémiát, hogy az **Országgyűlési Emlékek** eddigi két sorozatának hat sorozatra való felosztásához s egyidejű kiadásához szükséges anyagi segély kiosztására nézve a kellő helyen lépéseket tenni szívesked-nék. — Elfogadtatik.

67. Olvasztatik Pollák Jakab márczius 17-én kelt levele, mely-lyel ez bátyja, **dr. Pollák Henrik** emlékére 6000 frtnyi pályadíj-

alapítványt tesz. — Az alapító-level az Igazgató-tanács elé fog terjesztetni, az alapítvány szövegezésére a IV. osztály elnökének elnöklete alatt bizottság küldetik ki, a melybe a II. és a III. osztály egy-egy tagot választ.

68. A könyvtár részére ajándékok: *a)* A cs. és kir. közös pénzügyminiszteriumtól: Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien und der Herzegovina II. *b)* A francia közokt. miniszteriumtól: Compte rendu de la Session des Sociétés des Beaux-Arts. *c)* Colonna Ferdinánd hercegtől: Notizie storiche di Castelnuovo. *d)* Fabriczy Kornélától: Il Codice dell' Anonimo Gaddiano és Libro di Schizzi d'un pittore olandese. *e)* Békefi Remigtől: A czikádori apátság története. *f)* Tormai Bélától: Elmélkedés a mezőgazdasági egyensúlyról. — Köszönettel vétetnek.

69. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke — tudomásul vétetik.

70. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr BÁNÓCZI JÓZSEF és VADNAY KÁROLY l. tagokat kéri föl.

TIZENKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Rendkívüli összes ülés.

1894. márczius 28-án.

BR. EÖTVÖS LORÁND, akadémiai elnök úr elnöklete alatt. Jelen vannak: Szász Károly másodelnök. — Joannovics György, Pulszky Ferencz, gr. Széchenyi Béla t. tt. — Entz Géza, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hajnik Imre, Hegedűs Sándor, Jakab Elek, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szilágyi Sándor, Than Karoly, Tóth Lőrincz, Wartha Vincze r. tt. — Acsády Ignác, Bogisich Mihály, Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Földes Géza, Fröhlich Róbert, Galgóczy Károly Horváth Géza, Illosvay Lajos, Kherndl Antal, Lipthay Sándor, Majláth Béla, Márki Sándor, Munkácsi Bernát, Nagy Ferencz, Nagy Gyula, Némethy Géza, Petz Vilmos, Réthy Mór, Schenek István, Szinnyi József, Télfi Iván, Vadnay Károly, Vargha Gyula, Volf György l. tt. — Jegyző Szily Kálmán főtitkár.

71. Elnök úr a következő szavakkal nyitja meg az ülést:

«Tisztelt Akadémia!

A mikor gyászol a magyar nemzet, akkor gyászol ez az Akadémia is, mely minden tudós és tekintélyes társai között talán leginkább jogosult arra, hogy magát egy nemzet akadémiajának nevezze.

Nagyon távol állunk mi ugyan a politika szenvedélyes küzdelmeitől; a mi feladatunk az, hogy a tudomány- és irodalomnak csendes, de ernyedetlen munkásai legyünk. Hanem azért nem válhatunk még sem közömbösekké az olyan fájdalom iránt, mely nemzetünk ezreinek, mit mondok, millióinak szívét járja át.

Igen, a Kossuth halála feletti fájdalomban részt veszünk mi is és részt fogunk venni abban a kegyeletes munkában is, melynek célja az ő emlékének megőrzése lesz.

A fájdalom kifejezésében másoknál többet mi nem tehetünk, de emléke megőrzésében nekünk a feladatnak bizonyára legszebb, bár legnehezebb része jutott. Mert mi a magyar nemzetnek történetírói vagyunk, s így a mi teendőnk lesz, az ő halhatatlan nagy alakjáról a történet részrehajlatlan kutatásával ítéletet mondani, és megvilágítani a hazafiságnak azon magasztos erényeit, melyek az ő nevét pártkülönség nélkül minden magyar ember gondolkozásában tiszteltté teszik.

De ez nem egy órának, nem is egy évnek, ez a jövődönék dolga.

A jelenben csak részvétünket fejezhetjük ki, megadva a nagy halottnak a végtisztességet,

Indítványozom ezért:

a) helyezzen a Magyar Tudományos Akadémia koszorút Kossuth Lajos ravatalára;

b) Vegyen részt küldöttségével a temetési szertartáson s a küldöttség tagjai az elnökség s azok legyenek, a kik erre a főtitkári hivatalnál jelentkeznek;

c) küldje meg, mint kegyeletének emlékeztét, ez ülésnek jegyzőkönyvét a nagy halott fiainak.»

Az elnök előterjesztéseit az összes ülés közhelyesléssel elfogadja.

72. A jegyzőkönyv hitelesítésére PULSZKY FERENCZ tiszteleti és TÓTH LŐRINCZ rendes tagok kérettek fel.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Tagsági kijelölések.

I.

Az I. osztály A) — nyelvtudományi — alosztályának kijelölő bizottsága (GR. KUUN GEZA t., JOANNOVICS GYÖRGY t., HEINRICH GUSTÁV r., SIMONYI ZSIGMOND r., ASBÓTH OSZKÁR l. tagok) a hozzá áttett tagajánlatok alapján a következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

a) Az üresedésben levő *egy* rendes tagsági helyre első helyen **VOLF GYÖRGY** l. tagot, második helyen **SZINNYEI JÓZSEF** l. tagot.

b) Az üresedésben levő *két* levelező tagsági helyre: első helyen **BACHER VILMOS** sémi philologust és **BALASSA JÓZSEF** magyar philologust, második helyen **HEGEDŰS ISTVÁN** class. phil. és **POZDER KÁROLY** perzsa philologust.

II.

Az I-ső osztály, *B*) (széptudományi) *alosztályának* kijelölő bizottsága (ZICHY ANTAL t., GYULA PÁL, SZÁSZ KÁROLY r., BERCEK és PASTEINER I. tt.) a hozzá áttett tagajánlat alapján a következő kijelölést terjeszti az osztály elé:

Az üresedésben levő *egy* levelező tagsági helyre kijelöltetett **BADICS FERENCZ**, a magyar irodalomtörténet buzgó művelője.

III.

A II. osztály *A*) *alosztályának* kijelölő-bizottsága SCHVARCZ GYULA. VÉCSEY TAMÁS, PAUER IMRE r., VARGHA GYULA és ALEXANDER BERNÁT I. tt.) a hozzá áttett tagajánlatok alapján a következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

Az üresedésben levő egyetlen *rendes tagsági* helyre egyhangúlag **PLÓSZ SÁNDOR** lev. tagot jelöli.

Az üresedésben levő nyolcz *levelező* tagságra pedig **RÁTH ZOLTÁN** egyet. rk. tanárt, s közgazdasági és statisztikai író. **FAYER LÁSZLÓ** egyet. rk. tanárt, s a Jogt. Közlöny szerkesztőjét; **BAUMGARTEN IZIDOR** egyet. magántanárt, kir. törvényszéki bírót; **BÖHM KÁROLY** főgymn. igazgatót, philos. író; **PÓLYA JAKAB** egyet. magántanárt, közgazdasági író jelöli ki.

IV.

A II. osztály, *B*) *alosztályának* kijelölő-bizottsága (PULSZKY FERENCZ t., SZILÁGYI SÁNDOR, PAULER GYULA r., CZOBOR BÉLA, ACSÁDY IGNÁZ I. tt.) a hozzá áttett tagajánlatok alapján a következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

Az üresedésben levő egyetlen *levelező* tagsági helyre *első* helyen: **BÉKEFI REMIG**, egyet. magántanárt; *második* helyen: **KOMAROMY ANDRÁS**, orsz. levéltári fogalmazót; *harmadik* helyen: **SZENDREI JÁNOS**-t, az orsz. régészeti és embertani társulat titkárát jelöli.

V.

A III. osztály *A*) — matematikai, physikai, chemiai, technikai — *alosztályának* kijelölő bizottsága (SZILY KÁLMÁN, FRÖHLICH IZIDOR, HELLER ÁGOST, r. t., RÉTHY MÓR, ILOSVAY LAJOS I. tt.) a hozzá áttett tagajánlatok alapján a következő kijelölést terjeszti az osztály elé:

a) Az üresedésben levő *rendes tagsági* helyekre **KLUG NÁNDOR** I. tagot, az élettani physika és chemia művelőjét; **LENGYEL BÉLA** I. tagot, a Matematikai és Természettudományi állandó bizottság előadóját, a chemia művelőjét.

b) Az üresedésben levő levelező tagsági helyekre: **HANKÓ VILMOS** budapesti főreáliskolai tanárt, chemikust; **KOSSUTÁNYI TAMÁS**-t, a m.-óvári akadémián a kísérleti és földművelési chemia tanárát; **KÖVESLIGETHY RADÓ**-t, a budapesti egyetem rk. tanárát, astrophysikust; **RADOS GUSZTÁV**-ot, a műegyetem r. tanárát, matematikust, a Matematikai és Physikai Lapok egyik szerkesztőjét; **WINKLER LAJOS**-t, a budapesti egyetem magántanárát, a physikai chemia művelőjét.

VI.

A III. osztály B) — természetrajzi, földművelési és orvosi tudományok — *alosztályának* kijelölő bizottsága (HÖGYES ENDRE, ENTZ GÉZA, THANHOFFER LAJOS r. tt., DADAY JENŐ, SCHMIDT SÁNDOR l. tagok), a hozzá áttett tagajánlatok alapján a következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

a) Az üresedésben levő egyik tiszteleti tagsági helyre: **TELEKI SAMU** grófot, a nagyérdemű afrikai utazót.

b) Az üresedésben levő két rendes tagsági helyre: **HORVÁTH GÉZA** l. tagot, a m. kir. állami rovarfajta állomás főnökét, hemipterológust, **KOCH ANTAL** l. tagot, a kolozsvári egyetem r. tanárát, geológust.

c) Az üresedésben levő négy levelező tagsági helyre: **BÓKAI ÁRPÁD** budapesti egyet. r. tanárt, orvostudományi író; **SCHWIMMER ERNŐ** budapesti egyetemi rk. tanárt, a bőr kór- és gyógytanának művelőjét; **TORMAY BÉLA** miniszteri tanácsost, gazdasági író; és végre a negyedik üres helyre betűrendben: **FEKETE LAJOS** erdészeti akadémiai tanárt és író, valamint **STAUB MÓRICZ** főgymnasiunai tanárt és phytopalaeontológust.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivata a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

V. KÖTET.

1894. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1893-ban.

I. Ülések.

A Magyar Tudományos Akadémiának, 1893. január 2-dikától 1893. december 18-dikáig bezárólag, 26 nyilván. osztályülése, 10 összes ülése és 3 igazgatósági ülése, tehát összesen: 39 ülése volt.

* * *

Az I-ső vagyis Nyelv- és Széptudományi Osztály kilencz nyilvános osztályülést és kilencz zárt ülést tartott.

A nyilvános osztályülésekben 16 akadémiai tag és 5 vendég olvasott föl 19 értekezést, melyekből az irodalom és művészet körébe esik: 11, a nyelvtudományéba: 8.

Az irodalom és művészet köréből értekeztek: január 23-dikán RÁKOSI JENŐ l. t. olvasta fel «Modern aesthetika» című székfoglaló értekezését (megjelent az *Akadémiai Értesítő* IV. kötetében). Február 20-án MUNKÁCSI BERNÁT l. t. felolvasta «A vogulok ősvallása» című értekezését (megjelent az *Ethnographiában* IV.) TAGÁNYI KÁROLY vendégnek «A besztercei szöszedet kulturtörténeti jelentősége» című tanulmányát bemutatta SIMONYI ZSIGMOND l. t. (megjelent a *Századok* 1893. folyamában), KUNOS IGNÁ CZ mint vendég felolvasta «Adakale népe és nyelve» című értekezését (megjelent a *Budap. Szemle* ápr. füz.). Június 5-dikén BARTAL ANTAL l. t. «Találkozások a classicus és modern költészetben» című értekezése olvastatott fel (meg fog jelenni az *Egyetemes Philologiai Közönyben*). Október 2-dikán PECZ VILMOS l. t. ismertette Paraspondylos Zolikos költeményét a várnai csatáról (megjelent a *Nyelv- és széptud. Értek.* XVI. köt. 4. sz.). Október 23-dikán HEINRICH GUSZTÁV r. t. bemutatta Kazinczy levelezésének IV. kötetét. GOLDZIERER IGNÁ CZ r. t. Szász-Koburg-Gothai Fülöp herczeg numismatikai munkáját ismertette (megjelent az *Akad. Értesítőben*). November 20-dikán ZICHY ANTAL t. t. jelentést tett gróf Széchenyi István összes munkái kiadásáról, különösen a sajtó alatt levő

hetedik kötetéről, mely hirlapi cikkei első kötetét foglalja magában (*Akad. Értesítő* IV. k. 643.). TELFY IVÁN több új-görög munkát ismertetett (meg fog jelenni a *Nyelvtud. Értekezések* során) KUNOS IGNÁ CZ I. t. jelentést tett harmadik kisázsiai útjáról (megjelent a *Budapesti Szemlében*).

A nyelvtudomány köréből: január 2-dikán HALÁ SZ IGNÁ CZ I. t. «Az ugor-szamojéd nyelvrokonságról» értekezett (megjelent a *Nyelvtud. Közlemények* 23. köt.); ZOLNAI GYULÁ NAK mint vendégnek dolgozatát «Mondattani buvárlatok» MUNKÁCSI BERNÁ T I. t. olvasta fel (megjelent *Nyelvtud. Közlemények* 23. köt.), SIMONYI ZSIGMOND I. t. szóba hozta a magyar helyesírás revisióját és indítványozta, hogy a nyelvtudományi bizottságnak ez ügyben kidolgozott javaslata az Akadémiai Értesítőben kinyomattassék. Az osztály ez ügyet a jan. 7-dikén tartott zárt üléshez utasította. Január 23-dikán PETZ GEDEON vendégnek «Az indogermán hangtan jelen állásáról» című értekezését bemutatta HEINRICH GUSZTÁ V R. t. (megjelent *Nyelvtud. Közlem.* 23. köt. és külön). Április 10-dikén ASBÓTH OSZKÁ R I. t. felolvasta «A szláv szók a magyar nyelvben» című székfoglaló értekezését (megjelent *Értek. a nyelv- és széptud. köréből.* XVI. köt. 3. sz.). PECZ VILMOS I. t. pedig «Az újgörög nyelvről» értekezett. (megjelent *Erdélyi Múzeum* 1893. évfolyamában). Június 5-dikén SIMONYI ZSIGMOND I. t. «A magyar nyelv egy külföldi egyetemen» című közleményét olvasta fel (megjelent az *Akadémiai Értesítő* IV. köt.) Október 23-dikán HALÁ SZ IGNÁ CZ I. t. felolvasta dr. BALASSA JÓ ZSEF NEK, mint vendégnek «A szlavóniai magyarok és nyelvök» című értekezését (megjelent *Nyelvtud.* 1894. máj. 3. köv.) November 20-dikán PECZ VILMOS I. t. «Az analogia az újgörög nevek fejlődésében» című értekezését olvasta fel (megjelent *Egyet. Phil. Közl.* 1894. I. füz.) SZILY KÁLMÁ N R. t. előterjesztést tett egy régi latin-magyar szótárról, mely az Akadémia könyvtárában található Januensis Catholicon (1487.) című munkához van hozzákötve s mintegy 4000 magyar kifejezést foglal magában, köztük rendkívül sok nevezetes régi magyar szót.

Az osztály részéről mint bíráló bizottsági előadók jelentést tettek az összes ülésen: márczius 20-dikán a gróf Teleki József drámai pályázatról RÁ KOSI JENŐ I. t. (a másik négy bíráló, az Akadémia részéről: ZICHY ANTAL t. t. és SZÁ SZ KÁ ROLY R. t., a nemzeti színház részéről: UJHÁ ZI EDE és VIZVÁ RI GYULA urak.) Márczius 27-dikén a Farkas-Raskó-pályázatról SZÁ SZ KÁ ROLY R. t. (a másik két bíráló LÉ VAY JÓ ZSEF R. t. és ARANY LÁ SZLÓ I. t.)

A zárt osztályüléseken a rendes folyó ügyek és bírálatok tárgyalásán kívül megállapított az 1893. évi költségvetés. Pályabírá ló kúl választottak az osztály körébe tartozó pályaművek megbírá lására : a) a gróf Teleki-pályázathoz : ZICHY ANTAL t. t. elnöklete alatt BÁ NÓ CZI JÓ ZSEF és RÁ KOSI JENŐ I. t. ; b) a gróf Karátsonyi-pályázathoz JÓ KAI MÓ R t. t. elnöklete alatt HEINRICH GUSZTÁ V R. BERCZIK Á RPÁ D

(visszalépte után CSENGÉRI JÁNOS). SZIGETI JÓZSEF és VADNAY KÁROLY l. tt.; c) a gróf Nádasdy-pályázathoz SZÁSZ KÁROLY, LÉVAY JÓZSEF r. és LEHR ALBERT l. tt.; d) a Gorove-pályázathoz BEÖTHY ZSOLT, IMRE SÁNDOR r. és BÁNÓCZI JÓZSEF l. tt.; e) a Bézsán-pályázathoz GYULAI PÁL, SZILÁDY ÁRON r. és ARANY LÁSZLÓ l. tt.; f) a Farkas-Raskó-pályázathoz GYULAI PÁL, P. THEWREWK EMIL r. és BAKSAY SÁNDOR l. tagok.

* * *

A II. azaz Philosophiai-, Társadalmi- és Történettudományi osztály 1893-ban kilencz nyilvános osztályülést, ugyanannyi zárt ülést, összesen tizennyolcz ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken 17 akadémiai tag olvasott fel összesen 17 értekezést, melyekből

- a) a philosophiai tudományok körébe: 1 esik;
- b) a társadalmi-tudományok körébe: 3;
- c) a történelmi-tudományok körébe: 13.

Felolvastak: a) a *philosophiai-tudományok köréből*: május 8-án ALEXANDER BERNÁT lev. tag «Nemzeti szellem a philosophiában». (Székfoglaló. Megjelent a *Budapesti Szemlében*.)

b) A *társadalmi-tudományok köréből*: márczius 6-án VARGHA GYULA lev. tag «A magyar nyelv hódítása az utóbbi tíz év alatt» (Székfoglaló. Megjelent a *Nemzetgazdasági Szemlében*). — Ápril 17-én LÁNG LAJOS rendes tag «Magyarország adóstatistikája». (Székfoglaló.) Jún. 12-én WLASSITS GYULA rendes tag «Az okság és részesség a magyar büntetőjogban.» (Székfoglaló. Kivonata az *Akadémiai Értesítő* IV. kötetében.)

c) A *történettudományok köréből*: január 9-én MÁRKI SÁNDOR lev. tag «Pero lázadása». (Székfoglaló. Megjelent Tört. Ért. XV. k.) CZOBOR BÉLA lev. tag Gerecze Pétertől mint vendégtől: «A művészi restauratio Olaszországban és a Rajna vidékén, különös tekintettel a pécsi székesegyház restauratiójára». (Megjelent önállóan.) — Február 6-án ÓVÁRI LIPÓT l. tag «A magyar Anjou-ház eredete». (Székfoglaló. Megjelent Tört. Ért. XV.) — BUNYITAY VINCZE lev. tag «A gyulafehérvári székesegyház újabb részei és egy magyar humanista». (Megjelent önállóan.) — Ápril 17-én NAGY GYULA lev. tag «A középkori közjegyzői intézmény». (Székfoglaló.) Kivonata az *Akadémiai Értesítő* IV. köt. — Május 8-án THALY KÁLMÁN r. tag «Jelentés a bolognai gr. Marsigli-iratokról.» — Június 12-én BALÁSSY FERENCZ lev. tag «Arégi megyék és várispánságok közti különbség». (Megjelent Tört.Ért. XVI.) — Október 9-én HAMPEL JÓZSEF rendes tag «A népvándorlási kor ornamentikája hazánkban». (Székfoglaló.) THALY KÁLMÁN r. tag bemutatott «XVII-ik századi erdélyi costume-képeket a bolognai Marsigli-gyűjteményből» (megjelent kivonatban *Akadémiai Értesítő* IV. köt.) — November 6-án ACSÁDY IGNCZ l. tag «Pozsonyi és szepesi kamarák és költségvetéseik 1565 után» meg-

jelenik a II. osztály külön kiadásában, — FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ I. tag Szilágyi Sándor rendes tagtól «II. Rákóczy György 1645-iki hadjárata». — Deczember 4-én TÉGLÁS GÁBOR I. tag «Újabb adatok az alduai zuhatagoknál előforduló feliratokhoz és e szikla-feliratok jelentősége Dacia történelmében.» (Megjelent kivonatban *Akad. Ért.* V. köt.) — FRÖHLICH RÓBERT I. tag «Magyarország ókori földrajza.» (Megjelent *Akad. Ért.* V. köt.)

A zárt osztályüléseken a rendes folyó ügyek tárgyalásán kívül gondoskodott az osztály a) a nyilvános üléseken felolvasott, és kiadás végett hozzá benyújtott értekezések és más beküldött tudományos munkák megbírálásáról; b) megállapította az 1893-iki költségvetést és elkészítette az 1894-iki költségelőirányzatot; c) pályabírákúl megválasztotta a VITEZ-pályamű megbírálására SZILÁGYI SÁNDOR és THALY KÁLMÁN rendes tagokat; d) végre intézkedett, hogy elhunyt tagjainak: BARSÍ JÓZSEF levelező-, WIESELER FRIGYES és FLEGLER SÁNDOR kütagoknak emléke jegyzőkönyveiben megörökíttessék és rólok az akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E szomorú feladat teljesítésére felkértek: VARGHA GYULA lev. tag (Barsi Józsefről), HAMPEL JÓZSEF r. tag (Wieseler Frigyesről) és SZILÁGYI SÁNDOR r. tag (Flegler Sándorról.)

* * *

A III. azaz Természettudományi és Matematikai Osztály a múlt évben 9 nyilvános szakülést tartott, melyeken 53 tárgy adatott elő 54 szerzőtől, kik közül 22 akadémikus, 32 nem-akadémikus, de nagyrészt olyanok, kik akadémiai tagok vezetése alatt álló tanintézetekben dolgoztak. Az értekezések közül 2 székfoglaló, 1 vendég-előadás.

Megjelent a Matematikai értekezések során 2, a Természettudományiak során 2 munka, a többi az osztály Értesítőjében.

Az értekezések sorrendje a következő volt: Január 16-dikán: Dolgozatok a budapesti egyetemi élettani intézetből: a) KLUG NÁNDOR és OLCSAVSZKY VIKTOR «Az izommunka befolyása a phosphorsav-kiválasztásra». — b) BECK S. és BENEDIKT H. «Az izommunka befolyása a kén-kiválasztásra». — c) DONOGÁNY ZAKARIÁS, intézeti tanársegéd «Adatok a haemoglobin- és haemochromogen-kristályok tanához» — előterjesztette Klug Nándor I. t. — LIBERMANN LEO és SZÉKELY S. részéről «Új módszer a tej zsírtartalmának meghatározására» bemutatta Than Károly r. t. — Február 13-dikán: KONKOLY MIKLÓS tt. «Megfigyelések az ógyallai csillagdán». HELLER ÁGOST I. t. «Ohm-nak a galvánláncra vonatkozó, feledésbe ment egyik értekezéséről.» LIBERMANN LEO és BUGARSZKY ISTVÁN részéről «Adatok a sókeverékek vizes oldatának elméletéhez». Továbbá LIBERMANN LEO részéről «Újabb vizsgálatok a lecithaluminról» és «A lecithaluminnak néhány élettanilag fontos sajátságáról», előterjesztette Than Károly r. t.; TANGI KÁROLY részéről «Néhány forgási test potenciálja», bemutatta Fröh-

lich I. r. t. KOSSUTÁNYI TAMÁS részéről «A különféle eredetű Saccharomycesek befolyása a bor képződésére» megismertette Schenek I. l. t. — Márczius 13-dikán: FABINYI REZSŐ I. t. székfoglalója «Stereo-chemiai tanulmányok». SCHULEK VILMOS I. t. «Vérfoltok hómezőn és vöröslátás sötétben (erythropsia)». REMÉNYI ANTAL vendég «New-Orleans bevétele Farragut által». BUGARSZKY ISTVÁN részéről «Vizsgálatok a chemiai statika köréből», bemutatta Than Károly r. t. GOTHARD JENŐ I. t. «A nagy Orion-köd legtökéletesebb rajzának bemutatása». VÁLYI GYULA I. t. közleményét «Többszörösen linearis tetraederek negyedrendű és elsőfajú térbeli görbén», bemutatta König Gyula r. t. — Április 24-dikén: SZILY ADOLF egyet. magántanár részéről «A látóidegtő morphographiája és a ferdén álló szemhättér», előterjesztette Klug Nándor I. t.; RÉVAI GÉZA részéről «Két új szénhydrogén synthesise», valamint NURICSÁN JÓZSEF részéről «A tordai sóforrások chemiai elemzése», bemutatta Than Károly r. t.; MÉHELY LAJOS részéről «Kurta kigyóink (Vipera berus) zoologiai rajza», előterjesztette Entz Géza r. t. — Május 29-dikén: THANHOFFER LAJOS r. t. «Eszközök és mikroszkopi technikai eljárások». SZILY KÁLMÁN r. t. «A binomiális tényezők négyzetének összegéről». HANKÓ JÓZSEF főreáliskolai tanár részéről «Növény-chemiai vizsgálatok», bemutatta Lengyel Béla I. t.; SZABÓ JÓZSEF r. t. «Ásványtana új kiadását mutatta be». — Június 19-dikén: TÖRÖK AURÉL I. t. székfoglalója «Jelentés III. Béla magyar király és neje testekelyeiről». TÓTH GYULA részéről «A sárga phosphornak egy új meghatározása módja», előterjesztette Than Károly r. t.; RADOS GUSZTÁV műegyetemi tanár részéről «Új soralakok az «e» számára — valamint SUTÁK JÓZSEF gymn. tanártól: «Egy Eisenstein-féle tétel új bizonyítása» előterjesztette König Gy. r. t.; VAS FRIGYES részéről közlemény a strassburgi gyógyszerzeti intézet laboratoriumából a) «Adatok a heveny nicotin-mérgezés ismeretéhez», b) «Tanulmányok az idült nicotin- és alkohol-mérgezésekről», továbbá HÖGYES FERENCZ részéről «Tapasztalati adatok a szabályos és szabálytalan végtag-állások fejlődéséről a gyermekkorban», bemutatta Högyes Endre r. t.; DADAY JENŐ I. t. «Adatok az alföldi székes vizek mikrofaunájának ismeretéhez». BUGARSZKY ISTVÁN részéről «Vizsgálatok a chemiai statika köréből», előterjesztette Than Károly r. t.; STEINER LAJOS részéről «A köralakú nyílás fényelhajlításához», előterjesztette Fröhlich Izidor r. t.; KRENNER JÓZSEF «A magyarországi Wolfsbergit»-ről érkezett. — Október 16-dikán: SZILY KÁLMÁN r. t. «Magyarországi György mester arithmetikája 1499-ből». TÖRÖK AURÉL I. t. a) «Adatok az Árpádok embertani búvárlatához.» — b) «Adatok az emberszabású lények koponyaátalakulásáról». DADAY JENŐ I. t. «Új vagy kevésbé ismert idegenföldi Myriapodák a magyar nemzeti múzeum állatgyűjteményében» című dolgozata. FRANZENAU ÁGOSTON részéről «Semseya, egy új neme a foraminiférák rendjének», bemutatta Krenner József r. t. CSERHÁTI SÁNDOR m.-óvári akad. tanár részéről «A dohány égését befolyá-

soló körülmények tanulmányozása», ismertette Schenek István l. t. — November 13-dikán: LENGYEL BELA l. t. «Egy új szénsulfid», DADAY JENŐ l. t. «A kagylós rákok harántcsíkos izomrostjainak finomabb szerkezete», HÖGYES ENDRE r. t. «A budapesti «Pasteur-intézet» harmadik évi statisztikája»; ugyanő bemutatta SCHAFER KÁROLY egyet. m. tanár «Az intrahipnotikus reflex contracturák morphológiája és a suggestiók hatása ezekre» című értekezését. SCHULLER ALAJOS r. t. bemutatott egy új arzénsulfidot. — Deczember 11-dikén: RÉTHY MÓR l. t. «Folyadék-sugarokról», SZABÓ JÓZSEF r. t. «A piroxen-andesitek geologiai típusainak megállapítása», ROSZNER ALADÁR részéről «Vizgálatok a vékony hélbolyhok szerkezetéről», bemutatta Thanhoffer Lajos r. t. MÉHELY LAJOS tanár részéről «A Vipera rákosiensis», előterjesztette Entz Géza r. t.; KROMPACHER ÖDÖN részéről «A sejtmag-oszlás sokszorossága és mechanikája», előterjesztette Thanhoffer Lajos r. t.; VÁLYI GYULA l. t. beküldötte az Értesítő számára egy geometriai dolgozatát.

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédeket tartottak: 1893. január 30-dikán *Berczik Árpád* l. t. CSIKY GERGELY l. tagról, február 27-dikén *Mihalkovics Géza* r. t. LENHOSSEK JÓZSEF r. tagról, márczius 27-dikén *Zsilinszky Mihály* l. t. HAAN LAJOS l. tagról, április 24-dikén *Jekelfalussy József* l. t. KELETI KÁROLY r. tagról, június 26-dikán *Ballagi Géza* l. t. SZÜCS ISTVÁN l. tagról, október 30-dikán *Fraknoi Vilmos* ig. és r. t. HAYNALD LAJOS ig. és t. tagról, november 27-dikén *Goldziher Ignác* r. t. RENAN ERNŐ k. tagról, deczember 18-dikán *Kanitz Ágost* l. t. PANŐI JÓZSEF k. tagról.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők:

1893. január 30-dikán a Vallás- és közoktatásügyi miniszter tudatta az Akadémiával, hogy a király és királyné ő Felségeik dr. VARGHA GYULA pályakoszorúzott jubiláris ódáját két példányban legkegyelmesebben elfogadni s egyúttal azon legmagasabb óhajuknak kifejezést adni méltóztattak, hogy erről a M. Tud. Akadémia legmagasabb köszönő elismerésük tolmácsolásával értesíttessék. Ugyanaz értesítette az Akadémiát, hogy az orsz. meteorologiai és földmágnességi intézet a Földmívelésügyi miniszteriumhoz helyeztetett át és hogy dr. ÁLDÁSV ANTALnak utazási ösztöndíjat engedélyezett. A Honvédelmi miniszter a *Hadtörténelmi Közlemények* 100 példányára való előfizetését ez évben is megújította. Gróf Teleki Gyula, mint a Teleki-nemzettség alapító ágának ez időszertinti feje, az Akadémia ajánlata alapján, kinevezte FRÖHLICH ROBERT l. tagot akadémiai főkönyvtárnokká. Bemutattattak az 1892. decz. 31-dikéig beérkezett pályamunkák.

Február 27-dikén bejelentetett, hogy br. BÁNYFY DEZSŐ a képviselőház elnöke 1000 frtot adományozott két pályadíjra «a történeti vígjáték iránti érdeklődés fölkeltése végett». Szász Domokos erdélyi

ref. püspök, néhai édesatyja, id. SZÁSZ KÁROLY r. fagnak Cserna Károlytól festett arcképét ajándékozta a Képesterem számára, kérvén, hogy az eddigi kevésbé megfelelő arckép engedtesse át a történelmi arcképcsarnok részére. BEVILACQUA herczeg Milanóból írt levelében kijelentette, hogy szíves készséggel támogatja feladatában a magyar tudóst, kit az Akadémia a Marsigli-levéltár átkutatására kiküld. Az I. osztály az *Irodalomtörténeti Közlemények* további szerkesztését SZILÁDY ÁRON r. tagra ruházta. A budapesti, kolozsvári és zágrábi tudományegyetemnek nyelvészeti hallgatói számára ösztöndíj alapíttatott. Elfogadtatott a pesti magyar kereskedelmi bank jutalom-alapítványának szabályzata.

Márczius 20-dikán felolvastatott az 1892. évi Teleki-pályázatról szóló jelentés.

Márczius 27-dikén felolvastatott a Farkas-Raskó-pályázatról szóló jelentés. Az ezredéves kiállítás országos bizottságába ZICHY ANTAL és PULSZKY FERENCZ osztályelnökök küldettek ki.

Április 24-dikén az I. osztály véleményes jelentése a fő- és székvárosi Ferencz József-jubileumdíj szabályzatáról felolvastatván, elfogadtatott. Bemutattatott a tagsági kijelölések jegyzéke. Bejelentetett a néhai Wahrmann Mór nevére tett 10,000 frtos alapítvány.

Május 29-dikén a Vallás- és közoktatásügyi miniszter köszönetet mondott, a Belügyminiszter nevében is, a nem-magyar ajkú lakosoktól használt keresztnevek jegyzékének elkészítéseért. Bejelentetett, hogy a Flór-alapítvány (20,000 frt) járulékaival együtt befolyt s hogy az alapítvány felének kamatai a végrendelet értelmében történettudományi czélokra fordítandók.

Június 26-dikán a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület kijelölte a szaktudományi kört, melyből az 1892—94. évekre szóló 3000 frtos Fáy-jutalmat kitűzetni kéri. Bejelentettek a Péczely-féle regénypályázat bírálói. A Marsigli-iratok másolatainak megszerzése tárgyában határozat hozatott.

Október 30-dikán a főtítkár jelentést tett a schlägli latin-magyar nyelvmlékekről s indítványa, hogy hasonmás készítése végett kéressenek kölcsön, elfogadtatott. Felolvastatott dr. ÁLDÁSSY ANTAL jelentése a római és bolognai könyv- és levéltárakban tett bűvárlatairól. Felolvastatott KURLÄNDER IGNÁCZ úrnak, a meteorologiai és földmágnassági intézet aligazgatójának jelentése az 1892—93-ban végzett földmágnassági fölvételekről. Bejelentettek a pályaművek bírálói. CSÁSZKA GYÖRGY kalocsai érsek, a vallás- és közoktatásügyi miniszter beleegyezésével, elődjének, HAYNALD LAJOS bíbornok-érseknek, Munkácsy Mihálytól festett arcképét a M. T. Akadémia képestermének ajándékozta.

November 27-dikén a függőben levő Marczibányi-jutalom ügye tárgyalatott s az osztály javaslata alapján a jutalom SIMONYI ZSIGMOND egyetemi tanár pályaművének ítéltetett oda. A közelebbi években ki nem adott s az Akadémia rendelkezésére maradt gróf Karátsonyi-

díj (400 arany) felhasználására nézve intézkedés tétetett. A történelmi bizottság előterjesztette véleményét a csanádmegyei monographia ügyében. Megállapítottatott a Flór Gyula-alapítvány szabályzata. MARCZALI HENRIK l. t. és HELLEBRANT ÁRPÁD alkönyvtárnok jelentést tettek külföldi újakról.

Deczember 18-dikán *Pančić József* k. tagról tartatván emlékbeszéd, a szerb akadémia képviselőjében KLERIĆ LJUBOMIR osztálytitkár és ŽUJOVIĆ JÁNOS r. tag vettek részt az ülésen. A Vallás- és közoktatásügyi miniszter «Ornithologiai központ» létesítéséről értesítette s egyúttal felkérte az Akadémiát, hogy ez intézet költségeihez járulna hozzá. Bejelentetett, hogy a Vallás- és közoktatásügyi miniszterhez az Akadémia elnöke feliratot intézett, melyben azt a kérelmet terjesztette elő, hogy a magyarországi könyvnyomdak köteles-példányairól készülő törvényjavaslatba, a nemzeti múzeum mellett, az 1840. évi VI. törv.-cz. 11. §-a értelmében a M. Tud. Akadémia is vétessék föl. A Mantuában felállítandó Vergilius-emlékmű végrehajtó bizottsága aláírási ívet küldött. Dr. SZOMBATHY LIGNÁCZ felhívta az Akadémia figyelmét a vasútépítés közben Verebélyen kiásott régészeti leletekre.

Az Akadémia 1893. folyamán a következő ünnepélyekre kapott meghívást: *a)* a chicagói kiállítás alkalmából tartott világcongressusra; *b)* az erdélyi magyar közművelődési egyesület közgyűlésére; *c)* Katona József születésének Kecskeméten tartott százéves emlékünnepe. Ez ünnepélyen az Akadémiát GYULAI PÁL r. t., az I. osztály titkára képviselte; *d)* A Budapesten tartandó nemzetközi közegészségügyi és demographiai congressusra. *e)* Révai Miklós nagyszent-miklósi emlékének leleplezési ünnepére, melyen az Akadémiát SZENTKLÁRAY JENŐ l. t. képviselte; *f)* Szatmármegye meghívta az Akadémiát gr. Széchenyi István arcképének ünnepélyes leleplezésére; ez ünnepen az Akadémiát ZICHY ANTAL t. t. képviselte; *g)* TÖRÖK JÓZSEF r. taghoz ötven éves akadémiai tagságának jubileuma alkalmából üdvözlő irat, HOLLÓSY JUSZTINIÁN l. taghoz pedig aranymiséje alkalmából üdvözlő-sürgöny küldetett; *h)* JÓKAI MÓR ig. és tiszt. tag jubileuma alkalmából az Akadémia elhatározta, hogy Jókai műveinek diszkiadását könyvtára részére megrendeli, s nagyérdemű tagját küldöttségileg üdvözlí; a küldöttség SZÁSZ KÁROLY másodelnök vezetése alatt ZICHY ANTAL osztályelnök és SZILY KÁLMÁN főtitkárból állott; *i)* JÓZSEF főherczeg ő fensége honvédfőparancsnoki jubileuma alkalmából a M. T. Akadémia elnöksége is csatlakozott az összes Akadémia nevében előterjesztett feliratban a törvényhozás és a törvényhatóságok őszinte szerencsekívánataihoz.

* * *

Az Akadémia halottjai az 1893-94. esztendőben

Igazgató tag:

SZÜGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ, országbiró. *Meghalt 1893. nov. 19.*

Rendes tagok:

HANTKEN MIKSA, budapesti kir. tud. egyet. tanár. *Meghalt 1893. jún. 26.*
SZABÓ JÓZSEF, budapesti egyetemi tanár, a III. osztály titkára. *Meghalt 1894. április 10-én.*

TÖRÖK JÓZSEF, debreczeni ny. főiskolai tanár. *Meghalt 1894. márcz. 14.*

Levelező tagok:

AKIN KÁROLY, volt tanár. *Meghalt 1893. okt. 31.*

VAJKAY KÁROLY budapesti kir. táblai elnök. *Meghalt 1893. aug. 15.*

Külső tagok:

GABELENTZ GYÖRGY, berlini egyetemi tanár. *Meghalt 1893. decz. 11.*

LJEPKOWSKI JÓZSEF, krakkói egyetemi tanár. *Meghalt 1894. febr. 27.*

* * *

Az Igazgató Tanács 1893-ban három ülést tartott. Jelentősebb határozatai a következők voltak:

Február 26-dikán tárgyalatott az Akadémia vagyonának állásáról szóló jelentés, valamint az 1893. évi előirányzat. Az elnökség fölkérte, hogy a főtitkári iroda személyzetének fizetésemelés tárgyában benyújtott folyamodása ügyében a jövő évi költségvetés idejére tervezetet készítsen. Az ügyészi számadások rendben találtattak. CHYZER KORNÉL l. t. Sátoralja-Újhelyről Budapestre tevéen át lakását s így a széphalmi mauzoleum és kert feletti felügyeletet többé nem teljesíthetvén, sok évi buzgó és sikeres fáradozásáért mély köszönet szavaztatott, s Széphalom felügyeletére BECSKE BÁLINT s.-a.-újhelyi pénzügyi igazgató kéretett föl. A dunaparti alagutak bérletének meghosszabbítása és a palotabeli betonosított pincze bérbeadása tudomásul vétetett. SZÁSZ DOMOKOS erdélyi ref. püspök, bold. édes atyjának id. SZÁSZ KÁROLY r. tagnak, Cserna Károlytól festett arcképét a képes-terem számára ajándékozta, azt kérvén, hogy az eddigi kevésbbé megfelelő arckép a történelmi arcképcsarnoknak engedessék át.

Május 11-dikén a M. Földhitelintézetnek a megvizsgált 1892. évi számadásokra fölmentvény adatott. Az 1892. évi széphalmi számadások rendben levőknek találtattak. Tudomásul vétetett az ügyésznek az akadémiai jogügyek állásáról bemutatott jelentése.

Május 29-dikén a gróf Széchenyi István kézirati hagyatékának megvásárlására, nézve a Tasner Antal örököseivel végleges egyezmény kötöttetett.

Ez üléseken a következő új adományok, hagyományok és alapítványok jelentettek be:

BÁRÓ BÁNFFY DEZSŐ adománya	1000	ft
WAHRMANN MÓR alapítványa	10,000	»
FLÓR FERENCZ és neje alapítványa	20,000	»
FARKAS MIHÁLYNÉ született PÁPAY ERZSÉBET hagyománya	1000	»
SEMSEY ANDOR ig. és t. t. adománya	20,000	»

II. Állandó Bizottságok.

1. A **Nyelvtudományi Bizottság** 1893-ban leginkább a *helyesírási szabályok* átdolgozásával foglalkozott. A b. tagok s egyes külső szakemberek bekért véleménye s észrevételei alapján az előadó kidolgozta a szabályok új tervezetét; ezt az albizottság számos ülésén alaposan tárgyalta és javította (a teljes bizottságban most folyik a tárgyalása).

A bizottságnak folyóiratából, a *Nyelvtudományi Közleményekből* négy negyedévi füzet jelent meg (a XXIII. kötet, 30 ívnyi terjedelemben). Tartalmukat nagyjából magyar s ugor nyelvészeti dolgozatok teszik, de egyes cikkei s különösen ismertető rovata tájékoztat a nyelvtudományok egyéb ágairól is.

Ez évben indult meg az új *Magyar Tájszótár* SZINNYEI JÓZSEF szerkesztésében. 1893-ban két füzet jelent meg (újév óta ismét kettő); az egész 15—18 füzetre fog terjedni.

MUNKÁCSI BERNÁT nagy *Vogul népköltési gyűjteményéből* megjelent a vaskos III. kötet, melyet teljesen betöltenek az úgynevezett *Medve-énekek* (a medve szent állat a voguloknál).

A *Votják nyelv szótárából*, melyet szintén MUNKÁCSI BERNÁT készített, megjelent a 3. füzet, és sajtó alá került a negyedik.

HALÁSZ IGNÁCZ lapp *Népköltési gyűjteményéből* szintén megjelent egy nagy kötet: a pite-lappmarki népköltés termékei.

Közreműködött még a bizottság (előadója útján) a *Schläggl szöveggyűjtemény* kiadásában s a népszerű nyelvemlék-gyűjtemény előkészítésében.

2. Az **Irodalomtörténeti Bizottság** kiadásában megjelentek:

1. Dr. Schrauf Károlytól *A Krakkóban tanult magyarok névsora*.
2. *Az Irodalomtörténeti Közlemények*. Harmadik évfolyam.
3. *Kazinczy Ferencz összes művei*. *Kazinczy F. levelezése*, közlése dr. Váczy János. IV. kötet. Budapest, 1893.

3. A **Classica Philologiai Bizottság** kiadványai sorában megjelent: 1. *Herodotos történeti könyvei*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Geréb József. III. kötet. Bilingvis és tisztán magyar kiadásban. 2. *Codex Festi Farnesianus XLII. tabulis expressus*. Consilio et impensis Academiae Litterarum Hungaricae edidit Aemilius Thewrewk de Ponor. Tabulas photographicas arte Justinii Lembo Neapolitani confectas phototypice descripsit Georgius Kloesz, Budapestinensis. Budapestini. MDCCCXCIII. 3. A bizottság megindította a magyarországi latinság szótárának megszerkesztéséhez való előmunkálatokat.

4. A **Történelmi Bizottság** a lefolyt évben tíz ülést tartott: és pedig január 7., február 1., február 25., márczius 24., április 29., május 12., június 3., október 4., október 28. és november 25-én.

Ez üléseken a rendes munka-programmjába felvett tudományos tárgyakon kívül az Akadémiától hozzá utasított számos kérdésben véleményt mondott.

Igy a Bükk-féle alapítványból megírandó «Magyarország három részre osztásának története» című műre nézve megegyezésre jutott a megírással megbízott dr. ACSÁDY IGNÁCZ lev. taggal, és biztosította a nagyérdekű monographia létrejöttét.

Véleményt mondott az ő Felsége által a konstantinápolyi történelmi kutatásokra legkegyelmesebben engedélyezett összeg maradványának hovafordítása felől.

Megállapította a Flór-féle alapítvány szabályzatát. — A csanád-megyei történelmi társulat felhívására formulázta azon feltételeket, melyek mellett a vármegyének az ezredéves ünnepély alkalmára megírandó monographiája létrehozható. Szakvéleményt mondott az Akadémia összes ülésében régi királyaink testereklýének összegyűjtése és egy magyar királyi mauzoleum létesítése tárgyában tett indítvány felől.

Ezekén kívül számos, egyenesen hozzáérkezett történelmi kérdés és munkálat felől saját hatáskörében intézkedett.

Kiadásában az 1893. év folyamán a következő munkák jelentek meg:

1. Az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* XVI. kötete, mely SZILÁGYI SÁNDOR r. tag szerkesztésében az 1675—1679. évek országgyűléseinek actáit és történetét öleli föl, 44 nyomtatott ívnyi terjedelemben látott napvilágot.

2. A *Török-magyararkori történelmi emlékek* második osztályának (Irók) első köteteként THURY JÓZSEF a legrégebb török történetírók munkáiból a hazánkat érdeklő részeket, 1486-tól 1532-ig hű fordításban, bő bevezetések, kimerítő jegyzetek és török-magyar glossárium kíséretében 27 nyomtatott íven tette közzé.

3. FRANKÓI VILMOS r. tag szerkesztésében *Mátyás király leveleiből* megjelent a külügyi osztály I. kötete, mely az 1458—1479. évek diplomáciai levelezését legnagyobbbrészt külföldi levéltárakból tartalmazza. Terjedelme 31 nyomtatott ív.

4. A bizottságnak a M. Történelmi Társulattal közösen kiadott folyóirata, a *Történelmi Tár* a lefolyt évben 49 ívnyi terjedelemben jelent meg, sok becses történelmi anyagot és félig feldolgozott közleményeket tevéen közzé hazai történelmünk minden korszakából.

Ily módon a bizottság kiadásában a múlt év folyamán 151 ívnyi kiadvány jelent meg, és csakis technikai akadályok állták útját annak, hogy sajtó alatt lévő több becses kiadványa az év végéig nem láthatott napvilágot.

Igy sajtó alá adatta a következőket:

1. A Monumenták vállalatában folytatta a történelmi naplók sorozatát, egy kötetben kiadásra előkészítvén Gyulafi Lestár naplószerű feljegyzéseit SZILÁGYI SÁNDOR r. tag, Keczer Ambrus Tököly-kori naplóját NAGY GYULA l. tag, és Krmann Dániel oroszországi útjának leírását MENCZIK FERDINÁND és KLUCH JÁNOS bécsi udvari könyvtári

tisztviselők kiadásában. A kiadvány mintegy 40 nyomtatott íven rövid idő alatt megjelenik.

2. Mátyás király leveleiből a külügyi osztály második kötetét FRAKNÓI VILMOS r. tag szerkesztésében, mely a nagy királynak 1480-tól haláláig folytatott diplomatiai levelezését foglalja magában.

3. Ugyancsak FRAKNÓI VILMOS r. tagtól a magyar királyi kegyúri jog történetének első kötetét, mely annak fejlődését Sz. István király korától a mohácsi vészig világítja meg.

Ezen, folyamatban lévő kiadványokon kívül előkészítette több új vállalatnak létesülését és régi publicatióknak folytatását, miről 1894. évi munkaprogramja és költségvetése ad számot.

A bizottság múlt évi munkaprogramjába felvett művek között, ú. m. a *Magyar Országgyűlési Emlékek* XI. kötete, és a bosniai *Oklevéltár* I. kötete, az előkészítésre szükséges hosszabb idő miatt, az év folyamán nem kerülhetett sajtó alá; azok szerkesztése azonban immár annyira előrehaladt, hogy nyomtatásuk nem sokára megkezdhető.

Az osztálylyal történt megállapodás következtében a bizottság magára vállalta a *Hunyadiak kora* folytatásának nyomdai és előkészítési költségeit, a mint hogy a mű folytatásának szellemi részét már évek óta a bizottság vezeti. A megbízott szerkesztő, CSÁNKI DEZSŐ lev. tag a bizottság útján készítette és adta sajtó alá a földrajzi rész második kötetét, mely az ország déli és dunántúli megyéinek topographiáját tartalmazza.

Az Akadémia megbízásából a bizottság részint közvetlenül, részint egy kiküldött albizottsága útján előkészíti az ezredéves ünnepélyre kiadandó történelmi forrásmű létesítését. A lefolyt évben a honfoglalás szláv kútfőire nézve közreműködőül sikerült a legelső tekintélyt, dr. JAGIÓ VRATOSZLAV udv. tanácsost és bécsi egyetemi tanárt megnyernie. Másrészt pedig megbízta dr. MARCZALI HENRIK lev. tagot, hogy hosszabb tanulmányútát tevén, a honfoglalásra vonatkozó nyugati kútfők legnevezetesebb kéziratait tegye tanulmány tárgyává. Úgy ezen tanulmányút eredményei, mint gr. KUÚN GEZA tiszt. tagnak a keleti és dr. VÁRI REZSŐ-nek a görög kútfők tárgyában tett tanulmányai alapossá teszik a reményt, hogy a kiadvány a nagy nemzeti ünnep fényéhez és jelentőségéhez teljesen méltó lesz.

A bizottság, mint minden évben, most is kiváló figyelmet fordított külföldi levéltárak és gyűjtemények magyar vonatkozású történelmi emlékeinek lemásolására. E tekintetben legtöbb fáradságot fordított a Bolognában lévő Marsigli-féle gyűjtemény és levéltár több helyen őrzött magyar vonatkozású iratainak felkutatására, melyekre az Akadémia figyelmét THALY KÁLMÁN r. tag hívta föl. Azon kívül, hogy azok átkutatására felhívta Budapest székes főváros közönsége, a m. kir. Honvédelmi és közös Pénzügyminiszteriumok figyelmét, saját hatáskörében megbízta dr. ÁLDÁSSY ANTAL urat a gyűjtemény magyar vonatkozású darabjainak átvizsgálásával, és lemásoltatott két nagy-érdekű történelmi emléket.

Friauli levéltárakból THALLÓCZY LAJOS biz. tag közvetítésével becses másolatgyűjteményt szerzett be, melyek Zsigmond király korára és a korabeli diplomáciai összeköttetésekre nézve kiváló fontosságúak. A bizottság feladatával szorosan összefüggő célból támogatta SZAMOTA ISTVÁN urat oroszországi tanulmányútjában, kitől oroszországi folyóiratokban megjelent magyar vonatkozású közlemények bibliographikus összeállítását várja.

Segélyében részesítette a Tört. Társulatnak elismerésre méltó vállalatát, a *Történelmi Életrajzokat*; segélyezés útján lehetővé tette, hogy dr. DEMKÓ KÁLMÁN úr a *Magyar orvosi rend története* című pályanyertes művének második kötete megjelenhessék. És végül 20 példány megvételével támogatta dr. W. Altmann greifswaldi egyetemi könyvtárnok *Eberhart Windecke's Denkwürdigkeiten aus der Zeit K. Sigismund* című forráskiadványát, mely tárgyánál fogva hazai történelmünk ismeretére nézve kiváló fontosságú.

A bizottság, kiterjesztett ügykörének megfelelőleg, a lefolyt évben elérkezettnek látta az időt, hogy tagjainak száma szaporíttassék. Kezdeményezésére történt, hogy VECSEY TAMÁS r., KOVÁTS GYULA és MARCZALI HENRIK lev. tagokat az Akadémia a Történelmi Bizottság tagjaivá választá.

5. Az **Archaeologiai Bizottság** működése, mely ügyrendje értelmében tisztán tudományos szakmunkák közzétételére szorítkozik, az elmúlt évben is ferde helyzet bénító hatása alatt volt, mely onnan származott, hogy kénytelen volt a korábban szabad rendelkezésére állott 5000 frtnyi országos javadalmát a műemlékek országos bizottságával megosztani.

Az összeg feléi a két bizottság, még évekkal ezelőtt hozott határozattal, több éven át a kassai dom díszes monographiájára kívánta fordítani. E határozat hozatala óta három éven át gyűlt föl a jelzett célra szánt javadalom, a nélkül, hogy azt 1893. végéig akár a mű szövegére, akár annak művészeti rajzmelléleteire igénybe vették volna a tervezett mű szerzői.

Ez a tapasztalat bírta reá a bizottságot, hogy az 1893-ra esedékes javadalmat esetleg a solymosi vagy diósgyőri vár közzétételére fogja fordítani; de ez a szándéka sem teljesülhetett eddig, mert a szakértői részről remélt fölvételek nem állottak a bizottság rendelkezésére.

Miután így éveken keresztül az Arch. Bizottság kénytelen volt megkötött kézzel tanúja lenni annak a szomorú pangásnak, mely a hazai építészet emlékeinek közzététele dolgában beállott, végül muli évi november havában tartott ülésében elhatározta s e határozatához a műemlékek orsz. bizottsága is hozzájárult, hogy 1894-ben az országos javadalom felét nem építészeti emlék közzétételére fogja szánni, hanem más oly emlék publicatiójára, melynek hazánk multjában fontossága volt. Ily emlék a Nagy Lajos király rendeletéből Zárában Szent Simeon

testének eltartására készült díszes ezüstkoporsó. Ez emlék méltó közzététele lesz 1894-ben a Bizottság egyik föladata.

Másik föladata lesz folytatni az *Arch. Közlemények* közzétételét, melyek 1890 óta anyagi eszközök elégtelensége miatt szünetelnek; daczára annak, hogy mindig voltak a bizottságnál kiadásra érdemes, sőt közzétételre elfogadott terjedelmesebb szaktanulmányok.

Anyagi helyzetének szorultságában a Bizottság *egy* folyóiratának föntartására volt kénytelen szorítkozni. E folyóirat az *Arch. Értesítő* melyből 1893-ban megjelent a huszonhetedik évfolyam. A folyóirat a szokott módon ötször évenként, 6—6 íves füzetekben 950 példányban jelent meg, melyek közül több mint 400 az orsz. rég. és embert. társulat révén a szak iránt érdeklődőknek tényleg kezéhez jut s így a mellett, hogy a tudományt előbbre viszi, a folyóirat évről-évre hazánkban mindinkább kedvelté teszi a szakot és az Akadémia tudomány-népszerűsítő hivatásában is közreműködik.

Harminczkilencz hazai fró működött benne és ezekhez járultak külföldi szaktársak is, nevezetesen egy dán, egy belga és három németországi szakember.

A folyóirat szövegét harmincznégy képes tábla és 195 ábra kísérte és tudományos kerete az őskortól a XVIII. századig terjedő időszakát ölelte át és mivel az antik epigraphika, valamint az ókori s a hazai numismatika szorosan szakunkhoz forradt disciplinák, ezekre is kiterjedt folyóiratunk gondja.

A folyóiratban megjelenő duczok évről-évre gazdagítják a bizottsági ducz-tárt, mely már is megközelíti a 7000 darabot és nagyon méltó arra, hogy gondos megóvására és rendes kezelésére a bizottság javadalmából áldozzon; mert csak úgy válik lehetővé, hogy a bizottság liberalitással istápolja duczkészletével az irodalmat. Tudományos és népszerű vállalatok, úgy mint egyes írók a múlt évben is fordultak e gazdag készlethez segítségért; 168 drbot vett igénybe tizenkét különböző folyóirat, társulat és író, nevezetesen a székesfehérvári és mosonyi rég. társulatok évkönyveik számára, az Athenaeum Magyarországot történetéhez, KIRÁLY PÁL Dacia monographiájához, ORTVAY TIVADAR Pozsony történetéhez, HERRMANN ANTAL az «Ethn. Mittheilungen»-hez, MIHALIK JÓZSEF, RECSEI VIKTOR és Dr. SZENDREI JÁNOS kiadandó műveikhez, végül a Termtud. Társulat s a bécsi «Arch. epigr. Mittheilungen» folyóirat kértek és kaptak a bizottságtól duczokat.

Viszont nem egy helyről kapott az *Arch. Ért.* szerkesztősége a folyóirat számára kölcsön duczokat vagy rajzokat, mi által szűkre szabott javadalmán némileg segíthetett. Leginkább segítségünkre volt a múlt évben is a n. múzeum régiségosztálya, az által, hogy a bizottság ducztára számára is kényelmes, könnyen kezelhető szekrényeket készíttetett és a múzeumban őrzött emlékekről készült rajzok átengedésével tetemesen könnyítette a folyóiratoknak rajzokra szánt korlátolt

javadalmát, a fűnek viszonzásául a folyóiratból a régiségosztály 40 példányt szokott kapni.

Ülést csak egyet tartott a Bizottság, melyben 1894-ik évi költség-előirányzatát megállapította, kiadványairól a fönntüntetett határozatokat hozta s azonfölül összes folyóügyeit elintézte.

6. A Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottság azon consultativ szerepen kívül, melyet az Akadémia II. osztálya mellett a nemzetgazdasági szakba vágó kérdések körül ez évben is betöltött. — az Ügyrend által feladatául kitűzött irodalmi munkásságban is nagy tevékenységet fejtett ki. Az általa részint anyagilag segélyezett, részint szellemileg támogatott irodalmi vállalatok a következők:

a) A JEKELFALUSSY JÓZSEF rendes tag szerkesztésében megjelenő *Közigazgatási és Közigazgatási Szemle*, mely csak nevet cserélt, de közvetlen folytatása a korábbi *Nemzetgazdasági Szemlének* s az elmúlt évben már XVII. évfolyamát töltötte be. Bár a folyóirat kerete, a mint az új cím mutatja, a közigazgatás tudományos tárgyalásával bővített; a közgazdasági tudomány művelése ez által semmi hátrányt sem szenvedett, sőt a folyóirat nagyobb terjedelme következtében e tudomány szaknak még intenzívebb művelése vált lehetségessé. A szerkesztő a folyóirat terjedelmét, a nélkül, hogy az akadémiai segély növekedett volna, ismét nagy mértékben emelte, úgy hogy az 1893. évben megjelent tizenkét füzet csaknem egészen megütötte a száz ívet s mondhatni kétszeresét tette annak a terjedelemnek, melyet a bizottság az akadémiai segély megszabásakor megállapított.

b) A *Megyei monographiák* közül a lefolyt évben csak egy, Zemplénmegye monografiája jelent meg, BALLAGI GÉZA levelező tag tollából, de a bizottság megtette a szükséges lépéseket, hogy e becses vállalat meg ne akadjon s ma már a legtöbb megye monographiájának megírása biztosítottnak mondható.

c) A *Nemzetgazdasági Remekírók* című vállalat — Malthus munkájának kivételével, melyre vonatkozólag a tárgyalások még folynak a kiadó társasággal — az elmúlt évben befejeztetett s a bizottság mihelyt anyagi ereje engedi egy új, nem kevésbé fontos vállalatot szándékozik megindítani, a régi nem magyar nyelvű hazai közgazdasági írók munkáinak gyűjteményes kiadását magyar nyelven.

d) A *Közigazgatási és Statisztikai Évkönyvből*, melyet a bizottság megbízásából és az országos magyar kir. statisztikai hivatal támogatásával JEKELFALUSSY JÓZSEF rendes- és VARGHA GYULA levelező-tag szerkeszt, megjelent az 1892—93. évekre szóló VI—VII. (kettős) évfolyam, 54 ív, tehát jóval több mint 800 lap terjedelemmel. E kézikönyvben, mely a hazai népességi, közgazdasági és kulturális viszonyokat a külföld hasonló viszonyainak adataival összehasonlítva tárgyalja, ezúttal különösen nagy részletességgel tárgyaltnak a népességi viszonyok a legújabb népszámlálások gazdag adatai alapján. A többi fejezetek is jelentékeny gazdagodást tapasztaltak, egy pár fejezet pedig mint a

biztosításiügyről szóló s az épületek statisztikája, ezúttal először vétettek fel.

7. A **Mathematikai és Természettudományi Bizottság** az 1893. évben tudományos buvárlatok előmozdítására összesen 3000 forintot fordított. E báromezer forintból a botanika körében végzendő nagyobb terjedelmű kutatások támogatására esik 2000 forint; kisebb segélyezésekre 1000 forint.

Megbízatást kaptak:

1. HAZSLINSZKY FRIGYES a hymenomiceták monographiájának megírására.

2. Dr. STAUB MÓRICZ phytopalaeontologiai munkához szükséges anyag gyűjtésre.

3. A *földrajzi társaság Balaton-bizottsága* a Balaton flórájának kutatására.

4. LŐRINTEY IMRE, kövült növények gyűjtésére.

5. BORBÁS VINCZE a botanika magyar szókincsének szótárához anyaggyűjtésre.

6. MEHELY LAJOS, herpetologiai tanulmányokra, utazási segély.

7. *Földrengési bizottság.*

8. DADAY JENŐ, a magyar tengermelléken teendő zoologiai tanulmányokra, utazási segély.

9. BIRÓ LAJOS, rovar-tani tanulmányokra és gyűjtésre a magyar tengermelléken, utazási segély.

10. A *fizikai társaság* folyóiratának segélyezésére.

A *Math. és Természettud. Közlemények* XXV-ik kötetének III., IV. és V-dik száma megjelent.

Nevezetesen:

1. «Adalékok Magyarország atka-faunájához». Dr. Karpeles Lajos-tól 3¹/₅ íven 8 táblával.

2. A nyugat-palaearcticus gőté két vérrokonáról». Méhely Lajos-tól, 2 íven, két színes táblával.

3. «A szerbtövis hazája és vándorlása». Borbás Vinczétől, 6¹/₈ íven. Megjelent összesen 3 füzet, 12 íven, 10 táblával és ezzel a *Math. és Természettudományi Közlemények* XXV. kötete befejeztetett.

8. A **Hadtudományi Bizottság** szerény eszközei mellett sokkal lassabban halad előre, semmint óhajtaná, a mit azonban e szűk kör-látok közt tehet, azt lelkiismeretesen megcselekszi s mindent elkövet, hogy a magyar katonai irodalom ügyét előbbre vigye.

Irodalmi működése a bizottságnak, mint eddig, úgy az elmúlt évben is kiváltképen a magyar had-történetírás fejlesztését célozta.

a) «*Had-történelmi Közlemények*» című folyóirata a lefolyt évben immár VI-ik évfolyamát fejezte be.

Hogy e különleges irodalmi ágat művelő folyóirat magát állan-dóan fentarthatja, legjobb bizonyítéka annak, hogy hízagot tölt be és

hogy a magyar hadi történetírás iránt érdeklődést kelteni és fentartani is képes volt.

A folyóirat ez évben is két havonként jelent meg és 5 füzetben, melyek terjedelme 8—11 ív közt váltakozott, 46¹/₂ nyomtatott ívnyi szöveget, 5 arczképet és 10 különféle rajzmellékletet hozott.

A vállalat anyagi sikere szintén teljes, a mennyiben az előfizetések nemcsak hogy a folyóirat nyomtatásának és kiadásának költségeit fedezik, de sőt a bizottság aránylag jelentékeny fölösleggel is rendelkezik, melyek lehetővé teszik, hogy az írói munkásság fölébresztésére nagyobb pályadíjakat tűzzön ki.

A honvédelmi Miniszter ur Ö Nagyméltósága a folyóiratot általánosan nagylelkűleg támogatja s mint eddig a lefolyt évben is, a csapatok könyvtárai számára 100 példányt rendelt meg. Hű pártolója a vállalatnak a magyar honvédség tisztikara is, melyből az előfizetők túlnyomó száma kerül ki.

b) A *Had történelmi pályázat* ez évben is sikeres volt.

A kitűzött pályakérdésekre 3 pályamű érkezett be, melyek közül *500 arany koronából* álló pályadíjat «Eugenius és a Belgrád elleni hadjárat 1716—17.» című munkájával VÁRADY GÁBOR, 1848/49-diki honvéd-őrnagy és volt országgyűlési képviselő nyerte el. A munka a Had történelmi Közlemények jövő évi első füzetében fog közzétettni.

c) A *Magyar Had történelmi Könyvtár* első kötete, SZÉCSI MÓR honvéd-századosnak az 1866-ik évi osztrák-olasz háborút tárgyaló műve a lefolyt év végén megjelent és 281 lap szöveg mellett egy áttekintő térképet és 11 rajzmellékletet tartalmaz.

d) BALÁS GYÖRGY őrnagynak az 1866-ik évi osztrák-porosz háborúról írott munkája nyomásra készen van, de mivel reá fedezet nem volt, nyomdába adni nem lehetett; most azonban többé akadály nincs s így az 1894-ik év folyamán e mű is, mint a Magyar Had történelmi Könyvtár 2-ik kötete megjelenhetik.

A *Had történelmi Múzeum* ügye most, tekintettel a millenniumi előkészületekre, szünetel; a bizottságnak azonban gondja lesz rá, hogy a kiállítás végével a Múzeum ügye újra, és pedig reméli, hogy sikerrel, fölkaroltassék.

A *Had történelmi Kiállítás* előmunkálataiban a bizottságnak majd valamennyi tagja tevékeny részt vesz s gondoskodik arról, hogy a kiállításon a Had tudományi Bizottság eszméi és nézetei érvényesüljenek.

A *Bizottság tagjai* a Múzeum és kiállítási ügyeken kívül résztvettek még a folyóirat munkálataiban, irodalmi művek bírálatában, számadások átvizsgálásában.

Különféle ügyeinek elintézésére a bizottság a lefolyt évben 4 ülést tartott.

A *Bizottság jövő évi munkásságának tervrajza.*

1. A Bizottság folyóiratát a «*Had történelmi Közlemények*»-et

a jövő évben is folytatja. Ez a jövő évben ismét két havonként, vagyis 5 füzetben, összesen 45 nyomtatott ívnyi terjedelemben fog megjelenni.

2. A Bizottság a jövő évre a *hadtörténelmi pályakérdést* újra kiírja és jutalmazására 500 arany koronát fordít.

3. A *Magyar Hadtörténelmi Könyvtár* 2-ik köteteként kiadja a bizottság Balás György őrnagynak az 1866-ik évi osztrák-porosz háborúról írt munkáját.

E gyűjtemény folytatására kiírja a bizottság a nyílt pályázatot az 1870/71-iki német-francia háború történetének megírására, melyet két kötetben szándékozik közrebocsátani.

Közreműködik a Bizottság a *Hadtörténelmi Kiállítás* létrehozásában és rendezésében, részint tagjai által, kik egyszersmind a kiállítási bizottságnak is tagjai, részint — a mennyiben szükséges és erre fölhívatik — együttesen is.

5. Gondoskodik a bizottság arról, hogy a *Hadtörténelmi Múzeum* ügye a kiállítással kapcsolatosan előbbre vitessék.

6. Közreműködik a bizottság azon, hogy a millennium ünnepére a magyar nemzet ezer éves küzdelmeinek *hadi krónikája*, vagy legalább a kiállításon tervekben és modellekben föltüntetendő csaták, ostromok stb. története szakszerűen megírassék.

7. Lépéseket tesz a Bizottság arra nézve, hogy a *bécsi cs. és kir. hadi levéltárnak* az 1618-ik évet megelőző időkből származó és a magyar hadtörténelemre vonatkozó anyaga az országos levéltár vagy a nemzeti múzeum számára megszereztessek.

8. Közreműködik a Bizottság arra, hogy a magyar honvédségnél a csapattörténetírás ügye megfelelő rendszabályok által előbbre vitessék.

9. A *Könyvkiadó Bizottság* 1893. évi illetményül négy kötetet adott az aláíróknak, ú. m.:

Cherbuliez Viktor. Művészet és természet. Fordította GEÖCZE SAROLTA. 1893. 243 lap.

Pauler Gyula. A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. köt. 1893. I—VII és 667 lap. II. köt. 1893. I—VII. és 790 lap.

Lanciani Rudolf. A régi Róma, a legujabb ásatások világításában. Fordította LUBÓCZI Zs. 1894. Számos műmelléklettel és szövegközi rajzzal. 368 lap.

A könyvkiadó bizottság, a program kibocsátásakor, a pártoló tagoknak négy kötetet ígért összesen 100—120 íven; s adott négy kötetben (Pauler I. II.: 93 ív, Cherbuliez: 15½ ív, Lanciani: 23½ ív) összesen 132 ívet, vagyis 32 ívvel többet, mint a mennyire kötelezve volt.

Az 1894. évi illetmény következő négy kötetből fog állani:

1. *Bárczay Oszkár:* A hadügy fejlődésének története.

2. *Emerson:* A szellem képviselői. Fordítja SZÁSZ KÁROLY rt..

3. *Hunfalvy Pál*: Tanulmányok az oláhok történetéhez. (Irodalmi hagyaték). — Sajtó alá rendezte RÉTHY LÁSZLÓ I. t.

4. *Hüppe S.*: Lengyelország alkotmánya. Fordítja SZATHMÁRY GYÖRGY.

III. Az 1893. évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki drámai pályázat* (vígjátékok), 100 arany.

Az 1892. szept. 30. határnapig 12 pályamunka érkezett be; a jutalom az 1893. márczius 20-dikán tartott összes ülésen BERCZIK ÁRPÁD «A papa» című három felvonásos vígjátékának ítélte oda.

2. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény), 100 forint.

Az 1892. szept. 30. határnapig 25 pályamunka érkezett be; az 1893. márczius 27-dikén tartott összes ülés a jutalom ki nem adását határozta el.

3. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom* (az 1886—1892. évkörben megjelent nyelvtudományi munkák) 200 arany, illetőleg 50 arany.

Az 1893. május 10-dikén tartott nagygyűlés a nagyjutalmat a SZARVAS GÁBOR- és SIMONYI ZSIGMOND-tól szerkesztett «Nyelvtörténeti Szótár» (I—III. k. 1890.); a Marczibányi-mellékjutalmat pedig PONORI THEWREWK EMIL «Sexti Pompei Festi de verborum significatu quae supersunt cum Pauli Epitome» (Budapestini, 1889.) című munkájának ítélte oda.

4. *Sámuel-díj* (1892. évben megjelent legjobb nyelvtudományi értekezés számára) 15 arany.

Az 1893. máj. 10-dikén tartott nagygyűlés e díjjal BARTHA JÓZSEFnek «A palócz nyelvjárásról» (Nyelvőr 1892.) című értekezését jutalmazta meg.

5. *Bulyovszky-pályázat* (hazafias óda) 400 forint.

Az 1892. szept. 30. határnapig beérkezett 11 pályamű; az 1893. május 10-dikén tartott nagygyűlés a jutalom ki nem adását határozta el.

6. *Lévay-pályázat* (Berzsenyi Dániel élete és munkái) 500 frt.

Az 1892. szept. 30. határnapig beérkezett 2 pályamunka; az 1893. május 10-dikén tartott nagygyűlés a jutalmat az I. sz. pályamunkának ítélte oda. A felbontott jeligés levélből dr. VÁCZY JÁNOS n. múzeumi segédőr neve tűnt elő.

7. *Lukács-pályázat* (magyar hang- és alaktan) 1000 forint.

Az 1892. szept. 30. határidőig beérkezett egy pályamunka; az 1893. május 10-dikén tartott nagygyűlés a jutalom kiadását oly feltételhez kötötte, hogy a szerző előbb munkája hiányait pótolja, mikor aztán a befejezett dolgozat újra bírálatra lesz bocsátandó; a meglevő jeles részek biztosítékot nyújtanak, hogy majdan az egész is sikert fog aratni. A jeligés levél megőrzés végett a főtítkári levéltárnak adatott át.

8. *Gorove-pályázat* (angol moralisták elméleteinek kritikai ismeretése), 100 arany.

Az 1892. szept. 30. határnapig beérkezett egy pályamunka; az 1893. május 10-dikén tartott nagygyűlés a jutalom ki nem adását határozta el s a jeligés levelet felbontatlanul elhamvasztatta.

9. *Sztrokay-pályázat* (nemzetközi jogsegély elvei), 100 arany.

Az 1892. szept. 30. határnapig beérkezett egy pályamunka; az 1893. május 10-dikén tartott nagygyűlés ennek a jutalmat oda ítélte. A jeligés levél SZÁNTÓ MIHÁLY igazságügyminiszteri osztálytanácsost vallotta szerzőjéül.

10. *Az első m. ált. biztosító társaság jutalma* (olasz valuta), 500 forint.

Az 1892. szept. 30. határnapig egy pályamunka érkezett; ennek az 1893. május 10-dikén tartott nagygyűlés a jutalmat oda ítélte. A felbontott jeligés levélből KOHN DÁVID, a Magyar Hírlap belmunkatársa név tűnt elő.

11. *Lévay-pályázat* (kőszénbányászat viszonya a földtulajdonhoz), 500 forint.

Az 1892. szept. 30. határnapig egy pályamunka érkezett; ennek azonban az 1893. május 10-dikén tartott nagygyűlés a jutalmat ki nem adhatta s jeligés levelét felbontatlanul elhamvasztatta.

12. *Ullmann-pályázat* (a magyarországi dunai hajózás), 360 frt aranyban.

Az 1892. szept. 30. határnapig két pályamunka érkezett; az 1893. máj. 10-dikén tartott nagygyűlés a pályadíj függőben tartásával a II. számú pályamunka szerzőjét művének teljes kidolgozására szólította fel s a jutalom kiadását az új bírálat eredményétől tette függővé. A felbontott jeligés levélből SZALÁGYI AURÉL, dunagőzhajó-társ. helyettes felügyelő neve tűnt elő.

13. *Beck Miksa-pályázat* (a budapesti bankok története), 400 frt.

Az 1892. szept. 30. határnapig egyetlen pályamunka érkezett be; az 1893. május 10-dikén tartott nagygyűlés a pályadíjat nem adta ki, hanem a pályázatot újra kihirdette.

14. *Péczeley-pályázat* (magyar nemzetségek), 1000 frt aranyban.

Az 1892. szept. 30. határnapig egy pályamunka érkezett; az 1893. május 10-dikén tartott nagygyűlés a pályamunka szerzőjét beküldött dolgozatának kiegészítésére és befejezésére szólította fel, a kész munka beküldésének határidejéül 1893. szept. 30-dikát tűvén ki. A felbontott jeligés levélből dr. KARÁCSONYI JÁNOS és NEMES-TACSKÁNDI CSERGHEŐ GÉZA őrnagy neve tűnt elő.

15. *«A vasipar története Magyarországon»* című nyílt pályázat, 1000 forint.

Az 1892. december 31. határnapig EDVI ILLÉS ALADÁR nyújtott be ajánlatot, kinek az 1893. május 10-dikén tartott nagygyűlés a feladat kidolgozására megbízást adott.

16. *Lévay-pályázat* (a magyar búza sikértartalma), 500 frt.

Az 1892. december 31. határnápig beérkezett egy pályamunka; de ennek az 1893. május 10-dikén tartott nagygyűlés a jutalmat nem ítélhette oda s jeligés levelét felbontatlanul elhamvasztatta.

17. *Egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalom* (a Monumenta Hungariae Historica egy-egy osztálya).

Az 1893. május 10-dikén tartott nagygyűlésen e jutalomban: CSEPREGHY KÁLMÁN, a budapesti egyetem III-ad éves bölcsészeti hallgatója, HOLCZHAMMER JÁNOS, a kolozsvári egyetem I. éves bölcsészeti hallgatója és KOPRINSKI RÓBERT, a zágrábi egyetem bölcsészeti hallgatója részesültek.

18. *Marczibányi-jutalom* (német-magyar phraseologia), 80 arany.

Az 1892. május 4-dikén tartott nagygyűlés, az 1891. szept. 30. határnápig beérkezett pályamunkának a jutalom kiadását oly föltétel alatt ítélte oda, ha a szerző pályaművét töle telhetőleg kiegészíti és megjavítja. A kiegészített dolgozat új birálat alá adatván, az 1893. november 27-dikén tartott összes ülés a jutalmat oda ítélte. A felbontott jeligés levélből SIMONYI ZSIGMOND egyetemi tanár neve tűnt elő.

19. *A múlt években ki nem adott s az Akadémia rendelkezésére maradt gróf Karátsonyi-díj 400 aranya.*

Az 1893. november 27-dikén tartott összes ülés e 400 aranyból 720 forintot szavazott meg tiszteletdíjúl KISS SÁNDOR kegyesrendi tanárnak Terentius vígjátékai fordításáért, 600 forintot pedig CSENGERI JÁNOS l. tagnak Aeschylus színművei fordításáért, a fennmaradó összeg a műfordítások kiadására használtatván fel.

IV. A M. Tud. Akadémia Könyvkiadásai 1893-ban.

* *Magyar Tud. Akadémiai Almanach*, polgári és csillagászati naptárral 1894-re. 228. lap. Ára 1 frt.

* *Akadémiai Értesítő*. Havi folyóirat. Szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 37—48. füz. 698. l. Egy évfolyam előfizetési ára 3 frt.

* *Archaeologiai Értesítő*. Új folyam. XIII. köt. 1—5. sz. Szerkeszti Hampel József rt. I—XXIV. 456 lap. 34 képes táblával és a szövegben 195 ábrával. Egy évfolyam ára 6 frt.

Athenaeum, philosophiai és államtudományi folyóirat. Szerkeszti Pauer Imre. rt. II. évf. 1—4. sz. 1893. I—V. 626. l. Előfizetési ára egy évre 5 frt.

Hadtörténelmi Közlemények. Szerkeszti Rónai Horváth Jenő V. köt. 744 l. Ára egy évre 4 frt.

Irodalomtörténeti közlemények. Évnegyedes folyóirat. III. évf. 1—4. füz. Szerkeszti Szilády Áron. 1893. I—XII. és 512 lap. Előfizetési ára 5 frt.

* *Mathematikai és természettudományi Értesítő*. Időhöz nem kötött füzetekben. Szerkeszti König Gyula. rt. XI. köt. 3—9. füz. 147—

391 lap. XII. köt. 1. füz. 1–55 lap. 2 táblával. Egy évfolyam ára 3 frt.

* *Nyelvtudományi Közlemények.* Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti Simonyi Zsigmond rt. XXII. köt. Ara 5 frt.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti Szilágyi Sándor rt. 1893. Egyes füzet ára 1 frt 30 kr.

* *Ásbóth Oszkár* l. t. A szláv szók a magyar nyelvben. (Nyelvtudományi értekezések XVI. 3. sz.) 53 lap. 45 kr.

* *Balássy Ferencz* lt. A megye és a várispánság, vagyis a két intézmény közötti különbség. 38 lap. (Történettud. Értekez. XVI. 2.) 30 kr.

* *Ballagi Géza* l. t. Emlékbeszéd Szűcs István lev. tagról. — (Emlékbeszédek. VIII. köt. 1. sz.) 36 lap. 30 kr.

* *Ballagi Géza.* Zemplén megye. (Megyei monografiák.) 78 lap. 20 kr.

Beöthy Zsolt. rt. Széchenyi és a magyar költészet. 105 lap 1 frt.

* *Borbás Vincze.* A szerbtövis hazája és vándorlása. (Mathem. és Természettud. Közlem. XXV. 5 sz. 98 lap 90 kr.

* *Bunyitay Vincze* l. t. A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei egy magyar humanista. Egy rajz és két fénynyomattal. 32 lap. 1 frt.

* *Cherbuliez Viktor.* Művészet és természet. Fordította Geöcze Sarolta. Az eredetivel összehasonlíttotta Beöthy Zsolt rt. 243 lap. 1 frt 50 kr.

Codex Festi Farnesianus XLII. tabulis expressus. Edidit Aemilius Thewrewk de Ponor. Tabulas photographicas arte Justinii Lembo Neapolitani confectas phototypice descripsit Georgius Kloesz Budapestinensis. I—V. lap és 42 tábla. 21 frt.

* *Csánki Dezső.* Körösmegye a XV. században. Székfoglaló értekezés. (Történettud. Értekez. XV. 12. sz.) 153 lap. Egy térképpel. 2 frt.

* *Erdélyi országgyűlési Emlékek.* Történeti bevezetésekkel. Szerkeszti Szilágyi Sándor. rt. XVI. köt. 699 lap. 3 frt.

* *Farkas Gyula* Az Ampère-féle elemi törvények aequivalenseinek meghatározása. (Mathem. Értekez. XV. 3. sz.) 50 lap. 45 kr.

Gabányi Árpád. Pogány magyarok. Történeti színmű 4 felv. (Magyar történeti színműtár. III. köt.) 164 lap 1 frt.

* *Goldziher Ignác* r. t. A pogány arabok költészetének hagyományai. (Székfoglaló értekezés.) Nyelvtud. Értekezések. XVI. 2. sz.) 69 lap. 60 kr.

* *Gothard Jenő.* Nova Aurigae spectruma, összehasonlítva néhány bolygószerű kód spectrumával. (Mathemat. Értekez. XV. 2. sz.) 36 lap. 30 kr.

* *Halász Ignác.* lt. Svéd-lapp nyelv. V. Népköltési gyűjtemény a Pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. I—VIII. és 332 lap 3 frt.

* *Ilosvay Lajos.* lt. Levegőben égéskor keletkező nitrogén-tartalmu melléktermékek mennyiségi meghatározása. Székfoglaló értekezés. (Természettud. Értekez. XXIII. 1. sz.) 41 lap. 40 kr.

* *Imre Sándor* r. t. Emlékbeszéd Ballagi Mór r. tagról. (Emlékbeszédek. VII. köt. 7. sz. 59 lap. 50 kr.

* *Jekelfalussy József* lt. Emlékbeszéd Keleti Károly r. tagról. (Emlékbeszédek. VII. köt. 10. sz.) 38 lap. 30 kr.

* *Karpeles Lajos*. Adalékok Magyarország atka-faunájához. (Mathem. és természettud. közlem. XXV. 3. sz.) 54 lap. 8 táblával 1 frt.

* *Kazinczy Ferencz levelezése*. IV. köt. 1806. jan. 1—1807. apr. 30. Közzéteszi dr. Váczy János, I—XX. 644 lap 5 frt.

* *Magyar hadtörténelmi könyvtár*, I. köt. Az olasz-osztrák háború 1866-ban. Irta Szécsi Mór. I—XI. és 281 lap. Tizenkét melléklettel. 3 frt.

* *A magyar helyesírás elvei és szabályai* Hatodik változatlan kiadás. 30 lap. 10 kr.

* *Magyarországi tanulók külföldön*. III. köt. A krakói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly. I—XXI. és 143 lap. 1 frt 50 kr.

* *Márki Sándor*. lt. Péró lázadása. Székfoglaló értekezés. (Történettud. Értekez. XV. 11. sz.) 96 lap. 90 kr.

* *Mátyás király levelei*. Külügyi osztály. I. köt. 1458—1479. Közzé teszi Fraknoi Vilmos. I—XIII és 496 lap. 4 frt 50 kr.

* *Méhely Lajos*. A nyugat-palaeartikus götek két vérrokonáról. (Mathem. és Természettud. Közlem. XXV. 4. sz.) 29 lap. 2 táblával 40 kr.

* *Mihalkovics Géza* r. t. Emlékbeszéd dr. Lenhossék József r. tagról. (Emlékbeszédek. VII. köt. 8. sz.) 38 lap 45 kr.

* *Munkácsi Bernát*. lt. A votják nyelv szótára. 3. füz. 321—480 lap. 1 frt 50 kr.

* *Munkácsi Bernát*. lt. Vogul népköltési gyűjtemény. III. köt. Medveénekek. 1. füz. Vogul szövegek és fordításai. 537 lap. 5 frt.

* *Nem-magyar keresztnévek jegyzéke*. A megfelelő magyar elnevezésekkel egybeállította a M. Tud. Akadémia I. osztályától kiküldött bizottság. 19 lap. 20 kr.

* *Óváry Lipót* lt. A magyar Anjouk eredete. Székfoglaló értekezés. (Történettud. Értekez. XVI. 1. sz.) 42 lap. 30 kr.

* *Pauler Gyula* rt. A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt. I. köt. I—XVI. és 667 lap. II. köt. I—VII. és 790 lap. (A két kötet ára 6 frt).

* *Rapport sur les travaux de l'Académie des Sciences de Hongrie en 1892*. Rédigé par le secrétaire général Coloman Szily 21 lap.

* *Ribbeck Ottó* A római költészet története. III. kötet. A Császárkor költészete. Fordította Katona Lajos. Az eredetivel összehasonlította Némethy Géza lt. 552 lap

* *Szász Károly* rt. Attila halála. Történeti tragédia 5 felv. (Magyar történeti színműtár, I. köt.) 187 lap. 1 frt.

* *Szász Károly* rt. István vezér. Történeti dráma 5. felv. (Magyar történeti színműtár, II. köt.) 155 lap. 1 frt.

Gróf *Széchenyi István* hirlapi cikkei. I. köt. (1828—1843.) összeállította, bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta Zichy Antal tt. I—LXIV. és 564 lap. 5 frt.

Szegedi Gergely énekes könyve 1569-ből. Szilády Áron rt. tanulmányával Sz. Gergelyről s énekes könyvéről. 221 és I—XVI. lap 2 frt 50 kr.

**Thanhoffer Lajos* rt. Újabb adatok a harántcsikos izomrostok idegvégződéséhez. (Természettud. Értekez. XXII. 7. sz.) 41 lap. Kilencz táblával. 1 frt 50 kr.

**Török történetírók* I. köt. fordította és jegyzetekkel kísérte Thury József. I—VIII és 433 lap. 4 forint.

Wlassics Gyula rt. A tettesség és részesség tana. (A bűnkísérelt és bevégzett bűncselekmény, I. kötetének teljesen átdolgozott új kiadása). I—XVII. és 711 lap. 6 frt.

**Zimányi Károly*. A közetalkotó ásványok fő fénytörési együtthatói nátrium-fénynél. (Természettud. Értekez. XXIII. 2. sz.) 72 lap 3 tábla rajzzal és 2 táblázattal Ára 1 frt.

**Zsilinszky Mihály* l. t. Emlékbeszéd Haán Lajos l. tagról. (Emlékbeszédek. VII. köt. 9. sz.) 33 lap. 30kr.

V. A M. T. Akadémia megbízásából és segélyezésével megjelenő munkák és folyóiratok.

A) Megbízás:

a) *Munkák*: SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Tájszótár. Id. SZINNYEI JÓZSEF, Magyar Írók Életrajza és munkái. b) *Folyóiratok*: Budapesti Szemle, Magyar Nyelvőr, Közgazdasági és Közigazgatási Szemle.

B) Segélyezés:

a) *Folyóiratok*: Ethnographia. Egyetemes Philologiai Közlöny, Paedagogia. Történelmi Tár, Nemzetgazdasági és Statisztikai Évkönyv, Orvosi Archivum. Ungarische Revue, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte. b) *Könyvkiadó-vállalatok*: Nemzetgazdasági Írók Tára, a Természettudományi Társulat könyvkiadó-vállalata, Orvosi könyvkiadó vállalat. c) *Munka*: Magyar Történelmi Életrajzok.

VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait általány fejében kapják:

<i>Arad</i> , Kir. főgymnasium.	<i>Bánffy-Hunyad</i> . Polgári iskola.
» Állami főreáliskola.	<i>Békés</i> , Ev. ref. gymnasium.
» Kereskedelmi Akadémia.	<i>Békés-Csaba</i> . ev. gymnasium
» Kölcsey-egyesület.	<i>Belényes</i> , Gör. kath. főgymnasium.
<i>Baja</i> , Cist. rendű főgymnasium.	<i>Beregszász</i> , Alreáliskola.
» Casino könyvtára.	<i>Besztercze</i> . (Erdély) Főgymnasium.

- Besztercebánya*, Ág. h. ev. gymn.
 » Áll. fels. leányisk.
- Bonyhád*, Ev. algymnasium.
- Brád*, Görög-keleti román algymn.
- Brassó*, Evang. gymnasium.
 » R. kath. főgymnasium.
 » M. kir. áll. főreáliskola.
 » Áll. kereskedelmi iskola.
- Budapest*, Fő- és székvaros levélt.
 » Tud. egyet. könyvtára.
 » Tud. egyet. philol. semin.
 » Tud. egyet. tört. semin.
 » Tud. egyet. földr. semin.
 » Meteorologiai intézet.
 » Műegyetemi könyvtár.
 » Ludovica-akadémia.
 » Állatorvosi akadémia.
 » Minta-rajz-iskola.
 » Állami közép-ipariskola.
 » M. kir. chemiai intézet.
 » Ág. h. ev. főgymnasium.
 » Kegyesrendi főgymn.
 » II. ker. kir. kath. főgymn.
 » V. ker. gymnasium.
 » VII. ker. főgymnasium.
 » Tanárképző-int. gymn.
 » Ref. főgymnasium.
 » II. ker. áll. főreáliskola.
 » IV. ker. közs. főreálisk.
 » V. ker. áll. főreáliskola.
 » VI. ker. reáliskola.
 » VIII. ker. főreáliskola.
 » Keresked. Akadémia.
 » M. k. áll. fels. leányisk.
 » VI. ker. tanítónő-képző.
 » I. ker. Paedagogium.
 » II. ker. tanítónő-képző.
 » VI. ker. keresk.-iskola.
- Csik-Somlyó*, R. kath. főgymn.
- Csurgó*, Ref. főgymnasium.
- Debreczen*, Főiskolai könyvtár.
 » Főiskola olvasóterme.
 » R. kath. gymnasium.
 » Állami főreáliskola.
 » M. kir. gazd. tanintézet.
- Debreczen*, Keresk. Akadémia.
- Déva*, Állami főreáliskola.
- Eger* Érseki joglyceum.
 » Kath. főgymnasium.
 » Érsekmegyei könyvtár.
 » Állami alreáliskola.
- Eperjes*, Ág. hit. ev. Collegium.
 » Kir. kath. főgymnasium.
- Erzsébetváros*, R. kath. gymn.
- Esztergom*, Szt Ben.-rendi gymn.
 » Érsekmegyei könyvtár.
- Fehértemplom*, Főgymnasium.
- Felső-Lövő*, Ev. tanint. igazg.
- Félegyháza*, Kath. gymnasium.
- Fiume*, M. kir. áll. főgymnasium.
 » M. k. áll. keresk. Akadémia.
- Gyöngyös*, Ferencziek rendháza.
- Gyöngk*, Ev. ref. gymnasium.
- Győr*, Kath. főgymnasium.
 » Állami főreáliskola.
- Gyula-Fehérvár*, R. kath. főgymn.
- Hajdú-Nánds*, Gymnasium.
- Hódmező-Vásárhely*, Főgymn.
- Igló*, Ág. h. ev. főgymnasium.
- Jászberény*, Közs. kath. főgymn.
- Kalocsa*, Érseki főgymnasium.
- Kaposvár*, M. kir. állami főgymn.
- Karczag*, Ev. ref. gymnasium.
- Kassa*, Kir. jogakad. könyvtára.
 » Kath. főgymnasium.
 » Állami főreáliskola.
 » M. kir. gazd. tanintézet.
- Kecskemét*, Ref. jogakadémia.
 » Ref. főgymnasium.
 » Állami főreáliskola.
- Késmárk*, Ág. h. evang. lyceum.
- Keszthely*, M. kir. gazd. tanintézet.
 » Kir. kath. gymnasium.
- Kiskun-Halas*, Ref. főgymnasium.
- Kisujszállítás*, Ev. ref. gymnasium.
- Kolozs-Monostor*, Gazd. tanintézet.
- Kolozsvár*, Egyetemi könyvtár.
 » R. kath. főgymnasium.
 » Ev. ref. kollégium.
 » Unitárius gymnasium.

- Kolozsvár*, Keresk. Akadémia.
 » Techn. iparmúzeum.
 » Városi polg. fiúiskola.
Komárom, Szt Ben.-r. kath. gymn.
Körmöcbánya, Áll. főreáliskola.
Kőszeg, Gymn. tanári könyvtára.
Künszentmárton, Casinói testület.
Künszentmiklós, Ev. ref. gymn.
Losoncz, M. kir. állami főgymn.
Lőcse, Kir. főgymnasium.
 » M. kir. állami főreáliskola.
Lugos, Főgymnasium.
Magyar-Óvár, M. kir. gazd. Akad.
 » » R. kath. gymn.
Máramaros-Sziget, Ev. r. lyceum.
 » » R. kath. gymn.
Maros-Vásárhely, Ev. ref. colleg.
 » » R. kath. gymn.
Medgyes, Ev. gymnasium.
Mező-Túr, Ev. ref. gymnasium.
Miskolcz, Ev. ref. főgymnasium.
 » Kir. kath. gymnasium.
 » Közép keresk. iskola.
Munkács, Állami főgymnasium.
Nagy-Bánya, Áll. főgymnasium.
Nagy-Becskerek, Községi főgymn.
Nagy-Enyed, Bethlen-főiskola.
Nagy-Kálló, Állami főreáliskola.
Nagy-Kanizsa, R. kath. főgymn.
 » » Közép keresk. isk.
Nagy-Károly, R. kath. főgymn.
Nagy-Kikinda, Gymnasium.
Nagy-Kőrös, Ref. főgymnasium.
 » » Felső leányiskola.
Nagy-Szalonta, Algymnasium.
Nagy-Szeben, Áll. főgymnasium.
 » » Ág. h. ev. gymn.
Nagy-Szombat, Érseki gymnasium.
Nagy-Várad, Kir. jogakadémia.
 » » Kath. főgymnasium.
 » » M. kir. áll. főreálisk.
Nyíregyháza, Ág. h. ev. főgymn.
Nyitra, Főgymnasium.
Pancsova, főgymnasium.
Pannonhalma, Főapátsági lyceum.
- Pápa*, Ref. főiskola.
 » Sz. Benedek-rendi székház.
Pécs, Püspöki joglyceum.
 » Kath. főgymnasium.
 » Állami főreáliskola.
Pozsony, Kir. Akadémia.
 Ev. Theol. akadémia.
 » Kir. kath. főgymnasium.
 » Ág. h. ev. lyceum.
 » Állami főreáliskola.
 » Keresk. Akadémia.
Pozsony-Sz.-György, Gymnasium.
Rimaszombat, Egyes. prot. gymn.
Rózsáhegy, Magyar társaskör.
Rozsnyó, Ág. h. főgymnasium.
 » Kath. főgymnasium.
Sárospatak, Ev. ref. Akadémia.
Segesvár, Gymnasium.
Selneczbánya, Kir. kath. gymn.
 » Ev. kerületi lyceum
Sepsi-Sz.-György, Ev. ref. coll.
Siklós, Polgári iskola.
Sopron, Sz. Benedek-rendi főgymn.
 » Ág. h. evang. lyceum.
 » M. kir. állami főreáliskola
 » M. kir. áll. keresk. Akad.
 » Állami fels. leányiskola.
Sümegh, Reáliskola.
Szabadka, Községi főgymnasium.
 » közkönyvtár.
Szabolcsa, Kir. kath. gymnasium.
Szamos-Ujvár, Örmény kath. gymn.
Szarvas, Ág. h. ev. főgymnasium.
Szász-Régen, Gymnasium.
Szászváros, Ev. ref. Kun-tanoda.
Szathmár, Ev. ref. főgymnasium.
 » Kir. kath. főgymnasium.
Szeged, Kegyesrendi vár főgymn.
 » Állami főreáliskola.
 » Kereskedelmi középiskola.
Székelly-Keresztúr, Unit. gymn.
 » » Áll. tanítóképezde.
Székelly-Udvarhely, Ev. ref. colleg.
 » » R. kath. főgymn.
 » » Állami főreálisk.

<i>Székes-Fehérvár.</i> Kath. főgymn.	<i>Új-Verbász.</i> Algymnasium.
» » Főreáliskola.	<i>Új-Vidék.</i> Kir. kath. főgymnasium.
» » Keresk. Akad.	» Gör.-kel. szerb főgymn.
<i>Szentes.</i> Városi főgymnasium.	<i>Ungvár.</i> Kir. kath. főgymnasium.
<i>Szilágy-Somlyó.</i> R. kath. algymn.	<i>Vác.</i> Kegyesrendi főgymnasium.
<i>Tata.</i> Kegyesrendi algymnasium.	<i>Versecz.</i> Községi főreáliskola.
<i>Temesvár.</i> Főgymnasium.	<i>Veszprém.</i> Kath. főgymnasium.
» M. kir. áll. főreáliskola.	<i>Z.-Egerszeg.</i> Polg. iskola.
» Nyilv. elsőfokú iparisk.	<i>Zenta.</i> Községi gymnasium.
» M. kir. áll. fels. leányisk.	<i>Zilah.</i> Ev. ref. főgymnasium.
<i>Titel.</i> M. kir. áll. polgári iskola.	<i>Zombor.</i> Kir. kath. főgymnasium.
<i>Torda.</i> Unitarius gymnasium.	Összesen 214 intézet.
<i>Trencsén.</i> Kir. kath. főgymnasium.	

VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.

<i>Alsó-Kubin.</i> Csaplovics-könyvtár.	<i>Breslau.</i> Museum Schlesiischer Alterthümer.
<i>Altenburg.</i> Geschichts- und Alterthumsforschende Gesellschaft.	<i>Brünn.</i> Histor. stat. Section der k. k. mähr.-schlesischen Gesellsch. f. Ackerbau.
<i>Amsterdam.</i> K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.	» Bibliothek d. mähr.-schlesisch. Landesausschusses.
<i>Athén.</i> Bibliothèque Nation. de l'Université.	<i>Bruzelles.</i> Acad. R. des Sciences et Belles lettres.
<i>Augsburg.</i> Histor. Kreisverein im Regierungsbezirk Schwaben und Neuburg.	» Société Numismatique Belge.
<i>Baltimore.</i> Johns Hopkins Univers.	<i>Budapest.</i> M. k. miniszterelnökség.
<i>Basel.</i> Naturforschende Gesellsch.	» Vall. és közokt. miniszt.
<i>Békés-Gyula.</i> Békésmegyei mivellődéstörténeti egylet.	» Képviselőh. Könyvtára.
<i>Belgrád.</i> Société Savante Serbe.	» Egyetemi olvasóköri.
<i>Bergen.</i> Bergens Museum.	» M. kir. földtani intézet.
<i>Berlin.</i> Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.	» Magyarhoni földt. társ.
» Gesellschaft für Erdkunde.	» K. m. természettud. Társ.
» K. preuss. Statist. Bureau.	» Magyar Nemz. Múzeum.
<i>Bern.</i> Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.	» M. N. Múzeum ásvány-öslénytan. osztálya.
<i>Bonn.</i> Verein d. Alterthumsfreunde im Rheinlande.	» M. Nemz. Múzeum érem és régiség osztálya.
<i>Bordeaux.</i> Société des Sciences Physiques et Naturelles.	» Magy. Tört. Társulat.
<i>Breslau.</i> Verein für Geschichte u. Alterthum Schlesiens.	» Nemz. színház könyvt.
	» Orsz. m. iparegyesület.
	» Földm. m. k. m. mezőgazd.-statiszt. osztálya.

- Budapest*, M. kir. orsz. levéltár.
 » Orsz. m. k. statiszt. hiv.
 » Föv. statiszt. hivatal.
Bukarest, Academia Romana.
Calcutta, Asiatic Society of Bengal.
Cambridge (Angolorsz.), Cambridge Philosophical Society.
Catania, Accademia Gioenia di Scienze Naturali.
Cherbourg, Société des Sciences Naturelles et Mathématiques.
Christiania, Société des Sciences.
 » Univers R. de Norvége.
Danzig, Naturforsch. Gesellschaft.
Darmstadt, Histor. Verein für das Grossherzogthum Hessen
Debreczen, Orsz. gazd. intézet.
Déva, Hunyadmegyei régészeti és történ. egyesület.
Dijon, Acad. des Sciences et Belles lettres.
Dorpat, Estnische Gelehrte Gesellschaft.
 » Meteorol. Observatorium.
Dresden, Kön. Sächsischer Alterthums-Verein.
Dublin, Royal Dublin Society.
Edinburg, Royal Society.
 R. College of Physicians.
Erlangen, Physik. medicinische Societät.
Firenze, Accademia della Crusca.
 » Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.
 » Bibl. Nazionale Centrale.
 » R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.
 » R. Istituto di Studi Superiori Storico-pratici di Firenze.
Frankfurt a/M., Physikalischer Verein.
Genève, Société de Physique et d'Histoire Naturelle.
Giessen, Grossherz. Universitäts-Bibliothek.
Görlitz, Oberlausitzische Gesellsch.
Göttingen, Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.
Gratz, Hist. Verein f. Steiermark.
 » Akademischer Leseverein.
 » Hist. Sem. an d. k. k. Univ.
Gyulafehérvár, Batthyányikönyvt.
 » Alsófehérm. tört. rég. és term. tud. egyesület.
Halle a/S., Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.
 » » Bibliothek der ungar. Studierenden.
Harlem, Société Hollandaise des Sciences.
 » Fondation de P. Teyler van der Hulst.
Helsingfors, Finnländische Societät d. Wissenschaften.
 » Finnische Literarische Gesellschaft.
 » Societas pro Fauna et Flora Fennica.
 » Finnische Alterthumsgesellschaft.
 » Suomalais Ugrilainen Seura.
 » Kotikielen Seura.
Herény, Observatorium.
Innsbruck, K. k. Univ.-Bibliothek.
 » Ferdinandeum f. Tyrol.
Jena, Thüring. Verein f. Gesch. u. Alterthumskunde.
 » Statist. Bureau d. Vereinigt. Thüringischen Staaten.
 » Bibliotheca Hungarorum.
Kasan, Société Physico-Mathématique.
Kassa, Felső-magyarországi Múzeumegyesület.
Kiel, Schleswig-Holstein-Lauenburgische Gesellschaft für Vaterländische Geschichte.

- Klagenfurt*, Historische Gesellschaft für Kärnthen.
- Kolozsvár*, Nyelvészeti és irodalomtört. tanszék könyvtára.
- Königsberg*, Physikalisch-ökonomische Gesellschaft.
- Kopenhagen*, Acad. R. Danois des Sciences et des Lettres.
Société des Antiquaires du Nord.
- Krakó*, K. Gelehrte Gesellschaft.
- Laibach*, Hist. Verein für Krain.
- Lansing*, Agricultural College.
- Leiden*, Musée néerlandais d'Antiquités.
- Leipzig*, Museum f. Völkerkunde.
» Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
- Lemberg*, Ossolinskisches Institut.
» Universitäts-Bibliothek.
- Liège*, Inst. Archéologique Liégeois.
- Linz*, Mus. Francisco-Carolinum.
- Lisbonne*, Académie Reale des Sciences.
- London*, Society of Antiquaries.
» R. Institution of Great-Britain.
» R. Astronomical Society.
» R. Asiatic Society.
» R. Geographical Society.
» Royal Society.
- Losoncz*, Közkönyvtár.
- Lőcse*, M. orsz. Kárpát-egylet.
- Lüneburg*, Alterthumsverein.
- Luxembourg*, Section Historique de l'Institut.
- Madrid*, Acad. Reale des Ciencias exactas.
- Magyar-Óvár*, Mosonmegyei történelmi és régészeti társulat.
- Mainz*, Verein für Erforschung Rheinischer Gesch. u. Alterthum.
- Manchester*, Literary and Philosophical Society.
- Maros-Vásárhely*, Teleki-könyvt.
- Mecklenburg-Schwerin*, Verein f. Mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde.
- Modena*, Status Archivum.
- Montpellier*, Acad. des Sciences.
- Montreal*, Natural History Society.
- Moscou*, Société d'Archéologie.
» Société Impériale des Naturalistes.
- München*, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
» Hist. Ver. f. Oberbaiern.
- Nagy-Szeben*, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
» » Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
» » Szász nemz. levéltár.
» » Erdélyi rom. irod. s népmiv. egylet.
- Nagyvárad*, Biharm. rég. egylet.
- Namur*, Société Archéologique de Namur.
- Napolí*, Reale Accad. di Archaeol.
» Grande Archivio di Stato.
» R. Accad. delle Scienze, Fisiche e Mathematiche.
» R. Acad. delle Scienze Morali e Politiche.
» Biblioteca Nazionale.
- New-York*, New-York Academy of Sciences.
» » Amer. Geogr. Society.
» » New-York St. library.
- Nürnberg*, Germanisch. Museum.
- Odessa*, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
- Oldenburg*, Alterthumsverein.
- Paderborn*, Verein für Geschichte u. Alterthumskunde Westphalens.
- Paris*, Bibl. de l'Institut de France.
» Annuaire Géolog. Universel.
- Philadelphia*, Amer. Philosophical Society.
» Acad. of Nat. Sciences.
- Pozsony*, Természettud. és orv. egyl.

- Prága*, Museum d. königr. Böhmen.
 › K. Böhm. Gesellsch. der Wissenschaften.
- Prága*, Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
 › Ver. böhm. Mathematiker.
 › Verein böhm. Philologen.
 › Český Líd.
 › Český Akad. Cisare Fr. Joz.
- Regensburg*, Historischer Verein für die Oberpfalz.
- Riga*, Gesellsch. für Geschichte u. Alterthumskunde der russischen Ostseeprovinzen.
- Róma*, Kais. deutsch. arch. Institut.
 › Accademia dei Lincei.
 › Bibliotheca Apostolica Vaticana.
 › Specola Vaticana.
 › Società Geografica Italiana.
 › Reale Società Rom. di Storia Patria.
- Salzburg*, Vaterl. Museum Carol.-Augusteum.
- San-Francisco*, Acad. of Sciences.
- San-Louis*, Academy of Sciences.
 › › M., Missouri botanical Garden.
- St. Pétersbourg*, Académie Imp. des Sciences.
 › › Commission Imp. Archéologique.
 › › Observ. Phys. Central
 › › Société Imp. Géographique de Russie.
- Sepsi-Szt.-György*, Székely Nemz. Múzeum.
- Spalato*, K. k. Archaeol. Museum.
- Stockholm*, Académie R. Suédois des Sciences.
- Strassburg*, Kais. Universitäts. u. Landesbibliothek.
 › Histor. Literarischer Zweigverein des Vögesenclubs.
- Stuttgart*, Kön. öffentliche Biblioth.
- Szeged*, Somogyi-könyvtár.
- Szombathely*, Vas megyei régészeti egyesület.
- Temesvár*, Délmagyarországi természettud. társulat.
 › Délm. tört. és régészeti társulat.
- Tokyo*, Imperial Univers. of Japan.
- Triest*, Museo civico di Storia Naturali.
 › Società Adr. di Scienze Naturali.
- Újvidék*, Matica Srbska.
- Ulm*, Verein für Kunst u. Alterthümer.
- Washington*, United States Geological Survey.
 › Departement of Agriculture of the United States of America.
 › Smithsonian Institution.
- Weimar*, Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.
- Venezia*, Archivio Generale.
 › Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.
- Wien*, Alterthumsverein.
 › K. u. k. Hofbibliothek.
 › K. u. k. Universitätsbibliothek
 › K. u. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.
 › K. u. k. Kriegsarchiv.
 › Semin. f. Oest. Geschichtsforschung
 › K. u. k. Geograph. Gesellsch.
 › Kais. Akademie d. Wissensch.
 › K. u. k. Geolog. Reichsanstalt.
 › Centralkommission zur Erhaltung d. Baudenkmale.
 › Leseverein am k. u. k. Polytechnikum.
 › Naturhist. Verein an d. Univ.
 › Zoolog.-botanische Gesellsch.
 › Akad. Ver. d. Naturhistoriker.

Wien, Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.	Zágráb, Egyetem könyvtára.
» K. k. Naturhist. Hofmuseum.	» Múzeum »
Wiesbaden. Verein f. Nassauische Alterthumskunde u. Geschichtsforschung.	» Horvát arch. társaság.
Zágráb, Akadémia könyvtára.	» Horvát-slavon-dalmát országos levéltár.
	Zombor, Bács-Bodrogm. tört. társ.
	Zürich, Bibl. des Ung. Vereines.

VIII. A M. T. Akadémia könyvtára.

A rendezett tudományszakok száma 51, s 48,985 munkát tartalmaznak a következő kimutatás szerint:

Történelem: 5,506, Magyar történelem: 2,655, Életírás: 2,115, Politika: 2,256, Magyar politika: 1,563. Jogtudomány: 1,116, Magyar jogtudomány: 1,458, Magyar országgyűlési irományok: 95, Földrajz: 1,017, Magyar földrajz: 414, Térképek: 926, Utazás: 1,076, Statisztika: 682, Anthropologia: 245, Természettudomány: 160, Természettan: 828, Vegytan: 405, Matematika: 969, Természettudomány: 127, Állattan: 476, Növénytan: 355, Ásványtan: 503, Orvostudomány: 2,388, Hadtudomány: 583, Philosophia: 1,162, Paedagogia: 1,753, Széptudomány: 485, Nyelvtudomány: 1,858, Magyar nyelvtudomány: 405. Régi magyar irodalom: 631, Magyar irodalom: 2,263, Külföldi folyóiratok: 189, Magyar folyóiratok: 372, Görög irodalom: 693, Latin irodalom: 825, Classica philologia: 636, Új latin irodalom: 792, Régészet: 1,338, Éremtudomány: 175, Keleti irodalom: 719, Olasz irodalom: 200, Francia irodalom: 612, Germán irodalmak: 1,259, Szláv irodalmak: 406, Külföldi és hazai társulatok s akadémiák kiadványai: 494, M. T. Akadémia kiadványai: 386, Gazdaság: 1,331, Theologia: 892, Encyclopaedia: 139, Incunabula: 355, Bibliographia: 695.

A betűrendes címjegyzék írása ez évben is folytatott s az elkészült 2000 czédulával ezek száma 46,000-re szaporodott.

Ezenkívül a rendes folyó munka és a szak-katalogusok készítése és kiegészítése az inventáriummal együtt tovább haladt.

A szak-katalogusok köteteinek száma: 93.

A könyvtár gyarapodása a járuléknapló kimutatása szerint a következő: 199 külföldi akadémiaival, külföldi és hazai társulatokkal és testületekkel folytatott csere és ajándék útján:

882 mű 389 köt., 702 füz., 200 isk. ért. és 2 térk.

Magánosok aján-

dékából 178 » 140 » 62 »

31 nyomda köte-

lepéldányaiból 957 » 311 » 702 »

Saját kiadványai-

ból..... 36 » 38 » 43 »

Vétel útján..... 329 » 637 » 114 »

Az összes gyarapodás 1893-ban 2,382 mű 1,515 kötetben és 1,623 füzetben, 200 iskolai értesítő, 2 térkép. Ehhez járul 152 külföldi és hazai folyóirat.

A könyvtár olvasótermében 6,350 olvasó 9,882 művet használt. mfg házon kívül való használatra 128 egyén 560 munkát kölcsönzött ki.

IX. A M. T. Akadémia pénztárának állása 1893-ban.

Az Akadémia **vagyon**a az év elején 2.329,530 frt 21 krt tett; az év végén (könyvelésileg) 2.382.479 frt 40 krt. E szerint az évi vagyonszaporulat volt: 52.949 frt 19 kr. Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok: *a)* Kazinczy-alap készpénzben 2685 frt 05 kr.; *b)* székely kivándorlási alap 10.332 frt 96 kr.; *c)* az akadémiai tisztviselők nyugdíjalapja 4042 frt 70 kr.; *d)* hg. Czartoryski-alap 1107 frt 67 kr.; *e)* Reguly-alap 388 frt 48 kr.; *f)* Udvardy Cherna János l. t. jubiláris alapítványa 318 frt 03 kr.; *g)* Semsey Andor ig. és t. tag adománya 80,000 frt.

Bevétele volt az Akadémiának 187,203 frt 48 kr. (ebből 40.000 államsegély), **kiadása** pedig 172,368 frt 59 kr. Hagyományokból és alapítványokból befolyt a múlt évben: 12,955 frt 80 kr. Jutalmazásokra fordított: 4450 frt 72 kr.

Az 1894-ik évi **előirányzat** 163,800 frt bevételt és 161,300 frt kiadást tüntet föl.

Mindezekről a részletes kimutatás az Akadémiai Értesítő V. köt. 110—118. ll. olvasható.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az III-ik osztály harmadik ülése.

1894. április 2-án.

MARGÓ TIVADAR t. t. elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Entz Géza, Fröhlich Izidor, Heller Ágost. Hőgyes Endre, Krenner József, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt. — Batizfalvy Sámuel, Daday Jenő, Galgóczy Károly, Lengyel Béla, Schmidt Sándor l. tt. — Más osztályokból: Br. Nyáry Jenő, Pulszky Ferencz t. tt. — Gyulai Pál r. t. — Jegyző: König Gyula r. t.

73. MARGÓ TIVADAR tt. fölolvassa: «A ceratodus boncz- és szövettani szerkezete, valamint rendszertani helyzete» című előzetes közleményét.

74. HÖGYES ENDRE r. t. bemutatja TANGL FERENCZ és HARLEY VAUGHAN dolgozatát: «Vizsgálatok a máj czukorképző képességéről».

75. *Ugyanő* előterjeszti NAGY BÉLA közleményét: «Az idegsejtek elváltozásáról veszeltség folytán».

76. HELLER ÁGOST r. t. előadja HEGYFOKY KABOS értekezését: «A levegő alsó és felső áramlatainak viszonyáról».

77. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök HELLER ÁGOST és HÖGYES ENDRE r. tagokat kéri föl.

TIZENNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály rendkívüli ülése.

1894. április 11-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Hollán Ernő t. t., Entz Géza, B. Eötvös Loránd, Fodor József, Frivaldszky János, Fröhlich Izor, Heller Ágost, Högyes Endre, König Gyula, Mihalkovics Géza, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt., Batizfalvy Samu, Daday Jenő, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Paszlavszky József, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. — Más osztályokból: Gyulai Pál, Pauer Imre r. tt., Vargha Gyula l. t. — Helyettes jegyző: Szily Kálmán r. t.

78. Osztályelnök úr e szavakkal nyitja meg az ülést:

«Belső gyászérzettől meghatva, nyitom meg az Akadémia III. osztályának ezt a rendkívüli ülését, melyre egyik legérdemesebb tagjának, felejtethetlen társunknak és osztályunk buzgó titkárának, Szabó Józsefnek elhunytá adott szomorú alkalmat. Akadémiánknak 1858 óta levelező, 1867 óta rendes és 1888 óta igazgató-tagja volt; utolsó lehetéig lelkesedéssel és kiváló sikerrel mozdította elő hazai közművelődésünket a legkülönfélébb téreken, és szakmájának egyik úttörője és megalapítója volt hazánkban. Osztályunkra nézve elvesztése annyival gyászosabb, mert ügyeinek 24 éven át gondos, fáradhatatlan és tapintatos vezetője volt.

Úgy hiszem a t. osztály érzületét híven tolmácsolom, mikor javaslatba hozom, méltóztassék kimondani:

1. Hogy az osztály az elhunyt emlékét, a tudomány és különösen az Akadémia körül szerzett nagy érdemeit jegyzőkönyvében megörökíti és az erről szóló kivonatot a gyászoló családnak megküldi;

2. hogy ravatalára az osztály nevében koszorút tesz le;

3. hogy az osztály, az Akadémia palotájából kiindulva, testületileg részt vesz a gyásztiszteleten és meghívza az osztályelnököt, hogy ravatalánál az Akadémia nevében búcsút vegyen;

4. hogy az elhunyt érdemeit méltányló emlékbeszéd megtartásáról gondoskodik;

5. hogy az összes Akadémiát legközelebbi ülésén fölkéri, tegyen a nagygyűlésnek előterjesztést az elhunyt arczképének képes termémben leendő felfüggesztése iránt».

79. B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr e javaslatokat nemcsak elfogadja, hanem azzal a kijelentéssel toldja meg, hogy az összes Akadémia mélyen részt vesz az osztály gyászában; a gyászszertartáson testületileg jelenik meg; az elhunyt ravatalára az egész Akadémia nevében koszorút helyez és gyászjelentést ad ki az Akadémiát ért nagy veszteségről.

Az ülés osztályelnök úr javaslatait egyhangúlag elfogadja, elnök úr kijelentéseit pedig köszönettel tudomásul veszi.

80. A jegyzőkönyv hitelesítésére HOLLÁN ERNŐ t. és FRIVALDSZKY JÁNOS r. tagok kéretnek fel.

TIZENÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II-dik osztály negyedik ülése.

1894. április 16-án.

VECSEY TAMÁS r. t. elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Fejérpataky László, Hegedűs Sándor, Jekelfalussy József, Láng Lajos, Pauler Gyula, Szilágyi Sándor, Wlassics Gyula r. tt. — Acsády Ignác, Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Földes Béla, Nagy Gyula, Óváry Lipót. l. tt. — *Más osztályokból*: Goldziher Ignác, Heller Ágost, König Gyula, Szily Kálmán r. tt. — Szinnyei József l. t. — Helyettes jegyző: Hampel József r. t.

81. JEKELFALUSSY JÓZSEF r. t.: «Értelmiségünk és a magyarság» című értekezésével székot foglal.

82. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. t. felolvassa «II. István oklevelei» című székfoglaló értekezését.

83. FÖLDES BÉLA l. t.: «A magyar hithizomány kérdéséhez» című értekezésével székot foglal.

Mindhárom tag részére — az alapszabályok 20. §-a értelmében — a tagsági oklevél kiadása határoztatik.

84. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök LÁNG LAJOS és WLASSICS GYULA r. tagokat kéri föl.

TIZENHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1894. április 23-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Miklós, Semsey Andor l. t. — Entz Géza, Br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Frivaldszky János, Heller Ágost, Hőgyes Endre, Krenner József, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos, Wartha Vincze r. tt. — Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Inkey Béla, Klug Nándor, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. — *Más osztályokból*: Vecsey Tamás r. tt. — Helyettes jegyző: König Gyula r. t.

85. HELLER ÁGOST r. t. székfoglaló értekezése: «Az energiátan alapjairól».

86. KLUG NÁNDOR l. t.: «Vizsgálatok a gyomoremésztés köréből».

87. DR. ONODI ADOLF részéről: «A gége beidegzésének boncz-élet- és kórtanához», továbbá

88. DR. LANDAUER ÁRMIN részéről: «A víz befolyása a szervezet anyagforgalmára», valamint

89. DR. DONOGÁNY ZAKARIÁS és DR. TIBÁLD MIKLÓS részéről «Az alkohol befolyása a szervezet fehérje-forgalmára» mindhármát bemutatja Klug Nándor l. t.

90. ILOSVAY LAJOS l. t.: «Adalék a levegő összetételéhez».

91. DR. BITTÓ BÉLA részéről: «A növényrészek lecithin-tartalmának meghatározásáról», bemutatja Than Károly r. t.

92. A jegyzőkönyv hitelesítésére HELLER ÁGOST r. és KLUG NÁNDOR l. tagok kéretnek föl.

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés a nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról.

Az 1887—1893. évkörben megjelent költői művek közül magasan kiemelkedik ARANY JÁNOS *hátrahagyott versei* (Buda-Pest, 1887.) című gyűjtemény, mely magában foglalja a költőnek részint élete utolsó éveiben, részint régebben írt, de ki nem adott költeményeit és töredékeit, egyszóval mindazt, a mi összes műveiben nem jelent meg. Méltó e gyűjtemény az Akadémia nagy jutalmára, mert nem egy költemény mutatja itt is meg régi erejében a költőt, a nyelvművészt, a magyar rythmus mestere-t s töredékei is, kivált a Csaba-trilógiából valók, nagy költői becsűek. Az elkészült első részt, Buda halálát, még más két rész követte volna; ezek töredékeit veszszük itt, melyek épen úgy sejtetik egy egész életen át érlelt nagy eposz tervrajzát, mint tanúsítják az elkészült részek rendkívüli sikerét. A bizottság azt hiszi, hogy a midőn a legnagyobb magyar epikus és balladaköltő hátrahagyott műveit és sírját koszorúzza meg, nemcsak a kegyelet, hanem a tárgyias ítélet kötelességét is teljesíti.

A Marczibányi-mellékjutalom BEÖTHY ZSOLT *a széppróza elbeszélés a magyar irodalomban* című műve második kötetének (Buda-Pest, 1887.) íteltetett oda. E kötet a XVIII. század magyar prózáiróival foglalkozik. Hű képét nyújtja e kor szépprózai mozgalmainak, rég elfeledett vagy már kevésbé ismert írókat is fölelevenít, kik irodalomtörténeti szempontból nem mellőzhetők, bár eddig alig írt rólok valaki. Legtűzetesebben Báróczi és Bessenyeit tárgyalja, a kik mind a magyar irodalom újjászületésére, mind a magyar próza fejlődésére oly nagy hatással voltak. Műveiket és forrásaikat bővebben és több oldalról fejtegeti, mint eddigi irodalomtörténetirőink s élénk világot vet mind a korviszonyokra, mind az egyének jellemére. E mellett nemcsak alapos, hanem vonzón írt könyv is; a szerző maga is szépprózaíró, a ki a tartalmat művészi alakkal, a szabatosságot kellemmel igyekszik párosítani.

Fentartván magának az Akadémia az Ügyrend 90. §. értelmében azt, hogy ha meghalt író munkája ítéltetik legjobbnak, minden egyes esetben külön határozat alapján döntsék el; kiadandó-e a jutalom az elhunyt örökösének vagy ne? — ezúttal határozottatott, hogy a nagyjutalom néhai ARANY JÁNOS fiának kiadassék.

II.

Jelentés a Bródy-jutalomról.

A bíráló bizottság szemlét tartva a magyar publicistikai irodalomnak az 1891—93-i időszakban megjelent, az Akadémiához beküldött és be nem küldött termékei fölött, szemléje elején mindjárt Kovács Ferencznek nagybecsű. az 1843/4-i országgyűlés kerületi üléseinek naplóját tartalmazó gyűjteményével találkozott, mely azonban bármily fontos legyen a magyar publicistikára mint kútfő. ezen minőségével nem jöhetett tekintetbe, mely mellett mégis, elismerése kifejezése nélkül, nem tudott a bizottság elhaladni.

Külön-külön véve az egyes műveket, a bizottság nem talált köztük olyat, mely annyira kiemelkednék, hogy akár a nagy díjak mértékét megütné, akár általános hirlapírói érdemekkel szemben elsőbbséget követelhetne.

A bizottság az egyes művek értékének s a díjra való érdemességének latolgatásánál, a jutalmazási szabályok határozott mértéket nem nyújtván, másból nem indulhatott ki, mint az alapító kijelölte czélból. Azt kellett és lehetett csak vizsgálnia, vajjon az illető időszakbeli valamely egyes munka vagy valamely publicista egész hirlapírói működésével szolgálta-e inkább a nemzeti érdeket.

Van a magyar publicistikának értelmi erő, jellembeli kiválóság, az irány művészi bevégeztsége által egyaránt kimagasló több munkása, de meggyőződésünk szerint a nemzeti érdekek körül szerzett publicistikai érdemekben olyan gazdag. a publicista minden kívántató tulajdonait magában annyira egyesítő, mint PULSZKY FERENCZ nincs.

A Pesti Hirlap halhatatlan szerkesztője méltán csillagozta meg Pulszkynak az 1842-i folyam 116—119. számaiban a centralisatióról megjelent cikksorozatát „roppant tudománya, mély statusbölcsesége. különös praktikai tapintata” miatt.

Valóban a mi Pulszkynak a 40-es évekbeli publicistai működését oly kiválóvá teszi, az, vélekedésének önállósága mellett, a mit minden irányban, még elvtársaival szemben is megbír óvni, az államférfit jellemző összefoglaló erő, mely kellő

tekintettel van a nemzet legkülönbözőbb tényezőire s azokat actualis életének főszükséglete érdekében bírja csoportosítani.

Pulszky Ferencz bármily egyes kérdést tárgyaljon, sohasem feledi annak összefüggését a nemzet életének többi részeivel; szakemberi tárgyismerete soha sem teszi egyoldalúvá, s mindent a nemzet önálló egyéniségének egyetemes szempontjából bír mérlegelni, egyúttal a legvilágosabban látva az európai helyzet követelményeit, melyekkel ez új életre törő nemzeti egyéniségnek számolnia kell.

Megragad történelmi széttekintéseivel, a magyar jelleg sajátosságának a külföld ismerete által megkönnyített élénk fel-tüntetásával, a codificatio fontosságának átértésével.

Mindenek fölött azonban azzal, hogy a gazdasági, a socialis, a történelmi, a politikai tényezők nyomatékát, egymásra gyakorolt kölcsönhatását s az önállósága visszavívására törő nemzeti egyéniséggel való összefüggését soha sem engedi az olvasó öntu-datából kisiklani.

Az emigratio korában Pulszky Ferencz mint hivatásszerű hírlapíró két világrészben szolgálta nemzete érdekeit.

A már 48 előtt szerzett világlátottság, rendkívüli általános műveltség s régi publicistai gyakorlottság tették csak lehetségessé a világ sajtójában azt a kiváló állást, a melyet ott Pulszky Ferencznek elérnie sikerült.

Ez időbeli publicistai működése maradandó becsüvé vált a magyar név későbbi világállására.

Nemcsak az által, a mit a külföld magyarelles elítéle-teinek eloszlatására tett, hanem a tisztelet által, melyet saját fényes tehetségeivel, mint magyar ébresztett.

A magyar journalisztikában 1861-ben tűnik föl újra Pulszky Ferencz.

Fölhasználva a sajtónak az országgyűlés alatt engedett szabadabb mozgását, „Levelek a számkivetésből című cikksorozattal“ (Pesti Napló 150., 151., 154., 158., 161. sz.) saját neve alatt lép újra a magyar közönség elé, s tapasztalatokban gazdag nagyvilági életének éleslátásával tanácsolja nemzetének, hogy csak egyben bízzék, önmagában, nem pedig külseregekben.

Azóta ismét szakadatlanul, immár tehát több mint 50 éve gyönyörködik a magyar közönség Pulszky Ferencz ötletes, könnyű tollában, okul az európai világ személyeit és eseményeit megvilágító leírásain, a hazai közéletből emlékébe hozott praece-denseken s épül a cultuson, melylyel a 48-i reformok e bajnoka, a magyar emigratio diplomatája a szabadság ügyének tántoríthatlanul áldoz.

A fényes tulajdonok, kiváló érdemek méltánylásául, egyhangú határozat alapján, tisztelettel ajánlja a bizottság a tekin-

tetes Akadémiának, méltóztassék a Bródy-díjjal PULSZKY FERENCZ-nek válságos időkben a nemzeti érdekeknek nagy szolgálatot tett, a legújabb időkig folyó általános hírlapírói működését megtisztelni.

A bizottság javaslata elfogadtatván, a nagygyűlés a Bródy-jutalmat PULSZKY FERENCZ ig. és tiszt. tagnak ítélte oda.

III.

Jelentés a Sámuel-díjról.

Az 1893-ik évre szóló Sámuel-díjra, az ugyanazon évben megjelent értekezések közül, azon felfogásból indulva ki, mely szerint e díj lehetőleg kezdő nyelvészek buzdítására szolgáljon, ZOLNAI GYULÁnak *Mondattani buvárlatok (Nyelvtudományi Közlemények 1893.)* című értekezése találtatott legérdemesebbnek. Zolnai, a ki már egy ízben elnyerte e díjat, ez úttal is igen becses dolgozatot adott ki, a melyben világosan fejtegeti bizonyos mondattani kapcsolatok elhomályosodását s az innen eredő különféle változásokat és kimutatja, hogy a szó fejlődése a mondatból indul ki s hogy a mondattani elv egyáltalán legfontosabb a nyelvi jelenségek magyarázatában. A többi értekezések közül a következők említhetők dicsérettel: *A gyermeknyelv fejlődéséről* Balassa Józseftől (*Nyelvtudományi Közlemények 1893*), mely eredeti megfigyelések alapján adja elő, hogyan tanul beszélni a gyermek, mikép fejlődik a gyermek-nyelvben a kiejtés és szókincs használata s a mondat-szerkesztés. A tárgy mind nyelvészeti, mind paedagogiai szempontból érdekes, kidolgozása pedig igen vonzó olvasmányt tesz; továbbá Pecz Gedeon tanulmánya, mely alaposan tájékoztat az indogerman hangtan jelen állásáról (*Nyelvt.-Közlemények 1893*) és Incze Béni értekezése, melyben igen pontosan és módszeresen van feldolgozva a „Nominativus cum infinitivo és accusativus cum infinitivo Thukydidesnél. (Phil. Közlöny 1893.)

Az osztály javaslata elfogadtatván, a Sámuel-díj ZOLNAI GYULÁnak ítéltetett.

IV.

Jelentés a gr. Nádasdy-jutalomról.

A gróf Nádasdy Tamás nevét viselő jutalomra, — melyre kétvétenként történeti, mondai vagy a jelen életből vett elbeszélő költemények pályáznak s a jutalmat csak oly mű nyerheti, „melyet a bíráló-bizottság irodalmunkra nyereségnek tart“, — ez évben 11 mű pályázott.

A pályaművek között több volt, egy vagy más tekintetben több vagy kevesebb figyelemre méltó, de a pályázat feltételeinek mégis meg nem felelő. Ezek között mégis a VI. számú *Varga Péter* című verses elbeszélés, egy fiatal költői lélek tépelődéseit s irodalmi pályája és törekvései nem sikerülte után falusi magányba s ott a családi élet boldog révébe jutását rajzolja. gyöngé szerkezetben, de sok szellemmel, reflectióiban erővel s itt-ott igazi költői szárnyalással emelkedik ki középszerűbb társai közül.

Gergei Albert Argyrusát két pályázó dolgozta fel; a VII. számú jól kezdi, a régi meséhez saját leleményű csinos, sikerült prologot adva; de azontúl a költemény fokról-fokra elsőkélyesül, a mese természetéből folyó egyszerűséget s naivságát elveszti, felesleges s oda nem illő toldásokkal elrontja a mese eredeti mivoltát. Ellenben a másik a X. számú

«A mi szép a múltban, a jövőben is szép,
Csak ha fakúl, meg kell ujítani ismét»

jeligéjű, elejétől végig megmarad a mese fonalán, megtartja egyszerűségét, hangja naivságát; nyelvét és leírásait költőiebbekké emeli s a jeligéje által ígért megújítást sikerrel hajtja végre. A Gergei meséjét egészben véve nem vetközteti ki eredeti szerkezetéből s bár részleteiben gazdagítja, nem festi ki oly czifrán, hogy a mű természetével s tartalmával ellentétbe jöjjön. Elbeszélése egyszerű, tömör; ha nem mondható is oly népiesnek, mint Petőfi *János vitéze*, de költői hangja, nyelve. egyénisége, a részletekben szerencsés leleménye, bírálói egyező véleménye szerint e művet nemcsak dicséretre méltóvá, de költői irodalmunk valódi nyereségévé teszik.

S végre, bár egészben nem saját leleményen alapuló, mert régi irodalmunk egy ismeretes és soká kézen forgott, egykor népszerű, de már avult termékének a felélesztése, önálló becsűnek is mondható, mert első feldolgozója sem saját leleményét, hanem mondai tárgyat adott benne, mint Ilosvai is Toldi Miklósában, melyet Arany János egészen újjá teremtett, alakatlan kódarabbói művészi remeket alkotva. És a régi Argyrus ez új feldolgozásának, illetőleg új ruhába öltöztetésének megjutalmazásával ösztönzést is ad az Akadémia, több más, régi alakjokban már élvezhetetlen s ezért feledésbe is ment elbeszélő költeményünk ismét kedvessé s közkeletűvé tételére.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből JAKAB ÖDÖN neve tűnt elő.

V.

Jelentés a Gorove-pályázatról.

A Gorove-pályázaton Kantból vett jeligével érkezett pályamű: „Az újkori aesthetika története Kantig“, nemcsak nem kész munka, hanem befejezetlennek vagy csonkának sem mondható. Az egész vázlat többé-kevésbbé részletező jegyzéke annak, a mit a szerző meg akarna írni. Néhány kész fejezet csak mintegy mutatványul van hozzá csatolva, de e vázlat és mutatvány, így Batteuxról s az angol empiristákról szólók, határozottan tanúsítják szerző kiváló készségét, feladatának helyes értelmzését s az általa gyűjtött anyagnak lehető teljességét. E tekintetben terve teljesebb, különösen az aesthetikai vizsgálódásoknak mai irányát illetőleg sokkal használhatóbb munkát ígér, mint a közkezen forgó német aesthetika-történetek bármelyike. Kész fejezetei biztosítják tanulmányainak minden irányú buzgóságát, felfogásának és előadásának világosságát és szabátosságát. Nem tudákoskodó, de annál hasznosabb tudományos művet várhatunk tőle, óhajtandó lenne, hogy a minék a vázlatban nincs nyomva, a tárgyalt írók életrajzait is szője be munkájába. A díj el nem készült munkának ki nem adható, de óhajtandó, hogy az újra kitűzött pályázatra a névtelen szerző beadja kész művét.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levél fölbontatlanul elhamvasztatott.

VI.

Jelentés a Bézsán-jutalomról.

A Bézsán-jutalomra, melynek pályakérdése a következő volt: „Kivántatik a magyar drámairodalom története a legrégibb nyomokon kezdve 1867 ig“ két pályamű érkezett.

A II. számú tulajdonkép csak tervrajz s a még ezután megírandó műnek egy mutatvány-fejezete. A szerző, a mint mindjárt az első lapon mondja, negyven ívre tervezte művet, melyet az idő rövidsége miatt meg nem írhatott, de ha az Akadémia megbízza, szívesen meg fogja írni. Minthogy nem tervrajzra s mutatványra hirdettetett pályázat, hanem kész munkára, a II. sz. pályamű mellőzöttet, annyival inkább, mert a benyújtott mutatványfejezet épen nem mondható sikerültnek.

Az I-ső számú befejezett és nagy terjedelmű munka, a függeléken kívül majdnem kétszázötven írott ívnyi és rendkívüli szorgalomról tanúskodik. A szerző minden adatot fölkutatótt, a mely a magyar drámairodalom történetére vonatkozik, elolvasott minden színművet még a legcsekélyebb értékűt is, és ismer minden

drámabírálatot, mely hírlapokban, folyóiratokban vagy másutt megjelent; egy szóval drámairodalmunknak lehető teljes képét nyújtja, a mi már magában is méltánylandó érdem. A roppant anyag feldolgozása azonban kevésbé sikerült, s ezt részben a szerző módszere is okozta. Nem a különböző irányokat képviselő írók, hanem műfajok szerint tárgyalja a jelenségeket. E módszernek, némi előnye mellett, megvan az a nagy hátránya, hogy némely író munkásságát nagy eldarabolva négy-öt helyett vesszük s nem nyerhetünk rólok egész és eleven képet, mely az egyéni élmények, korviszonyok, szóval a környezet hatását is feltüntesse rajtuk. A szerző inkább egyes művek értékéről tájékoztatja az olvasót, mint a költők egyéniségéről és költészetük lényegéről, pedig hogy ehhez is ért, mutatja a Madáchról írt fejezete, mely e tekintetben legsikerültebb rész az egész munkában. Ide járul még az is, hogy kevés becsű művek majd nem oly bő fejtegetésben részesülnek, mint a becsesek, a mi nemcsak aránytalanságot okoz, de néha a mellékeket a lényeges fölibe emeli. A szerzőben nem hiányzik az aesthetikai műveltség, de inkább csak a valószínűség és cselekvény-egység szempontjából bírál s a tragikai és komikai hatás, a szenvedélyek lélektani kérdéseit kevésbé veszi figyelembe. Helyes ítéletei mellett vannak nem helyesek is; némely művet vagy költőt a kelleténél többre vagy kevesebbre becsül. A munka formai szempontból is kifogás alá eshetik, előadása és stílje egyenetlen, jól és bágyadtanban írt lapok váltják föl egymást, de a sikerültebb részek sem emelkednek a valódi széppróza színvonalára.

Mind a fogyatkozások és hibák mellett is a munka érdeme tagadhatatlan; először van benne rendszeresen és részletesen összefoglalva drámairodalmunk történelme a legrégibb nyomokon kezdve egész 1867-ig, s valódi hézagot tölt be irodalmunkban, minél fogva az osztály a jutalom kiadását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből BAYER JÓZSEF neve tűnt elő.

VII.

Jelentés a „Szilágyi-jutalom“-ról.

A Szilágyi-jutalomra, az alapítvány értelmében, az utolsó tíz év alatt, magyar nyelven megjelent oly munkák tarthatnak számot, melyek Magyarország történetét tárgyalják, még pedig akár az ország teljes történetét, akár az egyes korszakokét. Az első csoportba tartozó munkák közt, a bizottság egyet sem talált olyant, mely a jutalom odaítélésénél tekintetbe jöhetne. Sokkal gazdagabb eredmény kínálkozott a második

csoportban. Itt már az Árpádok korától, de kivált a Rákóczi-korszaktól kezdve, egész a szabadságharcz történetéig a figyelmet érdemlő munkák egész sora közt választhatott, s a jutalmat, mint legjelesebbnek PAULER GYULA: „*A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*“ című munkájának ítéli oda. E munka történetünk számos homályát megvilágítja, sok vitás kérdést tisztáz, e korszak politikai történetének fejlődését a hagyomány, a monda bizonytalanságából kiemeli és tudományos alapra fekteti. Szerzője az egykorú források egész nagy tömegén uralkodik, s éles elmével ítéli meg megbízhatóságukat, sőt lelkiismeretessége annyira megy, hogy a kiadott okiratokat lehetőleg az eredetiekkel is egybeveti.

Az osztály a Szilágyi-jutalmat, PAULER GYULA említett munkájának javasolja kiadatni.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

VIII.

Jelentés a „Vitéz“-jutalomról.

A „Vitéz“-alapból kitűzött pályakérdésre: „Az ónodi országgyűlés“ egyetlen pályamű érkezett „*Omnia si perdas...*“ jeligével.

Szerző nagyon megfelelő ponton ragadja meg az elbeszélés fonalát, midőn ezt az 1706 iki békealkudozások megszakadásával kezdi el, s éppen a béke-közvetítő angol követnek I. József császárhoz intézett szavaiból indul ki. E fejtegetés képezi munkájának egyik legsikerültebb részét. A francia udvar politikájának vázlata is helyes. A magyar országgyűlés egyes jeleneteinek leírásai ugyan elevenebbek lehetnének; itt-ott irálya is pongyola és kivált második részében az elsietésnek nyomait viseli magán: tekintve mégis, hogy a pályamű nagy kútfő-buvárlattal, beható szorgalommal, helyes felfogással és józan kritikával van írva. az osztály a jutalomdíj kiadását javasolja, egyben felhívja a szerzőt, hogy műve esetleges kiadásánál a bírálók észrevételeit tekintetbe vegye.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből ÁLDÁSY ANTAL neve tűnt elő.

IX.

Jelentés az I. M. Ált. Biztosító-Társaság 500 frt jutalmának felhasználásáról.

A nemzetgazdasági bizottság az ügyrend 94. §-a értelmében ezen díjjal beható eszmecsere után a JEKELFALUSSY JÓZSEF és VARGHA

GYULA akadémiai tagok szerkesztésében megjelenő Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv 1892/93. évfolyamát ajánlja az osztálynak, mint oly művet, a mely a maga nemében a statisztikai irodalom legjelesebb termékei közé tartozik és a kitüntetésre, a bizottság véleménye szerint, úgy tudományos becsénél, mint közhasznú voltánál fogva különösen érdemes. Az osztály a bizottság javaslatát elfogadja s az említett munkának a jutalom kiadását ajánlja.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

A II. osztály e jutalom kiadását tárgyalván, Vargha Gyula lt. kijelentette, hogy a kérdés tárgyalásakor a bizottságban nem lévén jelen, most csatlakozik Jekelfalussy József r. tagnak a bizottságban tett azon nyilatkozatához, hogy az erkölcsi jutalmat hálásan fogadják, de a jutalomdíjat a bizottság tudományos czéljaira visszabocsátják, mit az osztály köszönettel vett tudomásul s ehhez az Akadémia is hozzájárult.

X.

Jelentés az Ipolyi Arnold-jutalomról.

A néhai Ipolyi Arnold-alapítványnak 1894-96-iki évkörre eső kamatai (1000 frt) a magyar egyháztörténet köréből vett történelmi tárgyú mű jutalmazására lévén fordítandók: az ezen ügyben kiküldött bizottság „Oláh Miklós esztergomi érsek élet- és jellemrajza, tekintettel államférfiúi működésére“ című pályakérdés kitűzését javasolja, s a mű megírásával FRAKNÓI VILMOS rendes tagot óhajtja megbízatni. Határidőül 1897. évi szeptember 30-ikát tűzi ki.

A bizottság javaslata elfogadtatott.

XI.

Jelentés a Röck Szilárd-alapítványról.

A Történelmi Bizottság javasolja, hogy a Röck Szilárd-alapítványnak a f. évben a II. osztályt illető 500 frtnyi kamatjából FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. tagnak „II. Béla oklevelei“ cz. értekezése adassék ki. Az értekezés terjedelme 7—8 nyomt. ív, melyhez több oklevél facsimiléje járul.

XII.

Jelentés az 1890-iki Rózsay-díjról.

A M. T. Akadémia 1890-iki nagygyűlése alkalmából, a Rózsay-alapítvány föltételei értelmében, megbízta DR. UDRÁNSZKY

LÁSZLÓT „az idegrendszernek a veszettséggel járó chemiai változásairól“ szóló tanulmány kidolgozásával. A munka a kitűzött határidőre benyújtott és a kiküldött bírálók egybehangzó véleménye szerint pályázó nagy szorgalommal törekedett a fennálló szerves chemiai módszerek fonalán elvállalt feladatának megfelelni, és habár az eredmények, melyekhez jutott, negatív értékűek, mégis — így különösen az egy általános chemiai összetételének tanulmányozásával — a tudományt új ismeretekkel gazdagította. Az osztály egyhangúlag a díj kiadását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XIII.

Jelentés az 1892-iki Rózsay-díjról.

A M. Tud. Akadémia 1892-iki nagygyűlése alkalmából, a Rózsay-alapítvány föltételei értelmében, megbízta HALAVÁTS GYULÁT „az Alföld Duna-Tisza közötti részének földtani viszonyai“ című munka megírásával.

A munkát a kitűzött határnapra a szerző benyújtotta és a kiküldött bírálók egybehangzó véleménye szerint Halaváts Gyula munkája a pályázat föltételeinek teljes mértékben megfelel, hazánk területének egy jelentékeny részéről alapos tanulmányozás után szabatos, értelmes és kimerítő geológiai leírást ad. Mint különösen becses eredmények, kiemelendők azok, melyeket szerző az alföldi mély fúrások összehasonlító tanulmányozásából merített. Az osztály egyhangúlag a díj kiadását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XIV.

Jelentés a Rózsay-alapítványból kitűzendő jutalomtételről.

A Rózsay-alapítvány föltételeinek megfelelőleg, az osztály a jelen év január havában nyílt pályázatot hirdetett oly ajánlatok megtételére, melyek valamely fontosabb orvosi kérdés megoldását célzó tervezetét tartalmazzák.

Két ily tervezet érkezett be.

DR. SZÉKELY ÁGOSTON részéről: A vérsavó therapiájának tanulmányozása, különös tekintettel a veszettségre és lépfenére.

Dr. Tangl Ferencz részéről: A veszettség-okozta anyagforgalmi zavarok észlelésére.

Az osztály kész elismeréssel emlékszik meg mindkét tervezetről, mind a fölvetett kérdések fontosságát illetőleg, mind az

ajánlkozók tudományos minősítése tekintetéből. Választásában leginkább az első helyen említett kérdés actualitása vezette és leginkább e szempontból javasolja az osztály, hogy a M. Tud. Akadémia bizza meg DR. SZÉKELY ÁGOSTONT a vérsavó therapiájának tanulmányozásával a tőle benyújtott részletes tervezet alapján. a munka benyújtására határnapul 1896. február 28-át tűzvé ki

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XV.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

A két egyetem bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján a jutalmat 1894-ben

Veinstein Sámuel, a budapesti egyetem II-od éves bölcsészeti hallgatója,

Melich János, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészeti hallgatója nyerték el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára. a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

A három egyetem bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján a jutalmat 1894-ben

Heidrich Antal, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója,

Baczó Mózes, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója,

Jirousek Antal, a zágrábi egyetem bölcsészeti hallgatója nyerték el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1894. május 2-án tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztáltak :

Igazgató tagoknak :
Gr. Andrássy Tivadar
Vámbéry Ármin t. t.

Az I. osztályba :

Rendes tagnak :

A) alosztályba : *Volf György*, l. t.

Levelező tagnak :

B) alosztályba : *Badics Ferencz*, az irodalomtörténet művelője.

Külső tagnak :

Karabacek József, egyetemi tanár Bécsben.
Blaydes Fridrik, classica-philologus Brightonban.

A II. osztályba :

Rendes tagnak :

A) alosztályba : *Plósz Sándor*, l. t.

Levelező tagnak :

A) alosztályba : *Fayer László*, jogtudományi író.
 „ *Ráth Zoltán*, közgazdasági író.
 „ *Pólya Jakab*, közgazdasági író.

A III. osztályba :

Osztálytitkárrá : *König Gyula*, r. t.

Tiszteleti tagnak :

Gr. Teleki Samu.

Rendes tagnak ;

A) alosztályba ; *Klug Nándor*, l. t.

„ *Lengyel Béla*, l. t.

B) alosztályba : *Horváth Géza*, l. t.

„ *Koch Antal*, l. t.

Levelező tagnak :

A) alosztályba : *Rados Gusztáv*, matematikai író.
 „ *Kossutányi Tamás*, természettudományi író.
 „ *Hankó Vilmos*, természettudományi író.

Külső tagnak ;

Sir Thomas Spencer Wells, orvos Londonban.
Klerić Ljubomir, szerb akad. oszt.-titkár Belgrádban.
Zujović János, főiskolai tanár Belgrádban.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1894. május 3-án és 4-én
 tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
 főtitkár.

A Magy. Tud. Akadémia jutalomtételei.

I.

A M. Tud. Akadémia 1891. október 5-iki üléséből, mint a mely legközelebb esett gróf Széchenyi István születésének százados évfordulójához, e pályakérdést tűzte ki:

Kiváncsítik gróf Széchenyi István életrajza.

Jutalma 2000 forint.

Határnap 1896. szeptember 21.

A jutalom csak abszolút becsű munkának **adatik** ki.

Az I. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

A gróf Teleki József drámai jutalomért 1895-ben vígjátékok pályáznak, a bohózatok mellőzésével. A verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló becsű társak fölött. Jutalma 100 arany.

Határnap 1895. szeptember 30. A jutalom 1896. márcz. 19-én ítéltetik oda.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti színház sajátja, kiadásra a szerzőé marad.

2.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1897-ben vígjátékok pályáznak, ide értve a vígjáték minden fajtát. A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha az egyszersmind drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek s így kitüntetésre méltónak találtatik.

Jutalom 200 arany.

Határnap 1897. szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona, ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná a művet, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

3.

Kiváncsítik színmű, melynek tárgya Könyves Kálmán vagy Vak Béla korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák, a mondai alapon írt színművek

épen úgy nincsenek kizárva a pályázatból, mint a csak történeti hátterűek.

Jutalma tuzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1895. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is mindig kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik a műnek hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad s így ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a később megindító *Magyar történeti Színműtár a Kóczán-alapítványból* című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

4.

A Farkas-Raskó-alapítványból 100 forint jutalom hirdetik hazafias költeményre, mely lehet hymnus, óda, elégia, ballada, költői beszélyke, tanköltemény vagy szatira.

Határnap 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsú műnek adatik ki, a jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt tartozik kiadni, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Kivántatik az újkori aesthetika története Kantig.

Jutalom a Gorove-alapból 100 arany.

Határnap 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló beccsel bíró munkának ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

Kisfaludy Sándor élete és munkái.

Határnap 1896. szeptember 30.

Jutalom a Lévy-alapítványból 500 frt.

A jutalom csak önálló becsűnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Vörösmarty befolyása az irodalmi nyelv fejlődésére.

Határnap 1896. december 31.

Jutalma a Marczibányi-alap 1896-ra szóló kamataiból 40 arany.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

8.

A gróf Teleki József drámai jutalomért 1894-ben szomorú-játékok pályáznak, a középfaajok kizárásával. A verses forma okvetlenül megkívánatik.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1894. szeptember 30. A jutalom 1895. márczius 19-én ítéltetik oda.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház sajátja s kiadásra a szerzőé marad.

9.

Kivántatik magyar történeti vagy történeti háttérű vígjáték kötött vagy kötetlen beszédben.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig osztatlanul.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad s vele szabadon rendelkezhetik.

Jutalma 1200 korona B. Bánffy Dezső adományából.

Határnap 1894. szeptember 30.

A pályaművek megbirálására az I. osztály egy három tagból álló bizottságot választ, mely közös értekezleten szótöbbséggel határozza el, melyik mű nyerve el a jutalmat, egyszersmind választ saját kebeléből oly jelentéstevőt, a ki a többség nézetét pártolja és saját felelőssége alatt értekezik az egész pályázatról.

A jutalom kiadásának határnapja a következő év februárjának összes ülése.

10.

Kivántatik ódai költemény, melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelme- és eszmeköréből vétessék.

Jutalma a Bulyovszky Gyula nevére tett alapítványból 200 ft.

Határnap 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. Ha ily mű a pályázók között nem volna, a jutalom a következő évre ismét kitűzetik, s ha akkor sem akadna jutalomra érdemes munka, a következő évben esedékessé váló 200 frt-hoz csatoltatik, s 400 ft pályadíj tűzetik ki. Ha a pályázat akkor is sikertelen lenne, a négy évi kamat (400 ft) az Akadémia rendelkezésére marad és a nyelv- s széptudományi osztály javaslata alapján, valamely, a lefolyt négy év alatt nyomtatásban megjelent, jutalmat nem nyert, a szépirodalmat emelő, eredeti magyar műnek utólagos jutalmazására fordítandó. E mű lehet óda vagy másnemű költemény, regény vagy beszély, esetleg tárczasorozat, vagy akár kötött vagy kötetlen beszédben írt jeles vígjáték.

11.

Kivántatik a millennium alkalmával ünnepi előadásra alkalmas komoly színmű. Merítheti tárgyát akár a honfoglalás törté-

netéből vagy mondáiból, akár nemzeti történetünk későbbi korszakaiból; de az utóbbi esetben is alkalmasnak kell lennie a honfoglalás dicső emlékezetének felújítására s a hazafias érzések táplálására. Lehet egységes szerkezetű dráma, de lehet drámai képsorozat is, s vegyülhet allegorikus elemekkel. Minden esetben színi előadásra alkalmasnak s költőileg is értékesnek kell lennie.

Jutalma a gr. Karátsonyi-alapítványból az 1895-re esedékes 200 arany.

Határidő 1895. szeptember 30.

A jutalmat nyerő mű a szerző tulajdona, ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná a művet, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

12.

Kivántatik egy „magyar synonymika“. A mi a szerkezetet illeti, nem szükség, hogy az együvé tartozó szók tárgyalása nagyon terjedelmes legyen, sőt kívánatos, hogy az egész mű az értelembeli finom különbségeket inkább tanulságos példákkal s találó német vagy egyéb fordításokkal derítse ki. Mind az irodalmat, mind a népnyelvet egyenlő figyelemre kell méltatni.

Határidő 1895. december 31.

Jutalom a Marczibányi-alapból 80 arany.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

A II. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

Az 1894. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1888—1894. évkörben megjelent, a *történelmi* tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaitételeztek: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1895. január végéig a főtítkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

2.

Az értékpapírok jogi természete és szabályozása, tekintettel az európai törvényhozásokra.

A pályázó tájékoztatása végett megjegyzi az Akadémia, hogy elvárja: a különböző elméletek történeti és dogmatikai ismertetését, főleg a bemutatóra és rendeletre szóló papirokra nézve a magyar, német, francia, olasz és angol tudomány és gyakorlat szerint, továbbá annak kimutatását, hogy a tételes európai törvényhozások szabályai minő elméleti alapokon nyugszanak? A rendeletre szóló papiroknál figyelembe veendő különösen a váltó is.

Határnap 1895. szeptember hó 30.

Jutalma a Sztrokay-alapból száz arany, mely azonban csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda.

3.

Fejtse ki pályázó az agrár-statisztikának jelen szervezetét és állását a nevezetesebb államokban és ezzel kapcsolatosan az agrár-statisztika feladatait hazánkban.

Jutalma az Első Magyar Általános Biztosító-társaság alapjából 500 forint.

Határnap 1895. szeptember hó 30.

A jutalom csak önálló tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Fejtse ki pályázó a munkás-biztosítás ügyét külföldön, törvényhozási és társadalmi szempontból, különös tekintettel Ausztriára, Németországra és Angliára.

Jutalma az Ullmann-féle alapítványból 360 forint aranyban.

Határnap 1895. szeptember hó 30.

A pályadíj csak abszolút becsű munkának ítéltetik oda,

A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik, ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Állapíttassék meg, vajjon a forgalom mai viszonyai között szükséges-e a közvetítő kereskedés és ha igen, mily szerepe jut a termelés és fogyasztás kiegyenlítésében és az egységes forgalom biztosításában?

Jutalma: A magyar kereskedelmi csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar franc.

Határnap 1895. szeptember hó 30.

A pályadíj csak önálló becsű tudományos munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a kereskedelmi csarnoknak beküldeni.

6.

(Nyílt pályázat.)

Adassék elő a protestantismus behozásának, megalakulásának, fejlődésének története Magyarországon, Erdélyben és a hódoltságban, a XVI. és XVII. században, a szatmári békéig, tekintettel az iskolázás történetére s egyszersmind annak kitüntetésével, hogy a szabad vallásgyakorlat hogyan fejlődött a három különböző területen

Jutalma a Bükk László-féle alapítványból 1000 frt.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében. 1894. decz. 31-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap.

7.

Adassék elő levéltári kutatások alapján a Sz.-Ferencz-rend története Magyarországon 1526-ig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 500 frt.

Határidő 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, 3 példányt, ha pedig két év alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

8.

Adassék elő levéltári kutatások és a fönmaradt emlékek gondos tanulmánya alapján valamely jelentékenyebb hazai város és vidéke ötvösségének története a XIX. század elejéig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 arany frt.

Határidő 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

9.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi

egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

9.

Kivántatik az angol morál-philosophia történelme Bacontól Herbert Spencerig bezárólag, eredeti források alapján.

Jutalma a Gorove-alapítványból száz arany.

Határnap 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

Kivántatik az újabb ismerettani elméletek kritikai ismertetése Kanttól kezdve.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére, Lukács Mórictól tett alapítványból 1000 ft.

Határnap 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

Adassék elő a budapesti bankok története az utolsó 25 év alatt és fejtsék ki azon hatás, melyet a magyar közgazdasági élet fejlődésére gyakoroltak. (A szabályzat értelmében újból kitűzött pályakérdés.)

Jutalma a «Beck Miksa pályadíj» 400 frtja.

Határidő 1894. szeptember 30.

A pályadíj csak önálló becsű munkának ítéltetik oda. Ha ilyen nincs, a jutalom az Akadémia alaptőkéjéhez csatoltatik. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év leforgása alatt közrebocsátani és három példányt a magyar leszámítoló és pénzváltó-banknak bemutatni. Ha a szerző e kötelezettségének meg nem felel, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

12.

Fejtse ki a pályázó a tőzsdeadó czélszerűségének kérdését a helyes adórendszer szempontjából s a jelenleg érvényben levő külföldi tőzsde-adótörvények főbb intézkedéseit és eredményeit.

Jutalma az «Első Magyar Általános Biztosító-társaság» alapjából 500 frt.

Határnap 1894. szeptember hó 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Fejtse ki pályázó a nemes fém és a nemes fémpénz arbitrage-szerepét a nemzetközi pénzviszonyok szabályozása körül, különös tekintettel monarchiánk valuta-rendezésére.

Jutalma a Dóra Szilárd-alapból 50 darab arany.

Határnap 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló beccsel bíró munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát szerzője egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll

14.

Kivántatik a magyar önkormányzat történeti fejlődése s koronkénti szervezete Szent Istvántól V-ik Ferdinándig.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Mórictól tett alapítványból 1000 frt.

Határnap 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerzőé marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a kiadási jog az Akadémiára száll.

15.

Fejtsék ki a bírói és a közigazgatási hatóságok közt támadt hatásköri (illetékességi) összeütközések tana, a jogtörténet és az összehasonlító jog alapján. Különösen kifejtendő: mily hatóság legyen hivatott ezeknek az ügyeknek elintézésére és minő eljárási szabályok szerint?

Jutalma a Sztrokay-alapítványból 100 arany.

Határnap 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott mű a szerzőé marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a kiadási jog az Akadémiára száll.

16.

Adassék elő a magyar férfi-viselet története, a legrégebb időktől a XVIII. század közepéig. (Rajzok a pályázatban résztvevő mű előnyére szolgálnak.)

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határidő 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

17.

Adassék elő essayszerű feldolgozásban Hunyadi János élet- és jellemrajza.

Jutalma a Lévy-alapítványból 500 frt.

Határidő 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

18.

Adassék elő a magyar és erdélyi pénzrendszer története a XVIII. század elejéig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 arany frt.

Határidő 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

19.

Adassék elő önálló kutatások alapján a magyar nemzet története, ethnikai minőségének meghatározásával, a honfoglalástól Gejza fejedelem haláláig.

Jutalma a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából 2000 frt.

Határidő 1894. december 31.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri, és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomtatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtanulni átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

20.

Adassék elő önálló kutatások alapján, a hazai és külföldi levéltári anyag felhasználásával, feldolgozás és forma tekintetében a modern történetírásnak megfelelő alakban, Magyarország törté-

nete az 1301. évtől I. Mátyás haláláig, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben, az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme, a lehetőséghez képest kiemeltessék és kijelöltessek az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben elfoglalt.

Jutalma a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából 5000 frt.

Határidő 1897. szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri, és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

21.

Adassék elő a szlavón (tótországi) bánság és bánok története a XVIII. század végéig.

Jutalma a Lukács Krisztina-féle alapítványból 1000 forint, mely csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

Határnap 1895. szeptember 30.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

III. o s z t á l y b ó l.

I. Új jutalomtételek.

1.

„Kifejtendő a közlekedésnek úgy általában, mint egyes tényezőinek (közutak, víziutak és vasutak) hatása a közgazdaság különböző ágazataira, különös tekintettel arra, hogy a közlekedés emekülőnféle tényezői eddigelő helyes arányban fejlesztettek-e és hogy a jövőben mily arányban lennének fejlesztendők?

Jutalma a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy András nevére tett alapítványból 3000 frt.

Határidő 1896. december 31.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri, és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

2.

(Nyílt pályázat.)

Kivántatik Magyarország emlős faunájának megírása, az emlősök anatómiájából annyit vévén föl, a mennyi a fajok megállapítására és a biológiai viszonyok megértésére szükséges.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 1000 frt.

Pályázní kívánók fölhívatnak, hogy a munka tervezetét és elkészülése határidejét 1894. szeptember 30-ikeig a fötitkári hivatalnál nyujtsák be.

II. Már hirdett jutalomtetelek.

3.

Kivántatik Magyarország reptiliáinak önálló búvárlaton alapuló monographiája.

Jutalma a Bézsán-alapítványból 1200 forint aranyban.

Határidő 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Kivántatik annak kimutatása, hogy Magyarország egyes erdős vidékein és általában az egész országban az erdőgazdaságban fekvő tőke és az ez után nyerhető kama-jövedelem mily viszonyban állanak egymáshoz?

Az erdőmívelés útján hasznosított tőke és az ennek jövedelme között lévő viszony alapján megállapítandó a magyar erdőgazdaságnak az a jövedelmezőségi aránya, melyben ez az ország más földmívelési ágazataihoz, nevezetesen a gabonatermeléshez s a legelő-mívelési ághoz az egész országban és az egyes erdős vidékek szerint áll.

A megállapított jövedelmezőségi arálynak kedvező vagy kedvezőtlen volta szerző által azoknak a közgazdasági és földmívelési tényezőknek méltatásával bírálendő, melyek az erdőgazdasági mívelés jogosultságát és alkalmazásának szükségességét feltételezik.

Jutalma a Lévay-alapítványból 500 forint.

Határidő 1895. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

A nyugati piaczkon, úgy mint hazánkban, mindinkább elterjedt az a nézet, hogy a magyar búza sikértartalma lassan bár, de folytonosan csökken.

Kivántatik azért a következő kérdés eldöntése: fogyott-e búzánkban sikértartalma az utolsó évtizedekben, különösen mily vidékeken s mily művelés mellett mennyire? Ha fogyott, minő eszközökkel lehetne azt ismét régi értékére emelni?

Tekintettel a kérdés terjedelmére, az Akadémia a díjat esetleg oly munkának is kiadja, mely annak megoldását ha nem is egészében, de legalább valamely fontosabb részében előmozdítja.

Jutalma a Lévy-alapból 500 forint.

Határidő 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

Kivántatik az 1831-ig, a Magyar Tudományos Akadémia tényleges megalapításáig, magyar nyelven megjelent természet-tudományi munkák és értekezések beható tárgyi és nyelvi megismertetése és önálló becsű irodalomtörténeti méltatása, különös tekintettel a műnyelv fokozatos fejlődésére.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére, Lukács Mórictól tett alapítványból 1000 ft.

Határnap 1894. december 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Kivántatik a matematika vagy a matematikai physika egy oly fejezetének monographia-jellegű tárgyalása, melynek az utolsó évtizedek tudományos haladásában fontosabb szerep jutott.

Az Akadémia új eredmények bemutatását nem kívánja, hanem súlyt helyez a tárgynak egységes szempontból, kimerítő és önálló becsű előadására.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére, Lukács Mórictól tett alapítványból 1000 ft.

Határnap 1894. december 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fõnn kitett *határnápokig* „az Akadémia **fõtitkári hivatalához**“ czimezve (és így nem a fõtitkár neve alatt) küldendõ ; azokon túl semminemû ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamû *idegen kézzel, tisztán írva, lapszámozva, kötve* legyen.

3. A *szerzõ nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétés levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamû homlokán. A pecsétés levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtõl fogva bevett szokásos eljárástól netán kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzõnek, mûve a jutalomtól elesik.

6. A jutalmat *nem nyert pályairatok kéziratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

7. A gróf Teleki- és br. Bánffy-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb mûnek a jutalom mindenkor kijár ; a többinél egyszersmind az abszolút becs határoz.

8. Mindezen föladatokra, minden rendű akadémiái tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai szabálynak is elhanyagolása*, elejti a szerzõt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1894. május 2-án.

Szily Kálmán.

fõtitkár.

IV. SEMSEY ANDOR tt. ADOMÁNYÁBÓL.

1.

Kivántatik tudományos magyar nyelvtan, — mely tárgyául a magyar nyelvnek valamennyi élő változatait s az emlékekben megmaradt régiebb nyelvalakokat felöleli, — a fölveendő tények gondos megállapítása után (a nyelvre nézve nemcsak a nyelvészeti szakirodalomban megjelent részletes feldolgozások használandók, hanem az újabb és régiebb korból közölt nyelvyagnak önálló átkutatása is kivántatik) — főszóly helyezendő a történeti fejlődés kimutatására, melyben a magyar nyelvtörténetből meríthető adatok kiegészítésére mindazon tanúságok is fölhasználndók, melyeket eddig a rokon-nyelvek összehasonlítása szolgáltatott. — A nyelvtannak teljes rendszere dolgozandó ki, melynek részei: *Hangtan*. *Írásmód*: a magyar nyelvhangok pontos leírása, a magyar hangalak története, a hangváltoztatás (annak külön nevei szerint: független és kapcsolatosbeli, föltételhez kötött rendes változás és kivételes); — *Szótan*, melyben a szóképzésre is kellő figyelem fordítandó; s mely a jelentéstant is akár külön szakaszban, akár az illető szóosztályokhoz kapcsolva magában foglalja. — *Mondattan*, mondattani kategóriák alapján; a szórend tárgyalása mellé, mondattani funkciójánál fogva, a hangsúlyozásé helyezendő.

A nyelvtant előzze meg *Bevezetés*, mely a magyar nyelvnek más nyelvek körében, jelesen a rokonnyelvek körében kijelölhető helyéről számot ad; nagy vonásokban a nyelv történetét, főleg az abban kimutatható idegen hatásokat ecseteli: előadja az irodalmi nyelv alakulását és megállapódását, s végre a mai élő nyelvváltozatok körvonalozását és jellemzését. Ehhez hozzacsatolható a magyar nyelvtan-irodalom birálati ismertetése.

Ehhez, a történeti fejtegetés céljával készülő tudományos nyelvtanhoz járuljon az egész munka befejező részeül, — mint gyakorlati célú nyelvtan — a *mai irodalmi nyelv* nyelvtani ismertetése. *Hangtan*, mely a hangalaki ingadozások meddigvaló engedhetőségéről is szól. — *Szótan*, mely a használandó alakok meghatározásán kívül, a szóképzéstanban a nyelvújításra való tekintettel, a szabályosnak elfogadható képzésmódokat tanítja. — *Mondattan*, mely a szólások és szerkezetek igazi magyarosságának az idegenszerűségektől való megkülönböztetésére is módot nyújt. A gyakorlati nyelvtan egyébiránt — a tüzetes eredet-fejtegetések mellőzésével — a tudományos nyelvtanra való hivatkozásokkal élhet. Így terjedelme jóval kisebb lesz; előadása is jobban számba veheti a nagy művelt közönség használatát. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. Terjedelme legfőljebb 120 nyomtatott ív.

2.

Kivántatik a magyar irodalom története a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfeleljen a tudomány és művelt közönség igényeinek. Az irodalom története főleg a költők és prózáírók tárgyalása, mely nem foglalja magában az egyes tudományszakoknak, mint ilyeneknek, történetét; de azért a tudomány, művészet, állam és társadalom történetéből beolvasztandó mindaz, a mi az irodalom és nemzeti szellem fejlődésére hatással volt. Különösen nálunk nem mellőzendők a középkori latin krónikáirók, a kik

nemzeti mondáinkat fentartották, továbbá a renaissance magyarországi latin irodalma, melyben akkori műveltségünk kifejezésre jutott, valamint a későbbi nem magyar nyelvű történetirók sem, kik a magyar nyelvű történetírást előkészítették. Kiváló gond fordítandó a költői és prózai stíl fejlődésére, s codexeink is leginkább e szempontból vizsgálандók. A korszakoknak nemcsak nagy képviselői tárgyalандók, hanem rövidebben a kisebb csoportozatok és mozzanatok közül is azok, melyek a fejlődésre hatással voltak. Általában szerves kapcsolatban adassék elő irodalmunk története a kiderített vagy kiderítendő hazai és külföldi tényezők és adatok feldolgozásával. Eddigi irodalomtörténetírásunk az 1848-iki évet szokta ugyan határkövének tekinteni, de némely irány és kitűnő író teljes kifejlődése a forradalmat követő évekre esvén, helyesebbnek mutatkozott az 1867-ik év fölvétele. Mint-hogy azonban e korszakban úgy szólván még benne élünk, a leg-újabb irányok képviselői nem annyira rendszeresen, mint inkább csak néhány tájékoztató fővonással tárgyalандók. Az egész munkához részletes és pontos index csatolандó. Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.

3.

Adassék elő **Magyarország archaeológiája** a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával.

Az egész mű bárom részre oszlik.

Az *első* kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig.

A *második* kötet a honfoglalástól a renaissanceig terjed.

A *harmadik* kötet a renaissancetól a XVIII. század végéig terjedő kort öleli át.

A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen csatolандók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató.

A három kötet terjedelme, az Archaeologiai Értesítő jelen alakjában, az illusztrációkkal együtt legfőljebb 150 nyomtatott ív.

4.

Adassék elő **Magyarország története** a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig, az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme, a lehetőséghez képest, kiemeltessek és kijelöltessek az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben, időnként elfoglalt. *Terjedelme 120—150 ív.*

5.

Kivántatik a **Szent-István koronája alá tartozó országok földrajza**, a természeti viszonyok bő tárgyalása mellett, a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. Az első részben a physikai (hegy-vízrajzi, éghajlati) viszonyok tárgyalásában az oknyomozó leírás szolgál-tassa a zsinórmértéket, az összehasonlító elv különös méltánylatával, s a szomszédos területek szembeötlő eltéréseinek figyelembe vételével. A

chartographiai fejezet nyújtson áttekintést Magyarország régi és újabb térképeiről és adjon számot a hazánkat érdeklő geodasiai és egyéb chartographiai mérésekről. A második rész az ország részletes leírását tartalmazza, akár természetes csoportokban, akár az administratív felosztás szerint. Itt a cél az legyen, hogy eddigi ismereteink teljes felhasználása mellett, a könyv bű képét adjon hazánk tetemesen különböző vidékeiről és viszonyairól. Kísérje a munkát minél nagyobb számú rajz, szövegbe illeszthető térkép és tájkép és a mű végén részletes index. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

6.

A feladat: **Magyarország közgazdaságát** úgy tárgyalni, a mint az kifejlett és jelenleg előttünk áll; tehát *nyomozni* a nemzetgazdasági fejlődést, a nemzetgazdasági törvények érvényesüléseit vagy mellőzéseit a törvényhozási intézkedések, állami és hatósági működés és a társulati és magán tevékenység irányában és eredményeiben. *Visszamenni* a jelenlegi helyzet magyarázatában a tényezőknek keletkezésére és érvényesítésére és a tudomány és külföldi tapasztalatok segítségével *kimutatni* a hiányokat és hibákat, az előnyöket és erőket, melyek nemzetgazdasági helyzetünkben léteznek. A munka tehát: először leíró, másodsor oknyomozó, harmadszor pragmatikus módon tárja elénk Magyarország közgazdaságát árny- és fényoldalaival, hogy a mű a létező állapotnak nemcsak rendszeres előadása és tudományos kifejtése, hanem a *tanulsdgok írdnyadó összefoglalása*, a multnak *kritikája* és a jelennek tudományos *magyarázata* legyen. *Terjedelme 70—100 nyomtatott ív.*

7.

Kivántatik a **Magyar hirodalom geológiájának** leírása, és pedig: 1. A Magyar birodalom geológiai ismeretének fejlődése a mult század második felétől a mai napig. 2. Az ország hegy- és vízrajzi viszonyainak áttekintő megismertetése és földtani viszonyainak általános képe, utalással azon szerepre, melyet hegységeink és rónáink a szomszédos európai domborzati viszonyokkal szemben játszanak. 3. Az ország részletes geológiája. Itt az ország geológiai szerkezete és közet-tani összetétele, áttekintést engedő alakban és a mai ismeretek színvonalán részletesen tárgyalandó. A különböző geológiai korszakok üledékes és tömeges közetei akár fel-, akár leszálló sorrendben tárgyalhatók. Ezeknek minősége, elterjedése, települési viszonyai, az üledékes képződéseknel pedig szerves zárványaik felsorolandók. Az itt levonható általános következtetésekre és tapasztalható jelenségekre kellő figyelem fordítandó, valamint főbb vonásokban megismertetendők az azonosságok vagy hasonlatosságok is, melyek képződményeink és Európának velünk szomszédos területeinek e fajta képződményei között constatalhatók, mind petrographiai, mind palaeontológiai irányban. A térbeli kapcsolatok, melyek képződményeink és a szomszédos vidékek hasonló korú képződményei között léteznek, szintén figyelemmel kísérendők. — Vázlatosan megismertetendők: a gyakorlatilag figyelemre méltó ásványok és közetek fekhelyei, szintűgy nevezetesebb ásványvizeink előfordulása, különös tekintettel a Magyar birodalom földtani alkatahoz való viszonyukra. A jellemző szelvények és kővületek rajzai a szövegbe veendők fel; és geológiailag színezett, átnezetes térkép és részletes index egészítse ki a művet. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

8.

Kivántatik Magyarország ásványainak tudományos leírása az e tárgyra vonatkozó hazai és külföldi irodalom felhasználásával oly módon, hogy a munka e téren eddig gyűjtött ismereteinket lehetőleg teljesen összefoglalván, további kutatásokra az alapot megvesse. Az anyag csoportosítása történjék valamely chemiai, p. a Dana-féle rendszer szerint, melyben felsoroltatván a Magyarországon talált ásványfajok (hozzávéván a pseudomorphokat is), azoknak sajátságai és chemiai összetétel, az alak és az optikai magaviselet szempontjából, a mennyire lehet, pontosan leírassanak. Különös gond fordítandó a lelőhelyek biztos megállapítására és a paragenetikai viszonyokra. Minden egyes faj leírását a rá vonatkozó irodalom ismertetése kövesse. Végre irassanak le vázlatosan a legfontosabb lelőhelyek, az ott előforduló ásványok felsorolásával. A munkához felvilágosító rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató, mely az egyes fajok, lelőhelyek és szerzők felkeresését megkönnyítse. *Terjedelme legföljebb 100 nyomtatott ív.*

9.

Kivántatik Magyarország flórájának megírása. — Célja a munkának egyfelől az, hogy összefoglalva előtüntesse hazánk növényzeti viszonyaira vonatkozó ismereteink jelen állását, kritikailag megállapítva a már eddig elért eredményeket, olyképen, hogy az a jövőben teljesen megbízható forrásul szolgáljon; másfelől pedig az, hogy a jelenben biztos kalauz, jó és alapos kézi könyv legyen a benne tárgyalt növények tágabb vagy szűkebb körű csoportjainak, nemének és fajainak meghatározására s elterjedési viszonyaiknak megismerésére. A munka első része az egyes növénycsoportok részletes morfológiájával foglalkozzék a tudomány jelen állásának megfelelően és úgy, hogy abból a növények meghatározásához szükséges ismereteket alaposan el lehessen sajátítani. — A második rész tárgyalja az ország területén termő, eddig ismeretes és leirt összes növényfajokat és varietasokat (a népies elnevezések megemlítésével) s míg egyfelől azokat a rendszertani mai állásának megfelelően csoportosítva foglalja össze, másfelől nyújtja az egyes alakok synoptikus leírását, tekintettel a termő helyekre, ezeknek sajátságaira s a tárgyra vonatkozó irodalomra. Végül a harmadik rész tárgyalja flóránkat növény-geografiai szempontból és pedig előbb úgy mint önálló egészet, részletesen kitüntetve flóránk fajainak elterjedési viszonyait s különösen kiemelve azon fajokat és varietasokat, a jövőben teendő bűvárlatokban megbízható kalauzúl, alapmunkául szolgáljon. A munka két részből álljon. Az első bevezető rész, legyen a zoológiának kézikönyve, mely az állatok tanulmányozására

10.

Kivántatik Magyarország faunájának megírása oly módon, hogy a munka az e tárgyra vonatkozó ismereteinknek jelenlegi állását kitüntetvén, a jövőben teendő bűvárlatokban megbízható kalauzúl, alapmunkául szolgáljon. A munka két részből álljon. Az első bevezető rész, legyen a zoológiának kézikönyve, mely az állatok tanulmányozására

szükséges alapismereteket, azaz az állati test morphológiáját és physiológiáját, valamint az állatok biológiáját (oecológiáját) a tudomány mai állásának megfelelő, de könnyen érthető modorban és röviden tárgyalja. A második részben adassék Magyarország állatvilágának leírása, azaz irassanak le rendszertani kerelbe foglalva, röviden, könnyen felismerhető jegyeik szerint, hazánk állatfajai és varietásai lelőhelyeiknek s eddig ismert hazai elterjedésüknek és népies elnevezéseik pontos megjelölésével. Fajokban igen gazdag rendek (ilyenek nevezetesen a rovarok) összes fajainak bármily rövid leírása a munkát túlságosan kibővítené, s ezért ily rendekből csak jól kiszemelt választék ismertetése kívánatos. Mindenesetre súly fektetendő azonban arra, hogy a feltűnőbb, valamint a hazánk faunájára nézve jellemző fajok ismertetése el ne maradjon, valamint arra, hogy az emberre nézve hasznos vagy kártékony, valamint az életmódjoknál fogva érdekesebb fajok tüzeesebb tárgyalásban részesüljenek. Foglalkozzék továbbá a munka ezen második része külön fejezetben, s a munka előző részében előadottakra támaszkodva, a hazai faunának általános állatgeographiai szempontok szerint való beható és részletes méltatásával. Végül melléklendő a magyar faunára vonatkozó teljes irodalom összefoglalása, rendszeresen csoportosítva, valamint azon külföldi munkáknak felemelítése, melyek valamint az állatok szervezetének, életmódjának és elterjedésének, úgy az egyes állatcsoportok behatóbb rendszertani tanulmányozására szükségeseek, szóval az úgynevezett alampunkák. Kísérje a munkát a szövegbe nyomható számos, pontos rajz, illetőleg a más munkákból veendő rajzok pontos megjelölése), hely- és tárgymutató. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

A SEMSEY-PÁLYÁZAT SZABÁLYAI.

A pályadíj külön-külön 10,000, azaz tízezer forint; másodjutalom az adomány időközi kamataiból, 1500 frt. A pályaművek benyújtásának közös határideje 1895. szeptember 30-ika, e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén. Minden oly pályamű tehát, a melynek postai jegye mutatja, hogy a beküldési határnapon már postára volt adva, pályázatra bocsáttatik, ha később érkezik is be az Akadémiához. — A pályamű idegen kézzel, magyar nyelven írva, tisztázva, lapszámozva és kötve legyen. — A szerző vagy szerzők nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétetes levél, ugyanazon jellege álljon, mely a pályamű homlokán áll. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések vagy kívánatok tekintetbe nem vétetnek. — Álnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. A pályadíjat, valamint a másodjutalmat is, csak abszolút becsű munkák nyerhetik el. A jutalmazott pályamű a szerző tulajdona: ha azonban egy év alatt a kiadás iránt nem intézkedik, a kiadás joga az Akadémiára száll.

A M. Tud. Akadémia, ugyancsak az adományozó kívánságára, és hogy a pályázat körüli eljárás egyöntetűségét lehetőleg biztosítsa, állandó bizottságot nevezett ki a pályahirdetések szövegezésére, a pályázók részére esetleges utasítások adására, a beérkező pályamű-

Folytatás a borítékon.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivata a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

V. KÖTET.

1894. Június 15.

6. FÜZET.

Elnöki megnyitó beszéd.

Szász Károly akadémiai másodelnöktől.

(Előadta a május 6-iki közülésen).

Akadémiánk elnöke méltányosnak s illendőnek találta, hogy miután alapszabályaink szerint az Akadémia másodelnöke úgy választatik három évre, hogy újra nem választható s így e megtisztelő, de tényleg csak tiszteleti állás, egy huzamban három évnél többre nem terjedhet, e három év egyikében az ünnepélyes közgyűlés elnökségét másod-elnöktársának engedje át s az elnöki megnyitó beszéd nemes tisztét az teljesítse. Az előzékenység e tényeért őszinte hálával tartozom tisztelt Elnöktársamnak s bár a tőle megszokott tartalmas és eszmékben gazdag megnyitó beszédet, sőt az ő tömör rövidségét sem ígérhetem, a reám bízott feladatnak tehetségem szerint mégis megfelelni törekszem.

Akadémiánk feladatával kívánok, csak fővonásokban, foglalkozni, úgy a mint e feladatot nagy alapítónk maga előtt képzelte s a mint az 55 évi fejlődés átalakulásai után ma is előttünk áll.

A nemzeti nyelvet művelni, első sorban, s a művelt nyelven a tudományt, ez a cél lebegett Széchenyi előtt, mikor egy Magyar Tudós Társaságra, jól megfontolva előre, de egy szerencsés pillanat lelkesedésének hevében, nagy alapítványát 1825. november 3-kán megtette, oly összeggel, mely ma is nagyon számot tevő volna, akkor pedig még sokkal nagyobb volt.

Nemzetének minden tekintetben hátramaradottságát mélyen érezve s fájlalva, a harcok teréről a magán-életbe érdemjelekkel megrakottan visszavonult kapitány, annak anyagi és szellemi újjászülését határozta el magában. Fajszeretete, mely egész életét s munkáját irányozta, bár műveltségénél s világlátottságánál fogva, kozmopolita mint kevesen, oly különlegesen magyarrá tette őt, hogy a «legnagyobb magyar» elnevezést nem abban az értelemben kell vennünk, hogy ő minden magyarok közt a legnagyobb volt,

a mit talán, hogy mást ne említsek, Mátyás király is elvitathatna tőle, hanem abban, hogy a legigazabb, a legmagyarabb magyar volt, a kit fajszeretete arra a mondásra ragadott: «oly kevesen vagyunk, magyarok, hogy köztünk még az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezní».

S bármennyire érezte is, hogy nemzetének anyagi téren hátramaradottsága orvoslandó, mert csak egészséges testben lehet ép lélek s ez irányban törvényhozási s társadalmi úton egyaránt sok a teendő — a mint hogy senki nem is tett arra többet, mint ő, — de a szellemi erők fejlesztését, épen azért, hogy az anyagi erők fejlesztésére képes alanyt teremtsen: az első és legszükségesebb dolognak ismerte fel, s azért volt első tette, reformátori pályájának kiinduló pontja a szellemi haladás első feltételének, a nemzeti nyelv s irodalom biztos mederbe vezetésének szentelve. Fülében csengett s lelkébe volt oltva Bessenyei ama kijelentése, hogy a tudomány csak nemzeti nyelven művelhető, mert *idegen nyelven soha egy nemzet sem emelkedett műveltségre, tudományra; valameddig a nemzetek anyanyelveikkel nem kezdetek fényleni, homályban maradtak.*

És tagadhatatlan, hogy erre a talaj jobban elő volt készítve, mint az anyagi téren behozandó reformokra. Bessenyei és társai már előkészítették a nemzeti irodalom újjá születését. Révai a magyar nyelvűtant tudományos alapra fektette. Mind a ketten s rajtok kívül többen is egy létesítendő magyar tudóstársaság szervezetére részletes javaslatokat dolgoztak ki. Kazinczy és iskolája a nyelvújítást, bár nem mindig a nyelv természetének s magából vett törvényeinek megfelelőleg, — de széles látkörrel a művelt nyelvek és irodalmak körében s a nemesebb izlésnek szolgálva, megindította s hosszú pályája alatt előre vitte. Oly férfiak, mint Berzsenyi, Kölcsey, legújabbán s leghatalmasabban Vörösmarty, megteremtették a magyar költői nyelvet s a magyar költészetnek — e században — első virágzását hozták létre. Szép prózánk kevésbbé, de mégis tetemesen haladt előre, a múlt századéhoz, a Bessenyei és Dugonicséhoz képest. Tudományos irodalmunk még hátramaradottabb volt, kivált — a nemzeti irodalom szorosan vett fogalmán kívül eső szaktudományokban, a mi — az akadémia megalakulásakor lett egészen nyilvánvalóvá, mikor a bölcsészeti, történeti, sőt a matematikai osztályok, a mainál háromszorta kevesebb számát sem lehetett szaktudósokkal betölteni, ha csak oly költőt, mint Berzsenyi s az irodalmár Döbrenteit a philosophiai — a nagy nyelvújító Kazinczyt, a szép izlés mesterét s Kis Jánost a költőt a történettudományi — s az inkább aesthetikus Bitniczet a matematikai osztályba nem igtatják; s még így is a törvénytudományi osztályba helybeli rendes tag egy sem, és csak két vidéki jutott. De Széchenyinek elég volt a keret meg-

alkotása; tudva, hogy a nyelv és a nemzeti irodalom fejlődése lassanként meg fogja tölni a keretet, mely egyelőre még üresen marad. Látnoki lelkének sejtése beteljesült, s ha ma tudományos irodalmunkon akadémiánk sorain eltekintünk, látjuk, hogy az akkor oly hézagossá vált keret — mily erővel teljes. Mint száraz esztendőben megássák az új irányba térítendő folyónak a szűk medert, melyet az, belé vezetve, áldottabb időkben betölt és kiszélesít s megmélyít magának.

Egyelőre a nyelv művelése volt — s maradt még soká — az első, majdnem egyetlen feladat. Magyar-német, majd Tájszótár készült; gyűjtötték a Régi Magyar nyelvemlékeket s kiadásukat is megkezdették; elkészítették a Helyesírás Szabályait; kidolgozták a Magyar Nyelv rendszerét, a Révay által rakott nyelvtudományi alapokon; s elhatározottak, a Francia Szótár példájára, sőt munkába is vétették a Magyar Nyelv (szónyomozó és értelmező) Nagy Szótára is. Nyelvtudományi és drámai pályázatok tűzettek ki; hazai és külföldi színműtár indítottak s a nyelv művelés, elméleti és gyakorlati téren és eszközökkel, sürögősen mozdítottak elő. Ez volt az Akadémia első időszaka. Lassan, mert alkalmas erők hiányában, tért kezdett foglalni, az egyre erősülő és széplülő magyar nyelven, a tudományok művelése is, előmozdítva, a szaktudósok serkentésére célzó rendszeres pályázatok, s a nagy jutalomnak — mely előbb csaknem kizárólag szépirodalmi műveknek jutott — a szaktudományokkal is megosztása, egyebek közt a Tudománytár — tisztán tudományos és a polemikus kritikát is kizáró objectív folyóirat megindítása által, mely a Tudományos Gyűjteménnyel versent futotta pályáját.

Mindez előkészület volt egy valódi tudományos Akadémia, vagy jobban mondva a Tudományok Akadémiája létrehozásához s (a vallást és activ politikát kizárva) az összes tudományok magyar nyelven műveléséhez.

Egy lépés előbbre az alapító által gondolt s a szervezet által kitűzött cél felé. S ezt az osztályoknak egymástól — a tudományos munkálkodásban függetlenné tétele jelzi, 1846-ban, mikor az előbbi hat osztály — melyek csak tagjaik besorozására nézve voltak megnevezve — négybe csoportosított ugyan, a jogi a bölcsészettel, a matematikai a természettudományival egyesítetvén, de önálló munkálkodásra utasított, melynek eredményei külön (heti) osztályülésekben adattak elé s az összes üléseknek csak az egész akadémiát illető ügyek tartattak fenn. A mindenik osztálynak közlönyül szolgáló — s a tudományos vitákban semleges Tudománytár megszünttetett — s a még ekkor is legfontosabb nyelvtudományi osztály, a Nagy Szótár dolgoztatását tényleg megkezdette; Gegő és Reguly tudományos utaztatását anyagilag is segítve, melyek ugyan mint a Jerneyé

is, azt — a mire czélozva voltak — a magyarok eredetének kiderítését ép oly kevésbé érhatték el, mint már előbb a Körösi Csoma Sándoré, de — különösen a Regulyé — nemzetünk ősrökönságának tisztázására megbecsülhetetlen nyelvtudományi anyagot szereztek, az ekkor Európaszerte megindult összehasonlító nyelvészet számára.

E korszak, gyors fejlődésével az Akadémia felvirágzására vezetett volna, ha a politikai átalakulás a szaktudományoktól minden figyelmet el nem von s utóbb annak rossz fordulata az Akadémia munkálkodását is meg nem bénítja vala. Leverten, lehangoltan, majdnem lappangva, csak épen hogy élete mécsét fentarthassa, élt — majdnem élettelenül — az Akadémia tíz éven át s még tagjai elhunytaival egyre gyérülő sorait sem lehetett, nem volt szabad betöltenie. Tíz év múltával, 1858 végén volt ismét s egyszerre tömeges tagválasztása. S 1859-ben, Kazinczy százados ünnepével támadt fel újra halottaiból, vagy tetszhalálából. De feltámadása s az elfojtott erő újból tette ébredése kipótolta kényszerű mulasztását. Addig bérben zsélekedése után, elnöke gr. Desseffy Emil indítására, palotát adott neki az újra ébredt nemzet nagylelkűsége. S belső szervezete, a megkezdett, de félbeszakított irányban — újra egy lépést tett a tökéletesedés felé. Újra visszaállította az előbbi hat osztályt, hogy még önállóbban működhesse nek a külön szakok; melyek közül most már, a nyelvtudományi mellett a történeti és a jogtudományi is élénk munkásságot fejtenek ki. S bár szépírók és történetírók, minők Arany, b. Eötvös, Kemény Zsigmond és Jókai, s Horváth Mihály, Salamon Ferencz és Szalay László, nem hiányoztak s fényt hintettek a nemzeti irodalomra és magára az Akadémiára is, — mind a két osztályban, amott a nyelv-, itt a történettudományi anyaggyűjtés lépett előtérbe s folyt a legnagyobb szorgalommal és sikerrel.

1870-ben a szervezet új alakulást nyert s a módosított alapszabályokban jutott kifejezésre. A hat osztály, az egymást kiegészítő s kölcsönösen segítő tudománysszakok csoportosításával háromba vonatott össze, melyek közül az I-ben a nyelv- és széptudományi a régi maradt, de a II. osztályban bölcsezzet-, jog- és történettudomány, összes mellékágaikkal, mint nemzetgazdaság és statisztika, heraldika és archaeologia a társadalmi tudományok czime alatt s végre a III-dikban a matematika és természettudományok ismét egyesítették, hozzájuk csatoltatván a hadtudomány is, nem a történelmi, hanem stratégiai és erődítési, tehát a matematikai szempontból.

A tudományok e csoportosítása, a nélkül, hogy önálló művelésöket akadályozná, belterjes művelésöket kétség kívül előmozdítja, megóván a rokonszakok összefüggésben s egymásra

kölcsönhatásban tartását. Szükségesebb ez ma, mint az előtt, mikor a régi polyhistság helyett az elaprózó specialismus uralkodik; mely túlhajtvá, még a szoros összefüggésben levő tudományszakokat is egymástól elkülönzött részekre osztja, melyekben az egyes fák miatt nem látni az erdőt. Igen, szükséges, hogy legyenek specialista szaktudósok, kik egész életüket csak a rovaroknak, azok közt is csak a téhelyröptéknek, csak a sziketlen növényeknek, s azok közt is csak a gombáknak szentelik, de maradni kell olyanoknak is, kik az egész állat-, vagy egész növény, vagy egész ásvány- és kőzettant, vagy mind a hármát is összefoglalva művelik — sőt olyanoknak is, kik a speciálisták kutatásai eredményeit áttekintve, egy egész tudománykör egybefüggését, sőt más tudománykörökkel való összefüggését úgy bírják magokban egy széles látkörben egyesíteni, mint a hogy a természet embere nem vizsgálja a rét egyes, ezerféle füveit, nem a hegyek gerinceit s a folyók kanyarulatait, hanem a tájat egészen áttekinti és mindent meglát és egy szempillantásban, a mi körülötte van, a láthatár körébe befoglalt földszínét s a ráhajló ég üvegharangját áttekinti s magába veszi.

A természettudomány — vagy annak is csak egyik ága, a természetrajz köréből veszem a példát; de félek hogy az akadémiai osztályaink működésének némely más ágaira is talál. Így, a mi hozzám legközelebb áll, legyen szabad a nyelvtudományi osztály működéséről is szólanom.

Minden szerves élő lény folytonos fejlődésben és átalakulásban van; mikor ez megszűnt, élete is megszűnik. E fejlődés és átalakulás idegen anyagok felvétele által történik ugyan, de ez anyagoknak saját törvényei szerint való fölhasználása s áthasonítása által is, e nélkül csak külsőkép ragadhatnak azok reá, de nem válnak életének és szervezetének alkotó részeivé. Az almafa töle egészen idegen anyagokat vesz föl a földből és a levegőből, melyekben él, de az anyagokat saját természete és életszerkezete törvényei szerint úgy dolgozza fel s hasonítja magához, hogy minden ága és levele, minden rügye, virága és gyümölcse csak almafáé lesz s nem másé. Rokon fajok, beoltás által képezhetnek ugyan látszólag egy alanyt, de tökéletesen egygyé nem válnak.

A nyelv, az emberi szellem e terméke is ugyanezeket a törvényeket követi; idegen elemeket vesz magába, s ha azokat saját törvényei szerint magához áthasonította: tulajdonaivá, magának alkatrészeivé váltak. Nincs nyelv, mely a más nyelvekkel való érintkezés által ezen az alakuláson át ne ment volna s ne menne folyvást; mert e processus csak a nyelv kihaltával szűnik meg, mikor szókincse úgy, mint alakjai s egész szerkezete megrogzik s nem fejlődik tovább. Ne ütődjünk meg azért, ha nyelvtudósaink mintegy tüntető előszeretettel látszanak azon buzgól-

kodni, hogy nyelvünk mai élő és áthasonult s tulajdonunkká vált szókinéséből minél több szóról mutassák ki, hogy idegen eredetű. Hisz a világnyelvek leggazdagabbika, az angol is, a kelta, a szász és a román nyelvekből gyűjtötte össze egész szókinését; de az mind a magáé ma, s mint sajátjával él vele. Magyarságunk ezer éves e földön, s kétségtől ugor-eredetű; de török érintkezéseiből már vegyes szókinés hozott magával mai hazájába, vagy, mint ma hallani fogjuk, ideérkezték vette azt magába. Az összehasonlító nyelvészet, ez aránylag új tudomány, ezt eléggé kimutatta s mutogatja folyvást. Itt, újabb érintkezések, szláv és indogermán szavakkal bővítették, ezer év előtt bizonyára sokkal szegényebb szókinését. Azért nem hibáztathatjuk az ezek földerítésére irányzott fáradságot nyelvtudósaink egyik iskolájában. De ne annak a bizonyítása legyen e törekvés célja, mintha magyar nyelvünk csak idegen ragadományok szervesen halmaza volna, mint Arany János — a ki éppen ezt a törekvést vélte fölsírnivaló s akarta megróni gúnyos, de komolyan feddő epigrammjában (az orthologusokra):

Kisütik, hogy a magyar nyelv
Nincs is, nem is lesz, nem is volt;
A mi új van benne, mind rossz,
A mi régi, az meg tót.

És ismét a másikban:

Szót, ragot és képzőt idegentől mennyit oroztál
Attól fogva, hogy a négy folyam árja itat,
Miklosich és Dankovszky nyomán s irigylve habérjok',
Egy sereg ifjú tudós rád bizonyítja mohón.
S minthogy utánok a szláv böngészni valót nem igen hágy,
Most jön a német, oláh, új-görög és talián.
Perzsa, tatár, török és a mit száz évig az átkos
Újító szellem vakdűhe fűrt-faragolt.
E nagy munka ha kész (sietős!) a többivel aztán
Visszamehetsz. Magyarom, Scythia tereire.

Tréfán kívül (bár keserű tréfa!) szólván, mind az idegen eredetű szavak után való hajsza, — mert úgy látszik, hogy kétes esetben, hogy melyik vette a másiktól, tudósaink már előre bebizonyítottak veszik, hogy a magyar az idegentől s nem ez attól, sőt ha hasonlatosság van, fel sem teszik a lehetőséget, hogy egyik sem a másiktól, — mind pedig a nyelvújítás óta, a nyelv kétségtelen szükségéből alkotott s a nemzet és az irodalom által nem *felkapott*, hanem *végleg elfogadott* szavak és szólamok bösz üldözése: legalább is túlhajtott és felesleges. Nem a nemzeti önérték sérelme miatt, mert ha az angol nem szégyenli a legkülönbözőbb forrásokból eredt nyelvét, a magyarnak sincs oka azt szégyenleni, hanem mert abból a téves föltevésből indul ki, hogy a nyelv nem egy folyvást fejlődő és élő, tehát alakuló

szerves valami, a melynek idegen elemeket fölvenni szabad, és azokat a maga törvényei szerint áthasonítani kötelessége.

Hiszszük, hogy elérkezik s már közel van az idő, mikor a magyaros és tájzavak és szólások szorgalmas gyűjtése után, nemcsak a már megkezdett Magyar tájzótár be lesz fejezve, mint a Nyelvtörténeti Szótár már is be van, s a Régi Magyar Nyelvmemlékek után a Régi Magyar költők tára is be lesz, — abba a helyzetbe jut Akadémiánk, hogy a magyar nyelv kincsét hitelesen összeállíthassa s a magyar nyelv rendszerét és tudományát, igazán tudományos és nemzeti alapon megállapíthassa. Természetesen nem véglegesen és nem örökre, mert nem akarunk még meghalni, hogy nyelvünk tovább ne fejlődjék s rögzött holt nyelvvé váljon.

Körülbelül hasonlót mondhatunk, a történeti okmányok és emlékek s írók ama roppant terjedelmű s fáradhatatlan szorgalommal folytatott gyűjtéséről is, melynek a feledésből vagy a levéltárak porából napvilágra s nyilvánosságra hozott, már egész könyvtárt tevő kincsei már eddig is számos jeles monographiának, történeti életrajznak, sőt egyes nagyobb korszakokat pragmatikailag tárgyaló jeles műveknek, minők a Szabó Károly *Vezérek-kora*, Salamon *Török hódoltsága*, az *Első Zrinyiek* s *Budapest története* és legújabbán Pauler *Magyar Nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, adott lételt s melyeket most már az eddigi anyag-gyűjtésnek mind több-több értékes gyümölcse fogkövetni.

Akadémiánk, mint a nyelvet, úgy az irodalmat is, úgy tekinti, mint a belső gyarapodáson kívül, idegen elemek magába vétele és magáévé tétele által is folyvást növekedő és fejlődő szerves valót. Azért könyvkiadó-vállalatába, mely 25 év alatti folyamataiban már szintén egy terjedelmes és értékes könyvtárrá növekedett, eredeti munkák mellett s azoknál még nagyobb számban, a tudományok minden köréből a legjelesebb külföldi munkák egész sorozatát vette föl s tette magáévé és általok a tudományok terjesztését s népszerűsítését eszközölte és eszközli folyvást. Saját kiadásain kívül, a vele rokon czélokat tartó s egyes tudományágakat művelő társaságokat is, működésökben és kiadásaikban segítse s jelesen saját könyvkiadó-vállalatából a természettudományi részt az e nevet viselő Társaságnak engedi át.

Mert, tisztelt közönség, Akadémiánk ma is, mint alakulása óta, mindig ugyanazokat a feladatokat ismeri és vallja magáénak: első sorban a magyar nyelv és irodalom művelését és fejlesztését úgy a nyelvtudományban, mint a szép- és nemzeti irodalomban, s az egyre fejlődő és szépülő nyelven magát a tudományt nemzeti nyelven művelni, terjesztetni és népszerűsíteni, hozzájárulhatóvá téve mindenkinek; s minden irányban magáévé, nemzetivé tenni és a nemzet véérébe átvinni a tudományt s annak vívmányait.

Erre int legközelebb az az Akadémiánk alapítása s fennállása óta legnagyobb adomány is, melyet Semsey Andor, Akadémiánk igazgató s tiszteleti tagja tett a végből, hogy a tudomány s jelesen nemzeti tudományosságunk főbb ágazatai mindenikének mai állása, eddigi eredményeit összefoglaló teljes és épp oly alapos, mint élvezhető művekben legyen a nemzet kezébe adva. Ha a Semsey-pályázat összes feladatai kellőleg lesznek megoldva s közrebocsátva: az Akadémia feladatai egyik legnagyobbikát fogta megoldani s multjának méltó határkövet, jövője s további fejlődésének biztos kiindulási pontot teremtengett.

Ezzel az Akadémia mai, LIV. ünnepélyes közgyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

Jelentés a M. Tud. Akadémia 1893. évi munkásságáról.

Szily Kálmán főtitkártól.

(Előadta a május 6-án tartott közülésen).

A lefolyt 1893. évet Akadémiánk a jobb évei közé számíthatja. Értékes eredményeket mutathat fel mind a tudomány művelése, mind terjesztése köréből. Kiadásában vagy támogatása mellett a nagybecsű munkáknak kivételesen hosszú sorozata látott ez évben napvilágot: oly munkák, melyek a politikától kevésbé lefoglalt korban országszerte föltűnést keltettek volna. De az olvasó közönség érdeklődése az Akadémia munkássága iránt így is oly magas fokot ért el, a minőt fennállása óta még soha. Félmillió forint tőke évi kamatjának felel meg az az összeg, mely most a közkézre kerülő akadémiai kiadványok ára fejében évenként befoly az Akadémia pénztárába. Voltak idők, a mikor a nemzet, hazafias föllángolásból vagy csupa tüntetésből, egy évben félmillió forinttal gyarapította ez intézet alaptőkéjét, de akkor az Akadémia kiadványainak, a tudósok legszűkebb körén kívül, alig volt olvasójuk. Örülünk, ha anyagi erőnk a tudományos munkásság élesztésére és jutalmazására mind inkább gyarapszik, de annak még inkább örülnünk kell, ha tapasztaljuk, hogy a nemzet már nemcsak áldozni bír a tudományért, hanem okulni is akar belőle.

A lefolyt év különösen jó éve volt a magyar nyelv- és történettudománynak. *Gr. Kuún Géza* t. t. a keleti kútforrásoknak legkisebb részletekig beható tanulmánya, *Munkácsi Bernát* l. t. pedig a nyelvünkbeli szavak és kulturfogalmak fejtegetése alapján becses adalékokat szolgáltatott fajunk és nyelvünk prae-historiájához, visszamenve kutatásaikkal, különösen az utóbbi, messze a honfoglalás előtti időkig. Az ó-perzsa nyelvből vett szavaink egybeállítása, ha némely részleteiben meg nagyon kétséges

is, új mezőt és tág perspectivát nyit további kutatásokra. Ugyancsak Munkácsi Bernát és *Halász Ignác* z. l. tagok, amaz votják és vogul, emez svédclapp tanulmányaikkal méltóan folytatták két nagy elődük munkáját az ugor összehasonlító nyelvészet terén: *Kunos Ignác* z. l. t. pedig készülöben levő köztörök szótárához gyűjtött a hely színén újabb adalékokat. — A középkori magyar nyelv ismeretét váratlan nagy szerencse érte két Zsigmondkori és egy Zápolyakori latin-magyar szótár-töredék fölfedezésével. Az első kettő — a «Beszterczei szöszedet» *Finály Henrik* z. l. t., a «Schlägli szöjegyze» *Szamota István* feldolgozásában — már napvilágot is látott, s nagyszámú kulturszavakkal: fegyverek, ruhaneműek, szerzőszámok, házi eszközök, állatok és növények eddigelé teljesen ismeretlen, középkori elnevezéseivel alig remélt irányban gyarapította a magyar nyelvtörténeti szótár anyagát, már is élénken éreztetve az imént befejezett nagy vállalat pótközzel való kiegészítésének közeli szükségét. — Most azonban a szótári munkálatok során a Tájsszótár új kiadása van napirenden. Nyolcz évi előmunkálat után 1893-ban indult meg a régen várt új kiadás közrebocsátása *Szinnyei József* z. l. t. szerkesztésében, már az eddig megjelent négy füzetrel is teljesen igazolva a hozzá fűzött nagy reményeket. — A Nyelvtudományi Közlemények, Akadémiánk egyik legrégibb vállalata, mióta *Simonyi Zsigmond* z. l. t. szerkeszti, szakított a több éven át követett egyoldalú iránnyal, sokat nyerve ezzel elevenségben és változatosságban. — Az állandó Nyelvtudományi Bizottság a mult évben végre hozzákezdett a régóta halasztgatott s mind sürgősebb kérdés tárgyalásához: a helyesírás átvizsgálásához, s biztat azzal a reménnyel, hogy munkálata, ha a nagy ellentéteket sikerül kiegyenlitenie, talán gátat fog vetni a mindinkább elharapózó önkénynek. — De nemcsak a magyar nyelvészet, hanem a classica-philologia és az arab nyelvészet előbbreviteléhez is hozzájárultak Akadémiánk tagjai. Amott *Ponori Theurenk Emil* z. l. t. a Codex Festi Farnesianus fényképi kiadásával, *Télffy Iván* z. l. t. az ó-görög feliratokból az új-görög érdekében vont következtetéseivel, *Pecz Vilmos* z. l. t. Aristophanes szökepeinek elemzésével, emitt pedig *Goldziher Ignác* z. l. t. a pogány arabok költészetéről írt tanulmányával szerevezve a magyar tudományosságnak a külföld előtt is becsületet.

Akadémiánk irodalomtörténeti kiadványai során — ha pusztá véletlen szüleménye is, de szerencsés véletlené — párhuzamosan és egymást mintegy kiegészítve jelennek meg, a mik az életben is közvetlen követték egymást: Kazinczynak, az irodalmi reformátornak és Széchenynek, a társadalmi és közgazdasági reformátornak munkái. Amazokból, *Váczy János* szerkesztésében, tavaly már a Levelezések IV. kötete, emezekből *Zichy Antal* z. l. t. gondozása alatt, szintén a IV. (vagy beleszámítva Széchenyi leveleit is, a

VII.) kötet jelent meg, magában foglalva publicistikánk megalapítójának Hirlapi cikkeiből az I. kötetet. — *Id. Szinnyei József* nagy encyklopaediájából, a «Magyar Írók élete és munkái»-ból is már 25 füzet, az egésznek mintegy egyharmada jelent meg, a «Külföldi magyar tanulók» című sorozatból pedig a III. kötet, mely a krakkói egyetem XVI. századi magyar tanulóinak részletes jegyzékét adja *Schrauf Károly* mindenre kiterjeszkedő összeállításában. Ez önálló munkák mellett az Irodalomtörténeti Közlemények című évnegyedes folyóirat, *Szilády Áron* r. t. szerkesztésében, régóta érzett hézagot töltött be irodalmunkban és élénk érdeklődést birt ébresztetni a nagyobb közönség körében is.

A történettudományi munkák közt méltán keltett nagy feltűnést, sőt örömdetes meglepetést *Pauler Gyula* r. t. nagy munkája: «A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok korában». Évek hosszú során át sok igazságtalan szemrehányást tettek Akadémiánk II. osztályának, hogy csak régi okmányokat és apró-cseprő monographiákat ad ki s nem gondoskodik nagyobb történelmi munkák megjelenéséről. Nem gondolták meg, hogy e régi oklevelek megismerésének és e kis monographiák megírásának szükségképen elől kellett menniök, s hogy csak ő utánuk, az ő nyomukon s az ő adataik alapján jöhetnek majd az összefoglaló nagyobb munkák. Most látjuk már, mily hasznára voltak a magyar történettudománynak e régi okmánytárak és detailmunkák, most mikor *Pauler* munkáját szembe állíthatjuk *Szalay* vagy *Horváth* munkáival. — Új fényt vet történetünkre «*Mátyás király levelei*»-nek kiadása is, melyből a lefolyt évben a Külügyi osztály I. kötete jelent meg *Fraknói Vilmos* r. t. gondozásában, valamint a «Török történetírók» című sorozat I. kötete, mely *Thüry József* fordításában Magyarországra és a hódoltság idejére vonatkozó török kútfőket (audiatur et altera pars) nyitja meg a magyar historia számára.

Az Akadémia Történelmi Bizottsága előkészíti a millenniumi ünnep alkalmából a honfoglalásra vonatkozó történeti forrásművek kiadását. A lefolyt évben sikerült a szláv kútfőkre nézve közreműködőül a legelső tekintélyt, *dr. Jagić Vratoszlav* udv. tanácsost és bécsi egyetemi tanárt megnyernie. Másrészt pedig megbízta *Marczali Henrik* I. tagot, hogy hosszabb tanulmányutat tevén, a nyugati kútfők legnevezetesebb kézíratait tegye tanulmány tárgyává. Ezek, valamint *gr. Kuün Géza* t. tagnak a keleti és *Vári Rezső*nek a görög kútfők tárgyában végzett tanulmányai alaposná teszik a reményt, hogy e kiadvány a nagy nemzeti ünnep fényéhez és jelentőségéhez teljesen méltó lesz.

A régiségtudomány körében, az Archaeologiai Értesítőn, e nagybecsű folyóiratunkon kívül — mely, mióta *Hampel József* szerkeszti, teljes tárháza a magyar archaeologia terén történt mozgál-

galmaknak — különös figyelmet érdemelnek *Fröhlich Róbert* l. t. munkája Magyarország ókori földrajzáról, *Hampel József* r. tagé «A népvándorlási kor ornamentikája hazánkban» és *Téglás Gábor* l. t. «Új adalékjai az aldunai zuhatagok szikla-felirataihoz», a mely utóbbiak fölvételére és pontos lemásolására a most folyó Vaskapu-szabályozás adta meg a kedvező alkalmat.

A philosophiai és társadalmi tudományok közt legelénkebb volt a munkásság a közgazdaság, és legcsendesebb, mint rendesen, a philosophia terén. A régi Nemzetgazdasági Szemle, mely újabban «Közgazdasági és Közigazgatási Szemle» czímet vett föl, *Jekelfalussy József* r. t. szerkesztésében, elevenséget hozott időszaki irodalmunk ez ágába, és állandó organuma lett az Akadémia ülésein fölolvastott közgazdasági értekezéseknek, melyekhez a lefolyt évben is az utolsó népszámlálás adatai s a közigazgatás és pénzügy actualis kérdései nyújtották a tárgyat; viszont a *Pauer Imre* r. t. szerkesztésében megjelenő «Athenaeum» czimű évnegyedes folyóirat a philosophiai és államtudományi dolgozatok organumául szolgál. — Büntetőjogi irodalmunkban kiváló jelenség *Wlassics Gyula* r. t. nagy munkája: «A tettesség és részesség tana», mely egy régebben megkoszorúzott pályamű egyik részének új átdolgozása, mondhatni újra megírása. — A magyar állam- és közjog fejlődéstörténetének megismertetésére nagy szolgálatokat tesz régi Országgyűlési Emlékeink kettős sorozata: a magyarországiaké és az erdélyieké, mely utóbbiakból a lefolyt évben már a XVI. kötet adatott ki. A magyarországi sorozat gyorsabb megjelenését előmozdítandó, a Történelmi Bizottság tervezetet dolgozott ki, mely szerint — ha illetékes helyekről támogatásban részesül — a külön korszakok országgyűlési emlékei. nevezetesen a *pragmatica sanctio*-korabeliek, s az 1791-ikin kezdve a jelen századbéliek, külön sorozatokban kerülnének egyidejű földolgozásra és kiadásra.

A Matematikai és Természettudományi osztály, noha a lefolyt évben egy nagyobb munkát sem adott ki önállóan, az osztályüléseken rendkívül serény tevékenységet fejtett ki. Tagjai nem kevesebb, mint 53 értekezést terjesztettek elő s bocsátottak közre az Értekezések s a Közlemények során, leginkább pedig az osztály Értesítőjében. Időm még csak a czímek elsorolását sem engedi s kénytelen vagyok az Akadémiai Értesítő kiosztott füzetére utalni, a mely minderről, valamint a jelen nagygyűlésen eldöntött és kihirdetett pályázatokról, tagválasztásokról is részletesen számot ad.

Jelentésem utolsó része, a legnehezebb, mert legfájdalmasabb, a megelőző nagygyűlés óta Akadémiánkat ért veszteségekről szól.

1893. június 26-án hunyt el *Hantken Miksa* r. t., palaeontologus, a budapesti egyetem tanára, ki mióta köztünk megtelepedett, a magyar tudományosságnak szentelte életét s mint ma-

gyar tudós szerzett magának európai hírnevet; augusztus 15-én követte *Vajkay Károly* l. t., a budapesti kir. tábla volt elnöke, a magyar jogászvilág egyik büszkesége, ki mint beszélyíró és mint a jogi műnyelv megtisztításának buzgó barátja, e kettős czímen lett Akadémiánk tagja; október 31-én hazájával és önmagával meghasonlottan, szomorú életének szomorú végét szakítja *Akin Károly* l. t., ki ha hű marad ifjúsága ideáljaihoz, mélyreható kritikái szellemével hasznára lehetett volna a physikai tudományoknak. November 19-én fejezte be államférfiúi érdemekben gazdag életét *Szögyény-Marich László* igazg. tag; hathatós befolyásával nagy szolgálatokat tett ő Akadémiánknak a legnehezebb időkben. Deczember 11-én halt meg *Gabelentz György* k. t., hírneves orientalista, nagynevű atyjának, ki Akadémiánknak szintén kültagja volt, mind a tudomány, mind a magyar nemzet szeretetében méltó utóda. Már a jelen év halottja a február 27-én elköltözött *Ljepkowski József* k. t., krakkói egyetemi tanár, a lengyel archaeologia művelője. Márczius 14-én tért nyugalomra az agg *Török József* r. t., jubiláris társunk, a debreczeni főiskola chemiai és természetrajzi tanára; már 1848 előtt pályakoszorút nyer s megtartja élte végeig élénk érdeklődését Akadémiánk ügyei iránt.

Az utolsó siron még friss a hant. Mult hó 12-én temették el *Szabó József* igazg. és r. tagot, a III. osztály titkárát abba a földbe, a melyet úgy ismert és úgy szeretett. Egész élete e föld, a magyar föld tudományának volt szentelve. Egy félszázad óta tevékeny részt vett minden természettudományi mozgalmunkban, s mindenikben vezérszereppel. Ha utolsó óráiban gondolata végig futott tanítványai hosszú során, ha rágondolt a Földtani Társulatra, melynek annyi éven át vezetője volt; ha összehasonlította a Természettudományi Társulat előbbi helyzetét mai virágzó állapotával, s ha összehasonlította Akadémiánk természettudományi munkásságának akkori színvonalát, mikor őt a III. osztály titkárává választotta, a mostanival — megnyugvással hajthatta le fejét: «Nem éltem hiába!»

És tegnap ismét gyász-zászló lengett Akadémiánk homlokzatán; levettük, a mai ünnep tartamára, de ülésünk után újra ott fog az ma lengeni. A M. Akadémiának halottja van: most fekszik ravatalon, kinek elhunytát e díszülésen van első szomorú alkalom az Akadémiának bejelenteni: *Nagy Imre*, kuriai bíró, Akadémiánk r. tagja. A mit fiatalon szenvedélylyel kezdett meg, odaadó szeretettel folytatta egész élte végeig: a hazai régi oklevelek felkutatását és tanulmányozását. E szenvedélye ajándékozta meg történettudományi irodalmunkat a Hazai okmánytárral, Sopronmegye, Zalamegye oklevéltárával és az Akadémia kiadásában megjelent Anjoukori Okmánytár hét kötetével. Ma d. u. fogjuk átadni tetemeit az anyaföldnek s le fogjuk tenni sirjára az elismerés koszorúját Akadémiánk nevében. Áldás legyen emlékezetén!

A magyar nemzet keletkezése.

Vámbéry Ármin ig. és t. tagtól.

(Előadta a május 6-án tartott közülésen.)

Szándékom a magyar nemzet keletkezésének képét egy akadémiai előadás szűk keretében bemutatni. — Engedjék meg mindek előtt, hogy azon különbségre figyelmeztessék, a mely valamely nép keletkezése és eredete közt van és minden időben volt. Ha például a donau-eschingeni kis patakot összehasonlítjuk a hatalmas folyammal, a mely fenségesen hömpölygeti habjait a mi szép fővárosunkon át, az eredet és keletkezés közt levő különbséget legjobban meg fogjuk érteni. Hány forrás, patak és folyó vízének kellett egyesülnie, míg az arasznyi széles esermelyből a hatalmas Duna folyama keletkezett! A népek keletkezésének történetével hasonlóképen áll a dolog. Jelentéktelen, kicsiny kő gördül ide-oda a világtörténelmi események szinpadán; majd hozzátapadnak rokon és idegen elemek, majd meg leválasztanak róla az idők viharai egyes részeket, és ha az ethnologus fürkésző tekintetével vizsgáljuk az ezredéves conglomerátumot, figyelmünk kénytelen-kelletlen sokkal inkább a nép keletkezésének egyes fokozataira irányul, mint magára kútfejére, a mely mindig mythosok homályába burkolódik. Valóban, meg kell Önöknek nyíltan vallanom: népünk őstörténetének kutatására vonatkozó igénytelen tanulmányaimban hasonlóképen jártam. Hogy a magyar nemzet kezdetéről már sokat irtak és még többet vitatkoztak, azt Önök bizonyára jól tudják. Az akadémiai veszekedés senkiben kárt nem tett, hiszen csak fekete tinta folyt, nem pedig piros vér. Az a régi mondás, hogy: *«Antiquam exquirite matrem»* még mindig hatalmas varázst gyakorol mindnyájunkra és jól esik az a tudat, hogy mai napság csak kevés magyar ember van, a ki népünk eredetének története iránt közömbösnek mutatkoznék.

Hogy e nép ősei, származásukra nézve, uralaltájiak és Ázsiából jöttek, az általánosan ismert tény. Nem annyira határozott a felelet azon kérdésre: vajjon e népfajnak ugor vagy török ágához tartoztak-e, és csak annyiban világosodott fel e vitás kérdés, hogy manap az ugor elméletnek még annyira lelkes védelmezői is csupán arról beszélnek, hogy a magyarok és finn-ugorok rokonsága *nyelvi*, nem pedig arról, hogy egyúttal *ethnikai* is. Kérem tehát, ne ijedjenek meg, azt a kérdést, hogy ugor vagy

török vér csörgedez-e több a mai magyarok ereiben, nem is fogjuk megvizsgálni. Elég tudnunk, hogy mai nyelvünk az ugorból és a törökből alakult keverék-nyelv, olyan keverék-nyelv, a milyen talán kevés van a világon, és habár a keverék minőségére és mennyiségére nézve a nyelvtudósok perpatvara nem egyhamar csendesedhetik is el, annyit mégis meg kell minden józan kutatónak engednie, hogy a magyar nyelv alapépülete inkább ugor, mint török, jóllehet szókincséről ennek éppen ellenkezőjét lehet állítani. A hol keverék-nyelv van, ott már csak magától érthető, hogy keverék-népnek is kell lennie, és remélem, nem fogom aristokratikus érzületüket megsérteni, ha azt mondom, hogy az a szép faj, a melyet jelenleg a magyar nép nevén ismerünk, a föld kerektségének legeslegtarkább nép-keverékéhez tartozik.

Nagyon sajnálom, hogy ezt a tényt mind e mai napig nem méltányolták eléggé, és hogy nekem kell annyira udvariatlannak lennem, hogy ezt kijelentsem, habár másrészt nincsen abban kétség, hogy csak a keverék-népek soraiban találhatók a szellemileg és testileg legkiválóbb emberek, és hogy a világtörténelemben igazán nagyot csak keverék-fajok teremtettek. Azonban nevezetes, hogy a nemzeteknek e jelző sehogysen tetszik, és hogy még a tudósok is hizelegnek nemzetük e hiúságának.

A nyelvtudósok, igaz, hogy csak a régi iskolából valók, azt állítják ugyan, hogy valamely nyelv szókincese bármennyire vegyes lehet, nyelvtana azonban, vagyis alak-kincese mindig megóvja egy alapnyelvnek kizárólagos jellemét, a mely aztán a nyelv osztályozásában irányadó. Továbbá azt tartják, hogy a kezdetleges élet legelső fogalmait alap-nyelvében óvja meg a nép, és hogy e fogalmi körben nem lehetnek kölesönvett szók. Ámde mind a két elmélet éppen nem csálhatatlan. Először bebizonyítható, hogy van vegyes nyelvtani alakú nyelv, és másodsor éppen a magyar nyelv azt bizonyítja, hogy a kezdetleges élet legelső fogalmai részint ugor, részint török eredetűek. Ha például veszünk a testrészek megnevezését, azt találjuk, hogy nyelvünkben a szem, száj, fül, nyelv, fog, iny, kéz, szív, vér, velő megjelölésére tiszta ugor, a kar, térd, hát, has, nyak, orr, köldök, szakáll, bajusz, talp megjelölésére pedig tiszta török elnevezések használatosak. Jogosult tehát e kérdés: vajjon az állítólag ugor-eredetű magyarok térd, orr, köldök, kar stb. nélkül születtek-e, vagy megfordítva, nem volt-e a török-eredetű magyaroknak szemük, fülük, szájuk, foguk, szívök stb. mikor először megpillantották a napvilágot? Hasonlóképen áll a dolog a legtöbb fogalommal, a mely a természeti életre és a családi viszonyokra vonatkozik, és csak azt lehet hinnünk, hogy az említett szók a nyelv-keverék alapjául szolgáló törzsnyelvek mindegyikében eredetileg megvoltak,

azonban időjártával benső és huzamos összevegyülés következtében mindkét részből összekeveredtek, felcserélődtek és részben el is veszték. Magától érthető, hogy a haladó mivelődésre meg az állat- és növényvilágra vonatkozó fogalmak majd török, majd ugor, majd meg szláv eredetűek, és fejtegetésünk eredménye mindig az, hogy nyelvünk olyan nyelvi keveréket tüntet fel, a milyent eddigelé a világnak kevés nyelvében tapasztalhattunk.

Azonban nemcsak az eddigelé philologiai bizonyítékokra alapított elmélet téves, hanem a gyér történeti adatokból levezetett nézet is hibás és tarthatatlan. Krónika-íróink elbeszélését, a mely szerint sok százezernyi egységes nép Ázsia belsejéből azon határozott szándékkal kerekedett fel, hogy hazát keressen magának, és Pannoniát az újkori hadvezetés szabályai szerint elfoglalta, mai napság bizonyára már senki sem tartja komoly beszédnek, kivált mivel ország-világ tudja, hogy akkor sokaság Ázsiában sohasem kelt együtt útra, legkevésbbé pedig a Volga és Duna közt elterülő pusztá, ember-nemlakta vidékeken a IX. század vége felé. Csak egyetlen tekintetet vessünk a naiv, gyermekes mondák tarkán csillogó szövevényére, a melyekkel Kézai, Türoczi, és kivált Béla király névtelen jegyzője nemzetünk hiúságának hizelegni akart, és eléggé meggyőződhetünk arról, hogy mindaz csupán fékevesztett képzelet műve. Nem kevésbbé phantastikus azonban az újkori magyar philologiai és történelmi iskolának eredménye is, a mely ugyan nem egy tekintetben már nagyobb tárgyias-sággal jár el, de a nyelv és a nemzet keverék-voltát illetőleg oly elméletnek hódol, a mely semmiféle körülmények közt el nem fogadható. Ez elmélet képviselői megengedik azt, hogy a magyaroknak eredetileg ugor népébe csak később vegyültek török elemek; még pedig úgy ment végbe nézetök szerint e folyamat, a hogy Porphyrogenitus elmondja, hogy három évi lebediai tartózkodásuk alatt a kabarok csatlakoztak hozzájuk. Még azt is kisütötték, hogy kik voltak tulajdonképen ezek a kabarok: a csuvasokra fogják, a kik a jelenlegi kazáni, szibirszki, orenburgi és szaratovi kormányzóságban laknak.

Ha már most igen rövidre szabott alakban kifejtem Önök előtt, tisztelt hallgatóim, az okokat, melyeknek következtében a lebediai összevegyülés a teljes lehetetlenségek közé tartozik, csakhamar meg fogják érteni, mily tévesen fogták fel eddigelé népünk keletkezésének történetét és mily tarthatatlanok az eddigelé alakult elméletek.

Minden gondolkodó történet-tudós és philologus egybehangzó nézete szerint a honfoglalás hőseinek harczias, a pusztának zord természetében edződött nomádoknak kellett lenniök. E nomád nép vezéreiben rendkívüli mértékű politikai tapintat és uralkodásra való képesség volt, különben sem sikerült volna

nekik itt Európában, a hol mindenfelől ellenség környékezte, államot alapítaniok és nemzetiségöket fenntartaniok. Hasonlóképen tudja mindenki, hogy az ugorok népe mindenkor kiválóan békeszerető volt, erdőkben és tundrákban tartózkodott, és hogy Clio egy árva szócskával sem emlékezett meg soha létezésökről avagy hősi pályafutásukról. Azt kérdem most Önöktől: lehetségesnek tartják-e azt, hogy két ilyen, physikai és 'psychikai tekintetben egymástól elválasztott társadalom egyesülhetett, és hogy még azon felül három év elég lett volna ahhoz, hogy a hajdani halászok és czobolyvadászok olyan harczias csapattá változzanak, a mely egész Európát rettegésbe ejthette, Brémától egész Apuliáig és Bordeauxtól egész Konstantinápolyig száguldozhatott és fegyvereinek hatalmával e Kárpát-övezte országban hazát alapíthatott? Nem! Beszéljünk nyíltan: ez teljesen lehetetlen! Mindennek előtt engedjék meg, hogy a következő körülményekre figyelmeztessék.

1. Intensív népvegyülék, a hogy a magyarság őseredetileg alakult, csak ott és akkor képződhetik, a hol és a mikor a két elem több nemzedéken át egymás mellett és egymással együtt letelepedve lakott, mert csak akkor hozhat a kölcsönös vallási, erkölcsi és társadalmi hatás olyan változást létre, ha két, nyelviileg és ethnikailag elválasztott nép hosszú ideig érintkezett.
2. Éppen azért nomádok között, a hely és az éghajlat folytonos változtatása következtében, két idegen népelem szoros együttélése tökéletesen lehetetlen és e közmondásnak megfelelően: «Gördülő köre nem tapad moha» mindenkor sikeresen visszaütött a költözködésben levő társadalom minden idegen hatást, úgy hogy az emberiség történelme egyetlen példát sem mutathat fel, hogy Ázsiában keverék-nyelvű nomád nép létezik vagy a múltban létezett.
3. A conservatív szellemtől áthatott nomád sokkal büszkébb, hogysem a békés embert, a kit éppen ezért megvet, magával egyenlőnek tartsa és vele ethnikailag egyesüljön.
4. Jelenleg már bebizonyult, hogy a csuvasok népe csak a XIII. században keletkezett a volgai törökök népéből és pedig azon viharok és népek zúrzavarának következtében, a melyeket a mongolok betörése és pusztító hadjáratai Ázsiában támasztottak. Minthogy a IX. században még nem voltak csuvasok, a kabarokkal való azonosságuk és a magyaroknak állítólagos ugor népével való egyesülésük és e néphez való csatlakozásuk tiszta lehetetlenség.

* * *

A mint látják, tisztelt hallgatóim, a magyar nép keletkezéséről eddigelé alkotott elmélet tökéletesen cserben hagy bennünket. Más útát-módot kell tehát keresnünk, hogy az igazságot megközelíthessük. Az a nép, a mely múltját nem tiszteli, jövőjét nem érdemel. Nem szabad semmi fáradságtól visszariadnunk,

hogy e nép őstörténetére boruló sűrű fátyolt föllebbenthessük, és föl fogjuk lebbenteni, ha előítélet és elfogultság nélkül a kutatás minden eszközét egyaránt felhasználjuk és a philológián és népszociológián kívül az élet tanítómesteréhez, a történelemhez is fordulunk felvilágosítás végett.

Az előbbi megjegyzésekből látható, hogy a mai magyarságnak nem Ázsia pusztáin és éjszaki vidékein, nem a Volgától a Dunához való költözködése közben, nem is a IX. században kellett keletkeznie, hanem előbb, és egészen más helyen, vagyis azon helyen és azon időben, a hol és a mikor ural-altáji népelemek világrészünk keleti határain először megjelentek. Történelmileg e korszakot az úgynevezett hunn-időbe kell helyeznünk, mikor a hatalmas világverő Attila Éjszak- és Közép-Ázsia népeivel Európába tört és a négy folyam között ideig-óráig az ural-altájiak hazájává tette. Attila zászlói alatt találjuk először egyesülésben az ural-altáji fajnak valamennyi ágát, éppen úgy, a hogy később Dsengiz uralma alatt történt. Mikor aztán a nagy hunn király halála után a kaland- és harczkereső pusztai leventék legnagyobb része régi hazájába visszatért, a mi alföldünk, a mely az ázsiai síkságokhoz talajviszonyok tekintetében föltöttebb hasonló, nem egy csapatot csábított letelepedésre. Első sorban ugor-eredetűeknek kellett ezeknek lenniök; időjártával egyes elkésett török csapatok szegődtek hozzájuk, mint törzsrokonai és védelmezőik, mert hadi erény és uralkodói tehetség mindenkor csak a töröknek volt tulajdonsága. Ezen ugor és török keverék képezte tulajdonkép a magyar nép magvát; e mag körül az úgynevezett avar-korszak folyamán új ural-altáji jövevények gyülekeztek össze a Kaspi-tó és a Fekete-tenger éjszaki vidékéről, még pedig úgy, hogy a nép törzse nyelvi tekintetben megtartotta az ugor-török keveréket, ethnikai tekintetben azonban a három évszázad alatt hozzácsatlakozott törököknek hatásától lassanként átalakult. Az inkább kezdetleges fogalmak megtartották ugor, a továbbadó művelődés kifejezései pedig török nyelvjellemüket.

Ezen ural-altáji nép-conglomeratumnak a kereszténység közmegegyezéssel e nevet adta: *avarok*; sorsát csupán azon bizonytalan tudósításokból ismerjük, a melyeket a byzantiumi források hagytak ránk. Négy évszázadon át, azaz 465-től egész a IX. század közepéig, az ural-altáji néptörzsedékek e különféle nevek alatt: varkhoniták, koczagurok, tarniak, utrigurok, kutrigurok stb. a Volgától a Dunáig terjedő síkságon mozognak. Majd egyedül, majd meghódított szláv csapatok kíséretében lépnek fel és mialatt ez utóbbiak a mai Romániában, Erdélyben és a régi Pannoniában békés foglalkozásuknak éltek és városokat alapítottak, az előbbieket a *natio militans* szerepét játszották és a Dontól az Ennsig terjedő avar birodalmat külső ellenség ellen

megvédték. Bővebbet csak Bajánról, az avarok hatalmas khákánjáról tud a történelem elbeszélni. A többi eseményeket homály borítja és csupán Nagy Károly hadjárata alkalmából lépnek az avarok ismét előtérbe, még pedig mint a keresztény-nyugati hatalom legyőzöttjei. E nyolcz évig tartó hadjárat eredményeül természetesen *ad maiorem Dei gloriam* a pogány avarok *tökéletes megsemmisítését* hirdetik; azonban már négy évvel utóbb Károly fiának, Pipinnnek ismét táborba kell szállania ugyanezen tökéletesen megsemmisített avarok ellen, és jöllehet nem jutott az alföldig a frank-német nagyhangú dicsekvés, mégis az avarok *teljes kiirtását* hirdeti. E győzelmi bulletineket mindenesetre cum grano salis kell értenünk. Mindenek előtt tisztában kell azzal lennünk, hogy az avarok hatalma és ereje nem lehetett csekélység, különben nem kellett volna Nagy Károly német-frank hadseregének nyolcz esztendő, hogy legyőzhesse. Továbbá azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy csak a nyugati avarokat verték meg, azon avarokat, a kiknek soraiból aztán a megkeresztelkedett khákánok, Ábrahám, Theodorus stb, emelkedtek fel; a Duna és Tisza között meg a régi Dácziában lakó avarokat azonban nem is érte a keresztények kardja. Ez a vidék a VIII. és IX. században éppen olyan kevésbé volt ismeretes, mint Herodotus idejében; ez képezte akkor az ázsiai világ dél-nyugati határát és csak az Árpád vezérlete alatt fellépő magyarok idején jut megint történelmi jelentőségre. Ha ez a történelmi esemény nem következett volna be, a mindenfelől körülvelt és veszélyeztetett ural-altájákat Pannoniában és Dácziában a nyugatról előnyomuló hadoszlopok valósággal agyon is nyomták volna; ezen ural-altájaiak a szlávokba olvadtak volna. A magyarok tehát megmenetőkül jelentek meg végső veszedelmökben, és midőn az avarok maradványaival egyesülve újra megkezdették a nyugattal való harczot, sikerült nekik a népvándorlás idejében az európai árja népelemek közé nyomult ural-altáji éknek új erőt juttatniok és hont alapítaniok: Magyarországot, a mely még ma is nevéket viseli.

Ezen felettébb futólagos történelmi vázlat után, — többet ugyanis nem enged az idő mondanom — vissza akarok térni előadásom igazi feladatához, tudniillik a magyar nép keletkezésének történetéhez, és ennek egyes fokozatait be fogom mutatni. Az első fokozat idejének és helyének meghatározása, mint már említettem, csak a hunnok korszakával kapcsolható össze, és pedig *először* azért, mert egyrésről az ugor nyelvelemek a nyelvjárás-előtti időszak bélyegét viselik magukon, holott másrésről a török alkotórészek e nyelvlánczolat legkeletibb tagjával való rokonságnak tüneteit mutatják fel, tehát csak olyan törököktől származhatnak, a kik az ujgur és mongol föld határain laktak,

ennél fogva csak Attila lobogói alatt jöhettek Pannoniába. E nézetünkben megerősít, hogy a magyarban nem jelentéktelen számú mongol idegen szó van, ezek pedig bizonyára mongolokkal való közvetlen érintkezés útján kerülhettek nyelvünkbe, már pedig e mongolok csak a hunn seregben lehettek. *Másodszor* a magyar nyelven igen erősen észrevehető szláv hatás a VII. és VIII., nem pedig a X. vagy XI. század bélyegét viseli magán; nyelvünknek eléggé számos szláv szava ugyanis nem a mai magyarországi tótóktól származik, a ki kcsak a IX. század második felében vonultak át a Kárpátokon hazánkba, hanem az ó-szlóvénektől, a tnlajdonképeni dél-szlávok családjának egy tagjától, a kik az avarokkal együtt és uralmok alatt régóta Mojmir, Kozel és Szvatoplug előtt itt laktak. *Harmadszor*, ha nyelvünk csak a X. és XI. században kezdett hazánkban elterjedni, hogyan van, hogy a német kölcsönzött szók száma oly igen csekély a szláv eredetűekhez képest, holott általánosan ismert dolog, hogy leginkább németek kerültek már Gejza idején részint mint hadi foglyok, részint önkéntes bevándorlókul honunkba, és hogy majdnem valamennyi városunkban német telepek voltak?

Nincsen egyáltalán semmi kétség abban, hogy mai hazai nyelvünk már elkészült, mikor Árpád a magyarok tisztán török törzsével Pannoniába érkezett. A pusztai fiai, kiket kiváló harczidicsőség fénye övezett, itt talált törzsrokonakkal válllvetve megalapították a magyar államot és tiszteletet szereztek neki szomszédjaiknál. Árpád hős csapatja, nyelvét illetőleg, mint számos más példa mutatja, az itt talált törzsrokonságában felolvadt, de nemzeti szelleme, neve nem olvadt fel, mert ural-altáji törzsrokonai attól fogva magyaroknak nevezték magukat, a hogy oszmánok, csagatájaiak, nogájaiak, őzbégek és mások tették a múltban. Ezt a dicsőséget teljesen meg is érdemelték a magyarok, mert vérökkel öntötték új erőt és növekvésre való képességet törzsüknek Pannónia mezein hervatagon talált ágába, és új életre keltették. E cselekedettel befejeződik a magyarság alakulásának folyamata; ettől fogva a kész nemzetkeretbe különbözönemű, idegen és rokon elemek illeszkednek. A mai magyarság alakulásához a legeslegnagyobb adalékot határozottan a szlávok juttatták, mert szláv volt hazánk lakosságának túlnyomóan nagyobb része; hiszen minden városnak neve a honfoglaláskor tiszta szláv volt. A szláv lakosok már Árpád ideje előtt megbarátkoztak az ural-altájaiak erkölcsseivel, szokásaival és világnézetével; nemcsak hogy készségesen csatlakoztak a magyarokhoz, hanem minden harczukban részt is vettek, a melyet a magyarok hazájukon kívül vívtak. A szlávokon kívül első sorban megint ural-altájaiak, névszerint khazarok, bessenyők és kúnok gyarapították a magyarok sorait, csábítva Árpád sikereitől; kivált a kúnok száma, a kik a XI. szá-

zadtól fogva majdnem a XIII. század végéig Magyarországon letelepedtek, határozottan nagyobb volt, mint Árpád hős hadaé, melylyel az országba jött. Valamint a magyarokat a fajrokonság köteléke az avarok maradványához fűzte, épen úgy egyesítettek megint hasonló indító-okok bessenyőket, kúnokat és tatárokat a magyaroknak már megalakult ethnosával. E család minden tagja eleinte a kardot forgatta és az uralmat gyakorolta, és csak időjárával telepedtek le kevesen közülök és művelték a földet; a magyarságban ugyanis a magasabb társadalom nem fejlődött ki a legsalsóbb néposztályból, hanem előbb voltak magyar urak és csak azután magyar parasztok. A mely elemmel a magyarság nyugat felől gyarapodott, az eleinte városok lakóira szorítkozott és csak később költöztek nagyobb román, német és szerb gyarmatok az országba.

Van azonban még ezen kívül is akárhány kivételes viszony népünk keletkezésének történetében. Mindenek előtt a győzők és urak feltűnően csekély száma a népesség nagy tömegével szemben. Magyarország lakosainak számát a honfoglalás idejében nem becsülöm többre 300,000 embernél, a kiknek legfőlebb negyedrésze volt uraltáji, vagyis avarok maradványa és magyar. A kisebbségnek felsőbbsege a nagyobb szám felett szabadságszereteten, harczra temettségén, nemzeti érzületén és a vezetők szellemi felsőbbségén alapult; ezek a Szászánidák műveltségének fényétől megvilágosítva ütöttek rajt Európán és különben voltak a középkor római-keresztény kényurasága alatt görnyedő nyugati rangbeli társaiknál. Kérem, tisztelt hallgatóim, ne higgyenek azon képeknek, a melyeket a nyugatnak tudatlan és rajongó krónikásai a magyarokról vázoltak, mert ha Árpád és társai csakugyan olyan nyers és meztelen barbárok lettek volna, soha sem lettek volna képesek itt államot alapítani és törzsük nevét megörökíteni. Szerencsés harczosok másutt is vittek véghez hasonló tetteket, például a varégek Oroszországban, a normannok Sziciliában, a mandsuk Khinában, a mogulok Indiában stb., de nevök és nemzetiségök eltűnt, holott a magyarok mind a kettőt fenn bírták tartani és ezredévi szenvedés után meg nem törve állanak itt: sőt nyelvöket és jellemző ethnikai vonásaikat a lehető legtarkább ethnikai keverékkel fogadtatták el és bámulatos vonzó képességöknél fogva még mindig fogadnak magukba új meg új elemeket.

Ha népünk alakulása folyamatának időviszonyaira futólagos tekintetet vetünk, kiderül, hogy a X. században ez az ország valóságos officina gentium, jobban mondva a legkülönfélébb ethnikai elemek összeolvasztó kemenczéje volt. Az Európa minden részébe intézett kalandozásaikról hazatérő magyarok rendkívül nagyszámú foglyot hoztak magukkal, a kik részint a hódítók

sátrai körül találtak foglalkozásra, részint hadjárataikban is részt vettek és csak később, a kereszténység behozatala után, kapták e szláv nevet: «dvornik», latin-magyar szóval: *udvornici*. Piligrin azt állítja, hogy az egész ország tele volt ilyen foglyokkal, a mit különben nem szabad betű szerint értenünk. Azonban mindenestre nagy számmal voltak és, a mi igen nevezetes, ezen egykori rabszolgák nem a többséghez, vagyis a szlávsághoz, hanem a magyarok uralkodó osztályához csatlakoztak. Az *udvornici*-ből és a magyarok vagyontalan legalsó rétegéből képződött lassanként a magyar parasztság első csirája; ez az osztály azon mértékben gyarapodott, a melyben az egykori nomádok letelepedése és a kereszténységre való térése előhaladt, vagy talán a hogy egyik-másik leszorult a vitézi pályáról és kénytelen volt kardját az ekével fölcserélni. Önként bizonyára egy vitéz sem tapadt a földhöz a vezérek korában azok közül, a kik a honfoglalásban és a külföldi kalandos hadjáratokban részt vettek. Az országot a hódítók tulajdonául a nemzetségek, ágak és családok fejei közt felosztották, a hogy ez hasonlóan látható más ázsiai nomád harczosok hódításainak történetében, és az ekként földbirtokhoz vagy később tisztséghez jutott magyarok képezték a magyarság magvát és igazi erejét és támaszát. Ezekből keletkezett az úgynevezett köznemesség, csakhogy ez az elnevezés a X. és XI. századra nem talál, mert akkor még nem volt Magyarországon nemesség. A nemesség, mint Pauler Gyula helyesen állítja, csupán a birtokhoz fűződött és mint idegen intézmény már csak azért sem honosulhatott meg egykönnyen Magyarországon, mert egy osztálynak ezen kiváltságos különállása, a többiekkel szemben, a nomádok társadalmi alkotmányának szabad és patriarchalis szellemével ellenkezik. Szalaynak tehát tökéletesen igaza van, midőn ezt mondja; «Mai napság bizonyára nincs már senki sem köztünk, a ki elég együgyű volna hinni, hogy s magyarok eredetileg csupa nemesek voltak Verbőczy értelmében.» Természetesen még sokkal idegenszerűbb volt kezdetben a főnemesség fogalma, a melyhez a *nobiles advenae* nagy járulékot szolgáltattak, úgy hogy főnemességünk családfáinak gyökereit jelenleg legnagyobb részét külföldi talajban kell keresnünk. Annyi azonban bizonyos, hogy valamint a közel múltban, úgy állami életünk kezdetén is a helytelenül gentrynek nevezett osztály képezte nemzetünknek szellemileg és anyagiilag legjelentékenyebb részét. Ennek jutott az oroszlánrész az ország védelmezésében és igazgatásában, ez védte meg leginkább a nemzetiség palladiumát, ez védekezett erélyesen a kormány hatalmaskodásai ellen, egy szóval: ez volt kezdettől fogva a tiszta magyarság megtestesülése, még akkor is, midőn számos *hospes* és az országnak nem magyar eleme gyarapította sorait és midőn tulajdonképen már csak kerete maradt magyar.

A különféle nemzetiségek összevegyülésének még csak egy mozzanatára akarom figyelmöket felhívni. Az egész XI. században, és bizonyára még ezután is, a szláv nemzetiség, számát tekintve, nagy mértékben felülmulta a többi elemeket. A Szent István idejében alkotott politikai és egyházi intézmények elnevezése tiszta szláv volt, mert király, nádor, bán, vajda, ispán, megye, poroszló, tárnok, bajnok, rend, dusnok, pohárnok stb. csupa szláv szó és még az igazságszolgáltatásban is használták e kifejezést: *ad praudam* azaz törvényesen, a szláv *pravda*, jog, szóból. Azt állítják, hogy német műveltség tette országunkat civilizálttá; ámde efféle német elnevezéseknek semmi nyoma. Csupán a személyek és nemzetiségek tulajdonnévén maradt meg sokáig épségben az ázsiai, illetőleg török hatás. Az Árpádok uralkodása idejéből való oklevelek gyűjteményében lépten-nyomon igazi török-tatár személynevekre akadunk és a *de genere* megjelölésével előforduló szók, tehát a nemzetiségek neve, csak is tiszta török eredetűek. Ilyenek például Aba, Aka, Alpar, Büken, Bykach, Kaplan, Kachuk, Kadar, Kartal, Kadarkalauz, Katpan, Opur, Oslu, Sol, Soluk, stb. Ebből látható, hogy az elvegyülés folyamata abban az időben még nem fejeződött be, minthogy bessenyők, kúnok és tatárok, mint tudjuk, folyton csatlakoztak a magyarsághoz.

*

Végtelenül sajnálom, hogy nem irányozhatom szíves figyelmöket még sok más érdekes pontra, a mely a magyarság keletkezésének történetében észlelhető. Csak egyet szeretnék még különösen megemlíteni. A ki vizsgáló tekintetet vet nemzetünk történetére az állam alapításától fogva egész a mai napig, az nagy meglepődéssel fogja észrevenni, hogy, habár a hatalmas nemzeti szellem, a mely az államot megalapította és fentartotta, évszázadokon át mindig csak politikai és nem ethnikai, azaz magyar nyelvi tekintetben jutott kifejezésre, a magyarság mégis folyton gyarapodott és megtartotta azt a vezérszerepét, a mely mint hódító és államalapítót megilleti. Az első Árpádházi királyok szemében az ősmagyarság azonos volt a pogányság, barbárság és forradalom fogalmával, azért nem is ápolták nagyon. Nem sokkal különb volt az állapot a vegyes házakból való uralkodók idején, a mikor az állameszme tisztán politikai, de nem nemzeti célok elérésére törekedett. Csak a hitújítás és a török hódoltság rázta fel a magyarságot álmából és csak a szellem szabad megmozdulása segítette a valódi ethnikai-nemzeti egyéniséget hatalomra. Minthogy a tiszta magyar elem mindenkor az ország natio militans-át képezte, vagyis az örökös háborúkban több vérrel adózott, mint a többi nemzetiségek, az országnak nem magyar lakosaihoz való számbeli viszonya mindig igen kedvezőtlen volt

A pusztító mongol hadjárat után különösen szomorú állapotban lehetett a magyar népesség. A törökök kiűzése után alig volt az egész országban két millió ember, ebből a magyarságra legfőlebb 700,000 jutott. A XVIII. század közepe táján már több volt egy milliónál és ma már nyolcz milliónyi az a nevezetes néptörzs, a mely a Volgától a Dunáig kardjával nyitott magának utat, itt államférfiúi bölcseséggel hazát alapított és ezt minden szomszédja ellenségeskedésének, gyűlöletének és irigységének ellenére, sértetlenül és csonkítatlanul meg bírta óvni.

Ebből látjuk, tisztelt hallgatóim, hogy a magyar nép keletkezése, fenmaradása és növekedése nagy feladat volt, és nem tarthatnak engem ábrándos túlzónak, ha azt mondom Önöknek, hogy *a magyarság keletkezésének története ethnologiai unicum, a mely az egész emberiség történetében egyedül és hasonlíthatatlanul áll.* E tüneményszerű jelenség okait nemsokára megjelenő művemből láthatják; a mire ezennel figyelmeztetni akarok, az a következő. Úgy látszik, hogy a sors egyes népeket ép úgy, mint egyes embereket különös küldetés teljesítésére választ ki. Ha országunk föld- és néprajzi viszonyait tüzetesen megvizsgáljuk, azt fogjuk látni 1., hogy az ó- és középkorban nem az Ural- és a Volga-képezte két világnak, tudniillik Európának és Ázsiának határát, hanem Pannonia. Itt találkozott napkelet és napnyugat világnézete a felsőbbségért való küzdelemben, e vidéken tolódott időről-időre a határ előre vagy hátra és ha itt nem szegődött volna harczias népelem a nyugati műveltség szolgálatára, kelet és nyugat harcza és háborúja még évszázadokkal tovább tartott volna. Nemcsak az oszmánok, tatárok és mongolok rohamát tartóztatta fel Magyarország, hanem, a mi sokkal jelentősebb volt, rendíthetetlen bástyát képezett, a melyen a kúnok, bessenyők és khazarok hatalmas áradata a XI., XII. és XIII. században szétporlott, mert ha Szent István országa nem lett volna, a pusztai fiainak e fékevesztett áradata Németország téerein átzúdult volna és a nyugati keresztény országok megszilárdulását tetemesen késleltette volna.

2. A Kárpát-övezte ország világrészünknek azon pontján van, a hol a német, szláv és román elemnek három ethnikai tengere összeömlik és a hol nemzetiségi különérdekek és folytonos súrlódások ellen védelműl okvetetlenül szükséges egy olyan ethnikai ütköző, a milyen a magyarság, a mely egyik szomszédjának sem rokona, mind a hárommal szemben pedig részrehajlatlan szomszédnak és vezetőnek szerepét vállalhatja el. Népünk létezése tehát Európának szerencséje, a béke biztosítója és valóságos áldás a XIX. század műveltségi eszméjére kelet felé. Mindenki, a ki a magyarsághoz csatlakozott, Európa békéjének és művelődésének lényeges szolgálatot tett, és ha ezelőtt szép országunk dús földje és alkotmányunk szabad intézményei vonzották hozzánk a szomszédnépe-

ket, a jelenkorban műveltségi küldetésünk tudata éreztetethi valódi bűbáját. Különbözik bizton állíthatom, tisztelt hallgatóság, hogy a magyarosítás, a melyen a külföld gyakran megütközik, nálunk már ezer évnél hosszabb idő óta folytonosan járja. Az uralkodó harcászati faj minden korban csekély volt számára, és csak idegen elemek önkéntes csatlakozása által keletkezett nemzetünk.

A ki elfogulatlanul gondolkozik, annak osztozkodnia kell e nézetemben. Ez a nézet nem chauvinistikus eszmék vagy nemzeti fenhéjázás eredménye, hanem egész természetesen következik a történelmi tények tárgyias és pártatlan számbavételéből meg az ethnologiai és ethnographiai feladatok tüzetes megvizsgálásából. Természetesen mennél nagyobb örömet okoz e nézetemet kifejezhetnem és már előre kérem önöket, hogy könyvem olvasása közben ne bizonyítsanak rám fanatizmust. Az én ereimben bizony nem csergedez szittyá vagy ural-altáji vér, sok másnak ereiben sem csergedez, — és ha mindemellett egész életemben ezen népi történeteért érdeklődtem és lelkesültem, ennek bizonyára megvan az alapos oka. Mindennek előtt soha sem bírtam azon képnek hitelt adni, a melyet a középkor jámbor keresztény krónikásai az úgynevezett pogány magyarokról végesvéig sötét színnel, sötét alapon festettek. Midőn később utazásaimban a pusztának fiával személyesen megismerkedtem, arról győződtem meg, hogy a régi magyaroknak csupán torzképét rajzolták meg és olyan ocsmányságokat és bűnöket fogtak rájuk, a melyeket a nomád ember tulajdonképpen sohasem ismert. Mint embernek jól esett a megbántottnak pártját foghatnom és mint születésemre nézve magyart e hon alapítói iránt érzett kötelességszerű kegyelemem készített, hogy a világtörténelem ítélőszéke előtt ügyök védőjeül föllépjek. Bizton állíthatom, tisztelt hallgatóság, épen nem kell szégyenkezniök, hogy a rossz hírű ázsiai ősmagyaroktól származnak. E nép őseinek hősi pályafutása olyan épület alapját vetette meg, a mely sok más államépületnél tovább fog megállani. Nemzetnek, a mely a múltban oly rendkívüli rázkódásokat állott meg és oly óriási viharokból és harcokból került ki győzelmesen, ilyen nemzetnek keveset vagy épen semmit sem árthatnak a múlt idők rágalmai és a jelenkor ellenséges fondorlatai. A magyarság ezredéves fennállása legfényesebben bizonyítja egyrészt azt, hogy ezredéves ellenségei hibásan okoskodtak, másrészt pedig azt is, hogy ez az állam, a melyet ázsiai nomádok európai földön alapítottak, életrevaló és hogy reményünk szerint nemcsak *egy*, hanem még több milleniumot is fog megünnepelni.

Széchenyi és a nemzetiségi kérdés.

Zsilinszky Mihály 1. tagtól.

(Előadta a május 6-án tartott közülésén.)

Eszmék nélkül és az azokat megvalósító nagy emberek nélkül nincs történelem. A térben és időben végbemenő eseményeknek szemkápráztató változatossága, egymásra torlódó sokasága; az egyes személyeknek létért való küzdelme; az ember gyarló értelemnek, a kedélynek, a szenvedélynek, az akaratnak magasztos és aljas nyilvánulása: mindez egy zagyva chaosnak tűnnék föl, ha nem látnók benne az eszmék hatását és összefüggését.

Beszélünk a történelem lelkéről, az események és emberi cselekedetek törvényszerűségéről; mert valóban az emberek cselekvéseiben nyilatkozó törvény az eszmék hatását és összefüggését, tehát értelmét fejezi ki.

Sokszor fölvetett kérdés: vajjon a magyar nép, a magyar nemzet történelmében voltak-e olyan eszmék, melyek úgyszólván megragadták és magukkal vitték koronként a közvéleményt? Voltak-e olyan férfiai, a kik az eszmék szentségétől és magasztóságától áthatva, fáradtak, küzdöttek, vért és életet áldoztak népük javáért és hazájok boldogságáért?

Nem csupán a fajszeretet és nemzeti önzés, hanem a történelem tanúságai mondatják velünk, hogy: igen!

Volt idő, mikor a barbárok elleni harcz lelkesítette az embereket: mikor személyes vitézség és férfias bátorság volt a legfőbb érdem, mely a legnagyobb elismerésben és jutalomban részesült.

Volt idő, mikor a vallási eszme nyomult előtérbe; mikor őseink rajongó szeretettel és önfeláldozással küzdöttek a kereszténység esküdt ellensége, a török ellen, és pedig azon boldogító tudattal, hogy ezzel nemcsak hazájoknak, hanem az egész keresztény Európának is nagy szolgálatokat tesznek. A mohácsi vész után a reformatio eszméje ragadja meg a szellemeket és az *igazi* kereszténység jelszavával katolikus és evangélikus párt bonyolítja össze a magyar és német pártot, tűznek, vasnak és lelki gyásznak romjaival borítván el a nemzet történelmének lapjait.

Nem csoda, hogy a százados beharczok küzdelmeinek lángoló szenvedélyei között elhomályosult a vezérlő vallási eszme;

a szeretet vallásának nevében folyt a gyűlölet, és patakokban folyt — a honfi-vér.

Csak természetesnek találhatjuk azt a kimerültséget, azt a sülyedést, mely a II. Rákóczy Ferencz-féle forradalom leverése után a nemzetre következett. Hosszú ideig tartott az aléltság, míg végre az általános mozdulatlanság közepett, észrevétlenül a fejlődésnek egészen új csirái kezdtek mutatkozni.

Nem a politikai és egyházi ügyek élén álló hatalmas férfiak körében, hanem a szellem és irodalom szerény munkásai között, lelki-testi vértanúság között szülemlett meg a nemzetnek azon élesztő új eszméje, mely képes volt új lelkesedést és új fejlődési irányt teremteni. Ez volt a *nemzetiség eszméje*. Az irodalom teréről lassanként átmént a politikai térre és csakhamar főelemévé vált a közéletnek.

Kell-e mondanom, hogy ez az eszme ép oly erővel ragadta meg az emberek szívét, mint a lezúgott századok alatt a vallás eszméje?

Kell-e mondanom, hogy a francia nagy forradalom után Európának minden nemzete ezen eszmének termékenyítő hatása alá került? Jelszóvá lőn, hogy nyelvében él a nemzet; tehát a nyelvet, mint a nemzeti individualitás főjellegét kell mindenen felett fejleszteni és a közélet közegévé tenni. A latin nyelv fokozatosan mindenütt háttérbe szorul.

Anglia nyelve és irodalma, s ezzel karöltve ipara és kereskedelme óriási haladást tett. Nagykiterjedésű gyarmatainak népe készséggel tanulta nyelvét és büszke volt arra, hogy a nagy brit nemzethez tartozik. A szellemi műveltség és az anyagi jólét arra bírták a kormányt, hogy az alkotmányos formák áldását mennél szélesebb körben terjeszsze, s a műveltség egysége által biztosítsa az angol nemzet egységét is.

Franciaország nemzeti egységének és hatalmának tudatában csinálta meg a nagy forradalmat. Szembeszállott minden nehézségekkel, a régi hagyománynyal, a régi kormányval, sőt még a régi alkotmánynyal is, hogy megőrizhesse féltett nemzeti egységének feltételeit.

Németországban a szellemi műveltség és a nyelv egysége által volt biztosítva a haladás, de általánosan ismert tény, hogy a francia forradalom leveretése után támadt nagy nemzeti lelkesedés még szorosabbá tette a német tartományok közötti rokonság kötelekeit, — végre is egységes állammá lett.

Ugyanezt tapasztaljuk Olaszországban, a hol a sokfelé szakgatott állam lakosságában a nemzeti szellem erősen ki volt fejlődve. Sőt ugyanezt látjuk Oroszországban is, a hol I. Sándor és Miklós csárók az orosz nemzeti szellem európai missiójának nagy és reánk nézve veszedelmes gondolatát kezdték ápolni.

Ily jelenségek között valóban nagyjelentőségű kérdés az: *minő állapotokat és küzdelmeket teremtett a nemzetiségi eszme felkarolása Magyarországon*, a hol az államalkotó magyar elem mellett nagy számban laktak és laknak németek, tótok, oláhok, szerbek és más apróbb nemzetiségek?

Azt tapasztaljuk, hogy minden egységes nemzetet alkotó európai államban a nemzetiségi eszme az egység, a haladás és az erő kútforrását képezte? Vajjon ezt tapasztaljuk-e saját hazánkban is?

Fájdalom, nem! Magyarországon a nemzeti érzelmek fejlesztésének szükségképen összeütközésbe kellett jönnie a sokféle nemzetiségek divergens elemeinek különleges nemzetiségi aspirációival. Nem egyeseknek gonoszsága, hanem a nemzeti érdekek ellentétes volta, hazánknak fekvése, történelmi fejlődése és az európai nagy keleti kérdés fenyegető természete hozta ezt magával.

Iha végig tekintünk államférfiaink diszes során és tanulmányozzuk felfogásukat a hazafentartás legcardinalisabb kérdése, a nemzetiségi kérdés felől, találni fogunk közöttük kétségenkívül, sok lelkes hazafit, sok nemes törekvésű bajnokot; de olyat, a ki e kérdést magasabb, hogy úgy mondjam *európai álláspont*ről, a magyar nemzet jövőjére való tekintettel, tárgyalta és alkalmazta volna, vajmi keveset találunk.

Ezen kevesek közül magasan kiemelkedik az a férfiú, a ki legtöbbet tett a magyar nemzet anyagi és szellemi felvirágoztatásáért, a kit nagy ellenfele méltán nevezett el a «legnagyobb magyarnak».

Gróf Széchenyi István alakjával úgy vagyunk, mint a mesebeli óriással. Minél távolabb esünk tőle, annál nagyobbabbnak tűnik fel.

Kortársai előtt sok tekintetben rejtély volt. Bámulták szellemét, bátorságát, tevékenységét és sikereit; de nem lelkesedtek mellette úgy, mint némely más kortársai mellett. Elismerték hazafiságát, magas értelmét, akaratát és erélyét; de a közönséges mindennapi emberek mértékét alkalmazván reá, hibáit és gyarlóságait szándékosan nagyították, hogy a többi gyarló emberekkel egy színvonalra süllyeszthessék.

Kortársai nem tudták, vagy nem akarták tudni, mit tesz az: egy nagy eszmének élni, mely a hős lelke egyedüli törekvésének célját képezi, mely bele van szöve mindennapi gondolataiba, mely minden érzelmein uralkodik, melyért kész lelkesedni, mint egy rajongó, küzdeni mint egy hős, és tűrni. mint egy zarándok.

Az utókornak maradt szép és dicső feladatául megfejteni a kortársak előtti rejtélyt. Felmaradt alkotásai, tettei, iratai és naplói lehetővé tették a szellem munkásainak, hogy megvilágítsák

szívének, eszének, pályájának és jellemének problémáit; megfejtsek a látszólagos ellenmondásokat, és összhangzásba hozzák mindazt, a mit a kortársak pártszenvédelye vagy rövidlátása disharmoniának látott.

A nemzet legnagyobb költői zengették dicsőségét; a magyar tud. akadémiának legkiválóbb tagjai méltatták politikai érdemeit, írói munkásságát és hatását nemcsak a társadalom prózai életére, hanem a magyar költészetre is.

Mindezek, a méltó elismerés és csodálat hangján beszélnek róla; mert minden téren valóban a legnagyobbnak bizonyult be.

És mégis — ki hinné? — hogy van Széchenyi működésének egy iránya, mely noha a legmagasztosabb eszméket hirdette; noha az események borzasztó módon igazolták e részbeni nézeteinek helyességét, nem akadt méltó mivelőre.

Ki hinné, hogy a magyar akadémiának nagylelkű alapítóját, a magyar nemzeti szellemnek lángeszű felébresztőjét, a magyar nyelvnek és a magyar nemzetiségnek rendületlen bajnokát — éppen azon nemzeti eszme megvalósítása ügyében kifejtett nézeteiért, miket úgy irataiban, mint e tudományos társaság elnöki székéből hirdetett, — kortársainak közvéleménye *elítélte!*

Ki hinné, hogy a legnagyobb magyarnak egész életében szerzett elvülhetetlen nagy érdemei, alkotásai és áldozatai nem voltak képesek megmenteni népszerűségét, mihelyest a lelkesedés mámorától elkapatott és veszélyes irányba terelt közvéleménnyel szemben férfiasan merete kimondani, hogy a magában véve helyes czélú, de erőszakos modorú magyarosítás veszedelembé fogja dönteni a hazát!

Nagy tragikum, de egyúttal mély tanulság rejlik abban a tényben, hogy Széchenyi István, a kinek egész életküzdelseiben *vezércsillaga a magyar nemzetiség kifejtése* volt, egyszerre elvesztette befolyását, mihelyt a magyar nemzetiség eszméjének megvalósításában higgadságra, józanságra és mérsékletre intette nemzetét.

Ma már, az azóta lefolyt félszázadnak fényben, gyászban és tanulságokban gazdag eseményei után, nem azon csodálkozunk többé, a mit ő akkor prófétai lélekkel elmondott, hanem azon, hogy rajta kívül alig akadt egy magyar államférfiú, a ki az ő szavainak igazságát belátta volna, vagy, hogy az a kevés férfiú, — a ki ezt belátta, — ki merete volna mondani meggyőződését a közáramlattal szemben!

Ma a haladást erővel gyorsítani akaró s mindent magával ragadó hazafias lelkesedés tüzét a nemzet természetes fejlődésének bölcs mérséklete váltotta fel; ma már belátjuk, hogy nem az a bölcs kertész, a ki elvetett csemetéi fejlődését erőszakos

emelésük által akarja előmozdítani, hanem az, a ki a drága csemétének gondos locsolgatása, gyomlálgatása és kapálása által biztosítja és érleli a természetesen kifejllett gyümölcsöt.

Engedje meg nekem a tek. Akadémia és a tisztelt közönség, hogy annak a tragikumnak okait és fejlődésútját, mely Széchenyi *nemzetiségi politikájában*, s ezzel együtt a nemzet sorsában is nyilvánult, néhány vonással ecsetelhessem. E rajznak színeit és árnyékait az ő agyának gondolatai és szívének nemes érzelmei adják. És én azon édes reménnyel kecsegtetem magamat, hogy az eszmék, melyeknek hirdetése ezelőtt félszázaddal a nemzeti mámor korában egy Széchenyinek népszerűségébe került: ma, a nagy események tanulságai után, fogékonyabb és hálásabb keblekre fognak találni.

II.

Nemes tettekre vágyó fiatal emberre nézve nincs nehezebb feladat, mint a *pályaválasztás*.

Közönséges, mindennapi lélek hamar túlesik a nehézségeken. Folytatja apja mesterségét, megalkuszik a viszonyokkal, családot alapít s megelégszik azzal, ha megvan — a miért imádkozni szokott — mindennapi kenyere.

Másként van ez a megélhetés gondjaitól ment oly szabad-röptű lelkeknél, melyek telvék az ifjúság idelismusával, melyek szabadon válogathatnak a legdicsőbb munkakörökben, s egyúttal kényelmesen fekhetnek a tétlenség puha párnáira, vagy elmerülhetnek az élvezet és szenvedély hullámaiba, a nélkül, hogy ezzel bárki jogát sértenék. Itt a korlátlan szabadság teszi nehezzé az elhatározást, melynek erkölcsi becse a választott irány magasságától függ.

A kik ily szabad elhatározás folytán indulnak meg; a kik szívők és eszök nemesebb ösztöneit követve találják meg életük célját, mely felé bátran és kitartóan törekszenek, nem törődve azzal, hogy útkövek vagy tövisek fognak-e teremni: azokból válnak ki az emberiségnek és a nemzetnek jóltevői és vezérei.

Széchenyi, ifjúkori tanulmányainak befejezése után katonává lett. Mint az ország egyik legkiválóbb családjának sarjadéka, könnyű életet folytatott, sok szabadságot élvezett és keveset tanult. Részt vett a híres lipcsei csatában; majd a szövetséges fejedelmekkel, mint győző vonult Páris falai közé. Onnét Olaszországon át négy rendjellel kitüntetve tért vissza hazájába, hol a békeidő tétlensége elviselhetlenné vált előtte.

Meg volt lelkében az az isteni szikra, mely valami nagyra ösztönözte, de nem tudta magát elhatározni, nem tudott életének irányt adni. Egyszer költői hivatást érez magában, máskor a tudo-

mányos irodalomhoz vonzódik; egyszer arról gondolkodik, nem volna-e jó diplomatává lennie, máskor meg mint politikai pártvezér óhajtana a jog és alkotmányosság ügyének élni! Mindenre egyiránt képesnek, de egyúttal készületlennek is érezte magát. Óriási küzdelem támad lelkében. Érezte lelkében a nagy úrt, melyet ki kell töltenie; nemesebb életcélt keres, mely elég jelentékeny legyen arra, hogy egész munkáját neki szentelje. Ingadozásai és határozatlansága miatt néha önmagát gúnyolja, s bevallja, hogy maga sem tudja, mit akar. «Azt se tudom — úgymond 1821-ben — mi lenne jobb: jövőmet a mennyire lehet, meghatározni, vagy mindent a véletlenre bízni? Nem nevetséges-e ez egy 29 éves embernél?»

A tudásvágy és szerelmi bánat egyik országból a másikba kergeti; sokat lát, tanul, kutat, keres — míg hosszas bolyongás után végre megleli önmagát, megtalálja hivatását, melynek egész életét szentelni akarja. Fölvillan benne az a tudat, az a vagy, hogy az európai nagy nemzetektől mindenben hátramaradt és fiainak legfüggetlenebb részétől elhagyatott hazáját fölemelje, a civilisatiónak megnyerje és az emberiség hasznos tagjává tegye.

Ezentúl ez az eszme tölti be egész lelkét; ez foglalja el egész gondolatvilágát, ez vezérli, ez irányozza tevékenységét és akaratát. Magas küldetésének ezen megváltó öntudata hajtja őt s munkára, ez termékenyíti meg elméjét; ez érleti meg benne a nemzet újjászületésére vezető eszméket; ez ad kezébe tollat, ez viszi a szószékre, ez ösztönzi és edzi meg a kitartásra; ez gyűlaszt benne szeretetet és gyűlöletet; ez készíti arra, hogy megtámadja nemzetének rossz tulajdonait, sőt még azt is, a mire eddig legbüszkébb volt: történelmi hagyományait. Széchenyi annyira összeolvasztotta lényét ez eszmével, hogy a nélkül semminek érezte magát. Ennek az eszmének rendeli alá saját érdekeit is; megalázza gőgjét, lánczra veri szenvedélyeit, s ha kell, szembeszáll a sokaság előítéleteivel és eldobja magától a népszerűség mámorító erejét is, csakhogy eszméjének diadalát előmozdíthassa.

Sokszor összemérte erejét a feladat nagyságával; sokszor ingadozott és kételkedett önmagában, kételkedett nemzete életrevalóságában. De minden kételyek, izgalmak és lángolások között ott ragyog a magas erkölcsi eszmény, mely arra készíti, hogy példátlan szigorral fegyelmezze önmagát; hogy uralkodni tudjon idegei, fantáziája és szenvedélyei felett — hogy ekként képessé váljék egy nemzet fölemelésére és nevelésére.

Iratának minden sorában meglep az a tudatosság, melylyel célja felé tör.

Még mielőtt nyilvánosan fellépett volna, itthon és a külföldön mindent hazája elmaradottságához viszonyít. Fiatalságának örömei és mulatságai között is eszébe jut hazája, és szomorúan

gondol jövőjére. «Nekem van hazám — írja 1815-ben — szegény, szerencsétlen hazám, melyen nem lehet segíteni, legalább most nem.»

Külföldi útjaiban is hazájáról ábrándozik. A görög archipelagusban a Balaton jut eszébe; Mimar hegye Badacsonyra emlékezteti; Svájcznak bérceztetői alatt, Olaszország és Franciaország gazdag téerein, Anglia gyárai és gépei között, honának elmáradottsága, kopár pusztái és homoksivatagai jutnak eszébe. «Szegény hazám, csúnyácska vagy, de azért mégis szívemből szeretlek».

Meghatva és mély szánalommal tekint erre a szegény, elszülyedt országra. Sokszor töprenkedik, vajjon lehet-e még rajta segíteni? «Ha a szívemet kérdem, azt találom, hogy igen; ha eszemet kérdem, azt találom, hogy nem».

Azt találja, hogy népének kevés a műveltsége és sok a gögje; azért majd vonzódást és idegenkedést, majd szánalmat és megvetést érez iránta. «Majd a legnagyobb vonzódást érzem e durva néphez — írja naplójában 1820-ban — hogy oktatnám, emelném, emberré nevelném; majd meg látni sem kívánom s eltaszitanám magamtól. Tudatlansága meghat; életemmel, véremmel szeretnék segíteni rajta, s osztoznám vele együtt szenvedve sorsában. De sokszor elriaszt és felindít vak igazságtalansága, gögje és önhittsége...»

Széchenyit lángoló fajszeretete nem tette elfogulttá, sőt ellenkezőleg ez tette egész a kiméletlenségig szókimondóvá. Ő, ki életének legszebb részét a külföldön töltötte, meg volt győződve, hogy e nemzet csak úgy tartható fenn, ha európai eszméket fogad be; s valóban működésének sikere lényegesen attól függött, képes lesz-e a magyar elfogadni és assimilálni azokat az európai eszméket, vagy nem?

Vezéreszméjét sohasem veszté el szemei elől. Majdnem minden művében formulázza, körülírja és magyarázza, hogy senki se legyen egy pillanatra se tévedésben az ő tervei iránt. *Nemzetiség és értelmesség* — ez volt a jelszava. A nemzetiség kifejtése által *magyarrá*, az értelmesség fejlesztése által *európaivá* kívánta tenni nemzetét, még pedig erkölcsi és anyagi súlyának gyarapítása által.

Széchenyi az igazi magyarságot nem csupán a magyar nyelv ismeretében kereste, hanem inkább abban, hogy a magyar felismerje nemzeti egyéniségének magas hivatását, hogy a kultura eszközeivel biztosítsa és alkossa meg a nemzeti hatalom intézményeit. Lelkesedést akart ébreszteni a nemzetben saját nagysága és jövője iránt. Azt akarta, hogy a magyar felismerje európai helyzetét és nemzeti feladatát, s öntudatosan törekedjék e fényes ideál megvalósítására.

Végig gondolva a feladat nagyságán és az ősök öntudat-

lanságán, nagynevű atyja emlékénel állapodik meg, és meghatóan ecseteli annak búskomorságát a fennálló viszonyok miatt.

«Most tudom — úgymond — hogy atyám nemzetünknek alacsony létét gyászolta. A magyarnak napról-napra mélyebbre süllyedése és azon reménynélküli nézet, mely szerint nemsokára és elkerülhetetlenül fogna éltünk végórája ütni, okozá oly sokszori keserű epedését. Felfogta-e, hogy ránk nézve csak úgy lehet még üdv, ha nemzetiségünk megmentését még alkotmányunk szeplőtlensége elébe tesszük, nem tudom. Tán nem tulajdonított a mindinkább lankadó testnek elég erőt és életet halálös álmaiból kibontakoznia. S mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint «magyar», reménytelen szállott sirjába, azóta meg nem szűnőleg hasonlítgatám más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonálával össze, mikép kiismerném: van-e még feltámadása iránt remény, vagy nincs többé?

«Életem legmélyebb feladása ez vala. S mindenben tapasztalám, hogy e keleti rajnak éppen virága már-már kétségbe esik, s búban és mély melancholiában eped mindig valami után, a mi előtte ismeretlen. Míg más nemzetek a jelenben látszanak élni, s jellemzetök megelégedés és jó kedv, mintha már elérték volna a nagy természetbeni állásukat, osztályrészüknek már birtokában volnának: a magyar vagy nem remél többé semmit, s a multban hiszi örökre eltemetve hírét és nevét, vagy a nagy idők folyamatától vár lelki sebeire irt s néha, de csak átfutó csillámként a messze jövődöben sejtí nemzeti fényét, s látja megnyílni egét. . . . Mit érzek magyarok között, kiknek lelkét nem bélyegzé még meg az elkorcsosulás szégyene; mit érzek messze a világ zajától magamba vonulva? Bánatot és reményt! Zendítsd meg a nemzeti dal gyászhúrjait, s a mult kor mélyeibe süllyedve, édes kínok között Berzsenyivel elsírom bús elégiámat, s ki nem vesz semmi azon balhiedelemből, hogy a magyar nemzet «volt». Fel-felhasad előttem ismét az ég, és édeni kéjjel reppen lelkemen keresztül ily szózat: «Epedésid nem holtakat illetnek; bús hangjaid nem halotti zene, a *jövendő lehet korod*» . . .

Igen, a *jövendő*! De csak úgy, ha a nemzet fölemelkedik tespedéséből; ha meghazudtolja Herdernek és Voltairenek nézetét a magyar faj elpusztulásáról; ha öncéjljának és nagyságának tudatára ébred.

Széchenyi örömmel tapasztalja, hogy az általános romlottság közepett vannak még elemek, melyeket a rothadás még nem ért el. Az irodalomban megtalálja azokat a férfiakat, a kiknek lelkében ott élnek a nemzet nemesebb aspiratiói és eszményei, a kik lelkesedni tudnak a nemzet nagyságáért és dicsőségéért. Igaz, hogy ezeknek figyelme még a dicső mult felé fordul, ott keres önérzetet és reményt a jelenkor sivár hatása ellen. Ezek

működésében látja az újjászületés lehetőségét; s ő maga is megerősödik azon meggyőződésében, hogy a magyar nemzetet még föl lehet támasztani.

A lelkesedés ihlettségével fordul azok ellen, a kik Magyarország halálát jósolták... «én előttem — úgymond — megnyitotta a honszeretet istene, azon mélységet és jövődőt, melyben én boldog hazám még el nem szenderült életszikráját s egykori felfényesülését láthatám, az emberiség azon melegítő világát, melybe mindenki tekinthet, kinek drága az anyaföld... Nemzetem hibáit úgy, sőt jobban ismerem, mint ti; de azokat nálatok kevésbbé kimélem...»

Hazájában olyan országot látott, melyet a természet bőven áldott meg gazdag kincseivel; de nagyobb részének nem tudja hasznát venni. Földjét mocsarak, nádasok lepik el; folyói szabályzatlanok; közlekedési eszközei hiányoznak. Az emberi ész még nem diadalmaskodott a természetben. Azért lakosai, a természet gazdagsága mellett is, szegények; nem ismerik a kultúrának sem szükségét, sem hasznát, sem élvezeteit. Végig tekintve ez állapotokon, azt mondja, hogy «mi vagyunk leghátrább minden európai keresztény nemzetek között». Azután utal az «extra Hungariam non est vita»-féle mondások nevetséges voltára.

Magyarországot át kell teremteni, ha azt akarjuk, hogy betöltse hivatását. Hideg, csalihatatlan számokból következteti, hogy a magyar nemzetnek csak most derül hajnala; hogy a magyar nemzetnek szép jövője van, minek jövődőlésére egyedül fontolgatás, más nemzetek kifejlődésének ismerete, s nemzetünkkel való egybehasonlítása, és semmi több jóslói tehetség nem kell, mint előre megmondani, hogy a kisdud makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, *csak senki el ne gázolja!*

A nemzet hivatásának, de egyúttal saját hivatásának és fajszeretetének nyilatkozatát olvassuk a Kelet Népe következő gyönyörű soraiban: «A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli heterogen sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtőz, eddigelé sehol ki nem fejtett, sehol érettségre nem virult sajátságait...»

«Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklét megőrizni s kifejteni; — nemesíteni erőit, erényeit s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, vég-céljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, kérdem: lehet-e ennél minden keservtől tisztább érzés, s ha csak mint hangya ily megdicsőítéshez egy paránnyal járulhatni, van-e ennél emberek közt, kiktől lelki örömek el nem zárva, édesebb osztályrész?»

«Kiképzett nemzet, érettségi fényében, a természettől, az istenektől nyert diadalaiban oly nagy, annyira bámulandó, oly

dicső, hogy ily kiképzésnek köréből, bár minden vérrokonság nélkül is kitagadva nem lenni már nagy boldogság; hátha még saját vérünk feldicsőítéséhez járulhatunk, ha mincsaládunk újjászületési szent küzdésében vehetünk munkás részt, s ily édeni kéjtől nemcsak el nem tilt minket a már lefolyt kérlelhetlen idő, sőt biztosan — bár messze távolságban — tünteti előnkbe a sikert! Ó Ti hazánk reményei, kiket századok korcs szelleme, anyatejjel beszítt elfogultságtok s álnevelés, minden emberi méltóságból egészen ki nem vetköztetett még, nem reszket-e bennetek a szív, nem emelkedik-e a mindennapi unalmak nyomorúlt körén lelketek magasan túl; nem derül-e, örök sötétség után, eddig soha sem ismert s mindig csak mint álfény kínosan kecségtető világsugár bennetek végkép mint biztos remény fel; nem olvadoz-e halálos fagytól összezsugorodott, már-már minden bizalomnak elzárt kebletek, mint tavaszi langytól ihletve, eddig soha nem érzett melegre; nem érzitek-e nyilván minden ereitekben azon varázsnak megszűntét, mely elődeink bűneitől ránk szállva, mint valami ismeretlen nyavalya szakadatlan dült nyomorúlt hazánkon, mint átok századokig legszebb reményeinken feküdt; nem hangzik-e bennetek nyilván isteni szózat, hogy hivatástok nem sybarisi állás, nem halotti tornak meg nem szűnő rest ünneplése?

«De Ti vagytok meghíva egy sarjadék népet megmenteni; Ti egy fejletlen törzsofkajt képviselni: Merjeteek nagyok lenni! Ti, kik valami nagyobbra vagytok meghíva, születve, kik egy szebb jövődönék lehettek urai. Lépjeteek végkép valódi hazátokba, melyen kívül nincsen számotokra hely».

Ime a magyar nemzetiség kifejtésének eszméje, a mint az Széchenyi nagy lelkében élt.

III.

A mit Széchenyi a nagy lélek éleslátásával nemzetének megváltó vezéreszméjeként felismert, azt a lelkes férfi és agitator akarateréjével akarja megvalósítani. «Kimondhatatlan s több napi küzködés után, bizonyos órában megesküdtem magamnak, hogy nemzetünk feltámasztására és kifejtésére mindent el fogok követni, habár magam maradok is, habár vesznem kell is».

Ez a férfias tetterőnek megnyilatkozása.

Teljesen tisztában van a *nemzeti eszme* lényegével, varázseréjével, életbeléptetése módozataival, nehézségeivel és veszélyeivel.

«A nemzetiség eszméje — úgymond — mélyebben fekszik lelkünkben, mint sokan gondolnák; az azon ki nem mondható édes aggodalom, mely anyaföldünkhöz vonz, s mely a halandó port felistenné magasíthatja; s lelki rothadás jele, hol a természet ezen szent törvényei ki vannak már dörzsölve...

«A nemzetiség nem egyéb, mint az emberi lény minden ereiben s lelke legbensőbb rejtekeibe szőtt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisülése nélkül szinte oly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakítása után világunkon többé élni nem lehet. S ha a világ történeteit vizsgáljuk, nem áll-e a nemzetiség legszebb fényében, mint azon szent varázserő, mely valaha Marathon mezeit dicsőíté s Thermopyle közsírteit legnemesebb vérről pirosítá; s nem érezzük-e, hogy futja át velőnk közepét valami édes érzelem, mely egész létünket előzőnlí, ha kérdés forog magyar honunk díszé s boldogsága felől?»

Széchenyi, a mint látjuk, a nemzetiség eszméjének lélektani fogalmát adja; ennek becsét különösen azon fölötté nehéz kérdés tárgyalásakor fogjuk érezni, mikor a másajkú nemzetiségekről és azoknak magyarosításáról leszen szó. Ő komolyan és mélyen fogta fel «azt a szent varázserőt», azt «az édes érzelmet», mely az emberi kebelben «mint természeti tulajdon» honol. Ezt aztán következetesen és nemesen a másfajú népeknél is szent és sértetlen érzelemnek tekintette, melyhez durva, erőszakos kézzel bosszúlatlanul nyúlani nem lehet.

A nemzetiség fentartásának leghatalmasabb eszközét a nyelvben találta ugyan; de csak akkor, ha az a nemzeti érzület és öntudat hamisítatlan kifejezője.

A magyar nyelv felkarolása az ő fellépésekor sokkal nagyobb jelentőséggel bírt, mint ma; mert a magyarságnak úgyszólván egyedüli és pedig sok időn át elhanyagolt kifejezője volt. Tudjuk, hogy a magyar nyelvet eleinte maga Széchenyi is ritkán használta. Naplóját németül írta, levelezéseit is gyakran idegen nyelven folytatta. De mihelyt azon meggyőződésre jutott, hogy a magyar nyelv terjesztése nélkül nincs jövője a magyar nemzetnek, azonnal kizárólag magyarul kezdett társalogni, s ezt mágnástársaitól is megkövetelte.

Hogy mily jelentőséget tulajdonított a magyar nyelv és irodalom kiművelésének és terjesztésének, Demosthenesnél szebben hirdeti azon párját ritkító, nagyszerű jelenet, mely a Magyar Tudományos Akadémiának megalapítását tünteti fel. Nála a szó nem maradt puszta beszéd; hanem azonnal példaadássá és tetté vált.

Nagy Pál, a híres táblabíró-követ, csak alkalmat ad reá, hogy Széchenyi egyik saját régibb elhatározását végrehajtsa. Egy kerületi gyűlésen mennyköveket szór a soproni követ a magyar nyelvet megvető korcs mágnások és a közömbös nemések ellen. «Hogy a magyar nyelv áldozatává ne legyen, sőt sikeresen állhasson ellent a németesítő törekvéseknek és a deák nyelv uralmának: arra legjobb eszköz, hogy a nyelv művelésére és annak becsmélőli elleni védelmére a magyar tudóstársaság állíttassék fel.

Hivatkozik a főurak kötelességeire és áldozatkészségére, mert a terv kivitelére pénz kell.

Széchenyi keble fölmelegszik a hallottak mellett és néhány jelentékeny szó kíséretében meghozza nagyszerű áldozatát. Megszületett a magyar nyelv és tudomány első intézete. A nemzet méltán csodálta és tapsolta e nagy fiát, a ki a magyar nemzet jövőjének ilyen alapokat rak; a ki szomorú körülménynek vallja azt, hogy őt bámulták és ünnepelték, mikor áldozatával csak kötelességét teljesítette. «Lesz valaha egy kor, remélem, mely jobban fog csodálkozni azokon, kik magas állásaikhoz képest egy oly tárgytól vonták meg segédkezüket, mely a közértelmiség és nemzetiség kifejezését oly hathatósan gyámolja: mint azokon, kika nagy hasznot, melyet hajtának, átlátván, ahhoz erejük szerint járultak.»

Vajjon mit csodáljunk itt inkább: magát a nagy áldozatot? vagy pedig azt a nemes érzelmet, a melyből az fakadt?

Minél tovább haladt a nemzet újjászületésének munkájában, annál több szomorú jelenséget kellett tapasztalnia.

Sem a közélet közege, sem a társadalom, sem a törvény-nyelve nem volt a magyar. Hogy lehessen ezen az állapoton változtatni? Lehet-e a megdermedt testbe életet önteni? Lehet-e a durva kemény kőnek alakot adni? «Búsulok hazám agóniáján — írja naplójában 1827-ben. — Minden syptoma haldoklásra mutat. Nincs egészség, se ifjúság. A kő durva és alakatlan. Vágj belőle szobrot. De nem omlik-e össze a csapásra? . . . Minden aggkorra mutat, csak a nyelv nem. Mikor mindent, a mi benne rejlik, lassanként fölfedezem, a remény sugara villan át lelkemen, s azt gondolom: *kell*, hogy még teljes életre viruljon. De virulhat-e a nyelv a nemzet virágzása nélkül? A nyelv magával ragadja a nemzetet. . . »

Majdnem valamennyi művében foglalkozik e tárggyal, még pedig azon felrázó erővel, mely az ő agitatori lelkének kiváló sajátosságát képezi. Ne másra hárítsuk a felelősséget. Mibennünk van a hiba; meg kell barátkoznotok azzal a gondolattal, hogy bajainkból senki sem emelhet fel, — «csak saját agyvelőnk és kezeink!»

Minduntalan figyelmezteti nemzetét arra, «hogy az egészséges nemzetiségnek egyik főkísérője a nyelv; míg ez felmarad, a nemzet is él, . . . de ha ez egyszer elnémul, akkor csak gyászfűzet terem a hon, mely a *voltakért* szomorúan eregeti földre csüggeteg lombjait. . . »

Amerre néz, mindenütt öntudatlan nemzet fiaira talál. A köznemesi családok életét szemlélve, felkiált naplójában: «Mily borzasztó typus az, mely ily nemesi házban uralkodik! Se hús, se hal. Milyen nyelven beszélnek? Voltaképen egy nemzethez sem tartoznak. . . »

Keserű megjegyzéseket tesz arra, hogy egy Nádasdy magyar főispán nem tud magyarul, hogy egy másik magyar főúr megtiltja nejeének a magyar nyelv tanulását; hogy egy harmadik grófi családban a gyermekek csak németül társalognak, és hogy a mánások közül még a jelesebbek is «nevetségesnek» találják azt, ha valaki az országgyűlés főrendiházában magyarul beszél!

Ellenben örömmel jegyzi fel azokat a jelenségeket, melyeket a főrangú hölgyek némelyikénél tapasztal, hogy t. i. kezdik tanulni a magyar nyelvet. Nem azt akarja ő, hogy az idegen nyelveket ne tanulják; nem is találunk irataiban sehol egyetlenegy kifakadást sem a másnyelvű honpolgárok ellen. A mit ő követelt, az annyiból állott, hogy az ország fejlődésére döntő befolyást gyakorló körök magyar szellemben működjenek a haza boldogításán, és hogy a magyar nyelv a közélet terén foglalja el a holt latin nyelv helyett az őt megillető hivatalos rangját.

«Az anyanyelv tökéletesítése . . . kötelességeink egyik legfőbbike; s midőn igazi nemességünk, értelmi súlyunk s ez által lelkünk évről-évre, napról-napra bővül s tágul, — nyelvünknek is ebben az arányban tágulni s haladni kell; s így ki magyar nyelvünk kifejtését, gyarapodását hátráltatni akarja, egyenesen a hon legbecesebb javát gátolja, s ekként mint sértője s ellensége nemzetiségünknek, nem dicséretre hanem büntetésre, átokra méltó.»

Ha a tót rossz tót; ha a görög rossz görög, az oláh rossz oláh, a sváb rossz sváb — s anyanyelvét gázolja, nagy bűnös; de mivel hazáját el nem pusztíthatja, bocsánatot nyerhet. A magyar ellenben, ha mostani körülményei között rossz magyar, s nyelve felett nem virraszt, azt a levegőt sem érdemli meg, melyet szí . . .»

A «Stádiumban» azon pontok között, melyekben szigorú logikával tüzi ki a haladás menetét, a X-ik pontban törvényes védelem alá kívánja vétetni a magyar fajt. E szempontból szükségesnek vallá, hogy Magyarországon a magyar nyelv hivatalos nyelvvé váljék.

A «Hunniában» e tárgyról szólva, egyenesen a királyhoz fordul e szavakban: «Nemzetnek drágább sajátja s értékesebb kincse lehet-e, mint a nemzetiség fertőtlen léte, s azon erények sokféleje, melyek a nemzeti hűség és honszeretet kútfejéből veszik eredetüket? Bizonyára nem. . . . S azért Uram, add meg, a mi a Nemzeté; hadd adhassa meg viszont a Nemzet is azt, a mi a királyé!»

A nemzet szívesen csatlakozott hozzá, és az 1825-iki országgyűlés óta fokozatosan haladt a magyar nyelvnek hivatalossá tétele felé. Az országos rendek figyelemreméltó buzgalmat fejtettek ki a nemzeti nyelv és a nemzeti kultúra előmozdításában.

Felsőbüki Nagy Pálnak felszólalásai a magyar nyelv érdekében mindig több pártolóra tettek szert, úgy hogy már az 1830-iki országgyűlésen a rendek a királyi hitlevél megállapítása után magyar haláfeliratot intéztek a királyhoz és a nádorhoz. Elhatározták azt is, hogy üzeneteiket a főrendekkel ezentúl magyar nyelven fogják közölni; sőt Nagy Pál odáig ment, hogy az akkor megkoronázott ifjú királyt, V. Ferdinándot kívánta felkérni közbenjáróul arra nézve, eszközölné ki atyjának, Ferencz királynak beleegyezését ahhoz, hogy az országos ügyek magyarul tárgyalassanak, és az ország a maga nyelvén szólhasson királyához.

De még akkor többen ellene szegültek a gyors haladásnak: nem annyira a magyar nyelv iránti ellenszenvből, mint inkább attól való félelemből, hogy ez *veszélyes visszahatást* fog szülni az ország nemzetiségei között.

Maga a nádor is ilyen véleményben volt; ámbár jó előjelnek vette, hogy a horvát követek még akkor nem tanúsítottak ellenszenvet a magyar nyelv iránt.

A nemzeti nyelv használatáról szóló VIII-t. cikknek azon határozatai azonban, melyek kimondják, hogy ezentúl az országon belől senki sem nyerhessen közhivatalt, ki magyarul nem tud; továbbá, hogy 1834 jan. elsejétől fogva senki sem bocsátatik ügyvédi censurához, ki kellően nem tud magyarul, nagy visszahatást idéztek elő a nem magyarajkú lakosságnál; mert azt egyenesen arra magyarázták, hogy a ki nem magyar születésű ember, az bármily kitűnő legyen is, e hazában minden hivatalból kizáratik.

A következő 1832-iki országgyűlésen a rendek azt követelték, hogy a főrendek üzenetei magyarul szerkesztessenek, és hogy feliratok és törvények szintén magyar nyelven irassanak.

Azonban a rendek és főrendek egy része még a latin nyelv mellett kardoskodott, és a korona 1834 év végén szintén a latin szöveget kívánta hitelesnek tekinteni. Ez ellen heves kifakadások történtek. Maga Széchenyi sem állhatta meg szó nélkül a kormány resolútióját, s többek között így szólott ellene: «E resolútio hátralökés és nem közeledés a nemzetiség magas céljához. Pedig bátran kimondom, erről a becsületes ember csak a halálban mondhat le; itt a lélek kényszerítés alá nem jöhet, hogy önmagát megtagadja. Nálam legalább embernek, bárminő koronát viseljen is a fején, lelkemre hatása sohasem volt, soha sem lesz. Bezárhat, fejemet vétetheti: de lelkemet meg nem alázhatja. Azt, hogy magyar lenni megszűnjek, nem teheti. Nyelvet Istentől vettem, és csak istennek adom a halálba...»

Nem is volt hiábavaló e kemény felszólalás, mert a király, a nádor közbenjárására, beleegyezett, hogy a törvénykönyv ezentúl magyarul szerkesztessék.

Nem szükség mondanunk, hogy ez általános örömet okozott az országban; de azért Széchenyi nem tudott kibékülni azon argumentumokkal, melyeket a magyar nyelvet ellenző rendek használtak, és «Hunnia» című könyvében erősen kifakad ellenök.

«Mit kívánt az ország képviselőinek része? kérdi. Mit? Hogy végre magyarul szóljon a magyar? Korántsem. Ismervén sokakban a gyermekkortól kínosan becsepegtetett latin tudományt s így ehhez nagyobb vonzódást, mint a hazához, mint a természethez, ennyit nem mert, ennivre nem emelte szerény tekintetét. Kérte csak egy része a hazának a hazának másik részét, engedne felírást a fejedelemez, alázatos esedezést, hogy végre magyarok közé, a holt latin nyelv helyébe az élő magyart lehessen behozni!»

«Hiszed-e külföldi, bárhol van is hazád, a Hebridák fagyos határaitól, le a forró övig, hogy ilyes e földön történhetik? S lásd, ilyes az én hazámban csak nem régiben megtörtént! Esedezett egy rész, melyet ezért ábrándozónak csúfoltak, nem idegen, nem külföld, de honunk szülte, anyaföldünk táplálta vérrokonunk köre előtt: nemzeti nyelvünk használatát ne tagadná nemzetünk-ből ki. De hasztalan. A tagadók része gúnykaczajra fakadt s szánakozási mosolygással tajtékza be a legszentebb vágyakat: része már rég kivetkeztette a nemzet minden sajátságából, bosszankodva, haragra gyúlva veté vissza, mint éretlen kor hiú viselkedését; azt, a mit annyi századok előtt hoztak, s annyi időtől fogva keservesen őrizték elődeink, anyanyelvünket! több hónapig díszteleníté egy gyalázat versenye a valóban szerencsétlen hazát!

«Esedezés és megtagadás; a szívnek legmelegebb, legőszintébb ömledezései s fagyos visszavonulás; a nemzethez hű ragaszkodás és annak szívtelen visszalökése; a természeti törvények tiszta magyarázata és a rabulai, sophistai szőrszálhasogatások — ily fegyverekkel vívott a tág kebel a szűklelkűség ellen, s tanácsainkban, úgy hiszem, még ma is vívna sikertelen, hasztalan, ha felsőbb parancs nem jön, megszüntetni valahára e szűgyenpört.

«De, hogy magyar szegzi magát magyar szó ellen, olyasról, úgyhiszem, emberek közt példa még nem volt. Csalárd, hazáruló minden időben, minden nemzetek közt létezett; de olyast, ki minden nemzeti sajátságából önkényt s maga vetkeztette volna ki magát; ki odahagyván az anyanyelvet, felejtván mindent, mi becsületes embert honához köt, maga magát törülte ki hazafiai sorából, s saját kezeivel nyomta legyen korösség czimereit homlokára, olyast, járd be földtekénk mind a négy vidékét, már csak Hunnia földje tudott teremteni.

«A nemzetek egybekeveredése példáival, azon elfajzásokkal s elkorcsosulásokkal, melyek nyomorúságai közt oly sok nép

hervadoz, emberi évröjzaink minden lapján találkozunk. De, hogy meggondolva, tanácskozva maga döfte legyen egy nemzet is a megsemmisítő vasat saját szívébe, ily hír, ily herostrati tett csak Árpád maradékaira jusson?»

Már az 1839—40-iki országgyűlésen nemcsak a törvényhozásnak, hanem a kormánynak is magyar lett a hivatalos nyelve. A törvényhatóságok magyarul írnak fel a trónhoz. A helytartótanács magyarul levelez a törvényhatóságokkal. Szintígy használják a nyelvet az egyházi hatóságok is. Azonkívül elrendeltetett, hogy az anyakönyveket három év alatt oly helyeken is magyar nyelven kell írni, hol a gyűlekezetekhez tartott szent beszédek nem magyarok. Plébánosnak, káplánnak stb., valláskülönbőség nélkül, csak magyarul tudót lehet alkalmazni.

Eme rendelkezések azonban óriási ellenhatást idéztek elő a nem magyarajkú hazai nemzetiségeknel.

A magyar nyelv hívei, támaszkodva a törvények rendelkezésére, itt-ott kiméletlenül és kihívólag viselték magukat a nem magyarajkú lakosokkal szemben. A tapintatlanságoknak és visszaéléseknek egész sora jelentkezett a vidéken, — és az európai politika s a panszlavizmus belevegyülésével készen volt a *nemzetiségi harcz*.

IV.

Nagy hiba lenne azt állítani, hogy hazánkban a harminczas és negyvenes években dúlt nemzetiségi harcz csupán és egyedül a magyar törvényhozás fentebb idézett intézkedéseinek lett volna következménye.

A magyar nemzet csak azt tette, a mit minden más európai nemzet megcselekedett, t. i. hogy a holt latin nyelv helyébe saját élő nyelvét tette a közigazgatás és törvényhozás hivatalos nyelvévé. Ebben nem volt semmi törvénytelenység, és semmi igazságtalanság a másnyelvű nemzetiségekkel szemben. Ezek is belátták, hogy egy soknyelvű országban végre is csak egy lehet a hivatalos nyelv, és hogy ez Magyarországon nem lehet más, mint a magyar.

A harcz veszedelmének oka sokkal mélyebben keresendő, jelesen az európaszerte felébredt nemzeti eszme helytelen alkalmazásában és a magyarosítás módjának túlhajtásában. Legjobb barátaink sem állíthatják, hogy ezen okok keresésében valami nagy buzgalmat fejtettünk volna ki; még kevésbbé azt, hogy a nemzeti haladás feletti lelkesedés korában kellőleg mérlegeltük volna európai helyzetünk veszedelmes voltát. Széchenyi volt az első magyar politikus, a ki a nemzetiségi kérdést európai magaslatról fejtegette; úgy hogy bátran állíthatjuk, ha a magyar államférfiak többsége úgy fogta volna fel a magyar nemzet hiva-

tását és másnyelvű népekhez való viszonyát, mint Széchenyi, akkor 1848-ban nem került volna összeütközésre a dolog.

Végzetes rövidlátásnak tartotta ő mindig, hogy a magyarok a francia forradalom leverése után Európaszerte támadt lelkesedésben nem látták a nemzeti eszmének egyetemes hatását és azt a természetes törekvést, hogy az egynyelvű vagy rokonnyelvű népek egyesülni kívánnak a kulturális haladás erélyesebb előmozdítása céljából. Egyesek gonoszságának tartották azt, a mit az eszmék erősebb hatása idézett elő. A mi az egynyelvű országokban természetes tünemény volt, azt a soknyelvű Magyarországon is egyszerű kérdésnek tekintették. Pedig ez a felfogás végzetes következményeket hozott nemzetünkre. A hazában létező nemzeti-ségek II. József korától fogva, de különösen Napoleon francia császár leverése után, erősen lelkesedtek anyanyelvők és nemzeti-ségek kifejtéséért. Irodalmuk éppen abban az irányban fejlesztett, mint a magyar irodalom; ugyanazon eszközök vették fogatba, mint a magyar nyelv terjesztése körül. A dakoromanizmus és a panszlaviszmus nem «rejtegetve» és nem a «titok fátyola alatt» terjesztetett, mint azt Horváth Mihály állítja; hanem nyíltan és szabadon. A baj csak az volt, hogy a magyar államférfiak nem vettek róla tudomást, csak akkor, mikor már veszélyessé kezdett válni a magyarosodásra nézve. Akkor is kényelmesebb és népszerűbb szerepnek találták az ellenfelet gyűlölni, mint megismerni és saját érdekeiknek megnyerni.

Ki törődött volna az oláhok, tótok, horvátok és rácok irodalmával? Ki méregette volna a hatást, melyet azok, a nemzetiségi eszmének mindent átható erejétől felvillanyozva, a népre gyakoroltak! Akár kicsinylés, akár megvetés, akár önbálványozás és túlzott önérzet volt az ok — most ne keressük, — de tény, hogy senki sem törődött vele.

Pedig az oláh, horvát és tót írók éppen úgy lelkesedtek nemzetiségükért, mint a magyarok; históriájukat épp oly túlzott nemzeti célzattal mivelték, mint akár Horvát István a magyart. Az erdélyi román nemzetiségi korifeusok mindent elkövettek, hogy a római származás hizelgő és felemelő elméletét általánosan elismertessék. Hórárt és Kloskát úgy szerették feltüntetni, mint a román nép szabadságának hőseit. És mivel akkor Erdély külön nagyfejedelemséget képezett, természetesnek találták azt az eszmét, hogy a szerintök hajdanában Dáciában lakott román nép, melyet a középkor három részre (Erdélyre, Oláhországra és Moldvára) szakított, újra egyesíttessék; de természetesnek találták azt is, hogy az ezen egyesülést akadályozó magyarokat gyűlöljék, és úgy tüntessék fel, mint képzelt szabadságuk ellenségeit. Wesselényi hiába figyelmeztette honfitársait e jelenségekre; hiába mondta, hogy törődni kellene a románok jó irányú művelődésével. A magyar közvélemény egyszerűen «agyémnek» jelentette ki aggodalmait.

Nem kisebb veszedelem fenyegette a magyarságot a szlávok részéről.

A szláv nemzetiségek Oroszországban látták azt a hatalmat, mely hivatva van a szláv népek egyesítésére. I. Miklós csár nem csinált titkot abbéli törekvéséből, hogy a szláv eszmét elfogadtassa, és hogy az Európában levő különféle szlávoknak öntudatát és jövőbeli nagyságuk iránti reményeit felébreszsze. Költők és történetírók itt is nagy szerepet játszottak; műveik lelkesedést ébresztettek mindenütt, hol a szláv nyelvek valamelyikét beszélték.

Csehországban a bécsi kormány ellen éppen oly nagy visszahatás támadt, mint Magyarországon. Ott is, mint itt, nyelv-tudósok, költők és historikusok nyitják meg az újabb irodalmi mozgalmat. A gr. Sternberg testvérek a magyar Széchenyiek szerepére vállalkoztak saját hazájokban. Dobrovsky, Jungmann, Schaffarik és Palaczky már nemcsak a csehek, hanem a magyarországi tótok számára is írnak. Kollár «Slávy Dcéraja» cseh nyelven van írva, és hihetetlen hatást gyakorol különösen a fiatalabb nemzedékre. Irodalmi egyesületek támadnak, a hol a panszláv szellemű iratok lelkes fogadtatásban részesülnek. Az anyanyelv művelésén kívül — úgymond — magasabb cél is létezik, mely felé törekedni kell, s ez: a nemzeti érzület ébresztése. Nincs a világon más nemzet, mely a maga nyelvét és hatalmát oly messze vidékre tudta volna elterjeszteni, mint a szláv. Egy célra kell egyesülni, és testvérekül együtt törekedni egy szebb jövő után.

Ilyen tanokkal volt teli a Magyarországon lakó szláv ifjúság. Erősen támogatta ebben a horvátországi fiatalság is. Az illyrismus nem volt egyéb, mint a déli szlávok egyesítésére célzó politikai irányzat, mely szintén a nemzeti szellem és öntudat ébresztése által lett hatalmassá és — veszedelmessé. Gr. Draskovics János oldala mellett Gáj Lajos veszi kezébe a vezetést; és a politikai sajtó útján olyan hangulatot ébreszt, mely végre is Magyarország ellen irányul, és a százados történelmi kötelekek felbon-tására vezet.

Ily áramlatokkal szemben valóban a legnagyobb elfogultság kell ahhoz, hogy valaki a magyar törvényhozást okolja a másnyelvű nemzetiségek felbujtásával. Mindazáltal a magyarságnak két nagy bűnét nem lehet figyelmen kívül hagyni. Az egyik azon nagyfokú politikai vakság, melynél fogva nem látta vagy legalább kevéssé nem méltányolta a körüle szemlátomást növekedő nemzetiségi veszedelmet; a másik pedig azon tapintatlanság, melyet a magyarosítás körül napról napra elkövetett, és melyért Széchenyi oly keményen és állandóan ostromozta nemzetét.

Ezzel fejtegetésünknek azon legérdekesebb s egyúttal leg-

nehezebb fejezetéhez jutottunk, mely őt — a legmagyarabb államférfiút, a legnagyobb magyar hazafit — éles ellentétben tünteti fel az úgynevezett magyar közvéleménnyel.

Önkénytelenül azon kérdés merül fel itt: vajjon lehetséges-e az, hogy Széchenynek a magyar politika ezen legvitálisabb kérdésében nem lett volna helyes ítélete? Vajjon igaz-e, hogy félreismerte kora irányát, és hogy a chauvinismus elleni kifakadásai csak beteges izgatott kedélyhangulatának időszakos kitérései voltak?

V.

Mielőtt a fölvetett kérdésre határozott feleletet adnánk, néhány rövidke szóval ki kell emelnünk azt a nagy fordulatot, mely a magyar politikában az 1839/40-iki országgyűlésen beállott.

Széchenyi teljesen biztosítva látta a magyar nyelv és nemzetiség jogait. Meggyőződött arról, hogy a kormány, mely a sajtó szabad kezelése miatt elfogott hazafiak szabadonbocsátása után karöltve akart haladni a nemzettel, nem áll többé a reformok útjában, sőt azokat előmozdítani hajlandó. Örömmel látta, hogy «hazánk némely leghívebb, de egyszersmind legegészségesebb velejű fiai felfogván nemzeti létünk diagnosizálásának megváltozását, bátran kimondák, hogy az *agitációnak szüksége ideig-óráig megszűnt!*» Ebből azt következtette, hogy bekövetkezett a csendes alkotásoknak áldott időszaka, melyre oly nehezen várt.

Sok eszme volt elvetve, sok reform megkezdve, melyeknek sikere lényegesen a kormány jóakarától és a nemzet magatartásától függött. Széchenyi rettegett minden további agitációtól és a régi sebek felszaggatásától, s a hazafias aggodalom gondosságával akart elhárítani minden izgatást és minden összeütközést. Sohasem tévesztette szemei elől kitűzött nagy feladatát; a bölcs óvatosság és kimért egyenesség útján haladva, a közélet lázas küzdelmei között a csillapító és közvetítő hálátlan szerepére vállalkozott. Egyfelől kötelelességének tartotta a kormány törvénytelen vagy tapintatlan eljárásai ellen erélyesen felszólalni; a börtönbe zárt Kossuth családjának segélyezésére ezreket gyűjteni és Wesselényi kiszabadításáért fáradozni, s ugyanakkor másfelől vissza akarta tartani az ellenzéket a túlzásoktól és «oly lépésektől, melyek az erőtan szoros törvényei szerint nem az önkény, de a szabadság bukását vonnák magok után».

Természetes, hogy ily közbenjáró szerepében gyakran kellett ellentétbe jönnie az uralkodó ellenzéki közvéleménnyel, mely a politikai «martirokat» élénk ovatiókkal fogadta, és a kormánynak még helyes intézkedéseit is vakon elítélte. Fájdalom, azt is elítélte, a ki a kormány intézkedéseinek védelmére kelni, vagy az agitatio áramlatának ellenszegülni merészelt.

Széchenyi bírt a szabad szó kimondásának bátorságával, még akkor is, ha az népszerűségének feláldozásával járt. Így került azon tragikus helyzetbe, mely neki annyi keserűséget okozott és mely további küzdelmeit oly meghatóvá és tanulságossá tette. Kortársai között magasan állva, tisztább szemmel nézett a nemzet fejlődésének jövőjébe, mint azok; és rettegett minden convulsiótól, mely ezt a jövőt kockára tenné.

De minden lehető bajok közt leginkább félt a hazában levő és már-már felingerült nemzetiségek *harczától*, mely a fajgyűlölet olthatatlan tüzétől élesztve, a magyarságnak könnyen végromlását idézhetné elő. Világosan állott előtte a helyzet, hogy a magyar földön élő nemzetségek, ha legyőzetnek is, avagy ha a nemzetiségi eszme diadalával új alakulások következnenek be, találhatnak segítő rokonokra Európában. De hol keressen részvevő rokont a magyar?

Széchenyi ily viszonyok között nem ok nélkül félt attól, hogy a magyar nemzet a belháború dicstelen posványába fog elveszni, és hogy még az a vígasztalása sem marad meg, melyet Vörösmarty költői lelke a nemzeti temetkezés nagyszerűségéről jósolt meg neki.

Nem is mulasztotta el fölemelni szavát az előrelátott veszedelem elhárítására — az itt-ott mutatkozó chauvinismus ellen.

Keserves küzdelmeinek megérthetése czéljából föl kell vetnünk előbb a kérdést, hogy miben nyilatkozott ekkor a magyar chauvinismus?

Mindazon rossz tulajdonokban, melyeket Széchenyi kezdettől fogva a magyar faj veszedelmének és a civilizatio akadályának tartott, t. i. az európai viszonyokat nem ismerő tudatlanságban, a rosszul értelmezett üres hazafiaskodásban, a más nemzetiségek iránt tanusított gőgben, türelmetlenségben és erőszakos magyarosításban.

A nemzeti közhangulat még mindig az «extra Hungariam non est vita»-féle elveknek kedvezett. A nemzet észrevétlenül belelovagolta magát azon veszedelmes hazafiaskodásba, mely a magyar nyelvet a hazafisággal azonosítván, a magyar nyelvet nem értő honfitársakat, bármily érdemeik lettek legyen az ipar és tudomány terén, rossz hazafiaknak nyilvánította; a született magyarokat pedig kétségtelen hazafisággal ruházta fel.

Széchenyi nem azt az olcsó hazafiságot követelte, mely a haza nevét folyton a nyelvén hordolta, hanem azt a cselekvő hazafiságot, melyben a magyar érzelem és tett szoros összhangban nyilatkozik. Ő volt az első államférfiú, a ki a magyartól azt követelte, hogy igazi magyar hazafi legyen, ne csak nyelvileg, hanem tetteiben is. A magyar ember elhitette magával, hogy a ki magyarnak született, azt nem kell hazafiságra oktatni, mert

az már kész hazafi. Közvélemény szerint az volt az igazi jó magyar hazafi, a ki az országgyűlésen, a megyén, a közebédeken tüzes, hazafias szónoklatokat tudott tartani, a ki hivatalt nem vállalt, a ki szidta a kormányt és dicsőítette az ősök tetteit. Az osztrákok, panszlávok és dakorománok iránti gyűlölet nagysága — a tiszta hazafiság mértékének tartatott.

Széchenyinek egészen más fogalmai voltak a magyar hazafiságról.

Ő a hazafiságot nem tévesztette össze a magyarsággal; «mivel — úgymond — a szólás még korántsem érzés; a nyelvnek pengése még korántsem dobogása a szívnek, és ekként a magyarul legékesebben szóló is korántsem magyar még». Ő a magyart magasabb hazafiságra akarta emelni. Oly ideált állított fel, mely csak szellemi és erkölcsi tökély által érhető el; mely öntudatosan a kultura eszközeivel lelkesen, okosan és tervszerű tevékenységgel valósítható meg, s ekként a magyarnak azt tűzi ki feladatául, hogy igyekezzék nemzeti egyéniségét kifejtetni s Magyarország erejét befelé, tekintélyét és jóhírnevét kifelé terjesztetni és gyarapítani.

Ehhez képest, belső felháborodással fordul el a külsőségekben nyilatkozó, üresen pengő sarkantyús hazafiságtól. Híres akadémiai beszédében, rámutatván az olcsó hazafiak tényeire, felkiált: «Őh dicső hazafiság, te az egek legnemesebb magzatja, ki a halhatatlanok sorába emeled az agyag fiait, mennyi rút, mennyi aljas bűvik tisztes palástod alá, s hány ocsmány szégyenfi, mert ajkán nemzeti szó peng, ékeskedik czímeddel!

«Valljuk meg — folytatja ő — hogy tán nincs ország e földön, hol annyira össze volna zavarva a hazafiságnak magasztos eszméje a hazai nyelvvel, mint Magyarországbán, hol nem egy gyalázattal megrakott, erkölcsi fekélytől rossz szagú vérrokonunk . . . nem ritkán a legjobb hazafiság hitelében áll, egyedül azért, mert magyarul jól perog a nyelve, s ügyesen tudja viselni magyar szerepét; mintha a hazafiságnak e küljelei már elégségesek volnának a hazafiság legveszélyesebb mirigyeit eltakargatni. Ez nem egyéb, mint velő elibe tenni külsőt, lényeg: elibe színt, élet elibe halált! Nincs elidegenítőbb, nincs visszataszítóbb és méltó antipathiát gerjesztőbb valami, mint az üres, nyavalyás, bűnös kebelre rámozolt hazafiság. . . »

Ismétli, hogy a magyar szó még nem magyar érzés. Az ember, mert magyar, még nem erényes ember; és a hazafiság köntösében járó még korántsem hazafi. S hány ily külmázos dolgozik a haza meggyilkolásán, ki mert éppen nincs más tulajdona és a vak hév által mégis felhőkbe emeltetik, azoknak hazafiságát is gyanússá teszi, homályba állítja, sőt ellenök antipathiát és gyűlöletet szít, kik szeplőtlen kebelrel a honszeretet legtisztább

szellemében kapcsolvák vérünkhöz! S íme, ez a főoka, miért nem képes a magyar civilisatio sympathiát s hódító közvéleményt gerjeszteni a külföld előtt.

* * *

Természetes, hogy a ki a hazafiságot ily magas szempontból fogta fel, az nem helyeselhetne nemzetének a másnyelvűek iránt tanusított gőgjét, türelmetlenségét és erőszakos magyarosítását sem.

Hogy minden európai állam a nyelvek különféleségének megszüntetésére, a heterogén elemek egyesítésére s lehetőleg háborítlan *egységes* nemzeti fejlődés biztosítására törekszik, az igen természetes. Ezen törekvés felett ma már senki sem ütközik meg. De az bizonyos, hogy e cél elérésére kivált oly országban, melyben a másnyelvűek többségben vannak, legrosszabb eszköz a türelmetlenség és az erőszak.

A harminczas és negyvenes években a magyar nyelv terjedése kétségtelenül óriási haladást tett. Iskola és egyház, közigazgatás, törvénykezés és törvényhozás elismerték hivatalos tekintélyét. A honalapítás óta lefolyt összes századok alatt nem történt annyi a magyar nyelv érdekében, mint azóta, hogy Széchenyi a magyar nyelv és a tudomány terjesztése és művelése ügyében felszólalt. Teljes joggal lehetett remélni, hogy a magyar szellem rövid idő alatt megtermi gyümölcseit.

Fentebb kimutattuk, hogy Európának minden nemzete és nemzetisége hasonló lelkesedéssel karolta fel saját nyelvét, és hogy a jövőre nézve mindenik saját nemzeti és politikai nagyságáról ábrándozott. A nemzetiségi eszmének illetén kifejlődése természetesen ellentétbe jött a történelmi fejleményekkel, és mindazon országokban, melyeknek különféle nyelvű lakossága volt, súrlódásokat idézett elő. Így Magyarországon is.

A legnagyobb tapintatra, türelemre és bölcseségre volt tehát szükség, hogy a célba vett magyarosítás békés úton és természetszerűen végbevitethessék. Fájdalom, a fajszeretet és a tett haladás feletti nagy lelkesedés sokakat túlzásokra ragadott. A nemzet százados mulasztását egyszerre akarták kipótolni; és azt kívánták, hogy Árpád nyelvét a hazában lakó minden nép egyszerre elfogadja, tisztelje és tanulja, — és ebbeli buzgalmukban megfélelkeztek a természetnek azon törvényéről, mely szerint minden csemete csak hosszú éveken át nőhet erős lombos fává, az is csak úgy, ha fejlődésében meg nem sértetik, vagy «el nem tapostatik». Megfélelkeztek arról, hogy «az egyszerre teremtés a nagy Isten dolga; az ember csak úgy, mint a hangya, fáradhatatlan hazafias munkásság és nem felhevülés által emelheti a hont magasabb fokra.»

De a magyar büszkeség szenvedélylyel követelte a más nyelvű népeknek gyors megmagyarosítását. Országsszerte visszhangzott a költő éneke, hogy:

Minden ember legyen ember és magyar,
Kit a föld hord és egével betakar!

Széchenyi, a mily örömmel fogadta az általános lelkesedést, melyre az ő eszméinek szüksége volt; oly rettegéssel és hazafias aggodalommal nézte azt a jelenséget, hogy a magyar nem tud mértéket tartani, hogy a költő szavait nagyon is betűszerint értelmezvén, túlhajtott jóakarattal mindenkiből magyar embert akar formálni, s ezáltal önmaga ellen ingerli a másnyelvű honfitársakat.

Nem tudta helyeselni, hogy a magyar, a ki századokon át maga sem becsülte meg, s maga sem művelte kellőleg a saját nyelvét, ezt most egyszerre, minden átmenet nélkül, kellő iskolák és tanítók nélkül akarja a másnyelvűekkel elfogadtatni. Politikai rövidlátásnak és hazafiúi bűnnek tartotta azt, hogy a nemzet sorsába befolyást gyakorló magyarjaink az erősen nyilatkozó szlavizmus- és dakoromanizmusnak lélektani alapját és hatását kellőleg felfogni és méltatni nem tudták, s felületes felfogásukkal azokat, kik anyanyelvük védelmére, vagy magyar nyelvbeni járatlanságuknak igazolására merészelték felszólalni, egyszerűen gonosz lázadóknak és a magyar nemzet ellenségeinek nyilvánították, a kikkel röviden és könnyen véltek elbánhatni. De különösen felháborította őt utazásai közben a vidéken tapasztalt azon hangukat, mely úgyszólván közmondássá tette, hogy «a tót nem ember», a német «hunczut», az oláh és rácz «barom», a kikkel emberileg bánni nem lehet. Naplójában említi, mily fájdalmasan esett gr. E. D. szájából hallania, miszerint Erdélyben «csak a magyar tekinthető embernek, az oláhhall nem lehet másként, mint barommal bánni».

Széchenyi az ily tapasztalatok alapján még 1835-ben, mikor a magyar nyelvnek a holt latinak helyébe való behozataláról volt a szó, ellene nyilatkozott az erőszakos magyarosításnak, és a másnyelvűek bántalmazásának. «Hazánkban — úgy mond — a magyarokon kívül négy főtörzsök lakik: tót, német, oláh és rácz. S azok, mik a nyelv végett itt-ott történtek, őket ellenünk felingerelték. Én nem is tudok *otrombább* methodust, mint midőn saját természetünket erővel másokra akarjuk rátolni; a kiket magunkhoz kellene édesgetnünk, azokat izetlen keserű eszközökkel nógatják siker nélkül, igazságtalanul».

Nézete szerint jogosan és méltányosan csak azt lehet kívánni, hogy Magyarországon magyar legyen a hivatalos nyelv, de a családi szent körbe avatkozni nem szabad. «A ki többet

kíván, az a természeti jogot támadja meg: a ki kevesebbet, az megelégedezik arról, hogy a magyarnak csak itt van egyedüli hazája».

VI.

«Világ» című dolgozatában többször tér vissza a másnyelvűek beolvasztásának kérdéséhez.

«Magyarosítani! De mikép s mily eszközök által? Ez a nagy kérdés. A világon minden csak superioritásnak enged; ez szoros tudományi törvény, s a magyar szinte mindenben csak tanuló lehet, tanító csak igen kevésben. Ki kell tehát tisztítani előbb a magyarságot minden szennyezből, hogy elfogadható s idővel követésre méltó is lehessen . . .

«Hanem ezt megint mi módon valósíthatni meg oly hazában, hol annyi az előítélet s oly kevés a valódi élettudomány? Nemzetiségünket, szokásainkat fejletlen találtuk. Tudományban, mesterségben, művészetben iszonyú hátramaradásunkat tapasztaltuk; az ország szegénységén megijedtünk, s azt voltunk kénytelenek megvallani, hogy akármit tekintünk is, a lelki s testi műveltség egész körében mindenben nagyon hátravagyunk, ámbár egyszersmind annyi fiatalságnak, erőnek, észnek és fogékonyságnak vettük észre csallhatatlan jeleit, hogy előmenetelünk közelségét világosan láttuk magunk előtt».

Ez a remény sarkalja őt a további tevékenységre; ez buzdítja a nemzetiség, a magyarság kifejtésére; de mindig azon figyelmeztetéssel, hogy mindig szemeink előtt lebegvén, hogy *magyarok* vagyunk, arról se feledkezzünk meg soha, hogy egyszersmind *emberek* vagyunk.

«*Magyarosítani és egyesíteni!* im ez vala mindig szemünk előtt; mert ez vagy semmi más fogja emelni urunk hatalmát s honunk állapotát egy magyar fejedelemhez és egy magyar nemzethez illő s méltó magaslatra» . . . Nemzetiség, hazaszeretet az a titok, mely mindent *egyesít!*

«Karunk soha sem legyen fegyverkezve alacsonyabb helyen álló honfitársaink elnyomására . . . mert ő is honfitársunk; de használjuk fel kifejtésére inkább minden tehetségünket, hogy mint mi, ő is szívdobogva s örömtelve harsoghassa fel az egekbe: nekem is van hazám! . . . A sértő privilegium jó sikerrel többé nem vihat a természet törvényei ellen . . .

Látni való, hogy Széchenyi lelke előtt a népek egyesítése, testvéries egyetértése lebegett, mint eszmény. A magyarság terjesztését értelmesség, szellemi superioritás által vélte egyedül eszközölhetőnek. Azért önkénytelenül keserű gúnnyra fakad, mikor látja, hogy a magyar saját gyengeségeit, hátramaradását elismerni

nem akarja, s más népekre lenézően tekint Gúnyolódása és szatirája sokaknak fáj, mert elevenre talált.

«Magyar nyelvünk s magyarságunk hitelét — úgymond — vajjon mi alapítsa meg fejedelmünkénél, vagy országunk oly külön nemzetiségű testvérakosainál?

Tán szép egyetértésünk, melyben élünk; azon tisztelet s barátság, mely a nemest köti a mágnáshoz és viszont; azon szeretet köteléki, mely e rendeket a polgársághoz és parasztsághoz oly erősen szorítja és viszont; azon dicső türedelem, mely külön vallásainkat szinte egy testbe s lélekbe egyesíti, vagy mely soha nem engedi az irigység azon tűzét fellobbantani, mely a gyarló emberi kebelt oly emésztőleg égeti, ha más emelkedik fölibünk, ha más lép közelebb a fejedelmi székhöz? Vagy tán szebb szokásaink s divatink vessék meg a magyar nyelv hitelét, minthogy azok a csinosulandó nyelvnek előjelei vagy együttjárói?

Tán liberalitásunk és azon minden gőg és erőlködés nélküli bánásmódunk, mely által ügyünket másokkal kedveltetni s megszerettetni és őket hozzánk csábítani kívánjuk?

Víz, tódulj a hegyre; kő veszítsed el földhöz vonzó súlyodat; természet bomolj ki öröki sarkaidból: miért nem kívánjuk, miért nem sürgetjük parancsolólag inkább ezt?

Mondjunk le csak képzeleteinkről; hasonlítsuk magunkat össze más nemzetekkel; nézzük a nagy következtetést, ítéljünk azután, és piruljunk; ne oly nagyon azonban magunkért, mint inkább kötelességelejtette s a természet útjából kitért elődeinkért, mert mi a mindig növekedő méregnek ellenállhatatlanul ragadva, mai nyomorink, szegényeink közé legfőképp az ő hibáik, az ő vétkeik által bonyolítottánk, s ma keservesen azok után bűnhődünk.

«Valóban önkecsegtetés nélkül ily szerencsétlen eljárások következtében nagy sikert nem várhatunk! Nem is volt minden kedvező jelek mellett nemzeti létünk oly nagy veszélyben még soha, mint most. Mert ezelőtt csak szenderegtek inkább s nyugodtan vesztegeltek honunkban az egymás elleni hatások és erők, midőn most ébredtebb s nyilvános surlódásban van a kicsi, gyenge nemzet a minden nap növekedő s nagyobb erőre emelhető külfatások és külérők elsőbbségeivel.»

«Ezelőtt magyarságunkért nem tettünk semmit, vagy legalább nem eleget; ez vala legfőbb hibánk. Most pedig az, hogy érte alig, de ellene cselekszünk s eszközünk untiglan. Hosszas álmunk utáni ijedtségünkben, hogy nemzeti létünk minden saját-ságaiból majd majd kivetköztettünk, *rögtön akarjuk* helyrehozni azt, mit elődeink *nyolcz század* alatt mulasztottak el. Jóllehet mindent csak léptenkint látunk a természetben fejlődni, magyarságunkat mégis máról holnapra valami csuda által akarjuk

emelni; elaljasodásunk közt magunk szállítottuk le s hová megint csak mi emelhetjük fel — *egyedül ezen feltételek alatt*:

Ha a magyar nyelvet minden kiméléssel, egyedül s csak szorosan a latin helyibe állítjuk; se nagyobb, se kisebb kört annak adni nem kívánván, mint politikai és iskolai tekintetben ez foglalt.

Ha ennél szigorúan megállván, mindenkit háborítlan és szabadon hagyunk, valamint vallása, úgy nyelve, szokási a nemzetiségi sajátságainak gyakorlásában; végre

Ha tántoríthatlan egyességben szokásainkat nemesítjük, értelmünket tágitjuk, alkotmányunkat feudális szennyeiből kitisztítjuk, anyanyelvünket mindinkább és inkább kiképezzük s csinosítjuk, — szóval, ha ügyünket annak józansága és szépsége által megkedveltetjük.

Ki ennél kevesebbet vagy többet akar, az vagy a nemzeti-ség jogait felejté el, vagy az emberiség igazait támadja meg.»

Ezek voltak Széchenyinek elvei és nézetei a magyar nemzetiségről és annak terjesztéséről 1840-ig, vagyis Kossuth lapjának megjelenéséig. Azontúl nem ugyan irányelve, de modora és hangja változik; élesebb és szenvedélyesebb lesz a szerint, a mint a veszély fenyegető alakját közelebb vagy távolabb látja nemzetétől. Lássuk ezt a következő fejezetben.

VII.

Széchenyi életében és működésében nagy forduló pont Kossuth fellépése.

Csakhamar borzalommal tapasztalta, hogy az általa remélt «csendes alkotások» helyett a hazafiság szent nevében a legvakmerőbb izgatás folyik, hogy az ő egykori tervszerű agitatori szerepét kevésbé higgadt és a nép kegyét hajhászó férfiak kezdi átvenni. A közvélemény maga is megérezte a népszerűség hatalmát. Kifogyhatatlan lett új meg új reformeszmék felvetésében a nélkül, hogy azok életbeléptetésének feltételeit tanulmányozni vagy biztosítani akarná.

Leginkább megdöbbenette pedig Széchenyt a Pesti Hírlap szerkesztőjének irmodora és hatásos agitálása. Egyszerre szemben találja magát Kossuthtal, ez új meteorral, az ellenzéki köznemes-ség kedvencz férfiával, aki csak nem régen a szabadság és alkotmányosság eszméiért börtönt szenvedén, most a martírom-ság dicsfényében tűnt fel, és mindent magával ragadó fényes szónoklataival rövid idő alatt a magyar közvélemény vezető-jévé lőn.

Széchenyi erősen meg volt győződve a felől, hogy Kossuth a nemzetet forradalomnak vezetendi, ha vagy ő maga vissza nem

lép az ügyek vezetésének éléről, vagy a közvélemény nem idegenedik el tőle. Erre figyelmeztette a nemzetet «Kelet népe» című dolgozatában.

De a nemzet többsége nem hallgatott rá; sőt barátainak nagy része is a rohanva haladók táborába ment Bekövetkezett, hogy

«Nem ügyelénk többé a vezér szavára.
Kik műve által lettünk magyarok —
Mi napha néző szárnyas Ikarok!»

Szavait elébb nem hitték, utóbb kicsinyelték, — végre kielégíthetetlen ambíciónak és beteges izgatottságnak tulajdonították. Pedig nem ideges ingerültség, nem beteges képzelődés, hanem a viszonyok mély felfogása, ellenfele politikai jellemének átértése, a közvélemény kórtüneteinek s arányainak mély észlelése, végre a forradalmi tömegek vak szenvedélyeinek ismerete volt az, a mi őt a megdöbbentő jóslatok mystikus alakjává tették.

Előre látta, hogy az a túlbuzgóság és erőszakos eljárás, melyet a magyar nyelv terjesztésében sokan tanúsítanak, a fagyűlölet átkát és a belháború veszedelmét fogják rázúdítani a nemzetre, s ezzel az ő eddigi hazafias működésének minden eredménye megsemmisül. A «Kelet népében» kifejtett aggodalmainak ismételtén kifejezést adott a napi sajtóban, a gyűléstermekben, — és különösen azon híres akadémiai elnöki beszédében, melyet 1842. év végén tartott, s melyben éles szavakkal, de bámulatos mély belátással fejt ki egész nemzetiségi politikájának rendszerét.

Nem az a mesteri rajz vonja itt magára különösen figyelmünket, melyben az Akadémiának nagy nemzeti hivatását vázolja: sem az, hogy a hazafiság fogalmát elválasztja a nyelv és nemzetiség fogalmától és kikel a más nyelvűek iránti türelmetlenség ellen. Ezt megtette már másutt is, kisebb-nagyobb sikerrel.

A mi e beszédben megragad és bámulatunkat különösen felidézi, az a korát megelőző azon elmélet felállítása, mely a fajkiválasztás történelmi jelentőségét fejtegeti, és az az erős meggyőződés, melynél fogva «axióma tisztasággal» látja nézetének kirekesztő helyességét. Szinte megdöbbentő lelkünket az a prófétai lélek, mely az ő agyának mindent átható munkássága és a viszonyok mérlegelése folytán megérzi, megsejti és megmondja a közelgő veszélyeket.

A mit Darwin és Hückel újabb tanai után Buckle, Spencer, Mill Stuart és Taine a nemzetek történetére vonatkozólag mint általánosan megállapított elméletet alkalmaztak; azt Széchenyi bővebb bölcsészeti szaktanulmány nélkül, egyedül saját nemzetének léte és felvirágzása által ösztönöztetve, bámulatos emberismerete alapján, már régebben nemcsak hirdette, hanem alkal-

mazni is óhajtotta. A nemzetiségek közötti harczot úgy fogta fel, mint természetes küzdelmet a létért, mely küzdelemben azé lesz a győzelem, a ki a legtöbb értelmi súlylyal bír, és a ki legügyesebben tud alkalmazkodni a változó létviszonyokhoz. A történelemből és a tapasztalásból látta, hogy minden erőteljes népben, ép úgy mint az egyes emberekben, megvan a terjeszkedési hajlam; ha több ily hajlamú nép kerül össze, előáll a létért való küzdelem, mely lehet csendes, lehet erőszakos; de a győzelmet csak a magasabb kultúra, nagyobb vagyoni és észbeli erők, a tökéletesebb intézmények biztosíthatják. Rendkívüli éles elméje észrevette, hogy a nemzetek versenyében a gyengébbek elhullanak, mint a rostára vetett magnak apróbb része; az erősebbek pedig a további versenyben előmozdítják a haladást és a tökéletesedést, s önként magokhoz vonzzák a gyengébbeket.

Vajjon nem a legmodernebb történészek és a legkitünőbb állambölcsészek tanait látjuk-e kifejezve azon tételében, mely szerint a magyar nemzetiség diadala csak értelmi felsőség által vívható ki. «Mert valamint egyetlen egy kiképzett emberi velőben több magához vonzó, több magába olvasztó erő van, mint ezer üres vagy zagyvateli főben: éppen úgy terjesztheti a nemzetiséget is egyedül az értelmi felsőbbség és semmi egyéb.»

Erkölcsei felsőbbség mindig s mindenütt győzött az erőszakon. Még Khina félénk népe is magába olvasztá győzőjét, a hajlatlan tatárt, mert nagyobb értelmi és erkölcsi előnnyel bírt hódítója felett.

Széchenyi, hogy elméletét a magyarosításra alkalmazva, mennél világosabbá tegye, a következő példát hozza fel magyarázatul:

«Képzeljünk magunknak habár csak egy millió főből álló nemzeti családot, melyben annyi értelmi súly, polgári erény, szép szokás, ízlési varázs, kiművelt tudomány, életbölcesség, gyakorlati tapintat s több efféle *elsőbbség* volna felhalmozva, . . . hogy mintegy bölcseje s kincstára lenne minden emberi találmánynak és előmenetelnek, intézményeinek jótékony voltát kiki egyaránt éldelhetné, szóval: melyről értelmi felsőbbségénél fogva azt lehetne mondani: az *oknak népe*. S meg kell engednünk — hahogy az emberiség előmeneteli vágyát kérdésbe venni nem akarjuk — mikép *ily ideál-népben lassankint mindannak el kellene olvadnia, a ki azzal szorosabb érintkezésbe jő*. Maga magától, s a nélkül, hogy tolakodó volna, nőne s terjedne az; mert midőn mindenben mintául szolgálhatna . . . természetes, hogy lassankint mindenben utánozva is lenne, s ekkép mind nézeteit, mind szokásait, s ezekkel múlhatlanul érzelmeit is . . . azokra ruházná, kik vele érintkezésbe jönnek, mi által nyelve is terjedne. Ébredjen csak egyszer érzet, s bizony annak tolmácsa, a rokonhangú szó sem marad el sokáig.

Képzeljünk magunknak ily ideál-népet, s kérдем: nem leszünk-e kénytelenek megvallani, mikép ilyesben határ nélkül több olvasztó varázs rejlének, mint bár 40—50 millió fejletlen s tudatlan egyajkúban; s hogy e szerint minden nép, és így a magyar is, sokkal nagyobb olvadási veszélyben van, ha minőségi súlylyal jó érintkezésbe, mintha egyedül a nagy számmal volna dolga, mely eláraszthat, feldúlhat, sőt meg is gyilkolhat; de felolvasztani, megsemmisíteni soha sem képes; midőn más részről világos, hogy minden nép és ekkép a magyar is, egyedül minőség és nem szám által olvaszthat más vért magába».

. . . Íme, ez tárja fel előttünk az emberi eseményeknek mult és jelen titkait, hogy *mért* nőttek és olvadtak, s *mért* fog-nak nőni és olvadni a nemzetek. . . A tanulság pedig az: *hogy a mely nép élni akar, annak okvetlenül olvasztói szerepre kell emelkednie*, mert elgyengülése és kora halála ellen e földön nincs más orvosság.

Olvasztói felsőbbbséggel kell bírni. Igen. Ámde bír-e ily olvasztó felsőbbbséggel az, a ki szeretetreméltóság és rokonszenvergesztés helyett kuruzslóként csak külsőre hat, s mert grammatikát tanít, mindenüvé zsinórt varr, s mindent veres, fehér és zölddel eltarkít, már azt hiszi, szíveket bájolt s velőket hódított!? Vagy bír-e az olvasztói elsőbbséggel, ki másban nem tudja becsülni azt, a miért maga követel megbecsülést? Vagy talán az ért e mesterséghez, ki hős ellenét, mert oly lelkesedéssel viv vére mellett, mint ő saját véreért, a helyett, hogy lovagias szellemen magához emelné, pogányilag sújtja, s hirnevét alacsony gyanúval bemocskolni nem pirul? Vagy talán az a mély fel-fogású mester, ki nyughatatlan hevében a magyarságot mostani nyers állapotában . . . mindenkivel rögtön bevétetni akarja? . . .

Nem. A tapasztalás mutatja, hogy azok ütik a legnagyobb csorbát fajtánkon, kik a sokaság lelkesedésétől elszédítve azt hiszik, hogy azt óriási léptekkel mozdítják elő.

Az olvasztó erőt egyedül a *civilizáció* képezi, melyen kard nem fog, s mely előtt a legtündöklőbb vitézség is térdre esni kénytelen. Az erőszak elébb-utóbb egyedül saját magának ássa meg sírját. A nemzetiséget nem lehet csak úgy rákenni valakire, mint például meszet a falra, vagy mázat a fazéokra. Parancsunkra senkit sem fog nemzetiségéből kivetközni. Vajjon mi magyarok túrnók-e, ha bármely hatalom akarna bennünket a saját mintájára kaptázni?

Ezen nézetek helyességéről épp úgy meg volt győződve, mint az ellenkező áramlatnak helytelenségéről és veszedelmes voltáról. Sajnálattal látja «mily ezer sajnos tévedések között botorkál sok magyar ezen lehetőleg legfontosabb ügyünk körül». E részben kimondott nevezetes szavai, melyekért ellenfelei megróvták, ezek valának:

«Axióma tisztaságban vélem látni nézetem *kirekesztő helyességét*, midőn másrésről tapasztalni vagyok kénytelen, hogy hazánknek még leghűbb fiai s legkitűnőbb tehetségei közül is többen, mintha nézetem csalódás volna, *felette kevés kivétellel* . . éppen ellenkező úton járnak azon cél felé, melynek eléréséhez szintűgy s oly őszintén kötöm én is fajtánknek megmentését és egykori feldicsőíttetését, mint — teljesen hiszem — ök. *Egyeztető, középutat ez esetben pedig nem látok.*

Mily kínos epedések között nézek én ennélfogva nemzetünk jövő sorsának elébe, kiki elértheti, ki fajtámhozi hűségemben bízik, minthogy egy részét nemzeti ügyünk fölött még mindig halálos fagyban szenderegni látom, és esküdni mernék, hogy bizony ez sem megmenteni, sem magasba emelni nem fogja a hazát; midőn más részről azon irtózatos kép áll előttem, — *és itt lelkesedést merném rátenni, hogy e kép nem tünemény, hanem valóság* — mihez képest mind azon gyönyörű érzelem és szent lelkesedés, mely hazánknek, hála az ég, számra mindig növekedő hű fiaiban buzog, s mi a legnagyobbnak, legdicsőbbnek lehetne forrása, nemcsak nem fogja magasra emelni, de még csak biztosítani sem a hont, sőt egyenesen meggyilkolni azt, előbb mint gondolnók, ha mielőtt késő, legalább vértünk nemesbjei nem okulandnak.»

Látjuk e sorokból is, hogy Széchenyi nézeteinek kirekesztő helyességét oly rendületlenül hitte, mint azok a reformátorok szokták, a kik az eszmék harczában új irányt szabtak az emberiségnek.

De mennél szilárdabb meggyőződése, annál nagyobb bűba merül feje azon tapasztalás felett, hogy alig van magyar ember, a ki ne vetkeznék ki a «kölcsonös méltányosság, sőt az igazság szabályaiból is», ha a magyar nyelv és nemzetiség ügye kerül szőnyegre. Legméltányosabb, legigazságosabb is hajlandó elfelejteni az örök igazságnak soha nem változó azon legelső szabályát . . miszerint másnak soha olyast ne tégy, mit tőle sem fogadnál örömet. S annyira megy az elfogultság . . mikép mindennapi eset . . éppen azok kikeléseit és gyanúsításait hallani legsértőbb változatokban, ha másajkú — egyenesen csak példájokat követvén — önvére mellett buzog, kik legcsiklandósabbak saját nemzetiségük körül. Valóban szomorú, szívrepesztő látvány! Bosszútlan egy hajszalet sem enged fején csak érinteni is. Ámde mást üstökénél ragadni hajlandó».

Kijelenti abbeli meggyőződését, hogy ha ennek a mélyebben gondolkodóknak tapintata féket nem vet: a magyar nem *lesz* . . de rövid idő múlva egyedül e négy betű *volt* fogja illusztrálni valaha létét. Pedig mert a nemzetek békés átalakulási működésében, mikor mindent bár a legkisebb erőszak is ellen-

hatást és egy igaztalanság ezer megbosszulót szül — semmi nem győz, mint egyedül lelki felsőbbtség és az örök való.

Fölötte érdekes Széchenyi beszédének ama része is, melyben a magyar nyelv ügyében hozott törvényeknek nem értelméről, mely világos, hanem *hatásáról* beszél.

Törvényeink — úgymond — egy hajszállal sem rendelték többet, mint hogy a holt latin szó helyébe az élő magyar lépjen, és hogy a közigazgatás nyelve azon faj nyelve legyen, melytől nemcsak az ország nevét vette, hanem mely az alkotmányos létnek is törzsöke. Ennél semmi sem lehet igazságosabb és méltányosabb.

Azonban ne ámitsuk magunkat; vajjon «hazánk főhevesei» csak annál maradtak-e, a mit a törvény parancsolt? Nem tolták-e be erővel a magyar nyelvet oly régi magánegyesületekbe is, melyeknek alkotói nem voltak magyarok? Nem parancsoltak-e szent szónoklatokat intézni magyar nyelven oly hallgatókhoz, kiknek tizedrésze sem vehetné azt lelki táplálékul? És ha valahol idő rövidsége miatt nem hozatott be a magyar nyelv, nem nyilvánította-e «nemzetbosszúló» haragját a nyilvánosság nem egy organuma? S ugyan e mindent egyszerre elárasztani akaró magyar hév nem növekedett-e már annyira, hogy az, ki elég bátor bármily szerényen is emelni szavát... a rossz, a gyáva hazafiság sőt a hazaárulás piszkaival bemocskolásának van kitéve.

A könnyű vérű hazafiak ily túlzásokkal szemben egyszerűen azt szokták mondani, hogy «nem magyar törvény elleniek».

Ez a bökkenő! mondja Széchenyi, fél és bíró egy kalap alatt! Sokan nem sejtik, hogy az «ily kicsiségekben» mi sértés lehet a más ajkú honpolgárookra nézve; nem is akarják tudni, hogy a méltányosság, a loyaltás és a bölcsesség törvénye vajmi sokat tilt, mit a magyar törvény nyilván nem ellenez. Mintha Mátyással valóban kimúlt volna Magyarországból az igazság! A magyar dühre lobbán, ha neki azt mondják, hogy «minden, a mit véreért teszen, csak ürügy, mert a közbirodalomtól való elszakadás lappang kebelében»: ő azonban a más nyelvűeknek saját nyelvük melletti lelkesedését a panszlavizmussal való legocsmányabb czimborasággal kész vádolni.

Nem kénytelen-e látni Magyarországbán minden más ajkú sokkal többet, mint a magyar nyelvnek törvényesítését. «Legyünk végtére igazságosak», kiált fel Széchenyi, ismerjük be, hogy «minden törvény, melynek alkalmazása némelyek által túlhajtatik, az által ellensúlyoztatik, hogy mások által ismét szigorúan meg nem tartatik.»

Nem elég mai időben törvényeket írni; de azok iránt sympathiát is kell gerjeszteni. Mert a túlszigor czéltalan, martyrokat csinál és fanatismust szül. «Szabad-e nekünk magyaroknak minden illetődés nélkül anathemát szórni» olyanok ellen, kik

olyan törvénynek nem hódolnak, melytől természetük visszaborzad? Mi olyannyira kristálytisztak vagyunk-e? Nyúlunk keblünkbe és felelünk őszintén: illik-e, szabad-e nekünk ilyest tennünk, kik pirulásra méltó hanyagok vagyunk törvényeink végrehajtásában, de még azoknak sem engedelmeskedünk mindig és mindnyájan, melyeknek hozatalán nemzeti lelkesedéstől forrott a vérünk . . .

«Valóban akarat ellen is elfordulni kénytelen ily szomorú jelenetektől a kiábrándult s mély bűba sülyed lelke, ha tapasztalja: hová vezethet vak lév és rosszúl fékezett lelkesedés, s hogy egyesek bűnös túlzásai néha mily rossz világba s ferde helyzetbe állítják a nagyközönség legszentebb érdekeit.»

Elismeri, hogy a magyar nemzetiség terjesztésére és nemesítésére mindenki kész vagyonát is áldozni; ámde azt — úgy mond — soha el nem érjük, ha csak *lelki felsőbbség által nem!*

Erre kell törekednünk; ebben van a titok, mely megmutatja, *miként menthetjük meg fajunkat a bukástól, s miként emelkedhetünk nagy, hatalmas, dicső nemzetté. Felsőbbség által vagy sehogysen!*

Valóban bámulatos ez a mély gondolkodás, önzetlen, tiszta hazafiság és mindenek felett az az erkölcsi bátorság, melynél fogva szembeszállott a mindent magával ragadó közszellemmel.

Teljes tudatában volt annak, hogy a rajongássá fokozódott nemzeti szellemet és lelkesedést a hideg értelem és okosság szavával kijózanítani nem lehet. Azért mondja beszéde végén e szavakat: «Nem vagyok oly botor hinni, mintha előadásom csak fogékony kebelre talált volna; sőt teljesen meg vagyok győződve, hogy nézeteim igen távol esnek a mai népszerű eszméktől, mert sem a nagy tömegnek nem hizelegnek, sem túlságokra föl nem hívnak, és ekképen jóakaróim csekély számát tán még inkább gyéritendik; — ezt azonban túrnöm kell».

El is tűrte azon erős meggyőződésben, hogy a népszerűtlen igazság kimondására szükség van, különösen akkor, mikor a haza jövőjéről van a szó. Nagyságát legszebb fényben tünteti fel az, hogy midőn az igazság és népszerűség között kellett választania, habozás nélkül kockára tette eddig szerzett összes népszerűségét.

Nem lehet megindulás nélkül olvasni azon szavait, a kétségbeesésnek azon felsikoltásait, melyekben a jövőnek sötét képét, a hazának, a magyar nemzetiségnek veszedelmét — mely későbbben be is következett — oly látnoki tollal ecsetelte.

Az emberben megfagy a vér, mikor most, a bekövetkezett katasztrófa után, olvassa azt a szaggató fájdalmat, mely Széchenyinek lelkét dúlta, a közelgő veszedelem láttára, és mely vele e jövőndőt mondatja: « . . . hahogy aggodásim mégsem volnának túlgondnak, túlfeltésnek szülöttei, de szerencsétlenül én látnék

tovább előre, akkor egy jobb, egy szerencsésebb kornak, mely a kiábrándulás sanyar iskolájában a vesztett boldog napok kinteli visszaemlékezése közt, tán egészen megsemmisítve mégse lesz, tán jól fog esni, ha jöllehet csak már négy falak közé szorítva is, még tökéletes némaságba nem dült legyen a honi nyelv. . . »

Mintha az úgynevezett Bach-korszakra gondolt volna, midőn átszellemült lélekkel felsóhajtott :

«Óh nagy Isten! távol van-e még tőlünk azon gyászidő, s nemzeti életek mértéke szerint nem borúl-e szaporábban ránk, mint gondolnók, mikor csak testületünk — e tudós társaság — fogja tán ereklje gyanánt, vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként őrizni azon nyelvet, melyet legdrágább kincsének, nemzeti s függetlenségi alapjának elismert ugyan a magyar; de forró véréből hajtva, bálványaitól elszédítve, nemcsak őrizni nem bírta, hanem saját lábaival tiporta el!»

Fájdalom, ezt is át kellett élnünk!

VIII.

Az a körülmény, hogy a fentebb ismertetett akadémiai beszéd, mely túlnyomólag bölcselmi és intelmi tartalommal bír, általános ellenszenvvel fogadtatott, mutatja az akkori közvéleménynek exaltált lázas állapotát. A helyett, hogy a benne foglalt eszméket megszívlelték, vagy hasonló magas szempontból ellenkező érvekkel megczáfolták volna, erős támadást intéztek ellene a Pesti Hírlapban, azzal vádolván őt, hogy a haza ellenségeivel szövetezik, hogy a politikát a tudomány csendes hajlékába hurczolja, hogy sértett gögből csalhatatlanságot vindikál magának s megróvja az egész nemzetet, «rásütvén a meg nem érdemlett gyalázat bélyegét»,

Egyszeri hallás után, be sem várva a beszéd kinyomatását, reá dobálták a kárhoztatás kövét, sőt még a Gräfenbergben gyógyuló Wesselényit is ellene izgatták s egy «nyilatkozat» írására bírták, mielőtt az a beszéd tartalmát ismerte volna!

Széchenyi zokon vette egykori barátjának «időelőtti» és méltatlan támadását, melyben a «legocsmányabb hazafiatlanság bűnét süte homlokára, mielőtt előadását ismerte volna». «Valóban borzasztó — írja méltatlankodva — nem követelhetem-e én bármely magyartól, hogy legalább annyi méltánylattal viseltessék irántam, mint a mennyit a legaljasabb bűnös, a legszennyesebb rabló is megkívánhat, hogy t. i. legalább addig el ne ítéljék, míg a vádtények leleplezve nincsenek. S hogy még ennyire sem valék méltó, bizony mondom szomorú; és én tán több joggal, mint elleneim, sóhajthatnék fel: Oh szegény haza! óh boldogtalan nemzet! — hol így alkalmazták az emberiség jussait!»

Egyetlen jó oldala volt e támadásoknak, t. i. az, hogy így «ő is kénytelen volt beszélni». Fáradhatatlan buzgalommal írta a czikkeket, melyekben álláspontjának helyességét bizonyította. Minden nyilvános botrány, színházi füttyök, országházi tapintatlanság, nemzetiségi tüntetés, horvátországi lázadás és első vérontás szomorúan igazolták jövődöléseit. És mindez arra ösztönözte, hogy vészkiáltásaival fölébreszsze, visszatartsa veszélybe rohanó nemzetét. Valóban semmi sem lehet meghatóbb és tanulságosabb, mint az a küzdelem, melyet Széchenyi hat éven át bámulatos kitartással, rendületlen hittel és meggyőződéssel folytatott a nemzetiségi túlzások ellen! Minél tovább szemlélte és tanulmányozta a viszonyokat és a szereplő egyéneket, annál inkább nőtt és szilárdult saját nézeteinek csálhatatlanságában vetett hite.

Ott látjuk őt, rendületlen hittel, majdnem minden társától elhagyatva, egyedül küzdeni az ország lázas közvéleményével. Ott látjuk az aljas gyanúsítás és méítatlan rágalom nyilaitól megsebezve, de össze nem roskadva, harczolni elvei mellett. Ott látjuk valóban egy újabbkori Winkelried gyanánt, az ellenfél legsűrűbb szuronyai közé állva, megtépve és megvérezve átkarolni a keblének szegzett fegyvereket, hogy testén át útát nyisson egy józanabb felfogásnak és önfeláldozással egész életének egyetlen ideálját, hazájának békéjét és felvirágzását biztosítsa.

Valóban a mindennapi lélek nem foghatja fel, miként teheti ki magát ily élet-emésztő küzdelemnek az, a ki nagyúri kényelemben a családi élet boldogságát háborítlanul élvezhetné. A közönséges lélek csodálkozni fog azon, hogy az, ki magasságából nyugodt lélelekkal, mosolyogva gyönyörködhetnék műveiben: örökös izgalomban, aggodalomban tölti napjait és virrasztja át éjjeleit. Mi lehet az, a mi a reménytelen harczban új meg új erőfeszítésre hajtja?

A kortársak és ellenfelek könnyű lélekkel rámondták, hogy májbeteg, makacs, irigy és gügös. Ebből vélték kimagyarázhatni magatartását, reménytelen küzdelmét és szomorú izoláltságát. Újabb időben is akadt egy jeles hazafi, a ki idegbetegségéből véli megfejtethni e nagy férfiúnak különösen a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját.

De, lehet-e bármely időszakos, nem pusztító testi idegbajból egy eredményekben gazdag és hazafias tettekben tündöklő egész életet megmagyarázni? Lehet-e józanul képzelni, hogy az a férfiú, a ki kiválóan józan és gyakorlati eszméivel, nagy tetteivel közelismerés szerint Magyarország regenerátorává lön, éppen az ő tevékenységének vezéreszméjére nézve vesztette volna el józan ítéletét, és hogy az annyi alakban hangoztatott nemzetiségi elvei csak beteges kedélyhangulatának kitérősei lettek volna?

Nem. Ilyen kicsinyes és erőszakolt föltevésekkel nem lehet

úgy szólván *elűtni* annak a nagy problémának megfejtését, hogy a legnagyobb magyartól, a kit a haza valaha szült, az ország közvéleménye egyszerre elfordulhatott. Én azt hiszem, hogy a közvélemény, ez a láthatatlan zsarnok is lehet beteg. És ha már betegségben akarjuk keresni az okot, sokkal könnyebben lehetne bebizonyítani azt, hogy a haladás lelkesedésében maga a nemzeti közszellem jutott olyan lázas állapotba, melynek paroxysmusában a leghívebb és legjobb orvosának tanácsát is ellökte magától.

Nem lenne valami túlnehéz feladat a nemzetek történeteinek azon korszakaiból, melyekben a haladás akadályainak elhárítására erőszakos forradalmak törtek ki, megrázó példákat találni annak bizonyítására, hogy a nép, vagy a közvélemény a lelkesedés mámorában leghívebb vezéreit vitte a vérpadra, kiket aztán az utókor keserű könnyekkel siratott meg. Avagy kell-e az emberi szenvedély romboló hatásának feltüntetésére említenem a népfenség nevében elkövetett szörnyűségeket; kell-e hivatkoznom a francia nagy forradalom túlzásaira, a legszentebb eszmék eltapossására és az őrjöngés istenítésére?

A világtörténelem legszomorúbb tanulságai közé tartozik azon tapasztalás, hogy az emberiségnek nem volt apostola, kit meg nem kövezett! A magyarnak pedig kiváló hajlama van erre, különösen válságos pillanatokban. Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy ily válságos időben Széchenyi ellen fordult a közvélemény. A nagy idők nagy szenvedélyeket támasztanak, melyek elfajulásukban nagyobb társadalmi betegséget idéznek elő, mint a minőből némelyek Széchenyi népszerűtlenségét és izoláltságát kimagyarázni akarták.

Ne keressük a nagy jelenségek okait kicsinyes idegességben és egyéni betegségben akkor, midőn a csalhatatlan tények és megdönthetlen igazságok önként adják kezünkbe a megfejtés kulcsát.

Széchenyi nemzetiségi politikájának megértéséhez nem kell egyéb, mint a pártszenvedélytől és álhazafiságtól ment igazságszeretet; azon őszinte és szigorú igazságszeretet, mely a valót és igazat nem rendeli alá semmiféle hiúságnak, semmiféle kedvencz és hangzatos jelszavaknak. Azon korban, a melyről beszélünk, a haladásért, a szabadságért lángoló szenvedély és a hazafiságot a nyelvvel összetévesztő felfogás uralkodott a kedélyeken. Az emberek szabadok akartak lenni, de nem tudtak lenni igazságosak. Hirdették a jogegyenlőséget, de nem tudtak lemondani kiváltságaikról. Bálványozták a hazafiságot, előtérbe tolták a magyarságot, de megfélemlítettek a nagy világról és a természet változhatatlan törvényeiről!

Ime, az ellentétek, melyeknek megszüntetését, kiegyenlítését Széchenyi életfeladatául tette. Ezek pedig nem csekélységek. Ezek mélyreható nagy eszmék, melyeknek harczában népek és nemzetek pusztultak el a földnek színpadáról!

Széchenyinek éles megfigyelő tehetsége, az eszméket a magok tisztaságában megragadó lánglelke, erős meggyőződése, férfias egyenes jelleme, rendületlen hazafisága, erős fajszeretete, szóval egész államfiúi lénye, határozott ellentétbe jött a határozatlan hizelgő üres jelszavak után indult és uralkodóvá lett közvéleménnyel. *Szükségképen ellentétbe kellett* vele jönnie, mihelyest az izgatást a reformok és alkotások céljából szükségtelennek, sőt veszedelmesnek látta. Nem májbetegségből, hanem nagy elvek és politikai irányok ellentétéből következett az összeütközés. Mert Széchenyinek elvei szerint — melyek, a mint látuk, az élet nagy iskolájában sok töprenkedés, nagy munka közben gyökereztek meg lelkében, — a mint nem lehet igazi szabadság igazság nélkül; méltányosság jogegyenlőség nélkül és testvériség szeretet nélkül: éppen úgy nem lehet igazi hazafiság megfelelő cselekedetek nélkül; igazi magyarság magyar érzelem nélkül, és nem lehet haladás értelmi és erkölcsi fejlődés nélkül.

Széchenyi jól tudta, hogy igazság és természet ellen nemzetek sem vétkezhetnek bosszúlatlanul. Az igazság pedig azt mondja, hogy a mi szent és sérthetetlen az egyik nemzetnek, az szent és sérthetetlen a másiknak is. Az igazság nem tűr kiváltságot, valamint a természet nem tűr ugrást. Ezen elvekből és az ezeket figyelembe nem vevő lázas közvéleményből magyarázható ki Széchenyinek izoláltsága.

Ő a nemzetiséget, a nemzeti érzelmet és a nemzeti nyelvet az ember szent és elidegeníthetetlen tulajdonának tartotta. A mint nem engedte, hogy őt, mint magyart, valaki más nemzetiség elfogadására kényszerítse; úgy természetesnek találta a másnyelvű honpolgároknak hasonló gondolkodását. Ezt a logikát megérti a józan értelem, de nem fogadja el a heves szenvedély és nemzeti önzés. Ezért jött először ellentétbe Széchenyi a közvéleménnyel. Nem nehéz eldönteni, kinek részén volt az igazság.

A magyarságnak nem volt rajongóbb barátja, mint ő; de a magyarosításban figyelembe kívánta venni a természet törvényeit és az európai közállapotokat. Ezért ellenezte az erőszakos, érzelmestört és ellenszenvet gerjesztő magyarosítást, és sürgette a jogegyenlőség, a közszabadság és közértelmiség kiterjesztése mellett a békés fokozatos beolvasztást, a szellemi suprematia varázsa általi magyarosítást. E részben is ellentétbe jött a közvéleménnyel, mely egyszerre és erőszakolva akarta a századok mulasztásait kipótolni. Itt sem nehéz eldönteni, hogy melyik fél részén állott az igazság.

És ki kell emelnünk Széchenyinek a jogegyenlőség érzetéből eredő magas humanitását, mely mindenütt élénken nyilatkozott; de különösen a másnyelvű nemzetiségekkel szemben ezen gyönyörű szavaiban: «Én erőltetéssel semmire nem engedem

hajtani magamat. S mi nemzetiségemet illeti... *véremet még meg is tagadni volnék képes*, ha a fogadatlan kontár prókátorok túláradó hatalma engem másvérű iránt *embertelenségre* akarna kényszeríteni. Mert jóllehet büszke öntudattal elmondhatom, mikép ha van is oly hű, oly őszinte magyar, mint én, akárhány: nálamnál őszintébb és hübb egy sincs... azért még se tudom felejtetni, hogy önálló halhatatlan lelkű szabad lény vagyok, s így bennem a *magyarnak* hallgatni kell, ha annak vágyai az *igazságos emberrrel* jönnek ellentétbe.

«Becsüljük meg tehát mindenek előtt az *embert*; ezzel sokkal czélszerűbben mozdítjuk elő vérünk ügyét mind nemzeti-ség, mind alkotmányosság tekintetében, mint ha a «Pesti Hírlap» modora szerint méltatlanul dögönyöznénk minden vért, hogy magyarrá váljék, és szünetlenül korbácsolnánk minden magasban állót, hogy kedvező hangulatba ringattassék a mostohább születésűek iránt...»

Ilyen hang akkor politikai eretnokség számba ment; de megfigyelendő, mert megmagyarázza Széchenyinek izoláltságát, melyért sokszor méltán keserűen panaszkodik. Méltán fájhatott neki tapasztalnia, hogy mennél több álmatlan éjszakát töltött a haza miatti aggodalomban, annál alább süllyedt népszerűsége, annál többen fordultak el tőle, — és neki látnia kellett a rövidlátóknak gúnymosolyát, az árral kényelmesen úszó ellenfeleinek ünnepeltetését és a lázas izgatóknak diadalmamóráját. Méltán fájhatott neki a keserű tapasztalás, hogy még az ő hazafisága sem volt elég nagy arra, hogy ne *gyanúsíttassék* és a közvélemény által ne *üldöztessek*.

Ma már meglehetősen tájékozva vagyunk, és az utókor még inkább tájékozva lehet a lezajlott eseményeknek, szenvedélyeknek és küzdelmeknek emelkedései és mélységei felől. Meglehetősen eloszlott a szenvedélyesség gőze, mely akkoriban lehetetlenné tette a tiszta látást; és erős meggyőződés hangján kérhetjük Széchenyi egyik barátjával, Kemény Zsigmonddal, miként «azon szívrendítő küzdelmek között írt sorokban, melyek megjelenésükkor az irigység, a gúny, a megsértett önzés és hatalomféltés eredményeinek mondatlata, nem volt-e sokkal több hazafiság, több kedély-melegség, több szagató fájdalom a jelen hibái miatt, és több aggodalom a jövőndő iránt, több félelem a Nemesistől, mely egy nemzet tévedéseit inkább szokta megtorlani, mint bűneit; — nem volt-e több prófétai lélek, nem volt-e több hűség a magyar fajhoz és több ragaszkodás a minden oldalról fenyegetett szabadság és állam iránt, mint közönséges szenvedélyesség?...»

Ma nincs magyar ember e hazában, a ki ezt be ne látná. Az események neki adtak igazat. És a történelemnek ezen igazságszolgáltatása annál tragikusabb, mennél tudatosabb volt Széchenyi-

nek jóslata, s mennél kétségbeesettebb a harc, melyet a forradalmat előidézők ellen folytatott. Az ellenfelek kölcsönösen a jövődre, mint igazságos bíróra, hivatkoztak; azon különbséggel azonban, hogy Széchenyi a divinatio magaslatáról előre látta a jövődőt, s ez örökké nevezetes szavakra fakadt: «Jól tudom, a jövődő mindenben igazat ad nekem; minden beteljesül, a mit előre látok, s ha ez megtörténik, kétségbeesésemben megőrülök e *diadal* felett!» Lehet-e ennél tragikusabb helyzetet képzelni?

Az előrelátott katasztrófát emberfeletti erővel igyekezett visszatartani; valóságos hősi küzdelmet fejtett ki a tragikus végzet ellen; — és nem egyszer villant meg agyában az a szörnyű gondolat, hogy talán ő maga volt az oka a bekövetkezendő veszedelemnek, jószándékú izgatásaival. De csakhamar megnyugtatta lelkiismeretét és tiltakozott az ellen, mintha Kossuth azt tenné, a mit ő tett. Legkiméletlenebbül «politikai program-töredéaiben» támadta meg Kossuthot. Kérte, mondjon le a politikai vezérségről és ne hajtsa bizonyos veszedelembé a nemzetet. «Ha azonban — írja — ön végig el akarja járni az egyszer felvett «nélkületek, sőt ellenetek»-féle vili-tánczot: ám tessék. Izgasson minden nemzetiséget a magyar nemzetiség ellen böszülésig fel: vessen égő kanóczot a szántóvető lakára: ostorozza a közbirodalom érdekeit legnagyobb ellentétre, s töltse meg mérgével a visszatörítés poharát csordultig: ám lássa.

Ha azonban egykor, midőn már késő lesz, érezni s átlátni fogja, hogy átok volt az, mit fejünkre hozott: akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hű is, ki önnnek csalálmait még idején ketté törni elég elszántsággal bírt s tehetsége szerint ügykezett volna.»

Abban a nagy államiratban, melyet 1847-ben az ország összes közlekedéséről írt, még egyszer visszatért a nemzetiségi kérdéshez és a magyarosítás biztos módjának leírásához. Némi reménysugár villant föl agyában, hogy a nemzet, mely rémülve látta a horvát viszonyok bonyodalmát és a többi nemzetiségek ingerültségét, most már meghallgatja tanácsát. Azonban jött a párisi forradalom híre; jöttek a márcziusi események, és a kedélyeknek a legmagasb fokig való felizgatása: jöttek a nemzetiségi harcok, Ausztriával való összeütközés — és Széchenyi hétségbeesésében könnyes szemekkel ismét rettentő jóslatot mondott:

«Én a csillagokból olvasok — mondá. Vér és vér mindeütt. A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetlenül és örülten. . . Száguldó paripák dűlnak fel mindent, mit építünk! Ah! az én füstbe ment életem! . . .»

Mi következett aztán? . . Mindenki tudja. . . Igen, a testvér a testvért, a népfaj a népfajt mészárolta engesztelhetlenül és

örülten! A jóslat beteljesedett — és a nagy szív megtörött a jóslat «diadala» feletti fájdalomtól.

A nagy hazafinak szomorú tragédiája után csakhamar következett a nemzet tragédiája is. De az eszmék, melyeket Széchenyi képviselt, föléledtek s a kijózanult nemzetben diadalra jutottak. Halála a nemzet ébredésének, feltámadásának ünnepévé lőn. A kik akkor gyászravatalánál ifjú lelkesedéssel fogadalmat tettünk az ő tanainak terjesztésére s a nemzet igaz érdekeinek önzetlen szolgálatára: ma ősz hajakkal, több tapasztalattal s nem kevesebb lelkesedéssel nézhetünk a jövőbe.

Széchenyi halhatatlan emlékének és dicsőségének becse éppen abban áll, hogy alakja és eszméi az idővel csak növekszenek. Mert a nagy költővel szólva:

Nem halt meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét. ámbár napja múlt:
Hanem lerázván, a mi benne földi,
Egy éltető eszmévé finomul
Mely fenmarad. s nőttön nő tiszta fénye
Amint időben, térben távozik . . .

Eszméiből bölcsességet és lelket merit az ifjú és öreg, a tudós és az egyszerű polgár; de különösen az államférfiú, kit nem hiú dicsvágy, hanem igaz hivatás és önfeláldozó hazafiság vezérelt a nemzet sorsának intézésére. Benne fogja látni megtestesülve a legtisztább hazaszeretetet, egyesülve kitartó munkássággal; a leghivebb hazafiságot egyesülve bölcs mérséklettel; és a legjózanabb magyarságot, mely a midőn a másnyelvűeknek természetes jogát tiszteli, ugyanakkor a maga legszentebb érdekeit a civilizációval, a haladással azonosítván, a magyar kultúra terjesztésével igyekszik biztosítani jövőjét.

Fogadjuk el a magyar nemzetiség biztosítására Széchenyinek vezéreszméjét, mely ekképen szól:

«Ne keressétek határaitokon kívül Magyarországnak javát és hírét; magatokban hevernek a valódi aranybányák munkálatlanul és sokaktól ismeretlenül . . .

«Ne ragadtassátok magatokat túlzásokra, és soha ne követeljétek másoktól olyat, a mi ellen, ha töletek követeltetnék, nemzeti érzelmek és emberi méltóságok felháborodnék . . . És végre

«Ne keressetek mentőket sehol egyebütt, mint saját személyes erényeitekben s lelki felsőbbbségeitekben; mert *nemzetnek erénye s felsőbbbsége csak annyiban van*, a mennyiben lehető legtöbb egyes tagja betölti saját helyét férfiasan és szeplőtelenül . . .»

Egy szóval: legyünk «az oknak népe»; Széchenyinek ideál-nemzete!

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA KIADÁSÁBAN VAGY TÁMOGATÁSÁVAL
MEGJELENŐ FOLYÓIRATOK ÉS KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATOK.

Akadémiai Értesítő. (A M. Tud. Akadémia hivatalos közlönye.) Új folyam; havi folyóirat. Szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. V-ik évfolyam. Előfizetési ára 3 frt. (A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatának partolói ingyen kapják.)

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Vállalata. Megindult 1875-ben; évenként legalább négy kötet. Szerkeszti Szily Kálmán. Eddig 70 munka 127 kötetben. Évdíj 5 frt. Kiadja a M. Tud. Akadémia.

Archaeologiai Értesítő. (A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye). Új folyam; megjelenik évenként öt füzetben. Szerkeszti Hampel József. XIV. évfolyam. Előfizetési ára 6 frt. Kiadja a M. Tud. Akadémia.

Archaeologiai Közlemények. (A hazai műemlékek ismeretének előmozdítására.) Meg jelenik időhöz nem kötött füzetekben. Szerkeszti Hampel József. XVI. kötet. Ára kötetenként változó. Kiadja a M. Tud. Akadémia.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat; megjelenik évnegyedenként. Szerkeszti Pauer Imre. III-ik évfolyam. Egész évi előfizetési ára 5 frt. Kiadja a M. Tud. Akadémia.

Budapesti Szemle. Havi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 78-ik kötet. Egész évi előfizetési ára 12 frt. A M. T. Akadémia támogatásával kiadja a Franklin-társulat.

Egyetemes Philologiai Közöny. Meg jelenik évenként 10 füzetben. Szerkesztik Némethy Géza és Petz Gedeon. XVIII. évfolyam. Előfizetési ára 6 frt. A M. Tud. Akadémia támogatásával kiadja a Budapesti Philologiai Társaság.

Emlékbeszédek a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól. Meg jelenik időhöz nem kötött füzetekben. Szerkeszti a főtítkár. VIII-ik kötet. Eddig 78 füzet. Ára füzetenként változó. Kiadja a M. Tud. Akadémia.

Értekezések a Bölcséleti tudományok köréből. Meg jelenik időhöz nem kötött füzetekben. Szerkeszti Pauer Imre osztálytitkár. III-ik kötet. Eddig 20 füzet. Ára füzetenként változó. Kiadja a M. Tud. Akadémia.

Értekezések a Matematikai tudományok köréből. Meg jelenik időhöz nem kötött füzetekben. Szerkeszti König Gyula osztálytitkár. XV-ik kötet. Eddig 144 füzet. Ára füzetenként változó. Kiadja a M. Tud. Akadémia.

Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből. Meg jelenik időhöz nem kötött füzetekben. Szerkeszti Gyulai Pál osztálytitkár. XVI-ik kötet. Eddig 173 füzet. Ára füzetenként változó. Kiadja a M. Tud. Akadémia.

Értekezések a Társadalmi tudományok köréből. Meg jelenik időhöz nem kötött füzetekben. Szerkeszti Pauer Imre osztálytitkár. XI-ik kötet. Eddig 113 füzet. Ára füzetenként változó. Kiadja a M. Tud. Akadémia.

Értekezések a Természettudományok köréből. Meg jelenik időhöz nem kötött füzetekben. Szerkeszti König Gyula osztálytitkár. XXIII-ik kötet. Eddig 284 füzet. Ára füzetenként változó. Kiadja a M. Tud. Akadémia.

Értekezések a Történeti tudományok köréből. Meg jelenik időhöz nem kötött füzetekben. Szerkeszti Pauer Imre osztálytitkár. XVI-ik kötet. Eddig 152 füzet. Ára füzetenként változó. Kiadja a M. Tud. Akadémia.

Ethnographia. (A Magyarországi Néprajzi Társaság és a Magyar Nemzeti Múzeum értesítője.) Meg jelenik évenként 12 füzetben. Szerkeszti Munkácsi Bernát. V-ik évfolyam. Egész évi előfizetési ára 3 frt. A M. Tud. Akadémia támogatásával kiadja a Magyarországi Néprajzi Társaság.

Filozófiai írók Tára. Szerkesztik Alexander Bernát és Bánóczi József. Eddig 9 kötet. Ára kötetenként változó. A M. Tud. Akadémia támogatásával kiadja a Franklin-társulat.

Görög és Latin Remekírók, magyar nyelvű és kétnyelvű kiadásban. Szerkeszti P. Thewrewk Emil. Eddig 11 kötet. Ára kötetenként változó. A M. Tud. Akadémia támogatásával kiadja a Franklin-társulat.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatala
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

V. KÖTET.

1894. Július 15.

7. FÜZET.

Lavoisier emléke.

Ilosvay Lajos lt. előadása a május 8-iki ülésen.

Ma száz éve délután 5 órakor a jegyzőkönyv már készen volt arról, hogy Lavoisier a halálbüntetést kiszenvedte. Ő is, mint annyi ártatlan, a francia forradalom zsarnoki igazságszolgáltatásának esett áldozatul. Egy valóban nagy férfiú feje hullott a porba, hazájának, a tudománynak, az emberiség művelődésének érzékeny veszteségére.

A haladás ügyét közel harmincz évig fényes tehetséggel, hatalmas munkaerővel, csak nemes czélokért hevülő lelkesedéssel szolgálta s méltóvá tette magát nem csak korának bámulata, hanem minden idők tiszteletére, kegyeletére, valameddig a nagy elmék maradandó becsű alkotásait megillető hódolat a lelkében fogékonyságra talál.

Akadémiánk a tudományok zászlóvivőit tiszteletben részesítette mindenha. Nem elismerést, nem koszorút vár már Lavoisier szelleme; a halhatatlanságot maga biztosította magának: ha a megdicsőültre ünnepélyesen visszaemlékezünk, engesztelő áldozatot mutatunk be azokért, a kik az emberiség közös ügye — a népjog és az emberi méltóság védelmének nevében, polgártársaik egyikén a legnagyobb méltatlanságot követték el.

Ha valakitől, akkor főképen attól, a ki magát a tudás és igazság cultusára szenteli, követelhetni meg, hogy ítéletében elfogulatlan, kicsinyes ellen- vagy rokonszenvtől mentes legyen. Sajnos, Lavoisier tudományos működésének méltatói nem egyszer kísérlettek meg, hogy azt a dicsfényt, mely emlékét övezi, elhomályosítsák. Fény csak erősebb fény megvilágításában válhatik árnyékká; az az égi szikra, mely megelőzte kortársai elméjét, s az utódokét erősebb fényű lángra gyújtotta, egy század óta még nem hullott alá: ennélfogva elégtételadásra nem szorult, ha a tényeket úgy adjuk elő, a mint vannak; egyebet nem teszünk, csak az igazság oltárán áldozunk.

1.

Antoine Laurent Lavoisier 1743. augusztus 26-án született Párisban. Atyja, ügyvéd és parlamenti ügyész, gondoskodott hogy kitűnő nevelésben és tanításban részesüljön. Ifjúsága zajos események nélkül, komoly munkában telt el. Nyílt versenyeken nem egyszer győzött.

1764-ben parlamenti ügyvéd lett. Ez a pálya nem hódította meg. Szenvedéllyel érdeklődött a természettudományok iránt. A csillagászatban La Caille-től, a növénytanban Bernard de Jussieu-től, az ásványtanban Guettard-tól, a chemiában Rouelle-től, kora legkitűnőbb tudósaitól nyervén oktatást, egyre jobban közeledett a cselekvések azon mezeje felé, melyen hivatva volt soha el nem hervadó babért aratni.

Az önálló munkára törekvés első jelét 20 éves korában adta. Nagy feladatot tűzött ki, midőn meteorológiai észleléseit és a levegőnyomás méréseit azzal a reménnyel kezdte meg, hogy majdan a levegőmozgás általános törvényeit felismerheti.

22 éves korában az akadémiának egy pályakérdésére pályázott. Egy nagy város világításának legalkalmasabb módjait kellett megállapítani. Azt mondják, hogy akkor szemének érzékenységét különböző lámpák fényerőssége iránt fokozni akarván, hat hetet töltött teljesen elsötétített szobában. A díjat nem nyerte el, de az akadémia dicsőreleg nyilatkozott emlékiratáról s a királytól adományozott aranyéremmel tüntette ki. A francia sajtó lelkesedéssel mutatta be a közönségnek a még csak huszonhárom éves ifjút, a kit az akadémia méltónak talált elismerésére; a tudósok pedig már jelezve látták a szép jövőt, mely Lavoisierre vár.

Első chemiai értekezését 22 éves korában közölte; tárgya a Páris környékén talált gipsz elemzése volt. E dolgozatnak következménye lett, hogy Guettard ösztönzésére behatóan foglalkozott Párisnak és környékének geológiai viszonyaival; s hogy feladatát derekasan oldotta meg, az bizonyítja legjobban, hogy Guettard őt választotta kísérőül arra a geológiai tanulmányútra, melyet 1767-ben a Vogézekben, Elzászban és Lothringiában tett. E kirándulás közben teljesített kitűnő szolgálatainak is jelentékeny részök volt abban, hogy az akadémiába szokatlanul fiatalon jutott be.

Lavoisier már 1766-ban jelölve volt az akadémiai tagságra. Vele szemben Cadet, a kakodyloxid felfedezője lett győztes. 1768-ban Baron elhunytával ismét megürült egy adjoint-hely. Jelöltek voltak: a 25 éves Lavoisier s a 36 éves Gabriel Jars.

Előbbi az akadémia választóinak többsége, utóbbit Buffon

és Saint Florentin miniszter támogatta. Első helyen Lavoisier volt jelölve. A király megerősítő jogánál fogva a miniszter ajánlatára Jarst nevezte ki. Saint Florentin az akadémikusoknak kedvetlenséget okozni nem akarván, egy ideiglenes adjoint-állást létesített Lavoisier részére, azzal a megállapodással, hogy ha hely ürül, azt választás nélkül Lavoisierral töltik be. Egy év múlva Jars meghalt s 1769. augusztus 20-án helyét Lavoisier foglalta el. 1772-ben asszié, 1778-ban pensionaire és 1785-ben az akadémia igazgatója lett. Elnöke volt azoknak a tárgyalásoknak, melyeknek a szervezet egységét és a tagok egyenlőségét kellett volna létesíteni. A reform nem sikerült.

1791-ben az akadémia életének legszomorúbb napjaiban, a pénztárnoki tisztelet is viselte.

Ime rövid foglalata Lavoisier akadémiai emelkedésének.

A mint az akadámiába bejutott, körülbelül öt évig, végzett ugyan több figyelemre méltó munkát, melyek közül az elemek természetének megállapítása czéljából igen fontos volt annak bebizonyítása, hogy a víz földdé nem változtatható; mindazáltal legfőbb törekvése az volt, hogy részint a kormány, részint a közönség részéről az akadámiához beküldött ügyekről gondos jelentéseket szerkesszen. Ezek a közönség érdekét tekintve, elég becsesek voltak, de belőlök, nagyratörő szellemének rövid időn való megnyilatkozására alig lehetett volna következtetni.

Az előkészülés, megfigyelés, tervezés időszakát élte. Az előkészülés egyik kiváló mozzanata volt az is, hogy anyagilag olyan helyzetet teremtsen magának, melyben a tudományos kutatások érdekében mennél nagyobb áldozatokat hozhat. Nem a vagyongyűjtés, hanem az anyagilag független, szabad mozgásra való törekvés érlelte meg benne azt az elhatározást, hogy ugyanabban az évben, melyben az akadémia tagja lett, családja egyik barátjának ajánlatára az állami haszonvételek bérlőinek társaságába lépjen. Baudon főhaszonbérli segédje lett, ki az alaterre-i haszonbérlet harmadrészét engedte át neki.

Ettől az időtől kezdve minden gondolata a tudomány és a pénz körül forgott. Az volt a cél; ez az eszköz. Ez a lépése némely akadémikus barátja előtt visszatetszést szült; azt hitték, hogy új foglalkozása miatt a tudományhoz hűtlen lesz. A tények igazolták, hogy e lépése nélkül feladatát olyan rövid idő alatt és akkora sikerrel nem oldhatta volna meg. Volt akadémikus társai között olyan is, nevezetesen Fontaine, a geométer, ki Lavoisier vállalkozását epikuri philosophiával ítélte meg, azt mondván: annál jobb, legalább ebédei még jobbak lesznek.

Kétségtelen, hogy új foglalkozása kezdetben, a szemleutak miatt, sok idejét emésztették fel; de ő útközben is dolgozott: mindenütt észlelte a barometerállást, ásványtani, földtani jegye-

teket készített, továbbá a vidék gazdasági, társadalmi, ipari, kereskedelmi viszonyait megismerni törekedett.

Haszonbérloői állása révén jutott a családi élethez is. Gyakran találkozott Jaques Paulze haszonbérloő-segédde; megismerkedett családjával s leányát, a még csak 14 éves Marie Anne Pierrette-et 1771-ben nőül vette. Házassága után egy évre atyja conseil-secrétaire du roi lett; ezzel az állással a lovászmesteri cím s az örökletes nemesség járt, minek következtében Lavoisier a kiváltságos osztályba jutott. 1771-ben már félhaszonbérletileg volt érdekelve s minthogy a főhaszonbérloők az alapítókéhez 1.500,000 frankkal járultak, Lavoisier anyagi helyzetét megítélhetjük abból, hogy hitele volt egy millió frank kölcsön erejéig s az alapítókéhez a reá eső 780,000 frankot befizette, 1879-ben rendes főhaszonbérloő lett s állását megtartotta 1791. márczius 20-ig, midőn a nemzetgyűlés a régi kormányrendszernek ezt a leggyűlöletesebb intézményét eltörölte.

Házassága és haszonbérloősége révén előkelő összeköttetéseinek számai szaporodtak.

Ennek a körülménynek is, de még inkább tudományos összeköttetéseinek tulajdonítható, hogy 1775-ben a puskapor-gyár igazgatója lett s lakását az arzenálba tette át.

Itt fényes laboratóriumot rendezett be s ebben végezte a chemiában forradalmat teremtő kísérleteit, tudós társai, művészek, politikai előkelőségek, sőt nem egyszer a király jelenlétében. Egyetlen nevezetesebb kísérletéről sem tett az akadémiában jelentést addig, a míg azt laboratóriuma díszes és hírneves vendégeinek be nem mutatta.

Ha hivatalos dolgai Párisból el nem szőlították, minden nap hat órát laboratóriumában töltött, s a hét egy napját kizárólag kísérleteinek szentelte. Kísérleteinek kivitele céljából az összes tudományágak képviselőivel, valamint a műszerkészítőkkel tanácsot ült.

Terveit tartózkodás nélkül terjesztette elő; a kivitel módzatait megvitatták; a jó tanácsokat elfogadta; eszközeit, készülékeit a közös megállapodás értelmében csináltatta meg. Eredeti eszméi, messzemenő tervei mindenféle szak tudósait érdekelték, a kik örömmel keresték fel és segédkeztek neki, mert szokatlanul finom és pontos készülékeit látni, a velők való bánást megtanulni érdemes volt. A tehetséges fiatal embereknek is készséggel adott helyet laboratóriumában, és segítette őket önálló kutatások végzésében, vagy módot nyújtott nekik, hogy mellette dolgozva tanuljanak. Gengebre, Hassenfratz, Adet segédei voltak. Büszke volt rá, hogy összes eszközeit francia művészek készítették; azok érzékének fejlesztését minden lehető módon elősegítette, mert mennél előbb el akarta érni, hogy Franciaország

tudományos műszerekért Angliának ne adózzék. És ezt a célját szerencsésen el is érte.

Finom műszerekre, készülékekre, eszközökre roppant nagy összegeket áldozott.

Többek között föl van jegyezve, hogy a víz synthesiséhez használt készüléke 50,000 frankba került.

Laboratoriumi munkálkodásában, vendégeinek ellátásában nagy része volt fiatal, szép és szellemes feleségének is, a kinek egyetlen vágya az volt, hogy bálványozott férjének méltó párja legyen. Megtanult latinul, angolul; Priestley, Cavendish, Henry, Kirwan s más angol szerzők közleményeinek lefordításával könnyítette meg férje munkáját. Szépen festett, metszett, férfiasan írt; férjének laboratoriumi naplóit legtöbbször ő vezette; munkáinak sajtó alá rendezésében is hűséges munkatársa volt.

Mindkettőjüket szellemi fensőség és szerénység, előkelőség és szeretetreméltóság jellemezte: nem csoda, ha az arzenáli laboratorium és szalon olyan középpont volt, melyben mind a tudósok, mind a tudományt kedvelők szívesen találkoztak.

Mind e körülmények, ha talán kis mértékben feltételei is a nagy alkotásoknak, de nem lényegtelenek s megmagyarázzák annak titkát, hogy olyan rengeteg elfoglaltatás közben, hogyan sikerült Lavoisiernek annyi csodálatra keltő eredményt elérni. Egyébiránt világos, hogy míg egy részről korlátozott elméjének, eszmében szegénynek a Dárius kincse is hiába való, másrésztől az is igaz, hogy nagy dolgokat kis eszközökkel elérni lehetetlen.

II.

A mai korban szinte megfoghatatlan az a hatás, melyet Lavoisier kortársaira gyakorolt.

Igazságok, melyeket ma mondhatni minden művelt ember tud, a múlt század második felében, nagy tudósok előtt is, vagy vitások vagy ismeretlenek voltak

A görög bölcsek felfogása a testek alkotásáról a legnagyobb zavart idézte elő. A testek egyszerű alkotrészei: az elemek és a testek halmazállapota, tehát anyag és sajátság teljesen összezavart fogalmak voltak. A halmazállapot-változás megfigyelése teremtette meg a testek átalakíthatóságának eszméjét. Az a hit, melyet először a görög-egyiptomi alchimisták vallottak s melynek igazságában a középkori alchimisták nem kételkedtek, hogy t. i. a fémek átváltoztathatók, csak a XVIII-ik században kezdett tévesnek bizonyulni.

Ekkor már tapasztalták, hogy a fémek, bárminő kémiai átalakuláson keresztül vive, ismét eredeti sajátságaikkal állíthatók elő: ennél fogva a fémeket mint különféle vegyületek gyökeit kezdték tekinteni; de az, hogy más egyszerű testek, pl. szén,

kén, arzén s némely ma már jól tanulmányozott gáz miféle szerepet tölt be, még rejtély volt.

Tudták, hogy a fémek, levegőn hevítve, megváltoznak, de a változás okát tévesen magyarázták.

Levegőben éltek; tudták, hogy a levegőnek az égéshez, lélekzéshez van valami köze; de sem az égés, sem a lélekzés valódi okát megközelíteni nem bírták.

Magáról a levegőről téves fogalmok volt és már sok gázt fedeztek fel a nélkül, hogy ezeket külön eredeti sajátságokkal felruházott testek gyanánt tárgyalták volna; bennök csak megváltozott levegőt sejtettek.

A tűzről és vízről is keveset, mondhatni semmit sem tudtak; ezek, valamint a levegő, a görög bölcsek felfogása szerint még mindig elemszámba mentek.

A súlyos testet a mai értelemben vett súlytalan folyadékkal összetévesztették.

Az állati meleg inkább csodálat, mint tudás tárgya volt.

Növényi és állati testekből termékeket állítottak elő, de alkatrészeiknek kipuhatolását meg sem kísérelték.

Ha chemiát írtak, annak rendszere a testek előfordulási körülményein épült fel s a testek elnevezésében inkább a titokzatosság, mint a közérthetőség volt irányadó.

Nem mondható, hogy a matematika és physika haladásai a chemia művelésében is szükséges szabatosságra ne figyelmeztettek volna.

A szellem fegyelmezettsége a régi elméletek zavaros mysticismusával nem elégedhetett meg. A tényeknek általános szempontból való csoportosítása kíváncsi volt, és Becher nyomán Stahl a phlogiston-elmélet felállításával ezt meg is kísérelte: mint-hogy azonban a tények az elméletet nem támogatták, ennek előbb-utóbb buknia kellett.

Stahl az égésjelenségeket igyekezett megmagyarázni. Szerinte az elégethető testekben van valami «ős tűzanyag», a «phlogiston», a mi égés alkalmával felszabadul. A phlogiston lánggal, hővel, fényvel oszlik szét. Visszamarad több-kevesebb földes rész, a mely egyszerű test. Az elégethető test e földes részből és phlogistonból van alkotva. A fémek is elégnék; a maradék a fémmész. Fémmész és phlogiston a fém alkatrészei. Ha a fémmeszt szénnel, olajjal, szóval olyan testekkel hevítjük, melyekben sok phlogiston van, a fémmész visszkapja phlogistonját s megjelenik a fém.

Ha a fém savakban oldódik, a sav a fémét phlogistonjától fosztja meg; tehát savak hatása a fémekre és fémek elégetése azonos folyamatok.

Az állati szervezetből is phlogiston távozik el s ez okozza az állati meleget.

Igy szólt a tanítás, mely összetettnek nyilvánította azt, a mi egyszerű s megfordítva; de elég egyszerű, világos, sok ténynek magyarázatára alkalmas volt és éppen ebben rejtett az a hihetetlen ereje, mely, mondhatni, három nemzedék tudományos hitvallásává avatta.

Voltak ugyan, már jóval Lavoisier előtt, feljegyezve tények, melyek az elmélet helytelenségének kiderítésére irányíthatták volna a figyelmet; de azokat vagy ellefejtették, vagy az elmélettől megbabonázva, helyesen magyarázni sem akarták. Sőt midőn már kétségen felül állott, hogy a levegőn elégetett fémek súlya azért szaporodik, mert a fém a levegőből valamit megköt, még akkor is a phlogistonhoz makacsan ragaszkodva azt vitatták, hogy a phlogiston könnyebb lévén, mint a levegő, a testeket a föld nehézségi erejével szemben fölfelé emeli; ha azonban a test elég, a phlogiston elszáll: következőleg a maradéknak okvetlenül súlyosabbnak kell lenni.

Akadtt még csodálatosabb, a furcsasággal határos elmélet is.

1757-ben Black a szénsavat olyan gáznak ismerte fel, a mely a levegőtől teljesen különbözik; a lúgokat közömbösíti, mert velők egyesül; vegyületeiből hevítéssel vagy savakkal kiűzhető. Tehát volt már egy mérhető, chemiailag jellemezhető, a levegővel nem azonos gáz, melynek hatásával egy tényt szépen meg lehetett magyarázni, a nélkül, hogy a phlogistonra, e titokzatosan hol megjelenő, hol eltűnő tűzanyagra kellett volna támaszkodni. Mind hiába! A Black magyarázata ellenhatást idézett elő! Johann Friedrich Meyer az acidum pingue hypothesist eszelte ki, mely szerint az acidum pingue a maró tulajdonságnak éppen úgy volt anyagi hordozója, mint az alchimistáknál a kéneső a fémességnek, a phlogistonistáknál a phlogiston a gyulékonyáságnak.

Nagy vonásokban rajzolva, előttünk állanak azok a legnevezetesebb chemiai fogalmak és elméletek, melyek a múlt század második felében, akkor, a mikor Lavoisier tevékenységét megkezdte, uralkodók voltak. Az ő kutatásainak eredményei nemcsak a chemia fejlődésére voltak döntők, de átsapva a physika területére, ennek vizsgálati módszereit is gazdagították és alapvető igazságot termeltek a physiologia számára is.

III.

A phlogiston és acidum pingue elmélet hiányait mindenki érezte, de az uralkodó felfogásokat megbolygatni senki sem merte addig, a míg erre Lavoisier nem vállalkozott. Ő attól a pillanattól kezdve, melyben felismerte, hogy a levegőnek a fémek elégekor nevezetes szerepe van, bámulatos kitartással, tántoríthatatlan következetességgel haladt a cél felé, mely pár szóban összefoglalva az volt, hogy azon átalakulások természetéről,

melyek az égéssel kapcsolatosak, továbbá azon testekről, a melyek az égésnek következményei vagy annak feltételei, átlátszó tiszta képet alkosson. Minden tényt, elméletet, következtetést szigorú ellenőrzés és bírálat tárgyává tett; és épen azért, mert a meglevőket sem nem kicsinyelte, sem túl nem becsülte: sikerült aránylag rövid időn óriási eredményt felmutatnia.

Kísérleteinek berendezésében vezéreszméi voltak: először, hogy különféle sajátságú gázok vannak; másodsor, hogy ha a gázok anyagok, akkor súlyuk is van, tehát mérlegelhetők is. És minthogy ő nem zárkózott el attól az elmélettől, melyet a physikusok a hőre vonatkozólag már elfogadtak: világosabban megítélhette, mint kortársai, hogy a hő a tulajdonképeni anyaggal nem azonos természetű.

1772-ben kezdette meg azokat a kísérleteket, melyeknek czélja volt a fémeknek levegőn hevítésekor végbe menő átalakulásait kideríteni. Ő előtte is tudták, hogy midőn a fémek, levegőn hevítve, fémmésszé (fénoxiddá) alakulnak, súlyban szaporodnak; de ő bebizonyította azt is, hogy a súlyszaporodás onnét van, mert a fém a levegő bizonyos részével egyesül, s hogy az eltűnő levegő súlya épen akkora, mint a mekkora a fém súlyszaporodása.

Ez volt az általa megállapított új tény s e kísérletekkel egy elvileg egészen új kutatási módszert honosított meg a chemiában. Ő előtte a chemiai átalakulások tanulmányozásakor csak az egymásra ható és keletkező testek minősége érdekelte a bűvárokat, ő rá irányította a figyelmet azok súlyára is, és a mérleget a chemiai tanulmányok nélkülözhetetlen segédeszközzé tette. Végeztek ugyan megelőzőleg is mennyiségi meghatározásokat, sőt a mérleget olyan régen használták, hogy az arabok a chemiát a mérleg tudományának nevezték; de Lavoisier előtt senki sem kísérletezett úgy, hogy a kezében levő testek súlyáról is számot adott és bebizonyította volna, hogy a chemiai átalakulásban részt vevő testek súlyának összege nem változik meg. Épen azért, mert ő a kísérleteihez használt, bármilyen halmazállapotú testek súlyáról magának be tudott számolni, szerfelett sok kísérletből, melyeket már mások is megcsináltak, meglepően új következtetésre jutott és azt a tételt, mely mind a tudományban, mind a philosophiában eléggé ismeretes volt s mely azt mondja: «ex nihilo nihil, in nihilum nil posse reverti», kézzel fogható igazsággá tudta változtatni.

1774-ben még nem mondotta ki határozottan, hogy a levegő összetett test, de jelezte, midőn kifejezte, hogy a levegőből, a fémek elégetése után visszamaradó rész egészen más sajátságú, mint az, mely a fémekkel egyesülhet.

A mint e kísérleteket befejezte, a tényeknek új magyará-

zatával okozott nagy meglepetést. Segítségére volt az oxigén felfedezése. A chemia fejlődésének története szerint új esemény nem adott több és elkeseredettebb vitára okot, mint az oxigén felfedezése. Nemcsak tudósok, hanem nemzetek is fel voltak ingerelve egymás ellen, a prioritás jogát vitatva.

Ma már a dolgok elég világosan állanak előttünk és ha ítélkezésünkben elfogultság meg nem téveszt, e felfedezés érdemből mindenkinek megadhatjuk azt, a mi őt megilleti.

Ugyanis, ha arról van szó, ki látta először, hogy a mercurioxidból gáz fejlődik? akkor Bayen francia chemikusé az elsőség, a ki ezt a jelenséget már 1774. február havában észrevette. De azt, hogy fénoxidból, nevezetesen a minimumból gáz fejlődik, már Hales is észlelte: tehát akkor már legalább 100 évvel Priestley és Lavoisier előtt lehetett volna oxigénről beszélni, ha azt a közönséges levegővel azonosnak nem tartották volna.

Ha azt kérdezzük, ki gyűjtötte össze először a mercurioxidból fejlődő gázt, azzal a szándékkal, hogy sajátosságait megállapítsa? akkor vita sem fér hozzá, hogy Priestley 1774. aug. 1-én ezt a gázt már összegyűjtötte, noha azt a jellemző sajátosságát, hogy égést táplál, belélekzésre alkalmas, csak 1775. márcz. havában ismerte fel.

Ellenben, ha a kérdést így állítjuk fel: ki fedezte fel azt az oxigént, mely chemiai doctrínákat döntött meg és helyükbe újakat emelt, olyanokat, a mely ma, 100 év múlva is, alapjukban rendületlenek és ismereteink mai állása szerint azt mondhatjuk, hogy örökre igazak maradnak? akkor csak egy válaszunk lehet, t. i. Lavoisier.

Priestley szerint a mercurioxidból fejlődő gáz dephlogistonozott levegő, a levegőnek égést nem tápláló része phlogistonos levegő; szóval mindenik gáz levegő, csak sajátosságai mások. Ellenben Lavoisier már 1775-ben, az akadémia húsvét utáni ülésében előterjesztette azt a dolgozatát, melyben Priestley kísérleteit ismételve, kimondja, hogy a levegő és a belőle előállítható két gáz nem azonos testek; kimondja, hogy a levegő összetett test, melynek egyik alkotrésze az egészséges, másik a fojtó levegő, azonban phlogiston nincs benne. Az egészséges levegőt később oxigénnek, a fojtót Guyton de Morveau ajánlatára azotnak nevezte el.

De megállapította azt is, hogy a levegő nem vegyület, hanem elegy. Bebizonyította ugyanis, hogy ha a levegőben foglalt oxigént kénesőhöz köti, s a visszamaradt nitrogént éppen akkora térfogatú oxigénnel elegyíti, mint a mekkorával a kéneső egyesült; a gázegy térfogata akkora, mint a mekkora volt a kísérletre használt levegő térfogata. Látni való, hogy azt a tényt, melyet a levegő alkotására nézve analitikailag megállapított, synthetikailag is ellenőrizte.

Érthető az az általános felháborodás, melyet közleményei előidéztek. A levegő elemisége, a mit kétezer évig senki sem tagadott, a gyulékonyság anyagi hordozója: a phlogiston, mely emberöltőkön át tények magyarázatára oly kétségbevonhatatlanul alkalmas volt, veszedelemben forgott. A régi elmélet orthodox hívői annyira felingerlődtek, hogy Berlinben Lavoisiert — mint a tudomány eretnekét — állítólag in effigie megégették.

A dolgok fejlődését megakadályozni többé nem lehetett. 1772—73-ban megkezdett kísérleteit a gyémánttal ismételve, bebizonyította, hogy ha a gyémánt oxigénben ég el, egyetlen termék a szénsav. Ámde a szénsavban csak szén és oxigén van: következik tehát, hogy a szénben, melyben közfelfogás szerint sok phlogistonnak kellene lenni, phlogiston nincs.

Ekkor sorra kerültek kén és phosphor s ezeket égette el oxigénben. Kiderült, hogy a termékek, savak és súlyok egyenlők az elégetett kén, illetőleg phosphor s az elégetésre elhasznált oxigén súlyával. Tehát e testeknek is, melyeknek a phlogiston-elmélet szerint sok phlogistont kellene tartalmazniok, a phlogistonhoz semmi közük.

A szén, kén és phosphor égéstermékeinek tanulmányozása közben győződött meg arról, hogy az «egészséges levegőnek» kiváló fontossága van a savak képződésében s ezért nevezte el «savképző»-nek — oxigénnek, de ő feltételezte azt is, hogy minden savban kell lenni oxigénnek. Ez a következtetése nagyon általános volt; mindazonáltal, midőn kiderítette, hogy némely elem oxigénnel egyesülve, savat létesít, megteremtette azt az alapot, melyen az elemeket bázis- és savképző elemek relehetett osztályozni.

IV.

Az égéssel kapcsolatos anyagváltozások vizsgálata alkalmával nem térhetett ki a tűzre és hőre vonatkozó megfigyelések és elmékedések bírálata elől; de a mint ezekre áttért, természetes, hogy tanulmányainak már inkább a physika, mint a chemia területén kellett mozogniok.

A hő, mint a tűznek járuléka, az állatéletnek feltétele, már régóta foglalkoztatta az elméket. A hő lényegének megértési módja úgyszólván a legtöbb physikai és physiologiai elméletnek kezdete volt. A mult században még mindig azon felfogás következében, hogy a tűz elem, rengeteg erőt pazaroltak arra, hogy a tűz anyagi természetét bebizonyítsák. Lavoisiernak nagy érdeme volt abban, hogy a hő anyagiságára vonatkozó tantétel hitelét vesztette s a tűz, mint a hajdani elemek egyike, hagyományos állásából végképen kiszorult. Mig a phlogiston-elmélet követői szerint a tűz minden testben mint őanyag jelen van és égéskor

láng és hő alakjában felszabadul, Lavoisier szerint a tűz csak lánggal és hőfejléssel végbemenő kémiai átalakulás. Szerinte a hő a tűznek nem a szó szoros értelmében vett anyagi lényege, hanem megmérhetetlen, súlytalan folyadék, mely az oxigénnel van társulva és midőn valamely test elég, azaz oxigénnel egyesül, a hő oxigéntől elválva megjelenik.

Felfogásának hiánya: hogy égést fentartó közegnek ő csupán csak az oxigént tartotta; de midőn kijelentette, hogy égés oxigén nélkül nem történhetik: az elégethető testekre nézve fölöslegessé tette a phlogiston létezését.

Vannak, a kik Stahl eltávozó phlogistonjában az átalakult kémiai energiát akarják felismerni. Nem szükséges bőven fejtegetnem, hogy, ha a phlogiston helyébe a kémiai energiát írjuk, a phlogiston-elmélet jogosultságát igazolhatjuk; azonban a fogalmaknak ilyenféle fölcserélésére felhatalmazva senki sem lehet, mert a kémiai energiára sem Stahl, sem követői sohasem gondoltak.

Ha Lavoisier a hő természetét kifogástalanul nem magyarázta is meg, határozottan helyesebben ítélte, mint Scheele, a ki szerint a hő oxigént és phlogistont tartalmaz, melyek egyenként mérlegelhetők, de egymással egyesülve, súlytalanok, s ebben az állapotban az üveg falán is keresztül hatolhatnak. A súlyos és súlytalan anyag fogalma között uralkodó zavart pedig megint Scheele nyilatkozatából ítélhetjük legjobban, ki azt vallotta, hogy a hő kevés phlogistonnal fénynyé, sokkal gyúlékonyabb gázzá — hidrogénné — egyesül.

Tagadhatlan, hogy Lavoisier sem tudott a divatos felfogással szakítani, midőn a hőt súlytalan anyagnak tartotta; de legalább a súlyos és a súlytalan anyagot egymástól élesen megkülönböztette.

Érdekkel olvashatjuk a feloldott és kötött, Black szerint a szabad és rejtett hőről kifejtett nézeteit is, azonban sokkal figyelemreméltóbb az az észrevétele, mely többé-kevésbé világosan Boerhaave és Macquer nyilatkozataiban is felfedezhető, hogy a testek átvihetők mind a három halmazállapotba, mert a halmazállapot csak attól függ, hogy a testekben mennyi a tűzanyag. E felfogás igazolása érdekében végzett kísérleteiből kiderült, hogy alkohol és aether elég magas hőmérsékleten mint gázok viselkednek.

Igy lett a tűzanyag a halmazállapot megváltozásának oka s az eszmék tisztázásának részese. Míg egyrészt a kémia hajdani elemei közül a levegő, a víz, a föld az elemek sorából eltűntek; másrészt megjelentek új értelemmel a physikai jelenségek során, s mint a háromféle halmazállapot jelképei, a gázalakú, folyós és szilárd halmazállapot kifejezésekben elevenedtek fel.

A hő halmazállapot-változtató hatásának következményeiről leggyönyörűbben nyilatkozott abban az elmélkedésében, melyben egy új koszmológiai rendet igyekezett megvilágosítani arra az esetre, ha földünkön a hőmérséklet sokkal magasabb vagy alacsonyabb lenne, mint a mekkora. Jólásszerű következtetéseit a hőmérséklet-csökkenéssel vagy növelésével későbbben elért eredmények eljesen igazolták.

Lavoisier az égés közben fejlődő hőnek mérésére az a gondolat vezette, hogy ő az égést olyan helyettesítési folyamatnak tartotta, melyben a mérlegelhető oxigénnel egyesülve levő súlytalan hőt az oxigénnel egyesülő test az oxigénből kiűzi: tehát ha a hő felszabadul, mennyisége meg is határozható. 1777-től kezdve érdeklődött az égéskor fejlődő hő mennyiségének meghatározása iránt, azonban érezte, hogy e feladat megoldásában egy a physikai és matematikai elméletekben erős társat nem nélkülözhet. Ezért szövetkezett 1782—83-ban a még csak pályája kezdetén levő, de már is híres Laplace-szal.

A közös munka nagyszerű eredményeiből Laplace éppen annyi részt követelhet magának, mint Lavoisier, de az eszme Lavoisier oszthatatlan tulajdona. Elméleti fejtegetéseikből felemlítésre méltó, hogy a hőelméletre alkalmazván az eleven erő megmaradásának elvét, a hőt úgy tekintik, mint eleven erőt, mely valamely test molekuláinak láthatatlan mozgásait eredményezi. Közönséges elegyekben a hő megmaradására nézve, továbbá azokban az esetekben, melyekben bizonyos vegyületek vagy halmazállapotváltozások során ugyanazon kezdeti állapotba lehet visszatérni, a keletkező vagy eltűnő hőmennyiségek összegére nézve olyan következtetésekre jutottak, a melyek még ma is érvényesek.

A tőlük felállított elvek közül egy, a tudomány mai állása szerint, kijavításra szorul. Szerintök: «valamely testrendszer állapotában a hőközta változások mindig hőelnyeléssel járnak»; ez ez elv csak akkor igaz, ha a jelenségek visszaalakuló természetűek.

Nyilvánvaló, hogy fejtegetéseik a mai energia-elmélet szintájától messze maradnak; ellenben, ha azokat a kortársak fel fogásaival hasonlítjuk össze, nemcsak kiválnak, de mind elméleti, mind gyakorlati szempontból nagy értékűek.

A hőmennyiség meghatározására új módszert találtak ki. Black az elegyítő módszert használta, mely a víz hőmérséklet-változásán alapult; Lavoisier és Laplace állandóan 0 fokon dolgoztak, meghatározván a jégből olvadt víz súlyát. Ugyanezt az elvet értékesíteni akarta Wilke svéd physikus is, de kevés sikerrel. Módszerökkel meghatározták a test fajhőjét, a szén, hidrogén, phosphor, kén égéshőjét. Ezek az égéshők elméleti és gyakorlati alkalmazásokban egyaránt nevezetes eredmények vol-

tak; a chemia fejlődéstörténetében pedig különösen fontosak, mert bennök a thermo-chemia első zsenjeire ismerünk.

Alapjában téves volt az a föltevésök, hogy a termelt hő az oxigéntől függ, s hogy ez a hő az égésben résztvevő testekben mint mérhetetlen hőanyag fel van halmozva; de Lavoisier-től még nagyon távol esett az az idő, melyben a chemiai hatások alkalmával keletkező hő munka eredményeként fogták fel. Még több, mint 50 évi tapasztalatra volt szükség, hogy az eszmék zavarából ez a felfogás kiválhassék.

Physikai dolgozatait kiegészíti különféle testek kiterjedési együtthatójának meghatározása, s itt van helyén megemlíteni, hogy mint a mérték- és súlyegység meghatározására alakult bizottság tagja 1792-ben Haüyvel meghatározta a tiszta víz sűrűségét, a mi aztán alapja lett a súlyegységnek, és 1793-ban, hogy az alpméret szerkeszteni lehessen, Bordával megállapította a réz és a platina hosszbeli kitágulását.

V.

A levegő összetételének megismerése révén Lavoisier egész sereg nagy fontosságú felfedezéssel lepte meg a világot, melyek a phlogiston elmélet erejét meggyöngítették ugyan, de végleges megsemmisítésére elégtelenek voltak.

A víz még mindig elemképen szerepelt és addig, a míg be nem bizonyult, hogy a víz összetett test, a phlogistonisták remélték, hogy elméletöket a bukástól megmenthetik.

Természetes, hogy a hidrogén felfedezése előtt a víz alkotását megfejtteni nem lehetett; de a dolog azután sem haladt valami gyorsan s hogy az igazság mily nehezen volt megközelíthető, megítélhetjük abból, hogy a hidrogén 1767-ben már fel volt fedezve, de hogy a víz összetett test, csak 16 év múlva vált kétségtelenné.

Kísérletek közben több buvár talált vízre, azonban megjelenését mindannyian helytelenül értelmezték; maga Lavoisier is 1774-től 1781-ig számtalan kísérletet végzett, melyek alkalmat adtak a vizet felismerni; de ő annyira el volt telve azzal a gondolattal, hogy oxigénben égéskor savnak kell képződni, hogy más termék iránt nem is érdeklődött.

Vége 1783. június 25-kén az akadémián előadta, hogy a megelőző napon 60 pint hidrogén és oxigén gázelegyből tiszta vizet csinált.

Ugyanezen évben Cavendish is végzett hasonló kísérleteket, azonban ő az eredményeket csak 1784. január 19-ikén közölte.

Lavoisiernek a víz synthesisére vonatkozó kísérlete még fenagyhatott volna némi kétséget az iránt, hogy a víz összetett test, ha be nem bizonyította volna, hogy a vízből izzó vassal

ismét hidrogént lehet leválasztani. Az a tény, hogy vassal, e kevés phlogistontartalmú testtel hidrogént lehet leválasztani, melyről azt tanították, hogy phlogistonban leggazdagabb, sőt talán maga a phlogiston: nagy zavart idézett elő a phlogistonisták táborában; ellenben annál több bizalmat öntött Lavoisierbe, a ki most már a phlogiston elmélet ellen teljes erővel kezdte meg a harczot.

Az újjáalakított chemiának első hívei matematikusok, physikusok, nevezetesen Laplace, Cousin, Van der Monde voltak; a chemikusok sokáig ellenséges állást foglaltak el. A francziák közül Berthollet volt az új elvek első hirdetője. 1785-ben követték őt Guyton de Morveau, Fourcroy, Meusnier, Chaptal és a többiek. 1791-ben Kirwan, a ki 1784-ben La Metherie, Priestley, Landriani, Sennebier, Beaumé, Westrumb, Green ellennyilatkozatait egybefoglalva, megkísérlette a phlogiston elméletet megmenteni, megadta magát. Ugyanebben az évben Black is, a ki harmincz éven át küzdött a régi elmélet mellett, meghódolt. Végre csak Priestley és de la Metherie maradtak a küzdőtéren, a győzelem reménye nélkül. Az elvek mellett való állhatatosságának csodálatra méltó példája Cavendish, a ki inkább még a chemia művelésével is felhagyott, mintsem elveit feláldozza.

Érthető, hogy az eszmék megváltozásával, át kellett alakulni a kifejezéseknek, a mesterszavaknak is. Ehhez első lépés volt az elemek fogalmának tisztázása.

Igaz ugyan, hogy Boyle már a XVII. században megállapította, hogy elem az olyan test, a mely két vagy több különemű testté nem bontható; azonban ez az elv eddig nem volt kifogástalanul alkalmazható, a míg a phlogiston elmélet meg nem szűnt a testek tartalmára vonatkozó felfogást bizonytalanná tenni. Igen, de a testek tartalmát csak elemzés révén lehetett megállapítani; természetes tehát, hogy a chemia művelésének irányát is ennek a törekvésnek kellett megszabnia, s ezért mondta Lavoisier is, hogy a chemiának főczélja a testek elemzése.

Az elemzés feladatát megoldotta, ha a testeknek tovább nem bontható alkotórészéig, az elemig jut.

Mihelyt meg volt alapítva az elem fogalma, alapot talált a mérlegelhető anyag súlyának állandósága is. Ez az egészen új és Lavoisiertől fölvetett eszme eredményezte, hogy a chemiai átalakulásokat egyenletben lehetett kifejezni és a mai chemiai egyenletek alapelveit már 1785-ben következőleg foglalta össze: «semmi sem teremthető, sem a természetben, sem a laboratoriumban; minden chemiai átalakulásban a művelet előtt és után ugyanazon anyagmennyiség van kezeink közt; az elemek minősége és mennyisége ugyanaz és azok csak változáson, módosuláson mennek át».

E kijelentésben benne van az *anyag állandóságának törvénye*, melyről közönségesen azt hiszik, hogy ő ezt csak 1791-ben az alkoholos erjedés tanulmányozása után közölte; azonban az anyag állandóságára vonatkozó nézete már jóval előbb a vas oxidációjáról irt értekezésében szépen ki van fejezve a következő nyilatkozatában: «az egymásra ható anyagokat és a termékeket algebrai egyenletnek tekinthetem: föltéve, hogy az egyenlet elemei ismeretlenek, találhatok olyan értéket, melynek segítségével a kísérletet számítással, a számítást kísérlettel ellenőrizhetem.

Egyenleteiben nem élt ugyan a mai kifejezésekkel, de ezek magva azonban már el volt vetve.

Csak az elemek jelentőségének megállapítása után következhetett a vegyületek osztályozása és elnevezése.

Lassanként kifejlett ugyan valami külső sajátságokon alapuló csoportosítás, s megkülönböztettek rozsdákat, pyriteket, vitriolokat, nitrumokat; mindazáltal egészben véve rendszerben és elnevezésben bábeli zűrzavar, tervtelenség uralkodott s a legtöbb vegyület neve épenséggel okszerűtlen volt. 1782-ben Guyton de Morveau, a Dictionaire de Chimie szerkesztője, az Encyclopédie méthodique-ban már hozzá fogott új mesterszavak csinálásához; a fölvelek rohamos fejlődése a munkát gyorsította is; mindezek ellenére a befejezés még sokáig késhehetett volna, ha neki a legkiválóbb tudósok, nevezetesen: Berthollet, Fourcroy és Lavoisier nem segítettek volna.

Lavoisier elvei szerint a vegyületeket bázisokra, savakra és sókra osztályozták; az egyes vegyületeknek olyan nevet adtak, hogy az a vegyület alkotásáról is számot adjon. Lavoisier az új rendszer értelmében készült osztályozásnak, az új mesterszavaknak nem csak fáradhatatlan tervezője, de az ő «*Traité de Chimie*» című munkájával leghatalmasabb terjesztője is volt.

A vegyületek új neve bámulatra ragadta a chemia iránt érdeklődőket, még pedig azért, mert általok könnyen megérthetővé vált mind az, a mi régebben megközelíthetetlennek látszott, s hogy e nevek helyes alapon készültek, legcsattanósabban bizonyítja az, hogy azokat mind a tanításban, mind a kutatások tárgyalásában tüstént elfogadták és lényegökben ma száz év múlva sem változtak.

A mi változás különösen a sók és savak elnevezésében történt, az a haladás természetes következménye.

VI.

Lavoisier megkísérelte az élő szervezetekkel összefüggésben levő testek óriási kiterjedésű birodalmában is tájékozódást szerezni: nem sokkal messzebb juthatott, mint az organikus testek alkotó elemeinek megismeréseig.

1774-ben még töprengéssel nyilatkozott arról a tájékozatlanságról, mely az organikus testek alkotásának ismeretében általános; tíz évvel később már bizonyosan tudta, hogy azokban szén, hidrogén és oxigén van. 1787-ben Berthollet bizonyította be, hogy organikus testekben a nitrogén is előfordul.

Majd Lavoisier felismerte azt is, hogy az organikus testek, oxigén hatására, miként változnak, nem különben hogy az oxalsav oxigén megkötésével képződik.

Azonban az oxigén hatását nagyon is egyszerűnek képzelte, midőn azt állította, hogy minden növényi savból egy másik képződhetik, ha a szén és hidrogén vagy oxigén viszonyán változtatunk.

Felette nevezetesek a cukor erjedésére vonatkozó tanulmányai. Ha az erjedés okát nem is találta meg, az erjedéskor képződő főtermékek minőségéről és mennyiségéről olyan képet adott, minőt ő előtte senki sem.

Kiderítette, hogy a cukor szénsavra és alkoholra bomlik s e termékek súlya egyenlő a felbomlott cukor súlyával.

Tudjuk, hogy ez az állítás ilyen alakban nem helyes, mert még más testek is keletkeznek; tekintve azonban, hogy a cukornak körülbelül 95%-ából szénsav és alkohol lesz: a valóságot nagyon megközelítette.

Foglalkozott a rothadás folyamatával is és ezt párhuzamba állította az erjedéssel, kimutatván, hogy a rothadó testben a szén, hidrogén, nitrogén, kén, phosphor, melyek a felbomlásnak nem indult testben az oxigénnel különféle viszonyban voltak egyesülve. rothadáskor szénsav, nitrogén, ammonia, víz, hidrogén-sulphid, phosphorhidrogén és szénhidrogén alakban távoznak el.

Az eczetesedést oxigén-elnyeléssel járó folyamatnak tartotta.

Az organikus chemia körébe vágó dolgozatai elég jelentékenyek s az organikus testek elemzése körül szerzett érdemei elévülhetetlenek: mindazáltal arról győznek meg, hogy vannak feladatok, melyeknek sikeres megoldása nem a lángésztől, hanem a részletek kellő módon való előkészítésétől feltételeződik s annak a szólamnak, hogy valaki korát megelőzte, a szó igaz értelmében véve, jelentősége nincs.

VII.

Még a lélekzésre és az állati hőre vonatkozó tanulmányairól kell megemlékeznem, hogy buvárkodási körének kiterjedtsége szemünk előtt állhasson. Azok a kísérletei, melyeket a lélekzés és az állati hő okának megmagyarázhatása érdekében végzett, a physiológia terén épen olyan korszakot alkotók voltak s épen olyan élénk mozgalmat idéztek elő, mint azok, melyeknek alapján az anorganikus chemia új rendszere épült felt.

E vizsgálatok között az okozati összefüggés is megvan:

azok az eredmények, melyeket a chemiai ismeretek tisztázása közben elért, eszmét termettek fiziológiai kutatásaihoz.

Aristotelestől Lavoisierig a lélekzésről és az állati hőről a legkülönbébb nézetek keletkeztek; ezek legtöbbször csakis mint a valóságos tárgy hiján képzelődő ember csodálatos ötletei kötik le figyelmünket.

Néha úgy tetszik, mintha már sejténék: mi az igaz, de a tudásig jutni erőlenek.

Bizonyos, például, hogy az égés és a lélekzés, mint hőtermő folyamatok között valamiféle összefüggésre gondolnak, a nélkül, hogy akár az oxigén fölfedezése előtt, akár az után a dolog mélyére hatolni megkísérlették volna.

Lavoisier 1777. május 3-ikán jelentette az akadémiának, hogy Priestley rosszul értelmezett kísérleteit ismételvén, ő azt tapasztalta, hogy az oxigénjétől megfosztott levegő épen olyan fulasztó, mint az, mely a benne élő madár lélekzése miatt lesz fojtó. Csakhogy a második esetben a levegő szénsavtartalmú lesz, míg az elsőben nem.

Azután a szénsavat elnyeletvén, a nitrogént oxigénnel elegyítette s bebizonyította, hogy ez a gázelegy épen úgy táplál égést, úgy tart fenn életet, mint a levegő.

Ezután az állatéletben az oxigén szerepét, a szénsav és az állati hő keletkezésének okát állapította meg. Lehetségesnek tartja, hogy az oxigén a tüdőben végbemenő égés közben létesít szénsavat, de az is lehet, hogy a vérrel egyesül s e közben szabadul fel a szénsav. Ő első feltevésének marad híve, s ebből kiindulva következtette, hogy az állati hő és az égéskor nyilvánuló hő keletkezésének módja egymással összehasonlítható. A hőfejlődés folytonosságát így magyarázza: a levegő ad oxigént, illetőleg átadja az oxigénhez kapcsolt hőt, a vér adja az elégetni valót; az elégetni valót a táplálék, az oxigént a lélekzés útján megújuló levegő pótolja. Fejlődjék a hő állati testben avagy kályhában: az ok ugyanaz. Ez volt az állati hő fejlődéséről az új szempont és alapvető felfogás, mely Lavoisiert az állati hő mennyiségének megméréseire serkentette.

E hőmennyiség-méréseket is Laplace-szal hajtotta végre. És pedig meghatározták először, hogy egy tengeri malacz szabad levegőn lélekzve adott időben mennyi szénsavat lehel ki és mennyi oxigént fogyaszt; azt tapasztalták, hogy az elfogyasztott oxigén és a képződött szénsav térfogata körülbelül egyenlő; azután calorimeterükkel meghatározták, hogy ugyanaz az állat ugyanannyi időben mennyi hőt fejleszt, s a következő tételt állították fel: ha az állat csendesen él, úgy hogy órák mulva is mint testrendszer jelentékeny változáson nem megy keresztül: az állati hő megmaradása legalább nagy részben attól a hőtől függ,

melyet a vér útján rendelkezésre álló szénsav alapanyaga a belelékzett oxigénnel egyesülve létesít.

Ámbár ez a következtetés nagyon általános, mindazáltal ma is érvényes, ha még azzal a tapasztalattal egészítjük ki, hogy az állati hőt nem csak az égés termi, hanem az a vízfőlvétel is, melylyel a tápszerek átalakulása jár. A hőnek a szervezetben való tovaterjedéséről felfogása az volt, hogy a hőt a tüdő a vérről közli s a vér szétviszi az egész szervezetben. Ez a felfogás is ahhoz képest, hogy mások erről a tárgyról miként vélekedtek, merőben új volt; épen olyan új, mint a milyen eredeti volt az életnek összehasonlítása az égéssel. Ő előtte élet és égés között hasonlatot legfőljebb csak költők és bölcselők kerestek, s minthogy a hasonlat jogosultságáról meg volt győződve, az égből elrabolt tűz mythosát idézve bátran állíthatta: most már méltán mondhatja az ember a régiekkel, hogy az élet fátyla lángra lobban a gyermek első lélekzésével és csak a halállal aluszik ki.

A lélekzés és az állati hő tanulmányozása elég dolgot adott a physiologusoknak; a részletekben nagyszerű eredmények sok olyan jelenséget világosítottak meg, melyeknek fontosságát és bonyolult természetét Lavoisier nem is gyaníthatta, de azt a felfogást, hogy az élet oxidatív folyamat, csak megerősítették.

Az állati hő mennyiségének meghatározásával mindig különös szenvedélyvel foglalkozott. 1785-ben, a víz összetételének fölfedezése után az a gondolata támadt, hogy az állati hő fejlődésében a képződő víznek is jut valami szerep. E szerepet nem sikerült felismernie.

Nagy gonddal vizsgálta meg a nyilvános helyek, kórházak levegőjét, mert hitte, hogy ezen az úton a társadalom érdekeire kiható következtetéseket fedezhet föl. Következtetéseit nem ismerjük.

1789-ben Seguinnel társulva, újra kezdte a lélekzés és állati hőre vonatkozó tanulmányait, még pedig most az embert téve tanulmány tárgyává. Elmésen szerkesztett készülékkel fogott munkához. Eltávolították a kilélekzett szénsavat, gondoskodtak az elhasznált oxigén pótlásáról s kiderítették, hogy lélekzéskor nitrogén nem termődik, de nem is fogy. E kísérletet ismételte hidrogén és oxigén elegyével is, hogy az oxigén jelentőségét annál világosabban bebizonyíthassa. Megállapította a legkülönfélébb feltételek alatt, hogy az állati test hőmérséklete állandó. Meghatározták a tüdő és a bőr útján kiválasztott víz mennyiségét, valamint azt is, hogy a víz mennyisége emésztéstől, munkától, külső hőmérséklet-változástól függ-e, és e tárgyról 1791-ben a legregebb kísérletek egész sorát közölte. Ezek alapján hangoztatta ő a szellemi és testi munka egyenlőségét, célzásokat téven az egyenlőtlen feltételekre, melyek között általában a munkavégzés

történik, és ámbár lelke a forradalom kiszámíthatatlan következményei miatt balsejtelemmel volt eltelve, mindazonáltal remélte, hogy az új társadalom intézményei a helyzetet orvosolni fogják. Reménye nem valósult meg; épen úgy nem, mint a hogy az ő sokat ígérő kísérletei is a lélekzés és kiválasztás tárgyában, befejeetlenül maradtak.

VIII.

Lavoisier utolsó tervéről is beszámoltunk. Korszakot alkotó kutatásait a szervetlen testek égés-jelenségeinek vizsgálatával kezdette meg és a szervezetben égés folytán keletkező hőmennyiségek mérésével fejezte be. Minden dolgozata, mely ezek közé esik, a maga elébe tűzött feladatok okozati összefüggését igazolja.

Fényes sikereiben kezére játszott a korszak is, a melyben élt. Valamint a drágakő igazi forgalmi becsét csak drágakő porával csiszolva kapja meg: azonképen a lángelmék is csak nagy kortársak hatására válhatnak igazán nagygyá. E tekintetben Lavoisiernek határtalan szerencséje volt. Szerencsés volt, mert kortársai: Black, Cavendish, Priestley, Scheele mind megannyi éles elméjű és termékeny fölfedezők voltak, csak a tények valódi jelentőségének felismerésében és általánosításukban kisebbek, mint Lavoisier.

Ha Lavoisier semmi egyebet nem tett volna, mint azt, hogy e híres tudósok kísérleteit helyes magyarázattal látja el: már akkor is maradandó nevet biztosított volna magának; mennyivel kimagaslóbb az érdeme, ha tudjuk, hogy annak a chemiának, a mely ma a tudományok családjában méltán foglal helyet, törvényes atyja egyedül ő lehet! Ezt a tényt még azok is kénytelenek voltak elismerni, a kik nemzeti érzékenységgel fogadták nevének francia írók részéről származó dicsőítését.

Sajátságos, hogy a milyen makacsul ellenezték az új tant Lavoisier honfitársai kezdetben: épen olyan buzgó követői lettek később; elannyira, hogy végre már a felfedezések tulajdonjogában is osztozkodni törekedtek és az új elméletet a francia chemikusok elméletének kezdték nevezni. Méltó felháborodással tiltakozott ez ellen Lavoisier 1792-ben, midőn kereken kijelentette: «ez az elmélet nem a francia chemikusoké, hanem az enyém s hozzájuk való jogomat követelem kortársaimtól és az utókortól». Fölfedezői jogát fentartja az oxidálás és égés elméletére, a levegőnek fémekkel és éghető testekkel való elbontására, a savak képződésének magyarázatára, a növényi és állati testek összetételének megállapításához vezető eszmékre s végre a lélekzés elméletére nézve. De különös módon, jelétül annak, hogy mily nehéz még egy felfedezőnek is megítélni azt, hogy dolgo-

zatának mekkora értéke van: nem formál jogot a chemiai hatásban résztvevő testek súlyának állandóságára vonatkozó fölfedezéshez, sem ahhoz, hogy a súlyos anyagot a nem mérlegelhető hőtől és fénytől ő különítette el; holott ezek fölfedezései között jellemzők, s közforgalom szerint éppen ezek vetették meg a modern chemia alapját.

IX.

Megemlékezésünk Lavoisierről hiányos lenne, ha a közügyek terén való szereplését elhallgatnók. Erről annyival inkább kell szólanunk, mert ez kiegészíti az ő nagyságát s megérteti életének tragikumát.

Tudjuk, hogy az állami haszonvételek bérlőinek társaságába lépett. Mint bérlő ernyedetlen szorgalommal utazta be kerületét; mindent szemmel kísért; a dohány feldolgozását szigorúan ellenőrizte, a feldolgozásban követett eljárást javította, a salétromtermelés, a puskaporgyártás ügyét saját költségén végzett tanulmányok alapján tetemesen előmozdította.

Minden tisztességgel értékesíthető jövedelmi forrást igyekezett kihasználni, ellenben az olyat, mely jogtalannak látszott vagy az emberi méltóságot sértette, mint a milyen volt egy, a clermontoisi bérletben csakis a zsidókra vetett adónem, beszüntette.

Csak a csempészettel szemben volt szigorú, s minthogy az adófizetés a polgárokat akkor sem lelkesítette jobban, mint ma, érthető, hogy midőn Páris körül, a behozatali vám miatt, 1787-ben az ő ajánlatára a vámsorompókat felállították, ezt az intézményt nyílt ellenszenvvel fogadták.

1778-ban a fréchinei uradalmat 229 ezer frankért megvén, mezőgazdasági kísérleti állomást rendezett be s ott szerzett tapasztalatai alapján, mind a gabonatermesztés, mind az állattenyésztés ügyében hasznos tanácsokkal látta el a gazdaközönséget.

Ő tényleg a physiokraták iskolájához tartozott, de nem idegenkedett más közgazdasági elvek gyakorlati érvényesítésétől sem, ha azok biztos bevétellel kecsegtettek. Mindent elkövetett, hogy a nyerstermelés mellett az ipar is lendületet nyerjen s nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy mekkora veszteség az államra nézve az iparcikkeknek külföldről való behozatala. Erős mozgalmat fejtett ki a len-, kendertermesztés és ipar érdekében is.

A politikában vezérszerepre sohasem törekedett, azonban a különféle bizottságokban tett nyilatkozatai, a nemzeti vagyon nagyságának megállapítására törekvő adatgyűjtései és közleményei, minden magára vállalt ügyben szigorú lelkiismeretessége, gyors és helyes intézkedései lassanként szélesebb és szélesebb működési kört készítettek elő számára s előidéztek, hogy a politikai áramlatba is egyre jobban belemerült.

1787-ben az orleansi gyűlésnek volt tagja s így keveredett bele abba a mozgalomba, mely Franciaországot újjáalakítani törekedett. A nép ügyét szíven hordta; küzdött a robot ellen; a szabadság érdekében kedvezőbb intézmények létesítését követelte; a népnymor enyhítésére, a tehetetlen öregség idejére biztosító pénztárak felállításán fáradozott, szóval: lelkesedett kora összes emberies és közgazdasági szempontok szerint is célszerű tervei iránt, még ha megvalósíthatásukban nem is bízott; melyek, hogy mily ideális felfogás szülöttei voltak, kitűnik abból, hogy összességükben mai napig sem valósulhattak meg.

1789-ben, augusztus havában mint a puskaporgyár igazgatója megbukott. Ez volt első jele annak, hogy szerencsecsillaga kezd aláhanyatlani.

1789-ben szeptemberben a Sainte Catherin kerületéből a Páris-városi képviselőtestületbe választották. Ugyanazon év nov. 21-én mint az Escompte-bank igazgatója tett jelentést a nemzetgyűlésen.

1790-ben az új súly- és mértékrendszer megállapítására kiküldött bizottságnak pénztárosa, elnöke és buzgó munkás tagja volt, a ki a már fennebb említett munkán kívül Lieusant és Melun között még háromszögelési méréseket is teljesített.

1791-től kezdve kincstári biztos, a kórházi ügyek vizsgálója, az ágyúöntés ellenőrzője volt. Mindenik feladatnak alkut nem ismerő lelkiismeretességgel igyekezett megfelelni.

Mint az akadémia pénztárosa, az akadémia végnapjaiban mindent elkövetett, hogy az ügyek menete fenn ne akadjon, s midőn az akadémikusok fizetésének utalványozása késett, sajátjából előlegezett, csakhogy a tudósok elszéledését Párisból megakadályozza.

Tevékeny titkára volt az 1789-esek klubjának, melyben kora legfelvilágosodottabb férfiai vettek részt, s az ügyek menetének irányt szabtak addig, a meddig a jakobinusok felül nem kerekedtek.

A francia forradalom idejében uralkodott, elvadult hangulatra nézve jellemző, hogy az ilyen kimagasló férfiút is, mint a minő Lavoisier volt, a ki a politikától a szó szoros értelmében mindig távol állott; a ki egész életét legfőképen csak a tudománynak szentelte, a ki mindenkivel csak jót tett s a szűkölködőkkel szemben mindig bőkezű volt: alig került valami fáradságba gyanús színben tüntetni fel.

Megbotránkozással olvassuk, hogy Marat, egy úgynevezett «az akadémiától félreismeret és mellőzött lángész», bosszúvágytól sugalmazott gúnyíratában Lavoisier nemcsak befekettítette, de a legelkeseredettebb ellenszenvet kelthette iránta.

«Leleplezem előttem — írja Marat az «Ami du Peuple»

czímű újságban — a csaló Lavoisier urat, a chemikus inast, a főhaszonbérlet, a puskapor- és salétromgyár igazgatóját, a ki Párist iogságba ejtette, a levegő körforgását fallal megszakasztotta stb. Az égnek kedves volna, ha augusztus 6-án a lámpafán függne.»

Sértett hiúság, féltékenység, irigység Lavoisier-val szemben az ellenszenves érzelmeket nem táplálták volna eléggé, ha benne a főhaszonbérlet is nem támadhatták volna.

1791. márczius 20-án az állami haszonvétel bérbeadási intézményét egy 1789. július 1-ig visszaható erejű törvénnyel eltörölték; e törvény a bérletet elmúlt évek számadásaira oly módon kötelezte, hogy a vád és halál már előre meg volt jósolható.

E törvény keletkezésével mondhatni egyidejűleg Lavoisier megszűnt a puskaporgyár igazgatója lenni, s csak lakását és laboratoriumát tartotta meg az arzenálban.

1792-ben június 15-én a mindig jobban szorongatott király a pénzügyminiszerséget ajánlotta fel neki. Minthogy azonban az ő meggyőződése az volt, hogy a törvényhozó testület az alkotmányszabta határokat túllépte, alkotmányos miniszternek működési körét annyira nehéznek, mondhatni lehetetlennek tartotta, hogy a meghívást nem fogadta el.

Igaz szeretet a haza, mély tisztelet és hódolat a király iránt, vezette tollát, midőn egyebek között a királyhoz intézett levelében a következőket írja:

«Felség! Engedje meg, hogy tanulmányaimat, életemet kevésbbé magas, de olyan állásban szentelhessem a közügyeknek, melyben a hazát talán hasznosabban és valószínűleg tartósabban szolgálhatom. Magamat a közoktatásügynek szentelve, törekedni fogok a népet felvilágosítani arról, a mi kötelessége. Mint katona és polgár a fegyvert azért fogom hordozni, hogy a hazát, a törvényt megvédelmezsem; hogy a francia nép elmozdíthatatlan képviselője biztosságban legyen!»

Csakhogy ekkor a királyság bukásának előjelei már erősen mutatkoztak s a mérsékeltek a válságot többé meg nem akadályozhatták.

1792-ben augusztus 17-én különféle szerencsétlenségektől üldözve, az arzenált elhagyta s a Madeleine boulevard-ra költözött. Nagy ideje volt az arzenálból távozni; három nappal későbbben a helyükön maradt igazgatók fogságba kerültek.

Ettől kezdve napról napra újabb csapás érte, de talán egy sem volt érzékenyebb, mint az, mikor a törvényhozó gyűlés 1793 augusztus 8-án az akadémiát, mely szintén a régi kormányrendszer alkotása volt, eltörölte.

1793-ban szeptember 9-én egy végzés a súly- és mértékrendszer megállapítására ideiglenes bizottságot nevezett ki; ennek,

valamint a «bureau de consultation des arts et métiers» bizottságnak is még tagja volt, sőt utóbbinak október 2-ikától kezdve még elnöke is.

Lavoisier, a ki soha sem tévesztette szem elől, hogy az emberiség haladásának leghathatósabb feltétele a jóknak vállvetett működése, megkísérlette még egyszer egy tudományos középont létesítését s megalapította a «tudománykedvelők» társaságát. Ez volt utolsó sikere. 1793 november 28-ikán elfogták s apósával együtt a «porte libre» fogházba zárták.

Szaktársai kárörömmel nézték bukását. A tudományos téren érzett veszteségért politikai téren igyekeztek kárpótlást találni. Gyűlölségük első jele már akkor nyilvánult, midőn Fourcroy kezdeményezésére a Lycée tudományos társulatból hatvanhatod magával kizárták. Gyászos sorsának megváltoztatásán is nem szaktársai, hanem Haüy és Borda fáradoztak. Az eredmény az lett, hogy Bordát, Laplace-t, Coulombot, Brissont Delambret a súly- és mértékrendszer bizottságából kitörölték.

Nemsokára összes javait lefoglalták, majd a bérlők házába zárták el.

Lehetséges, hogy magát megmenthette volna, minthogy azonban meg volt győződve a bérlők ügyének igazságáról, azok sorsát a magáétól nem akarta elválasztani, s a vég: közös halál lett.

Fogságának legszomorúbb napjaiban a bureau de consultation des arts et métiers tagjai, Hallé indítványára, élükön Lagrange-zsal, a tisztelet kitüntető jeleivel halmozták el és szabadon bocsátását sürgették; azonban az ő közbenjárásuknak éppen olyan kevés sikere lett, mint a milyen hiábavalónak bizonyult feleségének fáradozása.

Mit is lehetett volna tenni, mikor a rémuralom tetőpontjára hágott? A girondisták vezetői elvérzettek; a magánbosszú a nép balitéletét kizsákmányolta, orgiáit ülte. A bérlők legveszedelmesebb ellensége Antoine Dupin, egykori tisztviselőjük volt. Türelmetlenkedve a számadások elkészítése végett adott határidők meghosszabbítása miatt, továbbá attól tartva, hogy a bérlők ügye, mely egyébként is kedvezőbben állott, miként a népek híresztelték, még egészen jóra fordulhat: május 5-én terjedelmes keresetet adott be ellenök. E felett nem is vitatkozva, meghozták azt a gyászos végzést, mely őket a forradalmi törvényszék, illetőleg a halál elébe állította. Ugyanazon a napon 3 órával később Fouquier-Tinville — a francia forradalom egyik legemberetlenebb alakja — a törvényes halasztási időt megelőzve, Dupinnek két vádiratát alájegyezte s még az nap este 11 órakor átszállították a bérlőket a Conciergerie-be, hol mindannyiukat a foglyok névsorába iktatták.

A tárgyalásnak formája meg volt ugyan adva, de a védelem ki volt zárva teljesen. Vád- és ítélet-okadatolás teljesen méltók voltak azokhoz az emberi szörnyekhez, a kik a legfelségesebb jelszavak czégére alatt királygyilkolásra vetemedtek.

A vádolt 28 főhaszonbérlore május 8-án mondták ki a halálítéletet, s ugyanazon napon, mondhatni az ítélet kihirdetése után nyomban, mindannyiukon végre is hajtották.

Lavoisier csöndesen, a bölcs nyugalomával halt meg, hasonlóan azokhoz az ezrekhez, a kik őtet megelőzték. Végső perceiben nem saját sorsán, hanem azon kesergett, hogy az akadémiaát eltörölték, hogy az érzék a tudományos műveltség és a fenséges eszmék iránt annyira eltompult.

És az a férfiú, a kit a szerencse folytonosan tenyerén hordozott, a ki csak a boldogságot ismerte s megérte mindazt, miről becsvagyó lelke álmodhatott: mert nemcsak Franciaország, de a világ első tudósa és egy tudomány újjáalkotójaként tisztelték; a ki a legmagasabb hivatalokat becsülettel töltötte be s a kitüntetések özönét szerénységgel fogadta, mert csak eszményekért élt, csak a tiszta igazságért hevült és csak azért munkálkodott, hogy az emberiség javát, a közművelődés fejlődését híven szolgálja; szemkápráztató magasságából mondhatni egyszerűre zuhant alá, hogy jutalmul nyerje a halált.

Tragikus végzete megdöbbsentő, s nem túlzott Lagrange-nak az a nyilatkozata: hogy «e fejet leütni csak egy pillanatba került, s lehet, hogy 100 év sem lesz elég hasonlót nemzeni».

Hála az emberek lelkéből ki nem haló kegyeletnek, Lavoisier gyászesete az ő dicsőségét nem homályosította el, sőt inkább növelte. A férfiúi erő teljességében, 51-ik évében fosztották meg életétől; nem csoda, ha a nagyszerű múltból nagyobbszerű jövőre következtettek s ezért halálát megmérhetetlen veszteségnek tartották.

Ez csak sejtelem volt. Mi lett volna a való, ki tudná megmondani? De Lavoisier tudományos érdemeit méltatni akarván, nem is szükséges föltevésekhez folyamodnunk. Lángeszének alkotásai előttünk állanak; azokból megítélhetjük, hogy a chemiának alapját ő rakta le; elődei és kortársai e munkához csak anyagot hordottak össze. Hogy az alap szilárd volt, fényesen bizonyítja az a körülmény, hogy mind azt, a mit több mint száz éve reá építettek, roskadozás nélkül megbirta. Elméletek keletkeztek és ismét eltűntek, de az az elmélet, a mely őt a chemia újjászervezésére jogosította, lényegében megdöntetlenül áll s nagyságának örök időkre hirdetője.

Áldott legyen emléke!

A Königsbergi Töredékről.

Szily Kálmán főtitkár előterjesztése az április 9-i osztályülésen.

A Halotti Beszéd után a Königsbergi Töredék a legrégibb nyelvemlékünk. Először Toldy Ferencz ismertette a M. T. Akadémia 1863. július 13-án tartott ülésén, s ugyanakkor értekezést ígért róla az Évkönyvek számára; e dolgozata azonban nem készült el soha. Magát a szöveget Irodalmi Olvasókönyvében adta ki, némely nyelvészeti észrevételekkel. A kézirat korát palaeographiai s nyelvtörténeti okokból a XII. század végére vagy a XIII. elejére tette.

Másodszor Volf György mutatta be a M. Tud. Akadémia 1879. június 9-ikén tartott ülésén, azon heliogravure alapján, a melyet dr. Ehrenfeld Adolf hazánkfia — az eredetit Königsbergből a bécsi egyetemi könyvtár közbenjárására egy kis időre megkapván — akkoriban készíttetett.

Ennyi az körülbelől, a mit eddig a Königsbergi Töredékről tudtunk. Ki fedezte föl, mikor és hogyan került Königsbergbe, minderről nyelv- és irodalomtörténeti kézi könyveink nem tudnak semmit, még a legújabbak sem.

Most, hogy az Akadémia régi nyelvemlékeinkből anthológiát ad ki hasonmásokkal, mulasztásnak tartottam volna jobban utána nem járni e dolognak. Levelet írtam a königsbergi egyetem könyvtár-igazgatóságának, könyvészeti és palaeographiai fölvilágosításokat kérve e nagybecsű nyelvemlékünk felől.

Dr. Schwenke tanár úr, a königsbergi egyetemi könyvtár jelenlegi igazgatója, nagy hálára kötelező szíveséggel adott fölvilágosításokat, s az ő tudósításai alapján a következőket terjeszthetem a t. osztályülés elé.

A Toldytól Königsbergi Töredéknek elnevezett magyar nyelvemléket dr. Zacher Gyula germanista, a königsbergi egyetem tanára és könyvtárigazgatója fedezte föl 1862. végén vagy talán 1863. legelején egy a könyvtárhoz tartozó, theologiai tartalmú, latin nyelvű codexnek a szövege elé kötött pergamenlapján. E fölfedezésről Pott Ágoston, hallei egyetemi tanár és a m. tud. akadémia t. tagja értesítette Toldyt, s ugyancsak ő küldötte meg neki a nyelvemlék hasonmását.

A latin codexet, melyhez e nyelvmaradványunk hozzá van kötve, dr. Steffenhagen ekként írta le 1864-ben az *«Altpreussische Monatsschrift* I. kötetének 751. lapján: *«Latin pergamen-codex a XIV. századból; kis negyedréti alakú (7½ hüvelyk magas és 5½ hüvelyk széles); könyvtári száma 1194 vagy a régi jelzés szerint Xx. 130. A königsbergi egyetem könyvtárába a tapiiai*

1) Fol. 2—43. Saec. XIII. Ohne Über- und Unterschrift. Inhalt : De poenitentia : flores collecti ex patribus. (hauptsächlich Augustinus, Gregorius, Bernardus, aber auch Ciceros Paradoxa). Incip.: «Quoniam peccantibus» Explic.: «apellandum puto».

2) Fol. 44—97 und 108. worein später die Papier- und Pergamenteinlage f. 98—107 eingelegt ist. Beschrieben von verschiedenen Händen saec. XIII—XIV.

f. 44—82^v Liber beatae virginis editus per fratrem (Name nicht genannt) de ordine praedicatorum.

f. 82^v—88^v Libellus beati johannis evangeliste editus ab eodem fratre.

Beide von einer Hand; enthalten Excerpte aus Kirchenschriftstellern. Wahrscheinl. saec. XIII.

f. 88^v—89^v Theologisch-philosophisches von anderer Hand und Tinte, aber gleichzeitig.

f. 90—97^v Geschichten zu Ehren der Maria. saec. XIII—XIV. Inc.: «De uirtute nominis Marie et silencio. Monachi quidam» etc.

Expl.: «reliqui uero ad deum conuertuntur».

Am Ende (f. 97^v) von späterer Hand . . . Anno dni xiiij^o post ann . . . (?)

f. 108 (m. fol. 97 ein Doppelblatt bildend) verschiedenes Theologische von einer Hand saec. XIV.

Am Ende von anderer Hand und sehr verblasst : In nomne dni Amen. Anno nat. eiusd. millesimo cccclxxxiiij Indic. (? nicht klar; die erstere Zahl u. das folgende Papstjahr stimmen nicht:) pont. Bonifacij ppe noni Anno 3° die . . . mens. apr. fui in wracislaui . . . honlis (= honorabilis) uiri petri de boleslaui uicecancellarij causarum et audiencie (Consiliarius?) eiusd. sub iudic.

Diese Bemerkung ist geschrieben, ehe die Bestandtheile 1 und 2. mit dem nachherigen gemeinsamen Einbände versehen wurden. Als dies geschah, also nach 1393, wurden zwischen das Doppelblatt 97/108 die *Blätter 98—107*, theils Papier, theils Pergament eingelegt, von denen 98—106^r im 15. Jahrhundert mit einem «Sermo bonus de Sct. Johanne ewan.» beschrieben sind. f. 107^r ist unbeschrieben. 107^v enthält ein kleines Excerpt aus Gregorius Pastoralia, einige Merkwürdige etc. und die Bemerkung «liber iste datus e fratribus minoribus antiq. conventus welouien» d. h. von *Welau*, wo sich am Ende des 15. Jahrhunderts zwei Minoritenklöster befanden.

Bei Herstellung dieses Einbandes wurde ausserdem als Vorsatzblatt vorgeheftet ein Blatt nebst kleinem Stück des anhängenden zweiten Blattes aus einer ganz verschiedenen, aus anderem Pergament bestehenden, jedenfalls makulierten, Handschrift mit theilweis *magyarischem Text*, beschrieben im XIV. saec.

Aus derselben wurden noch 5 schmale Streifen vom Buchbinder quer über den Rücken zwischen die Binde und über den Holzdeckel geklebt. (Diese mit dem Vorsetzblatt jetzt in Cod. 1194^a.) Es ist sehr zweifelhaft, ob der Buchbinder mehr davon zur Verfügung hatte. Denn er verwandte zur Beklebung der Holzdeckel (anscheinend Eichenholz) Stücke aus anderen Handschriften (Grammatisches u. drgl.). Den äusseren Überzug bildete naturfarbenedes Leder. Als Buckel wurden Messingnägeln mit runden Köpfen eingeschlagen.

Dieser Einband ist jetzt gänzlich aufgelöst und die Bl. 2—108 sind als Cod. 1194 mit neuem Einband versehen.

Das auf dem alten Einband befindliche Papierschild, beschrieben von der Hand des ersten Königsberger Bibliothekars Felix Rex *Polypheumus* (+ 1549) trägt u. a. die Bemerkung «Ex arce Tapia». Die

Handschrift kam also aus der Ordensbibliothek in Tapiau, welche 1541/42 der Königsberger Schlossbibliothek einverleibt wurde. Dorthin waren die Reste der Welauer Klosterbibliothek wahrscheinlich 1525 gebracht worden, als das Kloster von den Mönchen verlassen wurde.

* * *

Ezek előterjesztése után bátorkodom indítványozni:

«Határozza el a t. osztály, hogy a mai ülésből fölkéri az Akadémiát, tenné meg a szükséges lépéseket arra nézve, hogy a Königsbergi Töredék, a vele egybekötve volt latin codexszel együtt, alkalmas csere útján az Akadémiának vagy fővárosunk valamelyik könyvtárának birtokába juthasson».

Adalékok a magyar hitbizomány kérdéséhez.

(Kivonat *Földes Béla* lt. f. évi április 16-án tartott székfoglalójából.)*

A társadalmi gazdaságtan a nemzeti haladás tudománya, mert végső kérdése az, mikép lehet az anyagi javak oly mértékét és oly megoszlását biztosítani, mely a nemzet fejlődésének nélkülözhetlen feltétele. Minden társadalom, minden kor e kérdést csak magára nézve oldhatja meg, mert a gazdasági élet fejlődésének törvényei ugyanazon gyökérből származnak, a melyből a társadalom összes életnyilvánulásainak erejét szívja. Azon, még a régi társadalom szervezetéből fenmaradt intézmények közé, melyekkel szemben az új társadalomnak állást kell foglalni, tartozik a hitbizományi intézmény, melynek vizsgálata a jelen tanulmány tárgya. E helyen és ez alkalommal csak néhány részletet bátorkodom belőle itt bemutatni.

A hitbizományok intézményét először az 1687. évi IX. törvényzikk — és pedig akkor csak a főrendekre — honosítja meg nálunk. «A hitbizottság olygarchiai institutioja — mondja Kossuth a Pesti Hirlapban — II. András aranybullájának olygarchico-anarchikus záradékáért cserébe adatott.» 1790 óta ez intézmény eltörlése szóban forog. Már az 1790-diki országos választmány javaslatai korlátozandónak mondják a hitbizományi intézményt. Az 1827-diki országos választmány is foglalkozik e kérdéssel. Javaslata a hitbizományok eltörlésére számos fontos okot hoz fel, azonban mégis a szabad rendelkezési elvnek és némely nemze-

* Minthogy időközben a földmívelési ministerium a hitbizományok legújabb állapotáról szóló jelentése megjelent, a felolvasásban közölt adatokat az újabbakkal helyettesítjük.

tiségek fentartása érdekében a hitre bizási jogot továbbra is fentartandónak véli, azonban 500 teleknyi maximummal. Ismét napirendre került a kérdés az 1832/36-diki országgyűlésen. Az 1834. július 12-én tartott kerületi ülésen került szőnyegre, és a tanácskozás az 1827-diki országos választmány e tárgybani javaslatának felolvasásával kezdődött. Elsőnek szólalt fel Szatmár vármegye ékesszavú követe, Kölcsey Ferencz. Beszédében a kérdés fontosabb elemeit tárgyalja. Különösen czáfolja azt a felfogást, mintha bizonyos nagy nevek conserválása politikai jelentőséggel bírna. Végre a következő szavakkal fejezi be felszólalását: Mivel a társaság céljai, a közszorgalom, virágzat és védelmi rendszer úgy kívánják; mivel a hitelezők természeti jogai s a nemzeti közhitel szabaditást várnak; mivel a haza egészéről, magáról a nemzetről, nem pedig egyes nevekről illik gondoskodnunk; mivel törvényeinknek már egyszer a régi szennyből kitisztulniok kell: mind a jelenben fennálló intézeteket eltöröltetni kívánom, mind azt óhajtom, hogy jövődre is megtilalmaztassanak.

Ugyanez ülésben felszólalt Deák Ferencz is. Beszéde fonálán következőket mond: Hazánk hajdani virágzásának korában fideicommissumok nem valának. 1687-ben I. Lipót hozta be azokat, a magyar olygarchiának ajándécul; a külföld feudalismusából eredett intézetet adta főrendeinknek cserébe az aranybulla utolsó záradékáért. De a csere nemzetünkre nézve nem nagy hasznot hajtott, mert előbb belső háborúk, azóta ezen intézeteknek lassú mérge rontotta meg hazánk lehető virágzását. Mióta a hajdan kornak körülményeivel a fényes nemzetségek hajdani fontossága is elenyészett: nem látom okát, miért kelljen a pusztá névnek hazánk kifejlődését, a nemzet belső ereje és élete emelkedését, a hitelt, a nemzeti közérdeket szükség nélkül feláldozni? S azért a természet rendével és igazsággal ellenkező, hazánkra káros fideicommissumok eltörlésére szavazok.

A vita folyamán több igen érdekes felszólalás történt és arra is volt számos utalás, hogy még az érdekelt családokban is több bajt okoztak a hitbizományok, mint áldást. Mellőzzük ezeket, és csak Nagy Pál Sopronmegye híres követének felszólalásából említjük: még a következőket «Ha ki azt hiszi — mondja — hogy egy vagy más családi név fényéhez van, nem mondom a hon boldogsága, hanem csak az arisztokráciának virágzása csatolva: adja be az országgyűlésnek azon családok lajstromát, melyeket e szerint az egész ország arisztokráciájából kiemelni s különösen conserválni kell; hadd tudjuk már egyszer meg, mely nevek azok, melyekben a magyar név dicsőségének palladiuma rejtve van».

A vitatások július 15-én berekesztettek; a vitában 22 követ vett részt, ezek közül 19 az intézmény ellen nyilatkozott. Azon kérdésre, eltöröltenessnek-e a majoratusok 25 megye és 2 kerület

igennel, 22 megye nemmel szavazott, mire az elnök zajos éljenkiáltások között kimondotta, hogy a majoratusok és senioratusok örök időkre eltöröltetnek. Kimondták továbbá azt, hogy a fennálló hitbizományok is a mostani usufructuarius halála után megszűnjenek.

Ez volt ezen nevezetes kerületi ülések eredménye. A kérdés természetesen tovább foglalkoztatta a közvéleményt és 1842-ben élénkebb polémia fejlődik a Pesti Hírlap és a Világ között, mely utóbbiban gr. Szécheny Antal az 1827-diki választmány álláspontját védelmezi, tehát szintén bizonyos korlátozást elfogad, maga is elismervén ez intézmény tulajdonképi törekvésének gyarlóságát, mert — hogy saját szavait idézzük — «nem emberi hatalomtól függ a családi nagyság csillagának emelkedése s alkonyodása». Kossuth pedig e polemia folyamán azt írja: «A majoratusokat jogtalan s a honra nézve káros és veszélyes institutionnak tartjuk».

Ismeretes, hogy ezen nagy eszmemozgalomnak, melyhez újabbkori hazai íróink többsége is csatlakozott, eredményre nem vezetett. Sőt ellenkezőleg a hitbizományok aránya emelkedett. Hogy ezt kimutathassuk és hogy általában a magyar hitbizományok állapotát ismertessük, áttérünk néhány eddig részben ismeretlen, a hitbizományi törzskönyvből merített fontosabb adat közlésére:

A legújabb adatok szerint nálunk 91 hitbizomány áll fenn. A hitbizományok által elfoglalt terület 2,313.499 katasztralis hold. Összehasonlítva a szomszéd Ausztriával nálunk ugyan a hitbizományok száma kisebb, de az általuk elfoglalt terület nagyobb; Ausztriában az egész terület 3·8%-a, nálunk 4·7%-a van hitbizomány által megkötvé. Az összes hitbizományi ingatlanoknak kataszteri tiszta jövedelme 5,342.407 frt 69 kr. (1889.)

Művelési ágak szerint a hitbizományi terület következőkép oszlik meg:

szántóföld	662.468 hold
kert	6.651 »
rét	187.626 »
szőlő	1.939 »
legelő	289.792 »
erdő	993.924 »
nádas	12.604 »
földadó alá nem eső terület	158.491 »

Legerősebben van tehát az erdő képviselve. Azonban a szántóföld aránya is nálunk nagyobb, mint pl. Ausztriában. A főcsoportokra jut nálunk és pedig:

szántóföldre	28·6%
rét- és legelőre	21·3%
erdőre	42·9%

Vagyis az összes szántóföld 3·2, az erdőnek 7·5⁰/₀-ka van hitbizományilag megkötvé.

Nagyság szerint a hitbizományok következőkép csoportosulnak.*

500 hold	—
500— 1000 »	2
1000— 5000 »	20
5000—10,000 »	31
10,000-en felül	33
pénzbeli	1

Nálunk tehát a hitbizományok túlnyomó része nagy latifundiumokból áll. Ausztriában 292 hitbizomány közül 88, nálunk 87 közül 64 mutat 5000 holdnál nagyobb területet. A legnagyobb hitbizományok a következők: egy 404,444, egy 241.533, egy 131,346, egy 145,476 holddal. Ezen négy hitbizományra Magyarország területének majdnem 2⁰/₀-a esik, az egész hitbizományi területnek pedig több mint 40⁰/₀-a. Érdekes a hitbizományok területének összehasonlítása az alapítás idejével. Ez összehasonlítás azt mutatja, hogy a nagy hitbizományok leginkább a XIX. század előtt, a kisebbek a XIX. század alatt alapítottak.

A hitbizományok területi eloszlására vonatkozólag a következőket találjuk. A hitbizományi területből esik

a Duna bal partjára	11·6 %
a « jobb »	44·7 %
Duna Tisza közre	8·7 %
Tisza bal partjára	7·3 %
» jobb »	24·5 %
Tisza-Maros közre	1·2 %
Erdélyre	1·8 %

Legerősebben terjedtek el a hitbizományok a Dunántúl ; míg ugyanis a Dunántúl az ország területének csak 15·4⁰/₀-át teszi, addig a hitbizományi terület majdnem fele, a hitbizományok számának pedig több mint fele esik az ország ezen részére. Az egész területnek pedig közel 14⁰/₀-a van hitbizományilag megkötvé. Tudvalevőleg a Dunántúl az egyházi birtok is igen jelentékeny. A hitbizományok átlagos terjedelme is Dunántúl a legnagyobb, ha eltekintünk a Tisza jobb partjától, a hol a hitbizományok átlagos terjedelme azért nagyobb, mivel az ott lévő összesen 8 hitbizomány között egy van, melynek területe 241,533 hold. Még aggalóssabbá válik a hitbizományok alakulása a

* Ez adatok a földmívelési ministerium közleményében hiányoznak ; közöljük az igazságügyministeri törzskönyv adatait az 1890-diki állapot szerint.

Dunántúl, ha szem előtt tartjuk, hogy egyes megyékben (Sopron, Moson) a területnek egy negyede, sőt ennél is több hitbizomány alá tartozik. Legkisebbek a hitbizományok a Tisza-Maros közben és Erdélyben.

A családok rangja szerint az 1894-ig engedélyezett hitbizományok következőleg oszlanak meg:

főhercegi család	1
hercegi »	6
grófi	63
bárai	10
örgrófi	1
nemes	10

Legerősebben vannak a grófi családok képviselve. Megjegyezzük, hogy a főrendiház szervezetéről szóló (1886. VIII.) törvényben 81 grófi család (az indigenák nélkül) van említve.

A hitbizományok túlnyomó része elsőszülöttségi, összesen csak három kor-, egy iz- hitbizomány fordul elő, ezek is régibb időből, azonkívül egy elsőszülöttségi, esetleg korörökségi és végre két hitbizomány kijelölés alapján.

Áttérünk végül a hitbizományok alapítási idejére. Alapítottatott:

a XVIII. század előtt	6
a XVIII. » alatt	10
a XIX. » »	75

A XIX. században pedig következőképp oszlanak meg:

1801—50.	10
1851—60.	5
1861—70.	6
1870—80.	25
1881—90.	26
1891—93.	3

A hitbizományok száma tehát főleg századunkban szaporodott; a jelen század alatt ismét annak első felében 10, második felében 1893-ig 65 alapítottatott. Tovább részletezván a számokat, azt látjuk, hogy ismét 1850—70-ig 11, 1870—93-ig 54 alapítottatott; *a fennálló hitbizományok több mint fele az utolsó husz évből való, azaz az intézmény fennállásától számított 183 év alatt, a rendi társadalom korában nem keletkezett anyai hitbizomány, mint 1870—90-ig.*

E meglepő jelenség okait és magyarázatát keresvén, nem szabad a következő körülményekről megfeledkezni. Az intézmény fennállásának első idejében igen kevés hitbizomány alapítottatott. Az intézmény semmi esetre sem volt nagyon népszerű. Ehhez járul még azon körülmény, hogy a hitbizományok csak a szerzett

vagyonból alapíthatottak. Az a körülmény is szem előtt tartandó, hogy az ingatlanok korlátolt és nehéz forgalma mellett az elidegenítés veszélye igen csekély volt. Az ősiség is védelmezte a birtokot, valamint a birtokszerzési képesség korlátoltsága is. Mária Terézia és II. József idejében főnt sem igen kedveztek az intézménynek. 1848. után e viszonyok lényegesen megváltoztak. A birtokszerzési képesség általánosítása, az ősiség eltörlése, a földtehermentesítéssel járó nehéz átalakulás, mely a birtok művelésének költségeit növelte, a hitel terjedése, hitelintézetek föllállítása, a telekkönyv, — mind e körülmények a birtok forgalmát és kézzől-kézre való átvitelét előmozdították. Hozzájárult még a 70-es évek kedvezőtlen volta. Rossz termések, a tengerentúli államok fokozódó versenye, mely végre az úgynevezett mezőgazdasági válsághoz vezetett, számos birtokos család tönkrementét idézte elő, némelyek a nagyobb igények által okozott könnyelmű életmódnak estek áldozatul, de ezt is az általános gazdasági körülményeknek tudták be. Így terjedt a depossedálás félelme, és a védelmet a hitbizományban keresték, bár tudvalevő dolog, hogy sok esetben a hitbizomány a kedvezőtlen anyagi helyzetet csak eltakarja és sokféle-kép megterhelve a művelés hanyatlásához vezet, holott a nélkül az érdekeltek inkább és helyesen a művelés emelésében kerestek volna menedéket. Így magyarázandó részben a hitbizományok újabban bekövetkezett szaporodása; ehhez járultak még egyéb körülmények, társadalmi nézetek, osztály-mozgalmak stb.

Látni ebből, hogy hazánkban a hitbizományi intézmény a közelmúltban erősebb gyökeret vert, mint valaha. Ezzel szemben mit találunk a külföldön? Nem szólok Angliáról. Itt I. Eduard de Donis című törvényének meghozatalával érvényesült különösen a jogtudomány ellentállása, és a gyakorlatban a törvényt nagyon gyengítették. Csak a XV. században az úgynevezett recovery per behozatalával fejlődik erősebben. Együttal azonban az intézmény a tudomány állandó ostroma alá kerül. Szavát emelte ellene Verulami Baco és bár a múlt század közepén azon szabály jut érvényre, hogy a hitbizomány tartama legkésőbbben valamely élő személy halála utáni 21. évben megszűnik, a hitbizományi intézményt a legkiválóbb írók, Blackstone, Smith, Bentham, Mill, Pollock, Neate elítélik. Az időben korlátolt angol hitbizományt végül 1882-ben a settled landact tartalmilag is annyira korlátozza, hogy nem a birtok, hanem annak értéke tekintendő hitbizományilag megkötöttnek. Németországban csak egyes vidékeken nyert nagyobb elterjedést. A tudomány itt is többnyire ellenséges álláspontot foglalt el; a legkiválóbb agrar-írók közül Conrad és legújabbán Buchenberger, egyike a legkitűnőbbeknek, az angol enyhébb rendszert ajánlják. Conrad a családnak a hitbizomány megszüntetését is meg akarja engedni. 1891-ben a január

21-iki birodalmi ülésen Richter az intézmény ellen fölszólalt és kinövésnek nevezte. Ausztriában, hol a hitbizományok létesítése csak törvény útján történhetik, az egyes hitbizományok alapítására vonatkozó törvények meghozatala alkalmával már többször igen erős bírálatokat mondtak, sőt több esetben történt, hogy az előterjesztett törvényjavaslatok törvényerőre nem emelkedhettek, mert a többség visszavetette. Ausztriában különben, úgy látszik, az a szokás dívik, hogy a hitbizomány alapítása alkalmával a közérdeknek is áldoznak. Így p. a Dzieduszycky grófi család a hitbizományi kérvényben ajánlatot tett, hogy a nevezetes lembergi Dzieduszycky-féle muzeum fentartására 300.000 frt alap- és 12.000 frt évi segélyt biztosít.

A hitbizományok létesítésére annak idején főleg politikai okok vezettek. Kíváncos volt a trónt az öröklött vagyon nagy képviselőivel körülvenni; kíváncsúnak látszott oly osztályt teremteni, mely elég erős az állami terhek viselésére. Szem előtt tartandó az is, hogy a nagybirtoknak hitbizományi kiváltsága oly időből származik, midőn a parasztbirtok is védelemben részesült. A két intézmény logikai összefüggésben áll és így vagy a parasztbirtoknak régebben adott védelem megszűnése után a hitbizomány is kétéssé válik, vagy pedig ennek föntartása követeli a védelemnek a parasztbirtokra való kiterjesztését. Ezen alapon áll tényleg Gierke, a híres német jogtudós és Miaskowski, a kiváló agrar-író. Mindenesetre kijelentjük, *hogy e téren is tartózkodni kell a megoldás abszolutismusától.* Ezért a *hitbizományokat fentartóknak tartjuk* ott, hol ezt a körülmények különösen indokolják és oly módosításokkal, melyek mellett ez intézmény gazdaságilag és társadalmilag lehetőleg kevés bajt okoz. E tekintetben különösen arra kell ügyelni, hogy a hitbizományok által ne foglaltassék el a terület túlnagy része, hogy időben is korlátozva legyen, hogy a mindenkori birtokosnak kellő cselekvési szabadságot engedjenek, hogy az esetleg a család akaratával megszüntethető legyen (mint ezt Poroszországban az 1807-diki ediktum megengedi) és hogy a magszakadás esetében megszünt hitbizomány közczélokra, nevezetesen agrarpolitikai czélokra (kisbirtokok létesítésére stb.) fordíttassék. A hitbizományok kezeléséről az állam rendes kimutatásokat is kívánhat stb.

Ha útját akarjuk állani az agrar-socialismusnak,* mely ha-

* Időközben az agrarsocialismus ismét szomorú életjelt adott az Alföldön. Megint a latifundiumok és hitbizományok káros hatására történt számos oldalról utalás. A képviselőházban is felmerülvén a kérdés, a miniszterelnök az április 24-iki ülésben következőket mondotta: «Azt hiszem, hogy ennek a kormánynak valami nagy szemrehányást a tekintetben tenni nem lehet, hogy a latifundiumokat újabb fideicommissumok engedélyezése által nagyon gyarapította volna; de én

zánkban sokkal veszedelmesebb volna, mint az ipari munkások socialismusa, látván azt, hogy az különösen ott terjed, hol a hitbizomány és a latifundialis birtok nagy, mint Angliában, Csehországban, és mint azt legújabban a Siciliában és Spanyolországban előfordult veszedelmes mozgalmak, sőt nálunk is tanúsítják, akkor ideje lesz ez intézmény átalakítására gondolni. Nem bocsátkozom e rövid értekezés keretében a reformkérdések tárgyalásába, annyit azonban már itt is szükségesnek tartok megjegyezni, hogy első lépésnek mennél előbb azt a változtatást kellene megtenni, hogy — legalább a nagyobb hitbizományok alapítása — csak a törvényhozás útján történhessék. Ez által a mostani bürokratikus eljárás helyébe a teljes nyilvánosság lépne. Megtudnók minden egyes esetben, milyen érdemekre hivatkozik az alapító, milyen áldozatokat hajlandó esetleg a közjóért hozni, és ítélnénk abban a kérdésben is, vajjon az illető vidék gazdasági, népességi viszonyai, a hitbizományok s általában a holt birtok ottani terjedelme mennyire engedi vagy tiltja a hitbizományi terület nagyobbítását. Magára a hitbizományi rendszerre vonatkozólag pedig szükségesnek tartom kijelenteni, hogy az angol rendszernél korlátlanabb alakban fentartani czélszerűnek nem látom, mi amúgy is az 1832—36-iki országgyűlés szabadelvű álláspontjától messze elmarad, azon törekvéstől, mely mellett, már több mint ötven év előtt, Deák, Kossuth, Kölcsey és más jeleseink felszólaltak, a midőn a rendi alkotmány, a rendi társadalom még fennállott.

Láttuk a statisztikai adatokból, hogy épp napjainkban sokkal nagyobb mértékben, mint *valaha* érvényesül, még pedig szélesebb körökben, a törekvés hitbizományok alapítására. Ez egyfelől egy tágabb körben érzett szükséglet, de másfelől egy nagy veszélyt hoz tudomásunkra. Az általunk jelzett irányban lehetségesnek tartjuk, hogy az osztály-védelem napjainkban érvényesülő törekvését az általános fejlődés követelményeivel kiengeszteljük.

elhibázott dolognak tartanám valamire kimondani azt, hogy fideicommissumokat semmi szín alatt sem fogunk engedélyezni; mert lehetnek az országnak egyes vidékei, hol közgazdasági, politikai szempontból igen kívánatos lenne latifundiumok létesítése. Lehetnek oly vidékek, hol a birtokoknak tetemes része már is le van kötve latifundiumok által; eljárásunkban tekintettel voltunk erre és semmiféle fideicommissumok engedélyezésébe bele nem bocsátkoztunk.» — A földmívelési ministerium pedig említett jelentésében szintén a hitbizományok korlátozását tartja kívánatosnak, még pedig különösen a következő irányokban: 1. a maximum megállapítása; 2. a hitbizományok megtagadása oly megyékben, hol a hitbizományi terület már bizonyos százalékot meghalad; 3. a hitbizományi birtokosok felhatalmazása hosszabb idejű bérleti szerződések megkötésére, melyek utódjaikat is köteleznék.

Jelentés a Bródy-jutalomról.

Előadta *Concha Győző* lt. a május 2-iki nagygyűlésen.

Ez idei nagygyűlésén nyílik először alkalma a tekintetes Akadémiának oly érdemeket jutalmazni, a melyeket magyar írók a publicistika terén szereztek.

Ugyanis Bródy Zsigmondnak 1890-ben tett alapítványa értelmében a 3000 frtos publicistikai díj az 1894-i ünnepélyes közülésen adandó ki először.

Mint a díj kiadása iránti véleményezésre kiküldött bizottság előadójának, mely bizottság Tisza Kálmán tiszteleti tag elnöklete alatt, Zichy Antal tiszteleti, Gyulai Pál, Hegedűs Sándor rendes tagokból s Concha Győző l. tagból alakítottatott, nekem jutott a szerencse, hogy a jelentést megtehessem, mit is tisztelettel a következőkben teljesítek.

A bizottság szemlét tartván a magyar publicistikai irodalomnak az 1891—93-i időszakban megjelent, az Akadémiához beküldött és be nem küldött termékei fölött, szemléje elején mindjárt Kovács Ferencznek nagybecsű, az 1893/4-i országgyűlés kerületi üléseinek naplóját tartalmazó gyűjteményével találkozott, mely azonban bármily fontos legyen a magyar publicistikára mint kútforrás, ezen minőségénél fogva nem jöhetett tekintetbe, mely mellett még is, elismerése kifejezése nélkül, nem tudott a bizottság elhaladni.

A publicistikának sajátképi termékei 1891—93-i irodalmunkban főképp Ausztriával való kapcsolatunkat, alkotmányunk és közigazgatásunk viszonyait jogi és politikai, társadalmi és állami összállapotainkat ethikus szempontból taglalják; de akadt közöttük munka, a mely irodalmunk legelhanyagoltabb részének, a nemzetközi jognak actualis kérdésével foglalkozik.

A bizottság örömmel tapasztalta ez irodalmi jelenségekben a formai haladást, színvonaluk elméleti emelkedését, az összehasonlító módszer alkalmazását, egyúttal azonban a nemzeti sajátosság iránti érzéket s a nemzet multjával összefüggést kereső irányzatot.

Hol a szempontok sokoldalúsága s az irány elevensége, hol az erős érzék a gyakorlati élet követelményei vagy a nemzeti százados önkormányzati intézmények iránt annak becsét e termékeknek. Egyikben a szigorú jogászi, a másokban a social-ethikai

elemzés ereje lep meg. Találunk bennök tanultsággal párosult hazafiás érzéket a társadalom bajai iránt, bonczoló élességet s nemzeti sajátosságot a közjogi intézmények minősítésében, történelmi, gazdasági és diplomáciai tapintatot a viszonyok méltánylásában.

Külön-külön véve azonban e műveket, a bizottság nem talált köztük olyat, mely annyira kiemelkednék, hogy akár a nagy díjak mértékét megütné, akár általános hírlapírói érdemekkel szemben elsőbbséget követelhetne.

A bizottság az egyes művek értékének s a díjra való érdemességének latolgatásánál, a jutalmazási szabályok határozott mértékét nem nyújtván, másból nem indulhatott ki, mint az alapító kijelölte célból. Azt kellett és lehetett csak vizsgálnia, vajjon az illető időszakbeli valamely egyes munka vagy valamely publicista egész hírlapírói működésével szolgálta-e inkább a nemzeti érdeket.

Ily összehasonlítás a díjat legtöbbször általános hírlapírói érdemeknek fogja juttatni, s az nem az alapítványban első helyen említett egyes műveknek, hanem a másodszorban jutalmazásra kijelölt általános publicistikai érdemeknek jutalmazására fog fordíttatni.

A jelen esetben annál kevésbbé habozhatott a bizottság az iránt, vajjon a díjjal mily rendű érdemek iránt fejezze ki elismerését, mert a magyar publicistika oly férfit számlál soraiban, a kinek vélekedésünk szerint elég nevét említeni, hogy a díj odaítélése eldöntve legyen.

Van ugyan a magyar publicistikának értelmi erő, jellembeli kiváltság, az irány művészi bevégeztsége által egyaránt kimagasló több munkása s a bizottsági tanácskozmányok alatt többen, közöttük az egyes publicistikai művekkel is pályázó Beksics Gusztáv névszerint is főlemlítették, de meggyőződésünk szerint a nemzeti érdekek körül szerzett publicistikai érdemekben olyan gazdag, a publicista minden kívántató tulajdonait magában annyira egyesítő, mint Pulszky Ferencz, nincs.

A közérdek bátor, önzetlen szolgálata, szakavatottság a tárgyalókérdésekben, a nézőpont egyetemessége, érdek-keltés az irány szépsége és könnyűsége által alkotják a publicista eszményét, s Pulszky Ferencz a 30-as évek végén kezdődő s napjainkig folyó publicistai pályáján ritka összhangban mutatja e tulajdonokat.

„A hírlapi cikkk, így szól Pulszky Ferencz a Pesti Hírlap 1843-i 272. számában, nem iratik az utókornak, hanem a pillanat céljaira. Főcélja a gondolatébresztés és figyelemgerjesztés“.

Tárgyalási módja érdekességével Pulszky Ferencz publicistai egész működése alatt hű maradt ez önmaga felállította

elvhez: de értett hozzá, hogy czikkei mindig változatos és alapos okulás forrásai legyenek.

Azonban nemcsak oktatni tudott. Hírlapírói pályájának már első szakában messzelátó szellemnek, mély gondolkozónak bizonyul.

A Pesti Hírlap halhatatlan szerkesztője méltán csillagozta meg Pulszkynek az 1842-i folyam 116—119. számaiban a centralisatióról megjelent cikksorozatát „roppant tudománya, mély status-bölcsesége, különös praktikai tapintata” miatt.

Valóban, a mi Pulszkynek a 40-es évekbeli publicistai működését oly kiválóvá teszi, az vélekedésének önállósága mellett, a mit minden irányban, még elvtársaival szemben is meg bír óvni, az igazi államférfit jellemző összefoglaló erő, mely kellő tekintettel van a nemzet legkülönbözőbb tényezőire s azokat actualis életének főszükséglete érdekében bírja csoportosítani.

Ez adja meg Pulszky akkori publicistai működésének értékét, nem egyes cikkeinek külön vett jelessége.

Mindannyiban kétségtelen ugyan a nagy éleslátás, a széleskörű történelmi és publicistai tájékozottság, a dolgok velejére ható, gyakorlati felfogás.

Igy Magyarország történetphilosóphiájának írója (Athenaeum 1838-i folyam) természetesen nem engedi magát az intézmények külső jelei által megtévesztetni s pl. a centralisatiót elemezve (Pesti Hírlap 1842. 116—119., 157—159.), míg egyrészt világtörténeti magas szempontjai mellett a magyar állam külön fejlődési törvényeiről meg nem feledkezik, másrészt gondosan óv az intézményeknek külsőségek szerinti megítélésétől, hivatkozván többek közt Spártára, melynek köztársasági jellegét, s a pápaságra, melynek monarchikus voltát meg nem változtatta az előbbinél királyainak örökössége, az utóbbinál a pápaválasztás.

A külföldi írók, mint Cermenin vagy Bülow-Kummerov nem ejtik zavarba a centralisatióról irt nagy tekintélyű műveikkel, átlát a külföldi és a hazai helyzetek, valamint a belőlök levonható elméletek különbségén, de egyszersmind megtalálja a helyzetek minden eltérése daczára is érvényes általános elvet, mely a nagy dolgok középítésében, így nevezte a centralisatiót s a kicsinyek természetes szétoztásában rejlik s melyet úgy szabatosít, hogy a kormányshékek ne igazgassanak, az igazgató székek ne kormányozzanak.

Szabadelvűsége nem akadályozza a városok helyes megítésében. Jogtörténeti és socialpolitikai érzékével mindjárt látja, hogy azokat úgy, a mint a 40-es években nálunk állottak, a nyugoteurópai értelemben vett középosztály organumainak nem tekinthetni.

De az sem alkotja Pulszky államférfiúi magas álláspont-

jának főtámaszát, a mi pedig az akkori időben nagy dolog volt magyar embernél, hogy a nyugoteurópai felfogások alapos ismeretének segélyével, érthetővé tudta tenni a külföld előtt hazája sajátos helyzetét, ennek az európai államrendszerre s a szabad-elvű haladásra való fontosságát. E célt nagy közjogi és közgazdasági készültséggel, humoros szellemességgel szolgálta a bécsi kancellária publicistái ellenében az Augsb. Allgemeine Zeitungnak 1839-től 1847-ig terjedő folyamaiban.

Igen nevezetes Thun Leó gróffal folytatott polemiája (Vierteljahrsschrift von und für Ungarn 1843.), a mennyiben a cseh grófnak az egyéni szabadságból kiinduló felfogásával, mely logikailag a nemzetiségeknek politikai egyenjogúságára vezet, a nemzeti egység köz-szempontját állítja szembe.

Mind ezen egyenkénti jelességek bizonyára nagyban emelik Pulszky Ferencz 48 előtti publicistai működésének értékét.

Mégis főkép abban rejlik az, hogy bármily egyes kérdést tárgyaljon, sohasem feledi annak összefüggését a nemzet életének többi részeivel, szakemberi tárgyismerete soha sem teszi egyoldalúvá s mindent a nemzet önálló egyéniségének egyetemes szempontjából bír mérlegelni, egyúttal a legvilágosabban látva az össz-európai helyzet követelményeit, melyekkel az új életre törő nemzeti egyéniségnek számolni kell.

Megragad történelmi széttekintéseivel, a magyar jelleg sajátosságának a külföld ismerete által megkönnyített élénk fel-tüntetetésével, a codificatio fontosságának átértésével.

Mindenekfölött azonban azzal, hogy a gazdasági, a socialis, a történelmi, a politikai tényezők nyomatékát, egymásra gyakorolt kölcsönhatását s az önállósága visszavívására törő nemzeti egyéniséggel való összefüggését soha sem engedi az olvasó öntudatából kisiklani.

Az emigratio korában Pulszky Ferencz mint hivatásszerű hírlapíró két világrészben szolgálta nemzete érdekeit.

Mint a magyar nemzeti élet alapos ismerője s az egész művelt emberiség akkori gondolat- és érzelmvilágának osztályosa az amerikai, az angol, az olasz napi és időszakai sajtóban árasztott fényt nemzetére s tette ismertté a világ oly részeiben, a hol az újabb korban már-már csak függetlenségi harczából tudták létezését.

A már 48 előtt szerzett világlátottság, rendkívüli általános műveltség s régi publicistai gyakorlottság tették csak lehetségessé a világ sajtójában azt a kiváló állást, a melyet ott Pulszky Ferencznek elérnie sikerült.

Ez időbeli publicistai működése maradandó becsűvé vált a magyar nép későbbi világ-állására.

Nemcsak az által, a mit a külföld magyarelleses előíté-

leteinek eloszlására tett, hanem a tisztelet által, melyet saját fényes tehetségeivel mint magyar ébresztett.

A magyar journalistikában 1861-ben tűnik föl újra Pulszky Ferencz.

Fölhasználva a sajtónak az országgyűlés által engedett szabadabb mozgást, „Levelek a számkivetésből“ című czikk-sorozattal (Pesti Napló 150., 151., 154., 158., 161. sz.) saját neve alatt lép újra a magyar közönség elé, s tapasztalatokban gazdag nagyvilági életének élelétásával tanácsolja nemzetének, hogy csak egyben bízzék: önmagában, nem pedig külseregekben.

Azóta ismét szakadatlanul, immár tehát több mint 50 éve gyönyörködik a magyar közönség Pulszky Ferencz ötletes, könnyű tollában, okul az európai politikai világ személyeit és eseményeit megvilágító leírásain, a hazai közéletből praecedenseken, s épül a cultuson, melylyel a 48-i reformok e bajnoka, a magyar emigratio diplomatája a szabadság ügyének tántoríthatlanul áldoz.

E fényes tulajdonok, páratlan érdemek méltánylásául, egyhangú határozat alapján, tisztelettel ajánlja a bizottság a tekintetes Akadémiának, méltóztassék a Bródy-díjjal Pulszky Ferencznek válságos időkben a nemzeti érdekeknek nagy szolgálatot tett, a legújabb időkgig folyó általános hírlapírói működését megismertetni.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ április 15-én megjelent (2-ik) füzetében Récsei Viktor néhány a nemz. múzeumban levő antik bronz-szobrocskáról értekezik. Ezek a szobrok azért nevezeteseek, mert meglehetősen hű képet nyújtanak a pannoniai lakosság izléséről és művészeti képességéről. Értekező az egyes szobrok bemutatásánál nem mulasztja el, hogy a híresebb analógiákra utaljon. Sorra veszi Juno mellképét, Apollo szobrát, a tánczó Faunus bronzszobrát, Vulcanust, Mercurius ülő alakját és kis szobrocskáját, Herculest és végre Fortuna vagy Abundantia szobrocskáját. — Szinte Gábor pontosan föl-mérte és közleményében leírja a hunyadmegyei Krivádia felett levő római-kori kerek erődöt. — Neudeck Gyula Tiberius útját ismer-teti az Aldunán. Ez út tervezője és építője valószínűleg a damascusi Apollodoros mérnök volt, a ki a turnu-severini Trajanus-híd és a vas-ka-puni hajózási csatorna megalkotásával nevét örök időkre halhatat-lanná tette. Az út legérdekesebb része az a szakasz, mely Galambócztól a Porecz-patak torkolatáig vezet s az értekező épen ezt mutatja be. — Bella Lajos «Csornai leleteket» ismertet. A legújabban fel-tárt sírokban edények és különféle tárgyak kerültek elő, melyeket az

értekező rajzokban is bemutat. — Varga Antal «A hód-mező-vásárhelyi ásatásokról» értesít. Ezek az ásatások a csomorkányi pusztán mentek végbe s régi templomok alapfalait hozták felszínre. Egy másuttan kerültek elő a csomorkányi, fehértői és szent-erzsébeti templomok alapfalai, melyek mellett karpereczeket és gyűrűket leltek. — Thallóczy Lajos «Mátyás király és Beatrix domborműves arcképeinek történetéhez» szolgáltat új adatokat. — Bisenius Antal «A pozsonyi várkapolna festésének történetéhez 1563—1588» czímen közöl műtörténeti adatokat. — Mihalik József «Kecskeméti Ötvös Péter» XVII. századbeli jeles magyar ötvös életrajzi adatait tisztázza s bemutatja néhány remekét, különösen a kassai ev. ref. egyház poharát. — A «Levezés» rovatban Lehoczky Tivadar bereg- és hevesmegyei leletekről, Téglás István darlaczi emlékekről, Kárpáti Kelemen sabariai régiségekről, Lichtneckert József fehérmegyei ismeretlen római telepekről, Wosinszky Móra tolnamegyei varasdi népvándorlaskori sírmezőről, Gróh István a geczel-falvi és ochtinai templomok falképeiről tudósít. — A «Könyvismertetések» rovata a következő munkákat beszéli meg: «Bericht des Vereins Carnuntum 1890—91.» dr. Kuzsinszky Bálinttól; dr. Békefi Remig: «A czikádori apátság története» Kövér Bélától; Lanciani «A régi Róma» x. y.-tól; dr. Wekerle László pedig Árpád sírja dolgában nyilatkozik. — Ezután jelentések következnek az orsz. régészeti és embertani társulat üléseiről, a nemz. múzeum régiségtárának gyarapodásáról az 1894. évi első negyedben, s az erdélyi honismertető társulat múlt évi működéséről. — A «Különlélek» tartalma: Kossuth Lajos rövid nekrológja, «A miskolczi palaeolith kőszakokzák», «Berényi-féle puska», «Fringia», «Festőnek adott utasítás, mikép ábrázolja a Perényieket» ifj. Perényi Zsigmondtól; «Szelevény-vadasi virágcserep» Kovách Alberttől; «Lengyel éremlelet», «Dunaföldvár régi neve» és «Tárkányi leletek (Zalam.)» Darnay Kálmántól.

2. Az «ATHENAEUM» ez évi *második* számában a közlemények sorát Schvarcz Gyula «Az akotmánypolitika köréből» című tanulmányának második közleménye nyitja meg, melyben szerző «a jogállam akadályairól a jelenkor államéletében» értekezik. Jogállam és culturállam — oly jelszavak, a melyeknek komoly politikus alig állhat már ma ellent az elméletben. Sőt magában a gyakorlati politikában is ezen jelszavak alatt küzd — úgyszólván pártkülönbség nélkül — Európaszerte csaknem mindenki, a ki nem áll alatta a modern politikai műveltség színvonalának. Másfelől azonban annyiszor hangoztatták e jelszavakat a nélkül, hogy szemlátomást siker követne volna őket a törvényhozási és kormányzati politikában, hogy szinte hidegen kezdik már-már hagyni a közélet tevékeny szellemeit nem egy európai államban. És mi okozza az elmék ezen elfanyalodását két nagy jelszó irányában? Részint az, hogy vajmi sokan nem bírnak

még sem a jogállam, sem a kulturállam kellő fogalmával; részint meg az, hogy mennél alaposabb fogalma van valamely politikusnak róluk, annál jobban felismeri e követelmények komoly kielégíthetésének akadályait a jelenkor államéletében. Ezen akadályok között azok állanak első sorban, a melyek úgy a polgári jogegyenlőséget, mint a törvények tartalmának minden körben való megértését Európa különféle államaiban ez időszerint még lehetetlenné teszik. Az európai államok tényleges jogi állapotai arról tanúskodnak, hogy állampolgári jogegyenlőség nélkül egységes jogrend nem képzelhető. Az európai jogegyenlőség jórészt még csak papíron van meg, nem egy európai állam «Alaptörvényében», mint oly általános szabály, a melynek nagyszámú kivételei fájdalmasan csontkává teszik azt a gyakorlatban. Ide tartoznak mindenekelőtt azon intézkedések, a melyeken a militarismus sarkallik a maga külön katonai büntető-törvényével s a katonai fegyelemmel, a katonai külön becsület hirdetésével s az ezekkel kapcsolatos inconvenientiákkal. Másodsorban pedig nem kevésbé nagy akadálya a jogegyenlőségnek: a rendi tagozat természete, vagyis egyfelől a nemesség előjogai, kiváltságai, szabadalmai; másfelől az egyház-, illetőleg az állami egyházhoz tartozó papság helyzete. — Hegedűs István folytatja «Lucretius Carus» című tanulmányát. (Kivonata az Akadémiai Értesítő márcziusi számában.) — A harmadik czikk dr. Balogh Arthur értekezése: «Az anarchismus és eredete». A múlt év végével a francia parlamentben lejátszódott merénylet, a pusztításnak és öldöklésnek e műve egyfelől, a merénylet kivégeztetésében nyilvánuló büntető actusa a fennálló rendnek az ellene törővel szemben másfelől, csak egyes tünetei annak a folytonos harcznak, melyet a fennálló rend egy hatalmas méretekből kifejlődött s még folyton rohamléptekkel terjedő eszmével: az anarchia tanaival küzd. Tévedés volna ezen anarchikus erőszakosságok és rombolások munkájában csupán az elkövetett bűnt tekinteni és figyelmen kívül hagyni a gondolkodásnak azt az eltévelyedtségét, mely a bűnt a büntető szemeiben teljesen igazolja, sőt szükségszerűvé teszi, mint az «igazságszolgáltatás cselekedetét». Vajjon hogyan fejlődhetik ez az anarchikus eszme? Hogyan válik tanná, melynek azután az a rendelkezése, hogy tovább terjedjen «a tettekben nyilvánuló propaganda» által. Az első lökést annak az iszonyú egyenlőtlenységnek fölismerése adja meg, a mely oly nyomasztó módon nehezedik egyesek vállaira, szemben egy semmittevő, parasyta osztállyal, mely az ő munkájokon húzik. Vajjon micsoda bűnt követtünk el — kérdik magukban — hogy ilyen kényszermunkára vagyunk kárhoztatva? Abban a korban, mikor a tudományok megadták a lehetőséget, hogy boldogok lehessünk?! Forradalomnak kell jönnie, mely semmivé fogja tenni ezt az egész rendszert; és egy oly társadalmat fog létesíteni, melyben az egyén senkinek sem lesz alárendelve, egyedül önmagának. A miből aztán két positiv tan következik: hogy mindenki azt tehet, a mit akar, és hogy minden mindenkié. Az egyéni szabadságnak lehető

legnagyobb körű kiterjesztése, a társadalmi hatalomnak a lehető legszűkebb körre való szorítása, megsemmisítése — alap- és közös vonása már e tan első apostolainak. Ez eszme kivitelének módja: a rombolás hasonló szükségszerűséggel állíttatik elénk már az első elméleti-rdetőktől. Bakunin, Stirner, Nietzsche műveiben már határozott formában lép elénk az elmélet. Proudhon csak előfutárja volt, Krapotkin művei pedig a naiv és szenvedélyesen kifakadó hangnak oly vegyülékei, hogy nála rendszerről szó nem lehet. A szabadság eszméjének téves, elcsavart felfogásából indultak ki valamennyien. A szabadság eszméjének téves alapon. téves okoskodással, szertelen kifejtése vezetett az anarchismusra ép úgy, mint az egyenlőség eszméjének hasonló társítása teremte meg a communista-elméletet. Társadalom-bölcselek igyekeznek kimutatni az anarchismusnak társadalmi kivihetetlenségét, erkölcsi képtelenségét, belső ellentmondásait. Mindazáltal napról-napra növekszik a társadalom e szerencsétleneinek, az eltévelyedetteknek és közönséges gonosztevőknek ez a nagy, vegyes táhora, melynél még rettentesebb nem fenyegette a társadalmat, mely új elméletével egészen más értelmet adott az «anarchia» szónak. Lehet-e várni, hogy a társadalom megszabadul ettől a társadalmi forradalomtól, melynek alapelve, hogy az ember szabadságra termett, s ma mégis szolgaságban sinylik, s hogy az igazságtalansággal szemben a forradalomra kell appellálni, mert soha nem ment végbe haladás békés evolúcióval, s mindig hirtelen támadt forradalom valósította meg. — Dr. H o r n y á n s z k y G y u l a : «A classica-philologia mint társadalomtudomány» cz. alatt, a class.-philologia helyét jelöli ki a tudományok rendszerében. Alig van tudomány, mely oly kevésbé adott volna számot feladatának mivoltáról, oly kevésbé alapította volna meg igaz tudásának feltételeit, mint a class.-philologia. Rendkívül tanulságos e kérdésre vonatkozólag Boeckh fejtegetéseit olvasni, melyek ma is igazak. Lesznek, kiknek e tudomány — archaeologia; másoknak — nyelvtudomány; némelyeknek szöveg-kritika, irodalomtörténet, vagy tágértelmű humaniórák. Boeckh maga történet-tudománynak mondja s e felfogását azzal a korabeli sajátos philosophiával fejezi ki, mely a tényeket ideális természetükben és nem realitásukban tünteti fel: a classica-philologia a «megismert megismerése». Igaza van-e Boeckhnek? Bizonyára nincs; magát a történet fogalmát hamisítanók meg vele, a mely ha öntudatos lények cselekvéseként tűnik is itt-ott elénk, még ez esetekben is a mult reproducált öntudatán kívül e subjectív tényezővel nem adott objectív magyarázatot kíván. A classica-philologia tényleg a görög és római társadalom története — eltekintve attól a kérdéstől, hogy a két különböző történet evolúciójának egy magasabb egységbe való foglalását miféle okok tehetik lehetségessé — tehát történet-, de egyúttal társadalomtudomány is, mert sohasem szabadna szem elől tévesztenünk, hogy a classica-philológiában is társadalmi nyilatkozatokkal, a világ legbonyolultabb tényeivel állunk szemben, a hol minden tudomány legfontosabb feladatát, az ok és

okozat viszonyának feltüntetését a legnehezebb elérni. — P o s c h J e n ő tanulmánya: «Az idő elmélete» (2-ik közlemény) az ítéletek tényleges értelmét fejlődésük menetéből törekszik feltüntetni; jelen cikkében «A mult ítélet értelme» cím alatt bizonyos «általánosságok» előrebocsátásával a «verbum substantiale» jelentőségét és értelmét fejtegeti. — Dr. B u d a y J ó z s e f befejezi «Mosso az elfáradásról» című közleményében Mosso említett művének ismertetését. Az V. fejezet az elfáradáskor képződő substantiákról szól. A VI. fejezet a contracturáról és az izommerevedésről értekezik. A VII. fejezet a kimerülés törvényeivel foglalkozik, kiváló tekintettel az ergograph-fal véghezvitt kísérletekre. A VIII. fejezet a figyelemről és physikai feltételeiről számol be. Míg a IX. fejezet az emlékezet és öntudat tünetényeit igyekszik megmagyarázni a naturalistikus metaphysika álláspontján. A X. fejezet pedig főleg azzal foglalkozik, hogy a tanárok milyen testi és lelki változatokat mutatnak az előadások megtartása előtt és után, és mily mértékben hat rájuk a vizsgálatok hosszú sora. Fejtegetéseinek végeredménye: Hogy az organismusban csak egy erőforrás van, és hogy az ideg- és izomsubstantiák bizonyos részeinek elfáradása a többinek cselekvőképességét is kisebbíti. Az értelmi munka különféle methodusairól szóló XI. fejezet több kiváló tudós szellemi munkálkodásának módjait adja elő; s azon különbségeket közli, melyek az idegrendszer funkcióiban reggel és este észlelhetők. Sokat tanulhatnak a paedagogusok az utolsó XII. fejezetből, melyben szerző főleg az iskolák köréből vett példákkal és tapasztalatokkal bizonyítja munkájának alapgondolatát: hogy a testi munka épp oly kevésbé jelzi a lélek föllendítését, valamint a szellemi megerőltetés nem neveli a test erejét. — Az «*Irodalom*» rovatban: Guyau «La morale anglaise contemporaine» című munkája; a «Revue de droit public et de la science politique»; a «Mind»; az «Archives d'anthropologie criminelle stb.»; a «Revue philosophique» folyóiratok; továbbá Csarada János: «A nemzetközi jog története»; Fényes Samu: «Jogfejlődés»; Földes Béla: «A társadalmi gazdaságtan elemei»; Hentaller Lajos: «Kossuth és kora» című művek vannak ismertetve.

3. A BUDAPESTI SZEMLE áprilisi füzetének tartalma: Goldziher Ignác *Rainer Főherczeg Papyrus-gyűjteménye* című cikkében szól azon okirat-gyűjteményről, mely a bécsi Stubenring mellett épült osztrák múzeumban van elhelyezve s február 19-én adatott át a nyilvánosságnak. Van ott a papyruson kívül ezer meg ezer papirosra, hártýára, bőrre, fára, vászonra, viasz-táblára, cserépre, szóval a valamikor e célra használatban volt bármely anyagra írt régi titokzatos okirat, melyeknek tartalmából a bécsi tudósok, kik földolgozásukkal vannak megbízva, évek óta önmegtagadó buzgalommal olvasásuk le s hirdetik ki a meglepő adatokat, melyekkel e nemében páratlan irattár 2700 év történetének tíz különféle nyelven szolgál, kezdve Sesostris pharao idejétől, le egészen a Kr. u. XIV. század végeig,

melyből egy cserkesz mameluknak arab nyelvű levélkjét őrzi a gyűjtemény. A Kr. e. XIV. századba nyúl vissza a gyűjtemény legrégebb hieroglyph írású darabja; Kr. u. 1388-ból van keltezve a legifjabb okirat. A több mint 100.000 darabból álló gyűjtemény végig kíséri Egyiptom fejlődését azon időtől kezdve, midőn hatalmas pharaói «Rá napisten fiának» címezték magukat, le majd csaknem azon idő küszöbéig, midőn a Nilus völgye a török szultánság tartományává válik. Oly levéltár ez, melyhez foghatót Európa egy gyűjteménye sem képes fölmutatni. Ez okiratok nagy részét 1884-ben szerezte meg egy bécsi kereskedő felláhoktól, kik részben a régi Arsinoë helyén (a mai El-Fajjuntól északra) találták ásás közben; más részök azonban a delta egyéb vidékeiről kerültek elő. A részletes tanulmányok közlésére Rainer főherczeg egy külön gyűjteményes munkát adat ki: «Mittheilungen aus den Sammlungen der Papyrus Erzherzog Rainer», melyből eddig 7 kötet jelent meg. — Ottlik Iván *Úti levelek Amerikából* címmel amerikai útjában szerzett tapasztalatait közli. Ez első közleményében főkép Chicagóról és Észak-Dakotában tett útjáról szól. — Beóthy Zsolt *Mikolt. Arany Csaba-töredékében* című tanulmányában Arany Jánosnak egy kevésbé ismert s behatóbb figyelemben és mellánylatban nem részesült töredékéről szól. Az ő gazdag költői kincsesházának egy gyémántdarabjáról, melyet már kiköszörült, de befoglalatlanul s beillesztetlenül hagyott. Arany a hún eposzt folyton tervezte s kidolgozásához, hosszabb-rövidebb időközökben négyszer fogott hozzá. Halála előtt egy esztendővel, 1881-ben látott a folytatásához, *Csaba királyfi*-ban. úgy látszik, össze kívánván foglalni a korábban két részre osztott anyagot. Elkészült összesen két énekkel s a hún királyfi képe örökre elszállott szemei elől. A töredék, a melyről szerző szól, az ötvenes évek közepéről, a nibelungi-strófás második dolgozából való, s pontos beosztása és részletes tervvázlata is megmaradt. — Egy névtelen szerző Alarcon Péter *A botrány* című regényét fordította le spanyolból, s az első közleményt adja. — A költemények közt van Némethy Géza *nak A szerelem iskolája* című eredetije; Szász Károly Zarella Jakab *Babér és szőlőtő* című költeményét fordította le olaszból. — Zichy Antal *Az 1843-44-iki országgyűlésről* címmel Kovács Ferencnek «Az 1843-44-ik évi országgyűlés kerületi üléseinek naplója» munkájáról írt ismertetést; s különösen a horvátügy és vallásügy tárgyalásáról szól bővebben. — Szigetvári Iván *Az első játék-tanfolyamról hazánkban* ír, mely 1893. október 9-től 15-ig tartatott meg. A tanfolyamot a közoktatásügyi minister rendezte, középiskolák számára, s költségeit is ő fedezte. A program három részből állott: elméleti előadás, gyakorlat és tanulók játéka. — Joób Lajos *Törvényjavaslat a házassági jogról* című cikkében Sztégho Kornélnak nemrég megjelent e tárgyra vonatkozó munkáját bírálja. — Az *Értesítő*-ben Cherbuliez V.: Művészet és természet; Dowden: Introduction to Shakspeare; Kriza: Költeményei; Duret: Histoire de France

de 1870 et 1883; Revue d'histoire littéraire de la France című munkák vannak ismertetve. — A füzet végén könyvészet van.

4. AZ ETHNOGRAPHIA ez évi második füzetében Nagy Géza, *«honfoglaló őseink»*-ről értekezve azon fejlődésről igyekszik képet adni, melyen őseink a honfoglalás előtt átmentek. Ezzel kapcsolatban különösen azon okokat keresi, melyek az ősmagyarságot hazájának elhagyására kényszerítették, valamint a tényezőket, melyek viszontagságos küzdelmei között fönmaradását lehetővé tették. Hosszú iskolán kellett a magyarságnak átmennie, míg azzá a kiváló hadi néppé vált, minőkép a történet színpadán megjelenik. A régibb történeti kútfők a magyarokat *unnugur*, *onogur* és *ongor* nevekkal emlegetik, így különösen: Priscus Rhetor, Menander, Theophylaktus, kiknek adatait összevetve, a korukbeli magyarok szállásait a Közép-, vagy Alsó-Volga vidékeire kell helyezni. Ennek igazolását értekező abban is látja, hogy Stephanus Byzantinus örmény eredetű író már a IV. század végén följegyezte, hogy a Kaukazustól éjszakra terülő pusztaságot a hunnok *vatni*-nak nevezték, mely szó szerinte = magy. *vadon* = vogul-osztják *üntiü* «erdős». Egy másik idevágó adat volna, hogy Theophanes közlése szerint 528-ban bizonyos boszporusi hunnok Μοναγέρης (*Mogyer*) nevű férfit választottak királyukká. Ezek szerint ha nem is volt azonos a hunn a magyarral, történeti kapcsolatnak kellett fönnállnia köztük. E tétel erősítésére Jordanisnak sokat vitatott *«Huni-vár»*-ját tárgyalja. Hogy ez tényleg «vár» volt, Procopius adatából következne, mely szerint az Al-Duna mellékén csakugyan volt egy Justinianus császártól kijavított régi erőd, melyet *hunnok várának* neveztek. A hunnoktól előidézett néphullámszám áramlata sodorta ki ősi hazájából a magyarságot. A hunnok pedig azonosak a khinai kútfők *hiungnu* népével, melynek története a Kr. előtti X. századtól fogva ismeretes. Időszámításunk kezdetén belvillongások következtében alászállt hatalmuk. 200 körül a khinaiak, tunguszok és tibetiek szorongatásai a hiungnukat nagyobb arányú kivándorlásra kényszeríték s a mint nyugat felé nyomulva a khinaiak látóhatárából mindinkább távoznak, mind jobban kezdik őket emlegetni az európai népek a *hunnok* névén. Az ezektől előidézett, mindent felforgató viharos események nem találták készületlenül az ősmagyarságot, mely már akkor megismerkedett a nomád baromtenyésztő kultúra elemeivel s különösen jeles *lovas* nép volt, járatos volt a *lőhátról való nyilazásban*, használt *kengyel*-t, *vért*-et stb. A *gyula* méltóság keletkezésének fejtegetése után végül értekező a honfoglaló magyarok számára nézve tesz hozzátételeket, melyet különféle körülmények alapján körülbelül 400,000 lélekre becsül. — Borovszky Samu a *hun-magyar rokonságról* szóló cikkében Nagy Géza «Monda és hagyomány» című fölszólalására tesz bírálati észrevételeket. Utal arra, hogy a magyra becsült *Hunni-vár* adat Jordanis félreértéséből származik, a mennyiben a Deneper folyóról mondja a gót író: «quam (t. i. amnem) lingua

sua Hunni Var apellant». A szövegkritika régen kimutatta, hogy Jordanisnak a hunn-ugorokról szóló része után hézag van s hogy az aldunai tartományokban való tartózkodás nem a hunnokról, hanem a gétákról van elbeszélve. A csodaszarvas regéje szerinte nem magyar eredetű; a hunn-magyar rokonság meséje pedig költemény s határozottan germán hatás eredménye. Ezt a hatást a cikkíró a *lidércz, tündér* szavakban is látja. Szerinte a honfoglaló ősök hazánkban nagy terjedelmű germán telepeket találtak, mit tömérdek helynév is bizonyítana, mely tisztán csak az ógermán nyelv segítségével volna megfejtendő. Az utóbbi állításokhoz a szerkesztő néhány megjegyzést fűz. — A «Tárgyi Néprajz» rovatban Jankó János dr. cikksorozatot indít meg a *Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályáról*, első sorban a néprajzi tárgyak statisztikáját mutatva be. Összesen 5622 tárgy teszi fejlődő néprajzi múzeumunk alapját; ebből magyarországi 1438. — A «Néphit» rovatban Versényi György dr. és Wlislöckiné Dörfler Fanni újabb adalékokat közölnek a *gyermekekről való magyar néphit*hez. — A «Népszokások» rovatban Istvánffy Gyula cikkét találjuk a *Mátravidéki palóc szokásokról*. — A «Hazai irodalom» néprajzi érdekű munkái közül Jankó János dr. tüzetesen méltatja Török Aurél dr. *«Jelentését III. Béla magyar király és neje testereklýeiről»*. — A «Külföldi Irodalom» című rovat után Munkácsi Bernát folytatja *«Az iráni műveltség hatás magyar nyelvhasznományaihoz való adalékokat»*: magy. *ara* »nagybátya» és rokonai = összet *arnāde* »bruder»; magy. *húg* = zend *xvañha* »schwester»; magy. *asszony*, régi *achszin* = összet *axsin* »frau»; magy. *úr* és rokonai = zend *ahura* »herr»; magy. *só* és rokonai = összet *cañxa, cañ* »salz»; *méz* és rokonai = zend *madu* »honig»; a csuvas-bolgár eredetű *sajt*-nak összet *cejt, cuxt* »káse» mása az óbolgár, vagy valamely vele érintkezett (pl. magyar) nyelvnek viszonyhatását tükrözi az összet elődére, az alánra. A vallási képletek közül iráni eredetűek a *manó* = összet *mon*, zend *mainyu* »geist, genius»; *íz* (egyen meg az íz!) v. ő. zend *jātu* »spuckdaemon»; *isten* = pehlevi *jazdūn*. Iráni eredetűek a közugorban a *száz* s több rokonnyelvben a *tíz*-nek, *hét*-nek s *ezer*-nek megfelelő szavak. A vegyes fogalmak csoportjában vannak föl-sorolva a magy. *nemez, ürjeg, vért, szűz, zöld, szarv, üstök* szavak megfelelői. — A füzetet a Magyarországi Néprajzi Társaság *ötödik közgyűlésének* jelentései egészítik ki, melyek közül kiválik Kun Géza gróf elnöki megnyitója, mely főképen a magyar néprajzi múzeumról és József főhercegnek, a társaság védnökének érdemeiről szól a magyarországi néprajz pártolása terén. A titkári jelentés tüzetesen méltatja a társaság működését. A pénztári jelentés 2100 frt előirányzat ellenében csak 2046 frt tényleges bevételről adhat számot. A kiadás 1959 frt volt. Az 1894-ki költségvetés, tekintettel a folyóirat gyarapodására, 2236 frtban van megállapítva. A közgyűlés külő-

nös tárgya volt Hermann Antal alelnöknek beszéde, mely Hunfalvy Pál, a társaság egykori elnöke emlékezetének volt szentelve.

5. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK ez évi első (februári) füzetében dr. Komáromy András «Rhédey Ferencz, váradi kapitány» című dolgozatának közlését kezdi meg. A Rhédeyek a híres Aba-nemzetségből származtak, s Ferencz a XVI. század végén és a XVII. század elején élt. — Várady Gábor pályadíjat nyert dolgozatának, a «Savoyai Jenő és a Nándorfehérvár elleni hadjárat» (1716—17.) című értekezésnek első fele van közölve. Savoyai Jenő kora legkiválóbb hadvezére volt. A hadászat és harcászat elméletében épp úgy, mint gyakorlati alkalmazásukban egyaránt kitűnő volt, a ki az ellenség fölismeret erejét saját hadainak erejével, képességével gondosan összemérte, a ki a térszín-viszonyok és a harc esélyeire befolyással bíró egyéb tényezők beható megismerése után, körültekintő óvatossággal, megfontolva állapította meg terveit, de aztán annál gyorsabb volt elhatározásaiban és végrehajtásukban. E mellett, bár maga rettenthetetlen bátorságával tűnt ki és a saját életével nem sokat gondolt, azon ritka vezérek közé tartozott, kik csapataikat könnyelműen soha sem kockáztatták. A Nándorfehérvár elleni hadjárat egyike legkiválóbb fegyvertényeinek. — Koncz József II. Rákóczy György fejedelem eredeti sajátkezű leveleit közli, a fejedelemségért vívott utolsó küzdelmei időszakából, vagyis 1658. január 9-től 1660. május 16-ig. — Dr. Illéssy János az 1557—58-ki árvízvizsgálatokat ismerteti. I. Ferdinánd a felső-magyarországi várakat biztosaival szemléltette meg, hogy ezek alapján a mutatkozó hiányokat pótolván, ellenfelei továbbterjeszkedésének, melyre a fenforgó körülmények közt okvetetlenül számíthatott, gátat vethessen. E bizottság jelentéseit közli az értekező. — Gömöry Gusztáv «Hatvan ostromát és bevételét 1596-ban» írja le. E füzet az első közleményt tartalmazza s az ostromkészületek leírását adja. — Dr. Merényi Lajos Báthory Zsigmond fejedelem «udvari lovasságát» s a reá vonatkozó adatokat ismerteti. — A Hadtörténelmi Apróságok tartalma a következő: «József főherczeg fegyverbe szólítja a magyar nemesi fölkelést, 1809. április 27-én»; «Érsekújvár erődtételei költségei 1639—1644»; «Tengertől fogvást Erdélyig hány Generálisság vagyon magyarországi korona alatt»; «Ferdinánd főherczeg Nádasdy Tamás fiát fölkeri, hogy atyjának fegyverzetét küldje meg neki, hogy ő azt az utókor dicsőségére hadi szertárában közszemlére állíthassa» 1590. június 17-én, közli Hugye cz Antal; «Összes kimutatás a bányavidéki kapitányság várairól, végházairól, azok várórságáról és fentartási költségeiről»; «Gróf Eszterházy Miklós nádor és Pázmán Péter bibornok levéltára katonaugyekben», közli Geöcze István; «A Mont-Cenis megvétele egy magyar huszároznagy által». — A könyvismertetés rovatban Pór Antalnak Nagy Lajosról írt életrajza van ismertetve. Irodalmi szemle, hadtörténelmi

repertórium és hadi szabályzatok gyűjteménye zárják be a füzetet, melyhez Savoyai Jenő arcképe és a Hatvan ostromát és bevételét feltüntető egykorú metszet van mellékelve.

6. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi második füzetében a nagyobb dolgozatok sorát Thury József tanulmánya nyitja meg «A Zrínyiászról» (első közlemény). Megemlítve, hogy a költő történelmileg valódi eseményt írt meg, úgy a mint volt, de — hogy unalmas és száraz krónika ne váljék belőle — fabulákkal azaz tisztán költői, maga által kigondolt epizódokkal vagy a classicus époszírókból vett részletekkel bővítette, kimutatja a Szigeti Veszedelem történelmi részének forrásait. Azután az éposz alapeszméit vizsgálja s arra az eredményre jut, hogy Zrínyi époszában egy egész nemzetnek s másfél századnak szelleme tükröződik. — Ráth György «Gradeczi Horváth Gergely és Lám (Ambrosius) Sebestyén hitvitája» című tanulmányában a XVI századi protestantismus történetének egy eddig kevésbé ismert fejezetét világítja meg. — Bayer József «Katonával mint vigjátékiróval» foglalkozik. Értekezésében különösen a «Rózsa vagy a tapasztalatlan légy a pókok közt» című három felvonásos vigjátékát fejtegeti. — Az «Adattár» rovat tartalma a következő: «Rimay János életéhez» dr. Komáromy Andrástól; «Hivatalos adatok Dayka Gábor életéhez» dr. Illéssy Jánostól; «Adalékok a 90-es évek irodalmához» (első közl.) Imre Lajostól; «Jászay Pál naplója» (második közl.) Czékus Lászlótól; «Döbrentey három levele Cserey Farkashoz» Ferenczi Zoltántól; «Jókai Mórról» dr. Kapossy Lucziántól. — A «Könyvismeretések» rovata a következő munkákkal foglalkozik: «Bercsényi házassága»; «A Bessenyei irodalomhoz». Széchy Károlytól; «Hugo Károly élete és színművei». Hellebrant Árpád könyvészeti repertoriuma zárja be a füzetet.

7. A «KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE» április havi füzetében dr. Ráth Zoltán folytatja «Gazdasági haladásunk és a munkásosztály» című tanulmányát. Áttérve a nemzeti termelés többi főágaira, szintén azt találja, hogy iparunk fejlődésével kapcsolatosan ipari népességünk viszonyainak alakulásáról sem nyerhetünk szabatos számszerű képet. Nem, különösen messzebb visszamenve, hiszen pl. régibb adatainkból a házi iparra, illetve népiparra vonatkozólag egyáltalán hiányoznak az adatok, mely pedig még legutóbbi népszámlálásunk adatai szerint, vidékenként ma is jelentékeny elemét teszi iparunknak. Ha tehát ipari termelésünk kétségtelen nagyfokú emelkedését tekintve, felteszszük a kérdést: mikép változott a munkásszükséglet termelésünk haladásával — csak megközelítő feleletet várhatunk. Népszámlálási adataink, a mennyiben szembeállíthatók, arra látszanak mutatni, hogy iparos népességünk az össznépeesség szaporodását messze meghaladó mértékben gyarapodott, t. i. az utolsó 21 év alatt (1869-ről 1890-re) összevéve 38%-kal, míg a magyar állam összes

népessége ez idő alatt csupán 12·5%-kal növekedett, a különbség tehát mintegy 25 % volna. Ámde már az utolsó évtizedben a különbség a kétrendbeli szaporodás között csak 7 %, a mi viszont iparunk népességfelszívó erejének gyengülését jelentené. Az egyes ipari foglalkozások üzőinek számbeli változásáról sem adható messzebbre visszamenő tájékozás. A párhuzam azonban, mely e tekintetben az 1880. és 1890. népszámlálásaink adatai között vonható, jellemző tanulságokat szolgáltat az ipari termelésünk jellegében végbemenő változás megítélésére. Így öt tipikus kisipari üzletág — a csizmadia, takács, szűcs, fazekas és timár mesterségek — kétrendbeli adatainak szembeállításából világosan kitűnik a kisipari üzem hanyatlása, a nagyüzemi átalakulásra viszont két iparág: a cukor- és malomipar adataiban találunk közvetlen példákat. Mindez csak megerősítése annak a köztudomású ténynek, hogy nagyiparunk öröndetes fejlődésben van, ellenben a kisipar fokozatosan veszít. Az eredmény az önálló iparosok számarányának csökkenése, az ipari munkáshad növekedése, mindez azonban a technikai haladás következtében oly hatással, hogy az előállított iparczikkek mennyiségének emelkedésével éppen nem tart lépést az iparban foglalkozók számának növekedése. A feladat itt tehát nem egyéb, mint a nemzeti ipar körének kiszélesítésével vagyis új iparágak meghonosításával biztosítani az ipari termelésnek népességfelszívó erejét. A kereskedelem és szállítás körében foglalkozók száma rohamos emelkedést mutat, folyamányaképen az utóbbi téren korunkban végbement óriási átalakulásnak. Sajnos azonban, hogy ez átalakulás hatását a munkásszükséglet szempontjából megmérni szintén nem tudjuk; de öröndetes az a tény, hogy a kilátások itt a jövőre nézve is eléggé biztatók, forgalmi életünk még nagyfokú fejlődésre lévén képes. Hasonló áll a kereskedelemre nézve is, bár másrésről itt a közraktárak valószínű elterjedése apasztó hatással lesz a foglalkozók számára. Ugyancsak nagy expansiv képességet mutat végre az értelmiségi keresetek csoportja. Ámde ha mind e foglalkozási köröket összevéve tekintjük is, a csekély aránynál fogva, melyet azok a kereső népesség összes számában elfoglálnak, döntő szerepet az össznépesség fejlődése tekintetében nem tulajdoníthatunk nekik. Földművelésünk tehát bizonynyal még sokáig lesz kénytelen fentartani nemcsak a reá jelenleg eső népességet, hanem a belőle előkerülő természetes szaporodás jó részét is. — Kovácsy Sándor «A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvényjavaslatról» értekezik. Mezőgazdasági kérdéseink újabb törvényes szabályozásának szüksége már többször foglalkoztatta irányadó férfiainkat, mindeddig azonban a politikai életből folyó körülmények megakadályozták a szabályozás tényleges foganatosítását. Ám gazdasági életünk időközben mind több kérdést helyezett előtérbe, melyek immár egyaránt sürgetik a megoldást. Innen van, hogy a javaslat, mely azzal a feladattal készült, hogy mezőgazdaságunk sürgős szükségeinek megfelelően, a mezőgazdasági kérdéseknek sokkal

tágabb körére terjeszkedik ki, mint bármely más mezőgazdasági törvény a continensen. A mezőgazdasági rész, a gazdasági kérdések szabályozása a javaslat első 8. fejezetében foglaltatik, a 9—11. fejezetek ellenben a tulajdonképeni mezőrendőri törvényt alkotják s intézkednek a mezei rendőrség szervezetéről, a kihágásokról és büntetésekről és végül a hatóságokról és eljárásról. Sorra véve a mezőgazdasági részt, kétségtelenül legfontosabbnak az első fejezetet kell tekintenünk, mely több igen fontos gazdasági kérdést ölel fel, nevezetesen a földhirtok használatának, az osztatlan közös legelők használatának, a legelők felosztásának, a vízmosásos és kopár területek befásításának, a községi birtokokon való gazdálkodásnak szabályozását. Legfontosabb része viszont e fejezetnek az, mely a nyomásos gazdálkodási rendszer további fenttarthatásáról intézkedik. Célja ez intézkedésnek oda hatni, hogy az átmenetel a szabad gazdálkodásra kellőleg előkészítve történhessék. Különös figyelmet érdemel a közös tulajdonban levő legelők rendezéséről szóló rész is, mely az ország területe 18%-ának gazdasági sorsáról intézkedik. A mint e területek kétféle természetűek, t. i. osztatlan közös tulajdont és községi vagyont tevő területek. úgy a törvényjavaslat is két szakaszban rendelkezik róluk. Az előbbieket felosztása a földművelési miniszter engedélyétől tettett függővé, az utóbbiak tekintetében a helyi hatóságok kötelessége a használati és művelési módjuk feletti őrködés. A második és harmadik fejezet a legeltetésről és állattenyésztésről szól. meghatározza a legeltetésnek, az apaállatok beszerzésének, megvizsgálásának és tartásának módozatait. Itt különösen két rendelkezés emelendő ki, nevezetesen az, mely a községbeli haszonállatok évi összeírását rendeli el faj és kor szerint, azzal a céllal, hogy így az ország marhaállománya legalább megközelítőleg mindig tudva legyen. továbbá az, mely a szarvasmarhára nézve a tenyészkörművek meghatározása iránt intézkedik s hol arról a célról van szó, hogy a kisebb tenyésztők a helyileg legalkalmasabb fajták tenyésztésére irányoztassanak. A negyedik fejezet a birtokhatár megjelöléséről, az ötödik a mezei dűllőutakról szól. A hatodik fejezet a faiskolákról és fásításokról rendelkezik, a faiskolák létesítését kötelezővé tévén a községekre nézve, de felhatalmazza a törvényhatóságot az indokolt felmentések megadására. A hetedik fejezet a kártékony állatok és növények irtásáról és a hasznos állatok oltalmazásáról intézkedik. Különösen kedvező eredmény várható e rendelkezés szigorúságától; nemcsak kihágásnak minősít minden mulasztást, hanem egyúttal a községi előljáróság kötelességévé teszi az irtást a mulasztó költségére végeztetni. Hazai magtermelésünk emelése érdekében fontos az a rendelkezés, mely a löhere és luczerna magvaknak, ha azok nem arankamentesek, termesztés céljából való forgalomba hozatalát tiltja. A javaslat nyolczadik fejezete a hegyközségekről szól s azt a célt tartja szem előtt, hogy a gyakorlatban legjobban bevált hegyközségi intézmények alakulási és szervezeti mó-

dozatait törvényesítse és általánosítsa és elpusztult szőlőink felújítását ezzel elősegítse. Lényeges intézkedése, hogy a 100 kataszteri holdnál nagyobb összefüggő szőlőterületen az érdekelteknek birtokállomány szerinti harmadrésze a hegyközséget megalakíthatja, kisebb területnél azonban a bevonható összes terület tulajdonosainak megegyezése szükséges. — Dr. Kmetty Károly a «Conseil de préfecture mint közigazgatási bíróság» című értekezésének második és befejező közleményében a prefecturai tanács hatásköréről és eljárásáról fennálló elveket és rendelkezéseket részletezi. A prefecturai tanács hatásköre nem szorítkozik csupán a bíráskodó közigazgatás terére, hanem e mellett bizonyos része van az úgynevezett «activ» és «consultativ» közigazgatásban is. A véleményező hatáskörben a pref. tanács segéd-szerve a préfet hatóságának; rendeltetése véleménynyilvánítás a helyes elintézés módja felől. A préfet némely ügyben egyenesen kötelezve van a tanács véleményét számba venni. magát hozzá tartani azonban soha sem köteles. Tényleges közigazgatási hatásköre a tanácsnak igen szűkkörű, nevezetesen az úgynevezett közigazgatási tutela gyakorlásában áll a községek és közigazgatási intézetek pereskedését illetőleg, e körben azonban a tanács önálló hatalommal bír és intézkedik. A francia jogtudomány a pref. tanács hatáskörének ez idegen elemeit nem tartja lényegesen hátrányosnak a közigazgatási bíráskodás szempontjából, a mi pedig éppen nem áll a véleményező hatáskör tekintetében. A pref. tanács bírói hatóságának általánosan jellemző vonásai a következőkben foglalhatók össze. A tanács eljárásának alapját elvszerűleg valamely közigazgatási intézkedésnek kell képezni, mely felett az mindig elsőfokúlag gyakorolja a közigazgatási bíráskodást. Az ügyek eldöntésénél a tanács a hatályban levő jogot alkalmazza, statuskérdések (d'état civil) és a belőlük folyó magánjogi vitás kérdések eldöntésére, valamint büntetőjogi hatalom gyakorlására a tanács hatáskörrel nem bír; bíráskodása érdemben döntő, tehát nem szorítkozik pusztán nézetkijelentésre, avagy semmítésre; a tanács soha sem jár el hivatalból, hanem bevárja a fél, illetőleg az érdekelt közigazgatási szerv kérését, panaszát; határozatai mindenkor feljebbvezetők, nem végérvényesek — hasonszabályozás igen ajánlatos volna a magyar törvényjavaslat szerinti törvényhatósági közigazgatási törvényszékek tekintetében; — bírói ügyköre taxative van megállapítva, a fel nem sorolt, de azért közigazgatási perútra vihető eseteknek elsőfokú és egyetlen bírósága az államtanács; területi hatásköre «ratione loci» van megállapítva, vagyis nem a felek lakhelye, hanem az az irányadó, hol érvényesül a pert okozó körülmény. Az ügyek tárgyát tekintve a pref. tanács ügykörének súlypontja az állami és községi pénzügyigazgatás vitás ügyeire, nevezetesen az egyenes adókra, valamint az ezek módjára beszédett illetékek, díjak és járulékokra esik, azontúl pedig a köz-munkák feletti szerződések és engedélyek vitás eseteire. Ezek csaknem kivétel nélkül a pref. tanács jogkörébe tartoznak; de ezek mellett

jetentékeny számmal szerepelnek a közlekedés és egyéb közgazdasági igazgatás körében, valamint közigazgatási választási és számadási ügyekben felmerülő vitás kérdések. Azon közigazgatási szervek, melyeknek tényei a pref. tanács bíraskodása elé utalvák, legfőbb részt a községi képviselő, a községi elöljáró — maire — az alpréfet és a prefet. Már a történeti fejlődés vázolásából kitűnt, hogy a francia közigazgatási bíraskodás gyakorlati értékét az eljárás helyes — a jogi per következményeinek mindinkább megfelelő — szabályozása dönti el. E tekintetben legújabbán is lényeges javítást eszközölt az 1889-ki törvény. A szóbeliség, közvetlenség, gyorsaság az alaposságot biztosító formák mellőzése nélkül; olcsóság az ügy szakszerű kifejtését lehetővé tevő módok kellő felhasználásával; a bizonyítás eszközeinek szabadsága; a bizonyítékok súlyának szabad mérlegelése; a felesleges alakszerűségek mellőzése és azon szempont méltánylása, hogy a közigazgatási perügy jogszerű elintézése nemcsak a felek, hanem a jogrendnek követelménye teszik e törvény főelveit. — A *«Közigazgatási bíróságokról szóló törvényjavaslat a képviselőházi bizottság előtt»* cím alatt a bizottsági tárgyalás folyamán előadott szakszerű vélemények folytatólagos ismertetését találjuk. — A *«Közgazdasági havi krónikában»* dr. Mandello Károly márczius hó nevezetesebb közgazdasági eseményei felett tart szemlét. — Az *«Irodalmi Szemlében»* X. ismerteti gróf Széchenyi Imre *«Telepítési törekvések Németországban»* című munkáját, rámutatva a tanulságokra, melyek e műből a hazai telepítések végrehajtása körül meríthetők. — A *«Külföldi folyóiratok szemléjében»* dr. Fenyvessy József az állam- vagy magánvasúti rendszer elsőbbségét, a gabonakerdést és végül Olaszország pénzügyi válságát tárgyzó háromrendbeli cikket ismertet. — A *«Statistikai Értesítőben»* dr. Vargha Gyula *«Ausztria, Németország és Franciaország 1892. évi népességi mozgalma»*, Hajdu László *«Ausztria aratása 1893-ban»*, *«Nagy-Britannia és Írország mezőgazdasága az utolsó 20 év alatt»*, *«Románia aratása 1891-ben»*, és *«Nagy-Britannia és Írország behozatala mezőgazdasági termékekből az 1892. és 1893. évben»* című cikkeket közlik. — A 173 oldalra terjedő füzet a *«Könyvszemlével»* zárul.

8. A MAGYAR NYELVŐR áprilisi füzetében Balassa József a „slavóniai nyelvjárás” ismertetését kezdi meg. A Horvát-Slavónország területén lakó magyarság közül mind nyelvére, mind szokásaira nézve kiválik négy község, ennek lakói nem újabb települők, hanem e vidék régi magyar lakosságának maradékai, s nyelve elszigeteltségében sok olyan jellemző sajátyságot őrzött meg, mely a többi nyelvjárásokból már kiveszett. — Szabó Ernő a ló szereplését a magyar szólásokban tárgyalja. A ló nevével gúnyolódó szólások kevesebb számmal vannak, e helyett előfordul a ló mint a vagyon, a nemesség, büszkeség jelképe; föltűnő azonban, hogy ezek többnyire megvannak az idegen: német, francia, latin nyelvekben is. Kivétel csak egy van.

A magyar lo von meg y a másvilágra is: a s z e n t M i h á l y lo v á n. — Szin ny ei J ó z s e f folytatja a magyar nyelvbe átvett oláh szavak fölsorolását; ilyenek: *kirpács*, *kirpál*, *kirzsa*, *kityél*, *klocán*, csak a székely nyelvjárásokban élő tájszavak. Ugyancsak Szin ny ei két kihalt szó: *athual* = „mostoha apa”, *fiál* = 1. „mostoha fiú”, 2. „fiúcska” etimológiáját fejtí ki. Mind a kettőt összetételnek tartja. s a második tagul fölvett *-vál* nem egyéb, mint az ugarságszerte ismert „fél” szó, s szakasztott hasonló kifejezést találunk a finn. lapp s cseremis z nyelvekben: finn *isä-puoli*, lapp *ačče-pele*, *edne-pele*. cser. *ača-vel*: mostoha atya; finn *poika-puoli*. cser. *erge-vel*: mostoha fiú. Melich J á n o s pedig a *dörököl* igét a német *drücken*. s az *ejtel* szót a német *achtel* magyar másának mondja. Többen nyilatkoznak ismét a „k é s z v a n” szólás felől, s ezekből kitűnik, hogy nem magyar földön termett, hanem német utánzat. Az apróbb közlemények sorából kiemeljük, hogy B á n ó c z i vallomása szerint ő hozta először forgalomba a „*szemkör*”, *érzéklet*”, *megokol*”, ma már szerte járatos kifejezéseket; Sim on y i Z s i g m o n d figyelmezteti Munkácsit, hogy a *szelindek* szó nem iráni származású, hanem világosan szláv eredetű; V o l f G y ö r g y s B á n ó c z i újabb adatokat jegyeznek föl a német nyelv magyar elemeiből; Szarvas G á b o r a napilapok legújabb germanizmusai b ó l mutat be egy néh á n y csodabogarat. Népnyelvhagyományok. Krisztus-mondák. Tréfás dalok. Tájszók.

Ugyane folyóirat májusi füzetében G o l d z i h e r I g n á c z a *dij*, *dija* szó eredetét fejtegeti. Budenz ezt a szót az ugor ősi szókincshez tartozónak gondolta, Goldziher szerint az arab-török *dijat* (*dijet*) szó átvételéből magyarázza. Az ő véleményéhez csatlakozik Szarvas G á b o r is, a ki nyelvtörténeti adatokkal bizonyítja, hogy a szó első jelentése: h o m a g i u m, e m b e r d i j a M A. s eredeti formája: *dija*. Ve i n s t e i n - H e v e s s K o r n é l az Érdy és Jordánszky codex nyelvészeti ismertetését kezdi meg s e r é s z b e n az előmunkálatokkal számol be. — Szin ny ei J ó z s e f folytatja a magyar nyelvbe átvett oláh szavak fölsorolását; ilyenek: *kobza*, *kócsin*, *kocsorba*, *kóda*, *kolna*, *komatria*, *komonák*, *kompona*. — Sz a b ó E r n ő folytatólagosan ismerteti a házi állatok szereplését a magyar szólásokban. Sok találó szólás szól a s z a m á r ostobaságáról, az ö k ö r, t e h é n. b o r j ú butaságáról, sok a rólok vett s az emberi gyarlóságokra pattanó hasonlat. — B a l a s s a J ó z s e f folytatja a slavóniai nyelvjárás ismertetését. E részben a dialektus hangtani s szóképzésbeli sajátosságairól számol be. — Az apróbb közlemények sorában: K o l u m b á n S a m u védi az „*x*” betűről és hangjáról való nézetét s ezt a föltűnő székely hangot oláh hatásból magyarázza; — N a g y s z i g e t h i K á l m á n bebizonyítja, hogy a *megokol* kifejezést nem Bánóczi csinálta, a mint mondta, hanem megvan a székely nyelvjárásban s értelme: j ó t á l l valakiért; a *szemkört* pedig már Versegly ismerte és használta; — Z o l n a i G y u l a hírül adja,

hogy a *hadastyán* szót Samarjay János csinálta. A *kész van* vitás kifejezésben Szarvas Gábor és Zsolnai Gy. ismét összeszólalkoznak. Mint nyelvtörténeti adatok a XIX. század második feléből közli egy tanítónak a szerkesztőhöz intézett levelét, jellemző példája tanítóink műveltségi állapotának. N é p n y e l v h a g y o m á n y o k Krisztus-mondák. Népmesék. Tájszók.

9. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A II. füzetben Hegedűs István egy nagyobb cikkben jellemezni kezdi Senecát, mint drámaíró-t. E római író működését homály fedi. A neve alatt szereplő tíz tragédia értéke oly különböző, az egyes darabokban található gondolatokban oly sok ellenmondás fordul elő, hogy vagy elvitatják Senecától vagy megosztják a szerzőség érdemét és gáncsát a philosophus és egy másik (vagy több) Seneca közt. Szerző e tragédiákat, az egy Octavia kivételével (mely szerint lehet Lucanus műve), *egy* Senecának hajlandó tulajdonítani, még pedig a philosophusnak, kinek bölcsészettét és világnézetét megtaláljuk e darabokban is. Tragédiái a könyvtragédiák receptje szerint készültek, mely három elemből áll: leírás, declamatio, sententiák. A tragédia nem virágozhatott Rómában, a római színpad nem lehetett a közélet iskolája. — S o l y m o s s y S á n d o r-tól szintén egy nagyobb cikknek kezdete következik: A betlehem a népmysteriumokban s a dráma történetében. Az úgynevezett betlehemjárás nem magyar szokás, hanem ismerik más népek is és néhol nagyobb gonddal ápolják mint nálunk. A betlehem és kántálás egyenesen a templomokból került ki s még ma is megvan akárhány székesegyháznak a maga művészies faragású, kis betlehemi tájképe. E templomi betlehemek igazi hazája Itália, hol minden utcának, minden egyháznak megvan a maga presepiója, melynek odaadó gonddal és szeretettel való ápolása az olasz nép babonájában leli magyarázatát. Általában a betlehem nem egyéb egyházi marionette-székrenynél, melynek miniatúra házacskaít, apró cziczoniáit a benne tánczoltatott bábok kicsiny alakja kívánta meg. E formájában a betlehem élénken emlékeztet a világi, vásáros bábjátékra: szerkezete ugyanaz, csak tárgyai mások. A magyar betlehemes daraboknak sajátos eleme a juhász-táncz: a régi egyházi mysteriumnak marionettes részéből származik s későbbi eredetű, a mennyiben idővel oly helyeken lépett a mozgó bábok helyébe, hol a szegény egyházközség nem adhatott szétküldött kántáló gyerekeknek ilyen költséges, törekeny alkotmányt s e helyett a tánczot magukkal a fiúkkal adatta elő. — H e i n r i c h G u s z t á v a m o n d a és rege használatáról fölmerült vitához a poétika szempontjából szól hozzá. Kifejti, hogy a mythos, legenda és monda fogalma és köre költészet-tanainkban világos és szabatos, ellenben a német «Märchen» megjelölése elágazó és zavarokra szolgáltat okot. A legelterjedtebb elnevezés, «népmese», nem ajánlatos, mivel vannak műköltőktől származó ily költői művek is (pl. Andersen), és mivel a «mese» szó az állatmesére és általában a nagyobb epikai vagy drámai munkák cselekvényének jelölésére már le van foglalva. Azért ajánlja a «Märchen» megjelölé-

sére a rege szót, melylyel a néptől és a műköltőktől származó termékek is könnyen megkülönböztethetők: műrege és néprege. — **I n c z e B é n i** tárgyalja a nominativus cum infinitivo és az accusativus cum infinitivo fontos szerkezeteket az Iliasban és Odysseában. E két szerkezet az indogermán nyelvek jellemző tulajdonsága s egyike azon nyelvalakoknak, melyek lehető leghívebben visszatükrözik a tudat tartalmának egyes részei közt levő kapcsolatot. Eme természeténél fogva, fel kell tennünk, hogy eredete nem vihető vissza az indogermán nyelvek őskorába, hanem hogy csak idő folytán külön alakult a rokonyelvek mindenikében. A görög nyelvben aránylag késő keletű és a Homeros-féle költeményekben még nem áll azon a fokon, melyre a későbbi nyelvben jutott. — **A** hazai irodalom rovatában **B ó d i s s J u s z t i n** ismerteti a Pallas Nagy Lexikonának első négy kötetét, szorosabban e köteteknek a classica philologia körébe eső cikkeit, melyekről nagy elismeréssel szól. — **S z a b ó D á v i d** behatóan bírálja Cserhalmi Hecht Irén művét a francia romanticismus korszakáról a magyar drámai irodalomban. Méltónak mondja a könyvet a vele való foglalkozásra s elismeri a szerzőnek írói tehetségét, mely az anyag összehordásában, szerkezetében, kiadásában nyilvánul. De vannak gyengéi is, melyek közül a legnagyobb az, hogy szerző sem magát a francia romanticismus irányát, sem a hatása alatt keletkezett műveket nem bírálja, hanem minden kritika nélkül jóknak, sikerülteknek tekinti, s így szól róluk, mintha æsthetikai értékükhöz kétség sem férne. Innen van azután, hogy a negyvenes és ötvenes évek magyar drámai irodalmát oly sokra becsüli, mintha költészetünk aranykorát épen e sok tekintetben selejtes termékek derítették volna föl irodalmunk egén. — **A** külföldi irodalom rovatában **K o n t I g n á c z** Párisban élő hazánkfia behatóan kezdi ismertetni az 1891—1893. évek francia philologiai irodalmát. Ez első cikkében a francziáknak a görög irodalom körébe eső gazdag munkásságát méltatja. — Ezután következnek a Philologiai Társaság 1893. december 31-én tartott közgyűlésének irományai: **P. T h e w r e w k E m i l** elnöki megnyitó beszéde, **F i n á c z y E r n ő** titkári jelentése, a pénztárvizsgáló-bizottság jelentése és a gyűlés jegyzőkönyve. — **A** vegyesek rovatában ismerteti **H e i n r i c h G u s z t á v** Imre Lajosnak a magyar Fausról írt érdekes és tanulságos dolgozatát, melyről nagy elismeréssel nyilatkozik. Csupán a Hatvani józanabb ördögösségének alapját nem hiszi a magyar nép csenedesebb természetében, talán kevesebbet hívó, de józan gondolkodását a hit dolgában is megőriző voltában fölismerhetőnek. A Faust és Hatvani alakjának eltérése, szerinte, két körülményben gyökerezik: először Hatvani egyáltalában nem Faust, hanem inkább a reformatio-korabeli természetűdósok társa, kikről a nép sok bűvész- és csudadolgot mesélt; másodsor Hatvani a fölvilágosodás korszakának, a XVIII. századnak gyermeke, s így nem kapcsolódhattak a középkori világnézetnek még legapróbb maradványai sem alakjához. — Könyvészet zárja be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS. *)

Az I-ső (nyelv és széptudományi) osztály n e g y e d i k ülése.

1894. április 9-én.

ZICHY ANTAL t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Gr. Kuun Géza tt., Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Goldziher Ignác, Szász Károly, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bánóczi József, Halász Ignác, Kunos Ignác, Némethy Géza, Volf György l. tt. — Más osztályokból Szily Kálmán, Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. — Heller Ágost és Schenek István l. tt. — Gyulai Pál osztálytitkár.

93. SIMONYI ZSIGMOND r. t. fölolvassa «Szókombinálás és szóképzés» című székfoglaló értekezését. — Rendes tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

94. FIÓK KÁROLY, mint vendég «Müller Miksa és a Rigvéda» című értekezését terjeszti az osztály elé. — Bírálatra adatik.

95. SZILY KÁLMÁN r. t. bővebb indokolás kíséretében a következő indítványt terjeszti az osztály elébe: «Határozza el az osztály, hogy a mai ülésből fölkeri az Akadémiát: tenné meg a szükséges lépéseket arra nézve, hogy a königsbergi töredéket magában foglaló latin codex alkalmas csere útján az Akadémiának vagy a székes főváros valamelyik nyilvános könyvtárának birtokába juthasson. — Az indítvány egyhangúan elfogadtatván, az összes ülés elébe terjesztetik.

96. A jegyzőkönyv hitelesítésére az osztályelnök SIMONYI ZSIGMOND és GOLDZIHÉR IGNÁC r. tagokat kéri föl.

TIZENNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Ötödik ö s s z e s ülés.

1894. április 30-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly másod-elnök. — Hollán Ernő, Margó Tivadar, Tisza Kálmán, Zichy Antal, t. tt. — Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fejérfataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hampel József, Heller Ágost, Jekelfalussy József, König Gyula, Krenner József, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szilágyi Sándor, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, r. tt. — Acsády Ignác, Arany László, Ballagi Aladár, Daday Jenő, Domanovszky Endre, Galgóczy Károly, Lengyel Béla, Liphay Sándor, Marczali Henrik, Munkácsi Bernát, Nagy Ferencz, Nagy Gyula, Némethy Géza,

*) Sorrend szerint ez tulajdonképen a XIV-ik; tévedésből maradt ki a kellő helyről.

Pasteiner Gyula, Paszlavszky József, Szinnyi József, Téglás Gábor, Télfy Iván, Zsilinszky Mihály. I. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

97. ELNÖK úr az ülést következő szavakkal nyitja meg:

«Tisztelt Akadémia! A mult napokban olyan hírek terjedtek el fővárosunkban, melyeknek megvalósulása Akadémiánkat a legfájdalmasabban érintette volna. Napi lapjaink Fiuméből vett tudósításokra hivatkozva, azt a hírt közölték, hogy ő fensége József főherczeg Akadémiánkban elfoglalt állásáról lemondott. E hírek ellenében, melyeket homályban hagynom nem szabad, a legilletékesebb helyen tett tudakozódásom eredményeként kinyilatkoztathatom, hogy ő fensége nem szűnt meg Akadémiánknak tagja lenni, s hogy ő, mint igazgató-tanácsunknak tagja és mint I. osztályunk tiszteleti tagja, a mi büszkeségünkre és a mi őszinte tiszteletünkől körülvéve, továbbra is közöttünk, a miénk marad.» — Általános helyesléssel és élénk éljenzéssel tudomásul vétetik.

98. MARGÓ TIVADAR t. t. emlékbeszédet tart Sir Richard Owen külső tagról. — Közre fog bocsátatni.

99. A főtitkár bejelenti SZABÓ JÓZSEF igazg. és r. tag, a III. osztály titkára, április 10-én bekövetkezett halálát; ismerteti az Akadémia intézkedéseit és az osztály határozatait e gyász eset alkalmából s felolvassa a szerb geologusok nevében Žujović János belgrádi főiskolai tanártól küldött részvétíratot, mely így hangzik:

«A szerb földtani társaság tagjai és a balkáni félsziget földtani évkönyveinek szerkesztősege élénk sajnálattal vevén tudomást Szabó József elhunytáról, engemet azzal bíztak meg, hogy fejezzem ki a Magyar Akadémia előtt: hogy Szerbországnak minden geologusa osztozik azon fájdalomban, melyet az Akadémia, természettudományi osztálya titkáranak elvesztése miatt érez.

Midőn ez őszinte érzelmeinknek kifejezést adok, hozzáteszem, hogy az összes szerb geologusok nem fogják elfeledni soha azon szolgálatakat, melyeket Szabó Szerbország eruptív képződményei ismeretének tett.

Megújítom ez alkalommal Szabó József emlékezetét, úgy a mikép mi őt láttuk, a mint nyugodt lélekkel keresi az ő kedvelt trachytjait még aggasztó körülmények között is, a mint lobogtatja a tudomány zászlaját az egymásra agyarkodó s egymást ölni készülő népek között. Becsületére válik az akkori ellenséges két tábornak, hogy Szabó mindenüvé, a hova akart, elmehetett, és ezáltal bizonyosságát adták annak, hogy a politikai és nemzeti szenvedélyek által oly könnyen felizgatható népeink a valódi tudomány területét sérthetetlennek tekintik.»

Az Akadémia, e kitűnő tagjának és tisztviselőjének elhunytá fölött érzett fájdalmát a mai ülés jegyzőkönyvében is megőrökíti.

100. Olvastatik gr. SZÉCHENYI ANTAL ig. és t. t. Bécsben április 2-án az Akadémia elnökéhez intézett következő levele:

«Tisztelt barátom! A lapokból némileg elkésve értesültem a kegyelet és tisztelet azon tanúságáról, melyet a M. Tud. Akadémia elnöke Kossuth Lajos ravatalánál egy gyászkoszorú átnyújtásával leróni, magát indítatva látta.

Tisztelek minden őszinte meggyőződést és meghajlok az egyéni felfogások nyilvánításának szabadsága előtt. De ha a kegyelet ezen nyilvánítása az Akadémia nevében vagy annak megbízása folytán történt volna, élénk sajnálkozással készletve érezném magamat, néked bejelenteni, hogy ez esetben a M. Tud. Akadémiában elfoglalt állásomról lemondani eltökéllettem, bár azt mindig a legbecsesebb kitüntetések közé soroztam. Tiszta állások és határozott, félre nem magyarázható meggyőzések: ezek voltak mindig egy hosszú politikai élet

lefolyta alatt jelszavaim és vezéreszméim, és ezért nem fogadhatom el a hozzájárulás színét a kegyelet és tisztelet oly tanúskodásai irányában, melyek részemről még az őszinteség jelentőségével sem bírnának.

Rendelkezésre bízván e rövid soraimat, felkérlek, szíveskedjél az azokban fölemlített eltökélememet, indokainak és őszinte fájdalmas érzésemnek jelzése mellett, az Akadémiának és tagtársainknak tudomására juttatni. — Széchen Antal.»

Elnök úr jelenti, hogy e levél vétele után sietett ő Excellentiáját az Akadémiában történtek felől értesíteni; megküldötte neki a márczius 28-iki ülésünkről szóló jelentést, melyben a mi, bármiféle politikai felfogástól teljesen ment, álláspontunk világos kifejezést nyert. Ő Excellenciája, annak tudomásul vétele után is, hű maradt elhatározásához s kívánta, hogy lemondása, levelének közzétételével, az Akadémia tudomására hozassék. — Elnök úr eme kijelentése helyesléssel. gr. Széchen Antal ő Excellenciája lemondása pedig sajnálattal tudomásul vétetik.

101. Olvastatik VASZARY KOLOS bibornok-érsek Esztergomban márczius 26-án az Akadémia elnökéhez intézett következő levele:

«Méltóságos Báró és Elnök úr! F. évi február hó 27-én kelt elnöki iratával méltóztatott azon megtisztelő tényről értesíteni, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Igazgató-Tanácsa f. évi február hó 18-án tartott ülésében engem igazgató tagnak megválasztott.

Engedje meg Méltóságod őszintén bevallanom, hogy a magas testületnek e kitüntető figyelmét nem vehetem a tudomány és haza szolgálatában szerzett érdemeim méltánylásául, hanem csak őszinte jóakaratomnak, meleg érdeklődésemnek és hű szerelmemnek, melylyel hazám boldogulásán és a hazai tudomány felvirágozásán csüggök. elismeréseül.

Csakis ezen ragaszkodásom a hazaihoz, lehetett a nagytekintetű Igazgató-Tanács kegyes választásának alapja.

És a mennyiben e szeretetem a Magyar Tudományos Akadémia ügybuzgóságát élesztheti, munkásságát előmozdíthatja: annyiban Méltóságod és az Akadémia Igazgatósága rám mindenkor számíthat.

Midőn tehát a választást hálás köszönetem tiszteletteljes nyilváníttása mellett elfogadom, kérem egyúttal Méltóságodat, hogy a Magyar Tudományos Akadémia céljaira mellékelt 10,000 koronát is az ügy iránti szeretetemnek megnyilatkozásául méltóztatassék elfogadni. — Fogadja Méltóságod . . .»

Elnök úr jelenti, hogy e levél vétele után sietett ő Eminentiajának hazafias áldozatkészségeért az Akadémia mély köszönetét kifejezni, mi is éljenzéssel tudomásul vétetett.

102. A vallás- és közoktatásügyi minister úr a most készülő Középiskolai Műszótár érdekében az Akadémia anyagi támogatását kéri. E leirattal kapcsolatban előterjesztetik az I. osztály jelentése a Középiskolai Tanáregyesület ugyanerre vonatkozó kérelméről, melyben javasolja, hogy az 1895. évi költségvetés készítésekor e fontos vállalat mind a három osztálynak figyelmébe ajánltassék. — A javaslat elfogadjatik s erről a nm. Ministerium értesíttetni fog.

103. Szabolcsmegye köszönetét fejezi ki a Nyiregyházán felállítandó Bessenyey-szobor javára az akadémiái tagok körében gyűjtött és a megye alispánjához átküldött (280 frtnyi) adományért. — Tudomásul vétetik.

104. A Kisfaludy-Társaság meghívja az Akadémiát b. Jósika Miklós, a magyar regényirodalom atyja születésnapjának századik évfordulója alkalmából folyó évi május 5-én tartandó emlék-ülésére. —

Néhai nagyérdemű tagjának emlékünnepe a M. Tud. Akadémia örömmel vesz részt s elnök úr javaslatára, e mai üléséből, a legközelebbi nagygyűlésnek előterjesztést tesz b. Jósika Miklós íg. és t. tag arczképének a képes-teremben leendő felfüggesztése iránt.

105. Ez alkalomból Zichy Antal t. t. néhai SZVORÉNYI JÓZSEF t. t., Simonyi Zsigmond r. t. néhai BUDENZ JÓZSEF r. t., és Szilágyi Sándor r. t. néhai SZABÓ KÁROLY és SALAMON FERENCZ r. tagok arczképének felfüggesztését indítványozzák. — Elő fog terjesztetni a legközelebbi nagygyűlésen.

106. A M. M. Földrajzi Társulat jelenti, hogy 1896-ban országos földrajzi congressust szándékozik Budapesten tartani, s az Akadémia részéről képviselők kiküldését kéri. — Kiadatik véleményezés végett a III. osztálynak.

107. A Texas Academy of Science és a Geographical Club of Philadelphia csereviszonyra ajánlkoznak. — Kiadatik a könyvtári bizottságnak.

108. Az I. osztály az ez idei genfi orientalista congressuson az Akadémia képviselőit gr. Kuún Géza t. és Goldziher Ignác r. tagokat ajánlja. — Nevezett tagok az Akadémia képviselőit főkérnek.

109. Az I. osztály az akadémiai vagy más budapesti nyilvános könyvtár számára Königsbergben őrzött XIV. századi régi magyar nyelvemléknek alkalmas csere útján való megszerzése iránt indítványt terjeszt elő. — Elfogadjatik s a szükséges lépések meg fognak tétetni.

110. A Szabó József íg. tag és osztálytitkár halálával megüresedett állomások betöltése a nagygyűlés napirendjére pótlólag kitűzetik.

111. Olvasztanak az osztályok kijelölései a legközelebbi tagválasztások tárgyában. — Tudomásul szolgál.

112. A M. Tud. Akadémia ügyésze jelenti, hogy ífj. b. Rudics József alapítványa s ennek időközi járuléka fejében 93.192 frt 96 kr. az Akadémia pénztárába befolyt s hogy ezen alapítvány kamatai, a végrendelet értelmében, jogi, történelmi, gazdasági és technikai munkák jutalmazására fordítandók, a jutalmazás módzatainak megállapítása a M. Tud. Akadémia Igazgató-Tanácsára bízván. — Tudomásul vétetik s az alapítvány ügyrendi szövegezésére a II. és III. osztály, két-két tagjának kiküldése által, bizottságot fog alakítani.

113. A könyvtár részére beküldött ajándékok közül a főtítkár különösen megemlíti a következőket: 1. *A m. orsz. képviselőház*: Könyvtárának katalogusa. 5. *Teza Emil* k. t.: Pianzola. Dizionario italiano, greco-volgare, e turco 1789; saját értekezései közül *Nomenclator Finnicus*; *I tre banditi*; *Due verse*. . . Jan Urban Jarnik. 3. *Thomsen Vilmos* k. t.: *Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Jénisséi*. 4. *Kovács Ferencz*: Az 1843/4. országgyűlés kerületi üléseinek naplója V. kötet. 5. *Kropf Lajos*: *Travels of Count de Benyowsky*; *Folk-Tales of the Magyars*. 6. *Dr. Vojnich Oszkár*: Budapesttől Sitkáig. — Köszönettel vétetnek.

114. A megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke — tudomásul vétetik.

115. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr főkéri MARGÓ TIVADAR t. és SZILÁGYI SÁNDOR r. tagokat.

LIV. NAGYGYÜLÉS.

Első nap.

1894. május 2-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly másodelnök, Joannovics György, Tisza Kálmán t. tt. — Beöthy Zsolt, Fejérpataky László, Frivaldszky János. Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heller Ágost, Hőgyes Endre, König Gyula. Lévy József, Nagy Iván. Pauer Imre, Pauer Gyula. Schvarcz Gyula. Simonyi Zsigmond, Szilágyi Sándor. Thanhoffer Lajos. P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Concha Győző, Csengeri János, Czobor Béla, Kanitz Ágost. Márki Sándor, Nagy Gyula. Némethy Géza, Pecz Vilmos, Schenek István, Szádeczky Lajos. Szentkláray Jenő, Szinnyey József l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Bemutattatik a május 6-án tartandó ünnepies közülés *programja*, mely a következő módon állapítottat meg:

a) *Elnöki megnyitó beszéd*, Szász Károly akadémiai másodelnöktől.

b) *Jelentés a M. Tud. Akadémia 1893. évi munkásságáról*. SZILY KÁLMÁN főtitkártól.

c) *A magyar nemzet keletkezése*. VÁMBÉRY ÁRMEN t. tagtól.

d) *Széchenyi és a nemzetiségi kérdés*. ZSILINSZKY MIHÁLY l. tagtól.

2. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az *akadémiai nagyjutalomra* az osztály az 1887—1893. évkörben megjelent széptudományi munkák közül ARANY JÁNOS Hátrahagyott versei (Budapest, 1887.), a *Marczibányi-mellékjutalomra* pedig BEÖTHY ZSOLT a *szép-prózai elbeszélés a magyar irodalomban* II. köt. (Budapest, 1887.) című munkáját tartja legérdemesebbnek. — A nagygyűlés, az Ügyrend 90. §-a értelmében hozott külön határozattal, a nagyjutalmat Arany János fiának, a Marczibányi jutalmat pedig Beöthy Zsoltnak odaitéli.

3. CONCHA GYŐZŐ l. t., mint a *Bródy-jutalom* ügyében kiküldött bizottság előadója, felolvassa jelentését, mely szerint e jutalmat PULSZKY FERENCZ-nek ajánlja kiadatni. — A javaslat elfogadtatik.

4. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1893-ra szóló *Sámuel-díjra* ZOLNAI GYULA «Mondattani buvárlatok» című értekezését (Nyelvtud. Közl. 1893.) ajánlja. — A javaslat elfogadtatik.

5. Olvastatik az I. osztály jelentése a *Nádasdy-jutalomról*, mely szerint «A mi szép a múltban» stb. jeligéjű, *Argyus* című pályamunka jutalomra ajánltatik. — Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből JAKAB ÖDÖN tanár neve tűnt elő.

6. Olvastatik az I. osztály jelentése a *Gorove-jutalomról*, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

7. Olvastatik az I. osztály jelentése a *Bécsán-jutalomról*, mely szerint a «Magyar drámairodalom története 1867-ig» című II. számú pályamunka jutalomra ajánltatik. — Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből BAYER JÓZSEF neve tűnt elő.

8. Az I. osztály jelenti, hogy a már tavall hirdetett, de még le nem járt pályázatok ú. m.: 1. Teleki-jutalom 1894-re, 2. Bánffy-jutalom, 3. Bulyovszky-jutalom, 4. Karátsonyi-jutalom 1895-re (millenniumi színmű), 5. Marczibányi-jutalom (m. synonymika) az illető határnapokkal újra hirdetendők. — Tudomásul van.

9. Az első osztály jelenti, hogy a *Teleki-jutalomért* 1895-ben

vígjátékok pályáznak, 1895. szeptember 30. határidővel — Tudomásul van.

10. Az I. osztály jelenti, hogy a *Karátsonyi-jutalomért* 1897-ben vígjátékok pályáznak, 1897. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul van.

11. Az I. osztály javasolja, hogy a *Kócán-alapból* Könyves Kálmán vagy Vak Béla korából veendő színműre hirdetessék pályázat, 1895. május 31. határidővel. — Elfogadtatik.

12. Az I. osztály jelenti, hogy a *Farkas-Raskó alapból* 1894. szeptember 30. határidővel hazafias költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul van.

13. Az I. osztály javasolja, hogy a *Gorove-alapból* «az újkori aesthetika történetére» hirdetessék pályázat, 1896. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

14. Az I. osztály javasolja, hogy a *Lévay-alapból* «Kisfaludy Sándor élete és munkái»-ra hirdetessék pályázat, 1896. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

15. Az I. osztály javasolja, hogy a *Marczibányi-alap* 1896-ra szóló kamataiból «Vörösmarty és az irodalmi nyelv fejlődése» tűzessék ki pályakérdésül. — Elfogadtatik.

16. Olvastatik a II. osztály jelentése a *Szilágyi-jutalomról*, mely szerint e jutalmat PAULER GYULA «A magyar nyelv története az Árpád-házi királyok alatt», Budapest, 1893. című munkájának ajánlja kiadatni. — A javaslat elfogadtatik.

17. Olvastatik a II. osztály jelentése a *Vitéz-jutalomról*, mely szerint az «Ónodi országgyűlés» című. «Omnia si perdas...» jeligéjű pályamunka jutalomra ajánltatik. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből ÁLDÁSY ANTAL neve tűnt elő.

18. Olvastatik a II. osztály jelentése az *Első M. Általános Biztosító-társaság jutalmáról*, mely szerint JEKELFALUSSY JÓZSEF és VARGHA GYULA «Statistikai Évkönyv 1892/3-ra» című munkája jutalomra ajánltatik. — A javaslat elfogadtatik.

19. Ezzel kapcsolatban a II. osztály jelenti, hogy JEKELFALUSSY JÓZSEF és VARGHA GYULA e jutalmat a Nemzetgazdasági bizottság tudományos czéljaira visszahocsátják, — mit is a nagygyűlés köszönettel tudomásul vesz.

20. Olvastatik a II. osztály jelentése az *Ipolyi-jutalomról*, mely szerint FRAKNÓI VILMOS r. tagot ajánlja «Oláh Miklós esztergomi érsek életrajza»-val megbízatni, határidőül 1897. szeptember 30-ikát tűzvéni ki. — A javaslat elfogadtatik.

21. Olvastatik a II. osztály jelentése a *Röck-jutalomról*, mely szerint FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. tag «II. Béla oklevelei» című munkája adandó ki e jutalomból. — Elfogadtatik.

22. A II. osztály jelenti, hogy a már tavaly hirdetett, de még le nem járt pályázatok, ú. m. 1. *Gorove-jutalom* (angol moral-philosophia), 2. *Lukács-jutalom* (újabb ismerettani elméletek), 3. *Beck Miksa-pályadíj*, 4. *Első M. Ált. Biztosító-társaság jutalma* (tőzsde-adó), 5. *Dóra-jutalom*, 6. *Lukács-jutalom* (m. önkormányzat), 7. *Sztrokay-jutalom* (illetékességi összeütközések), 8. *Gorove jutalom* (m. férfi-viselet története), 9. *Lévay-jutalom* (Hunyady János életrajza), 10. *Péczely-jutalom* (m. pénzrendszer), 11. *Fáy-jutalom* (m. nemzet története Gejza fejedelem haláláig), 12. *Fáy-jutalom* (m. nemzet története 1301—1490-ig), 13. *Lukács-jutalom* (szlavón-bánság), az illető hatánapokkal újra hirdetendők. — Tudomásul van.

23. A II. osztály jelenti, hogy az 1894. évi *akadémiai nagy-jutalom* és *Marczibányi-mellékjutalom* az 1895. évi nagygyűlésen az

1888—1894. évkörben megjelent történettudományi munkák legjobbjainak lesznek odaítélendők. — Tudomásul van.

24. A II. osztály javasolja, hogy a *Sztrókay-alapból* «az érték-papírok jogi természetére» tűzessék ki pályakérdés, 1895. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

25. A II. osztály javasolja, hogy az *Első M. Ált. Biztosító-társaság alapjából* «az agrár-statisztika jelen szervezetére» tűzessék ki pályakérdés, 1895. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

26. A II. osztály javasolja, hogy az *Ullmann-alapból* «a munkás-biztosítás» ügyére tűzessék ki pályakérdés, 1895. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

27. A II. osztály javasolja, hogy a *M. Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából* «a közvetítő kereskedelemre» tűzessék ki pályakérdés, 1895. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

28. A II. osztály javasolja, hogy a *Bükk-alapítványból* «a protestantizmus fejlődésének történetére Magyarországon» tűzessék ki nyílt pályázat, a tervrajz 1894. december 31-ig levén benyújtandó. — Elfogadtatik.

29. A II. osztály javasolja, hogy a *Péczy-alapítványból* «a hazai ötvösség történetére» tűzessék ki pályakérdés, 1896. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

30. Olvassatik a III. osztály jelentése, mely szerint az *1891. évi Rózsay-díj* UDRÁNSZKY LÁSZLÓ-nak adandó ki «az idegrendszernek a veszethezességel járó chemiai változásairól» szóló tanulmányáért. — Elfogadtatik.

31. Olvassatik a III. osztály jelentése, mely szerint az *1892. évi Rózsay-díj* HALAVÁCS GYULÁ-nak adandó ki «az Alföld Duna-Tisza közötti részének földtani viszonyai» című dolgozatáért. — Elfogadtatik.

32. Olvassatik a III. osztály jelentése, mely szerint az *1894. évi Rózsay-díjból* SZÉKELY ÁGOSTON bízandó meg «a vérsavó therapiájának tanulmányozásával». — Elfogadtatik.

33. A III. osztály jelenti, hogy a már tavall hirdetett, de még le nem járt pályázatok: 1. *Bézsán-alapból* (Magyarország reptilái), 2. *Lévay-alapból* (Magyarország erdeinek jóvelmelmezősége), 3. *Lévay-alapból* (a m. búza sikértartalma), 4. *Lukács-alapból* (a m. természetudományi munkák irodalomtörténeti méltatása), 5. *Lukács-alapból* (mathematikai monographia) az illető határnapokkal újra hirdetendők. — Tudomásul van.

34. A III. osztály javasolja, hogy a *Fáy-alapból* «a közlekedési utak»-ra tűzessék ki pályakérdés, 1896. december 31. határidővel. — Elfogadtatik.

35. a) A III. osztály javasolja, hogy a *Lukács-alapból* «Magyarország emlős-faunájára» tűzessék nyílt pályázat, a tervrajz beküldésére 1894. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

35. b) A főtitkár jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári egyetemek bölcsészeti dákánai az egyetemi hallgatók részére kitűzött *nyelvészeti jutalmat* VEINSTEIN SÁMUEL budapesti és MELICH JÁNOS kolozsvári bölcsészeti hallgatónak ajánlják kiadatni. — Elfogadtatik.

36. A főtitkár jelenti, hogy a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek bölcsészeti dákánai az egyetemi hallgatók részére kitűzött *történettudományi jutalmat* HEIDRICH ANTAL budapesti, BACZÓ MÓZES kolozsvári és JIROUSEK ANTAL zágrábi bölcsészeti hallgatónak ajánlják kiadatni. — Elfogadtatik.

37. A főtitkár jelenti, hogy *egyetemi hallgatók részére* mind a nyelvészeti, mind a történettudományi jutalom újra kitűzendő. — Tudomásul van.

38. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jelíges leveleinek elégetésére KÖNIG GYULA r. és CZOBOR BÉLA l. tagot kéri fel, kik is még az ülés folyamán bejelentik, hogy megbízatásukban eljár-
tak. — Tudomásul van.

39. A III. osztály május 1-én tartott nagygyűlési zárt ülésében a megüresedett *osztálytűzkári állásra*, titkos szavazással, 43 szava-
zatból 35-tel, KÖNIG GYULA r. tagot jelölte ki, 5 szavazat Entz Géza
és 1 szavazat Heller Ágost r. tagra esvén, 2 pedig (minthogy lev.
tagokra adattak) érvénytelennek nyilvánítván. — Tudomásul van.

40. Olvastattak az osztályok *tagajánlásai*:

Az I. osztály részéről:

Rendes tagnak ajánltatik az A) alosztályba:

Volf György l. t. 12 szavazattal 3 ellen.

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Badics Ferencz 14 „ 3 „

Külső tagnak:

Karabaček József 17 „ — „

Blaydes Fridrik 14 „ 3 „

A II. osztály részéről:

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Plósz Sándor l. t. 34 szavazattal 2 ellen.

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Fayer László 26 „ 9 „

Ráth Zoltán 25 „ 9 „

Pólya Jakab 24 „ 12 „

A III. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak ajánltatik:

Gr. Teleki Samu 41 szavazattal 2 ellen.

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Klug Nándor l. t. 41 „ 1 „

Lengyel Béla l. t. 40 „ 2 „

Rendes tagnak a B) alosztályba:

Horváth Géza l. t. 38 „ 3 „

Koch Antal l. t. 36 „ 3 „

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Rados Gusztáv 34 „ 9 „

Kossutányi Tamás 33 „ 10 „

Hankó Vilmos 32 „ 11 „

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Fekete Lajos 34 „ 9 „

Bókai Árpád 31 „ 12 „

Schwimmer Ernő 30 „ 13 „

Külső tagnak:

Sir Thomas Spencer Wells 42 „ 1 „

Klerić Lyubomir 41 „ 2 „

Žujović János 41 „ 2 „

Alfred Russel Wallace 38 „ 5 „

Vogel H. C. 36 „ 7 „

41. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére LÉVAY JÓZSEF r. és
CONCHA GRÖZÖ l. tagot kéri fel.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatala
Magyar Tudom.
Akadémiában.

V. KÖTET.

1894. Augusztus 15.

8. FÜZET.

Fröhlich Róbert emlékezete.

(Hampei József r. t. június 11-én tartott emlékezéséde.)

Ha alig néhány héttel azon szomorú szertartás után, mely-nél felejthetlen tagtársunk ravatalát körül állottuk s Fröhlich Róbert múltó részét végső nyugalomra kísértük, méltánylom érdemeit a tisztelt Akadémia színe előtt: teszem, mert baráti viszonyom az elhunythoz s az a kapocs, mely tudományos pályáján is hozzáfűzött, tiszta világosságban engedik látnom hasznos életének és teljesített munkájának minden fontos mozzanatát, és egyéniségének képe lelkemben oly tökéletes, hogy azt a múltó idők sora semmi újabb vonással sem gazdagítaná.

Még friss a fájdalomunk, még fülünkben csengnek azok a megható búcsúszavak, melyeket arra hivatott ajkak a drága halotthoz, intéztek, és félő, hogy újabb búcsúszó kedvesei és barátai szívében alig hegedt sebeket tör föl újra.

De hát szüntelenül gondolunk-e ünnepélyes alkalom nélkül is arra, a kit szeretünk, akár él, akár már az árnyékok világába tért, és nem száll-e súlyos keserűségünk közepett is enyhítő derű a mi bánatunkra, ha a drága halott munkás életébe merül-vén, mind erősebbé válik meggyőződésünk, hogy a kit annyira szerettünk, derék ember volt.

És szomorúságunkban is nem lélekemelő-e az a szép tanulság, melyet az ő életének szemlélete a szerény magyar tudósoknak nyújt: hogy bekövetkezett hazánkban is az a kor, melyben csöndesebb erények is elérik a jók és jelesek elismerését!

Országunk fővárosa nem termékeny tudósokban. Szülöttjei nem sűrűn lépnek theoretikus pályára; a számbavehető tudósok és tanárok közt ritkák a pesti születésűek. E kivételek egyike Fröhlich Róbert, a ki Pesten született 1844-ik évi márczius 19-ikén. Szülei egyházi pályára szánták s azért küldték gym-nasiumba. Iskoláit az ágostaiaknál kezdte és az ötvenes évek végén föllállított német gymnasiumban fejezte be. Mikor az intézet

keletkezett, a monarchia legkitünőbb tanerőivel látta el az abszolutizmus, mert úgy vélekedtek Bécsben, hogy a németesítésre csak kitünő tanárok képesek. Nem lehet tudni, hogy erős kitartással és jeles eszközökkel mennyire sikerült volna az abszolút uralom germanizáló törekvése: de egyet biztosan tudunk mi mindannyian, hogy 1864-ig úgy tanítottak ez intézetben, mint sehol másutt az országban, és a kiben volt tehetség, az ott későbbi műveltsége számára igen jó alapot szerezhetett. Fröhlich későbbi philológiai jártasságát is jó részben ez intézet jeles tanárainak köszönhetette. A jelesül letett érettségi után (1862) két éven át járt a protestáns hittani intézetbe s ott szorosabb theologiai tanulmányain kívül a görög nyelvvel és irodalommal szeretett foglalkozni és kedvencz tanítványa volt Haberern Jonathánnak, kinek vezetése alatt olvasta Plato műveit. Philológiai tanulmányait még szélesebb alapon folytatta a baseli egyetemen (1864—1865), mert itt a classikus nyelvekhez a héber és arabs nyelvek is járultak, és mikor hazatérve lelkészi pályára lépett, akkor sem hagyott föl a classikus írók olvasásával, sőt leginkább az ő kedvökért vált meg a papi pályától és lépett át a tanárságra (1869). Attól kezdve közel egy negyed századig működött a középiskola szolgálatában. Már fiatal korban különös hivatást érzett e pályára. Szíve vonzalmát követve, korán törekedett arra, hogy családot alapítson. Mindkét irányban siker és boldogság kísérte választását. Élete utolsó perczéig boldog volt mint férj és családapa, és szerény anyagi jutalommal járó tanárkodása alatt a vállaira nehezülő családapai gondok ritka erényeket érleltek meg benne: az önmegtagadás és takarékoság erényeit, melyek az idők folyamában anyagi függetlenséggel jutalmazták.

Mint középiskolai paedagogusnak is a legteljesebb siker koszorúzta működését. Nem tartozott tanártársai közül a nyilvánosság előtt örökösen szereplő, úgynevezett vezérlő férfiak közé. A vágy föltűnni, szélesebb körökben józan és megállapodott nézeteinek hangzatos szónoklatokkal érvényt szerezni, nem bántotta. Ambíciója és képességei a maga szűkebb körének intensív művelésére bírták.

Egy évig (1869) Csurgón volt tanár, majd a tanári vizsga letétele után a pesti ev. ref. gymnasiumnál nyert állást és vitte azt 1873-ig, amikor ugyancsak Budapesten a pesti ág. hitvallású főgymnasium kötelékébe lépett, a hol teljes húsz esztendeig volt a tanügy buzgó munkása. E húsz év alatt két ízben, 1877-ben és 1880-ban, tisztelték meg társai s a hitközség az igazgatói díszes állás vezetésével, melyet így egészben hat esztendőn át látott el ugyanazzal a lelkiismeretességgel, mely minden munkásságát jellemezte.

Mint tanár tanította a felső osztályokban az ókori nyelveket, néha a német nyelvet is és több ízben a földrajzot és ókori történelmet, és mivel a papi pályából indult ki, a felső osztályokban taníttatni szokott «bibliai ismertetés»-re is képes volt. Tanítványainál és tanártársainál egyformán kedvező emléket hagyott. «Tanítása nyugodt és világos volt», — így szól róla húsz éven át pályatársa, Böhm Károly igazgató úr — tanítványai jól értették és alaposan ismerkedtek meg az általa előadott tárggyal; különösen a classikus írók magyarázatában nem szorítkozott a szokásos nyelvi és iránytani fejtegetésekre, de rajta volt, hogy az antik élet minden fontosabb jelenségét is megismertesse. «Szelíd, barátságos és egyforma nyugodtsága miatt a fiatalok nagyon szerették és későbbi években is hálásan ragaszkodtak hozzá», minek a boldogult családja is az utolsó úton számos megható tanújelét vette. «Mindig bírta a szülők s az egyház bizalmát»; tanártársai pedig békeszerető, előzékeny, hű és szavatartó társnak ismerték. Nem volt e hosszú húsz éven át reá eset, hogy ő valakit megsértett volna, sőt ellenkezőleg, ha valakinek sérelme akadt, mindig kész volt békíteni és egyeztetni; ezért és nyugodt derült humora miatt állandóan bírta az egész tanári testület rokonszenvét és szeretetét.

Nyilvános tanárkodása mellett, mely idejének java részét lekötötte, egyes családoknál magántanítást is vállalt, és nem egy a közpályán működő előkelő egyéniség örömmel emlékezik vissza egykori tanítójára és áldja emlékét azért a sok szellemi élvezet- és haszonért, melyben tőle részesült.

Ily megfeszített szorgalom mellett, melyet éveken át a tanításnak szentelt, mégis maradt érzéke, hogy kedvencz szakmájának: az ókori élet tanulmányának is folyton szenteljen időt, és a szakirodalmat forgatva, folyton a tudomány színvonalán maradjon.

Első irodalmi kísérletei fordítások voltak. Lefordította és átdolgozta, hazai viszonyokhoz mérten, Elischer tanártársával Sailer homerosi szótárát és az akadémiai könyvkiadó vállalat számára Curtius görög történetének jelentékeny részét, három kötetben (1875—1879).

E fordításokat azonban csak mellékfoglalkozásnak, részben mintegy stilgyakorlatnak tekintette; arra törekedett, hogy szakmájában önállót, hiánypótlót is létesítsen. Régtől fogva tanulmányozta azokat az ókori írókat, a kik föld- és néprajzi kérdéseket tárgyalnak. Ebben az irányban a modern irodalmat is évek óta művelte, és előszeretete mindig az ókori nép és földrajz körére irányult. Ezt a kört kedvelte, s legértékesebb tanulmányai kezdettől fogva végig ezt a szakot gazdagították.

Mindjárt első állásfoglalásakor 1877-ben az ókori előidők egyik legnehezebb néptörténeti és helyrajzi kérdését tárgyalta, a dór

vándorlást. Gymnasiumának szerény évi Értesítőjében tette közzé értekezését, a mi nem volt épen legalkalmasabb módja annak, hogy a tudományos világ tudomására jusson. Az ily program-értekezések a szünidők elején nem igen érdeklik se a fiúkat, se a szülőket, a kiknek kezébe jutnak és ritkán szokott a hírük eljutni odáig, a hol a komolyabb irodalmi munkát méltányolják. Éreznie kellett ezt ő neki is. Igaz, hogy a dórok vándorlása különben sem olyan thema, mely a szorosabb szaktársak körén kívül figyelemre számíthatna. De nem is azért írta tudós s mindenkép az Értesítő szerény környezetét fölülmuló értekezését, mintha a nagyobb olvasóközönségre kívánt volna hatni, hanem mert belső szükségét érezte, hogy a mit csöndes elmélkedéssel kiböngészett, az ne menjen kárba a tudomány számára, melynek érdeke mindenkor legmagasabban állott előtte, és kezdő tudós létére, a ki oly nagyon félreeső kérdéseket fejtegetett, örült is, hogyha egyáltalában közzétehetette dolgozatait, melyeknek révén a tudós világban helyet kívánt foglalni. Második értekezésében és ezentúl minden további dolgozatában föl hagyott az oly messzeeső themákkal, melyeket bátran hagyhatunk az egész többi világ tudósaira. Ezután szűkebb körünkre tartozó érdekes tárgyakat dolgozott föl. Megírta a pannónok népét és földjét ismertető czikkét az Egyet. Phil. Közlönyben (1881), mely egyúttal tudori értekezése is volt.

Mint harminczhét éves férfi és miután másfél évtizeden át foglalkozott a nyilvános tanítással és csöndes otthonában az ókorral, akkor lépett a magyar tudományegyetem bölcsészeti kara elé és tette le vizsgáját az ókori történelemből s a görög és héber nyelv- és irodalomból. Milyen jellemző e késői tett az épen nem czímkóros férfiúra!

Bátoritanunk kellett őt e vizsgára, melyről eleve tudtuk, hogy a legkitünőbb sikerrel fogja megállani és a melyet tuczat számra szoktak letenni az ifjak rendesen alig néhány hónappal azután, hogy hátat fordítottak az iskolának, anélkül, hogy innen egyúttal a tudomány templomába is beléptek volna. És ime ő, a ki már évek hosszú során át otthonos e templomban, sokkal szerényebb volt, semhogy az őt külsőleg is megillető rangot ott magának megkövetelte volna.

Végre elszánta magát reá, mert a tudori fok révén egyetemi tanításra vágyódott. Ez az óhaja már a következő 1882-ik évben teljesült. A budapesti egyetem bölcsészeti kara körébe fogadta és megadta neki a keleti népek ókori történetére a magántanári képesítést.

Előadásait már az 1888-ik év telén kezdte meg és rövidebb szünetekkel kilencz éven át folytatta. Majdnem kimerítette ez idő alatt az egész kört, melyre képesítve volt. Értekezett egyik fél-évben Assyriáról és Babyloniáról, másban Media és Perzsia történeté-

ről, majd Egyiptommal foglalkozott, közben Nagy Sándor és kora, utóbb a hellenistikus kor története volt előadásainak tárgya. Mind e collegiumokra legkomolyabban készült. Ezt jó lélekkel mondhatom, mert mikor irodalmi hagyatékát átnéztem, nagy tisztelettel fogtam kezembe gondosan kidolgozott előadási füzetait, melyekben az egyiptomi és babyloniai kortanról, az ékiratokról, macedoniai Fülöpről s sok egyéb, egyetemi körébe vágó themákról értekeznek. Látni való ebből is, hogy lelkiismeretesen fogta föl magántanári hivatását és mind a két oldalát komolyan teljesítette: tudományos színvonalon álló tanokat közölt hallgatóságával, de egyúttal a saját munkájával emelte is ezt a színvonalat.

Kutatásaiban a pannónok után rendre foglalkozott hazánk ókori nép- és földirátát érintő problémákkal. Nagy Sándor dunai hadjáratát tárgyalva, az alsó dunamenti népekről szólt. Utóbb az agathyrsek és géták kötik le figyelmét, és mindinkább megközelíti megválasztott themáját, mikor 1885-ben Ptolemaeusnak hazánkra terjedő térképeit vette bíráló ismertetés alá, s ebben az évben gondosan előkészített művével már annyira haladt, hogy a nyilvánosság elé léphetett vele.

«Magyarország hely- és néprajza az ókorban, Ptolemaeus alapján» volt azon munka címe, melynek kéziratát a szorgalmas szerző 1886-ban a m. tud. Akadémia archaeologiai bizottságának közzététel végett benyújtotta. A munkáról a bizottság szakértői igen kedvező véleményt mondtak. Elismerték, hogy ily munkára nagy szükség van, és hogy ez a dolgozat Ptolemaeus kétes helyeinek kellő értelmezésében nagy haladást jelez. Azonban fölmerült az a kívánság, hogy Fröhlich, a ki oly derekasan készült a pannóniai helyrajz problémáinak megoldására, egészítse ki könyvekből merített tanulmányait helyszíni kutatásokkal, egyeztesse össze az írók adatait az országszerte megmaradt antik nyomokkal. A szerző készségesen vállalkozott e nagy föladat teljesítésére. Szívesen lépett Rómer pannóniai örökségébe, és azóta úgyszólván ennek a munkának a teljesítését tekintette élete főhivatásának.

Szokott lelkiismeretességgel készült az ujonnan vállalt feladatra. Nemcsak ezutáni irodalmi dolgozatai tanúskodnak erről, közvetlen sűrű érintkezéséből is ismertem ez ügyben tanúsított vas szorgalmát és kitartását, de most, midőn elhunytá után kézirati hagyatékát láttam, tisztelettel teltem el komolysága iránt, melylyel Pannónia helyrajzához készült. Ezer számra készítette a régibb hazai és külföldi tudományos és napi irodalomból a kivonatokat, melyek pannóniai és daciai emlékekről szóltak; végig böngészte a berlini C. I. L. kötetekinek tekintélyes sorát, hogy ismert antik föliratok tudomására jusson, melyekben pannóniai helyekről, egyénekről, eseményekről szó van, végig tanulmányozta Rómer összes kézirati hagyatékát, lelkiismeretesen kivonta e nagyérdemű úttörő gazdag jegyző-

könyvéből az adatokat, és mikor mindazt megismerte, a mit elődei Pannónia és Dacia emlékeiről tudtak, hozzáfogott a n. muzeum római emléktárának lelkiismeretes tanulmányához, kiképezte magát epigraphusnak, megtanulta az archaeológiából a mi czéljaira szükséges volt, és hosszú éveken át folytatott kisebb-nagyobb vidéki kirándulások egész sorozata alatt, az új, ismeretlen topographiai és epigraphikai adatok nagy sokaságát gyűjtötte össze. Így vált az 1886-ik év tudományos működésében forduló ponttá és leginkább azért magasztaljuk mi, az ő legközelebbi hazai szaktársai, és azért becsülték őt külföldi híres pályatársai, a mit azóta közel nyolcz éven át teljesített. És annál is jobban eshetik legőszintébb elismeréssel hozzájárulni a pályatársak egyhangú dicséretéhez, mert az én kérésemre választotta meg újabb működési körét, miután meggyőztem a nagytudományú, de szerény tudóst arról, hogy társaink közül ő a leghivatottabb ennek a föladatnak a teljesítésére, hogy ezt a föladatot kizárólag csak hazai tudós teljesítheti, mert az ókori világnak itt mi vagyunk örökösei és az örökösöktől méltán várja a tudományos világ, hogy az örökséggel járó kötelességeknek is lelkiismeretesen megfeleljenek. Igaz, hogy az örökség nagy teher, a rómaiak cultur nép voltak és másfél ezer év rombolásai sem bírták kipusztítani a nyomokat, melyek itt maradtak. Egyes ember nem is képes összegyűjteni minden nyomukat, de a mit egy néhány év alatt lehetett megtenni, azt ő híven teljesítette. Közel nyolcz éven át minden szabad idejét, hol egy pár napra, hol néhány hétre, mikor épen iskolai tanításától ment volt, e kutató utakra fordította. Sikereit nagy mértékben biztosította komoly, de szerény egyénisége, melynél fogva mindenütt, a hol megjelent, bizalmat és rokonszenvet ébresztett, sallangtól ment beszélgetéséből mindenki, a kivel érintkezett, azonnal kivehette, hogy kutató tudóssal van dolga és mindenki, az egyszerű napszámostól kezdve a legtekintélyesebb földesúri dynastaig, szívesen megfelelt az igénytelen föllépésű férfiú kérdéseire, a ki pedig vele egyszer tartósabban társalgott, szívesen érintkezett vele máskor is, mert biztos volt, hogy tőle sok irányban okulást nyer. Nagy hasznára vált ez útjain sok évi gyakorlatban szerzett paedagogiai tapintata, és nem kevésbé gyámolította felnőtt tanítványainak az egész országban széllzel szórt serege, kik egykori szeretett tanárunknak mindig szívesen kezére jártak.

Midőn így készülöben lévő főművére gyűjtötte mindenütt az anyagot, egyik-másik alkalommal, oly kérdésekben, melyeket sikerült tisztába hoznia, a nyilvánosság elé hozta kutatásai eredményét, és az Arch. Értesítő az 1887-ik évtől kezdve az ő beces közleményeinek egész sorával gazdagodott. Mindjárt az 1887-ik évi érdekes cikksorozatában tisztába hozza a bácskai u. n. római sánczok kérdését, melyeken végig járva, mindenütt a hely

színén nyert benyomások alapján állíthatta, hogy azok nem a római katona alkotásai. Ugyanez évben próbálkozott először a római fölíratbanba vágó értekezéssel.

Mily szorosan függ össze a pontos helyrajzi kutatás a fölíratokkal és mily szorgos figyelembe vételt kíván, hogyha biztos eredményre akarunk jutni, azt alig bizonyítja valami inkább, mint a római állam útjainak hosszát jelző egykori mérföldmutatók fontos sora. Minden római mérföldkö fölírata, melyet eredeti helyén lelünk, a legbecsesebb, mert leghitelesebb fölvilágosítást ad egy-egy út irányáról, valamint lehetővé teszi a lelő hely távolságának biztos megállapítását a tartományi központtól; azonkívül megörökítették rajta az uralkodó császár nevét és legtöbbször a legatusét is, kinek közvetlen parancsára azt az utat ujonnan építették vagy javították.

Laikus is könnyen megérti tehát, hogy az annyi becses adatot megörökítő, hengeridomú magas köjelzők a római helyrajzkutatók előtt különös fontossággal bírnak. Ez a tudományos haszon és talán azok a nehézségek is, melyeknek legyőzését igényli, az ily milliarium ütött-kopott fölíratának kibetűzése, egyaránt vonzották a kezdő epigraphust. Így váltak a tétényvidéki Macrinus-féle, valamint Severus Alexander és M. Julius Philippus császár nevét viselő pannóniai mérföldjelzők megfejtőjük epigraphikus érettségének mintegy próbaköveivé. Az első próbát nemsokára mások is követték: megfejtette a nevezetes krásznai aranyrudak fölíratait, majd újból két mérföldjelző rosszúl föntartott betűit böngészni ki s magyarázza. Ezután 1889-ben fölíratok s egyéb emléknymok alapján és a régi írókból merített tudós apparatussal megállapítja egy római dunáninnenli határvárnak, a Castellum Onagrinumnak a helyfekvését a begecsi határban. Ugyan ebben mint harmadéves epigraphus oly erősnek érezhette magát, hogy Hübnernek a híres berlini philologus- és ephigraphusnak római fölíratani kézikönyvét bírálata alá vegye, indokoltan mutatván ki fogyatkozásait.

E beható tanulmányai alapján méltán kívánhatta a fölíratokban és a régiségek szakában oly sikerrel előre törekvő tudós, hogy ezekre is kiterjessze az egyetem előadási jogosítványát, a mit a bölcsészeti kar készséggel meg is tett. Nyomban két érdekes egyetemi collegium volt az engedély gyümölcse; egyikben a római epigraphia alapvonalával ismertetette meg hallgatóit, a másikban a római község szervezetét tárgyalta epigraphikus alapon, mire pannóniai és daciai schedáiból sok tanulságos adatot hozhatott föl.

Mikor már most több mint tíz éves szakirodalmi munkássággal bebizonyította, hogy tudományának problémáival komolyan és sikeresen megbirkózott, megérkezettnek látszott az az időpont,

midőn a magyar tudós pálya legfőbb kitüntetésére: a m. akadémiai tagságára is törekedjék. Pulszky Ferencz, szakunk neszтора ajánlotta először 1890-ben az Akadémiának, és mivel az első ajánlat nem járt sikerrel, 1891-ben és 1892-ben ismételte, a mire végül megnyílt előtte Akadémiánk. Röviddel utána a berlini archaeologiai intézet is megtisztelte a tagsággal. Nem lehetett tőle ekkor megtagadni az elismerést, a mikor éppen az első és harmadik candidatiója közé eső két esztendő volt írói munkásságának legtermékenyebb időszaka.

Ekkor tette közzé előbb magyar, azután német nyelven 54 pannóniai fölíratról szóló terjedelmes közleményét, melyben az antik fölíratok hű másolásával, pontos elolvasásával és értelmes szakavatott magyarázatával az első szakemberek közé jutott. Az első nagy sorozatot már a következő évben újabb 34 db. római fölírat kiadása követte és ugyanazon 1891-ik évben kezdte Budapest régiségeiben azoknak az antik fölíratoknak az összeállítását, melyek vagy az óbudai területen kerültek színre, vagy másutt, de a régi Aquincumra vonatkoznak. Ugyanazon év hozott tőle érdekes polemikus cikket a daciai s moesiaí határvonál dolgában.

Röviddel akadémiai megtiszteltetése után, más nagy tudományos elismerés érte működését. A budapesti tudományegyetem bölcsészeti kara az 1892-ben megürült ókori történeti tanszékre kétharmad szótöbbséggel őt ajánlotta a miniszteriumnak kinevezésre. Tudjuk, hogy a boldogúltat nem érte az az öröm, hogy a tudományegyetem választását a magasabb hatóság elfogadta volna. Két év óta függ ez a kérdés. Sajnos a függő kérdés túlélte az elhunytat. De megkapta ezúttal legalább azt az erkölcsi elégtételt, hogy ő neki szánta ezt a tanszéket az a férfi, a ki a mi időnkben a leg-hivatottabb ily kérdés eldöntésére: Mommsen Tivadar, s a kinek a szavára minden más országban sülyt fektetnek. Meg lévén bízva, hogy ez ügyben a bölcsészeti karban jelentést tegyek, kikértem ezen nagy mesterünk véleményét. Hiányzanék Fröhlich Róbert emlékkoszorújából a legdicsőbb levél, ha elhallgatnám a mitezúttal, a nyilvánosság elé szánt levelében, Mommsen írt róla.

«Nem ítéletem meg Fröhlich magyar nyelvű dolgozatait, mert e nyelvet nem értem, de van ítéletem azon szép fölírat-tani dolgozatáról, melyet a bécsi Arch. Epigr. Mittheilungenben közzétett és nem kevésbbé méltányolni bírom azon számos és szakavatott közleményt, melyvel a berlini latin fölíratgyűjteményt gyarapította és melyek a Pannóniáról szóló résznek kiváló díszére szolgálnak. Sarwey tábornok úrtól, kinek a római erődítések tanulmányozásánál segítségére volt, tudjuk, hogy a szorosabban vett archaeologiai téren is otthonos. A mit az ember fiatalabb korában óhajt, azt néha vénebb

korában eléri; Fröhlich személyében föltétlenül megbízható és a tudományhoz tartozó segédszerekben teljesen szakavatott epigraphusunk van, a mit ily határozottan sem Tormáról, sem Rómerről nem lehetett állítani; a ki, ha így folytatja. ezeknek ebben a tekintetben még mindig kevésbé megnyílt utaknak azt az érvényt fogja szerezni, mely azokat méltó joggal megilleti.

Igaz, hogy a pannóniai föliratok s az epigraphika általában nem alkotják magukban véve az ókori történelmet, de kétségtelenül annak nem csekély fontosságú alkatrészét teszik, és az önök intézőinek nem kellene arról megfeledkezniök, hogy a Duna vidékén növekvő fiatalság ezen az úton biztosabban és közvetlenebbül vezethető be az ókor történetébe, mint azon az úton, mely Marathonon és Salamison át vezet hozzá. Fröhlich úr alapos képzettségű férfi és bizonyára a görög és régibb római históriáról is meg fogja a szükséges előadásokat tartani; hogy a pannóniai rómaiság képezi specialitását, azt előnynek tekinténém. Sőt többet mondok, nem habozom kijelenteni, hogy az ókori történelem budapesti tanszékét nem kellene más egyéniséggel betölteni, mint a ki eléggé járatos a pannóniai régiségekben és föliratokban, hogy a fiatalságot erre a tέρre is bevezesse.»

És Mommsentől függetlenül állított ő neki, mint fáradhatlan munkatársának, emléket Domaszewsky, a heidelbergi tanár, a ki a berlini Corpus Inscriptionum Latinarum pannóniai részének újabb kiadásában*) róla így szól:

«Fröhlich Róbert . . . ez utóbbi éveken át gyakori utaimban egyedüli és fölötte kedves társam mindkét Pannóniát fáradhatlanul és szorgalmasan átkutatta; nekem ezen egész munkámban tanácsával és közreműködésével oly nagy segítségemre volt, hogy a jövőre nézve is azt a biztos reményt táplálhatjuk, hogy e férfi működése által a római emlékek ismerete Magyarországon ezután is mindinkább gyarapodni fog.»

És midőn barátja haláláról értesült, Domaszewsky így nyilatkozott róla: A Corp. I. Lat. pótkötetében, melynek ritka önzellenességgel saját kutatásainak összes kincseit rendelkezésére állította, tűnik elé legszembeütőbben az a fontosság, melylyel Fröhlich tevékenysége a római régiségekre vonatkozó ismereteink bővítésére birt. Érdeklődése azonban nem szorítkozott a föliratos emlékekre, a római ókor minden egyéb maradványára magyar területen kiterjedt a figyelme, évek hosszú során át folytatott utazásaiban szüntelenül föl kutatla azokat, és minden adatot, melyet róluk az irodalomban följegyeztek, gondosan összegyűjtött és lehetőség szerint

*) C. I. L. III. k. Supplementum 1669. I.

összevetett az eredetiekkel. Ezzel vetett meg oly alapot, mely komoly kutató ösztönének megfelelt, és a mely mindenütt az ő önzetlen szellemi munkájáról tanúskodik. Szoros barátság fűzött hozzá, lépésről-lépésre követtem kutatásait s így tudom, hogy a korai halál mennyi szép gyümölcstől fosztott meg, mely csak ezután érlelődött volna. Elvált tőlünk, mikor a szántással kész volt és most csak az a reményünk van, hogy a mit ő, az ő szerénységében, mely soh'se engedte, hogy önmagával meg legyen elégedve, már nem tehetett közzé, azt mások megmentsek a tudomány számára.»

Ime, milyen elismeréssel szólnak érdemeiről a szak legjelesebb képviselői és mily nagy reményeket fűztek jövőjéhez.

Úgy látszott, biztosan indult e remények teljesülése, mikor 1892 őszén a magyar tudományos Akadémia, azáltal, hogy főkönyvtárnokának megválasztotta, módot nyújtott, hogy közép-tanári pályájától megválhassék s hogy ezután még fokozottabb mértékben élhessen tulajdon szakmájának. S ezután még sűrűbben, mint eddig, járta be a vidéket, hogy kétes kérdéseket helyszíni szemlével eldöntsön és az emlékekkel önszemlélet útján megismerkedjék, s minden ily kirándulása újabb meg újabb becses értekezésre adta meg a közvetlen alkalmat és anyagot. Acumincum vidékén járván, Pannónia határszéli vonala foglalkoztatja, Pilismaróthon római tábornok tanulmányoz, fehér-megyei tanulmányait külön értekezésben foglalja össze s egy komáromi kirándulása fölötté becses bregetioi katonai diploma közzétételére vezet. E részletes tanulmányok azonban csak a talaj előkészítésére szolgáltak, melyen fontos műve a *«pannóniai nép és helyrajz»* fölépült volna. Munkájából 1892. évi november 7-ikén adott elé egy részletet osztályunk ülésén.*) Ez magában véve befejezett szakasz és a pannónok meghódításáról szól, mely kisebb-nagyobb időközökkel Kr. e. 35-től fogva majdnem félszázadot vett igénybe. Az előadás súlypontja az utolsó nagy lázadás után szervezett pannóniai tartomány határainak szabatos megállapításában van. Fröhlich érdeme, hogy e homályos kérdést megoldván, kimutatta, hogy Pannónia határa magyar földön akkoriban és jóval Tiberius korán túl is a Száva volt, egész e folyó torkolatáig, melynek közelében már akkor is Sirmium a három tartományi legio egyik vára.

Más alkalommal is mutatott be készülő művéből osztályunkban élő szóval egyes fontosabb részleteket, és örömmel vettük a hírt, hogy a munka kiszedése is megindult. S ekkor történt, hogy évek hosszú során át oly gonddal és kitartással előkészített munkája közepett, a mely önállította emléke lett volna, erejét

*) Akad. Ért. 1893. 693. 698.

megtörte a betegség. Már a múlt év végén gyengélkedett, azután hónapról hónapra mindinkább fogyott életereje, míg az elmúlt május hó 23-ikán keserves vívódásaitól megszabadult és örök nyugalomra tért.

* * *

Alig hogy első fájdalomunk némileg lecsillapult, mohón és nagy várakozással kutattam át a boldogultnak irodalmi hagyatékát. Sajnos, igen sajnós irodalmunkra, hogy legfontosabb művéből csak az első két szakasz készült el; tömérdek építő anyag közepett letem, de a fényes épületnek, mely rajta épült volna, csak az ő gondolatában volt meg a tervrajza.

Látom, hogy nagy előkészülettel hozzáfogott egy római fölirattani kézikönyvnek a szerkesztéséhez, miről tömérdek számmal fönmaradt kivonatok a régi s az újab szakirodalomból tesznek tanúságot. Egy alapos tanulmány a római községről nyilván e nagy munkájának egyik alkatrésze lett volna és ugyancsak ahhoz tartozott az országban szerte gyűjtött római téglabélyegek gazdag gyűjteménye.

Mint a Pallas-Lexikon gondos munkatársa, jó eleve elkészített a római fölirattanba, ókori földrajzba és történetbe vágó néhány czikket, másokról meg gondos följegyzései maradtak. Budapest városa régészeti évkönyvének (Budap. régiségei) is egyik buzgó munkatársa volt. Vártak tőle az idei kötetbe is egy hosszabb közleményt az aquincumi föliratokról; a czikk már meg van kezdve, mintegy félszáz fölirathoz megírta a magyarázatot, a többire csak ezután került volna a sor.

Munkássága legjavában kénytelen volt letenni a tollat. Hosszú kitartó fáradozás után, akkor merült ki, mikor már-már elérte célját, mikor majdnem megvalósultak nemes tervei, melyekért évek során át lelkesült. Hiányát mi érezzük leginkább, a kik közelről láttuk munkásságát, fájlalja az Akadémia is, mert ő volt leghivatottabb képviselője szakmájának, sajnálják a philologiai és országos régészeti társulatok, melyeknek kezdettől fogva nemcsak szereplő, de igen munkás tagja volt.

A munkás és ernyedetlen tudós mintaképét veszítettük benne, szerény és lelkiismeretes kutatót, egyeneslelkű jellemes embert és hűséges jó barátot.

De ekkora veszteség fölötti bánatunkban is enyhítő vigaszt adhat az az öntudatunk, hogy a boldogultat életében is teljes értéke szerint becsültük és méltányoltuk, és a mikor tudományos törekvéseit szeretettel istápoltuk s készséggel előbbremozdítottuk, hálás lelkét őszinte örömmel és boldogsággal töltöttük be; tehát nekünk is részünk volt benne, hogy életének a folyása olyan boldog legyen, a milyennek ismertük. És vigaszt merithetünk

munkás életének irodalmi örökségéből, mely oly tartós és értékes, hogy a kutatók minden későbbi nemzedéke arra bizton tovább építhet és azért neve nem fog meghalni, de a kutatók közt nemzedékről nemzedékre át fog szállani, mert a római nép nevéhez fűzte, a mely rég meghalt ugyan, de az emberek emlékezetében örökké élni fog.

Fröhlich Róbert munkáinak czímsora.

V. ö. Akad. Almanach 1893. 143—144. l. és Ak. Alm. 1894. 152—153. Akad. Ért. Tagajánlások 1890. 14. l., 1891. 8. l., 1892. 27. l. Színnyei Magyar írók III. 815—817.

1875. A görögök története, írta Curtius Ernő, ford. F. R. I. köt.

1876. A görögök története, írta Curtius Ernő, ford. F. R. II. köt.

1877. A dór vándorlás. (A budapesti ág. hitv. ev. főgymnasium Értesítője.)

1879. A görögök története, írta Curtius E. ford. F. R. III. k.

1881. A pannonok népe és földje. (Egyet. Phil. Közl. V. 6. füzet.)

1882. Aquincum történetéhez. (Egyet. Phil. Közl. II. 2. füzet.)

1883. Nagy Sándor dunai hadjárata. (A budap. ág. hitv. ev. gym. Ért.)

1884. Az agathyrsok. (Arch. Ért. Uj f. III. k. 181—193 l.)

1885. Ptolemaeusnak hazánkra vonatkozó térképei. (Egy. Phil. Közl. IX. 1. és 2. füz.) Könyvismertetések: Berndorf und Niemann: Reisen in Lykien und Carien. (Arch. Ért. Uj f. V. 134—141.) Cohausen: Der röm. Grenzwall um Deutschland. (Arch. Ért. Uj f. V. k. 400—403.)

1886. A géták (Egy. Phil. Közl. XI. füz.)

1886. Könyvismertetések: Conze, Alterthümer von Pergamom. (Arch. Ért. Uj f. VI. 58—60.) Aen. Hübner, Exempla scripturae epigraphicae (Arch. Ért. Uj f. VI. 247—250.)

1887. A bácskai ú. n. római sánczok. (Arch. Ért. Uj f. VII. 19—30. 132—138, 207—213, 304—319.)

1887. Három római mérföldmutató. (Arch. Ért. Uj f. VII. 251—255.)

1887. Könyvismertetés: Baumeister, Denkmäler des klassischen Alterthums. (Arch. Ért. Uj f. VII. 179—181.)

1887. Die sogenannten Römerschanzen in der Bácska. (Ung. Revue VII.)

1888. A krásznai aranyelet. (Arch. Ért. Uj f. VIII. k. 39—48.) Két római mérföldmutatók; Adalék Pannonia helyrajzához (Arch. Ért. Uj f. VIII. 289—285.) Könyvismertetés: Bötticher, Die Akropolis von Athen. (A. É. Uj f. VIII. 79—81.) (Elischer Józseffel) Szótár Homeros két epósához, 2 jav. kiadás.

1889. Castellum Onagrinum (Arch. Ért. Uj f. IX. 98—107.)

Könyvismertetések: Dr. E. Hübner Römische Ephigraphik. (A. É. Uj f. IX. 77—79) és G. Havas Sándor, Budapest régiségei (A. É. Uj f. IX. 425—427.)

Herodotos pontusi útja. (A budap. ág. hitv. ev. főgymn. Ért. 1888/89.)

1890. Herodotos keleti útja. (A budap. ág. hitv. ev. főgym. Ért. 1889/1890.)

Római fölíratok Alsó- és Felső-Pannoniában. (Arch. Ért. Uj f. X. k. 1—11, 148—152, 227—236, 315—331.) — Hesione (u. o. 446—447). Könyvismertetés: Blundorf und Niemann, Das Hereon von Gjöl baschi Trysa (u. o. 368—362.)

Römische Inschriften aus Pannonia inferior und superior. (Arch. epigr. Mittheilungen aus Österreich-Ungarn XIV. k.)

1891. Római fölíratok Alsó- és Felső-Pannoniából. (Ak. Ért. Uj f. XI. k. 224—238.) Dácia nyugoti határa és a római sánczok (u. o. 419—427.) A németországi limes-értekezlet (u. o. 94—95) Könyvismeretése u. o. 77—78 és 268—272.)

Aquincumnak római fölíratai. I. közlemény (Bud. Régiségei III. k.)

1892. Acumincum vidéke és a régi pannoniai limes. (Arch. Ért. Uj f. XII. 34—44, 115—128.)

Aquincumnak római fölíratai. II. közlemény (Budapest Régiségei IV. kötet.)

Pannonia elfoglalása. Akad. székfoglaló. (Kivonata Akad. Ért. 1892. 36. f. 693—696.)

1893. A pilismaróthi római tábor. (Arch. Ért. Uj f. XIII. 38—47.)

Római elbocsátó levél Ó-Szönyről (u. o. 310—313.) Római súlymérték Tordáról (u. o. 382—384.)

Fejérmegye a római uralom alatt. (A fejérmegyei Régészeti társulat 1893. évi Évkönyvében.)

Számos kiadatlan római fölíratot tett közzé a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetének Supplementumában

Szókombinálás és szóképzés.

(Kivonat *Simonyi Zsigmond* rt. április 9-én tartott székfoglalójából.)

Általán véve igen egyszerű és átlátszó a mi szóképzésünk, az egyes képzőknek alakja és szereplése köre könnyen megállapítható. Mégis sok szónak az elemzésével nem boldogulunk, sok szónak a formája nem akar meghajolni az általános érvényű szabályok alá. Például a *forgács*, a mely M. A.-nál *fargács*-nak is van írva, kétségkívül a *farag* ige családjához való, s kérdenünk kell: hol vette magát az *ács* képzője? Baranyában az esthajnali időt *süthenyős*-nek is mondják, holott sem *süthen* igenk, sem pedig *-henyős* képzőnk nincsen.

Ama tényezők közül, a melyek e szabálytalan képzésekre alkalmat adhattak, legfontosabb egy *lelki ok*, mely közvetetlen folyománya a képzettársulás lélektani törvényének. Az olyan szók, melyek egymással kapcsolatos fogalmakat fejeznek ki — tehát első sorban a *rokonértelmű szók* — *egymásnak alakját is befolyásolják*.

I. Kezdjük a legegyszerűbb észlelettel: azzal, hogy a *rokon fogalmak szeretnek egyenlő képzésű szókban kifejeződni*, vagyis a *rokonértelmű szók szeretnek maguknak azonos képzőt választani*.

Igy pl. a cselekvésnek ismétlését ma legtöbbször vagy a *-gat -get* képző fejezi ki, vagy pedig az igekötő ismétlése. Ha már most valamely új ige alkotására más, ritkább gyakorító

képzőt választunk, erre rendszerint valami különös okunk van. Kossuth egy levelében alkotott ilyen új igét, mikor ezt írta: «Az én *kialvadozó* mécssem pislogása nem kölcsönözhet semmi világot» (1883. IV. 30. Szilágym. alispánjához). Közönséges eszközeinkkel ezt így fejeztük volna ki: az én *ki-kialvó* v. *már-már kialvó* mécssem. Miért írt Kossuth, új szót alkotva, *kialvadozó* mécsset? Alig csalódunk, ha magyarázatul azt tesszük föl, hogy az író lelkében ugyanakkor ez a rokonértelmű kifejezés is fölmerült: *hamvadozó* mécs. Így magyarázhatjuk, hogy egyes gyakorító képzőink példái közt egész rokonértelmű szócsoportokat találunk. A *-kál -kél* képző pl. különösen túrást, ásást jelentő igékhez szeret járulni: *turkál, szurkál, furkál, áskál, véskél, vájkál*; továbbá a csúszást-mászást jelentőkhöz: *csúszkál, mászkál, bujkál*. Így alkotta Molnár Albert az *izelítés* példájára ezt az igét: *kóstolít*.

Az *ünneplő* ruhának párja némely vidéken a *hétköznapló* ruha, melyet Gömörmegyében *mielőnapló* ruhának is mondanak, vagyis mivelőnapri ruhának. Nyilvánvaló, hogy e két szó csakis az *ünneplő* hatása alatt jöhetett létre, mert hiszen az az ige, a melyből származhatnának — *hétköznapi* vagy *mielőnap* nincs is használatban.

II. Néha a meglevő kész szóra olyan hatással van valamely rokonértelmű társa, hogy ennek a hatása alatt a képző kiejtése némileg módosul.

A szó-l igének kezdetben egyszerű volt az *l*-je; a *szöll* alakot a *beszéli* ige idézte elő, mely eredetileg *beszédli* volt. Valamint az *elő*-ből van *előz*, úgy volna a *mellé* szóból *melléz*, de e helyett amannak a kedvéért azt mondjuk *mellőz*. Faludi mindig azt írja *uriás, urfiás, udvariás, módiás*, e helyett *urias, udvarias, módis*. Ha ennek okát kutatjuk, a fogalomkör, a melyről itt szó van, a régi *duliás* melléknévre utal.

Hogy a latin *virgás*-ból *virgács* lett, azt kétségkívül a *korbács* rokonértelműsége okozta. Hasonló oka volt annak, hogy a *faragás*-ból *forgács* lett. Ezt alkalmasint a *szikács* szó okozta, mely úgy látszik mindenestül szláv eredetű. A XVII. századbéli Medgyesinél olvassuk: Apró száraz *szikacsot* [olv. *szikácsot*] *forgácsot* rakogatnak a tűzre. Szolnok-Dobokamegyében ma is «*szikács, forgács*». Nyr. IX. 427. Hasonlóképp lett a rokonértelmű *sziács, szijács, szivács, szilács* a föltehető régebb *szijas* vagy *szilás* szóból, mely a *szij, szijó-kés, szilánk, szilak, sziláng* szók családjához tartozik.

Családközből a hócipőt *siklónak* hívják, de *sikolyának* is, azért, mert a *korcsolyához* hasonló szerszám.

III. A képző egészen átengedi helyét valamely hasonló

értékű képzőnek, emez pedig egy-egy rokonértelmű szóból van átvéve.

Pázmányinál és Gvadányinál előkerül ez a gyakorító ige: *iddogat*, pedig sem *idd-* alapszó, sem *-dogat* képző nincsen. E szó tehát csakis az *iddogál* átalakítása lehet (mely úgy van képezve, mint *írdogál* stb.), úgyhogy ennek a *-gál* képzőjét ki-szorította a *-gat* *-get* képző, mely a *kortyogat*, *hörpöget*, *köppöget* igékben szerepel.

Az *aggat* és *faggat* igéknek *aggaszt* és *faggaszt* alakjuk is fejlődött az *akaszt* és *fakaszt* belekeverésével. Viszont *szakaszt* v. *szakajt* helyett *szakat* is előkerül a *szaggat* hatása folytán (l. Ny. Sz.). A synonym *növel* és *termeszt* igék annyira befolyásolták egymást, hogy újabban mintegy képzőt cserélve *növeszt* és *termel* alakokat fejlesztettek (v. ö. *zsivaj* és *zsinat* helyett *zsviat* és *zsinaj*. Nyr. I. 333.).

Egy közlegény, mint Tóth Béla közli, az *irodát iratatlak* mondta a hivatal mintájára. A *hékámból hékás* nyilván a *pajtás* kedvéért lett: «*hékásom: pajtásom*». (Maga a *hékám* talán *hé komámból* van összevonva.) A székelységben *apránként* helyett azt is hallani: *apradán*, a *lassadán* hasonlóságára, valamint Csallóközben e h. *szépen lassadján*, azt mondják: *szépedén lassadján*.

Néha az eredeti szóvég nem is rendes képző, hanem a szó csak az új képző befogadása által sorakozik bele valamely szóképzési kategóriába. Így lesz az *aszalyból* a synonym *szegély* miatt néhol *aszály*, *pimaszból* a *ripók* által *pimók*. «*Takulj* a szemem elől (Nyr. IX. 424.) = *takarodj* + *lódulj*. *Sepdos* (susog Gömörm.) = **septál* (tót *šeptati*) + *sugdos*.

Mutit = *mutat* + *fitit*. *Nógat* mellett *nódit* az *indit* analogiájára. *Görbed* = *görbüil* + *görnyed*. *Beszajkoltat* (Tanár-Közl. X. 355.) = *beszajkóztat* + *bemagoltat*. *Dalladzó* Tsz. = *dallazó* + *evedző*. *Gyarlandó* = *gyarló* + *halandó*. *Viszra* Szlav. és Moldva = *vissza* + *hátra*.

Szintolyan átglyúrt idegen szók: *dokumány* = *dokumen-tum* + *okmány*; — *apathyú* *apacsúrból*; — *söntés* *schenk-tischből*; — *döpés* *depeschből*; — *káptalan* *káptolonból*.

IV. A *deverbális képzőknek névszókhoz s a denominális képzőknek igékhez való járulását legtöbbször ilyen rokon-értelmű szók kölcsönhatása okozta.*

A *sokadalom* pl. könnyen keletkezhett a *sokaság* és *lakadalom* szók elegyedéséből. A *hosszast* pedig *hosszadal-mas-sá* kétségkívül az *unadalmas* alakította át. Az *álmosból álmékony* s az *éberből ébrékony* lett az *aluszékony* analogiájára; *szaporaság* helyett *szaporékony-ságot* ír Biró Márton, a *termé-kenység* mintájára.

A *lyuk* főnévből *lyukaszt* helyett *lyugdal* nem támadhatott volna (Nyr. II. 236.), ha nem adtak volna erre alkalmat a synonym *furdal*, *vagdal* igék. Versíróink aligha *hangicsálnának*, ha erre a madarak *zengicsélése* s a bogarak *döngicsélése* nem adott volna példát, s viszont nem volna *zengzetes* a verselésük, ha előbb *hangzatos* nem lett volna.

Az *elevenedik* igéből *elewendül* is lett a *zsendül*, *pendül* miatt; l. Nyr. XVII. 170, 218. A Debr. C. *szeméremkedést* ír a *szégyen*[l]kedés analogiájára; ugyanerre vall a *pironkodás* e h. *pírongás*, míg emez adott okot a most már elavult *szégyengés* és *szégyengetés* képzésére; viszont a *pírongásból* a szégyenség miatt lett *pírongság* és *píronság*. Így lett a takarmányt jelentő *szülésből* *szüleség* az *eleség* miatt

A *tokaji*, *ménesi*, *egri* analogiájára némelyek *rizlingit* mondanak *rizling* helyett. Ilyenformán keletkezett az általánosan használt *falusi* melléknév. A *városinak* párja a NySz. tanúsága szerint régente csak *falus* volt, pl. *falus-bíró* volt a falu bírója. Ez a melléknév tehát csak utólag vette át az *-i* képzőt a *városi*-ből. A *városi* és *falusi* adott aztán alkalmat néhány más föltűnő melléknévre: *hova-valósi* ké? én *ide-valósi* vagyok. Hajdumegye némely helyein pedig a *tanyai* helyett is *tanyasi*-t mondanak.

Igéket is idézhetünk ilyen fölös képzőkkel. Ezek közül legfontosabb a *hallatszik* ige, mely még a XVIII. században is szokatlan volt az *-sz* képzővel; ez tehát kétségkívül a *látszik* igéből került a régi *hallatik* alakba. *Hallszik*, *ismerszik* szintén csak újabb képzések a *látszik* analogiájára.

V. *Olykor nem is igazi, rendes* képző a szó vége, s mégis *átragad a synonym szóra, minden szükség nélkül, pusztán az erős képzettársulás erejénél fogva*.

A *csupa* melléknév *csupaszsza* úgy látszik a *kopasz* kedvéért bővült. A *fürge* szóból *fürgencz* alkalmasint az idegen eredetű *suhanecz* miatt lett.

A német-olasz eredetű *lázsi-tallérból* lett *lázsiás* honnan vette az *-ás* szótagot? csakis a *máriás*-ból vehette. A menyét neve kétségkívül a *meny* származéka, mert pl. Zalamegyében *mőnyed asszonynak* is hívják s ilyenforma neve van sok dél-európai nyelvben. Az *-ét* szótagban nem igen lehet képzőt keresnünk, mint Budenz tette, hanem az *evét* szó ráhatásából magyarázhatjuk, mert így ejtették azelőtt az *evet* nevét. Az említett *mőnyed asszony* is valószínűleg *mőnyet asszony* volt előbb, s az *evetkéhez* hasonló *menetke* alak is van a népnyelvben.

VI. Legfontosabb esetek azok, melyekben egy-egy ilyen *szóvég* valósággal képzővé válik, úgyhogy a meglevő szó mellé egy-két új, rokonértelmű szót alkotunk vele.

Matkó János ellenfelét, Sámhárt, *csalmárnak* nevezi s ehhez

a tréfás szóhoz a képzőt alig vehette máshonnan, mint a *kalmár*-ból. — Szatmárban a *husángot csapáng*nak is hívják. — A *lányék* bizonyosan az *ágyék* mintájára keletkezett.

A *nemzet*, *fajzat*, *rajzat* főnevek szabályos képzések a *nemz*, *fajzik*, *rajzik* igékből; de már az egész *-zat* van képzőül alkalmazva ebben: *magzat*. — Így lett a *boltozat* és *tetőzet* mintájára a régi *héjazat*, továbbá a *homlokzat* és *oszlopzat*, úgyhogy a *-zat* *-zet* valóságos gyűjtő képzővé lett.

A *házagol*, *kutyagol* igékben képzőül van alkalmazva a *gyalogol*, *lovagol* szók vége. — A *csolnakáz* ige magyarázata végett már Kassai J. a *hajókáz*, *szeferkáz*, *hintókáz* igékre hivatkozott; ugyaninnen kapta képzőjét a *ladikáz* ige is — *Kap-aszkodik* az egész képzőjét alkalmasint a rokonértelmű *akasz-kodik*, *ragasz-kodik* szótól kapta, mert ezek szabályos reflexiv alakjai az *akaszt*, *ragaszt* igéknek.

«*Süthényős* idő: napnyugot, alkonyat» Baranya, Nyr. VI. 474. Előbb bizonyosan az égre alkalmazták e szót, még pedig azért, mert napnyugtakor *vörhenyős* az ég. V. ö. *verhenyő*, *verhenyes*, *verhenyeges*, *pirhonyodik*, *derhenő*, továbbá «*burhonyó* esős idő» és *burhonyagos* idő, továbbá *pirhanyagos*. Bizonyosan ezeknek a mintájára alakult a *rekkenő*-ből is *rekkenyes* idő s ebből *rekkenyeg*.

VII. Vannak végre olyan esetek, hogy két egyszerűbb képző egészen áthatja egymást, összekeveredik s új testesebb képző keletkezik. Erre is rokonértelmű szópárok kölcsönhatása adja az alkalmat.

Legvilágosabb példák az alsódrávai nyelvjárásnak ilyen igéi: *szakajsz*, *szalajsz*, *veszejsz*, mert ezek nyilván a *szakajt*, *szalajt*, *veszejt* s másfelől a *szakaszt*, *szalaszt*, *veszeszt* alakok elegyedéséből állottak elő. Így keletkezett az új *-ajsz* képző, melyet pl. a *fullajsz* igében is használnak, e h. *fullaszt*, noha ennek nem volt *-ajt* végű párja.

Néha az *-ít* és *-aszt* képzők is *-iszt* alakba olvadnak össze. Göcsejben pl. azt mondják *fölláziszt*, mert van *föllázít* és *föllázaszt*. Bács- és Hontmegyékben azt mondják *fűriszt*, mert *fáraszt* mellett *fűrít* is van. Veszprém-ben gyakran hallani ezt: *rémisztő* e h. *rémítő* és *borzasztó*.

De még az *-aszt* *-eszt* képző is a rokonértelmű szók kölcsönhatásának köszönheti létét. A régi *eresz-t*, *szakasz-t*-féle igékben csak *-t* volt a képző, de az *ereszt* mintájára képezték újabban a *meneszt* igét, a *szakaszt* analógiájára a *bomlaszt* igét s több effélet.

A határozó igeneveknek *-vást* *-vést* képzője is vagy úgy keletkezett, hogy pl. a *lépvén* és *lépést* alakból lett *lépvést* — vagy

pedig úgy, hogy a *-ván -vén* képzővel az *-st*-féle módhatározók vége elegyedett, minők *egyenest, örömetst* stb.

Az itt előadott megfigyelések azt bizonyítják, hogy a szó-elegyedésnek igen nagy befolyása van a szóképzőkre, hogy ez idézi elő a szóképzésben észlelhető legtöbb szabálytalanságot, s ez magyarázza meg azt a nyelvészeti vitáinkban sokszor említett különösséget, hogy vannak képzők, melyek nem járulhatnak akár milyen ígéhez vagy főnévhez, hanem csak bizonyos szócsoportokban szerepelnek.

Fontos az is, hogy a szókombinálás útján új képzésmódok keletkeznek. Így támadtak pl. a *-vást -vést* és *-zat -zet* képzők s talán az *-aszt -eszt* műveltető képző.

S látva a rokonértelmű szónak egymásra való rendkívül nagy vonzóerejét, ebből a szempontból *enyhébben ítéltetjük meg a nyelvújítás némely alkotásait*. Nem kell pl. elítélnünk a testület szót, ámbár nincsen *testül* igénk: mert a testületnek erős támasztéka van a synonym *egyesületben* és *társulatban*. — A *festenyt* föltétlenül rosszul képezték, ellenben a *higanyt* menti az arany fogalmi rokonsága. Az *éleg, kéneg*-féle képzésnek semmi jogosultsága nem volt, de pl. a *tömeg* és *összeg* menthetőnek tűnnek föl, ha a *seregre* gondolunk.

Az előadottak azt bizonyítják, hogy a szóban forgó jelenség igen jelentős tényező a nyelv életében. Mindenesetre foglalkoznunk kell vele, ha mélyebben be akarunk hatolni a nyelvnek *élettanába*, pedig a mai tudományban ez váltotta föl a régebben divott gépies *nyelv*-bonczolást.

Müller Miksa és a Rigvéda.

(Kivonat *Fiók Károly* április 9-én tartott előadásából.)

Felolvasó azon alkalomból, hogy Müller Miksa a múlt év nyarán felkereste Budapestet és látogatása emlékeül tudományos intézeteinket Rigvédája II. nagy kiadásának egy-egy példányával ajándékozta meg, ismerteti a véda-studiumoknak fejlődését Európában és a Rigvéda-edíciónak, mely Müller Miksa nevével összeforrt, történetét; majd áttér magának a Rigvédának irodalmi és társadalmi szempontból való bemutatására, e bemutatáshoz csatolva néhány értékesebb védahymnust saját fordításban.

Müller maga is úgy nyilatkozott az ő Rig-edíciójáról, mint életének fő munkájáról: *«the work of my life.»* Ez töltötte be hosszú élete folyamát munkával, aggodalommal és örömmel. Kivált e második kiadás, melynek példányaival minket megtszelt, az, melyre önérzettel és nyugodtan tekinthet vissza a szanszkrit

tudományok híres, ősz bajnoka. Mert mialatt az első kiadás rendezésével, nyomtatásával hosszú ideig — egy egész emberöltőn át — foglalkozott: épen azon idő leforgása alatt voltak legerősebb forrásban, úgy nyelvi, mint tárgyi tekintetben a véda-buvárlás nagy problémái; ezen idő alatt lett az a feldolgozók erős kezei alatt szilárd alapokra rakott épületté, megállapodott tudománynyá. Így azután kivált első kötetei a 6 nagy kötetben megjelent kiadásnak — Müller maga is kijelenti — nagyon rá szorultak volna egy második, a tudomány újabb vívmányain alapuló, javított kiadásra. De az elsőnek szerfelett hosszúra nyúlt pályafutása után e második kiadás lehetőségére gondolni is alig merészelt az élet alkonyán álló férfiú. Idő és roppant pénzáldozat kellett volna hozzá. És ime egy indiai maharádza nemes ajánlata, ki az egész második kiadás költségeit magára vállalta, meghozta az agg tudósnak ezt az örömet is, melyet annyi lelkes munkásság, buzgó fáradozás után valóban megérdemelt. Megjelent 1890—92-ben a második kiadás átdolgozott s úgy a nagy mű szellemi becséhez, mint a kiadó hírnevéhez méltó, *javított* alakban. Sőt a rádssa bőkezűsége azon kellemes helyzetbe hozta az editort, hogy «barátait tiszteletpéldányokkal ajándékozhatta meg». És ő barátai közé számított e tekintetben minket is! Mi nem tudunk érte egyebet adni, mint köszönetünket.

II.

Ez a szó: *véda* tudást, tudományt, *rić* (olv. *rics*, nominativusa *rik*, lágy betűk előtt *rig*) *dalt*, *dicséretet* jelent. *Rigvéda* — *daltudomány*. Védát a hindu nép ős irodalma négyet ismer: I. *Rigvéda*, II. *Számavéda*, III. *Jadsurvéda* és IV. *Atharvavéda*.

Bár liturgiai szempontból egyik véda a másiknál elébbvalónak nem mondható, a mennyiben minden nagyobb áldozati cselekménynél egyiket épen úgy alkalmazásba kellett venni, mint a másikat, még pedig mindeniket *saját külön* áldozó papjának: irodalmi értékét tekintve, mégis kettő ragadja meg a figyelmet, mint egy ős népköltészet gazdagon termő fája, t. i. a *Rig-* és *Atharvavéda*. Ezekben lehet csodálni leginkább annak a társadalmi életnek egészen primitív fokán álló népnek bámulatos daltermelő erejét, forrását.

Hiszen a *Számavéda* (*sāman* = *dallam*) összes dalkincese, 75 vers kivételével, a Riggyűjteményéből van átvéve és egyik áldozó papnak, az *udgátar*-nak használatára éneklésre átídomítva.

A *Jadsurvéda* kiválóan az áldozat védája. *Jadsus* szó szerint az áldozást kísérő szóbeli előadást, *áldozati mondást* jelent. A *Jadsurvédának* két nagy változatát ismerjük: a *fehér* és *fekete Jadsurvédát*.

E véda, mely az indogermán népcsalád prózájának legrégibb emléke, az áldozati cselekményt rendező, annak helyét geometriai pontossággal kimérő, részleteit a legapróbb körülménnyességgel végrehajtó papnak, az ú. nev. *adhvarjunak* a védája, ki ezt úgy az előkészületek megtétele, mint az áldozás folyama alatt szüntelenül mormogja félig hallható hangon.

Az *Atharvavéda*, mely *Brahmavéda* nevet is visel, mivel az áldozás alatt épen az egész áldozatot vezető főpapnak, a brahmánnak kezelése alatt áll, soha sem részesült a többi védával egyenlő tiszteletben. Ezért a szentirodalomban a védák összefoglaló neve ez: *traji vidjá* (hármass tudomány, hármass véda), mely elnevezésben az Atharvavéda nincs tekintetbe véve. Ennek okát megfejtí az Atharvavéda tartalma, színezete, mely kizárólag a *babona védája*. Bármiféle elháríthatlan veszedelemben a szegény hindunak menedéke az Atharvavéda. A támadó tigris megdöglik, a betegség elmúlik, szárazság megszűnik, ha ő ezt kellő időben és illő hangsúlylyal idézheti. Ilyen varázsoló versek, átkok, bővülő himnuszok teszik e véda dalainak legnagyobb részét és adják meg az Atharva jellegét. Ezért negligálja kivált déli Indiában a papi osztály, de a nép szemében ez a védák védája, ők nagyobb tekintélynek nézik és nagyobb tisztelettel illetik, mint a többi védát együttvéve.

Legrégibb és legbecsesebb, irodalmi szempontból, a négy véda közül a *Rígvéda*.

Az a nép, melynek ez ősrégi irodalmi emléket köszönjük, időszámításunk előtt 1500—1800 évvel szervezkedett az óriás Indus folyónak jobb és bal partján; azon területen, melyet északon az Indusba szakadó Kabul-folyó, nyugaton a Szulejmán-hegység, keleten az Indus és Ganges vízválasztóján futó Szaraszvati határolnak. Déli határvonalát megmondani nem lehet, de annyi bizonyos, hogy az Indus mentében a tengerig le a védák népe még nem jutott. E földterületről vonult lassanként, évszázadok leforgása alatt, keleti irányban e nép és terjeszkedett ki azon országban, melyet ma Indiának nevezünk.

A Gangesről, mely a későbbi hinduságnak oly híres szentfolyama lett, a Rígvéda joformán még mit se tud. Neve egyetlen egy késői dalában fordul elő. Szentségének nimbusát a Szaraszvati viseli, mely alatt néha, a már említett homoksivatagba vesző kis folyót, néha, mint Roth R. kimutatta, a nagy Indust kell érteni.

Maga a hinduság, a mint előttünk a Rikszanhitában (Riggyűjtemény) megjelenik, társadalmi tekintetben azon átmeneti állapotot tünteti fel, midőn egy nomád életet élő, pásztorkodó nép kezd kibontakozni a vándor élet karjaiból és a települt életnek első feltételeit valósítja meg. Főfoglalkozása barom-

tenyésztés, mely mellett a földművelés csak másodrangúnak látszik, bár ez utóbbihoz inkább illő állandó lakás ismeretét általánosnak kell elfogadnunk, noha város vagy falu neve az egész védában elő nem fordul.

A nép vagyona nvájaiban van, gondoskodásának ez a főtárgya, táplálékának legnagyobb részét ez szolgáltatja. Vadászat és halászat, kivált ez utóbbi, igen jelentéktelen helyet töltenek be az élet fentartására üzött keresetforrások közt. Iparában a fa-munka, ácsmesterség érdemel említést. Elvértve fordul elő neve kalmárnak, uzsorásnak, sőt orvosnak is. De a kalmár szó nyelvökben egy idegen népnek a neve,* a kereskedés csere útján halad; pénzegység a fejős tehén. Az orvoslás pedig ráolvasáson, gyógyerejű füvek összeszedésén és árulásán kívül alig áll egyébből. Egy pár szenvedélyét kell még a védai hindunak megemlítenem, melyek élesen kirínak a dalok monoton hangjai közül: egyik a nagyívás kedvelése, másik a koczkajáték fékezhetlen szenvedélye. Előbbit a szurával (valami árpalé-féle) és a szómával (melyről alább szólok) elégitették ki; utóbbi, a koczkázás, későbbi időben is annyira megrögzött a hinduknál, hogy egyik épószuknak, a Mahábháratának főcselekménye is, e körül fordul meg, mint sarkpont körül.

Kormányforma tekintetében a Rigvéda hindu népe igen laza kötelékkel van összekötve. Monarchikus szerkezetről náluk szólni sem lehet. Kisebb-nagyobb tekintélyű törzsfőnökök vezetése alatt apróbb népcsoportokat alkotnak, melyek hol egymással, hol megint a nem árja eredetű benszülöttek (*dásyu, mlečha*) ellen viselnek véres háborúkat. Többször jön elő az «öt nép» kifejezés (*pañca janasah, pañca kṛiṣṭajah* etc.), mely, úgy látszik, az egész embervilág fogalmát akarja adni. Egyes törzseknek nevei is megemlíttetnek gyakran, de e neveknek ethnographiai megfejtésére tett kísérletek nagyon messze vannak ma még attól, hogy tudományos megoldásnak tekintessenek.

Társadalmi és politikai kapcsoltnál sokkal erősebben tartotta össze a hindu népet a közös nyelv és közös vallás.

A védáknak, kivált a Rigvédának, nyelvét bámulatos hajlékonyság, gazdagság és formabőség különbözteti meg és emeli ki a későbbi hindu nyelvek (*brāhmananyelv, klasszikus szanszkrit, prākṛit nyelvek és pāli nyelv*) mindenikétől. Hogy mekkora a különbség az ősnyelv szó- és alakkincse, meg a többi említett hindu nyelvek közt, annak illusztrálására csak azon tényre mu-

* Kereskedő szanszkritul így van: a védában «*pani*» (olv. *pari* és *parni*), későbbi nyelven: *bani-ds* és *vani-ds*. Ezek idegen szavak és képzők a hinduban, jelentésük *permi ember (parni-dsi a teljes szóalak)*.

tatok, hogy egy Kr. e. VIII. századbeli hindu nyelvtudós (Gārgya) már azt bizonyította, hogy a védadalok szent szövegeiben összefüggő értelmet keresni nem kell, mivel nincs bennök. Vele szemben kortársa, Jáska vitatta a szent dalok érthető voltát ránk is fenmaradt *Niruktam* (Etymologia) cz. művében, mely műnek a mai nyelvtudomány a véda-interpretálás körül legtöbbet köszönhet Sāyana nagy kommentárja után.

A Rigvédát, a hindu faj ez ős népköltészeti gyűjteményét két egymással ellentétes eszmeáramlat teremtette meg és tartotta fenn annyi ezer éven át őrizve korunkig. Mindkét eszmeirány a vallásos gondolkodás területén mozog, a minthogy maga a Rigvéda is semmi más, mint egy nép vallásos gondolat- és érzelmvilágának tükröre, foglalatlja. Tehát szent könyv.

Az első eszmeáradat, a mint róla kizárólag magokból a dalokból vehetünk tudomást, főkép a hymnusok *létrehozatala* körül tett nagy szolgálatot. Ezt ilyenformán fogalmazhatjuk: az istenek csak oly hymnust hallgatnak meg, viszont csak oly hymnusból meríthetnek magoknak erőt, ihletet, sőt valóságos életet, a mely *teljesen új*. Tehát minden imádságban, melylyel az ember saját szükségletét előterjeszti; minden áldozathoz, melyre az istenek rá vannak szorulva, mert nélküle nem élhetnének meg sem (ez a hindu felfogás): új hymnusra van szükség, új dalban van csak életető, fentartó erő. A csordultig telt buzgóságot éreztesse e dal; ezt szeretik, ezt kívánják az istenek:

Uj dalokkal dicsérem ez igen hű
Népet és Mitrát-Varunát, e jókat! (VI. '9. 1.)

Ezt az uj dalt szereztem én
A lég sasának, Agninak!
Javaival megáld-e ő? (VII. 15. 4.)

E felfogás volt forrása azon végtelen gazdag népköltészeti irodalomnak, melynek a Rig- és Atharvavéda bizonyára csak csekély részét gyűjtötte össze és őrizte meg nekünk.

Ezzel homlokegyenest ellenkező, de a hindu világnézetbe tökéletesen beillő azon másik eszmeirány, melyre céloztam. Sokkal is később, már a védai kor végén merült fel és rohamosan növekedett oly hatalommá, hogy a hindu társadalmat minden rétegében átalakította olyanná, a milyennek a középkorban látjuk és a milyen állapotban tengődik mai napig. Ez a *conservatív irány*, mely a papi kasztnak túlsúlyra jutásával fejlett ki. Ez irány hatása alatt a szent dalokra vonatkozó felfogásban az a változás állott be a hindu nép gondolkodásában, hogy a ritusban csak oly hymnusnak van helye, van hatálya, mely a *régi költők hagyományaként* maradt fenn; mert ezek ama dalokat az istenektől kijelentésképen kapták, műnyelven szólva: *látták és*

hallották. Már Aupamanyava, a legrégibb védamagyarázó (IX századból Kr. e.) a védai dalok szerzőinek *riçi* nevét a *dr̥iç* (láttni) tőből vezeti le, minthogy ezek ama dalokat *látták* (dadriçur). Hasonló észjárás hozta létre a védai irodalomnak *çruti* (hallomás) nevét, mely szóval később az egész szent irodalmat jelölték...

A Rigvéda szövege kettős felosztást mutat. Első az *astakákra* (nyolczadokra), második a *mandalákra* (körökre, könyvekre) való beosztás. Az első beosztás nem nyugszik erősebb alapon, mint ama sovány igazságon, hogy nyolcz nyolczadrész épen egy kerek egész. Hindu tudósok e beosztást mai napig becsben tartják, noha bennök a himnuszoknak sem irodalomtörténeti, sem tartalmi, sem semminemű állapotára legkisebb tekintet sincs.

Irodalomtörténeti alapja van a másik beosztásnak. E szerint az egész Rigszöveg 10 mandalára oszlik. Az így felosztott szövegnek nagyobb fele, t. i. a II. mandalától a VII-ig, egy-egy költőcsalád körében létrejött és családi hagyományként fentartott dalokat tartalmaz; így a II. mand. tartalmazza *Gritsamadán*ak dalait a Bhrigu-családból; a III. mand. *Viçvāmitra* dalait, a Kuçika fiáét; IV. a Gautama-családbeli *Vámadéva* dalait; V. az *Atri* és *Atrifiúk* (Atrayas) —; VI. a *Bharadvádsa* —; VII. a *Vasiçtha* és fiai énekeit. E hat, ú. n. családi könyvre nézve ennyi az irodalomtörténeti adat. Az egyes mandalák keretében a dalok berendezése is tudatos beosztást, határozott szempontokat árul el. A dalok is először azon istenek (dévátá) szerint vannak rendezve, a kikhez intézvék. Elöl jönnek mindig az *Agni*hoz, azután az *Indrá*hoz, *Brihasati*hoz stb. intézettek. Továbbá: az Agnidalok közt legelől áll az, melyben a strófák száma legnagyobb. Azután a versszakok apadó száma szerint sorban következnek a többi Agnihymnuszok. Azután hasonló elv szerint osztályozva Indrának, majd a többi isteneknek énekei.

Bár ez elv szellemesnek nem mondható; bár itt-ott egy-egy dal kivételes helyzetével annak szigorúságán csorbát üt: mindamelletti kiérzik belőle egy rendezgető iskolának egyöntetű működése.

Nem így áll a dolog a VIII. mandalával, mely tulajdonképen még szintén a családi könyvek közé volna sorolandó, mivel dalainak legnagyobb részét *Kánva* és utódai szerzették, de magában a könyvben az egyes dalok közt már semmi beosztó principium nem csillámlik meg.

A IX. mandala egészen magában álló tünemény. Saját-szerűsége abban van, hogy kivétel nélkül minden dala egyetlen egy isteni lénynek, *Szómán*ak szól.

Ez a szó «*soma*» tulajdonkép *szűrt levet* jelent; ez a neve egy hasonló nevű fűből (asclepias acida) nyert itálnak, melynek mámorító, jókedvre derítő, gyűjtő hatása volt. Ez italt épen hatá-

sáért isteni rangra emelték és a holdnak képeben személyesítették. Az isteneknek, főképp az Indrának vitt áldozatoknál a szóma-ital határozottan a legfontosabb alkotó részt képezte; de a többi isteneknek is ez volt legkedvesebb italuk és a mi nagy tetteket ők a szómától lelkesülve áldozó hiveikért véghezvittek, azokat ezek mind a már istenített szóma érdemeiül tudták be. Gyógyítja a beteget, elúzi az aszkórt, erősíti a tagokat, megtöri az ellenség erejét, hosszúra nyújtja az életet, meghozza a lélek örömét. Csoda-e ily felfogás mellett, ha a szóma-sajtolás minden apró jelenetét mystikus burokba vonták s vallásos tisztelet tárgyává tették? Ez az egész könyv a szóma hatását, működését festi lelkesült vonásokban.

Forduljunk már a még hátralevő két könyv, az I. és X. mandala himnuszaihoz. E két mandalát azon lényegtelen vonáson kívül, hogy mind a kettő aránytalanul nagy himnuszömeget foglal magában, azon körülmény hozza erős kapcsolatba, hogy mind a kettő igen sok apró dalcsoportból van innen-onnan összeszedve és a többi könyvek dalainál sokkal lazábban szervezett egységbe fűzve. Igazi népköltészeti gyűjtés mind a kettő; sem tárgy-, sem mérték-egység nem szabályozza. A védai költészet korának mind kezdetére, mind hanyatlására valló dalok tarkán fonódnak egybe. A vallásos elemet, kivált a X. könyvben, majdnem felülmulja a világi költészet, melynek már a ritusban csak erőltetve lehetett helyet jelölni. De irodalmi szempontból ez a világias hang előttünk még becsebbé teszi e könyveket; és a ki a Rígvédát végig olvassa, belefáradva a vallásos érzelemnek örökös lobogásába, végül megpihen és felüdül e dalok némelyikének egészséges üde világnézetén. Itt humoros dalokat, talányok, temetési énekek, bölcselmi ódákat, sőt szatirikus hangulatú énekeket is lelünk. Innen mutatok be befejezésül egy bölcselkedő dalt, mely a philosoph-szemlélődésre hajló indogermán népnek legelső e nemű tépelődését tárja elénk:

X. 129.

Nem volt a lét, sőt a nem-lét se volt még;
Nem volt a gőzkör, nem az ég azontul.
Mi hömpölygött? Hol és ki oltalmában?
Volt-e a víz s a mélységek homálya?

Halál nem volt, halhatlanság se volt ott;
Nem volt az éj s a napnak ragyogása.
Az egy lehelt csak, szellőtlen magától,
Egyéb pedig nem volt sehol — de semmi!

Sötétség volt sötétséggel borítva
Kezdetben s jeltelen gomolyga minden.
A pusztaság takarta a kietlent,
De szülte a melegség azt az *egyet*.

Ekkor mozdult először benne a vágy.
 Ez volt a szellem első foganása;
 Keresték a bölcsek saját szívökben
 S a lét kapcsát a nem-létben lelék meg.

Zsinórt vontak keresztben át a kettőn;
 Felül volt-e. alul volt-e a rajtok?
 Ott voltak az atyák s voltak hatalmak,
 Lent ösztön élt, felül volt a fakasztás.

Ki tudja azt, ki jelenti meg itten,
 Honnan eredt s miből ez a teremtés?
 Az istenek utána lettek-é csak?
 Ki tudja, hejh, miből jött létre mind ez?

Miből állott elő ez a teremtés,
 Alkotva van, avagy tán alkotatlan?
 Csak az, ki a magas égből vigyáz rá,
 Az tudja ezt csupán, — vagy az se tudja?

A szellemtörténet alaptörvénye.

— Bevezető gondolatok a philosophia újjászületéséről a renaissance-korszakban. —

(Kivonat *Stein Lajos* márczius 12-én bemutatott dolgozatából.)

A szellemtudományok, első sorban a philosophia, újabb időben megkísérik a természettudományi módszer alkalmazását, melynek a természet tudománya hatalmas föllendülését és eredményeinek biztosságát köszöni. *Comte* Ágost volt az első, ki ezen az úton haladt, utána *Mill* Stuart János fejlesztette tovább az inductiv módszernek a philosophiában való alkalmazását és *Spencer* Herbert, 35 évi munka után, ezen az alapon építette föl azt a monumentalis művet, mely a természettudományi irányt a philosophiában győzelemre vitte. Főleg a lélektan terén érték el ezen az úton nagy eredményeket. Ujabbán, leginkább *Wundt* vezetése alatt, valóságos műhelyei keletkeztek a lélektani kutatásnak; Angliában, Franciaországban, Svájcban egy-egy ily lélektani laboratoriumot találunk, Németországban négy áll fenn, Amerikában pedig egy egész tucat. Mindazonáltal ki kell mondani, hogy e nagy reményekkel biztató kutatás eredményei még nem értek meg eléggé és ha majd megérnek is, csak szűk jelentőségűek, mert a lélektani processusnak csak physiologiai oldalára vonatkoznak. *Buckle* genialis módon kísérletre meg, történeti alapon, természettudományi exact módszer alapján, férközni a szellemi jelenségekhez. A morálstatistika, geographia és ethnographia segítségével keresi az emberi fejlődés törvényeit. Arra az ered-

ményre jut, hogy a történelmi élet is a causalitas nagy törvényének van alávetve; a civilisatio nem vak physikai erők véletlen játékának productuma, nem lengő molecularis mozgásból létrejött szellemi potentianak önkényes véletlensége, hanem szükséges eredménye szigorúan egymást fogódzó, önmagát hézagatlanul továbbképző oklánczolatnak. De ez a törvény nem elegendő az ilyen történelmi jelenségek magyarázatára. *Darwin* tanított meg bennünket arra, hogy a causalitas elvét ki kell egészíteni a fejlődés törvényének alkalmazásával. A fejlődés fogalma gazdagabb mint a causalitasé, mert teleologiai momentumot fűz hozzá. A causalitas fogalma arra tanít, hogy a civilisatio haladása szükséges volt; a fejlődésé hozzá teszi, hogy e haladás nemcsak szükséges, hanem szükségképen jó is volt, mert a létért való küzdelemben csak a hasznosabb, a megfelelőbb tarthatta fenn magát. E szerint a causalitas a történetben nem mereven mechanikai, hanem imminens módon czélszerű. A causalitas a «terminus a quo», a czélszerűség pedig a «terminus ad quem». A történelem mozgató törvénye tehát: *fejlődés, az immanens teleologia elve alapján*. Ezt a törvényt kell most érvényre juttatni a történeti kutatás terén. Ezzel az óriás feladattal a maga egészében csak szellemóriás birkózhatnak meg, de hasznos munkát végez az is, a ki ebben a szellemben a feladat egy részének megoldásához fog. A jelen értekezés szerzője arra szorítkozik, hogy a bölcsészeti történetének egyik korszakát véve alapul, ezen mutassa ki a fejlődés törvényének érvényességét. E korszak a philosophia története a renaissance idejében. Nem ok nélkül választotta ezt a kort. Egyik kor sem látszik ugyanis annyira ellenkezni e törvénnyel. *Carrière* az ő «Reformatio-korabeli philosophiai világnézet» cz. művét pl. így kezdi: «Az antik szellem első szárnypróbálgatása, ezredéves bábszerű tétlenség után, olasz költők lelkében kezdett újra éledezni». Ha ez igaz volna, a fejlődés törvényét mint tarthatatlant el kellene vetni.

A fejlődés és causalitas elve kiegészítőjükként követelik a folytonosság elvét. Ha a középkort, mint eddig szokásban volt, az emberi szellem szünetelésének vagy talán visszafejlődő vonalnak tekintjük, akkor a fejlődés törvénye illusoriusná válik, akkor természet és szellem nem volnának többé párhuzamos, hanem ellentétes világok; amott szigorú szabályosság, causalitas és immanens teleologia uralkodnak; emitt ostoba véletlen, tetszészerinti ugrándozás a történet évszázadain keresztül. De ha az emberi szellem fejlődésének processusa szükségképi, akkor egyszersmind szükségkép *folytonos* is. A középkor csak a mi szempontunkból tekintve tűnik föl visszafejlődésnek. Úgyisintén megfejtethetlen rejtély a középkor, ha végokok és végezőlok léteznének a természetben. De az immanens teleologia szempontjából nagyon

megérthető a középkor. Egyrésztől látjuk, hogy a középkorban is van szellemi continuitás, másrésztől kimutatható, hogy a hol célelleses hátrafelé mozgás mutatkozik, ott az észlelt célellesesség csak szellemünk csalódása, csak nekünk látszik célellesesnek, a mi a maga idejében nagyon célszerű lehetett és volt is. Az emberi fejlődés soha sem szünetel. Jelmondata: *per aspera ad astra*. A szerző feladata lesz kimutatni, mikép készítettnek elő az ú. n. középkor bizonyos áramlatai, melyeket eddig vagy egészen mellőztek vagy imponderabiliáknak tekintettek a philosophia újjászületésére.

A középkor három nagy skolasztikus áramlata: a római-keresztény irány, székhelyével Párisban, a görög-keresztény, székhelyével Konstantinápolyban és az arabs irány székhelyével Bagdadban, melyhez még mellékáramlatként a hozzásimuló, különösen a már Spanyolországban otthonos zsidó philosophia sorolandó, csaknem három évszázadon át elkülönítve halad egymás mellett, a nélkül, hogy érintkeztek vagy egymást megtermékenyítették volna. A kereszties hadjáratok folytán a három irány egy közös mederben találkozott, II. Frigyes udvarán, a hol az összeolvadás processusa végbement. Ez udvarnál találkoznak a három irány főbb képviselői és e találkozás a döntő fordulat, mely a középkortól a renaissance-hoz vezet át. A renaissance az a gyűjtő medence, melyben a keleti, bizanci és római keresztény vizek összefolynak, hogy aztán e hatalmas összeömlés következtében e partokon tullepjenek és a skolasztikus gondolkodás gátjait rohamos sebességgel átszakítsák. A szerző a szellemtörténetnek emitt csak jelezve vázolt fejlődési menetét a középkor második felében, a megbeszélt három irány mindenikén külön-külön föl fogja mutatni; szűk keretben ugyan, de mégis úgy, hogy a continuitás összetartó szálai világosan és élesen kitünjenek. Az eszmék világában is megvan a létért való küzdelem; a szellemi potenciák is élet-halálharcot vívnak egymással, míg az egyik eszme, mely az öt képviselő nemzedéknek a legnagyobb hasznot helyezi kilátásba, a többit leküzdí és így egy időre a helyzet urává lesz; lehet ez az eszme philosophiai, mint a görög élet fénykorában, lehet egyházi, mint a középkorban, gazdasági, mint a paraszt háborúk korában, politikai mint a nagy francia forradalomban, vagy végre socialis, mint mai nap. A győzelem azon eszme oldalán lesz, mely az immanens teleologia elve szerint a legnagyobb erkölcsi vagy gazdasági hasznot — a kor ízlése szerint — helyezi kilátásba, és az önfentartás ösztöne lesz minden időben az ízlés regulatora. E történeti kutatásokkal tetemesen hozzájárulunk a lélektan fejlesztéséhez. A mit az ember magában figyel meg, kevés értékkel bír, sokféle tévedésnek van kitéve; egészen más jelentőségű az, a mit az emberiség történeti

életének vizsgálatában az emberi szellemre nézve megfigyelünk. Itt nem lehet mondani, mint az egyéni megfigyelésre vonatkozólag, hogy a megfigyelés alanya és tárgya egy, itt a megfigyelő alany tárgya: a történelmi élet összes formáiban, a mely ép úgy elemezhető, mint akár a föld kérge vagy a bolygók rendszere. Igaz, hogy ez óriási tárgy, de nem is az egészet választja a szerző tanulmánya tárgyául, hanem mintegy *keresztmetszetet* az emberi szellem történetében, még pedig oly nevezetes pontokon át eszközölt keresztmetszetet, a hol a szellemi élet összes szálai hatalmas középpontban egyesültek. A mely törvényeket itt talált, azokról méltán fölteheti, hogy az emberi szellem össztörténetére is világot vetnek. Műve, melynek ez az értekezés az előszava, a renaissance korban mutat be ily keresztmetszetet. Nemcsak a philosophiai, hanem azonfelül a quattrocento és cinquecento gazdasági, exact-tudományos, technikai és művészeti törekvései is a mennyire a renaissance-kor össz-szellemének fölvilágosításához tartoznak, figyelemben részesülnek. E célból néhány év óta tanulmányokat tett Olaszország, Franciaország és Angliában, különösen az olasz könyvtárakat kutatta át, és a kézirat-kincseket is, melyek a renaissance műveltségére vonatkoznak. Most meglehetősen együtt van nála minden, a mi ily kéziratokból az angol, francia és olasz könyvtárakban a renaissance philosophiájára vonatkozott. E kéziratanyagot lelkiismeretesen meg fogja vizsgálni s e vizsgálatok eredményeit be fogja szőni művébe, úgy hogy tudományos hézagok alig fognak fenmaradni.

A munka első kötete a rendszeres bevezetésen kívül, melynek alapgondolatait ez az értekezés vázolja, a *korai renaissance*-nak lesz szentelve, tehát ott fog végződni, a hol ama kor philosophiájának eddigi történetírói kezdeni szoktak. A második kötet fel fogja ölelni az olasz renaissance-philosophia virágkorát Giordano Brunó-ig; a harmadik a német humanismusnak és a reformatio philosophiájának van fentartva. A negyedik kötet a francia renaissance-philosophiát tárgyalja, a föllépő szalon-skepticismust, továbbá az angol philosophia első nyomait és körülpillantásokat a többi országokban jelentkező philosophiai mozgalmakra. Természetes, hogy itt a philosophiai szellem első nyilvánulásait Magyarországon is fogja kutatni, mert itt a tudományos kötelességgel a hazafiúi érdeklődés is szövetkezik. Összes philosophiai történeti vizsgálatai mindig azon középponti rendszeres gondolat szolgáltatában fognak állani, hogy *a fejlődés a szellemtörténet alaptörvénye*.

Oklevelek II. István király korából.

(*Fejérfpatakj László* r. tagnak április 16-án felolvasott székfoglaló értekezése.)

A II. István király korát megelőző időkből kevés *eredeti* oklevél jutott reánk. A királyi oklevelek száma felől tájékozva vagyunk; e szám Kálmán király korát beleértve a *nyolczat* meg nem haladja. Tizenkét évtizednek kétségtelenül kevés emléke, mely a korunkig fönmaradt néhány oklevélszöveggel egyetemben nem adja meg a lehetőséget arra, hogy a királyi kancelláriának fejlődését, az oklevelek külső és belső tulajdonainak változását nyomról-nyomra figyelemmel kísérjük.

Eddigi kutatásainkban főkép a *királyi* oklevelekre voltunk tekintettel. A királyi kancelláriáról láttuk, hogy az Kálmán király koráig bezárólag a kísérlettevés, ingadozás, próbálgatás stádiumában van. A Sz.-István-féle — idegen mintára szerkesztett — oklevél-alak csakhamar pusztán külsőségekben ragaszkodik nyugati társaihoz; a szöveg rendszeressége, az oklevélrészek egymásutánja, a stílus, az oklevéladás módja primitívebb formának ad helyet. Egyformán szerkesztett okleveleknek alig akadunk nyomára; vagy ha találunk is ilyeneket, a rokon szerkezet nyitjára az vezet, hogy azokat egy ugyanazon egyén szerkesztette saját egyháza érdekében, és a teleírt hártját már készen mutatta be a királynak, ki, hogy az oklevél különféle forumok előtt valósággal jogerőssé váljék, jóváhagyása látható jelöl pecsétjét függeszteté reá.

A Kálmán király korabeli oklevelek tanulmányozása erre az eredményre vezet; s ez az ingadozás eltart II. István-II. Béla koráig, kiknek kancelláriája első ízben mutat föl némi rendes szervezetet és némi törekvést arra, hogy a királyi oklevelek rendszeres készítője, úgy a szövegnek mint a tisztázatnak szerzője az arra egyedül hivatott forum: a királyi kancellária legyen.

Eddig, mondhatni, teljesen elkerülte a diplomatikusok figyelmét annak vizsgálata, hogy a királyi oklevelek mellett nem léteztek-e már e korban olyanok is, a melyeknek szerzője, meg pecsételője, kiadója, a királyi kancellárián kívül eső más forum, más testület volt. A XI. század okleveleiről eddig úgy tudtuk, hogy szóljanak azok akár a király által tett alapításokról, egy-

házak részére tett adományokról, mások alapításairól, birtok-adományairól, vagy egyházak régi jogainak megerősítéséről: mind a királyi oklevelek sorába tartoznak. Oly oklevelet a XI. századból eddigelé nem ismertünk, melyhez a királyi kancelláriának — ha csak a pecsét felfüggesztése által is — köze ne lett volna. E tapasztalatot támogatta a középkor gyakorlata is, mely felmerült vitákban bizonyító erővel bíró oklevélnek — mondhatni a XII. század végéig — csak azt ismerte el, a mit királyilag megerősítettek.

A királyi kancellária hozzájárulása nélkül létrejött okleveleknek legelső példája egy Sz.-László idejéből, 1079. tájáról való magán-adomány, melyet eddig rosszul közölt szövegből ismerlünk és nem sejtettük, hogy annak eredetije is megvan.

Az oklevél tudtára adja László királynak és minden hívőnek, hogy Guden sokáig fáradozván a király szolgálatában, a *király engedelmével* minden paloznaki birtokát lelke üdvéért Sz.-Mihálynak ajánlja föl. A király ez adományhoz beleegyezését a dömösi királyi curiában adja meg akkor, mikor télviz idején a németek pusztítására indult. Reményli az adományozó, hogy az ő halála után sem fogja a király visszavonni azt, a mit az élőnek megadott.

Az oklevél ennyit mond. A tartalom, a belső tulajdonok után ítélve azt épp úgy királyi oklevélnek kellene tartanunk, mint Dávid duxnak szintén Sz.-László korából való, a tihanyi apátság részére szóló ismeretes adománylevelét. A kor gyakorlata szerint azt várnók, hogy a királyi beleegyezést a veszprémi Sz.-Mihály egyház javára szóló oklevélnél is az oklevél királyi pecsétje fogja láthatólag feltüntetni. Az eredetinek vizsgálata azonban, melyet a *veszprémi káptalan* magán levéltárában megtalálunk sikerült, hazai oklevéltanunkra nézve nem közömbös, sőt igen nevezetes eredményre vezet.

Az oklevél szerkezete a legegyszerűbb; keltezése nincs. A benne olvasható egyetlen kormeghatározás a királyi beleegyezésnek és nem az oklevélnek keltére vonatkozik. De hosszú idő nem választhatta el a kettőt egymástól; nincs semmi okunk, hogy oklevelünket 1079—1080. éveknél, tehát Sz.-László uralkodásának második-harmadik esztendejénél fiatalabb időre tegyük.

Azonkívül, hogy az oklevél XI. századi *eredeti* emlékeink számát egy kétségtelenül hiteles darabbal szaporítja: fokozódik értéke, ha korát tekintjük. Tudvalévőleg legrégibb eredeti oklevelünk a pannonthalmi apátság kiváltságlevele; hitelessége annyiszor forgott kérdésben, sőt legújabban az Árpádok korának nagyérdemű történetírója is komoly kétségeket hozott föl hitelessége ellen: hogy mindaddig, míg alkalmunk lesz e kérdéshez hozzászólni, e fontos ügyet mellékesen tárgyalni nem tartjuk czélsze-

rúnek. Fügőben hagyva a pannonhalmi oklevél hitelességének kérdését: legrégibb eredeti — vagy legalább eredetinek látszó — oklevelünknek a tihanyi apátság 1055. évi alapítólevelét tarthatnók; erről azonban tudva van, hogy a reánk jutott hártya lehet egykorú másolat, másodpéldány, de külső tulajdonságainál fogva semmi esetre sem az az eredeti, mely a király kancelláriájából megpecsételve került ki. Ezután korra nézve Guden adománylevele következik: az *első, a legrégibb oklevél*, mely ellen sem külső formája, sem tartalma miatt a legkisebb kifogás sem emelhető. Az a három más eredeti oklevél, melyeket szintén Sz.-László idejéből birunk, tartalmuknál, vonatkozásaiknál fogva a XI. század 80—90-es éveinek terméke.

Ez a legrégibb, minden tekintetben kifogástalan oklevél nem a király kancelláriájából került ki, még pecsétjéhez sincs a király kancelláriájának semmi köze. Azon ugyanis, az oklevél aljában két párhuzamos bevágáson keresztül többször átvont hártyszalagon pecsétttöredék függ. Sokat nem látunk belőle; a pecsétkép ki nem vehető, köriratából is csak egy-két betűt látunk. A veszprémi káptalan levéltárában kutatva, szerencsére, sikerült e pecsétnek egy — bár sokkal fiatalabb — de jóformán ép lenyomatára akadnunk, mely a Sz.-László korabeli oklevél pecsétjével teljesen megegyezik, úgy hogy a kettő egy ugyanazon typarium lenyomata.

Ez ép pecsét egy keltezetlen, írása után ítélve a XIII. század első feléből való oklevelel függ; melylyel egy bizonyos «Zaah de villa Pestey» adományt tesz a veszprémi egyház javára. Sajátságos, madárszerű alakot ábrázol, melynek hátán egy másik alak van. Köriratában a betűk nem miként ez pecséteken, érmeiken általános szokás, *befelé*, hanem *kifelé* fordítvák s a körirat alulról fölfelé olvasandó. A szentírásból, a psalmusokból vett jelszót tartalmazza: FORTITVDO. MEA. ET. LAVS. MEA. DOMINIS. Arra nem gondolhatunk, hogy ez annak a Zaah-nak pecsétje, kinek nevében az oklevél szól, ép úgy mint nem lehet az annak a Gudennek pecsétje, ki Sz.-László idejében tesz adományt. A dolog természetéből következik, hogy mindkét oklevelet, a XI. századit úgy mint a XIII-ikból valót, oly forum, oly testület állította ki, mely közel kétszáz éven át *egy* pecsétnyomót használt. Mi lehetett e testület? Világi hatóság nem, mert itt a középkor általános szokása szerint a pecsét változott a hivatal viselőjének személyével. Csak egyházi testületre, káptalanra gondolhatunk, mely a későbbi időkben is, tekintet nélkül az azt alkotó egyénekre, mint jogi személy, századokon keresztül ugyanazt a pecsétnyomót használta.

Ha nem is tudjuk meghatározni, melyik volt az a forum, mely Gudennek és Zaahnak adományáról oklevelet szerkesztett:

annyi tény, hogy a veszprémi káptalan levéltárának e nagy-érdekű darabjában megismertük legrégibb oklevelünket, melynek kiállításában a királyi kancelláriának semmi része sem volt, még a pecsét felfüggesztésében sem.

Annak az oklevélszerkezetnek, melyet a Sz.-László korabeli magánadomány szövege felmutat, teljesen azonos alakját ismerjük föl abban a két *eredeti* oklevélben, az egyedüliekben, melyeket II. István korából bírunk.

Mindkettő magánadományról szól; mindkettőnek létrejöttére a király adja meg az engedélyt. Miként Sz.-László Gudennek, úgy II. István Acha veszprémi nemes jobbágnak és Fila veszprémi kanonoknak megengedi, hogy birtokaik egy részét a pannonhalmi apátságnak, illetőleg a veszprémi káptalannak hagyassák. Sajátságos véletlen, hogy legrégibb magánadományokról szóló eredeti okleveleink Veszprém nevével kapcsolatosak. De nemcsak e név, hanem belső szerkezetök is rokon. A Guden adományáról szóló oklevél, bár korát a II. István korabeliektől közel félszázad választja el, mintha régibb mintája volna e kettőnek. Írásuk más, nem is egyugyanazon egyház javára szólnak, nem is egy hely őrizte meg számunkra e két régi emléket, mégis bizonyos megállapodott formát találunk bennök.

A II. Istvánkori oklevelek egyikét Pannonhalmán őrzik. Acha veszprémi nemes-jobbágy elbeszéli benne (ego Acha), hogy *második* István király és Ambrus *győri* püspök idejében Sz.-Márton monostorának négy szolgát, szőlőt, egy malmot és egy szép szőnyeget ajándékozott. Ennek az adománynak tanúi: Ananias *győri* kanonok, az oklevél írója, két pap, a királyi bíró és még többen. Pannonhalmán királyi oklevélnek tekintették az Acha adományáról szólót. A XIII. század első felében, mikor úgy látszik az apátság legfontosabb adomány- és jogleveleit a készülöben lévő chartularium számára összeszedték, ezt írták hátára: «Privilegium Stephani regis super donatione Acha». E rubrummal vezették be az apátság híres chartulariumába, a Liber Ruber-be is. A szöveg azonban maga vezet rá, hogy annak szerzőjét nem a király udvarában, hanem a győri káptalanban kell keresnünk.

Időmeghatározással kezdődik s az adomány keltét két időponthoz köti: mikor II. István volt a király és Ambrus volt a *győri* püspök. Ha királyi volna az oklevél, mert egyébként szerkezete szerint bizvást lehetne az is: a király neve után okvetlenül az esztergomi érseket nevezné meg. Királyi oklevél tanúi előkelő emberek, főurak, püspökök és más főpapok. Itt a tanúk elseje *győri* kanonok; a tanúk közt rangban legnagyobb, ő is írja az oklevelet. A többi tanú egyszerű pap, a királyi bíró és még sok más, kiket nem is érdemes megnevezni. Az,

hogy Győr ennyire előtérbe lép, kétségtelenné teszi, hogy az oklevelet is itt, az itteni káptalanban írták. Ha a kész oklevélre később a király pecsétjét függesztetik, ezt a szöveg valahogy sejtetné, ha másképp nem, pl. így «rege concedente», vagy «rege annuente».

A II. Istvankori eredeti oklevelek párját a veszprémi káptalan magánlevéltára őrzi. Szövege sokkal teljesebb formákat mutat föl, mint a pannonhalmi. A királyi oklevelek mintájára invocatio vezet be, egészen olyan, minőt a XII. század végének királyi okleveleiben is találunk. Maga a szöveg, úgy mint az Acha adományáról szóló, kormeghatározással kezdődik, még pedig négyszeressel: király, esztergomi érsek, *veszprémi* püspök, curialis comes. A veszprémi püspök nevéhez az adományozó Fila, ki az oklevél hátán olvasható XII. századi feljegyzés szerint veszprémi kanonok, hozzáteszi: «presule meo». Miként Guden és Acha, Fila is subjectiv módon szólal meg (ego Fila) első személyben és e szövegezésnél következetesen megmarad. Elmondja, hogy örököse nincs; kieszközli II. Istvántól, hogy öröklött javairól szabadon rendelkezessék. A királyi engedélyt megkapja. Örsi birtokát minden tartozékával együtt a veszprémi Sz.-Mihály kolostornak (káptalannak?) hagyja. Poena formulája fejezi be a végrendelkező intézkedését; ezzel teljesebb Acha adományánál. Következik végül mindazok megnevezése, kik az ügy végrehajtásában közreműködtek és tanúk voltak. A közreműködők sora teljes. Megnevezi a közbenjárót (impetrator), a pristaldust, ki a monostort a birtokba bevezette, az ügy feljegyzőjét (notator), az oklevél íróját (scriptor), a tanúkat (testes), kik minden valószínűség szerint a végrendelkező Filának kanonok-társai. Acha megelégszik az oklevél írójának és egy-két tanúnak megnevezésével.

A veszprémi adománylevél bár teljesebb, de a sorrendben ugyanazt a menetet követi, mint a pannonhalmi. Kormeghatározás elől, tanúk felsorolása a végén; pedig kétségtelen, hogy veszprémi vonatkozásaik daczára, a két oklevelet különböző helyen írták. Az előbbinél minden nyom Győrre mutat, az utóbbinál Veszprémre. Az oklevél élén Fila, a királyon és az esztergomi érseken kívül, a püspökök közül csak a *veszprémit* nevezi meg; *saját* püspökének mondja őt. Veszprémi pap lehetett az a Zacheus, ki az oklevelet írta, a veszprémi káptalan tagjai a tanúk. Ha az oklevél megerősítés céljából a király elé kerül, tanúkul előkelőbb egyéneket nevez meg. Nem alaptalan tehát a következtetés, hogy Fila adományát is az a káptalan foglalta írásba, melyre az oklevél vonatkozásai utalnak; és hogy miként Guden adományánál, itt sem tartották szükségesnek azt a király előzetes beleegyezésén kívül külön a király pecsétjével is megerősíttetni.

Az Istvankori két oklevél rokon vonásaiból, melyekhez harmadikúl a Sz.-László korabeli Guden-féle adományról szóló csatolható, ez oklevelek egyező szerkezetéből arra vonhatunk következtetést, hogy a hol különböző helyről eredő okleveleknél ennyi hasonlóságra akadunk: ott e három eset nem lehetett egyedül álló Egyforma okleveles gyakorlatot csak hosszabb idő, bizonyos megállapodottság teremthet. Mig a királyi kancellária által megpecsételt darabok szerkezetükben különbözök, még a pecsét felfüggesztésében sem mutatnak egyenlő eljárást: addig azon három darab, melyekről kimutatni igyekeztünk, hogy létrejöttükhöz a király kancelláriája hozzá nem járult, annyi egyező vonást mutat szerkezetében, szövegezésében, hogy önkéntelenül arra a gondolatra jövünk, hogy az a tömérdek magán-adomány, mely Sz.-István király kora óta egyházak részére történt és melyekről II. Béla, II. Géza korabeli királyi oklevelek csak homályos képet adnak, bizonyos egyöntetű oklevél-stilust teremtett az azokat írásba foglaló forumoknál, s ez a stilus erősen befolyásolta a királyi kancelláriát is, mikor ez vette kezébe a királyi oklevelek szövegezésének ügyét.

Három eredeti oklevélről szoltunk eddig, három tanulságos darabról. Egyik sem a királyi kancellária terméke. Sajnos, hogy a II. István korabeli két darab mellé nem állíthatunk olyan *eredetit*, mely a király nevében, a királyi kancellária kebeléből kelt.

Három oklevélszöveg áll rendelkezésünkre. Egy rövid oklevél, melylyel István király uralkodása harmadik évében pörös eljárás útján tiz telket a tihanyi apátságnak visszaadat. 1124-ben a trauai és spalatoai polgárokat erősíti meg az atyjától, Kálmán királytól nyert szabadalmaikban. És végre a garam-sz.-benedeki apátság alapító-levelét átíró és megerősítő 1124. évi oklevele.

Az első oklevél szövege alig néhány éve ismeretes. Imre nádornak 1373. évi ítéletlevelébe foglalva találta meg kitűnő oklevélismerőnk, *Nagy Imre*, és tette közzé a Zala vármegyei okmánytárban. Az átírt szöveg azonban nem teljes. Imre nádor átírata a tihanyi apátság által felmutatott oklevélnek csak *töredékét* tartotta fenn számunkra. E kivonatos oklevél-átírás, mely csak arra az egy-két pontra szorítkozik, a melyek valamely ügyben döntő erővel bírnak, számos emlékünknél teljes ismeretétől fosztott meg. Elég a sok közül az aradi káptalan nagyterjedelmű alapító-levelére utalnunk, melyet e kivonatos átírások következtében csak csonka töredékekben ismerünk.

II. István ez oklevelében egy vitás kérdést dönt el a tihanyi apátság javára. Elmondja, hogy uralkodása harmadik esztendejében az ország-tanács jóváhagyásával a tihanyi apátságnak visszaadatta mindazt, a mi az őse, Béla «dux», által bátyja, Endre

király, üdvéért az apátságnak adományozott tiz mansioból még megvolt. A Béla adományából bírt tiz telket ugyanis, Kálmán király idejében a király tudta nélkül királyi szolgálatra kényszerítették; az apátságon tehát jogsérelem esett. A király által kiküldött vizsgáló-bíró, a győri püspök jogosnak találja az apátság panaszát; az ügyről jelentést tesz a királynak; ez azután az ügyben eljáró püspök által visszahelyeztetni az apátságot elvesztett jogaiba.

Nincs semmi okunk, hogy az oklevél hitelességében kételkedjünk. A hogy egy pör folyamát elmondja, teljesen beleillik a korba. Hasonlítsuk hozzá a zabori 1111. évi oklevelet, egy másik ítéletlevelet Kálmán király idejéből (a sz.-mártoniak javára) és kettőt II. Béla korából; az eszmemenet mindegyikben ugyanaz. A Kálmánkoriakhoz képest csak annyiban mutat haladást, hogy míg az elsőben Godofréd zabori apát szólal meg, a másodikban a sz.-mártoniak (t. i. az oklevél szellemi szerzői): itt a király beszél «ego Stephanus». Hosszú idő óta — leszámítva Kálmán király dalmátiai okleveleinek déli formáit — ez az első eset, hogy a király maga szólal meg egy oklevélben. Singulárisban beszél: magáról, egészen úgy mint Guden, Fila és Acha magánadományaikban. Közös vonása e négynek az oklevél elején álló kormeghatározás. Kétségtelenül tanúk felsorolása és az oklevél létrejöttének körülményei, író, pecsételő megnevezése, fejezték be István király oklevelét is, mint a magánokleveleket. Imre nádor csonka átírása azonban e nagyérdekű résztől megfosztotta oklevelünket.

Töredék az oklevél, de nem gyanús. Hitelessége mellett döntő bizonyíték az, hogy vonatkozásai, a pör folyamának elbeszélése teljesen megfelelnek a kornak. Akármily hiteles emlék álljon is egy középkori hamisító előtt, nem képes annak a kornak teljesen megfelelt gyártani, melyből hamisítványát keltezi. Éppen a tihanyi apátság oklevelei nyújtanak erre példát. Az, a ki a XIII. század folyamán a régi alapításnak Béla dux nevében kiállított oklevelét koholta, kétségtelenül az I. Endre-féle oklevelet vette mintául. Leírta annak bevezető tizenkettőfél sorát szóról szóra, úgyszintén annak befejezését, az 52—59. sorokat; csak saját czéljának megfelelőleg változtatott egyet-mást. A közbeeső 12—52 sort, vagyis magát az intézkedést, kénye-kedve szerint változtatta. A hamisító abból a föltevésből indult ki, mert I. Endre alapítása «regnante prefato victoriosissimo principe . . . et cum eo nobilissimo duce B.» történt, erről Béla herczeg okvetlenül külön alapítólevelet állíttatott ki. Bélától nem ismert oklevelet, illet nem vehetett mintául; leírja tehát szóról-szóra Endrének bevezetését és végét, melyben vagy Endre beszél vagy Endréről beszélnek, s hogy Bélát valahogy mégis behozza, a

vége felé kibővíti az Endre-féle szöveget. Hiába utánozta azonban a hamisító az akkor talán még megvolt eredeti oklevélnek (mert a mai példány annak csak hű egykorú mása) stílusát, formáját, még a pecsét megerősítésére szolgáló bevágások elrendezését is: mihielyt eltér mintájától, rögtön vét a kor ellen. Bajosan lehet a II. István-féle oklevél hamisítójáról föltételezni, ha valami valódi okmányt utánzott is, hogy egyben-másban el ne árulná magát.

Ellenkezöleg, II. István oklevele egy érdekes ténynyel ismertet meg. Megtudjuk belöle, hogy I. Béla igenis tett adományt a bátyja-alapította monostor javára; de ez adománya nem az alapításkor, hanem bátyja halála után, annak lelke üdveért, tehát 1060—1063. táján történt. Az adomány, ha ugyan II. István oklevél-töredéke teljesen emlékezik meg róla, tiz mansio (telek, szállás); a telkeknek nevök nincs, a család fejéről nevezik, mely azt lakja, műveli. Teljesen beleillik a korba; az adományozott birtoknak határozatlan körülírása, a határjeleknek ingadozó, pontos leírásban szükölködö volta, tanyáknak, telkeknek csak az azokat lakók nevei által való megjelölése: ismertető jegye a XI. század végén és a következőnek első felében kelt egyházi adományoknak. E határozatlanság, a birtoknevek változásai s a szolgálatra rendelt egyének családjában történt változások: szülö okai azon sok pörnek, megtámadásnak és vizsálynak, melyeknek legrégibb egyházi alapításainkról és adományokról szölö okleveleink ki voltak téve.

II. István második oklevele Dalmátia két városa részére szöl. 1124-ben, július havában, uralkodása kilenczedik esztendejében megerösíti azon kiváltságokat, melyeket Trau és Spalato polgárai atyjától Kálmán királytól nyertek. Kálmán királynak a trauiak részére adott 1108. máj. 25-iki oklevelét ismerjük; kétségtelenül hasonló szövegezésű volt az az elöttünk ismeretlen államirat is, melyet a spalatóiak nyertek tölle. Az oklevél-alakban szerkesztett államiratot, hasonló formában, a délvidék okleveles gyakorlatát követve, megerösíti az utód.

A Dalmátia részére szölö Kálmánkori oklevelekben a dalmát oklevél-formák utánzását ismertük föl; ezt látjuk II. István oklevelében is. Némi változást mutat azonban a magyarországi oklevél szerkezete; igaz, hogy ezt csak a tihanyi oklevél egyetlen példájával igazolhatjuk; de ez többé nem különbözik oly mértékben a dalmátiai formáktól, mint Kálmán idejében. Egy különbség azonban még mindig megmaradt. A király, Kálmán óta megbövíült czímét szintén csak Dalmátia részére szölö oklevelében használja. A czimbövíülés még korában sem állandó; és nem kételkedünk abban, hogy pecsétjén is, melynek — sajnos — egyetlen példányáról sincs tudomásunk, megmaradt a Kálmánkori

pecsét-czímnél. Máskülönben a két magánadomány, a tihanyi és dalmátiai oklevelek szerkezete közt sok a rokon vonás. A címre kormeghatározás, erre maga az intézkedés következik. Röviden, minden formulát, szóvirágot mellőzve, csak a legszükségesebbekre szorítkozva mondják el a király akaratát. Az intézkedéssel végződik a tihanyi oklevél töredékes szövege; hiányzanak a tanúk, kiknek sora a dalmátiai oklevélben hosszabb mint maga a többi szöveg

Mindezen szerkezeti egyezések a két István-féle oklevél hitelessége mellett bizonyítanak, és egyúttal igazolni látszanak azon föltevésünket, hogy 1. a királyi udvartól messze, káptalanok, egyházak székhelyén keletkezett és magánadományokról szóló oklevelek, vagyis az úgynevezett «chartae pagenses» szövegezése abban a korban, mikor a Sz.-István-féle idegen oklevélminta a köztudatból teljesen kiveszett, befolyást gyakorolt a királyi oklevelek szerkezetére; és hogy 2. a két István-féle oklevél egyező szerkezete — különböző tárgyuknál fogva — arra enged következtetést, hogy a királyi kancellária, melynek még Kálmán idejében főszerepe a pecsételés volt, némi szerves testületté kezd válni, mely befolyását a király neve alatt kiadott és pecsétjével megerősített oklevelek szerkezetében éreztetni kezdi.

Még egy nagyfontosságú oklevélszöveg jutott korunkra II. István idejéből: a garam-sz.-benedeki apátság részére szóló 1124. évi oklevél.

Igen nevezetes emlék; mert ez őrizte meg számunkra I. Géza egyetlen oklevelének szövegét, melylyel 1075-ben a garami apátságot alapítá. De még II. István oklevele sem jutott eredetijében reánk. II. Endre 1217-ben átírja azt; és a Géza és István-féle oklevelek szövege ebben a formában maradt korunkra. II. Endre oklevele tehát az apátság történetének legfontosabb, legrégibb kútfője; hitelességétől függ nagyrészt a benne foglalt két más oklevél hitelessége is.

Az oklevél e kiváló volta miatt természetes, hogy történetíróink megérdemelt figyelemben részesítették; sőt újabb időben vita tárgyává is tették. Salamon Ferencz éles elmével, de talán kevesebb diplomatikai érzékkel vette bonczoló kés alá. Föltevésének II. István oklevele, mely pecsételőlül Péter budai prépostot nevezi meg, meg nem felelvén, elveti nemcsak Istvánét, hanem azt is, a mit ez átír, és azt is, a melyik Istvánét átírja. A szellemes támadásra nem volt nehéz a védelem, és kiváló oklevélismerőnk, Knauz Nándor, e feladatnak lelkiismeretesen meg is felelt. Ha II. István oklevele ellen más érvek nem volnának felhozhatók, mint a milyenekkel Salamon annak hitelességét kétségbe vonta, az oklevél hitele nyert ügy volna.

Sajátszerű, hogy a két, egymástól korra legtávolabb eső

oklevél hitelessége, különösen I. Géza alapítólevele ellen alig hozhatunk fel számbavehető kifogást. A közbeeső 1124. évi oklevél azonban figyelmes olvasó előtt, ki beleéli magát a XI—XII. század okleveleinek berendezésébe, stílusába, formáiba, méltán okot ad a kételkedésre.

Nagyon sok van ez oklevélben, mely itt, annak szövegében fordul *legelőször* elő. Eddigi vizsgálódásainkban úgy láttuk, hogy hazai okleveleink fejlődésében, az oklevél-stílus és formák megállapodásában nincs ugrás. A fejlődés, az oklevél-formák megállapodása a XIII. század közepéig nyomról-nyomra figyelemmel kísérhető. I. Endre kora óta, mikor az átültetett idegen oklevél-minták utolsó nyoma is kivész, a magyar királyi oklevelek két forrásból táplálkoznak: egyik a chartae pagenses, másik a délvidéki szláv-dalmát oklevelek szerkezete. Itt, II. István neve alatt, egyszerre, minden fejlődési processzus, minden előzmény nélkül megjelenik egy teljesen kész, kifejlődött, megállapodott oklevél-alak, mely szerkezeténél, stílusánál fogva ép úgy lehetne egy száz évvel későbbi király, II. Endre vagy IV. Béla oklevele. Előtte nincs hozzá hasonló, utána is, II. Béla, II. Géza, III. István oklevelei között nincs egy is, mely fejlettségre, megállapodottságra nézve ezt elérné.

De nemcsak a kifejlődött oklevél-stílus, hanem az oklevél neve tekintetében is nevezetes emlék. Az ugyanis a *legelső* átírás, mely az átírt oklevelet az átíró oklevél *szövegébe ékelve* foglalja magában. Tudvalévólag hazai diplomatikánkban az átírára a legrégebb példa Kálmán király idejéből, 1109-ből való. Az átírás formája azonban itt egészen más. Az átírt és átíró (megerősítő) szöveg egymástól külön áll; sőt egymástól tetemes hézag választja el a kettőt. A hozzá korra legközelebb eső 1124. évi átírás formája egyszerre a XIII. századi gyakorlatra emlékeztet.

A legelső ismert átírások történetének vizsgálata arra tanít, hogy átírás, a szövegnek egész terjedelmében való megerősítése csak akkor történt, ha az átírandó oklevélnek valami baja esett. Kálmán király 1109. évi átírása mindjárt bekezdő soraiban bőven indokolja a renovatio szükséges voltát. Géza alapítólevele pedig Knauz szerint eredetijében megvolt még 1505-ben is. Szükség tehát nem forgott fönn II. István idejében, hogy miként a veszprémvölgyi oklevelet 1109-ben, átírás útján mentse meg Géza 1075. évi alapítólevelét az enyészettől; teljes szövegének átírására sem volt szükség, mert a barsi comes és az apát közti pörben — mely az átírás alkalmául szolgált — az apátságnak összes jogai nem voltak megtámadva. Elég lett volna a megtámadott jogokra vonatkozó részeket átírni, a mint ez hasonló esetekben szokásos volt és nem fáradni a terjedelmes oklevél

egész szövegének lemásolásával és megerősítésével, a mit — és ez jellemző — a királytól sem a pörben eljáró esztergomi érsek, sem pedig a sz.-benedeki apát nem kért. Kétségtelenül van abban valami célzatosság, hogy az átírás egy pör alkalmából történik. A sz.-benedeki apátoknak a középkor folyamán sok viszálya volt a barsi főispánokkal, legsűrűbben IV. László idejében. Ily perlekedés könnyen adhatott alkalmat hasonló célzattal bíró királyi megerősítés létrejöttére.

XII. századi királyi átírás minálunk a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Az 1109-iki, bőven megokolt és egészen más formában tartott átírásra sorrendben II. Istváné következik. Honnan van azonban, hogy II. Géza, kinek kancelláriája szervezet és megállapodottság tekintetében messze fölülmúlja II. Istvánét, a hozzá legközelebb álló átiratban, a pécsváradi apátság részére szólóban, szakít az 1124. évi fejlett formával és egész primitív módon adja elő az átírás okát és eredményét? Pedig az átírás harmincnégy esztendővel később, 1158-ban történik; ez alatt a kancellária és az oklevél stílusa sokat fejlődött. II. Géza átírása után ismét hosszú idő telik el, míg királyi átírásra akadunk; III. Bélának 1190. évi nevezetes oklevelét, mely a pécsi püspökség régi okleveleit foglalja magában, teljes hitelűnek nem fogadhatván el, bezártuk XII. századi ismeretes királyi átirataink sorát.

Igaz, hogy e korai időben is beállott elégszer a szükség, hogy korábbi adományokat, kiváltságokat királyilag erősítsenek meg. De ez nem történik transsumptum, szószerinti átírás, hanem conscriptio, felsorolás vagy csak egyszerű felemlítés által. II. Béla idejéből pedig kétségtelenül látjuk, hogy a király egy magánadományról szóló oklevelet megerősítvén, a helyett hogy azt szó szerint átírná, átszövegezve beilleszti a maga oklevelébe. Mind-ezen példák vizsgálata egyre jobban meggyőz arról, hogy oly alakban és oly szerkezettel, a hogy II. István írja át a sz.-benedeki apátság alapítólevelét, nálunk csak a XIII. században irtak át okleveleket.

Láttuk az eddigiekből, hogy az 1124. évi oklevél, mely a fejlett, megállapodott oklevél-stílusra, az átírás módjára nézve diplomatikánkban a legelső példa, éppenséggel nem felel meg a kor viszonyainak. Van még ezenkívül benne oly anachronizmus, melyet megfejtetni semmi módon sem tudunk. És ez a király czíme, melyen az oklevél fölött folytatott vita hallgatagon átsiklott.

«*Hungarie, Dalmatie, Croatie, Gallicie, Bulgarieque* rex»-nek czímezi magát a király. II. István történetében egyetlen oly esemény sem fordult elő, mely igazoltta tenné, hogy a király

atyjától örökölt czimeit Galiciával és Bulgáriával szaporítsa; e területeken viselt hadjáratai inkább kaland-számba mennek.

Nem kell azt hinni, hogy az Árpád-házi királyok, legalább a XII. században könnyen, minden igaz ok nélkül bővítették czimeiket egy-egy királyság nevével; vagy ha tették is, mint pl. Rámával, meg is maradtak mellette, többé nem hagyták el. A királyi czimek bővülésére az oklevelek adják a legkitűnőbb útmutatást; bennök elsőrangú bizonyítékot birunk a hitelesség megítélésére, és tanulmányozásuk arra vezet, hogy lehetett a királyi kancellária következetlen, ingadozó sok mindenben, de a királyi czimek használatában következetes volt; inkább kevesebbet adott meg a királynak, de többet soha.

A czimbővüléseknek igazi kora a XIII. század. Ekkor merülnek föl a király czimében legelőször azok az országnevek, melyeket II. István oklevele már 1124-ben el akar hitetni velünk. De még e két új név felmerültét is félszázadnál hosszabb idő választja el. II. Endre 1206-ban csatolja az öt királyság (Hungaria, Dalmatia, Croatia, Rama, Servia) czíméhez *Galliciát* és *Iodomériát*; a kettő mindig együtt jár; a hol egyik-másik külön fordul elő, bizonyosra vehetjük, hogy szövegrontással van dolgunk. A XIII. század folyamán még kétszer bővült a királyi czím. IV. Béla 1235-ben *Cumania*, V. István 1270-ben *Bulgaria* királya czímét vette föl; és ezzel hosszú időre állandóvá lesz a magyar király czíme; a mi bővülés az Anjouk alatt jó hozzá, azok a királyi családok és nem a magyar királyt illető czimek. Az az egy-két — merjük mondani — vagy hamisítás vagy hibás olvasás által keletkezett kivétel és eltérés, melyet kivált Bulgáriának 1270. év előtti megnevezése okoz, nem döntheti meg a szabályt, melyet száz meg száz oklevél gyakorlata igazol.

Az elmondottak bőven igazolják állításunkat, hogy az 1124. évi oklevél czímei egyenesen lehetetlenek. Hozzávetve azt, a mit az oklevél szerkezetéről, stílusáról, az átírás módjáról mondtunk: következtetésünk csak egy lehet, hogy t. i. az oklevél legalább százötven esztendővel későbbi annál az évnél, melyet keltétül olvasunk.

Az eredeti hiájában fontos az átíró oklevél hitelessége is; bár diplomatikai szempontból a hiteles átírás daczára az átírt oklevél hitelessége külön bizonyításra szorúl. Egyszerű átolvasásra nem találunk okot kételkedésre; van azonban egy-két körülmény, mely gondolkodóba ejt.

Feltűnő egy tollhiba, melylyel benne találkozunk. Végén a kancellárt ekkép említi: «Datum per manus magistri Ugrini et aule regie cancellarii». Ugyanez a tollhiba II. Endrének csak egyetlenegy, szintén a sz.-benedeki apátság részére szóló, ugyanazon 1217. évről datált oklevelében fordul elő. Ez az oklevél

is nevezetes, mondhatni példátlan kiváltságot ad az apátságnak. Mindazoknak, legyenek bár szászok, magyarok vagy *tótok*, kik az apátság földjein megtelepednek, oly kiváltságokban legyen részök, a milyeneket *Pest, Sz.-Fejérvár és Buda* polgárai élveznek; azzal a különbséggel, hogy ne a királynak, hanem az apátnak adózzanak.

De van még más feltűnő egyezés is a két fontos oklevél között. És ez a végén olvasható főpapi és országnagyi névsor. A nevek kivétel nélkül megfelelnek a kornak; egyikök ellen sem tehetünk kifogást. De a sorrend II. Endre 1217. évi összes okleveleiben más; a püspökök és főurak a garam-sz.-benedeki két oklevélben szóról-szóra oly sorban követik egymást, minőt az ugyanazon évi nagyszámú oklevelek egyikében sem látunk. Kétségtelenül egyszerre szerkesztették, egymásból másolták a kettőt, leírva híven még a másutt elő nem forduló tollhibát is. Ez a rokonság a két sz.-benedeki oklevél közt, és kivált az egyiknek, a melyik II. István oklevelét írja át, mindjárt a bekezdésben nyilvánuló eltérése II. Endre többi okleveleitől, méltán kelthet kételyt az apátság legfontosabb két oklevelének megbízhatósága iránt

Nem vonjuk kétségbe azt, hogy II. István csakugyan adhatott oklevelet a sz.-benedeki apátságnak, sőt az is valószínű, hogy 1124-iki okleveléhez egykorú hiteles emlék szolgált mintául, mert a benne előforduló főpapok és főurak nevei megfelelnek a kornak; de a reánk jutott szöveg «fides diplomatica»-ját az elmondott belső okoknál fogva nem ismerhetjük el.

Diplomatikánkra örökös veszteség, hogy II. István idejéből csak ily kevés oklevélszöveg jutott korunkra; pedig számos adományáról, intézkedéséről van tudomásunk. Így például Furko 1146-iki végrendeletében olvassuk, hogy wammai birtokát részben II. István adományából bírta. A csatári apátság alapításáról szóló oklevélből tudjuk, hogy egy zágrábmegyei birtokot Márton comesnek adományozott. A bakonybéli apátság néhány szolgáját, kiket a királyi udvarnoknépek szolgálattételére akartak kényszeríteni — miként ez a tihanyiakkal is történt — bírói ítélet alapján visszaadatja, stb. Alig hiszszük azonban, — ha ez elveszett oklevelek valamikor előkerülnének — hogy megdőntenék azon nézetet, melyre a II. Istvankorabeli eredeti oklevelek és hitelesekül elfogadható szövegek vizsgálata vezetett.

Értelmiségünk és a magyarság.

(Kivonat *Jekelfalussy József* r. t. április 16-án felolvasott székfoglaló értekezéséből.)

A nagy népszámlálási munkát keretében, daczára tágra szabott terjedelmének, a begyűlt ősanyagból kivonható tanulságok korántsem voltak kimeríthetők. Szűkebb körű, a részletekbe menő munkálatoknak maradt fentartva az ősanyag újabb és újabb kombinációk szerint való tüzetes kihasználása. Ily külön munkát a hazai értelmiségi osztály egyéni számlálólapjainak részletes feldolgozása, mely eddig teljesen ismeretlen oldalról világítja meg népességünknek ezen nemzeti, kulturális és politikai szempontból legfontosabb rétegét.

Régebbi felvételeinkkel szemben, melyek csupán a főbb értelmiségi csoportok létszámára vonatkozólag szolgáltatott adatokat, jelen munkát kiterjed mindazon fontosabb életviszonyokra, melyek a népszámlálás alkalmából egyáltalán tudakoltattak — oly részletességgel, hogy a nyert eredmények alapján hazai értelmiségünk részletes, monographiaszerű képét alkothatjuk meg. A munkát legközvetlenebb érdekű részét azonban értelmiségünk nemzetiségi és nyelvi viszonyai képezik; jelen értekezés tárgya e viszonyoknak főbb vonásokban való ecsetelése.

Előre kell azonban bocsátani néhány jellemző szót a felvétel körére vonatkozólag. Az értelmiség kereset alá ugyanis csupán a régebben «artes liberales» néven nevezett vagy azokkal rokon foglalkozások soroztattak, ellenben az őstermelés, ipar és forgalom körében működő értelmiség — a foglalkozási statisztika természete szerint — az egyes gazdasági ágakhoz soroztatván, itt teljesen mellőzve lett.

Ez értelemben az 1890-iki népszámlálás a magyar birodalomban az értelmiségi keresetek számát kilencz főcsoportban 128,663-mal, a magyar anyaországra nézve — s az alábbi fejtegetésekben, a magyar államnyelv és kultura határa csak a Drávaig terjedvén, csupán ez államrészre leszünk tekintettel — 116,462-vel állapította meg.

116,462 egyén közül 81,628 vallotta magát magyar anyanyelvűnek, németnek 14,576, oláhnak 10,018, tótnak 4904, szerbnek 2105, ruthénnek 1034, horvátnak 422, egyébnek (külföldinek) 1775. Ha már most az egyes nemzetiségeknek az értel-

miségben való részesülését az összes népességben elfoglalt arányszámaival hasonlítjuk össze, csakis a magyaroknál találunk kedvezőbb eredményt: ezek ugyanis az összes népességben csak 48·61, az értelmiségben ellenben 70·09 %-kal szerepelnek. Legközelebb állnak hozzájuk a németajkúak, kik az összes népességben 13·14 %-ot tesznek, de az értelmiségben is 12·52 %-kal fordulnak elő. A többi nemzetiségek az értelmiségben mind sokkal gyengébben vannak képviselve: a tótok az összes népességben 12·53, az értelmiségben 4·21 %-kal, az oláhok az összes népességben 17·11, az értelmiségben 8·60, a ruthének 2·51—0·89, a horvátok 1·21—0·36, a szerbek pedig 3·27 %- ellenében 1·81 %-kal szerepelnek.

Ez adatok természetesen korántsem mutatják azt, hogy hazánk különféle nemzetiségei közül, melyek mily arányban szolgálják az értelmiséget, mert kétségtelen, hogy épen az értelmiség nagy beolvasztó erőt gyakorol a magyarság javára. Áll ez különösen a német nemzetiségre, áll kisebb mértékben a többi nemzetiségre is, de köztapasztalat szerint legkevésbé mondható az oláhokról. E köztapasztalat mellett jellemző számszerű tanúságot szolgáltat a következő kombináció.

Ha felteszszük ugyanis azt, hogy az egyes nemzetiségek tagjai ép oly arányban lépnek az értelmiségi pályára, mint a mily arányban az általános műveltség alapja, az írni-olvasni tudás a nemzetiségek között el van terjedve, a különbözet a kétféle arányszámok között mutatja azt, hogy mily fokú az értelmiség beolvasztó ereje a magyarság javára. E különbözetekek szerint a magyar anyanyelvűeken kívül az oláhoknál, a ruthének-nél és az «egyéb» nyelvűeknél tapasztalható az értelmiségben magasabb arány, mint az írni-olvasni tudásban. A két utóbbinál egyéb körülmények szolgálhatnak magyarázatul, nem úgy az oláhoknál, ott e magasabb arány kétségbevonhatlan jelöl szolgál annak, mily makacsul őrzi meg e nemzetiség faji különállását a magyar társadalmi és kulturhatások ellen.

Ugyancsak mint sajnos tényt kell konstatálni, hogy a hazai értelmiségből közel 10,000, az összes számnak több mint 8 %-a még csak nem is beszél magyarul, ha pedig az idegen ajkúakat külön vesszszük, azok 72 %-a beszél s 28 %-a nem beszél az állami nyelvet. Első tekintetre meglepő tünemény, hogy e tekintetben a németek rosszabb arányt (70 %) mutatnak, mint akár a szerbek (82 %), akár az oláhok (76 %), de e jelenséget épen a német elemnek gyorsabb teljes assimilatioja magyarázza.

Az értelmiségnél ugyanazt a tüneményt látjuk, mint az összes népességnél, hogy t. i. a városokban sokkal erősebb a magyarság, mint a vidéken. A kis- és nagyközségekben csak

63·66 %^o vallotta magát magyar anyanyelvűnek, a rendezett tanácsú városokban már 75·52, a szab. kir. városokban 76·20, Budapesten pedig 82·38 %^o. A német elem a rendezett tanácsú városok értelmiségében foglal el legnagyobb tért (15·10 %^o-ot) s közel annyit a szab. kir. városokban. A horvátok és főleg a szerbek kivételével, kik épen a szab. kir. városok értelmiségében szerepelnek legerősebben, a többi nemzetiségek, nevezetesen az oláhok, tótok és ruthének arányszáma hasonlíthatatlanul legnagyobb a kis- és nagyközségekben s fokozatosan fogy, a mint a városok magasabb kategóriáiba lépünk.

Kiválóan fontos azonban, hogy az összes értelmiségen belül az egyes kereseti ágakban miképen vannak képviselve a különféle nemzetiségek, és itt igen nagy különbségre akadunk. Legmagyarabb a törvényhozás, igazságszolgáltatás, közigazgatás, az irodalom és művészet, végre a tudományos és egyéb közérdekű társulatok és intézetek csoportja, ezekben a magyar anyanyelvűek arányszáma 93 és 79 %^o között változik, a közegészségügyi szolgálatban 68, a tanügyben 64 %^o-ra száll le, míg az egyházi szolgálatban csak 52·24 %^o-ot foglal el. alig többet mint az általános népességben. Ime ez a néhány adat mily világosan mutat rá nemzeti-ségi bajainknak legfőbb forrására, nemzeti megszilárdulásunk legnagyobb akadályára. Nemzeti egységünk munkája azért halad oly lassan előre, mert épen a legfontosabb, a nép érületének és gondolkodásának irányítására hivatott tényezők körében leggyengébb a magyarság.

Helyén valónak látszik itt tüzetesen foglalkozni azokkal az értelmiségi foglalkozásokkal, melyek a nép nagy tömegének értelmi vezetése tekintetében a legközvetlenebb hatást gyakorolják, minők a községi és körjegyzők, a néptanítók és a lelkészek.

A községi és körjegyzők közül 77·73 %^o vallotta magát magyarnak, 10·75 oláhnak, 6·12 németnek, 2·70 tótnak és 2·16 szerbnek. Különösen feltűnő az oláhok nagy részesedése, kik a községi és körjegyzők között csaknem kétszer oly magas arányban vannak képviselve, mint a mekkora általános műveltségüknek megfelelően. Összesen 10 oly vármegye van, hol a községi és körjegyzők között a magyar ajkúak 50 %^o-ra sem rúgnak s ezek közül csak 2 esik a Tiszától nyugatra, 8 ellenben hazánknak délkeleti és keleti részében fekszik, nevezetesen Erdélyben. Örvendetes tény azonban, hogy a 4298-ra rugó létszámból mindössze csak 17 nem bírja az államnyelvet. Mennyivel jobb ez az állapot, mint a minőt a tanítóknál és lelkészeknél látunk, kik közül 1200, illetőleg 1243 még csak nem is beszél magyarul.

Sajnálattal kell konstatálnunk, hogy valamennyi értelmiségi foglalkozás közül épen a lelkészek sorában van leggyengébben képviselve a magyar elem, összes számuknak csakis fele vallotta

magát magyarnak. Legrosszabbak a viszonyok a gör. keleti és a gör. kath. egyházakban, az előbbiben 0·27, a másodikban 17·78 % vallotta magát magyarnak, ellenben 85·65 s illetve 70·79 % oláhnak, 13·94 % és 10·47 % szerbnek s illetve ruthénnek. Sajnos, hogy a gör. kel. egyház kebelén belül számszerűen nem konstátálható az a különbség, mely a ruthén és az oláh papság között magyarság tekintetében tényleg fenforog. Igen jellemző azonban már az a különbség is, mely a két rendbeli papság között a magyar nyelv tudása tekintetében mutatkozik, az előzőknek ugyanis alig 2 % -a nem beszélt magyarul, az utóbbiaknak ellenben 19 % -a. A görög keletieknél természetesen még nagyobb a magyarul nem tudó lelkészek aránya, ezeknek egy harmada, számszerint 719, nem beszéli állami nyelvünket.

Nem mondhatók valami kedvezőknek a nemzetiségi viszonyok az ágostai hitű lelkészeknél sem, közülök csak 40·46 % magyar nyelvű, 42·77 % ellenben német, 16·77 % tót; a németek közül pedig 35·21 % — számszerint 150 — nem is beszélt magyarul, kik csaknem valamennyien az erdélyi részekből valók. Hasonlók a viszonyok a zsidó hitűeknél, a zsidó rabbik között ugyanis 60·26 % magyar ajkú mellett 38·24 % német és 1·30 % tót volt s a német ajkúakból 35·60 % egyáltalán nem tudott magyarul.

Az unitárius lelkészek (104) egytől-egyig magyarok s az 1983 református lelkész között is csak 6 idegen ajkú akadt, de sajnos, a róm. kath. egyház távolról sem oly magyar, mint óhajtanók. A róm. kath. lelkészek közül 765, az összes számnak egy negyedrésze nem tartja magát magyarnak, közel 9 % német, több mint 12 % -a pedig tót.

De ezek csak országos eredmények, még sokkal kedvezőlenebb állapotokat találunk vármegyénként. A 63 vármegye közül 25-ben a magyar ajkúak felét sem teszik az összes lelkészeknek, a legtöbb ilyen vármegye, összesen 11, van Erdélyben, 6 a Duna balpartján, 2—2 a Tisza jobb és bal partján, 4 pedig a Tisza-Maros szögében. Vannak azonban oly vármegyék is, hol a lelkészek közül egy rengeteg szám még csak nem is beszél magyarul, így Krassó-Szörényben (204), Szebenmegyében (153), Hunyadban (141), Nagyküküllőben (150).

A legnagyobb fontosságot azonban kétségtől a néptanítók viszonyainak kell tulajdonítanunk, kiknek kezébe van letéve a legszélesebb körben a fiatal nemzedék szívének, lelkének képezése. Már maga az a tény, hogy még mindig 6 % -a akad néptanítóinknak — a 20,533 közül 1200 — a mely nem is beszél magyarul, eléggé mutatja, mily távol állunk még népoktatásunk nemzetivé tételétől.

Tekintve pedig az anyanyelvet a magyarok után (60·69 %)

mindjárt az oláhok következnek 14·30 %₀-kal, itt is rendkívül meghaladva a (5·42 %₀-os) arányt, melyet az írni-olvasni tudó népességben elfoglalnak. Az összes néptanítók között a német anyanyelvűek 12·13 %₀-kal, a tótok 7·81, a ruthének 2·11, a szerbek 2·08 %₀-kal szerepelnek.

Igen nagyok azonban a különbségek a hitfelekezeteken belül. Az unitárius vallású néptanítók kivétel nélkül, a reformátusok csaknem kivétel nélkül magyar anyanyelvűek. Erős többséget képeznek a magyarajkúak a római katolikus néptanítók közt, valamint a zsidóknál is, 72·94, illetve 68·61 %₀-kal. Jellemző azonban, hogy míg az összes népességben a zsidó hitfelekezetben több mint 6 %₀-kal magasabb a magyarság arányszáma, mint a katolikus egyház hívei között, addig a néptanítók közt 4 %₀-kal gyengébb, a mi arra mutat, hogy a zsidó népoktatás ügye nem nyugszik eléggé nemzeti alapon. Még rosszabbul áll a magyarság a többi egyházak néptanítói között. Az ágostai hitű néptanítók közül csak 41·63 %₀ vallotta magát magyarnak, 38·03 %₀ ellenben németnek, 20·16 %₀ pedig tótnak; a görög katolikusok közül 20·10 %₀ magyarnak, azaz kétszer nagyobb arányban, mint az összes népességben, 57·77 %₀ oláhnak, 19·14 %₀ ruthénnek; végre a görög keletiek közül magyarnak csupán 0·33 — a 2107 keleti hitű tanító közül mindössze 9, oly kicsiny szám, mely még a csekélyszámú óhitű magyarság szükségleteinek sem felelhet meg, — oláhnak ellenben 80·03, szerbnek 19·42 %₀.

A mi a tanítók magyar nyelvismeretét illeti, ott általában ugyanazt az irányt látjuk, mint az anyanyelvénél. A református és unitárius vallású néptanítók között nincs egyetlen egy sem, a ki magyarul ne beszélne, a római katolikus tanítóknak is csak 2·19 %₀-a nem beszél magyarul, az ágostai hitűeknek azonban már 7·43, a zsidóknak 9·69, a gör. katolikusoknak 10·40, a gör. keletieknek pedig 21·36 %₀-a. Sokkal kedvezőtlenebbek azonban a viszonyok az idegen ajkú néptanítók körén belül. Legrosszabb az arány a németajkú zsidó tanítóknál, kiknek 30·12 %₀-a, vagyis egy harmada nem beszéli nyelvünket, azután következnek a görög keleti oláh és görög keleti szerb tanítók, 21·95, illetve 19·32 %₀ magyarul nem tudóval. A gör. kath. oláhok között kedvezőbb a magyar nyelv tudása, azoknak csak 14·16 %₀-a nem tud magyarul, de itt is élesen kidomborodik a ruthének előnye, kik között csak 8·94 a magyarul nem beszélő. Az ágostaiaknál a tót ajkúak között kedvezőbb a magyar nyelv elterjedése, mint a német ajkúak között, amazoknál 7·89, az utóbbiaknál pedig 15·25 nem tud magyarul, szám szerint 124, melyből 117 az erdélyi részekre esik, hol a szász nemzetiségű ág. hitfelekezetű néptanítóknak 22·81 %₀-a nem beszéli nyelvünket.

Nem kevésbé tanulságosak a néptanítók nemzetiségi viszo-

nyai vármegyék szerint. A 63 vármegye között 27-et találunk, hol a magyarajkúak felét sem teszik a néptanítóknak. Különösen kedvezőtlenek az állapotok a Maros-Tisza szögében és Erdélyben, az előbbiben csak az egy Csanádban, az utóbbiban csak a négy székely megyében képeznek abszolút többséget a magyarajkú néptanítók. A magyarul nem is tudó tanítókat tekintve pedig 15 vármegyében az összes tanítóknak több mint 10 % -a egyáltalán nem beszél magyarul.

Ezek volnának a főbb jellemző adatok. Kétségtelen, hogy teljes mértékben akkor volnának ezek tanulságosak, ha hasonló felvételek a múltban is történtek volna, mert csak az összehasonlításból ítélnénk meg a viszonyok alakulásának irányzatát: magasabbá vált-e az idők folytán a magyarság, avagy ellenkezőleg, megcsökkent-e az értelmiséggel szemben nemzetünk assimiláló ereje. Nagyon fontos kérdés ez, mert a nép nagy és magában mozdulatlan tömegének mozgató erejét az értelmiség teszi, az dob beléje vágynyakat, eszméket, az szabja meg az irányt, melyen haladjon. Hogy hazánk népességének az államalkotó magyar faj felét sem teszi, kétségkívül baj, de nem végzetes szerencsétlenség, a látum az volna, ha a hazai értelmiségben vesztene el túlnyomóságát a magyarság.

Nagy és megkapó küzdelem foly szemünk előtt. A magyar kultúra és folyvást erősödő nemzeti szellem harcra kelt az ok-talanul felkeltett faji gyűlölettel és elfogultsággal. Békés küzdelemmel, mely nem sebez, hanem gyógyít, nem foszt ki, hanem gazdagít, igyekszik megteremteni a haza összes népeinek javára a nemzeti egységet és összetartozás érzetét. Ebben a küzdelemben nagy szerepe van a magyar tudománynak és irodalomnak is és nem szabad felednünk, hogy az az apostoli küldetés, melyet a múlt század vége óta a magyar írók oly hiven és dicsőn betöltöttek, még mindig nem járt le s úgy a mai, mint a jövő nemzedékeknek szent kötelessége lesz.

A Schuller-féle légszivattyú hatásfoka.

(Kivonat Kiss Károly február 19-én előterjesztett dolgozatából.)

A Schuller-féle önműködő légszivattyúra vonatkozó több évi tapasztalatom s a külföld hízeltő szakvéleménye e szivattyú hasznavehetőségéről arra indítottak, hogy ezen eléggé meg nem becsülhető, kényelmes és nagy pontossággal működő eszköz hatásfokát meghatározzam.

Vizsgálataim a következő két kérdésre vonatkoztak :

a) *Adott körülmények között mennyi idő alatt bír a Schuller-féle szivattyú ismert térfogatú s száraz levegővel tett üvegedényt ugyancsak ismeretes ritkítási fokig kiüríteni?*

b) *hol esik határa a ritkításnak, hol a határ, a melyet e szivattyúval el lehet érni?*

A kiszivattyúzott és a szivattyú higanyával érintkezésben állott levegő, phosphor-pentoxyd és chlorcalcium által, teljesen meg volt szárítva ; az üvegrészek több ízben kihevítették, hogy felületükről a vízpárák teljesen elűzessenek.

A nyomás pontos megméréseire magát a Schuller-féle szivattyú testét, kis módosítással és ismeretes térfogatának tekintetbevételével, úgy alakítottam át, hogy azáltal a szivattyú külsejében jórészt semmi sem változott, de értéke emelkedett.

A manométer, a melyet ilyformán szerkesztettem, a szivattyúban levő ritka levegő nyomását 1 milliméter higanyoszlop nyomásának tizezred részéig még egy milliméter nagyságban mutatja.

Az elv, a melyen e manométer szerkesztése alapszik, azonos azzal, a melyet először *Arago* és 1832-ben *Kupfer* is alkalmazott és a mely szerint *Mc.Leod** az ő ismeretes manométereit szerkesztette. Hasonló mérések útján határozták meg *Bessel*, *Hagen* és mások több másféle szivattyúk működési képességét is.

A szivattyún három manométer van, és pedig egy közönséges kurta manométer, milliméter osztályzattal és erősen kiforralt higanynyal ; a második és harmadik a *Mc. Leod*-féle eljárás szerint szerkesztve, egy-ezred és egy-tizezred, illetőleg egy-százezred millimeter nyomások méréseire.

* Phil. Mag. 4. XLVIII. p. 110. 1874.

E manométerek lényege abban áll, hogy velük ismert térfogatú és nagyritkítású levegő ugyancsak ismert, de sokkal kisebb térfogatra szoríttatik össze, mikor is a vele közlekedő csőben a nyomás annyszor nagyobbnak mutatkozik, a hányszorosán a térfogata összeszoríttatott.

E vizsgálatok alatt tapasztalt ritkítási határokat kifejező értékek természetesen csak partialis nyomások, vagyis csak a szivattyúban bent levő levegő nyomásának minimumjai, míg a szivattyú minden részét betöltő higany gőznyomása e meghatározásoknál nincs tekintetbe véve:

Kísérleteimben összesen négy sorozatban figyeltem meg a nyomás-csökkenéseket és a szivattyúzás számait.

Két esetben Geissler-cső alkotta a ritkítandó tér egy részét. Ezekben a platina-elektrodok 0.5 mm.-re voltak egymástól beforrasztva és a ritkítás legkülönbélebb phasisaiban 7 cm. szikra távolságú Rhumkorff-géppel vizsgáltattak meg.

Az I. számú szivattyúnál, 57 szívás után, 0,00015 milliméter volt minimalis partialis nyomása a bent levő száraz levegőnek.

A II. számú szivattyúnál pedig, 71 szívás után, 0,00003 milliméter.

Így az I. számú szivattyú ritkítási határa egy-ötmmilliomod atmosphaera (kerekszámban); a II. számú szivattyú ritkítási határa pedig egy-huszonötmmilliomod atmosphaera.

A szivattyú szabályozója felszabadít bennünket, hogy működése közben — még ha napokig tart is — mellette legyünk. Záró részei teljesen zsírmentesek, úgy hogy spectrál vizsgálatoknál szénhydrogén-spectrumokat vele nem kapunk.

Lassú, több napig tartó lejárások közben rendkívül kényelmes és gyorsan dolgozik.

A három manométer alkalmassá teszi az eszközt, hogy a legkényesebb spectrál kísérleteknél, destillatióknál, vagy Crookes-féle tűnemények előállításánál is a nyomásokat pontosan észlelhessük, vagy hogy egy ugyanazon nyomást vele bármikor előállíthassunk.

Ujabb adatok a Balaton mikrofaunájához

(Kivonat *Daday Jenő* l. t. február 19-én benyújtott dolgozatából.)

Pár év előtt *Lóczy Lajos*, a m. Földrajzi Társaság akkori elnöke, a Balaton teljes, tudományos monographiájának megíratását tűzte ki feladatául, a melynek megvalósítása végett hazánk több szakemberét kérte fel a közreműködésre. Annak alapján, hogy én egy korábbi alkalommal s nevezetesen 1884-ben már foglalkoztam a Balaton mikrofaunájának tanulmányozásával s akkori eredményeimet, «Adatok a Balaton faunájának ismeretéhez» czímen, a M. Tud. Akadémia elé is terjesztettem, engemet szólított fel a Balaton állatvilágának minden irányú további tanulmányozására. E megtisztelő feladatra, minthogy éppen említett rövid közleményemen kívül, a Balaton faunáját illetőleg, még csak *Richard J.*-nek egy kis, kizárólag az Entomostracákat tárgyaló dolgozata jelent meg, készséggel vállalkoztam és munkálkodásomat 1891. nyarán tényleg meg is kezdtem.

Tisztában lévén azzal, hogy tanulmányaimnak nem lehet, sőt nem is szabad csupán a fajok összegyűjtésére, az esetleg található újaknak leírására szorítkoznia, oly munkatervet állapítottam meg, a mely felölelte a Balaton állatvilágának lehetőleg összes észlelhető életjelenségeit. E tervezetem megvalósítása azonban, a vizsgálatok természeténél fogva, két föltételtől függött: az elegendő időtől és az anyagi támogatástól. Az első azonban a Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól s illetőleg a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságától nem nyerhetvén meg, nem használhattam föl a M. Tud. Akadémiától e célra felajánlott anyagi támogatást sem, s így magától érthetőleg le is kellett mondanom tervezetem megvalósításáról is.

A mult 1893. évben a balatoni állatvilág tanulmányozásának 1892-ben a jelzett okok miatt megakadt menete új fordulatot vett, a mennyiben *Entz Géza* r. t. elnöklete alatt bizottság alakult, a melynek tagjai a Balaton állatvilágának tanulmányozását maguk közt megosztották. E bizottságnak én is tagja lévén, a megosztás szerint a mikrofaunából a *Nematodák*, *Rotatoriák* és *Entomostracák* nekem juttottak. Ide vonatkozó vizsgálataim vég-eredményéről, előzetesen, e sorokban számolok be.

Meg kell jegyeznem, hogy a vizsgálataimban felhasznált anyagot nemcsak magam gyűjtöttem 1891. és 1893. évi kirán-

dulásaim alkalmával, hanem gyűjtötték azt *Lóczy Lajos*, *Vámgel Jenő* és *Francé Rezső* urak, s különösen az utóbbi, ki 1893 folyamán több ízben s nem egyszer húzamosabb ideig tartózkodott a Balaton mellett.

A *Nematodák* közül összesen 36 szabadon élő fajt sikerült megfigyelnem. Oly tekintélyes szám ez, a minőt ez idő szerint nem mutathat fel a földgömb egyetlen édes álló vize sem. E szám jelentőségét különben kellőleg bizonyíthatom azzal is, ha megemlítem e helyen azt a körülményt, hogy a plőni többől az ottani biológiai állomás, két évi működése után, csupán három *Nematodát* bírt följegyezni.

A felsorolt fajok között van 14 új, 2 új varietás, míg a többiek részint édes vízből (13), részint nedves talajból (8) már korábban is ismeretesek voltak.

A *Rotatoriák* közül összesen 29 fajt figyeltem meg, tehát 16-tal többet, mint a mennyit 1884. évi kutatásaim alapján jegyeztem fel. A fajok között találunk úgynevezett ubiquistákat, vagyis olyanokat, a melyek a Balaton minden pontján egyaránt és egyenlő tömegben tenyésznek, s találunk olyanokat, a melyek csupán a nyílt tükroőn érzik magukat igazán otthon s itt tenyésznek nagyobb tömegekben. Az előbbieknek száma 21, az utóbbiaké ellenben csupán 8.

Az *Entomostracák* közül összesen 54 fajt jegyezhetek fel, melyek között 32 fajt már a magam és *Richard J.* 1884. és 1891. évi vizsgálatai után ismertünk, míg újabb kutatásaim eredménye 22 faj, vagyis ennyivel ismerünk többet manapság a Balatonból, mint csak két-három év előtt is. E feltűnő gyarapodásnak egyik legfőbb oka, eltekintve az 5 új fajtól, mindenekelőtt abban keresendő, hogy a korábbi vizsgálatok közben sem én, sem pedig *Richard J.* nem vettük figyelembe az *Ostracodákat*, a melyek tetemesen növelik az újabban talált fajok számát, minthogy ezeknek majdnem felét teszik, azaz 22-ből 9-et.

A Balatonból feljegyzett *Crustacea*-fajok között az életmód, különösen pedig a tartózkodás szerint több csoportot különböztethetünk meg. Nevezetesen van 34 olyan, a mely a partokon, a hinár között s a partoktól kisebb-nagyobb távolságban elterülő hinárszigeteken tenyészik, van 11 olyan, a mely a tó nyílt tükroőn otthonos s illetőleg itt tartózkodik tömegesen, és végre van 6 olyan, a mely a tó fenéket lakja.

A *Crustaceák* névjegyzékének kiegészítése végett az *Entomostracák* mellé fel kell vennünk az *Asellus aquaticus* L., *Gammarus pulex* L. és *Astacus leptodactylus* Esch. fajokat is, a melyek a Balaton vizét, különösen partjait s a hinárszigeteket szintén népesítik.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ június 15-iki számában Hampel két őskori bronzleletet ismertet Biharmegyéből. Ezek egyike a pusztá-bodolyói, a másik a krajnikfalvai bronzlelet; bennök leginkább sarlók, tokos vésők és karpereczek fordultak elő. — Dr. T e r g i n a G y u l a «A horgosi ásátásokról» tesz jelentést. A tavaly és az idén itt napfényre került tárgyak népvándorláskori leleteink sorát nemcsak számban gazdagítják, de értékben is emelik. Kétségtelenné teszik ezek egyszersmind azt is, hogy az alföldnek ez a része is a magyarok betelepése idején, fel egészen Pusztaszerig s azon túl Alpár mezejéig, hol a vezérek korabeli emlékeknek mindenütt nyoma akad, őseink kedvelt tartózkodási helye volt, mert ezen a vidéken találták meg mindazokat a feltételeket, melyeket egy lovas és nomád nép megélhetése megkövetel. A feltárt sírokból főképen ruha- és fegyverrészletek kerültek elő, melyeket értekező részletesen leír. — K á r á s z L e ó «A hódmezővásárhelyi tarjánvégi sírmező» leleteit írja le. E leletekben szíjvégek, pitykék, kapcsok és karikák találtattak. — J a k a b E l e k a «Budvári és budvárkörnyéki leleteket» ismerteti. A Székely-Udvarhely határában levő Budvár ma már csak rom, hol különösen római régiségek szoktak felszínre kerülni; ezeket írja le az értekező. — S i m o n I s t v á n «A bihar-udvari árpádkori temető» újabb leleteit mutatja be. Itt számos sírt ástak fel s ezekben különféle ékszerek, kiváltképen gyűrűk találtattak. — Dr. W e k e r l e L á s z l ó polemikus cikkében Árpád sírjának helye tárgyában szólal fel s Anonymus e részbeli tudósítását méltatja. — H u s z k a J ó z s e f ismerteti ezután «A Rubigall-féle ajtót a zólyom-lipcsei várban.» E műemlék 1573-ból való, s a pilasterén levő díszítések legrégibb tanúságai a székely faépítészetben maig élő nemzeti díszítő modorunknak. — M i h a l i k J ó z s e f «Nonnert Ötvös Pál» XVII. századi mester műveit ismerteti. Ezek közt legnevezetesebb a kassai ev. ref. templom kincstárában levő Frater-féle ezüst kanna, melyen a készített emléket felirat őrzi. — M y s k o v s z k y V i k t o r «Adalék régi fatemplomaink történetéhez» című cikkében a hervartói róm. kath., s az ondavkai és felsőpolyánkai orosz fatemplomot írja le. Amaz a XVI. század elejéről, emezek egy századdal későbbi időből származnak. — A «Levelezés» rovatban dr. J ó s a A n d r á s a szatmármegyei kántorjánosi bronzleletről, L e h o c z k y T i v a d a r pedig a királyhelmecezi sírhalmokról közöl tudósítást. — A könyvismertetések rovatában Reissenberger Lajos munkája a kertzi apátságról, dr. Kont

Ignác *«Lessing archeologue»* című értekezése és Hampel József *«A régibb középkor emlékei Magyarhonban»* című munkája van ismertetve. — Ezek után a n. múzeumi régiségtár gyarapodásáról, rendezéséről, a magyar történeti képcsarnokról, az akad. archaeologiai bizottsága működéséről, a műtörténeti múzeumról, az aquincumi múzeumról, a mosonmégyesi történelmi és régészeti egyesületről, vidéki múzeumokról és a tiszafüredvidéki régészeti egyesületről vannak hosszabb-rövidebb jelentések. — A *Különfélék* tartalma: Fröhlich Róbert nekrológja, Régiségek Budapesten, Akadémiai pályakérdések, Belgrádi emlékérmek, Aeginai aranykincs, A philaei szentély, Mészbetétes diszítésű edények Munkácon, Feketepataki bronzlelet, Fehérmegyei régiségek. A Szamos-Ujvár mellett volt római állótábor, Csökmői lelet. Megkerült római oltárkö, Tévedés helyreigazítása. — A füzetet *«Könyvészet»* rovat zárja be.

2. A BUDAPESTI SZEMLE májusi füzetének tartalma: Szabó Jenő *Baross Gábor rendszere és művei* című hosszabb tanulmányának első közleményét adja. Baross hivataloskodási rendszerének alapjait már mint államtitkár a magyar kir. államvasutak igazgatási szolgálatának újjá szervezésénél lefektette. A zónadíj szabást illetőleg szerző kifejti, hogy ez a nagy reform a külföldet nem ragadta magával. Ennek okát abban találja, hogy a középtávolsági forgalomban a zónadíj szabás csak egyszerű visszatérés a régi nagyobb útegységre, főleg pedig a szállítási adó behozatalát megelőző állapotra, mely két tényező körül mint ösztönző tényező csak a szállítási adó emelkedése jöhet tekintetbe; ily adóemelés azonban a külföldön nem volt s így a reform ezen legfontosabb részére nézve a követésnek minden előfeltétele hiányzik. A szomszéd forgalmat és a XIV. zónát vagyis a nagy távolsági forgalmat pedig a külföld már csak azért sem vehette át, mert ez elvi tagadása a szállítási útegységnek, s mint ilyen egyfelől a közérdekű utazási statisztika megbízható vezetését lehetlenné teszi, másfelől a középtávolsági forgalmat, mely pedig a forgalom és jövedelem zömét kell hogy adja, állandó és kikerülhetetlen kifizetéseknek teszi ki. A zóna eredményére nézve szerző általánosságban kimutatja, hogy a forgalmi emelkedés mindenesetre káprázgató, ha a másutt sehol nem létező szomszéd forgalmat mint egyenjogú tényezőt számítjuk. De az emelkedés csak a pangás alatti idővel szemben áll fenn, a pangás vagyis a szállítási adó behozatala előtti állapottal szemben azonban nemcsak hogy javulás nincs a bruttó bevételekben, hanem még a restitutio in integrum sem éretett el teljesen. Szerző ennek okát a nagyon elterjedt jövedéki csonkításokban keresi. Szerző továbbá kimutatja, hogy forgalmi és bevételi emelkedésről is csak a szomszéd forgalomban és a XIV. zónában lehet szó, a forgalom zöménél vagyis a középtávolsági forgalomnál pedig inkább még visszaesés mutatkozik, mely körülmény egyszerűen abban találja megfejtését, hogy a középtávolsági forgalom jelentékeny részét visszaélés útján

szomszédforgalmi és XIV. zónabeli jegyekkel közvetítették. A zóna tiszta pénzügyi eredményére nézve szerző kimutatja, hogy az első években elég kedvező volt ugyan, de a felszaporodott üzleti és beruházási költségek miatt most már még a pangás állapotával szemben is negatív, a mit szerző kizárólag a szomszéd forgalomnak tulajdonít, mert a távolsági forgalom aránylag csekély emelkedése nagyobb költségzaporulat nélkül könnyen le lett volna győzhető az utazás kényelmére néző további berendezésekkel. A zónadíjszabás veszélyeit szerző egyrészt a statisztika megzavarásában, másrészt a forgalom zömére vonatkozó díjszabási helyzetnek részint az említett visszaélések, részint az ismeretes declassificatiók által való devalválásában, legfőképp azonban a szomszédforgalom azon nagy hátrányában találja, mely szerint az a forgalmi rendet annál jobban aláássa, mentül inkább beválik szomszédforgalom. Ezt szerző a zónadíjszabás Achilles-sarkának tartja. Szerző a zóna eredményeinek ismerete alapján arra a meggyőződésre jut, a mire a külföldi szakértők tisztán elméleti úton jutottak, hogy a mi benne jó, az nem új, a mi új, az nem jó. Szerző végül szól az árúdíjszabási reformról, melynek positiv kárát évenkénti harmadfél millió forintba teszi; majd Barossnak az osztrák kormányval folytatott tarifaharczait hibáztatja, mely czéltalan és eredménytelen volt. — Egy névtelen író Grénier Edének a *Revue bleue*-ben megjelent csevegését *Utazás az akadémia körül* fordította le. E csevegésből kiváló francia írók magán-viselkedésével ismerkedünk meg. — Ottlik Iván folytatja *Úti levelek Amerikából* czímmel utazását; e részben a híres Yellowstone park érdekességeit s a szintén nevezetes Yosemite völgyet írja le. — Simonyi Jenő *Újabb térképeink és földrajzi nevek* czímmel bírálja a Magyar Földrajzi Intézet kiadásában megjelent két térképet. Nyomatékosabban fölszólal a földrajzi nevek ügyében, melyek írásánál a szerzők nem jártak el egyöntetűen. — Egy névtelen fordító Alarcon Péternek *A botrány* című regénye fordítását folytatja. Szász Károly *A régi seb* című eredeti költeményét adja. — Vargha Gyula Heredia hat sonettjét fordította le francziából. Egy névtelen bíráló *Ábrányi Emil Epilog* című költemény-kötetét bírálja. Lyráí versei jobbak, mint az elbeszélők; hazafiúi lángolását is elismerés illeti meg. Az *Értesítőben* Fagniez G.: le père Joseph et Richelieu, Loti P.: Pécheur d'Islande (Góbi Imrétől), Havass R. Magyar földrajzi könyvtár című munkák vannak ismertetve. Továbbá a *Revue des deux mondes* cikke Kossuthról van közölve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. A KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE májusi száma az értekezések élén Jekelfalussy József, a magyar tudományos Akadémia II. osztályának f. é. április 16-án tartott ülésében felolvasott «Értelmiségünk és a magyarság» című székfoglaló értekezését hozza (L. a jelen füzetben.). — Következik Miklós Ödön «A gabona-elevátorokról» írt értekezésének harmadik közleménye. Szerző

első sorban a gabonaraktári intézménynek közgazdasági előnyeit fejtegeti az importáló országokra nézve, minők a beszerzési források szállítóképességének nyilvántartása, az árú minőségének biztosabb ismerete, az áruosztályozással járó munka megkímélése, — a termelő országokkal közösen pedig a közvetítés gyorsasága és olcsósága, a forgalmi eszközök hathatósabb kihasználása, csekélyebb tőkeszükséglet, valamint a tőkének csekélyebb lekötöttsége, előnyösebb kihasználása és nagyobb biztonsága. Ezután áttér értekező az intézmény helyes működése érdekében szükséges műszaki alkotások taglalására. A helyes műszaki szerkezettől mindenekelőtt megkívánjuk, hogy az árú természetének, a gazdaság és forgalom érdekeinek megfelelő legyen. A régebbi beraktározási módok azonban többé-kevésbé csupán az első követelményt, a gabona eltartását tartották szem előtt. E régi rendszerbe tartoznak a hazánkban igen elterjedt emeletes magtárak is. A törekvések az elraktározás tökéletesítésére leginkább két irányban folytak be és érték el sikert; a terület jobb kihasználására és a kézi erőnek mechanikai munkával való helyettesítésére. Az előbbi törekvést látjuk a Deveaux és Doyers francia mérnökök és Sinclair angol gazdasági író által ajánlott magtári szerkezeteknél, melyek egyformán a gabona folytonos szellőztetését tartják szem előtt. A gyakorlati szükség számára mindenesetre a Sinclair-től javasolt szerkezet a megfelelőbb, azonban még mindig meg volt az a nagy hátránya, hogy egyszerre csupán egy gabonafaj és egy minőség befogadására lehetett használni. E hátrányon hazánkfiának, Bujanovics Edének sikerült legelőbb segíteni. Az utóbbi irányban, a gabonatömegnek mechanikailag való mozgatása tekintetében, főleg Angliában értek el jelentékenyebb eredményeket, hol a mechanikai szerkezeteket ma már a gabona minőségének szabályozására is alkalmazzák. — Dr. Ráth Zoltán «Gazdasági haladásunk és a munkásosztály» című tanulmányának harmadik és befejező közleményében fejtegetései eredményét összegezi. Bármennyire megközelítő csupán a tájékozás, mely a rendelkezésre álló anyagból a hazai társadalmi osztálytagozat alakulásáról nyerhető, annyi megállapítható, hogy a munkásosztály, a tisztán keze munkájára utalt elem, összes népességünknek tekintélyes részét, erős harmadát teszi, s hogy ez arány hova-tovább emelkedőben van. Nyilvánvaló tehát, hogy népességünk mind nagyobb hányadának sorsa azon fordul meg, hogy miképp alakul a munkabér, a mi viszont attól függ, hogy a munkakereslet hogyan fog aránylani a növekedőben levő munkakinálathoz. A tényleges viszonyokra, sajnos, csupán jelekből vonhatunk következtetéseket, melyek azonban éppen nem mutatnak munkásnépességünk sorsának javulására, minők: az ujonczozási lajstromokból kitűnő testi satnyulás, a pálinkaivás terjedése, a máris súlyos vagyonegyenletlenség előhaladása (így a nagy birtoktömörülés egyfelől, másfelől a birtokelaprózás és a törpe bérletek terjedése), de legfőképp a kivándorlás. Az eszmények tehát, melyek a társadalmi élet tanában a szociálpolitikai

fejlődést illetőleg ma uralkodnak: a társadalom összhangzatos haladásának eszménye, s nevezetesen az az eszmény, mely az alsóbb osztályok jóvedelmének legalább is a nemzeti termelés emelkedésével arányos emelkedését kívánja, nálunk, legalább az ország igen sok részén, nem közeledni, hanem távolodni látszik a megvalósulástól. Ám a határozatlanság, melyben sociálpolitikai fejlődésünk kérdéseivel szemben állunk, súlyosan érezteti társadalmi viszonyainkra vonatkozó ismereteink hiányosságát. Elsőrendű követelmény tehát, hogy a létező viszonyok és azok menete alaposan felderíttessenek. A kérdés első sorban: mikép lehetne az egyes társadalmi osztályok tagjainak számát szabatosan megállapítani s így egyúttal a bekövetkezhető változásokról képet szerezni. Rendkívüli fontossággal bír a társadalmi osztályok különválasztása, sőt a különválasztás szabatos és egyöntetű keresztülvitele a társadalmi statisztika összes ágaiban adhatja az egyetlen szilárd alapot, melyre a társadalmi tudományokat építeni lehet. Az osztályozás, mint a distinctív vonások legfőbb forrására, a gazdasági helyzetre kell hogy alapíttassék, vagyis az embereknek, illetve családoknak a gazdasági helyzet, a jóllét foka szerint való osztályozásának kell a sociálpolitikai kutatások kiinduló pontjának lennie. A gyakorlati kivétel tekintetében leginkább a foglalkozási statisztikának a jelzett osztályozás szerint való keresztülvitele kínálkozik. Ez osztály-statisztikának, a mennyiben az ingatlan birtokra építettnek, természetesen egyenes adó-statisztikával kell kibővítettetnie. Ha így a különválasztandó osztályok számarányáról és annak változásairól tájékozva vagyunk, hátra van még a feladat ezen osztályok gazdasági helyzetéről is tudomást szerezni s az abban beálló változásokat is észlelhetővé tenni. Közvetlen és tökéletes eszköz erre csak egy van: a megbízható háztartás-statisztika. Ilyen hiányában csak kisegítő módokatokról, jelekről lehet szó, így a felsőbb osztályoknál a lakásviszonyok, a költségesebb élvezeti cikkek fogyasztása stb., az alsóbb osztályoknál viszont a fogyasztási statisztika mellett, illetve előtt a munkabér-statisztika. — K o h n D á v i d dr. «A jegybank kérdéséről» értekezik. Az alapkérdés, mit első sorban tisztázni kell, az, fentartassék-e a közös jegybank, illetve a bankközösség Ausztriával. A közgazdasági tekintetek feltétlenül a jegybankközösség fentartása mellett szólnak, és pedig első sorban a mellett, hogy a mostani bank tartassék meg, természetesen ha ez elfogadható feltételek mellett lehetséges. Minden közgazdasági vonatkozású alkudozást megelőzőleg azonban egy politikai követelmény feltétlenül érvényesítendő, s ez: a monarchia két államának teljes és tökéletes paritása a bank minden ténykedésében, egész szervezetében. Csak e követelmény biztosítása után lehet és kell a privilegium meghosszabbításának ára felett alkudozni. Ez ár: pénz, s itt mindenekelőtt előáll a kérdés, mily arányban részesedjék Magyarország és minőben Ausztria e pénzben. A mai arány semmikép sem tartható meg. A bankközösség megkötése társasüzletnek kell hogy tekintessék,

melynél csupán az lehet az elv, hogy mindegyik társ oly arányban részesedjék a társasüzlet hasznából, a mily arányban hozzájárul az üzleti haszon eléréséhez. A bank üzletéből merítendő adatoknak kell tehát a részesedés arányát meghatározniok. A banknak természetesen csupán a két állam együttes részesedésének meghatározása körül lehet szava. Elfogadva a közös jegybank fentartásának elvét, taglaljuk a közgazdasági kérdéseket a bank propositióinak keretében. Nevezetesen igéri a bank a bankjegykibocsátás s az ezzel összefüggő üzletágak folytatását. E pontnál legfőbb az aranyfelszívás megakadályozásának kérdése. Szükséges tehát, hogy egyfelől a fedezeti arány megszabásánál csökkentessék a banknak erre való ingere, másfelől pedig a bankszabványok helyes megállapítása útján tételessék lehetetlenné e törekvés megvalósítása. De gondoskodni kell e részben arról is, hogy a bank jegyinflatiót ne idézhessen elő. Teljesen elfogadhatatlan a banknak a tiszta jövedelemben való osztozkodásra vonatkozó javaslata, valamint nem helyeselhető a két állam ellenőrzésének szigorításaképpen javaslatba hozott bankcuratorium felállítása, mely a javasolt alakban a célznak éppen nem felelne meg. Ez irányban legfontosabb az alapszabályok helyes megállapítása, valamint a személyi kérdések helyes elvi megoldása. A bank új követeléseai között viszont legfontosabb az a kíváncsi, hogy fizetessék vissza neki a 80 milliós kamatmentes kölcsön. E kérdés rendezése első sorban Ausztriát illeti, hazánkat csupán az érdekli, hogy a helyzet itt is, valamint a többi követelésekkel szemben alaposan tisztáztassék, hogy a privilegium ára szigorúan üzleti szempontok alapján megszabható legyen. — Az értekezések során végül Hegyeshalmi Lajos dr. «A magyar áruforgalmi statisztika készítési módszerét» ismerteti. Eltérőleg a külön vámterületet képező országoktól, hol az áruforgalmi statisztika a vámhivatalok kimutatásai vagy az azok által gyűjtött árúnyilatkozatok alapján állítatják össze, a magyar áruforgalmi statisztika a szállítási vállalatoktól közvetlenül gyűjtött anyagból készül. Az első kísérletnél, mely az új alkotmányos életünk kezdetén a külön magyar áruforgalmi statisztika létesítésére történt, a kimutatásos rendszer vétetett alkalmazásba, az 1881. évi XIII. t.-cz. hatályba lépte óta ellenben áruforgalmi statisztikánk a laprendszer, a minden egyes árúküldeményről kiállított árúnyilatkozatok alapján készül. Az új törvény csupán a vasúti, hajózási és tengeri forgalmat vonta az áruforgalmi statisztika körébe 1884. év eleje óta azonban a postai forgalom is bevonatott. A felvétel kiterjed a feladó és rendeltetési hely, az árú nevének, mennyiségének és értékének számbavételére. Az utóbbi megállapítására azonban, mivel a tapasztalat a bevallást itt teljesen megbízhatatlannak mutatta, külön módszer: a bizottság (állandó értékmegállapító bizottság) útján való megállapítás vétetett alkalmazásba. Az adatgyűjtés két főszempont: a beszerzett anyag lehető tökéletességének és a lehető gyors beszolgáltatásnak biztosítása körül forog. Az első szempontból — az adatszolgáltatá-

tást szabályozó részletes intézkedéseken kívül — fontos a rendszeres ellenőrzés, nevezetesen a helyszínén való ellenőrzés, melyet egyrészt a beszolgáltató forgalmi vállalatok, másrészt — s ez legújabb intézkedés — az orsz. statisztikai hivatal gyakorol. A beszolgáltatás viszont akként van szabályozva, hogy az orsz. statisztikai hivatal áruforgalmi osztálya, mely a központi feldolgozást végzi, kellő munka-beosztással minden hó végére már elkészíthesse és közzétehesse az előző hónap eredményeit. A havi kimutatásokon kívül egy évi főjelentés készül, mely első részében, a bevezetésben az évi áruforgalom mennyiségét és értékét, a vámtarifa főcsoportjai szerint, második részében — a táblás kimutatásokban — az áruálcsoportok és a származási és rendeltetési országok szerint mutatja ki. — A *«Közgazdasági havi krónikában»* dr. Mandello Károly beszámol április hó jelentékenyebb közgazdasági eseményeiről. — Az *«Irodalmi Szemlében»* Mandello Gyula dr. bírálja Somogyi Manó drnak *«A munkásosztalék»* című társadalomgazdasági tanulmányát. A mű elméleti és leíró részre oszlik, az elsőben a nyereségben részesedés fogalma és irodalma kerül tárgyalásra, majd a munkásoknak, a vállalkozóknak, a szövetkezeteknek és az államnak állásfoglalása e kérdéssel szemben. Becsebb a második rész, mely terjedelmes anyaggyűjtést foglal magában a nyereségben való részesedés legkiválóbb példáit nyújtó vállalatokról. Sajnos azonban, hogy szerző hazai viszonyainkat teljesen figyelmen kívül hagyja, hol pedig, mint azt egy rövid szemle igazolhatja, az ügy felkarolására elég sűrűn és messze visszamenőleg találunk példákat. — A *«Statisztikai Értesítőben»* Hajdu László *«Olaszország 1892. és 1893. évi áruforgalma»*, *«Spanyolország külforgalma az 1891., 1892. és 1893. évben»* és *«A tűzkárok Magyarországon az 1889., 1890. és 1891. években»* című cikkeket találjuk. — A füzetet öt és fél oldalra terjedő *«Könyvszemle»* zárja be.

4. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ez idei második füzetében Simonyi Zsigmond szerkesztőnek *«Szókombinálás és szóképzés»* című rendes tagsági szélfoglaló értekezése nyitja meg a közlemények sorát. (L. a jelen füzetben). — Szinnyei József a cseremisiz nyelv két fő-dialectusának azon hangsajátságáról értekezik, mely szerint bennük ép úgy, mint a törökségben s az ugor nyelvek közül a magyarban a *magánhangzói illeszkedés* a magas és mély hangrenden belül kiterjeszkedik bizonyos esetekben az *ajakállásbeli* alkalmazkodásra is, minél fogva ott pl. a 3. személyű birtokos ragjának alakjai az alapszó hangzóihoz képest: *-ő, -ő, -ő* (*kudo-ő* háza, *üdü-ő* lánya, *erge-ő* fia) hasonlóan ahhoz, hogy a magyar többes alak végzete ugyancsak az alapszó magánhangzóinak megfelelőleg lehet: $\parallel = ak, = ek$ (*házak, kertek*) de egyszersmind ajakilleszkedéssel: $= ok, = ök$ is (mint: *rokonok, törökök*). Szerző kimutatja, hogy ez a labializáló törekvés csak újabb fejlődés a cseremisiz nyelvjárásokban. — Munkácsi Bernát a *vogul nyelvjárások*

leírásában eljutott az eddigelé merőben ismeretlen *tavdaihoz*, mely a vogul nyelvterület legönállóbb s legsajátságosabb része s első tekintetre olyan benyomással hat a figyelőre, mintha benne nem is egy tájbeszédnek, hanem az urali ugor nyelvek egyik külön tagjának őriződött volna meg végső maradványa. Igen becsessé teszik ezen nyelvjárás ismeretét a benne fönmaradt nyelvi régiségek, minők közé tartozik pl. az eredeti hangrend s a magánhangzói illeszkedés megőrzése. Figyelemre méltó, hogy a vogul *tő-gyengülésnek* csaknem összes módja megvan a magyarban is, mi egyrészt e hangjelenség igen régi korára vall, másrészt újabb föltűnő bizonyítékul szolgál a szóban forgó nyelvek legszorosabb rokonsága mellett. — Ugyancsak e szerző újabb megjegyzéseket fűz a magy. *lapú* és *nap* szók magyarázatához, kapcsolatban az előbbi füzet erre vonatkozó vitáival. — A magyar szóképzésnek eddigelé legrészletesebben kidolgozott fejezetét nyújtja Szilasi Mór a *«Kombinált műveltető és mozzanatos igeeképzők»* című értekezése. (L. Akad. Ért. 50. f.). — Apróbb cikkei a füzetnek: Schmidt Győző értekezésének befejezése a *Pozsonyi Codex nyelvi sajátosságairól*, továbbá az 1893-iki *nyelvtudományi könyvészet* folytatása a latin, görög s egyéb indogermán, továbbá a sémi nyelvekre, általános nyelvészetre, a világnyelvre és nyelvtanításra vonatkozólag. — Az ismertetések és bírálatok rovatában Balassa József Berthold Dellbrück *«Vergleichende Syntax d. indogerm. Sprachen»* című munkájával, Simonyi Zsigm. Setälä Emilnek a *nyelvhelyességről szóló cikkével*, Szilasi Mór *finn irodalmi társaság évkönyvével*, Petz Vilmos *Hatzidakis «Einleitung in die neugriechische Grammatik»* című művével foglalkoznak. Végül Bartal Antal és Kalmár Elek a *Schlägls magyar szójegyzék* adataira és kiadására tesznek észrevételeket különösen az egyes szók olvasására vonatkozó helyreigazításaikkal, valamint a kiadás-rendező figyelmén kívül esett, illetőleg tőle meg nem fejtett, több homályos alaknak megmagyarázásával fokozva helyesebb megismerését ezen kiválóan becses nyelvemlékünknék. Igen érdekes Bartal vizsgálódásainak azon eredménye, hogy a szójegyzék *másolat*, mely azon benyomást költi, mintha a másoló nem tartotta volna maga előtt folyton az eredetit, ezt hűségesen követve, hanem mintha nagyobb részét *tollbamondás* után írta volna. Így fejthető meg az ilyen alak: *citocinericium*, melynek előreszében a másoló a *tollbamondónak* buzdító szavát (*scribat cito!*) írta föl tévedésből a *cinericium* szóval egybekapcsolva. Hasonló világos példa: *dorsitergum* a *tollbamondó* ajkán: *dorsum*, *dorsi*: *tergum* «hát.» — Az egyes cikkek közeit a *megtestesül*, *kifejez* (kifejt) és *panyóka* szavakról, tovább Albrecht tübingai mechanikus *hangíró készülékéről* szóló *apróságok* töltik ki.

5. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A III. füzet első cikkében Hegedűs István folytatja a drámairól Senecáról írt tanulmányát, első sorban az *«Octavia»* idejét és szerzőjét tárgyalván.

E tragédiát, mely Tacitus művének keletkezését megelőzte, szerző Lucanusnak tulajdonítja, a ki a tisztalelkű Octavia méltatlan szenvedéseinek rajzával Poppaea és Nero ellen akarta a népet fölingerelni. A darabban uralkodó mérsékeltebb hang és helyesebb arány a történelmi tárgy valódiságának köszönhető. — Folytatás a második czikk is, melyben S o l y m o s s y S á n d o r a betlehem történetét tárgyalja, ezúttal «Betlehem és marionette a korábbi századokban» czímen a bábjáték multjából sok érdekes adatot gyűjtve és fejtegetve. Eddigi fejtegetéseinek eredménye: A mi népies betlehemünk egyszerű marionette-szekrény, melynek csak váza maradt meg; drámai elevenségét (pl. a juhász-lánczot) átöröklötte a kántáló fiúcsoport. Mai mysteriumaink szövege keveréknek tekintendő, melyben a misedramából származott részeken kívül marionette- emlékek és töredékek is vannak. — A következő cikkben (A műfordítás megítélésének kérdéséhez) Csengeri J á n o s védi és igazolja Aeschylus-fordítását Hegedűs István bírálatával szemben. A műfordítóra nézve első sorban a költői szempont irányadó, de alapos philologiai tudás és tanulmány nélkül maradandólag értékes művet nem alkothat. E kettős czélt úgy érheti el, ha arra törekszik, hogy lehetőleg általában érthető és közvetlenül élvezhető, sok tekintetben eredeti mű hatását keltő munkát ad az olvasó kezébe, mert csak így remélheti, hogy az idegen költői művet a maga egészében hozzánk közelebb hozza. — B a l a s s a J ó z s e f egy régi francia nyelvtant ismertet. Zákány József debreczeni tanárnak 1828-ban megjelent könyvét, melyről kimutatja, hogy már ismerte és helyesen alkalmazta a fonetikus írást, melyet a magyar nyelv betűrendszerére alapított. Egyébként is mindenütt tekintettel van a magyar nyelv sajátosságaira. — A hazai irodalom rovatában G y o m l a y G y u l a nagy elismeréssel bírálja Maywald József görög gyakorló- és olvasókönyvének második kiadását, mely kiváló lelkiismeretességgel és gondnal készült és tartalmi szempontból értékes olvasmányaival öröndetes haladást jelez nyelvtanításunk terén. Kevésbé kedvezően ítél M á t h é G y ö r g y Kozáry Józsefnek rendszeres magyar nyelvtanáról, melynek módszerét nem helyeselheti és mely azonfelül a tanterv kiszabta tananyagot nem öleli fel s meghatározásaiban sem elég világos és szabatos. Ellenben igen jó könyvnek mondja Hittrich Ödön a Platon- és Aristoteles-szemelvényeket, melyeket Alexander Bernát, Péterfy Jenő és Gyomlay Gyula közreműködésével, szerkesztett. A fordítás igen jó, nagy gondnal készült; Aristoteles nehéz, tömör irályát könnyedséggel, magyarosan ülteti át. A Haberern-féle fordításhoz képest nagy haladást jelez. Végre Balásy Dénes melegen ajánlja Harrach Józsefnek «Magyar Arion» című ének-gyűjteményét. — A külföldi irodalom rovatában H e i n r i c h G u s z t á v behatóan ismerteti a XII. század közepén keletkezett német verses Császári Krónikát, mely végre a Monumenta Germaniae Historica gyűjteményében kitűnő kiadásban áll a szakértnak rendelkezésére. A bíráló figyelmeztet a

kiadó (Schröder Eduárd) fejtegetéseinek (a munka keletkezéséről, szerzőjéről stb.) ingatag voltára és kiemeli az érdekes forrásnak a magyarokra vonatkozó összes részleteit. Utána K o n t I g n á c z folytatja az 1891—93-ki francia philologiai irodalom ismertetését, ezúttal a görög régiségek körébe eső munkákat tárgyalva. — A philologiai program-értekezések közül Kiss Ferencz kedvezően ítél Serédi Lajos Thukydides-tanulmányáról, melyet derék dolgozatnak mond, míg V á c z y J á n o s igen kifogásosnak találja Kölln Gyulának Dayka Gáborról írt dolgozatát, mely szerinte rendkívül igazságtalan Dayka iránt. De szerző nagyon tájékozatlan a történelemben is. Ugyanő igen dicséri Kara Győző értekezését; Csiky Gergely tanuló korában, mely jeles dolgozat megérdemelné, hogy szélesebb körben váljék ismeretessé. — B ó d i s s J u s z t i n terjedelmesen bírálja Obelcz József dolgozatát: A mondatkiegészítők a latin nyelvben, melynek szerzője szerinte csupa általános dolgok pedzésébe merült el, a helyett, hogy a dolgokat gyakorlatias oldalukról fejtegette vagy tisztán latin tanításbeli nehézségeit mutatta volna be. Végül H e i n r i c h G u s z t á v kedvező véleményt mond Vende Ernőnek «Goethe mint nevelő» cz. cikkéről, melynek azonban túlságosan sokat ígérő czímét és néhány csekély jelentőségű irodalomtörténeti botlását megrójjá. — Egy pár érdekes vegyes közlemény és könyvészet zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

A nagygyűlés második napja.

1894. május 3-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly másodelnök, Beöthy Zsolt, gr. Csáky Albin, Hollán Ernő, Kautz Gyula, gr. Széchenyi Béla, Szlávay József, Than Károly, Tisza Kálmán, Zichy Antal ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

42. Elnök úr az ülést megnyitván, bejelenti SZABÓ JÓZSEF ig tag halálát s indítványozza, hogy az Igazgató-Tanács fájdalomnak ez ülés jegyzőkönyvében kifejezés adassék. — Az Igazgató-Tanács e gyászjelentést fájdalmas részvétellel tudomásul veszi s elnök úr indítványát közhelyesléssel magáévá teszi.

43. Elnök úr bejelenti GR. SZÉCHEN ANTAL ig. tag április 2-án kelt lemondását. (L. az április 30-án tartott összes ülés jegyzőkönyvét.) — Tudomásul vétetik.

44. Elnök úr fölkéri az Igazgató-Tanácsot az üresedésben levő hely betöltésére. — A titkos szavazatok headattak s 12 szavazattal (egyhangúlag) GR. ANDRÁSSY TIVADAR választatott meg.

45. Főtitkár felolvassa VASZARY KOLOS ig. tag márczius 27-én kelt levelét. (L. az április 30-án tartott Összes Ülés jegyzőkönyvét.) — Hálás köszönettel örvendetes tudomásul vétetik.

46. Fölolvassa az Akadémia ügyészének jelentését a *B. Rudics-alapítványról*, mely szerint 93.192 frt 96 kr. — a miből alaptőkének 90.000 frt, a többi pedig kamatoknak számítandó — már befolyt az Akadémia pénztárába. — Tudomásul vétetik.

47. E tárggyal kapcsolatban, s a főtitkárnak, valamint az Elnök úrnak szóbeli előterjesztése után, az Igazgató-Tanács, elismerése jeléül, az Akadémia ügyészének rendkívüli jutalmat szavaz meg.

48. Előterjeszti a POLLÁK HENRIK emlékére tett *alapítvány* alapító-levelét. (L. a márczius 19-én tartott Összes Ülés jegyzőkönyvét.) Az alapító azon kikötése, hogy a pályázat sikeretlensége esetében a kamatok kétharmada a felvidék közművelődési czéljaira szánt Körösi József-féle alaphoz, egyharmada pedig az Akadémia alaptőkéjéhez csatoltassék. jóváhagyólag tudomásul vétetik.

49. A *pénztár és számadások megvizsgálására* kiküldött bizottság jelenti, hogy az 1893. évi számadásokat pontosan vezetteknek, egyes tételeit az intézet könyveivel s az ott levő iratokkal teljesen megegyezőknek, a pénztárban elhelyezett értékpapirokat pedig a legnagyobb rendben találta. — Az Igazgató-Tanács a jelentést örömmel tudomásul veszi; a Földhitelintézetnek őszinte köszönetét fejezi ki, az 1893-iki számadásokra nézve a fölmentést a jelen jegyzőkönyv kivonatában kiadni határozza és Trebitsch Ignác földhitelintézeti helyettes igazgató úrnak fáradozásáért, köszönetének kifejezése mellett, százhusz arany tiszteletdíjat utalványoz.

50. A főtitkár bemutatja az Akadémia 1893. évi munkásságáról készített jelentést (Akad. Ért. 53 füz.). — Tudomásul vétetik.

51. Az Akadémia pénztára határozatot kér az *Opitzky-hagyatékkal* az Akadémia birtokába jutott sorsjegyek mikénti értékesítése, illetőleg elkönyvelése ügyében. — E sorsjegyeknek csak egyharmada illetvén az Akadémiát, e harmad névleges értéke irandó be Opitzky alapítványaképen; maguk a sorsjegyek — a hagyatékban az Akadémiával osztozó más két intézettel egyetértőleg hozandó megegyezés létrejöttéig — megőrzendők.

52. NEMÁTHY KÁLMÁN kérelme egy készülöben levő munkája segélyezését illetőleg — nem teljesíthető.

53. Az *akadémiai ügyész* előre kinyomatott s az Igazgató-Tanács tagjainak előzetesen megküldött jelentése, némely szóbeli felvilágosítások előterjesztése után, tudomásul vétetett.

54. ZIGHY ANTAL ig. tag emlékezetbe hozza az Oszlop-csarnokban alkalmazandó bronz-táblák ügyét. — E kérdés tárgyalása az Igazgató-Tanács legközelebbi ülésének napi rendjére tűzetik ki.

55. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr GR. SZÉCHENYI BÉLA és KAUTZ GYULA ig. tagokat kéri fel.

AKADÉMIAI NAGYGYŰLÉS.

Harmadik nap.

1894. május 4-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly másod-elnök. — Hollán Ernő, Joannovics György, Konkoly Miklós, Margó Tivadar. b. Podmaniczky Géza, Semsey Andor, Tisza Kálmán t. tt. — Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fejérfataky László, Fodor József, Frivaldszky János. Fröhlich Izidor, Goldziber Ignác, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Hőgyes Endre, König Gyula, Krenner József, Kruspér István, Kautz Gyula, Láng Lajos, Lévy József, Mihalkovics Géza, Nagy Iván, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schuller Alajos, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Than Károly, Thanhoffer Lajos. P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Ballagi Aladár, Ballagi Géza, Csaplár Benedek, Czobor Béla, Kanitz Ágost, Lengyel Béla, Marczali Henrik, Myskovszky Viktor, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Réthy Mór, Schenek István. Szentkláray Jenő, Szinnyi József, Vargha Gyula, Volf György l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

56. Olvастatik ARANY LÁSZLÓ l. tagnak május 4-én a főtitkárhoz intézett következő levele:

«Köszönettel vettem mai napon kelt hivatalos tudósítását, melylyel értesíteni méltóztatott, hogy a M. Tud. Akadémia tegnapelőtti nagygyűlése az idei nagyjutalmat boldogult atyám «Hátrahagyott Versei»-nek ítélte, s hogy ennelfogva a díj az én rendelkezésemre áll.

Azt hiszem, boldogult atyám gondolkozásának megfelelően cselekszem, ha e díj összegét az ő egykori munkatársai, az Akadémiai alsóbb tisztviselők nyugdíj-alapjának gyarapítására ajánlom fel.

Kérem tehát, méltóztassék ezen összeget, *mint atyám nevében* tett alapítványt egyenesen a nevezett alap javára utalványozni.»

A nagygyűlés ez adományt, mint a fiúi kegyelet nemes nyilvánulását, éljenzéssel tudomásul veszi.

57. Az elnök felhívja a tiszteleti és rendes tagokat, az Igazgató-Tanácsba, titkos szavazás útján, egy tag választására.

Harminczöt szavazat adatván be, ebből esett: Vámbéry Ármin t. tagra 21, Margó Tivadar t. tagra 4, Szilágyi Sándor r. tagra 3, Pauler Gyula r. tagra 2, b. Podmaniczky Géza t. tagra, Hajnik Imre, Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tagokra 1—1, s egy czédula üresen maradt.

E szerint az Igazgató-Tanácsba VÁMBÉRY ÁRMIN t. tag választott meg.

58. Olvастatik az 1894. április 30-án tartott összes ülés előterjesztése, SZABÓ JÓZSEF osztálytitkár, ig. és r. tag, B. JÓSIKA MIKLÓS ig. és t. tag, SZVORÉNYI JÓZSEF t., BUDENZ JÓZSEF, SZABÓ KÁROLY és SALAMON FERENCZ r. tagok *arczképének* a képesteremben leendő felüggesztése iránt. — Az indítvány titkos szavazással (Szabó József, b. Jósika Miklós, Budenz József arczképeit illetőleg 36 szavazattal egyhangúlag, Szabó Károly és Salamon Ferenczét illetőleg 35 szavazattal 1 ellen és Szvorényi Józsefét illetőleg 30 szavazattal 6 ellen) elfogadtatik.

59. Olvастatik a III. osztály nagygyűlési zártülésének határozata, melylyel a megüresedett osztálytitkári állásra König Gyula r. t. ajánl-

tatik. — Az osztály ajánlata, titkos szavazás útján, 39 szavazattal 1 ellenében elfogadtatott, s e szerint a *III. osztály titkárává* KÖNIG GYULA r. t. választatott meg.

60. A tagválasztásoknál követendő sorrend, előbb sorshúzás útján, megállapítván, titkos szavazással megválasztottak :

A II. osztályba :

Rendes tagnak :

Plósz Sándor (A alosztályba) 40 szavazattal 2 ellen.

Levelező tagnak :

Fayer László (» ») 31 » 11 »

Ráth Zoltán (» ») 29 » 12 »

Pólya Jakab (» ») 28 » 14 »

A III. osztályba :

Tiszteleti tagnak :

Gr. Teleki Samu 38 » 4 »

Rendes tagnak :

Klug Nándor (A alosztályba) 37 » 4 »

Lengyel Béla (» ») 36 » 4 »

Horváth Géza (B ») 34 » 6 »

Koch Antal (» ») 31 » 7 »

Levelező tagnak :

Rados Gusztáv (A ») 29 » 10 »

Kossutányi Tamás . (» ») 28 » 9 »

Hankó Vilmos (» ») 27 » 13 »

Külső tagnak :

Sir Thomas Spencer Wells 25 » 11 »

Klerics Ljubomir 32 » 6 »

Zsujovics János 32 » 6 »

Az I. osztályba :

Rendes tagnak :

Volf György (A alosztályba) 29 » 6 »

Levelező tagnak :

Badics Ferencz... .. (B ») 28 » 6 »

Külső tagnak :

Karabaček József..... 29 » 4 »

Blaydes Fridrik..... 23 » 8 »

61. Az eredmény kihirdetettvén, elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KRENNER JÓZSEF és CZOBOR BÉLA l. tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatala
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

V. KÖTET.

1894. Szeptember 15.

9. FÜZET.

Dictionarium Latinitatis Hungarorum.

(Bartal Antal lt. június 5-én tartott felolvasása.)

A millenniumhoz közeledünk. Minden irányban megindult a tevékenység. Nyomozzuk, kutatjuk, mi minden történt az ezer év lefolyása alatt. Igen természetes, hogy ez a gyűjtés, visszapillantás a nyelvkincsre sem hagyhatta érintetlenül. Éreztük, hogy az élet azon fontos közegéről is számot kell adnunk, melyben a nemzet gondolatainak adott kifejezést. A magyar nyelvre nézve már számos kutatás eredménye fekszik előttünk, de nem úgy vagyunk a honi latin nyelv dolgában, mely annyi századon át uralkodott az országban. A nyugat már leróttá ez ügyben adáját. Mutatják ezt a vaskos kötetek, melyek ily czélból irattak. A többi közt megemlítem *Du-Cange*-nak híres szótárát, *Diefenbach*-nak kitünő munkáját, *Wölfflin E.*-nak: *Archiv für lat. Lexicographie und Grammatik, mit Einschluss des älteren Mittellateins* — valamint *Maigne D'Arnis: Lexicon Manuale ad scriptorum mediae et infimae Latinitatis. Paris 1866.* stb. című munkáját. Ha ezeket a műveket szemlélem, sajátságos érzület fog el és az a kérdés merül fel lelkemben, hogy mikép történhetett az, hogy mi, kik a latin korszaknak eminenter ivadékai vagyunk, nem gondoskodtunk arról, hogy a mi sajátos honi latin nyelvünk érdekében valamit tegyünk? Pedig multunkat szenvedéseiben, örömeiben, tetteiben, gondolkodásában, egyházi, iskolai, katonai és polgári intézményeiben csak úgy ismerhetjük alaposan, ha nyelvét, melyet eme szükségleteire maga alkotott magának, ismerjük. Voltak ugyan férfiak, kik egyes kisebb monographiákban a nézetük szerint szükséges dolgokat a feledés homályából napvilágra hozni iparkodtak, de ezek majdnem mindannyian a magyar életnek csak egy részét és pedig nagyjából csak az administratio, a törvénykezés ügyét teszik vizsgálódásuk tárgyává. Egyes elszórt szemek ezek, melyeknél az összekötő kapocs hiányzik. Elmult műveltségünknek összes, teljes képét csak is olyan szöszedet adhatja, melyben

az egész szókincs, mely egykor Magyarországon a társadalomban s az irodalomban divott, bennfoglaltatik. Az ilyen szótárnak megteremtését sürgettem én már évek óta, a mint azt az «Egyetemes Philologiai Közlöny»-ben közzétett czikkek bizonyítják. Hogy felszólamlásomnak sikere lett, mutatja az a tény, hogy a M. Tud. Akadémia I. osztálya ilyen szótár szerkesztésével megbízott engem. Teljes öntudatában vagyok azon roppant nehézségeknek, melyek az ilyen munka kidolgozásánál lépten-nyomon összetorlódnak: az *okmányokat*, *monumentákat*, *codexeket*, melyeknek száma légio, e célból áttanulmányozni, a talált szóknak *etymonját*, *magyar-
rázatát*, *jelentését magyar, olasz, franczia, német* nyelven megállapítani nem csekély feladat. Ehhez járul a monumentáinkban előforduló számtalan íráshiba és ennek következtében tömérdek sok szónak elferdített alakja. Ennek illusztrálására bátorkodom egy pár szót idézni. A Libri Rat. II, 83. ezt olvassuk: *pro trucisco* *pro fumigandis domus* és II, 50 *pro emendo trucisco* ad fumigandas domus. *Truciscum* e helyütt a *franciscum*-nak hibás olvasásából eredt, mely szó ismét a német *Franciskaner*-nek = *illatozó szénkúp* latinizálása. A *Schlägli* szójegyzékben csak úgy hemzsegek az ilyféle elferdített alakok. Pl. a 918. sz. *calcalingum* (jelent. Schl.-ben: egérfark, azaz cziczakóró It. *Achillèa*, milleföglie, Gall. Achillée, mille-feuille, Germ. Achille, Schafgarbe, Tausendblatt, Feldgarbe, Fase, a B. szerint pedig: ökörfark, azaz ökörfarkfű, ökörfarkkóró, It. verbasco, Gall. molène, Germ. das gemeine Wollkraut, der Himmelbrand, die Königs-kerze — azonban egyik sem az igazi, mert a *calcalingum* = *canilingum* és ez a Hung. *ebnyelv*, ár(r)nő (nt) It. lingua di cane, Gall. langue de chien, Germ. Hundszunge nevű növény. A *canilingum* meg egyszerű fordítása a *Cynoglossum*-nak. Germ. das Cynoglossum (árnő), Ital. cinoglòssa, melynek hasonmása a 2169. sz. a. agniglossum, Hundszunge, Schafszunge. Ilyen az 1004. sz. a. *simphorizator*, mely *stupanizator* helyett áll = csepüt csináló, tehát *csepes* jelentésében. Ilyen az 1461. sz. a. *emioncus*, mely aegonomus-nak = kecskepásztor elferdített alakja (αἴς és νομῶν-ból).

Különben e jelenségről bővebben értekeztem az Egyetemes Philologiai Közlöny 1890. évi XII. k. 380—391. és a Nyelvtudományi Közlemények ez idei májusí füzetében. De éppen e nehézségek fokozzák bennem a kedvet, mely munka közben nemcsak nem hanyatlik, hanem növekedik. Nem is csoda, mert minél tovább haladok kutatásaimban, annál több érdekesebbnél érdekesebb adatnak akadok nyomára, új, még eddig nem ismert tájakon barangolok és az emberi tevékenység új meg új termékeivel ismerkedem meg. Különösen elődeink sajátos teremtő ereje, mely-lyel sajátos, sok tekintetben a nyugatiaktól eltérő latin köze-

get hoztak létre, bámulatraméltó. Épp e sajátos latin közegből kimutatható elődeink két jellemző vonása: 1. a *gyors elhatározás*, a *huszártempó*; 2. a *rendkívüli vendégszeretetnek a nyilvánulása*. A magyarországi latin író nem jön zavarba, bármilyen fogalmat is akar kifejezni. Nem keresi az aequivalentst töprenkedve az ókori classicusoknál, hanem teremti alakokat, melyeket hiába keresünk a legteljesb szótárakban is; neki a *biró* nem iudex, hanem *birous*, az adót nem *imponere*, hanem *ejectare*, az incorporare mellett a: «bekebelezni», *kebel*: *ingremiare*, *gremium*, *gremialis*, «sonare alicui» valakinek szól, *nefors* (netalán), *ludas* (*aucarius*, it. oca), *pandurones*, *hajdones*, *aldamasium*, *aprodianus*, *jobagiones*, *jobagionatus*, *jobagionalis*, *huzarones*, *mega*, *megalís*, *lenzus*, *birsagiare*, *birsagionalis*, *lupuletum*, *cauletum*, *prynetum*, *tabula septemviralis* stb. A mint mondom, vendégszerető is, valóságos liberalis internationalista. Házába fogadja a francia, spanyol, német, de különösen az olasz és szláv vendégeket, szépen fölöltözteti latinos köntösbe és kész a szó.

A számtalan ilyen alak közül említem a következőket:

1. Olasz eredetűek: *smaldum* (smalto) = zománcz, *fallimentum* = csőd, tönk, bukás, *grunda* = eresz, *gabella* = vám, *poliedro* = csikó, *stellio* = fortélyos ember, *stellionatns* = fortélyos ravaszság, *casamatta* = kaszárnya, *contrabanda* = csempészet, *posta* = tétel; pósta, *chartabianca* = felhatalmazólevél, *butyrum* = vaj, *battalia* = harc stb.

2. Francia eredetűek: *arriragium* = hátralék, *estaffetalis* = gyors sürgöny *valetia* = cselédség, *bureaulis* = irodai, *gagium* = járadék, *cadetius* = hadapród stb.

3. Germán eredetűek: *auszugales* = árjegyzék, *rabulista* = jogesavaró, *burgensis* = polgár, *burggrafius* = várgróf, *camergravius* = kamaragróf, *lantgravius* = tartománygróf stb.

4. Török eredetűek: *sansachus* = szandzsák, *sansachus* = szandzsákság, *begus* = bég, *chausius* = csauz, *janiceri* = janicsárok, *vezirius* = vezér. stb.

5. Szláv eredetűek: *uzbecus* = menekülő, *pribecus* = szökevény, *spanus* = ispán, *malaca* = mocsár, *lehota* = irtvány, gyarmat, *podsuppus* = alispán, *knezeatus* = ispánság, *kopcus* = halom. stb.

Ezzel a vendégszeretettel karöltve jár a bőkezűség, mely majdnem a pazarlással határos. A magyar latin író nem elégszik meg a már használatban levő szóval, hanem kedvencz képzőivel azokat tovább fejleszti, elnyújtja és gyönyörködik a kacskaringós alakokban: *incertitudinaliter*, *impresentialiter*, *inanimadvertentia*, *impossessionatus*, *incompassibiliter*, *aegritudinarius*, *amplerionaliter tenere*, *caliginositas*, *clanculatorie*, *commeta-*

neitas, consuetudinarius, divisionabiliter, congenerationalis, litigionarius, molendinator, nobilitarius, octavalitas, perpendiculariter, perpetuabiliter, procuratoriales litterae, residentionalis, sententionarius, tertialitas, uxorititius, vecturisatio etc.

A latin nyelv elkorcsosulásának és elfajzásának, valamint a művelődés roppant súlyedésének szomorú példáját nyújtja a Mátyás dicső uralkodása után élő és latinul író Gregorius Sirmiensis, ki a latin alaktan és szókötés szabályai alól egészen emancipálja magát. Nem esoda, hogy ez írónál szörnyalakokkal találkozunk, melyek még az által, hogy kéziratát csak nagynehezen lehet olvasni, torzultabbakká lettek, a mint ezt *Erdélyi László*: «Szerémi György és emlékirata» című alapos munkájában kimutatta. E helyen csak egy torzalakot hozok fel, melyet Erdélyi úrnak nem sikerült helyreigazítani. A mondat, melyben az előfordul, ekképen hangzik (Ed. Wenzel 28 lap): intraverunt ad sacellum Assumcionis Marie, quod *crencociaverat* antiquus rex Ludovicus ad honorem assumcionis Marie. Hogy ez alak: *crencociaverat* = *consecraverat* szónak torzított alakja, minden kétséget kizár.

Ezeknek a nehézségeknek daczára, sőt talán éppen ezek miatt kell, hogy az ezen írónál előforduló sajátos kifejezések és szólásmódok e szótárban helyet foglaljanak.

Ilyen specialis honi és internationalis szóknak a száma, melyeket sikerült összeállítani, már meghaladja a 8 ezret, pedig csak 1894. január 7-én fogtam én és segédem a munkához s még csak a következő munkákból vannak meritve az adatok:

1. *Diplomatarium* Relationum Reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae.

2. Magyar Jogtörténeti Emlékek.

3. Marci Chronica.

4. Bruti Historia.

5. Tres Libri Rationum.

6. Diplomatarium Alvinczianum.

7. Simonis de Kéza Chronicae.

8. Nicolai Istváffy Pannoni Hist.

9. Chron. Dubnicensis.

10. Cod. Dip. Hung. Eccl. et. Civ. G. Fejér Vol. I. Tom. VIII. Vol. I—II—III. Tom. X. Vol. I. Tom. VIII. Vol. VI—VII. Tom. XI. Vol. Unicum.

11. Cod. Dip. Hung. Andegavensis I—II—V.

12. Cod. Dip. Arpadianus Continuatus Vol. I—II—III—IV—V—VI—VII—VIII—IX—X—XI.

13. Cod. Dip. Patrius Hung. Tom. V—VI—VII.

14. Cod. Dip. Brüss. Burg. Lond. I—V.

15. Wagner: Index diffusior vocum barbararum.

16. Christophori Cellarii: Latinitatis Liber Memorialis inter-

pretatione Germanica Hungarica et Bohemica locupletatus a Math. Belio. 1777.

17. Idea Urbarialis Regulationis Consiliarii I. Hlavács

18. Anonymus: De rebus gestis Hungarorum.

19. Szerémi György Emlékirata 1484—1543. Közli Wenczel Gusztáv.

20. Kassics Ignác: Praxis politica civilis et stylare politico-rum Latino Hungaricum. Posonii.

21. Szirmai Szirmay Antal: Magyarázattya azon szóknak, melyek a Magyarországi Polgári és Törvénykezési dolgokban előford. Cassoviae 1806.

22. A tisztebeli írás módjának saját szavai Pest 1826.

23. Szamota István: A schlägli magy. szójegyzék.

24. Ballagi A.: Kecskeméti W. Péter Ötvöskönyve.

25. Sambucus Tyrnaviensis: Difficiles aliquot et insolentiores voces, quae in priscorum Hung. Regum Decretis et in Jure Hung. Steph. Verböczy occurrunt.

26. Cod. Com. Károlyi V. I

27. Törvénytudományi Műszótár 1847.

Ha már ez a felsorolt készlet oly nagy számát nyújtotta a szóknak, mennyi várható a többi áttanulmányozandó forrásokból? Hogy a tisztelt akadémia a szótár formai részét is megismerje, bátorkodom ezt a pár példaképen lenyomott szót megtekintés végett szétosztani. Ebből eljárásom módja egészben áttekinthető. A szótár kidolgozásánál ugyanis a következő elvek vezéreltek.

Minthogy a szótár úgy van contemplálva, hogy 1. mind azt magában foglalja, a mi a magyar latin okiratokban, írókban a legrégibb kortól egészen 1848-ig előfordul; 2. hogy e kincset ne csak a magyarországi érdekeltek, hanem a külföldiek is megérthessék és használhassák; 3. mivel Du Cange nem áll mindenkinek rendelkezésére és nálunk a Finály-féle szótár el van terjedve — hogy tehát ez a szótár a külföldi szótárakat nélkülözhetőkké tegye és mindazt tartalmazza, a mi a Finály-féle szótárban nem található: azért is úgy járok el e szótár szerkesztésénél, hogy először a szónak etymologiai származtatását, aztán a latin classicusok aequivalensét vagy definitióját, interpretatióját adom, ezután magyar, olasz, franczia, német, esetleg szláv, angol jelentését, végül idézem a helyet a hol a szó előfordul, megjelölöm a forrást, a honnan vétetett s a hol lehet, a szóhoz fűződő szólásmódokat, közmondásokat is adom.

Jelentésemet, melyben e szótár ügyének állásáról számot adtam, azzal zárom be, hogy az Akadémia támogatását és helyeslését kikérjem. Ez fog nehéz munkámban erőt és lelkesedést nyújtani és lehetővé tenni, hogy készletemet a beállandó millenniumig az Akadémia rendelkezésére bocsássam.

A schlägli magyar szójegyzék a XV. század első negyedéből. *)

Schlägl falucska, hol a premontreiek nagyszerű rendháza áll, Felső-Ausztriában, a rohrbachi kerületi kapitányságban, Linztől 55 km.-nyire, Aigen mezővárostól pedig negyedórányra, igen szép vidéken fekszik. A palotaszerű Stift könyvtára két nagy termet tölt be, köteteinek száma 25,000, a kéziratoké pedig 350; Csehország határán lévén, számos cseh kéziratot őriznek benne, ezenkívül német nyelvemlékeket is tartalmaz.

A schlägli magyar szójegyzéket dr. Vielhaber Gottfried az ottani premontrei rendház könyvtárnoka, a kéziratok lajstromozása közben 1890-ben fedezte föl.

A nevezett magyar vocabularium 14 sűrűn teleírt lapból áll. Ez a hét levél egy codexhez volt hozzákötve, melytől 1893-ban elkülönítették és modern kötésbe köttették be. Első pillanatra szembeötlik, hogy a Beszterczei szószeretnek (I. Akad. Ért. III. 659) szakasztott mása; a kettő közti különbség a következőkben állapítható meg: 1. a schlägliben nincsenek semmiféle fejezetczímek, de azért az egyes szócsoportok nagybetűkkel kezdődnek, a melyek közül csak néhány van vörösre festve, a többinek hely hagyatott, de a kezdő szó második betűje mindenütt nagybetű; 2. a fejezetek száma sokkal több, azaz olyanok is vannak benne, melyek a beszterczeiben egyáltalában nem jönnek elő, u. m. Isten és világegyetem, időjárás, napok nevei, világi és egyházi méltóságok, testrészek, testi és lelki tulajdonságok hang- és játékszerek, mesterműszók, számnevek stb.; 3. az egyes meglévő fejezetek is tetemesen bővebbek, végül 4. mind a magyar, mind a latin helyesírása hasonlíthatatlanul jobb és az írása is olvashatóbb. A mi az ilyen szójegyzékek célját és rendeltetését illeti, arról a Századok 1893. évi áprilisi füzetében bő tájékozás lelhető.

A codex, a melyhez e szójegyzék hozzá volt kötve u. n. Hortularium; latin szótár latin magyarázatokkal; itt-ott egyes szók után a magyar kifejezés is oda van írva, még pedig magában a szövegben, ugyanazon kézzel. A codex terjedelme 184

*) Az eredeti kéziratból közzétette bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta *Szamota István*. (112 lap, a Szójegyzék fényképével). Budapest. 1894. Kiadja a m. tud. Akadémia. Ára 2 frt; a Könyvkiadó Vállalat pártolói részére 1 frt 50 kr.

levél, ebből 1—161-ig Hortularium, a 162-ik levél üres, 163—176-ig ünnepekről és szentekről (köztük magyarokról is) van szó, 177—184-ig terjedt a főntebb említett magyar szójegyzék, de ez kivételtől belőle.

A Hortularium, azaz maga a codex, 1420 és 1433 közt íratott, ugyanis a 99a lapon ezt találjuk: «Hus modernis temporibus est nomen heresiarche, qui inspirante diabolo finxit sectam hussitarum et in concilio constantiensi est condempnatus»; Husz tudvalevőleg 1415-ben égettetett meg, tehát 1416-ban, vagy 1417-ben az író azt mondaná, hogy tavaly vagy harmadéve, ennél fogva legnagyobb valószínűséggel az 1420-as években készült, hogy pedig nem íratott 1433 után, erre még pontosabb bizonyítékunk van, nevezetesen a 28. lapon az augeo igénél ezt olvashatjuk: «Imperator ex eo quod debet augere regnum, dicitur inde augustus ab augeo, es, re, ergo scribitur: Sigismundus dei gracia Romanorum rex semper Augustus et augmentator». Zsigmondot 1410-ben választották római királylyá és 1433-ban koronázták római császárrá, ha tehát 1433 után írták volna, akkor már mint római császárt emlegetnék. (L. Akad. Ért. IV. 638. l.)

Azonban ebből még nem következik, hogy a hét levélnyi magyar vocabulariumot is (melyet később a Hortulariumhoz kötöttek) ugyanekkor írták volna; valószínű, hogy ez a szójegyzék 1400 és 1410 közt készült, mivel a magyar helyesírása jóval régebb, mint a Hortulariumé; mindazáltal a schlägli és besztercei szójegyzékek, valamint a Hortularium magyar szavai, az ő nagy tömegeikkel az alig 200 különféle szót tartalmazó HB. és KT. után, korra nézve, közvetlenül következnek.

Mind a besztercei, mind a schlägli szójegyzékek rendkívül tanulságosak arra nézve, hogy a magyar nyelv, melyben ma is legalább ezer szláv kölcsönszó van, mily óriási mértékben volt tele a szláv nyelvekből vett elemekkel, elég lesz csak néhány példát felhozni: uja (nagybátya), gajd (duda), zápona (függöny), hort (agár), igrecz, beléndes (parázna), peg (tarka), pokronta (kalács) pepelcze (pogácsa), szesztra (apácza), jug szél (déli szél), szoppan (kelepcze), asz (zab), szerencs (rabló), poklonta (búbosbanka), pakocsa (tréfa), kelét (éléskamra), porga (új gabonából készült liszt), kabanicza (köpönyeg), vijel (fátyol), szekernye (csizma), ajancza (szekér), hamut (lőjárom), godolya (birsalma), csepesz (fejkötő) stb.; megjegyzendő, hogy ezek némelyike mint tájszó ma is él nyelvünkben.

Ha azonban behatóbb figyelemre méltatjuk a dolgot, éppen az ellenkezőhöz is eljutunk, nevezetesen számos olyan kihalt szót találunk, melyek nem szláv eredetűek, de helyettük ma már csak szláv kölcsönszókat használunk, így pl. tetem (még Mur-

meliusnál 1533. is csak ezt találjuk) borda helyett, a borda szó a takácsműszók közt a jelen szójegyzékben is megvan, a mint-hogy minden szláv nyelvben csak takácsbordát jelent (costa. Rippe == rebro), később a borda szó egészen kiszorította a tete-met, melynek ma teljesen más értelme van; verő helyett általánosan elterjedt a kalapács, nádály helyett a piócza, pép helyett a kása, fosztó és ragadozó helyett a rabló, ebes helyett a mocsár, vész helyett vihar, nyomorék (madár) helyett poszáta, ágas és kőláb helyett oszlop, nehézkes helyett terhes (= brjemenata, ebből brjemja = teher), nyomonjáró, követő (vadászkutyák) helyett szelindek (ebből sléd nyom, slédnik nyomon követő), buza fő vagy gabona fő helyett kalász, agylágy helyett agyvelő, mert mozg épen úgy jelent csontvelőt (Mark), mint agyvelőt (Gehirn), álltetem helyett az állkapcza, csergeteg, folytat, séd, fok helyett a patak, fű helyett a kacsa és récze, őriző helyett pásztor, a régi magyar nyelvben a mostoha fiút fial-nak, a mostoha atyát atyal-nak nevezték, ma már mindezt kiszorította a mostoha (mastecha) szó, a tús helyett a poruka (ruka = kéz) hatása alatt a kezes jött csaknem kizárólag divatba stb.; Végül feltűnő, hogy sem az acska, ecske, ka, ke, sem más kicsinyítő képző e szójegyzékben nem fordul elő (valamint a Beszterczeiben sem); e helyett a kicsinyítő főadatát a kis melléknévnek az illető szó elébetétele teljesíti, pl.: kis bárány, kis falat, kis hajó, kis hal, kis ház, kis korsó, kis fazék, kis ember, kis szem, kis madár, kis kosár stb.

A kidolgozásban az eredetin látható törlések nem vétettek fel a magyarázatokba, mivel ez csak zavarólag hatna s egyébiránt a kit ezek érdekelnek, a fényképen igen szemléltetően tanulmányozhatják. Ezek szintén azt igazolják, hogy a schlagli szójegyzéket, nemkülönben mint a beszterczeit, valamely régebbi eredetiről másolták le.

Régi magyar birtokviszonyok 1495—1595.

(Kivonat *Acsády Ignác* l. t. május 21-én tartott értekezéséből.)

Az értekezés egyik része azon tanulmányoknak, melyeket szerző «Magyarország birtokos családairól s a földbirtok megosztásáról a tizenhatodik század folyamán» közrebocsátott. Ezúttal egész Hunyadi Mátyás király korszakáig, egész 1494—95-ig nyúl vissza, mely időben a Mátyás király alkotta arisztokratia még teljességében megvolt, mert a rövid négy év, mely a nagy király halála óta eltelt, még nem volt elég arra, hogy megingassa

azon szilárd vagyoni jogi alapokat, melyekre ő a korabeli főúri társadalmat fektette. Ez alapokat, az egyes főúri családok ingatlan vagyonát igyekszik szerző számbelileg meghatározni az említett évek adólajstromaiból, melyek az anyaország 42 vármegyéjéből, az erdélyi részekből és szlapon vármegyékből ránk maradtak. Ez adólajstromok azonban nem adnak teljes képet a birtokos családok számáról és a birtoknak közöttük való megoszlásáról. Csupán a legnagyobb birtokosokat említik s az ő birtokuknak sem pontos összegét, hanem csak birtokuk *minimumát* adják. Annyi vagyona, mennyit az adólajstromok mondanak, egy-egy főúri családnak mindenesetre volt, de lehetett több is, melyről valamely okból nem történik említés. De az adatok még töredékesek voltak mellett is sokféle tanúságot nyújtanak, mert megvilágítják hazánk akkori agrar-socialis szervezetét s azt az anyagi hatalmat, a melyvel egyes főúri nemzetségek rendelkeztek. Mindez magyarázattal járul a kor egész történetének ismeretéhez, s a magyar állam akkori sorsának alakulását is megérteti.

A kép, melyet Magyarország 1494—95-ben a birtokviszonyokat illetően nyújtott, mindenesetre nagyon tanulságos. Az értekezés végig megy az ország egyes vármegyéin s felsorolja az adólajstromokból megállapítható birtokosokat: a világiakat és egyháziakat a királyi és városi jószágokkal együtt.

Némely vármegye majdnem teljesen nagybirtok volt, s néha csak egy birtokos kezén. Ilyen például Árva, hol 1494-ben 299 adóportából — egy-egy adózó jobbágytelek — 248, a következő évben 301 portából 288 volt egyetlen birtokosé; Beregnek csaknem fele, 2860 portából 1132, Liptónak nagyobbik fele, Szepesnek szintén fele, Tornának valami háromnegyedrésze, Zemplénnek egynegyedrésze volt egy-egy világi birtokos kezén. Kik voltak a nagybirtokosok? Mindnyájok közt legelől áll Szapolyai István, az egykori egyszerű hajdukapitány, 1492 óta az ország nádora.

Az 1494-iki összeírásban szereplő 42 magyarországi vármegyéből még csak 19-ben említik mint birtokost, de már a következő évben nem kevesebb, mint 25 vármegyében s ezenkívül Szlavóniában szerepel a földesurak sorában. Egyetlenegy év folyamán Corvin János helyére 2, az 1494. év vége felé elhunyt Kinizsy Pál helyére szintén 2 vármegyében lépett. Portáinak száma nem kevesebb, mint $12.713\frac{1}{2}$, vagyis az ország minden összeírt földbirtokának mintegy $8\frac{0}{10}$ -a, az illető 25 vármegyének pedig csaknem negyedrésze. Jószágai az ország minden részére kiterjedtek, Árvától Szlavóniáig, Szepestől Pozsegáig, mely akkor ép oly magyar vármegye volt, mint akár Szabolcs vagy Vas, mert az összeírás világosan megmondja, hogy Szlavónia négy vármegyéből: Verőczéből, Kőrösből, Zágrárból és Varasdból áll. Sőt a

fentebbi összegben sincs kifejezve Szapolyai István minden ingatlan birtoka. Lehettek már akkor jószágai más vármegyékben, melyekről azért nem tétetik említés, mert nem volt jószágain adóhátrálék. És lehettek jószágai azon vármegyékben, melyek az összeírásból egyáltalán kimaradtak, minők Arad, Békés, Csanád, Csongrád, Bács, Bihar, Bodrog, Temes, Torontál, melyek nem említettnek, mert ez időben nem közvetlenül a királyi kincstartónak számolták el adószolgáltatásaikat. A fentebb kimutatott óriási portaszám tehát Szapolyai István ingatlan birtokának csak egy részét képviseli s csak azt mondja, hogy az országban akkor összeirt földbirtok 8%-a mindenesetre az övé volt. Tényleg e százalék jóval nagyobb lehetett, ámbár az itt megállapított pozitív szám, a birtok minimuma maga is elég imponans s megadja a nyitját a család akkori és későbbi szereplésének.

De már 1494-95-en nem volt senki az országban, a ki Szapolyai Istvánnal ingatlan vagyon tekintetében versenyezhetett volna. Pedig az akkori magyar aristokratia sorában két olyan férfiú volt, a kinek atyja királyi koronát viselt. Az egyik Corvin János, a másik Ujlaky Lőrincz herceg, amaz az új, ez a régi dynasták képviselője. Ingatlan birtok tekintetében azonban egyik sem közelítette meg az egykori hajdu-kapitányt, sőt együttvéve sem volt annyi vagyonuk, mint ő neki.

Corvin János herceg jószágai Árva, Bereg, Liptó, Pest, Pilis, Solt, Szabolcs és Turóc vármegyékben, az erdélyi részekben, hol a hunyadi uradalom 852 portával szerepel, végül a szlapon vármegyékben feküdtek, hol 2044 füstöt tettek, mely a magyar telekkel azonos. Főleg a két első vármegye volt területének csaknem egészével vagy túlnyomóan nagy részével a herceg kezén, kinek portái — a mennyiben az összeírásokból kideríthető — összesen 5537-re mentek, de több is lehetett, ennyi azonban föltétlenül volt.

Ujlaky Lőrincz hercegnek, Miklós bosnyák király fiának vagyona szintén messze elmaradt a Szapolyaié mögött. Az ő jószágai főleg a dunántúli s a Duna közelében levő megyékben: Baranyában, Esztergomban, Fejérben, Komáromban, Nyitrában, Somogyban, Vasban, Veszprémben, Zalában és Szlavoniában feküdtek s összesen 4095 portát tettek.

De noha királyi vérből származott, nem ő, hanem a Hunyadiak egyik rokona, Mátyás király vitéz hadvezére, Geréb Péter volt az országnak — a portaszámot tekintve — harmadik legdúsabb főura. Az anyaországban csak Baranyában (1522 porta) és Beregben (953) vannak ugyan jószágai föltüntetve, de a Királyhágón túl 1747, a szlapon részekben 1130, összesen tehát 5352 portája volt, s így e tekintetben közvetlenül Corvin János mellé sorakozott.

Hatalmas vagyon ura volt Kinizsy Pál, a nagy testi erejéről és vitézségéről egyaránt híres törökverő. Trencsénben 1094 portáját írták össze, s e nagy vármegyének egy harmada őt uralta. Voltak még birtokai Fejér, Külső-Szolnok, Turóc, Vas és Veszprém vármegyékben, s összes kimutatható portáinak száma 2741 $\frac{1}{2}$ -re ment. Ez nem oly királyi vagyon ugyan, mint az előbb említett főuraké, de az adó alá eső földbirtoknak mégis nagy százalékát teszi s így birtokosának fényes anvagi ellátást biztosított. De Kinizsy még 1494 végén, az összeírás évében fiörökös nélkül elhunyt s a Mátyás korabeli aristokrátiának egyik legnevezetesebb alakja szállt vele sírba. Vagyonának nagy része Szapolyayé lett, s már a következő év összeírásában a nádor nevén szerepel.

Még két olyan család fordul elő az összeírásokban, a melynek vagyona a 2000 portát meghaladta. Ez a Kanizsay- és a Bánffy-család, de mindegyiknél a vagyon többek közt oszlott meg.

Ezernél több portája két főúri családnak volt. Az egyik az Ernuszt-Hampó-, a másik a Drágffy-család. Amaz a ghetéből származott, ez oláh eredetű, de mindkettő Mátyás királynak bőven élvezte kegyelmét, sőt a Hampók teljesen neki köszönhetik emelkedéseiket. Hampó Zsigmond pécsi püspök s királyi kincstartó volt, és épen ő készítette az adószámadásokat, melyekből jelen adatok merítvék. Mint pécsi püspöknek dús jószágai voltak, de volt magánvagyonra is, mert Borsod- és Pestmegyékben az ő nevén szerepelnek bizonyos jószágok. De a családi vagyon örököse — a családot atyjok, János, Mátyás király kincstartója és horvát bán alapította — testvére, János, utóbb horvát bán volt, ki a 9 vármegyében 1660 $\frac{1}{2}$ portával szerepel, melyből magára Zalára 1112 esik. Viszont Drágffy Bertalan Szatmárban és Szlavóniában 1446 $\frac{1}{2}$ porta ura volt.

Ilyen nagy vagyonú család nem fordul több elő az összeírásokban, mert a többi magyar családok már 1000 porta alatt maradnak. A magyart itt azért hangsúlyozom, mert bírtak e hazában akkor idegenek is, még pedig nagy jószágokat. Ilyenek voltak István moldvai vajda, kinek kezén voltak szintén Mátyás kegyelméből a csicsói és küküllői várak és nagy uradalmak, 1719 portával, melyeket csak utóbb, 1538-ban szerzett vissza János király s ezzel politikailag is visszaadta e területet a magyar koronának. Ilyen volt továbbá Pankyrchen György Vasban 937, Szlavóniában 1556, összesen 2493 portával; Schellenberg János cancellár Sárosban (a makoviczai uradalom 398 porta); Elderbock János Sopron- és Vasmegyékben 431 portával. A többi magyar főúri családok közül, mint jeleztem, 1000 portára már egy sem vitte. Legközelebb álltak e számhoz a Báthoryak 882, a bazini és szentgyörgyi grófok 848, Széchy Miklós 701, Berizló

Péter és Ferencz 488, Bornemisza János 424, Losonczy László 338, Batthyány Boldizsár 294, Somi Józsa temesi gróf 258, András budai várnagy 237, az Országhok 212 portával. A mi a Perényieket illeti, az ő portáik Szapolyay nádorával vannak összeírva s így meg nem állapíthatók; a Bebek-, Török- és Podmaniczky-család jószágairól pedig az összeírásban olyan minimális számok vannak, melyek kétségtelenné teszik, hogy nem eléggé fejezik ki e családoknak már akkor elég nagy vagyonosságát.

A tanulmány azután az 1494/95-iki állapotokat az 1542. és 1551. év adóajstromaiból meritett adatokkal hasonlítja egybe s kimutatja azon roppant átalakulásokat, melyek alig fél évszázad folyamán a főúri társadalomban s a birtokviszonyokban beálltak.

A Mátyás korabeli arisztokráciának ez időben már nyoma is alig akad. Elsöpörte a vihar, elnyelte a föld, megfordított czimerök alatt nyugodtak a sír mélyében. Ötven esztendő is elég volt arra, hogy az 1494-iki nagybirtokos családokat majdnem mind kiirtsa. A régi arisztokratia gallyai elsárgultak, ágait letörte az idő szélvész. Magyarország 1552. évi birtokosainak névsorában hasztalanul keressük a Corvinokat, az Ujlakyakat, a bazini és szentgyörgyi grófokat, a Kinizsyeket, a Gerébekeket, a Hampókat, a Kanizsayaikat, a Berizlókat, Somi Józsaikat s még annyi mást; a Losonczyak ez évben szerepelnek benne utoljára, a Drágffyak még nagy vagyon és hatalom urai ugyan, de alig pár év s ők is eltűnnek a sorból. És a Szapolyayak? Időközben a királyi trónra emelkedtek ugyan, de a roppant családi vagyon, mely maga fölért egy királysággal, teljesen elkallódott, szétfőrtetett s egyes darabjai sok más, akár teljesen új, akár addig másod-harmadrendű család birtokába mentek át s új nemzetségek virágzásának lett alapja. Ilyenek voltak a Thurzók, a Serédyek, a Nádasdyak, kik mellett a régiek közül a Perényiek, Bánffyak, Bebekék, Balassák, Zrinyiek, Batthyányak, enyingi Törökök, Országhok, Nyáryak, szóval olyanok, kik 1494/95-ben még épen nem, vagy csak szerény vagyonnal szerepeltek, léptek az ország legdúsabb, leghatalmasabb nagybirtokos főurai sorába. Mindnyájok közül azonban összehasonlíthatatlan magasan kiváltak, mint egykor a Szapolyayak, a XVI. század derekán a Báthoryak, kik időközben óriási javakra tettek szert, mert azon 37 vármegyéből, mely 1552-ben a királynak adózott, 19-ben voltak birtokaik. Portáik száma 4299-re ment, s a világiak kezén levő összes jobbágytelkek teljes 11⁰/₁₀₀-át ez egy nemzetség bírta. Mint egykor a Szapolyayaknál, úgy immár a Báthoryaknál is ez a nagy vagyon jelzi a továbbfejlődés útját. Őket is a trónra, habár nem a magyar, hanem az erdélyi fejedelmi és a lengyel királyi trónra segítette az, hogy ott majdan befejezve hivatásukat, roppant családi örököket szétdarabolja az

idő kalapácsa s egyes részei új nemzetségek emelkedésének szolgálnak eszközü.

Végtelenül messzemenő gyökeres változások nyilvánulnak a birtokviszonyokban az egész XVI. század folyamán, főleg pedig két első Habsburg-házi királyunk alatt. Végig pillantva azon kimutatásokon, melyeket már az egykorúak csupán a nagy uradalmak tulajdonában beállt változásokról készítettek, úgy látszik, mintha megindult volna a föld, mozgósítottak volna az összes jószágtestek, s alig maradt közöttük egy, mely birtokost nem cserélt néha aránylag rövid időben többször is. I. Ferdinánd és Miksa királyok alatt az országban, akkor igen kis része a mainak, 60—70 roppant uradalom változtatott gazdát, vagyis adományoztatott el újra, s a zálogösszeget, mert az adományozás akkor már mindig pénzért történt, e két király alatt 8—9 millióra számították, mely a mai pénzértékhez képest valami 80—90 millió forintot képvisel, noha több jószágnál a zálogösszeg kitévénies.

Mátyás király levelei.*)

Mátyás király hatalmas egyéniségét és csodálatot keltő tevékenységét leghívebben az ő levelei tükrözik vissza.

Önálló szelleme arra készítet, és kimeríthetetlen tettereje arra képesíté, hogy — miként az udvaránál időző Galeotti feljegyzi — «minden levelet, a mit szétküldött, vagy maga mondott toll alá, vagy ha mások írták, elolvasta».

Levelei nagy részben félreismerhetetlenül magukon viselik egyéni jellemének bélyegét. Főleg uralkodásának második feléből maradtak ránk tetemes számban tőle fogalmazott iratok. Úgy látszik, hogy a mint hatalma emelkedett, a mint erejének, felsőbbségének tudata mindinkább áthatotta, ezzel az a meggyőződés is gyökeret vert benne, hogy gondolatainak és akaratának méltó kifejezést csak ő maga képes adni, és a szó, mely ajkairól hangzik el, még papírra vetve sem veszti el varázserejét.

Azonban még azon levelek is, melyeket nem maga fogalmazhatott, nemcsak tartalmuk lényegében, hanem részleteikben is az ő szándékai és utasításai nyomán készültek. Ez utóbbiak azonfelül rendszerint az irodalmi, mondhatnók művészeti forma előnyeit is föltüntetik.

Mátyás maga, bár a humanista műveltség szellemében

* FRANKÓI VILMOS r. t., Mátyás király levelei. Külügyi osztály. I. kötet 1458—1479. Budapest. Kiadja a M. Tud. Akadémia 1893. Ára 4 frt 50 kr.; a Könyvkiadó-Vállalat pártolói részére 3 frt 40 kr.

neveltetett, soha sem is szűnt meg Róma classicus íróinak olvasásában üdülést és tanulságot keresni: arra nem találhatott időt, hogy a tőle diktált levelek irányára kellő gondot fordítson. Jellemző vonásaik: a túlterjengő bőbeszédűség, a pongyolasággal határos keresetlenség és a magyarul megalkotott gondolatmenetnek, úgyyszólván, szolgai reproductiója.

Azonban igényei, a miket cancellariájával szemben emelt, nagyobbak voltak. Élére és fogalmazó személyzetének körébe kiváló humanistákat helyezett. És a környezetében tartózkodó nagynevű főpapok: zrednai Vitéz János és Janus Pannonius, bizonyára az ő óhajására vették gyakran kezökbe a tollat, hogy a királyi iratoknak formai tekintetben is el nem évülő értékét biztosítsanak.

Ezek után nem lehet meglepő, hogy minden időben kivételes érdeklődés tárgyát képezték Mátyás levelei.

Már az ő életében kezdettek a királyi cancellária tisztviselői a fogalmazatok lemásolásával gyűjteményeket állítani össze. Példájokat követték utódaik a következő királyok udvaránál.

Ezen gyűjtemények sorozatában:

I. A legrégibb, mely ránk maradt, gróf Khuen-Héderváry Károly horvátországi bán hédervári könyvtárában őriztetik. A XV. századbeli papirkézirat tábláján az 1470—1473. évekből származó följegyzések találhatnák, melyek kétségtelenné teszik, hogy Mátyás uralkodásának első felében, és valószínűvé, hogy Janus Pannonius pécsi püspök rendeletére állíttatott össze. Az 1462—1466. évekből 103 levelet tartalmaz, melyek közül 68 Mátyás király, 5 az ország főrendei, 30 zrednai Vitéz János és Janus Pannonius nevében íratott; mindannyi ezeknek tollából folyt.

II. Ehhez kor tekintetében legközelebb áll a Magyar Nemzeti Múzeum (1656. folio latin jelzetű) XVI. századbeli papirkézirata. Ez nem egyedül Mátyás király, hanem egyúttal három utódja levelezéseit tartalmazza, melyeket különböző időben több kéz írt össze. Mátyás levelei gyűjteményének írása a XVI. század legelejére utal. Tőle származó 160 és hozzá írt 24 levelet foglal magában, az 1476—1484. évekből; így tehát egészen más levélsoportot, mint a melyet a hédervári codex tartott fenn.

III. Szintén a XVI. század első évtizedeiből származik a kassai premontrei rendház egyik tagjának birtokában levő kézirat, melybe a XV. század közepétől 1534-ig érő levelezések és okiratok másolatait több kéz, rend és terv nélkül, iktatta. Mátyás levelezéséből csak 46 darabot (1480—1484.) tartott fenn.

IV. A múlt század elején, Haager Ferencz pozsonyi kamarai titkár birtokában volt egy XVI. századbeli kézirat, mely

Mátyás király, II. Ulászló és Váradi Péter kalocsai érsek levelezéseit tartalmazta; név szerint Mátyás és tanácsosainak levelezéséből 197 darabot (1462—1468.), melyeknek egy része a hédervári codexben is megvan. Ezen kézirat nyomtalanul eltűnt. De fennmaradtak 1735-ben készült másolatai: a Magyar Nemzeti Múzeumban, (1668. folio latin jelzettel) — a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában, — és a bécsi cs. és kir. állami levéltár kéziratárában.

V. Még gazdagabb tartalmú volt azon régi kézirat, mely a múlt század elején Schwandtner György bécsi történetbúvár kezei között volt, és a század utolsó évtizedében Sándor-Lipót főherceg-nádor birtokába került; de szintén eltűnt. Csak másolatát birjuk, melyet gróf Széchenyi Ferencz készíttetett és hírneves titkára: Hajnóczy József által az eredetivel comportáltattott. Ez a Magyar Nemzeti Múzeumba került, hol két kötete az 1669. és 1670. folio latin jelzetet viseli. Mátyás király és tanácsosainak levelezéséből 296 darabot tartalmaz (1462 — 1481.), melyek kevés kivétellel az előbb ismertetett gyűjteményekben is fellelőhatók.

VI. A pozsonyi trinitárius kolostor eltörlése után az egyetem könyvtárába jutott egy, a XVII. század végén másolt gyűjtemény, mely az 1478—1481. évekből Mátyás király levelezése 96 darabját foglalja magában. Ezek, háromnak kivételével, a fentebb ismertetett gyűjteményekben is fellelőhatók. Teljesen azonos tartalmú és egykorú kéziratot bír Ausztriában a szent-Benedek-rend göttweihi kolostora.

VII. A Magyar Nemzeti Múzeumnak (2317. folio latin jelzetű) XVII. századbéli kézirata Mátyás levelezésének csak 34 darabját tartalmazza; de ezek az ismertetett gyűjtemények mindegyikében hiányoznak.

E gyűjteményeknek köszönhetjük a bennök foglalt levelek fennmaradását; mivel fogalmazataik egytől-egyig, eredeti példányaik is kevésnek kivételével, elpusztultak.

Azonban e gyűjtemények, eltekintve attól, hogy Mátyás leveleinek aránylag kis részét (mintegy ötszázat) mentették meg, több fogyatkozást tüntetnek föl. Azok, a kik összeállították, sem arra nem gondoltak, hogy hivatalos regesta-könyveket alkossanak, sem arra, hogy a jövőendő számára történeti forrásokat nyissanak meg. Csak az lebegett szemök előtt, hogy az irodáknak mintákat, a közönségnek olvasmányt nyújtsanak. Épen ezért a felvett levelek megválogatása, csoportosítása és elhelyezése a véletlen műve volt. És a levelek dátuma rendszerint, a szövegben előforduló tulajdonnevek gyakran — a szerkesztők szemében jelentéktelen részletek — elhagyattak.

E gyűjtemények létesítésével úgyszólván egykorú a Mátyás király levelezései közzétételének terve, melylyel a tudós Brenner Márton, Bonfin első kiadója (1543.) foglalkozott.

Azonban csak két századdal utóbb valósult meg ez a terv.

Kelcz Imre, a Jézus-társaság papja, az 1743. és 1744. években, négy kis kötetben névtelenül bocsátotta közre Kassán Mátyás levelezésének gyűjteményét ezen cím alatt: «Epistolae Mathiae Corvini Regis Hungariae ad Pontifices, Imperatores, Reges, Principes aliosque viros illustres datae, nunc primum excusae et notis etiam quibusdam illustratae».

A kiadó felhasználta a hédervári codexet, mely abban az időben a Jézus-társaság pozsonyi könyvtárában volt, valamint a Haager és a pozsonyi trinitariusok kéziratait.

Néhány évtizeddel utóbb a Jézus-társaság egy másik tudós tagja: Kaprinai István, nagyra tervezett munkában: «Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad Regis Hungariae» szándékozott a Mátyás uralkodására vonatkozó összes történeti emlékeket közzétenni és magyarázó szöveggel kísérni. De csak két kötet jelenhetett meg, melyekben az 1461-ik évig jutott.

A ő tervét vitte keresztül, más formában, gróf Teleki József, ki a «Hunyadiak kora Magyarországon» című nagy munkájához három kötet oklevéltárt csatolt. De ebbe csak az általa felkutatott kiadatlan leveleket és okiratokat vette föl. Kiemeljük, hogy külföldi könyv- és levéltárak kincstáraiból is merített; név szerint a párisi nemzeti könyvtárból, a müncheni állami levéltárból, a Stahremberg grófok riddegi levéltárból és a Lobkovitz hercegek prágai könyvtárból. Összesen 808 darabot közöl, melynek azonban túlnyomó része okiratokból áll. A levelek és rendeletek száma 342-re megy.

A Magyar Tudományos Akadémia által közrebocsátott «Diplomáciai Emlékek Mátyás király korából» négy kötetben az olasz levéltáraknak felkutatott anyagkészletét tartalmazza. Azonban a diplomáciai iratok nagy tömegében (1089 darab) Mátyástól csak 71 levél található.

A «Magyarországi Vatikáni Okirattár» I. sorozatának VI. kötete gyanánt (1890.) jelent meg «Mátyás király levelezése a pápákkal», mely — a kiadottakat is reproducálva — Mátyástól 107, a pápától 101 levelet közöl.

A hazai és külföldi oklevéltár-kiadványok s egyéb történeti munkák, melyek Mátyás király uralkodásának korszakára kiterjeszkednek, szintén jelentékeny számú darabot tartalmaznak Mátyás király levelezéseiből.

Mindezt összevéve, Mátyás király nyomtatásban megjelent leveleinek száma 782-re, a hozzá írt és kiadott leveleké 107-re rúg.

Habár, figyelembe véve a pusztulást, mely hazánkban és

részben külföldön is a levéltárakat érte, ezen számot jelentékenynek mondhatjuk; előre volt látható, hogy azt újabb könyv- és levéltári kutatások tetemesen gyarapíthatják.

És mikor erre e sorok írója (1889.) vállalkozott, várakozásában nem csalódott.

Már a Nemzeti Múzeum kéziratának átvizsgálása azon meglepő eredményre vezetett, hogy a II. és VII. szám alatt ismeretett levélgyűjtemények ekkorig a történetírók figyelmét kikerülték s Mátyás levelezéséből 130 kiadatlan darabot tartalmaznak.

Levéltári kutatásaimban mindenekelőtt azon országokra irányoztam figyelmemet, melyeket Mátyás hódító fegyverével hatalma alá hajtott, és a melyekkel diplomáciai összeköttetésben állott. *Bécsben*: a cs. és k. állami levéltár, a cs. és k. udvari könyvtár; *Prágában*: a csehországi Nemzeti Múzeum kéziratára, a főképtalan és a Lobkovitz hercegek könyvtára; *Boroszlóban*: a városi levéltár és könyvtár; *Berlinben*: a királyi házi levéltár; *Drezdában*, *Münchenben*, *Bambergben*, és *Weimárban*: az állami levéltárak; *Rómában*: a vatikáni könyv- és levéltár; *Flórenczben*: az állami levéltár és nemzeti könyvtár; *Modenában* és *Milánóban*: az állami levéltárak; *Mantuában*: a Gonzaga-levéltár; *Velenczében*: az állami levéltár és a szent-Márk-könyvtár jelentékeny anyagkészletet nyújtottak.

És mikor e munkálatok felől a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának 1890. november havi ülésében jelentést tettem, már is kimutathattam, hogy Mátyás királynak négyszáznál több kiadatlan levele áll rendelkezésemre.

Ez alkalommal indítványt tettem Mátyás király levelei teljes gyűjteményének kiadása érdekében.

A Történelmi Bizottság, egyaránt indítatva hazai történetünk egyik legnagyobb alakja iránti kegyeletétől és levelei történet-külföldi fontosságának méltatásától, készséggel fogadta el az indítványt, és engem bízott meg a gyűjtemény kiadásával.

Abban állapodott meg, hogy a gyűjteménybe felveendők Mátyás királynak már nyomtatásban megjelent levelei is, lehetőleg az eredeti vagy legrégibb példányok után készült új másolatok után; ellenben a Mátyás királyhoz intézett levelek, még ha kiadatlanok is, csak annyiban foglaljanak helyet a gyűjteményben, a mennyiben Mátyás király leveleinek megértése és felvilágosítása érdekében közzétételök kívánatos.

A levélgyűjteménynek három osztályba csoportosítása határozottatott el.

Az első a külügyi levelezést, a második a Magyarország belső kormányzására vonatkozó leveleket, a harmadik a Mátyás által meghódított osztrák és cseh tartományok belső kormányzá-

sát illető leveleket foglalná magában; minthogy a levelek ezen három csoportja Mátyás király tevékenységének három külön irányát világítja meg.

*

A külügyi osztály első kötetét bocsátjuk íme közzé. Ez Mátyás trónraléptétől bezárólag 1479-ig terjed.

Erdély és az észak-keleti háború.*)

I.

Az erdélyi fejedelmeknél hagyományoszerű ambíció-kérdés és törekvési vágy volt Báthori István óta a lengyel királyi trónra jutás; élt ez minden Báthoriban, Bethlen Gáborban s I. és II. Rákóczi Györgyben, de legélénkebben az utolsóban. I. Rákóczi György egy okos kiszámítású tervet minden tekintetben kidolgozott, minden utat-módot kigondolt, minden eszközt és emeltyűt mozgásba hozott lengyel királylyá választatása érdekében; csak a hadi terv és a sereg útnak indulása volt hátra, midőn a halál merész tervezését hirtelen ketté vágta.

II. Rákóczi György az atyja eszméit, vágyait és uralkodói céljait együtt örökölte tömérdek gazdagságával, a teli kincstárral és a teljesen fölszerelt fejedelmi várakkal együtt. E könyv I. kötetében Szilágyi Sándor elbeszéli, s hazai, bécsi és svéd oklevelekkel világosan az olvasó elé tárja az ifjú, tettszomjas fejedelemnek azon rejtett vágyát, hogy ő a lengyel trón megszerzését óhajtja. Majdnem két év telt bele, míg a fejedelem anyja, fia, tanácsosai, országa köznézetét és gondolkodásmódját folyton kutatta, fürkészte s megszerezni igyekezett önmegnyugtatóására annak bizonyosságát vagy legalább valószínűségét, hogy reá és országára nézve csakugyan előnyös lenne, ha az erdélyi fejedelemséghez a lengyel királyságot is megszerezhetné. Számításában alapul vette a lengyeleknek a nagy Báthori István és a magyarok iránt táplált rokonszenvét, a lengyel unitáriusok és reformátusok kisdéd, de művelt és tevékeny így nagy jelentőséggel bíró számát, a lakosságnak királyával való elégedetlenségét, pénzzel és ajándékkal befolyásolhatását, sőt a királynak magának bizonyos föltételek mellett Rákóczi megválasztásától nem idegenkedését, Lengyelországnak az oroszszal, svédvel, kozákkal, tatárral ellen-

*) A m. tud. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátva, közzétette *Szilágyi Sándor* r. tag. Két kötet. 1890—1. 8-rét. 1—571 és 1—636 ll. Ára 10 frt.

séges lábon létét, a lengyeleknek maguk közötti vallásos viszálykodását, sőt számításba vette saját neve fényét, kincstára bőségét s a nép előtt imponáló méltósággal megjelenését. Tagadhatatlan, hogy a Rákóczi név az időben a magyar és vele szomszéd népek előtt nagy tiszteletben és tekintélyben állott.

II. Rákóczi György az *Északkeleti Háború* első vagyis létrejövése korszakában minden lépését előre megfontoltan, okos kiszámítással, a kezdendő háborúnak elejét és kimenetelét, remélhető előnyeit és bizonyos hátrányait a leghiggadtabb politikus és államférfiú okosságával vette számba, latolta meg, s úgy ígért és határozott, úgy cselekedett és kötelezte magát bár a legcsekélyebbre is, a mi a békés állapotból kimozdulásra s háborúkezdésre vonatkozhatott.

Az oroszok által országuk nagy részétől megfosztott, a svéd királytól megalázott és kifosztott, szóval: csaknem végveszélyben levő lengyelek és pedig a király, a nemesség, a disszidentek egyetértőleg s csaknem esengve kérték II. Rákóczi segélyét ajánlották neki a lengyel királyi koronát s fia megválasztatása iránt biztosították; még is a mint a veszély elmúlt, egy-két győzelmes csata hírére, vagy az oroszszal való kibékülés, az osztrákkal és tatárokkal szövetségkötés lehetősége fölmerült, buzgóságuk azonnal megcsökkent. Gyérebbek lettek az Erdélybe segélyért és pénzért járó lengyel követek, lanyhábban folyt az alku, óvakodóbban tették ígéreteiket, sőt bármint kicsinylették királyuk gyámoltalanságát, mégis annak trónjára egy erdélyi és protestáns fejedelemnek megválasztásától elkezdték idegenkedni, ürügyeket kerestek, nehéz feltételeket szabtak, tetteikből kitűnt, hogy a lengyel többség a Rákóczi királylyá választatását komolyan nem kívánja.

Kitűnik ez a Prazsnowski Miklósnak, a király nagyobb titkáranak 1656. ápril 10-én adott utasításból, melynek pontjai ezek voltak: «adjon a fejedelem a király katonáinak kölcsön pénzt, a követ ígérje zálogul a lengyel korona clenodiumait; ha ez nem elég, a lengyel köztársaság jövedelmeiből megfelelő kamatot is ígérjen meg, azért, hogy a király a fejedelem fiát fiává fogadja s örökösének tekinti és neveli; ha azzal meg nem elégszik, ajánlja meg, hogy fiát a lengyel rendek által megválasztatja az ország trónörökösévé, de abba könnyen ne menjen bele a követ, hogy a király életében a királyválasztásra példa ne adassék. S ha mégis ki nem kerülheti, tegye e feltételek alatt: hogy a fejedelem fia mindig a király oldala mellett legyen, neveltessék a katolikus vallásban s az ország szokásaiba és erkölceibe lassanként oktattassék bele; nagyobb tisztviselői legyenek született lengyelek, a kiket a király választ ki, a minisztereket és kisebb tisztviselőket és szolgákat választthassa a fejedelem, vagy ha tetszik, hozzá őket magával.

«Ha pedig az atyafejedelem kívánná az országban való uralkodást, a követ jelentse ki, hogy ő, mivel nem katolikus, nem lehet más, mint csak választott és meg nem koronázott király, míg a lengyel király él, addig az országba nem jöhet, hozzá semmi viszonyban nem lesznek sem a rendek, sem a városok, királyi adományokat nem adhat és semmi felségjog őt meg nem illeti.

«Erdély hadseregét vezessék a fejedelem hadvezérei, de azért csak a lengyel király által hívatva jöhessenek be Lengyelországba, s míg ott benn lesznek, függjenek a királytól. Ha nem lesz rájuk szükség, szabadságot nyervén a királytól, tartozzanak az országból kimenni.»

Rákóczi válaszában kijelentette, «hogy miután a követ küldői a fejedelem vallásának szabadságát elismerni vonakodnak, ő nem látja valószínűnek, hogy azt megengedjék, holott az emberek szívét és lelkiismeretét egyedül az Isten vizsgálja meg, egy királynak sincs megadva e jog, s a lélek szabadságának megszorítása a királyok jogköreinek megszorítása. Hazamenetele ügyében azt teszi a követ, a mit jónak lát. Mint szabad és barátságos királytól szabad és baráti érzelmű fejedelemhez az út nyitva volt, nyitva lesz a visszatérésre is. Mi — úgymond a fejedelem — a lengyel király és köztársaság javát illető minden dolgában, úgy a mostani szövetségkötés kérdésében is minden tisztességes feltételekről tanácskozni készek vagyunk; de egyetlen kedves fiunk választását illető elhatározásunktól el nem állani lelkünkben szilárdan el vagyunk tökévelve, s lelkiismeretünkől és hírnevünkől veszszük azon zsinórmértéket, melytől hogy eltávoznunk, vagy el nem távoznunk szabad és lehetséges-e vagy nem? az elhatározást magunknak tartjuk fenn. Kövessék mások Athaeust, a ki, hogy országokat nyerjen, feláldozza vallását s a célért mindent tisztességesnek tart. De mi előttünk, a kik más erkölcsben nevedtünk, ismeretes, mily erkölcstelen üzelem az, midőn az, a mi örökkévaló, mulandóval cseréltetik fel s érette a dicső küzdelmek nagy viszontagságainak hervadhatlan koszorúja feláldoztatik. Ezeket — a mint mindig tenni szoktuk — most is kereken kimondani szükségesnek láttuk.»

A követ egy-két kiméletesen kifejezett ellenészrevételt választott a fejedelem levelére, érintve a vallási nehézséget félhomályosan s a katolikus álláspontot védőleg, s nemsokára eltávozott Gyula-Fejérvárról. Még egyszer megkísérlte Lubomirski, Lengyelország főmarsalja a Rákóczival való szövetségkötést, Wojakowski János hívét küldé hozzá, hogy a svédekkel való szerződésről lebeszélje, biztatta a lengyelek iránta való rokonszenvével s hogy a vallás kérdésében is engedni fognak. Rákóczi többé nem bízott, mert értesült, hogy a lengyelek osztrák Ferdinánddal is

alkudoznak, s az oroszszal békét akarnak kötni. A lengyel háború koczkája el volt vetve, s csak annyi idő telt valóságáig, a mennyi új szövetségek kötésére és fölfegyverkezésre szükségképen megkívántatott.

II.

Mint a lengyelek, ép úgy igyekezett II. Rákóczi is magának szövetségeseket keresni, s céljainak egészen megfelelő ajánlat tétetvén X. Károly svéd király részéről, a ki protestáns hitű, a lengyelekkel tényleg háborút viselt, s mint győztes foglalta el Varsó várát, bár egy ideig vonakodott, utoljára mégis ajánlatait elfogadta.

A svéd király is igyekezett diplomatiája ügyességét felhasználni, s eleinte igen tartózkodó volt ígéreteiben. Kettő volt azonban, a mi az erdélyi fejedelemben a svéd szövetség iránt már eleve bizalmat ébresztett, *egyik* az: hogy a király a lengyel királyi czím viselését II. Rákóczinak rövid alkudozás s egykét észrevétel után átengedni hajlandónak nyilatkozott s erre követeit írásban felhatalmazta; *másik* a vallás-kérdés, mert a protestánsok szabad vallásgyakorlatának követelését és biztosítását mindkettő a szövetség és háború egyik főczéljának jelentette ki. Egyek lévén a két főpontban, a többieket könnyen elintézték a nélkül, hogy változástól kelljen egyiknek vagy másiknak tartani.

Hosszabb alkudozás folyt a svéd és erdélyi fejedelem követei közt a fejedelem által adandó hadi pénzsegély iránt. A királynak nincs kifogása az ellen, hogy «Lengyelországnak a fejedelem által birandó része Podlachia közepén a Bug folyóig terjedjen ki, Krakkó a sóbányák jövedelmeivel a háború végeig adassék át s hogy a fejedelem a királyi czímmel élhessen», — erre hatalmazta fel a király Welling és Sternbach követeit 1656 nov. 14-ki levelében, sőt utóbb beleegyezett, hogy Krakkót ne csak a háború végeig, de örökös joggal bírja a palatinatussal és a sóbányák jövedelme jogával, de a következő feltételek alatt: 1. a követek kívánjanak tőle egy millió birodalmi tallért, s ha ez terhesnek fog tetszeni, legalább 500,000-et vagy 400,000-et, 2. hogy e pénzt küldje Stettinbe vagy Hamburgba, 3. hogy a svéd helyőrség maradjon addig Krakkóban, míg a pénz rendeltetése helyére megérkezik s erről a tanács a királyt értesíti, 4. hogy a pénzkifizetés és város kiürítése egyszerre történjék, 5. a fejedelem a király hadait és hadiszereit biztos helyre szállítsa.

«Minthogy a határok iránt — írja levelében a király — a fejedelemnek további kívánatai vannak, ő készséggel beleegye-

zik, hogy lengyel részeinek határa a Bug folyó Erdély felőli partja legyen, a mi Podlachia és Massovia nagy részét magában foglalja, de a Bug másik partja a Narva folyóval és nowodwori várral együtt a Visztuláig maradjon a király birtokában örök joggal, s erről később a fejedelemmel külön szerződést kössenek, a mit könnyen és hamar elvégezhetni remél a király s hiszi és óhajta, hogy már most a fejedelem a háború megkezdésére gyorsan tegye meg intézkedéseit, hogy még a tél fagyja beállása előtt hadaikat lengyel földön egyesíthessék. Radziwil herczeg birtokai ügyében szintén a fejedelem kívánsága értelmében fejezte ki nézeteit. A királyi czímmel élésben — a mire a fejedelem vágyott — nem csak akadályt nem tesz, de azt önként felajánlja, csakhogy az hatalmát a király által magának fentartott tartományokra ki ne terjeszsze. A neki jutó birtokok határain túl fekvő országoknak, minők Galiczia, Kis-Lengyelország, Lithvánia, nevezheti és írhatja magát herczegének (Dux) és urának. E jog a svéd királyt is megilleti. Így mindketten saját birtokaikról és czímeikről bizonyosak lesznek s egyikre nézve is jogsérelem nem történhetik.

«A mit a fejedelem — így szól a királyi levél — a szövetség helybenhagyása (ratificatio) iránt töltekek — a király követeitől — kívánt, az nem egyezik az ily szövetekezések közönségesen használt módjával és bevett gyakorlatával. Minden fejedelem által elfogadott szokás, hogy a mit miniszterei nevőkben végeznek, megerősítését a megbízó fejedelemlnek tartják fenn. De biztosíthatják őt, hogy a király megerősítése és helyben hagyása soká késni nem fog, ha kitűnik, hogy ezen bőkezű s a király őszinte szívéből származó elhatározásai alapján vele úgy egyezkedni lehetséges lesz, hogy sergét azonnal, késedelem nélkül mozgósítani s a király hadaival tényleg egyesíteni magát elhatározza. A király követei által annak sürgetését is kívánta a fejedelemtől, hogy ne csak az erdélyi sereg mozduljon ki azonnal, hanem a kozákok és tatárt is bírja rá a svédhez állásra, a mi hathatós eszköze lenne annak, hogy az orosz fegyver vakmerősége a király birodalma határaitól távol tartassék. A mit Isten segélyével — így zárja be levelét a király — a lengyel nagyherczegség tartományaiból egyesült fegyvereinkkel megszerzünk, annak megosztásáról, mihelyt hadaink egyesültek, igazságosan és a közjóra nézőleg meg fogunk egyezni.

«Minden egyebek felett szükséges és siető a szövetségnek teljesen bevégzett tétele, és hogy a fejedelem, a mint hajlamát erre szóval a király előtt többször kifejezte, úgy ezután is annak gondolataiban és tetteiben feleljen meg, de a szerződés a brandenburgi választófejedelemmel kötött és a kozákokkal kötendő szerződésünkkel nem ellenkezhetik.»

Még később a fizetendő segélypénzt ezer tallerra szállította le a király, a sóbányáknak is rögtöni átadásába beleegyezett, szóval: II. Rákóczi majdnem minden föltételeit elfogadta, csak azt az egyet kívánva és szigorúan kikötve, hogy a fejedelem minél hamarabb, s már a folyamatban levő svéd-lengyel háború ideje alatt Lengyelországba vezesse seregét s azoknak a svéd hadakkal való egyesülését minél előbb hajtsa végre . . .

III.

E levél Rákócziban a bizalmat felkeltötte, Kemény János és Mikes Mihály követeknek a király követivel az előbbi királyi biztosítások szellemében való egyezkedésre teljhatalmat adott s írásban biztosította a királyt, hogy a mit követek végeznek és aláírnak, ő is elfogadja és megerősíti. Ez alapon a svéd király és II. Rákóczi György között 1656. december 6-án a következő formászerű szövetség kötöttet.

«I. A svéd király és erdélyi fejedelem közt örökös szövetség és állandó barátság kötöttik Kazimir lengyel király és a hozzá tartozók ellen. II. Ha a háború folytában akármelyik fél egy harmadik által megtámadtatik, egymást segíteni tartoznak. III. A közösen elfoglalt lengyel tartományok a két szövetséges közül azé lesznek, a kinek számára már előbb megígérve s biztosítva voltak. IV. A király korábbi szövetségei szövetségei egyszersmind a fejedelemnek is, s azokkal a királynak azután is külön szövetséget kötni joga van, mint szintén a fejedelemnek is a maga külön szöve ségeseivel. Az V. pontban Lengyelországnak a svéd király és erdélyi fejedelem birtokába menendő részei számláltnak elé. A VI., VII. pontbeli országok iránti kiegyezés későbbre tartatik fenn. A VIII. pont Krakkó jövődő sorsát, a kivonuló svéd katonaság és az ott maradó ágyúk jövő állapotját írja körül. A IX. pontban a Krakkóban talált fött sőt a svéd királynak mondja. A X. pont az evangélikus vallás előmozdítását köti ki, a részletek és más vallások állapotja későbbi értekeződéseknek tartatván fenn. A XI. pont a kereskedelmet kölcsönösen szabadnak nyilvánítja. A XII. pont kimondja, hogy mindkét szövetséges maga köteles a neki jutott országrészeket és tartományokat saját hadi erejével elfoglalni; de ha valamelyik arra nem képes s a másik fél segélyét kéri, azt megadni köteles, s elfoglalván azokat, közmegegyezésből sergüket a közjó tekintetéből máshová vihetik át. A XIII. pont a két sereg együtt működésekor a fővezérleti jogot a királynak adja, de egyetértőleg a fejedelemmel, a ki nincs alárendelve s méltóságát és mindkét sereg törvényét és jogait épségben tartandóknak mondja ki. A XIV. pont megtiltja bármelyik szövetségesre nézve káros béke kötését. A

XV. kiköti, hogy ténynyé válván e szövetségi szerződés, a fejedelem az ellenség országait minél hamarabb megtámadja s a harczot ellene folytatja, ha csak felülmulhatlan akadályok nem fordulnak elő. A XVII. pontban ki van mondva (megjegyzendő, hogy a XVI. pont hiányzik), hogy ha netalán szükségesnek látszó s az általános szövetségi szerződésben hozzá adandó részletes pontok merülnek fel, azok iránt lehető hamar egyezség hozandó létre. A XVIII. pontban az erdélyi fejedelemnek királyi címmel élhetési joga volt fölvéve; de a svéd követek úgy nyilatkoztak, hogy ebben való határozásra nincs utasításuk, de mivel látják a fejedelemnek ehhez való jogai igazságát, nem kételkednek benne, hogy a király e címet szívesen meg fogja engedni s hogy mások ebben neki kedvét szegjék, hagyni nem fogja, s azért ígérik, hogy erre nézve, mihelyt a hely és idő engedi, a királytól kedvező elhatározást eszközölnék ki. A fejedelem követei pedig az előbocsátott szövetségi pontokra a fejedelmet oly módon és azon esetre vélik kötelezettnek, hogy a svéd király ő felsége vagy más valaki a lengyel király címéhez és a fejedelemnek szánt országokhoz és tartományokhoz maguk részéről jogot nem formálnak s őt azzal el nem kedvetlenítik. A svéd követek látván, hogy az erdélyi fejedelem e biztosítás nélkül a szövetséget elfogadni nem hajlandó, sok vita és szóváltás után, azon okból, hogy az üdvös egybeköttetést hátráltatni ne láttassanak, a fejedelem követeknek ezen nyilatkozatát helyben hagyták, de ők ezzel a király méltóságának ártani nem akartak. Kelt Radnóthon stb., aláírva mind a négy kiküldött teljhatalmú biztos által.

Hogy a szövetség egyik félnek sem adott teljes biztosítékot, mutatják az elhalasztott pontok, a homályos helyek, s főleg a végső — a királyi címet illető — pont. Ezt mutatja a svéd és erdélyi követek között folyt, gyakran heves és ingerült beszédek, főleg pedig a fejedelem azzal való elégedetlenkedése, a mit anyja, neje, tanácsosai, az ország közvéleményének ellenkezése még táplált és élesebbé tett. Csak egyetlen nyilatkozatára kell hivatkoznom, hogy ez igazolva legyen, midőn a svéd követeknek kifejezte: *menjetez haza; én megmaradok csendes országomban*; vagy a midőn a neki jutandó részről volt szó, s a svédek apasztani akarták a fejedelem osztályrészét, ez ismét úgy nyilatkozott: *bírhattam volna az egész országot, mert meg volt ígérve s kérttem, hogy foglaljam el, sokszor*.

Azonban a dolog már messze előhaladt s a szövetség pontjait követi aláírták; Rákóczi büszkébb jellem volt s érzellete fenköltebb, hogysem már most meghátrálhatott volna. Pedig, hogy Károly király inkább saját lengyelországi baján akart segíteni, mintsem Rákóczit trónhoz juttatni, ezt a szövetség egész előkészítése és bevégzése világosan mutatja.

Rákóczi erélylyel látott dolgához. Deczember 30-ki nyilatkozványában kijelentette: «hogy Lengyelország rendei, hazájok hanyatlását látván, neki a koronát bizonyos feltételek alatt, ünnepestes követtségek által régebb is és most is felajánlták, hogy a nemes lengyel nemzethez ő öröklött benső hajlamot érez, s a lengyel állam iránt keresztyén kegyelettel viseltetik. Ezzel birták őt arra, hogy belső zavarának orvoslására siessen. Jóakarólag inti tehát azokat, a kik személyök s javaik sérthetlenségét biztosítani kívánják, hogy a mint ő Lengyelország felé közeledik, siessenek elébe s engedelmességöket tanúsítsák. A kik szándékának ellenszegülnek, tulajdonítsák maguknak, ha a had kockája rosszat hoz reájok. Ő a hozzá folyamodóknak pártfogását igéri, az ország bajait orvosolja, szabadságait fentartja, s a lelkiismeret szabadságát különösen oltalmába veszi és azon lesz, hogy az ország békéje helyre álljon s a köz- és magánnyugalom mihamarabb virágzásnak induljon. Kelt Kolozsmonostoron, 1656. decz. utolsóján». A fejedelem a hozzá követtségben járt lengyel főurakhoz külön biztosító leveleket is küldött, felhíva őket a hozzá csatlakozásra, biztosítva kegyelméről s a nemzet jogainak és szabadságainak sérthetlenségét ígérve.

Erdélynek távolléte idejére kormányzókat rendelt, a katonaság gyülekezésére a parancsot kiadta, a hadak találkozása helyül Máramarosban *Visk* nevű várost tüzte ki, 1657 jan. 6-án, a honnan 14-én érhessenek Lengyelország határára, de a mi a tél és utak borzasztó nehézségei miatt csak január 31-én történt meg. Ekkor volt a magyar hadsereg Skolán, lengyel földön.

IV.

Bárminő meghívásai voltak II. Rákóczi Györgynek befolyasos lengyelektől, országgyűléstől s magától a népe által lenéztet Kázmér királytól, a *svéd-erdélyi szövetség* nyilvánosságra jött okirata egyszerre megsemmisített minden nemzeti rokonszenvet, sötétbe borította a nagy Báthori fényes emlékét, s a fejedelem hadjáratának sikerét csaknem eleve lehetetlenné tette. Hiszen abban darabokra volt szaggatva a régi hatalmas ország, svéd és erdélyi osztozott rajta, kozákok és oláhok járták be szélteben az országot, zsarolták a népet s megsemmisítéssel fenyegették a büszke nemességet. A fejedelem nyilatkozványában levő néhány ígélet hitelre nem talált, a lelkiismeretszabadságra hivatkozást nem volt a ki meghallgassa, a nemzet gyűlölete élesebben tört ki II. Rákóczi ellen, mint dúlt a szívek belsőjében a győztes svédek irányában. A svéd csak megkezdte az ország meghódítását, bevégezni s a lengyel szolgaságot teljessé tenni az erdélyi

hadsereg van hivatva — mondá a lengyel közvélemény, s nem hogy Rákóczihoz hajlott volna s őt engedelmeskedve fogadja; de inkább minden pártoskodás és belviszály megszűnt, a megvetett király népszerűvé lett, táborok alakultak a tartományokban, az ellenállás szerveztetett, a várak megerősítettek s erős védelmi katonasággal vétettek körül; a fejedelem addigi hívei közül alig maradt meg egy-kettő, a többiek lengyel hadak élére állottak s egyesült akarattal készültek hazájoknak a svéd-erdélyi lealázó meghódítástól megvédésére.

Rákóczit azonban útjában mindez föl nem tartóztatta, minden akadályt legyőzve, csapatainak kisebb veszteségeitől le nem hangolva, győzedelmesen haladt elő s már márczius 28-án Krakkó alá érkezett. Megmondhatatlan s királyok gazdagságát felülmúlta az a pompa, melylyel a bevonulás történt. A város átnyújtá kulcsait, a tanács esküt tett le s II. Rákóczi György beszállott Báthori István fényes királyi palotájába.

Nemsokára megérkezett X. Károly király s a fejedelem chmielowi táborában látogatást tett. A fejedelem félmérföldnyire ment elébe s fedetlen fővel fogadta és vezette át táborába, mely a királyt ágyúdörgéssel, s dob-, trombita- és tárogató- és hegedűszóval s kitörő örömkialtásokkal fogadta. A svéd és erdélyi hadsereg egyesülése (Conjunctio Armorum) ápril 19., 20., 21-én történt meg s az 1656. decz. 6-iki szövetségi szerződés bevégezté itt lett. A király a szerződést május 9-én hagyta helyben, a mit Rákóczi — ki tudja, mi októl indítva — elmúlasztott, a mi később a svédektől elhagyatásának, megveretésének és teljes megaláztatásának egyik fő oka. Ha azért tette, hogy a lengyelek előtt igazolja, hogy hazájok eldarabolása nem célja, az a szövetség megszegése volt, s Károly királynak maga Rákóczi adott okot, hogy idő előtt s a veszély órájában vissza vonván hadait Lengyelországból, szövetségétársát veszedelembé döntse.

A hadseregek egyesítése, melynek valódi célja közös háborúviselés volt, csak ürügy volt arra, hogy X. Károly az ostromolt Varsóból hadsergét szép szín alatt kiszabadítsa, a várost Rákóczinak átengedje s néhány napi együtt ide-oda utazás és kisebb csatázások után a két fejedelem és hadsereg egymástól május 25. végkép elváljon. Károly király és hadserege igyekezett vissza mások által megtámadott országába, Rákóczi pedig fenyegetve az oldalban levő oroszoktól és közeledő császáriaktól, haladjon előre, küzdve a lengyelekkel, kozákokkal, később a tatárokkal, elhagyva a moldvaiak és havasalföldiek által, vert sereggel, lehagolt kedélyvel, mindenfelől szorongatva, csata után csatát veszítve. Mikor a fejedelem kérte a királyt, ne vonná ki seregeit, az azt felelte: ha Nagyságod király akar lenni, védje városát.

Kérte azt is, csak addig halaszsa el, míg a fejedelem kozák és magyar csapatainál észrevett elcsüggedés és önbizalmatlanság elenyészteszethetik, s legalább a veszteség káros hatását némileg enyhíthő valamely hadicsel kivihető lesz. A követ felhozta a királyhoz tett tudósításában, hogy a lengyelek azzal kisebbitik, hogy csak azért kötött szövetséget Rákóczival, hogy kedvező békességre erőltethesse őket, mit ha elér, ott hagyja őt a vész tengerén, evező és segély nélkül, mert a svéd — mondják ők — a franczián kívül senkivel sem tart fenn barátságot. Ezt a követ köteletségének tartotta megírni azért, mert látta, hogy e szavak a fejedelemben a király iránt aggályt költöttek. Máskor írta a követ, hogy a fejedelem hevesen kifakadt a király ellen, mert életét és fejedelmi székét veszélybe hozta; ő erőszakolta bele a háborúba, s most annak kezdetén visszavonulni készül. A követ mentegetődzött, hogy csak átteszi a táborát Poroszországba, de nem válik el: a fejedelem hadi lépéseit figyelemmel kíséri, s esetről esetre ismét egyesíti hadát a fejedelmével. A követ közölte ezt a fejedelemmel azért, hogy csillapithassa. A fejedelem érthetetlenül dörmögött rá, miből a követ észrevette rendkívüli felgerjedését és indulataival való belső harcát, a mi könnyet facsart ki szemeiből. Más alkalommal ugyanezen követ tudatta a királlyal, hogy neki a fejedelemmel kell maradni, azt kívánja a szövetség és a kötelesség. De rendkívüli megpróbáltatásoknak volt kitéve a fejedelem érzékenysége és szemrehányásai miatt. Megmondták ezt neki ellenségei — mondá egykor erős kitörések közt — hogy az lesz a szövetség sorsa, hogy a fejedelmet a király veszélyben hagyja. Neje és más erdélyiek egyenesen kimondották, hogy a király őt megcsalja. S még ily erős kifejezéseket is használt, s csüggedt szívéből könnyet sajtolt ki a kétségbeesés. Minden törekvésem meghiúsult — így végzi levelét a követ — hogy meggyőzzem, hogy a külön hadi működés nem tekinthető a szövetség felbontásának.

Maga a fejedelem nem nézte ügyét ily tragikus színben anyjához írt levelében. «Svéd, kozák barátság megcsala — írja könnyű hangulattal — svéd még Varsótól válék el, a kozák birodalmáig kísérteté magát velünk; kötelességünknek mi hogy megfelelünk, lengyelséggel mi harczoltunk, ő takarodott.»

A nagy reményekkel kezdődött háborúnak vége a júl. 24-én kötött megalázó béke lett: «a lengyel királyt követséggel engeszteli meg, felbontja az ország ellenségeivel kötött szövetségét, s szükség esetén a lengyel királynak segínyt ad, meg fogja engesztelni a krimi khánt, Krakkót és Brzestet visszaadja, egy millió kétszáz ezer forintot fizet, a foglyokat, hadi zsákmányt visszaadja, s hazatérése Erdélybe a lengyel vezérek által kijelölendő úton fog történni.» A svéd követ ellenezte, hogy Rákóczi hely-

benhagyja a békét, de nem bírhatta rá. Ő aláírta a helybenhagyási téritvényt.

Egy lengyel történetíró azt jegyezte fel, hogy ha Rákóczi végszükségében megütközött volna, legalább kétséssé lehetett volna teljes legyőzhetése. De a kettős csalódás — svédben és számításai-ban — önbizalmatlanná tette. Anyja előtt szépíti dolgát. «Ellenség fegyvere nem ártott nekünk — írja — hanem Isten, az akadályos, lápos utak, az útnak nem levén tudói, a kozákság hozzá. Dávid Istene őt még fölemelheti.»

Végig kellett szenvednie a veszített hadviselés minden szerencsétlenségeit. A győzők irgalmatlanul bántak vele, zsákmányolták táborát, elszedték a mije maradt, ékszereit, fényes készületeit. Egy napi kíséret után elvált tőlük a lengyel, biztosul Sapieha maradt vele, a ki egyenesen vitte a tatár khán elé. Júl. 20-án Skola alá érkezett, itt értesült a tatárok érkezéséről, a kik Kamenicz alatt vannak. A rögtönözve összehívott hadi tanács azt ajánlta: váljék el a főtábortól és siessen haza. Úgy lett. Júl. 27-én hajnalban Rhédey Lászlóval, Bánffy Dénessel, Bakos Gáborral, Sternbach svéd követtel, Lubienickivel s még néhány főúrral menekült haza, ép azon úton, melyen félév előtt fényes tábor élén ért volt be Lengyelország földjére. Júl. 31. betegen ért Magyarországon Máramarosban Hosszúmezőre.

V.

Az északkeleti háborúnak vége volt. X. Károly kivonult Lengyelországból, II. Rákóczi serege teljesen szétverve, fegyveresen vagy a nélkül elmenekült s ezerek lettek lengyel, kozák, tatár üldözőik martalékává, 4000 Krimben fogságba jutott s hosszas szenvedés után, borzasztó sarcz árán szabadultak ki a tatár fogságból.

Itt végezhetném ismertetésemet, mert a könyv tulajdonképi tárgyának vége van; de két körülményt még olvasóimmal meg kell ismertetnem, *egyik* az, hogy II. Rákóczi e hadjárat szerencsétlen kimenetelét X. Károlynak tulajdonítván: őt folyvást szövetséges társának tartotta, sorsa változtatása érdekében tett azutáni kísérletei alkalmával a királyhoz fegyveres segélyért folyamodott s ez, bár segélyt nem, de udvarias választ adni 5—6 levelére egyszer szíves volt, s így benne a bizalmat mindig fentartotta, — *másik* körülmény az, hogy II. Rákóczit a török porta lengyel hadjáratáért trónvesztettnek nyilvánította, s kijelentette, hogy őt Erdély fejedelmi székén meg nem szenvedí. Rákóczit e jogtalan zsarnokság bántotta, s makacsul feltette magában, hogy ő pedig székében megmaradni minden úton-módon s minden eszközökkel igyekezik. Az országot megengesztelte, magát másodszor is feje-

delemmé megválasztatta, sereget gyűjtött s ellenfeleit nem egyszer megverte; oláhországi szövetségeit helyre állította, benn a pártokkal kiegyezett, s újból felébredt lelkében a hit, megerősödött a remény, hogy ő atyja trónját megtartja s fiára is átszállítja.

Nem szabad a fejedelemnek trónhoz ragaszkodását egészen személyes uralomvágnak tulajdonítanunk; nagyobb s nemesebb indoka volt annak a honszeretet s Erdély alkotmányos önállásához való szilárd ragaszkodás, mely a Rákócziakat kiválóan jellemezte. II. Rákóczi György uralkodásra termett, daliás, bátor és nemes becsvágyú férfi volt. Ő atyja uralkodását csaknem tíz évig szerencsésen s az országtól szeretve folytatta. Őt a lengyelek hívták meg királyi trónjukra, egy évig vonakodott, s királyi koronás fő birta rá a rokon nemzet elleni szövetségre akkor, mikor ő bajban volt, s a lengyelek ingerült állapotban, a mit ő nem vett figyelembe. Itt jó géniusa elhagyta, mert alig pár ezer unitáriusért és reformátusért 15—16 millió katolikus ellen kezdeni harczot, meggondolatlan elhatározás volt. Ő nem akarta ezt, ő király akart lenni s politikai reformot akart Lengyelországban, nem vallási reformatiot. De ellenfelei és a megrémült vagy felizgatott katolikusok vallásuk elleni fegyveres fellépésnek magyarázták s a szíveket tőle elidegenítették. Ez annál inkább sikerült, mert a tényleg ellenük háborút folytató svéd király katonái már eléggé megijesztették volt a nem-protestánsokat, s eléggé meggyűlöltettek minden invasióra és az ország háborítására irányuló szövetkezést. Bár a magyar és Rákóczi már mint olyan, nem volt a lengyelek előtt gyűlölt, de azzá tették a svéd katonák, a kik zsarolták, kifosztották és vérig sarczolták a népet, akár katolikus, akár nem-katolikus volt. Mikor II. Rákóczi Lengyelországba utazásának híre oda érkezett, kétségbeesetten beszélt a nép: *Nem volt elég a svéd istencsapás, most még jó ránk a második is, a magyaroké!*

De hogy ez nem sikerült, az a szultánnak jogot nem adott a fejedelem elkergetésére, s pedig — a mint említém — a szultán célja ez volt. Nem csak ezt tette azonban, hanem kívánta megcsónkítani az országot is, kívánta *Jenő* várát, a mit Erdély nem nélkülözhetett s Rákóczinak önként odaengednie nem volt szabad, különben atyja s Bethlen Gábor székét s traditióit semmisíti meg. *«A porta Jenőt követeli Erdélytől — mondá egy alkalommal a fejedelem — a kit bizony mi nem adunk, inkább koidulással élünk!»*

Máskor, 1659. nov. 17. így ír egy bizalmasának: *«Élünk a kegyelmed szolgálatára, táborozunk, hadunk egybegyűlését várjuk, s bizony szép magyarságot látna kegyelmed, noha Moldvában s úgy Havasalföldében is igen szép fegyverünk van, kik is hála Istennek szerencsésen vitézkedtek, s vajha egy szívvel és*

lélekkel kívánnók s akarnók magyarok, bizony pogány igáját most lerázhatnók nyakunkról. Azt ne várja kegyelmed, ha egybetett kézzel, behunyt szemmel nézi is Erdély veszedelmét, megmaradjon békében Magyarországon! Mert a pogány nem áll abban meg. Bízunk mi Istenben, nem úgy adja a dolgokat, mint álmodják némelyek. Budai vezér erejétől nem is félünk, Istenben való reménységünk fentartott, s ha sanyargatott is eddig, de nem hagyja el s jó karba hozza dolgunkat. Ellenkezőink is megtapasztalják a jó Isten gondviselését rajtunk. *Resolutusok vagyunk. Erdélyben élünk vagy halunk.*

Megemlítem a fejedelemnek X. Károlyhoz 1658. szept. 22. és 1659. december 29-iki leveleit, melyek elejéből az igazság és keserűség szól. «Már hatodik levelem, a mit felségedhez irtam, s a mikre választ nem kaptam. Csodálkozom rajta, mert mindig nagy reményem volt felségedben, minthogy a mit én szenvedtem s szenvedek, mind az a sok rossz a felségeddel való szövetségemért történt velem. A török nagyvezér szeptemberben elfoglalta Jenő várát, védői csúnyául feladták. Azóta egymást érik a török csapatok, melyek Erdélyen kívül a császár birtokait is a Tiszáig fenyegetik. Erdély és az én tartományaim hamuban. Kegyetlenkednek ártatlanokon és elhagyatottakon. S Isten tudja, még mi minden történhetik Erdélylyel s mi a fejedelem személyével? 6—9000 ember külségelylyel lenne erőm s kedvem az országomnak tett károkat visszafizetni. Ezért kérek felségedtől katonai segítséget. A mim volt, mind megemésztette a tűz, a végsőt is meg kell kísérlenem Magát és övéit ajánlja a király kegyelmébe.» Ezt másodszor is megsürgette említett decz. 30-ki levelében egy fényes győzelme alkalmából őt melegen üdvözölve. «Írja, hogy mint a tenger, melyen élethajója hanyatlik, a szélvészek csöndesültével elcsöndesül: így az ő állapota is némileg csöndesebb, de egyszerre végkép bajosan s későre csendesülhet le a köröskörül tornyosuló viharzó hullámok miatt, melyek őt, hazáját és az egész keresztyénséget fenyegetik, de senki észre nem veszi. Esedezve kér 6—7000-nyi fegyverest a királytól, a kinek igazságérzetében most is bízik, s hiszi, hogy szívét iránta Isten kegyelemre hajtja . . . »

Még csak május 16-án, tehát halála előtt hét nappal, a csatatéren tett végrendeletét idézem, mely a kitűnő ember és derék uralkodó jellemét bevégzetté teszi.

«Atyánk, anyánk jószágairól — írja — mi nem tehetünk rendelkezést, mieinket életéig hagyjuk kedves feleségünknek, míg él, azután szálljanak maradékunkra, előbb a fiúra, deficiálván az, kitől Isten oltalmazzon, leány-ágra.

«Aranyunk, pénzünk, minden ingóink feleségünké, Ferkóé s maradékié legyen.

«Kérlek édes Sofikám, az én hozzám való szeretettedben holtom után is maradj meg, miben nem is kételkedünk, nekünk megbocsáss, ha valamit vétettünk volna, az Isten dicsőségére vigyázz, az igaz vallásban, kiben velünk élél, állhatatos légy változhatatlanul, Ferkót abban nevel; semmi világi dicsőség, félelem attól el ne szakaszson, kire a jó Isten segít. Írtuk Zamosfalvi táborunkban. 16. máj. 1660-n. R. Gy. (P. H.)» Egészen saját kézírata.

Az a sok egykorú terhelő előadás és a történetek belső mozgó rugóit nem ismerő följegyzés, a mivel II. Rákóczi György fejedelmet a lengyel háborúba kezdéséért és szerencsétlen végződéséért illetik, azok után, a miket mi előadtunk, mind mesévé válnak s történeti értéküket elvesztik.

II. Rákóczi Györgyöt, Szilágyi Sándor rövid és pragmatikai történeti előadása s gazdag kútforrású gyűjteménye után, a férfias meg nem gondolástól, dolog elhírtelenkedéstől, erejében túlságos bizakodással vádolni nem lehet. Azt sem lehet mondani, hogy elérhetetlen után vágyott, s túlságos önbecsvágyának tulajdonítandó bukása. Mindezt megczáfolja e könyv. II. Rákóczi György követett el ballépést; ilyen volt, hogy X. Károlynak hozzá legvégső szükségbenlétekor folyamodását föl nem ismerte; hogy a lengyelek pártfogást kérő s koronát ígérő csekélyke számát döntő többségnek vélte; hogy a buta kozákok és tatárok pénzsomját és kifejezési szándékát, hűségöknek pénzért árulását észre nem vette, s vélők úgy, mint a moldvaiakkal, az önző svédekkel, mint a raffinirozott lengyelekkel szemben folyvást generosuskodott — ezek hibák voltak, valamint az is, hogy kiáltványában s főleg szövetségi pontozataiban Lengyelország felosztása tervét nyilván kimondatni engedte, ezt el kell vala neki hallgatni, vagy titkos pontokba foglalni. De azt, hogy a király nem járt el egyenesen, követői ravaszabbak voltak mint ő, hogy a lengyelek végső szükségökben nagy erélyt tanúsítottak, s osztrákot, orosz és kozákokat részökre hódítottak — ezt az erdélyi fejedelemnek róni fel hibául nem lehet. Ő is megtett mindent, úgy a harcztéren, mint a diplomácia útján: védelmet, szövetséget keresett, igyekezett lefegyverezni ellenfeleit, bajokat gördíteni útjukba, de azok nem bizonyultak oly sikereseknek, mint a lengyelekéi. Ezenfelül a svédek az ország kedélyét egészen Rákóczi ellen hangolták, neki nem voltak kémei, nem ismerte az országot, az utak irányait, a talajt és a vizek természetét, sokat ártott neki eső, hó, árvizek, szóval: még az időjárás is ellene látszott lenni. Azt mondják: évek óta nem volt annyi esős idő és árvíz Lengyelországban, mint Rákóczi hadjárata alatt.

Rákóczi hadjáratának magyar nemzeti vonatkozását csak korlátozott elme nem ismeri el. Az erdélyi fejedelemség fő létindoka

az volt, hogy Magyarországon az osztrák elhatalmasodást gátolja. Ez magyarázza meg Bocskai, Bethlen s I. Rákóczi történelmi nagyságát. E nélkül két csonka s gyámoltalan két vagy három országdarab lett volna Magyarország. Így, ha Erdély erős volt, ez az osztrákoknak természetes meggyöngyülését idézte elő Magyarországon a magyarság, az alkotmány és nemzetiség elnyomásában. Magyarország igaz magyarjai soha sem is elleneztek egy erős Erdélyország létét, sőt az ősi országok élő védelmének tekintették; valamint Erdély bölcs uralkodói is mindig készen állottak, ha karddal, vagy diplomácia útján az anyaország állását szilárdra tehetnék s alkotmányát erőben tarhatták fenn.

Élénk kifejezést ad a közös nemzeti érületnek és gondolkozásmódnak Zrínyi Miklós egy II. Rákóczi Györgyhez írott levele. «Az Nagyságod kozákokkal és másokkal való egyessége bizony dolog, az rossz magyaroknak és az udvarnak valóban nagy gondolkodást indított, s tudni való, hogy ha lehet, bizony minden mesterségekkel meggátolják Az Isten engedje, hogy Erdély által virradjon meg szegény magyarra» S csakugyan a szegény magyar az, a ki nem tartott az aulikusokkal, benne látta a tündöklő csillagot, ki által meg fog virradni, míg a kormány minden módon gátolta a fejedelem hatalmának megnövekedését s elhatározta annak megghiúsítását.

A nemzeti szempont nagy súly II. Rákóczi György vállalatában, bárha azt siker nem követte is. És Zrínyi Miklós votuma nagy elégtétel a bátor fejedelem neve emlékének, mely a többi Rákócziakéval örökké együtt fog ragyogni Magyarország nemzeti királyai és fejedelmei nevével és emlékével.

*

A könyvhöz személyi és dolog-index van csatolva, mely ritkítja párját. Az tiszta áttekintését adja az egész műnek. S csaknem minden nevezetesebb történelmi személyről, vagy történelmi tárgyról felvilágosítja az olvasót és kutatót. Ez index másfél ívet tesz, s a tudós munkáját rendkívül megkönnyíti. Engem még ez ismeretében is nagyon segített.

A régibb középkor emlékei Magyarországon.*)

E munka azon kor emlékeit tárgyalja, mely a hunok betörésétől a magyar állam megállapításáig terjed. E félezer-éves időszaknak csak az elejéről s a legvégéről ismerünk hazánkban monumentális alkotásokat; építészeti és szobrászati maradványaink csak az V. és a IX. századból vannak, s ezek is fölötté gyérek. A közbeeső hosszú idő nagyobb művészi alkotásokat nem hagyott reánk és így, e kor izlését tanulmányozva, a temetők és a kinszeletek ezernyi kisebb maradványára vagyunk reá utalva.

Nem nagy ideje — alig három-négy évtizede, — hogy a régészek eme gyakran kisszerűeknek látszó emlékekkel rendszeresen foglalkoznak, és aránylag még most is kevesen vannak, a kik e maradványok műtörténeti fontosságát kellően méltányolnák; mert még nem oszlott el egészen az a régi balhit, mely azt tartotta, hogy a középkori emberiséget a classikus művészettől egy tétlen, művészetiileg teljesen tehetetlen kor, mint valami tátongó örvény, választja el. Ily szakadék valójában sohasem volt, csakis képzelték; s e balhit csak addig tarthatott, a míg a szerencsés véletlen és az ásó a látszólagos ürt a kins- és sírletek majdnem átláthatatlan sokaságával be nem töltötte.

E gazdag anyag mind jobban megnyerte a bel- és külföldi szakirodalomban azt a méltánylatot, a melyet érdemel s évről-évre fokozódó siker jutalmazza hazai kutatóink buzgalmát, úgy hogy az újabban föltárt sírmezők sokasága e kor archaeológiájának ma már, az előbbihez képest, jóval szélesebb és biztosabb alapot nyújt.

Az utóbbi évek sikerei azon vélemény helyességét is mindinkább beigazolják, a melyet több külföldi kutató sokáig kétségbe vont, hogy t. i. az ú. n. népvándorlási kor keverék-izlése létrehozatalában hazánk lakosságának fontos szerepe volt, s hogy Oroszország után bizonyára hazánk volt a stilus-alakulás egyik legkorábbi gócpontja. Ez okból kevés helyen kínálkozik kedvezőbb alkalom a régibb középkori stilus tanulmányozására, mint minálunk; valamint kétségtelen másrészt, hogy itt a sokfelől érkező hajdani néphullámok gyakori változása több olyan nehézséget állít a kutató elé, a minők földrészünk északi és nyugati

*) *Hampel József*: A régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban. I. rész. (174 lap, 200 képes táblával és a szövegben 48 ábrával). Budapest 1894. Kiadja a M. T. Akadémia. Ára 5 frt; a Könyvkiadó Vállalat pártolói részére 3 frt 75 kr.

vidékein — a hol vándornépek mozgalmai a fokozatos fejlődést kevésbé zavarták meg utólagosan — alig forognak fenn.

Első dolog e nehézségek leküzdésére, hogy az ötszázados korszak hazai maradványairól lehetőleg pontos inventáriumot készítsünk. A jelen mű első sorban e feladatot akarja megoldani. Egy másik feladata: az emlékek typológiájának megállapítása, vagyis az emlékmaradványok tárgy és forma szerinti kellő csoportosítása stilistikus rokonságok alapján, és az analógiák összeállítása korok és vidékek szerint. Csak azután, a mikor így az egész tudományos anyag több szempontból behatóan meg lesz vizsgálva, kerülhet a sor nehezebb problémákra: a stílusok eredetére, valamint a korbéli és néprajzi kérdésekre.

E mű két kötetre oszlik. A jelen kötet az építészeti és szobrászati emlékek mellőzésével, a fontosabb kincs- és sírleletek leírását tartalmazza, képes táblák kíséretében. A leírások sorrendjében az volt a vezérelv, hogy a stilistikus rokonság szerint összetartozó leletek együvé kerüljenek, és azok, a melyeknek chronológiája megközelítőleg tisztázva van, lehetőleg a magok helyére jussanak. Ezzel az elrendezéssel e kötet, noha nem meríti ki a hazai emlékek statistikáját, az egész félezer éves korról jellemző áttekintést nyújt. A kor végéről, a IX. és X. századból fennmaradt sírleletek közül az őseinkkel szorosabb kapcsolatban állók itt kimaradtak, mert ezeknek a m. tud. Akadémia millenniumi kiadványában lesz meg az illető helyök.

Az e műben leírt összesen 200 képes táblával és 48 szövegközi ábrával fölvilágosított leletek a következők:

Pusztabakodi (Pestm.) sírlelet; perjámosi (Torontálm.) sírlelet; újlaki (Szerémmegye) fibulák; két szabolcsmegyei kincslelet; csornai (Sopromm.) sírleletek; szilágysomlyói kincsek; apahidai (Kolozsm.) sírlelet; Ó-budai ezüstkorsó; két mezőberényi (Békésm.) sírlelet; komáromvidéki lelet; kúnágotai (Csanádm.) sírlelet; szentendrei (Pestm.) sírlelet; pusztatóti (Fehérm.) sírlelet; boldogi (Hevesm.) és nagysurányi (Nyitram.) lelet; szeged-öthalmi sírleletek; szeged-sövényházi temető; bőkeny-mindszenti (Csongrádm.) temető; ordasi (Pestm.) temető; adonyi (Tolnam.) lelet; bölcskei (Tolnam.) lelet; fenéki (Zalam.) temető; keszthelyi sírmezők; győri övesat; szécsényi (Nógrádm.) sírlelet; lébényi (Mosonym.) sírleletek; pusztaszerterzsébeti (Baranyam.) sírlelet; pásztói (Hevesm.) sírlelet; nemesvölgyi (Mosonym.) temető; nagymányoki (Tolnam.) sír; madarasi (Pestm. lelet; kassai (Baranyam.) sírleletek; mártélyi (Csongrádm.) temető; bezenyei (Mosonym.) sírmező; nagyszentmiklósi (Torontálm.) kincs; presztováczi kincs; aranykapocs Dunapatajról (Pestm.); blatniczai (Túróczm.) lelet; petőházi (Mosonym.) kehely.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE júniusi füzetének tartalma. Egy névtelen szerző lefordította *Brunetiére székfoglalóját a francia akadémiában*, s azon gondolatokkal foglalkozik, melyeket Brunetiére fejteget. Székfoglalója elején a hagyományról szól; ez által lehetséges a haladás. A múlt több, mint a jelen költészete, azt lehet mondani, hogy a múltból él a jelen. Azért őseink hagyatékát, ha lehetséges megnövelve, de mindenesetre érintetlenül szállítsuk át az utókorra. A szónok ezután áttér elődjének, John Lemoinne-nak jellemzésére; nagy rokonszenvvvel dicséri zárkózottságát; megemlékezik tanulmányairól, megjegyzi, hogy nem aláírt közleményei, hanem a Débatsban írt névtelen cikkei alapították meg szerzői hírnevét. Ennek kapcsán a sajtóra tér át, s azt mondja, hogy a sajtó John Lemoinne korában nem volt egészen olyan, mint a minő most. Az ő korában ha valaki hírlapíró akart lenni, tanulnia kellett valamit és elég hosszasan készülnie. A történet, egy vagy két idegen nyelv, az európai politika általános érdekeinek ismerete, bizonyos emberismeret, nagy irodalmi műveltség: legalább is ezeket a kellékeket követelték a munkatársaktól. De a hírlapíró valamennyi adományai közül a legelső a rögtönzés adománya. 1840-ben a hírlapírók még nem rögtönöztek; tudván azt, hogy a legcsekélyebb kérdések bizonyos tekintetben végtelenek, némely kérdéssel szakszerűen foglalkoztak, s mielőtt tárgyalták volna, tanulmányozták őket. A sajtó lassanként rabszolgája lett az aktualitásnak. Nem ad egyebet s nem is kívánunk tőle mást, mint értesítéseket. Bármily hitvány semmiség is a tegnapi bohózat, mégis megkívánjuk, hogy a hírlap beszéljen róla, s meg nem engedjük, hogy a tárczaíró kikerülje a jelentés kötelezettségét, komolyabb irodalmi elmélkedések kedvéért. A napi sajtó munkásaitól kívánjuk, hogy mindazt, a mi átmeneti, mulandó, rövid életű, mintegy röptében ragadják meg, a nélkül, hogy törődnének azzal, hogy mit őriz meg az idő mindebből. Ellenben az író, a dolgok alapján rejlő állandóig igyekszik hatni, hogy megállapítsa az örökkévalóság szempontjából. Az író nem elégszik meg azzal, hogy a napi szokások és eszmék leleményes festője vagy szellemes másolója legyen. Magasabb, messzebb célra tör. A fordító Brunetiére fejtegetéseéhez saját jellemző észrevételeit is csatolja. Azt mondja többek közt, hogy hagyományaink ingatagabb természetűek. Szellemi életünk főbaja a folytonosság hiánya. Épp oly hamar felejtünk, mint a mily gyorsan fellobbanunk. A modernismus még oly nemzeteknél is veszély, a kiknek műveltsége

erős hagyományokon nyugszik; nálunk a veszély nemcsak abból áll, hogy a hagyományaink amúgy sem eresztettek mély gyökereket: hanem abból is, hogy az egész mozgalom nem hazai termék. Irodalmunk sem zárkózhatik el a külföldi hatások elől. De nagy különbség van a külföldi élet szolgai utánzása s az állandóan megfigyelő tehetség eljárása közt. Az a kép, melyet Brunetiére rajzolt a francia bírlap-irodalomról, hazai viszonyainkra is emlékeztet. Régente az írók bizonyos elvekhez ragaszkodtak; tanulmány és gondolkodás nélkül nem szóltak volna a politikai kérdésekről. A mai hírlapírók nagy része nem is foglalkozik szakszerűen a politikai tudomány kérdéseivel. A legelsők, a vezérek nem is törődnek ily negyedrendű dolgokkal. Az ő tárgyuk az általános politika, a nemzeti nagy érdekek s szempontok. De talán valódibb nevén nevezzük a dolgot, ha azt mondjuk, hogy tárgyuk a személyes harcz, a hazafias declamatio színe alatt. — Szabó Jenő *Baross Gábor rendszere és művei* című tanulmányának második közleményét adja. E részben szerző Baross vasút-államosítási műveleteinek, különösen az osztrák-magyar államvasút magyar hálózatának államosításával és egyéb vasútpolitikai tényeivel foglalkozik. Szerző arra az eredményre jut, hogy Baross államosítási műveletei helyesek és elismerést érdemelnek, sőt az a vád, mintha az osztrák-magyar államvasutat elhamarkodva és drágán államosította volna, teljesen alaptalan. Ezt az állítást a tanulmány kimerítően bebizonyítja. A megváltott vonalak jövedelme a megváltást követő harmadik évben nemcsak a megváltási évjáradékot és az elmaradt jövedelmi adót hozta be, hanem már jelentékeny tiszta hasznót is mutat, és pedig az első közleményben károsnak ítélt egyidejű díjszabási reform daczára is, mely nélkül a tiszta haszon még sokkal nagyobb lett volna. Épp oly alaptalan az a szemrehányás, hogy a társaságtól csupa ócska járműveket vett át. Mert a járművek megosztása már 1883-ban megtörtént, azoknak selejtes hányada csak 3%-kal haladja meg a törzshálózat forgalmi eszközeinek selejtes hányadát. Szerző kimutatja, hogy a közös vasutak épp úgy, mint általában a közös vállalatok semmikép sem azonosíthatók a monarchia dualistikus szervezetében gyökerező közös intézményekkel, sőt a monarchia szervezétével benső összefüggésben nincsenek is, hanem létjogukat egyszerűen abban találják, hogy mint minden országnak, úgy Magyarországnak is, érdekéből folyó kötelessége a hazai vállalatokat kitelhetőleg támogatni abban, hogy üzleteiket más államok területére is kiterjesszék, a mi azonban csak a viszonyosság feltétele alatt lehetséges, tehát viszont túrnie kell, hogy idegen államok vállalatai is kiterjeszthessék Magyarországra üzleteiket. A közös vállalatok tehát nemcsak hogy nem kifogásolandók, hanem jók és üdvösek. Előfeltétel azonban a paritás. E tekintetben az 1875. évi kereskedelmi törvény megalkotásával törvényhozásunk arra a liberális álláspontra helyezkedett, mely szerint anyagi érdekeink megengedik, hogy idegen államok vállalatai korlá-

tozás nélkül kiterjeszthessék Magyarországra üzleteiket a nélkül, hogy akár a viszonyosság kimutatása, akár tényleges paritás kívántatnék, kivételnek csak azon csekély számú vállalatnál lévén helye, melyek állami felügyelet alatt állanak. Ilyenek csak a vasutak, a hajózás és a jegybank. A vasút-ügy terén a paritás már 1882 óta biztosítva van, s ez a paritás a közbejött államosítások következtében időlegesen megzavartatott ugyan, de az osztrák-magyar államvasút magyar vonalainak államosítása következtében újra helyre állott. A hajózás terén még éppen nincs paritás, a jegybank-üzlet terén sem egészen áll még fönn a paritás, de megvalósításának semmiféle közjogi természetű akadálya nincsen. Közjogi természetű akadályt látunk azonban valamennyi egyéb ipari és kereskedelmi ágra nézve abban, hogy míg az ily osztrák vállalatok nálunk semmi korlátozáshoz nincsenek kötve a tekintetben, hogy Magyarországra is kiterjeszthessék üzleteiket: addig a hasonló magyar vállalatok Ausztriában s nyilván a külföld legtöbb országában nem ugyan a viszonyosság jogcímén, de az állami engedélyezési jog és a kormányi főfelügyelet folyományaképp fióktelepek felállítása tekintetében különféle korlátoknak vannak alávetve. Tényleg van alapja annak a homályos érzésnek, hogy nagy számban lappangó, de eddig éppen csak az állami felügyelet hiánya miatt a politikai küzdelem színterére nem került közös vállalatok terén a paritás még nincs biztosítva, de ez nem ok arra, hogy akár általában, akár különösen az állami felügyelet alatt álló vállalatoknál az önelszigetelés álláspontjára helyezkedjünk, hanem a törvény, illetve a kereskedelmi szerződések revisiójánál kell gondoskodni arról, hogy a paritás előfeltételeit biztosítsuk. Az önelszigetelés álláspontja még a vasutaknál is káros volna az országra nézve, annál inkább az egyéb vállalatoknál. A közös vállalatok fennállási formája nemcsak Ausztriával, hanem idegen államokkal szemben sem lehet más mint dualisztikus. Tökéletes dualisztikus rendszernek tartja szerző az osztrák-magyar államvasutnál fennállott rendszert. Baross azonban az e rendszerhez kötött várakozásokat megsemmisítette, nem tárgyilagos, hanem személyes okokból. S mikor Baross az osztrák-magyar államvasuti dualistikus rendszert diskreditálta, öntudatlanul bár és akaratlanul, iparpolitikájával maga vetette meg alapját egy új — a carteltársasági — dualistikus rendszernek, mely formailag még tökéletesebb, de egyúttal nehezebb és költségesebb is, és a magyar társvállalat önállósága tekintetében nem mindig egyenértékű az osztrák-magyar államvasuti dualistikus rendszerrel. Szerző arra a következtetésre jut, hogy bármily helyes volt is közforgalmi és pénzügyi szempontból a három közös vasút államosítása, ez a tény nemcsak, hogy nem közjogi vívmány, hanem éppen a közjogi vívmány elméletének feszegetése következtében egy veszedelmes közjogi fogalomzavart vont maga után, melynek káros hatásait be sem lehet látni. E fogalomzavar már is veszélyezteti a kassa-oderbergi közös vasút fennállását, melynek pedig a magyar

kivitel emancipálása tekintetében ugyan az a fontossága van az északnyugati, mint Fiumének a délnyugoti Európa felé, továbbá veszélyezteti a déli vasút esetleges államosításának compensationalis értékét, úgyszintén a magyar dunai hajózás emancipálása kérdésének legcélszerűbb megoldását. Szerző végül a budapest—pécsi vasútról szól, melynek államosítását vasútpolitikai hibának tartja. — Ottlik Iván *Úti levelek Amerikából* című cikksorozatának utolsó közleményét adja. — A szépirodalmi részben van Alarcon Péter *A botrány* című regényének folytatása; továbbá Kozma Andornak *Az Ócsay-fi* eredeti költeménye. Szász Béla Longfellow-nak *Sandalphon* című költeményét fordította le. Richter Aladár *a növényvizsgálat és a rendszerezés elvei Linnéig* című tanulmányában ismerteti a növénytudomány fejlődését Linnéig, mely ennek föllépésével tudományos színezetet nyer és kezd önálló tudományyá fejlődni. A kutatás meglehetősen szigorú logikai következetességgel és inductiv módszer szerint történik. — Az *Értesítő*-ben Szabolcska Mihály Hangulatok, Pálffy Albert. A régi Magyarország utolsó éveiben című munkák vannak ismertetve. Ezután következik Brózik Károly és Simonyi Jenő polémiaja *a földrajzi nevek helyesírásáról*. Végül könyvbeszét.

Ugyane folyóirat júliusi füzetének tartalma. Balassa József *aszlávóniai magyarokról* értekezik. Horvát-Szlavónországterületén az 1890-iki népszámlálás 68.784 magyar anyanyelvű lakost talált; ezeknek legnagyobb része Verőcze-, Szerém- és Pozsegamegyékre esik. Az itt élő magyarok közül mind nyelvére, mind szokásaira és életmódjára nézve kiválik négy községnek a lakossága. Ezek nem újabb bevándorlók, hanem századok óta élnek mai helyükön s ez idő alatt híven meg tudták őrizni magyarságukat. E négy község: Magyar-Rétfalu, Haraszti, Szent-László és Kórógy. E községeket e helyen találta a reformatio, itt vették föl a református vallást, s azóta megőrizték mind vallásukat, mind anyanyelvöket. Szerzőt első sorban a lakosság nyelve érdekelte, tehát életmódjuknak csakis egyes feltűnőbb vonásairól ad számat. A lakosok nyelvjárása az alföldi nyelvjárásterülethez vagy szorosabban a duna-drávaközi nyelvjárás-vidékhez tartozik. Az alföldi nyelvjárásterülethez az ő-zés csatolja, míg a dunamenti nyelvjárásokhoz több közös sajátság fűzi. Szerző összevetvén a szlávóniai nyelvjárásnak jellemző vonásait a történelem adataival, a nyelvjárás keletkezése és fejlődéséről azt mondja, hogy a reformatio előtt egységes magyar nyelvterület volt a Dráva mindkét partján s egységes volt e területnek nyelvjárása is. A török idők viszontagságai kiirtották vagy elűzték hazájokból a valkómezei magyarok nagy részét, úgy hogy csak e négy község lakossága maradt meg, s ekkor teljesen megszakadt az érintkezés a baranyai magyarság s a szlávóniai magyar községek között. — Szabó Jenő *Baross Gábor rendszere és művei*-ről szóló tanulmányát befejezi s

ebben az osztrák-magyar Lloydal, a Vaskapuval és a dunai hajózás kérdésével foglalkozik. A magyar dunai hajózást illetőleg azt mondja szerző, hogy az eszményihez legközelebb eső megoldás egy úgy formailag, mint lényegileg önálló, független magyar vállalat alapítása lenne, de csak akkor, ha a nemzetközi concertben Magyarország mint legnagyobb partállam szerepével, különösen a monarchia határain belül, vagyis Ausztriával szemben pedig a paritás követelményeivel számolna. Ez a megoldás azonban azt követelné, hogy az alapítandó vállalat nagyobb legyen, mint az osztrák vállalat. De ennél nagyobb magyar vállalat alapítása ki van zárva egyszerűen azon okból, mert a dunai hajórajly nagyméretű szaporítását a dunai forgalom nemcsak nem kívánja, hanem el sem bírja. Arra gondolni sem lehet, hogy az osztrák társaság saját hajórajja egy részének, még pedig a célhoz képest túlnyomó részének átengedésével tegye lehetővé egy nála nagyobb magyar versenyvállalat alapítását. Marad tehát egy Magyarország mint parti állam nemzetközi helyzetének és a paritásnak már meg nem felelő magyar vállalat alapítása, vagy a meglevő közös vállalat dualizálása. Az előbbi azt jelentené, hogy a Dunán is — mint az Adriánál — a szerény kezdeményezés terére lépünk. A meglevő közös vállalat dualizálása esetén Magyarország egyenjogú székhelyet, a bécsitől független igazgató-tanácsot és igazgatóságot kapna, mely az eddiginél jobban megfigyelhetné Magyarország forgalmi érdekeit; a hajótelep körülbelül a tényleges status quo alapján, mely Magyarország partállami jelentőségét kellőleg kifejezésre juttatja, jogilag megosztatnék s ez által a magyar nemzeti vagyon alkatelemévé tételnék, míg ma csupán egy magyar területen mozgó osztrák vagyont képez; a budai hajógyártól az azt mindig fenyegető áthelyezés veszélye elháríthatnék; a pécsvidéki kőszénteleg a hazai szenet megillető elbánás alá jutna; a kizárólag magyar területen fekvő pécs-mohácsi vasútra egy bécsi forum beavatkozása teljesen megszűnnék; a külföldi forgalomban a szerb, román és bolgár partok okszerűen, mint a magyar, a bajor partok pedig mint az osztrák Duna folytatása jutnának kifejezésre. Egy szóval ez úton a viszonyosság és paritás követelménye megvalósítható volna teljes mértékben. A Duna különleges viszonyai között csakis egy nyílt és becsületes, őszinte és méltányos dualizmus az, mely megfelel Magyarországnak, de Ausztria és a monarchia érdekeinek is. Főfeltétel azonban, ha már a cartell-társaság formáját választjuk, hogy a magyar társaság alaptőkéje legalább is oly nagy legyen, mint az osztráké: ellenkező esetben egy, bár inferior, de független magyar vállalat minden esetre többet ér egy inferior cartell-társaságnál. —

R o m á n S á n d o r lefordította *Hasdeu*-nak *stratum és substratum* című tanulmányát, melyben a Balkán népek genealogiáját adja elő. A tanulmánynak főbb pontjai a következők: A VII. században, egy szláv népség, mely a lengyel ághoz tartozik, elhelyezkedett a moesia latinok fölött, a kiknek összevegyüléséből megalakult a román-szláv,

később bolgárnak nevezett nemzetiség, egy másik szláv nép, a cseh ágból, elhelyezkedett az illyr-latinok fölött, a kikkel vegyülve megalakult a szerbek román-szláv nemzetisége. Már előbb és azon cseh-lengyel mozgalmak egész ideje alatt a daciai románok háborítatlanul laktak az Olt folyó vidékén, a Bánátban és Erdély egy részében, a honnan lassanként kiterjeszték ágaikat Pannoniába, mialatt Moldvában és egészen az Oltvidékig részint tatárok, részint szlávok, sőt lithvánok is kóboroltak. A magyarok berohanása a X. században nem semmisíthette meg s nem űzhette ki a tulajdonképeni Dáciában lakó rumánokat, de sikerült neki tetemes számú rumánokat kiűzni Pannoniából Morvaország felé, a hol ők részint elszlávosodtak, részint föntartották magokat Istriaiban, a legnagyobb részük pedig megalkotta a mai macedoniai rumánok magvát. — Marczali Henrik *néhány történeti észrevételt tesz Hasdeu tanulmányára*, s czáfolja az abban foglalt állításokat. — Alarcon Péter *A botrány* című regényének fordítása után következnek a költemények. — Békássy Helén az *Erdőben* című eredeti közleményét közli. — Cseczkó Antal öt tót népdalt fordított le. — Haraszti Gyula *Molière életrajzának irodalmát* ismerteti, mely közlemény bevezetése azon Molière-életrajznak, melyet szerző a Kisfaludy-társaság megbízásából ír. Az *Értesítő*-ben Vukovics Sebő emlékiratai; Taine Derniers essais de critique; Lanciani. A régi Róma.; A Vargyasi Dániel család közpályán és a magánéletben; Aquila című új folyóirat vannak ismertetve. Végül az új magyar könyvek jegyzéke.

2. Az ETHNOGRAPHIA ez idei harmadik füzetében Huszka József *«Népies ornamentikánk forrásai»* czímen röviden utal azon főbb idegen hatásokra, melyek ház- bútör és ruhadíszítéseinken észlelhetők. Szerinte népies ornamentikánk fő tulajdonságaiban a mai *indiai* s részben *perzsa* díszítő móddal egyezik meg, mert beosztása, elrendezése, csoportosítása s a használt elemek típusa, valamint mibenléte az indiaival azonos. Itt és ott a szigorú symmetria, a virágok kizárólagos uralma, a csokor elrendezése, határozott silhouetteje, a színek élénksége mind közös vonás. Egy más sokkal közelebbi s némileg már históriailag is elfogadott forrása ornamentikánknak a *szasszanida perzsa kultúra*, mely különösen az árpádkori sirleleteken s a székely ház egyes részletein mutatkozik. A nyugati hatás szüli a XVII—XVIII. századokban a *magyar renaissance-ornamentikát*, mely hímzett ruhaneműeken, zománczos ötvösműveken, sőt kéziratokon is föllelhető. Az elterjedés egyik főútja az volt, hogy a nemesi udvarok jobbágyait betanították a földesúr szükségleteinek előállítására. Világosan igazolja ezt egy háromszéki párnahímzés is, melyet szerző rajznyomatban mutat be. — Munkácsi Bernát *«Az ugorok legrégebb történeti emlékezete»* című közleményében Tomaschek Vilmos bécsi tudós *«Kritik der aeltesten Nachrichten über den skythischen Norden»* művének egyes fejezeteihez fűz megjegyzéseket.

Ez t. i. tüzetes kutatás alá véve a jelenkori tudomány összes segéd-eszközeivel a Herodotusnál előforduló éjszakeurópai népneveket s a hozzájuk fűzött följegyzéseket, rendkívül hecses eredményekre jut a *magyar őstörténetre* nézve is, a mennyiben azt mutatja ki, hogy a szkythák területén túl említett népek azonosak voltak a Volga és Ural hegység közt lakó mai népekkel s hogy különösen az Ἀντροπάγοι («emberevő») népben a *mordvinokat*, a Μελάγχλαινοι-ban (feketegubások») a *cseremiszeket*, a Βονδῖνοι-ban a *vojákokat*, a Ἰόρκαι-ban végül a *régi magyarokat* kell felismernünk. Maga ez utóbbi név alakja is szorosan egyezik a későbbi kor *jugor*, *ugor* nép névvel, még pedig, a mi igen jellemző, éppen olyan hangsajátság alapján, mely az ugor nyelveknek több iráni eredetű (szkyltha) szavában jelentkezik. Szerző e szók bemutatása után utal a *lovas vadászat* ősi szokásainak emlékezetére, különösen a vogul medvénekekben, mely szokást Herodotus a jyrkák felől közli. E ténynek a maga érdekességén kívül jelentőséget kölcsönöz néhány fontos tanulsága, mely őstörténetünk egyes vitás kérdéseit van hivatva megoldás elé vezetni. Ezek t. i. a következők: 1. Azon körülmény, hogy a jyrkák, azaz ugorok (vogulok, osztjákok és magyarok) lótenyésztő nép voltak s hogy különösen a vadat lóhátról üldözték, azt bizonyítja, hogy a *történeti Jugria nem ősi hazája az urali ugoroknak, még kevésbé a magyaroknak*; mert a vogulok és osztjákok tundrás, erdős területein ily életmód nem is képzelhető. Lóhátas vadászat csak a Közép-Ural vidékétől kezdve a Tobol és Irtyis folyók mezős tájékain lehetséges; 2. az, hogy a történeti Jugriától délre eső területen több oly helynévvel találkozunk, mely a Herodotusbeli *jyrk* népnévvel, illetőleg a bizanci íróknál található *urg*, *urog* változatával hasonló hangzású előreszt tartalmaz (*Urgacé, Urgen, Urgun, Urgenč, Urgut*) arra mutat, hogy körülbelül *az Uralhegység, Kaspi és Aral tók közti pusztaságot kell az ugorok ősi hazájának tartanunk*. Ezen központból történhetett vándorlásuk egyrészt észak felé, hol a vogulok és osztjákok mai képviselőik, másrészt a Kaukázus irányában délfelé, hol a VIII. században nevezetes volt már *Madžar* város, s hol a kubáni kerületben *Madžra* hegység áll. Zemarchos 568-ban itt találja az *ugur*-okat (magyarokat); 3. azok, kik az ugorok első mesterei lehettek a *fegyverforgatásban*, nem a törökök, hanem az *iráni szkylthák lehettek*, a mint egyéb okokon kívül a *kard, tör, fejsze, vért és vár* szók iráni eredete is igazolja; 4. abból, hogy a pontusi szkylthák már Herodotus kora előtt a Kr. előtti V. és VI. században sűrűn látogatták az ugorok országát, az következik, hogy *az irani ugor műveltségi kapcsolat igen régi korú*. Erről tanúskodnak kétségtelen világossággal a szókincsbeli emlékek is, melyeknek vallomásait ez irányban szerző részletesen tárgyalja. — A «Néphit és Népszokások» rovatában Istvánffy Gyula ismerteti a *palócok temetkezési szokásait, babonáit, gúnyneveit, népdalait* és mutatványt ad énekeikből. — Az «Irodalom»

rovatában Nagy Géza behatóan ismerteti *Borovszky Samu «A honfoglalás története»* című művét, több irányban megjegyzésekkel egészítvén ki ennek eredményeit. — Végül a szerkesztő *«Adalékok a magyar történeti és összehasonlító néprajzhoz»* címen új rovatot nyit meg, kijelölve ez új kutatási irányok területeit. Első közleményei: *«Kütfők a magyar káromkodás történetéhez»* Lehoczky Tivadartól, és *«A nuszadomány szokása a régi magyaroknál»* a szerkesztőtől. A Magyarországi Néprajzi Társaság tagjegyzéke zárja be a füzetet.

3. A *«KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE»* f. évi június havi füzetében dr. Pólya Jakab a *«Magyar szövetkezeti ügyről»* értekezik. A szövetkezetek nem pusztán humanisztikus, hanem egyúttal társadalmi intézmények, melyek hivatvák emelni az alsóbb osztályoknak gazdasági és erkölcsi érzékét és kibékíteni azokat a mai társadalmi rend alapeszméivel. Kiváló érdekek fűződnek tehát a szövetkezetek helyes irányú fejlődéséhez és épp ez okból a pest megyei hitelszövetkezetnek *«Hazai szövetkezetek központi hitelintézete, mint szövetkezet»* cím alatt legújabbán történt ujjaalakulása, mely szövetkezeti ügyünk fejlődésében új fásist nyit meg, bővebb figyelmet érdemel. A pest megyei hitelszövetkezet játszotta ugyanis eddigelé is a legnagyobb szerepet szövetkezeti ügyünk fejlesztésében; 1893-ban az általa alapított községi hitelszövetkezetek száma 146-ra rúgott. Ámde a fokozódó hiteligenyek hovatovább elkerülhetlenné tették anyagi eszközei gyarapítását s e célból alakíttatott az új, már most országosnak tekinthető központi hitelszövetkezet. Dícséretes része van a megalkotásban a pesti hazai első takarékpénztárnak, mely az 500,000 frtnyi alapítványi üzletrésztőkhöz 400.000 frtot előlegez, a végleges elvállalásra a községi hitelszövetkezetek lévén hivatva. Az új szövetkezetnek egyik fő előnye éppen abban áll, hogy a központi intézet sokkal hamarabb lehet a hitelszövetkezetek sajátja, semmint lett volna a pest megyei hitelszövetkezet. Másik lényeges előnye az új szervezetnek az, hogy míg a pest megyei hitelszövetkezet tulajdonkép megcsökkent tőkével, tehát lényegileg kisebb hitelképességgel ment volna át a hitelszövetkezetek tulajdonába, addig az ujonnan szervezett központi intézet nemcsak alapítványi üzletrésztőkéjét, hanem tartaléktőkéjét is épen megtarthatja. Az intézet kötelékében álló szövetkezetek a congressus útján folynak be a központi intézet igazgatásába, mely a szövetkezetek kiküldöttjeiből alakul és az évi közgyűlésen érvényesíti a szövetkezetek befolyását, közreműködve az intézet közegeinek megválasztásában, javaslatokat, terveket terjesztve elő. Az új központ legfőbb célja a kisbirtokosok és kézművesek hitelének fejlesztése, szövetkezetek létesítése és támogatása által. A tervbe vett üzletágak, új szövetkezetek alapításán túl: előlegek nyújtása, váltó, utalványok és kötvények leszámítása és váltóviasszleszámítás, folyó számla hitelek és kölcsönök engedélyezése, folyó számla és takarékbetétek közvetli-

tése a pesti hazai első takarékpénztárnál, kamatozó kötvények kibocsátása az intézet jól fundált követeléseire erejéig, élet- és járadék-biztosítások kötése, követeléseire erejéig ingó és ingatlan dolgok vétele és értékesítése. A cikk befejező részében érkező szövetkezeti ügyünk mai állását ismerteti számszerű adatok alapján. — Dr. K o h n D á v i d «Adók reformjáról» című s egyenes adóink s ezek alapján kivetett közszolgáltatásaink reformját tárgyaló dolgozatok bírálatával kezdi meg. Egyenes adóink során első helyen a *földadó* áll, összesen mintegy 34—35 m. frtot, vagyis állami adóinknak 24.5 %, állami bevételeinknek 8.5 %-át szolgáltatva. Földadóviszonyaink megítélését, a reform irányát és mértékét természetesen a tényleges adóteher megoszlásának ismerete volna hivatva eldönteni, nevezetesen ismerete annak, minő súllyal nehezedik az az egyes birtokokra. Nem kevesebbet feltételezne e kíváncsi, mint egy teljes földadóstatisztikát birtok-kategóriák szerint, de mindenekfelett feltételezné a földbirtok hozadéki viszonyainak pontos ismeretét. Az elsővel nem bírunk s bízást állíthatjuk ezt a másik részben is, hiszen mai földadókataszterünknek értékét egyáltalán nem tulajdoníthatunk. Annymra nem, hogy méltán állíthatjuk, mikép földadónk teljesen elhibázott, hamis és igazságtalan alapokon nyugszik, midőn a mai kataszterre támaszkodik. Maga az adóreform ügyében szerkesztett pénzügyminiszeri emlékirat is elismeri ezt, midőn bevallja, hogy a kataszterileg kinyomozott tiszta jövedelem nem felel meg a valóságnak és nem arányos, vagyis azonos feltételek között is különböző mértékben van megállapítva. Ám nemcsak nem felel meg a valóságnak a kataszterileg megállapított tiszta jövedelem, de sőt alig is áll azzal valami tényleges kapcsolatban. 1348 frt volna a kataszter szerint a magyar földbirtok jövedelme, melynek köz- és magánterhei csaknek ugyanolyan összegre rúgnak. A magyar östermelés bruttojövedelme alapján, mely 1500 m. frtra tehető, a valóságos tiszta hozadék legalább 800 m. frtra becsülhető. Mintegy 650—700 millió frt nem jön tehát a földadó kivetésénél tekintetbe, ha ugyan 25 %-os adókulcs mellett komolyan szó lehetne az adóköteles jövedelem szabatos megállapításáról. Ily elvi szerkezet mellett alig jöhet számba az, hogy a magyar földadó teljesen figyelmen kívül hagyja a gazda adófizetési képességét, egyáltalában nem ismeri a progressív megadóztatás elvét. Ellenkezőleg, a kis gazda tulajdonkép még súlyosabb arányban adózik, sőt a kamatteher leírásoknál is ő rövidül meg inkább, az adóikerekeltéseknél is ő sújtatik érzékenyebben. — Földadónk mellé sorakozik 10.4 m. frt hozadékkal a házadó, egyenes állami adóink összes hozadékának mintegy 10 %-át képezve. A házadónak tudvalevőleg a szerint, a mint a ház hasznóértéke mint önálló jövedelmi forrás, avagy mint az egyéni jövedelemnek egy alkatrésze jelentkezik — két alakja van: a házbéradó és házosztályadó. Az elvi különbségnek megfelelően a mi adórendszerünkben és a házosztályadó kulcsa alacsonyabb, annál különösebb tehát, hogy a házbéradó

után 30%, a házosztályadó után ellenben 40% az általános jövedelmi pótdadó, és ugyancsak különös, hogy a házosztályadónál időleges adómentesség nem adatik. A házadó 10.4 m. frt tényleges hozadékából 7.3 m. frt, vagyis 70.11% esik a házbéradóra, 3.1 m. frt, 29.89% a házosztályadóra. minthogy pedig az előbbi a házak 15.60, az utóbbit pedig 84.40%-a fizeti, nyilvánvaló, hogy ez adó pénzügyi jelentősége szempontjából a súlypont a házbéradón nyugszik. Annál sajnálatosabb tehát, hogy ez ideiglenes adómentességeknek, melyeknek címén 1890-ben 2.1 m. frt nem volt előírva, fokozatos megszűnése vagyis a házbéradónak várható emelkedése tekintetében statisztikai támpontokkal nem írunk. Komoly elvi jelentőségű kifogás is emelhető azonban házadónk mai szervezete ellen, nevezetesen hibáztatandó, hogy a házadó II. oszt. kereseti adóval van összekapcsolva; joggal feltételezhető ugyanis, hogy a házosztályadó címén nagyon sok oly adózó polgár (napszámos, zsellér) vonatik a II. oszt. keresetadó alá, a kik különben vagy egészen mentesek volnának a kereseti adótól, vagy az enyhébb I. oszt. kereset alá soroztatnának. Adótechnikai tekintetektől viszont hibáztatandó az, hogy az adókiivetésben oly jelentékeny szerepet játszó lakosztály fogalma szabatosan megállapítva nincs. De nem helyes a 3 évre szóló kiivetés sem. — Egyenes adóink legtöbbször taglalt részei a *kereseti adók*. A kereseti adók azt a jövedelmet hivatvák megragadni, mely pusztán a kereső ember személyiségével áll kapcsolatban. Kereseti adóink azonban messze állnak attól, hogy valóságos személyes adók legyenek, egy részök valóságos fejadó, mely semmi tekintettel sincs az adózási képességre, másik része pedig olyan magas kulcsú proporcionális adó, mely önmagát teszi lehetetlenné. Egyetemes és legfőbb hibája kereseti adóinknak, hogy schematikus osztályozással a kereseti ágakat ragadják meg és nem az egyedül igazságos adóalapot: a jövedelmet. Ebből származik az a tény is, hogy kereseti adóink egyes részei egymás között teljességgel aránytalanok. Legszembetűnőbb e visszásság a legszegényebb adózó osztályok adójánál, az I. oszt. kereseti adójánál, mely egyes fixtétélei alatt nagyon különböző nagyságú jövedelmeket foglal együvé. Már magában véve visszas az osztályok nagy száma, nyilvánvaló, hogy ennyi csoport mellett önkényeskedés nélkül nem lehet meg az osztályozás. Az osztályba soroztatás nem mellékes, hiszen 12 frtig, sőt azon túl emelkednek az adótételek. De aránytalan az adó főleg a III. oszt. kereseti adóval szemben, mely alá pedig a jobbmódúak tartoznak, olyannyira, hogy igen sok esetben előnyösebb az illetőre nézve a III. oszt. szerint való megadóztatás, a mi pedig nyilván nem volt a törvényhozó szándéka. Áll ez nevezetesen e kereseti adónak d) e) és f) alosztályaira. Nagy kérdés az is, hogy midőn ugyancsak ez alosztályok a kiivetés körül, meglehetősen discretionális hatalmat engednek, lehet-e a községi közegekre bízni azok kiivetését. Kétségtelen, hogy nemcsak itt, de az I. oszt. kereseti adó egész terén nagy rendetlenség uralkodik, a minthogy az adónak a munkaadókon át való beszedése

méltányosan végre sem hajtható. Számokkal is lehet bizonyítani, mennyire nincsenek megvalósítva az I. oszt. kereseti adó intézkedései. Súlyos kritika tárgyát képezheti a *II. oszt. kereseti adó* is. A pénzügyminiszteri emlékirat szerint ez adó elvi jogosultsága abban áll, hogy az úgynevezett földiparadót helyettesíti, vagyis azt a hozadékot érinti, melyet a földtulajdonos a földbirtok reálhozadékan túlterjedőleg saját közreműködése által előállít. Nem lehet képzelni felfogást, mely erősebben ellenkeznék a mai elvekkel, mint ez. Mert az következik e felfogásból, hogy nálunk a földadó és a házadó a földet és a házat róvja meg és nem azok tulajdonosát, illetve annak jövedelmét. És ugyan hogyan lehet szétválasztani a gazdasági eredményben az anyagi tényezők: föld, ház, tőke és a termékenyítő emberi munka szerepét? De talán elégséges ez «elvi jogosultság» megdöntésére az egyszerű tény felemlítése, hogy a felhozott elv szerint épen a leggazdagabb emberek bérbe adva birtokukat, házaikat (egészen) menekülhetnek ez adó alól. Az elvi jogosultság visszásságát meg messze meghaladják azonban az adó gyakorlati szervezetének hibái. Az adónak ugyanis mindössze 3 fokozata van, 2, 3 és 4 frt, a mi annyit jelent, hogy a szegény ember, a kinek mindössze 1—2 hold földje van, az 2 frt II. osztályú keresetadót fizet, a gazdag ember ellenben, a kinek pl. 10,000 holdja van, 4 frtot. Lehetséges tehát, és számtalan esetben így is van, hogy a II. oszt. keresetadó nagyobb a földadónál vagy a házadónál, míg más esetekben teljesen eltörpül azokkal szemben. És hogy az adó súlya tényleg kiket ér, legjobban mutatja az a körülmény, hogy a 4 25 m. frtból, mely csupán a családfők adója címén befolyik, 3 69 m. frt folyik be 2 frtos tételekben. Valóságos szegényadó tehát a II. oszt. keresetadó. Ám a nyilvánosság előtt legtöbbször szerepel a *III. oszt. kereseti adó*. Már pusztán az a körülmény, hogy az adó alá tartozás nincs és nem is lehet szabatosan megállapítva, súlyos anomália és állandó zavarok forrását képezi. Innen van, hogy ez adó állandó összeütközésben van — a II. oszt. kereseti adó kivételével — minden egyéb adónemmel, melyek közt kétségtelenül legfontosabbak az I. oszt. kereseti adóval való összeütközések. Nyomatékosan utal ez a körülmény is adótörvényeink osztályozási rendszerének tarthatatlanságára. Másik rég vitatott súlyos hibáját teszik ez adónak a túlságosan magas adókulcs s ebből kifolyólag az adóalap meghatározása körül folyó visszaélések. Tekintve a kereset változó természetét helyteleníteni kell a három évre szóló adókimutatást. Ellenben egyenesen elítélendő a bizottságoknak az az eljárása, hogy gyakran más-más adót vetnek ki egy-egy adófizetőre a 3 év mindegyik esztendejére. Az adókimutatásban nagy visszásság az adóalap meghatározásánál megengedett minimumok rendszeres alkalmazása. Minő zavar áll elő pedig e minimumok tekintetében, midőn valakinek többféle foglalkozása van, vagy a midőn a minimumok előfeltételei hiányzanak. Hozzájárul mindezekhez, hogy a jövedelemből megengedhető levonásokra nézve, ma egészen mások az

elvek, mint voltak a keresetadó-törvény megalkotásakor. Lényegbeli hibái ez adónak, melyeket immár hivatalosan is beismernek, hogy nincs adómentes létminimuma — a mi különben az I. oszt. kereseti adó mai alakja mellett nagyon is érthető — nincs meg a progressivitás elve, valamint végül, hogy nem áll arányban az I. és IV. oszt. kereseti adókkal. A IV. oszt. kereseti adó aránylag a legmegfelelőbb, észszerű progressiv adókulcsaival és a kényelmes és szabatos kivetés és lerovás előnyeivel. Másfelől azonban ugyancsak ez adónem is szenved azokban a bajokban, a melyek más adóink osztályozás-rendszerével kapcsolatosak s miből más, nevezetesen az I. és III. oszt. kereseti adókkal való összeütközései származnak; másik nagy hibája ugyancsak az adómentes létminimum hiánya. A *«Közgazdasági havi krónikában»*. M a n d e l l o K á r o l y számol be május hó jelentékenyebb közgazdasági eseményeiről. Az *«Irodalmi Szemlében»* dr. S o m o g y i M a n ó válaszol dr. Mandello Gyulának, a munkásosztalék című munkájáról írt bírálatára. X ismerteti L u k á c s G y ö r g y dr.-nak *«A francia közgazgatás szervezete»* című tanulmányát; r. H ó g y e s F e r e n c z dr.-nak *«Tapasztalati adatok a szabályos és szabálytalan alsó végtagállások fejlődéséről a gyermekkorban»* című művéről, a.—a. K r a e p e l i n E m i l dr.-nak *«Über geistige Arbeit»* című tanulmányáról és y. W o l f H. W. *«Les banques populaires au point de vue coopératif. Conférence faite au VI-e congrès des banques populaires françaises tenu á Bordeaux en 1894»* című munkájáról számol be. — A *«Külföldi folyóiratok szemléjében»* dr. F e n y v e s s y J ó z s e f a *«Revue d'économie politique»*, az *«Economic Journal»* és a *«Journal des Économistes»* egy-egy cikkét mutatja be. — A *«Statisztikai Értesítőben»* H a j d ú L á s z l ó *«Magyarország szőlőszetéről. 1893-ban»* Horváth Szlavonországi 1893. évi aratásáról és Nagy Británia és Írország bányászatáról ír. — A füzet öt oldalra terjedő *«Könyvszemlével»* zárul.

Ugyane folyóirat július havi füzetében dr. Jankovich Béla *«Külkereskedelem és váltóárfolyam»* cím alatt fejtegeti agiónk keletkezésének és növekedésének okait. Legelterjedtebb az a nézet, mely agiónkat külkereskedelmünk kedvezőtlen alakulásával hozza kapcsolatba, nevezetesen kereskedelmi kivitelünk csökkenését és értékpapir-behozatalunk növekedését tekinti azon tényezőknak, melyek azt első sorban előidézték. Hogy e nézet mennyiben áll, tüzetes vizsgálat nélkül kétségkívül el nem dönthetjük. Vizsgálunk kell pedig: mitől függ a váltóárfolyam és annak ingadozása egyáltalában, mitől függ a külkereskedelem és annak mérlege, és végül minő befolyást gyakorol a külkereskedelem a váltóárfolyamokra? A tüzetes elemzés végeredményeképen találni fogjuk, hogy a váltóárfolyam, úgy az aranya, mint a papírpénzre szóló, az arany nemzetközi értékével van összefüggésben; míg azonban az aranyvaluta hamar követi az értékingadozását, addig a papírvaluta eltér attól és ennek folytán kiszámíthatatlan agió-

hullámzásoknak lehet kitéve, ellenben a kereskedelmi mérleg egyensúlyára a váltóárfolyam ingadozása kihatással nem lehet. A tényezők, melyek a külkereskedelem méreteit és mérlegét befolyásolják, első sorban a kül- és belföld viszonylagos termelési költségei. másodsorban a nemzetközi hitelviszonyok. Váltóárfolyam és külkereskedelem mindenkor csak annyiban vannak egymással kapcsolatban, hogy azon esetben, ha a nemzetközi hitelviszonyok hirtelen változnak s így a fizetési mérleg nem felel meg az illető ország kereskedelmi mérlegének, a váltóárfolyam befolyásolja a kereskedelmi mérleget akként, hogy ez a kifizetési mérleget kielégítse, másrészt ha a váltóárfolyam nem felel meg az arany nemzetközi értékének, az árumérleg megváltoztatta idézi elő közvetve a szükséges aranykivittelt vagy bevittelt. Vagyis a külkereskedelem és váltóárfolyam oly összefüggésben van egymással, mikép kölcsönösen azon egyensúlyban tartják egymást, mely az arany nemzetközi értékének és a nemzetközi hitelviszonyoknak megfelel. Ez elméleti fejtegetések épen hazai viszonyaink szempontjából szám szerű adatokkal is igazolhatók. A papírváltók — forint és rubel — árfolyama és az arany nemzetközi értékingadozása — áruindex — közötti párhuzam világosan mutatja a kettő közötti összefüggést, míg viszont ugyancsak Ausztria-Magyarország és Oroszország kereskedelmi mérlegének alakulását tekintve. határozott összefüggést találunk a kereskedelmi egyenleg és a külfölddel való hitelviszonyok között; kölcsönök felvételével kapcsolatban behozatali. — kötvények nagyobb arányú visszaváltásával kapcsolatban pedig kivitteli többletek; a váltóárfolyam és külkereskedelem között ellenben ily összefüggés egyáltalán nem észlelhető. Más volt tehát ágióink igazi oka, más okozta, hogy az a mai napig tart. Nézzük csak mindazon országok váltóárfolyamát, melyek tényleg vagy törvényesen papírvalutával bírnak és meg fogunk győződni afelől, hogy 1893 folyamában nemcsak minálunk, de az összes többi papírvalutás országban is többé-kevésbé mutatkozott az ágió, és pedig csaknem teljesen megegyező hullámzással. A jelenség tehát általános, melyet így csupán általános okokra lehet visszavezetni s ez nem lehet más, mint: az arany külföldi értékének megváltozása, a mit viszont általában gazdasági válságok idéztek elő. Az ágiónövekedés különböző fokát viszont helyi okok: papírpénz túlságos kibocsátása, a gazdasági válságok súlyosabb vagy enyhébb volta magyarázzák. És a jelenség magyarázatával meg van adva a baj orvoslásának módja is. Egyszerűen abban áll ez, hogy oly években, midőn az arany drágul, a papírvaluta értéke a jegyek bevonása által emelendő a helyett, hogy ép ez években nagyobb kibocsátás által fokoztatnék az ágió. A legbiztosabb és leggyorsabb eszköz erre nézve pedig nem más, mint a készpénzfizetések megkezdése. Ez által oly években, midőn az arany a külföldön drágul, oly mennyiség fog kivitetni, mely a forgalom szükséges csökkentésének megfelel; egyidejűleg a bevonás által papírpénzünk értéke — a törvényes standardig — mihamarább fel

fog emelkedni, és ekkor az aranykivétel is önként megszűnik. És ily készpénzfizetés megkezdésére elégséges, ha csupán nagyobb összegű papírpénzre van is a beváltás lehetősége kimondva. E mód elfogadásával két előny jár még, 1. a papírpénzforgalom — az 1 frtosok kivételével — fenntartatván, bizonyos átmenet létesíttetnek a fémvalutához, a melynek tartama alatt főkép a checq-intézmény volna kifejlesztendő és 2. a papírforgalom daczára az ágió ily módon már ma egyszer s mindenkorra eltűnnék. — Dr. Kohn Dávid «Adók reformjáról» czímű értekezésének második közleményében folytatja mai egyenes adóink bírálatát. A bányaadó és a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója bővebb bírálatot nem igényelnek. Az előbbi az új adórendszerben változatlanul is fenntartható lenne, az utóbbi ellenben sok tekintetben — különösen az adóköteles jövedelem pontosabb meghatározása tekintetében — újabb szabályozást követelne. Bővebb figyelmet érdemelnek azonban a tőkekamat és járadékadó és az általános jövedelmi pótdadó. Előbbi nevezetesen azért, mert egyenesen azon rendeltetéssel alkottatván meg, hogy a keresetadók hézagait kitöltse, bizonyosságot tesz a foglalkozások s azok osztályozására fektetett adórendszer gyarlóságáról. Ha durván is, de magában foglalja ez adó a helyes adóelvet, hogy a jövedelem adóztassék meg és nem a foglalkozás. Világos, hogy ha ez elv a maga teljességében végrehajtatik vala, szükségképp örökös összeütközéseket idézhet volna elő a többi adónemekkel, a minthogy tényleg is számtalan esetben jó összeütközésbe azokkal. Egyáltalán már magában az is rendkívül bizonytalan, hogy mi tartozik tőkekamat-adó alá, egyedül az bizonyos, hogy a pénzintézeteknél elhelyezett tőkék után fizetendő ilyen adó, az úgynevezett betéti adó. Nagyon sok esetben természetesen ez adó sincsen végrehajtv. Úgyszólván csak azok a jövedelmek fizetik ma már ez adót, a melyek nagyon is a nyilvánosság előtt szerepelnek. Az általános jövedelmi pótdadó betetőzése a magyar egyenes adók rendszerének. Nem külön adó ez, hanem egyszerű százalékos pótlék, melynek alapja nem a jövedelem, nem a vagyon; hanem már egyenes adó: a földadó, a házadó stb. A ki ezeket az adókat fizeti, az bizonyos kivételektől eltekintve, fizet ált. jöv. pótdadót, még pedig az alapadónak 10, 30, 35 vagy 40%-át. Elvi alapja igen szerény ez adónak: egyszerűen állami bevételi forrás akar lenni és semmi más, és e hivatását — 15.37 m. frt tényleges bevételt szolgáltatva — be is tölti. Egyenes adóink jórészt igazságtalanok, nyilvánvaló tehát, hogy ezeknek, mint alapadóknak %-os fokozása egyértelmű az igazságtalanságok %-os fokozásával, annál inkább, mivel általában magas ez adó kulcsa, legtöbb esetben csak felét tévén ki az alapadónak. Még nagy méltánylással kell kiemelni a keresetadónál megállapított 10%-ot, valamint azt, hogy az I. oszt. kereseti adó és a családtagok adója ki vannak véve az ált. jöv. pótdadó alól. Annál súlyosabban esik ellenben latba, hogy a III. oszt. kereseti adóra vonatkozólag az ált. jöv. pótdadó

sem ismer adómentes létminimumot. De helyteleníteni kell az adó-kikerekítéseket is, mintegy 425.000 frtnyi oly adóösszeget tévén ki, a melynek semmi alapja nincs, és ugyancsak a legszegényebb néposztályokat sújtja legérzékenyebben. Általános jöv. pótdadónk tehát egyáltalában nem felel meg annak a hivatásnak, melyet az adóelméletek a jöv. pótdadóknak tulajdonítanak: hogy ott, a hol a jövedelem egyes forrásainál van megadóztatva, legyen egy adónem, a mely az összes jövedelemnek azt a részét ragadja meg, a melyet az egyes adónemek nem érintenek. Többi úgynevezett egyenes adóink, úgymint a fegyver- és vadászati adó, nyereség-, szállítási adó és a hadmentességi díj, melyek voltaképen vagy illetékek, vagy közvetett adók, nem tartoznak a magyar egyenes adórendszer tárgyalásának keresetébe, de oda tartoznak, mint annak kiegészítő tagjai: a községi és törvényhatósági adók, valamint az egyházaknak járó szolgáltatások. A községi és törvényhatósági adókra vonatkozólag vannak statisztikai adataink, melyek részleteikben a legsúlyosabb aránytalanságokat tüntetik fel község és község, város és város, megye és megye között, összeségükben pedig arra mutatnak, hogy az állami adókhoz míg a közszolgáltatásoknak nagy tömege — mintegy 36 m. frt — fűződik, mely azok összes igaztalanságában osztozik, s melyre az államnak arányosítás céljából semmi befolyása nincsen. Nyilvánvaló, hogy állami egyenes adóink reformjával kapcsolatban, habár nem is egyidejűleg, a pótdadókat is újjá kell szervezni, még pedig oly irányban, hogy az azokkal való gazdálkodás a községek kezéből kivéssék; e reformról azonban természetesen csakis a közigazgatás reformja után lehet szó. Az egyházaknak járó szolgáltatásoknak sajnos, sem mennyiségét, sem kezelésük elveit nem ismerjük, de feltételezhető, hogy a népesség keresetének jelentékeny részéről van szó. Kétségtelen, hogy az államnak joga van megismerni ez adók kivételének és beszedésének elveit és a szükséghez képest e téren is korszerű reformokat követelni. — A *«Közgazdasági havi krónikában»* dr. Mandello Károly veszi sorra június hó jelentékenyebb gazdasági eseményeit. — Az *«Irodalmi Szemlében»* Mandello Gyula *«Viszonválasz»* cím alatt válaszol az ellenvetésekre, melyeket dr. Somogyi Manó emel *«A munkásosztalékról»* írt munkájának bírálata ellen. — A *«Statisztikai Értesítőben»* Hajdu László *«franciaország szőlőszete 1893-ban»* és *«Az ingatlan birtok megterhelhetése Poroszországban»*, Vargha Gyula dr. pedig *«A közművelődési eszközök forgalma»* cím alatt közölnek cikkeket. A 93 oldalra terjedő füzet végén öt oldalra terjedő *«Könyvszemlét»* találunk.

4. A MAGYAR NYELVŐR VI. füzetében Albert János *«a magyar nyelv jelene és jövője»* cím alatt egy cikksorozatot kezd meg. E részben az ú. n. irodalmi nyelv jelen állapotával foglalkozik. Fölfejtí azokat az okokat, a melyek közreműködtek a mai irodalmi nyelv elsekélyesedésére, elsatnyulására. Ez okokat főképen a hírlapirodalom

rohamos föllendültében, terjedésében, — a magyar nyelvnek szemlátomást való térhódításában, s a német nyelvnek kelleténél nagyobb mértékben való tanulásában, tudásában. keresi; az idegen szavakkal élés elharapódzott szokása pedig éppen az orthológiai irány diadalra jutásával köszöntött be. Mulasztással vádolja az iskolákat e tekintetben, s egyszersmind az ő kötelességüknek rója föl a nyelvérzéknek helyes nyomra terelését, az írott nyelvnek a népnyelv forrásához visszavezetését. — Szabó Ernő vizsgálja a házi állatok szerepét a magyar szólásokban. Sok találó hasonlat. szólás szól a k e c s k e torkosságáról, vígságáról a b a k öklelő természetéről. Hamis etymologia szülte a *bakot löni* szólást; németül: *einen bock schiessen*. a mi voltaképp annyit tesz: «sebes rohanás közben fölbukni» (*bock* = *purzelbock* = bukfencz; *schiessen* = rohanni). A j u h a szelídség, türelmesség, a butaság jelképe; a m a c s k a hízelgő, torkos, ügyes, lusta természetét is sok szólás beszéli minden nyelvben. — Veinstein-Hevess Kornél az Érdy és Jordánszky codex összehasonlítását folytatja. A két codex egyezéseire vall, hogy az Érdy C.-ben előjövő bibliai idézetek mind a Jord. C.-ből vannak szórul-szóra átvéve, s legfontosabb bizonyíték, hogy az ige-idők is megegyeznek, a mi egy szerző kezére vall. — Balassa József a szlavóniai nyelvjárás alaktani sajátosságait ismerteti. — Szinnyei József folytatja a magyar nyelvbe átvett olák szavak kimutatását: ezek: *kopács, kópé, góbé, korosnya, kort, kortuj, kósúlt, kovrics, korszók, korszókár*. A *konty* szót ő Alexics ellenében az olasz nyelvből kerültnek (ol. *concio*) bizonyítja. — Az apróbb közlemények sorában Szigetváry Iván a *Kossuth* név eredetét teszi szóvá, a mi Szarvas Gábor kimutatása szerint szláv eredetű; őzl. *košuta*: hirschkuh, cseh *košut*: bock. Ugyancsak Szarvas Gábor a magyar *mafla* szó példaképét a német *maulaffe* = szájátáti szóban ismeri föl. Bánóczi József, Volf György, Szarvas Gábor a magyarból német nyelvbe átkerült szavakat sorolnak föl, érdekesebbek: *papuccsen, getödtetes kraut* = töltött káposzta, *gattiehose, tolpatsch* = talpas, *solokrebs* = szalárák (Göcsejből nagy mennyiségben szállítják Bécsbe). Népnyelvhagyományok. Krisztus mondák. Tájszók sat.

Ugyane folyóirat VII. füzetében Albert János «A magyar nyelv a népiskolában» című folytatólagos értekezésében kifejti, hogy lényegében mi az a sokat emlegetett nemzeti nevelés, mik az alapelvei s melyik a rávezető út. A népiskolai tanítás eredménytelenségének okát főképp a miniszteri tanterv gyarlóságában s célra nem alkalmas voltában keresi, a mely nem veszi számításba sem egy hat éves gyermek fogalomkörét, sem azt a körülményt, hogy az irodalmi vagy írott nyelv nagyban különbözik a nép nyelvtől s mindezekelött ezt a nyelvet kell a gyermeknek megtanítani. Kifejti végül az okokat, a melyek a szorosabb értelemben vett nyelvtan tanítását a népiskolában mellőzhetetlenné teszik. — Szabó Ernő folytatja a háziállatok szólásalkotó szerepéről szóló értekezését. A *disenő* a

megvetettség, tisztátalanság, a *malacz* többnyire a betvenkedés jelképe. A házi szárnyas állatok közül a *tyúk* az ostobaság megszemélyesítője (*tyúkeszű* sat.) a *kakas* büszkét, hatalmasat, a *csirke* főleg gyermeket, gyöngét jelent a legtöbb magyar szólásmódban. — *Veinstein-Hevess Kornél* összeállítva közli azokat a ritkább kifejezéseket, szokat és szóalakokat, amelyek meglepő egyezéseknél fogva azt bizonyítják, hogy a Jordánszky és Érdy codexek nyelvetökeletesen megegyezik egymással, vagyis a két codex egy író keze munkája. — *Balassa József* a szlavoniai nyelvjárás szókincsét ismerteti. Sok olyan szó él még ez elszigetelt dialektusban, amelyeket csak a nyelvtörténet gyér adataiból ismertünk s kihaltaknak gondoltunk; ilyenek: *rér*: sógor, *fosztlány* v. *fosztány*: mellény, *ere*: gyepelő sat. — *Szinyei József* a magyar nyelvbe átvett oláh szavak közül tárgyalja a *kukuci*, *kukuta*, *kurárló*, *kurálye*, *kurety*, *kurka* *kurkálódik*, *kurtékli*, *kurti*, jobbra székelő tájszavakat. — *Pécsi Ödön* nyelvtörténeti adatokat közöl *Knauz Nándor* «*Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*» I. kötetéből. — *Szárvas Gábor* válaszol a közönség köréből hozzáintézett vitás nyelvészeti kérdésekre. — Népnyelvhagyományok. Szólásmódok. Általánosítások. Tájszók.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik (rendkívüli) ülése.

1894. május 8-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklése alatt jelen vannak: Konkoly Miklós t. t. — Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Klug Nándor, Krenner József, Lengyel Béla, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Wartha Vincze r. tt. — Daday Jenő, Hankó Vilmos, Kossutányi Tamás, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Zipernovszky Károly l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

116. THAN KÁROLY r. t. elnöki megnyitója.

117. ILOSVAY LAJOS l. t. «Lavoisier emléke» halálának százados évfordulóján.

118. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök fölkeri LENGYEL BÉLA rendes és ILOSVAY LAJOS lev. tagot.

HUSZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1894. május 21-én.

VÉCSEY TAMÁS r. tag elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: Hampel József, Pauler Gyula, Plósz Sándor, Schvarcz Gyula r. tt. — Acsády Ignác, Nagy Gyula, Pólya Jakab, Ráth Zoltán, Vargha Gyula l. tt. — Más osztályokból: Goldziher Ignác, Gyulai Pál r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

119. ACSÁDY IGNÁC lev. tag felolvassa: «Régi magyar birtokviszonyok» című értekezését.

120. A jegyzőkönyvet hitelesítik: PLÓSZ SÁNDOR rendes és ACSÁDY IGNÁC lev. tagok.

HUSZONEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hatodik összes ülés.

1894. május 28-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Hollán Ernő, Pulszky Ferencz, Zichy Antal t. tt. — Beöthy Zsolt, Entz Géza, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hampel József, Heller Ágost, König Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Plósz Sándor, Schuller Alajos, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Badics Ferencz, Concha Győző, Csánki Dezső, Daday Jenő, Fayer László, Földes Béla, Galgóczy Károly, Ilosvay Lajos, Kovács Gyula, Marczali Henrik, Nagy Gyula, Némethy Géza, Pasteiner Gyula, Pólya Jakab, Ráth Zoltán, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor, Télyf Iván l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

121. Elnök úr az ülést következő szavakkal nyitja meg:
Tisztelt Akadémia!

Mielőtt folyó ügyeink elintézéséhez fognánk, nem hagyhatom említetlenül azt a fájdalmas veszteséget, mely bennünket **b. Vay Miklós** igazgató-tanácsunk tagjának halálával ért.

Az ő élete a mi történetünk egész idejére kiterjedt, ő látta, hogyan lett meg ez az Akadémia, támogatta már első lépéseit, később nehéz időkben küzdött fenmaradásáért és végre a jobb napokban hozzájárult gyarapodásához és előmozdította haladását.

Igazgató-tanácsunk két ízben választotta tagjává, először 1841-ben és miután 1855-ben politikai tekintetéből lemondott, másodsor 1860-ban a gr. Széchenyi István halála által megüresedett helyre. Nála buzgóbb, lelkiismeretesebb tagja aligha volt a tanácsnak, mégis ő, a mikor 1891-ben egy félszázaddal első megválasztatása után küldött-ségünkkel nála megjelentünk s neki az Akadémia körüli fáradozásaért köszönetet mondottunk, azt válaszolta nekünk, hogy bizony még nagyon kevés az, a mit eddig tett, de azon lesz, hogy a jövőben többet tegyen.

Pedig sokat tett ő már eddig is, sokat ezután is, hiszen nagyjaink nem apró ügyekben segédkezésükkel, hanem példájukkal mozdíthatják elő legjobban a mi ügyünket, s valóban **b. Vay Miklós**, ki oly hosszú

és hazafias tettekben, valamint kitüntetésekben annyira gazdag életén át, Akadémiánkhoz mindig és mindenben igaz ragaszkodást tanúsított s ezzel is példát adott az irodalom és tudomány iránti tiszteletre, olyan tündöklő példát mutatott ezzel nemzetének, melyből könnyű a tanulságot levonni.

És ez a példa nem vész el a halállal, hanem még a megemlékezésben is élhető marad. Őrizzük meg az ő emlékét.

Tudom, hogy a t. Akadémia jóvá fogja hagyni a halálozás alkalmából tett intézkedéseimet, azt, hogy oszlopcsarnokunkat a ravattal felállítására a gyászoló családnak felajánlottam, a ravatalra az Akadémia nevében koszorút tettem s a boldogult fiához részvétiratot intéztem.

Közhelyesséssel tudomásul vétetik.

122. VÉCSEY TAMÁS r. t. emlékbeszédet tart **Wenzel Gusztáv** r. tagról. — Megjelenik az Emlékbeszédek során.

123. A főtitkár bejelenti **Fröhlich Róbert** l. tagnak és főkönyvtárnoknak május 23-án bekövetkezett elhunytát. A gyászbeszéről az Akadémia külön jelentést adott ki, testületileg jelent meg a gyászháznál s koszorút helyezett a ravatalra, melynél a II. osztály titkára intézett az elköltözöthöz bucsúszavakat. — A II. osztály fölhívatik, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon, valamint **Nagy Imre** r. t. elhunytára vonatkozólag is, a mi már az idei ünnepies közülésen be lőn jelentve.

124. Olvastatik **b. Vay Ödön** levele, melyben az atyja halála alkalmából tanúsított részvételért köszönetet mond. — Tudomásul szolgál.

125. Olvastatik **özv. Szabó Józsefné** levele, melyben a férje halála alkalmából tanúsított részvételért köszönetét fejezi ki. — Tudomásul szolgál.

126. A főtitkár bemutatja **Koch Antal** r. t., **Badics Ferencz**, **Fayer László**, **Hankó Vilmos**, **Kossutányi Tamás** és **Rados Gusztáv** l. tagok megválasztásukért köszönetet mondó leveleit. — Tudomásul van.

127. A Kereskedelemügyi Miniszter úr köszönetet mond a díszteremnek a **hidtervek** felállítására történt szíves átengedéseért. — Tudomásul van.

128. Az **E. M. K. E.** meghívót küld a június 3-án Tordán tartandó nagy közgyűlésére. — Tudomásul van.

129. Baja városa fölkéri az Akadémiát, hogy **Tóth Kálmán szobrának** június 3-án végbemenő leleplezési ünnepén magát képviseltesse. — Az Akadémia képviselőjére **Vadnai Károly** l. t. kéri föl.

130. Az idei budapesti nemzetközi közegészségügyi és demographiai congressus elnöksége fölkéri az Akadémiát, hogy magát a szeptember első napjaiban tartandó üléseken képviseltesse. — Kiadatik a II. és III. osztálynak.

131. A **M. Orvosok és Természetvizsgálók** vándorgyűlésének elnöksége meghívót küld az idén Pécsen tartandó gyűlésre. — Az Akadémia résztvevő tagjaiból álló küldöttség vezetésére **Frivaldszky János** r. t. kéri föl.

132. A **Német Természetvizsgálók és Orvosok** vándorgyűlésének elnöksége meghívót küld az idén Bécsben tartandó gyűlésére. — Tudomásul szolgál.

133. A sárospataki főiskola igazgatósága jelenti, hogy a szépművészeti **Kazinczy-ünnep** ez idén június 10-én fog megtartatni. — Tudomásul van.

134. A III. osztály előterjeszti az állandó Mathematikai és Természettudományi bizottság jelentését a Vallás- és Közoktatási Miniszterium azon felszólítására vonatkozólag, hogy az Akadémia az idén

fölállított **ornithologiai közép**pontot 10 éven át 500—500 frt segélylyel támogassa. — A jelentés föl fog terjesztetni a Vallás- és Közoktatási Minisztériumhoz.

135. A főtitkár jelenti, hogy Ács Károly, volt biztosító társulati igazgató 10 000 frtot, Szikora János sa-jó-szent-péteri kath. lelkesz pedig 5 frtot hagyományoztak az Akadémiának. — Tudomásul vétetik.

136. A **könyvtár** részére beküldött ajándékok közül fölemlíti a következőket: *a)* A Vallás- és Közokt. Minisztériumtól, Trigonometrical Survey of India XV. kötete; *b)* Radloff Vilmos k. tagtól, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei; *c)* Kovács Ferencztől, Az 1843—44. országgyűlés . . . Naplói. VI. (és utolsó kötet); *d)* dr. Schumacher Sándortól (ki ez ülésen jelen volt), Et Sisyfos-Arbeide, Csiky Gergely regényének dán fordítása; *e)* Gerando Attilától, Le défilé du Bas-Danube. — Köszönettel vétetnek.

137. Előterjeszti az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul van.

138. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Vécsey Tamás és FRIVALDSZKY JÁNOS r. tagokat kéri föl.

HUSZONKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály h e t e d i k ülése.

1894. május 28-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: Hollán Ernő t. t. — Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Frivaldszky János, Heller Ágost, Lengyel Béla, Krenner József, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Daday Jenő, Galgóczy Károly, Ilosvay Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. Más osztályból Vécsey Tamás r. t. — Jegyző: König Gyula r. t. osztálytitkár.

139. ENTZ GÉZA r. t. fölolvassa «A Quarnero két véglényéről» című értekezését.

140. KRENNER JÓZSEF r. t. fölolvassa «A Schuller-féle arsen-sulfid morphologiai és optikai viszonyairól» című tanulmányát.

141. DADAY JENŐ l. t. fölolvassa «Anuraeidae rotatoria-család revisiója» című értekezését.

142. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök ENTZ GÉZA és KRENNER JÓZSEF r. tagokat kéri föl.

HUSZONHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső (nyelv és széptudományi) osztály ötödik ülése.

1894. június 4-én.

ZICHY ANTAL t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: Badics Ferencz, Bánóczi József, Bartal Antal, Csengeri János l. tt. Goldziher Ignác r. t. Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Szinnyi József, Télfy Iván l. tt. Más osztályokból Fehérpataky László r. t., Nagy Gyula l. t. Szily Kálmán és Vécsey Tamás r. tt. — Jegyzette Gyulai Pál osztálytitkár.

143. CSENERGI JÁNOS l. t. fölolvassa Bartal Antal l. tagnak «A középkori latinság szótáráról» című értekezését. — Az Értesítőbe adatik.

144. SZINNYEI JÓZSEF l. t. előterjeszti «Szófejtések» című értekezését.

145. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CSENERGI JÁNOS és SZINNYEI JÓZSEF l. tt. kéri föl.

HUSZONNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1894. június 11-én.

PULSZKY FERENCZ t. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: Fejérpataky László, Hampel József, Pór Antal, Vécsey Tamás r. tt. — Czobor Béla lev. tag. Más osztályokból: Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Szász Károly, Szily Kálmán r. tt. — Kisfaludy Liphai Sándor l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

146. HAMPEL JÓZSEF r. tag felolvassa: «Fröhlich Róbert emlékezete» című tanulmányát.

147. A jegyzőkönyvet hitelesítik: HAMPEL JÓZSEF és VÉCSEY TAMÁS r. t.

HUSZONÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolcadik ülése.

1894. június 18-án.

THAN KÁROLY r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: Entz Géza, Frivaldszky János, Heller Ágost, Horváth Géza, Klug Nándor, Krenner József, Lengyel Béla, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos, Wartha Vince r. tt. — Bedő Albert, Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Mocsáry Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Plósz Pál, Schenek István l. tt. — Egyéb osztályokból: Szász Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

148. HORVÁTH GÉZA r. t. székfoglaló értekezése: «A gabona-neműeken élősködő gyökértetvek.»

149. LENGYEL BÉLA r. t. székfoglaló értekezése: «A tricarbonylsulfid szerkezetéről.»

150. SCHULLER ALAJOS r. t. előterjesztései: a) «Adalék az arzén kénvegyületeinek ismeretéhez.» b) «A hangvillák különféle alkalmazásairól.»

151. RÉTHY MÓR l. t. «A végszerű egyenlőség föltételének bizonyításához.»

152. DR. VAS FRIGYES részéről: «A járulékos és bolygó ideg viszonya a szívmozgáshoz» és

153. ÓNODI ADOLF egyet. m. tanár részéről: «Az agyvelő hangképző középpontja.» — Előterjeszti Klug Nándor r. t.

154. Osztálytitkár jelenti, hogy az osztály Értesítőjében történnendő közzétételre ajánlatnak a következő beküldött dolgozatok:

KORDA DEZSŐ: «Zártmagú transzformátorok áramgörbéinek grafikai szerkesztése» és

SCHWICKER ALFRÉD: «A kálium hypojodit átalakulásának sebessége.

155. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök HORVÁTH GÉZA és LENGYEL BÉLA r. tagokat kéri föl.

HUSZONHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hetedik ö s s z e s ülés.

1894. június 25-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Szász Károly másodelnök, Hollán Ernő, Joannovics György, Pulszky Ferencz, Zichy Antal tt. — Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fejérpataky László, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heller Ágost, Högyes Endre, Klug Nándor, König Gyula, Krenner József Sándor, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Pór Antal, Schuller Alajos, Szilágyi Sándor, Than Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Wartha Vincze rt. — Acsády Ignác, Bogisich Mihály, Chyzer Kornél, Daday Jenő, Fayer László, Galgóczy Károly, Hankó Vilmos, Kherndl Antal, Lipthay Sándor, Majláth Béla, Marczali Henrik, Mocsáry Sándor, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Szentkláray Jenő, Télyi Iván, Vargha Gyula l. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

156. Elnök úr megnyitván az ülést, SZÁSZ KÁROLY másodelnök a napirend előtt szót kér s a következő beszédet tartja:

«Nagyméltóságú elnök úr! A hír, hogy felséges urunk és királyunk nagyméltóságodat vallás- és közoktatásügyi miniszterévé méltóztatott legkegyelmesebben kinevezni; élénk örömmel s méltó büszkeséggel töltötte el akadémiánk minden tagjának szívét; maga az akadémia is ugyanez érzelmekkel veszi azt tudomásul s a mai összes ülésében kíván annak kifejezést adni. Mert meg van, meg vagyunk mindnyájan győződve, hogy nagyérdemű s kiváló szellemű hivatali elődnek, a most lelépett miniszternek, egyszersmind akadémiánk igazgatótanácsa tagjának is, miniszteri székét utána senki méltóbban nem foglalhatta volna el s nem töltheti be, mint nagyméltóságod, ki életét, kora ifjúságától fogva, a tudománynak, a tanításnak, a felvilágosodás és közművelődés ügyének, e kivált hazánkban legfontosabb nemzeti érdekeknek szentelte és szenteli folyvást.

A magyar tudományos akadémia méltán büszke lehet arra, hogy magaválasztotta elnöke, ő felsége kegyelméből. kinek alapszabályaink 1. §-a értelmében «különös oltalma alatt» áll intézetünk: ismét a korona tanácsában ül és hogy ismét a vallás- és közoktatási ügyek élén áll, melyek közé vannak akadémiánk ügyei is sorozva.

Ismétlem, hogy ismét; mert akadémiánk elnökei közül többen voltak miniszterek egyszersmind. Első nagy alapítónk, Széchenyi István, Lónyai Menyhért és Pauler Tivadar, bár más tárcaakat, de ez utóbbi egy ideig a vallás- és közoktatásügyi tárcazt is, tartották kezökben. De épen a vallás- és közoktatásügyi kormányzat élén állott Trefort Ágoston, nagyméltóságodnak az akadémia elnöki székén közvetlen elődje; s mindenekelőtt nagyméltóságodnak dicsőült édesatyja. báró Eötvös József, a parlamenti rendszer és parlamenti szónoklat egyik elsőrangú hőse, hazánkban az ép oly nagy tudós, mint szónok és költő.

Nagyméltóságod méltó utóda boldogult atyjának úgy a tudományban s akadémiánk elnöki székében, mint a köztisztvisletben és rokonszenvenben, s szelleme fenkölségében és emberi erényeiben; meg vagyunk győződve, hogy ép oly méltó utóda lesz a miniszteri széken s a vallás- és közoktatásügyi alkotás és kormányzat élén is.

E meggyőződésben örömmel üdvözljük nagyméltóságodat új, magas hivatala küszöbén; óhajtjuk, hogy a magyar nemzeti művelődés érdekében azt sokáig viselje s tegye alkotásaival messze kihatóvá s örök emlékeztetővé.

Nem akarom sérteni nagyméltóságodat azzal a kéréssel, mely — tudom, a nélkül is, előre is, — meg van adva, hogy bokros teendői s hivatalának számos ágazatai között akadémiánk érdekeiről se feledkezzék meg; vezesse és képviselje azokat eddig tapasztalt bölcsességével s jó indulatával, új állásában is.

S ha a politika változó szelei közt valaha ez állást el kell is hagynia, arról biztosíthatni véljük nagyméltóságodat, hogy akadémiánk elnöki székét életfogytiglan nem — mert az akadémia bizalma nagyméltóságod iránt állandó és törhetetlen!»

Az általános éljenzéssel fogadott üdvözlő beszéd után ELNÖK úr következőleg szólott:

Tisztelt akadémia!

«Az Akadémia ez üdvözlését s az Akadémia belém helyezett szíves bizalmát a legmelegebben, bizonyos meghatottsággal köszönöm meg és mert bátran hivatkozhatom arra, hogy az Akadémia tagjai körében, mint barátaim körében érzem magamat, engedjek meg nekem, hogy ez ékes beszédre egész bizalmasan, inkább baráti hangon válaszoljak.

Nem szoktam az Akadémia elnöki székében hőbeszédű lenni, de azért mindenkor megértettek engem tisztelt társaim. És ha most is röviden, csak néhány szóval említem azt a változást, mely új állásomnál fogva az Akadémiához való viszonyomban előállott s azt a változatlan kapcsolatot, mely engem az Akadémiához fűz, egy hasonlattal akarok élni. A magyar közművelődés területén mint kimagasló vár áll az Akadémia: büszkén emelkednek tornyai s mindazok, kik arra föltekintenek, díszüket, dicsőségüket látják benne, azok pedig, kik benne vannak, e dicsőséget kiérdemelni törekcszenek. E vár körül és alatt megannyi díszesebb és szerényebb épületek emelkednek; a tudományos társulatoktól és testületektől le egészen a legszegényebb gunyhóig, a népiskoláig. Én az Akadémiában, e magasztos várban igen jól éreztem magamat. Legfőbb dicsőségem abban állott, hogy megtartsam az őt megillető díszben és falait lehetőleg erősítsem. Egy hatalmas úr, felséges királyunk, azt parancsolta, hogy a vár mellett a legszerényebb gunyhót is gondozzam, mely a nemzeti közművelődésnek szintén hathatós biztosítékát képezi.

Midőn ezen megtisztelő megbízás előtt meghajoltam, nemcsak a várban, hanem a gunyhóban is arra fogok törekedni, hogy a vár maradjon meg várnak s őrizze a nemzeti művelődés legdrágább kincseit; a gunyhóban pedig fejlődjék ki egészséges élet, ne törekedjék a várat utólni, hanem éljen magasztos feladatainak.

Törekvésem az lesz, hogy a gunyhó és vár között utat teremtsék, hogy közvetítő szerepet találjak, mely a vár kincseit eljuttassa egészen a gunyhóig is.

Az a viszony, mely eddig az Akadémiához fűzött s a mely addig is, míg e várba megint visszatérek, ad nekem erőt arra, hogy e kincseket az egész nemzetre nézve hozzáférhetővé tenni törekedjem.»

Közhelyesséssel örvendetes tudomásul vétetik.

157. TÓTH LÓRINCZ rt. emlékbeszédet tart Vajkay Károly l. tagról. — Megjelenik az Emlékbeszédek során.

158. A főtitkár bejelenti Roscher Vilmos kt.-nak, a lipcsei egyetem hírneves tanárának, korunk egyik legnagyobb közgazdasági tudósának és írójának június 5-én bekövetkezett halálát, s egyszersmind jelenti, hogy a II. osztály emlékbeszéd tartására KAUTZ GYULA íg. és r. tagot kérte föl, ki e feladatot készséggel magára is vállalta. — Az Akadémia fájdalmas részvétellel értesül világbirú tagjának elhunytáról s kedves tudomásul veszi, hogy a nagy szakférfiúról egyik legrégibb

tanítványa s közgazdasági irányának, rendszerének legilletékesebb ismerője tart emlékbeszédet.

159. Felolvassa özv. Fröhlich Róbertné levelét, melyben az Akadémiának köszönetet mond bold. férje halálakor tanúsított őszinte részvételeért. — Tudomásul szolgál.

160. Vámbéry Ármin ig. tag, Ráth Zoltán l. tag, Klerics Lyubomir, Sir Robert Spencer Wells és Zsujovics János k. tagok köszönetüket fejezik ki megválasztásukért. — Kedves tudomásul szolgál.

161. Az ez évi Nemzetközi Közegészségügyi és demographiai congressus elnöksége kérést intéz az Akademiához, hogy szept. 2-iki ülését, melyen Semmelweis Ignác nagy hazánkfiáról fog emlékbeszéd mondani, az Akadémia dísztermében tarthassa, s hogy ez alkalomból a vendégek fölvonulása a palota díszkapuján és oszlopcsarnokán át történhessenek. — E kérelmet az Akadémia szíves készséggel teljesíti.

162. A budapesti ügyvédi kamara jelenti, hogy a millennium alkalmából ki fogja adni a magyar ügyvédség történetét s hogy e munka megírásával dr. Sik Sándor ügyvédet bízta meg. Ezzel kapcsolatban kéri az Akadémiát, hogy a megbízott a M. Tud. Akadémia könyv- és kéziratárában a könyvtári tisztviselők egyikének segítségével tanulmányokat tehessen, s hogy az idevágó érdekesebb okleveleket és régi okiratokat és munkákat az Akadémia engedje át az ügyvédi kamara részéről rendezendő kiállítás számára kölcsönképen. — A kérelem első része szíves készséggel teljesítettik; a kikölcsönzendő iratok és könyvek ügyében azonban, a kiszemelés megtörténte után, a könyvtári bizottság véleménye alapján fog az Akadémia csak határozni.

163. Az I. osztály az Irodalomtörténeti bizottságba tagul ajánlja Simonyi Zsigmond r. tagot. — Megválasztatik.

164. Ugyanez jelentést tesz Deseő Leó m. kir. honvédhadbiztos magyar-orsz. szótára tervezetéről, azt ajánlván, hogy az Akadémia bátorítsa a szerzőt munkája folytatására, és szólítsa fel, hogy majdan egy teljesen kidolgozott részt nyújtson be végleges bírálatra. — Elfogadtatik.

165. A III. osztály részéről ez idei budget tárgyalásakor az Értekezések tiszteletdíjának emelése, illetőleg szabályozása iránt tett javaslatot az I. és II. osztály, saját szempontjokból, nem tartják elfogadhatónak, s ennek ellenében azt ajánlják, hogy a három osztály küldjön ki egy vegyes bizottságot, az Ügyrend megfelelő pontjainak revideálása végett. — Felhivatik mind a három osztály, októberi zárt osztály ülésükből e bizottságba 2—2 tag kiküldésére, hogy így a netáni ügyrendi módosításokat az 1895. évi budgetkészítéskor már tekintetbe lehessen venni.

166. A Történelmi Bizottság ajánlja, hogy Csanádvármegye monographiájának megírásával, részletesen kifejtett módozatok mellett, dr. Borovszky Samu, a M. Tud. Akadémia iroda-igazgatója bízásuk meg. — A bizottság javaslata elfogadtatik, s erről Csanádvármegye közönsége, a tiszteletdíj befizetése tárgyában némi fölvilágosítások kérése mellett, értesítetik.

167. A II. osztály a Rudics-alapítvány ügyrendi szövegezésére Pauler Gyula és Vécsey Tamás r. tagokat küldi ki. — A bizottság, melybe még a III. osztály is fog két tagot küldeni, fölhivatik, hogy javaslatát mielőbb terjessze elő.

168. A II. osztály a nemzetközi közegészségi és demographiai congressusra képviselőül Láng Lajos, Vécsey Tamás, Jekelfalussy József r. és Vargha Gyula, Ráth Zoltán, Pólya Jakab l. tagokat küldötte ki. — Tudomásul van.

169. A III. osztály jelenti, hogy a Földrajzi társulat részéről tervezett földrajzi congressuson való képviseltetése iránt csak akkor fog határozni, ha a congressus tartásának programja meg lesz állapítva. — Tudomásul van.

170. A III. osztály ajánlja, hogy a nemzetközi közegészségi és demographiai congressuson azok képviseljék, a kiket a congressus előkészítésében tevékeny részt vett osztálytagok közül az elnök úr ki fog küldeni. — Elfogadtatik.

171. A III. osztály a brüsseli alkalmazott chemiai congressuson az Akadémia képviselőjére Wartha Vincze r. tagot ajánlja. — Wartha rt. az Akadémia képviselőjére fölkéretik.

172. A Pollák Henrik-alapítvány ügyrendi szövegét a kiküldött bizottság (Than Károly r. tag mint elnök, Vécsey Tamás, Szily Kálmán rt.) előterjeszti. — Helybenhagyatik.

173. Kovács Ferencz volt országgyűlési képviselő, az 1843/4. országgyűlés kerületi naplójának kiadója e nagy művéből 400 teljes példányt az Akadémiának enged át, azzal a rendeltetéssel, hogy a belőle befolyó jövedelmek mindaddig tőkésítettessenek, míg az így származó alap 10.000 fttra nem emelkedik. Ez alap Kovács Ferencz pályadíj-alap nevét fogja viselni s kamatai 2, esetleg 4 évenként a három osztály közt felváltva, pályakérdésekre fognak majd kitűzteni. Ez alap növeléséhez az alapítványtevő 2000 frttal is hozzájárul készpénzben, s ez összeget az Akadémia pénztárának már be is küldötte. — E hazafias ajánlat mély köszönettel elfogadtatik; az Akadémia tulajdonába bocsátott példányok a Franklin-társulattól átveendőek, s a befolyó pénzek külön alapként kezelendők. A Kovács Ferencz-alapítvány ügyrendi szövegezése akkor fog elkészíttetni, mikor az alap már 10.000 fttra fog rúgni.

174. Balajthy Dénes, kiskunhalasi nyug. tanár végrendeletében 1 drb 1848-iki magyar aranyat, Somssich József gr. pedig 100 frtot hagyományozott az Akadémiának. — Kegyeletes hálával az alaptőkéhez fognak csatoltatni.

175. A könyvtár részére érkezett ajándékok közül külön bemutatja a főtítkár: a) Chyzer Kornél l. tagtól: Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteményét; b) Radloff Vilmos k. tagtól: Die alttürkischen Inschriften der Mongolei; c) Teza Emil k. tagtól: Négy értekezésének külön nyomatát; d) Hoitsy Páltól, Jövönk s az Uralkodóház; e) Récsei Viktortól, «Az esztergomi Szent-Lőrincz-templom maradványai», továbbá «Pannonia ókori mythologiai emlékeinek vázlata. — Köszönettel fogadtatnak.

176. Bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiiai kiadványok jegyzékét.

177. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Tóth Lőrincz és Szász Károly r. tagokat kéri fel.

KÖRLEVÉL.

A Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti, rendes és levelező tagjait ezennel fölkérem, hogy az 1894-ik évi írói munkásságuk eredményeinek, illetőleg közrebocsátott vagy sajtóra kész dolgozataiknak jegyzékét, az 1895-ik évi Akadémia Almanach számára, **folyó évi szeptember 30-ig** az Akadémia főttkári hivatalához beküldeni méltóztassanak.

Az utolsó nagygyűlésen megválasztott tagok kéretnek, hogy születési idejüket és helyöket, valamint eddigi munkátaik jegyzékét küldjék be. — Azok a régiebb tagok, kik eddigi munkátaik jegyzékét be nem küldötték szintén kéretnek, hogy ez alkalommal összes munkásságukra terjeszkedjenek ki.

Mint hogy az elmúlt években a tagoknak csak egy része felelt meg ezen fölhívásnak, tekintettel az Almanach e részének irodalomtörténeti jelentőségére, bátor vagyok kérésemet a tagok különös figyelmébe ajánlani.

Vége az 1894-ik évi Almanachban levő s azóta netán megváltozott czimek kiigazítását, esetleg kiegészítését kérem.

Egyszersmind szerencsem van figyelmeztetni a tagokat az Ügyrend 7-ik pontjára, mely az önéletirási adatoknak pecsét alatt beküldését kívánja.

Budapest, 1894. szeptember 15.

Szily Kálmán,
főttkár.

Lejáró pályázatok.

A M. T. Akadémiánál f. évi szeptember 30-án következő pályázatok határideje jár le.

1. Farkas-Raskó alapítványból 100 frt. (Hazafias költemény.)
2. Gr. Teleki József jutalom, 100 arany. (Szomorújáték).
3. Br. Bánffy Dezső jutalom. 1209 korona. (Történeti vígjáték).
4. Bulyovszky jutalom 200 frt. (Hazafias óda).
5. Beck Miksa jutalom 400 frt. (Budapesti bankok története.)
6. A M. Ált. Bizt. társ. jutalom 500 frt. (Tőzsdeadó czélszerűsége.)
7. Dóra Szilárd alaphól 50 arany (Fémpénz arbitrage szerepe)
8. Lukács Krisztina alaphól 1000 frt (A magyar önkormányzat történeti fejlődése).
9. Sztrókay alaphól 100 arany, (Fejtessek ki a birói és közigazg. hatóságok közt támadt hatásköri összeütközések tana).
10. Gorove alapítványból 500 frt. (Magyar férfiviselet története).
11. Léway-alapítványból 500 frt. (Hunyady János élet és jellemrajza).
12. Péczely-alapítványból 1000 arany frt. (Magyar és erdélyi pénzrendszer története).
13. Lukács Krisztina alapítványból 1000 frt. (Magyarország emlős faunájának megírása).

Az Akadémiai Értesítő 53. füzeté részletesebb felvilágosítással szolgál.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

V. KÖTET.

1894. Október 15.

10. FÜZET.

ERDÉLYI JÁNOS

~~~~~ E M L É K L A P J A . ~~~~~

Lévay Józseftől.

Kinek lángszellem volt vezére,
Ne rejtse azt egy sírhalom!
Felköltöm onnan és nevére
Zendül emlékező dalom.
Nevével a hír szárnya szálljon
Szülőföldjéről messze tájon:
Hadd «zengje túl a bérczeket»,
Hadd «élje túl az éveket!»

Az égi múzsa, bölcsejében
Itt csókolá Őt homlokon;
«Eredj, monda, s erőd teljében
Légy majd tolmácsom, dalnokom.
Keresd, kutasd az örök szépet,
Kebledre hőn öleld a népet;
Ha lelkének mélyére szállsz,
Ott drága gyöngyöket találsz!»

S fuvalt a szellem . . . S ime tőle
 A szegény hajlék áldva lőn ;
 Kilépett a gyermek belőle
 S járdalt dicsőséges mezőn . . .
 Rögek közül pacsirta röppent
 S a kék magasban lengve ott fent,
 Dalában, a mint énekelt,
 Égnek, földnek öröme telt.

Küzdelmiben el nem feledte
 Az intő múzsa ihletét;
 Virágait választva szedte,
 Bár útja gyakran volt setét.
 Bájt és erőt költészetének,
 Irányt is fellengő eszének,
 Az a romlatlan nép adott,
 Melynek földjéből sarjadott.

Veritékkel gyűjtött magának
 El nem mulandó kincseket,
 De mind odadta a hazának
 S ő mind többért hevülgetett.
 Nem nézte, hogy munkában égve,
 Erője fogy, elillan élte, —
 Hogy ő csak vet, vet, s más arat
 És ő, mint volt, szegény marad.

Óh! irigylendő dús szegénység,
 Melyet nem köt le föld pora
 És nem szorongat gyáva kétség.
 Hogy megjövend az ő kora, —
 Hogy a miken úgy csügge lelke,
 Az eszmények erőre kelve,
 Legyőzik érte az időt
 S a sír felett túlélik őt.

Élsz, élni fogsz te is bizonynyal,
Te, a kiért zeng énekem,
Költő! tudós! szellemkaroddal
Diadalt nyersz az éveken.
Eszméid, elszórt tiszta magvak.
Látatlanul is megfogannak
S erősbitendik itt-amott
Köztünk a közvirulatot.

Emlékedre híven világít
Egymásután több nemzedék,
A kik a bölcsesség virágít
Bűbájos kertedben szedék.
Ha lángjok majd idővel elhal
S az élő szó már nem magasztal,
Akkor se némulsz el, ne hidd,
Beszélni fognak műveid.

A kegyelet, lásd, ime fölkel
S neved megújul általa,
Márványlapon aranybetűkkel
Ragyogja a templom fala...
Óh! lengjen itt lelked magában
Buzgó énekben és imában
És áldja e szerény helyet,
Mely szült a honnak tégedet!

Légy is megáldva, egyszerű nép!
Ne korcsosulj te el soha;
Légy jellemünk s erőnknek egykép'
Forrása, őre, záloga.
Belőled egy-egy fényes elme
Pattanjon ki s szárnyára kelve,
A merre útja csak vezet,
Dicsőítse a nemzetet.

A nagy-kaposi Erdélyi-ünnepély.

(*Ballagi Géza* lt. beszéde az Erdélyi-emléktábla leleplezésekor Nagy-Kaposon, szeptember 16-án.)

Midőn a M. Tudományos Akadémia Léway József igen tisztelt tagtársammal együtt engem bízott meg, hogy az Erdélyi János emlékére rendezendő ünnepélyen képviseljem, annál örömesebb elvállaltam a megtisztelő kiküldetést, mivel ekként alkalmam nyílt az Erdélyi János nagy szelleme előtt hódolatomat bemutatni s az általa oly kitűnően képviselt iránynyal szemben rokonszenvet dokumentálni.

Az a kép, a mit ma koszorús költőnk zengzetes ódájában s a sárospataki főiskola egyik jeles tanára lendületes emlékbeszédében élénk varázsolt, a nemzeti kultúra buzgó, nagyhatású apostolának képe volt, azért ragadta meg lelkünket.

Előttünk áll tehát ismét Erdélyi János, az író és tanár alakja s buzdit, lelkesít bennünket, kik örökébe léptünk, hogy becsüljük meg és gyarapítsuk a drága örökséget, melyet a nemzet Génuszának kincses házában ő és társai fedeztek fel s melyet azért hagytak ránk, hogy talizmánunk legyen a harcokban és küzdelmekben, útmutatónk a haladás útján s vigasztalónk a gyász és szomorúság napjaiban.

Erdélyi nemcsak a költészetbe, de a tudományba is a nemzeti elemet vitte be. Chauvinista azonban nem volt, sőt kereste az érintkezést a külfölddel. Mint philosophus Hegelre esküdött; de míg egyrészt a német elme sokszor homályos abstrakcióit magyaros észjárásával ránk nézve is hozzáférhetőkké tette, másrészt ismét és ismét bebizonyította, hogy a magyar szellemi élet, a mint a multban soha nem zárkózott el a külföld hatása elől, úgy a jövőben sem fejlődhetik magára hagyatva. Az idegenek cultusát a tudományban senki nála nagyobb buzgalommal nem ápolta; de nem azért, hogy kivetkőztesse a hazai culturát eredeti jellegéből, hanem azért, hogy megtermékenyítse.

Ez az az irány, melyet Erdélyi örökségül hagyott ránk s mely — én is hiszem és vallom — haladásunknak legfőbb föltétele és biztositéka.

A munkakör, melyben ő állt és működött, különösen alkalmas volt ennek az iránynak ápolására.

Mint író tollával, mint tanár élő szóval s mint a református egyház hű fia mind a kettővel harczolt eszméiért. Tollának ragyogása vetekedett nyelvének ékesszólásával s az irodalomban, valamint a kathedrában babérokat termett számára.

A mai nap ünnepi szónokai példányképül állították őt elének s mi megértettük őket s ezekben az ünnepélyes órákban szent fogadást teszünk az ő kezökbe, hogy a példányképet hiven követni fogjuk. A lelkesítő szavak elhangzottak; de megfogamzottak lelkünkben; mert az eszmék tolmácsai szellemök erejével képesek voltak behatolni szívünk legbenső rejtekébe.

Ezért méltán megilleti őket a legteljesebb elismerés és köszönet. De elismerés illeti — s ezt a M. Tudományos Akadémia, mint a magyar szellemi élet központja nevében és megbízásából kedves kötelességemnek ismerem kijelenteni — első sorban azt a lelkes kis csapatot, élén Szabó Endre esperes és dr. Mijó Kálmán urakkal, mely alkalmat adott nekünk, hogy ezen emléktábla, mint oltár előtt bemutassuk nemzetünk egyik kiváló szelleme előtt hálás kegyeletünk áldozatát.

Adja az isten, hogy miként ez a kis csapat, úgy mindenki e hazában örökkön-örökké tudjon lelkesedni az emlékért s azoknak bajnokaiért, hogy beteljesüljön Erdélyi kívánsága:

«S ne lásson oly hazát, mint
Kedves magyar hazánk
A messze elmenő nap
S a nagy kerek világ.»

A Thewrewk-féle Festus.*)

E kiadvány, melynek eddig megjelent I. kötetét a M. Tud. Akadémia tavaly a Marczibányi-díjjal tüntette ki, függeléke pedig a magyarországi philológiát a bécsi philologiai congressuson mintegy inaugurálta, oly irodalmi termék, melynek megjelenése az egész tudós világban eseményszámba ment. Illő dolog tehát, hogy ezt az akadémiai kiadványt mind tárgyára, mind érdemére nézve az Akadémiai Értesítő is kellően ismertesse.

A *De verborum significatu* című munka, melyről itt szó van, csak romjaiban szállott reánk; de még így is a római régiségekre s az ó-latinságra vonatkozó legfontosabb tudósításoknak kiapadhatatlan kútforrása. Azért is választotta Thewrewk a maga Festus-kiadásának jeligéjeül az örökhírű Josephus Justus Scaligernek eme nyilatkozatát: «Is est enim scriptor, qui omnium manibus quotidie teritur et sine quo humanioris literaturae candidati ad perfectam Romanae antiquitatis cognitionem, quae sunt iuris nostri incunabula, pervenire non possunt». Mennyire igaz ez,

*) Ponori Thewrewk Emil: *Sexti Pompei Festi de Verborum Significatu quae supersunt, cum Pauli Epitome. Pars. I.* 640 l. Budapest, 1889. — Ponori Thewrewk Emil: *Codex Festi Farnesianus XLII. tabulis expressus.* Budapest, 1893.

mutatja már első pillanatra is a latin philologiai szakirodalom, a hol minden lépten-nyomon Festusból vett idézetekkel találkozunk.

E műnek, mely szó- és tárgymagyarázó szótár, jobban mondva glossarium, s bő tartalmánál fogva encyclopaediának tekinthető, eredeti szerzője az Augustus császár idejében élt *M. Verrius Flaccus*.

E grammaticus Hieronymus szerint Kr. után 8-ban divott. Suetoniusból tudjuk, hogy oktatásának módszeréről lett híressé, s hogy Augustus császár unokáinak (Agrippa két fiának, Gaiusnak meg Luciusnak) tanítójává fogadta és iskolájával együtt a Palatiumra költöztette, de azzal a kikötéssel, hogy azontúl többé új növendékeket ne fogadhasson. Évi fizetése 100,000 sestertius (a mi pénzünk szerint 10,876 frt) volt. Mint öreg ember, Tiberius alatt halt meg. Praenestében szobrot állítottak neki a forum alsó részében a hemicyclium táján, melynek márványfalába a maga-szerkesztette ünnepi naptár volt bevésvé.

A *De verborum significatu*-n s e *Fasti*-n kívül (a mely nevezetes naptárnak 1770-ben meglelt maradványait a Corpus inscriptionum Latinarum közli) még a következő munkáiról van tudomásunk: *Libri rerum memoria dignarum, Etruscarum rerum libri, Saturnus* (lehet, hogy ez csak *de rebus sacris* féle nagyobb műnek egyik könyve) *De obscuris Catonis, De orthographia, De dubiis generibus* (lehet, hogy ez nem volt specialis munka; mert ilyesről Verrius egyebütt is nyilatkozhatott), *Epistulae* és *Carmina* (t. i. Priscianus verset idéz tőle).

Hogy a *De verborum significatu* eredetileg mily nagyterjedelmű lehetett, bizonyítja az, hogy a P betű legalább 5 könyvre, az A betű legalább 4-re s az S betű is okvetetlen több könyvre terjedett, a mint az az idézetekből kiderül. Ugyancsak e nagy terjedelem okozta, hogy az eredeti mű elveszett. Ujabb teljes kiadására nem vállalkoztak, csakis kivonatolója akadt: *Sextus Pompeius Festus*, II. vagy III. századbeli grammaticus (ő ugyanis Martialist idézi, a ki a II. század elején halt meg, őt meg Porphyrio idézi, a ki a III. században élt).

Hogy bánt Verrius munkájával, megértjük saját szavaiból, melyek a Porciam-ról szóló glossában olvashatók. «Verres véleményét — úgymond — se ebben, se sok másban nem szükséges most czáfolnom; mert nekem az a szándékom, hogy tömérdek sok könyvből a már elhalt és eltemetett s a sokszor saját vallomása szerint is minden haszon és tekintély nélkül való szókat mellőzőm, a többit pedig lehetőleg röviden csak kevés könyvbe foglalom.» Ilanem azért a kivonata még mindig 20 könyvre terjedett.

A mint Verriussal Festus, úgy bánt Festussal *Paulus*

Diaconus. Festusból készített kivonatát Nagy Károlynak ajánlotta. Ajánló levelében ezt mondja: «Szeretném Felséged könyvtárát valamivel gyarapítani; de a magam emberségéből nagyon kevés telik, azért máséból kellett kölcsön vennem. Sextus Pompeius, a római világ alapos ismerője, a maga munkáját, melyben a ritka szónak s néminemű dolgoknak az eredetét fejtegeti, húsz vaskos kötetre szabta. Én ebből a nagy terjedelemből mind azt, a mi fölös és kevésbbé szükséges, mellőztem, a mi egészen ismeretlen, a magam szavával magyaráztam, egyetnást pedig úgy hagytam, a mint az meg volt írva, s ezt a kivonatot ezennel Felségednek nyújtom át olvasás végett» stb.

Minthogy a Lindemann- és Müller-féle kiadásokban Paulus ajánló levele fölé ez a cím van téve: *Epistola Pauli Pontificis ad Carolum Regem*, nem igen merték e kivonat szerzőjét Paulus *Diaconussal*, a longobárd történet írójával azonosítani. Thewrewk kiderítette, hogy ezt a levélczímet Paulus szövegének hagyományja nem ismeri: szóval, hogy szerzőnk nem Paulus Pontifex, hanem csak Paulus és e szerint az azonosítás egyetlen akadálya is elenyészett. Hogy a mi Paulusunk és Paulus Diaconus egy és ugyanazon személy, az iránt jelenleg már senki sem kételkedhetik. Az epitomator is, a történetíró is Paulus. Mind a kettőnek a latinsága, szavajárása, stilusa egy és ugyanaz. Mind a kettő azon egy időben, azon egy fejedelmi udvarnál élt. Mind a kettő azon egy klostromban t. i. a monte casinóiban szerzeteskedett. Ez a klostrom bírta azt az egyetlen Festus-példányt, mely az ókorból az utókorra általszármazott. Ebből a codexből készítette Paulus a maga kivonatát, ebből merítette Paulus Diaconus azt a pár Festus-féle dolgot, melyre a longobárd történetben akadunk. Ennyi meglepő találkozás még mai nap is csodaszerű volna, hát még Nagy Károly idejében; a mikor a tudós ember ritkaság volt. Látni való tehát, hogy az epitomét is *Paulus Diaconusnak* kell tulajdonítanunk.

Míg Festus munkája csak egyetlen egy, még pedig összevissza csonkított kéziratban jutott el hozzánk, addig Paulus kivonatát sok kéziratban birjuk.

A renaissance-ban először *Paulust* fedezték fel. *Editio princeps*-e, mely rossz codex után készült, Milanóban 1471-ben jelent meg. Ezt a szöveget a XV. században több kiadásban ismételték. A *második kiadást* 1774-ben nyomtatták.

Paulus harmadik kiadása, mely 1477-ben jelent meg, azért érdemel figyelmet, mert *Manilius Romanustól* való, a kit Manilius Rhallussal, a Festus-codex fölfedezőjével akartak azonosítani, a mi Thewrewk bizonyítása szerint elháríthatatlan akadályokba ütközik.

Mommsen felszólította az Olaszországban járó német tudó-

sokat, legyenek rajta, hogy *Manilius Rhallusról* az eddiginél lehetőleg bővebb tudomást szerezzenek. A mi nem sikerült a németeknek, sikerült Thewrewknek. Adatai szerint Manilius Rhallus spártai születésű; Olaszországban nekedett, az Academia Pontaniana tagja; Marcus Marullus barátja. Ő is, Marullus is latin epigramma-költő. Marullus a képzetesebb és elmésebb, Rhallus a jobb sorsú. Mindenből az látszik, hogy a római szentszékek kedves embere volt. X. Leo mindjárt trónra léptekor 1513. márcz. 19, mint acoluthus capellanusának és cubiculariusának a genuai dioecesishez tartozó Szt.-Antal monostor jövedelmén felül még 40 darab aranyat utalványozott neki évi fizetésül. 1513. július 15-én kelt decretumában neki, mint a Cardinalis Vicecancellarius commensalis-ának, a beneventumi dioecesisnek S. Marci de S. Marco de Canotis nevű plebániájáról lemondott plebánosnak ugyane plebániából rendelt évi fizetést azzal a joggal, hogy arra az állomásra bármikor is visszatérhet. Végre monembasiai érseknek nevezték ki. Meghalt 1517-ben.

A *Festus-codexet*, mely Illyricumból került elő, Manilius Rhallus mutogatta s kölcsönözte a XV. század tudósainak, nevezetesen Pomponius Laetusnak, meg Angelus Politianusnak olvasás meg másolás végett. A codex eredetileg 16 quaternióból állott, fölfedezésekor már csak 9-ből, ma pedig már csak 6-ból áll. E megbecsülhetetlen unicum, nem tudni, hogy és mikor, Michael Silvius Cardinalisnak jutott birtokába: ettől örökölte Rainutius Farnesius Cardinalis s ennek a nevére van *codex Farnesianusnak* elnevezve. A Farnese-könyvtár 1736-ban Pármából Nápolyba került s azóta kéziratunkat ott őrzik s azért olykor codex Neapolitanusnak is mondják.

Fölfedezése a Manilius Romanus-féle Paulus-kiadás ideje elé esik. Thewrewk ezt azzal bizonyítja, hogy e kiadás szövege oly codexből való, mely a codex Lipsiensisnek édes testvére. Mind a kettőben egy pár Festusbeli interpolatio van. Minthogy e toldásokra nézve a Festus-codexnél más kútfő nem is képzelhető, ezek okvetetlen a Festus-codex fölfedezése után olyan humanistától erednek, a ki e kéziratba belepillanthatott.

Reitzenstein szerint Manilius Romanus maga Manilius Rhallus. A Manilius név ritka volta, a Pomponius Laetussal való érintkezés, a Festussal való foglalkozás mind arra vall, hogy Manilius Rhallus maga gondozta azt az editiót s hogy sok évi lakóhelyéről Rómáról nevezi magát benne Romanusnak. E következtetés első pillanatra nagyon is valószínű. Manilius Rhallus fölfedezi Festust, közli Pomponius Laetussal, felfogja e töredék nagy becsét s arra tökéli el magát, hogy a mi megvan e fontos munkából, azt tőle telhetőleg hibátlanul közrebocsátja. Minden ember azt várja tehát, hogy ebben az editióban magát Festust, vagy Paulust,

de okvetetlenül Festussal együtt fogja találni. Ugy de az editio csakis a Paulus-féle epitomét foglalja magában. Világos tehát, hogy az előszót ugyancsak félreértették. A kiadó «nuper» nem a Festus-codexet forgatta, hanem «Festi collectanea priscorum verborum»-nak címzett Paulus-codexet: a kiadó nem a Festus-codex csonka voltát sajnálta, hanem azt a csonkítást, a mit az epitomator Festus munkáján ejtett. A «quod superest» tehát azt jelenti, a mit maga a szöveg összefüggése is minden ízében igazol, hogy azt teszi közzé a kiadó, a mit az epitomator Festusból meghagyott; kiadja pedig azért, hogy újabb kár ne essék benne.

Az első Festus-kiadás valami *Conagus* nevű embertől való, a ki úgy látszik I. B. Piusnak volt tanítványa. Megjelent Milanóban 1500-ban Joannes Angelus Scinzenzelernél (Egger, Müller, Mommsen az editio évét hibásan 1510-nek írja). Nem magán a Festus-codexen, hanem a Pius-írta másolatán alapul. Itt jelenik meg először Paulus Festussal együtt, csak hogy összevisszazagyválva.

A további kiadások közül ki kell emelnünk az *Antonius Augustinus*-félét, vagyis az editio Veneta-t, mely 1559-ben Carolus Sigoniusnál jelent meg. Antonius Augustinus volt az, a ki az összelegyített Festust meg Paulust megint szétválasztotta. Ő az első, ki magát a Festus-codexet használta: ő az, ki a glossák sorát megváltoztatta és szigorú abc-rendbe szedte. A milyen hasznos volt az első kettő, olyan káros volt az utolsó: mert Festus munkájának a szerkezetét egészen fölforgatta, s így az összetartozó alkatrészek felismerését lehetetlenné tette.

Scaliger a maga kiadásában, mely Párisban 1565-ben jelent meg, ugyan az Augustinus-féle szöveget adja; de hozzá mellékeli a híres *Castigationes*-eit, melyekkel a világnak e bámulatraméltó philologusa Festusra nézve új korszakot alkot. E kiadást többször ismételték s gyarapították.

Ursinus volt az első, a ki a codex Farnesianust úgy másolta, hogy az olvasó lássa minden egyes lapjának s minden egyes sorának a terjedelmét s mennyi az, a mi az egyes hasábokból elpusztult. Ez a szöveg 164 lapra terjed. A következőkön vannak, helytelenül úgynevezett Schedae apud Laetum, voltaképen a Farnesianusnak ama quaternói, melyek csak másolatokban maradtak reánk. E kiadás Rómában 1581-ben jelent meg. Az Ursinus-féle Festust újra kiadták Párisban 1583-ban. *Dionysius Gothofredus* a maga Auctores Latinae Linguae-jében Festust először is úgy adja, a mint Ursinus, azután Paulussal együtt a mint Augustinus. *Andreas Dacerius* kiadásáról (megjelent Párisban 1681-ben, gyarapítva Amsterdamban 1700-ban) elég annyit mondanunk, hogy csupán elődeinek tollaival ékes-

kedik. Az a Festus, mely Budán 1822-ben jelent meg, nem a mi Festusunk, hanem Rufius Festus, a IV. századbeli történetíró. Megjegyzendő, hogy Magyarországnak ez a legapróbb betűjű nyomtatványa.

Következik a *Lindemann-féle kiadás*, mely a Lindemann-féle Corpus grammaticorumban és külön czímlappal is Lipcsében 1832-ben jelent meg. Lindemann a glossák eredeti sorrendét megint helyreállította s Paulust Festustól elkülönítette: főérdeme azonban, hogy *apparatus criticus*t szerzett. Elődei egyetlen egy jó codexet sem ismertek: ő két jó s három rossz codexnek meg az editio princepsnek a lectióit bírja. Jó codexei a Guelferbytanus saec. X. (ennek adja ő az elsőséget) meg a Monacensis. Rossz codexei a Berolinensis saec. XIII., a Lipsiensis saec. XV., meg a Guelferbytanus saec. XV. Minthogy collatiói nem pontosak, az egész apparatus megbízhatatlan.

Az *Egger-féle Verrius és Festus-kiadás*, mely Párisban 1838-ban jelent meg, Festust az Ursinus-féle alakban mutatja. Az előszó s a jegyzetek édes-kevés, de hasznavehető adatokat közölnek.

Az eddigi fő-fő kiadás Müller Ottfried Károlytól való. Megjelent Lipcsében 1839-ben. E munka a maga idejében kitűnő volt s még a Thewrewk-féle kiadás II. kötete meg nem jelenik, kommentár tekintetében még most is reá vagyunk utalva, jól lehet a nyelv- és régiség-tudomány terén azóta történt óriási kutatások már rég meghaladták. Mind a mellett nemcsak új recensióra, hanem még a Müller-féle kiadás átdolgozására sem akadt külföldön vállalkozó a feladat nagy és nehéz volta miatt. Így kellett megérnünk azt a szégyent, hogy az összes Festus-példányok elfogyta után 1880-ban Simmel lipcei könyvkiadó üzleti speculációból Müller kiadását phototypiailag reprodukálta csak azzal a különbséggel, hogy az 1839 óta közzé tett coniecturákat a végére hozzá iktatta. Mióta Thewrewk Festusának I. kötete megjelent, ezt a kiadást kivonták a kereskedésből s maculaturának használták.

A Müller-féle kiadás alapján készült a *Savagnertől* francziára fordított Festus. Megjelent Párisban 1846-ban a Panckoucke-féle Bibliothèque Latine Française-ben. Auctorunknak ez az *első s eddig egyedüli fordítása*. Minthogy az irodalmi történet még névről sem ismeri, helyén való, hogy Thewrewknek egyetemi előadásai nyomán ezennel megemlítsük s pár szóval az értékét is meghatározzuk. Savagnernak érdeme, hogy első mert e fontos munkának fordítására vállalkozni; de fordításában sok a félreértés, úgy hogy csak óvatossággal lehet hasznát venni. Hadd szolgáljon ezen ítélet igazolására a következő példa. Az Aliorsum glossának az az értelme: Aliorsum (egyebüvé) meg illorsum

(arrafelé) Cato-féle szók, olyanformák, olyan alkotásúak, mint introrsum (befelé). Savagner szerint Caton s'est servi des ces deux mots dans le sens d'introrsum, azaz: Cato befelé helyett azt mondta, hogy arrafelé, egyebüvé, a mi valóságos badarság. Festust csak az képes fordítani, a ki szövegét nemcsak ismeri, hanem magyarázni, esetleg emendálni is tudja. Ilyen eddig senki sem vállalkozott rá, csak Thewrewk, a ki *magyar fordítását* tavaly jelentette be a M. T. Akadémia classica-philologiai bizottságának. Mennyire szükséges ilyen fordítás, csak az tudja, ki tudományos munkáiban minduntalan Festusra szorul.

Mielőtt Thewrewk Festusára áttérnénk, még két publicatiót kell megemlítenünk: a Festus-codex XVI. quaterniójának *Mommsen*-féle kiadását, mely 1865-ben jelent meg s Festusnak a régi római jogra vonatkozó glossáit, melyeket ugyancsak Mommsen a Bruns-féle Fontes Juris Romani Antiqui V. kiadásában bocsátott közre. Ez utóbbi már Thewrewk kutatásainak hatása alatt történt.

Tizenhét éve, hogy Thewrewk Festussal foglalkodik. Mikor 1877-ben Abdul Hamid török szultán a budapesti egyetemnek ajándékozta mindazokat a Konstantinápolyban őrzött könyveket, melyekről azt hitték, hogy valamikor a bibliotheca Corvinianába tartoztak, e fejedelmi ajándékot a legnagyobb örömmel fogadták. Azonnal vizsgálat alá is vették. Meghatározták az egyes kéziratoknak a tartalmát s bibliographiai tulajdonaikat. A legnagyobb figyelem ama codexek felé fordult, melyek igen szépen vannak írva s ornamentalis festésekkel díszítve. Thewrewk volt az, a ki a tudományra nézve sokkalta fontosabb munkát, t. i. a kéziratok belső értékének meghatározását megindította. Beavatta legkitünőbb tanítványát, néhai Ábel Jenőt a szövegkritikai módszerbe s megvizsgáltatta vele az ő útmutatása szerint az összes codexeket, csak a Paulus Diaconus-féle Festust maga collationálta. E codextanulmányok mind Ábelnek mind Thewrewknek további munkásságára döntő hatásúak voltak. Ábelt, a ki az összehasonlító nyelvészetre s különösen a görög nyelvtanra szánta volt magát, a Corvincodexekkel való foglalkodás a szövegkritikára s a magyarországi humanismus történetére terelte: Thewrewk pedig csakhamar annyira beleavatta magát a Festuskérdésbe és szigorú módszerével oly sok és oly meglepő eredményeket hozott napvilágra, hogy jelenleg ő az általánosan elismert Festus-specialista. A kinek Festussal van dolga, az mind ő hozzá folyamodik alapos értesülésért.

Az értéktelen codex Corvinianusnak s nyomban utána az értékes codex Trecensisnek a szigorú megvizsgálása arról győzte meg Thewrewköt, hogy az eddigi apparatus criticus teljességgel megbízhatatlan. Ennek következtében arra tökélt el magát, hogy

a szöveghagyomány átvizsgálását gyökeresen megújítja s az eddig Európa legkülönbözőbb könyvtáraiban lappangó kéziratok felkutatásával s egybevetésével telhetőleg tökéletesíti.

A lassan, de tervszerűen s biztosan haladó munka eredményeiről többször adott számot mind az Akadémiában, mind az *Egyetemes philologiai közlöny* majdnem minden kötetében, nevezetesen pedig az Ungarische Revue 1882-iki évfolyamában s külön is megjelent *Festus-Studien* című értekezésében, s a troyesi codex ismertetésében, mely a Graux emlékére kiadott *Mélanges Graux*-ban látott napvilágot.

Festus szövegének történetéről, a codex családfájáról, a mint azt most ismerjük, az előtt sejtelmünk sem volt.

Festus munkája csak egyetlen példányban származott át a középkorba. Ez az egyetlen példány a *monte casinói klastromnak* került birtokába. Ebből szedték az ottani glossarium-írók a munkáikban találkozó Festus-glossákat; ebből származnak Pseudo-Philoxenus latin-görög glossariumának Festus-féle lemmái, erről másolták a codex Farnesianust; ebből készítette Paulus Diaconus, a ki abban a klastromban szerzeteskedett, a maga kivonatát. E kivonat tömérdek sok kéziratban maradt reánk. Ezek közül nyolcz olyan, mely a hiteles hagyomány megállapítására szolgál. A többi interpolált s egyébként romlott voltánál fogva értéktelen. A jó codexek ezek:

M. = Monacensis 14734. saec. X—XI.

L. = Vossianus 116. saec. X—XI.

T. = Trecensis 3291. saec. X—XI.

E = Escorialensis* O, III, 31. saec. X.

G. = Guelferbytanus Augusteus 10, 3. saec. X.

V. = Vindobonensis 142. saec. X.

I. = Vossianus 37. saec. X—XI.

R. = Vossianus 135. saec. X—XI.

A classicusok kiadásánál különböző időkben különböző eljárásokat követtek. Eleinte megelégedtek egy codex-el s annak alapján adták ki e szöveget. Később mentől több kéziratot kutattak fel, s valamelyik olvasás helyességének megállapításánál többnyire az döntött, hogy melyik olvasás mellett tanúskodik a codexek többsége. Jelenleg úgy járunk el, mint a bíró, a ki nem a tanúk számát, hanem a vallomások hitelességét nézi s a szerint dönt. Megvizsgáljuk az egyes codexek korát, kifürkészük az összes kéziratoknak egymáshoz való viszonyát s megszerkesztjük családfájukat. Így kiderítjük, hogy a codex-család hány ágra szakad, hogy a szöveg hagyományát ki milyen állapotban kapta, s lehetőleg megállapítjuk, hogy abban a codexben, melytől valamennyien származnak s melyet archetypusnak, anyacodexnek

nevezünk, milyen volt a kérdéses helynek a hagyománya. Ezt a hagyományt vesszük a szövegkritika alapjának.

Thewrewk szerint a szöveg-hagyomány történetét legalkalmasabban, legszemléltetőbben folyóhoz hasonlíthatni. Mennél jobban távolodik eredetétől, a mennyiben különböző helyeken különböző patakok szakadnak bele, annál jobban elkeveredik az eredeti vize. Mennél lejjebb, annál elvegyítettebb, mennél fölebb, annál vegyítetlenebb. Látni való, hogy a varians lectionoknak megvan a maguk chronológiája s hogy e chronologia segítségével lehet csak a codexek egymáshoz való viszonyát megállapítani.

A fönt említett nyolcz Paulus-codexben foglalt szöveg-hagyomány, a mint azt Thewrewk kétségbevonhatatlanul kiderítette, két ágra szakad. Az egyik ág M. T. L. E. codex, a másik G. V. I. R. codex. Az első megint ketté oszlik, a mennyiben T. L. E. szorosabban összetartozik s M-től némileg elüt. A másik ág szintén ketté válik: G. V.-re meg I. R.-re. Az első ágnak a főképviselője M., a másiké G. E két kitűnő codex becselésében Thewrewk megegyez Müller Otfrieddal. Csakhogy Müller a Lindemannféle apparatustól függ, melynek fogyatékos voltát csak munkájának a vége felé vette észre. Valahányszor Lindemann csakis a Guelferbytanusra hivatkozik, Müller mindig abban volt, hogy a Monacensis a vulgatával egyez s ennél fogva a hibás olvasást választotta a Monacensis által is igazolt olvasás helyett.

A Lindemanntól való függés okozta, hogy a Müller-féle szöveg 30 néhány helyen toldva van, ellenben sok olyas hiányzik belőle, a mit a legjobb kéziratok valódinak bizonyítanak. A sororiabantféle Frivolaria-töredékről, az ősrégi, eddig ismeretlen laetrus, -a, -um-ról meg quandoc-ról, meg sok egyébről, a mi valamennyi jó codexben található, Müllernek sejtelve sem volt.

Thewrewk a kéziratok egymáshoz való viszonyának kiderítése által biztos eszközre tett szert, melynek segítségével a codex-osztályok ismertető jeleit s az egyes codexek külön sajátosságait bizton meghatározhatta. Hogy recensiójában minő elv szerint járt el, azt már Festus Studien-jeiben fejtegette. Főtörekvése volt a tiszta hagyományt mutatni. Coniecturához csak ritkán nyúlt, de akkor is kellő óvatossággal járt el.

Munkájának első kötete 1889-ben jelent meg. Teljes címe:

Sexti Pompei Festi de verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome. Edidit Aemilius Thewrenk de Ponor. Pars I. Budapestini. Sumptibus Academiae Litterarum Hungaricae MDCCCLXXIX.

Ismertette:

Dr. Némethy Géza az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny XXIII. (1890.) évf. 471—475. lapjain.

Dr. Némethy Géza az Ungarische Revue X. (1890.) évf. 248—255. lapjain.

Dr. Pruzsinszky János a Nemzet 1889. nov. 20. számában.

Dr. Vári Rezső a Pester Lloyd 1889. decz. 3. számában.

K. Nettleship: Von Ponor's Festus. The Classical Review. Vol. IV. Nr. 9. Nov. 1890. 412—415. lapjain.

G. Goetz a Bursian-féle Jahresberichte 1891-ben megjelent Lateinische Grammatiker cz. jelentésében.

H. Keil a Deutsche Litteraturzeitung XII. (1891.) évf. 200. lapján.

Ch. Hülsen a Wochenschrift für classische Philologie VIII. (1891.) évf. 680—683. lapjain.

G. (= Gundermann) a Literarisches Centralblatt für Deutschland 1892. Nr. 15. 530—532. lapjain.

A. Deuerling a Blätter für bayerische Gymnasialschulwesen XXVIII. évf. 625—628. lapjain.

E. Wölfflin az Archiv für lateinische Lexikographie VII. (1890.) évf. 299—300. lapjain.

E. Chatelain a Revue de Philologieben.

Ponori Thewrewk Emil Über die neue Festus-Ausgabe. Verhandlungen d. 42. Philologenversammlung. Lipcse, 1894. 250—255. lapjain.

Hogy milyen elismerésben részesült Thewrewk Festusának I. kötete, hadd mutassák a híres Wölfflinnek eme szavai:

Dasselbe (t. i. Buch) ist nicht nur ein rühmliches Denkmal der ungarischen Philologie, sondern auch die erste kritisch zuverlässige Ausgabe des so wichtigen Wörterbuchs. . . Schon diese wenigen Worte werden genügen, um die Aufmerksamkeit aller Philologen auf das Aufsehen machende Buch zu richten.

Thewrewk eredetileg úgy tervezte a maga kiadását, hogy az I. kötetben adja a lehető legalkalmasabb formában a szöveget, a II. kötetben a kritikai apparatust. Az egésznek függelékeül, azon esetre, ha lehetséges, a codex Festi Farnesianus facsimile kiadását szándékozott szolgáltatni.

Az a meglepő siker, melyet az I. kötet aratott, annyiban megváltoztatta a II. kötetre nézve Thewrewk szándékát, hogy a mű folytatásában nemcsak az apparatus criticust, hanem a kommentárt is fogja nyújtani. Ez az oka, hogy e folytatás még meg nem jelenhetett. A mi azonban a függeléket illeti, azt a tudományos világ nagy öröme távoly sikerült Thewrewknek közrebocsátania. E nevezetes kiadványnak teljes czíme:

Codex Festi Farnesianus XLII. tabulis expressus. Consilio et impensis Academiae Litterarum Hungaricae edidit Aemilius Thewrewk de Ponor. Tabulas photographicas arte

*Justini Lembo Neapolitani confectas phototypice descripsit
Georgius Kloesz Budapestinensis. Budapestini MDCCCXCIII.
Typis Franklinianis.*

Ismertette:

Dr. Vári Rezső az Egyetemes Philologiai Közlöny XVII. (1893.) évf. 752—753. lapjain.

Dr. Vári Rezső a Zeitschrift für die oesterreichischen Gymnasien 1894. évf. 24—25. lapjain.

Gn. (= Gundermann) a Literarisches Centralblatt 1894. évf. 55—56. lapjain.

z (= Vahlen?) a Berliner philol. Wochenschrift 1893. évf. 983—984. lapjain. Kivonatossan ismerteti ezt a bírálatot dr. Némethy Géza az Egyetemes Philol. Közlöny XVII. 701—702. lapjain. A bírálat vége így szól:

Wir schliessen mit der vollsten Anerkennung des grossen Verdienstes, das sich die Ungarische Akademie und der Herausgeber durch diese wertvolle Veröffentlichung um die philologische Wissenschaft erworben haben.

Végre L. D. (= L. Duval) a Revue de Philologie-nek Bulletin Bibliographique-jában az 1893. évf. 260. lapján. Ismer tetését így végzi:

Le Codex Festi Farnesianus a sa place marquée dans la bibliothèque de tous les latinistes et de tous les paléographes qui seront reconnaissants à M. Thenrenck de Ponor de son zèle et de sa science, et à l'Académie hongroise de son intelligente libéralité.

Jelentés Leo Sapiens taktikus munkájának kéziratáról.

(Előterjesztette Vári Rezső a millenniumi bizottság márcz. 16-i ülésén.)

1891-ben memorandumot nyújtottam be a tek. Akadémia történelmi bizottságához, melyben késznek nyilatkoztam Leo Sapiens taktikus munkájának és Constantinus Porphyrogennitus «De administrando imperio» cz. művének kéziratait újból átvizsgálni, ha a tek. Akadémia e célra támogat. Voltaképen már néhai Ábel Jenő buzdított engem erre, őt ismét bold. Salamon Ferencznek a Századok 1876. (1—17; 686—733; 765—851. l.) s 1877. évf. (124—137. l.) megjelent közleményeinek*) eme paszusi figyelmeztették:

*) A magyar haditörténethez a vezérek korában.

«Nem jutott tér, idő, vagy inkább nem akadt ember arra, hogy Leo császár hadi taktikáról írt könyve legalább ama nagyon vegyes társaságban [t. i. a bonni gyűjteményben] új, javított kiadásban jelenhessék meg. Pedig ama könyv alaposabban megfejtí a német historiának is egy pár száz évét, mint magok azon német klastromi krónikáirók, kiknek egyoldalú és a világi dolgok folyásában többnyire igen vastag tudatlanságot eláruló iratait Pertz «Monumentái» kegyeletig menő gondossággal új kiadásban közlik... Az egész magyar történet régi korára 890-től 1000-ig krónikáink távolról sem oly hitelesek, mint Leo és Konstantin Porphyrogennita... Mondhatni okmányhitelességük... Azért sajnos, hogy a bonni gyűjteményben nem tulajdonítottak egy kritikaibb kiadással oly becsot neki, minőt megérdemelt. Még mindig az 1745-iki [helyesebben 1741-iki] florenczi hiányos kiadással kell beérnünk.

Mint saját magam meggyőződtem, a bécsi cs. könyvtár kodexei magok is nyujtanának nemcsak korrektebb variánsokat egy új kiadásra, hanem a nagyon kúszált Lami-féle kiadásnak jobb rendbe hozatalára is... Hazánkfiai közül az Akadémia buzdítására és segítségével egy új kiadás rendezésére vállalkozó, becses munkát végezne nemcsak a magyar, hanem az európai tudományosságra nézve is.» (1. s kk. l.)

A történelmi bizottság és a tek. Akadémia összes ülésében elfogadván ajánlatomat a nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium részéről utazási ösztöndíjat eszközölt ki számomra. Kifejezem érte e helyt is hálás köszönetemet azoknak, kik utazásomat lehetővé tették.

Az 1891. 92. esztendőben eljártam megbízatásomban és eme városok könyvtáraiban kutattam: Milano, Firenze, Róma, Nápoly, Páris, München, Bécs. A főbb kéziratokat átvizsgáltam, s e jelentésemben beszámolok a Leo-kéziratokról és hogy minő elvek szerint rendezendő sajtó alá e ránk nézve nevezetes taktikus munkának egy új kiadása?

De legyen szabad előbb röviden jellemeznem az eddigi kiadásokat.

Az editio princeps a Meursiusé. Teljes bibliographiai leírása: *Leonis imp. Tactica: sive De Re Militari Liber. Ioannes Meursius* Graece primus vulgavit, et *Notas* adiecit. *Lugduni Batavorum*, Apud *Ioannem Balduinum*: Impensis Ludouici Elzeuiri. Anno MDCXII. 4° 6 + 447 l. Hozzáfűzve: *Modesti Libellus* De De [így!] Vocabulis rei militaris, ad *Tacitum Augustum*. 7. l. Megvan a budapesti m. kir. egyetemi könyvtárban, hol jelzete Ec 11. Bilinguis kiadás; a lapszéli hasábon *Checus János* latin fordítását, a belsőn a görög szöveget a XV. századbéli ismeretes ligatúrákkal közli. Tudományos czélból e

kiadás teljesen hasznavehetetlen: először, mert a szöveget három töredékes kézirat után adja,*) illetőleg tákolja össze; másodszer, mert telve a legboszantóbb sajtóhibákkal, s harmadszor, mert a Checus-féle fordítás más, nevezetesen jobb szöveg után készülvén (állítólag egy *angol* kézirat után), a kutatót könnyen meg-
téveszti.

Leo Sapiens Taktikájának második kiadása Meursiusnak *Lami* által rendezett összes munkái (Joannis Meursii Opera ex recensione Jo. Lamii) VI. kötetének (Florentiae MDCCXLI. fol.) 535—920. lapjain található. Ez a második kiadás nem egyszerű lenyomata az editio princepsnek. Lami az egész szöveget a Meursius-félének teljes mellőzésével abból a híres *Laurentianus* plut. 55, cod. 4-ből közli, mely a görög taktikusoknak eddig ismert legnevezetesebb gyűjteményes kézírata, s melyet lejjebb valamivel pontosabban le is fogunk írni. De közli igen hanyagúl, igen felületesen; a szöveg még telve sok sajtóhibával is, tényleg — mint *Salamon* mondja — igen kuszált. Az által pedig, hogy vonal alatt közli Meursiusnak egész más szöveget kíséző jegyzeteit (péld. VII. fej. 17. §.), a kutatót szintén tévútra vezetheti.

Leo Sapiens taktikus munkájának harmadik kiadása *Migne* *Patrologia Graeca* 107. kötetében (Páris, 1863.) a Leo többi munkáival együtt foglaltatik. Ebben a Lami-féle szöveget jóval javítottabb alakban találjuk lenyomatva, de mivel nem igazít el abban, mi a hagyomány, mi az önkényes correctio, a byzáncki philológiával foglalkozó ezt a kiadást még kevésbé fogja használhatni, mint a Lami-félét; egyébként a Migne-féle vállalathoz csak nagyobb könyvtárakban férhetni hozzá.

E kiadásokon kívül még tekintetbe jöhet a *Joannes Checus* latin fordítása, mely egy meglehetősen jó**) angol kézirat

*) V. ö. előljáró beszédét: «*e tribus codicibus imperfectis, quorum uno usus sum e Bibliotheca regis Galliarum, altero Electoris Palatini. tertio Joannis Pistorii. viri ad literas iuuandas promptissimi. Regius in principio et fine mutilus erat. Palatinus in medio et fine, Pistorianus tantum in medio. In Palatino erant duntaxat Constitutiones XI. priores cum XIV. XV. XVI. et XIX. itaque e Pistoriano suppeditatae sunt XVII. XVIII. XX. et XXI. iam restabant XII. et XIII. quae in neutro comparebant; eas, simul Lutetiam aduenissem, e Regio descripsi; unde et lacunas plurimas suppleui, quae passim erant in X. XI. et posterioribus illis, quas e Pistoriano acceperam.*» Így készítették kiadásokat a XVII. században, pedig *Meursius* rendkívüli tudományú ember volt. *Palatinus*-a, melyre nézve *Stevenson*: Codd. mss. Palatini Graeci Biblioth. Vaticanae (Romae 1885. I. p. 264—265.) megjegyzi, hogy «scriptura mendosissima, saec. XVI.», a gr. 406. jelzetű *Palatinus*. Hogy *Parisinus* Regius-a a sok közül melyik, melyik a *Pistorianusa*, nem tudom.

**) De néhol töredékes kézirat után. V. ö. a Meursius-féle ed. princeps 59., 140., 418., 431., 433. lapjait.

után készült, s Baselben 1554. jelent meg. Fordításának néhány helyéből oly variánsokra következtethetünk, melyek az általam kiaknázott kéziratokban nem találhatók. Hogy példát is idézzek, álljon emitt a magam recensiójából a Bevezetésnek ezen passusa :
 . . . ὁρᾶν δὲ κατ' αὐτῶν, ὅσα παθεῖν ἔκείνοι ἂν εἰεν ἄξιοι [a recensio *Ambrosiana*: πράττειν δὲ κατ' αὐτῶν, ὅσα ἔκείνοι παθεῖν εἰσὶν ἄξιοι], ὥς ἂν ἐκκοπέντος τοῦ διὰ τῶν πονηρῶν ἐγχειρουμένου κακοῦ, καὶ πάντων τῆν οἰκείαν σωτηρίαν ἀσπάζομένων, ἣ εἰρήνῃ παρὰ πάντων (πᾶσι a *Laur.*) στεργθεῖη (ἀγαπηθῇ *Ambr.*) καὶ πολιτεύοιτο.*) Ezt *Checus* így fordítja :
 «. . . et illis inferant, quae pati illos dignum est, ut omni nefariorum hominum improbitate deleta et sua ipsorum salute *comparata*, pax ab omnibus diligatur atque suscipiatur.» A *comparata* arra vall, hogy *Checus* εἰσαζομένων-t olvasott.

A régi kiadásokkal egybehasonlítva a magam recensiója ezt a haladást mutatandja :

A szöveget a régi flórenczi és bécsi testvér-kéziratok szerint adnám.

A flórenczi kézirat jelzetét már fennebb közöltem. Itt leírom a codexet röviden :

A XI. századból való**) vegyestartalmú hártýakézirat, nagy negyedrétt s Leo taktikáját a 283^r—404.^v (és 406.) levelei tartalmazzák. A munka eleje a megfakult pergamenlevelek szélén nehezebben olvasható, egyébként az írás világos, korrekt, csak vége felé fordulnak elő egyszerűbb ligaturák. A fejezetek sorrendje fel van forgatva, egyes levelek (így a 365. után 2 levél, a 391. után szintén 2 levél) hiányoznak vagy nincsenek kellő helyen beillesztve. Rendkívül fontos kézirat; én azt hiszem, hogy a Leo császár példányából való közvetlen apographum. Véleményemet arra alapítom, hogy a codexben egyúttal a Wölflin-Melbernél (az 505—540. lapokon) kiadott Leo-féle Stratégémák (hadvezéri utasítások) foglaltatnak, melyek Leo császárnak magánhasználatra Polyaeusból készített, hevenyészett excerptumai.

*) Magyar fordításban : . . . ellenük pedig tenni annyit, valamennyire csak méltók, hogy elszenvedjenek, — hogy a gonoszak által elkövetett baj kiirtassék, és miután mindenki a maga javát szívén hordja [*Checus* : mindenki a maga javával egybeméri], a békét mindenki szeresse s a polgárok azt gyakorolják.

**) X. századbelinek mondja *Bandini* Catalog. codd. mss. graec. bibl. Laurent. II. 238. l. (Florentiae 1761.), «saeculo X.—XI. pulcherrime scriptus» írja *Melber* Polyaeus-kiadása (Lipce 1887.) előszavában (a XIX. lapon). Legpontosabban írja le a kéziratot *K. K. Mueller*, a jénai egyetemi könyvtár igazgatója a Festschrift für Urlichs (Würzburg. 1880.) cz. emlékkönyvben «Ein griechisches Fragment über Kriegswesen» (106—138. l.) czímű értekezésében a 107. s kk. lapokon. L. különben leírását *Jähns*-nél is: Geschichte der Kriegswissenschaften. I. k. München és Lipce 1889., 5. s. k. l.

Ugyanabból a példányból, melyből e flórenczi kézirat másoltatott, másoltatott a Codex *Vindobonensis* Philol. gr. 275. is, mely csak Leo taktikáját tartalmazza, de néhol (így a 3. levél után) töredékes, elején -végén csonka. Negyedréti hártýakézirat a XI. század elejéről («nec dubium videtur, quin ipso Imp. *Leonis* aeo praestantissimus hic codex exaratus sit» *Nessel Catal. codd. mss. Graecorum etc. bibl. Caes. Vindob. [Vindobonae et Norimbergae 1690.]* IV. rész 140. lapon állítja; de a tizedik századba nem tehető a kézirat). 249 levélből áll; a codex alsó része sok helyt vízben ázott, helylyel-közzel le van szaggatva. Egy levélen 24 + 24 (tehát 48) sor van. *Kollár* (*Historiae jurisque publici Regni Ungariae Amoenitates* I. p. 14.) bár megemlíti a codexet, nem használta fel.

Hogy testvér-kéziratok, mutatja a szövegnek csaknem abszolút azonossága, mely csak az ékezetek dolgában nem teljes, amennyiben a bécsi kézirat librarius a pongyolán ékezetgett. Mindazonáltal fontos a bécsi codex ott, hol a flórenczi kézirat hiányzó leveleinek olvasásait vele pótolhatjuk.

A szöveg megállapításánál azonban nem hanyagolhatók el egy milánói régi kéziratnak, a B. 119. sup.-jelzettűnek, a lectiói sem. E kézirat egy a XII. században másolt nagy negyedréti és 342 levélből álló vegyestartalmú hártýakézirat. Leo taktikáját a 189'—331.' lapokon tartalmazza. A flórenczi szöveget általában fölereszti, ritkább kifejezéseket a megfelelő glossákkal helyettesít, de kurtit is, összevon. Lectiói annyiban érdeemesek a föl- említésre, mert a néhol homályos szöveget megvilágosítják. Javítható belőle itt ott a flórenczi szöveg is, ámbár nem könnyű szélylyel választani a helyes emendatiót az önkényes változtatástól. Valószínűleg (legalább eddig így vélem) számára Leót illetőleg is megállapítható forrásul a flórenczi kézirat, a mint a milánói codexnek egy más iratára nézve már meg is állapították a flórenczi eredetét. (V. ö. *K. K. Mueller* Eine griechische Schrift über Seekrieg, Würzburg 1882., 22. l.)

Az apparatus criticusban tehát a flórencz-bécsi és milánói kéziratok lectióit sorolnám el. Hogy egy ilyformán biztos alapra támaszkodó szöveget érdemes adni, szintén egy instructiv példával illusztrálom.

Salamon Ferencz id. értekezésében (III. 766. l.) Leo Taktikája XVIII. 64. §.-ának ezt a passusát kommentálja: «οὐδὲ γὰρ στῆναι περὶ καρτεροῦσιν, ὡς συντραπένης ἐπιχειροῦσαι τοῖς ἵπποις». A «sténai» szó nemcsak egyszerű állást, hanem helyét megállást is tesz. Karteroó pedig bevárni, kitartani-t tesz a régi, az új és a középkori görögben. Ezért Kollár helyesen fordítá e helyet: «*impatienter* pedibus insistunt». A «sténai» szó helyén Maurikios szövegében «*episténai*»-t olvasunk. Tulajdonkép «*ephis-*

ténai». Az epicheisthai szót közhasználatban levő fordításaink egészen kihagyják, mert bajos is értelmezni, s Maurikios szövegében is kihagyva találjuk. Ezen szó annyit tenne, mint «rádözlenni», mit ha le akarunk fordítani, oly retorikai figurává lenne a mondat, minő nagyon elütne a Taktikák styljétől. Azt gondolom, Meursius fordítása helyes: «quia equis *vehi* sunt soliti». Ezen másoló és fordító kétségkívül úgy vélte, hogy az általa másolt epicheistai helyett epocheistai akart lenni a szövegben, mi annyit tesz, mint lovagolni. Igen valószínű, ebből vett magának szabadságot Kollár az általa közölt görög szöveget itt is megmásítani, epocheistait írván.»

Látni való, hogy az egész hosszú magyarázat fölösleges, ha tudjuk, hogy az egyedül hiteles hagyomány *ἐποχεισθαί*-t nyújt.

Csak egy kéziratnak érzem nagy hiányát, t. i. az Escorialban őrzött Y, III. 11. jelzetűét. Ez *Miller*: Catalogue des manuscrits grecs de la bibliothèque de l'escorial (Paris, 1848.) cz. munkája 230. s. k. lapja szerint: «In 4° oblong en parchemin de 308 feuillets et d'un très belle écriture de la fin du X-e siècle». Folytatólag azt olvassuk: «En tête on lit: Ex testamento Francisci Maturantii. Est monasterii Sancti Petri de Perusia sign. Nro Mis». Tartalmazza Athenaeus, Bito, Hero, Apollodorus, Leo és Nicephorus Phocas taktikus munkáit. Minthogy azon ifjabb kéziratokban, melyekben Leo Taktikája ezen szerzők munkáival egyetemben fordul elő, többnyire Leo és Nicephorus munkái contaminálva vannak, azt következtetem, hogy a spanyol kézirat, melynek régi voltát *Flüedner Frigyes*, a madridi német követségnek lelki pásztora megkereső soraimra megerősíteni szives volt, a contaminált fiatal kéziratok törzscodexének tekinthető.

A szöveget kísérő apparatus criticuson kívül adnám még szöveg alatt azon Leo előtt élt taktikus írók helyeit, melyeket a görög császár munkájában egyenesen lemásolt*) vagy akár csak átalakított. Ezáltal a taktikus munkák genealogikus viszonyára derülne némi fény.

Adnék végre teljes *index verborum*-ot s az előszóban elésorolnám a fiatalabb kéziratokat is, valamint röviden kimu-

*) Így pld. az I. fejezet különösen *Arrianus* ra megy vissza, a II. fejezet *Onosander* De imperatoris officio című könyveskéjére. Alljon itt pld. két ily párhuzamos hely. Leo II. 8. §. (a magam recensiójában): 'Ἀφίλαργυρον δέ· καὶ γὰρ ἡ ἀφίλαργυρία στρατηγῶς δοκιμάζεται, ὅτ' ἂν ἀδιωροδοκῆται καὶ μεγαλοφρόνως προΐσταται τῶν πραγμάτων, καὶ δι' ἀρετὴν μόνην ὥρσεν προβάλλεται τὰς ἀρχὰς τοῦ ὅπ' αὐτὸν θέματος. πολλοὶ γὰρ καὶ ἀνδρεῖοι εἰσι τῇ ψυχῇ καὶ βιωμάλει· τῷ σώματι κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ἀλλ', ὅτ' ἂν ἀντιβλέψωσι πρὸς χρυσόν, ἀμαυροῦνται καὶ σκοτίζονται. Fordításomban: «Ne legyen kapzsi (t. i. a fővezér); pénznevágyó természetének azzal adja ugyanis jelét a fővezér, hogy meg nem vesztegethetve és magas értelmiséggel áll az ügyek élén, és pusztán

tatnám viszonyukat, a melyben a régi kéziratokhoz állanak. E fiatalabb és értéktelen codexeket jelzetük szerint itt elsorolom: *Ambrosianus* C. 262. inf.; *Idem* I. 15. inf.; *Idem* Y. 60. sup. — *Palatinus* gr. 406. (most Vaticanus). — *Urbinas* gr. 79. — *Vaticanus* gr. 269. — *Neapolitanus* III. C. 25.; *Idem* III. C. 24.; *Idem* III. C. 23.; *Idem* III. C. 18. — *Taurinensis* LX. III. 3.; *Idem* CCLXXV. I 29. — *Parisinus Regius* gr. 2445; *Idem* 2446; *Idem* 2524; *Idem* 2540; *Idem* 3111; *Idem* Suppl. gr. 41; *Idem* Suppl. gr. 46. — Egy *drezdai* s egy *wolffenbütteli* kézirat. — *Oroniensis* bibl. Mariae Magdalenae Nro XIV; *Dorvillianus* (Bodleianus) X. 1. 4. 14. — Egy *Vossianus*. — *Londinensis* 15242. — *Escorialensis* Φ. I. 3; *Idem* Φ. II. 8; *Idem* Φ. II. 10; Ω I. 11; Ω. IV. 21. — *Basiliensis* A. N. II. 14. — *Bernensis* 674. — *Augustanus* CXCv.; *Idem* CLXXX.; *Idem* CXXVII. — *Vindobonensis* Med. gr. XXIX.; Philol. gr. XXIV.; Philol. gr. CXX.; Phil. gr. CCCXL.

Erdélyi Országgyűlési Emlékek.*)

A szaktudósok és figyelmes olvasók ismerik már e régi vállalatot, melyből évenként egy kötet jelent meg 35—45 íven s így már 16 év óta van folyamatban. Az Akadémia mint fontos és hiteles történelmi forrást adja ki az erdélyi nemzeti fejedelemek alatt hozott s eredetileg magukban az országgyűlési kéziratokban meglevő összes törvényeket, melyekből 1653-ban az *Approbata Constitutiók*, 1668-ban a *Compilata Constitutiók*, Erdély ezen két codificált törvénykönyve, nyomtatásban, fejedelmi szentesítő helybenhagyás mellett megjelent ugyan s tényleg országosan kötelező positiv törvényeknek csak az ezekbe fölvetett törvények tartattak; mindazáltal mint jogtörténeti forrás,

vitézségért ajándékképen nyújtja az alá tartozó prefektura tisztségeket. Mert van sok bátor szellemű és testileg is az ellenséggel szemben erős férfi, kit az arany látása meghomályosít, megvakít. Ezzel v. ö. *Onosander* De imp. off. 14. §.: ἀφιάρητον δέ· ἢ γὰρ ἀφιάρητορία δοκιμασθήσεται καὶ πρώτη τοῦ γὰρ ἀνωροδοκίης καὶ μεγαλοφρόνως προίστασθαι τῶν πραγμάτων αὐτῇ παρατίτα. πολλοὶ γὰρ, κἂν διὰ τὴν ἀνδρίαν ἀσπίσι πολλαῖς καὶ δόρασιν ἀντιβλήψωσιν, περὶ τὸν χροσὸν ἀμαυροῦνται. A VII. fejezet Aelianusra, még pedig annak párisi recensiójára megy vissza. V. ö. *Pauly-Wissowa*: Realencyclopädie der class. Altertumswissenschaft. I. a. p. 484. s. v. Aelianus. — Hogy mi megy Maurikisra vissza, azt már *Salamon* is id. ért.-ben fejtegette.

*) Szerkeszti *Szilágyi Sándor*. XV. kötet 1669—1674, XVI kötet 1675—1679. 1—586, 1—699 8-adrét II. Kiadja a M. Tud. Akadémia 1892. 1893.

a többi alkotott és a fejedelmektől aláírt és hitelesített törvények is különösen becseseknek tartatnak s a történetíróktól és politikusoktól adott esetekben létezőknek és érvényeseknek ismeretnek el.

A nemzeti fejedelmi korszak törvényei 1540-ben kezdődtek s az 1690. évvel, Apafi Mihály fejedelem halálával végződnek, tehát 150 évet töltenek be, de az 1668-on innen hozottak nem codificáltak. Ezen innen tehát Szilágyi műve s az Akadémia kiadványai kétszeres fontossággal bírnak, s Erdély történetére, mint jogéletére rendkívüli értékűek. Fényes és sokszor szomorú korszak változó sorát, hazafias küzdelmek s nagy erények gazdag tapasztalati tárát tünteti fel e kiadvány-cyklus. Bölcs és erélyes fejedelmek kormányozták sokszor viszontagságos pálya göröngyei közt a kis országot, teljes szabadságot biztosítva a hon polgárainak s megőrizve és kifejtve páratlan nemzeti alkotmányát. Az erdélyi fejedelemség a magyar királyság képeére alkottatott, s mintegy másolata volt a régi nagy időknek és nemzeti magyar államnak. Egészen a nemzet szívéből s jelleméből volt véve s erős politikai kapcsolatokkal ahhoz szilárdítva. Nehány nagy tehetségű és szerencsés politikájú fejedelem közt volt sok gyöngye, állhatatlan, szeszélyes és tehetség nélküli, játéklabdája a töröknek, németnek, s igen sokszor saját pártoskodó alattvalóinak is.

A két nagy hatalom birodalmai közé szorított kis ország uralkodójának azon nehéz feladata volt, hogy a kettő között az egyensúlyt fentartsa s egyiknek se veszítse el jóindulatát, a mi különös tapintatot s uralkodói bölcseséget kívánt, annál inkább, mert mind a kettőnek gondolata háttérében a foglalás és meghódítás, szóval adandó alkalommal Erdély elfoglalási terve rejtőzött.

E foglalásra és további hódításokra út nyílt II. Rákóczi György szerencsétlen lengyel hadjárata után. Az országos romlás alkalmat adott a töröknek Barcsai Ákos főlerőszakolására s Jenő és Várad elfoglalására s csakhamar 1660-ban II. Rákóczi Gyalu melletti vesztett csatája — mely trónjába és életébe került — megnyitotta a vészek közt hányatott kis országban azon belső viszálykodás sorát: Barcsai, Kemény és Rhédei alatt, midőn Erdély magyarsága önmaga marczangolta össze elgyöngült államtestét s míg a honfiak üldözték, ölték és irtogatták egyik a más: a török rájuk csapott, leverte őket a hős II. Rákóczival együtt s 1661-ben nyakukra ültette a gyöngye lelkű s uralkodni képtelen Apafi Mihályt, a kit az eke mellől hívott el, mint a rómaiak Cincinatus.

Apafi uralkodása korából most a II. és III. kötetet tevő Országgyűlési Emlékeket szerkesztette és állította össze Szilágyi Sándor. A II-dikhoz 1—82 lap szöveget írt, melyben Apafi hat évi uralkodása történetét adja öt ívnyi szövegben s 83-tól

574 lapig terjedő 30 ív oklevelet, levéltári, országgyűlési és más iratokat csatol hozzá tárgya megvilágítása végett, a fő anyagot azonban az országgyűlési végzések s erre vonatkozó levelek és kéziratok teszik. A III. kötetben szintén 1—114 lap vagyis hét ív szöveg van írva s 35 ív oklevél mellékelve, országgyűlési törvényekkel és iratokkal.

Nézzük a magyar történetnek e kötetek által való gyarapodását. Bármily szerencsétlen némely korszak, mégis ismernünk kell, sőt annál alaposabban s a szerencsétlenség okainak gyökeréig lehatolva kell megismernünk a jövő okulásáért s a közbaj és romlás okozóinak erkölcsi bűnhődése végett. S Apafi alatt teljesen megromlottak a társadalom és közerkölcsök s csaknem halálos lethargiába esett az ország.

A fejedelem önállástalan, ingadozó, félénk és gyanakodó volt. E tulajdonaiból mint megannyi forrásból csak szerencsétlenség áradt ki az országra. Őt befolyásolta eszes és uralomra vágyó szép neje, a büszke Bornemisza Anna; bizott Telekiben s jóban, rosszban vezettette magát általa. Félt Bánffy Dénes gögjétől és gazdagságától, s irigyei és birtokai után vágyók zsákmányává lenni engedte. Bántotta Béli Pál hatalma s népszerűsége s az ellene való cselszöveget saját gyöngeségei által akaratán kívül elősegítette. Mind a két férfi megbuktatásának hálója a fejedelem tanácsosai közt s a fejedelmi udvarban szövetett. A fogarasi kastély falai — ha szólni tudnának — megmondhatnák e titkos terveket és tanácskozásokat. Tele súgták a fejedelem fülét fondorkodási, sőt trónjától megfosztási költött hírekkel. Megbélyegeztetett mind a kettő s önvédelmökben kényszerítették urok ellen pártot ütni. S szinte hallatlan, hogy a fejedelem előbb Béli Pál használta fel Bánffy megöletésére, azután maga vállalkozott ennek megsemmisítésére.

Apafi uralkodása Erdély romlásának gyászos korszaka. E két könyv annak szomorú története. Harmincz év alatt majd semmi oly törvényhozási és kormányi intézkedés nem ismeretes, a mi az ország jóllétét emelje, a közszabadságokat s a kis állam fenmaradását biztosítja, a nemzeti jogoknak garantiákat szerezzen; a fiskus javait a fejedelem maga, neje, hízlekedői közt elpazarolta, bányákra és állambirtokokra gondot nem viselt, az ipar és kereskedés elhanyagoltatott, birhatlan súlylyal neheztedek a népre és nemzet vállaira az országos közadó és katonai kiszolgáltatások. Erdély egy gazdátlan gazdaság volt, mely egy napról csak másnapra inkább tengődött mint élt s folytonos szükséggel küzdött. Néha a török adót az egész országban nagy kamatra felkoldult vagy kicsikart pénzből fizették ki, máskor az állam folyó kiadásait nem volt miből fedezni. Az urak ármánykodtak egymás ellen, pártokra szakadtak, önhasznukat nézték, átfutottak a törökhöz vagy keresték az osztrák kedvét s a köz-

jót szolgálni, arra fordítani a kormány és országgyűlés figyelmét és erejét senkinek sem jutott eszébe.

Apafi alatt tág tér nyílt töröknek és németnek Erdély önállása aláadására. Mindkét nagyhatalom éber figyelemmel kísérté az erdélyiek belső viszálykodását s titkon előmozdítani igyekezett: a török az adót nevelte s hódoltsága határait terjesztette küljebb-küljebb; az osztrák alattomban bujtogatott s párt-hiveket szerzett, nevelte az elégedetlenek számát s így jutott a kis ország a két versengő külhatalom folytonos támadása s ellenműködése következtében oly gyöngült állapotra, hogy önállását világos veszély elé önmaga vigye.

Apafinak e két kötetben leírt uralkodói tettei közül inkább a Bánffy megöletése s Béli Pál török fogságba jutása és kivégeztetése emelkedik ki. Az első az utóbbival ejtették törbe, ezt a fejedelem tanácsadói és udvara üzte a kétségbeesés és hűtlenség bűnébe. Mind a kettő jobb sorsra érdemes ember volt, a kiknek halála veszteség a hazára nézve, melynek akkor oly kevés a kiváló embere. Ez már magában fájdalmas részvétet kelt a vizsgálóban s haragot bukásuk okozói iránt. Az a mohó káröröm és bűnös kapzsiság pedig, melylyel e férfiak egykori barátaik és tisztársaik elkobzott javaiban osztozni kívántak, s a fejedelmet adományozási kéréseikkel ostromlák, ez föllázasztja a jobb érzést s ama kornak romlott erkölcsét és frivol gondolkodásmódját elítélteti. Erdély politikai erkölcsi színvonala e korszakban alig képzelhető alant fokon állott.

Egyetlen ténye volt e szerencsétlen fejedelemnek, melynek volt némi nemesb erkölcsi vonása s egy kis nemzeti értéke, a mi az ország rokonszenvét ideig-óráig feléje vonta: a bujdosók iránti elég óvatos rokonszenve s lágymelegen pártoló gyámoltatása.

Ez azt mutatta, mintha nagynevű fejedelmi elődeinek: Báthori Istvánnak, Bocskainak, Bethlen Gábornak és I. Rákóczi Györgynek tradíciói élnének lelkében. De ez is csak látszat volt, a mit leginkább Teleki nagyravágyása táplált. Míg e férfi saját fővezérségét a fejedelemmel elfogadtatni birta, a bujdosók ügye jól állott; a mint Wesselényi Pál vagy Thököly felé hajlott a török pártfogás vagy nemzeti közvélemény, azonnal megváltozott az ügy iránt a fejedelem érzülete is. A Teleki folytonos készülődése a német ellen s a tényleges támadásnak mindig halogatása neveltséges színben tüntette fel az erdélyi fejedelmi udvart. Báb inkább a fejedelem, mint önakaratú és önelhatarozású férfi, a kit a török és német határok felől jövő jó és rossz hírrel ide-oda, elébb és hátrább rángatnak, a ki egy-két félénk lépést csak azért tesz vagy enged tétetni Telekinek vagy

Wesselényinek előre, hogy annál hamarabb megijedjen következményeitől s annál nagyobb hatrárljon visszafelé.

A fejedelem elméjének és elhatározásának a bujdosók ügyében a mozgalom éveiben többszöri megváltozása, a hadi előkészületek vontatott menete, a fővezérség kérdésében való ingadozás, a hadak felülésének s a háború tényleg megkezdésének jelentéktelen ürügyek alatt csaknem szándékos huzása-halasztása azon gondolatot keltik fel a figyelmes észlelőben s a hazafias érzelmű olvasóban, mintha a bujdosók segítése nem lett volna komoly cél s mintha sem ők, sem a fejedelem és főtanácsadója, Teleki, nem tudtak vagy nem akartak volna céljoknak gyakorlati formát adni. Apafi vagy a lengyel király megválasztása magyar királylyá csak azért tűnt fel az események árjában, azért fejeztetett ki halványan és tartózkodólag a bujdosók emlékirataiban, hogy mint szappanbuborék azonnal szétpattanjon az első török és német ellenactio érintésére s ezzel végképen el is enyészszék.

Mily más czállal s mekkora zajt ütött hatalommal indult Báthori István Lengyelországba! S királylyá lett magyar észszel, magyar pénzzel és vitézség által.

Mi más politikát követett s más zászlót tartott kezében Bethlen Gábor és I. Rákóczi György, midőn Felső-Magyarországra indultak! Húszezer harczossal Kassára, az első az anyaországból magához vont fölkelőkkel 30 ezered magával Pozsonyig nyomult előre, sérelmi panaszba foglalta mind a kettő a protestánsok kívánságait és elnyomatását. Követeléseiket országgyűlés elé terjesztették, hadat izentek a magyar királynak, Bethlen királylyá választatta magát s előbb fegyvernyugvásra, utóbb békekötésre s néhány magyar vármegyének Erdélyhez csatolásába beleegyezésre kényszerítette II. Ferdinándot, I. Rákóczi pedig a protestánsok teljes vallásszabadságát biztosító linczi békekötés elfogadására III. Ferdinándot. Ezek Erdély magyar népe akaratának s nemzeti önérzetének hű kifejezői voltak, nevöknek dísz, az országnak szabadságot, hadaik fegyverével becsületet szereztek. Ez fejedelmi tett volt s egy ország lelkes küzdelmének méltó tárgya és bére.

Apafinál azt sem tudja a történetíró: mit akart a magyar bujdosók hitegetésével? Volt-e magasb törekvésök s mi volt az? a két ország egyesítése? az osztrákház kiszorítása? alkotmányvédelem vagy a vallásegyenlőség biztosítása? A bujdosók emlékiratát ismerjük, valamint Teleki mentségét s Apafi lanyha és tartózkodó magatartását. Oly erő kifejtést azonban sem a diplomatia, sem a harcz terén, a mi a siker garantiáját bírta, nem láttunk. Gyöngye felhívásuk az európai hatalmakhoz, a francia és lengyel királyi követek szó- és írásbeli közreműködése, egy-két panasz-

irat a törökhöz s az osztrák zsarnokság ellen, Thököli néhány nyert s Teleki ugyanannyi veszített csatája — ez az, a mit a történetíró e küzdelemből följegyezhet, a miből azonban akár a történelemre, akár a hazára nézve érdekes dolgok s örvendetes sikerek nem következtek.

Nem, nem ez a népek boldogításának útja. Nem ez az a politikai jótékony zivatar s tisztító tűz, mely a levegőt megtisztítja s üdvös reformoknak életet ad. A bujdosókat nem lelkesíti egy nagy nemzeti eszme, s ha igen, nem tudják erőteljesen kifejezni; szándékaikban tétováznak, eszközeik határozatlanok, nincs bennök az a jogaikat edző, erejükben bizó férfias bátorság, mely hat és hódít, mely rokonszenvet kelt s barátokat szerez s a mi a küzdők lelkében a győzelem reményét fölkelti és megszilárdítja. A bujdosók nem tudják sem a franczia, sem a lengyel rokonszenvet és kilátásba helyezett segílyt erélyesen javukra felhasználni. Nincs közöttük igazi nagy államférfiúi tehetség, nincs vezérségre termett emberök. Apafi támogatása szeszélytől és esélyektől függött. Arra támaszkodni nem lehetett. Jól megfontolt, okos politikát csak a török és német udvar követett.

A ki Szilágyi két kötetét megolvassa, föltáruul lelke előtt Erdély ez időbeli szerencsétlenségeinek valódi oka és lényege.

Való, hogy e kötetekben sokkal több az árny, mint a fény; hogy a hon és nemzet közérdekei a fejedelem gyöngeségei miatt sokat szenvednek s a magánérdekek elnyomták azokat. Ez a nemesb kedélyűeket bántja, s az olvasóban önkéntelenül felkelti azon óhajtást: vajha vége lenne már e fejedelem uralkodásának s a nemzet miatta való sok szenvedésének!

Szilágyi azonban, e kötetinek is tudott fűszert és különös érdekességet adni *Millei János Jézus-társasági szerzetes 1648—1653-ik évi, rendfőnökéhez tett jelentéseinek* közlése által. Ez hét ívnyi mű, kis garmonddal szedve, de tartalma igen érdekes és tanulságos.

Megmondom miért.

A kit igazság vezet, meg kell hogy vallja, hogy Erdély fejedelmi korszakában a teljes vallásszabadság jótéteményéből a róm. kath. egyház ki volt zárva. Kizárták a törvények és reformált vallású fejedelmek. Püspökjük nem volt, felsőbb iskolákat nem állíthattak máshol, mint Kolozsmonostoron, templomot nehezen építhettek, papjaik sok városba isteni tiszteletre be nem mehettek, egyházi körmeneteik korlátoltattak, a jezsuita-rend az országból kitiltatott, a szerzetesek kigúnyoltattak, szóval: szabad vallásgyakorlata épen az anyaegyháznak nem volt.

Érintém, hogy a katolikusoknak egyetlen felsőbb iskolájuk volt Kolozsmonostoron, mely Kolozsvár nyugoti végében van. Régi földsánczvár védte, tágas apátsági zárdá és fényes goth-

stilú templom diszította azt. Nagy birtok volt a zárdához kapcsolva Báthori István király által — öt szomszédos falu s Monostor mezőváros. Ezek most a főiskoláé voltak s jövedelmük a papi tanárok és tanuló ifjúság fentartására fordítatott.

E zárdában s illetőleg főiskolában szolgált Milley. Tanult ember, eszélyes pap, a kiben diplomáciai ügyesség épen annyi volt, mint szelidség és igaz papiasság. Okos volt mint a kígyó; szelid mint a galamb. Ő befolyást gyakorolt az egész erdélyi katolikus papságra, ismerte a kis és nagy városok polgárságát és közszellemét, az eklézsiák viszonyait, levelezésben állott a tekintélyesebb katolikus világiakkal. A papság hozzá folyamodott tanácsért bajaiban. A kik mint missionáriusok Erdélybe mentek, Kolozsmonostoron állapodtak meg s Milley által informáltatták magukat. Rendfőnöke, az erdélyi r. kath. vikárius, a kalocsai illetékes kath. érsek minden fontos ügyben megkérdezte őt. Hová minő pap kell? ő tett ajánlatot; szóval: Milley, korában, katolikus egyházi ügyekben főintéző volt.

Jelentései megérdemlik, hogy jellemző részeit megismeressem. Azok nyíltan feltárják a katolikusok ezenkori állapotát s oly finom és érdekes részleteket közölnek a két ország egyházi és vallási életéből, hogy azok az olvasót meglepik s Erdély egyháztörténetét tetemesen gazdagítják.

Annak mindjárt clejéről idézem a *monostori misszióról* 1648-ban novemberben tett jelentés néhány pontját.

Először leírja Monostor helyi fekvését s rövid történeti állapotát, azután a falut, továbbá a rend házát, melléképületeit és telkét. Itt áttér a templomra, iskolára, megnevezi a missió pártfogóit és pártfogó nőit; megemlíti e rend vidékre való kirándulásait, hiveik számát, a szerzetesek templomi és iskolai szolgálatait. Tovább megírja, hogy az Erdélybe jövő kitiltott szerzeteseknek és tanító mestereknek mi módon szoktak menhelyet adni, miképen leveleznek katolikus hiveikkel és főlebbvalóikkal, s hogyan terjesztik missiójukat?

Második jelentésében, 1649-ben, rendjök és a katolikusok erdélyi állapotairól szól: először az oláhokról, a karánsebesi rendházról írja, hogy oda pap szükséges. Ezután a székelyek földét s ott a papság állapotát írja le, majd a szászok viszonyait; tovább Székely-Udvarhelyről kedvezően szól, hogy az ottani polgárság szereti őket, említi a szentléleki kath. egyházat és hogy a székelyeket nem kell elhagyni; ír a csiki barátokról, az erdélyi kath. templomokról, a mesterekről, a német és illyr nyelv tanításának szükségéről; elmondja, hány kath. templom van Erdélyben, hol minő iskola áll fenn? szól a szent készülletekről, a szegény tanulóknak segítéséről; megírja, hány pap van Monostoron s mivel foglalkozik; ajánlja a betegek látogatását, a térítést; megrója

a katolikusok lágymelegségét, megtiltandónak véli az ariánusokkal való házasságot, Moldvában missió állítását ajánlja, ír Káldy postilláiról stb.

Harmadik jelentésében, 1650-ben, a gyulafehérvári rendház segélyezését és megerősítését javasolja.

A *negyedikben*, 1651-ben, az erdélyi állapotokról írja meg tapasztalatait és tanácsot ad a papok önalkalmazása iránt; Erdélyben kényesek — úgymond — a viszonyok, a fejedelem ifjú és indulatos, az igazságszolgáltatás hiányos, a katolikusokat nem kedvelik, levelezéseiket gyanúsaknak tartják, ezért a levelezés nem biztos, rendes posta nincs, ezért a kath. papok leveleit gyakran elfogják, s ellenük fegyverül használják. A kálvinisták gyűlölik Monostort, mint a katolicizmus védbástyáját. De nekünk tűrnünk kell — mondja — s védelmünket isten gondviselésére bízni, itteni megmaradásunkat kockáztatnunk nem szabad; mert pap nélkül hiveink farkasok prédájává válnak.

Az *ötödikben*, mely szintén 1651-ben kelt, ismét az erdélyi katolikus állapotokról ír a magyarok, székelyek, szászok és oláhok között. Az oláhokról azt írja, hogy mind parasztok (*rustici*). püspökjük Gyula-Fehérváron lakik s a kálvinista püspökkel egyetértésben él, a ki ért oláhhul s az oláhok számára a bibliát oláh nyelvre fordította, a fejedelem a maga költségén kiadta, s célja az, hogy őket lassanként a kálvinista vallásra térítse. Az oláh durva nép, sok közülök a *Miatyánk*ot sem tudja. Áhítatoskodásuk egyedül a bőjt. Ezekkel talán lehetne valamit kezdeni az Unio dolgában, kivált most a kálvinisták kísértgetései közt, s püspökjüknek a tudatlanság miatti ingadozása alkalmából.

Ezután a szászokra tér át, s azt mondja róluk, hogy bánható nép s a hitre alkalmas, de erősen lekötve tartja a sátán Lutherhez. Katolikusnak majdnem lehetetlen közöttük megmaradni, papnak annál kevésbbé, legfeljebb Brassóban lehetne a katolikusnak követőket találni, de a mire a német nyelvnek tudása lenne szükséges.

Érdekes adatokat közöl Milley Sámbar Mátyásról.

Ezt a papot — írja — mintha az égből szállott volna le, oly szívesen hallgatják Udvarhelyen a székelyek. Az őszszel előbb egy kis eklézsiában volt, Lövétén, de jónak látszott őt csakhamar Udvarhelyre áttenni. Ez népes kis mezőváros, melyhez köröskörül sok falu tartozik. A mint öröme gerjedtek a lövéteiek, mikor papjukat megnyerték, úgy megszorította most eltávolítása. De nem kell őket pap nélkül hagyni — mondja Milley —, mert Sámbar atya a sok munka miatt gyöngye egészsége, szükséges, hogy legyen neki közelében valaki segítője. Egyébként Udvarhelyen jól megy a katolikusok dolga. A nép dicsekedik papjával, némelyek megerősödtek a hitben, más áttérők számukat

nevelik. Hála Istennek, sem a kálvinista püspök, sem a vár parancsnoka nem háborgatja őket. (Sámbár atya oly nagy tiszteletet vívott ki, hogy hívei lefestették, s imponáló életnagyságú képe — bár az idő által kissé megrongálva — ma is kegyeletben tartatik a főispán, Török Albert, Tiboldon levő kriptájában).

Ezután egész Erdélyben rövid átpillantást ad a katolikus egyházügyekről, a mi úgy tűnteti fel őt, mint a kinek kezeiben összpontosult minden egyházi és iskolai ügy, mintha vikárius vagy püspök lett volna, s miután sorban megemlíti azt, a hol valami megjegyzése volt, a jövő érdekében a tanodák egész programját adja elő.

Ezután levelében ismét visszatér Monostorra s saját intézeteik belső szervezetére. Elmondja, mily népesek templomaik, hiveik buzgóságát dicséri; elsorolja, hogyan szolgáltattak misét, mikép kötik a házasságokat, hogy keresztelnek s az ifjúság szép temetési éneklését dicséri, iskoláik tele tanulókkal, hitvitatásait sokan látogatják; előszámlálja az iskola tanítóit, ki mivel foglalatoskodik, zárdai életmódjukat ismerteti, megmondja convictoraikkal való étkezéseiket, a cselédség számát, a jövedelmeket és kiadásokat; érinti viszontagságaikat, de a miket erős lélekkel viselnek, mert Isten dicsőségét mozdítják vele elő, hitők terjed, az áttérések szaporodnak s lelkes munkájuk közel jövőben fényes aratást reméltet.

Hatodik és utolsó jelentése 1653-ból való. Ez egészen a jezsuitákat illeti. Elmondja, mily gyűlöletben vannak a fejedelem előtt, mennyire félték tőlük és üldözik a más felekezetűek s hogy őket azok pártolásáért megbüntettetni kívánják. De a fejedelem kegyelmesebb volt s ezt egyedül a maga jogának lenni állította. Ekkor írásban folyamodtak a fejedelemhez s kérték, hogy Milleyt az országgyűlés hallgassa ki. A többség nem akarta. Kérvényökre pedig felförmedt a gyűlés s zajongott, hogy ily merész hangon írt kérvényt felolvastatni akarnak. Megnézték magánosan, de fel nem olvasták nyilván, hanem határozat nélkül visszaadták. Harmadnapra, midőn nem is remélte, kihallgatásra boesáttatott. Mi változtatta meg az ellenők való közhangulatot? senki sem tudta. A közönség zúgása, hogy kihallgatatlanul ítélnék felettök? vagy lelkiismeretők? Ezekben keresték a változás okát. Végre megjelent a fejedelem előtt, a ki úgy nyilatkozott, hogy nem a kérelmező számkivetetteknek, de hú katolikus alattvalóinak engedelmet ad arra, hogy kéréseiket elébe terjeszszék. Ekkor az elnök közbeszóltott: kéri-e Milley, vagy jogot követel? Ez felelte, hogy kéri a rendeket a fejedelemnél való közbenjárásra, hogy mellőznék az országból kizáró rendeleteket, engedtéssék meg Erdélyben megmaradásuk, legalább azon állapotban, a miben eddig voltak. Kijelenti egész

rendjök nevében, hogy magukat hitújítóknak nem érzik s ártatlanságukat képesek bebizonyítani. Az elnököt sértette e nyilatkozat s ingerülten felelt rá: ez nem tartozik a dologra; sem a fejedelemnek, sem a rendeknek nincs joga megváltoztatni a létező országos végzéseket. Milley felelte, hogy a törvényhozó módosíthatja a törvényeket. Erre az elnök ismét izgatottan válaszolt. Lám most is erőszakkal akarjátok az országra hozni jezsuitáitokat. Nem szeretjük őket, nem fogadjuk be — mondá erős hangsúlyozással. Menjetek Velenczébe, szaporítsátok az ottani katolikusokat. Erre Milley ismét szeliden felelte: Hála Istennek, vannak még Erdélyben, a kik szeretik a jezsuitákat s szívesen hallgatják őket, csak megengedtéssék. Nem térítenek meg ők senkit, sőt mindenkiért imádkoznak Isten előtt. Biztosítsa őket a fejedelem, hogy ha Velenczébe befogadják, itt is szabad bejövetel engedtetik nekik, s ők jótállnak, hogy ott nekik az engedély megadatik.

Erre az elnök mosolygott, s rövid ideig elhallgatva, Milleyt beszélni engedte.

Ez hosszasan előadta a jezsuitákat kizáró törvények keletkezésének történetét, hogy ez a katolikusok jogait s az ország alkotmányát sértette. Őket fejedelmek hozták be — úgymond —, jószágokkal ajándékozták meg, melyeket békeségesen sokáig bírtak, abból zavarták ki őket, az ellenfél panaszára, nem hibáikért, a miket nem követtek el. S így tovább menve önvédelmeikben, az elnök felindult, a társaság zúgni kezdett s kiáltotta: Hallgass! hallgass! menj ki! Milley látván a hangulatot, feleitől is kéretve, tiltakozott az eljárás ellen, s eltávozott.

Ezután a katolikus állapotok teljes felbomlása következett be. Milleynek el kellett hagyni helyét. Február 18-án tartotta búcsúbeszédét, a mit hallgatói könyezve hallgattak. A kö megmozdult volna — írja ő — a sirás és zokogás alatt, a mivel nem- és korkülönbség nélkül hivei töle elváltak. Maga is könyezett s jobb jövővel vigasztalta őket. Isten eltörli e törvényeket, s a szomorú jelenből vidám jövő fog kibontakozni. Ekkor lóra ült s hivei áldása közt hagyta el Monostort, a kiknek utolsó szava is ima volt, hogy Isten ismét közéjük visszahozza.

E levelek Apafi tiz évi uralkodása alatt az egyházi életnek oly érdekes és tanulságos háttérét tüntetik fel, a mit más forrásainkban hiába keresünk, s a mi épen ezért az Akadémia ezen kiadványának becsét nagyban emeli.

Az energiátan alapjairól.

(Kivonat *Heller Ágost* r. tag április 23-án tartott székfoglaló értekezéséből.)

Az elméleti physikában az utolsó két század óta kétségkívül legfontosabb fölfedezés az energia egyenértékű átváltozásának és mennyiség tekintetében állandó voltának a fölfedezése; fontosság tekintetében csak a dynamika megalapításával hasonlítható össze.

Mint minden tudományos fogalom, úgy az energiáé is híven visszatükrözteti keletkezése és fejlődése történetét. Először mint mechanikai fogalom jelenik meg és csak későn ismerik fel általános physikai jelentőségét.

Fogalmainktól, melyeket tapasztalatok logikai rendszerbe való egybekötésére alkotunk, megkivánjuk, hogy szüntelenül tárguló ismeretünknek megfeleljenek, s ez okból szükséges a tudományos alapfogalmakat időnként átvizsgálás alá vetni. Ily átvizsgálásra különösen akkor van szükség, ha valamely tudomány — mint ezt korunkban a physika tudományán tapasztaljuk — fejlődésének új phasisába lép. A megelőző korszak a dynamika megalkotásával kezdődik. Kiindulva a szabad esés tűneményének tanulmányozásából, főleg a physikai inga és az ütközés problémáinak tárgyalása segítségével, a gyorsulás, a gyorsító és mozgató erő fogalmát állapították meg.

Az utolsó helyen nevezett fogalom révén a mechanikába oly fogalom került be, a mely némileg kétes szerepet visz, t. i. a tömeg fogalma. A tömeg tulajdonkép nem egyéb, mint a kölcsönhatás tényezője. A physikában az erő és az anyag dualismusát honosította meg; a hő, az elektromosság és a mágnesség terére átültetve pedig gyakran téves felfogásra is szolgáltatott alkalmat.

A statikai erő fogalmából kiindulva származott a gyorsító és a mozgató erő fogalma s ezekből fejlődött mint a mechanikában és általában a physikában legmagasabb fogalom, mint a physikai tűneményvilágot átkaroló, általános elv: az *energia* fogalma.

Azon virtuális utak között, melyeket a mechanikai fejlődése számára gondolni lehet, megvalósult az, mely leginkább alkalmas volt arra, hogy az energia tulajdonképeni lényegét hosszabb időre elfedje. Egyik oka volt a *Galilei*-től az egyenletesen gyorsuló mozgás törvényeinek levezetésében követett eljárás, mely

szerint a sebesség és idő közötti kapcsolatból indult ki, a helyett, hogy a sebesség és a leírt út közötti függést kutatta volna.

A második lényeges ok a mechanikának analitikai formulázása, melyben az energia csak egy matematikai bonyodalmas kifejezés alakjában lelhető fel. Az analitikai mechanika felépítésére használt matematikai apparatus nem minden tekintetben alkalmas a dolog lényegének megfelelő módon való kifejezésére. Különösen áll ez a mozgás térbeli viszonyaihoz szükséges koordináta-geometriára, melynek egyenleteiben a legegyszerűbb mechanikai probléma is csak nehezen áttekinthető, bonyodalmas alakot ölt.

A physika főproblémája: az energiát illető tér- és időbeli változások tanulmányozása. A physikában az energia az, a mi első sorban bir érzéki realitással, holott az anyag csak mint probléma ismeretes. A természetnek azon naiv felfogása, mely minden érzéki benyomás mögött kézzelfogható tárgyat keres, a physikát megajándékozta az imponderabiliták tanával s ezzel számos tünemény helyes felfogását késleltette meg.

A tüneményvilág minden terén mint önálló, más elemekre vissza nem vezethető három principiális dolgot különböztetünk meg: a *tér*, az *idő* és az *energia* fogalmát. A *tér* és az *idő* az a két elem, mely szerint a külvilági dolgokat elhelyezni és egymással egybevetni bírjuk. Az *energia* az az ismeretlen tényező, melyben a külvilág hatása reánk nyilvánul. Melegség, mechanikai munka, elektromos vonzás vagy taszítás stb. csak jelenségek, melyek az energiának egyik helyről másikra való átmenetelekor nyilvánulnak, csakhogy ezt a megjelenést magát az energiával, tehát a dologgal magában véve nem szabad összevetésztetni.

Ma körülbelül általánosan elfogadott az a nézet, mely szerint a physika főfeladata abban állana, hogy az összes tüneményeket mechanikai tüneményekre vezesse vissza. E törekvésnek alapjául az a meggyőződés szolgál, mely szerint a mechanikai tünemény az egyedüli, teljes lényegében felfogható tünemény. Könnyen megmutathatjuk azonban, hogy ez a nézet alaptalan, mint-hogy a mechanikai tünemény lényegében ép oly kevésbé fogható fel, mint akármely más physikai jelenség.

A mi teljesen felfogható, az csak a tapasztalástól teljesen független kinematika, azaz a pusztán térrel és idővel számító tiszta mozgástan. A dynamikában a tisztán kinematikai szerkezetekhez csatlakozik egy, a mi érzékeink határain túl fekvő, tehát transcendentális tényező; nevezzük ezt akár tömegnek, akár erőnek.

Arra ugyanis, hogy az egyik anyagrész mozgása a másikét maga után vonja, két főfolyamat képzelhető: vagy az, midőn az

egyik anyagrész mozgása a másikat maga után vonja a két részt összekötő egyenes irányában, vagy midőn a két anyagrész mozgása közben pályáján egymással találkozik. Az első a régtől fogva megtámadott «*actio in distans*» a közvetítés nélküli távolba hatás, a második az érzékileg látszólag teljesen felfogható «*vis a tergo*» De ha közelebbről szemügyre vesszük az ütközés mechanizmusát, azt látjuk, hogy lefolyása egy parányival sem érthetőbb, mint a közvetítés nélküli távolhatás, minthogy ez a probléma szintén a távolhatás egy nemére vezet.

Szóval az anyagrészek egymásra való hatása, akár «*actio in distans*», akár «*vis a tergo*» alakjában képzeljük egyaránt felfoghatatlan. Látjuk ugyan az integrális hatást, de nem képzelhetünk oly elemi folyamatot, melyből e hatást összegezni lehetne. Lehet oly differenciális egyenleteket felállítani, melyeknek kellő feltételek mellett eszközölt integrálása tapasztalatilag igazolható eredményeket ad. De ebből korántsem következik, hogy a kiindulásul vett differenciális kifejezések a dolog lényegének tényleg meg is felelnek.

Ugyan ez áll mindazokra a conceptiókra nézve, melyeket az elemi folyamatok magyarázatára állítottak fel. Ezek teljesen megfelelő matematikai elméletek, melyek a tünetmények kapcsolatának formulázására kitűnő szolgálatot tesznek, de a melyeknek physikai realitást nem tulajdoníthatunk.

A tudományos kutatásban igen fontos, de gyakran eléggé nem méltatott tényező a *metaphorai elem*. A metaphora a nyelvben, valamint az emberi ész valamennyi alkotásában nagy szerepet visz. A tudományban a metaphora különféle fajai között különösen az jön tekintetbe, melyet *analogiá*-nak vagy *proportió*-nak nevezünk.

Az emberi gondolkodás soha sem működik oly módon, hogy mellette a szellemi tevékenység többi facultásai szünetelnek. Gondolkodásunk anyagát az érzéki benyomások alkotják, csakhogy ezek feldolgozásában a képzelő tehetség is részt vesz, oly annyira, hogy ott, a hol a tiszta logikai folyamat megakad, a képzelő tehetség észrevétlenül saját gyártmányú láncz-szemet csempész be. Ez a tény arra int, hogy a tudományos fogalmak alkotását éles kritikával kísérjük, mert csak úgy vesszük észre, mikor lép ki a fogalom az analogia-szabta határ keretéből.

A mi az egyes fogalmakat illeti, az áll az egész elméletekről is. Az elmélet *Hertz* szavai szerint csak a mez, melynek szabását és színét magunk választjuk, de a mely megkülönböztetendő a természettől élénkbe vezetett és általunk nem változtatható alaktól. Az elmélet többé-kevésbé hozzásimul a természet nyújtotta tünetmennyhez, de vele azonossá soha sem lesz. Az elméletek sokszor igen hosszú életűek, de elvégre, midőn többé

már nem birnak alkalmazkodni a tudomány újabb fejlődéséhez, másokkal pótlándók, melyek az újabban fölfedezett tényeknek is megfelelnek.

Másképp áll a dolog a jelenségeket matematikai alakban meghatározó egyenletekre nézve. Ezek soha sem alkotnak physikai elméletet, hanem ettől függetlenül fejezik ki a tünemény quantitativ viszonyait s ezért érvényességüket még akkor is megtartják, midőn nézeteink és elméleteink változtak.

Hogy mennyire különbözik a dolog lényege a matematikai kifejezésétől, erre nézve szolgáljon például az úgynevezett *absolut mértékrendszer*, mely a mechanikai erőhatás analógiájából kiindulva a hossz-, idő- és tömegegység függvényeként oly egységet állít fel, melyet minden physikai tüneménykőrré átvittek. A mechanikában ez a mértékrendszer egyértelmű jelentőséggel bír. De már p. o. az elektromosság tanában ugyanazt a mennyiséget különféle módon fejezhetjük ki. Gyakorlati czélokra kétségkívül igen hasznos, de physikai érteleme nincs az olyan egységnek, mely p. o. valamely physikailag szabatosan értelmezhető mennyiséget a gramm tömegének harmadfél hatványával fejez ki.

Mióta az energia fogalmának jelentőségét teljesen felfogták, az energia-tanban látjuk a physikára nézve a kánont, a minőt a mechanika tüneményeire nézve a dinamika nyújt. A leginkább tárgyalt tipikus mechanikai folyamatokban az energia nem mint kiinduló, hanem inkább mint szabályozó elv szerepel. Az energia fogalmának helyes fölismerése nem is a physikusok részéről indult ki. *Robert Mayer* a physiologiai anyagcsere bonyolalmas folyamatából indulván ki, inkább philosophiai, mint physikai okokra támaszkodva, állította fel a physika e fontos alapelvét. A physikusok részéről nem is talált elismerésre Mayer fölfedezése, mindaddig, míg *Joule* kísérletei és *Helmholtz* matematikai-physikai fejtegetései oly alakba nem öltöztették, melyben a megszokott felfogásnak megfelelt.

Az energia fogalmát assimiláló ezen folyamat után következett az az időszak, melyben a mechanikai felfogást előbb a hőtüneményekre, később majd minden egyéb tüneménykőrré alkalmazni iparkodtak.

Kétséget nem szenved, hogy a mechanikai tünemény, mint aránylag egyszerű és érzékileg legtovább követhető folyamat a többi természeti jelenségre nézve typusként szolgálhat. De az is bizonyos, hogy akkor sem volnánk képesek észszel a tünemények lefolyását felfogni, ha sikerülne is az összes physikai tüneményeket egy matematikailag teljesen ismeretes és minden tekintetben számításba vehető mozgási rendszerbe hozni.

A mechanikai magyarázat ennél fogva csakis elméletnek tekintendő. A physikai tünemények reális alapja pedig az energia,

mely lényegében ép oly kevésbé bir mechanikai, mint teszem elektromos jelentőséggel. Az energia *egyféle* és a különféle tünemény ezen egyféle energiának csupán csak nyilatkozásaként fogható fel. A helyzeti és a mozgási energia közötti különbség nem a lényegben keresendő, hanem csupán csak megjelenéseinek körülményeitől függ. A helyzeti energia a mozgási energia változásaiban bizonyos maximális, vagy minimális értékének felel meg. A meddig a mozgás a potenciál-niveauhoz érintőleges irányban történik, a helyzeti energia változatlan marad, de ha e niveau-felületet akármilyen kis szög alatt áttöri, a helyzeti és mozgási energia közötti viszony megváltozik.

Az energia jelenleg a physikai kutatás középpontjában áll. Mellette mint egyenrangú két fogalmat találjuk a tért és az időt. Míg az energia a tünemény létrejövetelében a tárgyi elemet adja, addig a tér- és időben való gondolkodás az alanyi elemet szolgáltatja. Ekként e kétféle elem áthatásából jön létre a *tünemény ismerettani alapja*.

Az elméleti physika feladatát a következőkben foglalhatjuk össze.

Felállítandó a differentiális egyenleteknek oly rendszere, mely a mechanikai alapegyenletek mintájára a physika általános problémáját magában foglalja. Ezekben az egyenletekben mindenestre befoglaltatnának a térnek az idő szerint és az energiának a tér és idő szerint vett differentiális kifejezései.

A physika az energia törvény megállapítása óta oly irányban fejlődik, mely bennünket arra kényszerít, hogy a közönséges érzéki felfogáshoz közel eső, de azért mégis hypothetikus alapon nyugvó nézetünket elejtsük és cserében elfogadjunk oly föltevéseket, melyek a szemlélhetőségtől sokkal távolabbra esnek. Az anyagot, mint a tapasztalás elemét az újabb physikában az energia pótolja; a mechanikai felfogás helyébe lép a physikai. Az okvetetlenül egységes felfogásra törekvő tudomány iránya a tüneményekben nem lát mechanikai folyamatokat, hanem a mechanikai folyamatokban physikai folyamatokat ismer fel. A tudományos fejlődés ezen iránya arra is nyújt némi kilátást, hogy a materiális és immateriális világ örökös dilemmáját megszüntesse, minthogy az energia oly ágens, melyre nézve e különbség nem létezik.

Mindezen elméletekben azonban folyton szem előtt kell tartani, hogy a fogalom-alkotásban nem kerüljük el soha az anthropocentrikus elemet, mert mint *Protagoras* mondja: «πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος» minden dolognak mértéke maga az ember.

Adalék az arzén kénvegyületeinek ismeretéhez.

(Schuller Alajos rt. június 18-án tett előterjesztése.)

1. *A tetra-arzéntrisulfid.* Egy előleges közleményben*) az arzénnek új kénvegyületét írtam le, a melyet a realgárnak arzénnel való összeolvasztása útján állítottam elő. Az anyagot megtisztítandó, vagy légüres térben sublimálom vagy szénkénegből átkristályosítom. Az így nyert sárga kristályos kénvegyületnek az alkotását Leipniker úr adatai alapján As_2S képlettel fejeztem ki. Ez a képlet azonban újabb elemzésekből, melyeket részben magam végeztem, hibásnak bizonyult s helyette As_4S_3 irandó. A képlet megállapítása végett a vegyületet többször újra előállítottam s megvizsgáltam, nem keletkezik-e olyan vegyület is, melynek kéntartalma az As_2S képletnek felelne meg s e közben meggyőződtem arról, hogy olyan illékony termék nem fordul elő, mely kevesebb ként tartalmazna, mint az As_4S_3 képletnek megfelel.

E vegyület tulajdonságai a következők: sűrűsége, vízre vonatkoztatva, $19^{\circ} C.$ hőfoknál 3.60 . Színe sárga, a narancs felé hajló, magasabb hőfoknál sokkal sötétebb. A realgárnak nyomai már észrevehetően vörösebbé teszik, különösen melegben, mert a realgár e közben szintén sötétebb színű s az olvadási hőfoknál mondhatni fekete lesz. Az As_4S_3 -nak úgy látszik két módosulata van, mert a melegben lerakódott test a lehűlés után egyszerre pattogzani kezd, mialatt jelentékenyen megmelegszik és összehúzódik. Oldható szénkénegben és benzolban; közönséges hőfoknál kis mértékben, magasabb hőfoknál jelentékenyen. Az oldat a levegőből oxigént vesz fel, mialatt sárga csapadék válik ki, mely As_2S_3 -ból és As_2O_3 -ból áll.

Az As_4S_3 ammoniakban és kénammoniumban csak kén jelenlétében oldható, épen úgy, mint a realgár.

2. *A hexaarzén-monosulfid.* Az As_4S_3 tisztítása közben barna pelyhek maradnak hátra, melyek nem illékonyak és nem oldhatók szénkénegben. Ez a körülmény egy új vegyület előállítására vezetett, még pedig a következő módon. Légritkított térben As_4S_3 -at tartok olvadt állapotban, mialatt ugyanazon térben arzént párologtatok el. Az arzéngőz egyesül az As_4S_3 -al; feketére festi s a származott vegyület hátramarad, ha a termé-

---

*) «Az arzén-monosulfid» Akad. Értesítő V. 1894. január.

ket a vacuumban hevítjük vagy szénkénnel hosszasan kilugozzuk. Összetétele As_6S képletnek felel meg.

A hexaarzén-monosulfid emlékeztet Berzelius-nak fekete arzénjére, As_{12}S , mely Nilson szerint az arzénnek keveréke realgárral; lehetséges, hogy a realgár helyett As_6S van benne.

3. *Adatok a realgárról és az auripigmentről.* A realgár légüres térben már a megolvadás előtt tetemesen párolog s lassú sublimatio közben szép kristályokat szolgáltat. Sokkal kevésbbé illékony az auripigment, mely csak lassan sublimál s jelentékenyen csak a megolvadás után párolog. A sublimatio alkalmával az auripigment apró sárga pettyekben rakódik le, melyeken kristályalakot nem sikerült felismernem; ellenben destillatio közben átlátszó egyenletes réteget alkot, mely feltűnően mutatja a vékony lemezek színeit. Ez által megkülönböztethető a kevesebb ként tartalmazó arzén-vegyületektől, nevezetesen As_6S , As_4S_3 és As_2S_2 -től.

A fény behatása alatt megsárgult realgár a sublimationál, arzénessavon és arzén-trisulfidon kívül, tetra-arzéntrisulfidot is szolgáltat; a mi tehát így is előállítható.

Oldhatóság tekintetében még jobban eltérnek egymástól a szóban forgó anyagok. Míg a realgár, különösen melegben, szénkénnel benzolban oldható, addig az auripigment még 150° -nál sem mutatkozott oldhatónak.

A hangvillák némely alkalmazásairól.

(Schuller Alajos rt. június 18-án tett előterjesztése.)

1. *Állandó hangú hangvillák.* A hangmagasság meghatározására vagy időmérésre szolgáló hangvillát úgy lehet rendkívül egyenletes rezgésben megtartani, hogy pontos ingaórával elektromos kapcsolatba hozzuk. E végből az ingát folyamatszakitóval látjuk el s az innen származó rövid tartamú és egyenlő időközökben ismétlődő folyamokat a hangvilla elektromágnesén vezetjük át. Ha a hangvilla rezgési száma eléggé megközelíti az inga lengési számának egész számú többsését, akkor a villa állandó kényszerrezgéseket végez, melyeknek száma pontosan egész számú többsége az inga lengési számának. Ugyanazon villa, különbözően megterhelve, különböző egész számú rezgéseket végezhet. Eme rezgések fölkeresését, valamint más közbeeső rezgések előállítását lényegesen megkönnyítjük magunknak, ha a hangvillának a hónalját sokkal vékonyabban állítjuk elő, mint az ágakat. Azt tapasztaltam, hogy ez esetben a villa rezgéseire alkal-

mazható az inga lengési idejének a képlete, a miből következik, hogy csupán két előzetes kísérleti meghatározásból kiszámíthatjuk a terhelő tömegeknek helyét vagy nagyságát, a mely más adott rezgési számnak felel meg.

Az órával kapcsolatos hangvilla másodpercenként 16—32, sőt előnyös körülmények közt 64 rezgést is végezhet. Ezzel már igen sok hangmagasságot meg lehet határozni, minthogy az összehasonlítás optikai módjánál a rezgések viszonya 1:10-hez lehet. Azonban közvetve gyorsabb rezgéseket is előállíthatunk. E végből a 16 rezgésű villát hasonló contacttal látjuk el, mint az óraingán van alkalmazva, s az innét származó rövid folyamokat magasabb hangú villa rezgetésére használjuk. Hasonló összeállítást közölt Leman A.*) aki azonban az óraingán kívül még egy második ingát és azonkívül még nagyobb számú villákat is kénytelen alkalmazni, hogy egy bizonyos rezgési számot előállítson.

2. *A hangvilla rezgéseinek vetítése.* Nagy és fényerős rezgési alakok előállítása végett a tükröt nem erősítem szilárdan a hangvillára, hanem rövid vékony rugó közvetítésével, úgy hogy a tükör inga módjára képes lengeni. Így igen nagy alakokat nyerünk, de a rezgés iránya könnyen megváltozik. Valamivel kisebbek a kitérések, de a rezgés iránya változatlan marad, ha a tükörnek egyik szélét rugó közvetítésével az egyik ághoz, a szemben lévő szélét a másik ághoz erősítjük. Ilasonló, egyik oldalukon rugalmasan felfüggesztett tükröket használhatunk a hárták rezgéseinek kimutatására és esetleg fotografálására.

3. *Önműködő folyam megszakító.* A közönséges folyam megszakítóknál a folyamnak nagy része, gyakran csaknem a fele kedvezőtlenül hat, a mennyiben a rezgést hátráltatja, a helyett, hogy elősegitené. Ezen úgy segíthetünk, hogy az érintkezési helynek mind a két részét a velük együtt rezgő hangvillán alkalmazzuk. Az egyik rész merev, a másik hajlékony legyen; s nyugalomban lazán érintkezzenek. Az egyik irányú rezgés közben a hajlékony rész elmarad, tehát a folyam megszakad, ellenben az ellenkező rezgés közben oda szorul a merev részhez és jó érintkezést hoz létre. A folyamat kellően elhelyezett elektromágnesbe vezetve, általa a villát rezgésben tarthatjuk, még pedig gyöngébb folyammal, mint a szokásos megszakítók esetében.

4. *Hangoló fék.* A hangvillák pontos hangolását elősegíti egy iga alakú rugalmas szerkezet, mely a villát a nyél közelében körül fogja, s rugalmasságával hozzájárul a villa rugalmaságához, miáltal a hang emelkedik.

5. *A hangvilla rezgéseinek fokozása mágnesekkel.* A

*) Verhandlungen des Phys. Ges. zu Berlin IX. 1890. 57 oldal.

szokásos megszakitókkal felszerelt hangvillák rezgetésére aránylag erős folyam szükséges, mely az érintkezési helyeket nagyon igénybe veszi. Segíthetünk ezen azáltal, hogy az elektromágnest a nyél közelében a hangvillához lehetőleg közel állítjuk és hogy a szokásos vastag drótok helyett a tekercseket vékony drótból készítjük; de még sokkal gyöngébb folyammal lehet czélt érni, ha a hangvilla ágait erős mágnesekké teszszük. Kész hangvillákon az által érhetjük ezt el, hogy az elektromágnessel szemben aczélmágneseket állítunk a villa közelébe. Az így felszerelt villát váltakozó áramokkal is rezgésben tarthatjuk.

6. *A hangolásnak optikai módja.* Két hang egyenlőségét a lebegések eltűnéséből szoktuk megítélni. Ezen a módon csak hosszú ideig tartó hangokat és azokat is csak nagy csendben lehet pontosan összehasonlítani. E tekintetben kényelmesebb és azonfelül még sokkal pontosabb is az együttzöngést vagy rezonantiát felhasználni. Az egyik hangforrást megszólaltatjuk, és mikroszkópban megfigyeljük a másiknak rezgéseit, hasonlóan mint a Lissajous-féle módnál. Az összhang legtökéletesebb akkor, a mikor a legnagyobb kitérések állandóan mutatkoznak, illetőleg csak olyan lassan csökkennek, a mint az eredeti hang elhal.

Ily módon az egyes rezgések századrészei még érvényre jutnak, a mi rendkívül lassú, már pontosan meg nem figyelhető lebegéseknek felel meg s egyúttal meggyőződhetünk arról is, hogy mennyire képesek a közel egyenlő rezgések egymást befolyásolni, a mi a lebegéseken alapuló meghatározást bizonytalanná teszi. Ugyanis közel egyenlő magas hangoknál a mikroszkópban észreveszszük, hogy a kitérés, miután legnagyobb értékét elérte, a másik hang hatása alatt rohamosan csökken, míg egyedül csak lassan, fokozatosan változnak.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM ez évi 3-ik (szept.) számában a közlemények sorát dr. Balogh Arthur *«Montesquieu és Rousseau»* cz. tanulmányának első része nyitja meg. A szellemi föllendülés, mely XIV. Lajos alatt kezdődik, XV. Lajos alatt éri el az emberi gondolkodás minden terén tetőpontját. Mindenki filosofiai czélokért küzd, saját elvei szerint iparkodván megváltoztatni a dolgok rendjét s utat törni az emberiség boldogulásának. A tudomány soha sem állott olyan elismerésben, mint e korban, egyedül ad hatalmat, előtte minden meghajol. A szellem koripheusai közül azonban mégis három név tűnik ki, melyeknek viselői legnagyobb hatást gyakoroltak a korra: Montesquieu, Rousseau és Voltaire. A század legnagyobb politikai philo-

sophjai mégis Montesquieu és Rousseau; az «Esprit des Lois» és a «Contrat Social» pedig a század szellemi forradalmának nagy eszményei. Az államtudomány rég megalapította Montesquieu erényeit. a politikai szabadság elméletének felállítása, a tudományba a historiai inductiv módszernek bevitele körül; tévedéseit egész teljességökben azonban csak újabban tárták fel. Míg a kortársak egy része csak a csodálat hangját ismerte az «Esprit des Lois»-val szemben, addig nem hiányoztak másfelől olyanok sem, kik íróját «bel esprit»-nél egyébként nem tartották. Maga a század nagy bírálója, Voltaire, egyáltalán nem tartozik bámulói közé; hogy ócsárolhassa, képes őt elferdíteni. Tizen-négy évvel az «Esprit des Lois» után érkezik meg a század másik nagy irata, a «Contrat social», még nagyobb hullámokat verve az alapjaiban megrendült társadalomban. Rousseau politikájának kétségkívül más a jelleme, mint a Montesquien társadalmi és állami elveinek. Ideálja az ősi ember, a természeti állapot. Igazságainak leveretésében, a traditio félredobásában nem ismer határt. Soha még sejtelve sem volt a mérséklet erejéről — mondja S. Simon —. Eldobni a hagyományokat és visszatérni a természethez, mely nem más, mint visszatérni a joghoz és szabadsághoz — íme philosophiájának foglalata. Rousseau speculativ államphilosoph, Montesquieu a tapasztalati, történeti irány követője. Az előbbinek radikális politikáját hirdető, követelő hangja, messze eltér az utóbbinak tartózkodó, megfontolt, mérsékelt irányától. Hatásaikban sem egyformák. Az Anglia alkotmányáról szóló híres fejezetben letett hatalomosztási elmélet ép úgy elterjedt Franciaország határain túl is mindenütt, mint a «Contrat Social» szerződési elmélete. Ezen világot rázkódtató eseményekben azonban, melyek e század végét betöltik, a Rousseau befolyása érvényesül. — Hegedűs István «*Lucretius Carus*» című értekezése. (Kivonatát l. ez Ért. márcz. füzetében). — Pásztor János «*Következetesség az esetlegességben*» cím alatt azon eszméket fejtegeti, melyekkel e tüneményeszerű világ dús változatosságú panorámájában a lényeg, az alkotó erő rejtélyét törekszünk felderíteni, és azt a kapcsolatot, mely bennünket azzal összeköt, iparkodunk megismerni. Az a hit, hogy felettünk valamely gondviselészerű hatalom őröködik, olyan általános, hogy az elől sem hajdan nem tett, sem most nem tesz az emberiség kivételt. Legfeljebb a nevet variálja, a melylyel ezt a láthatatlan erőt felruházza; és mint transcendens fatalismusba, mely rideg cynismussal nevet a tudnivaló hölcs szemébe — belenyugszik, nem tudván menekülni attól a meggyőződéstől, hogy mindennek, a mi történt, ép úgy kellett történnie, mint tényleg történt: *a véletlen s a szükségességnek a dolgok legmélyén rejlő egysége által*. De hát mi az a véletlen? A minék oksági összefüggését nem látjuk. Miért is abszolút véletlen nincs, mert a legvéletlenebb is ép oly szükségszerű, mint az, a mely kézzelfogható, csak forrását kell tovább keresnünk. Minden egyes eseménynek tehát megvan a maga láncolata, melynek következtében az,

a mit véletlennek gondolunk, épen szükségszerűleg következik be az adott pillanatban. Ilyen oksági láncolat — a tér segítségével — ezer meg ezer van egymás mellett; mindazonáltal egymástól nem teljesen idegenek. Ezen alapszik, hogy a mit a sors akar, a feltételek esetleges összetalálkozása következtében okvetetlenül bekövetkezik. — V á r n a i S á n d o r *«Kossuth és az európai diplomacia»* cím alatt Magyarország függetlenségi korának okmányyszerű megvilágítását czélozza, főleg azokban a vonatkozásaiban, a melyek Kossuth személyes szereplésével összefüggnek, és nem a forradalomkori és forradalom utáni diplomacia tárgyalásainak részletes, monographikus előadásával, hanem inkább csak az ismeretlen momentumok külső összefüggésükben megragadott okmányyszerű bemutatásával. Magyarország függetlenségi harcában a külföld sokáig nem látott egyebet a keleti kérdés egy nyílt phasisánál s ebben még Palmerston gyakorlott szeme is tévedett s egyedül Oroszország látszott jól tájékozottnak, azért tanúsított az orosz politika kezdetben mindent inkább, mint ellenséges magatartást Magyarország törekvéseivel szemben, és támogatta a frankfurti parlamentben is inkább az úgynevezett frankfurti pártot a Schwarzgelbek ellen. Anglia vonakodott a magyar ügyekbe való beavatkozástól. Az a levélváltás pedig, mely Kossuth és Stiles közt folyt, érdekes emléke annak a magatartásnak, melylyel a fiatal Amerika a magyarországi eseményeket kísérte, s a melylyel a népjog és humanitás követelményeinek iparkodott eleget tenni, de nem tévesztette szem elől, hogy Magyarországnak önálló nemzetközi individualitását el nem ismerheti, s csakis a *«guerre à outrance»* megakadályozását tekintheti feladatául. Félreérthetetlen documentumok mutatják azon törekvések megghiúsultát, melyek czélja volt Magyarország ügyének külföldön összeköttetéseket keresni a forradalom első szakában. Más és hathatósabb eszközökre volt szükség, hogy nemzeti érdekeink az európai politikai helyzet keretében actualisabb jelentőségre vergődjenek. Ezt a fordulatot meghozták az események, de különösen az orosz interventio és az április 14-iki nyilatkozat. Azokban a jelentésekben, melyeket az 1849. év elejéről Londonba Ponsonby és Magenis lordok küldöttek, kapcsolatban Pulszky londoni missiójával, a külföld mind tisztább képet merített szabadságharcunk mélyebb rúgóiról. A *Times*, az *Edinburgh Review*, de főleg a *Globe* figyelemreméltó fejtegetéseket fűznek a magyar függetlenségi nyilatkozathoz, s ez utóbbi nemcsak örömmel üdvözölte Magyarországot teljes állami és nemzetközi önállásának útján, hanem Moldva- és Oláhország Magyarországhoz csatoltatása kérdését is fölvetette, azzal a mély politikai célzattal, hogy az ekkép megerősödött Magyarország Törökországgal együtt hatalmas védbástyájául szolgáljon Anglia ázsiai érdekeinek és kereskedelmének Oroszország aspirációival szemben. Sajnos csak az lett, hogy az osztrák diplomacia személyes expectoratóiúi győztek az angol nemzet rokonszenve fölött és ebben a győzelemben, mely Palmerstonnak két évvel utóbb állásába került, his-

tóriai momentumot képez, hogy maga a Prince Consort, Albert herceg támogatása döntött. A magyar emigratio szövetkezése a napoleonismus ügyében mindamellet nem szünetelt. S a mi III. Napoleon terveit illette, Kossuth nézete az volt, hogy oly feltételeket kell szabni, melyek Francia- és Olaszországot Magyarország függetlensége támogatására tényleg lekötik és ennek egyetlen módját abban látja, hogy francia hadsereget küldenek Magyarországra, melynek éléről a császár proclamatiót intéz a magyar nemzethez. Kossuth e sereggel menne be és csak ennek megtörténte után szólítaná fegyverbe a nemzetet. Végre abban állapodtak meg, hogy Kossuth visszatér Angliába és ott mindent elkövet, hogy Angliát a be nem avatkozás biztosítására bírja az esetre, ha a háború Magyarországra is kiterjeszkednék s a francia sereg átlépné annak határát. Ez megtörténvén, Genuába megy, ott Klapkával és Telekivel megalakítja a «magyar nemzeti igazgatóságot», szervezi a magyar legiót magyar hadifoglyokból és átszököttekből. Angliában czélt is ért, és ezzel elhárult a legnagyobb akadály, és Kossuth elhagyhatta Angliát, hogy Olaszországba menjen. — Sohasem volt kedvezőbb a helyzet. De közbejött a július 7-iki fegyverszünet. III. Napoleon főhadiszállására hívatta Kossuthot. Kitűnt, hogy a legiónak már mintegy 2000 embere van, de Magyarországon minden csendes, s fegyverek sem érkeztek még. Napoleonnak sem kellett több. Nyugodt hangon vázolta helyzetét és a francia seregét, utalt a pusztító járványra, az olasz hadsereg megbízhatatlanságára, Lombardiának Ausztria iránti rokonszenvére, az eddig kivívt két es diadalokra s legfőképen Poroszország föllépésére a német szövetségnél; aztán látszólagos közönnyel azt a kérdést intézte Kossuthhoz: Nos, vajjon mit tenne ön helyemben? Kossuth átlátta a helyzetet, keserű mosolyt villant meg arczán s aztán csak ennyit mondott: Sire, békét kötnék. — He-lyesen van; köszönöm, hogy ön is azt tanácsolja, a mit már magamban úgyis elhatároztam. Adieu! Július 10-én megkötöttet a villafrancai béke. A kártyavár összeomlott. A magyar nemzet szegényebb lett egy álommal. — A következő cikk Posch Jenő *«Az idő elmélete»* című tanulmányának harmadik közleménye, mely az indogermán s a chinai mult-alakokról szól. — Végül Kún Sámuel J. H. Bridges *«A sociologia helye a tudományok sorában»* című értekezését közli. A sociologia helye a tudományok között azoknak közepén és csúcspontján lehet csak; mert valamikép a biológiai rend feltételezi a szervesen világ rendjét, azonképen a sociális rend mindkettőtől függésben van; mindamellett, hogy subtilisabb, szövevényesebb és módosulhatóbb törvényekből áll, mint ama tudományok. — Az *«Irodalom»* rovatban: Az *«Archives d'anthropologie criminelle»* IX. kötetének 49. és 50-ik száma; a *«Revue philosophique de la France et de l'étranger»*, a *«Revue d'économie politique»* májusi száma; Vukovits Sebő emlékiratai, Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből. Kolozsvári és Óvári: Werbőczy István Hármas könyve; Edvi Illés

Károly: A büntető törvénykönyv magyarázata. és Kovács Ferencz: Az 1843—44-ik évi magyar országgyűlési alsótábla kerületi üléseinek naplója című művek vannak ismertetve.

2. A «BUDAPESTI SZEMLE» augusztusi füzetének tartalma: Fiók Károly, Müller Miksa és a Rigvéda értekezését közli, melyet az Akadémiában olvasott föl. Kivonatát lásd ez Értesítő augusztusi füzetében. — Brassai Sámuel Constant Benjaminsnak *a nép legfelsőbbisége* című értekezését fordította le. Midőn az ember elismeri a nép legfelsőbbiségét, azaz az általános akaratnak minden egyéni akarat fölött való hatalmasságát, szükséges, hogy jól fogja föl ennek az elvnek a természetét és jól határozza meg a terjedelmét. Pontos és szabatos értelmezés nélkül, az elmélet diadala veszélylyé válhatik az alkalmazásban. Ha azt állítjuk, hogy a nép legfelsőbbisége korlátlan, oly fokát teremtyük a hatalomnak, a mely már magában igen nagy s általában valami rossz, bármí kézben legyen is letéve. A polgárok egyetemes összesége a legfelsőbb úr abban az értelemben, hogy sem egyén, sem töredék, sem külön társulat nem tulajdonítja fenhéjazva magának a legfelsőbbiséget, ha nincs megbízva vele. De abból nem következik, hogy maga a polgárok egyetemes összesége is, vagy azok, a kiket az a legfelsőbbiséggel fölrüházott, legfelsőbb hatalommal rendelkezheessenek az egyének létezésével. Van ellenkezőleg oly része az ember létezésének, a mely merőben egyéni és független és a mely minden társadalmi követelményeken kívül esik. A legfelsőbbiséget korlátozni lehet. Kezkesedik róla elsőben az az erő, a mely a véleményről fölkapott minden igazságról kezkesedik; aztán még szabatosabb módon a hatalmak megosztása és egyensúlyozása. A korlátozás azonban nemcsak lehetséges, hanem üdvös is. A nép legfelsőbbiségét jogos határai közé szorítván, továbbat nincs mitől félni. — Következik Alarcon Péter *Botrány* című regényének ötödik költeménye. — Gyulai Pál *Késő bánat* című költeményét közli. — Vargha Gyula *Heinéből* három dalt fordított le. — Ferdinándy Géza *a magyar nyelv szerepéről a mult idők országgyűlésein* értekezik. Szerző arra a következtetésre jön, hogy a magyar nyelv a XI. és XII. században az országban minden téren használatban volt, és ha a XIII. században a diplomatikában kiszorítottatott is a latin nyelv által, a latin nyelv országgyűléseinknek tárgyalási nyelve nem lehetett; hanem csupán a magyar nyelv hanggazdagsága, a magyar írásmód fejletlensége, az egyháziak befolyása és az írástudók csekély száma következtében, csakis mint a tudományok és a diplomatika nyelve volt használatban. Országgyűléseinknek tárgyalási nyelve egész a mohácsi vészig, csakis egyedül a magyar lehetett, és a magyar nyelvet a latin csak a XVI. század végén kezdte onnan végleg kiszorítani. Ennélfogva a latin nyelvnek tulajdonképeni virágkora hazánk történelmében alig tehető többre, mint két századra, a XVII. és XVIII. századok idejére.

Imre Sándor *Petőfi és némely külföldi költők* című tanulmányának első részét adja. Ebben a francziák hatását Petőfire tárgyalja. Tanulta a korabeli hazaiakat. Ezek ébresztették föl benne a haza és szabadság szerelmet. Ezek táplálták, iskolai és vándor-életében ezek kísérték. De az ifjú írók Petőfi körében el voltak telve francia tűzzel és vágyásokkal. Petőfinek is évek óta csaknem kizárólagos olvasmánya, mindennapi eselése a francia forradalmak története volt. A «Marseillaise», «Carmagnole» s mások adhatták az alaphangot kítőrdő, vadul szóló énekeihez Petőfinek. De a kettő közt nagy a különbség. Petőfinek csak egy pár költeménye vérengző. — Tisza István *Baross Gábor és rendszere* címmel válaszol Szabó Jenő tanulmányára, mely a Szemle előző füzetében jelent meg; s Barossnak munkásságát védi. — Az *Értesítő*ben Moldován G.: Magyarok, románok. Mikszáth K.: Az eladó birtok, Páva a varjúval, Huxley collected essays, «Magyar gazdaság-történelmi szemle» című munkák vannak ismertetve. Végül van a könyvészet.

Ugyane folyóirat szeptemberi füzetének tartalma: Concha Győző *az emberi eszme mint szabadság* című philosophiai tanulmányát közli. Különösen a szabadság eszméje fejlődéséről szól az ő és új korban, és az újabb nagy gondolkozók e nembeli felfogását egybeveti B. Eötvös Józsefnek «a XIX. század uralkodó eszméi»-ről írt munkájával. — Imre Sándor *Petőfi és némely külföldi költők*-ről szóló tanulmányát folytatja. E közleményben Petőfit Whitman amerikai költővel veti össze. A népuralom más világi, amerikai költőjét, annak legnyitabb óhajlásait, követeléseit, tebát az újvilági költés szélső álláspontját ismerteti, s szembe állítja költőnkkel, s a kettő közti különbséget tünteti föl. — Milkó Izidor *Roma capitale* cikkében azon átalakításokról, építésekéről szól, melyek Rómában mintegy húsz esztendő óta végbemennek, s a melyek egészen megváltoztatják a régi Róma képét s a régi Rómából új Capitale lesz. — Alarcon Péter *A botrány* regényének hatodik közleménye van adva. — A költemények közt van Vargha Gyula *Édes anyám* című eredeti verse, Pálmai Kálmán Hamerlingnek *Őszi válás* című költeményét fordította le. — Egy névtelen író *Komárom fölmentése 1849. ápril 26-án* címmel történelmi adalékot közöl. Sokan azt hangoztatják, hogy szabadságharcunk azért ért oly szerencsétlen véget, mert Görgey az osztrák seregnek Nagy-Sallónál történt megveretése után nem indult Bécs ellen. Kimutatja, hogy Komárom várának fölmentése nemcsak a seregre, hanem az egész hadjárat sikerére nézve életkérdéssé vált, mely földadat megoldását egy előre láthatólag kivihetetlen terv (Wohlgemuthot Bécs felé úzni) miatt kockáztatni nem lehetett; már csak azért sem, mert 1. Görgey serege Nagy-Sallónál nem Windischgrätz hadtestét verte szét, se annak semmiféle részét; 2. mert Esztergomban csakugyan tetemes számú osztrák csapatok voltak, melyek a vakon előrenyomuló magyar csapatokat hátul-

ról megtámadva, összeköttetéseiket elvághatták; 3. mert ezentúl nem álltak többé Windischgrätzzel szemben, kinek folytonos hibái a magyar seregre nézve segédcapatok számba mehettek, és végre 4. az olasz háborúnak vége lévén. Ausztria ott nem szükséges vezéreit, tapasztalt tisztjeit és — a mi legfőbb — harczedzett, jól fegyverezett csapatjait okvetetlenül ellenünk alkalmazhatta. — Szabó Jenő *Baross művei* címmel válaszol Tisza Istvánnak a Szemle augusztusi füzetében megjelent cikkére s védi állításait. — Az *Értesítő*ben Goldziher Renan mint orientalista (Riedl Frigyesről), Aczády I.: Két pénzügytörténelmi tanulmány, Reinach I.: Diderot című munkák vannak ismertetve. A füzetet könyvészet zárja be.

3. «ETHNOGRAPHIA» ez idei IV. füzetében Nagy Géza, a *szkitha-kérdéssel* foglalkozik, mely e század első felében még a magyar őstörténelmi kutatások egyik legfontosabb ága volt, de az utóbbi évtizedekben a hazai kutatók érdeklődését csak kis fokban volt képes fölkelteni. Mindinkább elterjedt az a felfogás, hogy a szkithákhoz semmi köze sem lehetett annak az ősmagyar néptörzsnek, mely valahol északon, káramenti és szibériai nyelvrokonainak környezetében élte át gyermekkorát; mikor pedig azon a vidéken kezd szerepelni, hol egykor a szkithák tanyáztak, akkor már rég eltűnt onnan a szkitha elem s így még az esetben sem képzelhető köztük valamiféle kapcsolat, ha a szkithák az uralaltajsághoz tartoztak is. Tudósaink hallgatagon elfogadták a német történetvizsgálók nézetét, mely szerint a szkithák s a velük egy nyelvet beszélő szarmaták árják, a legáltalánosabb felfogás szerint íránok voltak, a mely árják azonban Fligier szerint jelen. tékeny uralaltaji elemet vehettek magukba. Munkácsi B. legújabb kutatásai után, melyek következtében az ugarság s így magyarság ősi fészket az eddig fölvelt Jugriánál délibb vidékre, a Kaspi tenger, Aral tó és Ural hegység közt elterülő pusztaságra kell helyeznünk, a szkitha kérdés ismét visszanyerte a magyar ethnologia szempontjából egykori fontosságát. Bármi volt is a szkithák nemzetisége, bizonyos, hogy befolyást gyakoroltak az ősmagyarság történelmi életére és kulturális fejlődésére s ez a hatás nem tűnhetett el nyomtalanul. Mielőtt a szerző ezen nyomok kimutatására áttérne, azon felfogás egyoldalúságára utal, mely a szkithák által megszállt föld régebbi lakosságának irán jellegét s a szkithákra gyakorolt befolyásának jelenségeit kapcsolatba hozza a szkithák nemzetiségével s ezt a két dolgot összehavarja. Az irán nyelvűség vitatói korántsem arra a néhány jelentés szerint is ismert szkitha szóra alapítják elméletüket, melyek utóvégre is első sorban jönnek tekintetbe (mint pl. *oior* férfi, *pata* ölni, *arima* egy, *spu* szem, *temerinda* tenger anyja), hanem nevekre, melyeknek értelmezésénél a legtágabb tér nyílik a legkülönbözőbb és legellentétebb összehasonlításokra. Ha Müllenhoff a rendelkezésre álló adatok negyedréssében ki is mutatta az iráni jellegét, ez a szkithák kizárólagos iráni eredetére ép oly

értéktelen bizonyították, mint pl. az árpádkori magyar László, Dagomér, Kázmér, Szaniszló stb. nevek a magyarok szlávságára. Mutathat egész sereg személy-, nép- és földrajzi név a szkithák területén iráni eredetre, még sem következik belőlük szükségképp, hogy a szkitháknak maguknak is iráni nyelvűeknek kellett lenniök. Tudvalevő, hogy a szkithák nem őslakói a földnek, hol őket Herodotus a Kr. e. V. század derekán találta, hanem, hogy pár századdal előbb a középpázsiai pusztaságról költöztek oda. A szkithák ethnikumaiiban tapasztalható jelenségek majd árja, majd az altaji népfaj jellemvonásait tüntetik elő, mi már Miller V. F. és Miscsenko F. G. orosz tudósokat arra a nézetre vezette, hogy ott, hol a németek csupa iránságot látnak, különbséget tegyenek az altaji eredetű harcias keleti, vagy *királyi*, s az árja eredetű műveltebb *földművelő* szkithák közt. Nehéz is volna különben megérteni, hogy az ókori íróknak sohasem jutott eszükbe a szkithákat a perzsákkal rokonítani, kiket pedig jól ismertek. Ezek után szerző a szkithákról följegyzett hagyományok s egyéb ethnikai jelenségek alapján annak kimutatására törekszik, hogy a szkitha nevek altaji nyelvek alapján is megfejtethetők, melyek közé ő a szumir-akkadot is számítja. Így az egyik szkitha ág *napes*, *napaeus* neve = magy. *nép*, *palos* népnév = *palóc* (gót *fal*, szláv *polovec*,) az *Arpo-xais* személynév előrése = magyar török *árpa*, a *Kola-xais*-é = szumir-akkad *kal*, *gala* «nagy, kitűnő» s aztán «király» stb. — A «Néphit és Népszokások» rovatában K o l u m b á n S a m u *Lozsád és népe* ismertetését nyújtja. Lozsád Hunyadmegye egyetlen magyar faluja érdekes ethnografiai sziget. Szerző részletesen leírja a falunak, telkeknek és házaknak beosztását, a ház bűtorait, az építkezést, elősorolja s magyarázza a határ szántó-, rét- és erdőneveit. Szól a falu lakóinak eredetét illető hagyományokról és oklevelekről, anthropologiai alkatokról, ruházatokról, táplálkozásukról, a betegégről, fonóról és a szokásos tánczokról. — Trencsény Lajos *a hajdú-hadházi lakodalmi szokásokat* vázolja; Mátyás Lajos pedig *fóthi gyermekjátékok*-ról ír. — Az «Adalékok a magyar történeti és összehasonlító néprajzhoz» című rovatban M u n k á c s i B e r n á t a Kálmány Lajostól följegyzett *szegedvidéki magyar világteremtési regetőredek*ek változatait közli a kámadvidéki oroszok, a kázanvidéki csesemiszek, az erza-mordvinok, az osztjácok, a törökök, erdélyi cigányok és csuvasok néphagyományaiból. E közös regék — melyeknek másait az ismertető a vogulok és votjácok földén is följegyezte, s melyek mind e népeken kívül még az altaji tatároknál is ismeretesek — a biblia hasonlótárgyú elbeszéléseivel vannak kapcsolatban. De bár különösen *az embernek eredeti körömszerű testtakarójáról* szóló regerészletet a zsidóság és izlám régi vallásos hagyománygyűjteményeiben is föltaláljuk, nem tartható bizonyosnak mégsem, hogy az egész regekor azon összefüggő teljes képben, a minőben a közölt változatokban jelentkezik, a monotheisztikus vallások révén terjedt legyen el az éjszak és távol kelet pogány népeihez. Ez ellen szól t. i. határozott

dualisztikus irányzata, mely a minden jó kútfején kívül igen tevékeny szerepet juttat a rossz kútfejének is (*Ördög, sátán*, stb.), úgy, hogy ezzel szemben azoknak csak nehéz küzdelmek árán sikerült kivívnia a felsőbbiséget. Ez a *parzizmus* alap gondolata s tekintve, hogy nyelv és kultúra, amúgy is számos nyomait mutatja az ókori perzsa műveltség hatásának ama népekre, sőt hogy ennek világos jelenségei a vallási fogalmak terén is észlelhetők: igen lehetségesnek kell gondolnunk, hogy a szóban forgó világteremtési regék *az óperzsa szellemi élet alkotásai*, s hogy közvetés nélkül innen jutottak el különösen az ugor és török népekhez, valamint másrésztől elterjedtek több más vallásos hiedelemmel együtt a zsidók között s ennek révén behatolhattak részben a kereszténységbe és izlámba is. — Más e rovatbeli közlések: *Magyar leviátán-regék és a nőrablás emlékei magyarságnál*. Ez utóbbiakban N a g y G é z a összeállítja azokat a törvényeket, melyeket a kereszténység első századaiban a gyakori nőrablás megakadályozására hoztak s ezekhez több tanulságos peres esetet idéz a váradi káptalan előtt folyt istenítéletek lajstromából, az ú. n. Váradi Regestrumból. E közleményhez M u n k á c s i B e r n á t szerkesztő megjegyzéseket fűz, utalván *lakodalmi népszokásaiakra*, melyek a leányrablás egykori általános szokásának sok nyomát tartalmazták. A velünk nyelvileg legközelebb álló rokon népeknél a leányrablás mindennapos eset, jóformán közönséges módja a szülők részéről támasztott házassági akadályok elbárításának. A vogul istennek hősi énekeiben rendszeren nőkért, a kívánt menyasszonyért foly a harc. Érdekesek a házasodás nyelvi kifejezései is. A vogulban a «menyasszony neve: *Xajtné ne* azaz «futónő», *Xumné Xajti* «férfihez fut» azaz «férjhez megy», a völgegye *Xajtelaxti* «házasodik, leánykérésben fáradozik», tkp. «futásra készülget». Hasonló kifejezések a votjakban: *bižis nél* «menyasszony», tdk. «szökő vagy futó leány», *kartli bižni* «férjhez menni», tdk. «futni». A nőért vívott gyakran ádáz harczokat később a nőár váltja föl. A magy. *eladó leány* kifejezés is e szokás maradványa, melyről Gurdezi is beszél a magyarok leírásában. Egy cseremisiz legenda a nőrablás szokását isteni eredetű intézménynek magyarázza. — Apróságok fejezik be a füzetet, melyeknek tárgyai a Gyöngyösi szokások *mítikátl*, *az állatok nyelve* és *Európa nemzetiségi viszonyai*.

4. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 2-ik (április havi) füzete «Voith Ferdinánd vezérkari őrnagy emlékirata Mesko tábornok visszavonulásáról az 1809-ik évi győri csata után» című közleménnyel nyílik meg. Ez emlékirat az Akadémia Széchenyi-levéltárából való s jeles adatot tartalmaz a legnagyobb magyar életéhez. Ez adat szerint a hadi tanács jelentését József nádornak gróf Széchenyi István főhadnagy juttatta kezéhez, ki daczára annak, hogy az ellenség a Dunának mind a két partját Győrtől Gönyőig megszállotta, egy kis csónakban elérte Komáromot, mi által a nádor Mesko tábornok vállalatáról már június 15-én tudomást nyer. — A második cikkben dr. K o m á-

romy András folytatja «Rhédey Ferencz váradi kapitányról» írt dolgozatát. Ez a rész a levéltári adatok alapján írt életrajz fonalát 1605-ig viszi. — Várady Gábor jutalmazott pályaművének — «Savoyai Jenő és a Nándorfehérvár elleni hadjárat 1716—1717» — befejező része van közölve. A történelmi dolgozat az események elbeszélése után levonja a tanulságokat, melyeket a nagy hadvezér hadműveletei magokban rejtenek s befejezésül Savoyai Jenő herczeg jellemzését kísérli meg. — Dr. Illéssy János «Várvizsgálatok 1557—1558-ban» című befejező közleménye Eger, Szarvaskő, Murány, Csábrág, Korpona és Szitnya várának XVII. századi állapotához szolgáltat levéltári adatokat. — Gömöry Gusztáv «Hatvan ostroma és bevétele 1596» című dolgozata szintén folytatás, s egyúttal befejezés. Fel vannak benne használva a hadi levéltár adatai. — A Hadtörténelmi apróságok jegyzéke a következő: «Mátyás király két levele»; «A török végek őrhada 1577-ben», közli dr. Merényi Lajos; «A végházbeliek tartásáról mód és rend»; «Eggenberg Rupert jelentése a sziszeki csatáról 1593.», közli Hugyecz A.; «Magyar eredetű francia huszárrezdek», Mangold L.; «Kurucz betörés Styriába», Szepesy; «A tartalék önálló fölhasználása». — Hadtörténelmi repertóriummal és oklevéltárral záródik a füzet, melyhez Rhédey Ferencz képe, a tatárok útja 1717-ben s Nándorfehérvár ostroma című illusztrációk vannak mellékelve.

5. Ugyane folyóirat 3-ik (június havi) füzetében a közlemények sorát Rónai Horváth Jenő «A felső-magyarországi hadjárat 1664-ben» című dolgozata nyitja meg. Ebben az első hadműveletekkel, a zsarnóczi ütközettel, Léva és Párkány megvételeivel foglalkozik. — Dr. Komáromy András folytatja «Rhédey Ferencz váradi kapitány» életrajzát. E harmadik közlemény Károlyi Katával való házasságáig, 1608. febr. 10-ig halad. — Márki Sándor első közleménye «A tizenöt éves török háború történetéhez» szolgáltat adatokat. Az 1593-ban kitört úgynevezett tizenöt éves háborúnak különösen Arad-megyét érdeklő eseményeit ismerteti. — A «Nádori küldöttség jelentése a végvárak ügyében 1612-ből» című közlemény azt az elaboratumot tartalmazza, melyet a Thurzó György nádor által kiküldött bizottság a felvidéki várakra vonatkozólag készített. — A Hadtörténelmi apróságok rovatában találjuk a következő kisebb közléseket: «A bajvívások történetéhez»: «Szinán pasa levele Rudolf császárhoz 1593», közli Gömöry Gusztáv; «Török hadak számereje Magyarországon 1590-ben», közli Gömöry Gusztáv; «Mennyivel járultak az örökös tartományok a háború költségeihez 1592-ben?»; «Adatok Básta tábornokra és az 1604-ik évi erdélyi viszonyokra vonatkozólag»; «Az 1809. évi magyar nemesi fölkelés vitézei». A füzetet, melyhez Koháry István és De Souches Lajos tábornagy arcsképei, Léva vára 1664-ben s a garamszentbenedeki csata térképe van mellékelve, Geöcze István közlésében «Eszterházy Miklós nádor articulus levele 1631-ből» zárja be.

5. Az «IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK» 3-ik füzetében Thúry József folytatja a «Zrinyiász» fejtegetését. Ebben a közleményében az eposz meséjét vizsgálja s ennek háromféle természetű alkotórészét különbözteti meg. Az egyik rész abból áll, a mit a költő a történeti kútforrásoknak egyenesen Szigetvár megvételeire, helyesebben az 1566. évi háború eseményeire vonatkozó tudósításaiból vett át, illetve válogatott ki. A tartalom másik része gyanánt azt az eljárását különbözteti meg, hogy a korábbi eseményeket is befoglalja munkája keretébe, úgy hogy pl. V. Károly császárt. Rusztem pasát stb. élőknek tekinti és szerepelteti, noha csak Istvánffyól is jól tudhatta, hogy az első még 1558-ban, a második 1561-ben meghalt. A Szigeti Veszedelem tartalmának harmadik részét végre azok az epizódok teszik, melyeket Zrinyi az Aeneisből és Tassótól vett át vagy azok után alakított. Az értekező tehát e szempontok megállapítása után sorra veszi az énekeket s minden részecskéjöknek eredetét, honnan-valóságát vizsgálja. — A Ráth György «Gradeczi Horváth Gergely és Lám (Ambrosius) Sebestyén hitvitája» című értekezése szintén folytatás. Horváth Gergely, a protestáns iskolaügy egyik kiváló bajnoka ifjúságát a hős Nádasdy Ferenczcel tölté. Mikor utóbb külföldről hazatért, azután is vele maradt, jöllehet tekintélyes és kiváló férfiak sürgették, hogy menjen a császár udvarába. Olaszok, francziák és németek egyaránt dicsőítették, a mint hogy mindezek nyelvét egyformán beszélte. A szentírásban oly jártasságra tett szert, hogy egykorú Alfonz kasztíliai királyhoz hasonlították, ki a szent könyveket 14-szer olvasta át. Az orthodox vallás terjesztésére rendkívül nagy költséggel a szepesmegyei Nérén gymnasiumot alapított. Ő és elhunya után tanítványai elkeseredett vitákat folytattak a krypto-kálvinizmus követői, különösen Lám (Ambrosius) Sebestyén ellen. — Dr. Kőrös Endre «Hugó Károly ifjúságát» ismerteti. H. Károly családi nevén Bernstein Fülöp 1808-ban született Pesten. Atyja, Salamon, zsidárús volt. Elemi ismereteit a pesti lutheránus iskola magyar osztályaiban szerezte meg, azután a piaristák gymnasiumában tanult. 1823-ban cseregereként Szegedre küldték s itt egy évet töltött. Apja a kereskedői pályára akarta szorítani fiát; de fia az orvosit választá. 1830-ban a lengyel forradalom által felbuzdulva Varsóba ment, hogy mint orvos szolgálja a szabadság ügyét. A csatákban többször adta tanúságát önfeláldozó bátorságának, különösen a betegek és sebesültek ápolásával. Két ízben megsebesült s a rövid ideig tartó háborúban két érdemjelet kapott. A forradalom bukása után orosz fogságba került, honnan azonban az osztrák konzul közbenjárására 1832-ben kiszabadult. Itthon feltűnést keltett érdemrendjeivel s mint orvosi író Hahnemann rendszerének kelt a védelmére. Ezzel kezdődött meg irodalmi működése, melyet értekező részletesen ismertet. — Az *Adattár* részben Beke Antal közli «Geleji Katona István leveleit Rákóczyhoz». Ezután Imre Lajos szolgálat «Ada-

lékokat a 90-es évek irodalmához». Czékus László folytatja Jászay Pál naplójának közlését. A Könyvismertetések rovatában az 1892—93-iki középiskolai Értesítőkből megjelent magyar irodalomtörténeti értekezéseket ismerteti B. F. — Végre Hellebrant Árpád Repertoriumot állít össze a hirlapokban megjelent irodalomtörténeti cikkekről.

6. A «KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE» augusztusi számában Kohn Dávid dr. «Adók reformjáról» czímű értekezésének harmadik közleményében a reform módozatainak fejtegetésére tér át. Két nagy elven kell a reformműveletnek fölépülnie. Az egyik az, hogy az állam bevételeit kockáztatni nem szabad. Állam háztartásunk egyensúlya feltétlen érdek, melyhez modern államiságunk kiépítésének összes, hovatovább elodázhatatlan reformfeladatai fűződnek, melynek kockáztatása esetén tehát az adóreform szóba sem jöhetne. Szerencsére ettől nem kell tartani s az adóreform keresztülvihető a nélkül, hogy az adóbevételek csökkenésétől kellene tartani. De nem lehet a gazdasági helyzet, átalakulásban levő közgazdaságunk szempontjából sem kifogást emelni az adóreform azonnal való keresztülvitele ellen, hiszen az egyes gazdasági ágakra nézve feltétlen előny, ha adójuk még gazdasági gyengeségök idején és arra való tekintettel állapíttatik meg. A másik nagy elv, hogy az új rendszerből ki kell küszöbölni a mainak minden igaztalanságát, ellenben meg kell valósítani benne minden, a gyakorlatban kipróbált modern pénzügyi elvet. Első sorban tehát szakítani kell a hozadékadók rendszerével, s helyébe a személyi adók rendszerét kell állítani, vagyis az adózás alapjává az egységes egyéni jövedelmet kell tenni, és nem az egyes foglalkozásokat. A személyi adók rendszerére való ez áttérés nem történhetné azonban minden előkészítés nélkül; a fokozatos átmenet érdekében ajánlatosnak látszanék fenntartani azokat a hozadéki adókat, melyek — természetesen a szükséges reformok mellett — ez idő szerint még fenntarthatók: a föld- és a házadók. A nem fundált jövedelemre vonatkozólag azonban és pedig minden korlátozás nélkül vitessék keresztül a személyi adózás rendszere, a maga egyetlen egységes adójával. Ebben az egységes adóban meg kell valósítani a modern adótörvényhozás összes elveit az adóigazságosság minden követelményét. Ennek az adónak nem szabad ismernie a mai adórendszerünk fejadóit: teljességgel el kellene tehát tűnniök a II. oszt. kereseti adónak és a családtagok adójának. Ellenben megköveteli ez adó a létminimum adómentességét és a progressiv adózás legteljesebb alkalmazását. És megköveteli a személyi adózás a polgárok részéről a legszigorúbb becsületességet, — a minek viszont elengedhetlen feltétele az észszerű adókulcs, — és megköveteli az adóösszegnek évenkénti megállapítását. Csupán egy megkülönböztetést volna szabad fenntartani az adóalanynok között, a megkülönböztetést a physikai személyek és a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek között. Az ez általános

elvek alapján megalkotandó új magyar adórendszer tagjai volnának tehát: 1. a földadó, vagyis a földbirtokból eredő összes jövedelem összes, egységes adóterhe, 2. a házadó, ugyancsak a házbirtokból eredő összes jövedelemnek egységes adóterhe, 3. a jövedelmi adó minden nem ingatlanból származó jövedelem után, amennyiben azt physikai személy húzza, 4. a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója. Az új adórendszer minden egyes tagjának természetesen teljesen önállónak, egymástól teljesen függetlennek kellene lennie. Áll ez különösen a föld- és a házadóra, melyek tehát semmiféle külön jövedelmi adóval nem lehetnek összekötve. Állna pedig az új földadó — mint a földbirtokkal kapcsolatos mai adószolgáltatások összessége — 1. a mai földadóból, 2. a mai II. osztályú kereseti adónak a földbirtokra és a földbirtokkal kapcsolatos házosztályadóra eső részéből, valamint a családtagok adójának a II. osztályú kereseti adó révén a földbirtokra eső részéből, 3. a mai házosztályadónak a földbirtokkal kapcsolatos részéből, és végül 4. a mai földadó és házosztályadó után járó általános jövedelmi pótdadóból. Vagyis az új földadónak úgy kellene megszerkesztve lennie, hogy legalább 52.2 m. frtot szolgáltatson. Ez adótehert kellene a kataszteri tiszta jövedelem szerint szétosztani, és nem lehetne akadály a látszólag magas adókulcs (39.12%), hiszen egyszerű összesítése ez a magyar földbirtok mai tényleges adóterheinek, és nem lehetne akadály a mai kataszter gyarló volta sem, hiszen eddigelé is az szolgált a föld összes adószolgáltatásaink tulajdonképpen kivetési alapjául. Mindazonáltal komoly figyelmet érdemelne, nem lehetne-e — a kataszter teljes mellőzésével — bizottságok útján való adókivetést rendszeresíteni. Ha nem, különös gondot kellene fordítani a kataszterünk folytatólagos javítására: a kataszteri nyilvántartás pontosságára. Ám a földadóban is lehetőleg érvényt kellene szerezni a modern adóelveknek. Adómentes létminimumnak itt ugyan helye nem lehet, de igenis a progressivitás elvének. A progressio mértékére nézve ugyan — megfelelő statisztika hiányában — javaslatot tenni nem lehet, mindazonáltal a 39%-os átlag biztosításával a legkisebb kulcs talán 35, a legmagasabb 45% lehetne. A pótdók tekintetében, melyeknek egyik törzsadója a mai földadó, természetesen bizonyos intézkedések volnának szükségesek, pl. kimondása annak, hogy a községi és törvényhatósági adóknak alapjául az új földadónak csak 65%-a vehető. Az új házadó alapjául kizárólag a ház hasznosértéke szolgálna, tehát összeesnék az a mai házbéradóval, a mai házosztályadó ellenben eltűnnék, legnagyobb része összeolvasztatnák az új földadóval, másik része a házbéradóval, harmadik — az adómentes létminimum vonalán alúl eső — része pedig egyáltalán megszűnnék. Az új házbéradót fizetné tehát 1. minden bérbeadott ház, belefoglalva a tulajdonos által lakott lakrészeket is, ha a tulajdonos nem fizet földadót, vagy fizet ugyan földadót, de a ház a birtok székhelyén van. 2. minden a tulajdonos által lakott ház, ha a) a tulajdonos földadót fizet és a

ház nem a jószág székhelyén van, b) a tulajdonosnak jövedelmi adó alá eső jövedelme bizonyos összeget (pl. 300 frtot) meg nem halad. Elég egyszerű és mégis eléggé tüzetes meghatározás, melynek kezelése a gyakorlatban semmiféle nehézséggel nem járna. Biztosítani kellene pedig az új házadónak: a mai házbéradóból folyó 7.31 m. frtot, az ez után járó 30%-os általános jövedelmi pótdából és ennek kikerekítéseiből származó 2.23 m. frtot, és végül a II. osztályú kereseti adónak a házbéradóra eső s mintegy 200.000 frtot kitevő részét, vagyis mindössze 9.75 m. frtot. Az új házadóban is meg kell valósítani a progressivitás elvét, az adókulcsoknak azonban nem a helységek szerint kell változniok, hanem a házból származó tiszta jövedelem nagysága szerint. Dr. Thirring Gusztáv «A fővárosi szegény néposztályok lakásai» cím alatt ismerteti eredményeit a fővárosi túlnépes lakások összeírásának, mely az 1891-iki népszámlálás keretében eszközöltetett. A háztartások összetételét tekintve, volt az 59723 egyén között, a kik a 6549 túlnépes lakásban találtattak, családtag 53.6%, cseléd 2.9, iparossegéd 3.7, albérlő 20.7, ágyrajáró 16.4, egyéb 2.7%, vagyis a nem túlnépes lakások adataival szemben, hol a családtagok 74.4%-ot, a cselédek 9.7%-ot, az iparossegédek 2.6, az albérlők 6.0, az ágyrajárók 5.1, és az egyéb háztartásbeliek 2.2%-ot tettek, — azt találjuk, hogy a családtagok száma jó harmadrésszel kisebb — általában a lakosságnak alig több mint fele tartozik magához a családhoz, míg annak másik felét idegen elemek alkotják; — albérlők és ágyrajárók több mint háromszor oly gyakoriak, míg a cselédek, noha ezek is nagyobbára gazdasági segédmunkások, alig egy harmad arányban szerepelnek, mint a nem túlnépes lakások lakóinál. Az egyes városrészekben ez arányok s nevezetesen a családtagok és idegen elemek közötti arány nagy mértékben módosul, általában a jobbparton (Budán) sokkalta kedvezőbbek, csaknem normálisak a viszonyok. A nemek eloszlását illetőleg feltűnő a férfinem jelentékeny túlsúlya, a túlnépes lakásokban ugyanis 100 lakó között 54.5 férfi és csupán 45.5 nő, míg a nem túlnépes lakásokban 46.7 férfira 53.3 nő jut. A háztartás elemeinek egymáshoz való viszonyát tekintve pedig kitűnik, hogy a háztartásoknak csak negyedrésze tiszta, vagyis nem kevert, s ezekben a lakosságnak egy ötödrésze él, míg a fennmaradó $\frac{3}{4}$ s illetve $\frac{4}{5}$ -öd rész csupa kevert háztartásból áll; a lakosságnak tehát csakis egy ötöde van oly anyagi helyzetben, hogy otthonát egyedül magának és családjának tarthassa fenn. Az idegen elemekkel kevert háztartásokban viszont a családok leginkább albérlőkkel vagy ágyrajárókkal vannak vegyítve, eléggé jelentékeny azonban azon esetek száma, midőn a családba többféle idegen elem vegyül. A lakások nagysága tekintetében a lakásoknak több mint két ötöde (43.9%) csaknem 20.000 lakóval nélkülözi a háztartás legfontosabb kellékét, a konyhát, és közel fele (45.1%) csak egyetlenegy helyiségből áll. Ám de még ez a helyiség sem mindig szoba: 161 esetben csak konyha képezte az egész

lakást, 18 esetben pinczehelyiség, és 194 esetben már szobának nem minősíthető helyiség. Leggyakoribbak tehát a csak egy lakóhelyiségből és az egy lakóhelyiségből és konyhából álló lakások, mindkét kategória kerek számban 3000 lakást ölel fel, két szobás lakást már csak konyha nélkül 68-at, konyhával 267-et, több szobásat pedig 10-et, s illetőt 34-et találunk. Azonban itt sem annyira a lakás minőségére, mint inkább a különféle elemek keverődésére esik a súly. Azt találjuk, hogy a homogén elemektől lakott lakások aránylag leggyakoribbak a csak egy helyiségből álló lakásoknál. Homogén elemekből áll az egyszobás lakásokban a háztartásoknak jó egyharmada, a két-szobásnak már csak egy hatoda, a több szobásokban alig $\frac{1}{16}$ -od része. A kétféle elemekből álló háztartások az egy- és kéthelyiségű lakásoknak egyaránt felét teszik, a nagyobb lakásoknál egy harmadra sem rúgnak. Ellenkezőleg a többféle elemekből összetett háztartások aránya a legkisebb lakásoktól felfelé 12%-ról 63-ig emelkedik. Elégé nyilvánvaló tehát, hogy ha a szegény néprétegek nagyobb lakást béreinek, ez csakis azért történik, mivel a nagyobb lakás, mely annnyival több egyénnel osztható meg, aránylag olcsóbb. Kétségtelen, hogy közegészség és közerkölcsiség szempontjából súlyos aggályok emelhetők ez állapotok ellen, melynek betetőzését az az 1797 egyszobás lakás képezi, a melyben családtagok és idegenek, férfiak és nők, felnőttek és gyermekek — szám szerint 12614 egyén — élnek együtt tarka egyvelegben. Hozzá járulnak ehhez az abnormis esetek, midőn a lakások a szó szoros értelmében túl vannak zsúfolva, vagy pedig midőn az emberek teljesen hajléktalanok. Nem csoda tehát, ha a népesség, melynek rendes lakás jutott osztályrészül, azt a lehetőségig kihasználja törekszik. Általában elmondhatni, hogy minél kevertebb egy háztartás, annál népesebb is, így oly háztartásban, mely csak családtagokból áll, átlag 6.9 egyén él, olyanban, mely kétféle elemből áll, már 8.9, a háromféle elemből összealkotott háztartás tagjainak száma 10.7., míg a négy vagy többféle elemből állóban átlag már 11.2 lakót találunk. — A *«Közgazdasági havi krónikában»* dr. Mandello Károly július hó általánosabb érdekű gazdasági eseményeit említi fel. Az *«Irodalmi Szemlében»* dr. Fenyvessy József a *«Schweizerische Blätter für Wirthschafts und Socialpolitik»* című folyóirat második évfolyamának egyes cikkeiit taglalja. A *«Statistikai Értesítőben»* Hajdu László *«Ausztia mezőgazdaságát és 1893. évi aratását»*, Franciaország 1891., 1892. és 1893. évi külforgalmát és Horvát-Szlavonországok 1882—1891. évi tűzkárait ismerteti. A 80 oldalra terjedő füzetet 3 oldalú *Könyvszemle* zárja be.

7. A MAGYAR NYELVÖR VIII. füzetében Albert János folytatólagosan bírálja a népiskola tantervét, s fejtegeti az anyanyelv tanításának helyes módszerét. Véleménye szerint a mostani gyakorlatól eltérőleg a népiskolai oktatás első két évében a nyelvtan tanítása mellőzendő, hanem a fődolog, hogy a gyermekeket olvasmányok kap-

csán rá kell szoktatni a szavak irodalmilag helyes kiejtéséhez és leírásához. Később is a nyelvtan tanítása nem cél, hanem csak eszköz a helyesírás szabályainak megértéséhez. — Prikkel L. Marián a régi nyelv *holval*: „cras mane” szavának etymológiáját fejti meg. Nézete szerint összetett szó: *hol* + *val*. A *hol* névszó, mely származékaiban ugorság szerte ismeretes; oszl. *xolá*, vog. *kol*, zürj. *kia* s jelentése: „diluculum, aurora, mane; morgen.” A *val* pedig egy töről való a *viliq*, *villám*, *villog* szavakkal, a melyeknek közös ugor töve *vagla-*, „lucere, fulgere; lux, splendor.” Ugor megfelelői: finn. *valo*, *valu*: lux, észt *valu*: licht, mord. *valda*: licht sat. s a nyelvtörténet adataiból még kivehető ez eredetibb „lux” jelentés. — Szinnyei József folytatja a magyar nyelvbe átvett oláhszavak közlését; ilyenek: *kuszkora*, *kutréjos*, *lák*, *lákön*, *lingár*, *lok*, *lunguj*, *macsuka*, *máj*, *maláj*. — jobbára csak a székelységben ismert tájszavak. — Balassa József a slavoniai nyelvjárás szókincsét és szólásait ismerteti. — Veinstein-Heves Kornél a Jordánszky és Érdy codexről szóló tanulmányának e része a két codex helyesírását tárgyalja. Részletes vizsgálat után kitűnt, hogy a codexek orthographiája egészében meg egyezik egymással, csupán itt-ott bukkannak jelentéktlenebb eltérésekre. Így a Jord C.-ben a mássalhangzók, az Érdy C.-ben pedig a magánhangzók vannak több helyütt megkettőzve. — Szabó Ernő vizsgálja a házi állatok szerepét a magyar szólásokban. Sok szólás szól a *lúd* ostobaságáról, telhetetlenségéről, a *galamb* szelidségéről, a *pulyka* mérges természetéről, a *kacsa* piros orráról. — Simonyi Zsigmond tájszó-tarlózatot közöl újabb költők és írók műveiből. — Az apróbb közlemények sorában Nagyszigethi Kálmán M. A. 1621-iki szótárából közli a *díj* szónak, *div*: „aestimatio, homagium” alakját, a melyről eddig azt hittük, hogy csak összetételben fordult elő: *ember díja*; — Prikkel Marián azt mondja, hogy a *redő* nem lehet a *redős* melléknévből elvont szó, a hogy Szarvas magyarázta, mert a *redő* a Balatonmellékén ma is ismert és használt szó *rödő*, *rödő* alakban („*rödős* gatyá”); — Mikó Pál javító megjegyzéseket tesz a Nyr. jul. számában megjelent okiratheli magyar szavakia, s helyreigazítja a leíró több rendbeli tévedését. Népnyelvhagyományok. Elbeszélések. Álomfejtések. Tájszók.

8. «A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK» ez idei harmadik füzetében Balassa József a magyar magánhangzók történetéről értekezik, egyelőre csupán nyelvünk eredeti szókincsét vonva vizsgálatai körébe. A megjelent rész a *hosszú magánhangzókat* tárgyalja. Az irodalmi nyelvben egyformán jelölt *é* hangot a legtöbb nyelvjárás kétféleképen ejti a szavaknak egy részében nyíltabb, más részében zártabb hanggal. Egyes nyelvméleink is azt tanúsítják, hogy nyelvünk régi korszakaiban is megvolt a különbség a nyíltabb és zártabb *é* között. Régibb íróink közül pontosan jelölik a kétféle *é* hangot Erdősi Sylvester János (*é* és *i*), Heltai Gáspár (*é* és *é*), Sztárai Mihály (*e*, *ee* és

é), Telegdi Miklós és Komjáthy Benedek. Nem gondolhatunk az *é* hangnak esetleges ujabbi ketté válására. hanem valósággal két külön hanggal állunk szemben, melyeknek külön hangok felelnek meg a legközelebbi rokonnyelvben, a vogulban is. Az eredeti nyílt *é* hangból a Rába vidékén *ie*, a felső tiszai nyelvjárásban *ee*, a göcseji, őrségi tájszólásokban rövid *e*, egyebütt *é* lett, csupán a palóczban maradvá meg eredeti alakjában *ê*-nek. Az irodalmi nyelvben megfelelője egyszerű *é*. másrészt *e*, pl. *kéz* : *kéz keze*. A rokonnyelvekben egyszerű magas-hangzó felel meg neki, mely valószínűleg nyílt és hosszú volt már az alapnyelvben. Ilyen *è* van az *ég* (eget, *eg* Helt.), *én* (engem), *ér* (eres), *bél*, *dér*, *fél* (fele), *jég* stb. szavakban. Az eredetileg is zárt *é* a nyelvjárások nagyobb részében *i*, *i* hangzású, pl. *élmi* : Tiszántúl *ilet*, *nép* : *níp* stb. Az ilyen *é* általában *j*-t diphtongusból fejlődött (*aj*, *oj*, *ej*, *ěj*), melyben a *j* a rokonnyelvek tanúsága szerint eredetibb *g*-ből való. Az *á* magánhangzó rendesen eredetibb *ájá*, *áj* diphtongus összevonása. Az *i* eredete szerint többször *é* helyett való (pl. *kígyó* (a régi nyelvben és nyelvjárásokban : *kégyó*, *kényó* ; *kíván* : *kéván*) s a nyelvhasonlítás világánál evvel egyenműnek, t. i. zárt hanggal kapcsolatos *j*-s diphtongus másának bizonyúl. Az *ó*, *ő* is ép úgy mint az *é* kétféle alakban jelentkezik nyelvjárásainkban, némelyik állandó (pl. *só*, *hó*), másik bizonyos területeken *ü*, *ű* hangszóval váltakozik (pl. *ló* : *lü*, *kő* : *kű*). Azok a szavak, melyekben ma az *ó*, *ő* állandó, teljesebb alakjukban nyíltabb magánhangzóval vannak (*szó* : *szavak*, *jó* : *javak*), ellenben azok, a melyekben *ü*, *ű*-vel váltakozik az *ó*, *ő*, a teljesebb alakban zárt magánhangzóval hangzanak (pl. *ló* : *lü*, *lova* ; *kő* : *kű*, *köve*). Az előbb fajtájnak *au*, *eü*, az utóbbiak *ou*, *öü* diphtongusok összevonásai. A nyelvjárások egy része megőrízi e kétféleség nyomát. További eredetük szerint az *ó*, *ő* rendszerint *v* mássalhangzó beolvadásának nyomai. Ugyanilyen eredetű többnyire az *ú* is, míg az *ű* gyakran eredett *iv*, ill. *ij* hangzás változata (pl. *hű* e h. *hív*, *fű* : régi *fiv* ; *tűz* : ugor *tegds*). — A magyar történeti nyelvényomosás köréből való Szilasi Móricz értekezése is a kombinált műveltető és mozzanatos ígéképzeletről (I. Akad. Ért. 50. f.). — A magyar összehasonlító nyelvvizsgálat terén Munkácsi Bernát folytatja a vogul nyelvjárások szó ragozásának ismertetését s ennek kapcsán különösen a *tavdai vogul nyelvjárás* leírását, melyet a határozók és igeragozás fejezeteivel ezúttal befejez. — Egy másik dolgozat e téren Borovszky Samu tollából való, s a német kölcsönzőkkel foglalkozik. Az ófelnémet és közép-felnémet nyelv nagyban gazdagította szótárunkat, és művelődésünkre is határozottan erős befolyást gyakorolt. Szerzőnek erre vonatkozó kimutatásából mint új adatok kiválnak a következők : *bilochus* = ofn. *biloh*. kfn. *bloch* «verschluss. bloch. block» («tuskó, deres, kaloda»); *dud* ebben : *Dud-Vág* : ofn. *dód tót* «tot, gestorben» ; *ficzko* = kfn. *fiez* «unbändiger, schlauer Kerl», *karám* : ofn. *crâm* «zelt, bude» ; *kufár* = ofn. *choufári* «krämer, händler» ; *orgona* = ofn. *organa*,

«orgel»; *pint* = alném. *pint* «ein flüssigkeitsmass. kanne». középlat. *pinta*; *soltész*: ofn. *sculdheizo*, kfn. *schulteize* «schuldheiss, procurator»; *tót* = ofn. *diot*, *thiot*, *gót thinda* «volk», lett *tauta* «volk, nation»; *zsúp* = ofn. *scoub*, kfn. *scoup* «strohbund». — «*Ösvallásunk egy-két nyelvi emléke*» címen Prikkel L. Márián az *ember* szónak magyarázata s mythologiai értelmezése ellen tesz észrevételeket. — Az indogermán összehasonlító nyelvtudományhoz s különösen a mondattanhoz adalék Hegedűs István értekezése az *absolutus* esetek-ről. Delbrück nagyszabású összehasonlító mondattanának «Synkretismus» cz. fejezetében rámutat, hogy a functiók átruházásának valószínű oka, az esetvégek egybeesésén kívül, főként a számos rokon vonzat hatása. Szerző e nyelvi jelenséget az *absolutus* esettel kifejezett participialis szerkezetek terén kutatja, főkép a szanszkritt, görög és latin nyelvekben s azon eredményre jut, hogy «az *absol. genitivus* a főcselekvényt egyidejűleg kísérő fontos és nyomatékkaal kiemelt mozzanatot és pedig többnyire alanyi mozzanatot fejez ki, mely jellemét e szerkezetnek a szanszkritt nyelv búvárai szabályszerűnek tüntetik föl. Az esetek synkretismusa folytán az *abs. gen.-ra* átháramlott az *abs. loc.* által kifejezett valódi idő-, ok-, állapot-határozónak kifejezése, de a görög nyelvtudatból nem vezett ki az *abs. gen.* eredeti jellege, ezért cserélte föl más szerkezettel, ahol a bevégzettség előtérbe lépett, a latin pedig az *abs. abl.* használatában teljes mértékben beolvastá a két *absolutus* esetet». — Az ismertetések és bírálatok rovatában Simonyi Zsigmond az *idegen szók használata* tárgyában írott két német munkának (Dr. Carl Franke: «Reinheit u. Reichthum der deutschen Schriftsprache gefördert durch die Mundarten» és Dr. Herrmann Dunger: «Wörterbuch von Verdeutschungen entbehrlcher Fremdwörter. Mit einer einleitenden. Abhandlung über Fremdwörter und Sprachreinigung») tartalmi kivonatát nyújtja, helyenként magyar analógiákra utalva, a német nyelvre vonatkozó észrevételeknél. — Pecz Vilmos Dóczi Imre görög nyelvtanát bírálja, egy névtelen pedig a Hatzfeld-Darmesteter-féle francia szótárnak bevezetéséből közöl kivonatot. Végül Goldziher Ignác egy XIII. századbéli török nyelvemléknek Houtsma utrechti tanártól eszközölt kiadását ismerteti. E nyelvemlék egyiptomi mű s a Deszt-Kipcsák vidékéről oda telepített mamelukok nyelvéből szójegyzéket tartalmaz. A kiadó vizsgálata szerint e nyelv teljesen azonos azon török dialektussal, melyet a Kuun Géza gróftól kiadott Codex Cumanicus tartalmaz. Érdekes kifejezések: *atsiz barmak* «névtelen újj»; *sin* «bálványkép» és «sírhalom (kurgan)», mely szó ily módon fontos vallástörténeti adat; *szü* «hadserég» az eddigelé homályos *subaši* összetétel előrése; *jügünči* «kalifa», tkp. «magát meghajtó», az ismertető nézete szerint humoros titulus, gúnyos elnevezés a méltóságában és hatalmában igen alásüllyedt bábszerű uralkodóra, kinek az előimádkozás, ill. a nép előtt való «hajlongás» jogaihoz tartozott. — Apró közlések: Simonyi

Zsigmond-tól: *Valaki és néki*. Az első összetétel előrésze meg van a vog-ql-khqn, cser. *ala kö* «valaki» kifejezésekben, tehát nem a magyarban keletkezett a *val-*, *vol-* «esse» igéből, mint Szarvas hiszi. A *né-ki*, *né-mi* a szláv *ne-cto* stb. utánzása. — *Böszörmény* a schlagli és besztercezi szó jegyzékek s egyéb fonások tanúsága szerint = «ismaeliticus». — *Panyóka* = *Panni* — *fonóka* népetymologiai keveredés. Közölve van továbbá e füzetben: *Budenz József véleményes jelentése a finn tanulmányok fontosságáról* és Winkler Henriknek «Japaner u. Altaier» cz. füzetében újra tárgyalt nézete *a japánok rokonságáról* az uralattaji népekkel.

9. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A IV. füzet első cikkében Jakoblovits Lajos Achilles és Herakles pajzsainak leírását tárgyalja. Kimutatni törekszik a) a leírások keletkezésének okát és összefüggését a költemények egészével, és b) a létezett vagy a költőtől létezőnek képzelt pajzsról mi a leírás és mi az elbeszélés, ill. költői részletezés? Homeros a rajzolt pajzson korának és a görög világnak miniature képét adja a legkellemesebb harmonia meglepő hatásával; célja, hogy az Ilias küzdelmei között, Achilles halálos harczeit megelőzőleg, békés nyugópontot szolgáltasson: Herakles pajzsképeivel a költő egészen az elrémülés indulatáig akarja ingerelni az ellenfél szívét; ez okból nem is áll a költemény egészével olyan benső összefüggésben mint amaz. — A második cikkben befejezi Soly mosi Sándor a Betlehem eredetéről és fejlődéséről szóló tanulmányát, ezúttal a marionette eredetét és jelentőségét a dráma történetében tárgyalva. Fejtegetéseinek eredménye, hogy a Betlehem egyszerű báb-tánczoltató szekrény, melynek a népnél legnagyobb részt csak díszlete maradt meg; hogy egyenes leszármazása és az egyházbba való áttétele az ókori bábjátéknak; hogy fennmaradását Italiának köszöni, a honnan idővel egész Európában elterjedt; végre, hogy a misztérium-dráma kísérlőként, díszlet gyanánt magába olvasztotta, s később egy része elszakadván az egyháztól, magával sodorta, elvilágiasodott és vásáros marionetteé tette, míg más része a misztériumnak el nem szakadt töredékével ma is megvan a falusi templomokban vagy az utóbbi által kiküldött kántáló gyermekek birtokában. — Ifj. Reményi Ede Kiváló angol anakreonistákat ismertet, milyenek: Sámuel Johnson, William Shenstone, Thomas Moore, Shelley és Byron. — Róna Béla Kisfaludy Sándor Bánk bán tragédiáját tárgyalja s kifejti, hogy nézete szerint Kisfaludy ismerte Katona drámáját és hogy ez hatással volt Bánkjára. Kisfaludy drámájának különben abszolút drámai bece alig van. Nem egyéb ez történeti képeknek elég ügyesen egymasmellé állított sorozatának, melyekben itt-ott felcsillan drámai erő is. Inkább korkép, mint dráma, de a költő művei sorában a legjobbak között áll. — Hittrich Ödön rövid latin cikkben szövegkritikai megjegyzéseket közöl Lucianusnak „De morte Peregrini” cz. könyvének legújabb kiadásához (ed. C. Levi, Berlin, 1892). — A hazai irodalom rovatát

ban Kardos Albert, egyes kifogások mellett is igen kedvezően ismerteti Zlinszky Aladár Szemelvényeit a magyar nemzeti líra köréből s buzdítja szerzőt, hasonló módon a magyar egyéni, főkép családi líra legszebb gyöngyeiből is szerkeszsen magyarázatos gyűjteményt. A külföldi irodalom rovatában Vá r i R e z s ő felhívja a szakférfiak figyelmét a Pauly-féle reális encyclopaedia új kiadásaira, K o n t I g n á c z pedig folytatja a francia philologia 1891—93. évi termékeinek ismertetését, ezúttal a görög nyelv, kritika és palaeographia, valamint a római irodalom és régiségek körébe vágó dolgozatokat tárgyalva. — A philologiai programm-értekezések sorából T ó t h K á l m á n nem ítél kedvezően Besse Dávid dolgozatáról, mely Ciceróról mint államférfiről szól és Mommsen s Drumann ítéleteit felszínes okoskodással hiszi megczáfíthatónak; ellenben V á c z y J á n o s gondos és jól megérlelt munka eredményének mondja Kraut Győzőnek Csokonai óda-költészetéről írt értekezését; csak azt nem helyeselheti, hogy szerző a magyar líra régibb történetének mezejét nagyon kiellennek hiszi, milyennek az, még pusztán az ódai hév szempontjából sem tekinthető. Utána Balassa J á n o s gyenge értékűnek nyilvántja Ebenspanger János dolgozatát, mely a hien cz nyelvbe olvadt magyar szavakról szól. Szerző összesen 45 olyan szót sorol el, melyeket a sopron- és vas megyei németek nyelve a magyarból vett át, de egybevetéseikhez itt-ott (pl. ciklin, kakas) erős kétség fér, másutt pedig szerző fejtegetései hiányosak, néha gyermekesek. Végül D e m e k G y ő z ő csekély értékűnek mutatja be Végh Endre ünnepi beszédét Virág Benedek életéről s költészetéről. Kellő forrástanulmány nélkül szűkölködő (egyedül Szvorényi és Toldy alapján készült) s nem elég rendszeres munka; mint ilyen megfeleltetett ugyan az ünnepi alkalomnak, melyre szerzője írta, de tudományos értékre nem tarthat számot. — Gazdag vegyes közlemények és könyvészet zárják be a kötetet.

Ugyane folyóirat V. füzetének első cikkében folytatja Hegedűs István a drámaíró Senecáról írt terjedelmes tanulmányát. Ezúttal, mindig tekintettel a Seneca-féle darabokra, kifejti, hogy a dráma Rómában, kedvezőtlen viszonyok közt fejlődve, könyvdráma lett, mely leírásból, declamatióból és velős mondásokból állva, inkább olvasásra volt szánva s ennyiben mellőzhette az érdekesfűtésnek elengedhetetlen kellékeit, sőt mellőzhette a költői igazság kívánalmait is. Az emberi szív helyett rajzolhatta az emberi szellemet; terjenghetett, kitérhetett, majd kellemes fordulatokban tetszeleghetett, de a katharsis nagy művét végre nem hajthatta. — B i n d e r J e n ő Gyergyai Árgirusának forrását tárgyalva, kifejti, hogy a Leombruno-krónika, melyet Bognár Teofil ilyenül bemutatott, nem lehet Gyergyai közvetlen s egyetlen forrása, mert Árgirus históriája és a Leombruno-krónika ugyanazon meseképletnek más-más csoportjához tartoznak. Gyergyai valószínűen oly eddigelé ismeretlen olasz vagy latin forrásból merített, melyben e két csoport motívumai együvé voltak dolgozva. — L á z á r B é l a a francia

Fortunatus-népkönyvet tárgyalja, mely csak a XVI. században, 1550 körül, tehát jóval egy emberöltővel a német után, még pedig kerülő uton, spanyolból fordítva jelent meg. E fordítás különben oly keveset hasonlít eredetijéhez, hogy a fordító, d'Alibray († 1654), alig ismerte vagy értette a «lefordított» spanyol szöveget. Azután czáfolja szerző Henry Fouquier alaptalan véleményét, hogy a Fortunatus-mese velencei eredetű, s röviden ismerteti Coomans regényét: *La bourse et le chapeau de Fortunatus*, mely 1892-ben már kilenczedik kiadást ért, de a curiositást kivéve, egyéb érdemmel nem bír. — Brassai Sámuel észrevételeket közöl Pozder Károly Horatiusáról, a latin költőnek számos helyét az eddigi felfogástól eltérően, egészen önálló fölfogással fejtegetve. — Végül Angyal Dávid, Kisfaludy Sándor összes munkáinak kiadója felszólal Róna Béla azon föltevése ellen, hogy Kisfaludy saját Bánk-tragédiájának kidolgozásánál ismerte és fölhasználta Katona József Bánkját. E föltevést sem a korabeli irodalmi viszonyok, sem Kisfaludy műve és levelezése egyáltalában nem támogatják. — A hazai irodalom rovatában Némethy Géza nagy elismeréssel méltatja Geréb József Herodotos-fordítását, melyet minden tekintetben sikerült s öröndetes munkának mond, és Pecz Vilmos akadémiai fölolvasását Paraspondylos Zotikusnak a várnai csatát tárgyaló költeményéről, melynek úgy kritikailag megállapított szövegét, mint nyelvi és tárgyi magyarázatait dicséri; Bayer József pedig ismerteti Kőszeghy Pálnak 1695-ben írt történeti énekét Bercsényi házasságáról, melyet Thaly Kálmán kitűnő szakismerettel adott ki. Főleg érdekes e kiadás második darabja, az 1678-iki *actio curiosa*, melyet Thaly talán nem egészen találóan történeti színjátéknak nevez. Bayer drámai szempontból jelentéktelen, még korának színvonalán sem álló, de művelődéstörténeti tekintetben igen becses munkának mondja. A külföldi irodalom rovatában Pozder Károly mint kitűnő munkát ismerteti az oxfordi Peterson Tacitus-kiadását (*Dialogus de oratoribus*), mely a kérdéses műre vonatkozó teljes irodalmat jelesen összefoglalja, de önálló kutatással gazdagítja is; Kont Ignác pedig folytatja az 1891—93-iki francia philologiai irodalom ismertetését, ezúttal is a római régiségek körébe eső dolgozatokat tárgyalva. — A philologiai program-értekezések sorából Bódiss Jusztin kedvező ítéletet mond Moser József ily című dolgozatáról: *Latin nyelvű tanóra a VIII. osztályban*, melyben szerző Horatius F. könyvéből a 20. ódát fejtegeti, és Schmidt Attila értekezéséről, melynek tárgya a *cannaei ütközet*; még Heinrich Gusztáv Popini Albertnek Bulwer után írt Schiller-életrajzát, a szerző ügybuzgóságának teljes elismerése mellett, egészen czéltalan munkának mondja, mert Bulwer műve, mely épen egy félszázad előtt, 1844-ben, jelent meg, annyira elavult, hogy átültetése semmivel sem indokolható. Vegyes közlemények és könyvészet zárják be a füzetet.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Bizottsági jelentés Petényi Salamon János kéziratairól.

A magyar tudományos Akadémia III. osztályától az 1893. évi deczember hó 11-én tartott X-ik zárt ülésből a Petényi Salamon János kéziratai tárgyában kiküldött bizottság (*Szabó József* osztálytitkár elnöklete alatt *Frivaldszky János* r. és *Schmidt Sándor* lt.) a következőket terjeszti az osztály elé :

«Tisztelettel alólirottak az 1894. évi február hó 24-én tartott ülésükben, melyet az időközben lesújtó nagy csapásként elhunyt dr. Szabó József osztálytitkár hívott egybe és vezetett, Petényi Salamon János hátrahagyott kéziratainak ügyét behatóan tárgyaltuk.

Petényi Salamon János levelező tag 1855. október hó 5-én hunyt el s a megboldogult fölött Toldy Ferencz akadémiai titoknok 24 nap mulva, azaz ugyanazon 1855. évi október hó 29-én az akadémiai V. kisgyűlésen gyászbeszédet mondott, mely az 1855. évről kiadott «Magyar Akadémiai Értesítő»-ben megjelent. Toldy beszédéhez azon indítványt fűzte, hogy mivel Kubinyi Ágoston tiszteleti tag jelentése szerint Petényi Salamon János kézirati munkáit az Akadémiának hagyta : úgy ezeket, mint pedig Petényinek elszórva nyomtatott dolgozatait az Akadémia gyűjtse össze és adja ki. Ez indítványt a kisgyűlés nyomban elfogadta s a munkák szerkesztésével az osztályt bízták meg.

A határozat foganatosítására az osztály ezután Kubinyi Ferencz t. tagot kérte fel, ki a javarészt csupa jegyzetekből álló, mindenféle papírdarabkákra külön s rendesen idegen nyelven írott kéziratot rendezte s a következő három főosztályba sorozta, ú. m. : 1. palaeontologiai rész, 2. általános állattani s különösen az emlősökre és halakra vonatkozó dolgozatok, 3. végre az ornithologiai munkálatok.

E rendezés maga oly sok és nagy munkát igényelt, hogy ámbár Kubinyit a tudomány érdekében kívül Petényi Salamon János iránt még igaz baráti szeretet is lelkesítette : mégis a hátrahagyott kéziratokból két év elmúltával semmit sem lehetett kiadni.

Kiderült, hogy Petényi Salamon János kézirati hagyományát sajtókészen rendbehozni nagyobb feladat s teher, mint a mennyit egyes ember vállaira tenni szokás. Ezért a matematikai-természettudományi állandó bizottság az 1862. évi január hó 8-án tartott 15-ik ülésében Szabó József indítványára elhatározta, miszerint az Akadémiát megkéri, hogy az előbbi határozatot megmásítva, Petényi munkáinak kiadását az állandó bizottságra bizza, mely a maga részéről illetékes

szakemberekből szűkebb albizottságot alakítana. A már megtörtént osztályozáson kívül — úgymond — még a teendők sora igen nagy, mert a jegyzeteket az egyes osztályok keretén belül összeállítani, őket így összeállítva magyarra fordítani kell, s csak ezután kerülhet a sor a finomabb szerkesztésre. Az állandó bizottság végül kimondja azt is, hogy a kéziratok egészen az Akadémia sajátjai.

A math. term. tud. állandó bizottság ezen határozata életbe is lépett és a bizottságnak az 1862. évi február hó 5-én tartott 17. ülésében a Frivaldszky Imre és Szabó József akadémiai tagokból álló albizottság már jelentette, hogy Kubinyi Ferencznél Petényi munkáit összeírta és Kubinyi Ferencz e gyűlésen részletes jelentést is tett Petényi munkáinak állapotáról. Ugyanekkor a kiadásra vonatkozó több elvi jelentőségű határozatot hoztak s megállapították, hogy a palaeontologiai részt Kubinyi Ferencz, az emlősöket Kováts Gyula s a madarakat Frivaldszky Imre vállalják magukra.

Ezután az 1862. évi márczius hó 5-én, július 2-án, 1863. február 4-én, márczius 13-án, április 15-én, május 6-án, november 4-én, deczember 2-án; 1864. január 13-án, február 3-án, július 6-án, november 4-én, 1865. február 1-én és április 7-én, tehát három évnél tovább tartó szakaszban 14 külön ülésen találkozunk a Petényi Salamon János kézirati hagyományait illető tárgyalások adataival, melyekből meggyőződhetni, hogy a munka serényen folyt.

Ezen időszakban Kubinyi Ferencz az őslénytani dolgozatokkal elkészült, s szakbírálókul Pettko János és Frivaldszky Imre, az életírás tekintetéből pedig Toldy Ferencz felkérésén, az 1864. évi január hó 13-án tartott math. term. tud. állandó bizottsági ülésen a sajtó alól kikerült munkát, mint «Petényi S. János hátrahagyott munkái»-ból az I. füzetet be is lehetett mutatni. E nyomtatvány Kubinyi Ferencztől Petényi életrajzát, Petényitől a beremendi mészkőbánya természetrajzi és őslénytani leírását (a Kubinyi Ferencz saját költségén készült két lithographiai táblával), valamint a magyarországi ásatag állatok maradványainak jegyzékét, nemkülönben Pettko János és Frivaldszky Imre bírálatait is tartalmazza. Petényi hátrahagyott kézírataiból tehát az első, a palaeontologiai rész tényleg kiadatott.

Az emlősökre s madarakra vonatkozólag a bizottság a rendetlenül fenmaradt sok adatnak feldolgozására időszakonként dr. Tauscher Gyulát, dr. Tóth Sándort, dr. Chyzer Kornélt és Kriesch Jánost felkérte s megnyerte. Dr. Tauscher Gyula, Petényinek közel rokona a kézzsárnýú ragadozókat, valamint a húsevő ragadozó emlősöket elkészítette, az időközben elhunyt Tóth Sándor pedig a magevő madarakat, a varjúféléket, tyúkféléket, gázlókat s ragadozókat dolgozta ki. Dr. Chyzer Kornél az őrlők-egérműekből, Kriesch János pedig a bogárevő madarakból kaptak részleteket a feldolgozásra. Dr. Chyzer Kornél a rovarevőket és egereket kidolgozva be is küldötte.

Az 1865. február 1-én tartott math. term. tud. állandó bizott-

sági ülésen ekkor Petényinek sajtó alá rendezett emléseiről Frivaldszky Imre és Margó Tivadar akadémiai tagok mint bírálók betérjesztették véleményöket s e véleményt mindenben elfogadták s elhatározták, hogy az egész kézirat s a bírálati vélemények Keubinyi Ferencznek mint *főszerkesztőnek* adandók át.

1865. április 7-én a math. term. tud. állandó bizottságnak 45-ik ülésében végre Kubinyi Ferencz előadja, hogy «a Margó és Frivaldszky urak által beadott bírálatok után, melyekben ki van mutatva, mi volna a munkából kihagyandó, s mi meghagyandó, az, a mi megmaradna, oly csekélység. és az időben a tudomány haladása miatt oly jelentéktelen, hogy nemcsak ő mint főszerkesztő és barátja az elhunynak, de ennek közeli rokonai egyike is, dr. Geduli, ki az átdolgozást nagybátyja iránti kegyeletből magára vállalandotta, az elhunyt szerző jó emlékének érdekében feküdni érezik az emléösökről írt czikkei kiadásától végkép elállni». Ez tudomásul vétetett, de elhatározták, hogy véghatározatot a még hátralevő, a madarokról szóló munkák megbírálása után fognak csak hozni.

Ezen gyűlés után, tekintetes Akadémia, a holdogult Petényi Salamon János hátrahagyott iratainak ügyében csak kilencz év után találunk további határozatokat. Időközben 1874. márczius 28-án Petényi munkáinak lelkes s áldozatkész apostola, Kubinyi Ferencz tiszteleti tag is elhunyt s az 1874. június hó 12-én tartott 93-ik math. term. tud. állandó bizottsági ülésből Kubinyi Ferencz örökösét, Kubinyi Bélát felszólították, hogy a Petényi-féle iratokat az Akadémiához származtassa vissza. Később Frivaldszky János akadémiai tagot bízták meg, hogy Kubinyi Bélánál a kéziratokat kutassa fel.

Frivaldszky János e megbízatásában eljárt és ismértelt kutatásával a kéziratból a feltalálhatókat megmentette és az alólirott bizottság a tekintetes Akadémiának mellékletben átadhatja a következőket, ú. m.: az annak idején dr. Tauscher Gyulának átadott emléösök eredeti kézíratait, továbbá a néhai dr. Tóth Sándortól összeállított s magyarrá fordított ornithologiai dolgozatokat eredeti kéziratokkal együtt, valamint a Pastor (Nomadites) roseus-ra vonatkozó eredeti külön jegyzeteket.

Tekintetes Akadémia! Petényi Salamon János hátrahagyott kézíratai sorsának történetén végig tekintve, azon kétségtelen tanulsággal állunk szemben, hogy e kiváló férfiú tudományos munkásságát elismerő, a kötelesség s a kegyelet szülte akadémiai határozatok hajótörést szenvedtek azért, mert majdnem rögtönösen történt hozatalukkor az első felbuzdulás volt a lényeges irányadó. Már maguknak a nem mindenben célirányosan megválasztott kiadási módzatoknak tarthatlansága csak hét év tapasztalatai után derülhetett ki, pedig a kéziratok Kubinyi Ferencznél lelkesebb s buzgóbb kézbe alig kerülhetek volna. A végső határozat, melynek kimondását a tekintetes Akadémiától az alólirott bizottság kéri — most már csak az lehet, hogy az Akadémiának min-

den megszorítás nélkül kétségtelen tulajdonát képező s mellékelt Petényi-féle kéziratok az akadémiai irattárnak megőrzésre adandók át.* — Budapesten, az 1894. évi április hó 23-án. *Frivaldszky János* r. t., *Schmidt Sándor* l. t.

2. Kovács Ferencz alapító levele. Mélyen Tisztelt Akadémia! Midőn a múlt év november 21-ről kelt levelemben «Az 1843—4-ki magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója» című könyvem első kötetét részére tiszteletem jelül megküldeni szerencsés voltam, ezzel azt akartam kifejezni, hogy — mivel a magyar tudományos akadémia nyilvánítá ki annak szükségét, hogy országgyűléseink illetén emlékei kutattassanak fel s a jövő kor számára őriztessenek meg s mivel ekképen én is a t. akadémiától vettem a buzdítást művem szerkesztésére és közzétételére: — hadd térjen vissza igénytelen munkálkodásom eredménye azon forráshoz, melyből első kiindulását vette.

Most tehát, midőn a jó Isten megengedte érnem, hogy terjedelmes művem, melynek szerkesztéséhez is éltesebb koromban foghattam, hat kötetben egészen megjelent, gondolataim ismét a tudományos akadémiánál állapodtak meg s azzal a szándékkal vagyok, hogy hadd térjen vissza igénytelen munkálkodásom anyagi eredménye is amaz eredeti forráshoz, melyből az első buzdítást és irányt merítettem!

Elhatároztam ugyanis, hogy 500 példányban nyomtatott művemből 100 példányt magamnak megtartva, annak többi 400 példányát, mely a Franklin-Társulatnál van bizományban, az ezek után várható összes jövedelmet, valamint művem minden jogát, ideértve a netaláni újabb kiadását is, a magyar tudományos akadémiának örök és kizárólagos tulajdonául felajánlom, — vezettetve azon változhatatlan mély tiszteletem által, melylyel forrón szeretett hazánk e mindenek felett álló tudós intézete iránt mindenkor viseltetem s azon tiszta hazafiúi érzés által, melylyel nemes törekvéseit és áldásos munkálkodását csekély tehetségemhez képest elősegíteni kedves kötelességemnek ismerem.

Fogadja tehát a Mélyen Tisztelt Akadémia is kedvesen e csekély, de tiszta szívből származó áldozatot, melyre nézve az az óhaj-tásom van, hogy a mű jövedelme időről időre tőkésíttessék mindaddig, míg abból és annak kamataiból egy 10,000 (szóval tízezer) forintos összeg nem képződik, mely «Kovács Ferencz alapítvány» név alatt őriztetvén és gyümölcsöztetvén, arra szolgáljon, hogy kamatja évenként az akadémia három osztálya köréből felváltva kitűzendő pályakérdés jutalmazására fordíttassék, de ha valamely kiválóbb fontosságú tárgy-

---

* Petényi irataiból a Természettudományi Füzetek-ben megjelentek a Denevérek Herman Ottó, a Rágcsálók Chyzer Kornél s a Sárgarigó Pethő Gyula átdolgozásában.

ban magasabb pályadíj igényeltetnék, e célra több (2—4) évi kamat is egybefoglaltathassék.

Hogy pedig kitűzött célom mielőbb megvalósítható legyen, művem jövedelmének pótlására 2000 azaz kétezer o. é. forintot készpénzben hazafiui készséggel felajánlok, hogy ez összeg is kamatos kamataival a fentebbi alapítvány képzésére fordíttassék.

Művem kiadásának mindennemű költsége teljesen tisztázva van. Remélem, hogy bizományosom, a Franklin-Társulat, a mű példányaival készséggel beszámoland az új tulajdonosnak, a mire egyébiránt én őt közvetlenül is fel fogom hívni, de arra jelen levelem alapján a tudományos akadémia is felszólíthatja.

Midőn munkámnak nyomtatása és elárúsítása ügyében a Franklin-Társulattal kötött szerződéseimet $\cdot/\cdot$ és $\cdot//$ alatt egyelőre másolatban ide csatolnám, hazafiui tisztelettel kérem, fogadja a Mélyen Tisztelt Akadémia kegyesen csekély ajánlatomat s ebbeli elhatározásáról méltóztassék engem értesíteni.

A jóságos Isten áldását kérvén s a bőkezű és tehetős pártfogók lelkes támogatását óhajtván, mély tiszteletem nyilvánítása mellett vagyok, H. M. Vásárhely, 1894. május 24-én a Mélyen Tisztelt Akadémiának örökre hive *Kovács Ferencz* földbirtokos, az 1843/4. évi országgyűlés kerületi ülései Naplójának kiadója.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

V. KÖTET.

1894. November 15.

11. FÜZET.

Az oláhok története.*

Midőn századunk első évtizedeiben sinkai Sinkay György és dicső-szent-mártoni Major Péter első oláh történelmi kísérletei megjelentek (Budán, az egyetemi nyomdában), nem gondolta volna senki, hogy ezen, már koruk tudományos színvonalán is alant álló, kísérletek az oláh irodalom fejlődésére oly végzeteljes hatást fognak gyakorolni, hogy míg Európa nyugati nemzetei — velük a magyar irodalom is — a kritikai tudás hosszú útját futották meg: addig az oláh nyelv- és történettudomány alig mozdult ki abból a mederből, melyben azt a kezdeményezők megindították.

Az oláh nyelvtudomány és történetírás, melynek élén ma a «bukaresti román akadémia» áll, nem tud vagy talán *nem is akar* többet tudni, mint tudtak Sinkai és Major, a kik Bonfinius középkori tudakosságából indulva ki, fajuk történetét Traján császár dáciai hódításával kötötték össze, nyelvükről, az oláh nyelvről pedig azt képzelték, hogy az Itália ős népnyelve, s a latin nyelvet is megelőzi; ez utóbbi fejlett volna ugyanis amabból az irodalmi gyakorlat által s mint ilyen: az oláh nyelv a román nyelvcsalád legrégibb képviselője!

Ha az utóbbi felfogást az új oláh (román) irodalom nem is fejezi ki a naiv hiszékenységgel ez alakjában: az irányadó — nemzeti — tudomány nem tágit a Sinkai-Major-féle tanoktól, mert azokkal egyszersmind politikai hagyományt is örökölt, melyet e jelszó fejez ki: Rómaiak vagyunk, Traján légioinak maradékai, Dácia örökösei!

Ez a jelszó, mely fogva tartja az oláh irodalom vezetőit, a kik pedig jól tudhatnák, hogy a trajáni rómaiságra épített

* Dr. Réthy László lt. előszava Hunfalvy Pál «Az oláhok története» című munkájához, mely a M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Vállalatában mint az 1894. évi illetmény 2. és 3-ik kötete fog megjelenni. Bolti ára 6 frt.

következtetések a nyelvészeti és történelmi kritika világánál menten összeomlanak s kisíklík lábuk alól az az alap, melyen a tudomány leplebe burkolt politikai törekvéseknek szolgálnak. S mert így áll a dolog, a nemzet ellen való sérelemnek vétele másképp írni ma, mint a hogy e század elején írtak.

Elképzelhető ilyen körülmények között a hatás, melyet *Roesler Róbert*: «*Romänische Studien, Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*» (Leipzig, 1871. című munkája az oláh történetírókra gyakorolt s még inkább *Hunfalvy Pál* fellépése, ki számos művében és tanulmányában, mint: *Roesler: Rumänische Studien I—III.* (Ism. Pesti Napló 1872); *Rumun nyelv* (Nyelvtud. Közl. XIV. 1878); *Rumun történetírás*: *Haşdeu: Istoria critica a Romaniei*; *Sinkay György* krónikája (Századok, 1879); *A rumun történetírásról I—III* Budapesti Szemle, 1885); német és francia nyelven: *Rumänische Deklamation und rumänische Politik* (Ung. Revue, 1881); *Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtschreibung* (Wien u. Teschen, 1886); *Der Ursprung der Rumänen* (Wien, 1888); *Le peuple Roumain ou valaque* (Tours, 1880); *Quelques reflexions sur l'origine des Daco-Roumains* (Páris, 1892); a kritikai tudás fegyvereivel állt szembe azzal az ál-tudományossággal, melynek jelszavakon kívül egyebe nincs.

Mindenki ismeri azt a tollharczot, melynek két évtizeden át *Hunfalvy Pál* volt központja, a ki élete utolsó szakában első sorban e kérdés körül összpontosította erejét s iskolát teremtett, melynek munkásságával az oláh kérdés tudományos vizsgálata a magyar tudományos irodalom feladatai közé sorakozott.

Hunfalvy Pál, az oláh kérdés nagymestere, ez iskola atyja, hosszú munkásságának betetőzéseül, aggkorában is fáradhatlan munkakedvvel egy nagy mű írását tervezte, mely az oláhok egyetemes történetét tárgyalta volna, le egészen napjainkig. Fájdalom a munkát nem fejezhette már be; 1891. november 30-án bekövetkezett halálával csak egy részét hagyta hátra a korszakalkotó műnek, melynek kiadását a M. Tud. Akadémia könyvkiadó bizottsága elhatározta s a sajtó alá rendezéssel e sorok íróját bízta meg.

Bár befejezetlen a mű, koronája az annak a nagyhatású munkásságnak, mely hivatva van új alapot nyújtani az oláh történetírásnak, az oláh irodalom keretén belől is, mely a tényekkel szemben örökre el nem zárkozhatik s előbb-utóbb kénytelen lesz magáévá tenni azokat az eredményeket, melyek oroszlán-része mindenha *Hunfalvy Pál* nevéhez lesz kötve.

Hunfalvy Pál hagyatékáról, mely Vitéz Mihály koráig, tehát a XVII-ik század elejéig terjed, alig lehet még valami mondani valóm; tudom azt, hogy az oláh történetírás mai vezérei e

munkát is azzal a gyanúsítással fogják fogadni, melylyel előbbeni műveit fogadták, Hunfalvyban a magyar politika eszközeit keresvén, mert elfoglultságukban Hunfalvyban a tudóst nem merték látni.

Mit sem tesz. Csak idő kérdése, hogy az oláh tudományosság szakít mai hiú törekvéseivel s a nyelv- és történetírás nemsokára mint *igazságot kereső disciplinák* fognak a román tudomány csarnokaiba is bevonulni.

Ilyen jelenségek már vannak az oláh tudományos irodalomban s alig lehetne e jelenségekről alkalmasabb időben beszélni mint most, midőn Hunfalvy Pál hátrahagyott műve kerül az olvasó kezébe.

Hogy miben áll az oláh nemzeti tudomány s miben a Roesler-Hunfalvy-féle irány? : jellemzésül felhozok román írókat, a kiknek eszméi bár elnyomva, vagy elhallgatva már ott lappanganak az oláhságon belül is, s idő kérdése, hogy maguknak tért hódítva átalakítsák a nemzeti elfoglultságban sinlődő oláh nyelv- és történeti irodalmat.

Mindenekelőtt egy német nyelven, Moldva egyik bojár-családjából származó szerzőtől írott munkára kell a figyelmet felhívnom, mint olyanra, mely az oláh nemzeti felfogással nem törődve, az objectív tudomány útján halad. *Hurmuzaki Eudoxius* báró: «Fragmente zur Geschichte der Rumänen» czimű munkája ez, melyet a 70-es években elhalt szerző hagyatékából a romániai vallás- és közoktatásügyi miniszterium adott ki (Bukarest 1878). Sajnos e munka, mint a kiadás czíme is jelzi, szintén töredékes, de a feldolgozott anyag s annak beosztása már jelzi, hogy európai szabású történetíró munkájával van dolgunk. Hurmuzaki egy rövidebb fejezet után, hol a középkori katholizáló törekvésekről beszél; a balkáni dolgokra tér s a vlacho-bulgár állam viszonyaival foglalkozik nagy részletességgel; azután a kunok története s egyházi viszonyok fejtegetése után a Johanniták szereplését tárgyalja, mint olyan eseményeket, melyek az oláhság történetét megelőzik. A 44-ik lap jegyzetében nevezetes nyilatkozatot tesz a szerző, mi egész történetírói irányát jellemzi. Roesler munkájára (Romänische Studien) utalva írja: «Eine auszeichnende, tiefgründliche, in den meisten Ansichten unanfechtbare Schrift».

Hurmuzaki tehát Roeslernek első román követője, a mi a munka második részében még világosabban is kifejezésre jut.

A második rész t. i. a két oláh vajdaság alakulását tárgyalja s itt szerző az oláhság őstörténetét a következőkben foglalja össze: Oláhország területe a római birodalom alkatrésze volt s Dácia-provincziához tartozott. Ennek lakossága a betelepült római telepítvényesek s az ott talált géták keverékéből állott,

kiket a barbárok betörése elől Aurelianus császár 271-ben kivont a tartományból s a dunántúli részekre telepített át. Ezek után az oláh alföld hosszú időn keresztül barbár néprajok országútvá vá lett, melyek északkelet felől az Al-Duna felé tódultak s Thrácia ellen törtek. Midőn Mősiában a bolgár állam keletkezett s erősen nevedett, ez a IX-ik században a mai Oláhországra is kiterjedt, hova *később* nagyszámú *oláhság vándorolt* be, mely a Hámus és Macedonia vidékeiről szívesen telepedett meg a Duna völgyében, a mire különben a byzanci kormányzat sokféle üldözése miatt kénytelen is volt. A X-ik században a bessenyők ütöttek oláh földre, hol később mint kúnok (1083—1230) tanyáztak. Még a bessenyő uralom idején is egyre folyt az oláhok beköltözése Bulgáriából és Thráciából. A magyar királyság a kúnok legyőzése és kiszorítása czéljából a Cruciferi de Hospitali S. Mariae lovagrendet küldte le, melynek törekvései nem érték el a kívánt sikert stb. stb.

Mily kár az oláh történeti irodalomra egy ilyen ember, mint Hurmuzaki báró halála, kinek helyét ma Xenopol, Denisianu, Maniu foglalják el Major és Sinkay-kori tudományukkal.

Hurmuzakihoz hasonló tudós fő a nyelvtudományban is akadt az úttörők között. Az oláh nyelvtudományban találjuk *Moses Gastert* (egykori romániai tanárt): Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen című munkájával. G. Gröber: Grundriss der romanischen Philologie (Strassburg 1886—88.) című nagy vállalatában.

Sajátságos módon, a többi román nyelvtől eltérőleg, képződött az oláh nyelv, írja Gaster. Hangtani, lexicális és grammatikai sajátságait a balkáni nyelvek — albán, görög, újgörög — nélkül meg sem érthetjük. Az olák nyelvnek legközelebbi rokona az albán, melynek tőszomszédságában keletkezett. A kriteriumok az articulus hátul vetése, a comparatio, a számneveknek 11—19-ig spre (supra) szócskával való képzése, a futurum; a syntaxisban szintén elválaszthatlan összefüggés nyilatkozik az oláh és albán nyelvek között.

Az albán nyelvből szóanyag is jutott az oláh nyelvbe, melynek újabb keletűsége félreismerhetetlen. Az oláh-albán viszonyt jellemzi, hogy az oláh nyelvbe némely latin eredetű anyag az *albán nyelv közvetítésével jutott* s hogy több latin eredetű szónak albán hatás alatt más értelme van az oláhban, mint a latinban volt. Ilyen a kuvent (szó, beszéd) eredet: conventum, a merg = megyek, eredetileg lat. mergo: emergo, vízből felbukni. S e tekintetben is azonosság van az északi (erdélyi, romániai) s a macedo-oláh és istro-rumén közt.

Más balkáni nyelvekben, névszerint a bolgár és újgörögben szintén megvannak azok a sajátságok, melyek az albánt s az

oláht jellemzik. E megegyezést eddig — folytatja tovább Gaster — általában egy thrák alapnyelv hatására vezették vissza, melynek az albánnal kellett azonosnak lenni: ámde az albán nyelv maga is csak másodlagos képződés, melyre egy idegen nyelv hatott s pedig oly időben, mikor a szlávok már elárasztották a Balkán-félszigetet s a közép-görög már úgörgöggé kezdett alakulni, vagyis a VIII—X. században (!)

Azt a felfogást tehát, hogy az oláh nyelv említett sajátosságai a *dákoktól* származnának, vagyis hogy azok az oláhban őt, vagy több századdal is régebbiek volnának, mint a többi balkán nyelvben: megczáfolja a nyelvtörténet. Ily nagy időkre visszamenve, a dák nyelvnek is másnak kellett lennie, tehát más nyelvalakokat kellett volna létrehoznia az oláh nyelvben, mint a minők abban vannak, a mikre nézve az albánnal megegyezik.

E nyelveknek tehát egy ugyanazon időben kellett egy hatalmas befolyás alatt állaniok, hogy azonos fejlődésük megérthető legyen. Ezt e befolyást (Gaster szavai) az ural-altáji (turáni) bolgárságra vezetem vissza, a mely népfaj 660—668. években Kr. u. vándorolt a Balkánra s hatalmát kiterjesztve, nyelvét három századon át érvényesítette, mely végre a balkáni nyelvekben enyészett el. A bolgárság hatását az oláhra eddig figyelmen kívül hagyták s így jött létre az úgynevezett thrák theória, a mi a dolgok közelebbi vizsgálata mellett tarthatatlannak bizonyúl. A bolgárságot úgylátszik török és ugor (finn) népek alkották.

Még feltűnőbb az a tanulmány, mely a «Contemporanul» (Jassy) 1888. évi folyamában jelent meg *Jon Nadejde* (Nadezsde) tanártól, a ki Xenopol: «Istoria Romanilor din Dacia Traiana» című több kötetes művét bírálja.

Xenopol, munkájának első kötetében az oláhság eredetéről szól, természetesen Sinkay és Major szellemében, különben a könyv Romániában az akadémia költségén meg sem jelenhetett volna. Az oláhok szerző szerint szintén Dáciában keletkeztek Traján légióiból; Dácia bukása után hegyek közé menekültek s ott éltek le a népvándorlások századait, a góthok, avarok, magyarok betörését, míg a XIII—XIV. századokban az Al-Dunán a moldvai és havaselti fejedelemségeket alkották meg stb. stb., a mint azt Romániában a népiskolától az egyetemig mindenütt tanítják.

Nadejde ezekre azt mondja, hogy — *mesék*. Én hiszem — úgymond — hogy a rómaiak Dáciát romanizálták, hogy ott egy román nyelvű nép keletkezett, mely Aurelianus kora után is feltudta magát tartani a Kárpátvidéken s e népet a magyarok Erdélyben találhatták. De ez a nép *nem az oláh volt*. Nem az a román nyelv keletkezett Erdélyben, melyet *mi beszélünk*. A mi nyelvünk nem keletkezhetett Dacia Traianá-ban, hanem a Dunától délre, lent a Balkán-félszigeten. Ezt bizonyítja az oláh nyelv

phonetikája, mely nyilván elárulja, hogy a középkorban még az albánsággal élt együtt; ettől kölcsönzött olyan szavakat (pl. noian, ghiuj stb.), melyek hangtani állapota a VII-ik századra vall Kr. után. Ilyen elemek az oláhban a görög szavak; ezek is délvidékre, a görögökkel való hosszú együttélésre (s nem a keleti egyház hatására) utalnak.

Az oláh nyelv csak az 1000-ik év körül húzódnhatott át a Dunán s kezdett terjedni Erdély hegyvidékein s a moldva-havas-elvi alföldeken.

A mi az oláh nyelvek keletkezését illeti, folytatja Nadejde — nem áll az, a mit Xenopol s más történétírók hisznek, hogy az oláh nyelv a szlávok beözönlésével a VI—VII. században Erdély felől szakadt szét ágakra s húzódnott le a Balkán-félszigetre. Megfordítva áll a dolog.

Az oláh dialektusok szétválása után történt az oláhság Erdély felé vándorlása, mely több időközre esik. Egyik vándorlás alkalmasint az első bolgár császárság korában történt (X. század), egy másik az első bolgár császárság bukása (XI. század eleje), a harmadik a bolgár császárság másodszori bukása idején (XIII. század), a népelemek közé pedig, melyek e mozgalmak idején Erdélyt és Romániát meglepték, a macedon és isztriai dialektusokat beszélők is voltak keveredve, a mit a XV. századi voroneezi codex nyelvéből s a mőczok beszélté tájnyelvből is tudunk.

E kérdésekkel nálunk — végzi a cikket Nadejde — kevesen foglalkoznak tudományosan. *Történétíróink a való igazságot a hazafiság s a rosszúl felfogott nemzeti érdekek miatt nem merik látni.*

Íme három román író nyilatkozata az oláh eredet s az oláh nyelv kérdésében. Vajjon a fajgyűlölet vezette-e Hurmuzaki, Gaster, Nadejde tollát, midőn ezeket leírták? Vajjon a magyar politika fondorlatai sugalmazták-e nyilatkozataikat, melyek alatt akár Roesler akár Hunfalvy nevét is olvashatnók?

Szándékosan csak e három névre hivatkozom, mint olyan férfiakéra, kikről a román közvélemény sem teheti fel, hogy ellenséges érdek vezette, midőn a nemzeti felfogással szemben új eszméket szokatlan őszinte hangon fejeznek ki.

A haladó tudomány következménye, hogy ugyanazon időben s helyen a legnagyobb végletek találkozhatnak.

Az oláh irodalom, melynek képviselői egymást áltatva, írnak össze minden képzelhetőt, a mivel a nemzeti hiúság tetszeleghet magának, a mely irodalom ízlése a legnagyobb képtelenségek iránt is érzéketlen még, — már magában hordja az újjászületés magvát, mely mint a mustár, ha megfogamzott, gyors növésnek indul.

Ma még kevés ember akad az oláhságban, a ki képes

volna Hurmuzaki, Gaster, Nadejde tanait öntudatosan, bíráló szemmel követni, a mi nem is lehet másképp: hisz az önámítás rendszere épen a legutóbbi évtizedek alatt fejlődött akkorává, hogy az az oláh társadalom minden rétegét átjárva, a tehetségesebb elméket is érzéketlenné vagy bátortalanná tette a szabad kutatás iránt; — de épen a hamis nemzeti eszmék túlhajtottsága hozza létre a visszahatást, mely itt-ott nyilatkozik már, bár érvényesülni még nem tud.

Senki sem fejezte ki élesebben e szellemi állapotot, mint *Tito Maiorescu*, a kiváló román kritikus, Románia volt közoktatásiügyi minisztere, midőn ezeket írta: «A román kultúra mai irányában legfőbb bűn a hazugság; hazugság az aspirációkban, hazugság a politikában, a költészetben, a nyelvatanban, a közszellem minden nyilvánulásában».

Igen, igen; az idő nincs már messze, midőn a román tudományos irodalom megünva a kopott, selejtes frázisokat, szembe fog merni nézni a történelmi igazságnak s akkor ő is járulni fog egy levéllel ahhoz a koszorúhoz, mely *Hunfalvy Pál fényes nevét övezi!* . . .

A lengyel alkotmány története.*

«Ezer esztendő Te előtted, mint a tegnapi nap, mely elmúlt.»

Igen, Lengyelország ezredéves története a maga lobbanó felragyogásában, vakító és mégis áldatlan déli verőfényében, véres lehanyatlásában: észak-vidéki téli nap. Felségesen ragyogott egykoron a Warta, Visztula, Niemen, Dniester és Dnieper pompás virányai fölött a nap; borzalmasan emlékeztet az északifény lobogása az eltűnt ragyogásra.

Államok támadnak és eltűnnek, mint a növények egymás fölébe nőnek; a gyöngébb. táplálékul szolgál az erősebbnek, s a tények örök lánczolatában egyik sem jelent többet, mint a fű, «mely hirtelen megszárad; a mely reggel virágozik és estére elváltozik, kivágatik és megszárad».

Az egyik törvényt, melyet a tudomány a tünemények változandósága közt biztosan felismerhetett, már a zsoldáros velőrázóan hirdette. Minden elmúlik, de semmi sem megy veszendőbe; a széthullott részek más alakban folytatják létüket, újra

* Mutatvány *Hüppe S.*: «A lengyel alkotmány története» című munkája bevezetéséből és első fejezetéből. (Fordította Szathmáry György, az eredetivel összehasonlította Schvarcz Gyula rt. (544. l. Budapest. 1894.) Mint a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata 1894. évi illetményének 1. kötete e hó végén fog a pártoló tagoknak szétküldetni. Bolti ára: 3 frt.

fölélednek. És egy lény sem csekély, mindeniknek van multja és — jövője.

Az antik világ összeomlása óta az emberiség állami fejlettsége a némettségben éri el tetőpontját. Már akár vegyítetlen, akár latinoszodott, de germánok alkották meg az újabkori államjogot, és erejüknek még teljében vezérlik a földgömb politikai életét! De még a mai, tündöklő művelt népekre is áll Scipio komor sejtelme:

«Eljön egyszer a nap . . .»

Ki fog *az* ő hatalmas örökükbe lépni?

Még mielőtt német, olasz, angol vagy francia e kérdést fölvetette volna, más oldalról már fölvetették azt, és meg is adták reá a választ. A szlávság szóvivői törzsüknek jóslóják jövőre az első szerepet.

Bármint gondolkozunk is az e fajta jóslatok felől: Kelet-Európa nemzeteinek még hosszú élettartama épp oly bizonyos, mint a hogy ez idő szerint, szemelláthatólag, jelentékeny terjeszkedő erőről tesznek bizonyosságot. Az ifjúság minden ismertető jele ráillik a szlávokra. Történelmük 800 évvel későbbben kezdődik, mint a germánoké s az összehasonlítások kedvelője a germán fejlődési fokozatokat néhány évszázaddal később a szlávoknál megközelítő ismétlődésekben megtalálhatná; nem csoda, hisz a két törzs rokonsága szoros. Ámde a történelem nem olyan, mint valamely számvetési példa, a mely, ha az ember még egyszer utána számítja is, ugyanazon eredményre vezet.

A szláv szellem egyik általános vonásának tekinthető az idegen szellem és intézmények utánzására irányuló hajlam és képesség; de hát nem sajátja-e, mert szükséges, ez utánzó hajlam minden ifjúságnak? A szlávnak, hogy előrehaladjon, másolnia kellett a nyugatot. Német kézből, német ábrázatban kapta a kereszténységet és a kultura elemeit; így a német jogi fogalmak befogadása is a legesleglényegesebb befolyást gyakorolta a lengyel államra!

De éppen azért lőn a lengyel alkotmányba is már a középkorban a romlás csirája beoltva. A lengyel állam, a XIII. századtól kezdve, természetes szláv életnedveivel oly elveket vegyített össze, melyeket önmagából csak századok mulva fejleszthetett volna ki; így lett ez állam élete koránérrett, egyoldalú és és a nagyon is tüzes előhaladás által elgyöngült.

Másrészről viszont meg is maradtak számára az ifjúság mindig végzetes tulajdonságai. Ez az életkor, mint máskülönb, úgy az államéletben is feltűnő megvetést tanúsít a külsőségek iránt, a melyekben az érettebb kor gyakran állandóságot és összefüggést talál. A formák, melyek közt az állami tevékenység mozog, csak régi államokban méltathatók teljes jelentőségük szerint

és csak hosszú gyakorlat után fejleszthetők ki czélszerűen. Fia-
talos államok, ha idegen tapasztalatok rendszerét nem kapták
örökségül, mint Amerika Angolországtól, nagyon is hajlandók a
közben, a mikor nagy államelvek kidolgozásán és kifejtésén fá-
radoznak, az ügynek czélszerű szabályozását, az áltamdiaetika
megállapítását elmulasztani. E tekintetben a lengyel jog is go-
nosz fogatkozásokat rejt magában; gyakorlatiatlanul ideális volt
sok és részben legfontosabb határozmányja. Irott törvények szer-
kesztésében csak azt tartották szem előtt, vajjon kívánatos-e
azokat végrehajtani; de arra, hogy vajjon végrehajtásuk nem
nyitja-e meg az önkény előtt a legszélesebb tért, hogy egyáltalá-
ban a fennálló viszonyok közt végrehajthatók-e, ritkán figyeltek.
Lengyelország jogszokásainak gyakorlata inkább a rosszabbodásra,
mint a tökéletesedésre vezetett; Lengyelország határozathozó gyű-
lései az államiság végeig a képzelhető legelégtelenebb és legve-
szedelmesebb szavazási módot tartották meg. Ideálisan véve, az
igazság követelményei az államban sehol sem nyertek oly fokú
kielégítést, mint Lengyelországban: tényleg azonban a köztársa-
ság a legbizonytalanabb, leghitelvesztettebb országgá lett. Minden
polgár csak a királynak tartozott engedelmeskedni, a kit, mint
legméltóbbat, maga választott; csak a törvényt volt köteles meg-
tartani, melyet, mint legjobbat, maga szavazott meg; és ha király
vagy törvény bántanak, mind a kettővel szemben az ellenállás
jogát használhatta. Mindezek a jogtalanságot látszólag lehetetlenné
tevő, humanus tétélek; és a valóságban királyválasztás, liberum
veto és confederatiók ásóul szolgáltak Lengyelország sirjához.
A lengyel államjog 200 éven át idegen hatalmaknak lengyel pol-
gárok által kívánt és kieszközölt, törvényes alkalmat szolgáltatott
az állam legbensőbb ügyeibe való beavatkozásra.

Lengyelország, a mint magát 1572. óta Európa szemei
elé tárta, alkotmányában egyidejűleg őseredetiséget és belső túl-
finomságot tüntetett föl. E látvány, melyet különben vagy egé-
szen éretlen, vagy teljesen kiélt népek nyujtanak a történelem-
nek, számtalan ismétlődésben mutatkozott itt; az állam erői
középfutókká lettek; a pártok, sem jog, sem szokás által nem
gátolva, tisztán személyes vagy külföldi czélok szolgálatában
állottak; sőt idegen államok nevétségesen csekély költséggel pár-
tokat támaszthattak; a hazai államhatalom elhalóan gyöngge, alig
hallható érverésekben működött. Ha fölteszszük is, hogy Lengyel-
ország mély sülyedése a nemzeti szellem hanyatlásából száрма-
zott, akkor is a romlásnak tudományosan kimutatandó eszköze
a közjog elégtelen organismusa marad. Erőteljes alkotmányval
bíró állam, még ha koronként csekély politikai köteleességérzet,
semmi államférfiúi belátás és a népben csak kisfokú közéleti erény
található is, polgárait mindazonáltal oly mélyen eltölti az állam-

eszmével, hogy náluk külföldi befolyások nem találnak visszhangra. Egészségesen szervezett állam oly mértékben ragadja magához alattvalóinak erőit, hogy fenyegető külveszély idején a belső villongásoknak el kell némulniuk és el is némulnak.

Tekintsetek Rómára és Angolországra, Poroszországra 1866-ban!

Poroszország 1866-ban és Lengyelország 1766-ban! Élesebb ellentétek nem lehetségek. Lengyelországot egy évszázad előtt legjobb barátai anarchiának nevezték; a mit Rousseau «Contrat social»-jában az anarchia lényegéül megjelölt, az Lengyelországban, fájdalom, teljesen bekövetkezett: L'état se dissout quand les membres du Gouvernement usurpent dépaînement le pouvoir qu'il ne doivent exercer qu'en corps». Kétségbe vonták, hogy Lengyelország általában még állam volna s fölvetették a komoly kérdést: hogy volt-e valaha lengyel államjog? Egykorú írók tagadták, hogy a romlásnak indult birodalomnak egyáltalában alkotmánya volna. Nagy Frigyes ismételtén mondja Lengyelországról: «E nemzetnek az a szerencsétlensége, hogy nincsenek törvényei» — és «vannak törvényeik, de senki sem veszi azokat számba, mert nincs fékező jogszolgáltatása»...

A lengyel társadalmat az 1000-ik év óta lényegileg ugyanazon gazdasági tagozatban találjuk. A lengyel közelet soha sem mozgott a városok kövezetén. A lengyel polgárt egyedül a tévékeny mezőgazdaság, «az államférfiú legjobb iskolája» volt hivatva foglalkoztatni. Csak a földbirtok volt és maradt irányadó a társadalmi megkülönböztetésekben; csak azok szabad egyenjogú tagjai az államnak, kik saját szántóföldet teljes tulajdonjoggal bírnak; nem-szabad földön megtelepedett lakosok, kik már korán a többséget képezték, kezdettől fogva mindennemű nyomásnak és terheknek vannak kitéve, mivel a Lengyelországban állandóan hiányzó ingó vagyon a szegényebbet folyton arra kényszeríti, hogy kötelezettségeinek személyes szolgálatokkal és természeti szolgáltatásokkal tegyen eleget, hogy tehát önmagát szolgálásba taszítsa. A társadalmi egyenlőtlenséget Lengyelországban a kizárólagos nyerstermelés, a pénz hiánya okozta. Minthogy azonban a meglett viszonyok állami szentesítést nyertek, a kezdettől fogva birtoka által uralkodó osztálynak főszempontja az maradt, hogy ne engedjen semmi változást végbemenni. Az ipar és kereskedelem emelkedését szándékosan gátolták; művészeti értékek fokozódó előállítására lehetetlenné lett Lengyelországban, mert a fennálló társadalmi állapotokra nézve veszedelmesnek tűnt fel. Mint Észak-Amerika rabszolgatartó államaiban, Lengyelországban is, az arisztokrácia uralomvágya meghíúsítja a kilátást a közgazdasági helyzet javulására, és Lengyelország államjogilag megállott eredeti társadalmi viszonyaiban: mint nagyszerű anachronismus a mercantil Európában.

Így maradtak az államhatalom alkatrészei is ugyanazok az egész lengyel történelem tartama alatt. Az állam körében a hatalmi viszonyoknak mindenesetre jelentékeny áthelyezkedése következett be. Lengyelországot, a végéig, katonailag szervezett demokrácia gyanánt kell felfogni.

Pénz és csapatok teszik a politikai hatalom oszlopait. Nos, minő állapotban lehetett Lengyelország hadügye, miután a nemesség elkezdett csak szórványosan és rendetlenül engedelmeskedni a főhadvezér, a király hívó szavának? Állított-e zsoldos sereg, mint Európa más államaiban, még Oroszországban is a XVI. század óta? Lengyelország mindenesetre tartott fenn néhány ezer állandó katonát, kik azonban számuknál, felszerelésök- és kiképeztetésöknél fogva a birodalom nagyságát és veszélyeit tekintve, nem feleltek meg. Az állandó hadsereg, mint költséges és a szabadságot fenyegető, a legelső fokozaton tartatott vissza s a lovas nemességgel szemben csak gyűlevész csapat jelentőségével bírt. A lengyel hadügy magva a birodalom bukásáig érintetlenül ugyanaz maradt, mint kezdetben volt: jogilag az összes állampolgárok minden időben hadi szolgálatra kötelezve voltak. A lengyel állam a maga általános védkötelezettségével nem lépett át abba a századba, mely e rendszernek nagyszerű sikereit csodálta; de romjai intő bizonyítékául szolgálnak annak, hogy az államnak nem szabad oly bizonytalan tényezővel számolni, mint a minő honvédségének lelkesedése; sőt hogy éppen a fegyverben levő népnél a legszigorúbb, legmerekvebb szervezetre van szükség. Nem elég az összes polgárok kivétel nélküli védkötelezettségének elve; alkalmazásmódja a döntő.

A hadsereg adja meg az államoknak egymásközi viszonyai- és bonyadalmaiban a látható túlsúlyt. *Spinoza* mondása: *Unusquisque tantum juris quantum potestatis habet*, a nemzetközi viszonyokban mai napig mindig érvényben maradt. Lengyelország a maga hatalmi eszközeit és azok elégtelen értékesítését illetőleg 800 esztendőn keresztül változatlan maradt; inkább szomszédjainak gyöngesége és kicsinysége, mint oly erő által, mely terjedelmének megfelelt volna, az állam koronként nagyszerű befolyást gyakorolt a külviszonyokra. Mint már egy ideig a hatalmas Boleszlav alatt is, 200 éven át Jagiellótól Báthori Istvánig (1386—1586) hangadó hatalom volt egész Kelet-Európában. Hanem Lengyelország, lényegét tekintve, az maradt, a mi volt; a szomszéd államok pedig forradalmi abszolutizmus által addig nem sejtett erőhöz jutottak. Mindamellet egy hatalmas Lengyelország elvonta volna legjobb életnedveiket; a német vezérállam kiemelkedése Lengyelországtól nyugatra csak a sarmata hatalom hanyatlása által volt lehetségessé téve; két egymás mellett függő kútveder közül csak az egyik lebeghet magasan.

A fennálló államjognak erőszakos összetörése gyakran volt üdvös, sőt elkerülhetlen az állam megmentésére. A despotismus, a kopenhágai lex regiával Lengyelországban egyidejűleg meghonosítva, még megtarthatta volna az országot. Sőt még Erős Ágost sem késett volna el nagyon egy államesínnyel. Ezt neki minden oldalról tanácsolták is; hamburgi zsidó bankárja erre írásban még meglevő tervet dolgozott ki számára. De, mint gyakran mondták: a kéjencz ökle összetört ugyan egy patkót, enervált szelleme azonban nem bátorodott fel egy eszmére sem. A lengyel államjog régi formái megmaradtak, de az államactiók báb-játékká lettek. A tartományi követ, valamely láthatatlan mágus, vagy idegen fejedelem által, 100 forinttal, 200 forinttal felbérelve, az országgyűlésre ment, érzellemmel teljes hazafias beszédekertartott s azzal végzé, hogy «lelkiismerete sugallatára» az országgyűlést szétrobbantotta és mindannyiszor a törvénynélküliségnek két évi időszakát idézte föl. Képtelen lett volna-e egy erős kéz arra, hogy e nyomorult szomorújáték színlalait összetörje s a szemérmetlen alakoskodókat a sülyesztő deszka alá temesse?

Hanem hát bűn és balsors csodálatos módon vegyűlnek össze úgy egyesek, mint nemzetek történetében. Oly fejedelem, ki erős akarattal el legyen határozva arra, hogy szükség esetén áttöri a törvény koláitait és új államjogot terem, isten ajándéka, a minő azon idők lengyeleinek már nem jutott osztályrészül. Oda kiáltottak ugyan a lengyeleknek, hogy «állítsanak magoknak egy souverain királyt»; azonban a lengyel államjog ily hatalmas reformra nem nyújtott semminő eszközt.

Így aztán az állam maradt egyetlen «madárkája a szabadságnak» — és maradt törvényenkívüli, védtelen állapotban. Mint a testek világa fölött a nehézkes törvénye, úgy uralkodott és uralkodik a gyakorlati népjogban és a nemzetközi élet fölött az erő törvénye. Lengyelország a maga államjoga következtében oly likacsos lett, mint egy szivacs és szétfoszlott elannyira, hogy a szél keresztüljárhatott rajta, a minek folytán aztán minden zaj nélkül forgatták ki sarkaiból.

Persze, egyetlen egy szóval nem lehet magyarázatot adni oly tüneményhez, hogy egy állam, mely segélyforrásainál fogva még mindig nagyhatalom vala, három csapással szétrobbantható volt. E kísérlet egész szövédékből ki kell tűnnie, miként jutott az állam az erőtlenség legszélsőbb fokára. Általánosságokkal nem megyünk semmire, csak az előadás részletei együttvéve adhatnak hű képet.

De ha mindenáron Siboletli kell, nos hát: Lengyelországban a *szabadság uralkodott*. E fogalom, mely különben az államhatalom működésének csak részleges tagadását jelzi, Lengyelországban olyannyira kiterjedt volt, hogy az államhatalomnak

teljességgel semmi hatásköre sem maradt; hogy nemcsak arra nézve, hogy jogtalanságot követhessen el, de arra is, hogy általában tehessen valamit, elveszté a hatalmat.

A lengyelek éppen azzal voltak elfoglalva, hogy államjoguk néhány gordiusi csomóját, nekivágatva, megoldják, midőn az idegen hatalmak azt hívék, hogy érdekeiket jobban megvédik, ha a csomót szétvágják s a lengyel fejlődés fonalát egyszerűen elmetszik. Egyidejűleg Franciaország újjászületését erőszakosan meg akarták gátolni beavatkozás által. De a francia államhatalomnak, 500 éves előhaladása folytán, az ország erői felett korlátlan rendelkezése volt s a francia államjog ezen elpusztíthatlan jellemvonása megmenté a birodalmat. Nem érinté e jellemvonást a forradalom sem, s így az államhatalom, jóllehet birtokosai változtak, oly seregtömegeket vethetett a támadó Európára, a minők addig ismeretlenek voltak. A központosításnak egyszerű államjogi elve óvta meg Franciaországot. Lengyelország a kültámadásra szétrobbant, mint egy puha pőfeteg-gomba; Franciaország a kúnyomás folytán teljes erőt nyert, mint az az ismeretes fű, ha rátaposnak.

Ha a lengyel állam a XVI. században, mikor ez még lehetséges volt és a mikor úgy a lengyel, mint az orosz és cseh nemzetben erős pánszláv vonást, élénk szláv fajérzületet észlelünk, a német államelvek által áthatott cseh állammal, vagy az erőteljes despoták alatt előretörekvő Moszkvával egyesült volna, a mint ez többször kilátásban is volt, — a világ valóban oly szláv birodalmat látott volna, mely az államelvek szerencsés vegyülete mellett hasonlíthatatlan erőt fejthetett volna ki. Hanem a szláv nemzetek megmaradtak szétszakadottságukban; bár egyenlő alapokon nőttek fel, különböző életnedvek által töltődtek meg, melyeknek, későbbi egyesülésnél, reagentiákként kellett egymásra hatniok. A lengyel állam alapvonásaiban mindenkor meg lehetett ismerni a szláv eredetet, a színezet azonban évszázad folyamán a legkülönbözőbb árnyalatokon ment keresztül.

Takács-kifejezéssel élve (mi más az állam közjoga, mint egy <takács-műredek, melynél egy lábitó ezer szálát mozgat, a vetélők ide és tova szaladnak, a szálak látatlanul folynak egymásba, egy bordacsapás ezernyi szövédéket alkot>), a lengyel közélet mellékfonala ugyanaz maradt, a belfonál változott. Vagy ha jobban tetszik: az állam csontváza azon egy volt, de izmai és idegei, melyek mozgásba hozták, lassanként meg-megújultak.

A legmagasabb fok, melyre a lengyel nép fejlődése a nemesi demokrácia alatt emelkedhetett, a XVI. század közepe táján el volt érve: a jólét e vidékeken oly fokra emelkedett, melyet a következő időkben alig érhetett el; a lovagrend alatt, mely a tulajdonképeni nemzetet képezte, a birtoknak megközelítő, később

felül nem mult egyenlősége uralkodott, mely minden demokrati-
kusan szervezett társadalomra nézve szükséges. Ennek folytán
általános műveltség lehetségessé vált; a latin nyelv, e kulcs az
akkori tudományhoz, olasz követek bámulatára, rendkívül erősen
el volt terjedve. A reformatió által immár a lengyel nyelv is
művelődésnek indult s az akkori irodalom, valamint a nyelvi
kifejezés-mód, mely mai napig fentartotta magát, a sarmata
nyelvben kifejtett republikánus szellem fölismerésére vezet ben-
nünket. A «köztársaság» elnevezést, mely századokon át szolgált
a lengyel állam megjelölésére, nyomatékkal kezdik használni.
A királyi hatalom, mely a Jagiello-törzs kihaltáig mesterséges
hinta-rendszer segélyével tartá magát egyensúlyban a nemesség-
gel, azon idő óta a toll könnyűségével száll föl sebesen a magasba.

A nemesség, mely mind egyenjogú tagokból áll, *látszatra*
a maga *összességében* gyakorolja a souverainitást: a *valóság-
ban* pedig azon négy év alatt, melyek az egykorúak előtt szá-
kadatlan interregnumnak tündek fel, kifejlődött *minden egyes
nemes embernek* a souverainitása. A lengyel állam azon időtől
fogva több százezer korlátlan monarchia államrendszerének tűnik
fel. És azon idő óta a lengyel alkotmány különféle részei többé
már nem az államjog, hanem határozottan a nemzetközi jog
ábrázatát tüntetik fel. Csak *nemzetközi jogban* s nem az *állam-
jogban* találják magyarázatukat a liberum veto és a confederatiók.
Lengyelország még sokkal nagyobb mértékben, mint a
német birodalom, volt független államok laza szövetségének ne-
vezhető, és azok száma, melyek birodalmi rendiséggel bírtak,
jelentékenyen nagyobb volt, mint Németországban.

Már Raynal is helyesen fogta fel Tableau de l'Europe-jában
a lengyel alkotmány nemzetközi jellegét, midőn mondá: «Cette
Constitution, qui s'honore du nom de République, qu'elle profane,
qu'est elle autre chose qu'une ligue de petits despotes contre le
peuple?»

Az államhatalom Lengyelországban összehasonlíthatlanul
erőtlenné lett. «Egy arisztokratia sem szereti a túlsok kormány-
zást»; de Lengyelországban a kormány alig bírt az árnyékával
annak a hatalmas apparatusnak, melyet az újabbkori világ az
államcéllok megvalósítására szükségesnek ítél és a melyet aris-
tokratikus állam is magáévá tehet a nélkül, hogy ez által lényegén
csorbát ejtene. Hol volt kifejtettebb rendőrség és diplomatia, mint
Velenczében?

Már a XVIII. század elején nagyon is élénken érzé a len-
gyel állam szomszédaival szemben való gyöngeségét, mely ész-
szerű közigazgatási mechanizmus hiányából származott; de egy-
üttal belátta minden hazafi, hogy az állam sajátságos alkotmánya,
mely minden más fennállott arisztokrátiától oly mélyreható módon

különbözött, minden változtatást az államnak kifelé ható rendszerében lehetetlenné tesz. Egyszersmind az is világos volt, hogy Európa többi államai a magok erejét alkotmányi alaptételeikben, az abszolutizmus elvében bírták, mely abszolutizmus a lakosságnak részben már egyenlősített minden osztálya fölé egyaránt parancsoló állásra emelkedett. A mi korunkra az fog állani, hogy az állam, hatalmának legbiztosabb és legcélszerűbb vezetését a monarchikus csúcsban, legdúsabb és legtartósabb forrásait pedig az alkotmány demokratikus alapjaiban bírja, és egyre fokozódó világossággal derül ki az utolsó három évszázad folyama alatt az, hogy az emberiség újabbkori fejlődésének lényege a monarchikus és demokratikus eszme egyidejűleges kifejlődésében áll. «A fejedelem hatalma és tekintélye, a nép előhaladása az újabb korban csak úgy lehetséges, ha az aristokratikus elv elenyészik», mondá egy mély belátású német államférfiú, Lindenau gróf. És éppen mert Lengyelországban sem a monarchia, sem a demokratia nem érvényesülhetett, állapotodott meg az állam a középkorban és aránylag jelentékeny erőráfordítás által csak kevés sikert ért el, mint a hogy céljai is középkori módon kicsinyek maradtak; másfelől a hatalmi fejlődés rovására a szabadságeszme oly megvalósításáig jutott, a mint ez csak a szabadságban részesek korlátolt száma mellett volt lehetséges. Az államnak korszerűvé és erőteljessé tételére, az alkotmányba monarchikus és demokratikus elemeket kellett volna bevinni és el kell ismerni, hogy a lengyeleknek egy jelentékeny pártja komolyan hozzáfogott ilyes vállalkozáshoz. Helytelenül tette, hogy védekezett ellenfeleinek azon szemrehányása ellenében, mintha «a despotizmusnak és demokráciának egyszerre törne útát»; éppen abban a merész kísérletben, hogy az aristokratikus lengyel államjogból generatio aequivoca által modern-constitutionalis alkotmány alakíttassék, áll egy Kollataj és Potocki nagy érdeme. Egy négy évig tartó parlamentben, forradalmiakként látszó, de a lengyel alkotmányban jogilag gyökerező eszközökkel, határozatott el a lengyel államjog felforgatása; a mi Jagiello óta mint a lengyel állam sajátos illatszere fejlődött ki: a nemesség királyválasztása és kizárólagos állampolgárjoga, a mi 1573. óta mint feloldó sav az állam minden porczikájába átment: a liberum veto és a conföderatiók nemzetközi jogi eszméi, — mindezt most már birodalmi alaptörvény által, mely persze nem sokkal különb módon keletkezett, mint a többi országgyűlési határozat, ki kellett örökre irtani. De ez az 1791. május 3-iki híres alkotmány, melyre a lengyel még most is jogos büszkeséggel tekint és melyet Burke, a francia forradalom legértelmesebb ellensége, a politikai reformművészet műremekének nevezett, csak a lengyel *történelemnek* s nem a lengyel államjognak tárgya. Gyakorlati érvényre ez alkotmány-

okmány nem jutott; halvaszületett gyermek maradt, mint a német birodalom 1849-ki frankfurti alkotmánya, melylyel amannak elméleti bölcseségtől áthatott tételei némi közös vonást mutatnak. Az «Ustawa rzadowa» proclamatiójáig még változatlanul érvényben álló lengyel alkotmány önmagából kiinduló újításra képtelen volt. Ugyanazon fogantyút, melyet a hazafiak javaslatának be-terjesztésére nyújtott, szolgáltatatta az 1791-ki törvény ellenzőinek is a megsemmisítésre. Confoederatio által emeltetett az Ustawa szent lobogóvá; és confoederatio által, mely mint elévülhetlen és elpusztíthatlan szokásjog minden írott törvény fölébe helyeztetett — tiportatott porba. Hullaszag áradt szét Európán. A szomszéd hatalmak magukra nézve előnyösnek tarták fokozni a zavart; az orosz kormány segédkezet nyújtott a targoviczzei összeesküvőknek, hogy hazájuktól az utolsó mentőhorgonyt elszakítsák.

Önmagában roskadt össze a lengyel alkotmány; önmagával jött ellenmondásba; alapjai megkorhadtak. «Quae medicamenta non sanant, ferrum sanant.» Karduralomnak, korlátlan despotismusként, minden állam-alakulás kezdetének kellett ott természeti szükségképen bekövetkezni, hol az államélet már megindulásakor absolutistikus volt, szerves körfutamban pedig fokenként az anarchiáig fejlődött. A sors nem juttatott a lengyeleknek hazai kényurat és így azon ország emberei számára az új államformák behozatala összeesett az egész államélet megsemmisítésével.

A vég hideg, de pathologiailag rendes lefolyású. A lengyel államjog balfogásai és tusái a világra nézve nem vesztek el; nemcsak a szlávok, nem, az összes népek fognak okulni, okulniok kell belőle. A lengyel alkotmány lényege önmagában kihalt és életre nem kelthető többé. A lengyelség életerős elemeinek más utakon kell tovább fejlődniök s a régi confoederativ-szellem minden reminiscenciáját magokról le kell rázniok. Az a lengyel, a ki a régi alkotmány jogfolytonosságát állítja, vétkezik a történet szelleme ellen és vak a saját népének üdve iránt.

«Engedjétek, hogy a halottak eltemessék halottaikat!» — A mi a lengyel alkotmányban jó volt, csak azért volt jó, mert a lengyel nemesség őseredeti szellemének megfelelt. E sokat gáncsolt és sokat csodált kaszt betöltötte missióját; a nemesség büszkesége s a nemesség romlása: a lengyel köztársaság alkotmánya vele együtt sirba szállt. Azóta gyakran forgott mindenkinek száján ez alkotmány, mely legtöbbsnyire szidalmazva, kevesektől ismerve, egyedül magyarázza meg azon, még ma is oly jelentékeny utóhatással bíró eseményt: Lengyelország felosztását. A mit a gyakorlati államférfiú nem tehet, tegye az államtudós: tüntesse föl a jelenkor szemei előtt.

Gr. Széchenyi István ifjúkori levelei.

(Zichy Antal tt. október 8-án tett előterjesztése).

Előadó beszámol azon legutóbbi küldeményről, melylyel gr. *Széchenyi Béla* örvendeztette meg dicső atya tisztelőit s mindazokat, kik e nagyunk életrajzi adatai iránt érdeklődnek. Itt van legelőször is egy felette érdekes családi album, gróf Széchenyi Ferenczné született Festetics Júlia gyönyörű arczképével, az akkori izlés szerint nagy műgonddal készült kalligrafiai remeklésekkel, a család egyes tagjai által írt emlékversekkel, melyek közt van Széchenyi Istvánnak is anyjához írt ama verselménye, melyet Toldi Ferencz annak idején közzétett. A genealógiai adatok azonban itt-ott helyreigazítást kívánnak. Fontosabbak a levelek, melyek nagy tömegét értekező, öt sorozatba osztva, ismerteti. I. *1809-ből, a győri ütközet idejéből*. A világhódító Napoleon, mindent elsodorva maga előtt, közeledett Bécs felé. A magyar nemzet nem hallgatva, a legválságosb pillanatban sem, az imperator csábító szavára, hogy Ausztriától elszakadva önálló fejedelmet válasszon magának, ellenkezőleg, a Mária Terézia alatti példát követve, vetelkedett a királya és alkotmánya iránti hűség megható nyilvánulásaiban. Úgy az 1807-ki budai országgyűlés, mely Széchenyi Ferencznek a nemzeti múzeumra tett alapítványát is megörökité, valamint az 1808-ki pozsonyi országgyűlés, mely Mária Ludovika királynét koronázta meg, új meg új anyagi áldozatokat rótt az országra s első sorban a nemességre, mely a nádor József főherczeg vezérlete alatt személyesen szállott sikra. A trón és haza ily veszedelmében gr. Széchenyi Ferencz, ki ellen csak az imént egy 34 vádpontból álló feladás ment Bécsbe, mely elég hosszú idő mulva nyert csak elintézését, mind a három fiát, a 28 éves és már házas Lajost, a 19 éves Pált és legifjabb 17 éves Istvánt oda küldötte a harcztérre, mialatt veje is, Zichy Ferdinánd, akkor már alezredes a császári zászlók alatt szolgált. E napokra vonatkozik a szóalatti levélgyűjtemény.

Még ha köznapi, ismeretlen emberektől származnék is, kiket a véletlen oly nagy események sodrába kevert, bizonyynyal felköltené figyelmünket. Ezek fonalán felemlíti előadó azt az érdekes epizódot, midőn a Mesko tábornok insurgens hadteste, 5000 ember, el volt szakítva a győri várórségtől s mind János főherczeg, mind a nádor hadseregének zömétől, s csak egy hajszálon függött, hogy

az egész csapat élve vagy halva, a francia fővezér Beauharnais Jenő kezébe ne essék. Fontos momentum volt akkor a nádornak biztos tudomására juttatni e hadtest mozdulatait s azt, hogy miként lehessen az újra egyesülést lehetővé s a további műveleteket kivihetővé tenni. A Dunának mindkét partja ellenséges csapatoktól levén megszállva, a bátorság és szemesség nem kis foka kívántatott ily megbízatáshoz. Nem közönséges kitüntetésnek vehetjük tehát, bár az emberek később alig beszéltek is erről, hogy e kényes megbízatás az ifjú gróf Széchenyi Istvánt érte, ki abban életveszélyek közt, minden várakozásnak megfelelő módon járt el. Bemutatja előadó a derék Voith őrnagy részletes hivatalos jelentését, melyet annak idején másolatban gr. Széchenyi Ferencznek is megküldött, az akadémia pártfogása alatt megjelenő «Hadtörténelmi Közlöny» áprilisi füzetéből.

E sorozatba mintegy 24 db. tartozik. Köztök József nádornak elismerő levele Széchenyi magatartásáról (Tatán 1809. aug. 25). Jellemző, hogy maga Széchenyi, szülőihez írt leveleiben, saját viselt dolgairól mélyen hallgat; annyira nem feküdt természetében a dicsekvés. Bizott abban, hogy másoktól fogják az efféléket megtudni; miként nekünk is idegen forrásokból kellett mind ezen, mind később a lipcei nagy napokra vonatkozó nyomokat kiböngészniünk. *II. Sorozat.* Mintegy 18 levél, átmeneti jellegűek 1810—1811-ből, mind nagyon érdekes és jellemző. De a *III. Sorozat* 61 db. a legértelmesebb. A világtörténet olyan forduló pontja esik belé, minő a lipcei ütközet volt. Egy fél millió ember állott egymással szemben, 2000 ágyútorokból küldve egymásra a halált. A francziáknak, az orosz hadjáratban elvesztett 500,000-re után újonan összetoborzott haderejéből, 180,000-ből, 68,000 halott és sebesült esett el; a szövetségesek roppant túlerővel, szinte 300,000-rel üldözték lépésről lépésre, aránylag szintoly drágán fizetve meg győzelmeiket; a 48,000 főre becsült áldozatok számából legtöbb az oroszra, 20,000, legkevesebb a svédre 300 s egyenlően 14—14000 reánk és a poroszokra esett. Ne szóljunk a milliókra menő anyagi károkról, pusztulásokról, s a minden nagy háború ismeretes «természetes» utóbajairól, melyek enyhítésére akkor még kevés gond fordított.

Széchenyi, többnyire a főhadvezér Schwarzenberg herceg oldala mellett, a legfontosabb s nem ritkán egészen önálló küldetésekben, ezer veszéllyel és hallálal szembeszállva tölté el e válságos napokat, osztozva a tábori élet minden szenvedéseiben, nemcsak átélve, de előbbre is mozdítva az eredményeket. Sokszor láztól gyötörve, napokon s éjeken át ázva, fázva teljesíté a nehéz szolgálatot. Minden kiállottakért az a gondolat tartotta fenn s vigasztalta, hogy ő is egyike a népek felszabadítóinak, s hogy az emberiségnek s közvetve hazájának tett szolgálatot. A svéd trón-

örökös Bernadotte, ingadozni látszék, melyik félnek diadalszekeréhez kösse sorsát. Ekkor jutott Széchenyinek ismét egy nevezetes szerep, melyet megint nem saját, hanem Zichy Ferdinándnak a gyűjtemény legérdekesebb adalékát képező egy feljegyzéséből tudunk meg. Fővezére Blücherhez küldé, hogy ezt a döntő ütközetben való részvételre, mint valami vendégségre, beinvitálja. Blücher mindenkor kész; de mit fognak tenni a svédek? Adjon csak nekem kegyelmességed egy jó lovat. Mit akar ön fiatal ember, kérdi a tábornagy. Felelet: meghozom a trónörököst, ha a fejembe kerül is. S úgy lőn, a mint beszéle. A tétovázót, bátor felléptével, gyors elhatározásra bírja, elébe szabja útját, s ez feszült várás után a kellő pillanatban érkezik meg s megjelenése eldönti a csatát, mely különben, a tudósító szerint, menthetlenül elveszett volna. Évek múlva Széchenyi az 1844-ki pozsonyi diéta egy ülésén, a közös teherviselés elvének tiszteletére, mely különben akkor megbukott, diszruhába öltözve, a Blücher táborába tett ez útját érdekesen s nagy hatással mondotta el. A *IV. Sorozat* mintegy 25 levelet tartalmaz, Olaszországban véghez vitt hadi tetteit foglalja magában, melyek részletei a Soldatenfreund hasábjain s Wurzbach biográfiai lexiconában megolvashatók. Széchenyinek, bár mint hőst ünneplik, hülőben van már egykori lelkesedése, csak kötelességérzetből tesz mindent; inkább menni, mint maradni akar. Jó atya kedveért türtözteti magát. Ez időből (1815) kelt levelei már alig sejtetnék velünk, hogy katona írta azokat. A világhi mellett, ki Páris és London előkelő köreinek szívesen látott vendége, a békét mindenek felett becsülni tudó polgár, a tanulni vágyó hazafi, az ismereteit folyvást gyarapító s figyelmen kívül semmit sem hagyó államférfiu nyilatkozik azokban. Az *V. Sorozat* (1818—1819) 34 levél esik a legkülönbélebb helyekről. Róma, Smyrna, Athén, Malta, Messina, Konstantinápoly, Nápoly sat. Élményeit külön naplókba is irogatta, melyeket «Külföldi utazásai»-ban (1890) felhasználunk. Minden sorát ugyanazon gyengéd, gyermekes érzés lengi át, mely szülői iránt kora éveitől kezdve egész lényét eltöltötte s minduntalan igazán megható módon nyilatkozik. E bizalmas leveleket, kéri, ne mutassák senkinek, mert bármely idegen azokat olvassa, azt hinné róla, hogy még írni sem tud. S ebben bizony igazza is volna. Jó bécsi dialectusban tartott, akkor divatos helyesírást, mondjuk inkább helytelen írást, vagy sajtóságos szóköteseit kiigazítani s mintegy modernizálni, vétekek tartanók, himporát törölnők le ily pedanteriával.

Legyen szabad e helyen is köszönetet mondanunk gr. Széchenyi Bélának, atyja emléke oly kegyeletos és liberális órének.

Magyarország államháztartásának története, 1867—1893.

(*Matlekovits Sándor* lt. október 15-én tartott felolvasása.)

Államháztartásunknak a lefolyt negyedszázadban mutatkozó fejlődését áttekintve, a nemzeti önértetnek bizonyos megnyugvása tölti el a visszapillantó szemlélőt. A csüggedés, a mely annyiszor uralkodóvá vált és még a legbátrabb politikusokban is aggodalmat költött a nemzet közgazdasági erejéről, és nem egyszer bizalmatlansággá sülyedt a pénzügyi egyensúly helyreállítására nézve, teljesen eloszlott. A pénzügyi egyensúly helyreállt és abba az állapotba jutottunk, hogy tagadhatatlanul súlyos adóviszonyainkban nyugodt meggondolással a rendezés terére léphetünk.

A lefolyt negyedszázad igen változatos volt a pénzügyi téren is. Az első pénzügyminister, *Lónyay Menyhért*, erős kézzel, nagy tudománnyal, éles előrelátással, az ország viszonyainak részletes ismeretével fogott hozzá a pénzügyek szervezéséhez. Maga mondja egyik művében:

«A feladatok közt (melyeket a politikai kiegyezés folytán meg kellene oldani) bizonyára a legnagyobb óvatosságot igénylő volt a magyar pénzügyi kormányzatnak önállósítása és annak átvétele oly módon, hogy a közjövedelemnek befolyása akadályt ne szenvedjen és a századokon át Bécsből kormányozott pénzügyi kezelés elválasztása fennakadás nélkül és lehetőleg kevés visszatetszéssel vitessék keresztül. Nem csekély feladat volt ez és azt hiszem, a tények is bizonyítják, hogy annak megfelelni képes valék. Nevezetesen könnyített a nehézségeken az akkori időben osztrák pénzügyministerré kinevezett báró Beckének észszerű és tapintatteljes eljárása, ki minden politikai szűkkeblűségtől és a magyarok iránti ellenszenvtől vagy gyűlölettől menten és az átmeneti korszak és Magyarország alkotmányos igényeinek méltánylásával képes volt a magyar ministérium kinevezésének első napjától a két kormány között a bizalmat ápolni és megerősíteni a nélkül, hogy a monarchia másik felének érdekeit valaha szem elől tévesztette volna.» (Lónyay: A bankügy. 1875. 173. l.)

Lónyay biztos kézzel kormányozta a pénzügyi szervezetet, a szigorú takarékoságot követelte ministertársaitól, de ezzel kapcsolatban érzéke volt a hátramaradt országtól követelt be-

ruházásokra és e czélból kezdeményezte a vasúti kölcsönt. A pénzügyekben mutatkozó rend, de még inkább az a rendkívül természetes, melylyel az ország épen a kiegyezés utáni első évben, 1868-ban meg volt áldva, általános lendülettel járt a közgazdaság minden terén. A vállalkozási szellem minden téren megjelent. A közutak, vizek és vasutak tekintetében, középületek, közművelődési ügyekben meglehetősen elhanyagolt ország minden részéről naponként újabb és újabb követelmények kerültek szóba. Az egyes szakminiszterek épűgy, mint a képviselők nagy része a visszanyert alkotmányos szabadság és közgazdasági lendület áthevült légkörében szívesen engedtek a közvéleménynek. Újabb és újabb intézmények kezdeményeztettek, főkép a vasutak terén pazar kézzel osztogattattak a kamatbiztosítással ellátott engedélyek. Lónyay észreveszi az irány veszélyességét és mint pénzügyminister ellentétbe jut ministertársaival, de még épen oly időben hagyja el a pénzügyi tárczát (1869. május 24-én), mikor még az erős kézzel tartott pénzügyi gyeplőt a pazarló könnyűvérűség nem paralysálta teljesen.

Kerkápoly Károly 1869. május 24-én veszi át a pénzügyek vezetését. Lehet valaki nagy szónok, erős dialektikus, következetes logikával gondolkozó fő, hatalmas parlamenti erő: s azért mégis gyenge pénzügyminister. Ezt látjuk Kerkápoly működésében. Igaz, az elemi bajok egész serege lepi meg az országot; rossz termések, kolera és inség váltják föl egymást; a közgazdasági életben csüggedés áll be; válság dühöng mindenfelé. A német-francia háború visszahatással van a monarchia pénzügyeire is. A dalmáciai forradalom kedvezőtlen világításba helyezi az új politikai aerát. Ámde mindezen, a kormány akaratán kívül fekvő körülmények mellett maga a kormány is követ el tévedéseket. Vasutak vasutak után engedélyeztetnek, Fiumében egy kikötő építése rendeltetik el, vízszabályozási munkálatok kezdeményeztetnek. Magában a pénzügyi administrációban bizonyos rendszertelenség áll be. A pénztári készletek, melyek 1869. végén 53 millióra rúgtak, 1870. végén 10·6 millióra csappannak le; az államháztartás évenként aránytalan deficittel záródik; egy kölcsön a másikat hajtja, a 30 millió forintos után az 54 millió forintost kell fölvenni s végre a hirhedt 153 millió forintos kincstári utalványok kibocsátásához fordul a mindenütt bizonytalansággal küzködő pénzügyminister. Midőn a pénzügyministeriumot Kerkápoly Szlávy miniszterelnöknek ideiglenes vezetésre átengedte (1873. december 19-én), az államadóságok állapota 546 millióra emelkedett, négy év alatt tehát 221 millió forinttal, de azonkívül az általa kezdeményezett adóságok egész súlyukkal még csak a későbbi években mutatkoznak. Az állam tiszta vagyona 252 millió forintról 187 millió forintra apadt; a

négy év alatt a folytonos deficitek 72.5 millió forintot vettek igénybe.

Kerkápoly működése következtében annyira megbonyolódtak a pénzügyek és a keleti vasút pénzügyi zavarai, nemkülönbön az 1873. évben kitört «krach» által uralkodóvá vált bizalmatlanság oly súlyossá tette a helyzetet, hogy Szlávy miniszterelnöknek nem sikerült a pénzügyi tárczára vállalkozó államférfiút találni, s így ő maga vezette ezt a nehéz tárczát három hónapon át. Tevékenysége, mint a pénzügyminiszterium ideiglenes vezetőjéé, nem is akart más lenni, mint hogy az állam már-már teljesen roncsolt pénzügyi békájával átevezzen nagyobb baj nélkül egy újabb kormányos megérkezéig és hogy minden gyanúsítástól ment tiszta nevével a keleti vasút ügyét legalább ideiglenesen abba a kerékvágásba hozza, melyben a vasút érdeke épp úgy, mint az állam hitele némileg mentve legyen.

Különbön az egész parlamenti élet ekkor már át volt hatva attól az érzettől, hogy az országot mindenekelőtt pénzügyi zilált helyzetéből kell kiragadni. Az 1874. évi költségvetés tárgyalása alkalmával ki is küldött a képviselőház egy bizottságot, mely huszonegyes bizottság és albizottsága kilenczes bizottság neve alatt ismeretes. Ez a bizottság a legnagyobb részletekben tanulmányozta az ország pénzügyi helyzetét, s vele kapcsolatban a közigazgatás összes ágait. Beható tanácskozásai ugyan több tekintetben indító alkalmul szolgáltak későbbi reformokra, de ezen bizottság működése is megmutatta azt, hogy legalább nálunk parlamenti bizottságok gyökeres reformra nem vezetnek és hogy alkotmányos országokban csak erős pártra támaszkodó kormány bír kellő kezdeményező erővel.

A pénzügyi bonyodalmak közepett általánossá vált a nézet, hogy az akkori politikai pártalakulás egészséges állapotokhoz nem vezethet. A Deák-párt már Lónyay bukása óta sokkal tágabb, és mióta Deák egészségi állapotánál fogva kevesebbet foglalkozhatott a közügyekkel, alkalmas vezér hiányában talán erőtlenebb is volt, semhogy erkölcsi súlylál birt volna az ellenzékkel épp úgy, mint a pártjából alakult kormánynyal szemben. Számban ugyan még döntött, de hiányzott benne az az éltető erő, mely parlamenti kormánypártnál nélkülözhetetlen és mely nem annyira az ellenzéknek, mint magának a kormánynak imponál. Lehet a párt számban erős, de ha a kormány az őt támogató pártban csak számot lát, és nem találja benne azt a szellemi erőt, melylyel egyedül lehet alkotmányos országban a közügyeket vezetni: akkor talán lángeszű kormányférfiak kormányozhatnak ugyan tovább és talán az ország sorsát jól vezethetik, de nem fogják többé alkotmányos szellemben kormányozni, hanem autokraták lesznek, kik mellett a parlament csak a népet ámitó

külső látszat gyanánt fog működni. A kormánypárt ekkor egyszerűen szavazógéppé süllyed, mely mindent megszavaz, mit a kormány eléje terjeszt. A parlamenti discussio ilyenkor az ellenzék monologjainak színtere, a kormánypárt nézetének tolmácsolását a miniszterekre hagyja, maga a kormánypárttól odaállított előadó is a legrövidebbre szorítja mondókáját, kormánypárti szónok ritka, mint a fehér holló, legfőlebb a hozzászólás okából kel föl egy-egy kormánypárti. Csak ha szavazásra kerül a sor, akkor tömörül össze az egész sereg és ott áll mint az erdő. Az ellenzék jól érezte a Deák-pártnak ezt a gyengeségét, ámde nem volt benne az a vonzó erő, mely a többségből átkerelte volna az elemeket, hogy a kormányt kényszerítse a lemondásra s hogy a kormányt kezébe vehesse. Még mindig az 1867-iki kiegyezés határozott ellenzése dominált az ellenzék elveiben, — már pedig ezt az alapot megingatni nem volt lehetséges, és kormány, mely erre törekednék, 1874-ben nem volt képzelhető. Belátták ezt az ellenzék több vezérferfiái már akkor, s élükön Ghyeczy Kálmán, mellőzve minden más kérdés feszegetését, a haza megmentését tűzték ki céljukul. Tisza Kálmán akkor még tündődött; még nem látta egészen elérkezettnek az időt arra, hogy elfoglalt helyzetéből kilépjen, így minden törekvés, melyet akkor oly erősen és minden oldalról folytattak, hogy kormányképes pártot teremtsen, egyelőre meghiúsult.

Szlávy miniszterelnöknek csak annyi sikerült, hogy utóda Bittó miniszterelnök Ghyeczy Kálmánt, addig az ellenzék pénzügyi vezérét, nyerte meg kabinetjébe pénzügyminiszternek. Ghyeczy alig egy évig vezette a pénzügyeket, 1874. évi márczius 21-től 1875. márczius 3-ig.

Ghyeczy Kálmán a pénzügyi tudományokban alaposan jártas, az ország viszonyait gyakorlatból ismerő, európai műveltséggel bíró államférfiú, aggódo lelkiülettel vette át a pénzügy-ministeriumot. A közvélemény Ghyeczy pénzügyi működését soha sem ítélte el, de nem is magasztalta. Általános nézet, hogy már jelleménél fogva sem mutathatott volna föl nagy sikert. Mindent latolgató és mérlegelő természete talán nem emelkedhetett volna fel arra az álláspontra, melyből egy pénzügyileg tönkre menő országot kormányozni kell; talán nem mert volna scrupulosus lelkiismereténél fogva nagyobb kockázatokkal járó hitelműveletekbe bocsátkozni; talán félt volna a jövődöbéli generációra oly terheket vetni, melyekkel a jelent a hinárból kimenti. Róla mondja Lónyay (Bankügy. 1875. 311. l.): «Ghyeczy Kálmán mint pénzügyminiszter — ha szabad hasonlattal élnem — azon helyzetben láthatta magát, mint ama nyugtalan férfiú, ki egy előtte álló óriás szikla havas csúcsára törekszik, az előtte álló vezetőket folyton kárhoztatja, miért nem vezetik fel gyorsan a ma-

gaslatra, hisz alulról minden oly simának látszik, midőn azonban neki adatik át a vezetés s fellép az előhegy tetejére és meglepve szemléli, hogy e magaslat és a havas csúcsa közt egész hosszú sora nyúlik el a szédítő mélységeknek, a meredek sziklafalaknak, dermesztő jég- és hómezőknek. — megállapodik álmélkodva, tájékozatlanul, s már a vezetésre bízottak megnyugtatója is annyi bajt, gondot okoz neki, hogy idő idő után múlik, még sem bír önmagával a követendő út iránya fölött tisztába jönni.»

«Bebizonyult az ellenzék ezen vezérének is, mint azt más alkotmányos országokban nem egyszer láttuk, hogy sokkal könnyebb ellenzéket csinálni, mindent gáncsolni, bizonyos dolgok kivételét a kormánytól rövid záros határidő alatt követelni, mint mikor megnyílik az alkalom, azt, mit rosszaltak, jobban csinálni, azt, mit mulasztásul fölrottak, keresztülvinni.»

De bármiként legyen is, Ghyczy, mint pénzügyminister, nagy szolgálatot tett az országnak nemcsak azért, mert a pénzügyek rendes menetét szigorú takarékossga és rendszeretete által biztosította: hanem mert megvolt benne az a bátorság, hogy új adóterhek rendszerezését követelje. Eddig mindegyik pénzügyminister oly adóreformokról szólt, melyek az adóviselés terén az adóterhek egyenlősítését fogták meghonosítani; óvatosan kerülték azt a nézetet, hogy pénzügyi helyzetünk nagyobb megadóztatást, nagyobb adóterheket követel. Lónyay a házadónál meghonosított ugyan nagyobb adót, de ezt is azzal indokolta, hogy ekkép a házadó a földadóra súlyosodó nagyobb adóterherrel kellő arányba jöjjön; Lónyay azután nagy adó-enquétet tartatott, melynek mindazáltal gyakorlati eredménye nem volt, mert Lónyay közös pénzügyministerré lőn kinevezve, s így ő maga már az enquête eredményeit föl nem használhatta; Kerkápoly pedig az egész adóügyre nézve azt a kényelmes álláspontot foglalta el, hogy mindenekelőtt az összes adózásnak alapjául szolgáló földadót kell gyökeresen átalakítani s azután lehet ezen tovább építeni és az adórendszert kidolgozni. Adóemeléstről mindazáltal ő sem szólt.

Ghyczynek főérdeme, hogy bátran rá mert mutatni a dolog valójára. Nem takargatta szép szavakba az elkerülhetlent; nem szólott az adóteher egyenlőségének kisimitásáról; hanem megnevezte a gyermeket igazi nevén. Új adókat kell meghonosítani és a régi adókat fel kell emelni. Az adósról alkalmazását egész ridegen állította oda. Igaz, ezzel maga ellen zúdította a közvéleményt és hamarabb járt le, mint tehetsége szerint megérdemelte; de előkészítette az utat utódjának, ki azután a srófolás szavához már hozzászólt nemzetre talán a tervezettnél szelidebb modorban alkalmazhatta a Ghyczy által követelt adóemeléseket és új adókat.

A Bittó-kabinet alatt történt meg a pártoknak az az át-

alakulása, mely végre Tisza Kálmánt reábirta, hogy az 1875-iki költségvetés tárgyalásakor 1875. február 3-án elmondja azt a beszédét, mely szerint egyelőre a közjogi alapot érintő kérdések függőben tartása mellett egész erővel a pénzügyi rendezést és belügyi politikánk kérdéseinek megoldását tartja törekvéseinek főcéljául. Így kormányképesse lehetővé, megtörtént a fusio és a Wenckheim-Tisza kabinet 1875. márczius 3-án átvehette a kormányt

Ezen kabinet *Széll Kálmán*-ban birta pénzügyministerét. Széll Kálmán mindazokkal a tulajdonságokkal bírt, melyek akkor a pénzügyek rendezéséhez szükségesek voltak. Roppant szorgalom és buzgóság, kitartás és gyors felfogás szellemi tulajdonai; 1871 óta a pénzügyi bizottság előadója, a huszonegyes és kilenczes bizottság lelke, alkalmá volt az ország pénzügyi szervezetének legrejtettebb részleteivel megismerkedni; az ez alkalommal kínálgató tanulmányoktól nem irtózva, készítettett magának annyi táblázatot, átszámítást és adathalmazt, hogy velük felszerelve jelentései mindig világos képét nyújtották a pénzügyi helyzetnek, de saját maga is mindig tisztán látta a dolgok állását, és ha pártérdekekből talán az előterjesztések mellett kardoskodik is, jelentései sohasem váltak dicsérő hymnussokká, hanem tárgyilagos okiratokká, melyekből a figyelmes és hozzáértő olvasó kilátja írójának akaratát. Egyéni tulajdonai és képzettsége mellett mindazáltal a helyzet is bizonyos előnyöket nyújtott neki. Az országban mindenki a pénzügyek desperát helyzetéről meg volt győződve; mindenki radikális operatiót várt; de mindenki el volt készülve arra, hogy most már csak nagyobb adóteherrel lehet a bajon segíteni, és mindenki örült, ha talán a Ghyczy fenyegetése, ez adósrófolás teljes egészében nem vétetnék igénybe

Egész lelkesedéssel hozzá is fogott Széll Kálmán a pénzügyek rendezéséhez. A szigorú takarékoság elvét keresztülvitte a költségvetésben; mindjárt az 1875-ik évi költségvetésben, melyet még Ghyczy terjesztett elő, és a melyet általánosságban még a Bittó-kormánynak szavazott meg a képviselőház, közel öt millió forint megtakarítást javasolt; keresztülhajtotta még 1875-ben a Ghyczy által javaslatba hozott adófölemeléseket és új adókat; rábirta Tiszát, hogy az általa legalább Ghyczyvel szemben határozottan ellenezett általános jövedelmi pótdadót 1875-ben előterjeszse és a törvényhozás által elfogadtassa; azután hozzálátott a Kerkápoly által, a bukás szélén álló könnyelműségével, megkötött 153 millió kölcsön convertálásához. Talán nem erős a szó, ha vakmerőnek mondjuk az eszmét, hogy akkor, midőn a magyar állam jószágainak elzalogosítása mellett 1876. év végével beváltandó magas kamatú 153 millió forint összeg terhe alatt megtörve nyögött, Széll a járadékadósság meghonosítására mert

gondolni. És Széll erős akarata, kapcsolatban az általa nyíltan vallott reformeszmével, valamint azon bizalom, melyet a Wenckheim-Tisza kormány és a mögötte álló erős többség az ország közgazdasági és politikai fejlődésében keltett, a vakmerőnek tetsző tervet megvalósította.

A pénzügyi rendezés nehéz feladata legjobb kerékvágásban volt, midőn az Ausztriával folytatott közgazdasági kiegyezés és főképp a bank kérdése bonyodalmakat keltett. Itt azonban a nehézségek első sorban az országban, talán a kormány nyilatkozata folytán is, felköltött vérmes reményekben feküdtek; mert maga a kiegyezés pénzügyi tekintetben határozott vívmányt képez. — A szesz- és czukoradóreform, a vámtarifa és az adóvisszatérítés kérdéseinek rendezése több millió forinttal gazdagította a magyar kincstár bevételeit. Sokkal súlyosabb volt az a politikai nehézség, melyet a keleti háború és vele kapcsolatban Bosznia occupatiója okozott. Azok a milliók, melyeket az occupatio követelt, nagyon bántották Széll pénzügyi terveit; különben is az ország közvéleménye határozottan az occupatio ellen nyilatkozott. Hiába volt Tisza rábeszélő tehetsége, Széll az occupatióra túlságosnak találta a költekezést; nem merte hinni, hogy ez az improductív kiadás és esetleges következményei az ország teherviselő erejével arányba hozhatók; nem merte remélni, hogy a tervei szerint csak a legnagyobb takarékossgal és minden improductív költekezés mellőzésével elérhető egyensúly ezen óriási kiadás után még megtalálható legyen, és 1878. október havában megvált attól a tárczától, melynek vezetésében örömet és hazafias feladatát találta.

A miért első sorban Tisza Kálmán átvette a kormány gondjait: a pénzügyi egyensúly helyreállítása, Bosznia occupatiójával és Széll Kálmán visszalépésével ismét a homályos jövő titkos kérdésévé vált. Elhagyatva attól, kinek pénzügyi képzettségétől várta leginkább a pénzügyi rendezés lehetőségét; szemben az ország közvéleményével, mely kárhoztatta az occupatiót és a kormánypárt legjobb tagjainak kilépését vonta maga után; mindezekhez a bizonytalan politikai helyzet, mely az occupatióval a háborús viszonyokat a keleten épen nem szüntette még meg: Tisza Kálmán hazaszeretetének és államférfiúi tehetségének egész nagyságában jelenik meg, midőn el nem csüggedve, a veszélyekkel és a leendő támadásokkal számolva, továbbra is kezeiben tartja az ország gyeplőit. Azon tizenöt év alatt, melyben Tisza Kálmán miniszterelnök volt, számos válságos napokat látott; látta, hogy azok az eszmék, melyekért az ellenzéki padokon rajongott, a bársonyszékből megvalósíthatlanok; látta mint száll le a tömjénfüstös népszerűség a gyűlöléssel határos ellenszenvvé; látta, miként válnak el legmeghittebb barátai az általa lobogtatott

zászlótól és lesznek leghevesebb ellenfelei; — de az a helyzet, melybe Bosznia occupálásával és Széll Kálmán lemondásával jutott, volt talán a legsúlyosabb.

A pénzügyi tárczát 1878. deczember elejéig ideiglenesen maga vezette és ekkor gróf *Szapáry Gyulát* nyerte meg e tárcza számára, ki 1878. deczember 5-től 1887. február 11-ig, tehát közel kilencz éven át állott Magyarország pénzügyeinek élén. Szapáry grófnak a szerencse kedvezett. A politikai helyzet csakhamar nyugalmassá vált, s a világ pénzpiacza keresve kereste az állampapirokba való elhelyezést. Az állam hitele, melyet a folytonos deficitek mellett évenként igénybe kellett venni, ily körülmények közt nem hogy rosszabbá lett, hanem javult. A világpiacz helyzete folytán lehetővé vált a járadék kamatlábát leszállítani s a járadékkölcsön kötvényeit mindig jobb és jobb áron értékesíteni. Az állami hitelügy javulása magával hozta azt, hogy a közgazdasági élet valamennyi ágában is nagyobb érdeklődés mutatkozott. Már az Ausztriával folytatott közgazdasági kiegyezés alkalmával általánossá vált az a nézet, hogy az ország csekély jelentőségű iparral bír, és hogy az országnak ezen hátramaradását, ha másképp nem, társadalmi és főképp állami támogatással kell pótolni, szóval az ipart mindenáron fejleszteni kell. Később a mezőgazdák köréből is felhangzottak a panaszok; ők is elmaradságról szóltak; ők is követelték, hogy az állam tegyen valamit érdekükben, annál is inkább, mert az ország első sorban mezőgazdasági ország lévén, a mezőgazdaság virulása országos érdekű. Ez az általában osztott és a kormány részéről is elfogadott irányzat tehát, hogy az állam támogatólag lépjen a közgazdasági térre, kapcsolatban a Bosznia occupatiója által igényelt folytonos költelezésekkel, a desperatio bizonyos könnyelműségét teremtette. Képviselőház, pénzügyi bizottság és zárszámadási bizottság mintegy önkénytelenül elfelejték, hogy a pénzügyi egyensúly helyreállítása céljából a legnagyobb takarékossgot tűzték ki irányul. «Ha milliókat dobunk ki az általunk nem helyeselt Bosznia occupatiójára és ezen occupált tartományok kormányzására, mit fukarkodunk saját közgazdasági és közmívelődési érdekeink fejlesztésekor. Egy pár millió a saját előnyünkre akkor, mikor a milliókat Boszniában szórjuk, már nem teheti rosszabbá a helyzetet.» Ezek voltak a közfölfogás kifejezői. És ez iránynak megfelelően találkoztak Trefort Ágoston-, báró Kemény Gábor- és gróf Széchenyi Pálban alkalmas ministerek, kik a közhangulatot az ország közmívelődése, közgazdasága és közlekedése érdekében ügyesen ki is használták. Trefort, mint közoktatásügyi minister egész városrészeket épített tele gazdagon felszerelt egyetemi és más közmívelődési intézetekkel; újabb és újabb tanintézeteket és muzeumokat létesített; és a népoktatás terén is folytonosan fo-

kozta az igényeket. Kemény Gábor báró a közgazdaság terén előbb nem ismert mértékben lépett föl az állami segélyezés és alkotás rendszerével, melyet Széchenyi Pál gróf utódja még inkább fokozott. Mint közlekedésügyi miniszter, Kemény, folytatta azt az irányt, melyet a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriumban alkalmazott és új vasutak építése, régiek felszerelése és vasutak államosítása voltak fő célpontjai. Az országgyűlés készségesen megszavazott mindent, mit a ministerek kértek, sőt nem egy példa van rá, hogy a kezdeményezés épen az országgyűlés részéről jött, és hogy a különben nagyon könnyen állami támogatásra rá vehető ministerek csak vonakodással léptek a képviselőház kívánságainak teljesítésére. Az említett három miniszter a közvélemény ezen hangulata alatt nem is félt a lelkesedéssel megszavazott összegeken felül is költekezni, tette ezt annál nagyobb megnyugvással, mert a zárszámadási bizottság, tárgyalván az illető túlkiadásokat, ha nem is jegyzőkönyvileg, de nyilvános ülésekben ismételten azzal vette tudomásul a túlköltekezéseket, hogy bár többet adott volna ki a miniszter ily közgazdasági vagy közművelődési célokra.

Ekkép és a pénzügyi administratorok talán nem elég erőlyes fékentartása mellett, oly rendszer fejlődött ki, melynél egyszerűre, mint teljesen derült égből villám csap le, az összeomlásnak be kelle következni. Minden még külsőleg simán folyt; a közgazdasági lendület, mely a kedvező világpiaczi helyzetnél uralkodóvá vált, és az egész országot átható lelkesedés, mely az ipar fejlesztése körül áthatotta a közvéleményt, általános jólétre mutatott; az 1885. országos kiállítás Magyarország közgazdasági fejlődését az országnak épűgy, mint a külföldnek élénken föltárta, és minden téren lelkesedés és öröm uralkodott. De ezen külsőség alatt már erősen dolgozott a belsőben a könnyelműség által szított betegség; és alig hogy Szapáry pénzügyminiszter a pénzügyi egyensúly helyreállításának közel lehetőségét hirdette az 1885-iki költségvetés tárgyalásakor, — már az 1885. év folyamán a pénzügyi helyzet oly fordulatot vett, hogy az 1886-ik évi költségvetést exposé nélkül terjeszté elő. Mindenki tudta, hogy a kabinet tagjai közt a pénzügyi kezelés folytán erős ellentétek fejlődtek ki; nem volt titok, hogy az évek során át rendszer gyanánt követett túlkiadások a háztartásban zavart okoztak, — és hogy Szapáry, ezen zavarral és ministertársaival szemben követendő magatartására nézve, a költségvetés előterjesztésekor még nem volt tisztában. E percztől kezdve Szapáry állása, mint pénzügyminiszteré, el volt döntve. Az államvasutak és államgyárak pénztárkészleteinek kiegészítése, a különféle tárczáknál mutatkozó hitel nélküli költekezések újabb és újabb kölcsönök fölvételére szorították. Az a kívánsága, hogy a legnagyobb takarékos-

ságot kövesse minden ministertársa saját tárczája keretében, már csak azért sem volt keresztlülvihető, mert sok megkezdett intézményt, teljes tönkre jutása nélkül, javadalmazás nélkül nem lehetett hagyni, de különben is épen közmívelődési, közgazdasági és közlekedési téren a közvélemény szívesen látta, sőt követelte az újabb és újabb beruházásokat és így csakhamar tarthatlanná vált egy oly pénzügyminister helyzete, ki ministertársaival és a közvélemenynyel szemben a rideg takarékoság elvéhez kívánt ragaszkodni és a nagyobb szükségletekkel szemben másképp a pénzügyi egyensúlyt helyreállítani nem tudta. Ily körülmények közt 1887. február 11-én Szapáry Gyula gróf lemondott a pénzügyi tárczáról.

Tisza Kálmán minisiterelnök, ki még a Wenckheim-Tisza cabinet programjában főpontul a pénzügyi egyensúly helyreállítását állította be, most tizenhárom évi kormányzás után ismét magára hagyatottan ott áll azon problema előtt, melynek megoldása céljából kormányra lépett; és miként Széll távozásakor, most sem talált alkalmas egyént a parlament tagjai közt, és kénytelen volt saját maga átvenni a pénzügyi tárczát.

Szerencséjére a pénzügyministerium tisztikarában megtalálta *Wekerle Sándorban* azt a férfiút, ki a pénzügyi kezelés összes ágait a ministeri hivatalokban gyakorlatilag tanulta megismerni, ki a pénzügyi tudományt elnézetileg ismerte és a ki magasabb látkörrel bírva, föl tudott emelkedni a tervezés- és a rendezéshez szükséges eszmék magaslatára. Őt vette maga mellé államtitkárnak, s midőn látta, hogy szónoki képességgel és debateri tehetséggel az országgyűlés termeiben is megállja helyét, 1889. ápril 9. pénzügyministerré nevezette ki.

A Tisza-Wekerle aera a kapkodás rendszerével szakított. Tisza Kálmán mindjárt az 1888. költségvetés előterjesztésekor három évre föllállított egy pénzügyi programot, mely a pénzügyi egyensúlynak biztos bekövetkeztét (politikai események kizárásával) jelezte, és tényleg az 1890. év, deficit helyett, többletet eredményezett. Igaz, mind az egyenes, de főképp az indirect adóknál nagy emeléseket honosított meg, az állami italadót rendszeresítette és a pénzügyi administratiót szigorúbb alapra fektette. Ámde mindezekkel lehetővé tette egyrészt az államadósságok conversióját, a regale rég óhajtott megváltását. Lehetővé tette, hogy utódja, *Wekerle Sándor* a valuta rendezéséhez hozzáfoghasson és végül, hogy az országban közmívelődési, közgazdasági és közlekedési célokra bővebb források álljanak rendelkezésre, és a takarékoság hangoztatása ne tegye semmivé a nemzeti élet számos ágaiban felmerülő követelményeket.

A rendelkezésre álló adatokból azt a meggyőződést lehet szerezni, hogy a Tiszától initált és *Wekerlétől* szerencsé-

sen befejezett intézkedések folytán, Magyarország államháztartása oly egyensúlyba jött, hogy az állami élet organikus továbbfejlesztése most már lehetséges. Most már rendelkezésre állanak az anyagi eszközök közmívelődési és közgazdasági célokra; és ha e téren az állami tevékenység kellő határait szemmel tartjuk, ha nem túlozunk a talán előnyöseknek tetsző intézmények követelésében, hanem ellenkezőleg az állami közbenjárást csak ott követeljük, a hol az egyes vagy a társadalom ereje gyöngének bizonyul; főképp ha az állam közbenjárást inkább a buzdításban és segítségben látjuk, de nem a teljes állami tevékenységben kívánjuk: akkor a most rendelkezésre álló állami bevételek nemzeti életünk javára bőven elegendők lesznek. Most már elérkezett az idő zilált értékviszonyaink biztos rendezésére; és ha a valuta helyreállítására irányzott törvényhozási és kormány-intézkedések, főképp mióta az arany-agio ismét erősebben jelentkezik, sok oldalról a gúny bizonyos nemével bírálat tárgyát képezik is, nem szabad felejtetni, hogy az ily óriási átalakítás, a mely csak évek során át vihető keresztül, nemcsak politikai, hanem közgazdasági nyugodt időket is követel; pedig, ha egyelőre politikai nyugalom kedvez is, a közgazdasági helyzet a világ különféle országaiban mutatkozó hullámok közt épen nem mondható kedvezőnek. Az a forrongás, melyet a transoceáni gabnatermelés túltengése, az elzárkózás vámpolitikája és a socialis kérdéssel kapcsolatos nagy strikeok és anarchikus mozgalmak fölköltöttek, elhat hozzánk is. Ily mozgalmas közgazdasági viszonyok közt a látszat ellene szólhat a valutaszabályozás céltudatos voltának, tényleg mindazáltal csak azzal a természetes hatással bírnak, hogy a rendezést lassúbbá teszik és hosszabb időre húzzák a valuta teljes helyreállítását.

Most végre lehetővé válik az adóreform kérdésének nyugodt tárgyalása; egyenes adóink módosításakor majdnem kizárólag adóemelés volt a cél; most nyugodtan át lehet tanulmányozni adóink igazságtalan vagy okatlan részeit; meg lehet gondolni, miképp kell a közgazdaság hátránya nélkül adórendszerünket átalakítani; szóval nem siettetni reformot a pénztárak tátongó üressége és a kiadások fedezésére mulhatlanul megkövetelt adósrófolás.

Államháztartásunk lefolyt huszonhét évi története talán több sötét pontot mutat, mint fényes oldalakat; de végre is az életerős nemzet leküzdötte a lehetetleneknek látszó nehézségeket és viseli az elviselhetetleneknek festett terheket, és ezáltal megmentette a további fejlődést.

Szerencsésnek tartom magamat, hogy államháztartásunk azon szakában irhattam meg államháztartásunk történetét, midőn a nehéz idők már a múlté, sikeres kibontakozás a jelené, és így a lehető virulás a jövőé.

A társadalmi kérdés.

(Kivonat *Pólya Jakab* lt. október 15-én tartott székfoglalójából.)

Előadó mindenekelőtt utal azokra az ellentétekre, melyek a különféle foglalkozási ágak szerint alakult osztályok közt és az osztályokon belül a vagynon alapuló rétegek közt fenforognak. De ezek az ellentétek, habár éleseknek látszanak is, nem kiegyenlíthetetlenek, nem is fenyegetik a mai társadalmi rendet, különösen pedig nem a társadalmi békét. Éles és kiegyenlíthetetlennek látszó ellentét mutatkozik azonban a vagyonosak és vagyontalanok közt. Ez alkotja a szorosabb értelemben vett társadalmi kérdést, mely enyészettel fenyegeti nemcsak a mai társadalmi rendet, hanem a mai államokat is, ha békésen el nem intéztetik. S ez a kérdés nem is szoros értelemben vett politikai, hanem főleg társadalom-szervezeti és gazdasági feladat, a mi már abból is kitetszik, hogy a legkülönbözőbb alkotású államokban felmerül.

A mai társadalom nem forradalomnak, hanem évszázadok, sőt évezredek fejlődésének eredménye és évezredekre kell visszamenni, ha a mai társadalomban érvényesülő alapelvek eredetét keressük. Mai társadalmunk az egynejlőségen, az egyéni tulajdonon, a szabad szerződési jogon és a jogegyenlőségen alapszik. Az egyén saját önös érdekeivel áll tehát előtérben s ezért mai társadalmi és gazdasági rendszerünket individualisticusnak is mondják. Szélsőségében a «laissez faire, laissez passer» elv megvalósítását követeli, és az állami működést a külvédelemre és az élet- és vagyonbiztosság megszerzésére akarja korlátozni. Ez a szélső rendszer azonban számos, az erkölcsi érzetet is mélyen sértő visszasságokat eredményezett. Nem is követték az államok, csakhogy abba a hibába estek, hogy a közérdek őrve alatt sokszor az uralkodó osztály vagy osztályok érdekeit legyezgették.

Bizonyos, hogy a francia forradalom nagy hatást gyakorolt a mai társadalom alakulására, de erre befolyt a gazdasági forradalom is, melynek bölcsőjét Angliában kell keresni. A múlt században megindult és folyton emelkedő technikai haladás átalakította a termelési és forgalmi viszonyokat és előmozdítja a nagyban való termelést és mindinkább létesíti a világgazdaságot. Megszűntek a régi kicsinyes viszonyok. A termelés és vagyonosodás roppant mértékben növekedett, mely azonban nem eredményezte az általános megalégedést, sőt inkább fokozta az elé-

gedetlenséget. A megélhetés mind nehezebbé válik. Másrészt azonban a gazdasági viszonyokban megvan az az irányzat, hogy eltűnjenek a független elemek, a kis- és középvagyonú osztályok.

Anglia gazdasági viszonyai a legfejlettebbek és leginkább megfelelnek a mai iránynak. S itt látjuk, hogy kevesen rendkívül gazdagok, többen jómódúak, a nagy többség azonban szegény, rendkívül sokan pedig csak nyomorognak. Ezeknek a viszonyoknak előidézésében az agrár törvényhozás is bűnös, mely fokozatosan kiirtotta a saját birtokán élő földmíves osztályt. — A continensen, különösen azokban az államokban, melyeknek van földmíves osztálya és a melyekben a mezőgazdasági birtok arányosan oszlik meg a nagy-, közép- és kisbirtok közt, nem tapasztaljuk azokat a szélsőségeket, melyeket Angliában láthatunk és a melyek lord Beaconsfield szavai szerint az angol népet két nemzet-re választják el. Igen, de a mai világgazdaság enyészettel fenyegeti a kis- és középbirtokokat, különösen a nagy adóságokkal terhelteket. Már pedig a birtokok eladósodása épen a földbirtok értékének gyarapodása folytán nőttön nő. A közép- és kiscgazdaságok vagy nagygazdaságokká alakíttatnak át, vagy már létező nagygazdaságokhoz csatoltatnak, vagy pedig eltörpülnek. Korunkban nem a birtokok eltörpülésének, hanem inkább tömörítésének veszélye forog fenn.

Még nagyobb arányú tömörítési irányzatot látunk az ipar és kereskedelem terén. Oly iparágakban is, melyeket hajlandók vagyunk kézműves-iparnak tekinteni, a gyári ipar kezd fölényt gyakorolni. Látjuk ezt p. o. a cipész- és szabóiparban. S tényleg alig lehet ma egész biztos megállapítani, hogy mely iparág lesz a gyári és a nagyvállalati ipar köréből kivéve. Hasonló viszonyokat látunk a kereskedelem terén. A fogyasztókkal közvetlenül érintkező nagy üzletek (raktárak), valamint a fogyasztási egyletek aláássák a közép- és kiskereskedelmet. Különben is mindinkább érvényesül a közvetítők mellőzése.

A helyzet megítélésében nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a szaporodott életigények is mind nehezebbé teszik a megélhetést és azok, kapcsolatban a kamatlábnak folytonos hanyatlásával, megnehezítik az egyeseknek az aggkorra és a családról való gondoskodást és kényszerítik az embereket, hogy erejök teljes kimerüléséig dolgozzanak. Régebben csak időszakonként voltak válságok, manapság a kisebb-nagyobb fokú válságot, üzletpangást csaknem állandónak lehet tekinteni, de minden válság és üzletpangás nélkül is folytonosan szaporodik a munka- és kereset nélkül levők száma, az iparnak tartalékserege.

Különben napjainkban nem csak a gazdaságok tömörülnek, hanem a munkát keresők is. A népesség mindinkább nagy városokban központosul, melyekben a szegénység, nyomor és

inség folytonosan beleütközik a hivalkodó pompába és fényűzésbe.

Ha mindez a tömörítési irányzat teljes mértékben kifejlődik, ha tehát eltűnnek a középosztályok és ha ily állapotok közt megdrágul a kenyér, s a nyomor és az inség roppant arányokat ölt, alig lesz lehetséges a társadalmi forradalmat kikerülni, mely pedig a chaost fogná eredményezni. Évszázadokra tartják az optimisták az olcsó kenyeret biztosítottnak, de meglehet, hogy évtizedek sem fognak eltelni s Európa inséges éveinek nézhet elébe. Arra sem számíthat, hogy fölös népességét ki fogja telepíthetni, mert a telepítésnek nemcsak a megszállható területek, de emberi törvények is korlátokat szabnak. Az Egyesült-Államok, sőt Ausztrália is igyekszik a bevándorlást korlátozni. Az Egyesült-Államokban hangosan kezdik követelni a bevándorlásnak teljes megtiltását.

A társadalmi forradalom szükségkép a chaost fogná létesíteni a jövő társadalmi és gazdasági rend szervezetére, különösen pedig a jövedelem megosztására nézve; nemcsak hogy a mai társadalmi rendet felforgatni akaró különféle elnevezésű pártok és irányok közt, hanem még az azonos nevű pártok és irányok közt sincs meg a kellő egyetértés, sőt többnyire ennek az egész kérdésnek elintézését a jövőre bizzák. Az eszmékben tehát megvan a zűrzavar, mely a gyakorlatban is csak azonos eredményt idézhet elő. Példa erre a social-demokraták programja, melynek a jövedelem megosztására vonatkozó elvei egymással homlokegyenest ellenkeznek, egymást kizárva. Ezzel a programmal szemben, mely a jövedelem megosztását majd a *józan szükséglet*, majd pedig az *igazságosság* elvére fekteti, az angol Fabian (social-demokrata) egylet egyik vezérírója (Wallace Grace) a helyes jövedelemmegosztás nehézségét úgy akarja elhárítani, hogy a fogyasztás is közössé tétessék, vagyis meg akarja szüntetni a családi tüzhelyeket. E szerint tehát a társadalmi kérdés megoldásának egyetlen egy módjával az az út kínálkozik, melyet az emberiségnek meg kellene tennie, hogy visszajusson bölcsőkoráig.

Nem a haladás visszafelé, hanem az előre való törekvés képezheti az emberiség feladatát. Ez az iránytű, melyet e kérdés megoldásában követni kell. Meg kell azt oldani a mai társadalom szervezetén belül, jobban mondva az uralkodó alapelveknek fentartásával és teljes életbeléptetésével, s pedig az államnak, a társadalomnak és az egyeseknek.

Szem elől nem szabad tévesztetni, hogy a társadalmi kérdés nem pusztán munkás vagy szegényügyi problema, hanem lényegileg a vagyonnak és jövedelemnek aránytalan megosztásában gyökeredzik. Nem lehet tehát ezt a kérdést magukban véve hasznos és szükséges, pusztán egyoldalú elvekkel, intézkedésekkel vagy intézményekkel jó végre vinni. Példakép felhozza Malthus népe-

sedési tanát, Chevalier követelését a bővebb termelésről, a takarékpénztárakat, a szövetkezeteket, a biztosítást, a gyári- és munkás-törvényeket.

Minden törekvésnek oda kell irányulnia, hogy a létező nagy aránytalanságok megszüntetessenek és a jövőben ki ne fejlődhesenek. Szükséges, hogy a társadalomban legyenek fokozatok, de ezek ne essenek egymástól oly távol, hogy a haladási vágyaknak és törekvéseknek áthághatlan akadályul szolgáljanak. A társadalomnak akkép kell alkotva lennie, hogy mindenkinek lehetőleg része legyen, ne csak a jövedelemben, hanem a munkában és a művelődésben is. A társadalom zömét alkossák a közepes vagyonú, de egyszersmind szakképzett földmívesek, iparosok és kereskedők. Ha létesíttethetnek és fentartathatnak ily osztályok, ebben az esetben biztosítani lehet a mai társadalmi rendet, ha nem, a kétes jövő áll előttünk. Az emberiség újra megkezdheti a körben forgást és csakis arra lehet bizton számítani, hogy mai művelődésünk romjain egy az egész emberiséget átható új eszme egy új civilisatiót fog teremteni.

Jelentés az 1891/92. évi Péczely-féle regénypályázatról.

(Felolvasta: *Beöthy Zsolt* rt. az október 29-iki összes ülésen.)

Péczeli József, komáromi prédikátor, mult századvégi irodalmunknak e legnagyobb műveltségű munkása s egyszersmind lelkesebb chauvinje, volt a legelső, ki magyar költői műre pályadijat tűzött ki. Ezt az adatot érdemes kiemelni irodalomtörténetünknek. A pályázat eredménytelen maradt s maga Péczely annak a keserű csalódásnak küszöbén halt meg, mely egész nemzeti életünkre a költőink által ismételtén Titusnak nevezgetett Ferencz császár trónraléptével beköszöntött. Hasonnevű fia, a debreczeni történettanár, örökölte atyjának eszményeit. Ifjú korában a költészet terén is tett kísérleteket, s az első egyike volt, kik Széchenyi fellépését versben üdvözltek; utóbb egészen szaktárgyára szentelvén magát, 1837-ben egy kétkötetes magyar történelmet írt, mely különösen református főiskoláinknak és közönségünknek hosszú időn át, egész Horváth Mihályig kedvelt kézikönyve volt. E munka akadémiánk két első elnökének, gróf Teleki Józsefnek és gróf Széchenyi Istvánnak nevét viseli, lelkes ajánlással, czímlapjain. A második Péczely József mintegy a maga és édesatyja törekvéseit kívánta folytatni a pályadijjal, melyet akadémiánknál alapított a nemzeti történelemnek tudományos és költői

művelésére. E díj az egyetlen hazánkban, melyhez már százados emlékek kapcsolódnak: az első Péczely-pályázat, történelmi drámákra, 1790-ben volt kihirdetve.

Az akadémiai Péczely-díj is, fele részében, történelmi drámák jutalmazására fordított. A Kóczán-díj alapítása után azonban az Akadémia azt határozta, hogy az alapító-lévélnak világos engedélye alapján, ezentúl a regényköltészet, még pedig első sorban a történelmi regényköltészet emelésére fordíttassék. Az új szabályzat alapján Gyulai Pál r. tag elnöklete alatt Berczik Árpád I. tagból és a jelentéstevőből álló bizottságot küldött ki, azzal a megbizással, hogy az 1891-ben és 1892-ben önállóan vagy folyóiratokban megjelent magyar regények közül jelölje ki a jutalomra legérdemesebbet. A pályázati szabályzat értelmében mindenekelőtt az említett biennium alatt megjelent néhány történelmi regényre voltunk figyelemmel. Csekély számukkal is, de talán még inkább egész művoltukkal megerősítették azt a benyomást, hogy költészetünkben a múlt iránti hajlam s ezzel a költői alakítására való képesség is szemmel láthatólag fogy. Hogy ez a tagadhatatlan jelenség nem általában a tanulmányra való kedvnek, a kivételességek mellett az igazi hűség iránti érzéknek s a nemzetihez való vonzalomnak csökkenését jelenti-e: méltán gondolkodóba ejthet. Annyi bizonyos, hogy történelmi hűségről — nem a források, hanem csak a köztudat irányában — alig szólhatunk a számbavett regényekben, melyeket költői értékek sem emel magasabb színvonalra. Nem ajánlhatnók egyiköket sem jutalomra a nélkül, hogy éles ellentétbe ne kerüljünk az alapító szellemével és szándékával, a kit főként a történet tisztelete vezetett, tehát éppen az, melynek hiánya jellemzőnek mutatkozik egész újabb, úgynevezett történelmi költészetünkben. A nagyobb számú társadalmi regényekre kellett tehát áttérnünk, melyeknek sora nemcsak figyelemre méltó tehetségeknek többé-kevésbbé részleges sikereiről tanuskozik, de egy valóban kiváló és értékes művel is dicsekedhetik. E mű, mely a bizottság többségének nézete szerint méltó igényt tarthat az akadémia és a nemzet koszorújára: Jókai Mór *Sárga rózsza* című egykötetes regénye, mely első ízben a Pesti Hírlap 1892. évfolyamában (108—146. sz.) jelent meg.

Midőn Jókai e könyvben a tárgyaknak ahhoz a köréhez tér vissza, mely fiatal képzeletét a *Népvilág* feledhetetlen meséire inspirálta, a magyar népelet képeihez: mintegy ifjúságát látszik visszanyerni, ennek egész jókedvével, erejével, fogékonyságával és egyszerűségével. Azzal a Jókaival állunk szemben, ki a magyar néplelek és kifejezőmódja iránti vonzalmával, nagy költői tehetségtől támogatva, prózai költészetünk egész stíljének ép olyan reformátorává lett, mint Petőfi és Arany a magyar versnek. A tehetségnek, melynek irodalmunk ezt a fordulatot

köszöni, behatóbb elemzése nem találhat helyet e jelentés szűk keretében. Fővonásai és arányai mindnyájunk előtt ismeretesek. Költői erejének mértékét mi sem tünteti fel világosabban és határozottabban, mint az, hogy hatásával már nemzeti erőnk összetételének ép oly kimutatható tényezőjévé, részévé lett, mint akár a magyar táj szépségének a délibáb. Részévé szellemi erőnknek idebenn, midőn jelesebb műveiben a magyar élet eredetiségét a szerető szemek élességével keresi, ritka képzeletének fényével világítja meg, az édes és jellemző hangnemek dús változatosságával fejezi ki és már félszázadja lankadatlan kitartással ápolja. De részévé künn is, midőn a magyar szellemnek új érdeklődőket, olvasókat, tisztelőket szerzett világszerte. Hatásának titkát talán legrövidebben akként lehetne kifejezni, hogy szelleme egy oly képességet ragyogtat a fejlődés legmagasabb fokán, a melyre nézve a magyar népszellem talán legkorlátoltabb: a képzelő erőét, még pedig mutatja ennek a magyar népszellemnek egyéb tulajdonaival másként a legszorosabb, legbensőbb kapcsolatban. Mintegy magunkat látjuk benne a magunk fogyatkozása nélkül, s hajlandók vagyunk megbocsátani oly tévedéseit, melyek ezen, ránk nézve oly vonzó, szellemi alkatából következnek. A mi szívünk dobog benne, de a képeknek sokkal dúsabb sorát és elevenebb játékát veri föl, mint a melyenhez körünkben szokva vagyunk. A mi földünk, életünk, czéljaink inspirálják s a magyar életnek vannak mélyebb és talán művészebb képviselői irodalmunkban, de képeinek gazdaságára és elevenességére meg sem közelíti senki.

Ez a kapcsolat természetesen legszembetűnőbb és legvonzóbb azokban a műveiben, melyek a magyar nemesi, kisvárosi vagy falusi életből veszik tárgyukat. Míg magyar vonásai leleményben, érzésben, hangban a sympathia teljes erejével hatnak, addig képzelete elé bizonyos korlátok emelkednek, melyek sem elevenességét nem akadályozzák, sem gazdagságát nem csökkentik ugyan, de túlzásainak és önkénykedéseinek útját állják. A tárgyszeretnek az az ereje, a mely minden művészi hatásnak föltétele, körülfogja lelkünket a mese alakításának, a személyek vonásainak, a képek színeinek, a hang humorának vagy páthoszának varázsával egyaránt. Ez alkotásinak egyike, s a régiekre, a legfrissebbekre és legeredetiebbekre emlékeztető, a *Sárga róza*.

A történet, mely el van mondva benne, a közelmúltban játszik: a Bach-világban. De korfestő vonásai gyéren vannak s a cselekvényre és jellemrajzra igen alárendelt jelentőségűek. Mindössze is, hogy a Hortobágyon még nincs vasút s a kis folyam még vígan hajtja a malmot; az ónodi vásárra a polgári kompon kelnek át az árus népek; s a bírói kihallgatást egy «beczirkernek» nevezett epizód-alak vezeti. A történeti szín a képeknek

az idők által változtatott színe; minél közelebb állanak a képek a természethez, annál kevesebbet változtat rajtuk az idő s annál nehezebb ezt a történeti szint megadni nekik. A hortobágyi élet nem évtizedek, hanem évszázadok alatt valószínűleg ép oly keveset változott, mint maga a Hortobágy. Katonaságból szakad ide vissza a csikósbojtár, a regény hőse. Kedvesét, a csárdás-leányt, hűségében ingadozva találja. Már Lacza Ferkónak is adott sárga rózsát. Régi szeretője megveti hazudozását, de hízfelkedésének még sem tud ellenállani. Ez a békítő jelenet a csárdában, megfigyelő és jellemző erejével s költői elmésségével, a legszebb lapok közé tartozik, melyeket Jókai valaha írt. Decsi Sándor szerető szívében megmarad a tövis; de talán kihúzná az idő keze, ha vetélytársa, a gulyásbojtár, vissza nem kerülne a messze útról, melyre gulyájával készült. A leány is újra rabja lesz régi szerelmének s szeretné egészen magához hajlítani a csikós borús indulatját. Egy cigány-asszony tanácsára szerelemitalt ad neki, a mitől a legény a halál révére jut. A tárgyaláson Klári mindent megvall s a fölépült Sándor csak hazugsággal mentheti meg. Bár megútálja érte magát, megteszi és elfordul a leánytól. Egy pár keserű mondatában a tragikum zord szele kavardik föl, igazabban és hatalmasabban, mint az egy Violát kivéve, népi tárgyú költeményeink bármelyikében. A gyűlölt Lacza Ferkó is visszaérkezik és Sándor, mikor kedvesének még egy árulásáról megbizonyosodik, szemébe akar nézni. A legények ivás közben értik meg egymás szándékát, lovukra kapnak s a pusztai harcban a csikós ölmos botjával leüti vetélytársát, szétfújja a szelekbe Kláritól kapott sárga rózsáját és eltűnik.

Bizonyára vannak e történetnek halaványabb és gyöngébb részeit is: így a váltó motivuma előttem kissé keresettnek tetszik s a Hortobágyért rajongó festő lelkesedése is inkább rontja mint emeli a hangulatot. De az eredeti, színekben és jellemző erőben kitűnő képek és jelenetek — a hajnalló pusztaság és ébredő gulya, a csárdabeli viszontlátás és kérlelés, a számadó gulyás bucsúja keresztútiától, az ónodi vásárosok tereferéje, a lovával tanakodó csikós, a pusztai párbaj — oly sűrű sorral váltogatják egymást, hogy a hamis öltések és színtelenebb fonalak alig tűnnek föl a mesteri szövődéken. A magyar pusztaság élete, lakói, felfogása, érzése, nyelve a megfigyelésnek ritka erejével vannak ellesve, a képzeteknek rendkívüli élelenségével szöve a hű és megkapó vonások áradatából képekké, s az előadásnak gyökeres és jellemzete, kedves és sokszor szikrázó elmésségű módján mutatva be. Valóban ez a nyelv könnyed fordulatosságával, a népi észjárását jellemző képletes és czélozgató hajlamával, a festői tájszavak bő s mégsem mesterkéltnél használatával, hangzatosságával, mely néhol a ritmus hatásáig emelkedik, a mire Tóth Ede tette a legszerencsésebb kísérletet:

mindez méltó lenne a legrészletezőbb figyelemre és fejtegetésre. Jókai nyelvének tisztasága utóbbi műveiben nem oly szeplőtelen többé, mint valaha. De mintha a *Sárga rózsza* magyar, pusztai levegője nyelvgeníuszát is újra ihlette volna: e könyvből újra az ő régi magyar szavának tiszta zengése szól.

De a munka főérdeme: a magyar nép lelkének a költői képzelet erejével olyan mély megvilágítása hőisében, mely ritkítja párját. A történet indítéka a csikós szerelemfáltése, de olyan sajátos megvilágításában, mely népünk lelkének legjellemzőbb vonásait tünteti szemünk elé. Egy szenvedély gyújtó lencséjében ott szikrázik az egész embernek, az egész fajnak egész belső világa. Keserű szilajság és büszke borongás, szembeszálló egyenesség és nehezen mozduló konokság, a férfias méltóság küzdése lebirhatatlan ellágyulásokkal, a szavakban fukar szemérem, kényes becsületérzés és helytálló lovagiasság: e tulajdonok szövődékében jelenik meg a csikós feltékenysége. Semmi érzékenykedés, hanem inkább egészséges érzékiség, a magyar népdalnak, ha szabad ezzel a paradoxonnal élnem, *tiszta* érzékisége. Nem kell bőven indokolnom zártételemet, annyira magától következik az: ebben a neki keseredett legényben megvan és megnyilatkozik majdnem az egész magyar népjellem. Főleg ennek okából vagyok hajlandó hinni, hogy ez a kis regény standard workjaink, maradandó könyveinek egyike lesz, azok egyike, melyeknek szelleme akkor is szítani fogja tiszta költői eszközökkel a magyar érzést, mikor majd magyar sajátosságainkat mind mélyebb és mélyebb réteg alá temetik a jövődőnek nivelláló áramlatai.

Az előadottak alapján a kiküldött bizottság többsége, Gyulai Pál bizottsági elnök úr eltérő véleményével szemben, ki Csiky Gergely *Sisyphus munkája* című regényét kívánta megjutalmaztatni, azt a javaslatot terjeszti a tekintetes Akadémia elé, hogy az említett évpárra eső Péczely-díjjal Jókai Mórnak *Sárga rózsza* című regényét kitüntetni méltóztassék.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ október 15-iki számában dr. Sőtér Ágost ad «Gyakorlati útbaigazításokat régi sírmezők tudományos felkutatására». Értekező tizenkét évi régészeti működése ideje alatt 584 sírt tárt fel s az ügy iránt való buzgalomból bocsátja most közre e téren szerzett tapasztalatait. — Wosinszky Mór az «Alsó-nyéki ásatásokat» írja le. E tolnamegyei helységben őstalajba ázott putrilakások s urnasírok kerültek felszínre. Az e telepről előkerült mészbetétes edények, ha összevetjük azok technikáját és díszítését, az őskori agyagművesség remekeit képviselik; agyagjuk a legtökéletesebben iszapolt, egy sincs közöttük szemcsés agyagú, falazatuk pedig igen vékony, néha csak 2 mm. vastag. — Bella Lajos «Baboti leleteket» ismertet. Babot, helyesebben Ordod-Babot Kapuvártól keletre félórányi távolságra esik. Határa szakadatlan síkság, melynek déli részét nagyobb erdő borítja. Ez erdő északi szélén sánczalakú földhányás van, melyen római cserepek és téglák találhatók. De maga a földhányás azért semmi szín alatt sem tekinthető római eredetűnek. A telepen egymás fölött, egymás mellett sűrűn kerülnek elő a hallstatti, La Tène izlésű és római kori emlékek. Ezek közt figyelemreméltók egyes agyagedények, fibulák, karkötők és lábpereczek. — Dr. Sőtér Ágost a «Csunyi és oroszári ásatások» eredményét teszi közzé. E mosonmgyei leletek teljesen azonos jellegűek a nemesvölgyi és szentpéteri sírmezők leleteivel, és miután oly nagy számban, a minőre ezen leleteket nyújtó sírok számából következtetni lehet, csakis avarok tanyáztak a vidéken, értekezőnek az a véleménye, hogy e leletek egykori tulajdonosai avarok voltak, megerősítést nyer. Az ásatást különben folytatni fogja. — Lehoczky Tivadar «A királyhelmecezi sírhalmokat» ismerteti. A leletekből, melyek a feltárt sírokból előkerültek, már is megállapítható, hogy az a nép, mely hajdan itt tartózkodott, s mely csak a pogányhitű szlávok lehet, már községileg, társadalmilag szervezetten s családiasan élt; főfoglalkozása az őstermelés, különösen a vadászat, halászat s baromtenyésztés volt. Vallási szertartásaihoz tartozott az élő áldozatok bemutatása. Úgy látszik, minden család külön készített magának nyugvóhelyet s ennek üregét előbb kiégették. Az azonkori népnél a vas még igen értékes lehetett, mert nem igen található a sírokban. — Nagy Géza «Harczias Fridrik első százsz választó fejedelem magyar kardját» mutatja be. E sodronyománczos kard a drezdai Johanneumban vagyis a jelenlegi históriai múzeumban van s régen magára vonta már a magyar tudományos világ figyelmét. A kardon levő lengyel és cseh címér II. Ulászló

korára utalt, a mit a nem egészen pontosan leírt czímer igazolni látszott. Nagy Géza a nyáron németországi tanulmányútja alkalmával tüzetesen megtekintette a kardot is, meg a rajta levő czímet is, s kitűnt, hogy ugyanaz a kard ez, melyet Zsigmond király ajándékozott Harczias Fridrik meissenai örgőfőnek azon alkalommal, midőn 1425. augusztus 1-én Budán a választó-fejedelmi rangra emelte. Azután részletesen leírja a magyar ötvösipar e becses emlékét, tüzetesen foglalva a rajta lévő fegyverkovács farkasjeggyel. — H. pl. az e kardon levő sodrony-zománcz díszítést ismerteti. E szerint a kardhüvely zománcz-díszítése szorosan csatlakozik az északolaszországi és friauli templomok kincstáraiban levő emlékművekhez. — Gróh István «Az esztergomi Bakács-kápolna eredetéről» értekezik. Kétségtelennek tartja, hogy e kápolnát a Peruzzit megelőző művésznemzedék egyik tagja építette, hogy a mű az úgynevezett korai renaissance építkezés alkotása. — Mihálik József «Kassai ötvösművek czímen a miskolczi ev. ref. eklézsia kincstárában» levő úrvacsora-tálat ismerteti, melynek készítője kecskeméti Ötvös Péter; azután a kerek, ezüsből készített s meganyozott patenát is leírja, melyet Kállai Mihály kassai ötvös csinált. — H. J. a lembergi kiállításon volt régiségeket ismerteti; ugyanő írja le a szerajevói nemzetközi értekezletet. — A levelezés rovatban József főherczeg ő fensége azon óhajlásának ad kifejezést, hogy a folyóirat prehistorikus közleményei az általa pártfogolt Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn című vállalatban németül is megjelenjenek. Dr. Holló László tolnamegyei régiségekről, dr. Jósza András a kántor-jánosi leletekről, Téglás István az oláh-zsákodi bronztükréről, Domaszewsky Alfréd egy sopronyi köemlék feliratáról, Récsey Viktor legújabb pannonhalmi római leletről, dr. Fischbach Ottó a krungli leletről, ifj. Kemény Lajos a husszita templomokról, Szelle Zsigmond a legújabb dunaföldvári urnatemetőről írt tudósítást. — Az irodalmi rovatban a következő munkák vannak ismertetve: Dr. L. Niederle, Lidstvo v dobe predhistoricke na zeme slovanske; Récsei Viktor, Pannónia ókori mythologiai emlékeinek vázlata; Aquincum guide par le dr. V. Kuzsinsky; Gobl Ödön, a római birodalom pénzeiről; Fetzner F. Ferencz, A hun, avar és ősmagyar korbeli sírleletekről; Régiségek Budapesten; Sittl Archaeologiai kézikönyvéről; a német császári archaeologiai intézet működéséről. — Ezután jelentés következik az orsz. régészeti és embertani társulat szept. 25. üléséről, a nemz. múzeumi régiségtár gyarapodásáról, a sopronmegyei régészeti társulat 1893. évi működéséről, Versecz város múzeumáról, az alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi társulat évkönyvéről, a komárommegyei és városi tört. és rég. egyesület állapotáról s végre a délmagyarországi tört. és rég. múzeumi társulat közgyűléséről. — A különfélék tartalma: Pulszky Ferencz 80-ik születésnapjára; Fröhlich Róbert emlékezete; Brunn Henrik; Külföldi szakértők a n. múzeum érem- és régiségtárában; Egyetemi előadások az

archaeológiából és műtörténetből; Spalatói congressus; Műtörténészek gyülekezete; A tömösi kard; Régi magyar aranyok Karinthiából; A kozár kard; Halitzky Antal jelentése a transquincumi erődről s végezetül könyvészet.

2. A BUDAPESTI SZEMLE októberi füzetének tartalma. Károlyi Árpád *A vallásszabadság ügye a korponai gyűlésen 1605.* czímmel mutatóványt közöl a magyar országgyűlési emlékek sajtó alá kerülő XI. kötetéből. E tanulmányban a protestánsok vallásszabadságával foglalkozik, mely a korponai gyűlésnek legfontosabb tárgya volt. Mátyás főherczeg nagynehezen kapott teljhatalmat Rudolftól, a Bocskayval való tárgyalások megkezdésére, a kinek a föltételei kedvezőtlen fogadtatásban részesültek; de a kül- és belviszonyok hatása alatt Bécsben a kiegyezés pártja győzött. Forgách kedvező választ vitt Bocskaynak. Közben a prágai udvarnál is fölülkerekedik a kiegyezést óhajtó párt. A tárgyalás megkezdődik, melynek helyéül Korpona tűzetik ki. Biztosúl a főherczeg Forgách Zsigmondot küldte ki, hogy a Korponán egybeseregrendő statusokkal a kiegyezés föltételeit, a mennyire lehet, megstipulálja. A hangulat a rendek között a kiegyezésnek kedvezett; a túlnyomó nagy többség őszintén óhajta, sőt sürgette a Bocskay föltételei alapján létrehozandó kibékülést. — A gyűlést magát hivatalosan november 23-án nyitá meg a fejedelem a korponai templomban tartott isteni tisztelettel s a kiegyezési tárgyalások a korona érdekeit képviselő Forgách Zsigmond és a korponai rendek között tulajdonképen nov. 24-én vették kezdetüket. A tárgyalások alapjául azon föltételek szolgáltak, a melyeket Bocskay jul. 17-én küldött meg Forgách Zsigmond és Pogrányi Benedek által a főherczegnek. A küzdelem bizonyos compromissumot hozott létre az összes pártok között. A pápa a két protestáns vallás szabad gyakorlatának hallgatólagos tűrésébe Magyarországon — a szükség parancsa úgy kívánván — beleegyezett. — Goldziher Ignác *Muhammedán propaganda Amerikában* című cikkében az izlám terjedéséről szól. Az amerikai lakosok muhammedánsága nem vallásos propaganda, hanem más világrészről történt bevándorlás eredménye. De azért az újvilágban is van most tényleg muhammedán propaganda, melyet egy a nyugoti műveltségen táplálkozott amerikai ember eszközöl, ki maga keresztényből muhammedánná lett és most azt az életcélt tűzte ki a maga számára, hogy új vallását Amerika universális felekezetévé tegye. Alexandre Russel Webb a neve. Legelőször a chicagói világkiállítás kapcsolatában tartott vallás-parlamenten lépett nyilvánosságra. A chicagói congressuson hangoztatott eszméit már most az irodalomban kezdi képviselni. Az *Islam in America* című munka kiadása volt az amerikai muhammedán propaganda legelső életjele, s csak kezdete akar lenni az e fajta irodalmi kísérletek nagyobb sorozatának. — Thim József *az 1848–49. szerb felkelésről* értekezik. A magyarországi szerbek a márcziusi vívmányokat mindenütt kitörő lelkesedéssel fogadták, mert azt hitték, hogy

nemzetiségileg is egyenrangúak lesznek a magyarokkal; jogegyenlőség lesz nemcsak polgári tekintetben, hanem politikai helyzetekben is, nyelvök, vallásuk és nemzetiségök érvényesítése mellett. Midőn a szerbek tisztában voltak azzal, hogy a márcziusi vívmányok polgári jogok tekintetében őket ugyan egyenlőkké teszik, de politikai tekintetben a magyarok továbbra is föntartják nemzeti fensőségöket, és az államra a magyar nemzeti bélyegét ütötték, ismét visszatértek a régi conföderatív elvekre és az ez alapon reconstruálandó Ausztriához szítottak, melyen belül nemzetiségöket teljes mértékben vélhették önállósítani. A márcziusi eseményeket leginkább ott vették a szerbek örvendőleg tudomásul, a hol magyarokkal laktak. Tisztán szerb vidékeken a lelkesedésnek más okai valának. A végvidéken, egyes városokban, a hol a polgári elem a katonai önkényuralom alatt szenvedett, az ettől való szabadulás miatt fogadtattak örömmel a márcziusi vívmányok. — Imre Sándor folytatja *Petőfi és némely külföldi költők* című tanulmányát, melyben a Petőfi és Heine közti rokon vonásokat tárgyalja, végül megemlíti a két költő különbözését a földografa nézve. — Utána Alarcon Péternek *A botrány* című regényéből a hetedik folytatás következik. — A költemények közt van Léva Józsefnek *Élvek percze* című eredetije és Heine nek *Epilog* verse Vargha Gyula fordításában. — Tiszta István *még egy pár szót szól Baross vasuti politikájáról*, Szabó Jenő válaszára. E cikkében csak egy ténykérdésre terjeszkedik ki. Ez a magyar államvasutak személyszállítási bevételeinek fejlődése a zónatariffa behozatalát megelőző időkben. A közlött adatokból szerző azt következteti, hogy a személyszállítási bevételek csökkenését nem a szállítási adó idézte elő, s hogy azoknak emelése csakis a gyökeres reform által sikerült. — Havass Rezső *Budapest jelene és jövője közigazgatási szempontból* címmel Budapest fejlődéséről szól. A főváros adminisztrációjának gépezete nehézkes, nemcsak a sok bizottság miatt, hanem azon körülménynél fogva is, hogy a főváros közgyűlésének számtalan alárendelt ügygel kell foglalkoznia. Az apróbb ügyeket ki kellene venni a közgyűlés hatásköréből s a tanácsra bízni. A közmunkatanács is mai alakjában lépten nyomon akadályokat gördít a főváros hatóságának. A főváros pénzügyi helyzetére nézve nagy veszélyt rejt magában a fővárosnak rendszertelen külterjes fejlődése. Mindezekben csak a tervszerűség segíthet. A főváros jövőndöbeli fejlődésére nézve a legfontosabb kérdés, hogy azon nagyszabású és a főváros képét teljesen átformító alkotások, a melyek most tervben vannak, miképen és mily sorrendben fognak létesíttetni. Kellő egymásutánt kell tartani. Adjunk mielőbb gyorsabb szárnyakat közigazgatásunknak. Teljes erővel törekedjünk oda, hogy a főváros oly terhektől megszabaduljon, a melyeket elviselni nem tartozik; oly kiadásokat pedig kiméljen meg, a melyekkel a fővárosnak rendszeres és világvárosias fejlődését egyáltalán elő nem mozdítja. Áz Értessítőben Comtesse Almássy: Hongrois et Roumains, Óváry: de Quistione

Daco-Romana. Herczeg F.: Simon Zsuzsa, Láng Menyhért: Korzika című munkák vannak ismertetve. Végül az új magyar könyvek jegyzéke.

3. A KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE szeptember havi füzetében dr. K o h n D á v i d befejezi «Az adók reformjáról» című értekezését, a javaslatba hozott új adórendszer harmadik és negyedik tagját taglalva. Ez utóbbi, t. i. a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója, mai adórendszerünkől át volna vehető. Fentartását indokolja egyrészt az a körülmény, hogy az összehalmozott és az egyéntől függetlenné tett tőke magasabb adókulcsot bír meg, a mint azt ez adónak története is mutatja; de fenn kell tartani ez adót azért is, mert annak alanyai merőben különböznek a physikaiszemélyektől az adóbehajtás tekintetében. Mindenesetre lényeges változtatások szükségesek az adó szervezetében, nevezetesen újra kell megállapítani az adókulcsot; akként azonban, hogy a mai adójövedelem egészében biztosíttassék. E jövedelem mindössze 3·35 m. frt, a mi a most 25·87 m. frttal megszabott adóköteles jövedelem után mintegy 13%-os kulcsnak felel meg. E 13% lenne a jövőben legalsóbb foka az itt is alkalmazandó progressiv adókulcsnak, melynek viszont legmagasabb tétele mintegy 18% lehetne. Ezekkel szemben bizonyos könnyítések lehetne és kellene adni a vállalatoknak, egyfelől azt, hogy adójuk évről évre szabassék meg, és pedig utólagosan a már előterjesztett mérleg alapján, másfelől pedig, hogy szükségbeli tartalék képzése esetén az üzleti haszon egy bizonyos része (talán 10%-a) az adó alól felmentessék. Szükséges azonban ez adónál is, hogy szabályai szabatosan állapíttassanak meg, nevezetesen, hogy pontosan meghatározottassék, miként kell az adóztatás céljaira a mérleget szerkeszteni és mit szabad levonni a nyers jövedelemből az adóztatás előtt. Az új adórendszer harmadik s a reform szempontjából legfontosabb része: az új jövedelmi adó azonban egészen gyökeres újjáalkotást kíván. Újnak kell lenni alanyainak, alapjának, kulcsának, kivetésének, egész kezelésének. Ki kell pedig terjednie mindarra, a mit az előző három adónem ki nem merített. Fel kell tehát vennie magába az I., III. és IV. osztályú kereseti adót, a II. osztályú kereseti adó egy részét, a bányaadót, a tőkekamat és járadékadót és az általános jövedelmi pótdónak mindezekre vonatkozó részét; hogy a pénzintézeteknél elhelyezett tőkék után járó adót felvegye-e, fölöttébb kérdéses, az érvek túlnyomó részt a mellett szólnak, hogy ez adó egyáltalán a reformon kívül hagyassék. A kérdés már most, mekkora az összeg, melyet az új adónak szolgáltatnia kell? A felelet itt egyszerű: annyit, a mennyi az egyenes adók mai összes szolgáltatásából az új adórendszer három előzőleg tárgyalt tagja által nincsen biztosítva. A reform alá kerülő adók összege 1890-ben 82·60 m. frt volt, ezzel szemben a három új adónem összes szolgáltatása 65·0—65·50 m. frtot tenne, vagyis az új adónak mintegy 17·0 m. frtot kellene biztosítania, és pedig az általa helyettesítendő egyes adók szerint a következő tételekben: az I., III.

és IV. osztály kereseti adók, a bányaadó és a tőkekamat és járadékadó fejében, mely adókat egész összegükben kell az új adónak felvennie, 2,39, 8,61, 1,28, 0,16 és 1,42 m. frtot a II. osztályú kereseti adónál és az általános jövedelmi pótagadónál, melyeket tudvalevőleg a másik három új adónem volna hivatva nagy részben magába foglalni, 0,19 és 2,91 m. frtot. Pontosán tehát 16,96 m. frt volna az a minimális összeg, melyet az új adóval biztosítani kell. Sokkal bonyolultabb az új adó berendezésének, szerkezetének kérdése, mely csupán az adóköteles jövedelem pontos ismerete alapján volna szabatosan eldönthető, csakhogy e részben egyáltalán nem állanak megfelelő adatok rendelkezésre. Az adatok, melyek a szóban forgó adónemek alá tartozó adóköteles jövedelemre vonatkozólag a pénzügyminiszteri jövedelemstatistika nyújt, e részben is csak hozzávetőleges értékűek, és csupán körülményes utánszámításokkal, többé-kevésbbé lényeges helyesbítésekkel használhatók. A IV. osztályú keresetadónál az adóköteles jövedelem — némi helyesbítéssel — 54 m. frtnak elfogadható ugyan, valamint elfogadható a bányamívelésből eredő jövedelem 2,7 m. frttal, de már a tőkekamat és járadékadó alá tartozó jövedelem bátran kétszerezésére — 14,6 m. helyett 29,2 m. frtra — tehető. leglényegesebben módosítandó azonban a III. osztályú keresetadó alá tartozó jövedelem, mely a pénzügyigazgatóságok véleménye szerinti jövedelemnek 139,21 m. frtnak is mintegy kétszerezése 275,00 m. frtra teendő. Az I. oszt. kereseti adó alá tartozó jövedelemre vonatkozólag nem találunk adatot, a kimutatott 920 ezer családfőre azonban átlag csak 75 frtot számítva, ez összeget 68,29 m.-ra tehetjük. Ezek szerint 428,9 m. frt volna a jövedelem, a mely az új jövedelmi adó által biztosítandó 16,96 m. frtot ma viseli, kérdés, egész összegében ez lehetne-e a jövőben is az adóköteles jövedelem? Korántsem egy jelentékeny része olyan, melyet mint létminimumot adómentesen kellene hagyni, és pedig ilyen 65,8 m. frt a mostani I. oszt., 45 m. a III. oszt. keresetadónál, 1,9 m. a tőkekamatadónál és 1,1 m. a bányaadónál, vagyis összesen 416,8 m. forint. Az adó alá vonható jövedelem tehát mindössze 315,0 m. frt, s most már megállapítható, hogy a jövedelmi adó átlagos kulcsának 5,38%-nak kellene lennie. Kétségtelen, hogy ez eléggé magas kulcs, de kétségtelen az is, hogy ez egyáltalán nem jelenti a terhek egyetemes fokozását. Ellenkezőleg csupán arról van szó, hogy az adóteher arányosan átháríttassék a gazdaságilag gyengébből az erősebbre, biztosíttassék az, a mi ma egyáltalán nincs meg, a terhek arányos megoszlása. E czélt teljesen megvalósítani, természetesen, a helyesen megállapítandó progressio feladata, concret javaslatokat tenni épen a megfelelő statistika hiányában nem lehet, hozzávetőleg talán 3,5% lehetne a legalacsonyabb és 10% a legmagasabb adókulcs. A szerzendő tapasztalatok volnának hivatva ebben, valamint egyéb részletek eligazításában megadni a tájékoztatást. Általános elvek gyanánt még csak azt kell felemlíteni, mikép itt is gondoskodni kell arról, hogy a köz-

ségi és törvényhatósági adók ne nehezedhessenek az új adószolgáltatásoknak egészére, hanem csupán azon részére, a mely eddig is alapja volt ez adók kivetésének; másrészt, hogy az adó kivetésének évről-évre kell történnie, valamint hogy a legszigorúbb intézkedésekkel biztosítandó az adóvállomások őszintesége. — H a v a s M i k s a «A törlesztési tervekről» cím alatt taglalja a jelzőlogos kölcsönöknél az előzetes kamatlábon alapuló törlesztési terveknek hátrányát az utólagos kamatlábon alapulókkal szemben, valamint a rendkívüli törlesztés szempontjából az annuitásnak egyes elemei (kamat, tőketörlesztés, és az intézet nyereségét képező külön rész; jutalék) szerint a számvitelben való szétválasztásának fontosságát. Előleges kamatláb mellett készpénzben kevesebbet kap a kölcsönvevő, mert hiszen az első kamattartozást a kölcsön folyósításakor azonnal levonják és az egész tartozást hat hónappal korábban fizeti vissza, oly hátrányok, melyeket az a tény, hogy az annuitás előleges kamatláb mellett valamivel csekélyebb, korántsem egyenlít ki. De lényeges hátránya az előleges kamatlábon alapuló törlesztési terveknek a bonyolultabb szerkezet, mely, nehezen lévén megérthető, sokkal kevésbé alkalmas, mint az utólagos kamatlábon alapuló teljesen egyszerű és világos törlesztési terv, a közbizalom megnyerésére. Annál inkább áll ez, mert hiszen mint ez concret példákkal bizonyítható, gyakran készülnek hibás számítással ily tervek. Értekező tüzetesen taglalja a helyes számítás módozatait. Fejtegetései végső tétele gyanánt megállapítja, hogy előleges kamat-fizetés esetén az utolsó annuitásból kamatra semmit sem kell fordítani, az egész annuitás marad tőketörlesztésre, a mi abból a szempontból fontos, mivel így az ezzel ellenkező törlesztési terv hibás voltáról azonnal tisztában lehetünk. Az annuitás elemeinek szétválasztását illetőleg értekező kimutatja, hogy ugyanazon annuitás mellett lényeges különbség van a tőketartozás maradványában a szerint, a mint a számvitelben külön választatik a jutalék vagy nem. Az eltérés a tartozás maradványában — 80 félévre terjedő concret példát véve fel — legnagyobb a 45-ik félév végén, de a maradvék jutalék számításba vételével mindig kisebb, mint jutalék nélkül, dacára, hogy a bank bevétele, az adó szolgáltatása mindkét esetben egyforma. A kölcsön megszakítás nélkül való törlesztése esetén a jelzett szétválasztás nem is bír jelentőséggel, de igenis azzal bír a rendkívüli törlesztés esetén, midőn is a tőketartozás átlaga jó számba. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. M a n d e l l o K á r o l y augusztus hó jelentékenyebb közgazdasági eseményeit sorolja fel. — Az «Irodalmi Szemlében» H e g e d ű s L ó r á n t ismerteti az angol Royal Commission on Labour titkáranak, Geoffrey Drage-nek, az Eton iskolában «Eton and the Labour Question» czimén tartott értekezését. — A «Külföldi folyóiratok szemléjében» dr. F e n y v e s s y J ó z s e f az «Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik» három rendbeli cikkéről számol be. — A «Statistikai Értesítőben» H a j d u L á s z l ó az «Ausztia népességének foglalkozási

viszonyait» és az «Északamerikai Egyesült-Államok állattenyésztését» ismerteti. — A 83 oldalra terjedő füzet a «*Könyvszemlével*» zárul.

4. A MAGYAR NYELVŐR X. füzetében Szilasi Móricz szómagyarázatokat közöl. A *baktat* igét műveltető képzővel alakultnak mondja, de a szó jelentésében e képző értéke már nem érezhető. Összefügg vele a *bakol* és *bókol* ige. A *csélcsap*-ról azt mondja, hogy az eredetileg *szélcsap* volt (vö. *szelet csap*). A *kurgat* szót nem kombináló szóalkotás termékének tartja, mint Simonyi, hanem a *kurrog*, *korog* műveltető képzős származékának. *Szontyolodik* régenten *szonkolyodik*; ez az eredetibb alak. Töve **szom-*, s így egy töről való a *szomorú*, *szomorkodik* stb. szavakkal. — Szinyei József folytatja a magyar nyelvbe átvett oláh szavak kimutatását. Ilyenek: *mióra*, *mokány*, *mósuly* v. *mószuly*, *muki*, *murga*, *muta*, *nepotya*, *nódica*, *nótiu*, *nunta*; közülök csak a *mokány* ismeretes az egész magyarságban. — Mikó Pál polemizál Szabó Ernővel, s azt mutogatja, hogy téves szempontból ítélte meg a házi állatok szereplését a magyar szólásokban. A házi állatok nevével alkotott képes szólások keletkezésének nem az az oka, hogy a nép szereti a maga állatait, de egyszerűsmind lenézi, megveti, hanem hogy az állatok tulajdonságai állandóbbak, mint az emberekéi s így szembevetőbbek is. Szólásokkal bizonyítja, hogy a *kutya* nem a legmegvetettebb állat, hanem a *legvadabb*, s ezt bizonyítja a legtöbb nyelvi hasonlat, szólás, a miben a kutya neve megfordul. — Veinstein-Hevess Kornél a Jordánszky és Érdy Codex nyelvjárását állapítja. A sajátosabb képzőalakok (-ul helyett *il*. fr.-al, kicsinyítő k.) is azt bizonyítják, a mit a szókincs, hogy t. i. ez a két codex a Dráva mentén íratott, nyelve azzal egyezik. — Albert János a népiskolai magyar nyelvtanok közül a Belicza Józsefét bírálja, a kinek a könyve az összes fővárosi iskolákban el van fogadva tankönyvül. Helyesnek mondja a szerző módszerét, az anyag beosztását, de elítéli és népiskolai oktatásra alkalmatlannak mondja a nyelvtani tárgyalás alapjául választott ízetlen olvasmányok miatt. — Szilasi Móricz a Benedek Elek «Magyar Mese- és Mondavilág» című művét ismerteti, s közli belőle a ritkább népies szókat és szólásokat. Az apróbb közlemények sorában Riedl Frigyes magyarázza a *Szent-Mihály lova* népies szólás értelmét és eredetét. Régi egyházi fölfogás szerint szent Mihály a halottak vezetője. — Melich János ráczáfol Klugera. kimutatván, hogy a *drabant*, *trabant* szó nem a magyarból került a németbe, hanem mind a kettőbe az újszlovénból. Lehr Vilmos azt bizonyítja, hogy a *szekefü*: chamomilla nem = «stuhlkraut», hanem *székfü*, vagy *szikes fü*. Tájszótarlózat. Állatmese.

5. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A VI—VII. kettős füzetnek első cikkében Hegedűs István befejezi Senecáról mint drámaíróról írt nagy tanulmányát. Seneca a hanyatlás költője, kit első sorban az jellemez, hogy nem közvetlenül merít a költészetnek örök tiszta forrásából. Őt a szív rajza helyett a szellem csillama gyönyör-

ködteti. Nem a költői szív közvetlen hevével érzi át a szív szenvedélyét és szenvedéseit. Neki a tragikai helyzet csak érdekes morális téma, költészetének alaphibája az igazság hiánya. — A második cikkben Kardos Albert e kérdést tárgyalja: Miért oly gyarló középkori verselésünk? A magyar verselésnek a középkorban is főtörvénye, mint ma is, a sornak hangsúlyos metszetekre, ütemekre való oszlása. De első pillanatra nagy a tökéletlen versek száma, mivel eddigelé tévesen több prózai darabot tekintünk verses emlékeknek, melyekben erőszakkosan keresünk rhythmust. Ezenkívül figyelembe veendő, hogy sok régi költeményünk fordítás, még pedig gyöngén verselt időmértékes latin eredetűnek fordítása, melynek átültetésénél a magyar költő föl nem ismerte a rhythmust és megelégedett azzal, hogy az eredeti versek szótagjainak számát megtartsa. Ellenben feltűnő, hogy mennél inkább uralkodik a hangsúly az eredetiben, annál hibátlanabb magyar ritmus lüktet a fordításban is; a magyar eredetű, kivált népies költői termékek külalakja pedig semmiben sem tér el a mai népdalokétól. — Heinrich Gusztáv Katona József Aubigny-drámáját tárgyalja és ellentétben az eddigi felfogással, mely e darabot valamely elbeszélés eredeti földolgozásának tekinti, kimutatja, hogy ez is egy német drámának eshetőleg szabadabb fordítása. De Weidmann bécsi színész darabja nem lehetett Katona forrása, mert az a dráma a magyar költő műve után (1816) jelent meg. Katona eredetije vagy Törring grófnak 1778-ban megjelent Aubigny-drámája, melylyel szemben a magyar költő vagy önállóságot mutatva, vagy még inkább Fischer János Henriknek 1779-ben megjelent színműve, melynek címe azonos a Katona drámájának címével, melyet azonban Heinrich minden utánjárása ellenére sem tudott megszerezni. — Brassai Sámuel folytatja észrevételeit Pozder Károly Horatius-kiadásáról, egyúttal a satírák és epistolák szövegének több helyét kiigazítja és magyarázza; Baróti Lajos pedig igen behatóan ismerteti Petőfi költeményeinek első kritikai kiadását, melyről a legnagyobb dicsérettel szól, de melyhez egyúttal számos javítást és kiegészítést közöl. — A hazai irodalom rovatában Erdélyi Pál nagy elismeréssel mutatja be Dankó József kiváló hymnologiai művét; hasonlóképp Némethy Géza jeles munkának mondja «A krakkói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzékét», melyet a M. T. Akadémia megbízásából Schrauf Károly adott ki; míg Schmidt Attila fogya- tékos és céljának nem igen megfelelő munkának véli Leffler Sámuel római irodalom történetét. — A külföldi irodalom rovatában Kont Ignác folytatja az 1891—93-iki francia philologiai irodalom termékeinek ismertetését, ezúttal a régibb francia irodalom körébe eső feltűnően csekély számú műveket jellemezve. — A philologiai programm-értekezések sorából Némethy Géza nem mond kedvező ítéletet S. Szabó József kis cikkéről, mely Virgilius túlvilági képze- teinek hatását a későbbi költőkre tárgyalja. E dolgozat, bíráló véle- ménye szerint, nem egyéb, mint rengeteg s olykor a tárgyhoz alig

tartozó adatnak vasvillával összehányt tömege, melyet a szerző tanítványai, kiknek szánta, aligha fognak élvezettel s haszonnal olvasni. Még kedvezőtlenebb ítéletet mond Kelemen Béla Káplány Antalnak a tragikum és komikum lényegét és viszonyát tárgyaló két értekezéséről, melyeknek helyes adatai és fejtegetései mind Beöthy Zsolt könyvéből (A tragikum) vannak a forrás megnevezése nélkül kiírva, míg szerző saját állításai mind értéktelenek. Ellenben jó dolgozatnak mondja Heinrich Gusztáv Gaál Lajosnak Szabó István műfordításairól írt felolvasását; csupán szerzőnek azt az állítását nem tartja a tényeknek megfelelőnek, hogy az ókori, főleg a görög remekek más fordításaiban a görög hősökön sarkantyú s sújtásos magyar ruha van, valamint Szabó István és Voss János Henrik párhuzamát felszinesnek s a dolog lényegét nem érintőnek mondja. Végre Bódiss Jusztin figyelemre méltó dolgozatnak itéli Bakcsy Gergelynek a classikus irodalom tanításáról s különösen Horatius olvastatásáról írt tanári székfoglalóját, bár hangsúlyozza, hogy szerző sok kérdést helyesebben tárgyalt volna, ha az állami tantervhez készült utasításokat jobban figyelembe vette volna. Gazdag és változatos vegyes közlemények és könyvészet zárják be a füzet első felét; másik felét Hellebrant Árpád könyvészeti adaléka: A magyar philologiai irodalom 1893-ban, foglalja el, melyben szerző 76 lapon 1899 könyvet és cikket sorol föl.

Ugyanezen folyóirat VIII. fizetésnek első cikke Bartal Antal akadémiai fölolvasása: Találkozások a classicus és modern költészetben. Ezúttal e nagy terjedelmű dolgozatnak csupán bevezetése és részben első fejezete jelent meg, mely a 'loci communes' csoportját tárgyalja. — A második cikkben kimutatja Kelemen Béla, hogy Kölcsy Ferencznek a komikumról írt dolgozata legnagyobb részben német aesthetikusok, első sorban Bouterwek fejtegetésein alapszik, de hogy a jeles magyar író sok helyütt önállóan fogja föl a tárgyat és eltérő nézeteket juttat kifejezésre. — A harmadik cikkben Moravcsik Géza behatóan fejtegeti Voltaire Zaire-drámáját, melyet magyarra fordított. Ezúttal e tanulmánynak csak első fele jelent meg, mely a darab keletkezését és Voltairenek mint dráma írónak fejlődését tárgyalja. — Végre Krausz Sámuel a görög és latin hangok kiejtését iparkodik megállapítani az ókori zsidó irodalom tanúsága szerint. Ez első cikkben kifejti, hogy a görög *k* az ókorban illetőleg az ókori zsidók kiejtésében, palatalis hangzó volt, hogy a latin *c* mindig *k*-nak hangzott, a görög-latin *t* és *p* mindig *t*-nek és *p*-nek, a görög *g* majd *g*-nek majd *j*-nek, a görög *d* rendszeren *s*-nek s a görög *b*—*v*-nek. — Baróti Lajos folytatja Petőfi első kritikai kiadásának beható ismertetését, illetve javítását s kiegészítését. — A hazai irodalom rovatában Bódiss Jusztin a legnagyobb elismeréssel ismerteti Gyomlay Gyula Platon-fordítását, míg Lósz István dicséretes, de sok tekintetben hézagos munkának mondja Torkos Lászlónak Csongor és Tünde-

kiadását, melyből főleg a darab szerkezetének, műfaji jellegének és nyelvének behatóbb tárgyalása hiányzik; ellenben Pecz Vilmos igen kedvezően ítél Télfy Ivánnak legújabb könyvéről: *Chronologie und Topographie der griechischen Aussprache*, és a maga részéről is ajánlja az ó-görög nyelvnek új-görög kiejtését. — A külföldi irodalomból Pecz Vilmos ismerteti az athénei tudós társaság tizenegy tagjának Kontos egyetemi tanár tiszteletére kiadott albumát, Kont Ignác pedig folytatja az 1891—93-iki francia philologiai irodalom ismertetését s ezúttal a modern francia irodalom körébe eső munkákat jellemzi. — A philologiai programm-értekezések közül Bódis Jusztiin figyelemre méltó dolgozatnak mondja Mórocz Emilián értekezését a magyar és latin nyelv párhuzamos tanításáról. — Vegyes közlemények (többek közt Vörösmarty Fóti dalának legvitásabb helyéről) és könyvészet zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik ö s s z e s ülés.

1894. október 8-án.

B. EÖRVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly másodelnök, Joannovics György, gr. Kuun Géza, Pulszky Ferencz, báró Radvánszky Béla, gróf Széchenyi Béla, Zichy Antal t. t., Fejérpataky László, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hampel József, Heller Ágost, Hógyes Endre, Kautz Gyula, König Gyula, Lengyel Béla, Pauer Imre, Simonyi Zsigmond, Schuller Alajos, Szilágyi Sándor, Thanhoffer Lajos, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Wartha Vincze r. tt. Acsády Ignác, Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Bánóczi József, Choncha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, György Endre, Klein Gyula, Kunos Ignác, Majláth Béla, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óvári Lipót, Pólya Jakab, Réthi Lőr, Szentkláray Jenő, Szinnyi József, Vadnai Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán.

178. Elnök úr a szünet után először egybegyűlt tagokat s különösen **Pulszky Ferencz** t. tagot s osztályelnököt, ki az akadémiai szünetek alatt töltötte be 80-ik évét, melegen üdvözlí s az ülést megnyitja. — Az Akadémia közhelyesléssel és eljenzéssel fogadja Elnök úrnak szavait, mire Pulszky Ferencz t. tag meghatva köszönetet mond.

179. Főtitkár bejelenti **Helmholtz Herrmann** k. tagnak, a legnagyobb physikusnak, kit e század szült, szeptember 8-án, **Pringsheim Natanael** k. tagnak, a nagyérdemű német botanikusnak, október 6-án, **Kóczán Ferencznek**, a róla elnevezett jutalom alapítójának, július 11-én bekövetkezett halálát, megemlítvén, hogy az utóbbi ravatalánál megjelent s arra az Akadémia nevében koszorút helyezett. — Az Akadémia mély megilletődéssel veszi világnírv két tagjának s nagy-lelkű alapítójának elhunytát, a főtitkár intézkedését helyesléssel tuda-

másul veszi s a III. osztályt felhívja, hogy az elhunyt k. tagokat illetőleg az emlékbeszéd tartása iránt határozzanak

180. néhai Erdélyi János r. tag szülőházára szeptember 16-án Kis-Kaposon emléktáblát helyeztek s ez ünnepélyre a M. Tud. Akadémiát is meghívták. Az Akadémia képviselőit az elnökség Lévai József r. és Ballagi Géza l. tagokat kérte föl, kik is a megbízást készséggel elfogadták s az első az ünnepélyen «Erdélyi János emléklapja» című ódáját olvasta fel, a második pedig az emléktábla leleplezése után beszédet mondott. — Az Akadémia a jelentést kedves tudomásul veszi s az ünnepen képviselőiben megjelent két tagjának köszönetét fejezi ki.

181. A VIII. nemzetközi egészségügyi és demographiai congressus azt az ülést, melyen Semmelweis Ignác emléket ünnepelte, szeptember 2-án az Akadémia dísztermében tartotta. Az akadémia elnöksége ez alkalomból s a congressus külföldi tagjainak tiszteletére kiadta hasonmásban s francia fordításban azt a levelet, a melyet Semmelweis 1860-ban, nagy fölfedezése tárgyában a M. Tud. Akadémiához intézett. — Helyesléssel tudomásul vétetik.

182. KARABAČEK JÓZSEF k. tag megválasztásáért köszönetét fejezi ki. — Tudomásul szolgál.

183. A vallás és közoktatási Miniszter úr köszönetet mond az Akadémiának az ornithologiai központ támogatására 1894-ben megszavazott 500 frtnyi segélyért. — Tudomásul szolgál.

184. A Magyar Földrajzi társaság ez évi közgyűléséből köszönetét fejezi ki a kebelében alakult Balatoni bizottság anyagi támogatásáért. — Tudomásul szolgál.

185. FRANKÓI VILMOS ig. és r. tag a következő levelet intézi az Akadémiához;

«Tekintetes Akadémia! Évek óta alkalmam van figyelemmel kísérni azt a hatásban és eredményben gazdag munkásságot, a mit a Rómában létesített francia és német történeti és régiségtudományi intézetek kifejtenek. Így tehát lelkemben föl kellett ébredni annak az óhajtnak, hogy egy ilyen intézet előnyeiben részesüljön hazánk is, mely inkább, mint sok más ország, van arra utalva, hogy régi történetének homályos lapjaira a pápai levéltárakból világosságot árasztson; egyúttal arra is, hogy a kultúra és izlés forrásaiból, melyek az örök városban fakadnak, merítsen. Ez óhajtság megvalósulását előmozdítandó, elhatároztam, hogy egy római magyar történeti intézet céljaira házat építek és ajánlok fel. A ház immár készen áll és befogadhatja a történelem és régiségtudomány magyar munkásait, kiket saját tudományos feladataik vezetnek Rómába s a kik tudományos megbízásokkal küldetnek oda. Nagy súlyt helyezek arra, hogy ez az intézet a Magyar Tudományos Akadémiának is szolgálatába álljon. És ezért bátor vagyok az intézet szervezésének megállapításához a Tekintetes Akadémia közreműködését kikérni. Egyszersmind szerencsém van az intézetben levő öt hely közül egyet, folyó évi november 1-től kezdve, a Tek. Akadémia rendelkezésére bocsátani. azzal a kérelemmel, hogy azt a helyet mindenkor a magyar történelem (Magyarország egyházi, politikai, művelődési és jogtörténetének) munkásaival, első sorban azokkal, kik a római könyv- és levéltárakban eszközözendő kutatásokkal lesznek megbízva, betölteni méltóztassék. Azon leszek, hogy az Akadémia küldötteit nemcsak tudományos munkásságukban erőmhöz képest támogassam, hanem kényelmökről és részben ellátásukról is gondoskodjam. Fogadja stb. Budapest, 1894. október 4. Frankói Vilmos.»

Az Akadémia köszönetét fejezi ki tisztelt és szeretett tagjának azon áldozatkészségért, melyet az intézet felállításával a magyar tör-

téneti és régiségtudomány érdekében tanúsított, valamint az Akadémia kiküldöttei részére felajánlott helyért is s egyúttal megbízta a II. osztályt, hogy az intézet ügyrendjének megállapításában, kiküldendő tagjai által, vegyen részt.

186. FORSTER GYULA a M. Földhitelintézet igazgatója 15,000 frt névértékű regaleváltsági kötvényből álló alapítványt tesz «Scitovszky János primás» nevére, azzal a rendeltetéssel, hogy az évi kamatok 10 évi ciklusokban felváltva, irodalmi művek és levéltári kutatások czéljaira fordíttassanak, még pedig első sorban a magyar egyház történelme megírásának előkészítésére, illetőleg előmozdítására. — Az Akadémia köszönettel fogadja e hazafias alapítványt s annak ügyrendi szövegezése iránt javaslatételre a II. osztályt hívja fel

187. KÖNIG GYULA r. t. és osztálytitkár 250 frtot ajándékoz az Akadémiai tisztviselők nyugdíjalapjának gyarapítására. — Köszönettel vetetik.

188. MYSKOVSZKY VIKTOR lt. jelentést küld be a Sárosmegyében fekvő Berki község templomában jelenleg fölfedezett két középkori oltárműről s beküldi annak két fényképét az Archaeologiai bizottság rajztára számára. — Áttétetik az Archaeologiai bizottsághoz.

189. DARVAI MÓRICZ tanár az Akademiától, mint kiadótól, engedélyt kér arra, hogy az ő fordításában Pauler Gyula rt. munkája; «A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok korában» (szerző beleegyezésével) német nyelven megjelenhessék. — Az engedély megadatik.

190. HIRSCH GUSZTÁV bécsi lakos. találmányának megőrzése és elsőbbségének biztosítása végett, egy lepecsételt levelet őhajtana az Akadémia levéltárában letenni. — Az Akadémia a vele összeköttetésben nem álló egyéneknek efféle kérelmeit nem teljesítheti.

191. A főtitkár bemutatja a f. évi szeptember 30. határidőig beérkezett pályaműveket, ú. m.:

1. Gróf Teleki-jutalom (szomorújátékok). — 1. Gara László. Szomorújáték 5 felv. Jelige: Isten óvja nagy csapástól Mi magyar hazánkat. Arany János (Zách Klára). — 2. Börtön. Szomorújáték 4 felv. Jelige: Borúra derű! — 3. Interregnum. Tragédia 5 felv. Jelige: Az erény a bűnnel jár együtt. — 4. Honáruló. Szomorújáték 4 felv. Jelige: Lakolt. — 5. Bosnyák Anna. Tragédia 5 felv. Jelige: Rediviva, — 6. Győri béke. Vigjáték 3 felv. Jelige: Jeligés levél. — 7. Zarina. Szomorújáték 3 felv. Jelige: E királyné harcziás bátorsága, szépsége s bölcsessége által köztisztelet tárgyává emelkedett. Gyárfás István «A szittyák ős történelme». — 8. Corday Sarolta. Történeti szomorújáték 5 felv. Jelige: Hazáért halni szép, dicső! — 9. Boglárnyé. Szomorújáték 4 felv. Jelige: Valóban szeretni csak erős szív tud. Br. Eötvös. — 10. A lejtőn. Szomorújáték 5 felv. Jelige: Nagy időkről regélünk. — 11. Robusti. Tragédia 5 felv. Jelige: Tragikum. — 12. Circe. Szomorújáték 4 felv. Jelige: Siker. — 13. Sziárd. Tragédia 4 felv. Jelige: Anteus. — 14. Mária király. Szomorújáték 5 felv. Jelige: Rex Maria. — 15. A falusi műveltség. Szomorújáték 1 felv. Jelige: Emlék mondas, emlék mondat. — 16. Lionarda. Szomorújáték 3 felv. Jelige: «—quel-ben, quel genio». — 17. A trónvesztett. Szomorújáték 5 felv. Jelige: Csalárd a hit, vigaszt nem nyújthat az. Reményt nem ismer a reménytelen. — 18. A végzet. Tragédia 5 felv. Jelige: Reményem árbóczát eltörte a vész. — 19. A bálvány. Történeti szomorújáték 5 felv. Jelige: Arany.

2. Bánffy-jutalom (magyar történeti háttérű vigjáték). — 1. A hódító. Vigjáték 3. felv. Jelige: Csak egy sugárt. — 2. Az arany-

öv. Vigjáték 3 felv. Jelige: Történeti háttér. — 3. Zsolt vezér ifjúsága. Történeti vigjáték 3 felv. Jelige: All's well That ends well.

3. **Bulyovszky-jutalom** (ódaí költemény, melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből vétessek). — 1. A régi bálványok. Óda. Motto: Még jőni kell, még jőni fog Egy jobb kor stb. — 2. Visszapillantás. Jelige: Szép csillag a fogszeretet. — 3. Petőfi emlékezete. Jelige: Egy gondolat hánt engemet stb. — 4. Andrassy. Óda. Jelige: Nem hal meg a ki nagy. — 5. Rodostó. Jelige: Lakunk partján a tengernek Töltjük napját életünknek. . . . — 6. Hazátlanok. Jelige: Szent hazaszeretet, mibe mártsam tollam, hogy dicső képedet stb. — 7. A magyar ifjúsághoz. Hazafias óda. Jelige: Talpra magyar. — 8. Leng a zászló. Jelige: Szébb jövőnek. jobbnak biztos záloga. — 9. Jövőnk. Jelige: A haza minden előtt! — 10. A M. T. Akadémiához. Óda. Jelige: Szeretném látni önfajom, Hogy ennyi köny — vér és jajon Magának mit veszen stb. — 11. A nemzeti szellem. Jelige: Föl! — 12. Egyesüljünk. Jelige: Egyesüljünk.

4. **Farkas-Raskó jutalom** (hazafias költemény, a mely lehet hymnus, óda, elégia, ballada, költői beszélyke, tanköltemény vagy szatíra.) — 1. Merengés. Jelige: Ború után derű. — 2. Hunnia mezején. Jelige: Eszem a nemzeté, Kicsiny mégis ragyog, Büszke vagyok rá, hogy én is Magyar vagyok. — 3. Királyunkhoz. Jelige: Vitam et sanguinem! . . — 4. Az ezredév alkonyán. Jelige: Meghasonlott néptől elfordul az Isten! . . — 5. Honszerelem. Mottó: Ne gondolj a veszteségre, Elvégre révbe ér a hányt hajó . . — 6. A magyar nemzethez. Jelige: A haza minden előtt! — 7. Nemzeti dal. Hymnus. Jelige: Cantate filii pro patria. — 8. Mese. Jelige: Minden Demosthenesnél szébben beszél a tett. — 9. Csillag. Jelige: Szép csillag a fogszeretet. — 10. A határon. Jelige: Hazádnak légy hive rendületlenül! -- 11. Honomhoz. Motto: Hirdett légyen a korhadt fa tavaszt, sokat zöld sarja stb. — 12. Honfi gond. Jelige: Post equitem sedet atra cura. — 13. Jövőnk. Jelige: A haza minden előtt. — 14. A honvéd és neje. Jelige: Hazaszeretet. — 15. Hymnus. Jelige: Élünk a hazáért. Haljunk a javaért. — 16. Nemzeti szellem. Jelige: Él magyar! — 17. Hazámhoz. Jelige: Tied vagyok tied hazám! — 18. Kossuth Lajos. Jelige: Szabadság, egyenlőség, testvériség. — 19. A magyarokhoz. Jelige: Egyetértés. — 20. A nemzeti szellem. Jelige: Sors bona, nihil aliud. — 21. Emma siralma. Parodia Arany János Rachel siralmára. Jelige: Béka-egérharcz. — 22. Három eszmény. Jelige: Nem mint Provence daltelt mezői . .

5. **Dóra-jutalom.** (Fejtse ki a pályázó a nemes fém és a nemes fémpénz arbitrage szerepét a nemzetközi pénzviszonyok szabályozása körül, különös tekintettel monarchiánk valutarendezésére.) — 1. A nemes fém és nemes fémpénz, az arbitrage szerepe. Jelige: Az emberség azon intézményei állanak legbiztosabban, melyek az önzést fogadták szolgálatukba. — 2. Arany-ezüst érme, arbitrage és ennek szerepe a nemzetközi pénzviszonyok szabályozása körül. Jelige: A számok a legjobb tanácsadók. — 3. Arbitrage. Jelige: Cedo majori.

6. **Első magyar ált. bizt. társaság jutalma.** (Fejtse ki a pályázó a tőzsdeadó czélszerűségének kérdését a helyes adórendszer szempontjából s a jelenleg érvényben levő külföldi tőzsdeadó-törvények főbb intézkedéseit és eredményeit.) — 1. A tőzsdeadó czélszerűségének kérdése a helyes adórendszer szempontjából és a jelenleg érvényben levő külföldi tőzsdeadó-törvények főbb intézkedései és eredményei. Két Rész. Jelige: Justum et aequum. — 2. A tőzsdeadó története. Elmélete. Rendszere. Gyakorlati kivitele. Jelige: A nemzetgazdaságtan minden

tévedése sat. Földes Béla. — 3. A tőzsdeadóról. Jelige: Je n'en vois pas la nécessité. — 4. A tőzsdeadó elmélete, történeti fejlődése és jelen alakulata az egyes államokban. Jelige: Un nouvel impôt ne peut se justifier stb. — 5. A tőzsdeadó czélszerűségének kérdése a helyes adórendszer szempontjából, a jelenleg érvényben levő külföldi tőzsdeadó törvények főbb intézkedései és eredményei. Jelige: Erkölceinket törvényeinkkel együtt stb. Casimir Perier.

7. Beck Miksa-jutalom. (Adassék elő a budapesti bankok története az utolsó 25 év alatt és fejtsék ki az a hatás, a melyet a magyar közgazdasági élet fejlődésére gyakoroltak.) — 1. A budapesti bankok története az 1867—1893. években. Jelige: Borúra derű.

8. Lukács Krisztina-jutalom. (Kivántatik a magyar önkormányzat történeti fejlődése s koronkénti tervezete Szent Istvántól V. Ferdinándig.) — 1. A magyar önkormányzat történelmi fejlődése és s koronkénti szervezete. Jelige: A Magyarország minden institutióját az önkormányzat szelleme lengi át.

9. Lukács Krisztina-jutalom. Nyílt pályázat. (Kivántatik Magyarország emlős faunájának megírása, — 1. Ajánlkozás «Magyarország emlős állatai» című munka megírására. Paszlavszky József, I. tagtól.

A Sztrókay-jutalomra (az illetékességi összeütközések tana), a Gorove-jutalomra (a magyar férfi-viselet története), a Léway-jutalomra (Hunyady János élet- és jellemrajza), a Péczely-jutalomra (a magyar és erdélyi pénzrendszer története) pályamű nem érkezett be; ellenben «A szerelmi bölcselet rendszere» és «Arany János életrajza» című munkák is küldettek be, noha e tárgyakra pályázat nem volt hirdetve. — Tudomásul szolgál. A pályamunkák, megbírálás végett, áttétetnek az illető osztályokhoz; a jelíges levelek pedig, szokás szerint, egy-egy közös borítékba fognak lepecsételtetni.

192. A boszniai-hercegovinai országos múzeum, a milánói Reale istituto lombardo és a californiai «Geographical Society», a M. Tud. Akadémiával csereviszonyba ohajtanak lépni. — Áttétetik elintézés végett a könyvtári bizottsághoz.

193. A könyvtár részére érkezett ajándékok közül a főtítkár megemlíti a következőket: *a*) Galileo Galilei munkáinak IV. kötete. (Az olasz kir. kormány ajándéka); *b*) Budapest székes főváros statisztikai hivatalának 1894. évi kiadványai. (A székes főváros ajándéka); *c*) G. N. Mayerhoffer beküldi Jókai «Párbaj az Istennel» című beszélynének cseh fordítását. — Köszönettel vétetnek.

194. A főtítkár felolvassa az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul van.

Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. SZÉCHENYI BÉLA t. és SZILÁGYI SÁNDOR r. tagot kéri föl.

HUSZONNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály hatodik ülése.

1894. október 8-án.

ZICHY ANTAL t. tag és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György, gróf Kuun Géza t. t. — Goldziher Ignác, Szász Károly. Simonyi Zsigmond r. tt. — Asbóth Oszkár, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Kunoss Ignác, Szinnyi József, Vadnay Károly I. tt. — Más osztályokból: báró Radvánszky Béla, gróf Széchenyi Béla, Pulszky Ferencz I. tt. — Frivaldszky János, Fejérpataky László, Kautz Gyula, König Gyula, Fröhlich Izidor, Pauer Imre, Szilágyi Sándor,

Szily Kálmán, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Alexander Bernát, Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Heller Ágoston, Lengyel Béla, Majláth Béla. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

196. GOLDZSIHER IGNÁCZ r. tag fölolvassa az orientalistáknak Genfben tartott X. nemzetközi congressusáról szóló jelentését. — Az Ertesítőbe adatik.

197. ZICHY ANTAL t. t. előterjesztést olvas föl gróf Széchenyi István ifjúkori leveleiről (1809—1819.) — Tudomásul vétetik.

198. A jegyzőkönyv hitelesítésére gróf KUUN GÉZA t. és GOLDZSIHER IGNÁCZ r. tt. kéretnek föl.

HUSZONKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1894. október 15-én.

VÉCSEY TAMÁS r. tag elnökle alatt jelen voltak a II. osztályból: Tisza Kálmán tiszt. tag. — Hampel József, Pauler Gyula r. tt. — Acsády Ignác, Alexander Bernát, Czobor Béla. Concha Győző, Matlekovich Sándor, Nagy Gyula, Pólya Jakab, Ráth István, Vargha Gyula l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal tiszt. tag. — König Gyula, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

199. PÓLYA JAKAB lev. tag felolvassa: «A társadalmi kérdés» című székfoglaló értekezését.

200. MATLEKOVICS SÁNDOR lev. tag bemutatja Magyarország államháztartásának története 1867—1893. című munkáját.

201. ALEXANDER BERNÁT lev. tag Reichard Zsigmond «Az erkölcsi érzék» című tanulmányából olvas fel egyes részleteket.

202. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri CONCHA GYŐZŐ és VARGHA GYULA lev. tagokat.

HARMINCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilencedik ülése.

1894. október 22-én.

Than Károly r. t. és osztályelnök elnökle alatt jelen voltak: Hollán Ernő, Konkoly Miklós t. tt. — Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Horvát Géza, Heller Ágost, Hőgyes Endre, Klug Nándor, Lengyel Béla, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt. — Batizfalvy Sámuel, Bedő Albert, Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Kondor Gusztáv, Liptay Sándor, Mocsáry Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor, Schulek Vilmos, Zipernovszky Károly l. tt. — Más osztályból: Pauer Imre. — Jegyző: König Gyula r. t. osztálytitkár.

203. KLUG NÁNDOR megválasztott r. t. felolvassa «Vizsgálatok a pepsin-emésztés köréből» című székfoglaló értekezését.

204. KÖNIG GYULA r. t. előterjeszti Vályi Gyula l. t. «Többszörös involutiók» című értekezését.

205. SCHULEK VILMOS l. t. fölolvassa: a) «Az erythropsia élettani meghatározása». b) «Hályog-operálás csönkített lebenynyel» című értekezéseit.

206. DR. HALLER BÉLA heidelbergi egyet. m. tanár részéről: «Adatok a központi idegrendszer szövettani ismeretéhez» és

207. MÉHELY LAJOS brassói tanár részéről:

a) *Lacerta praticola* Eversm., a magyar fauna új gyíkjá.

b) A magyarországi farkos kétélűek álczái.

Előterjeszti Entz Géza r. t.

208. DR. GYÖRY ISTVÁN részéről: «A methylen-dinitrodiamin és vegyületei», bemutatja Lengyel Béla r. t.

209. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök felkéri KLUG NÁNDOR r. t. és SCHULEK VILMOS l. t. urakat.

HARMINCZEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik ö s s z e s ülés.

1894. október 29-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: Hollán Ernő, Joannovics György, Konkoly Miklós, Pulszky Ferencz, gr. Széchenyi Béla, Zichy Antal t. tagok. — Beóthy Zsolt, Entz Géza, Fejérpataky László, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hampel József, Horváth Géza, Klug Nándor, König Gyula, Krenner József, Kruspér István, Láng Lajos, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Plósz Sándor, Schuller Alajos, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Thanhoffer Lajos, Ponori Thewrewk Emil, Vécsey Tamás, Volf György, Wlassics Gyula r. tt. — Acsády Ignác, Badics Ferencz, Batizfalvy Sámuel, Concha Győző, Csánki Dezső, Csaplár Benedek, Czobor Béla, György Endre, Kúnos Ignác, Marczali Henrik, Matlekovics Sándor, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Pasteiner Gyula, Pólya Jakab, Pulszky Károly, Rados Gusztáv, Ráth Zoltán, Réthy Mór, Schenek István, Szinnyi József, Zsilinszky Mihály l. tt. — Szily Kálmán főtítkár.

210. Elnök eldrebocsátván, hogy az Akadémia elnöke és másod-elnöke, ezúttal nem jelenhetnek meg s neki jut a szerencse a tanácskozás vezetésére — az ülést megnyitja.

211. LÁNG LAJOS r. t. emlékbeszédet tart Grünwald Béla l. tagról. — Közre fog bocsátatni.

212. BEÓTHY ZSOLT r. t. előterjeszti az I. osztály részéről kiküldött bizottság jelentését az 1891—92. évi Péczely-féle regény-pályázatról, mely szerint a bizottság tagjainak többsége Jókai Mór «Sárga rózsza» című regényét, Gyulai Pál bizottsági tag pedig Csiky Gergely «Sisyphus munkája» című regényét ajánlja megjutalmazásra. — A bizottság többségének javaslata elfogadtatik s az 1891—92. évi Péczely-jutalom Jókai Mór «Sárga rózsza» című regényének ítéltetik oda.

213. A főtítkár bejelenti Tomory Anasztáz l. tagnak a művészet és irodalom bőkezű pártolójának október 9-én és Horvát Árpád a budapesti tudományegyetem legrégibb tanárának október 26-án bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia fájdalommal részvételt vesz tudomásul e nagyérdemű tagok elhunytát, s fölkéri a III., illetőleg II. osztályt, hogy az emlékbeszédek iránt határozzanak.

214. Jelenti, hogy a M. tud. Akadémia ez idei Széchenyi-ünnepe nov. hó 4-ikén fog 10 órakor megtartatni, melynek tárgya: «Széchenyi és a magyar magánjog» című előadás lesz Vécsey Tamás r. tagtól. — Tudomásul szolgál.

215. A III. osztály jelentést tesz a nagygyűlésen kihirdetett Lukács

Krisztina-féle pályázat eredményéről s ajánlja, hogy **«Magyarország emlős állatai»** című munka megírásával — négy évi határidő mellett — **Paszlavszy József** I. tag bizassék meg. — A javaslat elfogadtatik.

216. A VIII. nemzetközi közegészségügyi és demographiai congressus elnöksége köszönetet mond a szeptember 2-án tartott ülése számára az Akadémia dísztermének szíves átgondolásaért. — Tudomásul van.

217. A nemzeti színház igazgatósága az 1894. évi **Teleki-pályázathoz** bírálókul **Egressy Ákos** és **Gyenes László** urakat küldi ki. — Tudomásul van.

218. A **Franklin-társulat** kérelmet intéz az Akadémiához, hogy **Corpus Juris**nak a milleniumra magyar fordítására alkalmas szak-erőket ajánlani s a fordítás főfelügyeletét elvállalni szíveskedjék. — Kiadatik véleményadás végett a II. osztálynak.

219. A **Könyvtári bizottság** előterjeszti javaslatát a megüresedett főkönyvtárnoki állás betöltésére nézve. Az elnök fölhívására a jelenlevő tiszteleti és rendes tagok beadják titkos szavazataikat. Beadatott 34 szavazat s ezek közül **Heller Ágost** r. tagra 25, **Csánki Dezső** I. tagra 9. — E szerint a főkönyvtárnoki állásra **Heller Ágost** r. t. fog ajánlani a Teleki-nemzetiségnek kinevezés végett.

220. Az I. osztály bírálókul:

a) A **Teleki-pályázathoz** **Zichy Antal** t., **Heinrich Gusztáv** r., **Rákosi Jenő** I. tagokat.

b) A **Bánffy-pályázathoz** **Gyulai Pál** r., **Bánóczy József**, **Vadnai Károly** I. tagokat.

c) A **Farkas-Raskó pályázathoz** **Beöthy Zsolt** r., **Csengeri János**, **Baksay Sándor** I. tagokat kérte föl. — Tudomásul szolgál.

221. A júniusi összes ülés a **tiszteletdíjak** tárgyában javaslat-tételre bizottság kiküldését határozta el. E bizottságba az I. osztály **Gyulai Pál**, **Simonyi Zsigmond** r., a II. osztály **Pauer Imre**, **Vécsey Tamás** r. és a III. osztály **König Gyula** és **Szily Kálmán** r. tagokat küldötte ki. — Tudomásul szolgál.

222. A II. osztály engedélyt kér, hogy **Békefi Remig** egyetemi magántanár **«Hunyady Mátyás király, mint a cisterciák reformátora»** című értekezését személyesen olvashassa fel. — Megadatik.

223. A III. osztály a **Rudics-alapítvány** szövegezésére alakítandó bizottságba **König Gyula** és **Szily Kálmán** r. tagokat küldi ki. — Tudomásul szolgál.

224. Ugyanaz a matematikai és természettudományi bizottság tagjául **Inkey Béla** I. tagot ajánlja. — **Inkey Béla** I. t. e bizottság tagjává megválasztatik.

225. Ugyanaz a Könyvkiadó bizottság tagjául **Wartha Vincze** r. tagot ajánlja. — **Wartha Vincze** r. t. e bizottság tagjává megválasztatik.

226. **Vámbéry Ármin** ig. és r. t. **Konstantinápolyból** jelenti, hogy **Back Ármin** hazánkfia, az ottani osztrák- és magyar kereskedelmi kamara elnöke, egy nagy láda arab, török és perzsa könyveket és kéziratokat ajándékozott a M. Tud. Akadémia könyvtára számára. — Hazafias köszönettel vétetik.

227. Főtitkár előterjeszti az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiái kiadványok jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

228. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére **LÁNG LAJOS** és **BEÖTHY ZSOLT** r. tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

V. KÖTET.

1894. Deczember 15.

12. FÜZET.

Jelentés az orientalisták tizedik nemzet- közi congressusáról.

(*Goldziher Ignác* r. t. előterjesztése az október 8-án tartott ülésen).

A művelt népek orientalistái szívesen vették a IX. nemzetközi congressus (London 1892) azon határozatát, hogy a következő, tizedik, congressus 1894-ben (szept. 3—12) *Genf* városában gyülekezzék.*)

Az érdeklődők száma és minősége azon általánosan érzett óhajról tanúskodott, hogy az orientalisták között az utolsó években uralkodó vizzály után a tudomány érdekében kívánatos egyetértés ismét helyreálljon. S ez óhaj teljesülésének reménye volt az irányadó szempont, midőn azt határozták, hogy e tizedik congressus oly gyorsan következze elődjére.

A genfi congressusra jelentkezők nem maradtak hátra — az egy stockholm-christiániai kivételével — az eddigi gyűlések számarányai mögött. Összesen vagy 500-an jelentkeztek a sajátképeni tudós körökből; ezekhez járult aztán még 90 hölgytag. Ez 500 tag 19-féle államból, illetőleg vidékről, került ki. még pedig 134 magából *Helvétia*ból, 73 *Franciaország*ból, 68 *Anglia*ból, 23 *Oroszország*ból, 22 *Ausztria*ból, 21 *Amerika*ból, 20 *Hollandia*ból, 19 *Ázsia*ból (Indiát is ideszámítva), 7 *Afrika*ból, 7 *Belgium*ból, 6 *Svéd- és Norvégország*ból, 4 *Magyarország*ból, 4 *Dánia*ból, 2—2 (európai) *Törökország*ból és *Rumánia*ból, 1—1 *Görögország*ból, *Portugallia*ból és *Malta* szigetéről.

Ezek közül vagy 450-en személyesen vettek részt a congressus munkálataiban és 11 kormányt, valamint 97 egyetemet, illetőleg egyéb tudományos testületet képviseltek.

A magyar közoktatási kormány, valamint a budapesti m.

*) Lásd a megelőző congressusról előterjesztett jelentést ez *Értesítő* III. köt. (632—659. lapján).

kir. tudományegyetem képviselőjében *Vámbéry Ármin* tisztt. és ig. társunk volt jelen; tudományos akadémiánk *gróf Kuun Géza* tisztt. tagot és *e jelentés szerzőjét* küldötte ki e célra a maga kebeléből. Sajnálattunkra *gróf Kuun* a congressuson való megjelenésben akadályozva volt, és így ez alkalommal is reám hárul a feladat, hogy a congressus lefolyásáról és eredményeiről én tájékozzam a t. akadémiát.

I.

Genf városának és egyetemének kettős jogcíme volt rá, hogy az orientalistákat tudományos érintkezés céljából falai közé gyűjtse.

Az aránylag kis egyetemnek és a város tudós társadalmának dicsőséges múltja van a keleti tanulmányok terén is. A congressus elnöke megnyitó beszédében érdekes szemlét nyújtott azon nagy nevekről, melyek a genfi orientáliszmus történetét ékesítik és ha más férfiú ül az elnöki széken, e nevek során a legkitünőbb rangra bizonyára *Naville Eduard*-ot helyezi, korunk egyiptologusai között a leghíresebbek egyikét.

Ügyes és időszerű gondolata volt a genfi történelmi és archaeologiai társulat elnökének, *Favre Eduard*-nak, a congressus üdvözléseül a társulat nevében egy alkalmi iratot adni ki, *) mely bibliographiai kimutatás alakjában tanulságos módon mutatja élénk azon osztályrészt, melylyel e szorgalmas társulat az utolsó félszázad alatt a keleti ismeretek felvirágoztatásához hozzájárult. Különösen két név emelkedik ki e száraz lajstrom könyvcímeiből; az egyik a *Pictet Adolf*-é, ki azonkívül, hogy „a kelta philologia hajnalsíllagának“ nevét érdemelte ki, munkáival a szanszkrit és indogermán összehasonlító nyelvtudományban korszakot jelez; a másik a *Soret Frédéric*-é, a ki dolgozataival és nagy gyűjteményével, a leggazdagabbal, a melyet magánember valaha összeszerzett, a muhammedán numismatika tudományának kifejlődését lehetővé tette.

S még legújabb időben is bizonyítékot nyújtott Genf városa azon buzgalomról, melylyel a keleti és ókori tanulmányok fontosságát gyakorlatilag is méltatja, midőn a fájfumi papyrusokból is kivette a maga részét. E papyrusokról közzétett ismertetésemben szó volt róla, hogy Bécsen kívül egyéb helyekre is eljutottak a felfedezett papyrus-kincs egyes részei. Genf városa is egyik őrző helye lett az ókor e nevezetes írott emlékei egy részének. A város hatósága nem sajnálta a megszerzésére

*) *Les études orientales à la Société d'Histoire et d'Archéologie de Genève* 1838—1894 (Genève 1894.)

szükséges anyagi áldozatot. E congressus alkalmával legelőször mutatta be *Nicole* tanár hazája e kincsét a tudományos nyilvánosságnak.

Midőn így Genf bátran hivatkozhatott tudományos múltja és jelenre, mely jogcímet nyújt neki arra, hogy egy időre az orientális tudomány művelőinek találkozóul szolgáljon, másrészt különös hivatást mutatott arra is, hogy ily gyülekezést szervezen, hogy természeti és társadalmi előnyeivel kedvessé és könnyűvé tegye a tudomány emberei számára a congressusok egyik céljának elérését, annak a mozzanatnak a művelését, melynek fontossága eddigelé épp az orientalisták körében nem eléggé talált méltatásra. Genf tán fordulópontot jelent e dologban.

Orientalistáink ily alkalommal túlságos hívei az üléstermeknek, a formális előadásoknak és az aprólékos discussióknak. Skandináviában szinte fellázadtak azon gondolatra, hogy az üléseknek dukáló idő egy részét a fjordokon és a Trolhätta hatalmas vízesései mellett pazaroltatták el velük.

Azonnal rátérünk, hogy Genfben is hallgattunk s tartottunk is sok előadást a tudomány nagy és apró kérdéseiről, nagy érdekekkel figyelhattunk több rendbeli közleményre az utolsó congressus óta a tudományunk terén felmerült felfedezésekről és a tanulmánynak még csak eléje néző új anyagokról. Mindamellet a szervező bizottságnak volt annyi szeretete irányunkban, hogy a genfi tő hatalmas természetében az egész életükön át foliánsok fölött görnyedező orientalista népséget ne zárja el napszámra csupán csak az üléstermek mélyeibe.

Sőt teljes joggal, és a tudományos érintkezés előnyére, nagy súlyt helyezett a congressus szabadabb kollegiális hivatására. S e törekvésében a genfi társadalom eléggé alig elismerhető vendégszeretete nagyban elősegítette. Egymást érték a hivatalos és magános jellegű meghívások és fogadtatások a genfi nagy családok kastélyaiban a tő partjain; a hófedte ormoktól koszorúzott parkok lombos fasorai között, a tudósok sokkal czélszerűebben és, úgy hiszem, sokkal emelkedettebb hangulatban érintkezhettek más országokból idegyült kollegáikkal, és tán termékenyebb módon is közölhették egymással tudományos érdekeiket és eszméiket, mint ezt csupán csak az üléstermekben mindenféle formáságoktól korlátozott előadások és discussiók alatt tehetnék. Ez sok úgynevezett „congressistá“-nak régi tapasztalata, melynek igazságát szellemes elnökünk már szép megnyitó beszédében sem restelte jelezni: „Sokan — úgymond — tévesen azt hiszik, hogy az ily congressusnak az a célja, hogy nagy felfedezéseket mozdítson elő, vagy hogy az emberi ismeretek fejlesztése érdekében nagyfontosságú határozatokkal lépjen elő. Nem erre valók a congressusok. A congressus nem egyéb, mint látogatás, melyet a tudomány emberei egymásnak tesznek;

a tudósok társalgása egymás között. A közönséges életben két ember nem hiszi el, hogy egymást valóban ismeri, ha csak arra szorítkoznak vala, hogy egymással írást váltsanak, vagy hogy kölcsönösen elolvassák azokat, a miket az egyik meg a másik a sajtó útján közzétett. Épp úgy áll a dolog a tudomány terén is; pedig itt a személyes megismerkedés sokkal fontosabb, mintsem rendesen hinni szoktuk. Hány új szempont támadhat, mennyi okulást szerezhetni, mily sok előítéletet és balvéleményt lehet szétozlatni egy pár percznyi társalgás alatt“!

II.

Mielőtt a sajátképeni tudományos munkához hozzáfogtunk volna, az első nap ünnepélyes ülésében ékes megnyitó beszédet hallottunk *Frey*-től, a „Confédération Suisse“ elnökétől, s a genfi államtanács elnökétől, *E. Richard*-től — mindketten a congressus tiszteletbeli elnökei — valamint a működő elnöktől, *Naville* genfi egyetemi tanártól. A kiküldött képviselők közül is számosan, szokás szerint, üdvözlő beszédeket mondtak.

Kegyeletes kötelessége volt továbbá az egybegyűlt tudósoknak, megemlékezni a legutolsó sessió óta elhalálozott azon nagy orientalistákról, kiknek irodalmi és tanító munkája mély nyomot hagyott tanulmányaik történetében, kik új ösvényeket nyitottak az orientális tudomány egyes ágaiban vagy nagy anyagot szolgáltatottak a keleti emberiség szellemének történelme számára. Ez alkalommal méltán szólhattak *nagy* nevekről.

A megnyitó ülésben *Sachau* berlini tanár az aethiopia philologia korszakos mesterének, *Dillmann Ágost*-nak emlékezetét ünnepelte, midőn egyttal a család nevében első kész példányát nyújtotta át a nagy tudós utolsó munkájának, melyet még végig gondolhatott sajtó alá, de megjelenését meg nem érthette. A III. sectió kegyeletes szavakat szentelt *William Robertson-Smith*-nek, e sectio elnökének a IX. congressus alkalmával, kinek munkái új szempontokkal gazdagították a sémi régiség tanulmányát; sőt ennek újabb irányát voltaképen megalapították. Az árja nyelvészeknek *Whitney*-ről, a nagy amerikai szanszkritistáról kellett megemlékezniök, kinek neve mind a szanszkrit philológiában és irodalomtudományban, mind pedig az összehasonlító nyelvészet terén a legnagyobbak közé tartozott. S a congressus utolsó napján ért Genfbe, a nagy egyiptologusnak, *Brugsch Henrik*-nek halálhíre. *Brugsch* századunk e nagy tudományának megalapítói közé tartozott, ki a Champollion nagy felfedezésének hatása alatt már mint gimnáziumi tanuló egy tudományos munkával lépett elő az ifjú tudomány terén.

A tudományoknak is megvan a maguk hőskora, midőn

rendkívüli szellemi erők herculesi munkákra vállalkozva, egymaguk oly széles alapját rakják le az ujonnan megállapított igazságoknak, hogy a következő nemzedék alig merítheti ki a sokoldalú ébresztést, mely *egy* ember ingeniumából árad a tudomány mezejére. Brugsch is még az egyiptológia hőskorában kezdte munkáját és e tudománynak alig van rejtett zuga, a melybe felfedezéseinek fáklyájával be ne világított volna. S senki sem volt nálánál inkább hivatva arra, hogy miután életét fontos felfedezései által tette emlékezetessé, melyek nagy speciális munkáit töltik be, aggkorában a teljes egyiptológia eredményeit egy rendszeres munkában foglalja össze, mely két kötetével fényesen bizonyítja minden olvasójának, hogy a múlt században még teljességgel ismeretlen egyiptomi ókor, a szerző kutatásai által, mily széles alapon nyílt meg az újkor tudománya számára. *)

A congressus záró ülésének napirendje előtt *Maspero*, a legnagyobb élő *francia* egyiptológus meghatottan jelenté be a legnagyobb *német* egyiptológus halálának hírét.

Egyáltalán a tudományos béke barátai nem csekély megelégedéssel tehetnek tanúságot arról, hogy azon egyenetlenség, mely egy ideig az orientalistákat majd csaknem két táborra osztotta volt, melynek egyikében a németek, a másikban a francziák bírtak túlsúlylyal, a genfi congressuson teljesen véget ért. 1892-ben Londonban csak elenyésző csekély számmal láthattuk a francia orientismus neves képviselőit. Genfben az orientalis tudomány minden egyes szakasza francia képviselőinek legjelesebbjei neveit mutatta nemcsak a tagok névsorában, hanem a személyesen megjelenők lajstromaiban is. Sőt az imént közölt statisztikai adatok tanúsága szerint magának Helvétianak kivételével épp Franciaország volt számra nézve a legerősebben képviselve (73 taggal.)

Weber, berlini szanszkritista, az orientalisták egyik vétéranja, egy pohárköszöntőjében joggal ünnepelhette a helyreállt békét, és a jelen összejövetelt valóságos „*Friedenskongress*“-nek jellemezhetette. Ez állapot mindenesetre még inkább fog megszilárdulni azon határozat által, melylyel a XI. nemzetközi congressus színhelyéül egyhangulag *Párist* jelöltük ki.

*) *Die Aegyptologie. Ein Grundriss der ägyptischen Wissenschaft* 2. köt. Lipcse 1889—90. Számos népszerű czikke csak nemrég jelent meg összegyűjtve az Universal-Bibliothek során (3151—52 sz.) e czimen: *Aus dem Morgenlande. Altes und Neues.* (Bevezetésül a szerző életrajzával.)

III.

Már most hadd térjek át a congressus tudományos működésének szervezetére. A keretre, melyben a congressus társas tudományos munkája külsőleg mozogni fog, mindenkor határozó befolyással van az a mód, a mely szerint az egybegyűlt tudós csapat sectiókra oszlik. Ezeknek alakítása teljesen a minden egyes congressust függetlenül előkészítő helyi szervező bizottság hatáskörébe tartozik. Már más alkalommal elmondottam, hogy az egymásután következő congressusok eddigelé e tekintetben haladást mutatnak fel. A leideni-é az érdem, hogy a muhammedán tanulmányokat az általános sémi tudomány összességéből kikülönítette; az 1892. londoni-é, hogy az orientális tudományok körébe három új sectiót illesztett be: az anthropologiait, a geographiait, és azon sectiót, melyben Görögország keleti kapcsolataival foglalkoznak.

A genfiek bölcsen cselekedtek, midőn elődeik czélszerű intézkedéseit fentartották; azon megszorítással, hogy a keleti ethnologia (anthropologia) és geographiát egy sectióba vonták össze. Új sectióval a congressus szervezete nem bővült.

Munkálataink *nyolcz* csoportban folytak le, még pedig:

I. *India*, I.-bis *Összehasonlító és árja nyelvészet*. II. *Sémi nyelvek*. III. *Muzulmán nyelvek*. IV. *Egyiptom és afrikai nyelvek*. V. *Szélső kelet*. VI. *Görögország keleti kapcsolatai*. VII. *Keleti geographia és ethnographia*.

A sectiók elnökségeiben hazánk kellő méltánylásra talált. A VII. sectió élére alig lehetett volna méltóbb elnököt állítani *Vámbéry Ármin*-nál; magam mint a III. sectió alelnöke működhettem együtt De Goejé-vel (Leiden) és Sachau-val (Berlin). Összesen 129 előadás volt napirenden, melyekből az I. sectiónak 23, az I. b-nek 10, a II.-nak 26, a III.-nak 19, a IV.-nek 12, az V.-nek 16, a VI.-nak 11, a VII.-nek 12 jutott.

Ily szétágazó gyülekezetek alkalmával az ember csak hajosan kísérhetné egyenlő figyelemmel az összes sectiók működését. A ki saját sectiójában és a vele közeli rokonságban állókban akarja kötelességét teljesíteni vagy tudásvágyát kielégíteni, nem igen sokat járhat egyéb sectiókra, melyek az övével gyakran ugyanazon időben ülnek össze. Ennélfogva jelentésem most is csak darabos képet nyújthat azon előadásokról és közleményekről, melyek a különféle sectiókban előfordultak. A congressus általános jelentőségére nézve azonban elegendő lesz, ha a legfontosabbakról szólok.

A legjelentékenyebb munkákról ez alkalommal — úgy látszik — az *egyiptomi* szakosztályban volt szó. A congressus elnökének személye és szaktudománya bár magában véve nem adja meg a

congressusok irányát, de mindenesetre nagy befolyással van arra, hogy a tudomány azon körét, mely az elnökbën ünnepli legkitünőbb képviselői egyikét, nagyobb buzgalommal műveljék.

E körülmény alkalmat nyújt, helyrehozni eddigi mulasztásomat, és a minek tán e jelentés bevezetésében volna természetes helye, hallgatóimat megismertetni a congressus elnökével, *Naville Eduard* genfi tanárral, illetőleg tudományos jelentőségével.

Naville már a hetvenes években is mélyen belenyúlt az egyiptológia fejlődésébe néhány nevezetes munkájával, melyek legnagyobb részt a régi egyiptomiak vallásos gondolkozására s életére úgymint vallásuk gyakorlatára vonatkoztak. Az edfu-i templom falairól kiadta és feldolgozta a Horus isten mythoszára vonatkozó szövegeket, ez isten utazásairól szóló époszszerű legendacyklust; a XIX. dynasztia pharáóinak síremlékeiről gyűjtögette össze a Napistenről szóló litániákat és még sok egyéb dolgot, melyekkel a régi egyiptomiak vallásának ismeretét gyarapította.

Az egyiptomi régiség kutatóinak legelső sorába azonban két munkája emelte őt. Az egyiket a porosz tudományos akadémia költségén végezte és német nyelven adta ki; a másikban az angol „*Egypt Exploration Fund*“ megbízásából végezett ásatásainak eredményeit adja elé angol nyelven. A Londonban 1874-ben tartott orientális congressus adott alkalmat az elsőre. Nem kisebb dologról volt szó, mint az egyiptomiak legrégibb szent könyvének, az úgynevezett *Halottaskönyv* (Totenbuch) szövegeinek kritikai rendbeszedéséről. A mit az ókori Egyiptom Halottaskönyvének szoktunk nevezni, szövegét tekintve, a képzelhető legzavarosabb dolgok közé tartozik. Halottaskönyv alatt értjük ugyanis összességét mindazon zsoltároknak, morális tanításoknak, vezekelő énekeknek, rituális és liturgikus szövegeknek, a melyeket részint a szertartást végező papok hangoztattak az egyiptomi ember temetése alkalmával, részint pedig magának a halottnak szájára adtak az Amenti-be való nagy utazásának különféle állomásainál. Ezekkel jelenik meg síri és sírontúli bírái előtt és hogy zavarba ne jöjjön elmondásukra nézve, a holttest mellé adták a szent szövegeket, a múmiát körülfogó pólyákra reáfestették, a koporsót teletelti földtek e szövegekkel, és nagy uraknál, kiknek bebalzsamozott tetemei a maig is sérületlenül fenmaradt kő-mauzoleumokban kényelmeskedhettek, a síremlék falaira is reávésték a szent szövegeket, melyeknek összessége 165 fejezetben tenné ki az egész könyvet. Tegyük hozzá: illusztrált könyvet, mert a szövegeket a halott síron túli sorsát ábrázoló képek, még pedig kánoni egyenlőséget mutató képek egészítik ki. A Halottaskönyv egyes darabjainak alkalmi felhasználásából eredő töredékeken kívül, az egész könyvből is fenmaradtak *teljes*

papyrusszövegek, melyekből egyes példányok különféle európai könyvtárakba is kerültek. A turini könyvtár példányából adta ki legelőször 1842-ben Lepsius Richárd e nevezetes könyv szövegét, mely kiadás évtizedeken át alapját és kiinduló pontját képezte mindazon tudomásnak, melyet a Halottaskönyv szövegéről és tartalmáról szerzett a tudomány, mindazon tanulmányoknak, melyek az egyiptomi vallás körül csoportosultak. Ámde midőn egyrészt a Halottaskönyvből fenmaradt teljes szövegeket, másrészt a temetkező helyekről összeszedett darabjait összehasonlítás tárgyává tették, csakhamar kiderült, hogy alig képzelhető régi szöveg, melynek különféle példányai úgy a külső berendezés mint a szöveg alakjára nézve egymástól nagyobb eltérést mutatnának fel. A fejezetek sorrendje különböző, sőt száma sem azonos. A turini példányban meglevő egyes fejezeteknek egyéb példányokban semmi nyoma. Ezenkívül a legnagyobb eltérések a tartalomban: egész serege a variánsoknak minden lépten-nyomon. Ennek a szövegnek kellett, hogy meglegyen a belső története, fejlődése, mely alatt a régi idők hagyománya folyton bővült s meg is változott. *) Az egyiptológiai tudomány legfontosabb teendőjévé vált azon feladat megoldása: a Halottaskönyv különféle szövegeinek alkatát történelmi fejlődése szerint kimutatni, kifejteni: meennyi része volt az egyiptomi történet egyes korszakai-nak, a vallásos gondolatok változásának és fejlődésének, e vallásos alapmunka tartalmának bővülésében, szövegének változásában. E szempontból a feladat nem csupa szövegkritikai, philológiai, hanem első sorban vallás- és művelődéstörténeti fontossággal bír. Mindazt, a mit e nagy feladat megoldásának előbbrevitelére nézve ez idő szerint megtenni lehetett, elvégezte *Naville* ama három nagy kötetben, melyeket 1886-ban az orientalisták bécsi congressusán bemutatott. **)

Még egy másik nagy tudományos cselekedete van *Naville*-nak, mely által neve a tudomány évlapjain meg van örökítve. Az Egypt Exploration Fund (örököse és utódja a Palestina felkutatását eszközölő azon társaságnak, melynek működéséről és eredményeiről a t. Akadémiának 1885-ben tettem jelentést) azzal bízta meg, hogy a bibliai Exodus helyrajzának felvilágosítása szempontjából Alsó-Egyiptomban ásatásokat eszközöljön. E munkát *Naville* 1883-ban végezte a Deltában, és eredményeiről *The Store-city of Pithom and the route of the Exodus* című mun-

*) Lásd rövid jellemzését: *Le Page Renouf Lectures on the origin and growth of Religion as illustrated by the Religion of ancient Egypt*. (London (1880) 172—179 l.

**) *Das aegyptische Tottenbuch der XVIII. bis XX. Dynastie aus verschiedenen Urkunden zusammengestellt und herausgegeben*. . . . Berlin 1886.

kájában számolt be. Műve különösen *három* szempontból bír nagy fontossággal: érdekli első sorban az egyiptológiát azon nagyszámú fontos feliratok miatt, a melyeket az expeditió napfényre hozott; érdekli továbbá az ókori földrajzot, azon topographiai eredményeknél fogva, melyeket felmutatott; érdekli végül, és e révén okozott oly nagy feltűnést különösen Angliában, a bibliai tudományt, azon világosság miatt, mely a Naville ásatásainak eredményeiből a Mózes II. könyvében foglalt elbeszélésekre hárul. A bibliai Gôshen ókori topographiáját tisztára hozta és a legfontosabb helynevek ókori azonosait a felfedezett feliratokból kimutatta. A mai Tell el-Maschûta helyén kiásott feliratokból kiderült, hogy e helyet az ókorban *Pi-Tum*-nak hitták (bibliai Pithôm). Sőt még azon magtáraknak maradványai is előkerültek, a melyeket, a bibliai elbeszélés szerint, a robotoló hébereknek készíteniök kellett.

Egy szóval az ásatások alkalmával napfényre hozott feliratok és egyéb emlékek alapján meglepő módon világosította fel N. az ókori földrajz és történet egy fontos fejezetét. Naville kutatásai e felfedezésekkel nincsenek befejezve. Az angol társulat megbízásából tovább is folytatódnak kutatásai. Naville, ki a congressus egyiptológiai sectiójának munkálataiban is élénk részt vett, ez alkalommal mutatta be a Deîr el-Bahari körül eszközölt helyszíni bűvárlatait

Az elnök személye nem legutolsó sorban lehetett indító ok arra nézve, hogy a congressus tagjai között a korszak legkitünőbb egyiptológusait láthattuk, *Maspero*-t, az egyiptomi régiség-tudomány legnagyobb képviselőjét Franciaországból, *Le Page Renouf*-ot az angolok közül, *Morgan*-t azon szerencsés halandók sorából, kik a fáraók országának régiségeit évek hosszú során át állandóan magán a helyszínén tanulmányozhatják és kiknek hivatalos minőségükben módjuk van rá, hogy a lehető legkorlatlanabb módon felszántsák Egyiptom talaját és a legrégebb őskor emlékeit napfényre hozván kulturánk történetének kezdeteit mind hátrább tolják és positiv alapra fektessék ismereteinket oly korszakokra nézve, melyeket még rövid idővel ezelőtt prae-historicus homály borított. Morgan a pyramisok tözsomszédságában felállított gize-i (azelőtt búláki) múzeum (antikát-kháné-nak nevezik a benszülöttek) igazgató őre, e minőségben Mariette, Maspero és Grébaut utódja, e fontos régiség-tudomány legszerencsésebb gyarapítója.

Az ő előadásai és közleményei a legérdekesebbek közé tartoztak, a melyeket a genfi congressus élénk tárt. Érdekesen ismertette azon tevékenységet, melyet a legutóbbi időben Egyiptomban a régiség-tudomány ügyében kifejtettek, melyet csak a folyó évben az ő felfedezései oly meglepő módon gazdagítottak.

Morgan, ki 1892-ben vette át gizei hivatalát, az eddiginél bővebb alapon szervezte a régiségtudomány szolgálatát magában Egyiptomban; a vezérlő szempontokat a kairói Institut kiadványai között kiadott jelentésében foglalta össze. *) Valóságos felfedező szerencse kíséri azon erélyességet, melyet mint tudományos administrator érvényesít.

A legújabb időben eszközölt ásatásai első sorban az ókori műtörténetnek szolgáltatnak meglepő adatokat. Dahsúr-ban ugyanis sikerült néki a XII. dynasztiából (3064—2851 Kr. e.) való egy királyi sírt megnyitnia, telve a Kr. e. harmadik évezred egyiptomi ötvösművészetének remekeivel; drágakövekkel kirakott arany mellvértekkel, az émail cloisonné legrégibb példányaival, melyek ezen mesterség kezdeteire érdekesnél-érdekesebb fényt derítenek és azon magas fokról tanuskodnak, melyet az ékszeripar és az ötvösművészet ezelőtt ötezer évvel Egyiptomban elértek volt. E kincseknek, melyek most a Morgan igazgatása alatt álló egyiptomi múzeumban vannak elhelyezve, felfedezése által a műipar virágzásának kezdetei a legrégibb őskorba nyúlnak vissza. A művészet történetének e korszakáról eddigelé senkinek fogalma nem volt.

Még nevezetesebbek Morgan későbbi felfedezései Al-Szijút nekropolisában. Itt ásatásai között egy Emszáh nevű feudális fejedelem (körülbelül 3200 Kr. e.) sírjára bukkant. Sehol a világon nagyobb bőséggel mint a régi Egyiptomban nem gyakorolták azt a sok népnél elterjedt szokást, hogy a halottnak sírkamarájába mindenféle használati tárgyat helyeztek el, azzal a czéllal, hogy az ember halála után ne szűkölködjék azon dolgokban, melyekre az élőknek szüksége volt. Sehol az élet síron túli folytatódásának hite nem talált oly határozott kifejezésre a nép szokásaiban, mint épen a régi Egyiptomban. S nevezetes, hogy ez őskori szokások még a mai keresztyén és muhammedán Egyiptomban sem pusztultak el. Egy erről szóló cikkemben volt alkalmam többek közt reá mutatni, hogy például egy Nukhejla nevű egyiptomi helységben, az Abú Tids kerületben, a Nilus balpartján, mai napig az a szokás, hogy előkelőbb halottak sírjába egy vizeskancsót, egy teljes kávékészletet, jó mennyiségű dohányt, egy borostyáncsutoráju csibukot, és mindenféle finom ruhadarabot tesznek. **) Ugyanezen szempontból került a XII dynasztia királyi sírkamaráiba a fent említett ékszerkincs, melyet Morgan fel-

*) *Compte rendu des travaux archéologiques effectués par le service des antiquités de l'Égypte pendant les années 1892—93 par M. de Morgan.* (Bulletin de l'Institut égyptien 1893 évf. 387—418. lapjain.

**) *Revue de l'Histoire des religions* XIII. köt. (1891) 263. lap.

fedezett. A szijúti sírkamara meg azt a nevezetes tényt mutatja, hogy Emszáh mellé, hadvezér létére, mindenféle katonabábút temettek, még pedig lándzsástól. A fából készült katonaalakok 38 cm. magasságúak; a lándzsák szakasztott olyanok, mint a milyeneket a mai szudániak használnak. A katonák nem mind egyformák. Az egyes csapatok különféle származását e bábuk különféle testszíne jelezi. Van közöttük 40 fekete katona; ezek nem lándzsával, hanem íjakkal vannak ellátva, kezükben egy csomó silexhegyű nyíl. A történelem számára e felfedezésből azon tanulság következik, hogy már az időszámításnak előtti IV. évezredben néger segédcsapatok szolgáltak az egyiptomi hadseregben, és hogy ezek segítségével terjesztették ki az egyiptomi pharáók a VI—XII. dynasztia idejében hódításaikat a felső Nilus vidékén túl a legsetétebb Afrika határáig. Minthogy a régi dynasziákból reánk maradt írott és festett emlékekben csak nagy ritkán találkozunk a katonaság képes bemutatásával, Morgan legújabb felfedezései az egyiptomi régiség ismeretének e részét a legpontosabb adatokkal egészítik ki.

Az egyiptomi műtörténet egy érdekes fejezetét tárgyalta *Olivier-Beauregard* előadása „az egyiptomiak karikaturáiról“, tulajdonképen mutatvány a szerzőnek egyidejűleg megjelent könyvéből, melyben számos képek és hasonmások kíséretében ki van mutatva, hogy a régi egyiptomiak emlékein *) mily módon jutottak kifejezésre a tréfás és gúnyos czélzatok.

Egyéb értekezések az egyiptomi ókor későbbi korszakaira vonatkoztak. *Schiaparelli* a déli Egyiptom és Nubia régi földrajzát felvilágosító hieroglyph emlékeket mutatott be, melyek a történeti földrajzra mindenesetre a legnagyobb fontossággal bírnak. Hosszúra terjedt felolvasása azonban csak alig rövid pár percznyi időt engedett *Krall* bécsi tudósnek, hogy az ottani papyrusok közül napfényre hozott egy újabb felfedezéssel bővebben ismertethessen meg bennünket. *Krall* ugyanis a bécsi demotikus papyrusok között a Kr. e. VIII. századból származó eddig teljesen ismeretlen históriai regényt ismert fel; az egyiptomi irodalom e fájának ismeretét tehát egy újabb fontos adattal gazdagította, annál fontosabbal a régiségtudományra nézve is, a mennyiben a demotikus regény egy fejedelem temetéséről szól és alkalmat nyújt arra, hogy általa mindenféle temetési szokással megismerkedjünk.

A congressus egyiptologikus előszeretete különösen még egy általános kijelentésben is nyilvánult, a melylyel a régi Egyiptomban

*) *La Caricature égyptienne, historique, politique et morale.* Páris 1894.

egy veszélyben forgó nevezetes emlékesoportja érdekében, úgy látszik, inkább a *nagy közönséghez* mint a *tudós körökhöz* fordult.

Már hónapok óta járja be a világot az a hír, hogy egy angol társaság egy tervvel állt elő azon czéllal, hogy Egyiptom termékeny talaja felszabadíttassék a függő viszonytól, melyben a Nilus áradásaival áll. Azt akarják elérni, hogy e talaj termékenysége mesterséges öntözés által oly időkre nézve is biztosíttassék, a mikor az áradó Nilus vízállása kedvezőtlen és hogy az áradás idején kívül is lehetséges legyen a Nilus vizét a termőföldre eresztetni. A terv, sikerülése esetére, mindenesetre kiszámíthatatlan jelentőséggel bírna nemcsak Egyiptom gazdasági helyzetére, hanem a földművelő néposztály kulturális viszonyaira nézve is. E terv végrehajtására az első vizesés táján egy nagy vízmedenczét kellene építeni, innen mérföldek távolságára a talaját csatornázni, gátakat állítani stb. Többféle pontot jelöltek ki e munkák eszközésére, a hol most mindenfelé a régi Egyiptom sérületlenül fennmaradt emlékeit csodálják. De az angol társaság emberei nem archaeologiai, hanem mérnöki és gazdasági szempontból készítettek munkálatukat. A mérnökök legkedvezőbbnek és legcélszerűbbnek egy oly tervezetet találják, melynek végrehajtása Felső-Egyiptom legbecsesebb régiségeit elpusztítaná a föld színéről. Keresztül kasul csatornákat vezetnének át oly emlékeken, sőt kiméletlenül víz alá helyeznének oly műveket, melyek évezredek rombolásainak daczoltak és melyeket a barbár népek megkíméltek. Leginkább fenyegeti a pusztulás Philae szigetét és a rajta fennmaradt emlékeket, Isis templomát és előcsarnokának hosszú oszloposorát, az ókori művészet e joggal bámult remekeit, az ennél még régibb bigge-i templomot, a környező sziklákon fennmaradt feliratokat, melyek a XI. és XII. dinasztiák idejéből erednek és még számos felső-egyiptomi és núbiai műemléket, Egyiptom régi történetének pótolhatatlan tanúit.

E hír hallatára megrendült az egyiptomi régiség európai barátainak közérzlete. A nyilvánosság előtt erélyes tiltakozásokban hívták fel a közvéleményt a tervezett vandalismus ellen, sőt kijelölték az utakat, módokat, melyek által a remélt nemzetgazdasági javítás az emlékek kimélése mellett is elérhető volna; az igaz, hogy sok millió fontnyi költségszaporodás árán. Németországban *Ebers György* tett közzé egy felhívást, melyet száz számra a legelőkelőbb nevek írtak alá. Sőt még Angolországban is *) a művelt körökben mozgalom támadt az emlékpusztító mérnöki kísérlet elhárítására.

*) Az egész ügy részletes előadása legjobban található egy nemrég megjelent angol tanulmányban: *Reservoirs in the Valley of the*

Mindezen tiltakozásoknak egyelőre az az eredménye, hogy a terv végrehajtását további intézkedésig elhalasztották. De végleges döntéssel még nincsen biztosítva Philae szigete régi emlékeinek fenmaradása. Ezt az angol kormánynak, mint a Nilus-völgy tényleges hatalmának közbelépésétől várják.

Remélhető, hogy a philaei emlékek ügyében nem csekély súlylyal fog bírni a *genfi congressus* azon egyhangú ünnepélyes határozata is, melyet a megnyitó ülésen Benédite francia egyiptologus terjesztett elő és melyet bizottsági tárgyalás alapján a záró ülésben változatlanul elfogadtak. Talán ennyi erőlyes nyilatkozat és tiltakozás után végre mégis sikerülni fog, az anyagi érdekek és a tudomány és művészet érdekei között támadt összeütközésben az utóbbiak számára kivívni a győzelmet.

IV.

A vitázó furor ez alkalommal is leginkább a congressus legnépesebb sectióját szállta meg, a II-ikat, mely a különféle sémi nyelvekkel foglalkozó tudósokat egyesíté egy kalap alá. Itt az előző congressusokon is mindig duzzadó életerő nyilvánult, itt estek a legérdekesebb összekocczanások. Nem is csoda. Itt tárgyalják az *ékiratokat*, a keleti philologia valóságos gyűjtő anyagát. Jelen volt *Halévy*, az akkád nyelv és nép nagy tagadója; jelen volt bösz ellenfele *Oppert* és az ifjú nemzedék mindkét táborból. Ez háborút jelent. A genfi alkalomból a különféle gyűlékony anyagok egygyel megszorodtak: a *hettita* feliratok kérdésével. Ezen rejtelmes feliratok, melyek húsz év óta eredmény nélkül fárasztják a találékony éleselműséget, legújabb időben ismét egy fiatal assyriologus tanulmányának tárgyát képezték, *Jensen* marburgi tanárét, ki „*Grundlagen für eine Entzifferung der (hatischen oder) cilicischen (?) Inschriften*“ című tanulmányában, melynek első része közvetlenül a congressus küszöbén látott napvilágot,*) az eddigi kísérletek kritikáján kívül beható összehasonlítás alapján egynehány positiv eredményt törekedett felmutatni a rejtelmes feliratok tartalmára nézve, a nélkül azonban, hogy a feliratok nyelvének kérdését lényeges lépésekkel előbbre vinné. Már a betűszerint közlött címfelirat záró- és kérdőjelei is elárulják az alapkérdésekben fenforgó kétségeket. Jensen után inkább tudjuk, mi a hamis az

Nile (With a map); prepared for the Committee of the Society for the preservation of the monuments of ancient Egypt. (London, Kenny and Co. 1894.)

*) *Zeitschrift der deutschen morgenländ. Gesellschaft* XLVIII. (1894.) kötet, 235—352. lapjain.

elődök kísérletében: a bizonyosságok azonban csak vajmi csekély mértékben gyarapodtak. E kevés új eredménynek is neki iramodott *Halévy*, ki egy külön munkában *) a hettita feliratok alapkérdésében, tudniillik a feliratokat alkotó nép vagy népek hovátartozására nézve, egészen más álláspontot foglal el, mint a melyet Jensen már munkája címében is jelezett. A meglehetősen éles vitának a hallgatók szempontjából alig volt más eredménye, mint az, hogy biz' még ezentúl is jó lesz tartózkodó skepticismussal kísérni a magyarázatot kísérletezők egymás között homlokegyenest eltérő fejtegetéseit és továbbra is csak elvárni a hettita írás Champollionját és Grotefendjét, ki egy világos eszmével oszlatná el az uralkodó homályosságot.

A mi azonban a genfi II. sectionak különös jelleget kölcsönözött, az a *bibliai kérdések* túlnyomó szereplése volt. Sok theologus is eljött Calvin városába és nem csoda, hogy a biblia, már mint a semiticus Kelet egyik legfontosabb terméke, nagyobb arányban fordult meg a második sectio termében, mint a megelőző congressusok bármelyikén. Az újabb kritika hívei nagy számmal voltak jelen, a sectio elnöke (Kautzsch hallei tanár) is ezek sorából volt; maga Wellhausen is, az újabb kritika egyik megalapítója, a sectio tagjai közé tartozott, bár a vitákban nem vett részt. Csekély reménye lehetett ennél fogva az újabb iskola ellenfeleinek arra, hogy némi eredménnyel bolygathatnák azon megdönthetlen igazságokat, melyeket a tudomány e téren biztos módszerrel felmutatott.

Apró kérdésen kezdődött a dülő csaták sorozata; az Énekek Éneke szerkezetének kérdésén. Egységes dramatikus munka-e a Kánon e könyve? vagy pedig — mint *Herder* óta mindinkább tágasabb körökben állítják — egyes énekekből későbbi időben összealkotott és megtoldott gyűjtemény? Az előbbi, most már elavult nézetet különösen *Bruston* montaubani tudós védte, az utóbbit *Budde* strassburgi tanár, ki e thésist legujabban egy népszerű értekezésben **) is ügyesen kifejtette. Később magasabb és bonyolódottabb dolgokra került a sor (a pentateuch kérdése). Különösen *Bruston* és *Halévy* törekedtek egyes kérdésekre nézve rést lőni az újabb iskola elméletébe és apró ellenvetésekkel megerősíteni a régibb iskola felfogását. De nem hiszem, hogy a nem minden heveség nélkül lefolyt vitákból biztatást meríthettek saját nézeteik tarthatóságára nézve.

Általános nyelvészeti kérdések is szóba kerültek; az ezekre

*) *Introduction au déchiffrement des inscriptions pseudo-hittites ou anatoliennes* (Páris 1893.)

**) *Was ist das Hohelied?* (Preussische Jahrbücher 1894. évf. 92—117. lapjain.)

vonatkozó munkák között különösen kiemelendő *Müller Dávid Henrik* bécsi professor előadása az *assyriai nyelv állásáról a semitismus körében*, mely előadáshoz igen termékeny discussio fűződött. A tudós előadó azon thésist bizonyította, hogy az assyr nyelvet grammatikai és szótári sajátosságainál fogva az *aramaeus* nyelvek családjába kell sorolni.

Glaser Eduard, a merész Arábia-utazó nevével is találkozunk. E tudós csak nemrég tért vissza negyedik délarábiai kutató utazásáról, *) ez alkalommal is jól megrakva ritka kéziratokkal és ujonnan felfedezett sábai feliratokkal; ez utóbbiakból körülbelül 800-at sikerült összeszereznie. Általános jelentőségükről mint a történelem új forrásairól *Hommel*, müncheni tanár tett jelentést a congressusnak. **) Felemlítésre méltó azon mód, melylyel *Glaser* ez alkalommal a feliratok jó részének pacsolatait megszerezte, oly mód, mely ezentúl bizonyára gyakran fog utánzásra találni. Midőn ő ugyanis Délarábiában utazott, a tartomány-nak nagy részében nyugtalanság és belső zavarok nehezíték meg, az idegen számára sokrészt egyáltalán lehetetlenné tették az ország belsejében való előrenyomulást. Hogy tehát a feliratok hasonmásaira mégis szert tegyen, *Glaser* egy sereg benszülött beduint a pacsolatok eiállítására jól betanított, ellátta őket a szükséges szerszámmal, itatós papírral és kefével és így neki eresztette őket a feliratos emlékeknek. Várakozásában, mint a magával hozott erdmény mutatja, nem csalatkozott.

A sémi nyelvek sectiójában ez alkalommal is találkoztunk *Agnes Smith Lewis*-sel és testvérével *Margaret Dunlop Gibson*-nal, e két tudós cambridgei hölgygyel, kiknek tanulmányairól már az 1892-iki congressusról szóló jelentésemben volt alkalmam megemlékezni. Akkor Sz. Pál leveleinek a szinaji klastromban felfedezett legrégibb arab fordítását mutatták be a tudós hölgyek. Azóta ismét ott jártak az ókor szent hegye táján és az ottani rendezetlen könyvtárban újabb kutatásokat eszközöltek. A klastrom lakói, kik maguk nem igen bírnak képességgel arra, hogy kincseik értékét és jelentőségét felismerjék, most nagyobb szabadsággal engedik oda a Nyugat tudósait, mint abban az időben, midőn *Tischendorf Konstantin* az Új Testamentom legrégibb görög szövege, az 1862-ben kiadott *Codex Sinaiticus* felfedezésével lepte meg a tudós világot. A két tudós angol nő az új testamentomi fordítás felfedezése óta serényen folytatja tanulmá-

*) V. ö. *Budapesti Szemle*. LXVI. köt. (1891) 82. és kk. lapjait.

**) Maga *Glaser* is «*Mittheilung Nr. I. der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen*» czímű füzetben. Negyedik utazását leginkább e társulat segélyével tehette meg.

nyait a szinaji klostrom évezredes pergamenjei között és azóta, hogy velük Londonban legelőször léptek elő, kutatásaikról egy négy kötetes munkát tettek közzé, *) melynek tartalma úgy a keleti nyelvészetre, mint a régi egyháztörténetre nézve is nagy fontossággal bír. A genfi congressus elé egy újabb felfedezést terjesztettek, t. i. a palaesztinai szyr nyelven szerkesztett két lectionariumot. A nyelvészt az ujonnan felfedezett szövegek különösen mint a szyr nyelv nyugoti dialectusának emléke érdekeli, annál is inkább, minthogy e dialectus tanulmányozása még mindig folyamatban van és alapos ismerete szempontjából mind nyelvtani, mind pedig szótári tekintetben minden újabb szövegadalék nagy beccsel bír. Az angol hölgyektől megkerített és ez alkalommal legelőször ismertetett egyházi szövegeket a sémi nyelvészek most joggal üdvözlnek anyaguk becses meggazdagításaként azon palaesztinai szyr szövegek mellett, melyek csak a legújabb időben váltak hozzáférhetővé *Lagarde* (*Evangelium Hierosolymitanum*) és *Gwilliam* által (Oxford, Clarendon Press 1893) és azon szótári kísérlet mellett, melyben *Schwally* (*Idioticon des christlich palästinischen Aramäisch*, Giessen 1893.) e nyelvjárás szókincsét feldolgozta. **)

A két hölgy a buzgalmuknak köszönhető tudományos anyagokat a lehető leghitelesebb alakban terjeszti a tudós világ elé. Ugyanis nem elégsznek meg a felfedezett szövegek pusztá másolásával és magyarázásával, hanem úgyszólván magát az eredeti szöveget adják azok elé, kiknek kedve volna a hölgyek magyarázatát és a szövegből vont következtetéseiket szigorúan ellenőrizni, vagy talán önálló kutatások által kiszélesíteni. Úgyesen készített photographiai hasonmásokat köröztek a sectió nagy hallgatósága között azon kézirati anyagokról, melyeket a szinaji klostrom könyvtárában a végpusztulástól megmentettek.

V.

A VI. kongressushan (Leyden, 1883.) legelőször érvényesítették azon újítást, hogy a muhammedanismust és irodalmát az általános sémi kapcsolatból kiszakítva, külön sectio tárgyává tették. Nem óhajtom e jelentésem alkalmával ismételve előadni azon szempontokat, melyek e kikülönítést czélszerűnek tüntették fel; 1892-iki jelentésemben bővebbet szóltam róluk. A genfi gyülekezet szervezői a czélszerű intézkedést fentartották, és így a muzulmán kultura kutatói, távol a semitisták háborús világá-

*) *Studia Sinaitica*. London, 1894. E munkát a Nyelvtudományi Közleményekben külön szándékozom ismertetni.

**) V. ö. Z. D. M. Ges. 1894, 361 és kk. lapokon.

tól, békés hangulattal hallgathatták egymástól újabb tudományos tapasztalataikat és tanulmányaikat.

Horn a vatikán perzsa kézíratairól adott hírt, *Grünert* prágai professor, e részben Hommel jelentését kiegészítve (l. fönt a 697. lapon.) azon arab kéziratgyűjteményt ismertette, melyet Glaser Ede legújabb jemeni útjáról hozott magával; *Cardahi*, a római propaganda tanára, a Libanon maronitáiról és irodalmukról értekezett (bár nem muhamedán tárgy úgy került ide, hogy a szerző arab anyanyelvén olvasta fel). *Seybold* a spanyol arab-ság nyelvéről tájékozott, *Margoliouth* oxfordi professor Ibn al-Athír arab stilista eddig ismeretlen levélgyűjteményéről, mint a hasonló történet fontos forrásáról tartott előadást, *Dworak*, a prágai cseh egyetem tanára, Abú Firász arab költő életéről és költeményeiről szóló új munkáját mutatta be. Itt mutatták be *Száz-Coburg-Gothai Fülöp herczeg* egy újabb numismatikai tanulmányát is saját gyűjteménye két ritka keleti éremdarabjáról.

Hajlamaim engem is leginkább e sectio felé utaltak. Előadást is tartottam egyik ülésén. Tárgya: *Észrevételek az arab költészet őstörténetéről*“. Egy sajtó alá készülő munkám némely eredményeit óhajtottam vele szaktársaim előleges bírálata elé bocsátani. Az arab költészet legrégebbi irodalmi emlékei a Kr. u. VI—VII. századból valók, kevéssel azelőtt, hogy az iszlám a régi arab gondolkodás helyébe egy új világnézetet helyezett. A pogány kor emlékei tehát csakis az iszlámot megelőző századra terjednek és a mint akadémiánk körében közzétett egy tanulmányomban *) részletesen kimutattam, az iszlám befolyása alatt mindenféle módosításnak alávetett, kevéssé hiteles alakban maradtak reánk. Tanulmányom célja volt: kimutatni, hogy milyen lehetett a távolabbi őskorban a pogány arabok poesise. Mindenféle szét-szórt adatokból, melyeket a lehetőség szerint összegyűjteni és kritikailag megrostálva fölhasználni törekedtem, az arab költészet legrégebbi kezdeteinek képét alkottam össze, meglehetősen hiányosat, és darabosat, semmi esetre sem tökéletesebbet és kerekébbet, mint a melyet nagy nehezen egybegyűjthető forrásaim lehetővé tettek. Eredményeim azonban némi fontosságot nyernek az által is, hogy általuk az arab költészet őskora egyéb sémi népek költészetének kapcsolatába került és némiképen áthidalják azon hézagot, mely az arab ókort az oly relative modern időtől, mint a milyen az iszlámot megelőző század, elválasztja.

Ezen III. sectio tagjai voltak ezúttal is azon keleti kollegák, kik mint az egyiptomi kormány küldöttei jelentek meg közöttünk. Négyen voltak; hárman előadást is tartottak, ezúttal

*) *A pogány arabok költészetének hagyománya*. Budapest. 1893.)

francia nyelven. Régebben az arab nyelvet szokták ily alkalommal használni, mi által kevésbbé volt kirívó azon alantas tudományos színvonal, mely afrikai kollégáink munkáit jellemzi. Most midőn francia nyelven szólaltak meg, valóságos nyűgét alkották a sectionnak, melynek sok idejét mindenféle éretlenségek előadására foglalták le. Aztán az egyszer nem is az ottani tudományosság javából kerültek ki az egyiptomi delegátusok. Mások tiszteletre méltó sejkheket és a keleti tudományosság magasabb köreihez tartozó férfiakat rendeltek ki e célra, kiknek megjelenéséből mindenféle haszon és tanulság hárult a nyugati orientalistákra. Valóságos kincses bánya volt számunkra Mohammed Rásid sejk, az Azhar mecset tanára, ki 1892-ben Londonban volt társunk és sok felvilágosítást meríthettünk Abdalláh Pasa Fikri és Hamza Fathalláh sejk tudományából, kik Stockholmban képviselték az egyiptomi tudós köröket. Most mindenféle vörössipkás fiatal gavallér akart bennünket jól tartani az európai tudományban rég meghaladott tudakosságunkkal. Az egyik egy tuczat fölösleges naiv argumentummal fedezgette fel előttünk hamisságát azon okmányoknak, melyeket a szinaji klastromban és egyéb helyeken mint Muhammed korából eredő, a prófétától adományozott kiváltság-leveleket mutatnak fel („enforcer des portes ouvertes” — mint az előadáson jelen volt Barbier de Meynard helyesen megjegyzé); egy másik az iszlámelőtti arab-ság házassági és családi jogáról adott elének mindenféle, Európában rég agyonemésztett tudományt és nem győzte bámulni azon kijelentésünket, hogy a gyaurok szorgalma ezeknél sokkal különb tudományt bírt összegyűjteni az arabok irodalmából. Ha, a mit azonban kétségbe vonok, ez urak hírül viszik küldöiknek azon őszinte megjegyzéseket, a melyekkel európai kollégáik az ő előadásaikat nyilvánosan kísérték. bizvást hiszem, hogy az egyiptomi kormány a következő congressusokon különb fajtájú, arravalóbb férfiakkal képviselteti a Kelet tudományosságát. S erre — mint az előbbi congressusokon megjelent sejkhek mutatták — mindenesetre módja is van. Mert tagadhatatlan tény, hogy az Azhar társadalmából ily célra sokkal derekasabb anyag kerül ki, mint a hivatalos irodák nevetségesen európaiaskodó fiatal efendijeik köréből.

A III. sectionnak is volt általánosabb érdekű ügye. Már 1892-ben szóba került annak fontossága, hogy a muhammedán ismereteket, különös tekintettel a reáliákra, a tudomány mai állása szerint egy encyclopädiában foglaljuk össze, „traitant de l'histoire, de la géographie, de la religion et des arts des pays musulmans”. Oly munkára gondoltak, mely a kétszáz évvel ezelőtt először megjelent és a múlt századból való javított kiadásai szerint is már teljesen elavult s már alig használható. D'Herbelot-féle *Bibliothèque orientale* (német fordítása is meg-

jelent *) helyébe lépjen és a muhammedán Keletre vonatkozó történelmi és reális tudnivalókra nézve ugyanazon szükségnek szolgáljon, a melynek p. o. a classica philologia terén a Pauly-féle Real-Encyclopädie felel meg. Bizottságot is kiküldtek e fontosnak elismert ügy előkészítésére; e bizottság élére Robertson Smith cambridgei tanárt állították, ki azonban, mint e jelentésben már említve volt, hosszas betegeskedés után meghalt. E szomorú körülményen akadt fenn az *Encyclopädia* előkészítésének ügye. A dolog Genfben ismét szóba került és ugyanazon szempontokból, melyek a londoni tanácskozásban érvényesültek, kívánatosnak ismerték el, hogy a tervezett munka valóvá váljék.

Kitűtetésnek kell tekintenem, hogy congressusi kollégáim bizalma az elhalálozott Robertson Smith tanár helyébe most engem állított az ügy élére „de prendre cette affaire en main — így szól a határozat — et de l’organiser“.

VI.

Az *ind philologia* sectiójában (I) korunk legjelesebb szanszkritistái a vedai, a buddhista és a dsáina vallásra és ezek irodalmára tartozó számos felfedezést és a tanulmányok előbbrevitelére szolgáló újabb kézirati anyagot ismertettek. Ezeknek behatóbb méltatására könnyen sejthető okokból nem igen vállalkozhatnám. Csak röviden óhajtanám jelezni *Senart* párisi professor közlését a *Pendsáb*-ban legujabban felfedezett feliratokról. E feliratok, melyeknek hasonmásait az előadó bemutatta, egy eddigelé teljesen ismeretlen írást foglalnak magukban, és így a jövő kutatásoknak ismét új magvát rejtik.

Felmerültek azonban e körben oly tanulmányok is, melyek a szoros értelemben vett szakférfiak körén túl is általánosabb szempontokból kelthetnek érdeket. *Angelo de Gubernatis* azon befolyást tanulmányozta, melyet véleménye szerint az ind hagyományok Dante *Infernó*jára, különösen Lucifer alakjára, valamint a pisai Campo Santo freszkóiban nyilvánuló képzetekre gyakoroltak.

Nemcsak a vedai, hanem az általános vallástörténeti tanulmányokra is nagy eredménynyel jár azon értekezés,

*) *Bibliothèque orientale ou dictionnaire universel contenant tout ce qui regarde la connoissance des peuples de l’Orient* par Barth. d’Herbelot 1. kiad. Páris, 1697. 2. kiad. Maestricht. 1776. 3. kiad. u. o. 1780. Schultens és Videlou javításaival és toldásaival. Hága, 1777—1779. (4. köt.) Páris, 1781—83. (6. köt.) — Németül: *Orientalische Bibliothek oder Universalwörterbuch, welches alles enthält was zur Kenntniss des Orients nothwendig ist.* Halle 1789—90. (4. kötet).

melyet *Oldenburg* terjesztett elő, a kitünő vedista, kit a művelt közönség a Buddháról és vallásáról írt szép munkájáról ismer. A Vedák vallásának fejlődésére vonatkoztak fejtegetései. Korunkban, midőn a Vedák keletkezésének ideje oly mélyreható vitákra ad okot, és ezen emlék, melyet soká az indogermán faj szellemi élete legősibb nyilatkozásának tartottak, a történelmi kritika vallatására mindinkább a hindu korszak közelébe kerül, időszerű volt, hogy az e gyűjteményben mai szerkezete szerint egymás mellett helyet foglaló rétegeket azon belső különfésleg szem-pontjából vegyék vizsgálat alá, mely bennük külön-külön nyilvánul. E rétegek összehasonlító megfigyelése Oldenburgot azon eredményre vitte, hogy a Veda vallását nem lehet egyöntetű egésznek tekinteni. Őt vallástörténeti korszak emlékeit látja az együvé szerkesztett énekekben: ott találja a mythikus elemeket, ott a népszerű vallás nyilatkozásait, továbbá az indo-európai, az indo-iráni és végül a tisztán ind elemeket.

Hazai szempontból jól esett e sectio körében azon dicséretet hallani, melylyel Indiában működő hazánkfia, *Stein Aurél* (a lahorei Oriental College Principalja) érdemeiről megelékeztek. Erre különös alkamat nyújtott *von Schröder* dorpati szanszkritista előadása, melyben a tőle kiadásra előkészített *Káthaka* című ind gyűjteményről, ennek kéziratairól, grammatikai és szótári sajátosságairól értekezett. E kiadás létesülését főképen Stein tette lehetővé az által, hogy a munka régi kéziratát Indiában felfedezte és fontosságát felismerte. Ezért a sectio neki nagy hálaival is adózott. Ugyancsak Steinnek legújabb munkáját Bühler bécsi tanár mutatta be; ugyanis egy vaskos kötetet e cím alatt: „*Catalogue of the Sanskrit Manuscripts of His Highness the Maharaja of Kashmir and Jammu deposited at the Raghunatha Temple, Jammu*; prepared by M. A. Stein. 1894.“ A Raghunatha-templom könyvtárában 4500 kéziratot őriznek a szanszkrit irodalom legkülönbözőbb szakjaiból; legnagyobb részüket Ranbir Szingh maharadsa Kasmirban, Benareszben és egyébütt gyűjtötte össze. E gyűjtemény katalógusát most tudós hazánkfia a kasmiri maharadsa megbízásából elkészítette és az ő költségén kinyomatta. Nem pusztá lajstromozása, hanem egyúttal szakszerű ismertetése is e kéziratoknak, 200 különösen érdekes munkából bő kivonatok közlésével. A nagy munka (420 lap, in 4°.) bevezetésében a könyvtár történetét fejtegeti.

Az ind philologia mellett külön csoportot (I. b.) alkotott az *indogermán összehasonlító nyelvészet*. E csoport a kebelében fellépő előadók között a tudomány legkitünőbb képviselőit üdvözölhette, *Ascolit* és *Michel Bréal*-t. A sok aprólékos kutatások mellőzésével csak azon felolvasásokról óhajtok megemlékezni, melyekkel e két nagyszabású kutató a sectio munkálataihoz

hozzájárult. Amaz hangtani megfigyeléseit közölte a kelta és a román nyelvek köréből; emez a Mars és a Minerva istennevekből kiindulva a latin mythológiában előforduló etruszk elemekről értekezett; az etruszk nyelvet nem tartja indogermánnak. Érdekes példákkal világította meg azt a tényt, hogy a görög mythológiai nevek a rómaiak közt gyakran csak etruszk közvetés mellett honosodtak meg, még pedig az etruszkok által elváltoztatott alakkal; így lett Kyklops-ból *Cocles*, Persephonéból *Proserpina*.

Bár csekélyebb számmal mint a többiben, de igen tartalmas előadásokat tartottak az 1892. óta szervezett sectiókban, az orientalista-congressusok legfiatalabb hajtásai körében: a VI. és VII. sectióban. Az előbbiben szerencsénk volt a kathedrán láthatni *Perrot-t*, az ókori művészet híres történetíróját. Ez alkalommal az ókor temetkezési rendszereiről értekezett. Elmondta nézetét azon okokról, melyek a görögöket arra vitték, hogy a hulla eltemetését, mely még a mykenaei korszakban kizárólag dívott, későbbben a hulla elégetésével helyettesítették. Érdekesekek voltak *Reinach Theodor* bemutatásai. Reinach fiatal francia tudós Hamdy Bey munkatársa a konstantinápolyi múzeumban őrzött műemlékek kiadásában. A jelen alkalommal többek között a Szidon mellett talált görög eredetű anthropoid sarkophágokat ismertette, fényképek előmutatása mellett. Mind ezen, mind a sectióban meghallgatott egyéb tudós előadások ugyan leginkább a görögökre tartoztak és csak kevés vonatkozással bírtak a keletre. Annál közelebb állott a sectio szervezésével kitűzött feladathoz *Strzygowsky* gráczai professor tanulmánya, ki a Kelet befolyását fejtegette a byzanci művészet fejlődésére, a mint egyrészt az ókorban Egyiptom és Syria útján, későbbi időben az arab művészet hatása alatt érvényesült. Már bevezetőleg említettem, hogy *Nicole* úr a Genf számára megszerzett *papyrusokat* e sectio körében mutatta be.

A VII. sectiónak, mely, mint már mondtam, *Vámbéry* elnökelete alatt dolgozott és melynek egyik alelnöke *Bonaparte Roland* herczeg volt, nagyon változatos napirendnek örvendett. A kelet igen tág körét ölelvén fel, a sectió előadásainak hallgatói Boszniától Koreáig, a Kaukázus népeitől Japánig, Albaniától Tibetig, Arméniától Khináig vándorolhattak az előadókkal. *Wiasemszky* orosz herczeg, a ki majd csaknem egész Ázsiát, Mongoliától Tonkingig, Sziámtól Turkesztánig, innen Perzsián és a Kaukázuson át hazafelé beutazta, érdekes közleményeket nyújtott meteorológiai megfigyeléseiről; a tea használatáról Ázsia különféle népeinél sat. A szerző távollétében Cordier olvasta fel *Maunoir* értekezését Dutreuil de Rhins francia utazóról, ki csak nem rég Tibetből Khinába utaztában erőszakos halállal múlt ki. Érdekes vitát

keltett Benloew ősz francia tudósnak, ki az osztályban különféle ős-ethnographiai kérdést fejtegetett, előadása a trójaiak nemzeti-ségéről, melyet már egy 1863-ban megjelent munkájában is a semitismussal hozott kapcsolatba. Ez elméletétől, melyet harmincz év vizontagságai nem tettek valószínűbbé, maig sem tágított.

Az V. sectióban (Extrême Orient) mint a czímből is könnyen következtethetni, számos előadás a khinai, japán, szíami, koreai és a Szélső Kelet egyéb népeinek nyelveivel mondáival és szokásaival foglalkozott. Reánk nézve legtöbb érdekléssel bírt itt Radloff, pétervári tudós előadása, melyben vonzó módon elénk tárta az úgynevezett *orkhoni török feliratok* felfedezésének és megfejtésének történetét s az utóbbinak mai állását. E feliratokról már 1892-ben Londonban Donner szólt behatóan, azon expeditio eredményeinek bemutatása alkalmával, melyet a finn tudós társaság e feliratok tanulmányozása céljából a hely színére indított. Azóta, Radloff és Thomsen kopenhágai tanár *) beható tanulmányozása által, az írás megfejtése mindinkább előrehaladt és most Radloff a 12 tu-kiu (így nevezi a szemben álló khinai szöveg) azaz török szöveg egynémelyikének lefordítása által bizonyítékát nyújtja a megfejtés teljes sikerültének. A tu-kiu feliratok írásjegyei, melyek alakjukkal igen egyszerűeknek látszanak, meglehetősen bonyolódott módon teljesítik a betűk azon feladatát, hogy a hangok jeléül szolgáljanak. A mint most olvasásuk, azon látszatot keltik, hogy a keleti török nyelv azon idő óta, melyből a törökség ez ismert legrégebbi nyelvmélekei (690 Kr. u.) származnak, alig változott érezhető módon. Így tehát régi időben a Jenissei-től egészen a Baikal tóig terjedő törökség műveltségének tanulmányozására e feliratok megfejtése által hiteles forrás nyílt meg, melynek legfőbb történelmi tanulságainak ismertetésével végezte Radloff érdekes előadását.

E sectio üléstermének falai egy teljes héten át mindig a legkülönösebb írásjegyeket mutató feliratok másolataival voltak elfedve, melyekre a különféle tudósoknak kis körre szánt fejtegetései vonatkoztak, mongol, tibeti feliratokkal, a khinai fal táján felfedezett soknyelvű emlékekkel stb. *Chavannes* egy Pekingtől éjszakra felfedezett hat nyelvű nagy felirat paecskolatát mutatta be. *Sylvain Lévy* e feliratok tibeti részét, *Radloff* a rajta levő uigur szöveget magyarázta. Ez előleges kutatásokból is kitűnt, hogy a hatnyelvű felirat buddhista tartalmú. A hatféle írás közül az egyikkel még egyáltalán senki sem tudott boldogulni. Tekintettel az eddigi kutatások ideiglenes természetére, úgymint azon nagy fontosságra, melylyel e felirat még meg nem oldott talányai Keletázsia nyelvei és művelődéstörténetének szempont-

*) Legutóbb: *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*, I. füzet. Helsingfors 1894. V. ö. *Nyelvtudom. Közlemények* 1894. 1—5. l.

jából bír, az előadáson jelenlevő Bonaparte herczeg arra vállalkozott, hogy az egész feliratot 30 példányban sokszorosítva a keletászi philologusoknak hozzáférhetővé teszi. Még egyéb keletászi felfedezésekről is volt szó e sectio körében; nevezetesen buddhista klastromok alapítására vonatkozó tibet-mongol feliratokról stb., melyek a philologia e részének vajmi csekély számú művelőit nagy mértékben érdekelték. ~

Nevezetes azonban, hogy ezen csak vajmi korlátozt számú tudós közönség érdekére számító sectio körében tartották azon előadást is, mely a legszámosabb, nagyrészt hölgyekből álló hallgatóságot gyűjté össze a genfi egyetem legtagasabb hallgató termébe. Az igaz, a nők különös érdeklődésére számíthatott a sectio elnöke, *Schlegel* hollandi szinológ, midőn a khinai hölgyek állását illető hamis vélemények czáfolását tűzte ki, inkább népszerű, mint szorosan tudományos előadása tárgyául. A khinai nő helyzetét általán nem valami kedvezőnek szokták tartani. *Pedig.* *Schlegel* szerint, ha az irodalom tanúsága felé fordulunk, csupa boldogsággal, önállósággal és független szabadsággal találkozunk. A khinai irodalom legrégebb emléke azt mutatja, hogy a khinai nép őskora a szép nemet nagy becsülésben részesítette és valóban, ha azon énekeket, melyeket *Schlegel* úr az irodalomból felolvasott, és melyeket kissé merészen a bibliai „Énekek Éneke” méltó másának tüntetett fel, társadalmi adatokul elfogadjuk, bizony roppant szabadnak és függetlennek mondhatnók a khinai fiatal lányok és nők helyzetét. Pláne a magasszármazású hölgyek valódi zsarnokai lehettek férjeiknek. Egy khinai példabeszéd azt tartja, hogy: „az ember inkább perzseltesse meg lába talpát, semhogy nagyúri családból válassza feleségét”. Az úr nem lehet gazda saját házában, nem járhat-kelhet szabadon; az asszony parancsol, neki engedelmeskedik a ház népe, és maga a ház gazdája is rabigába görnyed a nő hatalma alatt. Idővel a nemzet megelégette ez állapotot; különösen azt nem akarta tűrni, hogy az asszony szabadon tölthesse az időt házon kívül. A khinai férfiakat a történelem egy pontosan meghatározható pontján valami urhatnámság szállja meg. A kormány segítségéhez folyamodtak; és ez kiadta a parancsolatot, hogy egy új intézménnyel kell a nők járó-kelő hajlamait megakadályozni. Megesonkították lábaikat. E gyökeres reform később más értelmet nyert. A büntetésből idővel a testi szépség attribútuma vált.

Eszményinek ecseteli *Schlegel* a khinai családi életet a jelenkorban. Végtelen tisztelet környezi az anyát. Az újévi ünnepély alkalmával a császár, miután az ország nagyjainak hódolatát fogadta, anyja elé járul és térdet bajt előtte. De másrészt az anyós ott is a rettegés tárgya. *Schlegel* úr egyszer életét mentette meg egy anyósna, ki abbéli bűjában, hogy a menyének szebb ruhája van mint neki, mérget vett.

VIII.

Az előadottakból, bár csak töredékes átnézetet nyujthattam a genfi congressus tevékenységéről, eléggé világosan látható, mily *sokoldalú* és részleteiben mily változatos volt azon tudományos munka, melyet az egybegyűlt szakférfiak egymásnak bemutattak. A keleti műveltségnek nincsen ága, mely szóba ne került volna. Sok ponton a tudományos ismeret újabb haladásának csirái mutatkoztak.

Utolsó teendője volt a különféle kormányok és tudományos testületek delegatusainak, hogy a jövődő, XI. nemzetközi congressus gyűlő helyéről tanácskozzanak és erre nézve a záró ülés elé terjesztendő javaslatot előkészítsék. Ugyanis két oldalról intéztek meghívót a vezérlő bizottsághoz: az egyik az *amerikai Oriental Society*-től, a másik *Franciaország közoktatásügyi miniszteriumától* érkezett. A congressus egyhangúlag a másodikat fogadta el.

Ennek értelmében az orientalisták XI. nemzetközi congressusa 1897-ben *Párisban* fog gyülekezni, ugyanott, a hol e congressusok üdvös eszméjét legelőször pendítették meg és a hol az 1873-ban legelőször tetté is vált.

Szövegkritikai adalékok Firmicus Maternus astrologiájához.

(Kivonat Némethy Géza lt. 1894. november 5-én tartott székfoglalójából.)

A római irodalomtörténet két írói ismer *Firmicus Maternus* név alatt, a kik kortársak voltak ugyan, de a kiket mégsem szabad, mint korábban némely tudósok tették, egymással azonosítanunk. Az egyik a keresztyén egyházatyák közt szerepel *De errore profanarum religionum* című munkájával, melyet 347-ben Nagy Constantinus császár fiaihoz, Constantiushoz és Constanshoz intézett oly czélból, hogy ez uralkodókat a pogányság elnyomására ösztönözze; a másik, a kivel ez alkalommal foglalkozni akarunk, az astrologiának, a csillagjósolás titokteljes tudományának teljes kézikönyvét írta meg az új-platonikus philosophia alapján, tehát a kereszténységgel homlokegyenest ellenkező szellemenben, *Matheseos libri VIII* cím alatt.

Ez utóbbinak életére és működésére vonatkozólag semmiféle adat sem maradt reánk s így csak annyit tudhatunk róla, a mennyit művében az író maga mond el. A VIII. könyv *subscriptió*-ja szerint teljes neve *Julius Firmicus Maternus*; a név

mellé tett *Siculus* jelző szicíliai származását, a *vir clarissimus* pedig magas társadalmi állását árulja el. Az egész munka *Mavortius Lollianus*-nak van ajánlva, a ki a feliratok tanúsága szerint *proconsul provinciae Africae* volt (I. Corp. Inscr. Lat. X., 1695., 1696.), Ammianus szerint pedig (XV. 8, 17) 355-ben *consul ordinarius*. Firmicus, mint maga beszéli (praef. I. IV.), kezdetben ügyvédséggel foglalkozott, de ezen a pályán annyi gyűlölködéssel és irigységgel találkozott, hogy végre undorral fordult el tőle és a magánéletbe vonult vissza; az így nyert *otium*-ot pedig arra akarja felhasználni, hogy az astrologia fenséges és szent tudományával foglalkozva, megtisztítsa lelkét attól a szennytől, mely az aljas emberekkel való kénytelen érintkezésében ragadt reá. Egy alkalommal (praef. I. I.) régi barátját, Lollianust meglátogatta s miközben az astrologiáról társalogtak, Firmicus azt az ígéretet tette, hogy megírja a csillagjóslás egész rendszerét. Csak azután vette észre, mily óriási az a feladat, melyre vállalkozott, többször el is csüggedt s a munkát ismételve félben hagyta, végre Lollianus folytonos biztatására mégis befejezte. Hogy különben könyve megírásával hosszú időn át volt elfoglalva, mutatják a benne elszórt chronologiai utalások is. Így az első könyv végén Constantinusra, még mint előre kér áldást, ez a császár pedig 337-ben halt meg; ellenben az egész munka *dedicatio*-jában (I. I. c. 1. §. 8.) barátját, Lollianust *ordinarius consul designatus*-nak nevezi, a mit a fentebb említett adatok szerint nem tehetett volna a 354 év előtt. Ily módon tehát legkésőbb 337-ben kellett művét megkezdenie, melynek megírása 354-ig legalább is 17 évet vett volna igénybe. Ez a hosszú idő különben teljesen megegyezik az írónak munkája keletkezésére vonatkozólag tett vallomásaival s így nincs semmi szükség a *Sittl* hypothesisére (I. *Archiv für lateinische Literaturgeschichte*, IV. évf. 610. l.), a ki a munkának két kiadását akarja megkülönböztetni.

A munka címe, mint már mondtuk, *Matheseos libri VIII*; természetesen *mathesis* alatt, a kor szokása szerint, a csillagjóslást érti ép úgy, mint a *mathematicus* alatt a csillagjóst. A könyvnek különös érdeket az ad, hogy csakis ebben az egy műben maradt reánk az ó-korból az astrologia teljes rendszere; már pedig, hogy e mysticus áltudomány ismerete művelődéstörténeti szempontból mily fontos, kiviláglik abból a nagy szerepből, melyet az astrologusok egyes római császárok alatt játszottak. Egyébiránt, ha csak arra gondolunk, hogy az astrologia az egész középkoron át, sőt még az újkor első századaiban sem volt teljesen elválasztva az astronomiától, már ez az egy ok elég arra, hogy a legnagyobb gondot fordítsuk erre a forrásmunkára, melynek helyes ismerete világot deríthet a csillagászat, mint tudomány történetének egyes homályos pontjaira is.

Csak egy sajátságos véletlennek tulajdonítható tehát, hogy Firmicus Maternus minden érdekessége daczára a legelhanyagoltabb a római írók között. A középkorban sokáig egyedül belőle merítették az astrologia ismeretét, a humanismus korában szintén nagy tekintélyben állott és számos olvasója volt, de a mint a csillagjósolásban való hit meggyengült, csökkent az iránta való érdeklődés is, melyet végre teljes közöny váltott fel még a philologusok részéről is, a kiknek pedig a tiszta tudomány szempontjából nem lett volna szabad róla megfeledkezniök. Az editio princeps *Symo Papiensis*, máskép *Bevilacqua* nyomdájában jelent meg Velenczében 1497-ben: a szöveg kiadója, a ki nem nevezi meg magát, valami újabb codexet használt fel alapul, melyhez azonban oly híven ragaszkodott, hogy a szövegnek csaknem minden romlását javítatlanul hagyta. Az író olvashatóvá akarta tenni a másik kiadás, mely ugyancsak Velenczében *Aldus Manutiusnál* 1499-ben jelent meg, de ennek a kiadója az ellenkező túlságba esett: a corruptelákat és a lacunákat egészen önkényesen javította ki s még az író sajátságos stílusát is a humanisták szokása szerint klasszikus kaptafára akarta szabni, szóval a szöveget teljesen meghamisította, a mi annál végzetesebb következményekkel járt, mivel az *editio princeps* feledésbe menvén, mindenki az *Aldina* után indult, így az 1503 ki harmadik kiadás (*«Rhegi Langobardiae expensis et labore Fr. Mazalis»*) valamint a két *Pruckner*-féle, melyek közül az első 1533-ban, a második 1551-ben Baselben jelent meg. Ezóta újabb kiadással egészen 1894-ig, a mikor a *Sittl*-féle napvilágot látott, nem rendelkezünk. Nem csoda tehát, hogy a nyilvános könyvtárak, a mint azt németországi tartózkodásom alkalmával többször tapasztaltam, a legnagyobb féltékenységgel őrzik az említett régibb kiadások még meglevő példányait s hogy az idei évig vajmi kevesen voltak a classica philológiával szakszerűen foglalkozók között is, a kik ez íróhoz hozzáférhettek.

Könnyen képzelhető, hogy ilyen munka szövegében valóssággal hemzsegnek a hibák s hogy a kritikusra itt roppant feladat vár. Néhány coniecturát *Haupt* (Opuscula philologica, vol. III. p. 324., 580—581., 623—624.), *Jahn Otto* (Philologus I. p. 648; XXVI. p. 8) és *Dombart* (Jahrb. f. Phil. 1882. p. 592.) szolgáltatnak; *Lessing* egy wolffenbütteli példányból kiegészítéseket közölt a kiadások hézagos részeihez (I. a Lachmann-féle Lessing-kiadás IX. köt. 421. l.); a kéziratok ismeretéhez is csak ketten járultak adalékokkal, nevezetesen *Kelber* (Progr. der Studienanstalt in Erlangen, 1881.), a ki egy müncheni, és *Bonnet* (Revue de philologie, VIII. p. 187—189.), a ki egy montpellier-i codexet írt le. Ez volt mindössze a legújabb időkig Firmicus Maternus kritikájának irodalma.

De nemcsak a tartalom, hanem a szókincs és a syntaxis tekintetében is rendkívül érdekes író Firmicus Maternus. Egész sereg oly szóalakot találunk nála, mely más írónál vagy nagyon ritkán vagy egyáltalán nem fordul elő s a mely a legteljesebb szótárakban is vagy ki van hagyva vagy helytelenül van magyarázva. Szófüzésében is van számos oly különösség, mely a latin syntaxis történetét tárgyaló munkákban meg sincs említve. Rámutatott erre már Dressel «Lexikalische Bemerkungen zu Firmicus Maternus» (Gymn. Progr. Zwickau, 1882.) cz. értekezésében, Kelber pedig a hiányt kipótlendő hozzá is fogott egy specialis Firmicus-szótár készítéséhez, melynek elejét 1883-ban (Progr. der Studienanstalt in Erlangen) ki is adta. De belátták mind a ketten, hogy e téren dolgozni korai mindaddig, míg biztos kritikai alapon nyugvó kiadásunk nincs.

Ily kedvezőtlen körülmények közt adtam ki még 1889-ben *Quaestiones de Firmico Materno astrologo* (Budapest, Wodianer bizománya) című latin munkámat, melyben a szöveg emendálásának helyes módszerét akartam megmutatni. Utaltam arra, hogy első sorban fel kellene kutatni az írónak forrásait, mert kétségtelen, hogy azok az egyiptomi és chaldaei források, melyekre Firmicus csupa dicsekvésből hivatkozik, koholtak s a munka egész jellege azt mutatja, hogy nem egységes tervezetű, önálló mű, hanem régiebb görög és latin munkák meglehetősen szolgai compilatioja. E feltevés valószínűségét egy csattanós példával illusztráltam, midőn kimutattam, hogy astrologusunk a VIII. könyv 6—17. fejezeteiben az úgynevezett *sphaera barbarica* leírásánál Manilius Astronomica-jának V. könyvét mikép használta fel egyik forrásul. Manilius ugyanis Tiberius uralkodása alatt egy, sajnos, befejezetlen tankölteményt írt a csillagjósaslásról öt könyvben Astronomica czim alatt, melylyel első sorban a császárnak akart kedveskedni, mivel Tiberius, a mint Tacitusból eléggé ismeretes, nagy barátja volt az úgynevezett matematikusoknak, kiknek tanácsát minden fontos dologban kikérte. Ez a költemény volt az első latin nyelvű munka a csillagjósaslásról, melyet azonban a hiú Firmicus sehol sem nevez meg, sőt, az akkori közönség tájékoztatlanságára számítva, azt meri állítani, hogy ő az első, a ki e tárgyról latin nyelven ír. Hogy Firmicus hazudott, arra már Scaliger utalt néhány szóval Manilius-kiadásában, de a dolog feledésbe ment, olyannyira, hogy több irodalomtörténeti kézikönyv pozitív igazság gyanánt állítá oda a tételt, mely szerint Firmicus nem ismerte Maniliust; Jacob, a ki 1846-ban Berlinben ez utóbbit kiadta, egy szóval sem említi a dolgot. Később Bechert hasonlította össze a két író néhány helyét *De emendatione Manilii* cz. értekezésében (l. Leipziger Studien, I. köt.) Erőmesnek találtam tehát a dolognak bővebben utána járni és 29 hely

egymás mellé állításával kimutatni, hogy Firmicus tulajdonképp csak rossz prózába foglalta Manilius verseit és pedig olykor nevetésges félreértésekkel. E kérdés eldöntéséből kettős hasznót húzhatunk: először adalékot nyerünk Firmicus forrásainak ismeretéhez, a mire nézve még mindig a legnagyobb homályban vagyunk; másodszer az összehasonlítás rávezet mind a két író romlott helyeinek javítására, úgy hogy ezután Firmicusnak a Manilius apparatus criticusában mint *imitator*-nak, Maniliusnak a Firmicuséban mint *auctor*-nak helyet kell kapnia.

Rámutattam továbbá említett munkámban a szövegjavításnak egy más módjára is. A mennyiben t. i. az író, munkájának természetéből kifolyólag, sokszor ismétli magát és hasonló tárgyakról szólva számtalanszor használ egymáshoz hasonló kifejezéseket, a corruptelák valószínű javítására gyakran rávezet a parallel helyek egybevetése. E módszert használva egész csomó emendatiót kockáztattam az érthetlenségig megromlott helyekhez s bár akkor még csak a régi kiadások szövegét használhattam s így ki voltam téve annak a veszélynek, hogy javításaim egy részét eddig ismeretlen kéziratok felkutatása vagy fölöslegessé teszi vagy megczáfolja, mégis kifejeztem azt a véleményemet, hogy, a mint a hagyomány egész állapota mutatja, aligha fog valaha sikerülni oly jó codexeket fedezni fel, a melyek, olvasható szöveg előállítására czéljából, meg ne kívánnák a conjecturalis kritika legmesszebb menő alkalmazását. E feltevésemet a későbbi kutatás teljes mértékben igazolta.

Velem körülbelül egyidejűleg kezdett foglalkozni a szóban forgó íróval *Sittl Károly*, a ki, még mint müncheni egyetemi magántanár, az *Archiv für lateinische Lexikographie* című folyóirat IV. kötetében (607. és köv. l.) kimutatta, hogy a kiadások az egy *editio princeps* kivételével teljesen önkényes, interpolált szöveget nyújtanak, s egyszersmind közölte egy újabb, a mai kritika követelményeinek megfelelő kiadás tervét. Értekezésének megvolt az a haszna, hogy ez elhanyagolt íróra s újabb kiadásának égető szükségére irányozta az illetékes körök figyelmét, úgy hogy a müncheni egyetem philosophiai kara anyagi támogatással is ellátta Sittlt, midőn Monte Cassinoba utazott, hogy az ottani híres kolostor könyvtárában megnézzé azt a régi Firmicus-codexet, melyet Poggio, a jeles humanista említ. A kérdéses kéziratot azonban nem találta meg, sőt általában nem sikerült egyetlen oly régi és jó codexet sem felfedeznie, mely a Firmicus munkáját egész terjedelmében tartalmazná. Mindazáltal kiadta a *Matheseos libri* első négy könyvét ez év elején (*Julii Firmici Materni Matheseos libri* VIII, primum recensuit *Carolus Sittl*, pars I. libri I—IV, Lipsiae, Teubner, MDCCCXCIV) s e kiadás bevezetésében feltárta azt az ingatag alapot, melyen a szöveg hagyománya nyugszik.

Valamire való régi codexünk csak négy van s ezek együttvéve nem tartalmaznak többet, mint az első négy könyvet. E négy közül három egy családot képez s az írás formájából ítélve egy franciaországi őspéldányra, a mint Sittl mondja, egy *archetypus Gallicus*-ra vihető vissza; ezek:

1. *Vaticanus Reginae* 1244, a X. század végéről vagy a XI. elejéről; hiányzik belőle az I. könyv nagy része, melyet utóbb egy újabb, XV. századbéli kéz pótol; 2. *Montepessulanus* H. sz. 180, mely részben a X—XI., részben a XII—XIII. században íratott; 3. *Parisinus Latinus* 7811, a XI. századból.

Másik családból, melyet Sittl egy *archetypus Italicus*-ra vezet vissza, származik egy müncheni codex, *Monacensis lat.* 560, mely a XI. századból való, de nem tartalmaz többet, mint az első könyvet és a második nagy részét. Ez a négy régi kézirat tele van mindenféle corruptelával és lacunával s relativ becsők csak abban áll, hogy a hagyományt a maga romlottságában változatlanul, önkényes interpolációk nélkül tüntetik föl.

A munka összes nyolcz könyvét csak újabb, a XV. és a XVI. századból származó kéziratok tartalmazzák, nevezetesen: 1. *Palatinus Latinus*, 1418; 2. *Neapolitanus* VA 17; 3. *Urbinas* 263; 4. *Palermitanus* 2° E 20; 5. *Monacensis* n. 49; 6. *Norimbergensis* cent. V. 60; 7. *Vindobonensis* 3195; 8. *Oxonienis*, *Lincoln college* 114. Az e fajta codexek tudvalevőleg a legrosszabbak, mert már a klasszikus latin nyelvben jártas leíróktól származnak s tele vannak azokkal az egészen önkényes változtatásokkal, melyeket *coniecturae Italarum* név alatt ismer a kéziratkritika; e kéziratok látszólagos hibátlansága és olvashatósága csak arra való, hogy elfedje az eredeti hagyományt s tévútra vezesse a kutatót, úgy, hogy az ilyenekkel szemben sohasem lehet eléggé óvatosan eljárni; mert biztosra vehető, hogy, a hol az eredeti szöveg romlást mutatott, ott a *librarius* a ciceronianismus szabályai és saját belátása szerint rövidesen simította el a nehézségeket.

Ily rossz hagyományra volt kénytelen támaszkodni *Sittl* említett kiadásában, a ki különben meglehetősen kényelmessé tette magára nézve a kritikai eljárást, s úgy látszik, az egész munkát elsiette. Megelégedett azzal, hogy a régi codexek hagyományát közölje, s a romlásokat csak a legkönnyebb helyeken próbálta kijavítani. Egyáltalában nem kutatta *Firmicus* régebb latin és görög forrásait, apparatus criticusában az auctores rovata egyáltalában nem fordul elő s így a javítás e fontos eszközét felhasználatlanul hagyta. Még nagyobb baj, hogy a corruptelákat csak elvétele jelölte meg a szokásos keresztjellel; más helyeken a romlást vagy nem vette észre, vagy elfeledte kiemelni, úgy, hogy könnyen félrevezetheti a kritikában kevésbé járatos olvasót. A rendkívül nagy számban előforduló hézagokat (*lacunae*) meg-

jelölte ugyan, de kiegészítőket sehol sem kísértette meg, a mint hogy figyelmen kívül hagyta a javítás másik s már előbb jelzett módját, a parallel helyek összeállítását is. Szóval a Sittl szövege még nem olvasható s kiadásának csak annyi becsé van, hogy a maga valóságában tárja elénk a kézirati hagyomány állapotát s így alapjául szolgálhat a további kritikai eljárásnak, de még nem ad megbízható támaszt a Firmicusra vonatkozó más irányú, akár nyelvi akár tárgyi kutatásnak.

Egyelőre tehát az marad e téren a legfontosabb feladat, hogy valamikép érthetővé tegyük a hihetetlenül megrontott szöveget. A romlásnak pedig főleg két fajával találkozunk szokatlanul nagy számban, corruptelákkal és lacunákkal. Ezek jó részén segíthetünk a parallel helyek egybevetésével úgy, hogy módunkban áll Firmicust saját magából emendálni. Az emendatio e módszerét akarom értekezésemben a szembeszőkő példák egész sorával érvényre emelni, a mivel, azt hiszem, hasznavehető adalékot fogok szolgáltatni e sokáig és méltatlanul elhanyagolt író helyes magyarázatához. (A kérdéses helyeket és javításuk bővebb megokolását lásd az Egyetemes Philologiai Közöny 1895. évi folyamának I. füzetében.)

Hunyadi Mátyás király, mint a czisztercziek reformátora.

(Kivonat *Békefi Remig* november 12-én tartott értekezéséből.)

Az Anjouk trónralépésével nemzetünk életében új korszak kezdődik. Az Árpádházi királyok az ország biztosítását és a nemzet belső fejlesztését vallották feladatuknak. Fő gondjok tehát a nemzet életfájának ápolása itthon, — s védelme a külfölddel szemben. Az Anjouk azonban az idegen származással a kifelé futó politikai szálakat is magukkal hozták. Közelebbi kapcsolatot teremtenek Magyarország és a római szék között, melynek a királyi koronát köszönhatték. Velök lépnek életbe nálunk az egyházi «reservatiók».

Az események meggyőznek bennünket, hogy a pápák a fentartott javadalmakra tényleg ki is nevezték a főpapokat. De a reservatio nemcsak a világi főpapok, hanem a szerzetes apátok és prépostok javadalmára is kiterjedt. Ily úton szerzetesek is jutottak ugyan az apátságok élére; de legtöbbször bizony egyházmegyei papok kezébe estek a szerzetes javadalmak. Szóval beköszöntött a *commendatori*, más néven *gubernatori* intézmény.

A gubernátorok között akadtak, a kik a kolostorok ügyét

szívökön viselték. A legtöbb azonban apátságának belső ügyeivel, fejlődésével mit sem törődött. Inkább gondoltak javadalmuk jövedelmére, mint jövőjére.

A visszahatás nem soká késhetett. A kolostorokban a fegyelem meglazul, a rend felbomlik s az igazi szerzetes szellem napról-napra tűnedezik.

Hazánk közállapota is bénítólag hatott a kolostori életre.

A XV. század első fele mind a világi, mind a szerzetes javadalmakat szomorú viszonyok közé dönti. A betöltés körül valóságos zavart látunk. A pápai reservatio még életben van, királyaink meg napról-napra szélesebb körben gyakorolják a kinevezést. A két hatalom jogköre még nem domborodik ki határozott vonásokban. Ezért van annyi surlódás s összeütközés a pápa és a magyar király között. Többször megtörténik, hogy egyes püspökségek egyházi fő nélkül maradnak. Ha meg betöltésre kerül a sor, se vége, se hossza az alkudozásnak, sőt sokszor az összeütközésnek.

Hunyadi Mátyás király uralkodói hivatásának magaslatán áll. Érzi, hogy királyi választásában a magyar nemzet önmagát tisztelte meg. Lelkét, szellemét nemzete s országa érdeke hatja át és tölti meg.

Sok gondot ad neki az egyházi szervezet. Jelentőségét igazi értéke szerint fogja föl és méltányolja. Ezért fáj neki, midőn a magyar egyházi viszonyokat ziláltaknak, zavarosaknak látja. Az újjászervezés munkáját az egész vonalon megkezdi, — s így reformmunkálata a ciszterciei rendre is kiterjed.

Az ország hanyatlását szülő általános okokon kívül, a cisztercieknél még a rendi szervezetnek egy intézménye is közreműködött a bajok keletkezésére. S ez az atya-apáti intézmény volt. Ennek értelmében a külföldi rendtagok előtt is megnyílt az út hazai kolostoraink apáti székébe. Ezek azután, a hazai törvények és jogszokások ismeretének híjával, könnyen túlteszik magokat azon intézkedéseken, melyek hazánkban érvényben voltak. A törvény áthágása megboszulta magát. A birtokok könnyelmű elidegenítése, elzálogosítása, elajándékozása vagy elcsere-berélése az apátság gazdasági viszonyait összekuszálta s bevételeit csökkentette; a jövedelem-forrásoknak idegen kezekre jutása kiapadásukat eredményezte; a jogfeladás a tekintély kisebbedésével s így erkölcsi veszteséggel járt.

Ezen szomorú jelenségekkel a cisztercieknél már Zsigmond király idejében találkozunk.

Hunyadi Mátyás trónralépésekor apátságaink életében nem javulást, hanem hanyatlást látunk. Az ország közös sorsában ezek is osztoztak. Gyászos helyzetükön a magas felfogású király valóban szerető lélekkel igyekezik segíteni. Jól ismeri a ciszterciei

rend szervezetét. Tudja, hogy az egész rendre kiható intézkedés joga a nagykáptalant illeti meg. Ennél keresi tehát a gyógyító eszközt a bajok orvoslására. Az ő föllépésének kell betudnunk, hogy a cisterciumi nagykáptalan a morimundi főapátot már 1461-ben kiküldi a magyar királyság területére eső apátságok megvizsgálása és reformálása végett.

Mátyás király szeme nem külsőségeken akadt meg. Neki az tetszett vissza, hogy a kolostorokban a szerzetes szellem megfigyatkozott, s így a rendtagok nem felelnek meg azon hivatásnak, melyen létjoguk sarkallt. Készséggel megragad tehát minden alkalmat, melyben az egyes kolostorok új életre keltésének eszközét ismeri föl.

A cisterciumi nagykáptalan előtt azon határozott kívánságát fejezi ki, hogy a magyarországi apátságok élén jeles s a tudományokban jártas egyéneket szeretne látni. S hogy tervét megvalósíthassa, az egyes hazai kolostoroknál is érvényesíti királyi befolyását. Így, midőn Hermann pilisi apát haláláról (1469) értesül, a pilisi konventnél keresztülviszi, hogy a rendtagok választása Enkanitani Ferenczre esett. Ezen férfiú nem is volt tagja a cisztercezi rendnek, s így apáttá választása eléggé szokatlan dolog.

Mátyás király, nehogy a nagykáptalan a konvent választását megsemmisítse, sürgősen ír Cisterciumba s híven jellemzi a megválasztott (postulált) férfiú egyéniségét. A nagykáptalan helyesen fogja föl Mátyás király szándékát. S bár a választás eredménye a rendi szabályokba ütközik, Enkanitani Ferenczet elfogadja pilisi apátnak. Kitűzi azonban föltételül, hogy Ferencz az apátság elfoglalása előtt egy évig újoncz (novicius) legyen, s ennek elteltével valamelyik cisztercezi apát avassa apáttá. S nehogy ezen intézkedés a rendi szervezetre visszahasson, 1470-ben erőlesen hangsúlyozza a nagykáptalan a régi határozatoknak épségben maradását a jövőben is.

Mátyás király közbelépését már a közel jövő nagy jelentőséggel ruházta föl. Hiszen a következő évi nagykáptalan (1471) az új pilisi apátot, a borsmonostorival egyetemben, a magyarországi apátságok reformálásával bizza meg.

A két férfiú e kitüntetést saját egyéni tulajdonainak köszönhette. Enkanitani Ferenczet a nagykáptalan jó irányúnak és vallásos buzgalmúnak ismeri; Lénárd borsmonostori apát meg okos, körültekintő, óvatos, megbízható és erényes ember hírében áll.

Megbizó levelökben, a mely Szlavoniára, Horvátországra és Karinthiára is kiterjedt, ily utasítást kapnak: Az apátságokat a világi emberek kezéből vegyék vissza s élökre rendtagokat állítsanak. Ha szükségét látják, a cél elérése végett a hatalmasok és a bíróság támogatását is igénybe vehetik. Azon rendtagokat,

kik kolostorukat elhagyták s akár a Benedekrendűeknél, akár másutt tartózkodnak, kényszerítsék a visszatérésre, censura vagy bármely más büntetés alkalmazásával.

Ezen megbízás alkalmából, Lénárd apát tudományos törekvéséről is érdekes vonás maradt ránk.

A cisztercei rendnek, hogy a tagok magasabb kiképzésben is részesülhessenek, voltak saját házi főiskolái, «studium generale»-jai, Ausztria, Bajorország, Frankónia, Stájerország, Karinthia, Krajna, Morva-, Lengyel- és Magyarország rendi kolostorai a bécsi «studium generale»-ba küldték tagjaikat. Ennek atya-apátja és kormányzója (gubernator) az osztrák heiligenkreuzi apát volt. Az 1411-iki nagykáptalan meg is hagyja neki, hogy az egyes apátságoktól megkövetelje, annyi rendtagnak főiskolára küldését, a mennyire őket a rendi szabályzatok kötelezik. S ha másként nem menne a dolog, még az egyházi censurát is alkalmazhatja ellenök.

Lénárd borsmonostori apát kedvet érez magában a tudomány iránt. S minthogy ismeretei pótlására főiskola látogatását véli szükségesnek, kérelmével a nagykáptalanhoz fordul. Ez megadja beleegyezését, hogy Lénárd apát öt évig a rendnek bécsi «studium generale»-ján folytassa tanulmányait; — de kötelességévé teszi, hogy ezen idő alatt apátságának szellemi és anyagi ügyeit is vezesse.

Ezalatt a tapasztalás arról győzte meg Mátyás királyt, hogy a kiküldött két apát elégtelen a magyarországi kolostorok újjászervezésére. Nem hagyja abba a dolgot, gondolkodni kezd a baj orvoslásáról. Érdeklődik az ügy iránt új felesége, Beatrix is. Mindkettejük lelkében erősen él a cisztercei apátságok új életre keltésének gondolata. S ez még csak nyer erőben, midőn házasságukat magtalanak ismerték föl. Már mint házastársakban megszólalt bennök az ember, a ki a családi élet örömforrását a magzatban szemléli. De nem maradt néma énjöknek az a fele sem, mely a trónon vérszerinti utódot kíván látni. Azt tudták, hogy házasságuk természetes úton meddő marad. Egyben reménykedtek még, — Isten áldásában. Egykorú és megbízható adat arra utal bennünket, hogy a cisztercei kolostorok újjászervező munkájában ez a gondolat is vezérelte őket. Mert úgy vélekedtek, hogy a rendi szabályzat szerint élő rendtagok majd buzgón fognak imádkozni a királyi pár házasságának termékenységéért.

Hogy a szervezés minél könnyebben menjen, Mátyás a világi kézen levő kolostorok közül hetet hamarosan a rend kezére ad, a többiekre nézve pedig kilátást nyújt.

Ily körülmények között fordul Mátyás király és Beatrix a cisterciumi nagykáptalanhoz. Kérelmökben erős vonásokkal rajzolják a cisztercei apátságok helyzetét Magyarországbán.

Előadásuk szerint a cisztercezi rend a magyar hazában nyomorúságosan teng s már majdnem egészen kipusztult. Miért is múlhatlanul szükséges az egyes kolostorok újjászervezése, a régi szerzetes fegyelem és erényes élet alapján. Erre pedig csak a rend maga vállalkozhatik. S éppen ezért kéri a nagykáptalant, küldjön kellő számú és a nagy munkára alkalmas rendtagokat a magyarországi kolostorokba.

A nagykáptalan mély tisztelettel fogadja Mátyás király felhívó sorait. Kebeléből nyomban hármass bizottságot küld ki.

A cisterciumi nagykáptalan csakugyan önmagához méltóan járt el. Nem elégszik meg a biztosok kijelölésével és felhatalmazásával, hanem működésök sikeréről is gondoskodik. Ezért fordul most az egyes apátokhoz és rendtagokhoz. Lelkük elé állítja azon kötetmeket, melyeket a közszellem ró reájok. Majd meg biztatja, serkenti, kéri s esdekelve buzdítja őket, tárják föl szívöket a felhívó szózat előtt, hallgassanak rá és kövessék, hogy a rendi közös cél, a magyarországi kolostorok megmentése biztosítva legyen. Az egyes apátoknak még azt is lelkökre köti, hogy a Magyarországba kiszemelt tagokat kellő ruházattal és utiköltséggel is ellássák. Figyelmezteti őket, hogy van Magyarországon a ciszterciek között egy kiváló ember: Márton, ki imént köszönt le a szentgotthárdi apátságról. Ebben megbízhatnak, s bármily dologban és alkalommal hozzáfordulhatnak. Végül a biztosoknak parancsúl adja a nagykáptalan, hogy a mit a jövő évi összejövételig végeznek, részletes jelentésben közöljék.

Szép világot vet a rendi közszellemre, hogy több apát már a nagykáptalan tartama alatt saját keze aláírásával kötelezte magát rendtagok küldésére. A megajánlott tagok száma száznál is többre rúg. Kétségkívül megfelelő erő a nagyszabású terv megvalósítására.

A hármass bizottság híven járt el küldetésében. A rendi apátokat Würzburgba hívja össze tanácskozásra s abban állapodik meg, hogy a kérdést döntés végett a nagykáptalanhoz teszi át.

Az 1479-iki nagykáptalan tárgysorozatában tényleg megtaláljuk a magyarországi apátságok ügyét. A gyűlés tagjai úgy határoznak, hogy a kérdést maga a cisterciumi apát vegye kezébe. Miért is megbízzák őt, menjen el Németországba, az apátokat hívja össze tanácskozásra s intézkedjék. Ha pedig őt bármifélek gátolná a megjelenésben, helyette hármass bizottság fog intézkedni.

A nagykáptalan előrelátása csakugyan helyén volt, mert a cisterciumi apátot roncsolt egészségi állapota megakadályozta a kérdés megoldásában. Előáll tehát a bizottság s 1480. június 1-ére Würzburgba gyűlést hirdet.

Apát vagy negyven jelenik meg. Cistercium apátja János

rendtagot küldi követül s betegségével menti ki magát. Levelében határozott szavakkal fejezi ki hő óhaját az ügy gyors és sikeres lebonyolítására nézve. Buzdító felhívásának meg is lett az eredménye.

A jelenlevő apátok igazi cisztercieknek bizonyúlnak. Kijelentik, hogy a felső-németországi kolostorok négy, az alsó-németországiak meg három magyarországi apátság betelepítésére vállalkoznak. Nehezőkre esik ugyan, hogy legkedvesebb testvéreiktől kell megválniok, de a tudat, hogy ezáltal a rend érdekét és javát mozdítják elő, nemes megnyugvást szerzett lelkőknek.

Mielőtt a távozók magyarországi útjokra indultak volna, Lehninben nagy tanácskozásra gyűltek össze. A bucsúzó testvérek előtt meggyőzően ecsetelik a fontos okokat, melyek magyarországi működésüket követelik. Ha lett volna is eddig valamelyikökben gyanú a távozás iránt, most egyszerre eltűnt minden aggodalom. Mindenki tisztán látta a rendi czélt s szívesen meghajolt előtte.

Elérkezik az indulás pillanata. Érzékeny bucsúzás után megkezdik útjokat Magyarország felé.

Az egyik csoport Altzelléből (Vetus Cella, a Szászkirályságban) indul ki s útja Chemnitz, Lunckwitz, Zwickau, Olssnitz, Eger (Csehorsz.), Waldsassen (Bajororsz.), Weiden (Weydam), Pfraimt (Freylnet), Nabburg (Napurck), Schwandorf (Schwindorff), Regenstau (Reynstoff) helyeken vezet keresztül. Itt nagy meglepetés érte őket. Látták, hogy az ökrök a szarvukra kötött szíjjal huzzák az ekét. Különösnek tünt föl az is, hogy némelyek lovat is fognak az eke elé s szántásközben folytán kiabálnak a lóra. S ha ezzel felhagynak, a ló is nyomban megáll.

Végre megérkeztek Regensburgba. Ide gyűltek a többi kolostorok küldöttei is. A fáradtságos szárazföldi utazással felhagynak. Hajóra ülnek s a Dunán eveznek le rendeltetésök helyére, Magyarországba.

Az új telepéseket az egyes kolostorok között szétosztották. Egyik helyen az egész konvent közülök került ki; a másikon meg a hiányzó tagok helyét pótolták s az előjárói hivatalokat viselték. Így Rosner Jodok a pilisi, Scholl Henrik a szentgotthárdi, Mulich Henrik meg a pásztói apátság élére jut.

Az újjászervezés munkája tehát már megjelenésökkel megkezdődött. Mint kipróbált és edzett erők új életet teremtenek hazai apátságainkban.

A nagykáptalan örömmel értesül a reformálás szülte előnyös változásokról. S hogy az új viszonyokat biztosítsa, óvó intézkedésekre gondol. Tudja nagyon jól, hogy a rendi fegyelemnek az évenkénti hivatalos látogatás szilárd alapja. S mivel ennek teljesítését a messze lakó küllöldi apátoktól várni nem lehetett, 1486-ban a pilisi apát kezébe teszi le a vizsgálat (visitatio) jogát.

Mátyás király halála után az országos romlásnak a cziszterciek is részesei lettek. Az alig lábraállt apátságok ismét hanyatlásnak indulnak s többé-kevésbbé commendátori kezekre jutnak. Ily állapotban találja őket a mohácsi vész, majd meg a török hódoltság, mely a czisztercieket jó egy századra kiszorította hazánkból.

Nekrológok a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól.

XIX.

Tomori Anasztáz lt.

(1823—1894.)

Akadémiánk idei «Almanach»-jában, a matematikai és természettudományok osztálya levelező tagjainak névjegyzékében, első helyen áll, mint a választási időrend szerint legelső vagyis legrégebbi lev. tag, *Tomori Anasztáz*. Nevéhez van kapcsolva e pár sor: «hites mérnök, a nagykőrösi főgymnasium tiszteletbeli tanára. Vál. 1858. decz. 15».

Fájdalom, a legközelebbi «Almanach» e rovatából már hiányozni fog, mert sokkal szomorúbb — habár nagy és fényes — névjegyzékbe került, az Akadémia halottai közé.

Ez évi október 9-dikén este, rövid, de súlyos szenvedés után, fejezte be érdemekben gazdag s nemes emlékezetű életét.

Mit sem csorbítunk kiváló érdemein, ha előre bocsátjuk a tényt, hogy ő az Akadémia harmadik osztályának munkásságában nem vett jelentékeny részt.* Taggá választásának jogcíme az volt, hogy egy esztendőn át a nagykőrösi ref. főgymnasiumban buzgón és sikeresen tanította a szám- és mennyiségtant s hogy kiadott egy czélszerű tankönyvet: az «*Elemi mennyiségtan*»-t. Négy évvel később, midőn hazafiúi buzgósága és áldozatkészsége országszerte ismert és tisztelt férfiúvá tette, tűntette ki őt az Akadémia, remélve, hogy az akkor még csak gyéren mivelő matematika tudós tagjainak kis számát gyarapítani fogja egygyel. Mert harminczhat esztendővel ezelőtt nemcsak az volt az akadémiai föladat, hogy az exact tudományok kiváló művelőinek elismeréssel hódoljon, hanem az is, hogy az

* Székét 1860. január 16-án foglalta el «A gabona-, különösen víz- és gőzmalmokról» szóló értekezésével. (M. Akad. Ért. C. I. köt. 3—20 lap.)

e téren mutatkozó képességeket — a kitüntetéssel — nagyobb és mélyebb munkásságra serkentse.

Tomori Anasztáz kétségkívül meg is felelt volna szakmájában e várakozásnak, ha szegény tanár marad. Kedvvel indult ő a mérnöki pályának, szorgalmasan tanult, kitünő bizonyítványokat szerzett, ifjúkori kisebb czikkeit is, akár mennyiségtani, akár társadalmi tárgyuak voltak, nem névvel vagy betűkkel, hanem számtani jeggyel: $2+2=4$, tette közzé, annak bizonyosságául, hogy a számok művelője törekszik lenni; de abban a szomorú időben, melybe az ő világba lépése esik, a szegény fiatal emberek nem tudtak mind azokká lenni, a mik lenni szerettek volna; hanem azzá váltak, a mivé lehettek. Tomorit pedig a véletlen szerencse ritka kedvezése is eltérítette választott pályájának ápolásától, mert igen jelentékeny földi javak birtokába jutva: lelkes hazafisága egyéb kötelességeket szabott eléje.

Az ő élete általában szerfőlött érdekes változásokat mutat, de a mely változásoknak mindig a saját érdeme adott lelket.

Ő-hitű szerb családból eredt, de korának leglelkesebb magyarjai közé emelkedett.

Szegény tanárból gazdag földbirtokos lett, de kit magát ez a változás nem változtatott meg, csak nemesebbé és kötelességtudóbbá tett.

Száraz számok művelésére készült s lett az eszményi költészetnek és művészetnek bőkezű pártfogója olyan időben, midőn az tízszeres érdem vala, mert a szépnek, nemesnek kultusza által erősíteni kellett a politikailag leigázott nemzet szellemét, fejleszteni lelki erejét és műveltségét.

Szülohelye Duna-Földvár, hol atyja: Theodorovics boltos kereskedő volt, ki szorgalmasan megkereste, a mi az ő családjának fentartására szükséges volt. Anyja: Baranovszky leány, gondot fordított gyermekeinek magyaros nevelésére, mert nemcsak fiából lett kitünő hazafi, hanem leányaiból is, kiknek egyike még él, példás, jó magyar asszonyok.

Fia már a dunaföldvári iskolában magába szívta az igazi élesztő magyar levegőt, s később is, midőn a fővárosban tanult, szaktudománya mellett ugyancsak bőven foglalkozott a magyar költéssel, melynek a nyilvánosság előtt elébb is áldozott, mint szakmájának. *«Emlékkönyv»* című anthológiája, melyet költőink közül száznál többnek jeles verseiből állított össze, 1852-ben jelent meg, két évvel elébb, mint mennyiségtani könyve. Mikor az önkényuralom, úgy szólván, hadat üzent a magyar nyelvnek és irodalomnak: ez a szerb eredetű fiatal ember könyvvel kívánta buzdítani a magyar olvasót, hogy szeresse nyelvét és költőit, mert van bennük elég szeretni való. De a mellett buzgón készült szakmájára is.

Nagy-Kőrös református egyháztanácsa akkoriban abban is kitüntette lelkes hazafiságát, hogy főgymnasiumának tanári karába számos hirneves magyar író-társaságot sorolt. Ott voltak köztük Arany János, Szász Károly, Mentovich Ferencz, Szilágyi Sándor, később Salamon Ferencz. Midőn Szász Károly, ki a szám- és mennyiségtant tanította, Kecskemétre költözött, tanszékére pályázatot hirdetett. Felekezeti középiskola lévén, főleg református tanárok pályáztak, de megpróbálta a szerencsét Tomori Anasztáz is, ki hévvel óhajtott a híres költő-tanárok társaságába jutni. Bizott abban, hogy azok nem a felekezetre, hanem a bizonyítványokra néznek. Nem is csalódott. Igaz, — mondták, — hogy ez a folyamodó ó-hitű, de a számoknak nincs vallásuk s mivel neki vannak a legjobb bizonyítványai: ajánljuk őt. Az egyháztanács pedig kimondta, hogy azt kell megválasztani, a kit a tanárok ajánlanak, mert hisz ők fognak vele együtt működni. Érdemes ezt a felekezeten való fölülemelkedést egy felekezeti nagy iskolánál följegyezni, kivált ma, negyven év múltán.

Tomori nagy kedvvel ment szerény fizetésű tanszékét elfoglalni. Őt is azonnal megszerették a kartársak s Arany János azt írta róla Tompának: «Van két új kollegánk, az egyik Tomori, egy becsületes görög fiú, unser Muszka». Ó-hiteért és szerb családnevéért tréfából nevezték el muszka professzornak, mert hisz akkor még sok ok volt a muszkát mindenféleképp emlegetni. Tomori maga is gyakran így jelentet be magát látogatások alkalmával: itt a muszka professzor.

A református középiskola tanára és egyszersmind a négy-öt családra leolvadt görög fiók-hitközség gondnoka lett egyszerre. Buzgón tanította növendékeit, kik az ő tantárgyából nagyobbára jó feleleteket adtak az érettségi vizsgálaton. Nagy kedvét találta abban, hogy kitűnő kartársak közé jutott s főleg Arany János hatott rá erősen. Beszéltek a nemzeti irodalom szükségéről s nem egyszer került szóba, hogy milyen jó volna egy teljes magyar Shakspeare. A forradalom előtt egy halhatatlan költő-triumvirátus: Vörösmarty, Petőfi és Arany vállalkoztak erre, de csak egy füzet jelent meg belőle: «Coriolanus», a Petőfi fordításában; a többi eltemette az idő kitört forgataga. A vállalat föllevenítéséhez bőkezű pártfogó kellett volna s az nem volt. Ki sejtette volna akkor, hogy lesz s köztük ül az a szegény tanár, a ki majd lesz.

Volt Tomorinak a külföldön egy dűsgazdag nagybátyja: Baranovszky Miklós, ki nemcsak nagykereskedésének élt szerencsésen, hanem műszerető, izléses, finom műveltségű férfi is volt, s fölváltva élt Homburgban és Bécsben, saját palotáiban, melyek műkincsek halmazától ékeskedtek. Az első szünidőt a szegény tanár, kire ráfért volna egy kis segítség, arra kívánta fölhasználni, hogy bemutatta magát e nagybátyjának Bécsben.

Ott aztán megtudta, hogy elkésett, mert e nagybátyja meghalt. De megtudta mindjárt azt is, hogy e milliomosnak ő és két nővére az örökösei. Mint gazdag ember tért tehát vissza. Vége volt a rövid tanári pályának, élete megváltozott, de maga nem. Nagy búcsú-lakomáján, melyet 1854 őszén Nagy-Kőrösön tartott s melyre a fővárosi és vidéki írókból is számosan jelentek meg, kifejezte azt a vágyat, hogy nincs hőbb kívánata, mint hogy továbbra is az ottani tanári kar kapcsolatában maradjon, s tévén alapítványokat, valamint ösztöndíjakat adva a magyar irodalomban legtöbb előmenetelt tett tanulók számára, ki is nevezték «tisztelbeli tanár»-nak. Ezenkívül nem vágyott soha semmiféle kitüntetésre s kitért az elől is, a miben két kézzel részesítették volna.

Elárvereztetve nagybátyja képtárát, mely akkor az európai amatőrök, főleg oroszok, érdeklődését nagy mértékben fölkelte, és nővéreivel testvérileg megosztozva, a fővárosban megkezdte szép és hasznos életét. Termei tele voltak a nagy képtárból megtartott képekkel, szobrokkal, drága könyvekkel, vázákkel és drágaságokkal; de vendégeinek sohasem ezeket mutatta meg legelébb, hanem azt az egyszerű üveg szekrényt, melyben ócska szürke köpeny, kopott kerek kalap és nyűtt bot valának, nagy kegyelettel mondván: «Ezeket *Vörösmarty* Mihály hordta utolsó éveiben, midőn *A vén cigány*-t írta». Boldogan emlékezett rá, hogy ismerte és (a mit nem említett soha) támogathatta is e nagy költőt. (Ezek az ereklyék most a nemzeti múzeumban lesznek.)

Később Tomori fölváltva élt a fővárosban és falun. Vett jószágokat, elébb Felcsuton a Pázmándy-félét, de a mit később átadott egyik sógrának, majd Gombán a Ilámos-félét és Pusztaszent-Tamáson egy nagyobbat, a gróf Czebrian-félét, és gazdának is épen olyan jó lett, mint irodalmi pártfogónak. A környék úri családjai megszerették a derült modorú, mosolygó szemű és vidor társalgású férfit, kit teljességgel nem tett elbizakodottá sorsának megváltozása. Mindig legjobban szerette régi barátait, tanár-társait, az írókat, az érdemeseket. A női társaságok szegény tanár körében is kedvelték, mert tudott társalogni, táncszelni, felköszönteni s lelkes magyar volt minden ízében. Sokszor adott vig lakomákat s egyszer a népzene gyűjtő hangjai mellett azt mondta vendégeinek: «Hát biz én vér szerint alig számíthatnám magamat közétek, de lelkem egészen a tiétek. Ha jó magyar népdalt hallok, vagy szép magyar verset olvasok, kivált az Aranyéit, úgy dagad a magyarságom, hogy alig férek a bőrnemben».

S szerette a magyar földnépét is nagyon. Gombai kertje közepén állt, (most a szent-tamási közepén áll, s a boldogútnak végrendelkezése szerint: nem sokára a nemzeti múzeum parkjában

fog állani) a belvederi Apolló pompás érzésmása, mely valaha a műszerető gróf Batthyány Kázméré volt s Tomori a száműzött hazafi ingóságainak bicskei hivatalos árverezésén szerzett meg, s ezt a szobrot a gombai nép «vas úr»-nak nevezte el. «Látjátok a magyar köznép ízlését! — mondta Tomori, barátainak. Úrnak nevezi, ezzel hódol a szépnek».

Ő maga is hódolt nagyban és áldozatkészen. Elkezdte jótékonyosságait sokféle irányban. Egyleteket, intézeteket támogatott; több alapítványt tett; sok érdemes szegényt segített, sok fiatal tehetséget gyámolított. A nemzeti színházban páholyt tartott s drámai pályadíjakat tűzött ki, melyeknek szerencsés termékei lettek: a Jókai Mór «Könyves Kálmán»-ja, az Obernyik «Brankovics»-a és a Hegedűs Lajos «Bíbor és gyász»-a. Sok könyv kiadásához járult. Az akkori szépirodalmi napi lapot: a «Hölgyfutár»-t is ő mentette meg a bukástól, nagy alakban lerajzoltatva a Than Mór akkor híres «Mohácsi vész»-ét s műmellékletül ajándékozva az előfizetőknek. A száműzöttségéből haza került Sárosy Gyula utolsó éveit is ő enyhítette, sokkal járulva «Az én albumom» című akkor nevezetes könyv kiadásához. Ő emelt a fővárosban először írónak közszobrot: a Katona Józsefét, Züllich Rudolfal; de ez magának sem tetszett s elvitette; most Kecskeméten áll. Helyére a színház elé, lelkes hölgyek részvételével, az idősb Lendvay Mártonét, Dunaiszky László művét állíttatá, melyet most a szülőváros: Nagybánya bir. Serkentenit akart arra is, hogy legyenek jobb szobrászaink, de e serkentés akkor még nem termette meg gyümölcsét.

Legmaradandóbb érdeme, hogy a miről egykor Nagy-Kőrösön vágyva beszéltek, létrehozta a *teljes magyar Shakspeare-t*. *Arany János levelezése* író társaival című kötetben megvan az a sűrű levélváltás is, melyet Tomori a nagy költővel folytatott a nagybecsű vállalat előkészítésében. Különös vágya volt, hogy Arany egyik bírálója legyen a műfordításoknak és hogy az első kötetben tőle is legyen egy remekmű. Megérte. A Kisfaludy-Társaságra bízva a vállalat kiadását s nem engedve meg, hogy az ő neve másként forduljon elő, mint alól a czimlap alján ennyiben «Tomori A. költségén» az első kötet 1864-ben a Szász Károly «Othelló»-jával és az Arany János «Szentiván éji álom»-jával, műfordítási remekkel, indult meg s 1880-ban a tizenkilenczedik kötettel ért véget. Csak a legutolsó kötet (a verseké) nem az ő kiadása, a többi mind a Tomorié. Ő adta a fordítói tiszteletdíjat, ő viselte a nyomtatás költségét s egyszersmind a Társaságnak ajándékozva örökre a tulajdonjogot, melyért utóbb Ráth Mór ezerekkel gyarapította a Társaság tőkéjét.

Hálából le is festették hű arczképét a Kisfaludy-terem számára. A mennyire örvendett Tomori e nagy vállalat sikerének,

annyira nem kívánt a létrehozás dicsőségében külsőleg osztagozni. Hiába hívták a Társaság ünnepeire, vagy az akadémiába, azt mondta: menjenek oda a hivatottak, ő már nem egyéb, mint gazda s azt hiszi, azzal is kötelességet teljesít, ha jól gazdálkodik. Mindinkább visszavonult a nyilvános élettől s nem járt még Pestmegye bizottsági üléseire sem. Nem egy kerületből buzditgatták, hogy lépjen fel képviselő-jelöltnek, de ezt is mindig szerényen, de határozottan elutasítá magától.

A sors megengedte érne, hogy életének utolsó huszonkét esztendejét a családi tűzhely boldogságában töltsse. Szüksége volt rá, mert a szépeletű, szerencsés férfi sokáig nem bírt boldoggá lenni. Fiatal férfikorában csalódnia kellett a nőben, kit oltárhoz készült vezetni. E seb sokáig égette szívét. De esztendőik múlva találkoзва egy hozzá méltó fiatal özvegygyel, általa megismerhette és tartósan élvezhette a házi tűzhely igaz örömeit, melyekre annyira méltó volt.

Felhagyva a fásasztó gazdálkodással, a fővárosban kívánta eltölteni agguló éveit. Alig több, mint egy éve, hogy e célra berendezett a Barcsay-utczában egy kedvére való házat. «Lesz már jó otthonom!» emlegette szelíd lélekkel egy pár megmaradt régi barátjának.

Fájdalom! ma már az ő otthona tőlünk, élőkől, nagyon messze esik. Csak emlékezetét ápolhatjuk.

A míg élt, diszére vált ő minden társaságnak, melyhez tartozott s tisztelt hamvait megillette az a koszorú is, melyet az Akadémia helyezett koporsójára.

A harmadik osztályban pedig, melynek tagja volt, ezentúl, holta után, az ő neve még többször fog az ajkon és papíron forogni, mint eddigelé, a míg oly szépen és szerényen élt, mert 1894. május 16-dikán kelt végrendeletének első pontja így hangzik:

«a m. tud. Akadémiának hagyok *tízezer forintot*, hogy ezen összeg két évi kamatával *mathematikai mű* díjaztassék, előre kihirdetett pályázat mellett».

Nemes tanúbizonysága ez annak, hogy Tomori Anasztáz mily nagyrabecsülte egész életén át, ha változott életviszonyai miatt nem is ápolhatta már, azt a tudományt, melyet szegény ifjú korában gyakorlati szakmájaul választott.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE novemberi füzetének tartalma. Marczali Henrik *a magyar nemzet átalakulása a X. században s a fejedelemség megalapítása* címmel részletet közöl egy nagyobb művéből. Szerző szól a mai Magyarország megszállásáról, az itt uralkodott állapotokról s azon tényezőkről, melyek közrehatottak, hogy itt egy új állam keletkezzék. Midőn a vándorlás, a portyázás és hódítás következtében megváltoztak a nemzet alkotó elemei és gyökeresen átalakult annak szerkezete, ugyanakkor más irányban is lassú fejlődés ment végbe az ősi intézmények rovására. A magyaroknál is a vallásos fogalmak szerves összeköttetésben állottak a családdal, a törzsszel, a lakóhellyel, mindazzal, mi a nemzet egyéniségét alkotta. A vándorlással együtt járó népkeveredés következtében az ősvallásba vetett hit megrendült, s oly elemek csallakoztak a magyar ősvalláshoz, melyeknek vallásos meggyőződése és szertartása nagyon eltért. Hatással volt az ősi vallás megrendítésére a külföldön való kalandozás, úgyszintén az alávetett népekkel, különösen a szlávokkal való folytonos érintkezés. Ezek azonban csak fölszínesen, részletekben érték az ősi hitet, annak uralmát a kedély és a gondolkodás módja fölött meg nem tántoríthatták. Az igazi halálos csapást ellene a nemzeti fegyver szerencsétlensége mérte . . . Nemzetünk európai létére nézve azonban Gézának és hadának győzelme volt az első, talán a legfontosabb lépés. Géza nagy fejedelmi cselekedete abban állott, hogy az életképes, védelemre és támadásra képes hadi rendet magához és a földhöz kötötte és szembe állította a törzseknek és nemzetségeknek a régi pogány hagyományt és erkölcsöt képviselő tömegével és annak jogával. E küzdelem eldőlésétől függött egyúttal: monarchikussá, letelepedetté, keresztényé válhatik-e a magyar nemzet, vagy pedig törzsekre oszolva, a földhöz nem kötve folytatja-e haladás nélkül létét, míg el nem vész belső háború, a szomszédok fegyvere által. A X. század második felében mindenfelé a keresztény egyházi és politikai rendszer haladása tűnik elénk, az attól még idegen ősi vallásokkal és népekkel szemben. Géza a kereszténységnek és a vele kapcsolatos állami rendnek előrenyomulását e földre nem akadályozhatta meg elszigetelt, meggyöngült népével. Szabad utat kellett engedni, sőt előmozdítani a térítést, a mennyiben hatalmát nem csökkentti, hanem inkább növeli. Meglehetős hiú kérdés az: milyen nemzetűek voltak a magyar nemzet első hitoktatói. Volt ott minden nemzetbeli, de meghízását, irányát Rómától vette. Sokkal fontosabb kérdés, következtésinél fogva: miért csat-

lakozott Magyarország, a hol az első nevezetes térítéseket a görög egyház végezte, utoljára mégis a nyugoti római egyházhoz? — *Thim József az 1848—49. szerb fölkelésről* szóló tanulmányát folytatja. — *Imre Sándor Petőfi és némely külföldi költőkről* szóló értékelésének negyedik közleményét adja, s ebben Petőfit összehasonlítja Burns-sel. Mind a kettő valódi költői lélek. őszinte és nagy, mondhatjuk örök hatású. Ez is szegény, vidéki, valaha módos, de lassanként elszegényedett, vallásos szülőktől származott. Neveltetése is hasonló volt egy ideig; elég szilaj ifjú a magyar költő is, mégis türelme-sebb és szelídebb. Kevesebbet vétkezett, de kalandozott és csapongott eleget. Ifjúságában nem adott nagy okot a későbbi ifjúságnak az ön-vádlásra, vezeklésre. Nem jutott atyjával rossz tettei által oly össze-ütközésbe; leginkább csak színészsége által, melyet az egyszerű szülők nem érthettek s nem tarthattak «istenes» dolognak. De mind a kettő hálásan emlékezik szüleiről és mind a kettő segíti anyját. Mindenik a nép kebléből állott elő; első sorban nép költője volt; lelkét és köl-tését az foglalta el, a mi a nép lelkét. Azért volt mindenik oly kedves a maga feleinek, a népek. Mindkettő dalokat költ, mert a nép és nemzet bűját, örömet ebben lehet főkép tolmácsolni és érezetni. Gazdagok voltak oly gondolatokban, melyek a nép lelkét lefoglalják, oly szókban, hangokban, melyekben az apái módjára élő nép lelke szól és közlekedik. Mindketten mindenütt a nép elméjével, ha nem minden alkalommal annak nyelvvel is szólnak. Tulajdon hazájok földéhez erősen ragaszkodnak. Mindennek koronája vagy kiegészítője nálok a szerelem. Ennek miód a kettő kezdettől fogva rahja, a skót költő sokkal erősebben és kevésbbé nemesen. Babonafélét Petőfinél kevésbbé találni, Burns műveiben gyakran. A családon s jó barátok körén túl az állam van, vagy inkább a haza. Mint Petőfi, úgy Burns is korán megtanulják ezt ismerni és szeretni; történelméből a szépet, nagyot becsülni, emlegetni, a jelennek hiányait fölismerni, az idegeneket gyűlölni. Burns népszerűtő vagy demokrata költő és pedig épen úgy, mint Petőfi. épen nem tanulmány vagy kicsinált nézetek szerint. Ilyen volt helyzeténél, természeténél és élményeinél fogva. A demokrata törekvéseket táplálta költői önérzetök is. A költőt függetlenség illeti meg. Ezt követeli magának mindenik. Mint legtöbb költő, türelmetle-nek voltak ezek is a kritika iránt s harczoltak a kritikusok ellen. Mind a kettő a néptől vagy a nép szellemében alkotó költőktől tanulta el a formákat is. — *Alarcon Péter A botrány* című regényé-nek fordításából a nyolczadik közleményt adja a névtelen fordító. A költemények sorában van *Gyulai Pál Utczán* című verse; *Vargha Gyula Herediá-nak Artemis és a nymphák* című költe-ményét fordította le. *Szabó Jenő* végszót írt a *zónadíjszabás ügyében* Tisza István válaszára. Ő Baross zónadíjszabása hibáinak kiküszöbölésére tett javaslatokat. S hiszi, hogy azok nemcsak a for-galmi rend megingatását, a statisztika megzavarását, az utazó közönség

demoralizálását, a személyzet elcsigázását, szóval az államvasúti rendszer kompromittálásának veszélyeit, hanem Baross zónadijszabásának közgazdasági hátrányait is alkalmasak volnának kiküszöbölni. Ezután *Grenier emlékirata*i vannak ismertetve, melyek nemcsak szép és fölemelő képét nyújtják egy hosszú életnek, melyet mindvégig a költészet bálványozása és a nagy szellemek cultusa töltött be, hanem egyszer-mind érdekes pendantját képezi a naturalismus nemrég elhunyt bajnoka Maxime du Camp emlékiratainak és a Journal des Concourts-nak. Az *Értesítő*-ben Széchenyi I. hirlapi cikkeinek II. köteté, Kohn D.: Az olasz valuta története, Marczali II.: Magyarország története, Quidde: Caligula, Benedek E.: Huszár Anna című munkák vannak ismertetve. Végül új magyar könyvek jegyzéke van.

2. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK október havi (4-ik) füzetében dr. Vári Rezső «Bölcs Leó Taktikájának az Escorialban levő kéziratait» ismerteti. Az értekező f. év nyarán a m. tud. Akadémia millenniumi bizottságának megbízásából Spanyolországba utazott s a helyszínén tanulmányozta az Escorial-könyvtárban levő Leó-kéziratot, melyet e cikkében részletesen leír. Dr. Komáromy András e füzetben befejezi «Rhédey Ferencz váradi kapitány» című dolgozatát. Tanulmányának e részében Bethlen Gábor e jeles hívének végső éveit beszéli el s elmondja 1621. ápril havában bekövetkezett halálát. Rhédey Ferencz fia, kit apja végrendeletében Ferkőnek nevez, 1657. erdélyi fejedelem lett. Dr. Márki Sándor «A tizenöt éves török háború történetéhez» czímen Boros Jenő ostromát és a Marosmenti várak viszontagságait írja le a XVII. század elején. E rész befejező közleménye értekező már előbb megjelent dolgozatának. Bárczay Oszkár «Nikápoly» czímen a Zsigmond korabeli nagy török-magyar ütközetet írja le. 1395-ben a török már Konstantinápolyt is ostrom alá fogta s oly félelmissé vált, hogy Zsigmond király elhatározta megtámadását. Kanizsay Miklós tárnokot Franciaországba küldte, hogy a lovasság virágát, a francia nemességet ügyének megnyerje. A francia nemességet nagy lelkesedés szállotta meg; arról álmodozott, hogy Bajezidet megverve, Syrián át meg sem áll a szent földig. A nevers-i gróf vezérlete alatt jelentékeny sereg indult Budára, hol a magyar király hadaival 1396-ban egyesült. A hadjáratot Froissart írta le s értekező, mielőtt a nikápolyi ütközet elbeszélésébe fogna, ez esemény évét állapítja meg s azt az eltérő adatok ellenére is 1396-ra tartja tehetőnek. Azután ismerteti a keresztény és török haderő számát s jellemzi a két ellenséges fél hangulatát. Itt szakad meg az elbeszélés fonala. Ezt követi Geőcze István «Hadi tanácskozások az 1577. évben» című dolgozat első közleménye. Rudolf király trónraléptekor a belügyek élén álló Ernő főherceget az a gondolat foglalkoztatta, hogy a törökkel megújíttassék-e a béke vagy pedig támadó háborút kezdenek. Nagy hadi tanács ült össze Bécsben s a fölkért hadvezérek írásban adták be véleményöket. Ezek közül értekező Schwendi Lázár

tábornoknak és Rueber János felsőmagyarországi kapitánynak tanácsadó véleményét ismerteti s egyúttal a hadi tanácskozás jegyzőkönyvét is közlést teszi, melyből kitűnik, hogy a tanácskozásban Schwendi véleménye talált többségre. A *Tárcza* rovatban jelentést olvasunk a m. tud. Akadémia hadtudományi bizottságának működéséről. A Hadtörténelmi Apróságok a következő kisebb közleményeket tartalmazzák: «Adalékok Szigetvár 1566-iki évi ostromának történetéhez» G ö m ö r y Gusztávtól; «Lamberg gróf császári biztos följegyzései a kurucz háború idejéből 1704», G. G.-től; «Levelek Zrinyi Miklós 1664. évi téli hadjáratáról», K o n c z Józseftől; «Tudósítások az 1737—38-iki török háborúról» K. I.-től; «Török kormányférfiak az 1564—1573. években»; «Insurgens katonák egyenruházata 1797-ben» y — s-től; «Huszárok a hátvédharczban». A *Könyvismertetések* rovatában a következő munka van ismertetve: Szilágyi Sándor, I. Rákóczy György. Irodalmi szemle és Magyar hadi szabályzatok rekesztik be a füzetet, melyhez Rueber János felsőmagyarországi főkapitány arcképe van mellékelve.

3. A KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE október havi füzetében első helyen P ó l y a J a k a b dr.-nak a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának október hó 15-én «A társadalmi kérdés» czím alatt tartott székfoglaló érkezését találjuk. (L. ez Ért. 59. füzetében.) — B e c k D é n e s «A jelzáloglevelek biztosításáról» értekezik. El lehetünk készülve arra, hogy a valutaszabályozás a tőkeelhelyezés terén nagy változást fog előidézni. Kamatlábunk ugyanis a külföldi viszonyok hatása alatt, mely akkor elég közvetlenül fog érvényesülni, előreláthatólag hanyatlani fog és így tőkénk, mely ma a 4%-os kamatlábtól kielégítve, leginkább a betéti intézetekhez fordul, alighanem kénytelen lesz jövedelmezőbb elhelyezést keresni és vagy iparvállalatokat létesíteni, vagy biztos értékpapírok felé fordulni. Ez esetben kétségtelenül igen előnyösen kínálkoznak a záloglevelek, melyek a lehető legnagyobb biztosságot nyújtják, az árfolyam tekintetében alig variálnak és aránylag a legjobban jövedelmeznek. Joggal feltételezhető tehát, hogy a jelzálogintézetek, melyeknek hazánkban különben is nagy terük és jövőjük van még, nem csak hazai, hanem külföldi tőkével a közel jövőben jelentékeny számmal fognak létesülni. De ép ez okból a tőke és földbirtok hitelszükséglete szempontjából egyaránt gondoskodni kell, hogy az új alapításokkal, a fokozódó versenynyel kapcsolatban, visszavétel, szédelés a jelzáloglevélüzlet terén ne legyen lehetséges, és nevezetesen egyáltalán lehetetlenné tétessék az, a mit e téren a legnagyobb veszedelemnek kell tartanunk: fedezet nélküli záloglevelek kibocsátása, a mire pedig megszorult intézetek hajlandóságot érezhetnének. A szükségességeknek mutatkozó prophylactikus intézkedések volnának pedig, hogy a jelzáloglevél-ürlapot az állam árusítsa el, az elárúsító állami hivatal az ürlapokat csak telekkönyvi végzés ellenében szolgáltatassa ki, jelzálogkölsön-öröklésre viszont csak akkor adassék engedély, ha az illető intézet a kérdéses összegre szóló záloglevelet a telekkönyvi hiva-

talnak megsemmisítés végett beszállított, és végül, hogy a kibocsátott, valamint beszállított jelzáloglevelekről a telekkönyvnl jegyzék vezetessék és a beszállított záloglevelek megsemmisítése az intézet. a telekkönyv és a törvényszék tagjaiból alkotott bizottság által eszközöltessék. — A *«Közgazdasági havi krónikában»* dr. Mandello Károly tart szemlét szeptember hó gazdasági eseményei felett. — Az *«Irodalmi Szemlében»* n. bírálja Bloch M. *«L'Europe politique et sociale»* című munkáját. — A *«Külföldi folyóiratok szemléjében»* dr. Fenyvessy József a *«Jahrbuch für Gesetzgebung und Volkswirtschaft»* két rendbeli cikkéből, és dr. Kovács Aladár a *«Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs»* egy cikkéről számolnak be. — A *«Statisztikai Értesítőben»* Hajdu László *«Románia állattenyésztése»*, és *«Az amerikai Egyesült-Államok kereskedelmi külforgalma 1790 óta, különös tekintettel az Európával való forgalomra»* cím alatt közöl cikkeket. A 72 oldalra terjedő füzetben 5 oldalnyi *«Könyvszemlét»* találunk.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZKETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A I. osztály hetedik ülése.

1894. november 5-én.

ZICHY ANTAL osztályelnök, majd Szász Károly r. t. elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Szász Károly, Szilády Áron, Simonyi Zsigmond, Thewrewk Emil r. tt. — Bánóczy József, Badics Ferencz, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Pasteiner Gyula, Szinnyi József, Szigeli József, Vadnai Károly l. tt. — Más osztályokból: Fejérfataky László, Heller Ágost, Pauer Imre, Szilágyi Sándor, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Czobor Béla, Nagy Gyula l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál oszt. titkár.

229. NÉMETHY GEZA l. t. *«Szövegkritikai adalékok Firmicus Martenushoz»* című székfoglaló értekezését olvassa föl. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

230. NAGY GYULA l. t. *«A königsbergi töredék»* újabban felfedezett részét mutatja be. — Az *Értesítőbe* adatik.

231. ZICHY ANTAL t. t. átadván az elnökséget Szász Károly r. tagnak. fölolvassa jelentését Kazinczy Ferencz levelezése V. kötetéről. — Tudomásul vétetik.

232. A jegyzőkönyv hitelesítésére NÉMETHY GÉZA és SZIGETI JÓZSEF l. tt. kéretnek föl.

HARMINCZHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülés.

1894. november 12-én.

PULSZKY FERENCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Fejérfataky László, Hajnik Imre, Hampel József, Pau-

ler Gyula. Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Czobor Béla. Concha Győző, Myskovszky Victor. Nagy Gyula, Óvári Lipót l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t. — Heller Ágost, Szász Károly, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztály titkár.

233. MYSKOVSKY VICTOR l. t. bemutatja: «Faépítézetünk műemlékeiről» című dolgozatát.

234. BÉKEFI REMIG vendég felolvassa: «Hunyadi Mátyás király mint a cisterciarend reformátora» című értekezését.

235. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök felkéri: VÉCSEY TAMÁS és FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ rendes tagokat.

HARMINCZNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1894. november 19-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő, Konkoly Miklós, Semsey Andor t. tagok. — Entz Géza, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Högyes Endre, Krenner József, Lengyel Béla, Mihalkovics Géza, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos, Wartha Vincze r. tt. — Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Inkey Béla, Klein Gyula, Liphay Sándor, Mocsáry Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schmidt Sándor, Schenek István. l. t. — Más osztályokból: Szász Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Vadnai Károly l. t. — Jegyző: KÖNIG GYULA osztálytitkár.

236. 1. KOCH ANTAL r. t. székfoglaló értekezése: «A Fruska-góra hegység geológiája».

237. 2. RADOS GUSZTÁV l. t. székfoglaló értekezése: «A szakaszos orthogonális helyettesítések elméletéről».

238. 3. RÉTHY MÓR l. t.: «A legkisebb actio elvéről».

239. 4. ILOSVAY LAJOS l. t.: «Az ozon és ammonia egymásra hatásokor keletkező termékekről».

240. 5. DR. TELLYESNICZKI KÁLMÁN részéről: «A herecsövek tartalmának szöveti szerkezete» előterjeszti MIHALKOVICS GÉZA r. t.

241. 6. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RADOS GUSZTÁV és RÉTHY MÓR l. tag urakat kéri föl.

HARMINCZÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Tizedik összes ülés.

1894. november 26-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly m. elnök, Hollán Ernő, Pulszky Ferencz, Zichy Antal tt. — Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hajnik Imre. Hampel József, Heller Ágost, Jakab Elek, König Gyula, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schuller Alajos, Szilágyi Sándor, Thanhoffer Lajos, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. t. — Acsády Ignác, Alexander Bernát, Bánóczi József, Batizfalvy Sámuel, Berczik Árpád, Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, R. Horváth Jenő, Kováts Gyula, Liphay Sándor, Marczali Henrik, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óvári Lipót, Pólya Jakab, Szinyei József, Vadnai Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

242. SZILÁGYI SÁNDOR r. t. emlékbeszédet tart **Salamon Ferencz** r. tagról. — Az Akadémiai Értesítőben jelenik meg.

243. A főtítkár bejelenti **Ormós Zsigmond** l. tagnak, a szépirodalom, publicistika és műtörténet művelőjének november 16-án és **Barna Ignác** l. tagnak, Horatius, Juvenalis, Virgilius fordítójának november 23-án bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia fájdalmas részvétellel veszi tudomásul a gyászjelentéseket, és az I. osztályt felhívja, hogy az emlékbeszédek iránt határozzon.

244. Olvassa **VÉCSEY TAMÁS** r. tagnak. — ki az elnökség fölkérésére a Kecskeméten végbement **Hornyik ünnepen** az Akadémiát képviselte — jelentését az emléktábla leleplezéséről. — Örvendetes tudomásul szolgál.

245. A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium kérdést intéz, vajjon az Akadémia küld-e képviselőket a jövő évben Londonban tartandó nemzetközi geographiai congressusra, mert ha igen, úgy a a kormány az Akadémia küldötteit bizná meg Magyarország képviselésével is. — Az Akadémia **Vámbéry Armin** ig. és t. tagot és **Lóczy Lajos** l. tagot küldi ki képviselőkkül.

246. Olvastatik **GR. TELEKI GYULÁNAK**, a Teleki-nemzetség alapító ága legidősbikének az Akadémia elnökehez november 12-én intézett következő levele:

«Vonatközassal Nagyméltóságodnak hozzám intézett becses átitatára, van szerencsém nagyságos **Heller Ágost** úrnak, a magy. tud. Akadémia r. tagjának főkönyvtárnokká kinevezését, mint a Gróf Teleki-nemzetség alapító ágának legidősbike, tisztelettel átszármatatni, azon szívbéli óhajom kifejezése mellett, hogy a kinevezett főkönyvtárnok úr a m. tud. Akadémia hervadhatlan érdemeit ezentúl is úgy növelje, a mint azt, a nekem beküldött művei szerint, eddig tette. Fogadja Exciád...» — Örvendetes tudomásul vétetik, s az elnök úrnak **Heller Ágost** főkönyvtárnokhoz intézett üdvözlő szavai után határoztatik, hogy a főkönyvtárnok úr még e hónapban hivatalába beiktattassék.

247. Olvastatik az írói tiszteletdíjak újabb szabályozása tárgyában kiküldött bizottság jelentése. — A javaslat egyhangúlag elfogadtatik, az Ügyrendbe igttattatik, s alkalmazása 1895 január 1-jével lép életbe.

248. Olvastatik a III. osztály előterjesztése az **osztályi kiadványok** tárgyában. — A javaslat, egy stiláris módosítással, egyhangúlag elfogadtatik s az Ügyrendbe igttattatik.

249. Olvastatik a **Lukács Krisztina**-pályázat bírálóinak (**Szarvas Gábor** r., **Lehr Albert**, **Szinnyei József** l. tt.) következő jelentése: «Az 1893. évi **Lukács Krisztina**-pályázatra beérkezett «Magyar hang-és alaktan» című pályamunkának (jeligéje: Gutta cavat lapidem) a nagygyűlés odaitélte a jutalmat azon föltétel alatt, hogy szerzője nyújtsa be a még hiányzó részeket (összetételt, névszóképzést, névragozást) is. A szerző f. évi május 17-én beküldötte az említett szakaszokat tartalmazó harmadik kötetet, melyet a megjutalmazásra épen oly méltónak találtunk, mint a két első s ennél fogva tisztelettel javasoljuk a pályadíj kiadását». Az I. osztály e javaslatot elfogadta s most az összes ülés elé terjeszti. — A javaslatot az Akadémia is elfogadja s a jutalom kiadását elhatározza. A felbontott jeligés levélből **Simonyi Zsigmond** és **Balassa József** neve tűnt elő, kiknek is a jutalom kiadatik.

250. A **HOLZER MIKLÓS**-féle zürichi műegyetemi ösztöndíj élvezetére **König Gyula** r. és **Lipthay Sándor** l. tagok és műegyetemi tanárok az egyetlen folyamodót, **Tedeschi Károlyt**, bizonyítványai alapján

érdemesnek ítélik. — Ez ösztöndíj nevezettnek az Ügyrend értelmében kiutalványozandó.

251. A II. osztály kéri, hogy MIKLÓS ÖDÖN és POSCH JENŐ urak részére adassék meg az engedély dolgozataik személyes előterjesztésére — Az engedély megadatik.

252. Előterjesztetik a M. Tud. Akadémia 1895-re szóló **Üléssora**. — Elfogadatik.

253. KURLÄNDER IGNÁCZ, meteorológiai és földmágnességi intézet aligazgatója jelentést tesz az Akadémia megbízásából végzett földmágnességi fölvételekről. — Áttétetik a III. osztályhoz.

254. BARÓTI LAJOS tanár kéri, hogy a Régészeti Emlékekben kiadott néhány rajzot történeti munkájában utánnymathasson. — Az engedély megadatik.

255. ÖNÖDI ADOLF kéri, hogy az Akadémia kiadásában megjelent munkája «Adatok a gége beidegzésének boncztanához, élettanához és kórtanához» német fordításban megjelenhessék. — Az engedély megadatik, azzal a kikötéssel, hogy a fordítás címlapján meg legyen említve, hogy a munka magyarból fordított és az eredetijét a M. Tud. Akadémia adta ki.

256. Főtitkár bejelenti FORSTER GYULA úrnak, a M. Földhitel-intézet igazgatójának Forster János nevére, mezőgazdasági célokra tett 12.500 frtos alapítványát. — Hazafias köszönettel fogadtatik és a III. osztály fölhivatik az alapítvány-szabályzat szövegezésére.

257. Néh. TOMORI ANASZTÁZ, a M. Tud. Akadémia I. tagja végrendeletében 10.000 frtot hagyott a M. Tud. Akadémiának matematikai jutalmakra. — Hálás kegyelettel fogadtatik és a III. osztály fölhivatik az alapítvány-szabályzat szövegezésére.

258. Főtitkár bejelenti néhai KRAUSZ MAYER 1000 frtos és NAGY LEANDER 40 frtos hagyományát a M. Tud. Akadémia alaptőkéjére. — Hálás kegyelettel fogadtatnak.

259. Bejelenti a **könyvtár** részére a m. kir. Belügyminiszteriumtól, a m. kir. Kereskedelemügyi miniszteriumtól, a m. kir. állami Számvevőszéktől, a kecskeméti Katona József körtől, továbbá Buysson Róbert gróftól, Kozáry Gyula, Reichardt Zsigmond és Telkes Simon uraktól érkezett ajándékokat. — Köszönettel fogadtatnak.

260. Bejelenti az utolsó összes ülés óta megjelent **Akadémiai kiadványokat**. — Tudomásul szolgál.

261. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SZILÁGYI SÁNDOR és VÉCSEY TAMÁS r. tagokat kéri fel.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Az írói tiszteletdíjak újabb szabályozásáról. — A M. Tud. Akadémia III. osztálya részéről, az idei költségvetés tárgyalásakor, az írói tiszteletdíjak újabb szabályozása iránt tett javaslatot az I. és II. osztály, saját szempontjokból, nem fogadván el, a június 25-én tartott összes ülés, az Ügyrend idevonatkozó pontjainak átvizsgálása végett, bizottság kiküldését határozta el, olyformán, hogy abban magátmindegyik osztály, két-két tagja által, képviseltesse.

E bizottságba az I. osztály Gyulai Pál és Simonyi Zsigmond, a II. osztály Pauer Imre és Vécsey Tamás, a III. osztály König Gyula és Szily Kálmán r. tagokat küldötte ki.

A bizottság, f. hó 5-én tartott üléséből, egyértelmű határozata alapján, a következő jelentést terjeszti az összes ülés elé:

I. Az Emlékbeszédek tiszteletdíja. Az Ügyrend 11. §-a az akadémiai emlékbeszédet akként határozza meg, hogy «az szónoki előadás legyen az elhunyt életéről, munkálkodásáról és hatásáról», tehát ugyanaz, a mit a francia *éloge*-nak nevez. Az Ügyrend ezen határozatának ellenére, emlékbeszéd neve alatt, nem ritkán valóságos monographiák terjesztetnek elő az összes üléseken, felölve az elhunyt életének és munkásságának legaprólékosabb részleteit is. Ügyrendünk 22. §-a az ilyen irodalomtörténeti vagy életrajzi monographiákat az osztályülések számára tartván fenn, a bizottság e megkülönböztetést a tiszteletdíjak tekintetében is érvényre kívánja juttatni, a midőn az Ügyrend 80. §-át a következő szövegezésben ajánlja elfogadásra:

80. §. Az akadémiai emlékbeszédek tiszteletdíja, tekintet nélkül a terjedelemtől: 50 frt. megjegyezvén, hogy az elhunyt tagok működésének monographikus méltatása *értekezésnek* tekintendő, s mint ilyen, nem az összes ülések, hanem az osztályülések napirendjére tartozik.

Az Ügyrend 81. §-án, mely az Akadémiai Értesítőben megjelenő dolgozatok tiszteletdíját szabja meg, a bizottság nem ajánl lényeges változtatást, csakis rövidebb szövegezést, ilyformán:

81. §. Az Akadémiai Értesítőben megjelenő ismertetések, bírálatok, jelentések, nekrológok és az előadások kivonatai laponként két forinttal díjaztatnak.

II. Az értekezések tiszteletdíja. Eddigél az Ügyrend az Értekezések során megjelenő dolgozatok tiszteletdíját, minden osztályra nézve egyformán, a terjedelemtől függően állapította meg. Már pedig kétségtelen, a miként ezt az osztályok idevágó tárgyalásai is bizonyítják, hogy a három osztály igényei és érdekei, az értekezések kidolgozásában, nem azonosak. Míg például a III. osztály méltán megkívánja, hogy a búvárlatok eredményei rövid és világos formulázásban terjesztessenek elő, az alatt az I és különösen a II. osztályba tartozó értekezéseknek sok esetben lényeges kelléke a részletesen kifejtő előadás. Ez okból, a bizottság véleménye szerint, nem célszerű az értekezések tiszteletdíját minden osztályban egyformára kiszabni, e helyett ajánlatosabb, hogy a díjazás kulcsát bizonyos határig maguk az osztályok állapítsák meg, de nem esetről esetre, hanem előzetesen, az évi költségvetés tárgyalásakor, s azon utóbb ismét csak az évi költségvetés tárgyalásakor tehessenek változtatást. Ezeket megfontolva, a bizottság a 82. §-nak következő módosítását ajánlja:

82. §. Az Értekezések során megjelenő dolgozatok díjazásának kulcsát minden osztály, saját szükségleteihez mérten, állapítja meg, (ép így a III. osztály az Értesítőjében megjelenőket), egy-egy értekezés tiszteletdíja 150 forintot meg nem haladhatván.

A bizottság kéri javaslatának elfogadását és Ügyrendbe iktatását.

E javaslatot a M. tud. Akadémia 1894. november 26-án tartott összes ülése elfogadta, az Ügyrendbe iktatását elhatározta és 1895. január 1-től kezdődőleg életbeléptetését elrendelte.

2. A III. osztály előterjesztése az Ügyrend némely szakaszainak módosítása tárgyában. — A III. osztály az Ügyrend 63. §-ának következő új fogalmazását ajánlja:

63. §. A «Math. Természettud. Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek.

Az Értesítőben csak az oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szem-

pontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak.

Az egyes cikkek terjedelme három ívet meg nem haladhat; egyes rendkívüli esetekben csak az osztály adhatja meg az engedélyt nagyobb terjedelmű dolgozat közzétételére, mely azonban az öt ívet ekkor sem haladhatja túl.

A cikkekhez szükségelt ábrák rendszerint egyszerűek és a szöveg közé illesztendők; csak, hol a tárgy ezt okvetetlenül megkívánja, adhatók külön mellékletet képező táblák.

Az Értesítőt az osztálytitkár szerkeszti, ki a megejtett bírálat után a maga részéről is örködni tartozik a felett, hogy a közzétett dolgozatok a jelzett követelmények szempontjából kifogásolhatók ne legyenek. Azon esetben, midőn a benyújtó tag az osztálytitkárral megegyezésre jutni nem tud, joga van az ügyben az osztály határozatát kikérni.

Az Akadémia elvárja tagjaitól, hogy akkor is, midőn az Akadémián kívül álló szakfelelősek dolgozatait mutatják be, már a bemutatás előtt meggyőződjenek arról, hogy a közzétételre ajánlott dolgozatok tartalmilag és alakilag a felsorolt követelményeket kielégítik-e? Arra, hogy valamely szerző tudományos dolgozata az Értesítőbe fölvetéssé, különben elég, ha a szerző azt az osztálytitkárnak beküldi, ki a dolgozat címét az osztály ülésén bejelenti és kedvező bírálat esetében az Értesítőbe fölveszi.

Minden közlemény, legott a bemutatás után hibátlanul, tisztán és olvashatólag irva átadandó az osztálytitkárnak. Csak az osztály határozatából engedhető meg — fontos akadályok esetében — az utólagos átvétel.

Minden közlemény — a szerkesztői teendők gyors elintézése után — a nyomdába adandó és a külön borítékba fűzött különnyomatok a szerzők számára lehető rövid idő alatt elkészítendőek. Az Értesítő maga évi öt füzetben jelenik meg; e füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja.

A bizottság továbbá az Ügyrend következő módosításait ajánlja: A matematikai és természettudományi bizottságról szóló 50. §-ban az utolsó alinea következőkép változzék:

A kutatások és dolgozatok eredményét, a mennyiben nagyobb monographiákról van szó, saját közleményeiben, egyébként pedig, a mennyiben a követelményeknek megfelelnek, az osztály «Értesítő»-jében teszi közzé, vagy végre e célból általa támogatott szaklapoknak engedi át.

Vége pedig e módosításoknak megfelelőleg az 57. §-ban az Értekezések osztályainak felsorolásában 5. és 6. pont, valamint a 60. §. maradjon ki, megfelelőleg az 56. §-nak, hol a III. osztály már most sincs fölemlítve.

Az osztály e javaslatát a M. tud. Akadémia 1894. november 26-án tartott összes ülése elfogadta, az Ügyrendbe iktatását elhatározta és 1895. január 1-től kezdődőleg életbeléptetését elrendelte.

Lej á r ó p á l y á z a t o k

1894. deczember 31-én.

II. osztály.

1.

(Nyílt pályázat.)

Adassék elő a protestantismus behozásának, megalakulásának, fejlődésének története Magyarországon, Erdélyben és a hódoltságban, a XVI. és XVII. században, a szatmári békéig, tekintettel az iskolázás történetére s egyszersmind annak kitüntetésével, hogy a szabad vallásgyakorlat hogyan fejlődött a három különböző területen.

Jutalma a Bükk László-féle alapítványból 1000 frt.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap.

2.

Adassék elő önálló kutatások alapján a magyar nemzet története, ethnikai minőségének meghatározásával, a honfoglalástól Gejza fejedelem haláláig.

Jutalma a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából 2000 frt.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

III. osztály.

1.

Kivántatik az 1831-ig, a Magyar Tudományos Akadémia tényleges megalapításáig, magyar nyelven megjelent természet-tudományi munkák és értekezések beható tárgyi és nyelvi megismertetése és önálló becsű irodalomtörténeti méltatása, különös tekintettel a műnyelv fokozatos fejlődésére.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére, Lukács Móricztól tett alapítványból 1000 frt.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2.

Kivántatik a matematika vagy a matematikai physika egy oly fejezetének monographia-jellegű tárgyalása, melynek az utolsó évtizedek tudományos haladásában fontosabb szerep jutott.

Az Akadémia új eredmények bemutatását nem kívánja, hanem súlyt helyez a tárgynak egységes szempontból, kimerítő és önálló becsű előadására.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére. Lukács Móricztól tett alapítványból 1000 frt.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Előfizetési felhívás

az

Irodalomtörténeti Közlemények

ötödik évfolyamára.

Kiadja a Magy. Tud. Akadémia.

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

a Magy. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti bizottságának előadója.

A negyedévenként 8 ives füzetekben megjelenő folyóirat **előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr.** A pénzutalványok, reklamatiók a Magy. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalához (M. Tud. Akadémia palotája) küldendők.

Az eddig megjelent évfolyamok tartalma:

I. évfolyam.

a) Czikkek:

Angyal Dávid, Kisfaludy és Petrarca.

Ballagi Aladár, Péczeli és Péteri Takács.

» Magyar stipendiumok külföldi egyetemeken.

Ballagi Géza, A «Pesti magyar társaság» és Bessenyei.

Bayer József, Adatok a régi magyar színpad felszerelése történetéhez.

Csaplár Benedek, Simai Kristóf pályája kezdetén.

Erdélyi Pál, Atilla és a magy. hunmondák.

— *én*. Egy lantost ábrázoló kép 1630-ból.

Garda S., Holszületett br. Kemény Zsigmond.

Greksa Kázmér, Homérosz némely hasonlatának vándorlása.

Hegedüs István, Nagyfalvy Gergely ismeretlen Carmene.

Heinrich Gusztáv, Kisfaludy Sándor regéi.

Horváth Cyrill, Egy ismeretlen magyar codex nyomai.

Hunfalvy Pál, Oláh Miklós családi viszonyai és Hungariája.

Kacziány Géza, A magyar versalakok Erdősiig.

Kardos Albert, A régi prot. graduálokról.

» Rontó Pál pikáró-regény.

» Toldi XII. éneke.

Kármán Mór, Wagner Phraseológiája.

Kemény Lajos ifj., Hegedüs Sebestyén.

» Latin írók Kassán a XVI. században.

Kerekgyártó Árpád, Kottanner Ilona emlékiratának kútfői méltatása.

Koncz József, A wittenbergi akadémián a XVI. században tanult magyar ifjak latin versei. mint forrásművek és pótlékok a Magyar Athenáshoz.

Lázár Béla, A Gesta-Romanorum hatása a magyar műköltészetre.

l. b., Arany János és a Hármas história.

l+b., Két spanyol Atilla-dráma.

Négyesy László, Petőfi «Őült»-jének versalakja.

Petz Gedeon, Magyar és német hegedősök.

Ponori Theurewk Emil, Mi az a héttollú buzogány?
Révész Kálmán, Kocsi Csörgő Bálint éle-
 téhez.
Sebestyén Gyula, Egy névszerint említett
 Árpádkori jocular.
Szalay Károly, A beteg király (Greguss
 A. meséje).
Szeremlei Samu, A Nyelvtörténeti Szótárból
 kimaradt magyar szavak (I.)

Szily Kálmán, Az első geographia magyar
 nyelven.

U. Mért bujdósott Vörösmarty 1849-ben?

Zoványi Jenő, Két alapítvány hollandiai
 egyetemeken tanuló magyarok számára.

Váczy János, Ráday Gedeon.

» A «Mondolat» keletkezéséről.

Versényi György, Még egy pár szó Simai
 Kristófról.

b) Adattár:

Acsády Ignác, Halotti búcsuztató 1633-ból.
Ballagi Aladár, Gróf Dessewffy József
 önéletrajza.
 » Kazinczy Ferencz és a «nemzeti hála»
 1832 – 1836
 » Kazinczy levele gr. Ráday Gedeonhoz.
Bayer József, Báro Wesselényi Miklós
 pesti szintársulatának történetéhez.
Ébtle Gábor, Báro Wesselényi Miklós vég-
 perczei.
Erdélyi Pál, Egy régi Graduál (Kerekes
 Ábel levele)
Ferenczi Zoltán, Cserei Mihály néhány
 ismeretlen verse 1690 – 98-ból.

Koncz József, Enyedi István Teleki Mi-
 hályhoz (1671).

» Hogy lett ifj. gr. Teleki Domokos a
 jenai ásványtani társulat elnöke?
gr. Kun Géza, Kisfaludy S. két levele
 Döbrentei G.-hoz.

Pajor István, Szemere Miklós Petőfiről.

Ponori Theurewk Emil, Wesselényi ki-
 adatlan levele.

Szilágyi Sándor, Madách Imre két levele
 Pajor Istvánhoz.

Zoványi Jenő, A harderwijki egyetem
 magyarországi hallgatói.

Váli Béla, Színészeti reliquiák.

II. évfolyam.

a) Czikkek:

Bakóczi János, Milotai Nyilas István.
Ballagi Aladár, Calanus és Aretinus Athilája.
 » Attila-e vagy Atilla?
 » Cserei-e vagy Rozsnyai?
 » Eszterházy Pál nádor verseiről.
 » Eszterházy Pál nádor litániái.
Békesi Emil, Szék Imre kath. pap író a
 XVI. század elejéről.
Chalupka Rezső, Jókai Mór a finn iro-
 dalomban.
Horváth Cyrill, Pelbárt és a verses Kata-
 lin-legenda.
Kara Győző, Arany János összes művei-
 ből kimaradt egyik verséről.
Kerekgyúrtó Árpád, Istvánffy Miklós his-
 toriája, ismertetése és bírálatáról.
Király Pál, Adalék ifj. Tsétsi János élete
 történetéhez.

Lázár Béla, Siegwart.

Merényi Lajos, Eszterházy Pál nádor
 versei.

Mokos Gyula, Adalékok Kocsi Csörgő
 Bálint életéhez.

Nagyszigethi Kálmán, Helyreigazítás (Bar-
 czafalvi újításaira vonatkozólag).

Ráth György, A felsőmagyarországi kryp-
 to-kálvinisták hitvitázó irodalmáról.

Rényi Rezső, A humanismus jelleme.

Révész Kálmán, Kocsi Csörgő Bálint éle-
 téhez

» Ipolyi magyar mythológiájáról.

Rupp Kornél, Honnan ismerte Arany
 János Páris ítéletét?

Széchy Károly, A pannóniai ének.

Szeremlei Samu, A Nyelvtörténeti Szótár-
 ból kimaradt szavak (II.)

b) Adattár:

B. A. Szatsvay Sándor aphorismái.

Ballagi Aladár, Atilla bibliographiája.

» «Attila» a kutya-fajzat. XVI. századi
 olasz költemény.

Ballagi Aladár, Ez világi hívságos gaz-
 dagság szereteti. Jezsuita isk. drá-
 ma-tervezet 1705-ből.

» Sigvárd. Népese.

Barabás Samu, Misztótfalusi Kis Miklós végrendelete.

Illésy János, Milotai Nyilas István végrendelete.

- » Péczeli József két útlevele a külföldi akadémiákra.

Kara Győző, Pázmány Dénes levele Somogyi Gedeonhoz.

- » Tompa összes műveiből kimaradt forradalmi vers.

Karlorszky Endre, Egy becses Kossuth-ereklye.

Király Pál, Kérdés Zsombori László jegyzeti tárgyában.

Koncz József, Pápai Páriz Ferencz naplója 1649—1691.

Merényi Lajos, Versegi védekezése Seitz és Alexovits ellen.

Mokos Gyula, Kocsi Csergő Bálint levele gályarabságából 1675.

Rupp Kornél, Némajáték 1695-ből.

Róna Béla, Hunfalvy Pál a Nagy Szótárról. Két levél Moenich Károlyhoz.

Szeremlei Samu, Farkas András Kis Trója cz. műve költségét kéri s bántalmaztásáról panaszskodik a h.-m.-vásárhelyi tanácsnak.

Szilágyi Sándor, Szemere Miklós két levele Pajor Istvánhoz.

Szily Kálmán, Nagy Ignác önéletrajzi adatai.

- » Szigligeti önéletrajzához.

Szinnyei Gerzson, Kazinczy Ferencz három levele 1811., 1816., 1826.

- » Kazinczy Ferencz az iskolaügyről.

III. évfolyam.

a) Czikkek :

Bánóczy József, Kisfaludy Károly műveinek új kiadása.

Bayer József, Színházi élet báró Wesselényi társulatánál.

Belják B. Pál, Megjegyzések a hun-monda kifejléséhez.

Hegedűs István, Görög históriás ének Mihály vajdáról.

Kanyaró Ferencz, Régi magyar vitéz Kádár István éneke.

- » A Zrínyiás kelte és költője.

Nagy Iván, Juhász Máté.

Rényi Rezső, Magyar befolyás az olasz karolingi mondákra.

Révész Kálmán, Egy régi vers a táncz ellen.

Széchy Károly, Adalékok az újabb magyar irodalomhoz I. Anyos II. P. Horvát Endre.

Szeremley Barna, Egy labanczvers az 1681-iki országgyűlésről.

Szilágyi Áron, Ráskay Gáspár és Franciscója. Ihász névtelene.

Török Konstantin, Orczy és Boëthius.

Thüry József, Szilágyi és Hajmási históriája.

Váczy János, Kazinczy megyei tisztsége.

- » A niklai remete.

b) Adattár :

B. Szondi két apródja.

Bayer József, Régi színlapok.

Borovszky Samu, Tompa Mihály két levele.

Illésy János, Marussi András.

- » Adatok Petri Gábor életéhez.
- » Czuczor és Vörösmarty iskolai nyelvtanai.

Kara Győző, Fábián Gábor levelezése.

Kemény Lajos ifj., Egyleveles nyomtatvány 1624-ből.

Kvacsala János, Magyar vonatkozású kéziratok a poseni kir. levéltárban.

- » A pozsonyi ev. lyceum kéziratárából.

Mokos Gyula, Újabb adalékok Kocsi Cs. Bálint életéhez.

Nagy Iván, Baresay Ábrahám levelezése feleségével.

Récsey Viktor, Kazinczy F. levele Rumihoz.

Szalay József, Sylvester János levelei Nádasdy Tamáshoz.

- » Abádi Benedek levele Nádasdy Tamáshoz

Sz., Bécsi könyvnyomtató levele a XVI. századból.

- » Magyar könyvnyomtató levele a XVII. századból.

- » Czeglédi István életéhez.

- » Köleséri Sámuel levele.

- » Ráday Pál följegyzései.

- » Balassi Bálint életéhez.

- » Hell Miksa levelei.

Szy, Kazinczy levelek.

IV. évfolyam.

a) Czikkek :

Acsády Ignác, Veranesics Antal és Szeremi György.

Bayer József, Katona mint vigjátékiró.

Demek Győző, Adalék a «Mondolat-pör» keletkezéséhez.

Horváth Cyrill, Codex-tanulmányok I. II.

Körös Endre, Hugó Karoly ifjúsága.

Ráth György, Gradeczi Horváth Gergely és Lám Sebestyén hitvitája.

Széchy Károly, P. Horvát Endre és Blumauer.

Thüry József, A Zrinyiász.

b) Adattár :

Bayer József, Egy régi szinlap 1812-ből.

Beke Antal, Geleji K. István levelei Rüköczyhoz.

Czékus László, Jászay Pál naplója.

Ferenczy Zoltán, Döbrentei három levele Cserey Farkashoz.

Horvát Árpád, Közlemények irománytár-czámból.

Illésy János, Hivatalos adatok Dayka Gábor életéhez.

» Gr. Listhy László életéhez.

» Buzinkai Mihályról.

» Simai Kristófról.

Imre Lajos, Adalékok a 90-es évek irodalmához.

Kapossy Luezián, Jókai Mórról.

Komáromy András, Rimay János életéhez.

Ismertetések, bírálatok minden füzetben; valamint Irodalomtörténeti Repertorium is *Hellebrant Árpádtól*. Minden évfolyam tárgy- és névmutatóval *Bororszky Samutól*.

